GERARDI JOHAN. VOSSII

DE

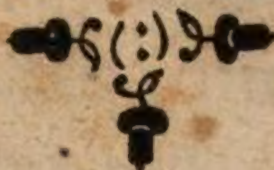
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

ET

THEOLOGIA GENTILI

Liber V. VI. VII. VIII. & IX.

Cum Privilegio Sac. Cæs. Majest. & Electoris Saxoniæ.

AMSTELODAMI

APUD JOANNEM BLAEU

Anno M DC LXIX.

Summa Privilegii CÆSAREI.

SAcra Cæsarea Majestas diplomate suo sanxit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis sex abhinc proximè se secuturis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm juxta quatuor priores ejusdem argumenti libros in lucem prodeuntes, intra Sacri Imperii Romani, Regnorumque ac Ditionum S. Cæs. M^tis. hæreditariarum fines in toto vel parte excudat, distrahat, aut alibi recusos inferat, venalesve exponat, sub confiscatione omnium exemplarium, & mulcta insuper quinque Marcarum auri puri, prout latiùs in authentico continetur manu sigilloque S. Cæs. M^tis. roborato Neostadii 27. Augusti, A. 1668.

LEOPOLDUS.

v^t. W. BARO à WALDENDORF.

Ad mandatum S. Cæs. M^tis proprium

CHRISTOPH. BENER.

Summa Privilegii ELECTORIS SAXONIÆ.

SErenissimus Elector manu sigilloque cavit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis dehinc decem proximis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm suis sumptibus unà cum quatuor prioribus, ejusdem materiæ ac auctoris libris in lucem editos, intra Electoratus, & Ducatuum Saxoniæ, hisque annexarum terrarum, ac Episcopatuum terminos, conjunctim aut divisim recudat recudive curet, distrahat, aut alibi impressos inferat, venumque exponat, sub amissione omnium exemplarium & mulcta pariter quingentorum aureorum Rhenanorum, ut latiùs hæc in authenticis datis Dresdæ 18. Januarii, A. 1669.

JOANNES GEORGIUS ELECTOR.

CAROLUS à FRIESEN.

JOANNES CHRISTIANUS WILHELMI S.

GERARDI JOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI, LIBRI QUINTI PARS PRIMA.

CAPUT I.

De Plantarum Forma.

Accessum ad plantas: ac primo ostensum, rectè præmissam Animalium doctrinam. Hinc probatur, ex Aristotelis sententia vivere, non sentire se: secundum Platonicos etiam sentire; quibus Manichæi adhæserunt: Stoicos verò habuisse pro inanimis: sed in eo recessisse à magistro Zenone. Ex triplici hac sententia Aristotelis illa asserta. Refelluntur, qui putant, animam vegetantem esse formam specificam plantæ, quatenus est planta: atque ostensum, plantæ formam esse incognitam, uti & inferiorum plantarum; item earum, quæ speciem infimam constituunt. Specificam verò formam esse in caussa, cur planta quæque hunc illumve fructum gignat, atque has, vel illas, habeat vires.

HActenus vidimus de Animalibus, sequitur de Plantis. Etsi non ignoro nonnullis sic videri, priùs de Plantis, quàm Animalibus agi debuisse. Et sanè sic foret, si seriem Naturæ attendamus. Sed aliud Doctrinæ ordo exigebat. Nam Plantarũ natura intelligitur ἀναλόγως (1) ex natura animalium. Unde & ab animalibus nomina petuntur. Quale est quod דם ענבים, αἷμα σαφυλῆς, hoc est, *sanguis uvarum*, legas Deuteronomii XXXII·14 Locutus eo se modo Sirach. XXXIX. 31, & L. 16. Item auctor lib. I. Maccab. VI. 34: ubi & similiter ait sanguinem mororum, pro eorum summo. Prius verò illud apud Æschylum quoque reperias. Similiter plantis tribui videas vocabula carnis, nervi, venæ, matricis; licet de postremo hoc aliter prodiderit Theophrastus lib. I. Hist. Plant. cap. III, ubi κυρίως μήτραν (2) dici ait. Sed nihil manifestius, quàm hoc etiam vocabulum peti ab animalibus. Nexus verò eorum, quæ diximus, & deinceps afferentur, hujus-

1) *proportionatim.*

Drusius ad Maccab. pag 26

2) *propriè matricem.*

modi est: quod utrobique de animatis agatur: sed animalia sensus habeant universos: plantæ sive stirpes partim nullum habeant sensum, partim unum duntaxat. Quamquam nec desunt, qui plantas omnes omnis censeant sensus expertes; quomodo nulla fuerint zoophyta. Verùm de isto postea videbimus. Nunc illud considerabimus, recténe plantas animatis accenseamus. Nec enim desunt, qui reponant inter inanima. Uti alii contrà etiam animalibus annumerant.

Imò, juxta Græcanicam Philosophiam, homines in plantas fuerint conversi. Nam Meliades ajunt nomen habere ex eo, quia prius fuerint μελίαι, sive fraxini. Sed profectò jure hoc ἐν ἀπίστοις (3) ridet Palæphatus: ac verisimilius censet sub arboribus natas, vel ibi expositas, ut Proclus ait in Hesiodum. Ac hujusmodi aliquid dicere possis de eo, quod nympha Oceanine conversa sit in philyram sive tiliam: ut est apud Hyginum fab. CXXXVI, vel quod è quercu nata dicatur Tithorea nympha, unde nomen civitati Tithoreæ, & jugo Parnassi: ut est apud Pausaniam in ultimo: vel quod Latonis filia ab Apolline conversa in Laurum, ut refertur I Metam. vel quod Lotus nympha commutata sit in plantam ejus nominis, cum fugeret Priapum; ut idem Ovidius narrat.

3) *in incredibilibus.*

Est & similis farinæ illud de Mentha, quæ cum Plutone dicitur concubuisse; quod cum indignè ferret tum Proserpina, cui & forma se prætulerat, vel mater ejus Ceres, pellex Proserpinæ, commutata dicitur in μίνθην, sive, ut Latini malunt scribere, mentham hortensem. Hoc narrat quoque Strabo lib. VIII. Ac consentit Ovid. IX. Metam.

— An tibi quondam
Femineos artus inolentes vertere menthas
Persephone licuit?

Ubi olentes valet bene olentes; unde Græci ἡδύοσμον appellant. Sed de odore plantarum inferius dicemus. Hujusmodi poëtarum commentis, etsi ratione sua non carent, non visum nunc insistere. Puto, de iis melior erit dicendi nobis occasio in Arte Poëtica. Quare solùm hoc in disquisitionem venit, non an rationis participes sint, vel fuerint: sed utrum vita solùm, an etiam sensu prædita sint. Aristoteles vivere ajebat: sed solùm animam habere vegetativam, quâ nutriantur, augeantur, germinent: non sensivam, quam nec tribuit vulgus. Unde *stolo*, ἀναίσθητος (4) ut illo Ausonii:

4) *sensu carens.*

Sed jam non potes, ô stolo dici.

Ac inde *stolidus*, & contractè *stolius*, sive *stultus*. Plato verò, eo non contentus, plantas etiam inter animalia retulit. Hinc Theodoretus lib. V. affectionum Græcarum: ὁ Πλάτων καὶ τὰ φυτὰ ζῶα κέκληκε, τοῦ τρίτου γε τῆς ψυχῆς εἴδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνου μετέχοντα. *Plato etiam plantas inter animalia reponit: sed quæ tertiam animæ vim, nempe concupiscibilem, solam participent.* At plerique

pag. 73. edit. Commel.

Stoico-

Stoicorum facultatem nutriendi, & generandi, tanti non esse, ut propterea non dico animalia, sed viventia dicerentur; ut auctor ibidem Theodoretus: sed addit, in eo recessisse à sectæ suæ principe Zenone Correct Cittico: qui arbitrabatur, semen vel maximè esse animatum. Quippe illud *μετέχειν πνεύματος, καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι μέρος τι καὶ ἀπόσπασμα, particeps esse spiritus, esseque animæ partem, & velut abscissionem.* Platonis sententia placuit quoque Manichæis: nam sentire, eas crediderunt, ut est apud Augustinum hæresi XLVI. Unde & cædem committere judicarunt, qui vel folium decerperet de arbore. Aristotelis igitur sententia inter Platonicam, & Stoicam, media fuit. Nam inter non vivere, & etiam sentire, medium est vivere, & non sentire. Vivunt verò per animam, quam accepere, ut nutriantur, augeantur, ac generent. Nutriri indicat, quòd instrumentum habent, quo attrahant alimentum, ut radicem, qui plantis est pro ore: item fibras, & alia, quibus illud diffundant per corpus: adhæc calorem naturalem, quo alimentum concoquant, & in sui substantiam commutent: excrementa etiam, uti flores, & gummi. Augeri quoque videmus, idque in omnem partem. Etiam generant semen, & inde sibi simile producunt. Præterea proferunt fructus, & ut adolescunt, sic etiam senescunt, ac tandem moriuntur.

Atque hæc manifesta sunt vitæ indicia. At (si zoophyta exceperis, tactûs sensu prædita) non sentiunt, quia carent oculis, auribus, & cæteris sensus instrumentis. Ac longè minus eguerunt sensibus interioribus: puta sensu communi phantasia, & memoria. Et quia somnus est vacatio ab sensibus exterioribus, sive ligatio sensus interioris, nec somno iis opus fuit: ut dictum lib. III, cap. XXXIV. Quare nec Anaxagoræ sit assentiendum, qui plantæ spiritum defatigari operando ajebat, atque eo per æstatem se retrahere ad radicem, per hyemem verò ad medullam, & hoc somnum esse. Nec tamen quietem denegâro plantis. Quippe plantæ ubi humore satiatæ, cessant, ut non perpetuo, sed per intervalla, trahant alimentum. At inquiunt, qui Platonem sequuntur, quicquid alitur, id appetere alimoniam, & dum ea deficit, dolere, & contrà ob saturitatem affici voluptate. Verùm non satis distinxere appetitum naturalem, & animalem. Quos si distinguere non placet, dicendum in plantis non esse appetitum. Et sanè si ἐπιθυμία (1) est à θυμὸς (2), fatendum propriè ἐπιθυμίαν non habere, cum non habeant θυμόν.

1) *concupiscentia.*
2) *animus.*

Eo constituto, esse & vitam sine sensu, & ea plantas vivere: sed discutiendum, quæ sit plantæ forma essentialis. Vulgaris opinio est, plantas esse plantas per animam vegetantem, hoc est, nutriendi ac generandi facultate præditam. At hoc si esset, animalia cuncta forent plantæ: quia universa habent animam vegetantem; eo fortasse excusaveris, quod per intellectum separent animam vegetantem ab iis conditionibus, quæ animæ vegetanti accedentes restringunt communem illam animæ naturam ad naturam animæ

 sensuum

sensuum facultate pollentis. Sed nihil eos hæc mentis abstractio juvat. Nam & anima vegetans sic considerata est forma plantæ, qua vivens, non qua planta. Alioqui nec plantæ ab animali, nec plantæ inter se specie, sed solùm accidentibus, differrent. Verùm communi illi formæ superadditur natura specialis, quæ restringens communem animæ vegetantis naturam facit, ut quid planta sit, & dicatur. Nempe comparatum hîc est, uti cum equo, qui per animam sensivam est animal, non equus, quatenus τοιῦτό τι(3): verùm equus est accessu conditionis, quam addit anima equi. Similiter quoque anima plantæ superaddit aliquid ad animam vegetantem: per quam locum sortitur non modò in viventium numero, sed etiam plantarum.

3) *tale quid.*

Quemadmodum verò plantæ natura aliquid superaddit formæ viventium; ita huic formæ plantarum aliquid addit forma arboris, fruticis, herbæ: imò & arboris formam ulterius restringit forma quercus vel cerasi; item fruticis formam forma rosæ, vel rosmarini, & sic in aliis. Quæ discrimina cum sint essentiæ ipsius, satis liquet, specificas plantarum formas esse incognitas: quod ipsum etiam de mutorum animantium formis specificis dixeris.

Quod si displicet in plantis vehiculum illud facultatis vegetantis nuncupare animam, ac omnino cum vulgo plantas quia sensus sint expertes, malis inter inanima referre, possis pro anima spiritum dicere, atque intelligere illum spiritum primo die creatum à Deo, posteaque quasi discerptum ac rebus inditum, ad omnium generationem ac conservationem. Quomodo spiritus in plantis erit proxima caussa efficiens omnium formarum, atque earum seminarium. Nec soli tamen spiritui hoc attribuimus, sed etiam luci, eadem die creatæ, ac spiritus, qui calore suo est σύνεργος(4) lucis. Imò animalibus etiam hic spiritus inest, atque adeo ipsi homini: qui etsi animam habeat sensivam ac rationalem, tamen spiritu indiget tanquam proximo instrumento sensus, & motus. Atque eundem in fossilibus verisimiliter statui, planum faciemus, ubi ad ea fuerit deventum.

4) *cooperator.*

CAP. II.

De origine plantarum duplici, unâ spontaneâ, alterâ ab arte. Quarum prior est à semine manifesto, vel occulto. Et ut incrementum plantæ fit à seminis emollitione, ruptura, partisque erumpentis adscensu, donec in terris fixa sese justam ad magnitudinem extulerit supra terras. Exinde accessum ad ortum artificialem qui bifariam fit: primùm radice, vel stolone, sive surculo terræ infixo: deinde insertione surculi in truncum, quæ ἐμφύτευσις vocatur. Imò & esse, ubi folio terræ insito fiat propagatio. Arbores in ramis singulis habere aliquid analogum cordi, atque hanc esse caussam, cur surculi amputati vivant; & si alteri inserantur arbori fructus ferant non secundum naturam trunci, cui inserti, sed arboris unde decerpti. Adhæc de vario tempore, intra quod è terra germen erumpit, & ejus varietatis caussa.

Hactenus

HActenus ostensum, quid statuere oporteat de forma plantæ εἰδοποιῷ (I. 1) *specifica.* Proximè videbimus de plantarum origine. De hoc Theophrastus l. II. Histor. cap. I, & lib. de Caussis Plant. item lib. IV, cap. I. Breviter ita Plinius lib. XVII, cap. X: *Aut semine proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito, & consecto arboris trunco.* Hæc fusiùs diducam. Sponte quæ crescant, duûm sunt generum. Quædam semper sine eo proveniunt, ut filix, ut quæ expers sit seminis. Quædam verò semen habent, sed quandoq; tamen nullo satu oriuntur: ut hyoscyamus: quod dum in Theophrasti Historiam commentaretur in hortis suis sibi animadversum ait Cæsar Scaliger lib. II, cap. I. Etiam sine industria humana proveniunt adiantum, polypodium, scolopendria: item gramina, & pratorum herbæ urticæ, cardui, spinæ, lolium, variique generis arbores sylvestres, quæ vel occultis seminis principiis debentur: vel omnino nascuntur sine semine: quod etiam fieri, eo ostendit Theophrastus, quòd terris quibusdam plantæ nascantur, quibus priùs non fuere: ac sic laserpitii sylva succreverit in Africa, cum prius planta hæc nesciretur. Idem ex eo cognoscitur, quod è saxis erumpant. Quid mirum autem, si plantæ sic proveniant, cum etiam pediculi sine semine nascantur, & alia insecta? Imò & mures etiam è fimo nascuntur, non solum è semine muris masculi, & feminæ? Dixeris cum Anaxagora, aliunde semina deferri, ut terrarum inundatione. Non refragor, quo minus hoc quoque eveniat: Sed videmus, etiam ubi nullum fuit diluvium, id evenire. Huc etiam pertinet, quòd è muris altissimis succrescunt. Plura de herbis sponte nascentibus apud Plinium vide lib. XXI, cap. XV, ac deinceps.

Aliæ verò cura hominum proveniunt: ut quæ seminantur: sicuti olera, lactuca, portulaca, apium, chærefolium, innumeraque alia. Nec frumentum nisi ex semine provenit.

In his, quæ seri dicebamus, primum semen terræ commissum emollitur humore, etiam humorem terræ imbibit, & calore naturali, ac cælesti fovetur, & coquitur, donec rumpatur: semine rupto, partes prodeunt, quædam aëreæ, quædam terrestres. Ac terrestres quidem remanent in terra, unde radix: aëreæ verò adscendunt, & terram perrumpunt: hinc supra terras excrescunt: ac priùs quidem partes omnes sunt raræ: postea intromissis partibus aliis magis & magis densescunt, ac durescunt. Ita fit truncus, è trunco item rami prodeunt, è ramis surculi. Unde videmus semen potestate esse hæc omnia: sed expressione partium fieri actu: expressio verò illa partium est à principio insito, quod motum efficit, quo motu peracto res est animata.

Ac hujusmodi quidem est generatio naturalis. Altera est ab arte, eaque triplex. Primùm cùm radix inseritur terræ, ut glycyrrhizæ, vel lilii: quæ facilè nutrimentum attrahentes vivunt. Deinde cum stolo, vel surculus terræ infigitur, ut fit in salice, vite, moro. Item rosa, quæ utroq; nascitur modo; nempe

& ex semine, & ex caule: Sed tardius ex semine. Caulis igitur seritur, isque concisus, & ustus. Sic enim lætiùs nascitur. Utile etiam transferri: quomodo pulchrior fit rosa, ut est apud Theophrastum, & Plinium. Accuratiùs verò rationem serendi rosas, ostendit Palladius.

Tertius est modus, quando surculus inter corticem & lignum trunci inseritur: Græcéque ἐμφύτευσις (2) vocatur. Scitè naturæ adulterium vocat Plinius, ut in malo, pyroque, per est usitatum. Imò & quædam plantæ crescunt surculo vel terræ infixo, vel trunco inserto: ut cerasus, ficus, olea. Quin & alius est modus, sed infrequens: quando ex folio terræ infosso arbor germinat. Locum hoc habet in ficu Indica, & opontia Theophrasti. Sed non videtur fidem habere Plinius. Sic enim scribit lib. XVII, cap. X: *Folia palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror.*

2) insitio.

At non item mirandùm, si surculi abscissi, terræque infixi, vivant. Nam in ejusmodi plantis anima per singulas ejus partes diffunditur. Abscissus igitur surculus vim animæ, cumque ea calorem nativum, & humorem densum, ac tenacem retinet, terræque infixus, caloris vi, prius novum attrahit humorem, unde intumescit; exinde descendentibus partibus humoris gravioribus radicē efformat, ac pariter, adscendentibus superioribus, superficiem nutrit.

Unde verò hoc primitus sit observatum, Plinius ostendit lib. XVII, c. X, his verbis: *Ex eodem inventum est surculos abscissos serere: hoc primò sepis caussa factum, sambucis, cotoneo, & rubis depactis; mox & cultura, ulmis, salici, qua vel inverso surculo seritur.*

Similiter cum insitione comparatum est. Nam surculus abscissus, dummodo recens, animam vitamque suam retinet: eoque insitus fructum profert, non qualem arbor, cui insertus; atque unde nutrimentum accipit: sed pro sua, sive ejus arboris natura unde avulsus. Imò plantæ sylvestres, si inserantur aliis, ob alimentum sincerius, fructus celeriùs, ac dulciores producunt. At cum animalium partibus longe aliter se res habet. Nam quia cor est vitæ fons, eo emoriuntur, simulac influere à corde vitalis desinit facultas.

Nec in arboribus solum habet locum, ut anima se per universam diffundat plantam: sed etiam in herbis. Ut in pulegio; de quo sic Valerius Cordus ad Dioscoridis lib. I, cap. XXX: *Tantam & tam miram esse huic plantæ germinandi facilitatem, ut etiam minutim concisa, sataque proveniat, ac germinet.* Ac idem prodit ex eo Renatus Moreau in Scholæ. Salernit. cap. XXXVI. Tribuit vero beneficio humidi tenacis ac pinguis: per quod tardissimè arescit, nisi parte exteriori duntaxat. Nec repugno, dum pariter de anima, & humore primigenio intelligatur. Est verò humor pulegii crudus qui, ut hieme ob frigus nequit concoqui, sic solstitii tempore concoquitur: unde & tum planta hæc suspensa floret: quemadmodum Aristoteles prodit sect. XXI, problem. XXI. Ubi & idem de lino, & cæpis habet.

Ruta etiam ficui arbori inseritur, ut melior fiat. Ruta enim caloris & humoris indiga est: utrumque autem ei præstat ficus: ut tradit Aristoteles problem. XVIII, sect. XX.

In nive etiam gignuntur plantæ: ut est lib. secundo eorum de Plantis, qui Aristoteli tribuuntur. Quid mirum, cum & vermes in iis gigni tradat Aristoteles in quinto Historiæ de Animalibus: Et ex nivibus lutum fieri experientia docet: in luto autem succrescere vermes satis constat. In aquis etiam plantæ succrescunt, sed limosis: ut lenticula aquatica, epatica, nymphæa, hydroselinum.

At visci frutex arboribus innascitur: unde Plinius lib. XVI, cap. ult. *Quædam in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.*

Unde autem nascatur, non æquè patet, veterum quorundam ea est sententia, nasci ex stercore turdorum, quod super arbores excrevere. Turdos autem baccis vesci, & pulpâ quidem acinorum ali corpus, sed semen cum retrimentis excerni: ex eo, ubi sole fervefactum est, enasci viscum non in quibusvis, sed ad hoc idoneis arboribus; ut malo, pyro, pruno, terebintho, abiete, quercu, cerro, quæ & ipsa Plinio arbor est glandifera lib. XVI, cap. V: unde *cerrium calicem* alibi apud eundem legas. Sed huic sententiæ adversantur complura; ut videre est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitatione CLXVIII. Præcipuum videtur, quod difficile est credere stercus illud vel quod è semine enascitur, perforare durum durarum arborum corticem, atque inde arbori inseri. Credibilius igitur, ut ex osse bovis enascuntur cornua, sic ex arboribus enasci viscum. Nam arbor, & viscum; lignum continuum sunt. Et firmat hanc opinionem, quod Ion Chius in fabula Œneo viscum vocârit sudorem quercus: manifesto argumento eum putasse, non ab externo aliquo, sed interno, corticem perforari. Et sane è parte aliqua plantæ generari, etiam Aristoteles indicat lib. I. de Generatione Animalium, cap. I; ubi sic scribit: Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φυτῶν τὸν αὐτὸν τρόπον. τὰ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ σπέρματος γίνεται. τὰ δ' ἐκ τοῦ ὥσπερ αὐτοματίζειν τὴν φύσιν. γίνεται γὰρ ἢ τῆς φύσεως σηπομένης τῆς γῆς, ἢ μόριον τινῶν ἐν τοῖς φυτοῖς. Ἔνια γὰρ αὐτὰ μὲν οὐ συνίσταται καθ' αὑτὰ χωρὶς, ἐν ἑτέροις δὲ γίνεται δένδρεσιν, οἷον ὁ ἰξός. *Eundem verò in modum se in plantis res habet. Aliqua enim oriuntur è semine: alia verò quasi sponte natura. Oriuntur enim vel è putrescente terra natura, vel parte aliqua plantæ. Quædam enim non consistunt seorsum; in aliis verò, arboribus dico, soleat generari; ut viscum.* Et hæc de visco. At, ut Cæsar Scaliger ibidem ait, *Aliæ plantæ in aliis aliâ ratione oriuntur: ut muscus, & lichen is, quem pulmonariam dicimus: nempe ex iis sordibus, quæ in corticum rimis contentæ, vel à cælo calorem, vel à planta habitum naturalem, tum ad generationem, tum ad vitam, recipere aptæ sunt.*

Quorun-

Quorundam etiam natales prodigiosi. Ut quod Livius scribit lib. XXXII: *Sulpicio proconsule literæ ex Macedonia adlatæ nuntiarunt in puppi longæ navis enatam laurum.* Item Plinius lib. XVII, cap. XXV. *Ficus in lauro nata est Cyrici ante obsidionem. Simili modo Trallibus palma in basi Cæsaris Dictatoris, circa bella civilia ejus.* Idem lib. XVIII, cap. XVIII. narrat, P. Ælio, & Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Annibal in arboribus nata prodii frumenta.

Quod si & huc pertineat, quod è cornu cervino nasci potuerit hedera; de quo testis nobis Aristoteles Historiæ de animal. lib IX, cap. V. & lib. de admirandis auditionibus. Sed conjectat philosophus, hederam fortè tenello cornu insertam, velut ligno viridi, coaluisse. Ac Plinius quoque idem innuit lib. XI.

Etiam è thorace Rocci Martini Hispani anno CIƆ IƆC XXXVII, enata arbor fuit. Hispanus is (patria ei Orca fuit) de pruno sylvestri prociderat thorace in spinum. Hic altius penetrans intus hæserat, & quia filis multis quasi radices egisset, à chirurgo non fuerat exemtus, eò quòd rationem commodam nesciret, nisi horrendo dolore ægrum vellet adficere. Temporis progressu spinus prodiit è thorace, ac quasi in fœcundo solo fuisset, incrementum cepit, & ramulos, & frondes produxit. Fusius rem narrat Petrus Servius lib. de Unguento Armario, sive Naturæ Artisque miraculis.

Romæ prodiit anno 1643. *pag.* 51.

Refert ibidem, quomodo spica farris enata fuerit è naribus mulieris Aretinæ. Sanè similem credo ob caussam, ac memini anno CIƆ IƆ LXXXII, sorori meæ unicæ Mariæ Vossiæ vix dum quadrienni, Furnis in Flandria è naribus enasci pisum. Judicatum à parentibus, atque aliis, pisum (ut ætas illa est improvida) naribus ingessisse, & quia à nemine id esset animadversum, à nullo etiam fuisse exemtum: itaque, quasi in pingui solo, pro anni tempore fruticare cœpisse.

Quamquam verò plantarum generatio fit in instanti; præparatio tamen ad generationem tempus requirit: atque id nunc longius, nunc brevius. Qua de re sic Plinius lib. XIX, cap. VII: *In horto satorum celerrimè nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca, tertio etiam die erumpunt; anethum, quarto; lactuca, quinto; raphanus, sexto; cucumis & cucurbita septimo, prior cucumis; nasturtium, ac sinapi, quinto; beta æstate, sexto; hieme decimo; atriplex octavo, cape decimo nono, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius coriandrum. Cunicula quidem, & coriandrum, post* XXX. *diem. Omnium autem difficillime apium: quadragesimo enim die cum celerrime, quinquagesimo majore ex parte emergit.* Hæc Plinius. Quid quod pæoniæ, & mandragora vix annuo spatio oriantur? Imo magis miranda, quæ Cæsar Scaliger in priorem librorum de Plantis, qui Aristoteli vulgo tribuuntur*: *Observatum nobis est, portulacam plus interdum in nascendo, quàm in vivendo, moræ trahere. Quartodecimo post anno, miratisumus, exisse de terra, idque præter tempestatem, seroque anni.*

* *pag* 97. *edit. Crispin.*

anni. Subdit mox: *Par arborum, ac fruticum ratio. Prunus paucis mensibus; amygdalus paucioribus, Persicus exit citò. At staphylagriam scimus anno toto ipso serentis urere spem.* Ac paulo post: *Quædam animantes citiùs, quàm plantæ generantur: ut canes, quàm palma, vel capparis. Atque is pusillus frutex est.*

Tantæ verò diversitatis ratio præcipuè à diversa formæ natura dependet. Prætereavero caussa petenda à tribus. Primum à majori caloris vi vel imbecillitate: quomodo & celerior est conceptus maris quam fœminæ, ob calorem vehementiorem. Deinde à seminis mollitie, vel duritie; raritate, vel densitate. Semina enim dura densaque non tam facile humorem imbibunt, quò intumescant: nec tam facile fit ruptura, qua opus, ut quæ partes plantæ insunt potentia, ex actu compareant. Tertia caussa est diversa loci ratio: quando unus altero melior. Sed in hoc corrigendo multum etiam humana valet industria, quia si fimo pinguius fiat solum, calore fimi augebitur seminis calor. Imò & semini ab arte succurritur. Nam palmulæ semen citiùs provenit, si ferventi aqua maceretur.

Multum etiam refert qua anni tempestate satio fiat. Qua de re sic idem Scaliger in posteriorem Aristotelis, ut vocant, librum de Plantis*: *Secundùm sationem tempora nonnulla respondent fœtura statâ.* *pag. 125.

Quod vere concipiant & pariant plantæ, id inde est, quod hieme abunde humoris collegerint, ac caloris externi vis excitet calorem innatum, plantârum cutim ac meatus laxet, succum etiam foras eliciat ac producat.

Quod plantarum aliæ aliis citiùs germinant, id partim est à majori minorive humoris, ac caloris vi, partim etiam à corporis raritate, vel densitate. *Veluti si post brumam triticum terræ mandes. Alias accelerant. Brassicam, & Lactucam, si quis serat, quo tempore sementescunt adultæ, semen secum ferunt ex humo prodeuntes. Quædam penè toto anni tractu fœcundæ sunt, altum alio subeunte fructu. Nonnullæ bifera sunt. In quibusdam novelli fructus veteres pellunt. Sunt etiam quæ nullis anni tempestatibus obnoxia, circuitiones à satu suo servent. Cinara si telluri per autumnum committatur, vere magna ex parte Pineam reddet pro opera; si per hyemem, æstate; per ver, autumno.*

Ocimum, quod *basilicon* dicitur, voce à posterioribus Græcis acceptâ; quibus βασιλειον dicitur, si cum maledictis seratur, melius provenit: ut est apud Plinium lib. XIX. cap. VI. Atque hinc Persius Sat. IV.

Dum ne deterius sapiat pannucia Baucis,
Cum bene discincto cantaverit ocima vernæ.

Sed simile hoc aliis multis, vanæ superstitionis, quæ apud rei rusticæ scriptores legere est.

CAP. III.

De nutritione plantarum. Transitio, de quibus posthac agendum. Fundamen-

tum nutritionis spiritus plantarum igneus, per quem illa aquè ac animalia vivunt. Quomodò nutriantur plantæ. Quanti referat hoc vel illo solo cœlove stirpem consistere: ubi de quibusdam arboribus Arabiæ & Indiæ. De raritate ac densitate stirpis. De solo, pingui, aquoso. De alimento minùs vel magis præparato: ubi de effectu insitionis. Quæstio num plantæ etiam salsis alantur. Alimentum duplex, ligni & medullæ alterum; alterum foliorum & fructuum. Suberis peculiaris natura, abraso cortice lætiùs provenientis. Etiam annosas ac concavas quercus crescere, nec non quarum medulla induruit. Augeri & crescere quomodò differant; augentur etiam lapides, non crescunt. De admiranda arborum quarundam vastitate & proceritate.

POstquam de duobus istis, plantarum formâ essentiali, & origine diximus: de quatuor istis ordine videndum, primùm de nutriendi facultate: hinc de generatione: tum de duratione, ac longævitate: ac postremo de consequente tandem interitu. Post quæ transibimus ad partes, species, & facultates sive vires. Atque his quidem cancellis constringam me in latifundiis illis de Plantarum natura, atque utilitate multiplici. Post quæ extimo loco exponam abusum plantarum ad veneficia, & magiam, ac gentilium Deorum cultum.

Non animalia solùm, sed etiam plantæ per spiritum vivunt, qui naturâ igneus est: ut calor nativus propriè insit spiritui. Porrò calor ille requirit alimentum, quo nutriatur: cùm non minus plantarum, quam animalium vita consistat in vinculo, sive conjunctione caloris nativi, & humidi radicalis: sicut ostensum lib. III, c. XVIII. Alimenti finis est instaurare, & quasi recreare, id quod calore est absumtum. Constat verò humido, & sicco, atq; è terra attrahitur, non quatenus est terra, sed quatenus humor terræ est admixtus. Nec plantæ semper attrahunt humorem: nam satiatæ cessant attrahere: sed faciunt id per intervalla, uti fit in nobis. Humori huic etiam calor inest; sed caloris non agit in alimentũ: verùm id facit calor corporis nutriendi. Quod vero frigoris eidem inest alimento, ad temperiẽ conducit, ne calor corporis nutriendi adauctus calore alimenti humidum prorsus absumat tum nativum, tum adventitium. Multum etiam refert, cujusmodi sit humidum, hoc est, corpus, cui humor inest. Nam ut sit θρεπτικὸν (1) debet esse lentum ac tenax. Hujusmodi succus terrestris à radice attractus per fibras in truncum, & ramos, totamque plantam, etiam folia & fructus, transmittitur, inque substantiam plantæ convertitur. Quæ ex nutritione hominis facilius intelliguntur, ut vidimus lib. III. cap. XXI.

(1) *nutritivum.*

Plurimùm verò ad nutritionem, imò & incrementum, generationem, & universè ad vitam stirpium confert cœlum solùmque. Unde Maro 1. Georg.

Ventos, & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,

Et

Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœtus alibi atque injussa virescunt
Gramina.

Sic arbores quædam in calidis solum regionibus proveniunt. Ut thuris arbor in Arabia; myrrha in India, uti & macer in insula Badan, cujus fructus nux myristica, vulgo muscata: inque eadem India arbor piperis: in Ægypto, Arabia, & Phœnicia, palma, sive φοῖνιξ, cujus fructus dactyli: in India palma sylvestris dicta tamarindus, quasi palma Indica: nam palma Indis *tamar* vocatur: in Judææ valle Hierichuntina, & Ægypto, balsamum: cujus incisa arbor liquorem emittit lacteum, qui *opobalsamum* nominatur: in Media malus Medica sive citria: in Cypro imprimis cedrus.

Plurimùm etiam, pro diversa plantarum natura earum raritas ac densitas vel juvat, vel nocet. Nam si rarior sit stirpis materies, facilè calore externo dissipatur calor internus: ut omnino in aëre denso meliùs vivant. Sæpius etiam usu venit, ut ob densitatem soli, stirpes non profundè satis, vel latè, agere radices possint. Atque hoc in densiori solo, contingit imprimis plantis robustæ ac longioris radicis. Ac contra rarum iis solum disconvenit, quibus tenues radices. Nam quia non illæ iis vires, ut profundo è solo attrahere alimentum possint, eò facilè exarescunt. Multum etiam refert, pingue, an aridum sit solum. Pinguescit verò ager, & fertilior fit non solùm fimo, sed sanguine etiam humano, ut olim ab Archilocho poëta proditum fuit, teste Plutarcho in Marii vita. Ubi narrat, ut post pugnam Marii geminam, unam cum Ambronibus, alteram cum Teutonis, terra ex putrefactis cadaveribus & imbribus hieme superfusis, ac tabe profundiùs penetrante, æstate proxima provenerit ingens vis frugum. In medio autem relinquit, utrum imbres consecuti fuerint vaporum copia & cruore tot cæsorum in nubes coalescente: an verò hoc Deo cuipiam sit tribuendum: qui post strages immensas immittere soleat pluvias, ut sic terra puris & cœlestibus aquis purgetur. Equidem censeo, angelorum esse ministerio tribuendum, qui post magnas exercituum clades, nubes undique in loca propellant, locis, ubi pugnatum, imminentia. Sic & pestilentiæ magis occurritur, & fertilitati terræ consulitur.

Est & fruticum quorundam ea indoles, ut non temere proveniant, nisi locis aquosis. Itaque tali indicio etiam locis extrinsecus aridis cognoscere est latere aquas subterraneas: eoque puteos fodi posse, ad sitim explendam. Id ex ejusmodi argumento collegit Cn. Pompejus pugnaturus adversus Mithridatem: qua de re sic in vita Pompeji Plutarchus: Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοῦ καρτερὸν ὄρος, καὶ δύσμαχον, ἐν ᾧ στρατοπεδεύων ἔτυχεν, ὡς ἄνυδρον ἐκλιπόντος, αὐτὸ τοῦτο καταλαβὼν ὁ Πομπήϊος, καὶ τῇ φύσει τῶν βλαστανόντων, καὶ τῇ συγκλινίαις τοῦ τό-

ων τεκμαιρόμενος ἔχειν πηγὰς τὸ χωρίον, ἐκέλευσεν ἐκβαλεῖν πανταχοῦ φρέατα, Καὶ μεστὸν ἦν εὐθὺς ὕδατος ἀφθόνου τὸ στρατόπεδον ὥστε θαυμάζειν, εἰ τῷ παντὶ χρόνῳ τοῦτο Μιθριδάτης ἠγνόησε. *Ac primum cum montem validum ac munitum, in quo castra habuerat, quasi aridum reliquisset, cum ipsum occupavit Pompejus, atq; ex fruticum indole, locorumq; convexitate conjiciens subesse ibi fontes, imperavit puteos passim deprimi, fuitq; in castris statim aquæ affluentia, ut miraretur tamdiu id Mithridatem fugisse.*

Multum quoque refert, utrum alimentum magis an minus sit præparatum. Itaque semen cepæ inditum terræ non adeò excrescit, quam insitum alterius radici. Item virgulta arborum aliis inserta, majora producunt folia, quàm non inserta.

Quæstio est, an plantæ etiam salsis alantur, De eo sic censeo: uti pisces in mari degunt, quos tamen dulci aqua pasci Aristoteles ait: ita & plantas in salsis locis provenire, non quasi salsis nutriantur, sed quia salso humori plus dulcis insit, quam salsi. Atq; hujusce dulcedinis argumentum est, quòd si in mari ad latera navis alligentur lanæ, dulcis inde exprimatur exhalatio ad bibendum.

Pro duplici verò alimento duplex est via, quâ alimentum meat, quod attrahitur. Alimentum id, quo lignum, ac medulla, nutriuntur, è radice per fibras adscendit, seque in truncum ac ramos diffundit. Alterum verò alimentum, quo aluntur folia, & fructus, adscendit inter corticem ac lignum. Atque inde est, quòd cortice circumquaque avulso arbores desinant fructus ferre. Imò etiam pars ejus humoris nutritioni truncorum ac ramorum inservit. Unde est, quod arbor decorticata non diu super vivat, nisi (quod quandoque evenire Theophrastus ait lib. IV. histor. cap. XVIII.) sic aër & solum faveant, ut eorum beneficio restituatur cortex At suberis peculiaris est natura. Nam, ubicunque loci crescat, si corticem detraxeris, succrescet novus. Imò expedit detrahere; quia eo strangulatur, abraso autem lætiùs provenit. Mirum autem etiam annosas quercus, ac concavas, eoque medullæ expertes, crescere nihilominus. Uti & eas, quarum medulla in stipitem induruit. De hujusmodi aliter statuere non possumus: quàm per solas fibras adscendere alimentum. Mirandum quoq;, plantarum folia ac fructus omnæ acquirere alimentum per pediculum tam angustum.

Cortex si totus abradatur moro ea moritur, ut est apud Theophrastum.

Ex iis, quæ proximè diximus de plantarum nutrimento, quæque de auctrice hominis facultate afferebamus lib. III, cap. XXI. facilè etiam est statuere de ratione, qua plantarum fit incrementum, sive augmen, ut Lucretianâ utar voce. Malim tamen incrementum vocare, ubi de plantis vel animalibus sermo. Augeri enim latius patet, quàm crescere. Quippe augentur etiam lapides, sed non crescunt. Nec enim in absumtæ partis locum, ex alimento apponitur quantitati quaquavorsum secundùm omnes dimensiones. Hoc verò fit in animatis.

Planta-

Plantarum autem aliæ aliis citiùs crescunt. Qua de re ita Plinius lib. XVII, cap. XIII: *Quædam autem natura tardè crescunt, & imprimis semine tantum nascentia, & longo ævo durantia. At quæ citò occidunt, velocia sunt; ut ficus, Punica, prunus, malus, pyrus, myrtus, salix.* Addit deinde: *Omnia verò celeriùs adolescunt stolonibus ablatis, unamq; in stirpem redactis alimentis.*

Mirum verò ad quam vastam magnitudinem quædam arbores excrescant. Uti ficus Indica de qua ex Theophrasto ita Plinius lib. XIII, cap. V: *Ficus ibi exilia poma habet: ipsa se semper serens vastis diffunditur ramis: quorum imi adeò in terram curvantur, ut annuo spatio infigantur, novamq; sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario. Intra sepem eam æstivant pastores, opacam pariter & munitam vallo arboris, decorâ specie subter intuenti, proculve fornicato ambitu. Superiores ejus rami in excelsum emicant sylvosa multitudine vasto matris corpore, ut LX. P. pleraque orbe colligant, umbra verò bina stadia operiant.* Idem sic eodem libro cap. X: *Sylvestris fuit & circa Memphim regio tam vastis arboribus, ut terni nequirent vel circumplecti.* Idem inter alia de abiete lib. XVI, cap. XI: *Arboris ejus crassitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.* Item lib. XII, cap. I. de platano sic prodidit: *Celebratæ sunt primùm in ambulatione Academiæ Athenis cubitorum XXXVI, unius radice ramos antecedente. Nunc est clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava LXXX atq; unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar, agros longis obtinens umbris, ac ne quid desit speluncæ imagini, saxeâ intus crepidinis coronâ muscosos complexa pumices tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter eos, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite largè ipsa toros præbente fronde, ab omni afflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus, lætiorem quam marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eâdem. Aliud exemplum Caji principis in Veliterno rure mirati unius tabulata, laxisque ramorum trabibus scamna patula, & in ea epulati cum ipse pars esset umbræ, XV. convivarum ac ministerii capace triclinio, quam cœnam appellavit ille nidum.* Complura etiam, ac miranda, de arborum magnitudine legas apud eundem lib. XVI, cap. XL. Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercit. CLXVII: *Ad Gambræ fluvium arborum crassitudinem tricenûm septenum pedum prodidere. In Zeilam tam capaces arundines, ut ex eis parent monoxyla, sicut apud nos è populo. Sed & lanceas ex eisdem conficiunt: sicut in regno Peru remos, & malos myoparonum, minore miraculo: quando etiam septenûm pedum ambitû æquare ibi certum est.* Et mox: *Ad vicum quindecim hinc distantem milliaribus, quercus etiam nunc est, tum recta, tum enodis, longitudine pedum circiter quinq; & septuaginta.* Postea ex Plinio memorat, ut in India sic arbores adscendant suis fastigiis, ut indigenæ sagittis nequeant superare. Item ut in

Planaria, una ex Fortunatis, ad CXLIV pedes extiterit, suoque tempore laricem visam CXX pedum. Quibus subjungit: *In regno Tombut, quod est Æthiopia Occidentalis, agreste fœniculum ad eam provehitur magnitudinem, idque roboris nanciscitur, ut ab incolis ex eo stipite arcus fiant.* Idem Exercitat. CLXVIII narrat, ut in Java insula, quam compendium orbis appellat, sicut auri, & æris, ac tritici, ita arborum immensarum sit copia.

CAP. IV.

De facultate generativa. Germinativum plantæ non cuivis ejus parti inest. Quomodò maritentur, concipiant, & pariant stirpes. Quæ arbores nullo flore exhilarentur. An aliqua arbor semine careat. an in stirpibus discrimen sexus locum habeat, ut Plinius autumabat. Superfœtatio plantarum. Pinus baccas biennio gestat. Caprificus quater in anno fructum fert. Multitudo ramorum arboribus nocua. Corylus, vites quædam, & amygdalus neglectius habitæ proficiunt. Quomodò maturentur fructus. Attendendum solumne fructus, an ipsum etiam semen sit maturum.

VEnio ad vim generativam; quæ insita animæ informanti. Nec quia anima illa si pertotam diffundat plantam, eo facultas hæc cuivis inest parti, non magis sanè quam in animantibus. In facultate hac quatuor distingui debent: conceptus, gestatio, partus, & educatio. De his, sic inter alia Plinius lib. XVI, cap. XXV: *Ordo naturæ annuus ita se habet. Primus est conceptus, flare incipiente vento Favonio, circiter fere VI Id. Februarii. Hoc enim maritantur vivificentia è terra. Hic est genitalis spiritus mundi. Flat ab occasu Æquinoctiali, ver inchoans. Catulitionem rustici vocant, gestiente naturâ semina accipere eoque animam inferre omnibus satis. Alia protinus, ut animalia: tardiùs aliqua, & diutius gravida, partus gerunt: quod germinatio ideo vocatur. Pariunt, cum florent. Educatio in pomo est. Hoc & germinatio. Arborum flos est pleni veris indicium & anni renascentis. Tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant. Non enim omnes florent. Nam neque ilex picea, larix, pinus, ullo flore exhilarantur: nec fici, atque caprifici. Protinus enim fructum, non flores gignunt. Omnes autem germinant, etiam quæ non florent.*

Omnes verò arbores, etsi aliter visum antiquis, semen gerunt: quod luculentè ostensum Jo. Baptistæ Portæ lib. VI. Phytognom. Itaque cùm Theophrastus nunc salicem ἄκαρπον (1) dicat, ut lib. III Hist. Plant. cap. VI; nunc verò καρπὸν ἔχοντα (2) ut lib. ejusdem cap. I, II, & III, posteriori potiùs sententiæ adhæremus. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Arboribus, imò potius omnibus, quæ terra gignat herbisque etiam, utrumque sexum esse, diligentissimi naturæ tradunt. Quod in plenum satis sit dixisse, hoc in loco.* Addit deinde, *Nullis tamen*

1) *sine fructu.*
2) *fructiferam*

men manifestius, (quam palmis.) *Mas in palmite flores: femina citra florem germinat tantum spinæ modo.* Ac aliquanto pòst: *Cætero non sine maribus gignere feminas, sponte edito nemore confirmant: circaque singulos plures nutare in eum pronas blandioribus comis. Illum erectis hispidum, afflatu, visuque, & pulvere etiam, reliquas maritare. Hujus arbore excisa, viduas pòst sterilescere feminas. Adeoque est Veneris intellectus, ut coitus etiam excogitatus sit ab hominibus; ex maribus flore ac lanugine, interim verò tantùm pulvere insperso feminis.* Firmat hæc Guilandinus, qui ait in Ægyto atque Oriente obtinere, ut, ne feminæ steriles, mares eo ab illis intervallo serant, ut ventus ab iis pulverem ad feminas perferre possit: vel si longius distant, quàm ut pulvis, vel odor eò usque possit pertingere, à mare ad feminam alligari funem, ut per hoc vinculum vis maris ad feminam perferatur.

Etsi verò stirpes generant, non tamen iis sexus inest. Non me fugit tiliam dividi in marem, & feminam: ut à Plinio etiam factum lib. XVI, cap. XIII: item calamus Indicus, ut apud eundem lib. XVI, cap. XXXVI. adhæc abrotonum lib. XXI, cap. XXI. Scio quoque eundem, hederam, quæ Græcis κισσὸς, similiter dividere lib. XVI, cap. XXXIV. Sed de hedera nihil tale priores. Nempe confundit Plinius κισσὸν (3) cum κίστῳ (4) de quo frutice id traditum. De aliis quoque stirpibus sic loqui solet. Ut de anagallide lib. XXV, cap. XIII: de glycyside, sive pæonia lib. XXIX, cap. X. Etiam piper longum vel mas, vel femella dicitur Christophoro à Costa. Verùm in his, & aliis id solum fit ob similitudinem quandam. Nec planta plantam generat, sed è planta generat natura: uti propriè nec homo hominem, sed spiritus naturam permeans.

3) hederam
4) cistaro.

Videtur in plantis etiam statui posse quædam quasi superfœtatio. Nam citrus, quo tempore aliquos habet fructus maturos, alios affectos, non item perfectos, alios quoque habet tantummodo inchoatos, & in spe floris: ut ait Cæsar Scaliger in priorem Aristoteli tributorum de Plantis (5).

5) pag. 7. edit. Crispin.

Etiam arbores è fertilibus, fiunt steriles, non ætate modò, sed etiam negligentiâ cultoris, vel alium in locum translatæ. Juniperus sola arborum baccas suas biennio gestat, ac prioribus necdum maturis alios profert.

Caprificos quasdam in Ceo esse biferas, quasdam item triferas, à Theophrasto proditum est lib. II. de Plantis, atque inde Athenæus lib. III. Imò ab aliis quoque traditum, ter quaterque in anno fructum ferre, sic ut unus obruatur altero.

Multitudo ramorum facit arbores minùs fœcundas: unde utile est eas, ut Theophrastus loquitur, in I. Histor. Pl. cap. I. ἀποκαθαίρεσθαι, sive expurgari, quod fit tollendo superflua. Ea de re sic quoque Averroes in paraphrasi Aristotelis lib. I, de Gener. Anim. cap. XVIII. *Si vitis non putatur, minus fructus ferre videtur, quia materia consumitur in multitudinem ramorum: ob quam caussam plures arborum fructu vacant: ut salix.* Addit deinde, simi- fol. 190. b.

liter

liter uſu venire in mulieribus pinguibus: ut quæ eo infœcundæ eſſe ſoleant quia excrementum ultimi nutrimenti, non tam in ſemen, quàm pinguedinem abeat. Nec neglectu omnia fiunt magis fœcunda, quin potius quædam minus fertilia. Hoc quoque potiùs exponam verbis Cæſaris Scaligeri in Hiſtor. Theophraſti lib. II, cap. III: *Nimio culto ſterileſcit corylus, etiam non nimio aliquando. Si enim vel modicè attondeatur, ut arboreſcat, luxuriat in ſtipitem. Sic vites quædam amputatæ adeo rameſcunt, ut nihil ferant; eadem neglectiores abſumto ſucco ſuperfluo in brachia, uvas ferunt. Amygdalus uberiore ſolo fructum non perficit: ex negligentia, deteriore facta humo, perficit tandem.* Quomodo maturentur fructus docent Theophraſtus lib. VI. de cauſſis Plant. cap. VIII. & Galenus lib. IV. de Simplic. cap. IV. Ajunt verò cauſſam eſſe, à calore partim interno, ſive plantæ proprio: partim externo, ſive ſolari, qui intus receptus, iſtic remanet, ad modum ſcintillæ, & ad concoctionem plus etiam confert, quàm internus, ut & ipſe plantis naturalis dici mereatur. Acquiſitum verò hunc calorem ſic remanere ſtatuimus, ut in lixivio fit, & urina. Quorum lixivium habet eum à cinere, cinis ab igne. Urina verò etiam à ſanguine ſeparata, calorem reſervat à digeſtione & concoctione ciborum. Ut ad IV. Meteorolog. Ariſt. ſcribit Alexander Aphrodiſienſis. Bifariam autem, ut Theophraſto monitum, maturatio attenditur. Nam cum arborum fructus interdum ſit ipſum ſemen; interdum verò ſemen habeat incluſum; in poſteriori hoc genere diſtinguere oportet, ſolusne fructus ſit maturus, an ipſum etiam ſemen.

CAP. V.

Quomodo ab duobus iſtis, calore convenienti, vel diſconvenienti, humore item tenui, vel denſo ac tenaci, proveniat, quod aliis brevior, aliis ſit diuturnior vita. Deque morte, ſive corruptione plantæ: quæ vel à natura, vel vi externa. Prior duplex, una κατὰ σβέσιν, quæ à frigore; altera κατὰ μάρανσιν, quæ ab æſtu. Utrumque verò vel totius eſſe plantæ, vel partis duntaxat.

1) durationem.

Unc agamus de διαμονῇ, (1) quæ gemina; vitæ longinquitas, & avulſæ plantæ duratio ad uſum, cui natura eam deſtinavit. De priori nunc ſolum loquar. De altera agam, cùm exponam uſum arborum in ædificiis, & quæ magis ſtructuris ſint idoneæ.

Quia vita non in quovis humido conſtit, ſed lento: eò & plantæ, diutius vivunt, quæ affluant humido lento: ut olea, quæ illæſa annos etiam durat ducentos. Ac eàdem de cauſſa diuturna adeò vita etiam eſt abieti, piceæ, cupreſſo, palmæ, buxo, junipero, aliiſque arboribus oleoſis, & reſinoſis.

Imò & vinum, ut hominibus, ſic arboribus, vires addit. Plinius lib. XII, cap. I.

cap. I. *Tantumque postea honoris* (platanis propter umbram) *increvit, ut mero infuso enutriantur : compertum id maxime prodesse radicibus : docuimusque etiam arbores vina potare.* Etiam plantis quibusdam prosunt aquæ fulguritæ: nempe quia humor calore fiat genitalis, ac vivificus. In tuberibus id manifestum est: ut ostensum lib. III. cap. VII. Quod verò nives liquatæ conducant, ex eo est, quòd sensim stillent in sata, non subito: de quo plenius dictum Plinio.

Videas & arbores esse vivaciores, quæ tardè crescunt, & ad perfectionem pertingunt : minùs longævas, quibus incrementa sunt præpropera. Nempe priores magis magisque indurantur: eoque minus sunt obnoxiæ putredini. Eâdem de caussâ vivaciores sunt arbores, quæ in asperis nascuntur locis, ac rupibus altissimis. Et universè sylvestres arbores diutius vivunt hortensibus, & urbanis. Præsertim si adsit magnitudo, ac materiæ duricies. Tales sunt quercus, ilex, fagus, ulmus, platanus, & similes. Nempe quia in magnis plus est caloris : atque idem materiæ duritia magis constringitur, ne foras eliciatur. Fraxinus ad centesimum etiam annum, & ultra, ætatem producit. Etiam arbores glandiferæ, & nuciferæ diutius iis vivunt, quæ baccas ferunt, aut poma. Interim malus, etiam Punica, ac Medica; item pirus, prunus, mespilus, cornus, cerasus, ad sexagesimum annum pertingunt: imprimis si purgentur à musco, quo vestiuntur. *Quædam arbores pulpam habent mollem, extrinsecus duram : quædam interiùs duriorem, ut quercus.* Verulamius de vita & morte pag. 28. §. 7. Vide de longævis arboribus exempla apud Plinium lib. XVI. cap. XLIV. Flavius Josephus ait suo tempore extitisse etiamnum quercum, sub qua contigerat Abrahæ somnium. Ita fuerit illa annis bis millenis. Ac Josephum etiam sequitur Cardanus de Subtilitate lib. VIII. Et admittit etiam Cæsar Scaliger Exercitatione CLXVII.

Ruminalis ficus, ut Tacitus lib. XIII. Annalium ait, stetit octingentis & quadraginta annis. Nempe exaruit demum sub Cæsare Nerone: at ea est, sub qua Romulus & Remus dicuntur inventi lupæ rumas, sive mammas sugentes. Meminit quoque Plinius lib. XV. cap. XVIII. Sed confundit duas ficus sacras, unam Ruminalem, quæ prope Tiberim, & jam ante Romulum fuit; alteram Naviam ab augure Attio Navio sic dictam, qui claruit sub Tarquinio Prisco: atque hæc sita erat in foro ad puteal Libonis.

Verùm miranda multa de arborum ætate legere possis apud Plinium lib. XVI. cap. XLIV. quod incipit: *Vita arborũ quarumdã immensa credi potest, si quis profunda mundi, & saltus inaccessos cogitet.* Subjungit deinde de durante adhuc oliva ante annos CCL. satâ manu majoris Africani : item de loto, quæ foret annorum amplius CCCCL : & alia mirè antiqua, ad quam soleat Virginum Vestalium deferri capillus : deque alia in Vulcanali, quæ Urbi coæva,

eoque annorum Iↄccc xx: itidem coæva cupresso, quæ extremis Neronis temporibus exaruisset: deque ilice, quæ Urbe foret vetustior, ac titulum haberet inscriptum æneis literis Hetruscis, manifesto antiquæ religionis argumento. Atque hæc Romæ. Addit deinde de arboribus, quæ durare dicantur ab temporibus Agamemnonis, imò Herculis, atque adeo Apollinis, & Minervæ. Pausanias in Arcadicis has putat arborum antiquissimas, viticem Samiam ad ædem Junonis, oleam in Athenarum arce, palmam Deli, ad quam Latona enexia Apollinem, & Dianam, quercum Dodonæam, & platanum à Menelao satam, cùm proficisceretur ad bellum Trojanum. Scio pleraque hæc multum à fabulis trahere: insignem interim, ac mirandam antiquitatem ostendunt.

Sunt & frutices vivaces: ut rosmarinus, qui ad sexagesimum pervenit annum: imò acanthus, & hedera, ad centesimum.

Herbarum quæ frigidiores censentur, quædam intra annum tam radice emoriuntur, quàm caule: ut lactuca, & portulaca: imò & omne frumenti genus. Aliquæ annos durant tres, quatuorve: ut viola, fragraria, pimpinella, primula veris. Calidæ verò herbæ diutiùs vivunt ut hyssopus, quæ bis quotannis tonsa etiam quadraginta annos complesse, monet Verulamius in Historia Vitæ ac mortis. (2) Diu etiam ob calorem insitum ætatem sustinent thymus, absinthium, salvia, satureja, majorana altera chamædrys, atque aliæ. Etiam diu vivit amarantus, cui & inde nomen, quia non marcescat: eodemque nomine à nonnullis vocatur flos ἑλίχρυσος, (3) quia diutissimè duret; ut ait Dioscorides lib. IV, cap. LVII. Sanè sic florem eum nominari quoque videas à Galeno. Inter vivaces flores etiam est, qui vulgo, ab odore dicitur caryophylleus. Multos enim annos durat, tota floret æstate, & auctumno, nec intensa hyeme exstinguitur, sed in cellis adservatur.

(2) *pag. 30. edit. Leidensis.*

(3) *helichrysum.*

Ad durationem vitæ non solùm vigor pertinet, sed etiam ætas mala, ut in hominibus vocatur. Nam & plantæ humidi consumtione senescunt, tabescunt, arescunt. Quandoque etiam ægrotant; ut in æstu diuturniore, si pluviæ sint nullæ: at redit vigor, ubi cælestis aqua cœperit irrigare.

Mirum verò arbores adeò vetustas, ut frondes ferre desierint, si terra fodiatur, atque aperiatur, rejuvenescere, iterumque folia producere. Quod apud Verulamium etiam legas in Historia vitæ ac mortis. (1.)

(1) *pag. 58. edit Leidens. anno 1637.*

Interitus plantæ se habet ut in animalibus. Vel enim à natura est, vel vi externa. Naturalis dicitur *ἄνευ νόσου*, quando tandem vis deficit naturæ, calore vitali exstincto, & absumto humore nativo. Violenta vel est à frigore, quo exiguus ejus calor exstinguitur, vel in partes intimas receptus duplicatur, tantoque celerius absumit calorem primigenium, nec terra propter humores congelatos suppeditare calorem alium valet: quemadmodum

etiam

etiam dictum lib. III, cap. XX. Hoc mortis genus vocatur κατὰ σβέσιν. (2) Est alterum præterea κατὰ μάρανσιν, (3) quod est ab æstu externo, & omnem humorem tum plantæ, tum soli, absumente. Nunc verò planta tota, nunc pars solùm emoritur. Etiam violenta mors aliunde est: ut cum exscinduntur, vel radicitus evelluntur.

(2) extinctione.
(3) marcore.

C A P. VI.

De plantarum divisione in partes tum similares, & has vel liquidas, vel siccas; tum dissimilares, easque perennes, vel anniversarias. Quid succus in plantis. Quid lachryma & unde hæ. Humor plantarum varius lacteus, gummosus, &c. Ὀπὸς in papavere. Quid caro, quid fibra plantarum. Quod quædam arbores pulpâ careant. Radix, compendium plantæ. Planta homo inversus. Quædam plantæ sibi ipsis radix. Palmæ vigor non à radice, sed unde unde. De profunditate radicum, ubi de abiete. De obliquitate radicum, ubi de cupresso, platano, & loto urbi Romæ coæva. Radix cujus temperamenti. Caulis & ejus partes. Cortex digerit & defendit. Quædam herbarum caulem non habent. Matrix plantæ quid. Arundo, num careat medullâ. Rami, brachia arborum. Minores rami, surculi. Differunt stolones & surculus. Stolidus unde. Usus foliorum. Quibus plantis folia non decidant: an in his etiam alicubi cerasi. Flos fructus inchoatus. Fructus quarumdam arborum sine flore. Muscus. Arborum prodigia.

PRoximum est, ut plantarum afferamus tum partitionem, tum divisionem; quarum illa totum secat in partes integrantes: hæc genus dividit in species. Nulla planta pauciores habet partes integrantes cute, carne, succo, quæ etiam in tuberibus: etsi hæc non tam plantæ, quam plantarum morbi Verulamio dicantur. Deinde aliud partes, aliud membra quæ Græcis μέλη. Membra sunt radix, truncus, rami, surculi, quæ partes sunt compositæ.

Partium porrò integrantium aliæ sunt similiares, aliæ dissimilares. Similarium quædam liquidæ, quædam consistentes. Liquidæ sunt, succi, & lachrymæ. Succus per omnem plantæ substantiam diffunditur: atque id plantæ est, quod sanguis animali; teste Aristotele, sive alio potius, in primo de Plantis cap. II. Lachrymæ verò sunt humores extra plantæ substantiam: ac vel suâ sponte ob humoris copiam exsudant, vel Solis calore educuntur: vel arbore occasione aliquâ dehiscente exprimuntur. Porrò lachrymarum aliæ manent liquidæ, ut illæ in vite incisa: cujus caussa est, quòd magis aqueæ sint: aliæ verò concrescunt,

ut resina, ac gummi. Quæ à multis plantarum excrementa appellantur. Sed Verulamius (4) judicat rectiùs exuberantias vocari, quàm excretiones.

(4) *in Historia Vitæ ac Mortis pag.109. edit. Leidensis an. 1637.*

Humor plantæ, quem pro sanguine esse dicebamus, varius est: ficis lacteus, cerasis gummosus, ulmis salivosus, malis lentus, ac pinguis, aquosus vitibus, ac pyris; ut est apud Plinium lib. XVI. cap. XXXVIII. Interdum verò is humor proprium nomen non habet: ut ὀπὸς in papavere, & planta quædam medica, ac Cyrenaica.

Consistentes partes sunt caro, & fibræ. Caro musculis animalium respondet. Atque ad eam etiam pertinet alburnum, quod est pro adipe. Est ea, ut Plinius lib. XVI. cap. XXXVIII. ait, *mollis ac pessima pars ligni, etiam in robore facile putrescens, teredini obnoxia.* Fibrę vero respondent venis, ac nervis. Venæ sunt majores, magisque succulentæ: ut quæ humorem ac spiritum deferant. Nervi sunt tenuiores ac sicciores, atque ad quietem & consistentiam plantæ dati à natura. Cùm verò caro secundùm omnem dimensionem dividatur, contra nervi, quia è villis, sive filis sunt, longitudinem habent ac fissilitatem: ut Theophrastus docet lib. I. Hist. cap. IV. & Plinius loco ante memorato, ubi cum de fissilitate illa secundum rectitudinem dixisset, subdit: *Ideo fit, ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admotâ, ictus ab altero capite vel gravis sentiatur, penetrante rectis meatibus sono. Unde deprehenditur, an torta sit materies, nodisque concisa.* Ac post pauca: *Quibusdam pulpa sine venis, mero stamine, & tenui constat. Hæc maximè fissilia. Alia frangi celeriora, quam findi, quibus pulpa non est, ut olea, vites. At è contrario, totum è carne corpus fico. Tota ossea est ilex, cornus, robur, cytisus, morus, ebenus, lotos, & quæ sine medulla esse diximus.* Etiam inde divina sapientia relucet, quòd abieti sit caro rara, constet autem nervis validis & multis: contrà pinus carnis sit rigidæ, ac nervis suffulciatur paucioribus: ut apud Scaligerum est ad Theoph. hist. lib. V. cap. II.

Dissimilares partes ex similaribus constant. Earum aliæ sunt constantes, sive perennes: aliæ anniversariæ, sive vicissitudinariæ, ut Cæsar Scaliger loqui non dubitat in priori de Plantis eorum, qui male Aristotelis creduntur.

Constantes sunt radix, caulis vel caudex, matrix, sive medulla, & rami.

A radice incipiendum, quia plantæ principium est, & quasi totius compendium. Hujus unicum est officium, excipere alimentum: unde id, relicto, quantum radicis alimoniæ opus est, reliquum aliæ attrahunt partes. Est igitur instar famuli victum apportantis. Etiam pro ore est, unde veteres plantam dixere hominem inversum: sed non ob hoc solum, quod illis os infimum obtinet locum, cum nobis in summo sit; sed etiam quia in plantis rami sursum tendant, nobis brachia ac pedes tendant deorsum. Nec solum

lum pro ore est, sed & ventre. Utrumque enim scribit Aristoteles. (1) Nempe quatenus accipit alimentum pro ore est; quatenus concoquit, pro ventre. Ac ventri etiam assimilat Theophrastus. (2) Ac nisi radix etiam vim haberet concoquendi, non haberet ipsa, unde aleretur.

(1) *Lib 2. de part. Animal.*
(2) *in 1 Hist Plant. & 6. de Causis.*

Quædam tamen plantæ carent radice, ut ait Theophrastus histor. Plant. lib. I. cap. II. Exemplum non promit. Sed Dioscorides, atque alii, id prodidere de malabathro. Alii verò eos putant à mercatoribus deceptos. Habere enim radicem, licet exiguam. At neque radix cassythæ, sive cassutæ. Uti neque in epithymo radix est conspicua: vel etiam visco, & aliis quibusdam, cujusmodi hyphear, fungus, muscus. Vel si partem, qua insident, vocare radicem velis, saltem vera radix non est. Etiam sempervivum sibi ipsi est radix: & tamen etiam fructum fert. Nec radicem habet lenticula palustris, cui nihil præter folia. Cujusmodi possis dicere propterea plantas imperfectas. Possis tamen dicere, plantis omnibus esse radicem, laxiùs radicis voce accepta: nempe ut non radix modo dicatur, quod sub terra latet, sed etiam cui sic insident, ut inde trahant alimentum: sive illud aqua sit, ut in lenticula palustri, sive planta alia, ut fit in visco, musco, epithymo. In cujusmodi id pro terra est, cui insident.

Quædam radices quandoque, ut Muelitheo monitum, resecari debent: videlicet si tantum è terra attrahant humoris, ut partium aliis non satis virium sit ad humorem eum excoquendum. Cæterùm, cùm arborum aliæ vitalem succum à radice hauriunt; in palma arbore vigor est à summo arboris cacumine, quo abscisso, palma exarescit: ut à Xenophonte, lib. II. Κύρȣ ἀναβασ. è junioribus à Guilandino proditum est. Græci hoc cacumen vocant, ἐγκέφαλον, Latini cerebrum, vel medullam: ut postea dicetur.

Arborum radices deorsum se extendunt, quousque se exserit vis caloris Solaris, & aqua pluvia descendit. Ita radici prospectum, tum à calore Solis, quo fovetur, tum ab humore quo alitur. Estque denis pedibus terra rarior, ac magis porosa, quò faciliùs tum calor, tum humor, penetrant. Non altius verò descendere aquam cælestem, non simpliciter narrat, sed compertum sibi ait L. Seneca lib. III. Natur. quæst. cap. VII. his verbis: *Ego tibi, vinearum diligens fossor, affirmo, nullam pluviam esse tam magnam, quæ terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat.* Sed à Seneca abit Plinius, qui sic scribit lib. XXXVI. cap. XXXI. *Quidam non altiùs descendere radices, quàm Solis calor tepefaciat, idque naturâ loci tenuioris, crassiorisve, dixere: quod falsum arbitror. Apud auctores certè invenitur, abietis plantam, cùm transferretur, VIII. cubitorum in altitudine, radicem fuisse, nec totam: refossam, sed abruptam.* Sic in vett. aliquot libris verba hæc leguntur, & meliùs, ut arbitror. Ac narrat eadem Theophrastus lib. II. de Plantis. Sed pro abiete

dicit, pinum. Verùm esto, ut Plinius non erret de eo, sed alios secutus sit auctores. Præsertim cùm fatendum sit, abietem altè admodum agere radices. At saltem falsum est, quod ait Maro Æneid. IV.

——— *Quantum vertice ad auras*
Ætherias, tantum radice in tartara tendit.

Sanè Libertus Fromondus Meteorologicorum lib. V. capitis VI. artic. II. *Ego* inquit, *ante villam paternam, ingentem & ramosissimam quercum, ab abavo meo plantatam, ventis illis anni* CIↃ IↃCVI, *qui omnia pene in Belgio straverunt, radicitus eversam adspexi: & demiratus sum, exilibus, & paucâ terrâ obrutis radicibus, tam immanem molem potuisse tot annos sustineri. Terni enim viri expansis brachiis vix truncum fuissent amplexi.*

Atque ista pertinent ad radices in profundum. Videamus etiam, quantopere se extendant in obliquum. Hoc Varro docet lib. I. Rei Rusticæ, cap. XXXVII. *Aliæ*, inquit, *radices angustius diffundunt, ut cupressi; aliæ latius, ut platani, usque eò, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cùm etiam nunc platanus novella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse.* Hoc fuerit pedum undequinquaginta, & dimidii. Locus Theophrasti, quem signat, est lib. I. de Plantis, cap. XI. Nec ignoro Fallopium lib. de Thermis, cap. IV. intelligere de descensu radicis in profundum, non in obliquum. Et addit, si de effusione in obliquum locutus esset Theophrastus, non habiturū esse locum, quod ait, pro miraculo habitum. Nam sanè in qualibet, platano, magis in novella, de qua sermo est Theophrasto, miraculi id instar videtur. Quamquam nec simile deest, imò majus exemplum. Id est de loto, quæ Romæ in Vulcanali. Sic enim de ea Plinius lib. X. cap. XXXIV. *Radices ejus, in forum usque Cæsaris, per stationes municipiorum penetrâsse.* Verùm admirationem demit longa ejus temporis ætas. Nam cùm ea scriberet Plinius, lotus illa annorum erat plus minus IↃ CCCXX. Quippe coæva erat arbor origini, atque incunabulis urbis Romæ.

Frigidissimam esse radicem censuit Cardanus: At calidissimam in calidis plantis maxima ex parte esse, ut radix seris, intubi, cichorii, sonchi, Cæsar Scaliger contendit Exercitat. CLXXVI. ubi & asserit contra eundem, nec matricem esse humidissimam ac frigidissimam. Ludovici Vivis sententia est, frondes & flores tenui succo creari, crassiore fructus, crassissimo radices. Sed id perpetuum non esse, ostendit idem Cæs. Scalig. Exerc. CXLI. Hæc de radice.

Venio ad partium consistentium alias. Ac primò de caudice dicendum, in quo tria distinguere oportet, corticem, lignum, & matricem. Extimus est cortex: qui præterquam quòd attractum digerat alimentum, ut diximus, etiam lignum, & matricem defendit à frigore, atque æstu. Generali nomine dicitur δέρμα, sive cutis; quod vocabulum non in caudice modò,

sed

sed etiam caule locum habet. Quod enim caudex in arboribus, & fruticibus: hoc in herbis est caulis, à Græco καυλός. Est verò tam caulis, quàm corticis, adde & fibrarum, digerere alimentum à radice attractum. Quemadmodum ostensum, cùm de facultate nutriente ageremus.

Quædam tamen herbarum non habent caulem. Ea Græcè dixeris ἄκαυλα, Latinè secaulia, ut secordia, sive socordia. *Secordia* est apud Theodorum Gazam in Hist. Plant. lib. VII. cap. 11. Sed apud Theophrastum ibi est ἀπόκαυλα: quo quid significetur, non ita apertum est. Vide quæ istic Cæsar Scaliger annotavit.

Ex iis, quæ habent caulem, aliis est perpetuus, aliis non item. In posteriori genere, vel una cum radice perit, vel salvâ radice, anno exacto, novus repullulat vel alius potius, quando non idem, sed ejusdem tamen plantæ est caulis.

Matrix medium ligni locum occupat, eoque medullæ etiam nomine appellatur: imò & cor, ut ait Theophrastus: (1) puta quia vitæ habeatur caussa: quin ipsa nonnullis vitalis anima creditur, ut ex Plinio liquet lib. XVII. cap. XXI. Nec tamen videtur parti cuivis plantæ necessarium. Hoc eo probatum ibat Cæsar Scaliger, (2) quòd *medullâ de sarmentis exemta, Græci profitentur, acinos sine gigartis produci.* Ac videtur etiam arundo carere medulla: de quo aliquid Plinius lib. XVI. cap. XXXVIII. Ita tota fuerit caro. Alii tamen malunt in ea coaluisse carnem & medullam: ut ibidem ait Scaliger. Atque idem dixero de aliis, quæ objectant. Propterea Theophrastus in Hist. lib. I. cap. IX. ait, quædam habere μήτραν φανεράν, *medullam evidentem*; quædam ἀφανεστέραν sive *obscuram*; ut quando est confusum quid, non ἀφωρισμένον separatum, certumque.

1) *Lib.* I. *Hist. cap.* 4.

2) *Comment. in lib.* I. *Aristotelis de Plantis pag.* 52. *edit. Crispin* 1566.

Rami sunt, qui caudice, vel caule in mulditudinem se diffundunt. Ac Latinis vox ea absque discrimine dicitur de majoribus & minoribus. At majores poëtis *brachia* satis convenienti tralatione: Virgil. II. Georg.

Tum fortes latè ramos, & brachia tendens.

Plinius lib. XVII. cap. XIV. etiam *arborum humeros* nuncupat. Sic enim scribit: *Certum est ab humeris arborum, orientem æstivum spectantibus, surculos petendos, & è feracibus & è germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur.* Scio in veteri codice, pro *humeris* esse *ramis*. Sed hoc è glossemate est. Græcis ἀκρέμονες, & ὄζοι ut liquet ex Theophrasti Historia lib. I. cap. II. Ἀκρέμονες dicuntur, quia ἐν ἄκρῳ h. e. est, summo. Nempe uti Latinis *ramus* ab Hebræo רָם *ram*, *celsus*. Ὄζος fortasse ab ἵζομαι, *sedeo*. Ramus enim quasi insidet arbori. Sæpe etiam pro arboris nodo sumitur: unde Hollandis idem dicitur *oest*, vel *ast*: nisi hæc κατ᾽ ἀφαίρεσιν (3) ex *quast*, quod ejusdem est significationis. Sunt rami majores φυτευτήρια, (4) ut Theophrastus vocat, minorum: nam ex iis prodeunt. *Hosce* minores Theophrastus.

3) *per ablationem.*

4) *plantaria.*

ftus κλάδυς vocat, loco antè memorato. Alibi tamen etiam de majoribus usurpat. Origo vocabuli est ἀπὸ τῦ κλᾶν, hoc est, frangere. Quo ex etymo non facilè decidas, utra magis sit significatio. Licet enim faciliùs minores ramos decerpas; salvâ tamen plantâ etiam recidimus majores: quod interdum expedire, superiùs ostensum, cùm de generativa vi ageremus. Deque majoribus imprimis ramis capiendum, cùm à κλάδ☉ cladem vocarunt, cum tempestate frangerentur arborum rami: ut in Oratoriis Institut. dixi lib. IV. cap. VI. sect. XI. Aptior igitur, minus saltem ambigua vox, cùm minores hosce vocant μόσχυς, quasi ad majores ramos habeant se tanquam vituli ad boves. Nam μόσχ☉ *vitulus*, item ἁπαλὸς, sive tener, unde μόσχοι λύγοι, quod Eustathius ἁπαλὺς (5) exponit. Latinis minores rami dicuntur *surculi*. Ac credebat etiam Cæsar Scaliger (6) id voce indicari. Esse enim à *surus*, quod est palus: unde & *sura* in homine. Sed obstat tum quod à surus esset *surulus*: tum quod longiùs à *suri* significatione abit *surculi* significatio. Potiùs igitur ex eo sit nomen, quòd oriatur ac exsurgat ex ramo majori. A *surgo* igitur *surgus*, sive à *surco surcus*, unde *surculus*. Nam antiquis C pro G in usu erat: unde LECIO, MACESTATOS, EFFOCIO, aliaq; in rostrata Duillii columna. Uti verò *surculus* à surgendo: ita & Belgis, *surculus*, *rys* à *rysen*, quod est surgere. Sed plura de isthoc in nostris originum libb.

5) *teneros*.
6) *Exercitat.* 140.

Usus ramorum est fructus ferre, qui pediculo ex iis dependent. Non tamen ἁπλῶς necessaria sunt plantæ pars, quia vivit planta ramis abscissis: uti diximus.

Stolones ab radice pullulant. Græci vocant παραφυάδας. Atque ab hisce stolonibus est nomen *stolidus*: à quo stultus. Valde autem imperitiam suam produnt, qui nesciunt *stolones*, & *surculos*, distinguere. Audiant hi Plinium lib. XVII. cap. I. *Stolonum* (cognomen fuit) *Licinia genti: ita enim appellatur in ipsis arboribus fruticatio inutilis: unde & pampinatio inventa primò Stoloni dedit nomen.*

Anniversariæ sive vicissitudinariæ partes sunt folia, flores, fructus. Foliorum is usus, ut arborē ab æstu defendant: simul ut fructus tegant, ne nimio calore arescant, sed sensim eum, & quibusdā gradibus recipiant. At cum major æstus exposcitur, folia obsunt: ideo vinitores auferunt circa vindemiam. Atque hinc etiam liquet, cur natura priùs producat folia, quàm fructus, etsi contrarium sit scriptum in primo eorum de Plantis, qui perperam Aristoteli tribuuntur. Cùm verò rami quidem abscindantur ab arbore eâ salvâ: sponte tamen plantæ jaciunt sive amittunt folia, quod Græcis est φυλλοῤῥοεῖν. Eo minùs folia sunt de οὐσίᾳ. (1) Interea non omnes φυλλοῤῥοῦσι. (2) Nec enim decidunt oleæ, lauro, palmæ, myrto, cupresso, pinis, ederæ rhododendro: ut apud Plinium est lib. XVI. cap. XX. idque præeunte Theophrasto lib.

1) *substantia*
2) *folia deponunt.*

lib. I. Histor. Plant. cap. XV. Atque à Plinio ejusdem libri cap. XXI. relatum, è sylvestribus arboribus folia non decidere abjeti, larici, pinastro, junipero, terebintho, buxo, ilici, aquifolio, suberi, taxo, tamarici. Addit & in fruticum genere non decidere cuidam rubo, & calamo. Ac ut ibidem legas, *Tanta locorum vis est, ut circa Memphim Ægypti, & in Elephantine Thebaidis, nulli arbori decidant, ne vitibus quidem.* Hæc firmat etiam Varro lib. I. de R. R. cap. VII. *Creta ad Cortyniam dicitur plantanus esse, quæ folia hieme non amittat: itemque in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari, qui nunc Tyrii dicuntur, quercus simili esse naturâ, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinen, ut neque ficus, neque vites, amittant folia.*

Quæstio est, an plantæ singulæ certo constent foliorum numero, nisi aberràrit natura. Fuit hæc opinio Cardani. Sed Scaliger Exercitat. CLXXVII. sect. V. ait, quia ineptire liberet, se in lactucis, item foliis adianti, ari, iridis, caryophyllorum, adhæc etiam in frondibus arborum numerum iniisse; sed comperisse sibi, & aliis, esse impositum à Cardano, eoque melius deinceps velle tempus collocare.

Nec indignum relatu, quod idem Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXII. *Gennensis mercator, qui in apothecis Cafatnis valde erat exercitatus, Augustinus Moresinus, retulit nobis, se in extrema Euxini ora vidisse cerasos, quæ nullo tempore foliis spoliarentur.*

Flores res sunt pulcherrimæ suo tempore, interim exiguo. At eruditissimi homines, qui eos vocant excrementa, plurimùm mihi falli videntur. Quippe flos est fructus inchoatus. Itaque omnino flos prior est fructu. Foliaque floris priùs naturæ sunt terrestris, postea aëreæ magis redduntur. Prius igitur compactiora, postea autem rariora. Sunt interim & fructus sine flore, ut quercui, oleæ, ficui: item flores sine fructu, ut iridi, jesemino, & cuidam narcissi generi: de quibus Scaliger Exercitat. CXLI. & alibi: est & flos idem ac fructus, ut thymi. At sæpius fructus è flore.

Plurimum verò priora floribus folia: interdum contra, ut in pruno, atque amygdalo. Fructus interdum de semine dicitur. Sic sanè καρποῦ nomine sæpius usi Dioscorides, ac Galenus. Sed hic pro diversis sumimus. Ac fructus quidem sic dici videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Porro fructus, seminaque, sunt plantę partes, uti fœtus matricis. Hoc est, sic pars sunt, ut desinant pars esse. Vel dicendum non partem esse, sed opus. Quod & in floribus habiturum est locum. Sed fructus sic opus, ut simul sit finis. Nec semina tam faciunt ad perfectionem individui, quam speciei. Quibusdam fructus est nullus: ut capillo veneris. Quæritur an idem numerus seminum, vel granorum in quaque sit specie. De malo Punico ait Cardanus:

negat Cæsar Scaliger Exercit. CLXXVII. sect. 5. uti & incertus in malis, pyrisque. In mespilo tamen omnibus parem esse granorum numerum, agnoscit.

Muscus, qui Græcè βρύον, arboris pars non est. Nam & lapidibus adnascitur, nec tamen planta pars lapidis dici possit, cum lapis sit animæ expers, muscus ἐμψυχόντι. (3) Quare in plantis alia arboris, alia musci anima est, differuntque arbor & planta forma εἰδοποιῷ. (4) Et sanè si pars esset, arbor sine musco non foret totum, quod dicitur, integrale. Quæ hactenus diximus naturæ conveniunt. Quædam verò eveniunt prodigiosa. De quibus sic Plinius lib. XVII. cap. XXV. *Invenimus arbores, sine foliis natas: vitem, & malum Punicam, stirpe fructum tulisse non palmite, aut ramis, vitem uvas sine foliis, oleas quoque amisisse folia baccis hærentibus.* Idem deinde subdit miracula complura: maximum illud de oliveto publicam viam transgresso. Quod suo ævo tempore principis Neronis in agro Marrucino contigisse ait.

3) *animatum quid.*
4) *specifica.*

CAPUT VII.

De zoophytis seu plantis sensus non planè expertibus. Quod zoophyta visu, auditu, & odoratu careant, nec non gustu. De piscibus medium inter plantas piscesque locum sortitis. Quòd motus zoophytorum sit duplex, unus totius corporis, alter partis duntaxat, exempla: concharum, pectinum, de arbore Indica pudifera non sentiente solùm, sed etiam adventum accedentis præsentiente, similique ferè herba αἰσχυνομένη. Cur non eadem tactus vis spongia marina. De triplici zoophytorum usu ad victum, valetudinem, & amictum, ubi inprimis de spongia.

PLantarum duo sunt genera. Quædam sensus non penitus sunt expertes: ut quæ ζωόφυτα dicuntur, quasi dicas *plantanimes*, vel *plantanimalia*; quædam verò sensu prorsus carent. Priora, ut vox indicat, constituuntur in confinio naturarum, & quasi in transitu ab animali ad plantam, & contra. Hæc imperfecta quidem sunt, si cum homine & aliis animantibus comparentur; sunt tamen perfecta, si naturam eorum absolutè consideremus. Habent enim animam nunquam feriantem, habent ea corporis instrumenta, quibus ad functiones suas est opus.

Visus, auditus, odoratus esse expertes ex eo cognoscimus, quod destituantur eorum sensuum instrumentis. Ac de gustu idem hinc colligimus: etsi sciam Plinium aliud putare. Aristoteles aliter: & videtur is de zoophytis intelligendus, quando animalia quædam gustu carere ait libro de Somno & Vigilia. At non destitui tactu, ex motu cognoscitur. De quo aliqua jam adduximus lib. IV. cap. XVIII. ubi actum nobis de aquatilium facultate locomotiva: nec de veris piscibus modò sed etiam quæ medium inter pisces, plantasque locum sortiuntur. Eo nunc erimus breviores.

Motus

Motus zoophytis est duplex: unus totius corporis, alter partis duntaxat. Totius, ut conchis, quæ reptant. Nec minus terrestribus cochleis movent se marinæ. Pecten, qui ex ostreorum est genere, inferiori testa solum premit, ac repellere nititur: eo nixu subsilit validius, locumque mutat. Nec caput modo operculo exerit, sed etiam cirrulis prorepit. Patellæ, quæ conchyliis accensentur, corpus habent molle & crispum, ut facilè se moveant. Non modò caput testâ exserere, sed ad pastum ire ac redire. Tergestinis esse piscatoribus observatum, refert Cæsar Scaliger Exercitat. CCXIX.

Parte verò sui moventur ostrea. Negatum id Cardano. Sed dubitare desinet, qui digitum inseruerit. Ac notum è fabella de mure sic capto. Etiam motus hic iis, quæ Græci vocant κνίδας, & ἀκαλήφας. (1) Plautus Rudente, atque alii, urticas marinas: nempe quia non minus ut urticâ terrestri pruritum suo cient contactu. Hæ, ubi senserint sibi manus admoveri, colorem mutant, seque contrahunt: qua de re ex Aristotele, & Plinio, dictum lib. III. cap. XIII. Atque ibidem actum nobis de spongiis marinis: quibus sensus, motusque, jam olim tributus à multis Plinio imprimis. At Aristoteles alienam quidē refert sententiam: suam verò non satis liquidò promit. Unde orta disputatio, an sentiant zoophyta. Negat Rondeletius, cujus mentem loco adsignato pleniùs expressimus. interea sunt, sanè non aspernanda, quæ Rondelitio possis obducere: ut liquebit ex illis. quæ adversus eum disputat Joannes Eusebius Nierembergius, Madritensis Philosophus, lib. III. de Rerum Natura, cap. III. Itaque ampliare de istoc malim, quam odiosè reciprocare serram. Uti nec de isto fecerim, an & zoophyta sint, sed etiam præsentiant adventum accedentis. Nam ajunt Indicam esse arborem, octonûm pedum in provincia Pudiferam. Ea accedente homine, mutove animante, contrahit ramos; abeunte autem extendit. Non paullo hoc amplius est, quàm de zoophytis aliis dicebamus. Ea si tetigeris, folia contrahendo ostendunt, se tactu prædita esse. Sed arbor illa etiam prævenit tactum, quia se contrahit, aliquo appropinquante. Unde & *Pudicam* justiùs appellant, quàm herbam dixere αἰσχυνομένην, quia manum si admoveris, folia constringit; ut ab Apollodoro, Democriti discipulo, traditum est. Nam hæc herba hoc solùm habet, quòd ubi tetigeris, sentire se ostendat. At ab Indica arbore præveniri tactus videtur. Profectò, ut Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXXI. sect. XXVIII. *aut afflatum percipere dicendum est, aut radicis, propter soli motam, compressionem agitationemve.* Quærat aliquis, unde sit, quod non eadem vis spongiæ. *Ad* hoc idem sic respondet: *An*, inquit, *spongia, cùm sit in perpetuo salo, hebetatur à continuo salo, quo minùs supervenientis sensione adficiatur? Tempestatibus adsueta sine periculo, nihil novi patitur à spongiseca novo motu.*

Sed quicquid de istis sit, ex zoophytis etiam ingens Dei bonitas re-

(1) urticas.

lucet: sive attendamus alimentum, sive medicamentum, sive rem vestiariam, vel alia. *Nam* in cibo sunt conchæ, & ostrea, & alia: etiam urticæ marinæ: quamquam exiguum, ac hûmidum præbent alimentum: ut *Athenæo* lib. III. (1) traditum ex Mnesithei *Atheniensis* libro de eduliis.

1) *pag.* 92 *edit. Commel.*

Magnus etiam usus in medicamentis: præsertim si hic spongiis etiam, ut receptissima est opinio, fuerit locus. *Nam* spongias cum pice ustas sanguinis ex naribus eruptiones cohibere, tradit Dioscorides lib. V. Mat. Med. Parabilium cap. CCX. *Ac* similiter *Aëtius* II, II. cap. XCIV. *Alexander* in III. cap. VIII. *Nec* aliter *Oribasius*. Præterea spongiæ ex aceto impositæ succurrunt inflationi intestinorum, & mentis conturbationi: ut *Archigenes* tradidit, teste *Galeno* in VIII. de composit. Medic. secundum locos, cap. IV. *Ac* similiter Dioscorides in Parabil. lib. II. cap. III. *Aëtius* III, Tetrab. Serm. I. cap. II. Alexander in VII. cap. VII. Paulus Æg. in III. cap. XXXVII. Oribasius in IV. ad Eunap. cap. LXXXIV. & ad Eustath. lib. IX. cap. X. Item rejicientibus cibum medetur, si acri fuerit aceto imbuta, & pedibus, ac brachiis imposita donec pustulæ excitentur. Ita Dioscor. Parabilium parte II. cap. VIII. Etiam thoraci eorum, qui sanguinem spuunt, imponenda spongia ex oxicrato: ut est Parabilium Diosc. lib. II. cap. XXXI.

CAPUT VIII.

De plantarum divisione in species perfectas radicem & caulem habentes; & minus perfectas. Quòd plantarum duæ sint præcipuè species arbores & herbæ, aliis 4. numerantibus. Quid arbor, quid frutex, quotuplices item, ac quomodò hæc inter se & ab herbis differant. Verum discrimen herbarum, & suffruticum, cremiorum. Herbæ quotuplices. Fruges herbæ sunt. Frugum species. Olera. Flos à φλὸξ. Flores pro sideribus & viceversa. Viola quædam species flammula (φλὸξ) κατ' ἐξοχὴν dicta. Jasione flos folii est nullius. Medicamentariæ herbæ radices, flores, folia. Tubera plantas esse imperfectas & quare. An fungus destituatur radice. Quomodo arbores immutentur, herba arborescat, hordeum fiat triticum, quin brassica rapum.

HActenus de ζωοφύτοις. Nunc de plantarum iis videamus, quæ sensus penitus sunt expertes. Harum duæ sunt præcipuè species, arbores, & herbæ. Unde Genes. I. *Germinet terra germen, herbam producentem semen, arborem fructiferam.* Ac postea: *Produxit terra germen, herbam producentem semen juxta speciem suam; & arborem facientem fructum.* Quo pacto frutices comprehenduntur sub arboribus. At hæ aliis species sunt mediæ. Imò & Aristoteli & Theophrasto quatuor genera sunt: sed sic, ut non prorsus conveniant. Aristoteli enim hæc quatuor genera sunt δένδρα, θάμνοι, βοτάναι, καὶ λάχανα· *arbores, frutices, herbæ, & olera.* Sed Theophrastus

(1) retinet

(1) retinet quidem tres priores; verùm pro λαχάνοις reponit φρύγανα. Hoc *suffrutices* vertit Gaza: Columella, & Plinius, ac eorum exemplo vetus Psalmorum interpres psal. CI. item B. Hieronymus in Oseæ cap. X. vocant *cremia*, à *cremando*, quomodo nempe ab usu ad ignem φρύγανα vocantur ἀπὸ τῦ φρύγειν, quod est *torrere*: ac similiter in Geoponicis dicuntur εὔφλεκτα: videlicet quia facilè accenduntur. Belgis *hesteren* vel *heesteren*, ab *heeten*, fervefacere, calefacere: uti hoc fortasse ab αἴθειν, *ardere*. Et sanè non dubitandum, quin sub βοτάναις etiam λάχανα comprehendantur: eoque rectiùs cum Teophrasto quartam speciē faciamus, φρύγανα, sive *cremia*. Imò lubens subscribo Costæo (2) qui à Theophrasto putat perfectas solum plantas numerari: quales & superficiem, & radicem habent: eoque addi opportere quintum genus, quod alterutra parte caret: ut sunt fungi tubera, cassuta, epithymum, viscum, & his similia, quæ in prioribus quatuor generibus Theophrasto memoratis nemo reposuerit.

1) *Hist. Plant. lib.* 1. *cap.* 5.

2) *lib.* 1. *de univ. stirp. nat. cap.* 10.

Sic igitur statuimus plantarum alias esse perfectas, alias imperfectas. Perfectæ habent radicē sub terris, caulem supra terrā. Hujus generis sunt arbores, frutices, suffrutices, herbæ. Arbores sunt stirpes, sive plantæ, quæ, à radice, caudice simplici (3) ac ligneo altius adsurgentes varios in ramos se diffundunt. Conjiciebamus *arborem*, sive *arbosem* (sic enim veteres locuti) esse ex ἀὴρ, *aër*, & βόσις, cibus: quia cibum præbeant, non humi, sed in aëre natum. Arbores distribuuntur multifariam. Ab origine Plinius hoc pacto dividit lib. XVI. c. XXXIII: *Arbores, quas naturæ debeamus, tribus modis nascuntur; sponte, semine, aut ab radice.* Rodolphus Agricola lib. I. de Invent. cap. VII. *Arborum aliæ ex semine sunt; aliæ sponte nascuntur.* Ubi videmus, ut seminalem, & sponte natam, dicere contentus, prætereat ab radice nascentem. Est verò utraque divisio ab ortu naturali. Ab usu verò dividitur in cæduam, fructiferam, & seminalem. Quomodo, inter alios dispescit Udalricus Zasius I.C. in Rhetor ad Herenn. cap. III. (4) Alii partiuntur ratione loci natalis. Quædam enim gaudent solo calidiori, ut thuris arbor, aut piperis: quædam alibi non minus proveniunt, ut malus, pyrus. A loco etiam est quòd quædam arbores, uti plantarum aliæ, in udo gaudeant, ut mari, flumine, vel palude: quædam non udo: ut pratis, arenis, montibus. Ab eodem est quod plantarum aliæ in agris vel sylvis crescant: aliæ in hortis, atque oppidis. A qua tamen divisione differt illa Theophrasti in plantas ἡμέρας sive *mites*, & ἀγρίας sive *agrestes*. Alii à partibus dividunt, ut ex eo quod quædam sunt sine radice; uti & quædam sine stipite; vel à partium partibus, ut flore, foliis, fructibus. Nam quædam sine flore gerunt fructus, quædam florent, nec fructum gerunt. Quædam multa habent folia, quædam pauca: imò jasionæ flores sunt unius folii. Quædam item fœcundæ sive fructiferæ, quædam steriles. Ac postrema hæc divisio maximè arridet.

3) *Unde Græci* μονοστελεχῆ *dicunt Plinius* unistirpia *vertit lib.* XVI *cap.* XXX.

4) *pag.* 28. *edit Basil. an.* 1537.

Sed ipsa etiam sub se alias continet. Nam fructiferæ vel molle habent tegumentum, vel durum. Molli tegumento præditæ vel pomiferæ sunt, vel bacciferæ. Pomiferæ sunt ficus, olea, malus, prius, prunus, mespilus, cerasus. Quædam verò ex his solo tantum calidoproveniunt, ut palma sive φοῖνιξ, malus Punica, & Medica, sive citria.

Bacciferæ sunt piperis arbor, quæ calidis solùm locis nascitur: quæq; aliis etiam locis proveniunt, laurus, juniperus, morus.

Arbores quarum fructus duro continentur tegumento vel toto fructu conteguntur, vel ex parte duntaxat. Totus fructus vel calyce ligneo tegitur, vel echino. Calyx vel continuus est, vel bifidus. Continuus, ut in amygdalis: bifidus, ut juglans. Echino teguntur castaneæ.

Ex parte solùm tegitur fructus quercus, roboris, ilicis, suberis.

Fructiferis arboribus similes sunt resiniferæ, quæ strobilos proferunt: hoc est, nuces ligneo putamine, ad squamarum modum compactas. Hujusmodi arbores sunt pinus, picea, larix, & ejus generis aliæ. Piceæ genus est abies.

Sterilium arborum nomine censentur ulmus, alnus, tilia, buxus, betula, salix, populus, & aliæ. Quæ tamen commodè interpretandum ex iis, quæ diximus de eo, ecqua arbor sterilis sit prorsus.

Sunt & quæ mediæ sint naturæ inter arborem, & fruticem. Tale est cynosbaton. Theophrastus: τὸ κυνόσβατόν ἐστι δένδρον καὶ θάμνου μεταξύ. *cynosbaton est inter arborem & fruticem medium.* Latinè ad verbum dixeris *canirubum.* Dioscorides de eodem: Θάμνος ἐστὶ βάτου πολλῷ μείζων, δενδρώδης. *Frutex est rubo longè major, arborescens.* Ruellius censet idem esse κυνόρροδον, sive rosam caninam, quæ Belgis *Eglantier*, vel *Aglantier.*

Item quædam stirpes sunt mediæ naturæ inter frutices, & herbas: unde, ut diximus, Theodorus Gaza suffrutices vocabat, Nam lignosum habet caulem, ut frutices: sed non altè se attullunt humo, quod commune habent hcum erba. Unde Belgicè dixeris *hout-achtige kruyden.* Hujusmodi sunt spartum, fraga, rosmarinus, lavendula, viola nigra. Porrò nec semper cremiorum stipitem manere videre est, ex althæa: ut falsi sint, qui in cremio id perpetuum putarunt. In iis verò etiam Cardanus: qui & de fruticibus pariter deceptus. Nam nec truncus manet pæoniæ, & Artemisiæ; ut idem hoc nomine castigari meruerit à Cæsare Scaligero. (1)

(1) *Exercitat. 139.*

De arboribus dictum. Frutices sequuntur: quibus nomen videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Hi ab arbore differunt, tum parvitate, tum quia multiplici caudice, eoque ligneo, adsurgant. Ac alii perennant: ut myrtus; alii non item, ut pæonia. Etiam dispescuntur in nobiliores, ut sunt cinnamomum,

momum, caſſia fiſtula &c. & ignobiliores, ut corylus, ſambucus, oxyacantha, ribes, roſa, rubus, poterion, colutea.

Hactenus de plantis, quæ caudice adſurgunt ligneo. Videndum deinceps de herbis, quæ ſic dici exiſtimantur, quia hæreant terræ, aliæ quidem profundiùs, aliæ verò ſolùm in ſuperficie, ſive ſummo terræ; unde carere creduntur radice. Sed veriùs nomen eſt vel ab Græco φέρβω, paſco, unde φορβὰ pabulum: vel à Syriaco עִסְבָּא, *besba* pro quo Hebræi עֵשֶׂב, *heſebh*. Nec dura originatio ab *besba*, *herba*; quando ubi veteres S, ibi poſteriores R. maluerunt. Ita *Laſes* dixere, pro *Lares*, *aſena* pro *arena*, *Papiſius* pro *Papirius*, *caſmen* pro *carmen*, pluraque id genus alia alibi adduximus.

In herbarum verò numerum vulgo referri aiunt, quæcunq; unico, eoq; tenui ac molli (non ligneo) caule cum foliis excreſcunt. Attamen bifariam hic peccatur. Nam non ſemper unicus eſt ſtipes, ſed quandoque nullus: ut capillo Veneris. Quandoque multiplex, ut in feniculo. Interdum etiam lignoſum accipiunt caudicem, ut Theophraſtus tradit de caule ferulæ, & raphani radice: quibus ubi caro caulis denſitatem ligni adepta, fibræ ſunt conſpicuæ. Quid mirum autem de raphano, & ſimilibus? quibus tres partes; cuticula, quæ facilè abraditur; coriaceum illud, quod à medio facile ſeparatur, & lignoſum illud, quod pro medulla eſt. Nempe etiam coriaceum illud, quod lignoſum illud ambit, ubi veteraſcit, lignoſi induit naturam. Hujuſmodi, ubi induruerint, θαμνοειδῆ, vel φρυγανοειδῆ, dicuntur. Imò apud Theophraſtum etiam legas δενδρολάχανα, quod Gaza vertit *oleriarbores*. Sic & δενδρομαλάχην dixere, quando malva ita lignoſo fit caudice, ut pro fuſti eſſe poſſit. Quæ cum & attenderet Cæſar Scaliger aliud diſcrimen quæſivit, ac reperit. Ipſum audiamus Exercitat. ad Cardanum CXXXIX: *Herba convenit cum cremio ſtipitis unitate aliquando, ut braſsica: nonnunquam cum frutice ſtipitum multitudine, ut fœniculum: alias cum eorum neutro ſtipitis carentia. Differt ſemper, & omnis, & ab omnibus, alio diſcrimine. Sola namque ſtatim fundit ab radice folia, præter ea bina prima, quæ cunctis communia, illico è ſeminis pulpa prodeuntia, ſunt affinia radici. Nam & arbor, & cremium, & frutex, continuo ab iis foliis edunt ſtipitem: herba omnis inſuper folia: procedente verò tempore etiam ſtipitem quædam, quædam nullum unquam.* Subjungit deinde, quomodo hinc lucem accipiat illud doctiſſimi omnium poëtæ, *Tibi meſſis in herba eſt.* Mallem *ingenioſiſſimi* dixiſſet. Nec enim Maronis eſt, ſed Ovidii epiſt. Helenæ ad Paridem:

Sed nimium properas, & adhuc tua
Meſſis in herba eſt.

Cui geminum hoc Plinii libro duodevigeſimo, cap. ſeptimo: *Frumenta hyeme in herba ſunt, verno tempore faſtigiantur in ſtipulam.*

Herbarum aliæ ſunt alimentariæ, aliæ coronariæ, aliæ medicamentariæ.

Primigeneris sunt fruges, & olera. Fruges à Plinio lib. XVIII, cap. VII, dispescuntur in frumenta, & legumina. Illis prætenues multæque radices, eoque surculos non emittunt: his verò surculi ramosi, quia radix est lignosa: ut apud Theophrastum lib. II. Histor. C VIII, ac inde Plinius loco proximè memorato. Frumenta sic Plinius ibidem dividit pro tempore sationis: *Frumenti ipsius totidem genera, per tempora satus divisa. Hyberna, quæ circa Virgiliarum occasum sata terrâ per hyemem nutriuntur; ut triticum, far, hordeũ. Æstiva, quæ æstate ante Virgiliarum exortum seruntur; ut milium, panicum, sesama, horminum irion, Italiæ duntaxat ritu: alioquin in Græcia, & Asia, omnia Virgiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroq; tempore in Italia. Ex his quædam & tertio, veris scilicet.* Legumina Græcis ὄσπρια dicuntur, fortasse à satione, κατὰ μετάθεσιν (2) ab ἴσπορα, item χεδροπὰ quasi χειρόδροπα ut Latinis quia manu leguntur. Galenus lib. I. de alimentorum facultatibus, reponit quidem inter *δημήτρια σπέρματα, semina Cerealia*; sed eo discernit, quod ex his non fiat panis. Duo eorum genera sunt. Nam quædam nascuntur in siliquis, quædam non item, quæ capitata dicuntur. Illa prioris generis, vel majora sunt, vel minora. Majora, ut fabæ, phaseolus, pisa, lupini, ciceræ, cicerculæ, lentes, arace. Minora autem eorum, aphaca, vicia, fœnum Græcum, etysimum, sesamum, lolium. Capitata sunt papaver sativum, linum, cannabis, orminum, vitex, atque alia.

(2) *per tráspositionem.*

Hæc de frugibus, sed voce ea strictius accepta, quàm Jurisconsultis. Vide, quæ de vocis ejus usu scribit Cæsar Scaliger Animadversionibus in Hist. Plant. lib. VIII, cap. I.

Olera sunt brassicæ, cichorea, lactuca, beta, portulaca, malva, cepa, porrum, petroselinum &c.

Flores, herbæque coronariæ, dicuntur, quæ odoris, vel ornatus ergo expetuntur, imprimis in coronis. Vt sunt violæ, bellis, flos caryophyllorũ, majorana, rosmarinus, nardus, narcissus, lychnis coronaria &c.

Flores, si credimus Isidoro lib. XVII Originum, cap. VII, sic dicuntur, quasi fluores, quia cito defluunt ac solvuntur. Malim quia fluant, & oriantur è planta. Qua mente etiam derives à βόλος, quia plantæ illos βάλλουσι, sive emittunt. Aliqui à χλόος, quo viriditas significatur, sive ut Tertullianus lib. de Pallio loquitur, viror, sed ille imprimis, qui in pallorem vergit. Omniũ autem maximè placet, ut sit à φλὸξ, flamma: quia instar flammulæ emicant; unde & cælestes ignes vocantur *flores*: qua de re dictum in Oratoriis lib. IV. cap. VI, sect. III: ubi ostensum, & *flores* pro stellis, & *stellas*, ac *sidera*, pro floribus usurpari. Cùm verò id florum, sit commune, quòd ob colorem quasi flammulam de se jaciant, tamen violæ species id κατ' ἐξοχὴν, meruisse visa, ut φλὸξ diceretur.

Multiplex eorum virtus: odore recreant, & delectant spiritum: colore oble-

oblectant visum: lenitate etiam tactû. Præterea virtute varios sanât morbos.

Flos alius domesticus, alius sylvestris, sive campestris: quorum hic per se crescit, ille non item.

Altera etiam divisio est. Nam flores aut hiberni sunt, aut verni, aut æstivi, aut autumnales: quomodo à tempore eos dividit Rodolphus Agricola lib. I. de Inventione, cap. VII. Porrò plurimum quidem flores multis constant foliis. Jasione tamen folii est unius: ut ait Theophrastus lib. I. Histor. cap. XXI, vel potius folii est nullius, quando, ut ibidem Cæsar Scaliger annotavit, folium non est, quod non est divisum.

Medicamentariæ sunt aromaticæ istæ, crocus, zingiber, zedoaria, galanga, calamus aromaticus, acorus &c. Hujusmodi si vis præcipue insit radici, *radices*, dicuntur: sin flori, *flores*: si verò foliis, *herba*: nempe à parte nobiliori.

Hactenus dictum de plantis perfectis: sequuntur imperfectæ: ut quæ radice sub terris, vel caule extra terras carere videntur. Hujus generis sunt tubera: de quibus sic Plinius lib. XIX, cap. II: *Tubera undique terrâ circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco, in quo nascuntur, aut rimas agente: neque ipsa terræ cohærent. Cortice etiam includuntur, ut planè nec terram esse possimus dicere, nec aliud quàm terræ callum.* Radice carere ait Theophrastus lib. I, cap. IX. At Scaliger ad eum locum annotavit, totum tuber esse radicem. Nec hæ pugnant opiniones. Nam in tuberibus idem est radix, stipes, fructus, omnibus in unum confusis.

Addit ibidem Theophrastus, fungum radice destitui. At inibi annotat Scaliger: *Ego radiculas vidi.* Nempe minutas adeo, ut Theophrastus fuerit dicturus, non mereri radicis nomen. Jam quod ad caulem, is capillo Veneris deest, nisi capillamenta habeas pro stipite: quod placitum Scaligero Exercitat. CXI.

Mirum verò arbores quandoque immutari non colore solum, quomodo Plinius putabat ex populo alba esse factam nigram, sed etiam foliis, fructu, ac totâ prope arboris naturâ. Qua de re sic Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXIX. *Mutantur vel naturâ, vel arte, vel ostento. Naturâ, veluti cùm sterilescunt, aut fœcundantur, soli, cœlive mutationibus: ut olea, oleastrum. Arte, ut insitione, amputatione, stercoratione, ablaqueatione, cultu denique. Ostento, ut Xerxis adventu olea in platanum. Quamquam occultam fortasse naturæ subesse proportionem putandum. Ex platani siquidem baccis, sale & aqua maceratis, oleum fieri, memoria proditum est.* Vide & quæ de herbis arborescentibus idem scribit Exercitatione CLXXI. Etiam è tritico lolium fit, è lolio item triticum. Ajunt & è brassica fieri rapa. Sed placet ejusdem Scaligeri judicium Exercitat. CLXXVII, sect. IV. Censet is, uti ex asina & equo fit hinnus, ita commixto brassicæ & rapi semine fieri caulorapa. Vide eundem

dem in Theophrasti histor. lib. II, c. III, ubi falso ait Theophrastum pro fabula habere, quod dicitur triticum atque hordeum mutuo naturæ transitu alterum in alterum transire: nam semet hoc vidisse: magisque mirandum esse de brassica, ac rapo, ubi nulla apparet similitudo. Ob imperfectionem quædam plantæ in alias degenerant: id. Scalig. I. de Plant. p. 62. b. & 63. a.

CAPUT IX.

De plantarum effectis in inanima, plantas, & muta animalia. De potentia & actu per exempla naturalia. Efficaciæ gradus 4. τάξεις & ἀριθμοὶ Græcis medicis dicti. Oleum malaciam gignit, Συμπάθεια oleæ & vitis. Ficus taurum mitigat. Rhamnus striges arcet. Lysimachia discordantes cohibet boves. Quid quadam plantæ ovis substratæ præstent. Capiendis feris utiles herbæ. Platanus vespertilionibus adversatur, dictamnum serpentibus. Consiligo & veratrum pecori prodest. Hippice famem & sitim arcet.

FAcultates plantarum duplices sunt: nam aliæ tales sunt ἐνεργείᾳ sive actu, aliæ δυνάμει, sive potentiâ. Priori modo etiam infans est rationalis: panis est caro, potentia remotâ; chylus in stomacho potentia propiori: sed sanguis humanus proxima id potentia est. Sic δυνάμει stirpes quædam calidæ dicuntur, quia ubi in minutas partes concisæ, atque ita adsumtæ, calore nostri corporis incaluerint, calefaciant nos. Nempe ut ligna arida ab igne facile accenduntur, ac flammam concipiunt: sic stirpes calidæ à corpore calefactæ, calefaciunt magis corpus nostrum.

Sunt verò efficaciæ quatuor gradus. Quædam calefaciunt, frigefaciunt, humectant, vel exsiccant simpliciter, quod primum gradum vocant: quædam magis corpus immutant, quædam faciunt ulterius; quædam maximè, quod in gradu quarto appellant. Hi gradus Græcis τάξεις, sive ordines, ἀποστάσεις sive distantiæ, Galeno ἀριθμοὶ sive numeri, appellantur.

Plantarum mirandos effectus conspicere est penè in omni rerum genere. Ac primùm in rebus inanimis. Ut oleum cur malaciam gignat hanc rationem adducit Theophylactus Simocatta Problem. VII. Λεπτότατον ἔφυ τὸ πνεῦμα πολυκρατές· τὸ δὲ ἔλαιον γλισχρὸν καὶ λεῖον καθέστηκεν. ὀλισθαῖνον γοῦν τὸ πνεῦμα διὰ τὴν λειότητα, ἀδυνατεῖ προσεπεγείρειν τοῖς ὕδασι κλύδωνα. *Tenuissimæ materiæ ventus est, Polycrates: oleum verò lubricum & leve, quocirca prolapsus in lubrica superficie ventus, tempestatem in aquis commovere non potest.* Michaël Psellus dissertationem edidit (1) Διατί τὸ τῆς θαλάσσης ἐλαίῳ καταρραινομένης γίνεται καταφάνεια, καὶ γαλήνη. *Cur effuso in mare oleo dilucidum fiat, ac tranquillum.* De oleo item vide Aloysium Novarium sacroprof. lib. IX. cap. VI. de chrismate idem lib. VIII.

1) Ut est in catalogo opusculorum Pselli apud Leonem Allatium dissertatione de Psellis pag. 94.

Miri etiam effectus in plantas alias. Ut ostendit συμπάθεια oleæ, & vitis. Nam

Nam si olea viti inseretur, non olivas modo, sed uvas quoque profert. At maxima ejus ἀντιπάθεια, ac quercus.

In muta etiam animantia vis mira est plantarum. Ut ficûs, ad quam si tauri etiam ferocissimi alligentur, mansuescere existimantur. Rhamus striges arcet. Dioscorides f. 48. & ibi Gonpylus, puta fol. 388. b. Lysimachia, dicta ab Lysimacho, uno ex fortissimis ducibus Alexandri Magni, posteaq; Thraciæ rege, odore est acri, cujus tanta vis, si Plinio fides lib. xxv. cap. vii. *ut, jumentis discordantibus, jugo imposita asperitatem cohibeat.*

Plantæ quædam ovis substratæ præstant, ut ne iis noceant tonitrua. Columella lib. i. cap. v. *Plurimi infra etiam cubilium stramentum graminis aliquid, & ramulos lauri, nec minus allii capita cum clavis ferreis subjiciunt; quæ cuncta remedia creduntur esse adversus tonitrua, quibus vitiantur ova.* Ad feras capiendas utiles herbæ variæ: pardalianches contra pardalim, lycoctonus contra lupum; de quibus dictum superius.

Platanum vespertilionibus adversari, ait Plinius. Unde & ad ingressus locorum, quæ metuimus, ne iis infestentur, platani folia jubent suspendi. Hoc edocti sumus à ciconiis, quæ propterea hæc nido imponit, gnara vespertiliones solere ad ea advolare, soloque contactu efficere, ut sterilescant. Auctores Ælianus lib. i. de Animal. cap. xxxvii. Philes in Jambis, Zoroastres in Constantini sive Bassi vel Dionysii Geoponicis. Quam variis rebus, præcipuè plantis, ac fossilibus, serpentes fugentur ostendit Epiphanius initio hæresios xxxi. sive li. quæ est Alogorum: Ἑρπετὸν μὴ δυνάμενον ἀντισχεῖν πρὸς τὴν ὀσμὴν τοῦ δικτάμνου, ἤτοι στύρακος, ἢ λιβανίτιδος, ἢ τοῦ ἀβροτόνου, ἢ τῆς ὀσμῆς τοῦ ἀσφάλτου, ἢ τοῦ θυμιάματος, ἢ τοῦ λίθου τοῦ Γαγάτου, ἢ τοῦ κέρατος τοῦ ἐλάφου· Φασὶ γὰρ οἱ ἐν συνηθείᾳ γεγονότες, καὶ διὰ πείρας τούτων ταῦτα τὰ εἴδη ἀπελαυστικὰ εἶναι ἑρπετῶν καὶ ἰοβόλων· *Serpens dictamni, vel, styracis, vel libanitidis vel abrotoni, vel bituminis. vel suffitus, vel Gagata lapidis, vel denique cervini cornus odorem non sustinet. Istis enim serpentes, ac bestias venenatas abigi ajunt qui id usu atque experientia didicerunt.* Etiam plantæ magnam habent efficaciam in pecore, & jumentis, canibus, quoque ipsis. Sic consiliginem pecori prodesse ait Columella lib. vi. cap. v. radices nigri veratri, Plinius lib. xxv. cap. v. Hodieque eo utuntur similiter rustici. Buphthalmo pro eo utuntur medici, & pharmacopœi in Bohemia Matthiolo teste. Multa ejus generis suggeret Vegetius lib. de re veterinaria: item de ἱππιατρικῇ Hierocles, Absyrtus, alii. Vidimus de isto obiter quoque opere de satisfactione Christi pro illustri Hug. Grotio, adversus H R. exarato.

Hippice herba ex eo dicta, quòd eam si equi in ore habeant, famem sitimque non sentiant: ut ait Plinius lib. xxv. cap. viii. Atque addit, eundem effectum habere locum in hominibus. Imò hac herba, & alia quæ Scythice vocatur, *Scythas etiam in duodenos dies durare in fame sitique*

CAP. X.

De effectis plantarum quoad rem cibariam, ac primo loco de pane ejusque primævo usu, & varia frumentorum materie. Quod frumentum princeps sit planta. Græcorum antiquissimi balanophagi. Ceres sicula, Ægyptia. Glandibus successere far apud Rom. hordeum apud Græcos. Puls Rom. polenta Græcorum. Far & triticum quomodo differant. Tritici tres species. Triticum inter frumenta primum. Ex hoc panis quadruplex: siligineus præstantissimus. De polline, & pane pollinario sitne idem ac furfuraceus. De præparatione panis, pane azymo & fermentato, testa aut furno cocto. Democritus exhalatione panis vivit. Hordeum apud Romanos quid. Panes olyra sive arineæ post triticeos suavissimi: sed zea quid. Quales thypini panes. Zeopyrũ medio est loco inter zeam & πυρὸν seu triticum. Quid Thracum & Macedonum briza. quis panis inde. Secale cis Alpes asia dictum. Panis secalitius difficilis concoctu. Ptisana ex Hispanorum oryza. Panes panici cujus generis. Avena quorum pabulum. Quid tragotrophum. Hordei ptisana, polenta. Hordeum siccans, humectans. Milium minoris alimenti. Bellaria stomacho quid. Bella non bella, mellita non mellita.

IN rebus verò seculi maximè plantarum utilitas apparet ratione alimenti: idque tum in cibo, tum potu. Ac de cibo quidem sic Deus ipse apud Mosem Genes. I. 29. *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, & omne lignum, in quo est fructus arboris ducentis semen, vobis erit in escam.* Imò & animantibus mutis. Unde Moses subjungit: *Ac omni bestiæ terræ cunctisque volucribus cæli, atque omnibus reptantibus supra terram, in quibus est anima vivens, omne olus herba erit in escam.* Item legas Psalm. CIV. 14. Atque hic aliquis exspectet, solisne plantis, an & carnibus animantium, Adamus vixerit, & cæteri ante diluvium. Sed hanc quæstionem excussimus jam lib. III. hujus operis, cap. LXV. Solis quidem foliis vivi non posse, ordo Foliatanorum experientiâ didicit. At constat vivi posse sine carnibus, dum suppetant semina, & fructus.

Verulam. lib. de vita & morte, pag. 105.

Alimentum, ut Hippocrati lib. de Alimento traditum, trifariam dicitur: primum, quod actu nutrit: ut jam parti corporis affigitur, ac re ipsa immutatur. Deinde quod est οἷον τροφὴ, *velut alimentum*: puta quod in proxima est potentia, ut sanguis. Denique τὸ μέλλον τροφὴ, quod futurum est alimentum, sive, quod in remotiori est potentia, ut nutriat: velut cibi. Ac postremo hîc modo accipitur. De alimonia hac è plantis primum loquar: atque hoc tum ratione panis quotidiani, ut vocamus vulgatum scripturæ interpretem secuti: tum etiam ratione obsonii. Usus panis antiquissimus est: ut qui ab adamo & Caino, primis agricolis cœperit: ut mirum sit, usque adeo

adeo in eo consentire gentes, hominum vetustissimos fuisse βαλανοφάγους. (1) Nec tamen repugnamus, quo minus tales fuerint in *Græcia*, donec frugum serundarum rationem ab aliis sunt edocti. Panis materies varia sunt frumenti genera.

1) *glandibus vescentes.*

In omnibus verò plantis principatus est penes frumentum. Magnumque est divinæ bonitatis argumentum, quod voluerit id nasci non in regionibus modò temperatis, sed etiam calidissimis, ut *Africa*, ac frigidissimis, ut Livonia, Russia, Suedia. *Græcorum* certè antiquissimi fuere βαλανοφάγοι: ut vel notum proverbio Ἄλις δρυός. (2) Frugum sationem *Athenienses* edocti ab Eleusiniis, Eleusinii à Siculis, Siculi, ut videtur, ab Ægyptiis: apud quos rex Osiris, & Isis regina primi dicuntur docuisse sationem frumenti. Imò eadem possit videri Ceres Sicula, ac Ægyptia Isis. Qua de re satis dictum lib. I. cap. XVII. Cùm verò à veteribus dicitur, antiquissimos ante fruges inventas glandibus vesci solitos: non hoc voluere, non novisse eos alios arboreos fœtus, quàm glandes: sed his imprimis usos loco panis. *Glandibus* primò successere hæc duo, far, & hordeum: hoc quidem apud *Græcos* illud apud Romanos. *Ac* de hordeo quidem testis Theocriti scholiastes ad Idyll VII. de farre Ovid. VI. Fast.

2) *muria seu salsugo quercus.*

Sola prius furni torrebant farra coloni.

Imò de utroque auctor gravis Dionysius Halicarn. lib. II. *Antiq.* ubi docet ideo ab hordeo in sacris initium facere *Græcos*, vocareque οὐλὰς: Romanos verò far propterea adhibere, cùm mactant victimas, imò & in nuptiis ideo vocari confarreationem. Qui verò præter far adoreum nativum, aliud esse, nempe factitium, arbitrantur, refelluntur ab Hieronymo Mercuriali lib. II. cap. XXIII. *Ac* Verrio traditum, & exinde Plinio lib. XVIII. cap. VII. populum Romanum solo farre annis usum trecentis. Nec quia hordeum, & far nossent, ideo hordeacio, aut farreo pane fuere continuò usi. Nam ut apud *Græcos* diu obtinuit polenta, ita apud Romanos puls. Plin. lib. XIX. cap. VIII. *Pulte, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum.* Quod pluribus deinde argumentis probat. Subjungit postea: *Videtur tam puls ignota Græciæ fuisse, quàm Italiæ polenta.* Fiebat autem polenta ex farina hordei tosti frictive. Porrò far, hordeumque etiam sationis loco differebant: ut docet Varro lib. I. de R. R. cap. IX. *Periti in loco humidiore far potiùs serunt, quàm triticum: contrà in aridiore hordeum potiùs, quàm far: in mediocri utrumque.* Ubi & triticum memorari videmus. Differunt autem far, & triticum, quod triticum haberet spicam muticam, sive mutilam, & aristis carentem, ut Varro interpretatur lib. I. de R. R. cap. IV. *At* spicum farreum sit aristatum, ut indicat Festus in *Restibilis.* Deque aristis quod dixi, imprimis liquet ex zeæ genere quod à simplici spicæ grano dicitur monoccos. *Ac* triticum quidem dictum, (ut ex IV. Varronis de L. L. cognoscimus) quia

ex spicis tritum: imò & trituratione repurgatum. Far verò est ab Hebræo בר, quod LXX. fere reddunt σῖτον. Estque ab Hebræo illo etiam Græcum πυρὸς, etsi sæpiùs de tritico dicatur.

Triticum Columellæ est triplex; robus, grani magis ponderosi ac nitidi; cujusmodi apud nos Zelandicum: siligo, quæ pondere deficit: & sentaneum, sive triticum τρίμηνον, hoc est trimestre. Belgis verò πεντάμηνον potiùs dicatur, quia Martio satum nonnisi Julio demetitur. Sed quam exiguum in hisce tribus discrimen sit, ex eo apparet, quòd mutato vel solo, ubi nascuntur, vel tempore sationis, imò vel deside, vel diligenti culturâ, genus unum transeat in alterum Siliginem Plinius (1) tritici delicias censet: Columella (2) autem vocat tritici vitium. Nimirum Plinius Urbis delicias attendit. Nam panis ex eo candidior, levior, suaviorque. Columella autem, tanquam bonus pater-familias, considerabat pondus: quo, Plinio etiam teste, triticum maximè discernitur. At eo vincitur siligo. Græci videntur caruisse siligine, ad tempora usque Galeni: ut qui dicat non posse se Græcè dicere, eoque retinere vocabulum Σιλίγνις. Ac ex quovis quidem frumento panis fit, sed optimus è tritico. Dictus *panis*, quia eo potissimum pascimur. Nempe à πάω, unde *pasco*, ut ab *hio*, *hisco*: etiam βρώσκω (3) à βρόω, unde βρωτὸς, inde *broot* Belgis pro pane. Est triticeus panis quadruplex, pro quadruplici ejus partium separatione, & mistura. Quod Cornelius Celsus indicat lib. II. cap. XVIII. *Ex tritico firmissima siligo: deinde simila; deinde cui nihil ademtum est, (quod αὐτόπυρον (4) Græci vocant) infirmior est; ex pollione infirmissimus cibarius panis.* Firmius ac valentius id dicit, cui plus alimenti est, ut se ipsum antea interpretatus fuit. Primum in hac re locum tribuit siligini: quo nomine hîc intelligit vel florem siliginis, vel farinam à furfuribus expurgatissimam: unde panis siligenus dicitur, qui inde confectus. Itaque Juvenalis lib. I. sat. V. cum dixisset porrigi solum

——— *mucida frusta farinæ*:

mox subjungit:

Sed tener & niveus mollique siligine factus
Servatur domino.

Proximus locus à Celso datur similæ, sive similagini, quæ Græcè vocatur σεμίδαλις. In hujusmodi farina excussi quidem sunt furfures crassiores, sed non tenuiores. Laudat Martialis in Xeniis:

Nec dotes poteris similæ numerare, nec usus,
Pistori totes, cum sit & apta coquo.

Hinc fit panis similaceus sive similagineus, qui Græcis ἄρτος σεμιδαλίτης. Tertium locum adsignat farinæ illi, cui cribro nihil vel floris, vel furfurum decessit Unde fit panis confusaneus, qui Græcis συγκομιστὸς, aut αὐτόπυρος, vel αὐτοπυρίτης nominatur. Postremum locum occupat apud Celsum,

1) *Lib. 18. cap. 8.*
2) *Lib. 2. cap. 9.*
3) *comedo.*
4) *ipsum atque merum triticum.*

Celsum, quod mirum, cùm Plinio flos farinæ, ac pollen eo solo distinguantur, quod flos sit in siligine, pollen in cætero tritico: imò & pollinis florem legas lib. XIII. cap. XII. Indeque Plautus pollinarium cribrum dixit, quo excutitur pollen, & à furfuribus discernitur. At Celso, si locus est sanus, ipsi furfures pollen videntur. Nam ait, inde esse cibarium atque infirmissimum panem. At is est panis furfuraceus, sive furfurosus, qui Græcè πιτυρίτης Similisque, videtur ac ille, qui Lucillio sat. XV. apud Nonium dicitur è *farre aceroso*. Præcipuè si plus aceris, quàm farris adsit. Etsi autem flos maximè ad nutriendum idoneus; non tamen nihil boni in furfuribus, cùm vim habeant abstergendi. Præterea ut minus alant, faciliùs tamen alvum subeunt. Quod haut leve existimandum. Nullum enim stomacho gravius est opus, quam à pane: qui male concoctus hepar obstruit, & venas mesaraicas.

Vidimus de primo panis discrimine quod est ratione farinæ. Præterea discrimen est ratione præparandi. Præparatio attenditur trifariam, ante coctionem, in ea, & post eam. Ante illam considerantur fermentatio, & subactlo. Fermentum, quod *Græcis* ζύμη, est farina subacta ac deinde sale adspersa, tum relicta, donec acescat, hinc massæ addita, suoque calore & acrimonia præstans, ut ea intumescat, eoque panis inde fiat levior, ac concoctu digestúque facilior. At panis ἄζυμος pejoris est alimenti, cruditates stomachi gignit, ac meatus obstipat: unde morbi gravissimi. Quos ut effugiamus, satius sit modum in fermento excedere, quam ut deficiat. Excessu enim solum decesserit alimoniæ, quia panis nimis rarus ac spongiosus citius dissipetur, ac quia minus durabile sit ejus alimentum, eo nutriat minus. Ita Galenus lib. I. de Alimentis, atque alii. Melius sanè quàm Celsus lib. II. cap. XXV. & XXVIII. ubi fermentatum panem censet stomacho nocere, faciléque corrumpi. Conciliare tamen ambos conatus Renatus Moreau. Vide eruditas ejus animadvers. in Scholam Salernit. cap. XVII. In subigendo plurimùm refert, ut salem, eumque bonum adspergamus: item ut nonnisi salubrem aquam affundamus. Sine sale panis minus ori & ventriculo gratus erit. Imò nec levis, eoque insalubrior: sale non depascente humores crudos, unde gravitas panis; in corpore verò humoris lentore, obstructiones, & calculum pariente. Aqua marina, mala magna adfert. Lac pro aqua non improbem, nisi hoc fieret, in viliori tritico, ut candore illud melius triticum ementiatur, lucro pistorum, sed damno edentium. Præterea quaquavorsum dispendum, ut fermentum, sal, aqua ad omnes pertingant partes: ne harum quædam etiam à coctione sint farinaceæ; quædam vel salsæ nimis, vel insipidæ.

In coctione curandum, ne lignis utamur putridis, fumidis, mali odoris. Justa etiam esse coctio debet, quâ sine tum graviores fiunt panes ob remanentem humorem; tum palato adhærent, ut mandi nequeant. Cujusmodi

panis

Panis non potest non obstructiones gignere, nisi quis multo corporis exercitio vitium hoc corrigat. Sed neque diutius æquo coquendi. Nam calore nimio non solum absumitur humor superfluus; sed etiam succulentus ille, quo ad alimoniam opus est. Atque ex his liquet, cur, & crustæ damnentur. Siccæ enim sunt & adustæ: eoque acrimonia suâ gignunt choleram adustam, & humores melancholicos. Interim hoc boni præstant, quod cibum suo pondere deprimant: etiam humidioribus stomachis humores absumunt. Refert etiam utrum in furno, an testa coquamus. Prior panis dicitur ἰπνίτης, quod furnarium Cornarius vertit. Alter vocatur κλιβανίτης; licet à nonnullis contra traditum sit. Utriusque coctura meminit Galenus in primo de Alimentis: ubi ἰπνίτας post ponit κλιβανίταις, quia ob immoderatum furni calorem, non æquè interius, ac exterius coquantur. Pluraque de eo Mercurialis lib. I. Var. Lect. cap. XII.

Nunc videamus, quæ coctionem sequuntur. Recens furno extractus, eoque calidus etiamnum, naribus admotus, exhalatione prodest infirmis: ut vel exemplo Democriti constat, qui hoc solo vitam triduo sustentavit, donec nempe soror à Cereris sacris rediisset: ut est apud Laertium in Philosophi hujus vita. Calidos recentes plus nutrire frigidis & veteribus, etiam Athenæi medici judicium est apud Oribasium Sardianum lib. I. Collectan, cap. IX. idem Simeon Sethi. Sed talis panis comestus tardè descendit è stomacho, etiam recenti exhalatione corpus inflat, & distendit, ac viscido humore obstruit, sitim quoque gignit. Testis Hipocrates lib. I. de ratione victus. Et tamen pejor hoc, biduo jam reservatus, præsertim mucidus, & vetustate induratus. Pridianus melior, sed optimus ille, qui recens planè; ut Simeon Sethi tradit: sic tamen, ut omnino refrixerit, quomodo Simeonis sententia restringi debet.

De tritico hactenus: in quibus & aliquid de zea, & hordeo dictum. Sed de hordeo illud addendum, etsi apud Athenienses antiquissimum in cibis hordeum fuerit, teste Plinio lib. XVIII. cap. VII. apud Romanos tamen vitam damnasse, & quadrupedum tradidisse refectibus: vel pro pœna fuisse militari, ut pro tritico hordeum daretur: quod primus M. Marcellus fecit militibus ad Cannas ab Annibale devictis: Livio teste lib. XXVII. Ac Augustus similiter, ut Suetonius in ejus vita ait cap. XXIV. *cohortes si qua cessissent loco, decimatas hordeo pavit.* Imò & ab Antonio idem factum, cum legiones ejus Parthis cessissent: Dionis de eo verba sunt lib. XLIV. Κριθὴν ἀντὶ τοῦ σίτου ἔδωκε καὶ ἐδεκάτευσέ τινας, *hordeum pro tritico dedit, & decimavit aliquos.* Etiam
1) *Lib. 18. cap. 7.* sagina fuit gladiatorum: qui inde *hordearii*, Plinio teste, (1) nuncupati. De ptisana ex hordeo in medicamentis postea dicetur.

Præter hæc & alia sunt frumenti genera. Ut olyra, sicut Græci vocant, quæ latinis *arinca*; teste Plinio lib. XVIII. cap. X. Nec Plinius modo frumentis annumeravit sed etiam ante eum Celsus, Galenus tamen mavult ad

legumi-

legumina referre. Panes inde dulcissimos ac præstantissimos fieri post triticeos, testis Plinius, nec non Galenus de facult. alim. Minus etiam zeâ nutrire, Dioscorides docet.

Item τύφη, quæ vulgo typha Cerealis, ut distinguatur à palustris arundineti typha. Germanis est *Welsch vveitzen*, Belgis *Roomsche tervve*. Mnesitheus putabat idem esse typham, & olyram. Quod vicina esse arguit. Differunt interim: unde hac parte Mnesitheum erroris arguit Galenus. Qui & censet, typhinos panes proximæ esse bonitatis post olyrinos. Vide eum de aliment. facult.

Zeopyron, ut compositio arguit medio est loco inter zeam, & πυρὸν sive triticum. Ac Hiemo Tragus ait, culmo & spica simile esse zeæ; tritico autem simile grano glumis explicato; unde Rembertus Dodoneus (1) censet idem esse ac Germanorum *Kern samen*. Natura ejus media est inter triticum, & Zeam, quemadmodum ait Galenus aliment. facultat.

1) *in Frugum histor. cap. 6.*

Thracum & Macedonum *briza* Dodonæo in Historia frugum cap. VII. videtur esse quod Germanis *Dinckelkorn*. Nempe à Thracibus acceperint Germani: haut secus ac ab iis multa habent vocabula, quod ostendimus præfat. in librum de vitiis sermonis. Panis ex eo est gravis, & ater, atque, ut Mnesitheus scripsit, substantiæ membrosæ.

Secale uni veterum Plinio memoratur libro XVIII. capite XVI. Belgis est *rogge*. Per omnia enim *rogga* nostræ respondet, quæ Plinius scribit. Verba apponam: *Rarum dictu esse aliquid, cui prosit negligentia. Id autem quod secale, atque farrago appellatur, occari tantum desiderat. Secale Taurini sub Alpibus Asiam vocant; aterrimum (2) & tantum ad arcendam famem utile, fœcundâ, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur huic far, ut mitiget amaritudinem ejus, & tamen sic quoque ingratissimum ventri est.* Hodieque ex secali, & tritico panem miscellum habent Belgarum multi, quem *mistelluyn* vocant, ut Galli *mistel*. Panis secalitius difficulter quidem concoquitur; imprimis expers furfurum: αὐτόπυρος autem licet noxius iis, qui imbecilli sunt stomacho, illis tamen, quibus stomachus est calidus & robustus, ut qui non in otio degunt, sed corpus perpetuo laboribus exercent, alimentum præbet firmum ac solidum. Aliter Latinis dicitur farrago, qui pro farragine jumentis daretur. Proprie enim farrago aliud; ut constat ex Varrone, Plinio, Festo. Græcè χράστις à χράω, *edo*. Hispanis secale dicitur *centenno*. Imò jam Isidori ætate sic dicebatur: ut videre est ex Isidoro lib. ... Originum cap. ... *Centenum*, inquit, *appellatum eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis renascantur*. Et etymon hoc confirmant hæc Plinii verba, proximè post verba superiùs memorata: *Nascitur qualicunque solo cum centesimo grano, ipsumque pro latamine est.*

2) *Sic vet. cod. approbante etiam Dodonæo in frugum hist. cap. 8. in aliis est deterrimum.*

Oriza, quæ Germanis *riis*, ex Hispaniis nobis pista ac purgata advehitur. Ptisana inde Belgis cum lacte cocta, non boni minus alimenti, quam palato grata.

Panicum ita dictum à paniculis sive loculis, quibus semen continetur, Germanis *Heidelphennig*, Belgis *panickoren*. In panes coqui, sed exigui esse alimenti, legis apud Dioscoridem, Galenum, Plinium.

Avena, Græcis est βρόμος, Belgis *haver*. Aliquando & ex ea panis fit, sed nonnisi publica fames sic suadeat. Alioqui jumentorum est potius, quàm hominis cibus.

Tragotrophum à Dodonæo in frugum Historia cap. xv. vocatur, quod Belgis *boskvveiid*, voce coflata ex *bok*, τράγος, & *vveijd*, pabulum. Quomodo veteres dixerint, satis est obscurum. Panificia quædam, ac pultes inde conficiunt. Verum non multum nutriunt.

Oriza, ob vim adstringendi, alvum sistit: ut est apud Galen. de aliment. Facult. & de Facult. Simplicium, item Dioscoridem, ac Psellum.

Hordeum, quod Græcis κριθὴ, Belgis & Germanis *gerste*, sive panem, sive ptisanam, sive polentam inde feceris; refrigerandi vim habet: ut est apud Galenum lib. de facult. aliment. Parum habeat alimenti, imprimis si non utare hordeo candido puroque. Interim corpus calefacit, & pro præparandi modo vel humectat, vel exsiccat.

Milium Græcis est κέγχρος, Germanis *birsz*. In panem coactum, minoris est alimenti, quam ex frugibus aliis: ut est apud Dioscoridem, ac Galenum de facult. aliment. & simplic. facult.

Atque hæc sufficiant de frumentis, non panis solum materie, sed etiam pultis, polentæ, & offæ: item placentæ, artolagani, crustuli, & similium deliciarum; quæ à bello sapore, bellariorum nomen sortitæ: Græcis dictæ πέμματα, non, ut vir eruditus (1) in diætetico suo scribit, ἀπὸ τοῦ πέμπειν, (2) quia ad amicos mitterent; sed ἀπὸ τοῦ πέσσειν, (3) restrictâ generali significatione ad angustiorem; uti & factum in vocabulo τραγημάτων, & τρωγαλίων. (4) Nec enim sola eduntur, quæ apponuntur mensis secundis; gulæ verius irritamenta, stomacho adversa: quippe magna parte difficilis concoctionis: unde scitè Varro in Sat. (5) *Bellaria ea maximè sunt mellita, quæ mellita non sunt.* Πέμμασι (6) *enim cum* πέψει (7) *societas infida.*

1) *Lud. N.*
2) *mittere.*
3) *coquere.*
4) τραγεῖν & τρώγειν, *edere*
5) *Sat. Nescis quid serus vehat Hesperus.*
6) *bellariis.*
7) *concoctione.*

CAPUT XI.

De leguminibus: ubi faba maximus honos. Ejus farina, lomentum; unde sic dictum. Faba in cibis mortualibus. Faba in somniis. Fabarum siliqua gratissimo pabulo pecori. An lenticulæ esus, lenitatem & animi gaudium inducat, ubi simul de lepore & lepôre. Lenticulæ usus in cibis funebribus.

etiam

etiam Iudæis cibus luctus fuit & unde. Pisorum usus maximus in jusculis. De cicere, & cicercula quorum hæc lustralis, & quibus. De ervo, & ervilia quæ cibus hominum. Phaseoli. Lupini. Elegans simile de lupinis aquâ perfusis dulcescentibus. Leguminum facultates, & alimonia quæ qualis. puteanâ ne coquantur & quare.

A Frumentis venio ad legumina, alterum frugum genus, ut supra dictum.

Ex his, ut Plinius ait libro... cap. XII. *faba maximus honos: quippe ex qua tentatus etiam sit panis. Lomentum appellatur farina ejus.* In onomastico est, *Lomentum,* ἐρέγμενον ἄλευρον. Id fuerit faba fresa, ac comminuta. At conchis Juvenali, & Martiali faba quæ integra, cum siliquis, apponeretur, à conchæ figura sic dicta. In glossis Philoxeni *lomenta* exponuntur σμήγματα. In Cyrilli glossis, Σμῆγμα, *lomentum.* Σμηγματοπώλης *lomentarius.* σμήκτης *pumicator.* σμήχω, *lomento.* Cum igitur σμήχειν sit *lotione abstergere, purgare*; ut in proverbio. σμήχειν Αἰθίοπα· lomentum quoque quia ad lavandũ, eo & abstergendũ uterentur, nomen habeat â lotu, ut â motu momentum, à fotu fomentum. Nec origo alia, cum accipitur pro coloris genere, quod fieret è cæruleo, ac lavando terendoque perficeretur: sicut est apud Plinium lib. II. Fabæ in cibis mortualibus, sive cibis feralibus usus: ut docet Festus præeunte huic Plinio, illi autem Varrone. Verba eorum inferius forsan adducemus. Potest autem & videri Kirchmannus in Tr. de Funeribus p. 591. 592.

De fabæ usu sic Plin. lib. XVIII. cap. XII. *Faba multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipuè homini. Frumento etiam miscetur, & maximè panico solida, ac delicatius fracta.* Et postea: *Aqua marina, aliave salsâ, non percoquitur. Siliqua, caulesque gratissimo sunt pabulo pecori.*

Fabæ interim somnia gignunt molesta: eoque iis abstinebant, qui ex somnio vellent divinare. Diximus de eo lib. III. cap. XXXV. Subjicit deinde Plinius, de lente, piso, cicere, cicercula, ervo, phaseolis, & lupino. Dicam de singulis ordine. Magna lenticulæ vis sit, si vere de ea Plinius lib. XVIII. cap. 12. *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus eâ.* Quod non puto aliunde provenisse, quam quia magna est similitudo si voces spectes, inter *lentes*, & *lentos*, hoc est lenes, & non facile irascentes. Nempe ut simile sit illi, quod eum, qui lepores ederet, dixere lepôres amare, & ob eos formosiorem videri aliquot diebus. Sanè neutro aliquid subest veri. Nam & leporina caro & lenticulæ cibus, gignunt atram bilem, ac succum crassum. Sed quo minùs huic de lente conjecturæ acquiescam, facit quòd Florentinus in Geoponicis Constantini, lentem Ægyptiam lib. II. scribat, afferre animi lætitiam. Quare fortasse hoc ab exteris acceptum sit. Sane Romanis lenticula in cibis erat funebribus: unde Crassi exercitus mali hoc ominis judicavit, quòd sibi in defectu annonæ lentes essent datæ:

ut traditum Plutarcho in vita Crassi, & Appiano in bello Parthico. Mirum verò etiam Judæos hoc cibo usos in luctum. Hieronymus ad Paullam de obitu Blesillæ: *Flentes usque hodie Iudæi nudis pedibus in cinere volutati, sacco induti, ex superstitione Pharisæorum priùs cibum lentis accipiunt, signantes quasi quo edulio primogenituram perdiderint.*

Sequitur apud Plinium de pisis, quorum usus in jusculis maximus esse solet. Galeno dicitur πισὸς, fortasse ἀπὸ τοῦ πιπίσκειν quod Eustathius putavit. Sed Phavorinus nomen ex eo putabat, quia magna eorum copia foret prope Elidis Pisam.

Cicer Græcum nomen non est: etsi id putavit Isidorus lib. XVII. Orig. cap. IV. At Græcè dicitur ἐρέβινθος. Genera ejus duo, arietinum, & columbinum, sive Venereum: ut videre ex Plinio lib. XVIII. cap. XII. & Galeno lib. I. de Aliment. facult. cap. XXIX.

Circercula, Græcis λάθυρος. Sic saltem λαθύρου vocem reddit Gaza.

Ervum Græcis ὄροβος. Tralliani dixere καθαρτῆρα, quasi dicas, lustrale: ac utebantur ad expiationes, & piacularia: cujus caussam memorat Plutarchus in Quæstionibus Græcis. Aliud verò *ervum*, aliud *ervilia*. Ervum, ut dixi, ὄροβος, estque jumentorum cibus: ervilia, ὦχρος, cibus hominum: Belgis *ervveten*. Falli censeo Manardum lib. I. epist. I. quando Plinii *erviliam dolichum* censet. Quid verò *dolichi* sint, mox dicam.

Phaseolus est à Græcis. Nam φασίολος est apud Dioscoridem, & Pollucem. Nomen videtur à figura phaseli, navis oblongæ. Aliter & δόλιχος nuncupatur. Parvo fuisse in pretio arguit, quod *vilem Phaselum* dixerit Maro. Belgæ vocant *roomsche boontjens*.

Lupinos idem poëta tristes vocat: quia amarore suo tristitiam conciliant vultui. Itaque nomen deducunt ἀπὸ τῆς λύπης. Sed Græcis quidem recentioribus λουπῖνος, & λουπινάριον vocatur: veteribus autem θέρμος: fortasse autem à θερμὸς calidus, sive quia calidæ sint naturæ, ut indicio est amaror, sive quia aqua calida macerentur, ut exuant amarorem. Ideo Zeno, Stoicæ sectæ conditor, rogatus, ut Diogenes ait, cur cum austerior foret, in conviviis tamen esset hilarior, respondit, Καὶ οἱ θέρμοι πικροὶ ὄντες, βρεχόμενοι γλυκαίνονται. *Etiam lupini, qui sunt amari, aquâ perfusi, dulcescunt.* Sunt verò lupini communis cibus homini, & animalibus ungulas habentibus.

Singulorum leguminum in alimonia virtutem nôsse si voles Galenum adi lib. I. de alimentorum facultatibus. Universè solùm hoc dixero, fabas, pisa, lentes, phaseolos, & similia, carne quidem subducere ventrem, cortice autem adstringere. Præterea, ut Hippocrates ait lib. IV. de Rat. victus, sunt φυσώδη, hoc est, flatulenta eoque tormina excitant, dum purgans facultas vult excernere; adstringens autem retinere. Salubriora igitur fiunt demto cortice; præsertim ubi is durior; ut fabis, & nigris ciceribus. L ifficulter

culter etiam concoquuntur, ſucci ſunt non multùm nutrientis, craſſum gignunt humorem, quo in nervos crurum ſubſidente, magna eorum ſubit imbecillitas. Interim quædam vitia corrigi poſſunt: ut ſi cum pane triticeo, ac jure vervecino comedantur: præſertim ſi pipere, aliiſque aromatis condiantur. Hæc enim & craſſum humorem attenuant, & flatus diſcutiunt. Iſtoc vero ad coquos pertinet, legumina facilè coqui aquâ fontanâ, aut fluviali: at puteali reddi duriora, nec percoqui poſſe.

CAPUT XII.

De oleribus, aliiſque herbis. Quæ materfamilias nequam. Laudatur jus olerum, non ipſa ſubſtantia. Neſtoris ancilla quid Domino apponat. Terreſtris cœna, ſine ſanguine. Trucidantur ſæpe cepæ, porri, quibus. Commendatur malva, & aſphodelus. Roma braſſicæ eſu efflorescit. cyma in deliciis. Aſparagorum nutrimentum. Corruda quid. Lupuli qualitas. Romulus rapis vivit. aſſa minùs inflant. Cauſa contumaciæ radicum in concoquendo. Raphani dignitas. An beta præſtent braſſicæ. Atriplex accuſata. Paſtinaca qualis. Siſera Germaniæ à Tiberio nobilitata. Allium edit Mecœnas Horatio deprecante. Nero ſectile porrum comedit, cur. Boletus fungus princeps; ſed Principis morte infamis, quî hoc. Lactucæ honos. Intybum, cichorium quid, quotuplex. Spinachia veteribus incognita. Lapathus facilè parabilis. Laus ceparum. Carduus à Siculis. Apium in cœnis feralibus. Sinapi virtutes. Melopeponum occaſio & ætas. Cucurbita ſitibundis. Quæ herba quibus ſui partibus delectent. In herbis veterum frugalitas. Lex ſumptuaria Cæſaris. fraus legis. Herbæ herbas condiunt. Etiam ſaccharum herba donum eſt.

SEquuntur olera, ſive herbæ hortenſes, unde pauperi etiam licebat menſam onerare epulis inemtis. Nec tamen horti erat viris cura; quomodo, ut Plinius ait, *ſic ſtatim faciebant judicium, nequam eſſe in domo matremfamilias (etenim hæc cura feminæ dicebatur) ubi indiligens eſſet hortus.*

Quæ Græcis λάχανα, hæc Latinis vocabantur *olera* ab *oleo* pro *creſco*; unde *indoles, ſuboles, adoleſcens*, & alia. Galeni lib. de aliment. facult. ſententia eſt, parum nutrire, ſuccum pravum gignere, multa etiam ſtomacho nocere. Atque idem Diphilo viſum, apud Athenæum lib II. Nempe non tam alimento inſerviunt, quàm medicamento: uti ad refrigerandum, humectandum, vel aliter corpus ad temperiem reducendum. Atque hoc movit Salernitanos, ut laudarent jus olerum, ſed ſubſtantiam olerum improbarent. Veterum tamen tum Græcorum tum Romanorum ea frugalitas fuit, ut olera potiſſimùm iis cibus forent. Itaque apud Homerum Iliad. Λ. Hecamedas, ancilla Neſtoris, nihil aliud domino ſuo apponit, quàm cepe, mel, & farinam. Cœnam, quæ niſi terræ natum haberet, terreſtrem dixere. Plautus Capt. act. I. ſc. II.

HEB. *Terrestris cœna est.* PAR. *sus terrestris bestia est.*
HEB. *Multis oleribus.* PAR. *Curato ægrotos domi.*

Non ignorabat parasitus, quæ foret cœna terrestris. Sed ignorare simulabat, donec explicatius diceret senex, se ad multa eum olera invitare. Tum ille petit, ut hunc cibum ægrotis servaret. Nempe carnem aprugnam, petalonem, & similia, vel pisces, avesque, maluisset. Quod Plautus *terrestrem cœnam*, id verò cœnam sine *sanguine* dixit Diphilus apud Athenæum lib. VI. Sed quod Taubmannus ait similiter imitatione Græcâ Horatium loqui. Decepere eum, quæ ad Horatium annotavit Lambinus lib. I. epist. XII. ubi poëta loquitur de porro, vel cepa trucidanda: puta ad morem eorum qui tenuiter vivunt, & sine apparatu, quales pro piscibus edunt porrum, aut cepe. Græcis antiquis pro his erant malva, & asphodelis. Unde *Hesiodus* ἐν Ἔργοις.

> Νήπιοι οὐδ' ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἥμισυ παντὸς,
> Οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ' ὄνειαρ.
> *Stulti neque sciunt, quanto plus dimidium sit toto.*
> *Neque quàm magnum in malva, & asphodelo bonum.*

Asphodelum, ut Plinius ait lib. XXI. cap. XVII. vocant *albucum* & *hastulam regiam*. Ejus radix hoc est bulbus, edulis est. Quò respexit Hesiodus. Ad malvarum commendationem pertinet, quod eas salubres vocat *Horat* Epod. Od. II. Et Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. II. ait esse εὐχύλους, sive boni succi.

Brassica pro olere ponitur κατ' ἐξοχὴν, (1). ut piscis pro lupo. Scaliger ad Varr. p. 19. Si audimus Varronem sic dicebatur quasi præseca; quia nempe ex scapo minutatim præsecetur. Sed veriùs dicitur quasi πρασικὴ, à πρασιὰ, hoc est, horti area, ubi præcipuè serebatur. Quanto in pretio fuerit apud Romanos, arguit, quod Porcius Cato scripserit Romam sexcentis annis brassicæ medicamento usam, ac familam suam à lue pestilenti fuisse immunem. Sed facile iis accessero, qui hanc laudem non tam brassicæ assignant, quam temporum eorum frugalitati. Græcis brassica κράμβη, cujus ἔτυμον afferam in oculorum medicamentis. Etiam ab Atheniensibus ῥάφανον dictam, testis est Aristoteles lib. V. Histor. Animal. & Jul. Pollux lib. I. Onomastici. Latinis aliter dicitur *caulis* vel *colis*; unde Belgicum *cool.* Propriè quidem caulis est brassicæ scapus sive thyrsus: sed κατὰ συνεκδοχὴν pro ipsa sumitur brassica: quomodo & usus Horatius lib. II. sat. IV. ubi sic Catium Epicureum inducit loquentem:

> *Cole suburbano qui siccis crevit in agris*
> *Dulcior, irriguo nihil est dilutius horto.*

Sentential est, colem eum, qui in siccis crevit agris, esse dulciorem suburbano: eò quòd suburbani soli vitio, quod crebro irrigatur, multum deperdat

1) *per excellentiam.*

deperdat nativi ſaporis. Nempe non ſic ex animi ſui ſententia ſcripſit *H*oratius, ſed ut Gatium rideret. *N*am braſſica ſologaudet frigido, & humido; ut Columella ait lib XI. cap. III. Ac in hanc mentem etiam quædam *P*alladius.

Ad braſſicas etiam pertinent cymæ, ſive cymata, ſic dicta quaſi κυήματα, hoc eſt, novelli partus. Sunt enim tenues ſcaporum coliculi, ſtirpe ipſâ, ut delicatiores, ſic ſalubriores. Columella lib. X. *Frigoribus caules, & veri cymata mittit.*

Inde eodem libro *cymoſam ſtirpem* vocat, quæ multas haberet cymas. Romanis fuiſſe in deliciis, indicat Plinius lib. XIX. cap. VIII. *Transfertur* (braſſica) *cùm quinque foliorum eſt. Cymas à primâ ſectione præſtat proximo vere. Hic eſt quidam ipſorum caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii luxuriâ, & per eum Druſo Cæſari faſtiditus, non ſine caſtigatione Tiberii patris.* Subjungit deinde: *Poſt cymam ex eadem braſſica contingunt æſtivi autumnaleſque cauliculi, mox hiberni, iterumque cumæ, nullo æquè genere multifero, donec ſua fertilitate conſumatur.* Quod verò Plinius ait cymas à prima ſectione præſtari, ſatis convenit vocabulo *prototomi*, quo uſus Martialis lib. X. epig. XLVIII.

Et faba faborum prototomique rudes.

Sic πρωτότομος καυλὸς, apud Galenum. Sed naturâ vox latiùs patet, cum ſimiliter πρωτότομον ἄμπελον (1) dixit Theophraſtus in *H*iſt. Plantar. lib. IV. cap. XVI. Attici veteres pro cumis etiam ὄρμενον dicunt: ut ex ſecundo Athenæi cognoſcimus. Etiam ἀσπάραγος vocatur: & ut videtur, valde κυρίως, ut nomen ſit ab α ςερητ. & σπείρειν, (2) quia non è ſemine naſcatur, ſed è ſcapo braſſicæ. Latiùs autem extenſa ſignificatio, cum etiam de oxymyrſine ſive ruſco, oxacanthe, quæ vulgo berberis, chamædaphne item uſurpetur à *G*aleno in ſecundo de Alimentorum Facultatibus.

1) *vitem prototomon, ſive primo putatam.*
2) *ſeminare.*

Imò plurimum aſparagus non pro cymis ſumitur, ſed pro planta peculiari, & optimi ſaporis, & ſalubri. Eſt ea vel ſylveſtris, vel altilis. Sylveſtris aſparagus aliter montanus, ut Juvenali Satyr. XI. eſt *corruda*, *Græcis* ὄρμενος, & μυάκανθος, & aliis nominibus vocatur, ut eſt apud Plinium lib. XIX. cap. VIII. Ac ὄρμενος, quidem pro ὀρώμενος, hoc eſt ὁρμώμενος: quia vi ſpiritus magno cum impetu erumpit è terra: Ex corrudis verò fiunt aſparagi altiles; de quo ſic *P*linius libri ejuſdem cap. IV. *Sylveſtres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret paſſim: ecce altiles ſpectantur aſparagi, & Ravenna ternos libris rependit.* *H*inc Cato cap. VI. *Ibi corrudam ſerito, unde aſparagi fiant.* Ravennates aſparagi, de quibus *P*linium audivimus, hodieque ob magnitudinem commendantur, ut & Veronenſes. Martialis quoque in Xeniis, epigr. XXI. confert ſativos Ravennatium, & incultos ſive ſylveſtres. Leviter coqui ſufficit, ne coctione multa diffluant, ac ſaporē deperdant: unde proverbiale

illud

illud Augusti Cæs. apud Tranquillum, *Velocius quàm asparagi coquantur.* Parum alimenti præbere, est sententia Galeni lib. II. de Alimentorum facult. A quo nimium quantum abit Simeon Sethi: nam olerum omnium ait maximè nutrire, & quodammodo mediæ esse naturæ inter olera, & carnes.

Lupus salictarius, ut Plinius ait, *inter oblectamenta magis, quàm cibos recipiendus.* Apud Belgas tamen ejus cauliculis cum aceto ac oleo utimur haut secus ac asparago. Cum verò duplex sit: sylvestris, qui locis crescit incultis, ac circa vepreta; & sativus, qui pingui solo, & culturâ diligenti, lætius provenit, posterioris hujus generis magnus est usus Belgis in cervisia condienda: magnus inde etiam rusticis est quæstus. Officinæ pro *lupo*, *διακριτικῶς* maluere *lupulum* dicere, voce veteribus ignotâ. Salictarium veteres appellarunt, quia reptat in vepreta, & salicta.

Vocabulum raporum est à Græcis: nempe à *ῥάπυς*, quo Speusippum, & Glaucum, fuisse usos, ex Athenæi nono cognoscimus. Nec aliunde est Græcum *ῥαφανίς*. At quod doctissimus Varro *rapa* sic vocari ait, quasi *ruapa*, quia *ruerunt* è terra, id nisi tanti scriptoris habenda ratio, dignum foret excipi omnium cachinnis. Sed Varro in *ἐτυμολογίαις* (1) crebrò non est Varro. Nam quidvis comminisci solet, ne videantur Romani linguam penè omnem debere *Græcis*; ut ex *patris*, *agri*, & similibus vocabulis, cuivis perspicuum est.

(1) originibus.

Rapa ridiculè commendat Martial. lib. XIII. epigr. XVI. ubi fingit Romulum, sicut in terris solet, ita etiam rapis vesci in cœlis. Interim hoc veterum Romanorum frugalitatem ostendit. Uti & exemplum Marci Curii Dentati: quem Samnitium legati reperere rapa torrentem in foco: ac quod iis contentus foret, aurum recusantem; quod legati offerebant: ut est apud Ciceronem, Plinium, Plutarchum. Hæc erat aurea illorum simplicitas, ante primum bellum Punicum. Contigit enim istoc anno Urbis CCCCLXIV. hoc ipso Curio, & P. Cornelio Rufino coss. Porrò veteres imprimis assis gaudebant rapis, quia facilius concoquuntur, & minùs inflant: ut est apud Athenæum. Ex elixis melioris saporis ac succi sunt, quæ cum carne pingui percocta. Nec radicum aliæ, iis in facultate nutriendi præferri merentur. Quod & è dulci sapore cognoscitur. Nam dulcia magis alunt iis, quæ amarore linguam contrahunt. Interim hoc habent incommodi, quod carnem gignant laxam fluxamque, quod item sint flatulenta; ut constat versiculis Scholæ Salernitatæ, atque aliis, quæ ob inelegantiam non merentur apponi. Quod si ea sit stomachi imbecillitas, ut non satis concoquantur, succum gignunt crassum, & melancholicum. Quod minus mirandum, cùm hæc omnium sit radicum natura; ut non de nihilo sit, quod Mnesitheus ajebat è partibus plantarum deteriores esse radices; nempe ob succum qualem diximus, & in concoquen-

coquendo contumaciam. Proveniunt hæc inde, quòd radices terra lateant, nec ventilentur, aut transpirent, aëris, ac luminis solaris expertes. Ac hujusmodi cum radicum soleat esse natura, non obscura est ratio, cur in radicibus videantur rapa eò primas mereri, quod bene nutriant: ut etiam proditum à Paulo Ægineta lib. I. de Re Medica cap. LXXVI. & Simeone Sethi, ut cæteros mittam. Nec tamen æqualis omnium raporum natura. alia enim γογγυλίδος, (1) alia βυνιάδος: (2) quorum prius genus *rapum*, alterum *napum* vocat Dioscorides lib. II. cap. CXXXVI. Ac censet βυνιάδα parum alimenti præbere. Diphilus tamen Siphnius apud Athenæum lib. IX. ait napum esse dulciorem, magis alere, & faciliùs concoqui. γογγυλίδα verò extenuare, acrem esse, & ægre concoqui. Præterea magnum est raporum naporumque discrimen pro solo natali. Itaque Plinius principatum dat rapis Nursinis, & Amiternis: eaque & celebrat Columella in X.

1) rotundi. 2) montani.

Quæque Amiternus defertur Bunias arvis.

Græcorum aliqui Magnesia commendarunt, ut Crates: alii Thebana, ut Athenæus: Mantinica, ut Clemens Alexandrinus. Sed apud eum lib. II. Pædag. perperam Gentianus Hervetus γογγύλην μαντινικὴν, vertit *bolum Mantinicam*. Ac retinuit eruditus castigator. *Mantinicum rapum* verti oportuisse, jam aliis observatum. (3)

Raphanus quanto in honore sit habitus apud Græcos, arguit hoc Plinii lib. XIX. cap. V. *Atque, ut est Græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum è plumbo.* Subjungit, quanto aliter sapuerit Curius dentatus, qui rapis imprimis delectatus est; ut supra diximus. Addit, ut interim *Moschion Græcus unum scripserit de raphano volumen.* Hinc ait, *utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur.* Nempe ob egregiam calefaciendi, & extenuandi vim. Dioscorides ait, à cibo conferre, quia concoctionem juvent: sed si antea sumantur, cibum in stomacho suspendere. Aliter verò Galenus lib. II. de Aliment. Facult. ubi tradit, utcumque hoc referatur à medicis, & idiotis, qui testari illud experientiam tradunt; omnibus tamen, qui consilio obsecuti, nocuisse. Illiberale etiam aliquid habet usus raphani ob crebros ructus quos gignit, &, pro stomachi ratione, etiam fœtidos. Sed si cum olivis drupis comedatur, & rarior is ructus, & minus odore ingratus.

3) Renato Mor. au animadversionibus in Schola Salernitana cap. 24.

Betam quoque, ex quo luxus Romæ obtinuit, fuisse plebejis in cibis, arguit Martialis illud lib. XIII. distich. XIII.

—— *fatua fabrorum prandia beta.*

Sed cùm beta vel candida sit, vel nigra; nigra est εὐχυλώτερος, sive *melioris succi*. Brassicam interim bonitate præstare, apud Actuarium legas lib. II. de spiritus animal. nutrit. cap. VI. At contra, Diphilus Siphnius apud

Athenæum lib. IX. censet betam melioris esse succi, magis etiam alere brassicâ. Quomodo præparari beta debeat, docet Apicius lib. III. cap. IX. Apud Belgas præter duo betæ genera, quæ dixi, etiam tertium est rubrum, sed quodammodo nigricans. Quo tempore hiberno utuntur cum olere & aceto: grati quidem saporis, sed crassioris succi, ac flatus ciens.

1) *aureum olus.* Atriplex, Græcè ἀτράφαξις, imò fortasse & χρυσολάχανον, (1) à luteo colore ita nuncupatum: etsi non ignorem, Plinium pro diversis habere herbis, Belgis *milde*. In jusculis obtinet: ac vim habet humectandi, ac refrigerandi; sed ἄποιον (2) verè, & insipidum, nisi cum oleo, & aceto, vel aliis assumas; ut apud Galenum legas. Atqui stomacho etiam nocet, ac parum nutrit. Imò ut Plinius tradit lib. XX. cap XX. *Atriplex & sylvestre est, accusatum à Pythagora, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, & pallorem, coqueretur difficillime, ac ne in hortis quidem id juxta nasci quicquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius, & Diocles, plurimos ex eo gigni morbos, nec nisi mutatâ sæpius aquâ coquendum: stomacho contrarium esse, lentigines & papulas gignere.*

2) *sine qualitate.*

Pastinaca, Græcè est σταφυλῖνος, quomodo & vocat Columella lib. X.

——*Mollemque sinum staphylinus inumbrat.*

Videtur Simeonis Sethi ætate δαῦκιον dicta. Est verò pastinaca, vel erratica, vel sativa: illa medicamentis melior, hæc alimoniæ: suaviorque ac salubrior, si cum carnibus decoquatur, ut apud Belgas obtinet. Minus tamen rapis nutriunt, ut ait Galenus. Diocles in nono Athenæi tradit caroton etiam esse genus pastinacæ magnæ, ac sativæ, esseque succi melioris, magis etiam calefacere, quam sylvestrem. Ubi non aliam videtur signare, quam hodie caroti nomine nuncupatam, pastinacam scilicet sativam.

Siser, Græcis σίσαρον, hodie inter radices, ob saporis suavitatem, à qua & Belgis sacchariæ radiculæ vocantur, facile primas ferunt. Commendant quoque Dioscorides, & Cornelius Celsus. Quantopere placuerint Tiberio Cæsari, docet his verbis Plinius lib. XIX. cap. V. *Siser Tiberius Princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis à Germania. Gelduba appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet, frigidis locis convenire.* Mirum verò quod subjungit: *Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relictâ, quæ mulso in cibis temperata etiam in gratiam vertitur.* Sanè hodie amaror omnis abest. Num igitur Siseres differunt à nostris radiculis sacchariis? an cultura, & longo spatio tandem exuêre amaritiem?

Prodest allium agricolis, ac messoribus; ut liquet ex Virgilii Alexi, & Horatii lib. Epod. od. V. Item usus est nautis, ac remigibus; de quo Plauti locum mox apponam. Ad hæc conducit, bajulis, ac cunctis, qui vehementes cor-

tes corporis labores sustinent. Cujus ratio est: quod his magno corporis calore est opus, & allium calore suo calorem augeat corporis nativum. Ac ob eundem calorem Thracibus, *Gallis*, atque aliis, qui in frigidis habitant plagis, conducibile esse, judicium est *Galeni*. *De* allio Plin. lib. xx. cap. VI. *Magna illi vires, magnæ virtutes contra aquarum & locorum mutationes.* Est & allii genus, quod Ulpicum dixere. De quo Columella lib. XI. cap. III. *Ulpicum, quod quidam allium Punicum vocant, Græci autem ἀφροσκόροδον (1) appellant, longè majoris est incrementi, quam allium.* Plautus Pœnulo act. v. sc. v.

1) *Afrum allium.*

—— Tum autem plenior
Alli, Ulpicique, quam Romani remiges.

Biliosis non convenit, unde Horatius usque adeò detestatur lib. Epodon, od. v. Imò in omnibus habet pœne aliquid illiberale ob halitum quem spirat. Unde ibidem Horatius orat Mecænatem, ut, si allium concupiverit, puella ejus osculo opponat manum, inque sponda cubet extrema.

Porrum cum allio, & cepis, convenit naturâ. Nam itidem calefacit, attenuat, exsiccat. Habet aliquid pravi succi; sed pravitatem eam exuit si coquatur, dulcius quoque fit, & minùs inflat. Est verò duplex, κεφαλωτὸν sive capitatum, quod γηθύλλιδα Diphilus apud Athenæum appellat: & sectile, ut Columella vocat: cui nomen dedit Cæsar Nero. Vocis enim caussâ, certis cujusque mensis diebus, eo vesci solebat, ac solo quidem, nec pane addito: teste Plinio lib. XIX. cap. VI. Interim & hoc minori in gratia est, tum quod visum, si comedas largius, hebetet; tum quòd somnia inducat turbulenta, & gravem spiret odorem, cujus ergo Tarentinum porrum Martialis culpat lib. XIII. Ep. XIIX.

Fila Tarentini graviter redolentia porri
Edisti quoties, oscula clausa dato:

Succedant tubera. Illa nascuntur imprimis vere, vel auctumno; sed maximè post tonitrua. De vere est apud Juvenalem sat. v. de auctumno apud Plinium lib. XX. cap. III. Quod verò post tonitrua potissimum crescant, non tam est à tonitru, quàm ab aquâ fulguritâ, quæ genitalis, ac vivifica: ut pluribus dictum operis hujus lib. III. cap. VII.

Post tubera sunt fungi in quibus primus locus boletis datur ab Ægineta. Proximum à tuberibus locum iis dat Martialis in Xeniis, Epigrammate....

Rumpimus altricem tenero de cortice terram
Tubera. Boletis poma secunda sumus.

Ubi *poma* vocat duriusculâ tralatione. Viliores fungos à boletis distinguit quoque Juvenalis sat. v.

Vilibus ancipites fungi ponentur amicis,
Boletus Domino.

Ferventes comedi solent. Hinc Seneca lib. IV. Naturalium Quæst. *Quemadmodum nihil illis satis frigidum, sic nihil satis calidum: sed ardentes boletos, & raptim condimento suo mersatos, demittuntur fumantes, quos restinguant deinde nivatis potionibus.* Quomodo solent præparari docet Apicius lib. VII. cap. XIV. (1) Nihil verò æque eos reddidit infames, quam mors Claudii Cæsaris boleto venenato ab uxore Agrippina interemti, posteaque in Deos relati, unde boletos βρῶμα θεῶν (2) vocabat Nero, Plinius lib. XXII. cap. XXII. *Inter ea, quæ temere manduntur boletos merito posuerit, optimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos; veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem à conjuge Agrippina dato; quo facto illa terris venenum, sibique ante omnes, Neronem suum dedit.* Martialis lib. I. epig. XXI.

1) al. 13.

2) Deorum cibum.

Boletum, qualem Claudius edit, edas.

Juvenal. sat. V.

Boletus Domino, sed qualem Claudius edit.

Rem dicent Tacitus XII. Annal. & Suetonius in Claudio cap. XLIV. Sed quid vulgatissimis insistam?

Lactucæ ad honorem pertinet quod, ut Plinius ait, lib. XIX. cap. IV. *in familia Valeria Lactucini quidam vocati, à cura lactucarum.* Græcis hæc herba Θρίδαξ, & θριδακίνη, posterioribus Græcis μαρούλιον, vel μαρούλιον. Demetrius Constantinop. Hieracosophio lib. I. cap. V. Γάλα δέ ἐστι ἀγριαὶ θριδακίνης ἀγρίας, ἣν ὑποτέμνειν τοῖς ἱέραξιν ἔθος ὑπὲρ ἰάσεως. *Lac est lactucæ agrestis, quam accipitri mos resecare, medicina ergo.* Usus quoque μαρουλίου voce Dionysius Uticensis vel alius, in Γεωπονικοῖς Constantino Cæsari dicatis lib. XII. cap. I. ubi & Cornarius interpres maruli vocem retinuit. Similiter vocant Hesychius, Suidas, alii. De lactucarum vario genere ita Plinius lib. XIX. cap. VIII. *Est natura omnibus refrigeratrix, & ideo æstate grata, stomacho fastidium auferunt, cibique appetentiam faciunt.* Ob hanc ὄρεξιν (3) primo apponi mensis cœpit, cum antea in secundis mensis haberet locum. Unde in Moreto:

3) appetitus ciendi facultatem.

Grataque nobilium requies lactuca ciborum.

Utrumque ritum tangit Martialis, notissimis versibus. Nunc non minus sic quæri possit:

Claudere cur cœnas lactuca solebat avorum
Dic mihi, cur nostras inchoet illa dapes?

Nempe eo postrema edebatur, ut vi refrigeratrice arceret ebrietatem. Apud Plinium, loca antea dicto, legas, credi etiam sanguinem gignere. Sed sanguis, quem gignit, & paucus est, & parum laudatus; ut à Galeno traditum

tum lib. II. de Aliment. Facult. cap. XL. Puto ob refrigerandi vim factum, ut diceretur *νεκύων βρῶμα· mortuorum cibus.* Nec aliunde credo, quod poëtæ tradiderunt in hoc olere potissimum Adonim à Venere sepultum. Vide Athenæum lib. II.

Intybum, quod veteribus Græcis *σέρις*, junioribus, ut Simeoni Sethi, voce à Romanis accepta, *ἴντυβον* dicebatur; vel erat sylvestre sive erraticum; vel sativum sive hortense: ut docent Dioscorides lib. II. & Plinius lib. XX. cap. VIII. Hujus verba sunt: *Erraticum* (intybum) *apud nos quidam ambugiam* (ambubejam cum Celso malim) *dixere. In Ægypto cichorium vocant, quod sylvestre sit. Sativum autem, serin, quod est minus, & venosius.* Ac postea: *Seris & ipsa lactuca simillima, duorum generum est: sylvestris melior: nigra ista, & æstiva: deterior hiberna, & candidior.* Quam hibernam vocat, & candidiorem dicit, vulgo *endiviam* nominamus: item scariolam, à seris quasi seriolam. *Hæc* obruta terrâ, vel arena fit tenerior, & candorem acquirit: nec minus hieme grata est, quàm æstate lactucæ. At sylvestris illa nigra & æstiva, à Marone signatur, cum ait I. Georg.

—— *Et amaris intyba fibris.*

A quo amarore etiam *πικρὶς* vocatur. Eadem, ut puto est *cicorea* Horatii lib. I. Od. XXXI.

——— *Me pascunt olivæ,*
Me cicorea, levesque malva.

Spinachia nostra videtur veteribus fuisse ignota. Verisimile autem est *spinachiam* dici, à seminis spinis, ac aculeis. Salubrius est quam atriplex.

Lapathus, sive lapathium Græco nomine, idem ac rumex: ut ex Glossis tum Philoxeni, tum Cyrilli, liquet. Inter *ἀνώρυκτα*, (1) dapes inemtas reponit quoque Horatius lib. Epodôn Od. II. Item Varro, cùm ait: *Hanc eandem voluptatem tacitulus taxim consequi lapathio, & ptisana possim.* Frugalem lapathi herbam, squillis, ac acipenseri decumano, P. Gallonii, hominis asoti, ac vere Epicuri de grege porci, præferabat C. Lælius sapiens: quem C. Luciliussic loquentem inducit apud Ciceronem lib. II. de Fin.

1) parabilia.

O lapathe, ut jactare necesse est, cognitu' cui sis!
In quo Lælius clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros
Lælius præclarè & rectè, sophos illeque vere
O Publi, ô gurges Galloni es homo miser, inquit,
Canasti in vita numquam bene, cùm omnia in ista T. 1. Pigh. p. 444
Consumis squilla, atque acipensere cum in decumano.

Cepæ excitant *ὄρεξιν*, (2) ut ait Dioscorides lib. II. Atque addit, & alvum expurgare. Imprimis autem salubriter comeduntur cum piscibus

2) edendi desiderium.

crassi succi; item cum leguminibus, atque aliis flatulentis. Nam crassum crudumque humorem attenuant, flatus etiam discutiunt. Appetitum excitant, & urinam cient. Sed quis omnia commemoret ceparum bona? cùm integram iis valetudinem Sotion polliceatur, qui singulis diebus cepas teneriores selectas cum melle commederit jejunus: ut est in Dionysii Uticensis sive Cassiani Bassi Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII. cap. XXXI. Hoc interim habent incommodi, quod calore & acrimonia sua capiti noceant, ut est apud Dioscoridem, & Simeonem Sethi. Sitim etiam excitant: & comestæ ingratum spirant odorem. Adde quod omnibus, qui naturæ biliosæ, noxiæ sunt, si multum ac sæpe assumantur in cibo: uti & omnibus, qui ventriculo sunt calido, cerebro imbecilli, qualibus facilè perturbant τὸ λογιστικὸν, sive rationem. Nam & hoc incommodi habere, traditum à Simeone Sethi.

Cinara, sive Carduus, Theophrasti ætate necdum erat Græcis cognita; (1) sed Siculis solùm, quibus *cactus* vocabatur. Hermolai Barbari temporibus, Venetiis unus Italiæ hortus habebat. Nunc in nulla pene non est regione Europæ. Descriptionem ejus elegantem habes apud Columellam in x. Ubi inter alia dicit, potum vini reddere gratiorem: ac Plinius lib. xx. cap. XXIII. radicem ait, potoribus sitim facere. Quanti quæstus fuerit, dicit idem lib. XIX. cap. VIII. ubi reddere ait sestertia sena millia. Id fuerit .... Horrendum luxum! Stomachum corroborat, Plinio (2) teste, atque odorem commendat oris. Succum interim melancholicum gignit: ut est apud Galenum.

1) *Theophr. Hist. Plant. lib. 6.*

2) *lib. 20. cap. 23.*

Apium hortense est, quod vulgo parum commodè vocatur petroselinum, cum multum differat ab eo, quod in locis nascitur petrosis, atque Macedonicum vocatur. Crudum, coctumque obtinet in cibis. Apium in cœnis feralibus. Vide Plinii & Arnobii verba apud Kirchmannum de Fun. p. 592.

Sinapi, Græcis *σίνηπι*, sed Atticis, Athenæo teste, *νάπυ*, duplex est, *κηπαῖον*, hortense, sive sativum, & *ἄγριον*, sive sylvestre. Utrumque calefacit multum, etiam attenuat, & absterget. Prodest pro condimento carnibus, ac piscibus durioris concoctionis. Biliosis obest: sed pituitosis convenit. Præparari quomodo soleat, Columella, ac Palladius dicent. Pallorem gignit cuminum, si bibatur. Horat. lib. I. epist. III.

——Quod si
Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Hinc & Persl. sat. v. Scitum verò, quod Plinius narrat lib. xx. cap. XIV. *Cuminum omnem pallorem bibentibus gignit. Ita certè ferunt Porcis Latronis, clari inter magistros dicendi, adsectatores similitudinem coloris studiis contracti imitatos.* Sanè pallidum fuisse Latronem, testis est familiaris ejus ac carissimus

simus sodalis, M. Seneca præfat. lib.1. Controvers. *Post cœnam, inquit, lucubrabat, nec patiebatur alimenta per somnum, quietemque, aqualiter digeri, sed perturbata & dissipata in caput agebat. itaque & oculorum aciem confuderat* (al. contuderat) *& colorem mutaverat.* Sententia igitur Plinii est, auditores Porcii Latronis edisse cuminum, ut ejus imitarentur pallorem: haut secus ac Platonis discipuli imitabantur ejus curvitatem; Aristotelis verò, ejus balbutiem, teste Plutarcho lib. de audiendis Poëtis.

Cucumeris sive σικύς vocabulo non solùm vulgaris cucumis intelligitur, sed eodem pepo continetur. Unde Plinius lib XIX. cap.V. *Cum* (cucumeres) *magnitudine excessere, pepones vocantur.* Itaque hos σικύας πέπονας vocat Paulus Ægineta lib.1. cap XIII. Etiam melopepones eodem comprehenduntur. De quibus sic Plinius ibidem: *Ecce cum maximè nova forma eorum in Campania provenit, mali cotonei effigie: fortè primò natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopepona vocant.* Cum Plinius ait ibidem *cucumim mirâ voluptate Tiberio principi expetitum*, melopeponem intelligit: sed nomen istoc Tiberii temporibus necdum erat; quippe demum repertum Vespasiani ætate, sub quo Plinius scribebat. Porrò quæ veteres de peponibus scribunt, meliùs conveniunt melonibus nostris. Unde Julii Alexandrini, Matthioli, aliorumque judicium est, per eorum pepones nostros melones intelligi debere. Vide Ludovicum Nonnium de re cibaria lib.1. cap XVI.

Cucurbita, quæ Græcis κολοκύνθη, vel κολόκυνθα, à Chrysippo in cibis damnata. Est frigidæ & humidæ naturæ, eoque non aliis convenit, quàm illis, qui temperamento sunt calido, & sicco. Ac sic quoque cum origano coqui conducit. Etiam sacchari conditur ac sic ægris exhibetur, ad exstinguendam sitim. Vetus est proverbium ab Athenæo (1) allatum ex Epicharmo: Κολοκύνθης ὑγιέστερος.(2) De quo plura Desiderius. Etiam hinc ludus Senecæ de morte Claudii ab auctore ἀποκολοκύντωσις inscriptus. Caussam adfert Dio Cocceius lib. LVIII.

1) *lib.* 3.
2) *colocynthâ sanior.*

Sed herbarum singulis similiter insistere si velim, longi res negotii sit, nec necessarii; partim quia hæc præcipua fere sunt, quæ ad alimoniam è plantis pertinent, quatenus verò sunt in medicamentis, seorsum inferiùs exponetur: partim etiam, quia tot habemus diligentissimos rei hortensis scriptores, quos exscribere sit actum agere cum nostra, & publica jactura. Quare satis hic erit carpere rerum vestiga.

Sunt verò herbæ sex præcipuè generum. Quædam placent radice, ut rapum, raphanus, pastinaca, allia, cepa: quædam caule & folio; ut lactuca, cichorea, rumex, atriplex: quædam tenuioribus scaporum coliculis, quæ cymæ & cymata dicuntur, quasi κυήματα, sive novelli partus, ut fœniculum, anethum; quædam germinibus, ut asparagus, lupulus: quædam floribus, ut

rosa,

rosâ, buglossa, quæ vulgo borrago, brassica, crocus: quædam carne ac fructu, ut capparis, cynara, fraga: quæ à Pentaphyllo gigni perperam Plinius putavit lib. xxv. cum producantur ab herba τριφύλλῳ, (1) non πενταφύλλῳ. (2)

1) trifolio
2) quinque folio.

Quædam verò pluribus delectant. Sic folia betæ fabrorum prandia constituunt, & radices præsertim ejus, quam Romanam rubram vocant, pipere, sale, aceto atque oleo conditæ, appetitum excitant, ac saporis sunt gratissimi.

In hujusmodi cibis præcipuè consistebat veterum frugalitas, ut antea diximus. Sed ubi ea virtus desiit, ipsas etiam herbas magno sumtu ac luxu condire cœperunt: præsertim cum lege Cæsaris sumtuariâ modus esset piscibus præfinitus; & aliis obsoniis, exceptis iis quæ è terra nascerentur. Hinc Cicero lib. VII. epist. XXVI. ad Gallum: *Lex sumtuaria, quæ videtur λιτότητα (3) attulisse, ea mihi fraudi fuit. Nam dum volunt isti lauti terrâ nata, quæ lege excepta sunt, in honorem adducere, fungos, heluellas, herbas omnes ita condiunt, ut nihil possit esse suavius. In eas cum incidissem in cœna augurali apud Lentulum, tanta me διάῤῥοια (4) arripuit, ut hodie primùm videar cœpisse consistere. Ita ego, qui me ostreis, & murænis facile abstinebam, à beta, & malva deceptus sum.* Ita videmus, ut herbarum non modò sit usus ad alimoniam; sed etiam abusus ad luxuriem. Nec propterea omnia herbarum condimenta culpamus: sed luxum. Siquidem ea est bonitas Dei, ut etiam ea nobis concederet, quibus plantæ conditæ non palato solùm ac stomacho forent gratiores, sed etiam salubriores. Atque adeo sunt ejusmodi ab ipsis plantis: ut piper, oleum, omphacium, acetum: item rosarum liquor stillatitius; qui & ipse tragematis, & placentis, delicatiorem gratioremque saporem præstat. Quid dicam de saccharo, sive zuccaro, ut Arabes vocant? Nam & saccharo in plantis est locus; quando vel è cannis saccharinis nascitur, vel ex haoscer, Indica arbore, vel ex herba, quæ Arabibus, & Ægyptiis Tigala dicitur, unde ubi à vermiculo fuerit erosa, mira ratione resudat, atq; in grandinis modum concrescit: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitatione CLXIV.

3) λιτότης, tenuitas.
4) diarrhoeâ.

CAPUT XIII.

De arboreis fructibus, & quorundam fruticum. Laus hortorum præ macellis. Conjectura docta de arbore scientiæ boni & mali, ac vitæ. Arborei fructus, vel sunt æstivi, vel auctumnales: Etiam æstivos durare posse, si duro sint cortice. Qui fructus ante cœnio, vel pòst conveniant. Cerasa acida dulcibus præstant. Pruna siccata recentibus. Mala in hyemem adservata commendantur. Mala medica, citria, aurantia, ejusdem esse speciei. Aurea Hesperidum mala quæ. Chrysomela & aurantia differre. Persica, & Persea arbores

quan-

quantum distent. Persica pomis vix innocentior cibus, si vetus vinum adhibeas. Malum Punicum etiam dicitur granatum, & unde. Pyra cocta alvum subducunt. Ficus post glandes melioris vitæ Græcis initium. quantopere nutriant. quomodò sumantur. species. Caunia laudatissima. Olearum genera. Oleum cujus temperamenti. Mora quotuplicia. virtus. Mespila & sorba parum distare, ut magis & minùs adstringentia. Dactylorum laus. navus. 49. genera. Dactylus capitur Augustus, unde, & à quo. Uvarum gloria. minùs tamen nutriunt ficubûs. dulciores calidiores. Uvæ ollares. fabriciæ, quæ. Uvæ passæ salubres. Piper fructus arboreus. triplex. Zingiber planta per se. Cappares lieni amica.

AD arboreos nunc fœtus accedo. Ad arborum verò, & universè plantarum commendationem plurimùm facit, quòd Deus non constituit hominem penes macellum, vel laniarium, ubi bestiæ mactarentur: sed in paradiso, sive horto Edenis: ubi & arbores ei, & herbas dedit in cibum: ipsam quoque arborem vitæ: solam verò excepit arborem scientiæ boni, & mali. Nec est, quòd aliquis cum nonnullis dicat, paradisum mysticè debere intelligi; ac pariter duas hasce arbores. Nam de paradiso abunde varii refutarunt. Quodque ad arbores duas, hæ quoque & naturales fuere, & mysticæ: haut aliter ac rupes in diserto, quæ, Mose percutiente, aquam effudit vera erat rupes, & mysticè Christum designavit: & serpens à Mose erectus in deserto ex ære erat vulgari, & Christi passionem adumbravit. Similiter nempe & duæ istæ arbores, veræ erant arbores: sed illa vitæ sacramentū fuit im̄ortalitatis, dum Deo obediretur: & altera mortalitatis, simulac lex divina transiliretur. Arborē illam, quæ cognitionis boni maliq; erat, ficum fuisse Indicā variis argumentis comprobat Goropius Becanus. Et pro eo est, quòd à Mose traditū est, Adamū se, mox comesto fructu vetito, ficûs foliis contexisse. Et parum sit verisimile ab arbore, sub qua peccarant, aliā ad arborem concessisse: præsertim cùm Moses addat, primos parentes sub medio ligni, sive arboris, se abscondisse: ubi non alia videtur arbor intelligi, quam sub qua peccarant. Et ficus Indicæ arbor latibulum optimum præbuerit, quia multiplicem habet truncum. Unde sub umbra ejus, tamquam tabernaculo, conquiescere homines solent, ut traditum Theophrasto. Quæ arbor vitæ fuerit, non tam clarè ex scripturis dilucet. Interim, si conjecturæ indulgendum, videtur vitis fuisse. De cujus plantatione Noachus post diluvium sollicitus fuit: & unde liquor expressus vitæ conservandæ imprimis conducit. Unde & Christus se veram esse vitem pronunciat, cui nos, ut palmites, inserimur: ac mundo abiturus, fructum vitis, sacramentum nobis esse voluit sanguinis sui, quo à peccatis mundamur, & alimur ad vitam æternam. Ut vel hinc sa-

tis verisimile fiat, non aliam fuisse arborem magis ad hoc aptam, ut in medio paradisi posita, vitam significaret æternam. Verùm à mysticis ad apertiora veniamus. Quale est quòd fœtibus arborum ac fruticum debemus tot sapores annuos, quibus constant mensæ secundæ: ut est apud Plinium lib. XII. cap. I. Nempe est succus, ut idem ait lib. XV. cap. XXVIII. *pyro vinosus, oliva pinguis, uvis dulcis, aquosus prunis, sanguineus moris, candidus uvis albis, lacteus ficis, spumeus persicis; & si odorem spectes, malis acutus, persicis dilutus, citreis accerrimus.* Ac magis se aperiet hæc varietas, si animum circumferamus per tot arbores pomiferas, bacciferas, nuciferas, glandiferas. Imò & vites hujus sunt loci quando & uvæ sunt in cibis: præcipuè mensis secundis. Ac frutices quoque huc conferre, corylus arguit. Ut taceam rosmarinum, tot ciborum condimentum. Sed quid saporibus insisto? cùm majoris multo sit nutriendi facultas. Quæ tamen mirè & ipsa variat, ut convênit in tam vario hominum temperamento, ac diversa adeo constitutione. Operæ erit, si hanc rem pluribus explicemus.

Arborei fructus vel sunt ὡραῖοι, sive æstivi, vel ὀπωρινοὶ, sive auctumnales: Priores sic vocantur ἀπὸ τῆς ὥρας, hoc est, eo æstatis tempore, cujus medio Canicula oritur. Posteriores sic dicuntur ἀπὸ τῆς ὀπώρας hoc est auctumno: quomodo interpretatur Martialis libro...

Si daret auctumnus mihi nomen, ὀπώρινος *essem;*
Horrida si brumæ sidera, χειμερινός.

Propriè verò ὀπώρα, tempus inter ortum Caniculæ, & Arcturum: ut ex Hippocrate videmus. Ὡραῖοι, ut præcoces, sic fugaces: ὀπωρινοὶ, ut serotini, ita reponi, ac conservari idonei. Quæ tamē sic capienda, ut solùm id intelligatur secundùm quòd maximā fit partē. Nam & fructus æstivæ horæ, unde ὡραίοις esse nomen dicebamus, durare possunt, si duriori sint cortice, ut quæ ἀκρόδρυα dicuntur; velut nuces, amygdalæ: cujusmodi iccirco ad ὀπώρινα potiùs referantur. Ex hisce fructus ὡραῖοι vim obtinent humectandi, & solvendi aluum: ὀπώρινοι tardiùs concoquuntur, atq; alvū duritie suâ adstringunt. Æstivi etiam hoc habent, quòd maturi sint magis, ob calorem æstivū. Minùs maturi auctumnales ob solem declinantem, & aëris inconstantiam, qui nunc calidus, nunc frigidus, sæpe etiam humidus ob imbres crebros: unde fit, ut fructibus multum insit humoris crudi, ac superflui: à quo κακοχυμία, (1) ac varii morbi Æstivi antecœnio conveniunt: ut sunt cerasa, mora, pruna, fraga, persica præcocia, & ejus generis alia. Nam si in bellariis sive postcœnio comedantur, quia citò vitiantur, cruditatem gignunt. Nunc frigore suo stomachi calorem temperant, & alvum molliunt humore suo. Auctumnales verò magis conveniunt postcœnio sive mensæ secundæ: cujusmodi sunt mala, pyra, nuces, cydonia, mespila, castaneæ, & hujusmodi alia: quæ si initio sumerentur, quia pleraque adstringendi vim habent, duritie suâ alvum indurarent. Nunc os ventri-

(1) malus succus vel humor.

ventriculi magis compriment, ſtomachum roborabunt, ac facient, ut alvus citiùs ſolvatur. Hæc universè de fructibus arboreis dicta ſunto. Nunc particulatim de iis videamus.

In fructibus æſtivis nulli cedunt ceraſa: quæ non modò ob vinoſum ſaporem grata ſunt: ſed etiam corroborant ac pinguefaciunt, ut eſt argumento, quod nunquam paſſeribus jecuſculum eſt majus, quàm quo tempore ceraſa eſitant. Eoque audiendus non eſt Simeon Sethi, qui eſſe κακόχυμα (1) tradidit, ſed adverſante *Diphilo* Siphnio, apud Athenæum: cum ait eſſe ſtomaho grata, parum nutrire, ſed bonum ſuccum gignere. Interim non omnium parem eſſe rationem putandum. Nam quæ dulcia ſunt, quia facilè adeò corrumpuntur, ſtomacho nocent, ac putridos gignunt humores. *Pon*tica verò, ſive acida, modò recentia ſint, præſertim ſi ſimul caro nuclei comedatur, abſtergunt pituitoſum ſtomachi humorem: bonum etiam ſuccum generant. Arbor, ut Plinius (2) & Servius, (3) docent Romam apportata à Lucullo poſt Mithridatem, & Tigranem victos. *Græcis* verò multò ante cognita fuit; cùm apud Athenæum meminerit Diphilus, qui ſub Lyſimacho vixit. At inter cæſum à Nicatore Lyſimachum, & Mithridatem victum à Lucullo, amplius eſt duobus ſeculis. Itaque nec ceraſis nomen datum, quia ceraſum Lucullus apportaret: quod putavit Athenæus, & Iſidorus. Quin ipſi oppido id nomen à ceraſorum copia: quod & vocabuli ἀναλογία (4) indicat. Valde autem ratio fugit Servium, cùm in II. *Georg.* ſcribit fuiſſe quidem in Italia ceraſum: ſed durum, dictumque cornum: atq; inde mixto nomine vocatum eſſe cornoceraſum. Planè enim cornus, & ceraſus, ſpecie differunt.

1) pravi ſucci.
2) lib. 15. cap. 25.
3) in 2. Georg.
4) ratio, proportio.

Etiam ex Aſia Romam deportata ſunt pruna: ac ſimiliter inde vocem acceperunt. Nam cùm *Græcorum* aliis pruna dicantur κοκκύμηλα, Aſiaticis prunum ſylveſtre quòd Græcè ἀγριοκοκκύμηλον, vocatur πρυμνίον; ut eſt apud *Galenum* lib. VII. Simpliciũ, & lib. II. de Aliment. Facult. cap. XXXVIII. ac inde apud Aëtium, & Æginetam. Sunt ea εὐςόμαχα, (5) ſi fuerint ſiccata: recentia verò κακόςομαχα. (6) Sic enim concilianda ἐναντιοφανῆ (7) illa apud Dioſcoridem. Parum nutriunt, ventrem interim refrigerant, ac ſubducunt, teſte Galeno lib. II. de Aliment. facult. cap. XXXI. Præcipua olim laus Damaſcenis, quia mediocriter refrigerant & humectant. Nunc maximè commendantur Hiſpanica, quæ Damaſcenis ſuaviora. Interim ſive recentia, ſive etiam ſiccata comedas, multum roburi iis ſtomachi imminui. At peſſima ἀγριοκοκκύμηλα, (8) ſive pruna ſylveſtria, quæ vulgo *pruneola* nominant. In medicamentis tamen iis locus ob vim adſtringendi, ac ſiſtendi alvi.

5) accommodata ſtomacho.
6) ingrata ſtomacho.
7) quæ videntur contraria.
8) Galeni Loca adeunda & libri de aliment. facult.

Mala, ut eſt apud Varronem in IV. de L. L. ſic dicuntur à Dorico μᾶλα, pro μῆλα. *Hæc* pro ſapore, viribus etiam variant. Auſtera ſuccum habent frigidum, & craſſiorem, ac conveniunt ſtomacho calido. Acida habent

ſuccum frigidum, ſed tenuem: magiſque conducunt, ſi ſtomachus ſit repletus craſſo & viſcoſo humore, quem acida incidunt, ac detergent. Dulcia, quia calidiora, frigidis ſtomachis aptiora. Immatura nocent; ſed & matura, ſi immodicè ſumas. Nec tam laudanda, quæ recentia à matre, quam in hiemem, vel etiam ver adverſata. Unde Juvenalis Sat. XI.

——Et odoris mala recentis
Nec metuenda tibi, ſiccatum frigore poſtquam
Auctumnum, & crudi poſuere cubilia ſucci.

Ubi & cauſſam addit, cur illa diutiùs adſervata præſtent: nempe quia depoſuerint crudum ac flatulentum illud. Quod & traditum Galeno in Concilio pro puero epileptico, cap. V. Videlicet maturitatem, quàm non plene à Sole nanciſci potuerunt, hanc ab ætate accipiunt. Præterea etiam, ſi aſſentur, frigidus ac craſſus ſuccus corrigitur. Nullis verò æque à recentioribus ac flatulentis cavendum, quàm phthiſicis, vel hecticâ laborantibus. Nam flatus venas pulmonis extendunt, unde earum ruptura, hinc ſanguinis ſputum. Atque ex his liquet, cautè capi oportere, quæ ab Averroë in Colliget, ſive Collectaneis potiùs, citra diſtinctionem ſcribuntur: nempe, ſecundùm interpretem, rudibus his verbis: *Poma generant groſſam ventoſitatem in ſecunda, & tertia digeſtione, & poſſunt inducere phthiſim, & hecticam, quia flatus ab illis elevatus habet proprietatem ad erodendas arterias pulmonis.*

Mala Medica, ſive Aſſyria ex eo ſic dicta, quòd ex Media & Aſſyria, primitus in Græciam, atque Italiam, fuerint adlata. Egregiè ea deſcribit Maro lib. II. Georg. Sub his malis continentur tum citrea, tum quæ aurantia, quæque limonia nuncupamus. Imò & quæ Itali vocant poma Adami, ob opinionem eam vulgi, hoc genere deguſtato à primis parentibus, peccatum introiiſſe in mundum. Hujus mali arbori ſurculum citreæ aurantiæ, vel limoniæ utiliter inſeri, à pluribus accepimus. Appulejus in opere de arboribus, (ut eſt apud Servium in II. Georg) citrum à Medica diverſam ſcribit. Sed enim ſtrictiùs uſus eſt vocabulo; vel Medicæ vel citri; quando & Heſychius κιτρίον dicit pomum eſſe Indicum. Quamquam & Indicum hîc capere poſſis pro Orientali: quomodo veteres eſſe locutos, dictum nobis lib. I. hujus operis, cap. XXVI. & alibi. Dubium verò utrum aurea Heſperidum mala ſint citria ſive Medica, an verò Cydonia. De Medicis adverſari illud videtur, quod hæc, ut nomen Medicorum teſtatur, advecta ſint ex Oriente: at illa Heſperidum ſtatuantur in Africa. Sed opinioni huic adverſatur Martialis, qui lib. XIII. epigr. XXXVII. ubi lemma de malis citreis, ſcribit:

Aut Corcyræi ſunt hæc de frondibus horti,
Aut hæc Maſſyli poma draconis erant.

Atque

Atque apud Athenæum etiam quædam pro hac legas ſententia.

Malum Cotoneum, Græcis κυδώνιον, à Cretæ civitate ſic dictum, multa lanugine veſtitur: unde Maro de eo:

Ipſe ego cana legam tenera lanugine mala.

Secundum Columellam, & Plinium continet ſtruthea, chryſomela, & muſtea. χρυσόμηλα ad verbum ſonat *aurea mala.* Et ſic appellat Maro Ecloga. II. Scio, multos putare, intelligere eum mala, quæ Aurantia vocamus. Sed hæc ad mala citrea pertinent, quæ nec dum tum temporis, imò nec Plinii ætate, in Italia creſcebant: ſed è Media & Aſſyria, tarde poſtea ſunt apportata: unde iis Medici, & Aſſyrii mali nomen. Quomodo igitur, ea mittere potuit Menalcas? cujus hæc verba:

Quod potui puero ſylveſtri ex arbore lecta
Aurea mala decem miſi, cras altera mittam.

Cydonia vero non difficile erat paſtori mittere, quia paſſim in Italia naſcebantur. Adde quod chryſomela clarè in cydoniis referuntur ab antiquis: at citrea, ut & Aurantia, nunquam. Facilè autem adſentio Pierio Valeriano, qui in Hieroglyphicis arbitratur, non alia eſſe mala Heſperidum, quam aurea, ſive chryſomela. Cydonia hæc non ab odore modò commendantur: ſed etiam à medicina multiplici: ut in medicamentis inferiùs dicetur.

Perſica mala ſic dicta à Perſia, unde primùm advecta. Hæc, quia refrigerant, proſunt ſtomacho æſtuanti, quia imminuunt fervorem. Sed non edenda, niſi matura, & à cibo: continuò etiam, ubi manducata, non muſtum quidem, quod Schola Salernitana præcipit; ſed vinum eſt bibendum vetus. Atque hinc liquet, quod Plinius ait lib. XV. eſſe *innocua, & expetita ægris.* Quodque idem ſcribit lib. XXIII, cap. VII, *nec eſſe eis pomis innocentiorem cibum.* Aut quod Dioſcorides ait eſſe εὐστόμαχα & εὐκοίλια, *ſtomacho, & alvo accommodata.* Galenus ſanè de alimentorum facultatibus, cap. XIX, facilè ait corrumpi; & malum gignere ſuccum. Quod & proditum Æginetæ lib. I, cap. XVIII. Addit deteriora eſſe præcoquis, ſive Armeniacis: quæ teſte Dioſcoride, (1) è minoribus Perſicis erant; ac *præcoqua* videntur dicta, quòd citiùs aliis matureſcerent. Ex *præcoqua*, ut Martialis (2) vocat, factum eſt βερίκοκκα, ſicut appellat Simeon Sethi. Nec dubium, quin ex alterutro corruptum ſit Gallicum *abricoqua*: quod & obtinet apud Belgas. At vide ne Perſicam, & Perſeam arborum contundas, uti factum à Columella lib. X. Nicandri ſcholiaſte, & Iſidoro. Clare enim diſtinguunt Plinius lib. XV, cap. XIII, & Galenus lib. II. de compoſ. Medicam. Item Dioſcorides, Ætius, Ægineta, qui diſtinctè de iis egerunt. Malum Punicum eſt, quod à copia granorum vulgo dicitur granatum. Græcis ῥοὰ, Bœotiis σίδη, de quo vide Athenæum ex Agatharcide. Ejus mali quoniam tria grana guſtaſſet Proſerpina; ab inferis eam reducere non potuit Ceres: ut Ovidius IV Faſtorum ait:

1) *lib.* 1. *cap. de pomis.*

2) *Lib.* 13. *epig.* 46.

Rapta tribus, dixit, solvis jejunia granis,
Punica quæ lento cortice poma tegunt.

Vim habet roborandi stomachum: sed parum nutrit.

Pyra Græcis ἄπια, forte ex eo, quia abundaret iis Apia, sive Peloponnesus, indeque ad Græcorum alios sint devecta. Sanè id verisimilius, quàm ut à pyris nomen sit datum regioni; uti maluit Etymologus Græcus. Pleraque de his liquent ex iis quæ de malis diximus. Facilius interim concoquuntur, etiam magis nutriunt, quia sunt substantiæ densioris. Sed recentia ac cruda serosum gignunt succum, inflant, & colicum afferunt dolorem: ut est apud Simeonem Sethi, & Avicennam. Eo post esum eorum bibendum vinum: ut hæc mala evitemus. At pyra cocta stomachum levant, & corroborant, etiam subductionem alvi juvant: expedit verò comedere post ciborum alios. Vide quæ de pyrorum facultatibus refert Galenus lib. VI, Simplic. & lib. II. de aliment. facult. cap. XXIV. Quam varia autem pyrorum genera fuerint, dicet Plinius lib. XV.

Ficus Græci melioris vitæ initium dixere, postquam eas reperit Phytalus heros. Nimirum quia antea glandibus vescerentur. Est de hoc epigramma apud Pausaniam in Atticis, ubi ἱερὰν συκῆν, *sacram ficum* vocat. Multa item, ac pulcra, de ficubus legere est apud Athenæum libro III. Sunt verò minus mali succi, quàm pomorum alia. Præterea admodum nutriunt. Unde & συκωροὶ sive ficuum custodes, cibo hoc cæteris solent esse obesiores. Sed non est obesitas ea diuturna, cùm postea detumescat corpus. Et potuit hoc inter alia movere Pythagoram exercitatorem, ut athletas, cùm prius ficubus gauderent, ad carnes traduceret, teste Plinio lib. XXIII, cap. VII. Magnum verò salubritatis argumentum est, quod Galenus ipse ab anno duodetrigesimo usque ad senectam, cùm aliis omnibus abstineret ὡραίοις, ficus tamen comederit, & uvas. Interea hoc vitii habent, quòd pediculos gignãt; sive quòd in corporibus impuris putrescant, sive quia in puris sanguinem tenuem gignant, qui ob subtilitatem ad exteriora se recipiat, ac pituitosos secum humores attrahat. Demetrius Scepsius, ut ex eo tradit Athenæus, ait, ficus voci incommodare: ac Hegesia nacta historiarum scriptorem, cum initio pauper, egregium evasisse histrionem in agendis tragœdiis: atque hoc ex eo provenisse, quia annis duodeviginti hoc cibo abstinuisset. Credo id inde, quod glutinosæ sint indolis: ut vel ex eo liquet, quòd manibus, si tractentur, adhærent. Veteres edisse, cum sale, thymo, & aceto ex eodem Athenæo videre est. Alii cum aceto, vel garo comedebant, teste Galeno. Hodie multi cum sale, & pipere comedunt. Caussa horum, quod ita attenuent viscidum humorem, qui alioqui renes, ac lienem, obstruit. Ac eandem ob caussam, iis comestis, largiùs bibendum, ne diu nimis stomacho inhæreant. Utrum aqua calida, an gelida præstet, disputatum olim Heraclidæ Pontico in Con-

in Convivio, teste eodem Athenæo. Qui calidam commendarent, eo se tuebantur, quod manus facilius calidâ mundentur. Qui frigidam præferrent, ajebant eam gravitate sua magis fundum petere ventriculi, atque inde ficus protrudere. Sed alii prorsus merum prætulere; ut cruditas corrigatur. Is mos hodie Italis. Hispani, quia calidiori vivunt solo, aquam censent potiorem. Quia verò lentore suo obstruunt, eò cum amygdalis comedi præstat: ut Galenus ait libro de cibis boni malique succi. Vel ante cibum comedendæ cum pipere, vel zingibere; aut thymo, origano, vel hyssopo.

Nec dubium tamen, quin ea, quæ diximus, multùm varient in tam multis generibus. Quorum præcipua, Romanis quidem cognita, Columella recensēt lib. x.

At gravis Arcturi subsidere parturit arbos
Livia, Chalcidicis, & Caunis, æmula Chius,
Purpureaq; chelidonia, pinguesque mariscæ,
Et callistrutis roseo quæ semine ridet.
Albaq;, quæ servat flavæ cognomina ceræ,
Scissa Libyssa simul, picto quoque Lydia tergo.

Ex his verò claræ admodum Cauneæ, Ciceroni etiam memoratæ in libris de Divinat. ubi sermo de homine, qui cum Crassus ad Parthos proficisceretur, proclamaret *Cauneas*; id mali ominis visum, quia videretur deterrere Crassum ab itinere. Hoc non facile capiant, qui ignorant Romanis v. consonum sonuisse ut Germanicum vv, eoque *cave* pronunciatum, tanquam *cavve*. Nihil igitur mirum, si cùm diceretur *Cauneas*, id ita interpretaretur, quasi dixisset, *cave ne eas*. Quæ verò ab urbe Cauno Cauniæ, eæ à regione Caria, in qua Caunus, caricæ. Quod clare indicat Cicero loco ante dicto, verbis istis: *Cùm M. Crassus exercitum Brundusii imponeret, quidam in portu Caricas Cauno advectas vendens, Cauneas clamitabat.* Caricas etiam vocat Ovid. I. Fast. Seneca epist. LXXXIX, atque alii. Item celebris etiam Chia ficus sic dicta, quia in Italiam translata è Chio, Ægei maris insula. Meminit Athenæus lib. III. Duo ejus bona celebrat Martialis lib. XIII, epigr. XXIII. Nempe quod sitim restinguit, & quod pro sale esse possit. Hæc enim sententia est illorum verborum:

Chia seni similis Baccho, quem (1) Setia misit;
Ipsa merum secum portat & ipsa salem.

1) *Sic pro quam reponendum.*

Nimirum comparat Chium ficum cum veteri vino, è Setino Campaniæ agro misso: atque ait in eo convenire, quòd utrumque pro sale sit, & sitim relevet ac sedet, ut vino eam sisti non sit opus. De siti minus mirandum quando universè ab Hippocrate in secundo de diæta scriptum: σῦκα χλωρὰ ὑγραίνειν, *virides ficus humectare.* Item celebres callistruthiæ: etiam Plinio memoratæ lib. xv, cap. XVIII. atque addit, eædem & *passaria* dicebantur.

Julius

Julius Capitolinus, in vita Clodii Albini: *Nam & quingentas ficus passarias, quas illi callistruthias vocant, jejunum comedisse dicit.* Chias memorat Martialis lib. XIII, cap. XXIII; ubi eas & vinum redolere, & salsas ait. Chelidoniæ sic vocatæ à calore hirundinis, quia ἐρυθρομέλανες, (1) ut est apud Athenæum in XIV: Chalcidicæ, & Chiæ, & Liviæ, etiam mentio apud Plinium lib. XV, cap. XVIII. Item mariscarum, de quibus & Cato. Adhæc Libyssæ, sive Africanæ ficus. Atque idem Plinius memorat, Columellæ indictas: Rhodias, Tiburtinas, Pompejas, Herculaneas, Saguntinas, Tellianas. Præter hæc genera quæ ex Columella, & Plinio, diximus, varia etiam genera refert Athenæus libro III: ut Atticas, Laconicas, Phibaleas, erineas sive caprifici, vel agrestes, oporobasilidas, coluras, Phorinias, Megaricas, Rhodias, Africanas, Taxalias, Hæmonias, sive Parias, Amadeas, Nicyleas, Regias, Colyphra, Glycisidas, Cydoneas, Coraceas, Cyprias, Leucomphalias, Protericas, sive primarias, Cirrhocœladias, Hyladias, sarcelaphæas, Lapyrias, Picridias, Dracontias, Leucophias, Melanophias, Creneas, Mylaicas, Ascalonias, Trallianas. Sed non video, cur his debeam insistere. Vix enim ullus eorum usus, nisi ad scriptores antiquos melius intelligendos: atque is ipse eo minor, quod scriptores, ubi tot generum mentio, maximam partem deperierint.

(1) *pulla.*

De oleorum variis generibus, agit Columell. lib 5. cap. 8.

Oleo prius inungebant veteres carnes, & pisces quos assarent. Galenus lib. XI de simplicibus Medicam. eo id factum ait, ne exteriores partes vi ignis exurerentur, ac interiorum partium actio vel coctio impediretur. Altera etiam ratio est, ne proprius eorum quæ assarentur humor foras proflueret. Nam oleo obturante meatus extimos, nequit exire humor interior. Quam caussam adfert, ac pluribus illustrat Hieronymus Mercurialis lib. I. Var. Lect, cap. XVI. Est verò oleum cætera calidum, igneæque naturæ: eoque contrariæ virtutis ac aqua: & hæc ratio est, cur licet utrumque sit humidum, aqua tamen, & oleum, commisceri non possint. Uti nec commiscentur aqua, & gummi masticis; quia gummi hoc itidem igneæ naturæ, eoque facile flammam concipit. Contra cerasorum, miscetur aquæ, imò in ea resolvitur. Nempe quia gummi hoc naturæ est aqueæ.

Mori poma stomachum refrigerant, ut ait Plinius lib. XXIII, cap. IV. Ac præsertim id faciunt immatura, qualia alvum adstringunt. Matura verò dulciaque, si prius aqua abluantur, & à jejuno adsumantur stomacho, ventriculi ac jecoris æstum temperant. Post alios adsumta cibos facilè corrumpuntur. Ut stultitiam Catii censeam ab Horatio rideri, cùm lib. II, sat. IV. scribit:

- - - Ille salubres
Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante gravem quæ legerit arbore solem.

Is enim

Is enim peccat, cum mora nondum à sole calefacta nimis refrigerent, & à cibo sumta facilè cum cibis putrescant. Κακοςόμαχα (1) esse ait Dioscorides: sed adversante Galeno. 1) incommoda stomacho.

Etiam mora appellant, ruborum fructum, qui Græcis βάτνια. Unde Ovidius I. Metam.

——*Dans hærentia mora rubetis.*

Ac similiter IV. Fast. item Columella lib.V. cap. X. Sed hujusmodi magis adstringunt, & stomacho molestiam gignunt, etiam capitis dolorem creant, si largius commedantur. Itaque paucis is cibus in deliciis; sed agricolis libens relinquitur.

Etiam Servius ad illud Ecl. III.

——*Et humi nascentia fraga:*

Interpretatur *mora in herbis nascentia.* Ea grata sunt ob vinosum saporem, & odoris fragrantiam. Sed multum refrigerant: eoque è vino saccharo adsperso comedi solent.

Mespila magis in medicamento sunt, quam alimento, ut Galenus docet lib. II. de facult. alim. cap. XXV. Quare hic de iis illud solum dicam: alimentum præbere exiguum ac frigidum, sed habere insignem adstringendi vim, eoque stomachum roborare, atque alvum lubricum sistere. Utrum verò Arabum *azarola* mespilorum genus sint, vide apud Manardum lib. X. epist. I. Ubi & vocem eam ad Neopolitanos ait provenisse ab Hispanis, hos à Pœnis, ut alia multa, accepisse.

Nec multum à mespilis distant sorba: sed minùs adstringunt; ac ubi maturuerint, suavioris sunt fructus.

Dactyli, sive palmulæ, palmæ arboris fructus, in cibo celebrantur: ut Plinius ait lib. XIII. cap. IV. Nec leviter eas commendat, quod sancti aliquot viri, ut Hilarion, Paulus, Antonius, hoc uno cibo vitam in eremo, traduxerint. Est alioquin iis succus crassus ac lentus: eoq; lienem ac hepar obstruunt. Dulciores etiam facilè in bilem abeunt, ut adstringentes in pituitam. Cùm verò undequinquaginta, secundum Plinium, eorum genera sint, præcipua palmularum sunt, Caryotæ, & Ægyptiacæ sive Thebanæ; omnes verò hoc habent commune, quod sint dulces, & adstringentes: sed Cariotæ minus adstringunt: Thebanæ sunt minoris dulcedinis. Caryotæ dicuntur, non à καρύα, hoc est nux, quæ Isodori sententia est, quasi dicas, nucales, hoc est nucibus similes: sed à κάρη, hoc est caput, quia illud aggravant: quam nominis rationem Plinius (2) adducit. In caryotis fuere Nicolai, sic dicti ab Augusto in honorem summi & undecunque doctissimi Nicolai Damasceni; qui cum iis sciret capi Cæsarem, ei crebro è Syria mittebat: ut auctor est Plutarchus in Symposiacis, lib. VIII. quæst. IV. item Athenæus. Romanis etiam mos muneri mittere dactylos latentes & conclusos in ramo, unde depen- 2) lib. 13. cap. 4.

dependebant. Is ramus, Polluce teste, dicebatur ἐλάτη, vel σπάθη, aut σπαθάλιον: unde apud Martialem lib. XIII. epig. XXVII. sub lemmate Spathalium caryotarum:

Aurea porrigitur Jani caryota Calendis.
Sed tamen hoc muneris pauperis esse solet.

Quia verò & ramus ille, unde pendebant, φοῖνιξ, sive palma dictus συνεκδοχικῶς,(1) & Statius Papinius ait primo Sylvarum:

1) *partem sumendo pro toto.*

—— Et latente palmâ
Pregnantes caryotides cadebant.

Scriptum id carmen Kal. Decembribus Saturnalibus: unde liquet tum etiam mitti solere, non Januariis solùm. Etiam in cibis erat arboris ejus summitas. Xenophon lib. II. περὶ τῆς Κύρου ἀναβάσεως vocat ἐγκέφαλον,(2) ubi narrat, ut Græci id milites comederint. Imò & sic appellant Theophrastus, Strabo, Plutarchus, Galenus. At Dioscorides appellat ἐγκάρδιον: nempe quia Græcis cerebrum etiam dicitur ἔγκαρ, vel ἔγκαρον, quia sit ἐν κάρη, in capite. Nam κάρη caput. Plinius lib. XIII. cap. IV. *Dulcis medulla illarum in cacumine, quod cerebrum appellant.* Ac Plutarchus quoque lib. de tuenda valetudine, dulce esse agnoscit: sed capitis dolorem adferre. Ac similiter Xenophon loco antè memorato: Addit exarescere palmam, cui id ademtum. Qua de re & antea dictum, cum de radicis natura ageremus.

2) *q. d. cerebrum.*

Uvarum magna est gloria, si prorsus maturuerint. Minus tamen ficubus nutriunt: plus fructibus ceteris: præsertim quæ plus carnis habent, quàm succi. Interim hoc commune habent cum ficubus, quòd ubi quis alterutro fructu habitior est factus, eo vesci desuescat, brevículo tempore detumeat caro, quia flaccida inde est, non solida. Dulciores uvæ sunt calidiores: unde est quòd sitim pariant. Frigidiores sunt acidæ, & austeræ: quales stomacho nocere, & concoctionem turbare, Galeno traditum est libro de Alimentorum Facultatibus. Folliculi, & nuclei, sive vinacea, meliùs exspuuntur, reservata carne cum succo. Nec enim stomachus concoquere possit. Ex iis quæ vindemiæ tempore diutius adservarentur, salubriores erant pensiles, quia dum funiculo dependent, ventilantur. Meminit *pensilium* Horatius lib. II. sat. II. & Plinius lib. XV. cap. XVII. ubi ait, in granariis solere suspendi, ac pulverem iis prodesse. Dispar earum ratio, quas in olla reconderent, quæ *botryones* dictæ, & *uvæ ollares.* Utraque appellatione usus Martialis: ut videre est lib. XI. cap. XXVIII. & lib. VII. cap. XIX. Ac in vett. glossis legas: Βοτρυόνες, *uvæ, condititii racemi.* Etiam in fabrorum officinis adservabantur: ubi fumus fabrilis, sicuti vinis, gratiam iis adferre solet; quemadmodum Plinius ait lib. XIV cap. I. præsertim Albanis: unde Horatius lib. II. sat. IV.

Rectius Albanam fumo duraveris uvam.

Hujus-

Hujusmodi uvas Fabricias vocat Theodorus Priscianus in Logico, cap.XIII. Etiam fabrilium harunce meminit Cælius Aurelianus lib.IV. Tardarum Paff. cap.III. In aquis cælestibus servatæ, minus suaves, sed magis salubres: secundum Plinium.

Uvæ passæ, quas *Græci* vocant σταφίδας, & ἀσταφίδας, item σταπίδας, salubres sunt, quia haut facile putrescunt, & crudos humores concoquunt: ut apud *Galenum* est lib.VIII. de compositione Medicamentorum secundum locos, cap.VII. Minutæ verò illæ collore nigro, quæ Corinthiacæ dicuntur,.......

Est & arboreus fructus piper, proveniens non quidem in Caucasi montis parte mari Erythræo obversa, quod traditum Plinio, (1) & Philostrato: (2) sed in Malabarica regione, cujus caput Calecutium, unde & piper Calecutianum vocatur. Ac unus è veteribus Arrianus id scivisse videtur in Periplo maris Erythræi. Verùm, & aliis crescit locis: etiam in novo orbe; ut, quod dicitur Americanum, vel piper longum Monardi; estque calidius, ac siccius eo, quod ex Oriente advehitur. In pipere mira relucet Dei providentia. Nam piperi imminet folium, quod pluviæ pondere pressum in folium suum subsidit, & à pluvia defendit ne calorem, siccitatem, & odorem deperdat: cessante autem pluvia, à Sole exsiccatur, & paullatim à pipere, cui imminebat: adsurgit. Est piper triplex; album, nigrum, longum: ex quibus confit, quod διατριωνπιπέρεων dicitur. Valde autem falluntur, qui putarunt zingiber esse arboris piperis radicem. Etsi & ipsum zingiber, atque adeo optimum in Malabara prope Calecutum crescat. Sed omnina sunt à plantis diversis. Interim & zingiber, & piper, aromatica sunt, sed sic, ut plus habeant acrimoniæ, quàm aromatici, majorisque sint usus in culina, quàm medicina. Utraque in condimentis concoctionem calore, & acrimoniâ suâ juvant, pituitatem & excrementitios humores incîdunt, & corrigunt. Interim quia vehementer calefaciunt, magis conducunt senibus, quam juvenibus, pituitosis, quam biliosis, in crassis eduliis, quam tenuibus, hiberno tempore quàm æstivo. Præterea nec piper in minimum pulverem redigi debet, quale per corpus dispersum, accendit sanguinem, & hominem emaciat. Atque ad hæc mala evitanda, ne quidem nimis multum, vel crebrò nimis, cibis addendum.

1) lib.12. cap.7.
2) lib. 8. de vita Apollonii, cap.1.

Capparis prodest, si prima mensa assumatur ex oleo, & aceto. Nam ὄρεξιν (3) excitat, dum pituitam ventriculo deterget. Interim, ut *Galeno* quoque proditum, parum nutrit. Ut omnino non tam ei locus sit in alimento, quàm medicamentis idque ob attenuandi & extenuandi facultatem, qua lieni, & hepati prodest, ut postea dicetur.

3) appetentiam cibi.

CAPUT XIV.

De nucibus, & arundinum succo. Nux ab Hebræo, vox omnibus fructibus duriori tectis operimentô communis: magis tamen propriè juglandi, & avellanæ. Juglans, quasi Jovis glans dicta. Avellana, ab oppido Abella. Juglandes minùs nutriunt avellanis. Amygdala, voce Græcia, à striis, ac scarificatione nuncupata. Amygdalæ duplices, dulces, & amaræ. Arbor prognostica fertilitatis anni, & qui hoc. Castanea unde. difficulter concoquuntur. Nuces pineas multùm nutrire. Pistacia grata stomacho. Quernæ glandes, nunc suum cibus. Saccharum, succus arundinis, ejus multivarium usum veteribus non sic perspectum fuisse, atque nunc.

NUx dicta non à nocendo, quia capiti noceat, vel quia umbra noceat segeti: sed ab Hebræo לוז, *luz*, quod generatim nux ac particulatim amygdalus: ut Genes. xxx. 37. ubi vertitur ἀμυγδαλίνην, & καρυΐνην. Hieronymus in libro Quæst. *Ecce manifestissimè comprobatur, Bethel, Luzam, id est, amygdalon, ante vocitatam.* A *luz* verò *nux*, L in N abeunte: ut à λύμφη, *nympha*; à luscitiosus, *nuscitiosus*; de quo Festus; Dores etiam pro φίλτατος dicunt φίντατος, pro ἦλθον, ἦνθον, Belgæ à σκέλος, *schenen*.

Nucis appellatio omnibus convenit duriori tectis operimento: sed propriè magis id nomen sibi vindicant juglans, & avellana: laxius autem competit amygdalo, castaneæ, ac nuci pineæ. Juglandi tamen in glandibus primus datus est locus: ut nomen indicat cum Latinum, tum Græcum. Nam Græcis Διὸς βάλανος dicitur: unde *diuglans*, & *d* præterito juglans: quod etymon placuit Cloatio Vero in libro à Græcis tractorum. Verba ejus refert Macrobius lib. II. Saturnal. cap. XIV. Vel potiùs, ut ibidem refertur ex Gavio Basso de Verborum significat. Ut Græcis Διὸς βάλανος, hoc est Jovis glans ita Latinis priùs Jovi glans, inde jouglans, & per meram vocalem: quomodo simile, fit, ac *Jupiter* ex *Jounpiter*, quod contractum ex *Jovipater*, h. e. *Jovis pater*, ubi *Jovis* est rectus, ut in *Marspiter*, & similibus. Ibidem apud Macrobium legas dici Græcis κάρυον βασιλικὸν, sive nucem regiam. Imo & Persica vocatur; atque ex hisce regiæ & Persicæ nucis appellationibus, colligit Plinius à regibus è Perside translatam. Cùm verò nunc glâns, nunc dicatur nux, ut vidimus, Belgæ una voce complexi utrumque. Nam iis vocatur *oker-note*. Cujus vocis pars posterior *note*, nux: prior autem *oker*, quod Sicambris, & Hollandis, *glandem* notat. Angli pro eo *oke* dicunt. Ab *oker* est vetus Flandricum *okeler*; quod notat nucem arborem. Sed pro *oker* etiam dicitur *aker*, glans. Utrumque ab *eike*, quercus, ut hinc liqueat, *oker*, & *aker*, propriè quercum, vel *ilicem*, notare; quæ arbor est glandifera: unde IV. Georg.

Nec

Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.

De nullo horum dubitabit, qui sciat, quàm facilè in lingua Belgica, imò & aliis, A, E, O, commutentur.

Addam consuetudinem Romanis fuisse in nuptiis spargendi nuces. Ut vel illo Catulli notum in Epithalamio Juliæ, & Mallii.

Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lusisti nucibus: lubet
Jam servire Thalasio,
Concubine, nuces da.

Fuisse eas nuces juglandes, Plinius dicet lib. xv, cap. xxxix. ubi & caussam ejus moris affert.

Avellana, ex corylo, Græcis λεπτοκάρυον, ut Juvenali *minima nux*. Ex Ponto Asiæ regione traducta est in Græciam: atque inde in Campaniam, a cujus oppido Abella, Avellanæ nominatæ: ut à Ponto Ponticæ: ab Heraclea, Ponti oppido, Heracleoticæ: etsi aliter Oppius, de quo mox dicam: imò ex quo Prænestini obsidionem *H*annibalis iis nucibus sustinuere, (de quo apud Livium legere est) etiam *Prænestinarum* nomen meruerunt. Ad istoc nomen nucum adlusit *N*ævius in Ariolo: cujus versus sic apud Macrobium lego, inque numeros restituo:

—— *Quis heri apud*
Te? Prænestini, Lanuinique hospites:
Suopte utrosque decuit acceptos cibo.
Alteris inanem bubulam madidam dari:
Alteris nuces in proclivi profundere.

Nisi versu tertio cum Scaligero rescribere malis *bulbum madidantem*: ac postremo, cum Pontano, *in proluviis*.

Juglandes minus nutriunt avellanis. Virides & candicantes meloris sunt succi. Siccæ enim ætate contrahunt oleagenosum quid, & stomacho adversum. Præcipuè prosunt, si cum ficubus comedantur. Immodico autem usu paralysin gignunt, ob ostruendi vim. Dolorem etiam capitis gignere, ac stomacho innatare: à Diphilo Siphnio proditum est.

Avellanas dicebamus præstare: cujus caussa est, natura conpactior, minusque oleosa. Sed quia compactiores eo difficilius quoque concoquuntur: ut est apud Galenum. Commune hoc habent cum juglandibus, quòd capitis dolorem pariant; sicut Plinio, Aëtio, atque aliis, proditum. Eoque valde eos fugit ratio, qui cremorem earum mederi cephalalgiæ arbitrantur.

Amygdala nucis nomine secundum Servium, & Isidorum intellexit Maro 1. Georg. ubi ait:

——— *Cùm se nux plurima sylvis*
Induet in florem, & ramos curvabit olentes.

Amygdala dici creduntur, quia putamen habeat multas ἀμυχὰς, sive strias ac scarificationes. Nam id est ἀμυχὴ, ab ἀμύσσω, quod propriè est unguibus rado. Aliter *nux Thasia* vocatur: ut ex Cloatio Vero scribit Macrobius lib. II. Sat. cap. XIV. Ac ibidem legas, eandem esse *nucem Graecam*. Nimirum sic dixere temporibus Catonis, quando necdum in Italia cresceret. Cùm verò duplices sint amygdalæ, dulces & amaræ, posteriores medicamentis utiliores ob abstergendi vim: priores, ut ventriculo jucundiores ita aliquanto magis nutriunt. Multum alere Diphili sententia est: at non admodum nutrire, Galenus judicavit. Nostris temporibus saccharo incrustatæ in bellariis adhibentur. Ex hoc fructu cognoscere possumus anni fertilitatem. Nam Maro quoque I. Georg. προγνωστικὸν anni futuri fertilis, vel infœcundi, his verbis promit:

Contemplator item, cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem & ramos curvabit olentes;
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur.

Ubi Servius monet, nucis plurimæ nomine signari nucem longam, sive amygdalum: beneque, pro prognostico elegisse hanc arborem, quæ prima foliis vestitur. Caussam prognostici si voles, ea est, quòd indicet temperiem aëris: unde de fœcunditate anni facilis est conjectura.

Castaneis nomen dedit Castanum Magnesiæ urbs, quæ iis abundabat. Unde Nicander in Alexipharm.

Δυσλέπτου καρύοιο, τὸ κασταν̀ὶς ἔτρεφεν αἶα
Squamosam misit Castana terra nucem.

Ubi, ut & alibi apud eundem, inter nuces reponi videmus. Et Maronis est Ecl. II.

Castaneasque nuces. ———

At Dioscorides, ac Galenus, glandibus annumerant. Ac magis eò inclinat Plinius lib. XV. cap. XXIII. *Nuces vocamus & castaneas, quamquam accommodatiores glandium generi.* Ibidem legas, Græcis *Sardianos balanos* vocari, quia Sardibus provenere primum. Addit postea: *Patria laudatissimis Tarentum, & in Campania Neapolis.* Unde Martialis lib. V. epigr. LXXIX.

Et quas docta Neapolis creavit
Lento castaneæ vapore tostæ.

Oppius apud Macrobium lib. II. Saturn. cap. XIV. censet easdem esse Heracleoticas. Sed eæ potius sunt avellanæ, sive Prænestinæ. Difficulter à stomacho concoquuntur, sed succi sunt boni, multumque nutriunt: quo nomine laudant eas cùm Diphilus & Mnesitheus, tum Galenus lib. II. de Ali-

mentorum Facult. Cæterùm quia, ut dixi, ægrè concoquuntur, nocent iis, quibus stomachus est imbecillis. Etiam ob crassos succos obstrictiones pariunt, corpus quoque flatibus distendunt. Ob quæ in attenuanti victus ratione damnantur à Galeno lib. de cibis boni & mali succi, cap. x. Sanè si obstruunt, nephriticis convenire non possunt. Si inflant nocent colico dolore affectis. Sed crassities succi, ac flatulentum illud magnam partem corrigitur, si comedas tostas cum sale & pipere. Et tamen sic quoque ante satietatem abstinendum. Omnino enim cibus est convenientior robustis, & laboriosis, quam sedentariis, & qui totos se studiis immergant.

Nuces pineæ, quæ Græcis στρόβιλοι, & aliter vocatæ, pomis accensentur à Martiale, ut qui poma cybeles vocet. Quod videtur profectum à joco Caselli Jurisconsulti: de quo sic Macrobius lib. II. Saturnal. cap. VI. *Lapidatus à populo Vatinius, cùm gladiatorum munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edicerent, nequis in arenam, nisi pomum misisse vellet. Forte iis diebus Casellius consultus à quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: Si in vatinium missurus es, pomum est.* Succi esse boni crassique, & multum nutrire, licet difficilius concoquantur, Galeni judicium est. Ac de alimento idem Diphili est judicium. Nuclei etiam pinei, ut ait Cornelius Celsus, stomacho sunt amici. Sed utile est, ut prius lavando abstergeatur pars oleosa; vel aquâ rosaceâ, ut nunc fit, macerandi. Nec eadem est gratia veteribus, ubi rancidæ sunt factæ.

Pistacia, quæ Nicandro in Theriacis ψιττάκια, & ipsa in nucibus sunt. Hæc, ut Plinius scribit lib. XIII. cap. V. è Syria primus in *Italiam L. Vitellius intulit, qui postea Censor fuit, cùm legatus in ea provincia esset, novissimis Tiberii Cæsaris temporibus; simulque in Hispaniam Flaccus Pompejus, eques Romanus, qui cum eo militabat.* Εὐστόμαχα (1) esse, ait Dioscorides, eumque secutus Simeon Sethi. Galenus tamen putat, nec nocere; nec multum nutrire. *1) stomacho utilia.*

Quernæ glandes ante inventas fruges obtinebant, unde & *fago* nomen ἀπὸ τοῦ φαγεῖν: Imo si Isidorum audimus, etiam ilici nomen, quia hunc fructum sibi homines primo elegere. Sed quanto rectius arcessas ab Hebræo אֵלָה, *ela*, id est quercus: uti hoc ab אֵל, *el*, fortis. Nunc verò quernæ & iligneæ glandes suum potius cibus, quàm hominis, præterquam ingentis famis tempore.

De nuce myristica, sive unguentaria, item myrobalano, sive ben Arabum, de phœnicobalano sive officinarum tamarindo, in medicamentis potius, quàm in re cibaria locus erit.

Arundinis succus est, qui saccharum dicitur. Prius de veterum sacchar o dicam: deinde de nostro. Ac de veterum illo ita Dioscorides lib. II. cap. CIV. Καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὂν μέλιτος ἐν Ινδίᾳ πεπηγότος, καὶ τῇ

ἰνδάλ-

εὐδαίμονι Ἀραβίᾳ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἁλσὶ, καὶ θραυόμενον ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι καθάπερ οἱ ἅλες. *Est & quoddam mellis concreti genus, quod saccharum nominatur; quodque in India, & felici Arabia in arundinibus reperitur, Consistentia sali simile, ac dentibus etiam salis modo fragile.* Vbi videmus primo dici mellis genus: quomodo etiam vocant Seneca epist. LXXXIV. Plinius lib. IV. cap. VIII, Arrianus in Periplo maris Erithræi. Isidorus lib. XX. Originum, cap. II. Deinde conspicimus appellari saccharum: quam vocem non puto apud antiquiorem quemquam reperiri. Est vero vox ab Arabibus: quibus סכר, sacar, vocatur ab *inebriandi* vi. Sanè & Hebræis שכר schakar, *inebriari.* Firmat etymon Strabo lib. XV, ubi de India hæc ex Megasthene tradit: Εἴρηκε δὲ καὶ περὶ καλάμων, ὅτι ποιοῦσι μέλι, μελισσῶν μὴ οὐσῶν· καὶ γὰρ δένδρον εἶναι καρποφόρον, ἐκ δὲ καρποῦ μεθύειν· *Dixit idē, arundinē mel sine apibus gignere: cumque non sit arbor fructifera, ex fructu tamen inebriare.* Tertium est, quod crescere dicat in Arabia, & India. Ac similiter Plinius lib. XII. cap. VIII. *Saccarum & Arabia fert, sed laudatius India.* Ac Galenus lib. VII. de simplicium medicam. facult. Καὶ τὸ σάκχαρ δὲ καλούμενον, ὅπερ ἐξ Ἰνδίας τε, καὶ εὐδαίμονος Ἀραβίας κομίζεται. *Est & quod sacchar vocatur, quod ex India, & Arabia Felice defertur.* Similiter Isidorus lib. XX. Orig. cap. II. Vbi de melle: *Arabicum* saccharum signat Dionysius in περιηγήσει, cum loquitur de succo Ἐρυθραίου καλάμοιο; (1) h. e. in Arabia crescentis ad mare Erythræum, sive sinum Arabicum. Quartum est, quod ait in arundinibus crescere. Quod & Isidorus memorat. Vnde Arrianus in Periplo vocat μέλι καλάμινον *mel arundineum* Imò & apud Theophrastum legas in fragmento libelli de melle, ubi de tertia ejus generatione agit: ἄλλο δὲ ἐν τοῖς καλάμοις· *aliud quod in arundinibus fit.* Crescit autem in ipsis cannis; ut Isidorus ait: non in foliis, ut Seneca putavit, qui epist. LXXXIV, sic scribit: *Ajunt inveniri apud Indos mel in arundinem foliis: quod aut ros illius cæli, aut ipsius arundinis humor dulcis, & pinguior gignit.* Nec tamen è cannis solum, sed etiam radicibus exprimebatur: unde Varro apud Isidorum:

Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeunt succo contendere mella.

Quinctum est, quod sali comparat: quod & Isidorus facit: non ratione saporis; quomodo à Dioscoride melli confertur, sed ratione formæ, ac συστάσεως. (2) Vnde & salem Indicum vocabat Archigenes; teste Paulo Ægineta lib. II cap. de linguæ asperitate: Καὶ ἅλς ὁ Ἰνδικὸς χροίᾳ μὲν καὶ συστάσει ὅμοιος τῷ κοινῷ ἁλὶ, γεύσει δὲ μελιτώδης. *Sal Indicus, colore quidem, concretionéque, vulgari sali similis, gustu autem ac sapore melleus.*

1) *Erythrææ arundinis.*

2) *consistentiæ & concretionis.*

Atque hæc de veterum saccharo. Ab eo autem plurimum distat, de quo Arabes, ac juniores Græci loquuntur, quodque nunc obtinet passim.

Vete-

Veterum illud nihil arti debuit. humorque erat sponte ex arundine profluens, ac potui accommodatus: unde Lucanus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.

Non igitur erat διψῶδες, (1) quod clarè ait *Galenus*. At nostrum non mino- 1) *sitim*
rem quam mel sitim facit. Etiam arte paratur; quippe igne exprimitur, & *ciens.*
excoquitur, ac postea concrescit, inque panes redigitur. Veterum, nisi quod succum ad potum exprimerent, tantum erat in medicinæ usum, ut ait Plinius lib. XII. cap. VIII. Nostrum penè omnium ciborum condimentis inservit: quem morem si veteres scivissent, non pro eo usi essent melle. Veterum illud erat κοιλίας λυτικόν: (2) quod de nostro vix dixeris. Veterum illud bo- 2) *alvum*
num ventri, & stomacho, teste Dioscoride: nostrum pectori, quàm stoma- *solvens.*
cho utilius. Primus vero, qui è junioribus veteris ac nostri sacchari differentiam multiplicem observavit, Joannes Manardus fuit. Vide eum in epistolis Medicinalibus lib II. epist. II. uti & lib. IX. epist. V. Item lib. XV. epist. V. ubi docet veterum saccharum non quidem esse manna, sed & manna, saccharum, sub eodem mellis genere contineri; nec sibi constare, quando Arabũ & recentiorum saccharum, in usu esse cœperit, videri autem primũ Arabum meminisse Serapionem, qui annis post Galenum vixit amplius sexcentis. Adi etiam Plinianas Salmasii ad Solinum exercitationes. (3) Unus tamen est lo- 3) *pa.* 1018.
cus Statii Papinii, qui adversus hanc sententiam producitur. Est is in primo & *deinceps.*
Silvarum carm. VI, sive ultimo:

Et quas praecoquit Ebosia cannas.

Ut legit Domitius Calderinus. Sive *Ebositia*, ut est apud Joannem Despauterium Ninivitam Artis Versificatoriæ lib. III (4) Est verò Ebosus una ex 4) *pag.* 435.
insulis Pityusis, quæ hodie Moncolobres, juxta Ambrosium Morales. Hanc *edit. Rob.*
ajunt saccari fuisse feracem: eoque nec esse dubitandum, quin Papinius lo- *St.*
quatur de arundinibus, unde saccharum excoqueretur. Sed quis veterum unquam tradidit, in Ebuso saccharum gigni? Strabonem id scribere ait Domitius Calderinus: sed fallitur. At ficus producere præstantissimas, verum est. Sic enim Plinius lib. XV, cap. XIX: *Honos laudatas servat* (ficus) *in capsis, in Ebuso insula præstantissimas, amplissimasque.* Hæc res valde firmat sententiam Salmasii (5) pro *cannas* reponentis *Caunas*, h. e. Cauneas. Eâ voce
usus poëta non presè pro advectis Cariæ oppido: sed laxè pro quibusvis 5) *in Plini-*
ficubus siccis. Nempe ob nobilitatem Caunearum, ad alias etiam caricas, ut *anis Solini*
Ebusitas, extensa est significatio: ut in multis aliis factum constat. Nec *Exercitatio*
præcoquit rectum, sed ut idem summus vir emendabat, *percoquit*. Quod est *nibus pag.* 938.
ad maturitatem perducit. A quo non multum, in vitiosa etiam lectione, abit Domitius Calderinus. Nam *præcoquit* interpretatur, *maturat ante diem*: ut satis liqueat de coctura solis intellexisse, non ignis; sicut capit in *Hispaniæ*

veteris descriptione Ludovicus Nonnius cap. XCIV, eumque secutus Casperius Gevartius in Notis Papinianis.

Præter ea, quæ diximus, etiam plantæ ad cibum prosunt, quatenus iis coquendis materiam præbent; ut ligna & sarmenta. Sed quia usus ignis longè se ulterius, nempe ad omnes probe fabriles artes, extendit, inferius potiùs de eo dicturi sumus.

CAPUT XV.

De utilitate plantarum in potu, qua parte principem locum meretur vitis. Vinum non est, nisi connatum habens saporem vinosum, & odorem inebriantem. Flos, floces, vinum, partes vini. LXXX. vinorum genera, jam Plinii ætate numerata. Setinum Campaniæ ab Augusto cunctis prælatum. Vina CCC annorum. Surrentinum nobile vinum, sed quibus & quare. Vinum crucium gallave quid qualis. Italiæ vinorum ante Græciam præstantia. Vina qualitatem soli imbibunt unde proveniunt. hinc dulcia, amara, salsa, sulphurea. hinc vinorum contrarii effectus. obstipatio, solutio, pinguedo, macies &c. cautè ergò propinandum, quid, cui.

NEc à plantis modò cibum, & ejus condimenta, ac ignem ad illa præparanda; sed varia etiam potûs genera habemus. Atque in his facilè excellit vinum. Eoque de hoc nunc agam, postea dicturus de potu factitio, qui itidem ex plantis fiat. Ac primùm in disquisitionem venit, quid vini nomine intelligatur. Bifariam enim hæc vox sumitur. Vulgò sic dicitur omnis succus ex carne uvæ expressus. Ac sic quidem laxe ea vox sumitur. Strictius verò accipitur, quando duæ præterea conditiones requiruntur, una ratione saporis, ut hic sit vinosus; altera ratione odoris, ut is sit inebrians. Itaque Aristoteles, cum alibi, tum problemate XXVII, sectionis III, non nisi ὁμωνύμως (1) pro vinis habet, mellis instar prædulcia, ac vinoso sapore, & inebriandi vi destituta. Nimirum sic sentit de vinis sincerè dulcibus, non iis quæ cum dulcedine habent austeritatem, vel alium saporem admixtum, eumque vinosum, & odore vaporis vinosi caput calefacientem, & calefaciendo inebriantem. Dixeris perperam Aristotelem sic sentire, quia & præter vina illa prædulcia, alia sint vina, eaque adeò aquosa, ac debilia, ut non inebrient; & tamen ab omnibus pro vinis haberi. Verùm fateri cogimur, hæc vina interim pro natura sua aliquem etiam emittere vaporem vinosum, & inebriantem, si non in exiguâ illa quantitate, saltem in majori; atque id sufficere Aristoteli, ut vini nomen retineant.

1) æquivocè

Vini hæ partes, flos, floces, & quod simpliciter vinum dicitur: ut in illo Cæcilii:

Ego neque florem, neq; floces volo: mihi vinum volo.

De

De flore est illud Plauti in Curculione:

Flos veteris vini naribus objectus est meis.

Ac Cistellaria;

Quia que adeo me complevi flore liberi,
Magis libera uti lingua conlibitum est mihi.

De floribus Agellium vide lib. XI, cap. VII.

Quam varia sint genera vinorum, difficile dictu est. Jam olim Plinius lib. XIV, cap. XI, scripsit, fere numerari in orbe vina nobilia LXXX: quorum duæ partes Italiæ sint. At nunc plura habet Italia, quàm olim: & orbis reliquus multis partibus notior est nobis, quàm Romanis. Ostendunt hæc ingentem Dei sapientiam ac bonitatem erga nos: qua tamen maximam partem abutimur ad perniciosas voluptates.

Inter generosa vina habitum olim Setinum; quod Augustus Cæsar prætulit cunctis; item Cæcubum, vim habens πλαδαλικὴν, (1) eoq; nauseam coercere aptum, ut ait Horat. Epod. IX. Ubi cum Lesbio & Chio conjungit: sed hoc incuria coloni & magis fossa Neronis, intercidit: Falernum, quod & ipsum jam Plinii ævo exoleverat: Massicum ex monte Gaurano, Puteolos, Bajasque prospectante: Rhæticum, Falerno solùm post habitum à Marone: atque alia, de quibus Plinius lib. XIV, cap. VI. In Falernis optimum erat Opimianum, quale illud apud Petronium Arbitrum in Trimalcionis cœna; ubi id dicitur annorum fuisse centum. At multò amplius est, quod dicit Plinius lib. XIV, cap. IV: ubi & plenius de hujus natura. *Lucio*, inquit, *Opimio Consule, cùm C. Gracchus Tribunus plebem seditionibus agitans interemtus, ea cœli temperies fulsit, quam cocturam vocant, Solis opere, natali Urbis IↃ CXXXIV. Durantq; adhuc vina, ducentis fere annis, jam in speciem redacta mellis asperi: etenim hæc natura vinis in vetustate est: nec potari per se queunt si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomitâ.* Idem Plinius septimo capite inter vina transmarina commendari ait Thasium, & Chium, his verò Lesbium addi ab Erasistrato Medico. Thasium etiam notum fuit Aristophani: ut liquet non modò ex Acharnansensibus, sed & Θεσμοφοριαζούσαις (2) In eo aberrâsse Aristophanis scholiastem, observatum Casaubono in I. Athen. cap. XXIII. Quanta Thasii laus fuerit, ostendit illud Bionis: μὴ δυνατὸν εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον, ἢ οἶνον Θάσιον· *non posse aliquem vulgo placere, nisi placenta fiat, aut vinum Thasium.* Chium cadum laudant etiam Horatius, & Tibullus. Lesbium fuisse non bonum modò ac jucundum, sed etiam dulce, liquet ex dicto Aristotelis, cum verecundè adeò diatribæ suæ successorem Theophrastum eligeret præ Menedemo: ut legere est apud Agellium lib. XIII, cap. V. Nisi ex Nunnesii (3) sententia pro *Menedemo* scribendum *Eudemo*, quando Menedemus vix ulli memoratus: Eudemus autem ab Alexandro Aphrodiensi, atque aliis, sæpius cum

1) *parcellandi*

2) *Cereris sacra celebrantibus.*

3) *in vita Aristotelis p. 15.*

Theophrasto jungitur. Vitam hujus Eudemi scripsit Damus; ut est apud Simplicium Comment. in Φυσικῆς Ἀκροάσεως libros. Quibus exoticis proxima fuerit auctoritas, ibidem Plinius dicet. Idem cap. VIII, commemorat septem vinorum falsorum genera: ac postremò addit, *omnia transmarina septem, aut sex annis, ad vetustatem mediam pervenire.* Inde cap. IX. memorat quatuordecim genera dulcium: & seq. cap. tria genera deuteriæ, sive vini secundarii: modò id vini nomen mereatur. Quod etiam dicere possimus de Surrentino. De hoc quidem ita Plinius lib. XIV, cap. VI: *Surrentina in vineis tantum nascentia, convalescentibus maximè probata, propter tenuitatem, salubritatemque. Tiberius Cæsar dicebat, consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent: alioquin esse generosum acetum, C. Cæsar, qui successit illi, nobilem vappam.* Ideo & ψαφαρὸν sive ψαθυρὸν (1) hoc vinum dicitur Athenæo lib. I. Nempe simili tralatione ac vinum dicitur σκληρὸν, sive durum. Hoc ante annum prope vigesimum etiamnum crudum erat, ac vigesimo demum anno potui aptum fuit, nec facile amarescebat, ac cum Falerno tum contendebat: ut est apud Galenum lib. I. de Antitodis cap. VIII. Sed apud Athenæum libro memorato dicitur, Galenum id scripsisse non de anno vigesimo, sed vigesimoquincto: ut fortasse vel ex Galeno Athenæus, vel hic ex illo corrigi debeat. Quod si Galeni ætate contenderit, minùs mirandum, quia jam Plinii ætate exoleverat Falernum: ut antea dictum. Et credo, qui Surrentinum dixere acetum, vel vappam, locuti de tempore, priusquam ad XX, vel XXV annum perveniret.

(1) friabile, arenæ simile.

Marsica vina, à Marsis, qui in Pelignis, sic dicta, inter vina erant turbida. Unde Martialis lib. XIII, epigr. CXXI:

Marsica Peligni mittunt turbata coloni:
Non tu, libertus sed bibat illa tuus.

Quia vero turbida: eò percolare solent, ut fierent tenuiora. Diversa fuere à Massicis, quæ in Campania.

Quoddam etiam, *vinum crucium* dicebatur, quod acerbum adeo foret, ut alteri quodammodo crux videretur. Ita Lucilium loqui, retulit Festus. Qui & auctor est, eundem poëtam similiter gallam dicere vinum quod adstringeret instar gallæ; qui fructus est arborum glandiferarum præter legitimum innascens. Græcè dicitur κηκὶς, ut Glossæ indicant. Lucilii verba sunt:

Quæ gallam bibere, ac rugas conducere ventri
Farre aceroso, oleo decumano, pane coëgit
Cumano.

Præterea varia memorat vina Julius Pollux in Onomastico lib. VI, cap. II. In iis & tria illa antea laudata, Thasium, Chium, Lesbium. In Chio optimum dicit Aristeum. Memorat & Peparethum, de quo etiam Heraclides Ponticus in Politiis, & ex eo Athenæus lib. I. Item Pollæum ex Syracusis, sic di-

sic dictum à Pola Argivo, qui primus paravit: vel à Polide Syracusarum rege, ut Aristoteles scripsit. Italicum negat admodum fuisse notum veteribus *Græcis*, alioqui non aliud ei fuisse prælaturos. Est & quorundam vinorum mentio apud Athenæum, de quibus silentium apud Plinium & Pollucem.

Porrò ut aquæ, pro solo, per quod percolantur, sunt dulces, amaræ, salsæ, sulphureæ: sic variant vina pro terra, unde liquorem exsugit vitis, qui in ea postea concoquitur. In hoc autem succo, sive liquore, concurrit terrestre siccum, cum humore partim aqueo, partim aërio. Interim partes humidæ exsuperant siccas; ut indicat, quòd præ ampla adeò humoris copiâ pusillũ est fecis. A permistione verò humidi, & sicci, tum odor est, tum sapor: ut ex iis liquet quæ de utroque diximus lib. III, cap. ..

Nec vina modo pro cœlo soloque, colore, odore, sapore variant: sed multiplici etiam facultate. Tantæ diversitatis exemplum fuerit, quòd uva quædam Ægyptia alvum solvat: quædam solutam sistat: quædam item vina dolorem capitis inducant, quædam illi medeantur. Et quàm disparis est naturæ, quod quædam, ob aqueam naturam flammam minuant; quædam ob humorem pinguem & oleosum flammam augeant. Et quàm contrarii sunt effectus, quòd, ut Joh. Bapt. Confalonerius, ante hos centum annos, Philosophus ac Medicus Veronensis, libro de Vini natura scitè scripsit; *Vinum mœrorem, ac gaudium; silentium, & loquacitatem; mentis hebetudinem, atque acumen; pinguedinem, ac maciem; sanitatem, & ægritudinem; denique vitam, ac mortem adfert.* Quis non tam contrarios effectus miretur, qui caussas non intelligat? Propterea philosophi, ac præcipuè medici, est non omnia vina lineâ signare albâ: sed ei pro vinis, & corporibus, aliter, atque aliter statuendum. Scio quid respondeant, nec se nescire, quàm varia sint vinorum genera: sed in omni genere id potissimùm attendere, quod potissimum est: uti in vinis, quod maximè vinosum: & ut poëta loquitur Venusinus,

Quod curas abigat, quod cum spe divite manet.

Equidem non diffiteor, non esse nihil quod dicunt. Interea tamen in publicum peccant, quando non meliùs se explicant; quia sic loquuntur, & scribunt, quasi vinis omnibus sit commune, quod certi est generis. Atque hoc magis elucebit ex iis, quæ de variis adeò generibus deinceps dicentur. Cur vinum dulce obstruat foramina jecoris, pulmonis obstructionibus medeatur, explicat Julius Crassus in quæst. Natur. Quæst. 5. p. 95. Græce ὄζος. Attice ἥδος, & quandoque ἡδονή, ut monet Casaubonus ad Athen.

CAPUT XVI.

De qualitate vini, variis miscendi generibus, aliisque. Vinum vires & animum reficit. præstat aquâ etiam apud gentes hydropotas: ita tamen ut calidi

humidique temperamenti, aqua cæteris paribus utilior sit. Causa cur vinum præ reliquis liquoribus tantopere animos exhilaret: ubi eleganter de 3 corporis humani constitutivis. Probatur, vinum etiam nutrire partes corporis solidas. Qui fiat, quòd cùm vinum sit naturâ calidum, frigidos tamen in ebriis generet morbos. Cinis vini, nitri instar flagrat. Grande beneficium vinum aquâ temperare docuisse. Ubi de lymphis seu lavando Baccho, Baccho recto, & potoribus curvis. Quæ vina diluenda. ratio miscendi apud veteres Græcos, juxta harmonias musicas. Vinum 20. partes aquæ admittens. De decem poculis. *Quomodò variè olim vina condiverint, ubi de sacco, fumo, &c. De oinomeli; vinis medicatis & quibusquibus factitiis. vino loti, caryotarum, pyrorum, pomorum, &c. Vinum Moscoviticum quid quale. De cervisia.*

SAtis convenit vinum esse persalubre si modum teneamus: ut quod non modò stomacho conducat, sed etiam mœstis & sollicitis adimat, curat, & somnum conciliet. Tiresiam audiamus, apud Euripidem in Bacchis, ubi sic adversus Pentheum differit:

——Δύο γὰρ, ὦ νεανία,
Τὰ πρῶτ' ἐν ἀνθρώποισι, Δημήτηρ θεὰ,
Γῆ δ' ἐστὶν, ὄνομα δ', ὁπότερον βούλει, κάλει.
Αὕτη μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτοὺς,
Ὁ δ' ἦλθ' ἐπὶ τἀντίπαλον, ὁ Σεμέλης γόνος.
Βότρυος ὑγρὸν πόμ' εὗρε, κεἰσηνέγκατο
Θνητοῖς, ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
Λύπης, ὅταν πλησθῶσιν ἀμπέλου ῥοῆς.
Ὕπνον τε λήθην, τῶν καθημέραν κακῶν
Δίδωσιν, οὐδ' ἔστ' ἄλλο φάρμακον πόνων.

——Duo enim, ô adolescens,
Præcipua sunt inter homines; Ceres dea,
(Terra autem est Dea, nomine, utrovis, hanc appella)
Hæc quidem siccis alit mortales;
Sed præstat contrarium Semeles filius.
Uva enim humidam potionem invenit, & intulit
Hominibus: quæ liberat miseros mortales;
Dolore, quoties repleti fuerint vitis liquore.
Et somnum, oblivionem malorum, quæ quotidie accidunt.
Dat; nec est aliud pharmacum curarum.

Unde Bacchus dictus Medicus, & sanitatis præses; ut ait Mnesitheus
(1) pag. 208. 209. apud Athenæum in 11. & ex eo Alosius Novarinus lib. VII, cap. XXIX. (1) Mirum ibi Athenæum citari in Gymnosophistis, pro Dipnosophistis. Neque hic tantummodo; sed etiam ubi rationem adfert, cur Amphictyo Bacchi

templo

templo proximum esse voluerit templum Nympharum. Iterumque Gymnosophistarum libros vocat lib. VIII, cap XXI. ubi de palmarum cerebro, ex Athenæo: & lib. x, (1) cap. VII. ubi de oleo, butyroque. 1) *vel IX.*

Sed quæri à multis solet, utrùm salubrior sit vini, an aquæ potus. De quo paucis dicam, non propter Hollandos nostros, (quorum nemo est ὑδροπότης, (2) ac ne vinum quidem aquâ solent miscere, sed quoties vinum 2) *aquæ potor.* non suppetit, zytho acquiescunt) verùm propter gentes alias, quæ, eò quòd salubriores habent aquas, vel has solas bibunt, vel nunc mero utantur vino, nunc mixto. Triplex verò discrimen hic observandum, hominum, aquarum & vinorum. Primùm enim distinguere oportet inter hominum ætatem, ac temperamentum. Nam, ut Hippocrates lib. v. Epidemiorum text. XV, & Galenus in ejus commentario ait, pueris, atque omnibus, qui temperamenti sunt calidi, atque humidi, aqua magis prosit: contra vinum est conducibilius corporibus frigidis, & siccis. Præterea dispar est ratio aquarum. Vt plurimùm naturâ sunt frigidæ, ac crassiorum partium, eoque insalubres. Hinc Galenus lib. VI, Epidem. Comment. IV, textu II. *Vinum aquâ præstat, non solum ad concoctionem, quæ in ventriculo fit, adjuvandam, sed etiam ad concocta distribuenda, ad sanguinem creandum, ad nutriendum, ad lotium citandum, & ad corpora difflanda in rectè valentibus.* Certè aqua nostra nihil adjuvat concoctionem, cùm sit frigida: concoctio autem sit caloris beneficium. Sed neque ubi peracta concoctio, conducit distributioni, quia, cùm tenuissimarum sit partium, diutiùs inhæret ventriculo, ac tardè viscera permeat: quo pacto jecur, & lien, obstruuntur, tumor gignitur, vel augetur. Sed neque confert ad sanguinis procreationem, quia ad hanc quoque calore est opus. Vtilior etiam est distribuendo cibo quam alendo corpori. Denique nec utilis est ad excretionem urinæ, vel sudoris, vel etiam corporis difflationem, quia, ut dicebamus, tenuis est substantiæ. Nec tamen hæc sic accipi debent, quasi simile de aquis omnibus judicium ferrem. Sunt enim etiam aquæ tenues ac leves, nec frigidæ nimis, ut arguit dulcedo: unde ejusmodi conducit corporibus calidis. Tales esse aquas cœlestes, locuples nobis testis est Hippocrates lib. de aëre, locis, & aquis, cap. IV. Talis quoque aqua Nili, ubi incaluerit. Vnde est quòd Ægyptii, quandoquidem vino iis interdictum, hac aqua utuntur, ac salubrem vitam agunt: ut est apud Prosperum Alpinum lib. I. de Ægyptiorum Medicina. Vide etiam quæ lib. II. hujus operis, præcipuè cap. LXXII. de hominum & aquarum discrimine diximus. Tertium erat vinorum: quorum itidem magnum est discrimen. Plinii ætate fere erant LXXX; postea accessere multa, etiam nobilia, ut de cæteris taceam. Vide de hoc discrimine Manardum lib. XIV. epist. III.

Præterea in quæstionem venit, unde sit, quòd vinum præ liquoribus aliis tantopere animos exhilaret. Quod ipsa vitis non reticuit in parabola illa Judi-

la Judicum cap. IX, 13. Etiam cor hominis vino exhilarari legas Psal. CIV, 15. Ecclef. XL, 20. Zachar. X, 7. Actor. XIV, 17. Vnde Bacchus χαειδώτης, quod Maro I. Æneid. & Horat. reddidere lætitiæ datorem. Atque hinc & Varro de eo:

Hoc hilaritatis dulce seminarium.

1) *Sacris solemnibus.* Ac eò respexit quoque Thomas Aquinas, cùm in hymno (1) sic canit de Christo: *Dedit & tristibus sanguinis poculum.* Nempe quia vinum calicis benedicti in mysterio est sanguis Christi. Natura vinum est, quod vim habet reficiendi cor humanum. Spiritualiter sanguis est, cujus effusi memoria reficit animum ob peccata tristitiâ penè obrutum. Refricat enim nobis memoriam passionis Dominicæ, qua deleta sunt peccata omnium in Christo credentium.

Sed hæc non aliud indicant, quàm cor hominis vino exhilarari: præcipuè eo quod bono fragret odore; quale etiam hominem à syncope revocat. Utrumque enim experientiâ constat, & Galeno etiam testatum lib. XIV. Meth. Med. cap. IV. Nunc caussam utriusque videamus.

Tria sunt, quæ constituunt corpus nostrum, teste Hippocrate, τὰ ἴσχοντα, τὰ ἐνισχόμενα, καὶ τὰ ὁρμῶντα, *continentia, contenta, & impetum facientia:* sive, ut Galenus vocat, partes solidæ, humores & spiritus. Horum unumquodque continuo illo effluxu aliquid deperdit sui. Ut igitur partes solidæ restituantur, opus imprimis cibis siccioribus: propter humores verò opus est potu: at spiritus noster instauratur partim per aëra, quem naribus, ore, & gutture hausimus; partim vino, quod multum habet aërei: eoque sic sanguinem instaurat, ut simul spiritum reficiat. Unumquodque enim requirit alimentum simile. At spiritus & vinum ambo sunt aëriæ naturæ.

Alia item quæstio est, an vinum nutriat. Negat hoc Hieronymus Mercurialis in Pisanis Prælectionibus, tractatu de Vino, & Aqua. At pro altera sententia stant Hippocrates, Galenus, & omnis medicorum schola. Imò ratio idem manifestè evincit. Nam si non solùm spiritus reficit, sed sanguinem quoque gignit; planè etiam solidas partes nutrit, quia, ubi sanguis coctione spissior factus, novam is solidis partibus materiem suppeditat. Atque ut hoc non esset, cùm non minùs partes humidæ, quàm siccæ, absumantur à calore nativo: tam opus est humores instaurari, quàm partes siccas, ac solidas. Quare propterea etiam, quia sanguinem recreet, ac reficiat, nutriri nos vino negari nequit. Interea alia aliis magis nutriunt. Magis id præstant vina nigra, ac dulcia: minùs alba, & ὀλιγόφορα, (2) cujusmodi potius conducunt ad succos pravos per renes, & vesicam expurgandos. Commune autem utrisque est, quod sint ὄχημα τῆς τροφῆς: (3) sed, ut antea dictum, meliùs aquâ id vinũ præstat, ob celerem motum, qui ipse est à tenuiori substantiâ, & vi egregie calefaciendi, de qua deinceps dicam.

2) *qua non multam ferunt aquā.* 3) *vehiculum cibi.*

Quarta

Quarta enim hæc de vino est quæstio, utrum calidum sit, an frigidum; humidum, an siccum. Frigidum esse Macrobius contendit lib. VII. Saturnal. cap. VI. Pugnat inter cætera eo argumento, quod *si aconitum cum vino tritum, haurientem nulla curatio à morte defendit: tunc enim vinum naturâ frigidum, admixtione sui, frigus augere veneni.* Atqui longè aliter est. Nam quia vinum naturâ est calidum, eò faciliùs celeriusque venenum defert ad intimas cordis partes. Pugnari & eo solet argumento, quòd vinum frigidorum sit morborum caussa; ut tremoris ac dissolutionis nervorum, apoplexiæ, veterni. Sed non hi morbi ἁπλῶς (4) proveniunt à vini usu; verum excessu. Nempe si immoderatè sumatur, non sufficit calor hominis ad vinum calefaciendum: quod requiritur, ut possit concoqui. Calore igitur justo destitutum redit ad naturam aqueam, ac frigidos gignit morbos. Esse verò per se calidum, arguit illud, quòd sobrii vinum bibentes, sentiunt se incalescere; spiritus etiam, & animæ vires recreantur: imò qui jam exspiraturi videbantur, sive ob inediam, sive lassitudinem, vel similem caussam, hi pauxillo vini haustu, vel odore etiam, quasi à morte revocantur ad vitam. Etiam ebrietas calorem arguit. Nam vinum per se calidum, & calore nostro calidius redditum, vapores calidos exspirat; qui cerebrum petunt, atque ibi sensuum instrumenta sic agitant, ut nequeant sua obire munia. Quia verò ebrietas est à calore: eò ad hanc tollendam, vel imminuendam, utimur iis, quæ refrigerant cerebrum. Atque hoc ipsum indicio est calidum esse vinum. Aliud quoque argumentum è Plinio habemus lib. XIV. cap. XX. *Fex vini siccata recipit ignes, ac sine alimento per se flagrat. Cinis ejus nitri naturam habet, easdemque vires, hoc ampliùs, quo pinguior sentitur.* Et credo, poëtæ, cùm attenderent ad igneam vini naturam, eò finxere Bacchum esse natum Semele combustâ à Jove, hoc est, vi cælesti, præsertim calore solari. Addunt, Bacchum postea à Nymphis exceptum, & ubi aquis abluissent, servatum. At Nymphæ non aliud quàm Lymfæ, crebro N in L, & L in N, transeunte. Ut non aliud eô videantur voluisse, quàm non nocere vinum, sed saluti conducere, modò vinum aquâ temperetur. Quod significatum etiam ab Amphictyone Atheniensium rege, quando vini temperandi rationem à Baccho edoctus, in Horarum delubro, quia Horæ vitis fructum educant, aram exstruxit Baccho Recto, & proximè illam constituit alteram Nymphis, Bacchi nutricibus: quarum beneficio, videlicet limfam vino miscendo homines non incurvi, sed recti ambularent; unde & Baccho Recti nomen datum fuit. Auctor horum Philochorus, & ex eo Athenæus lib. II.

(4) simpliciter.

Ex his occasio nascitur alterius quæstionis, quis sit vini miscendi modus. Totus ille dependet à vini natura, ac corporis humani temperamento. Vix opus misceri Rhenanis, quæ plurimùm diluta sunt naturâ suâ, Nec mi-

scellâ multùm adeò indigent Gallica. Fervidiora Græca, Hispanica, pleraque etiam Italica. In his locum habuerit Græcorum iste senarius:

Ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία, ἢ μὴ τέτταρα.

Vel quinque bibito, vel tria, at ne quatuor.

Exponit in Symposiacis Plutarchus lib. III, quæst. IX. ubi adagium hoc secundùm Musicas Dionysii Harmonias hoc pacto declarat. Ait attenditum, ad vini colores, tum ad aquæ partes. Ac πέντε sive hemioliam, vel sesquialteram, significare, tribus aquæ portionibus addi debere duas vini: at τρία, sive διὰ πασῶν, indicare, uni vini parti duas esse miscendas partes aquæ: sed τέτταρα, sive diatessaron, exigere, ut uni vini parti tres addantur aquæ. Mirum verò quod de mistura Maronei, vini Thraciæ, sic à rege ejus

(1) vers. 208 & seqq. Marone, Euanthei filio, dicti, prodidit Homerus Odyss. IX. (1) Rem dicet Plinius lib. XIV, cap. IV. *Maroneum vicies tanto addito aqua miscendum Homerus prodidit.* Sed ipsum Homerum audiamus:

Τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρὸν
Ἓν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα
Χεῦ

Hoc quando biberent dulce vinum rubrum,
Uno poculo impleto, aquæ viginti mensuras
Immiscuit.

Uti verò nihil certi præscribi possit de vini mistura: sic neque de poculorũ numero, vel mensura: Apud Athenæum lib. II. legimus, ut Panyasis primum pocolum tribuerit Gratiis, Horis, & Baccho: alterum Veneri, atque iterum Baccho: tertium Atæ, sive contumeliæ damno, aut noxæ. Quodque apud eundem Eubulus Bacchum inducit de decem sic poculis loquentem, quasi primum poculum sit bonæ valetudinis, alterum voluptatis, tertium soporis, & hæc sola esse sapientum: cætera verò insipientum: ac quartum quidem proterviæ, quinctum clamoris, sextum comessationis, septimum ὑπωπίων, sive sugillationis in oculis, octavum apparitoris, (puta in jus propter verbera vocantis) nonum iracundiæ, decimum furoris. Ausonius vel Gratiarum, vel Musarum numero bibere jubebat, lege, ut ait, mysticâ. Pluraque hujus generis occurrunt multa: sed multis præsertim iis, qui Convivalia tractarunt, reposita sæpius, ut tam nota referre pigeat, tædeatque. Quare suffecerit hoc loco dicere, non posse eandem vini mensuram omnibus præscribi: cùm totum hoc variet pro vini natura, poculorum capacitate, hominis temperamento. Græci, cùm certum poculorum numerum inirent, loquebantur de vinis & poculis, quibus Græci vulgo in conviviis uterentur: deque hominibus ejus temperamenti, quali fere in Græcia forent. Et tamen sic quoque magnũ fuisse discrimen, dubium non est. Variè olim vina condiebant: sive gypso aut calce: sive argilla, aut marmore; sive miscendo vino resinam,

ſinam, ſed priùs lotam, ut exueret graveolentiam; ſive miſcendo ſalem, aut aquam marinam, quale vinum τεθαλασσωμένον vocari ait Cælius Aurelianus lib. II. Acutorum morborum, cap. XXXIX. Contrarium dixere ἀθάλασσον, (1) 1) *aquâ marinâ* *Horatius maris expers.* Picare etiam vaſa ſolent, item in fumo collocare, ut *destitutum.* calore fumi per faſ penetrante, aqueæ vini partes abſumerentur. Horat lib. III, od. VIII.

> *Hic dies anno redeunte feſtus*
> *Corticem adſtrictum pice demovebit*
> *Amphora, fumum bibere inſtitutæ*
> *Conſule Tullo.*

Tibullus lib. II.

> *Nunc mihi fumoſos veteris proferte Falernos*
> *Conſulis, & Chio ſolvite vincla cado.*

Sæpius etiam apud Martialem eſt de vinis Maſſilienſium maturatis fumo. Vide & Hieronymum Mercurialem lib. II. Var. Lect. cap. XIII.

Veteribus etiam mos erat vina quædam ſacco percolare, quæ σεσακκισμένα dicebantur, item ἠθικὰ & ἀνηθικά. Vertunt aliqui *moralia*, cùm ſit ἀπὸ τοῦ ἠθεῖν, (2) eoque reddi debeat *colata, ſaccata.* Eo autem percolabant, ut 2) *transmittere.* è craſſis, ac turbidis tenuiora fierent, & liquidiora: quod oculis erat acceptius. Interim ſapori decedit, ſacco vires auferente: quod libello περὶ παθῶν ait Hippocrates, vel quiſquis ejus auctor. Atque idem indicat Lucilius; cum apud Ciceronem in ſecundo de Finibus vinum celebrat, cui ſiphon demſit nihil; nec ſacculus vires abſtulit. Et Horatius ait de vinis iſtiusmodi,

> *Integrum vertunt lino vitioſa ſaporem.*

Sed quo tenuiora, hoc plus potores bibebant, quia minùs ab ebrietate erat periculi. Hinc illa querimonia Plinii lib. XV, cap. XXII. *Ut plus capiamus, ſacco frangimus vires.* Quia verò *ingenioſa gula eſt*, ut eſt apud Petronium, etiam repertum, quomodo corrigi poſſet, quod ſaporis ſacculus auferret. Nempe ſi peregrinis odoribus ſacco injectis magis placerent odore & ſapore. Ad hanc rem uſi melanthio, fœniculo, aniſo, de quo Plinius lib. XX, cap. XVII. *Saccis quoque* (aniſum) *additur.* Apud Plutarchum etiam in Sympoſiacis lib. VI. quæſtio eſt, An colandum ſit vinum. Ipſum adi.

Vino quoque gratiam conciliat quartum panacis genus à Chirone Centauro appellatum centaurium: item Pharnaceum, à filio Mithridatis Pharnace: ut teſtatur Plinius lib. XXV. cap. IV. Etiam ratio eſt hederæ ope, ſeparandi aquam vino miſtam. Plinius lib. XVI. cap. XXXV: *Edera mira proditur natura ad experienda vina: ſi vas fiat ex ligno ejus, vina transfluere, ac remanere aquam, ſi qua fuerit miſta.* Adde de vini mixtura apud antiquos Hieronymum Mercurialem lib. I. Var. Lect. cap. XVIII. Qui idem de Pithœgiis,

lib. I. cap. XV. ubi exponit quando Romani bibere vinum soleant, fieri id post annum. Agit item postea cap. XVII, an vinum dulce inebriet.

Nunc aliquid etiam dicamus de mulso vino, quod *Græcis* οἰνόμελι. Nicandro etiam μελίζωρον. Hoc faciebant imprimis ex vino Massico, & melle Attico. Unde martialis lib. IV. epig. XIII.

Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo:
Massica Theseis tam bene vina favis.

Vel ex Falerno, & eodem melle. Itidem in Xeniis, ep. CVIII.

Attica nectareum turbatis mella Falernum.
Misceri decet hoc à Ganymede merum.

Quem morem Catius Insuper Epicureus improbat apud Horat. lib. II. Sat. IV.

Aufidius forti miscebat mella Falerno.
Mendose: quoniam vacuis committere venis
Nil nisi lene decet: leni præcordia mulso
Prolueris meliùs, si dura morabitur alvus.

Omne quidem mulsum dulce est: sed tamen aliquid retinebat austeritatis ex Falerno, cujus genus quoddam fuisse austerius, ex Athenæo constat: qui & de Massico scribit, valde esse austerum, interim stomachum juvare. Catius igitur volebat, misceri mel non austero, sed leni vino. *N*ec prætereundum hic vina propomata, quæ sic dicebantur, quia ante potum reliquum, ac cibum, sumebantur. Fiebant ex mellis despumati sextario uno, & quaternis vini: ut est apud Paullum Æginetam lib. VII. cap. XV. Plura de iis vide sis apud Hieronymum Mercurialem lib. I. Var. Lect. cap. VII. Tandem, de vinis medicatis, quomodo fiant & quam vim habeant, vide apud Dioscoridem, Aëtium lib. ult. Arnoldum Villanovanum lib. de vinis, Evonymum Philiatrum, sive Conradum Gesnerum in Thesauro de remediis occultis.

Hactenus de vite, ac liquore, qui ex uva exprimitur. Deinceps aliquid dicendum de liquorum aliis, uti factitiis, ut sic dicam, vinis. Quale lotophagorum erat. Solo enim loti fructu vivebant; atque inde & vinum confecere: ut est apud *H*orodotum in Melpomene. Vina etiam è caryotis, hoc est, dactylis, fructu arboris palmæ. Plinius lib. XIII. cap. IV. *Caryotæ maximè celebrantur, & cibo quidem, sed & succo uberrimæ; ex quibus præcipua vina Orienti, iniqua capiti, unde pomo nomen.* Nimirum deducit à κάρη, caput: non, ut Isidorus postea, à κάρυον. Quod eo displicuit, quia fructus ejus sit pomum, ut hic disertim appellat, non autem nux. Nec solùm è succo caryotarum potus fit: sed ipsa etiam palmula Ægyptia, si antequam maturuerit decerpatur per se, sitim sedat; unde Plinio lib. XII. cap. XVII. imò

imò & *Hugoni* Eretriano libro de Spiritu S. ἄδιψος (1) vocatur. Sic enim recté Eretriani locum corrigit Hadrianus Junius lib. v. Animadversorum, cap. I. Notum etiam, vinum fieri è malis, pyris, dactylis, cerasis. Potus è pyris, nec tam gratus, nec salubris, quàm ille è malis. Utrumque jam Plinii ætate obtinuisse indicant illa ejus verba lib. xiv. cap. xvi. *Vinum fit & è siliqua Syriaca, & è pyris malorumque omnibus generibus.* Hodieque & ille è malis, & alter è pyris obtinent apud Cantabros, & Normannos.

1) *sitim non movens.*

Etiam è sorbis potus. Unde Maro III. Georg.

——Et pocula læti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.

Moscovitæ, quia vino carent, utuntur aqua destillata ex avena: quæ non minus vino, calefacit, & inebriat: ut est apud Cardanum. Septentrionalibus quoque ad coquendum cervisiam in usu est lupulus, & hordeum, seu bryne. Hac de re non repetam, quæ fusè satis prosecutus mihi videor lib. I. de Vitiis Sermonis, cap. IV. ubi actum nobis de variis varias apud gentes potûs generibus. Solùm aliquid attexam de zythi nostri facultate, idque propter eas gentes, quæ damnant, quia ignorant. . . . . . .

CAPUT XVII.

De usu plantarum in vasis atque instrumentis culinariis, & tricliniaribus, supellectile rustica, pistoria, piscatoria, venatoria.

ATque hæc dicta sunt de cibo, ac potu, quem plantis debemus, Sed aliter etiam plantæ ad alimentum prosunt: quatenus videlicet inde instrumenta fiunt, quibus cibus, potusque, præparantur. Huc verò pertinent, partim vasa atque instrumenta domestica, usu isti destinata; partim suppellex rustica, pistoria, piscatoria, venatoria. Domestica, quatenus ad cibum & potum pertinent, vel inserviunt cibis coquendis; quæ culinaria dixeris: vel iis jam coctis mensæ inferendis, cujusmodi tricliniaria vocamus.

Tricliniaria sunt duplicia. Quædam enim vasa ciba potumque continent: ut vasa aliqua viminea, & lignea. E vimine sportulæ panem adservantes, quæ *panaria, & panariola*, vocabant. Ex ligno hederæ primitus fiebat κισσύβιον; (2) teste Athenæo, Hesychio, Suida. Ac nomen indicio est, cum hederam *Græci* κισσὸν vocent. Quædam verò præstant, ut elegantius cænemus: ut è lino mantilia, ac mappæ; de quorum discrimine diximus lib. I. de Vitiis Sermonis. Quædam è ligno, ut sella, scamnum, scabellum. Frumentariis mensoribus è ligno est rutellum, ita dictum ὑποκοριστικῶς (3) à rutro,

2) *vas, poculum, ex edera.*

3) *diminutivè.*

à rutro, quod à ruendo. Rutello enim corruebant, ac congerebant frumentum in modium. Lucillius sat. IX, apud Nonium:

Frumentarius est: modium hic secum, atque rutellum,
Unà adfert.

Item è ligno radius sive hostorium, quo postquam frumentum rutabulo congestum est in modium, æquatur ejus mensura.

Pistoria è ligno sunt: mactra, in qua panis subigitur, infurnibulum sive pala, qua panis in furnum immittitur, rutabulum, quo ignis protuitur in furno, teste Festo. E vimine autem ventilabrum sive vannus.

Piscatoribus è lino sunt: retejaculum, verriculum, tragula, sagena, excipulus. Tragulæ bifariam plantis debent, tum quatenus retia sunt; tum quia sublevantur subere; ut Plinius ait. Iisdem è vimine sunt nassa, fiscella, sirpiculum.

Venatoribus item è lino retia, ac plagæ; è ligno venabula, sed ex parte duntaxat, cum lato sint ferro præpilatæ.

Aucupibus item è plantis calamus, sive virga aucupis, quæ illinitur visco: tum ames sive pertica tendiculam sustinens.

DE

DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ origine, ac progressu,

LIBRI QUINTI PARS ALTERA.

CAPUT XVIII.

De plantarum utilitate in medicina. Ac primùm de morbis universalibus: uti febribus, & illis, quæ à veneno, item pediculari; horumque remediis ptisana, agarico, lactuca, hyoscyamo, moly, polemonia, gentiana, staphide, hedera, allio sylvestri, & aliis.

VIdimus de iis, quæ cibo, potuque invitant: Item instrumentis artium, quæ circa hæc versantur. Ad ea nunc venio, quæ medicinæ gignit tellus. Hæc quoque pars quanti sit momenti quà hominis salutem, quis nescit, nisi qui morborum vim ignoret? multum igitur etiam Numini debemus, quod ut ægris mortalibus consultum iretur, tot vires, sicut animantibus, ita herbis indiderit. Ut calefaciendi, refrigerandi, corroborandi, reprimendi, digerendi, discutiendi, attenuandi, & similes. Nec dubium, quin ut mox à peccato incubuit terris morborum cohors, quâ ad mortem præcipiti nimis iremus gradu, etiam medicina sit reperta, quâ morbis obviam iretur. Sicut non ineleganter carmine suo ad Fredericum IV. Electorem postmodo Palatinum, cecinit vir equestris stemmatis Henricus Smetius, propinquus noster;

Stat primo Medicina loco, reliquasque vetusto
Jure superba præit. Siquidem cum prima futuro
Omnipotente manu jacta essent semina mundo;
Jamque recens tellus vernantem condita vultum
Induerat; turpe ante nefas, morbosque nefanda
Culpa carnifices, ante ipsa exordia gentis
Humanæ; Medicina pari mox tempore cœpit.

. . . .

Remedia verò, de quibus loquar, duûm erunt generum. Quædam enim

enim plantæ assumuntur integre, sive tota sua substantia: quædam verò secundùm puriorem partem, ut aquæ, olea, succi, per destillationem, aliave ratione artificiosa, è substantia eliciti ac extracti. In cujusmodi liquoribus non amplius est admixta terrena & impurior materies: solumque remansit aquea, aërea, vel ignea natura.

Usus horum vel est in omni morbo, vel in uno genere, aut pluribus. In omni genere siquod sit, id verè mereatur nomen πανακείας.

Quæ appellatio pluribus data medicamentis: ut antidoto ad Aphrodam relatæ, quam describit Galenus lib. II. de antidotis: item alii relatæ ad Musam, de qua idem in septimo κατὰ τόπους: item Andromachi emplastro: de quo idem lib. II. τῶν κατὰ γένη: & alii, quod Heræ dicitur, atque inter πολύχρηστα (1) memoratum, descriptumque lib. V. ejusdem operis, ubi legas id ὑγείαν (2) nominari. Item arteriacum medicamen, quod dicitur Mithridatis, ac describitur lib. VII. τῶν κατὰ τόπους. Verùm ista omnia ambitioso nimis nomine sic vocantur: & nunc sermo est nobis de simplicibus, non compositis. E plantis verò hoc nomen mereatur malva, si verum quod aliqui de ea prodidere: ut Plinius ait lib. XX. cap. XXI. his verbis: *De eisdem (* malvis*) mira & alia traduntur. Sed maximè, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum.*

1) *multùm utilia.*
2) *sanitatem.*

Verum mittamus istiusmodi: videamus de morbis singulatim.

Morborum, ut prioribus libris dictum, vel corporis sunt universi, vel partis alicujus. Morbus universalis est febris: item huc veneficia, & venena referuntur. Ac febris quidem vel est simplex, cùm elementalis calor tantummodo limites naturæ, ac temperamenti, excessit: vel est putrida, si caloris excessus fuerit ex putredine humoris; vel pestilens, si venenata, ac perniciosa exspiratio contaminet partes, sive contentas, ut spiritus aut humores; sive continentes, ut similares, vel organicas.

Simplex febris vel ephemera est, sive diaria; vel synochos sive continens, vel hectica. Ephemera uno prope die abit, quia in solo est spiritu, tenui, vago, & dissipabili subjecto. Synochus est in sanguinis effervescentia. Hectica in substantia partium solidarum. Putrida est ex sanguine putrescenti. Quæ vel continua, vel intermittens. Continua, si insit venis, vel arteriis majoribus sic ut cor continuo labefaciat. Intermittens, si putredo levior sit, vel longiùs à corde absit. Ac quidem pituita putrescens, quotidie; bilis, tertio; melancholia, quarto die irruit. Pestilens febris non solo caloris excessu nocet: sed imprimis quia κακοήθης sive maligna qualitas spiritus, humores, vel partium substantiam, infecerit. Ut omnino venenata qualitas simplici putredini perniciosius aliquid supperaddat. Nunc de remediis è plantis videamus.

Ptisana

Ptisana persalubris in febribus acutis. Ea sic dicta ἀπὸ τοῦ πτίσσειν, quatenus notat à cortice purgare. Itaque non solum fiebat ex hordeo, sed etiam tritico. Unde apud Aristotelem sect. I. problemat. XXXVII, utrum ptisana hordeacia præstet an triticea: ac præfertur hordeacia. Nempe quia hordeum tritico frigidius est: eoque ejus sorbitio magis conveniat febrienti. Sanis contra, panem triticeum præferendum constat: ut qui calefaciat magis, ac faciliùs etiam concoquatur, ut est sect. XXII. probl. XXIV. Etiam ptisanæ ex oryza meminit Horat. lib. II, cap. III, & Plinius lib. XVIII, cap. VII. Sed medici, ubi de ptisana ἁπλῶς (1) loquuntur, hordeaciam intelligunt, quæ fiebat ex hordeo optimo in aqua purissimâ macerato, cui deinde cortex deglubatur. Quomodo vero exinde coqui oporteat, malo peti ex Galeno, Oribasio, & Ægineta: è junioribus ab Ludovico Nonno lib. IV Diætetici, cap. ult. Sed ut ptisanæ nobile est remedium, ita pauci rectè præparant: qua de re conqueritur Joan. Manardus lib. XVIII, epist. I. (2)

1) *simpliciter*

2) *pag. 499.*

Agaricum, datur ante febris accessum ad rigorem eum imminuendum. Est hoc inde quod rigor febrilis sit à crassis, & tenacibus humoribus: agaricum autem habeat vim calefaciendi, & crassos humores incidendi. Quemadmodum & eadem de caussa præbentur costum, rheum, piper, laser, aliaque multa. De quo differit Joannes Manardus lib. IX, epist. V.

Lactuca ob vim refrigeratricem febricitantibus convenit, ac omnibus biliosæ naturæ. Ea Antonius Musa restituit Cæsarem Augustum; cumque antea nullus lactucæ honos foret, postea in pretio esse cœpit: ut Plinius tradit lib. XIX, cap. VIII: Lactucam Eubulus vocat νεκύων βρῶμα mortuorum cibum: quæ superstitio tantopere invaluit, ut ad Augustum principem multis esset religio lactucis vesci, teste Plinio. Galenus non dubitat affirmare, succo lactucæ tam facile aliquem posse tolli quam cicutæ, 3, de facult. simpl. med. 89.

Hyoscyami quarto genere in vino febrem depelli, veterum fuit opinio, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Piper si cum vino bibatur ante paroxysmum, prodest quartana laborantibus. Etiam adversus tremorem ejus prodest, si piperis oleum, aut pulvis ejus oleo mixtum spinæ dorsi illinatur. Rosarum liquor stillatitius humectat, ac suaviter refrigerat. Eoque, uti & serapium ex eo, in febribus conducit: quia & calorem temperat, & sitim exstinguit. Sed obest stomacho debili & humido. Etiam labruscæ, hoc est, vitis sylvestris radix, & acini coria, Plinio testante lib. XIV, cap. XVI, *paullo postquam defloruit, singulare remedium habent ad refrigerandos in morbis corporum ardores, gelidissimâ, ut ferunt, naturâ.*

Etiam ad morbos universales pertinent veneficia, & venena: adversus quæ multa quoque à plantis remedia. Contrà summa veneficia prodest herbarum laudatissima Homero, quam à Diis moly putat vocari. Ac à Mercurio primò inventam. Ubi ea nasci credatur, dicet Plinius lib. XXV, cap. IV.

At contra venena, & serpentium ictus, multa adducit ejusdem libri cap.VIII. Eum igitur audiamus: *Ordiendum à malorum omnium pessimo, id est, serpentium ictu. Medentur ergo Britannica herba, panacisq; generum omnium radix è vino, Chironii flos, & semen potum, illitumve ex vino, & oleo; privatimque, quæ cunila bubula appellatur.* Hanc vero adversus venena valere, didicit homo à mustela; ut ostendi lib.III, cap. LXVII. Sequitur deinde apud Plinium, quomodo itidem conducant *polemonia, vel philetaria radicis drachmis quatuor ex mero: teucria, sideritis, scordotis ex vino, privatim ad angues, pota & illita, sive succo, sive folio, sive decocto: centaurii majoris radix drachma in vini albi cyathis tribus: gentiana præcipuè adversus angues, duabus drachmis cum pipere, & ruta, vini cyathis sex, sive viridis, sive sicca. Et Lysimachia odorem fugiunt. Datur ex vino percussis chelidonia. Morsibus imponitur vettonica præcipuè: cui vis tanta perhibetur, ut inclusæ circulo ejus serpentes ipsæ sese interimant flagellando. Datur ad ictus semen ejus denarii pondere cum tribus cyathis vini; vel farinâ drachmis tribus sextario aquæ imponitur. Cantabrica, dictamnum, aristolochia, radicis drachma in vini hemina sæpius bibenda. Prodest & illita ex aceto: similiter aristolochia. Quin omnino suspensa supra focum fugat è domibus serpentes.* Alia etiam è plantis remedia, adducit capite sequenti. Sed quid attinet tam multa exscribere, quæ melius ex ipso haurientur. Idem lib.XXXIII, cap.III, ait testes fibri conducere *adversus cerasten & presteras cum panace, aut ruta, ex vino.* Idem lib.XII, c.III. *Malus Assyria, quam alii vocant Medicam, venenis medetur.* Item de malvis sic scribit lib.XX, cap. XXI: *Huic contra omnes aculeatos ictus efficacior vis; præcipuè scorpionum, vesparum, similiumque, & muris aranei. Quin & trita cum oleo qualibet earum peruncti ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem adfert. Valent & contra venena. Aculeos omnes extrahunt illitæ cum nitro: potæ verò decoctæ cum radice sua, leporis marini venena restringunt; &, ut quidam dicunt, si vomatur.*

Pentaphylli radix à Dioscoride commendatur adversus venena letalia. At non audiendus Avicenna, cùm secundo canonis tradit, medicinam esse noxiam. Atque ejus auctoritate motus Michael Savonarola, ut de eo tradit æqualis ejus Nicolaus Leonicenus (3) (ante hos annos CL vixit) non ausus erat dare in quartana. Tanta erat Principis, ut Avicennam vocitabant, iis temporibus auctoritas.

3) *dissertat. 3. de erroribus Plinii, p.122.*

Adversus venena etiam valent caricæ, juglandes, &, de qua antea quoq; dictum, ruta. Ex his constabat antidotus Mithridatis; ut inter alios tradidit Serenus Sammonicus:

Bis denas rutæ frondes, salis & breve granum,
Juglandesq; duas, totidem cum corpore ficus.
Hæc, oriente die, parco conspersa Lyæo,
Sumebat, metuens, dederat quæ pocula matri.

Rapo-

Raporum semen si illinatur, vel vino inditum bibatur, prodest adversus serpentes, & toxica: ut proditum Plinio. Ac Simeon Sethi ait, quo quis die cum nepeta adsumserit, nihil ei à veneno, vel venenatorum morsibus periculi fore. Ex quibus liquet, cur antidotis misceatur: ut traditum Dioscoridi libro II, cap. CXXXVI.

Venenis adversatur malum Medicum, sive citreum. Unde Maro II. Georg.

Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula siquando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.

Hanc adversus venena vim Athenæus luculento comprobat exemplo hominis in theatro ab Ægypti præfecto serpenti objecti, nec sentientis noxam, quia antidotum hoc sumsisset. Quam veram fuisse caussam, altero postea experimento est comprobatum. Caltha, quæ vulgo *calendula*, Belgis *goutbloeme*, cor corroborat, venenis, & febribus pestilentibus resistit.

Zedaria prodest adversus venena, & pestilentiam, & alia multa. Porro planta hæc, vel antiquis ignota fuit vel sub alio nomine descripta: ut ait Joannes Manardus in Censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue. (1) Rondeletius putabat esse ipsissimum Dioscoridis costum Arabicum. 1) *pag. 614.*
Saltem non dubium quin valde conveniant.

Allia pro amoleto sunt adversus serpentium morsus. Supposititius Æmilius Macer:

Hæc ideo miscere cibis messoribus est mos,
Vt si forte sopor fessos depresserit artus,
Anguibus à nocuis tuti requiescere possint.

Fraga etiam videntur habere aliquid venenis adversum. Nam cum humi crescant, ubi sæpius venenata perreptant animalia, inauditum tamen quemquam inde aliquid veneni persensisse. Adversus serpentium ictus conducit semen lilii albi potum; ut ait Dioscorides.

Asphodeli semen & flores, si in vino bibantur, excellens sunt remedium adversus scorpiones, & scolopendras. Cur ruta serpentes fuget, caussam adfert Theophylactus Simocatus problem. VI. Sic & piper resistit serpentium venenis: unde & theriacæ miscetur.

Φθειρίασις, sive morbus pedicularis oritur ex calore, & humore putrido. Docet verò Aristoteles in V. Histor. Animal. cap. XXXI, pulices ex minima nasci putredine: cimices ex humore in summa humani corporis parte: ex carne autem pediculos; emergeréque ex pustulis exiguis sine pure, quas si aperias, pediculum exire. Diximus de hoc quoque lib. IV, cap. LXVII. Quia

verò pediculi ſunt ex carne,eo ſi cutis cranio adhæreat nulla carne intermediâ,pediculus nullus in capite generatur; ut eſt apud eundem philoſophum in tertio de natura animal. Acridophagi autem quia non poſſunt non habere putridos humores ex copia vitioſi locuſtarum ſucci, moriuntur pediculari morbo,ut de iis prodit Diodorus Siculus lib.III,ubi & reperies de pediculis volantibus. Nunc è plantis remedia addamus. Pediculos,& lendes, interimunt nuclei ſtaphis agriæ; ut ait Plinius. Item inuncta cedria, vel hederæ lachryma; ut eſt apud Dioſcoridem. Abigit etiam eos illitum allium ſylveſtre; ut tradit Ruellius. Pulices arcet pſyllium ſive conyza; teſte Dioſcoride. Cimices necantur appoſitis foliis filicis, ut Ruellius inquit. Imò apud Merulam legas, ſi rutæ virenti ramo aquam per domum ſparſeris cimices non adventuros,vel ſiqui fuerint abactum iri. Atque idem ait, nemini dormienti cimices,vel etiam culices,moleſtos fore, ſi juxta ſe poſuerit ramuſculos canabis humidæ.

CAPUT XIX.

Acceſſum ad morbos particulares: ac initium factum à morbis meningum & pericranii. Ubi de his,quæ dolori capitis ex nimio potu medentur panace, pulegio,roſis; ac ſimul,quibus ebrietati occurratur amygdalis,braſſica,raphanis. Succedunt,quæ ſymptomatis ſubſtantiam cerebri infeſtantibus ſuppetias ferunt: helleborus,papaver,meliſſophyllum.

HÆc de morbis internis, quæ toto corpore graſſantur. Nunc de iis loquar,quas membratim ſentimus. Ac vel inſunt parti principi, ut principi,vel principi, at non ut principi, vel parti, quæ principum partium alicui inſerviat. Dividuntur hi morbi pro partibus affectis. Sunt verò partes vel ſimilares ac ſimplices: ut ſunt caro, os, nervi: vel diſſimilares ac compoſitæ, quæ & inſtrumentales. De poſterioribus prius loquar, in quibus ordinem ſervabo: qui eſt pro ſitu locoque partis affectæ. A capite igitur ordiar.

Capitis morbi,ut dicuntur, ſed ſymptomata potiùs, quàm morbi, vel infeſtant membranas capitis, vel cerebri ſubſtantiam, vel ventriculos, ſive meatus ac ductus. Membranas ſive meninges ac pericranium obſident cephalalgia,cephalæa,& hemicrania.

Κεφαλαλγίας varia è plantis remedia. Plinius lib.XXV, cap.XI. *Capitis dolori medetur panacis omnium generum radix in oleo contrita: ariſtolochia,& iberis adalligata horâ,vel diutius,ſi pati poſſit,comitante balinei uſu. Medetur & daucum.* Pulegio quoque & mentæ ea vis. De menta ſic lib.XX.cap.XIV. *Illinitur temporibus in capitis dolore.* De priori ſic ſubdit: *Dignior è pulegio corona vertigini quàm è roſis,cubiculis noſtris pronunciata eſt. Nam & capitis dolores impoſita dicitur levare.* Atque hinc Platina lib. de Conſervanda

Valetu-

Valetudine cap. de Pulegio: *Corona vatum ex pulegio magis (quod capitis dolores levet) quàm ex rosa fit.*

Farina secalis, si capiti circumligetur linteo, dolores sedat: quia crassos humores discutit, ac per poros digerit. Hoc sæpius sibi compertum fuisse, scribit Rembertus Dodonæus in Frugum Historia, cap. VIII. Capitis dolori crapula gravati medetur hedera: de quo sic Plinius lib. XXIV, cap. X. *Capitis dolorem sedant hederæ, præcipuè cerebro, continentique cerebrum membranæ utiliter mollibus impositis foliis, cum aceto & rosaceo tritis & decoctis addito postea rosaceo oleo.* Ac similiter Tertullianus de Corona Militis cap. VII: *Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederæ natura sit cerebrum ab heluco defensare.* Ubi *helucus* notat ἰωλοκρασίαν, quod Hesychius interpretatur χθεσινὴν μέθην (1). Sanè hesterno vino languentem Græci vocant ἴωλον, indeque helucus, sive elucus factum videtur, ut ex Festo cognoscimus. Eandem vero vim ac hedera habet smilax: unde Plinius aliquanto post verba antea producta: *Smilax quoque, qui & nicophoros cognominatur, similitudinem hederæ habet, tenuioribus foliis. Coronam ex eo factam impari foliorum numero, ajunt capitis doloribus mederi.* Ubi absque dubio superstitiosum est, quod imparem foliorum numerum requirit.

1) *ex hesterna ebrietate capitis gravitas.*

Coronæ rosaceæ, & violaceæ quia sensum refrigerant, coërcent καρηβαρίαν: ut ait Clemens Alexandrinus Pædagog lib. II, cap. VIII. Ideo & Anacreon jubet Libero sociare:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
Μίξωμεν Διονύσῳ,
Τὸ ῥόδον τὸ καλλίφυλλον
Κροτάφοισιν ἁρμόσαντες.
Rosam amoribus dicatam
Sociemus ad Lyæum:
Foliis rosam decoram
Capiti revincientes.

Sed idem poëta, ut etiam monet Julius Pollux lib. VI, cap. XIX, myrtea quoque corona gaudebat, sive quia & myrtus vim vini reprimit, sive quoniam Veneri dicata. Etiam capitis dolori medentur coronæ, è semine spinæ albæ; item ex herba hirsuta, quæ Græcis φιλάνθρωπος. De utraque auctor Plinius lib. XXIV, cap. XII, & XIX. Imò inebriari eum negant, qui coronam gestet ex humili pinu quæ Græcis χαμαίπιτυς, & πιτυΐνη. Auctor Africanus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. VII, cap. XXXI.

Violæ potus, atque odor tollit κεφαλαλγίαν, à crapula, aut flava bile provenientem, ut est apud Plinium lib. XXI, cap. XIX. & Simeonem Sethi Nempe tum temperie sua, tum suavi odore, cerebrum refrigerat, ac firmat.

Vidimus, quæ capitis dolori ex crapula medeantur. Sed satius est hoc agere, ne dolore hujusmodi laboremus. Quod ante omnia quidem temperantia fit. Proximè vero illis, quibus largius etiam bibendo ebrietati occurritur. Quare de his etiam dicemus.

Amygdalæ amaræ comestæ ebrietatem impediunt: quod experimento egregio comprobat Plutarchus lib.I. Symposiacorum, quæst. VI. Hoc vel inde est, quia amaritudine suâ exsiccent humorem haustum: vel quia vi diuretica præstent, ut humor cito exeat: vel quia ob vim oleaginosam in stomacho supernatent, ac impediant ne vapores admodum petant cerebrum.

Ebrietati ac crapulæ adversatur brassica: ut proditum Theophrasto lib. II. Hist. Plantarum, Athenæo lib. II, ubi Ægyptios, aut propterea ante symposia comedere brassicam elixam. Similiter Simeon Sethi, & alii magno numero. Quare caussam afferre sufficerit. Ea pendet à contraria vini, & brassicæ natura. Ebrietas oritur è vino, quia postquam calore nostro vinum calefecimus, vapores petant cerebrum, ac cum vaporum calore spiritus inclusi sensus agitent atque impediant, quo minus suo officio fungantur. Brassica autem naturæ est frigidæ, ac stypticæ; unde in stomacho innâtans, impedit, quò minùs humores vinosi in sublime ferantur: imò evectos refrigerat, ac deorsum trahit: ut Aristoteli etiam proditum tertiæ sectionis problemat. XVII: Ex his liquet, proram, & puppim hujus sententiæ esse frigus brassicæ: de quo Aristoteli etiam assentit Galenus lib. II. de Composit. Medicament. secundum locos, & Actuarius lib. VII. Med. cap. II. Trallianus item lib. I, cap. X. Averroes lib. I. Collectaneorum, cap. XLI. Verùm nihil æquè huic sententiæ adversari videtur, quam quod Hippocrates brassicam statuit calidam. Sed conciliari ea possunt ex Galeni lib. III. de Simplic. cap. XV. ubi duplicem in brassica, ut substantiam statuit, sic quantitatem: unam solidam, crassam ac terrestrem, quæ frigida sit: alteram verò succulentam tenuem, ac liquidam, quæ calida sit. At succus hic si coquatur brassica, magis magisque deperit, parte brassicæ crassiori residuâ, ac vim frigidam retinente: præsertim quanto sæpiùs aquam effuderis: in qua succus iste, quod caloris habuit, deposuit: ut quod terrestre superest omnino frigidum sit, ac vim habeat restringendi.

Raphanos prodesse contra ebrietatem, refertur à Plinio ex sententia Androcidæ.

Allium, ut Hippocrates ait lib. IV. de ratione victus, ebrietatem impedit. Quod pugnare cum eo videtur, quod ibidem ait, gravitatem capitis inducere. Hæc vix meliùs conciliare possumus, quàm eo, quòd, si caput nullos vel paucos habeat vapores, facile eos exsuperet, qui à vino proveniât: sin jam antè multis caput sit vaporibus repletum, gravitatem inducit, quam alioquin dissolvit.

Sequun-

Sequuntur morbi, qui infestant substantiam cerebri. Quamquam propriè non tam morbi sunt quam symptomata imaginativæ, vel memoriæ, aut depravatæ aut abolitæ. Depravatæ symptomata sunt παραφροσύνη sive παράνοια, hoc est, mentis alienatio, quo nomine & melancholiam, & maniam, complector. Abolitæ verò functionis symptomata sunt ἄνοια, sive amentia, memoriæ amissio, καταφορὰ βαθεῖα, sive altus sopor, soporeque gravior veternus, catoche, lethargus. In melancholia, & mania, & similibus prodest cerebrum purgari helleboro, ac aliis, de quibus mox dicetur. Prodest & somnus. Dicam igitur aliqua, quæ eum conciliant.

Papaver somnum conciliat. Unde Maro IV. Æn.

Spargens humida mella, soporiferumque papaver.

Et I. Georg.

Vrunt Lethæo perfusa papavera somno.

. . . .

Phreneticis atque omnibus quibus imminutum est cerebrum, prodest si cochlear vini cui melissophyllum sive citraria ad destillandum fuerit imposita, jejuni biberint; intellectus tunc & memoria redeunt, acuuntur: ut ex Raymundo Lullo tradit Euonymus in Thesauro. (1) 1) *pag.209.*

CAPUT XX.

De morbis visus, & auditus internis, nec non de vitiis olfactus. & quæ his ex plantis succurrant: stella attica, ficus, piper, chelidonia, crambe, rapa, &c.

A meningum & cerebri affectionibus, transeo ad morbos visus & auditus internos, necnon vitia olfactus. Ubi principiô de medicamine amelli: putatur autem ἀστὴρ Ἀττικὸς (2) sive βουβώνιον seu herba inguinalis idem esse ac amellus, de quo Virgilius in IV. Georg. Oculorum inflammationi prodesse ait Dioscorides lib.IV.cap.CXX. Thymum si in cibo adsumas, oculis confert hebetis visus, eodem teste. Ficus recentes medentur oculis puerorum affrictæ: ut ex Pherecrate traditum Athenæo. Piper item additur oculorum unguentis, ut melius videamus.

2) *stella Attica.*

Ad eundem scopum Chelidoniâ medici uti solent, ut nempe clariùs videamus. Ac fabulatur Plinius (3) hoc homines edoctos ab hirundinibus, qui pullis excæcatis ea herbâ visum restituant. Sed merito fabulam putat Cornelius Celsus lib.VI.cap.VI. Ac per se visum hirundinibus restitui Aristoteles censet lib.VI.Historiæ Animal.cap.V. deque generat. animal. cap. VI.& Philoponus in iis, quæ illic annotavit. Inde tamen nomen herbæ arcesserunt. Sed malo credere Dioscoridi, qui lib.II. cap.CLXV. ait nomen ei χελιδόνες sive hirundines dedisse, quia oriatur hirundinibus advenientibus, abeuntibus vero emarcescat. Plura autem de quæstione illa an visus restituatur

3) *lib.8.cap.27.& lib.25 cap.8.*

tur pullis hirundinum, vide sis apud Renatum Moreau Animadversionibus in Scholæ Salernitanæ cap. XXII. Sanè si perfossis etiam oculis paullatim redeat visus, id potius inde fuerit, quod sensim novus accrescat humor. Nam & puero id aliquando compertum: ut traditum Galeno lib. I. de Symptomatum caussis, cap. II.

Oculis etiam conducit brassica. Sic enim Dioscorides de ea, ἀμβλυωποῦσι βοηθεῖ, *hebetioribus oculis opitulatur.* Plinius quoque lib. XX. cap. IX, ait, hunc cibum plurimùm conducere oculorum claritati: etiam succum conferre vel crudæ, si angulis oculorum cum melle Attico allinatur. Sed hæc solum habent locum, si visus impediatur ob crassos humores, quos calore suo brassica attenuat, & exsiccat. Atque hæc Galeni etiam est sententia. Sed si oculorum vitium fuerit ex siccitate, nocet brassica ob exsiccandi vim oculis inimicam: unde & Græcis κράμβη dicitur, quasi κοράμβλη, ut Attici vocabant: διὰ τὸ τὰς κόρας βλάπτειν, *quia oculorum pupillas lædat*: ut est apud Aristophanis scholiasten ad Equites.

Rapas oculis claritatem afferre, tradunt Arabes: ut Avenzoar, & Averroes.

Visui etiam inservit pæonia granis suis rubentibus, quæ, ut Appuleius ait, noctu lucet instar lucernæ, eoque noctu plurimùm colligi à pastoribus solet. Et sanè, ut pæonia noctu colligatur, etiam Theophrastus, & Plinius jubent. Idem de Aglaophotide refert Ælianus. Quid mirum quando idem est flos: quod & vocabulum testatur. Nam ἀγλαοφωτὶς ad verbum sonat splendidè lucentem, sive lucem claram. *Baara* vocatur à Flavio Josepho lib. VII. belli Judaici, cap. XXV. ubi scribit, colore esse similem flammæ, circa vesperum fulgere instar jubaris. Aquas varias è plantis igni elicitas ad varios oculorum affectus sanandos commemorat Euonymi Philiatri Thesaurus. (4)

4) *pag. 258. & deinceps.*

Si ita visus sit corruptus, ut quis putet se videre muscas circumvolitantes, aliaque ejusce generis, è plantis, sed & aliis, remedium dicet Joannes Manardus lib. XIX. epist. III. Ubi & caussam, unde is morbus sit, luculentè exponit. Nempe esse à fumis obstruentibus viam, per quam spiritus & species visibiles transeunt motu inordinato.

Auditum auget evaporatio ex decocto absynthii, aut pulegii. Juvat etiam acetum tepidum auribus instillatum. Item si aurium sordes, sive marmoratum, ut Plinius vocat, detergeantur auriscalpio ex xyloaloë. Imprimis verò si cerebrum purges per extergentia illa, acriaque, quæ, quia naribus infunduntur, ἔρρινα vocantur à Græcis: ut sunt betæ succus, melanthium, cuminum, & alia alibi memorata. Item aloëtica, & ἀποφλεγματισμοὶ sive medicamenta, quæ comesta, palato illita, vel gargarizata pituitam è cerebro in os proliciunt.

Adversum tinnitum aurium, gravemque auditum, prosunt salvia, rosmarinus, mentha, borrago, buglossum, melissophyllum, oryza, amygdala, ficus siccæ,

ſiccæ, paſſulæ, avellanæ, grana piri, meſpila, cotonea, coriandra ſecundùm artem præparata, feniculi, & aniſi ſemina. Ita Joan. Manardus lib. XX, epiſt. IV.

Odoratui conſulitur, paſtillo ex nigella, aut ſemine ocimi, mentha, imò omnibus penè quæ odoris ſunt grati. Unde excipere oportet roſam, & violam; quandoquidem mucum gignunt, ut ait Avicennas. Præterea huc faciunt omnia, quæ Græci ἔῤῥινα vocant: ut flores papaveris ſylveſtris, ſuccus iridis, atque alia alibi memorata nobis.

CAPUT XXI.

De morbis ventriculorum cerebri, vertigine, ephialte, paralyſi, &c. & iis quibus cerebrum purgatur, ac roboratur agarico, ſcilla, paonia, myrobalano, ſampſuchoſive majorana, ſpica, ruta, aliiſq;.

Atque hæc dicta ſunt de morbis vel ſymptomatis potiùs, depravatæ vel abolitæ, imaginativæ, aut memoriæ. Deinceps videndum de cerebri ventriculis. In his, ſive iis meatibus, unde ſpiritus animalis, inſtrumentum ſenſus ac motus, per corpus diffunditur, hæc ſunt ſymptomata: vertigo, epilepſia, ἐφιάλτης, ſive incubus, apoplexia, paralyſis, σπασμὸς, ſive convulſio, tremor, κατάῤῥυς, ſive deſtillatio. Prout hæc enumerat Fernelius παθολογίας cap. I. Vertigo capitis, quæ Græcè δῖνος, ac quia ſæpe obtenebratio accedat, etiam σκοτόδινος vocatur, maximam partem à vitio ſtomachi provenit. Si fuerit ab atra bile ex jecinore in ſtomachum transmiſſa, medentur agaricum, maſtiche, ſpica, ac plantarum aliæ: quas malo petas ex accuratiſſimo doctiſſimoque Io. Manardo lib. X epiſt. II.

Scilla herba eſt bulbacea, quæ officinis *ſquilla*, Belgis *zee-ajuyn*, q. d. maris unionem ſive cepam. Ea ex planta fiebat acetum, quod dicebatur acetum ſcillites: nempe, qua ratione dixere vinum abſinthiten. Auſonius epiſt. V, quæ ad Theonem:

Scillite decies ſi cor purgeris aceto,
Anticipeſque tuo Samii Lucumonis acumen.

Nec enim audiendus Turnebus, cum legit *ſcillitico*. Siquidem ſecunda eſt porrecta. Imò nec *ſcillitico* dicendum eſſet, ſed *ſcilletico*, vel *ſcillino*, quod apud Serenum Sammonicum. Vix autem dici poteſt, quanta ejus aceti vis ſit in cerebro purgando, ac gutture. Omnino enim incidit omnem pituitam: adeo quidem ut nec præſentius pueris remedium ſit, ubi periculum eſt à morbo comitiali; etiam pueris recens natis. Nempe recipere oportet unciam ſcillitæ aceti, atque ei miſceri binas ſaccari ex Canariis inſulis, ſeptenaque optimi vini Rhenani cochlearia. Puero intra tres menſes, hinc mane cochlear, ac item veſperi detur: ſed ulterius ætate provecto, minus minusque vim ſcillitæ aceti ſaccharo, ac vino infringi opus eſt. Hoc præſentaneum remedium,

& auro contrà non carum multorum bono experientia comprobavit. Ac debeo illud Amplissimo Supremæ Hollandicæ Curiæ Senatori, Georgio Ratallero Dubletio, summo viro, & rerum divinarum, humanarumque intelligentissimo.

Ephialtes, qui vulgo incubus, non tam morbus est, quam symptoma, proveniens à vapore cavernas cerebri obstruente, sic ut transitus intercludatur spiritui animali: unde fit, ut quis insilere atque incubare videatur. Plinius lib. XXV, cap. IV, appellat Faunorum in quiete ludibria, ac mederi ait pæoniam, quam quidam pentorobon vocant. Addit, qua facie sit, & ubi nascatur. Sed superstitiosum quod subdit: *Præcipiunt eruere noctu, quoniam si Picus Martius videat, ruendo in oculos impetum faciat.* Utile autem est pæoniam de collo suspendi: cujus ratio est, quod sic vapores cerebrum petentes excludat, & cerebrum corroboret. Cerebrum enim naturâ frigidum & concretum resolvitur calore ac frigore florum, pratorum, atque unguentorum: ut odor non minus prosit sanitati, quam voluptati: ut ex Aristotelis sententia scribit Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. Juvat & myrobalanus sacharo condita, & manè comesta quotidie. Magnopere enim cerebrum corroborat. Pluraque remedia adducit Ioan. Manardus in epistolis Medicin. lib. III, epist. II. & III; ubi docet, ut huic morbo etiam medeantur ruta, salvia, sampsychus, hyssopus, rosmarinus. Item ut in cibis prosint, pistacia, passulæ, pinei nuclei: inque mensis secundis pira, cydonia, & similia adstringentia; & ex oleribus feniculum, anethum, buglossum.

Etiam iis, qui insomniis vexantur, videndum, cujusmodi utantur vino. Nam vetus vinum præstat ὕπνους ἀταράχους: (1) novum verò est δυσόνειρον, (2) quia creat insomnia. De vetere vino, quod dixi, est apud Athenæum lib. I: de novo, apud Dioscoridem.

1) *somnos quietos.*
2) *somnium molestum.*

Paralysi non laborant, qui quotidie utuntur cappari: ut ait Plinius lib. XX. cap. XV. Nempe quia ea capparis indoles; ut multum attenuet & incidat omnes crassos humores, qui paralysin gignunt. Eadem de caussa oleum rorismarini membra paralytica ut plurimum calefacit, ac quandoque sanat: ut est in Euonymi Thesauro. (3) Ac inde pete, quomodo præparetur. Vinum etiam in quo fuerint zinziger & cinnamomum, prodest paralyticis & morbis aliis è frigido temperamento: ut est apud Arnoldum Villanovanum lib. X. de Vino.

3) *pag. 328. & seq.*

Si ori epilepsiâ laborantis, quoties paroxysmus erit, indideris, aquam destillatam ex cerasis ab arbore recens decerptis, inhibetur morbi vis: quemadmodum ab Ioanne Manardo, & aliis, proditum est. Pæoniæ, præsertim masculæ radix, certissimo experimento efficax est adversus morbum comitialem: ut tradit Galenus.

Flos quoque purpureus asteris Attici, si cum aqua bibatur, ut anginis, sic

ſic comitiali morbo prodeſſe in pueris, Dioſcorides ait. Plinius idem de purpureo in violis flore tradit. Sed ſuſpectum ſibi id ait Remb. Dodonæus lib. de Floribus, cap.1.

Epilepticus, ut ait Raimundus Lullus, penitus ſanabitur ſi jejunus bibat cochlear vini, cui meliſſa ſive citraria impoſita fuerit ad deſtillandum. Aqua deſtillata ex meliſſophyllo contuſo inque vino macerato, ſi quotidie bibatur, vel in ore retineatur, apoplexiam, & epilepſiam, uti & alios ex pituita, vel atra bile affectus. Auctor Remaclus F. Limburgenſis libro de aquis deſtillatis, quæ in communi ſunt uſu: item Euonymus Philiatros in Theſauro ſuo. (1) 1) pag. 210. Si quis morbo comitiali in terram conciderit, ut is excitetur, utile eſt naribus ſubdi, & olfaciendum dari oleum de ſpica, quod vulgo oleum balſaminum vocant. Ita in Theſauro ſuo Euonymus, ſive Geſnerus. (2) Ruta craſſos ac 2) pag. 376. viſcidos cerebri humores attenuat atque educit: unde cruda, coctave contrita naribus atque ori comitiali morbo laborantium indi ſolet, ut ex Plinio conſtat. Vide & Michaëlem Savanorolam tract. VI. cap. de capitis morbis. Vinum, cui ſalvia indita, ab eo accipit vim calefacientem, & exiccantem humores pituitoſos. Quare conducit paralyticis, epilepticis, & tremulis, item vertigini, morbiſque aliis, qui proveniunt à materie frigida. Vide Cardanum lib. II. de tuenda Sanitate, cap. XXXIII.

Ex alſina, quæ vulgò dicitur *morſus gallinæ*, aqua deſtillata datur pueris epilepticis, ſive ſola, ſive cum aqua fontana. Sed non videtur ei remedio multum fidere Euonymus Philiatros, ſive Conradus Geſnerus, in Theſauro de 3) pag. 52. 53. remediis occultis. (3)

Sternutamenta provocat naſturtium: quod inde dictum, quia nares torqueat, ut Varronis ac Plinii judicium eſt. Etiam ocimum acrimoniâ odoris ſternutamento juvat: imo & propterea aliqui ozyma ſcribunt: quaſi ſit ab ὄζειν, ſed falluntur, nam aliter optimi codices Latini, & Græci.

Helleboro nigro, quod vocatur polyrrhizon, item entomon, vel ecſtromon, cerebrum purgatur: unde, ut Plinius ait lib. XXV, cap. V, *plerique ſtudiorum gratiâ ad pervidenda acrius, quæ commentabantur, ſæpius ſumptitaverunt.* Inque his, ut ibidem legas, Carneades reſponſurus Zenonis libris. Imo & comitiali morbo prodeſt. Nam, ut ibidem legas, *Druſum, Tribunorum popularium clariſſimum, cui ante omnes plebs ſtans plauſit, optimates verò bellum Marſicum imputavere, conſtat hoc medicamento liberatum comitiali morbo in Anticyra inſula: ibi enim tutiſſimè ſumitur, quoniam ſeſamoides admiſcent. Italia veratrum vocat.*

Manna omne purgat cerebrum: imò & pectus, ſtomachum, alvum: præcipueque conducit bilioſis. Porrò manna, non dico Judæorum illud, ſed noſtrum, ſuccus eſt laricis arboris, aut fraxini: quod primus docuit Matthias

 Lobelius.

Lobelius. Pituitam cerebro ſubducit piper cum uvis paſſis, vel Corinthiacis comeſtum.

Majorana, quæ Dioſcoridi μάϱον, ob vim calefaciendi, & exſiccandi in ſecundo gradu, medetur frigidis cerebri, ac capitis morbis, ac naribus indita, pituitam provocat, & ut ſternutes facit: etiam ſi manduces, vel apponas dentibus, eorum dolores mitigat. Roſmarinus itidem, qui Græcis λιβανωτὶς ϛεφανωματικὴ. (4) ob vim calidam & ſiccam, cerebrum exſiccat, & morbis cerebri ac capitis adverſatur ex frigida & humida cauſſa provenientibus. Quod & apud Serapionem legas. Eadem de cauſſa ſenſus & memoriam acuit. Lavandula quoque in tertio gradu calida eſt, ſiccaque: & ideo liquor ejus ſtillatitius, ſi fronti ac temporibus illinatur, conducit morbis cerebri ex frigore, ſed ſine copioſo humore, contractis. Leviori etiam hemiplexiæ medetur, ac morbo ipſi comitiali. Subinde etiam reficit eos, qui ſyncope laborant. Putatur autem lavandula eſſe eadem ac caſia, non quidem prout ſumitur pro cinamomo, ſive canella: ſed ut caſiæ voce utitur Maro Ecl. II, & IV. Georg.

4) *libanotis coronaria.*

Sinapi caput expurgat pituitâ: imò & ſternutamento juvat: ſed oculis obeſt. Imò ex eo σίνηπι putatur dici, quia σίνεται τὰς ὦπας. Sed atticè νάπυ vocatum: ut potiùs videatur σίνηπι, vel σίναπι, appellari quaſi σίνων νάπυ, *lædens napu*. Quia nempe oculos lædit. Unde & Columellæ ille notiſſimus verſiculus libro X.

Seque laceſſenti fletum factura ſinapis.

CAPUT XXII.

De morbis colli: tonſillarum, angina, &c. & remediis: hyſſopo, bubonio, ptiſana, tragacantha, plantagine, & ſimilibus.

HInc confero me ad morbos faucium qualis ille tonſillarum, qui Græcis παρίσθμια, quem tamen alii capitis cenſent. Item ἡ κυνάγχη, ſive angina.

His remedia tradit Plinius lib. XXVI, cap. IV: *Anginæ argemonia medetur, ſumta ex vino: hyſſopum cum vino decoctum & gargarizatum: peucedanum cum coagulo vitali marini aquis partibus. Proſerpinaca cum muria ex manis & oleo trita, vel ſub lingua habita. Item ſuccus de quinquefolio potus cyathis tribus. Hic & omnibus faucium vitiis medetur gargarizatus: verbaſcum privatim tonſillis in aqua potum.*

Aſteris quoque Attici, ſive bubonii flos purpureus cum aqua ſi bibatur, anginæ medetur: ut eſt apud Dioſcoridem. Contra gutturis exulcerationes, ac ſcabritiem prodeſt ptiſana ex tritico, vel hordeo: ut eſt apud Dioſcoridem.

Tragacantha tollit aſperitatem arteriæ aſperæ; ut eſt apud Dioſcoridem lib. III. Itaque phonaſci, & qui mollitiei vocis ſtudebant, hanc edebant, teſte Syneſio.

Strumis

Strumis conducunt (ut Plinius ait lib. XXVI. cap. V.) *plantago cum melle & axungia: quinquefolium: radix persolata item cum axungia, operitur folio suo imposita: radix mandragora ex aqua.* Et mox: *Damasonium, qua & alcea vocatur, sub solstitio collecta, imponitur ex aqua cœlesti folium tritum, vel radix cum axungia tusa, ita ut imposita folio suo operiatur. Sic & ad omnes cervices dolores, tumoresque, quacunque in parte. Bellis in pratis nascitur, flore albo, aliquatenus rubente. Hanc cum artemisia illitam efficaciorem esse produnt. Condurdum herba solstitialis, flore rubro, suspensa in collo, comprimere dicitur strumas: item verbenaca cum plantagine.*

Uvæ morbo prodest radix portulacæ collo appensa. Plinius lib. XX, cap. XX: *Pratorii viri pater est Hispania princeps, quem scio propter impatibiles uva morbos radicem ejus* (portulacæ) *suspensam è collo gerere, praterquam in balneis: & ita liberatum incommodo omni.*

Similiter uvæ, ac faucium inflammationi medentur mora immatura & acerba. Nam humores à capite influentes exsiccant, atque partis affectæ æstum refrigerant.

CAPUT XXIIII.

De morbis thoracis, ac viscerum qua eò continentur: spirandi difficultate, inflammatione pulmonis, tussi, tabe, &c, & plantarum remediis absinthio, thymo, scabiosa, hyssopo, verbenaca, consiligine, ac pluribus aliis.

HÆc de capitis ac colli morbis. Accedo ad morbos thoracis, & eo contentorum, itaque huc etiam pertinent, δύσπνοια, sive spirandi difficultas, ἡ ὀρθόπνοια, cum non ducimus spiritum, nisi recta cervice: ἡ περιπνευμονία, sive pulmonum inflammatio, ἀπόστημα ἐν πνεύμονι, sive vomica pulmonis: 1) *deliquium* ἡ φθόη, sive tabes: membranæ costis subtensæ pleuritis: cordis, συγκοπὴ, (1) & palpitatio.

Absinthium, quia vim habet abstergendi, prodest pectori obsesso ab humoribus crassis ac viscosis: præsertim si sumamus cum iride.

Thymus quoque thoracem & pulmones expurgat, idque ob vim calefaciendi, & exsiccandi in tertio ordine: qua incidit pituitam, & facilem exscreationem præstat, præsertim mixtum melli, & delinctum; ut Dioscorides tradit.

Scabiosa vulgò quædam herba, sive à scabritie, sive quia valeat adversus scabiem, dicitur. Sed quomodo olim vel Latinis, vel Græcis, fuerit nuncupata, non liquet. Imò nec quomodo Arabes appellent. Hæc vim habet calefaciendi, attenuandi & purgandi, eoque viscidos thoracis humores præsertim senum, deterget, ac lenit, quod tussis exasperavit. Unde versiculi illi, quos Brassavolus scriptos ait ante annum CIↃ C, nempe temporibus Urbani II, qui vivere desiit anno CIↃ XCIX:

 Urba-

Urbanus per se nescit pretium scabiosæ:
Nam purgat pectus, quod comprimit ægra senectus,
Purgat pulmonem, laterisque simul regionem.

Ficus *coctæ cum hyssopo pectus purgant, pituitam, tussim veterem:* ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Atque addit postea, *decoctas cum fœno græco utiles esse pleuriticis, & peripneumonicis.*

Hyssopus, quia calefacit & exsiccat, tum cerebrum, tum thoracem ac pulmones, tum nervos etiam, à pituitosis humoribus expurgat. Imprimis verò senibus conducit quorum pectus fere lentâ crassâque pituita obsidetur. Maxime autem prodest, si decoquatur cum ficis, aqua, melle, & ruta. Quomodo & opitulatur diuturnæ tussi, peripneumoniæ, & orthopnœæ. Nec tamen certo statuas, quæcumque de hyssopo veteres prodidere, ea nostræ convenire hyssopo. Nostra enim est inter hortenses herbas atque olera, eâque utimur, ut juscula, sive condimenta ciborum sapidiora fiant. Nihil tale veteres de hyssopo. Vide omnino Fabium Columnam libro de minus cognitis stirpibus cap. XIV: ubi in eo est, ut ostendat hyssopum nostrum non esse veterum hyssopum.

In dyspnœa, sive difficultate spirandi, crassi & viscosi humores, qui pectus obsident, incidi, attenuari, & educi debent. Hæc præstant oxymeli cum aqua cinnamomi: & syrupus è succo cardui, veronicæ, & scabiosæ: ut est apud Joannem Cratonem à Craftheim lib. IV, Consilio VIII. Pluraque ibidem in hanc rem. Item Consilio IX. De asthmate, ac remediis è plantis, adi ejusdem libri Consilium XII, quod ab Caspare Hofmanno, Medico Electoris Brandeburgici datum fuit. Universè prodest verbenaca. Plinius libro XXVI, capite VII: *Verbenaca omnibus visceribus medetur, lateribus, pulmonibus, jecinoribus, thoraci, Peculiariter autem pulmonibus, & quos ab his phthisis tentat.*

Etiam pulmonis vitiis, sanguinemque rejicientibus utilis est quinquefolii succus, ut Plinius eodem ait capite. Ac postea subjungit, *Radix herbæ consiliginis suum quidem, & pecoris omnis, remedium præsens est pulmonum vitio, vel trajecta tantum in auricula. Bibi debet ex aqua, haberique in ore assiduè sub lingua.* Decoctum thymi cum melle utile est orthopnoicis, & asthmaticis; ut tradit Dioscorides.

Tussientibus prodest avenæ succus in sorbitione, ut Dioscoridi, ac Plinio, traditum. *Ad tussim,* ut Plinius ait lib. XX, cap. IV, *mane jejunis raphanus prodest cum melle.*

Rosarum aqua stillatitia, præcipuè ex rosis candidis, ac diluti ruboris, & Damascenis, qui ab odore aliter Moscatæ dicuntur, vim habent corroborandi, tremori ejus ac palpitationi occurrendi, & reparandi spiritus. Quæ & præstant rosæ rubentes, dictæ provinciales: sed minor earum vis ob partes magis terreas; præsertim si exsiccatæ fuerint, quomodo, absumto fere humore, non tam

tam humectant, quam adstringunt. Crocus etiam corroborat cor: crudos thoracis humores concoquit, pulmones obstructos aperit: & in his tantum pollet, ut & phthisicis alioqui jam jam animam acturis, spiritum quasi reducat, & vitam ad dies aliquot proroget: ut Dodonæus narrat lib. de Flor. cap. L. Ocimon (à quo ocymon differt) ut odore capiti prodest, ita & cordi, ac cardiacis affectibus medetur, mœrorem discutit ab atra bile provenientem, ut hilaritas succedat: teste Simeone Sethi.

Varia è plantis ad tussim remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. V. VI, VII. Aqua rosarum destillata cor corroborat, eoque in syncope prodest. Auctores Avicenna, (2) & Mesue, (3) quorum hic duarum solum aquarum destillatarum meminit; puta rosarum, & absynthii. Magis verò corroborat cor ea, quæ paratur ex rosis rubeis: quàm candidis. Cujus caussa, quod illa magis calefacit, hæc magis refrigerat: ut monitum Remaclo F. Limburgensi libro de aquis destillatis. Cor, cerebrum, nervos, ac corpus universum corroborat, imo juventutem conservat, oleum rorismarini. Id quomodo fiat docet in Thesauro Euonymus. (1)

2) *lib. 2. cap. de rosis.*
3) *cap. de rosis.*
1) *pag. 328, 329.*

Cardiacorum morbo unica spes in vino: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. II. Ac præcipuè vino vetere, & generoso, ut indicat Juvenalis Sat. V:

Ipse capillato diffusum consule potat
Calcatamque tenet bellis socialibus uvam,
Cardiaco nunquam cyathum missurus amico.

Ubi *cardiacus* dicitur de eo, qui laborat cordis morbo, puta syncope, sive cordis deliquio, non de affectione ea, qua stomachi os ab acribus morsum humoribus dolorem gignit: etsi vox ea sic sæpe usurpetur. Nec enim eo in morbo temere bibendum vinum: ut tradit Celsus. Pluraque de eo Hieronymus Mercurialis lib. VI, Var. Lect. cap. I.

Vinum quoque lætitiam parit: cujus rei duplex imprimis ratio redditur. Una quidem quia spiritus auget, & inspissatos diluit. Altera verò quia humorem melancholicum, qui frigidus est, ac siccus, calore, & humore suo corrigit, ac discutit.

In deliquiis acetum odore suo quasi animam reddit.

Melissophyllon, officinis dicitur melissa, Latinis apiastrum; sed ambiguo nomine, cum & alterum sit apiastri genus, multum differens; etsi Plinius confuderit. Est vero melissophyllon inter ea, quæ cor, ac spiritus vitales vehementer recreant, ac reficiunt. Præcipuè verò hanc vim habet aqua vitæ, si in ea ter, quater, sæpiusve sit melissophyllon maceratum, ac succus deinde in aquam vitæ expressus: quam rem plenius tradunt Chymici. Avicenna, Serapionem secutus, tradit spodium cor, & ventriculum roborare. Cùm verò spodium Dioscoridi, & Galeno sit metallicum quid quod in ærariis fornacibus comparatur, intelligit ille exustas cannæ radices. Quo de errore fusiùs Ioannes Manardus lib. XII, epist. V.

Imò omnia calida, & humida, maximam habent convenientiam cum calore nostro, quia & ipse calidus pariter, & humidus. Hujusmodi igitur corrigunt, & siccam cordis intemperiem. Inque iis non infimum obtinet locum herba, quam veteres dixere buglossum, officinæ autem borraginem vocant: voce forsitan corrupta ex corrago. Nam apud Appuleium, non Madaurensem, sed juniorem, in historia de virtutibus Plantarum legas: *Buglosson Græcè, Prophetæ γόνον αἰλύρου, (2) Romani linguam bubulam, Lucani Carroga.* Ubi alii, *Lucani corrago.* Nisi istic *borrago* legendum. Quicquid sit, qui descriptionem buglossi apud Dioscoridem, & Avicennam, contulerit cum borragine nostra, facilè videbit, unam eandemque esse plantam.

2) catulum felis.

Quod autem dicebamus buglosso cor recreari, pellique tristitiam id apud Dioscoridem legas lib. IV, cap. CXXIII. Idemque de borragine traditum Scholæ Salernitanæ cap. XXI, editionis optimæ, quam Renatus Moreau dedit. Ut non absurde sentiant, qui putant esse plantam illam Ægyptiacam, quam Homerus Iliad. Δ. quia oblivionem tristitiæ induceret, νηπενθὲς vocat. Hanc ait in Ægypto ab Helena vino inditam, ac tantarum fuisse virium, ut qui potum illum gustaret, toto eo die nullam emitteret lachrymam. Et sane Plutarchus etiam putavit esse buglossam, ut videre est lib. 1, Symposiacôn, quæst. 1. Quamquam idem & alteram adferat rationem, sed mysticam: nempe, ut intelligantur sermones decori atque loco convenientes; quæ & Macrobii sententia est lib. VII Saturnal. cap. I.

Præterea cor recreant, eoque syncope, sive deliquio animi laborantibus prosunt, tum quæ purgant spiritus turbulentos, velut aromatica; tum quæ languentes spiritus suscitant; ut herbæ bene olentes. Adhæc si spiritus intus æstuat, vel foras exundet, proderunt succus limonum comestus, acetum naribus admotum. Prius retundit fervorem spiritus: alterum impedit spiritus effluxum. Quid autem mirum si acetum id possit, quando & aqua, si affundatur, id præstet propter frigus. Hoc *adspergere*, vel *obsipare aquulam*, dixit Plautus Bacchid. & Cistellaria. Atque alios etiam conciliandæ lætitiæ modos suggeret Avicenna cap. IX. tractatu 1. de virtutibus cordis.

Ocimum, quod vulgo basilicon, uti & junioribus Græcis, inter cardiaca reponitur à Simeone Sethi: ut quod odore suo cerebrum ac cor juvet, atræ bili occurrat, ac hilarem reddat. Mirum quàm hæc abeant à veterum somniis. Quam enim ab iis noxium creditum sit, Plinius ex Chrysippo dicet lib. XX, cap. XII item Florentinus in Geoponicôn Collectaneis lib. XI, cap. XXIX. Sed Plinius loco memorato subjungit secutam ætatem longè melius de eo sensisse, & quàm ad varia utile sit ostendit. Ac Galenus quoque in secundo de Alimentorum Facultatibus, cap. LVI, agnoscit quidem esse succi vitiosi: sed falsum esse ait, quod prodidere, paucis diebus inde scorpiones gigni si tritum immittatur in ollam inanem, atque ea ad solem quotidie calefiat.

Junio-

Juniorum tamen aliqui non verentur ſcribere: compertum ſibi in hominis cerebro ortum ſcorpionem, ex crebro ocimi odoratu. Sed non perſuadent. Etſi ſciam vermiculos ex ocimo corrupto generari. Pro magnis ocimi virtutibus ſtat quoque Arabum medicorum cohors.

Melopeponis odor deliquio animi medetur. Dioſcorides idem prodit de cucumere. Enimvero de eo quod vulgò cucumerem dicimus, verum non eſt. Rectè interim Dioſcorides, quia ejus temporibus necdum obtinebat nomen melopeponis: ſed is cucumeris vocabulo continebatur. Nam, ut alibi dicimus, melopeponis appellatio Neronis aut Veſpaſiani demum temporibus cœpit.

Crocus comeſtus calore ſuo ſpiritus craſſos attenuat, eoque lætitiam adfert: quod Schola prodit Salernitana cap. XLIX. Imò & vivaces reddit quotidianus uſus, dum modicus ſit. Sanè Verulamius in Hiſtoria Vitæ ac mortis eo majores magis longævos fuiſſe arbitratur, quod tum magis uterentur croco in placentis, juſculis, ac ſimilibus: Hibernos etiam diutius vivere cenſet, quia utantur induſiis croceatis. Quia verò lætitiam adfert, eo & riſus multi cauſſa eſt, ſi immodicè adſumatur. Sanè Simeon Sethi refert, ſi tres drachmas adſumſeris, fore θανάτυ πρόξενον *hoſpitem mortis prænuntium*. Imò & Dioſcorides ait, ad tres drachmas ex aqua potum fore θανάσιμον. Nimirum immoderatè ſumtus ſic aperit meatus, ut ſpiritus excedant: ac riſus ejuſmodi non tam riſus, quam convulſio imitans riſum.

Turcæ plantæ Aſſeral aliquantum comedunt. Hinc amentes prælium ineunt, cunctaque pericula contemnunt. Sic Jul. Scaliger Exercitat. CLIIII. Atque addit aliquanto poſt, ut poſt epulas etiam comedant, ac exinde læti exultent. Verùm aliquos plantam non *Aſſeral* vocare, ſed *Matslach*.

Lateris & pectoris dolores (ſanat) *verbaſcum cum ruta ex aqua. Vettonicæ farina bibitur ex aqua calida.* Ita Plinius lib. XXVI. cap. VII. Ac poſtea ſubdit: *Peucedani ſuccus, doloribus lateris pectorisq;, ſi febres non ſint.* Item: *Geum radiculas tenues habet, nigras, bene olentes. Medetur pectoris doloribus, aut lateris.* Poſtea addit: *Pleuriticis & peripneumonicis, centaureum majus.* Ac deinde: *Pleuriticis peucedani ſuccus. Halus autem, quam Galli ſic vocant, Veneti cotoneam, medetur lateri.* Ac poſtea: *Eoſdem effectus lateris doloribus habet chamærops, ex vino pota.*

Purulenta præcordiorum ſanant raphani, ſi cum melle edantur; ut apud Plinium eſt lib. XX. cap. IV.

CAPUT XXIV.

De morbis partium ventris, quæ conſervationi individui inſerviunt. Ac primùm quidem de paſſionibus ſtomachi cruditate, nauſea, &c. jecinoris, hepatis, & renum, aliorumque viſcerum obſtructionibus: jecoris, & ſplenis, veſicula

cula fellis vitiis: atrophia unde phthisis, hydrope, scirrho, ictero, bile. horumque remediis scordio, moris, raphano, melyssophyllis, rosis Provincialibus, cappare, scolopendrio, roremarino, brassica, &c.

VEnio nunc ad alvum sive ventrem: de quo scitè Plinius lib. XXVI, cap. VIII: *Plurimùm homini negotii alvus exhibet, cujus caussâ major pars mortalium vivit. Aliàs enim cibos non transmittit, aliàs non continet, aliàs non capit, aliàs non conficit. Eoque mores venêre, ut homo maximè cibo pereat. Hujus gratiâ præcipuè avaritia expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad stomachum: huic profundi vasa exquiruntur. Et nemo vilitatem ejus æstimat, consummationis fœditate. Ergo numerosissima est circa hanc medicinæ opera.*

Quare de ejus quoque morbis pariter ac remediis pauca dicam. Distinctè verò agam prius de partibus ventris, quæ inserviunt conservationi individui, deinde de iis, quæ sunt propter conservationem speciei. Prioris generis sunt stomachus, jecur, folliculus fellis, lien, renes, vesica, & alvus sic pressè dicta. In stomacho attenditur cruditas, nausea, imminutus, vel corruptus appetitus. Singultus convulsivus.

De stomacho ita Plinius lib. XXVI, cap. VII: *Stomachum corroborat scordotis succus, centaureum, gentiana ex aqua pota: plantago aut per se sumta in cibo, aut cum lente, alicave sorbitione. Item aristolochia pota: agaricum manducatum siccum, ut ex intervallo merum sorbeatur: nymphea heraclia illita: peucedanum succus.* Alia etiam remedia postea subjungit. Raphanum sylvestrem purgare stomachum legas lib. XX, cap. IV.

Stomacho bilioso, ac cardialgiæ ab humore bilioso profectæ, medetur polenta succo mali punici adspersa: ut exemplo probat Hippocrates lib. II. epidem. Mora stomachum, & jecur æstuans refrigerant.

Amygdalæ virides cum suo operimento comestæ corrigunt stomachum humoribus abundantem: ut est apud Dioscoridem.

Mespila ante cibum comesta stomachum corroborant, & vomitum compescunt.

Stomachum roborant uvæ passæ; præsertim illæ quibus aliquid inest austeri: idque ob vim adstringentem.

Pipere condimus cibum, tum ut melius sapiat, tum ad stomachum calefaciendum, quo faciliùs concoquat. Quod si stomachus quidem frigidus sit, jecur calidum, proderit compositio diatrion pipereon, ut Galenus vocat. Nam sic stomachus calefiet, nec calefiet jecur: cujus caussa est, quod compositio ea constet ex tribus piperis generibus, calidis quidem, sed caloris evanescentis, priusquam ad hepar perveniatur. Ratio hujus, quod calor ille in substantia tenuium partium consistat: ut tradit Joannes Crato lib. IV,

Con-

Consilio VI (1). Apud eundem Consilio VIII. legas, decoctum radicum cichorii ex jure pulli frigori ventriculi occurrere, nec epar calidum offendere. Item suadet ut flores cichorii saccharo conditi mane assumantur.

1) pag. 30. edit. Francof. a. 1593.

Aqua destillata è menta, betonica, melissophyllo, balsamita, satureia, salvia, serpillo, polio, pulegio regali, hasta regia, ex foliis singulorum; capitis & stomachi infirmitati, ex causa frigida provenienti, medetur, concoctionem etiam juvat: uti & ventris fluxum sistit: quemadmodum Euonymus; sive Gesnerus docet in Thesauro de remediis occultis.

Ad stomachum etiam pertinent vomitiones, quas *faciles præstat radix Vettonicæ, ellebori modo* IV. *drachmis in passo, aut mulso. Hyssopum tritum cum melle utilius, præsumto nasturtio, aut irione. Est & silybo lacteus succus, qui densatus in gummi sumitur, cum melle supra dicto pondere, præcipueq́; bilem trahit. Rursus sistunt vomitionem cuminum sylvestre. Vettonicæ farina ex aqua mulsa, plantago decocta caulium modo.* Postea addit, *Singultus hominum sedat: item aristolochia.*

Malis Persicis ea est odoris suavitas, ut & cardiacis succurrat, ac fœtori oris ex stomachi vitio. Etiam comesta sedant continuum vomitum ex jactatione maris obortum; quemadmodum tradit Julius Alexandrinus lib X. Salubrium.

Adversus nauseam à mari utile est vinum absinthites. Nam εὐςόμαχον est, ac vi adstringente stomachum corroborat. Verùm, ut monitum Avicennæ, adsumi non debet, nisi expulso jam per vomitum humore pituitoso, ac bilioso.

Crocus quòque nauseam maris tollit. Sanè Verulamius narrat in Historia Vitæ & Mortis Anglum quendam, qui ex mari gravissimè semper solerêt ægrotare, cùm stomacho sacculum croci all gâsset, omnis fuisse nauseæ expertem.

Capparis ob attenuandi & incidendi vim, lienis, & hepatis obstructionibus medetur: præsertim si adsumatur cum oxymelite, vel aceto. Sanè qui quotidie comedunt, non laborare lienis doloribus, etiam apud Plinium legas lib. XX, cap. XV.

Jecoris vitia sunt ἀτροφία, (2), & hydrops quæ ex frigore, itē ejus visceris obstructio vel scirrhus, Ad ἀτροφίαν verò etiam refer καχεξίαν (3). Hydrops sive aqua intercus est triplex: vel ἀνὰ ἢ κατὰ σάρκα (4), sive etiam λευκοφλεγματία, sic ab alba pituita, qua totius corporis superficies in tumorem extollitur, dicta: vel ὁ ἀσκίτης, à similitudine utris: vel τυμπανίτης, à tympano. His nunc quæ Deus remedia è plantis concesserit, videamus.

2) nutriendi impotentia.
3) malam habitudinē.
4) per seu secundum carnem.

In Pthisi deploratis prodest consiligo, ut Plinius ait lib. XXV, cap. VIII. Atque inibi legas, ubi nascatur. Ad jecinoris dolores hordeum in posca decoquitur, aut in vino, ut ait Plinius.

Raphani, jecinori prosunt, & hydropicis quoque ex aceto, aut sinapi sumti: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Sampsuchi decoctum si bibatur, conducit hydropicis morbi initio: ut est apud Dioscoridem.

Melissophyllon, sive citraria, vino imposita ad distillandum, hydropem sanat, quæ à caussa fuerit frigida: ut est apud Raimundum Lullum.

Iecur plurimis herbis roboratur, quas vide apud Ioannem Manardum lib. XVI, epist. III, quæ ad Cardinalem Campegium.

Hepar, renes, & viscerum alia, ubi debilitata, firmantur rosis provincialibus exsiccatis. Nam & roborandi & adstringendi vim habent, ut ante diximus. Crocus ob calefaciendi vim tollit hepatis, & fellis obstructionem: medetur & morbo regio, bonumque inducit colorem: ut tradit Dioscorides.

Hepaticis Dioscoride teste, prodest radix chrysocomes, idque quia vim habeat calefaciendi, & adstringendi.

Betæ succus tenuium est partium, ac facultatem habet abstergendi. Eoque prodest jecori, unde infertos crassos pravosque humores educit. Ac similiter conducit lieni, si cum aceto, vel sinapi comedatur. Ita Galenus lib. II. de Aliment. facult.

Semen floris, qui vulgo *aquileia* (Belgis *akeleie*) conducit obstructioni jecoris, & morbo regio laborantibus. Drachmæ pondo cum croci obolo in vino exhibendum: ut docet Tragus. Addit verò, eum, qui sumserit sedulo esse cooperiendum, ut sudor emanet. Gesnerus censet esse florem, qui veteribus à leonini rictus similitudine *leo* vocatur. De quo Columella in X:

Narcissique comas, & hiantis sæva leonis
Ora feri.

Sed Dodonæo (4) is potiùs *ἀντίῤῥινον* (5) vocatur. Nempe quia hic felicius rictum leonis exprimat, quàm aquileia. Amygdalæ amaræ lienis & hepatis obstructioni medentur, ac valde abstergent purulentos & viscidos humores.

4) *lib. de Floribus cap. 24*
5) *vel ἀνάῤῥινον, sic à resimo naso.*

Agaricum (ut Galenus ait, cap: de agarico) arquatos ex jecoris obstructione sanat. Cujus caussa est, quod ut ibidem legas, vim habet calefaciendi, & crassos humores incidendi.

Lactuca suo frigore retundit calorem jecoris, ac facit, ut non gignat bilem, sed sanguinem. Estque ea ratio, cur lactuca biliosis conveniat, & à medicis nonnullis sanguinem gignere dicatur. *Iocineri privatim Teucria bibitur recens, drachmis IV, in posca hemina:* ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII. Ac postea addit: *Iocineri anagallides mirè prosunt.* Item, *Acoron jecinori medetur.* Ac postea: *Tripolium in maritimis nascitur saxis, ubi alludit unda, neque in mari, neque in sicco, folio satis crassiore, palmo alto, in mucrone diviso, radice alba, odorata, crassa, calidi gustus. Datur hepaticis in farre decocta. Hæc herba eadem videtur quibusdam, quæ polium.* Subjungit post aliqua: *Iocineri herba*

ri herba melandryum, nascens in segete, ac pratis flore albo odorata. Ejus cauliculus cõteritur ex vino vetere. Item herba chalcetũ e vineis contrita imponitur.

Hepatis obstructioni comestæ conducunt avellanæ, si audimus Matthæum de Gradi, magni nominis medicum; ut eum Ludovicus Nonius vocat lib.I. de re Cibaria, cap.XXXVII. Sed eam sententiam jure reprehendit, quia Galeno teste, nullam habeant vim viscera abstergendi: imo stomacho & hepati noceant, ac pravos in visceribus humores gignant; ut Rhasis tradit in Aphorysmos.

Iecoris calidæ intemperiei prodest intybus comestus, præsertim sylvestris, qui cicorea dicitur. Hanc ei vim tribuunt Dioscorides..... & Galenus lib. VIII. de Compositione medicamentorum secundum locos. Ubi tradit, non eò solum hepati prodesse, quia vim habet refrigerandi, sed etiam quia adstringit ac corroborat. Sunt & morbi lienis; ut ejus tumor ac distentio, scirrhus, & inflammatio: adhæc à jecore, & liene sunt ἴκτερος, qui biliosi est humoris in cutem, & extima corporis effusio, uti icterus arquatus, quo melancholicum humorem eodem effundit: præterea affectio hypochondriaca.

De morbis jecoris pariter ac lienis sic Galenus (Latine solum adscribam) lib XIII. methodi med. cap XVII. *Similia genere medicamenta ambo viscera, jecur, & lien, postulant. Cæterùm tanto valentiora lienis, quanto crassiore utitur alimento. Scirrho igitur laborantibus ipsis convenientia nutrimenta sint; genere quidem eadem sed majoris, minorisq́ue ratione differentia. Quale ergo est jecori medicamentum absynthium; tale est lieni capparis cortex. Quale rursus jecori est eupatorium, tale est lieni scolopendrium. Itaque & si capparis ex oxymelite edatur, utilis sanè est utrique visceri. Cæterùm nec ipsa pari modo, nec similiter, mistum habens oxymeli. Nam & ipsa copiosior, & ex minus diluto oxymelite lieni erit utilior.*

In regio morbo crudum absinthium bibitur cum opio, aut adianto: ut vulgo quidem legitur apud Plinium lib. XXVII, cap. VII. Sed pro *opio* legendum *apio*: ut est in quibusdam vett. libris, ac Mercurialis corrigit lib. II. Var. Lect. cap. VIII. Præterea icterico sive regio morbo prodest betæ succus: teste Plinio lib. XX. cap. VIII. Etiã juvare ajunt conyzam & buphthalmum, quorum flores flavi; imo conducere volunt cuncta vultum ictericum referentia. Sed nulli veterum putarunt, ex similitudine coloris aut figuræ posse statui de medicamento. Posteriorum illud seculorum inane est commentum. Rosmarinus regium morbum sanat, si quis ante exercitationem in aqua coctum bibat, & ab exercitatione se lavet, ac bibat vinum. Testis Dioscorides.

Tamarix quantopere lieni immodico medeatur, argumento sint illa Plinii lib. XXIV, cap. IX. *Arbitrantur quidam hanc (myricen) esse tamaricẽ, sed*

sed ad lienem præcipua est, si succus ejus expressus in vino bibatur: adeoque mirabilem ejus antipathiam contra solum hoc viscerum faciunt, ut affirment, si ex ea alveis factis bibant sues sine liene inveniri. Et ideo homini quoque splenetico cibum potumque dant in vasis ex ea factis. Hanc tamaricis virtutem in medendo lieni, etiam indurato, cum nosset, primus eam in Angliam transtulit Edmundus Grindallus: qui cum temporibus Mariæ Reginæ Anglicæ exulasset, ea mortua in Angliam reversus, Londinensis est factus Episcopus, hinc Eboracensis, ac tandem Cantuariensis Archiepiscopus, ac moriens anno CIƆ IƆ LXXXIII, successorem habuit Joannem Witgiftum. Verùm alia etiam sunt quæ lieni medeantur. Nam & *raphani lienem extenuant*: ut est apud Plinium lib.XX,cap.IV. Sed & althea illi medetur: ut apud eundem est lib.XXVI,cap.IX. Idem sic scribit lib.XXV,cap.V: *Invenit & Teucer eādē ætate Teucrion, quam quidam hemioniam vocant, spargentem juncos tenues, folia parva, asperis locis nascentem, austero sapore, nunquam florentem, neque semē gignit. Medetur lienibus: constatque sic inventam: cum exta super eam projecta essent, adhæsisse lieni, eumque exinanisse. Ob id à quibusdam Splenion vocatur: narrant sues, qui radicem ejus ederint, sine splene inveniri.* Ubi pro *Splenion* Ulysses Aldrovandus, sive Thomas Demsterus, lib. de quadrupedibus b sulcis cap.XXXVI (1), *asplenion* emendat: nempe quia facit ἀσπλήνυς (2). Sed nihil muto. Nam eadem herba, quia σπλῆνα τήκει, (3) dicta tum ἀσπλήνιον, tum σπλήνιον, ut Dioscorides ait lib.III,cap.CLI: ubi & σκολοπένδριον, & ἡμιόνιον dici addit. De *hemionio* idem dicentem Plinium jam antea audiimus. Nicolaus Myrepsus σπληνοδάπανον appellat: nempe absumit splenem, ut diximus. Piper quoque aceto mixto impedit splenis tumorem.

1) *pag. 977.*
2) *liene carentes.*
3) *splenem absumit.*

Quædam etiam sunt χολοδόχου κύστεως πάθη (4), ut obstructio. Raphani sylvestris cortices in vino bilem detrahūt: ut est apud Plinium lib.XX, cap.IV. Drosaton idem præstare mox dicam.

4) *morbi vesiculæ fellis.*

Brassica non percocta bilem detrahit; juxta Plinium lib.XX, cap.IX.

CAPUT XXV.

De remediis, quæ sunt intestino, & ano; tum renibus, vesica, & peni, quatenus egestioni urinæ inservit: nimirum de dolore colico, passione iliaca, cita, durave alvo, hæmorrhoidibus, lumbricis, obstructione, calculo, stranguria: horumque in plantis medela milii, marathri, &c. malvarum, fabarum, allii, &c. amaranthi, hypocistidis, &c. violarum, aloës, &c. absinthii, menthæ &c. betonicæ, agarici, &c. cerasorum, fragorum, &c. napi, asparagi, &c.

INtestinorum morbi sunt κωλικὴ ὠδύνη, sive dolor colicus, ὁ εἰλεὸς, sive iliaca passio; διέξοδος ταχεῖα, sive cita alvi dejectio; affectio κοιλιακὴ (5), λειεντερία (6), διάῤῥοια (7), δυσεντερία (8), τεινεσμὸς (9), ἕλμινθες, sive lumbrici,

5) *cœliaca.*
6) *lævitas intestinorū.*
7) *profluviū*
8) *intestinorum exulceratio.*
9) *irrita dejiciendæ alvi cupiditas.*

brici, ἀσκαρίδες, qui tenues & teretes (10). Torminibus ventris prodest, si milium tostum in sacculo parti affectæ imponatur: ut est apud Dioscoridē. 10) *lumbrici*

Marathro sive fœniculo comesto ructus, flatusque ventris sequi solent. Sed dubium, num hoc inde sit, quod fœniculum flatus gignat, an pellat. An si natura sua flatus dissiparet, Dioscorides, Galenus, Ægineta, Oribasius, Simeon, alii Græcorum, ex Arabibus etiam tam illustris virtutis meminissent.

Allium corporis flatus excitare, dictum *Hippocrati* lib. IV. de morbis acutis. Quod de viridi allio capiendum. Siccum enim dissolvit. Vel dicendum eo credi excitare, quia expellit. Quomodo senæ folia inter flatulenta reponunt, quæ flatus non gignunt, cum sint calida, & sicca, sed genitos discutiunt.

Agaricum, ut Dioscorides ait, purgat ventrem, unius vel duarum drachmarum pondere cum melicrato potum. Ac præter purgandi vim habet & aliam, nempe adstringendi, & calefaciendi: atque ea, ut ibidem legas, facit adversus tormina, & cruditates. Purgare verò ut possit minimum assumitur drachmæ pondus; ut etiam apud Galenum legas, cap. de agarico. At adstringendi & calefaciendi vi etiam prodesse diximus ante febris rigorem, sed tum trium obolorum pondus sufficit. Vide de hoc discrimine Joannem Manardum lib. IX. epist. V.

Malva emollit alvum: indeque nomen habet, ut ait Plinius lib. XX. cap. XXI. Respicit autem Græcum nomen μαλάχη, quod ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, hoc est, molliendo. A μαλάχη autem *malva*, secundum Varronem lib. IV. de L.L. Quamquam nec absurdè illi, qui *malva* quasi *molva* è molliendo derivant: ut supposititius Æmilius Macer lib. II, cap. XXXVI.

Dixerunt malvam veteres, quod molliat alvum.

Ac versum eundem, habes Scholæ Salernitanæ cap. XXIII, Subjungit autem;

Hujus radices rasæ solvunt tibi feces.

Sed veteres potius adducamus. Cicero cum in diarrhœam incidisset, epistola ad Gallum lib. VII. ait, se à malva deceptum. Horat. lib. I, od. XXXII, *malvas* vocat *leves*; ac lib. Epodon od. II. dicit *gravi salubres corpori*: quia alvum mollit. Martialis est lib. III, epig. LXXXIX:

Utere lactucis, & mollibus utere malvis:
Nam faciem durum, Phœbe, cacantis habes.

Idem lib. X:

Exoneraturas alvum mihi villica malvas
Attulit, & varias, quas habet hortus, opes.

Major verò emolliendi vis malvæ illi, quæ floribus est candidis: quam quæ sanguineis.

Fabæ alvum sensim subducunt ac levigant. Ideo frequens earum usus

Pytha-

Pythagoræ, ut traditum Aristoxeno Musico, Aristotelis discipulo; teste A-gellio lib. IV, cap. XI. Nec obstat symbolum illud κυάμων ἀπέχεσθαι (1) quia non per κυάμους fabas signabat, sed rem Veneream. Quippe allusit ad verbum κυεῖν, utero gestare: unde κύημα, *fœtus*, atque alia. Ut voluerit à rebus Veneris absterrere.

1) *quasi, à fabis abstinendum.*

Lactuca etiam solvit ventrem. Unde κοιλίας μαλακτικὴν vocat Dioscorides. Et Martialis lib. XI, epig. LIII:

Prima tibi dabitur ventri lactuca movendo
Utilis.

Lapathum, λάπαθον, & ὑποκοριστικῶς (2), λαπάθιον, παρὰ τοῦ λαπάσσειν, quod est evacuare, nempe quia alvum mollit. Unde Horatius sat. IV. lib. II:

2) *deminutivè.*

— Si dura morabitur alvus,
Mytulus, & viles pellent obstantia conchæ,
Et lapathi brevis herba, sed albo non sine Coo.

Quò facilius alvum moveat, cum oleo coquitur: ut est apud Dioscoridē.

Brassica, ut Cornel. Celsus ait, *subcruda alvum movet, bis cocta stringit.* Subcrudā vocat leviter coctā; quam & Galenus ait alvum mollire. Idem firmat Plin. lib. XX, cap. IX: brassica non percocta alvum solvit, recocta sistit.

Nasturtium alvum turbat ac lumbricos pellit, secundum Dioscoridem.

Doden. p. 15. Ἀρόσατον, sive, ut Actuario vocatur, σεράπιον, quod ex violis fit in aqua maceratis, lenit alvum, ac bilem per intestina deducit, si trium quatuorve unciarum pondo adsumatur.

Pruna Damascena molliunt alvum; quod & monitum Martiali lib. XIII. sub lemmate Pruna Damascena:

Pruna peregrinæ carie rugosa senectæ
Sume: solent duri solvere ventris onus.

Deque Hispanicis idem traditum Galeno lib. de attenuandi victus ratione. Alvum etiam subducunt uvæ dulces, si decerpantur cum rore suo, sole necdum orto. Ac magis etiam alvum movent, si plus habeant succi, quàm carnis: uti si contra plus carnis habeant, magis nutrient.

Olivæ, quia alvum ciere idoneæ primo loco edebantur: eadem in bellariis reponebantur ob vim adstringentem. Unde Martialis lib. XIII:

Hæc quæ subductis venit subducta trapetis,
Inchoat, atque eadem finit oliva dapes.

Liquor olivâ expressus, quem oleum dicimus, egregie humectat, moderateque calefacit: præcipuè quod confit ex olivis druppis. Olim non in condimentis solùm utebantur: sed etiam corpus eo inungebant adversus algorem. Ac initio solùm is mos in Gymnasiis, postea aliis quoque. Notum quomodo Romulus Pollio ab Augusto Cæsare interrogatus, quo pacto in extremo senio servasset animi vigorem, respondisse, intus mulso, foris oleo.

Alvus

Alvus leniter ſubducitur ſucco roſarum, imprimis earum, quæ ſunt diluti ruboris. Item earundem droſato, ſive ſerapio, ex infuſo, in quo coloris, cujus dixi, roſarum folia virentia ſæpius fuerint macerata. Hujusmodi droſatum, ſive, ut nuncupant officinæ, ſyrupum roſatum ſolutivum, non alia educit excrementa, quam inteſtinis hærentia, aut cruda, pituitoſa, ac quandoque etiam bilioſa quæ primis & proximis inſunt venis. Sin vehementius purgandum, miſcentur remedia potentiora. Quod verò diximus de roſis memoratis, idem ex parte etiam locum habet in roſis rubentibus, quæ Provinciales vocantur. Nec obſcura eſt diſcriminis ratio. Priores roſæ habent partes humidas, aëreas, ſpirituoſas: provinciales autem magis terreæ ſunt ſubſtantiæ, & exſiccantis. Præcipue verò ſi fuerint exſiccatæ: quales ob humorem conſumtum non tam humectant, quam adſtringunt. Itaque utiles ſunt, ad alvum, ſi laxa nimis fuerit, conſtringendam. Sed pleniùs de his Dodonæus lib. de Flor. cap. XXVIII. Etiam beta *validius cocta fluxiones ſtomachi ſiſtit, & ventris*: ut eſt apud Plinium lib. XX, cap. VIII. Ac ſuccus cichorii decocti alvum ſolvit: ut poſtea ſubdit. Meſpila alvum conſtringunt. Idem oryzam facere convenit. Sorba etiam idem præſtant. Vnde Martialis: *Dodon. pag. 105.*

Sorba ſumus molles nimium durantia ventres;
Ampliùs hæc puero, quàm tibi poma dabis.

Etiam alvum ſiſtunt pira in furno aſſata.

Uvæ fabriles, ſive fabricianæ, hoc eſt in fabrorum officinis adſervatæ, fumoque fabrili ſiccatæ, etiam à ferro accepere vim adſtringentem: unde utiles fluxum ventris laborantibus: quemadmodum eſt apud Cœlium Aurelianum. Cœliacis, & dyſentericis, ex multorum opinione, ſanguis ſiſtitur amaranto purpureo. Sed hoc non aliunde colligunt, quàm quia idem ſit ſanguinis color: debili ſanè argumento, cùm ex colore non poſſimus certi quid de viribus ſtatuere: ut Galeno clarè oſtenſum lib. de ſimpl. med. facult. Sanè rubiæ rubicunda radix, & alia quædam ejuſce coloris, calida ſunt, & aperientia. Quare error iſte reprehendi meruit à Dodonæo lib. de Floribus cap. XXVII. At Betæ ſuccus verè prodeſt dyſentericis: de quo Plinius lib. XX, cap. VIII. Dyſenteriam ſiſtit hypociſtis, idque ob adſtringendi vim: ob quam & alia ſiſtit profluvia, ut menſtruum. Alvum etiam, cohibet, teſte Dioſcoride radix hyacinthi nivei & cærulei.

Chamæmelum, quod Belgis κατὰ συγκοπὴν (1) *camilbloeme*, Galeno teſte, vim habet calefaciendi, & diſcutiendi moderatè: eoque urinam provocat, colicos dolores, & ventris tormina ac roſiones mitigat, atque adeo omnibus utiliter miſcetur, quorum ad ſopiendum dolorem uſus eſt. De aloë ſic Plinius lib. XXVII, cap. IV: *Uſus in multis, ſed principalis alvum ſolvere, cùm penè ſola medicamentorum, quæ id præſtant, confirmet etiam ſtomachum, adeò non infeſtet ulla vi contraria.* Subjicit deinde, quomodo eâ uti conveniat.

(1) *conciſè, per contractionem.*

Intestinorum ulcera sanant raphani; teste Plinio lib.XX, cap.IV.

Ani affectus est ἡ αἱμοῤῥοΐς. (1)

1) *fluxus sanguinis.*

After Atticus (de quo in oculorum remediis dictum) utilis est ad τὰς προπτώσεις ἕδρας, *sedes procidua*, ut est apud Dioscoridem lib. IV, cap. XX: Oleum ex violis, quia habet vim refrigerandi, & humectandi, eo, si cum luteo ovi illinatur, dolores mitigat sedis, & hæmorrhoidum. Dioscorides ait etiam prodesse sedi excidenti. Item *aloë hæmorrhoidum abundantiam leniter sistit*: ut apud Plinium lib. XXVII, cap. VII.

Dodon. pag. 15.16.

Scrofularia hæmorrhoides sanat, quod ajunt fieri, propterea quia referat sua figura hæmorrhoides. Sed nihil stultius est, quàm ex figura colligere cui morbo aliquid prosit. Innumera enim similia producere est, quæ imposita non prodessent, sed nocerent. Vera autem ratio est quod scrofularia emolliat, & humores superfluos, ac noxios, consumat.

Vermes stomachi, ac lumbricos intestinorum necat atque expellit amaritare suo absinthium. Atque idem facit mentha. Nempe utraque herba est facultatis acris, ac calidæ, & siccantis. Qua de posteriore idem asserit Dioscorides lib. III, cap. XXXIV, atque alii, Schola Salernitana cap. XXXIV. Vermes quoque necat myrrha. Nec mirum quando ita putredini resistit, ut cadavera etiam à putredine conservet.

Varia admodum è plantis remedia adversus alvi lumbricos, puerorumque ascaridas, ex Avicenna, Paulo, & Aëtio, comperies apud Ioannem Manardum in epistolis Medicinalibus lib. III, epist. I. Eundem quoque de hoc morbo differentem adi lib. IV, epist. I.

Renum morbi sunt ἔμφραξις sive obstructio ab arenulis, calculo, humore crasso, ac viscoso.

Renibus, ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII, *prodest plantaginis cibus, Vettonica potus, Agaricum potum, ut in tussi.* Postea ibidem refert ut herba, quam Galli halum, Veneti cotoneam vocant, prosit *renibus convulsisque & ruptis*. Apud eundem legas lib. XX, cap. X, *Asparagi radicem, plurimorum prædicatione tritam, & ex vino albo potam, calculos exturbare.*

Calculo laborantibus prodest gummi arboris cerasi, si indatur vino albo. Quod à variis proditum est. Etiam renum calculo perutilis est aqua ex fragis destillata arte chymicâ, Imò per se quoque renum vitiis medetur, si sumatur in antecœnio.

Nephriticis doloribus liberatur, si quis novem, aut decem nuces avellanas perpurgatas comedat ante cœnam, vel prandium. Hoc experientiâ compertum Joanni Cratoni, trium Imperatorum Archiatro Amygdalæ amaræ calculos renum pellunt. Calculos frangit, & urinam ciet melissa sive citraria vino ad destillandum imposita: ut est in Raimundi Lulli libello de Aquis.

Calculo

Calculo renum, & vesicæ prodest oleum è nucleis cerasorum: ut est in Euonymi thesauro. (1) 1) pag. 483. & seq.

Cucumeres, etsi pravi sint succi, pejoris etiam quàm pepones, ut apud Atheneum Diphilus Siphnius ait, urinam tamen cient, ac præcipue ejus semen.

Eadem in urina cienda vis peponis: quod & de melonibus Medici Arabes tradiderunt. Qua de re pluribus Ludovicus Nonnius in primo de re cibaria, cap. XVI. Quæritur, cum melones naturæ sint frigidæ, quale comestis iis vinum sit bibendum. Simeonis Sethi judicium est, pituitosis bibendum esse vetustum, quia hoc cucumerum frigus minuit. Atque hoc inprimis locum habet, ubi vix unquam ad maturitatem pertingunt. Sed iis, qui abundant flava bile, ait bibendum ὀλιγοφόρον, ac ὀξώδες, tenue & acidulum; nempe ne bilis acrimonia augeatur.

Carotum, pastinacæ sativæ genus, pellere urinam, Diocles tradit apud Athenæum lib. nono.

Amygdalæ recentes urinam cient, ut ait Plinius. Vesicæ urinæq; prodest decoctum ex naporum genere quod bunion dicitur; ut Plinius auctor lib. XX, cap. IV.

Asparagus urinam movet; ut est apud Galenum lib. 11. de medicam. facult. Mirum autem urinam ab eo odorem mutuari: usque adeò ut, qui nesciat, quid alicui sit comestum, è lotio hoc possit odorari. Hinc quoque diureticam ejus vim videmus. Vide quæ de hoc Simeon Sethi scribit. Jecoris, & renis obstructioni medetur asparagus; ut est apud Simeonem Sethi.

Cicer, præsertim arietinum, quod Græcis κριὸς ἐρέβινθος, sive quia arietino capiti simile sit, sive aliunde, calculo medetur, ob abstergendi vim: uti & viscerum obstructioni prodest. Succus è nucleis cerasorum expressus, si credimus Scholæ Salernitanæ cap. LVI, frangit ac expellit calculum tum renis, tum vesicæ. Caro quæ nucleo cerasorum inest, etsi nequit calculum expellere, materiem tamen inchoati in renibus potest incidere, ac propellere. Sic enim verba Scholæ Salernitanæ (2) interpretari, ac restringere oportet. 2) cap. 56.

Ficus comestæ calculo medentur, quia renes & meatus urinarios expurgant,

Mespila, si Brassavolo credimus lapillos è renibus vehementer ejiciunt, ac vesicæ calculum minuunt. Addit Petrum de Argenta plures quam LX, hoc remedio renum calculo liberasse: item Andream Rhodum iis sic renum calculos imminuisse, ut in pulverem redacti citra dolorem egererentur. Sed refragatur his Renatus Moreau, eruditus Medicus Parisiensis, qui Animadversionibus suis in Scholam Salernitanam negat sibi cognitum esse ullum medicamentum comminuendis renum, aut vesicæ calculis, nihilque superesse remedii, nisi à ferreis lithotomi instrumentis.

Maronia quoque, ſive mariolana, ut Galli, Germani, & Belgæ nuncupant, calefaciendi, & exſiccandi vim habet, eaque, ſi in potu adſumatur, urinam copiâ magnâ educit. *Aſphodeli cibus urinam ciet utiliſſimè, præterquam quod veſicam exulceret*: ſecundum Plinium lib. XX, cap. X. Ac paullo poſt ſequitur: *Si ſanguis per urinam reddatur, ſemen aſparagi, & apii, & cumini ternis obolis, in vini cyathis duobus, quinis diebus Chryſippus dari jubet.*

Althææ ſicca farina in vino pota ſtranguriam tollit, efficaciùs addito dauco: ut eſt apud Plinium lib. XXVI, cap. IX. Addit quoque, *ut hypericon, quod alii corin appellant, præcipuum ſit ad ſtranguriam, ſi exulcerata non ſit veſica.*

CAPUT XXVI.

De morbis partium ventris, quæ generationi inſerviunt, præcipuè de generandi impotentia, & ſeminis abundantia; quæque his ex plantis medentur eruca, vitis, rapa, horminum, ſtaphylinus, mandragora, &c. malum Punicum, vitex, camphere, *cneorum, conyza, pinus, allium.*

PArtes ventris generationi inſervientes ſunt teſtes, penis, uterus. Ut huc pertineant rei Venereæ impotentia, priapiſmus, γονόῤῥοια. (1) Item urinæ incontinentia, ἰσχουρία, (2) δυσουρία, (3) στραγγουρία. (4) Inſuper ſcroti morbi, ut hernia. Atque ex uteri affectibus: menſium ſuppreſſio, vel immoderata purgatio, muliebris gonorrhœa, ſterilitas ab uteri vitio, abortionis cauſſa, pariendi difficultas.

1) *fluxus ſeminis.*
2) *urinæ ſuppreſſio.*
3) *urinæ difficultas.*
4) *ſtillicidium.*

Duplicia verò præſidia ſunt quæ Venerem concitant: quædam enim id faciunt ratione nutrimenti, ac temperamenti calidi, aut partium flatulentarum, cujusmodi interius aſſumuntur: quædam verò foris admoventur, atque imponuntur; cujusmodi medicamenta dicuntur ἐντατικὰ, quia intendunt τὸ αἰδοῖον, ita ut quis poſſit στύειν, quod qui nequiret, facetè à veteri Comico, Euſtathio teſte, dictus Aſtyanax. Sic olim Hectoris filius à populo Trojano vocatus fuit, cum priùs Scamander vocaretur. Sed illi hoc nomen dabatur, quòd ſperarent Ilii quandoque regem fore: ut ſit ab ἄστυ, *urbs*, & ἀνάσσειν, *imperare*. Verum Comicus ille ἀστυάνακτα finxit quaſi ἄστυτον, hoc eſt, ἀδύνατον στῦσαι ἄνακτα. (5) Helenæ etiam famula, quæ varias reperit laſcivi concubitus figuras, (quales fuere in libellis Philænidis, Elephantidos, & Cyrenes, dictæ δωδεκαμηχάνου) (6) propterea vocabatur ἀστυάνασσα, teſte Heſychio: nempe quaſi regina eorum, qui non habent Venereos ſtimulos, eoque novo aliquo reperto egerent ad στύμματα illa, quæ Dianæ ignota eſſe Comicus ait apud Athenæum

5) *regem qui non poſſet virilia concitare.*
6) *duodecim Venerearum artium magiſtra.*

Lactuca, quia frigidæ eſt naturæ, Veneri adverſatur: præſertim rotundæ lactucæ genus, quod ἄστυτις dicebatur, quia ineptos facit πρὸς τὸ στύειν. Hoc de verbo jam dictum. Ob eandem cauſam à Pythagora vocatur εὐνούχιον, quia

quia quasi eunuchos facit. Auctor horum Plinius lib. XIX, cap. XIII: *Rotunda verò lactuca cum minima radice latis foliis: quam quidam astydida, quidamque Eunuchum vocant, quoniam hac maximè refragetur Veneri.* Sic rectè correxerunt viri eruditi, cùm prius *astylida* legeretur, quod exposuere στύλυ sive penis expertem. Quia autem Veneri repugnat, eo Callimachus finxit Adonidem postquam ab apro interemtus, à Venere fuisse sepultum sub lactucis. Altera etiam ratio accessit. Nam lactuca ob frigefaciendi vim, qua & somnum conciliat, νεκύων βρῶμα vocatur ab Eubulo Comico. Nempe mortuo convênit mortuorum cibus: ἄστυτις illi, qui jam στύματα (1) nesciret. 1) *arrectiones.*

Eruca herba calore suo Venerem concitat, teste Plinio lib. XIX, c. VIII. Nempe contrariæ planè est potestatis ac lactuca, quam, quia refrigerat, Veneri adversari dicebamus. Verba de hoc Plinii sunt: *Eruca præcipuè frigorum contemtrix, diversa est quàm lactuca natura, concitatrix Veneris: Iccirco jungitur illis fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet.* Unde illud poëtæ:

Incitat ad Venerem tardos eruca maritos.

Vinum excitare Venerem, notum vel ex illo Comici, sine Cerere, & Libero, friget Venus. Itaque & Varro Menippeam suam inscripsit, Vinalia, περὶ Ἀφροδισίων. Ac olitores feriabantur in ante XII Kal. Sept. quo die erant Vinalia Rustica, ac Veneri dedicata ædis: ut est apud Varronem in V. de L.L.

Κάρδαμον, sive nasturtium Veneri adversari, Plinius ait lib. XX, cap. XIII. Ac similiter Florentinus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII, cap. XVII, ubi vocat συνουσίας ἐφεκτικὸν, *coitus abstinentiam inducens.* Sed Scholiastes Nicandri Venerem ait excitare. De quo ambigo, etsi temperamenti sit calidi & sicci; minimum in ordine tertio. Sanè acre, mordax, igneum vocat is scholiastes.

Semen raporum tritum, & affatim comestum, Venerem concitat. Deq; rapis ipsis sic Simeon Sethi: esse ea φυσώδη καὶ σπέρματος γεννητικά, *flatulenta, & semen generare.*

Ὅρμινον, quod Belgis peregrinum, creditur Venerem excitare, cum vino potum; ut ait Dioscorides. Sed puto magis id esse à vino. Nam horminum mediocriter est siccum, & abstergens: ut ait Paulus Ægineta.

Staphylinos, quam pastinacam erraticam vocant, eandem vim habet. Plinius lib. XX, c. V: *Orpheus amatorium inesse staphylino dixit: fortassis quoniam Venerem stimulari hoc cibo certum est; ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Mandragoræ putatur vis inesse amorem conciliandi: unde & Circæa nonnullis dicta, teste Dioscoride, ac Galeno: puta à Circe, philtrorum conficiendorum peritissima. Aliqui arbitrantur perutilem herbam mulieribus infœcundis:

fœcundis: eoque Leam hujusce pomis pactam à Rachele noctis cum Jacobo concubitum. Ac firmare hoc conantur eo, quòd figura mandragoræ sit ἀνθρωπόμορφος, & quidem uterque sexus referatur. Sed opinionem eam refellit S. Augustinus lib. XXII contra Faustum. Pluraque de eo Consali Ponce de Leon Hispalensis Notis ad Epiphanii Physiologum cap. IV, sive de Elephanto. Quod & ipsum animal Veneri operam daturum mandragora vesci traditur; ut Epiphanius ait, & Vincentius Bellovacensis.

Bulbos Venerem excitare, certum est vel ex illo Martialis in Xeniis:

Cùm sit anus conjux, cùm sint tibi mortua membra,
Nil aliud bulbis quàm satur esse potes.

Est & Græcus Senarius:

Οὐδὲν σ' ὀνήσει βολβὸς, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχεις:
Nervum nisi habeat, proderit bulbus nihil.

Non dubium verò quin poeta non quamvis stirpem signet bulbosam; sed certum genus. Sed quod id genus sit, non satis liquet. Matthiolus tradit veterum illum bulbum ab aliquot seculis videri exolevisse. Quicquid sit, veterum bulbi, & nostrûm, complura habent, in quibus conveniant.

Cicer ad Venerem incitat, ut legumina solent: quippe flatulenta. Ideo & equis admissariis dabatur, ut traditum Galeno lib. I. de Aliment. facult. cap. XXIX.

Præter has, complures plantas, quæ Veneris appetentiam faciant, Plinius suggeret lib. XXVI, cap. X. In iis celebre est Satyrion, etiam Petronio Arbitro semel iterumque memoratum. Ac fortasse eadem herba est surnach: quam Joannes Leo in descriptione Africæ lib. IX, cap. XX, testatur frequentem esse in occidentali parte Atlantis: in eclegmate sumtam penem inflare, & Veneris appetentiam gignere; imò sic vulgo esse accolis persuasum, Venerem eâ stimulari, si quis vel casu in eam minxerit: quandoque etiam virgines, cum eam perminxissent imprudentes, gravidas inde factas esse.

Theophrastus est auctor, & ex eo Athenæus lib. I, esse & herbam, quæ habeat ὀχευτικὰς δυνάμεις, ὡς καὶ μέχρις ἑβδομήκοντα συνουσιῶν ἐπιτελεῖν *vires in Venerem sufficiendi, ut quoque septuagesimo coitu libido maneat.* Quæ herba hæc sit, non refert: sed dicit eam ab Indo allatam esse in Græciam. Ac in superioris, & nostri seculi Indicarum navigationum scriptoribus traditum, hujus, vel similis esse virtutis apud Indos agnacat, tambor sive betet amfiam, & alias plantas: quæ vim habent στυτικὴν, sive τοῦ αἰδοίου τείνεσθαι, arrigendi mutinum: sive τοῦ ὁρμὰς ἐμποιεῖν, excitandi Venerem; atque, ut loquitur Theophrastus, ὀρνίθων δίκην, *ad morem avium quarumdam:* quales passeres,
1) *salaces.* perdices, galli gallinacei, aliæque aves ἀφροδισιαστικαὶ, (1) ut eas Aristoteles vocat in primo Historiæ Animal.

Mentha etiam Venerem stimulat: unde Martialis lib. X, epigr. XLVIII:

In qui-

In quibus est lactuca sedens, & sessile porrum,
Et destupratrix mentha, sed herba salax.

Ubi duo dicit, mentham, ob calidam naturam, excitare Venerem: unde *salax* dicitur: interim si frequentius sumatur, attenuare ita semen, ut sponte profluat, eoque destituat coire postea volentem. Quæ & magni Hippocratis est sententia. Sed id in dubium vocat Aristoteles Problemate II, Sectionis XX, ubi refert, belli tempore vetitum fuisse mentham serere, vel edere: caussam vero ejus hanc adfert, quod frigida sit, eoque genitale semen minuat, fortitudini etiam ac audaciæ repugnet. Sed certum est mentham esse calidam. Sic enim, ut posteriores præteream, laudatus Hippocrates lib. II de diæta, his verbis, μίνθη θερμαίνει, καὶ οὐρέεται, καὶ ἐμέτους ἵστησι, καὶ ἢν πολλάκις ἐσθίῃ τις τὸν σπόρον αὐτοῦ τήκει ὥστε ῥέειν· καὶ ἐντείνειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. *Mentha calefacit, urinam ciet, vomitus sistit, ac siquis eâ sæpenumero vescatur, semen illius ita liquefacit, ut fluat; etiam tentiginem prohibet, ac corpus reddit infirmum.* Plinius quoque lib. XX, cap. XIV, sic scribit: *Eâdem vi* (mentha) *resistere & generationi creditur, cohibendo genitalia densari.* Ubi per *genitalia* (ut quoque est in veteri Parmensi (1), atque Aldina (2)) genitale semen capiendum. In MSo invenio *genitali.* In aliis est *genitura*: quod maximè loco conveniat, modo genuinum. Sententia Plinii est, uti mentha lacti indita non sinit coalescere illud: ita ab homine comestam non permittere, ut semen condensetur. Item Aëtius Tetrabibl. IV, serm. IV, cap. XXVI, ait multum seminis generare, sed languidi. Quare quod Veneri incommodet non tam est à frigore, quam quod æquo liquidius semen reddat. Cæteroquin calore suo ad Venerem potiùs stimulat. Iccirco Hieronymus Mercurialis lib. IV. Var. Lect. cap. VIII, apud Aristotelem pro καταψύχει (3) legendum censet κατατήκει (4). Sed aliter etiam Aristotelem excuses: nempe ut refrigerare dicatur κατὰ συμβεβηκός (5). Nam ad Venerem accendit: quæ immodica si sit, nativum imminuit calorem, & fortitudini, audaciæque adversatur. Aut hoc voluit vel velle debuit Aristoteles. Ac ea quoque mens est Ludovici Nonii de re Cibaria lib. I, cap. XV.

1) *an.* 1476.
2) *an.* 1540.
3) *refrigerat.*
4) *liquefacit*
5) *per accidens.*

Etiam pastinacæ vis eadem. Græci staphylinon vocant. De eo sic Plinius lib. XX, cap. VI, *Orpheus amatorium staphylino inesse dixit: fortassis Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Genitalem vim rapis excitari, Diocles putabat, ut Plinius ait lib. XX, cap. III. Nempe ob inflandi potentiam. Atque idem traditum à Dioscoride, & Simeone Sethi.

Folium, quod Arabibus, & Persis, Tambor, & Tembul, vocatur; Indis verò Betol, Beteli, & Bettre, cùm cor, & cerebrum corroboret, & valetudinem firmet, nihil mirum, si vires etiam ad Venerem augeat. Propter id folii Tambor, quas dixi, gentes quotidie in otio, ac negotio manducant: ut pro-

ut proditum ex Hispanorum libris Julio Cæsari Scaligero Exercitatione CXLVII, sect. II.

De reliquis plantis Venerem excitantibus, præcipuè Indicis, vide Cæsarem Scaligerum Exercitatione CLXXV.

Mali Punici esus Venerem compescit, præsertim frigidioribus. Auctor Simeon Sethi. Sic qui cælibe & ascetica gaudent vita, eam vitice, & caphura tuentur.

Cardamum sive nasturtium Venerem inhibet, Plinius, excitat, Simeon Sethi. Menses ciet, juxta Dioscoridem.

1) Dodon. pag. 15.

His quibus genitura profluit, utile est aridā iridem bibere cum aceto. (1)

Κάρδαμον, sive nasturtium urinam reprimit: unde apud Aristophanem Θεσμοφοριαζούσαις, cùm Clisthenes Socrati dixisset, longo cum tempore mejere, respondet, non tam hoc esse ab urina multa, quam à substillo, sive στραγγουρία, quia stillatim reddere lotium cogatur: atque hoc inde esse, quia pridie ederit nasturtium. Ubi scholiastes annotat, nasturtio urinas, sputaque reprimi. Ac propterea, ut apud Xenophontem legere est lib. I. Κύρου παιδείας Persæ solent nasturtio vesci, quia turpe iis foret palam mejere, nares emungere, vel spuere: ut quæ indicia essent καχεξίας, (2) ab intemperantia provenientis.

2) malæ habitudinis.

Quæ hactenus diximus, magis ad viros pertinent: nunc videamus de iis, quæ mulieres juvant. Purgationibus feminarum utile decoctum ex naporum genere, quod Græci bunion vocant; ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Rosmarinus vi calida & adstringente sistit menstrua, & omne sanguinis profluvium. Suffocationi, ac doloribus matricis medetur folium bardoniæ majoris quæ & arction, & personatia dicitur. Summo si capiti imponatur, matricem attollit: si pedibus supponatur, trahit deorsum. Remedium hoc præstantissimum appellat Antonius Miraldus Monlucianus Medicus, Memorabilium centuria I, sect. LXXXIX.

Linzostis, sive parthenium, vel Hermupoa, seu Mercurialis, vel masculus est, vel femina: ac prioris succus, si à conceptu in passo protinus bibatur, vel folia edantur decocta ex oleo & sale, vel cruda ex aceto, facere dicitur ut mas gignatur: posterioris, ut gignatur femina: teste Plinio lib. XXV, cap. V. Ubi & alium eam assumendi modum tradit. De aristolochia verba sunt ejusdem Plinii, cap. VIII: *Inter nobilissimas aristolochia nomen dedisse gravidæ videntur, quoniam esset ἀρίστη λεχούσαις.* (3)

3) optima ad fœturam.

Porrum comestum præstat, ut feminæ faciliùs concipiant, minusque abortiant. Ut Hippocrati traditum lib. I & II. de morbis mulierum, & inde Plinio lib. XX, cap. VI. Caussa ex eo, quòd infœcunditas plurimùm sit ex eo, quod uterum obsideant humores pituitosi, porrum verò illam illuviem acrimoniâ suá detergeat atque expurget.

4) stultorum

Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ est ἀνοήτων (4) sive potiùs

ἀλόγων

ἀλόγων(1). Καὶ τὴν μὲν δίκταμνόν τινες καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ τοὺς παῖδας τῶν ἰατρῶν κεχρῆσθαι ταύτῃ εἰς τὴν τῶν τικτουσῶν γυναικῶν βοήθειαν. *Quod ad dictamnum pertinet, quidam inde vocari putant, quòd eo utantur medicorum filii ut opitulentur parturientibus.*

r) irrationalium.

Piper facilem præstat partum, propellit fœtum mortuum, imo conceptum impedit si mox à concubitu pessario inducatur in uterum.

Pæoniæ radix, masculæ potissimum, sicca conducit mulieribus à partu non purgatis: ut est apud Dioscoridem. Menses item ciet, si quantitate amygdalæ bibatur, idque, ut Galenus adjungit, in mulsa.

Erythronium Satyrion, ut Dioscorides, & Plinius tradunt, magnopere ad Venerem concitat: etiam si manu teneatur, sed magis si in vino adsumatur. Ideo & arietibus, & hircis segnibus in Venerem dari in potu solet: uti & equis dant Sarmatæ, si in Venere sint segniores. Ac suspicio est quorundam, eandem esse herbam, quam Theophrastus lib. *IX*, ab Indo ait allatam, nec edentibus modò, sed etiam tangentibus præstare, ut coëant, quoties visum est. Nec exiguam vim excitandi Venerem ὄρχεις habent: imò officinæ confundunt cum satyrio: atque adeo Appulejus idem facere videtur. Sunt vero Dioscoridi duo orchium genera, cynosorchis, & serapias. Cynosorchis duplex major, minorque. De majori ajunt, si viri radicem ejus edāt, generari mares: si feminæ minorem, feminas. Serapiadem minus Veneri inservire, Galeni sententia est.

Secundis educendis, sanguinique ex utero pellendo conducit, si leucoii semen tritum cum vino bibatur. Ac lutei quoque leucoii radix eodem modo exhibita ad idem utilis est. Auctor de utroque Hippocrates lib. de natura muliebri. Est verò λευκόϊον μήλινον, sive luteum leucoion, quod Belgis *geele violieren*: item *steen violieren*, quasi dicas saxatiles, aut parietinas violas.

Eodem libro docet Hippocrates menses evocari melanthio ex frumento, quod vocat μελάνθιον ἐκ πυρῶν. Octavio Horatiano dicitur, *gith quod in semine nascitur*. Nempe illud de segete, ab utroque additur, ut ab melanthio, & gith, quod simpliciter sic dicitur, distinguatur. Floret mense Majo, ac Junio, Belgis *korenrosen*.

Inter fœtida alia, strangulationi conducit parthenium, quod vulgo matricaria: & quodammodo idem præstat chamæmelum sylvestre fœtidum sive cotyla fætida: quæ Belgis, *stinkende camille*, vel *paddebloemen*. Leonardus Fuchsius eandem utramque herbam esse judicabat: sed fætentius parthenium, & efficacius: foliis etiam differunt, ut ostensum Matthiolo, ac Dodonæo. Thymus vi calefaciendi & exsiccandi menses provocat: quemadmodum & urinam ciet. De utroque testes Dioscorides, & Galenus. Multa etiam alia ad mulierum morbos remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. XV.

Uteri, aliisque mulierum morbis medetur Artemisia ab ejus nominis Mausoli uxore: ut est apud Plinium lib.XXV, cap.VII.

Aridam iridem bibere cum vino, prodest ad menses ducendos: ut Dioscorides tradit.

Cinara, sive carduus altilis, *si credimus* [ut Plinius ait lib.XX, cap.XXIII] *& vulvis etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, & Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur.*

Etiam plantarum variæ conducunt ad castitatem atque abstinentiam à Venere. Uti viticis folia. Quibus iccirco matronæ Atticæ sibi cubitus sternebant in Thesmophoriis castitatem custodientes: ut est apud Dioscoridē lib.I, cap.CXXXV, Plinium lib.XXIV, cap.IX, Galenum lib. περὶ τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων δυνάμεως. Ubi hanc caussam adfert, quod frutex is reprimat impetus Venereos. Atque idem dicit Ælianus in Histor. Animal. lib. IX, cap.XXVI, ut scholiastas præteream, ad Nicandri Theriaca, & Eustath. in Odyss.I. Sed & hac de caussa sibi eædem substernebant κνέωρον (1) plantam: de quo Hesychius [2]: item aliam plantam, dictam κόνυζα (3); ut traditum Theocriti, & Nicandri Scholiastis: item pinus folia, ut est apud Stephanum, sive Hermolaum Byzantium (4). Allia quoque simili castitatis studio comedebant: ut est apud Etymologici auctorem.

1) *qua & cnestrum seu* κνῆστρον
2) *in* Κνέωρον,
3) *cunilago, pulicaria.*
4) *in* Μιλήσιος.

CAPUT XXVII.

De morbis artuum, h.e. brachiorum & pedum, ac universè de arthritide, præcipuè de podagra quæque huic ex plantis succurrunt panax, hyoscyamus seu Apollinaris, scordion, verbenaca, helleborus, bellis, hiberis, urtica, &c.

ACcedo nunc ad morbos brachiorum, ac pedum: quo pertinet chiragra, gonagra, & podagra. Sed latiùs patet arthritis, quo nomine etiam continetur alius quivis articularis dolor: insignis is dolor, ubi nervi è lumbis, & osse sacro erumpunt. Ισχιάς vocatur. De podagra sic Plinius lib.XXVI, cap. X: *Podagræ morbus rarior solebat esse, non modò patrum avorumque memoria, verum etiam nostrâ, peregrinus & ipse. Nam si Italiæ fuisset antiquitus, Latinum nomen invenisset. Insanabilis non est credendus: quippe quoniam & sponte desiit, & in pluribus curâ. Medentur panacis radices cum uva passa: succus hyoscyami cum farina, vel semen, scordion ex aceto; iberis; verbenaca cum axungia trita, cyclamini radix.* Alia quoque multa ex herbis remedia postea subjungit. Sed istic legi, quam exscribere cuncta, malo. Atque idem lib. *XXV*, cap. *V.* narrat, nigrum helleborum podagris, & articulariis morbis mederi. Nempe quia humores trahit: unde & paralyticis, insanientibus, hydropicis, dum citra febrim, prodesse, ibidem legas. *Etiam podagra, morbisq; articularis brasicam illini cum ruta, coriandri, & salis mica, hordei farina.* Plinio traditum lib. *XX*, cap. *IX.* Item Bellis, quæ Belgis *Kerssouvve, Madelieve,* & *Mar-*

Margriete, ob vim humectandi, & refrigerandi mitigat dolores podagricos, & cæteros arthriticos. Terenda ejus folia una cum foliis malvæ: cumq butyro recenti & insulso imponenda parti affectæ: ut auctor Dodonæus lib. de Flor. cap. LXXI.

Hiberida herbam prodesse coxendicibus & articulis, & à quo reperta, quo modo etiam uti conveniat Plinius docet lib. *XXV*, cap. *VIII*.

Urtica, quæ Græcis κνίδη, vel ἀκαλύφη, cunctis artuum doloribus medetur: ac propterea, præterquam quod crassos ac viscosos pectore, ac pulmonibus, humores educit, etiam ischiadi chiragræ, & podagræ medetur. Præcipuè si fuerit à viscoso, crasso, ac frigido humore. Qualem extenuat, quia in secundo, vel tertio potius ordine est calefacientium, & exsiccantium: quod & urat, unde urtica dicitur; & mordeat ac pungat, unde κνίδη vocatur ἀπὸ τοῦ κνίζειν, quod est pungere, ac vellicare. Nec tamen tota ignea est; sed, ut Averroës observat in quincto Collectaneorum, solâ superficie, quæ si fricetur, ac imprimis si lavetur, vim urendi, & morsicandi amittit. Interiori autem succo, sive oleo, quod ab Ægyptiis educitur, demulceat æstus febriles. Pedem corvinum podagræ prodesse. Avicenna putavit Fen *XXII*, tert. cap. de solutione podagræ, & ischiadicorum. Ac scribit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertia de erroribus Plinii (1), qui Avicenna fretus, ex ejus radice pilulas confecerit, atque eas podagra laborantibus dederit digluticndas: Atqui nihil periculosius facere poterat, ut ibidem Leonicenus tradit. Nam vim habet exulcerandi, ac venenati quiddam, eoque in medicinæ ejus usus non est, nisi extrinsecus apponatur. Podagræ prodest pulegium, si parti affectæ imponatur donec rubeat. In caussa est siccitas & acrimonia, qua viscosos eos humores, unde podagra nascitur, extenuat, & educit. Imo hac virtute omnes inflammationes sedat, si cum polenta illinatur. Ob hanc acrimoniam, quæ communis ei cum ruta, Cicero alludit lib. *XVI* (2), cùm ad Tironem sic scribit: *Cras expecto Leptam: etenim ad cujus rutam pulegio mihi tui sermonis utendum est.* Significat, quia colloquendum sibi cum Lepta, homine erudito & acri, velle ut sermoni intersit Tiro, cujus acrimonia doctrinaque alteri possit opponi. Sic jam olim exposuit Turnebus in Adversl. lib. VIII, cap. V. Mora videri possint podagricis prodesse. Sanè apud Athenæum Hegesander ex Pythermo tradit, cùm Athenis viginti annis nulla morus fructus tulisset, tantum fuisse podagricorum, ut non viri modo, sed etiam pueri, puellæ, mulieres, atque eunuchi, eo morbo infestarentur: imò & capræ ipsæ, usque adeo ut vix tertia earum pars ab hoc morbo immunis foret. Nec tamen hinc certum colligitur argumentum, id inde contigisse, quia qui ante vesci moris solerent, nunc iis carerent. Nec enim capræ moris vescuntur. Quare credibilius id factum esse ab aëris constitutione, quæ viginti illis annis fuit. Vide & de isto differentem Hieronymum Mercurialem lib. I, Var. Lect. cap. XXIV.

1) *pag.* 128.

2) *Epist.* Tu vero.

Cerasa dulcia si manè etiamnum roscida comedantur, ventrem adeò purgare, dicuntur ut etiam podagricos morbo liberent. Atque hoc monuit quoque Renatus Moreau Animadvers. in Schol. Salernit. cap. *LVI.* Podagricis plurimum prodest spicæ: de quo Arnoldus Villanovanus in Antidotis, & Euonymus Philiatros in Thesauro (1). Etiam juvat oleum è nucleis cerasorum: ut est apud eundem Euonymum (2). Item eodem auctore (3), si arthritis fuerit ex caussa frigida vel obstructione, juvabit oleum ex baccis hederæ.

1) *pag.* 495. & 496.
2) *pag.* 483.
3) *pag.* 484.

Varias etiam plantas arthritidi adversas, ac rationem utendi, memorat Joannes Manardus lib. *XIV.* epist. *V.* Ischiadicis prodest thymum cum vino ac polenta impositum parti dolenti: ut Dioscorides ait. Iisdem folia æthiopidis prodesse, Plinio traditum est lib. *XXVII,* cap. *IV.*

CAPUT XXVIII.

De morbis partium similarium. Et hic quidem de nervis & venis, quæque his opem ferunt absinthium, salvia, oleum, aloë, tragacantha. Annectitur aliquid de elephantiasi, & lue venerea.

Explicatis hucusque plantarum viribûs, in morbis partium dissimilarium, capitis nimirum, colli, thoracis, ventris, & artuum, gradumque jacientes ad affectiones partium similarium, hoc est, cutis, carnis, ossium, venarum, & nervorum, methodo suscepta pergendo in morbis corporis humani internis, initio aliquid de nervis sensus & motus animalis instrumentis, ac venis in medium proferre jubemur: brevitati hoc capite, ut passim, multum studendo. Itaque absinthium habens vim discutiendi, siccandi, adstringendi, & roborandi; his facultatibus succurrit nervis, quando serosus humor porosis nervorum partibus est illapsus: unde eorum laxatio, ac imbecillitas. Salvia quoque nervis conducit. Nam calefacit & exsiccat: nervorum autem imbecillitas, à qua & tremor, provenit plurimum à frigore eorum & copia humorum, qui nervos obsident. Proinde senili ætati imprimis convenit. Robur athletis auget olei inunctio.

Aloë sanguinem sistit, etiam screatu emissum: quemadmodum non Plinius modo testatur, sed etiam Dioscorides, & Galenus. Joannes Mesue, cum aperire venas, ac sanguinem ciere ait, ut in aliis multis, ita in hoc quoque vehementer errat: atque eo nomine reprehendi meruit à Joanne Manardo lib. I, epist. I.

Tragacantha cum melle delincta asperæ arteriæ prodest, vocemque reficit raucescere incipientem; quemadmodum est apud Dioscoridem lib. III. Ut sit inter remedia λειαντικὰ (4): qualia signat Persius sat. I, cum ait,

4) *detergentia, lævigantia.*

— *Liquido cum plasmate guttur*
Collueris.

Ubi

Ubi πλάσμα vocat, quia πλάττει φωνὴν, hoc est, vocem fingit, sive in melius format. Cui contraria φωνὴ σκληρὰ καὶ ἄπλαστος (1): ut vocat Plutarchus in Cicerone. 1) *vox dura & informis.*

Et tantum est de morbis internis, sequuntur ex interno externoque mixti. Ut si partes internæ ita morbo afficiantur, ut simul patiantur externæ, à caussa, quæ nō modò adferat consensum & qualem qualem affectum foris, sed verum exterius morbum inducat. Hujusmodi morbus ὁ ἐλέφας, sive ἡ ἐλεφαντίασις. Item lues venerea. Est verò elephantiasis species lepræ deterior, ab atra bile, ut lepra, initium sumens, sed temporis processu omnem sanguinem in atram bilem commutans, cutem, carnem ad ossa usque depascens. De lepra Plin. lib. *XXIII*, in procemio: *Lachryma vitium quæ veluti gummi est, lepras & lichenas, & psoras, nitrô antè præparatas sanat.* Quæ de elephantiasi idem afferat, vide eum sis lib. *XXVI.* De lue venerea seu morbo Gallico ut vocant, ejusque præcipuo medicamine ligno Gvajaco, aliisque ingredientibus è plantis, adi neotericos Medicos, & medicastros magno numero.

CAPUT XXIX.

De morbis seu symptomatis partium similarium, & dissimilarium, totius corporis, & particularibus. Ac initio quidem de symptomatis totius corporis, externis, à causa interna vitiosi humoris provenientibus, iisque tam supra cutem sese efferentibus, quàm eam tantùm maculantibus, aut verò excavantibus, nimirum tumore, bubone, erysipelate, &c. pustulis, scabie, lichene, &c. ulcere, gangrena; horumque remediis amello, salice, grossis, plantagine, folio, albuco, vite, &c.

QUæ hactenus diximus, pertinent ad morbos vel solùm internos: vel ex interno & externo mixtos. Utrique ad medici curam pertinent. Nunc agendum de morbis externis partium similarium & dissimilarium, in quibus, dirigente medico, chirurgo opus est, qui manuum usu, & exercitatione, valeat. Sunt verò externæ hæ affectiones duum generum. Vel enim toto corpore vagantur: vel propriam habent corporis sedem. Priores illæ vel sunt ab humoris vitio; vel à caussa externa atque evidenti. Prius genus triplicia συμπτώματα comprehendit. Vel enim in cute prominent, vel eam maculant, vel excavant. Prominent tumor, tuberculum, pustula. Ad tumorem etiam pertinent bubo, erysipelas, struma, cancer, &c. Ad tubercula carbunculus, furunculus, &c. Ad pustulas, scabies, lichen, lepra, verrucę, clavus, callus, &c. Maculant cutem, vitiligo, lentigo, &c. Excavant gangræna, & ἀπόστημα, sive abscessus. Remedia plerisque è plantis apponam.

Ἀστὴρ Ἀττικὸς, qui Virgilio videtur amellus, prodest, Dioscoride (2) teste, bubonibus, unde nomen βουβώνιον. Sed superstitiosum est, quod idem cen- 2) *lib. 4. cap. 20.*

 set,

ſet, recentem quidem producere inflammationibus bubonum: aridum verò ſiniſtrâ dolentis manu decerpendum, ac ſic buboni alligandum. Nempe ejuscemodi comminiſcebantur antiqui, ut etiam cum vulgaria præberent medicamenta, magis admirationi forent vulgo, quandoque etiam elegantioribus.

Salicis cortex in aceto maceratus radicitus tollit verrucas; ut eſt apud Dioſcoridem lib.1, cap.cxv. Atque idem corticis ejus cinis aceto maceratus præſtat, ſi clavis, & callis illinatur. Eſt verò id à vi exſiccandi, & adſtringendi. Ac portulacæ idem tribuit Avicenna cap.Iↄxli.ſecundi Canon.

Cruda groſſi verrucas & thymos, nitro farinaque additus, tollunt: ut ait Plinius lib. XXIII, cap.VII. Verrucis, pterygiis, & aliis quibusdam remedia dat Plinius lib.XXVI, cap.XIV: *Verrucas tollit argemonia ex aceto vel batrachii radix, quæ & ungues ſcabros aufert. Linozoſtidis utriuſque folia, vel ſuccus illius. Tithymali omnes, genera verrucarum omnium: item omnia pterygia, varoſque tollunt. Cicatrices cum elegantia ad colorem reducit ladanum.* Lichenes Latini mentagram vocant, quoniam à mento fere oriatur, poſtea licet totos occupet vultus, oculis immunibus, ac in colla etiam, pectus, ac manus fœdo cutis furfure deſcendat. Lues ea primùm in Italiam irrepſit medio Tiberii principatu: ut auctor eſt Plinius lib *XXVI*, cap.*I*. Ut vero idem cap. *IV*. ait, *medetur ei plantago trita, quinquefolium, radix albuci ex aceto, ficulnei caules aceto decocti, hibiſci radix cum glutino & aceto acri decocta ad quartas. Defricantur etiam pumice, ut rumicis radix trita ex aceto illinatur, & flos viſci cum calce ſubactus. Laudatur & tithymali cum reſina decoctum. Lichen verò herba omnibus his præfertur, in nomine invento. Naſcitur in ſaxoſis, folio uno ad radicem lato,* (leg. cum Dalecampio, *foliis imis ad radicem latis*) *caule uno, parvo longis foliis dependentibus. Teritur cum melle. Eſt aliud genus lichenis, petris totum inhærens ut muſcus, qui & ipſe illinitur.* Pharmacopœis herba hæc dicitur *hepatica*, ſed diſtinctius *hepatica petræa*, ut Belgis *ſteen-leverkruyt*.

Etiam κάρδαμον ſive naſturtium lichenas deterget, atque exterit: ut eſt apud Nicandri Scholiaſtem: & cauſſam addit, quia ſit acre, mordax, igneum.

Lentigines, & varos, (φακὺς καὶ ἰονθάδας) tollit tithymalli liquor cum melle: ſolùm cavendum ne diutius relictus, profundius exulceret. Dioſcorides lib.IV. Mater. Med. & Parabilium cap.CXXI, CXXX, & CLXXVII.

1) *pag.* 483, & 484 Maculas & lentigines aufert oleum è nucleis ceraſorum; ut eſt apud Euonymum in Theſauro(1).

Hordeum ex aceto, & melle lentigini medetur, ut eſt apud Plinium.

Labruſca ſive Taminia uva, quæ & uva ſilveſtris, impetigini medetur. Scribonius largus cap.CCXLIX: *Ad impetigines uva Aminea* (*Taminea* reſcribendum) *quæ ſic dicitur, bene facit.* De Taminea plura ſi voles, adi Hieronymum Mercurialem lib. II. Var. Lect. cap.XVI. Oleum de frumento

(quod

(quod inter marmor, & laminam ferream crassum fieri ait Rasis) prodest adversum impetiginem, ac cutis asperitatem & fissuras.

Hæc de remediis, quæ in cute prominentibus symptomatis, tum iis, quæ cutem maculant, è plantis suppetant.

Superest tertium morborum externorum genus: nempe illud, quod carnem excavat: ut ulcera, gangræna, atque alia. Ulceribus mederi vinum auctor est Mnesitheus apud Athenæum initio lib. II. item Dioscorides lib. V, cap. VII. Οἱ παλαιοὶ οἶνοι πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονὰς ἐπιτήδειοι σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι, καταντλοῦνται ὠφελίμως πρὸς τὰ θηριώδη ἕλκη. *Vina vetera cum lana succida imposita, utilia sunt ad vulnera & inflammationes, Utiliter & curantur his ulcera efferata.*

CAPUT XXX.

De morbis externis totius corporis, quæ à caussa proveniunt externa, ut sunt vulnera, cõtusiones, fractura, fissura, & ambustiones; horumq; medicina balsamo, centaurio, melissophyllo, aloë, cynorrhodo, tithymallo, oliva, melle, radice lilii, eleochryso, myrto &c.

HActenus vidimus de priori morborum externorum genere, quod est ab humoris vi, vel spiritu flatuoso. Nunc venio ad genus alterum, quod est à caussa externa & evidenti. Atque huc pertinent vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones. Vulnera, pro instrumento infligente vulnus, vel cæsa sunt, ut ab ense, vel alia re secante: vel puncta, ut à mucrone: vel contusa, ut à re gravi, dura, obtusa, ac cutem etiam aperiente: vel morsa, quæ à dentibus: vel sclopetaria, quæ à glande plumbea, vel globo ferreo, similive è sclopeto vel bombarda emisso, vel à pulvere pyrio similive violentia ignis illlisa.

Contusiones fiunt à corpore duro citra cutis apertionem. Hoc enim à vulneribus contusis differunt.

Fractura est ex solutâ ossis unitate. Fissuræ, rimæ seu divisiones, quę à scarificatione, talive contingunt causa. Ambustiones, distinguendo à vulnere. Nunc his remedia è plantis demus.

Vulneribus sanandis nihil tam utile, quam balsamum. Hanc habuit vim balsamum veterum; de quo Theophrastus, Dioscorides, Strabo, Justinus, atque alii. Deperiisse id dicitur in Judæa, postquam in Ægyptum est translatum: in Ægypto autem anno CIↃ IↃXVI, cum Selymus, Turcicus Imperator (qui Solymannum habuit successorem) Cayrum cepit, ac cultoribus hortorum, ubi balsamum cresceret, interfectis, nõ suffecisset novos. Par autẽ

vel ſuppar virtus eſt balſamo recentiorum : ut quòd è Peruvia, vel Hiſpaniola, & aliis quibusdam Occidentis locis defertur. Vt ἀντίβαλλόμβρον ſive ſuccedaneum eſſe poſſit balſami veteris. Siquidem calefacit, humectat, tenuat, digerit, deterget, & glutinat. Nec naturale ſolum balſamum, ſive veterum, ſive recentiorum, hanc vim obtinet: ſed etiam quod arte componitur. Nam & brevi tempore vulnera glutinat, & mala arcet ſymptomata. Cujus cauſſa præcipue eſt, quod & ipſum calefaciat, & ſiccet, ac tenuiorum ſit partium. Ratio verò arte hoc balſamum componendi à pluribus tradita eſt: ſed, ut puto, ſufficerit Euonymus Philiatros in Theſauro ſuo (1).

1) pag. 576. & ſeqq.

Quartum panacis genus, quod à Chirone centauro *centaurium*, à Pharnace rege *Pharnaceon* nominatur, duo genera continet, quorum unum ab Hercule *Heracleon* dicitur, & *omnia vulnera ferro illata efficaciſſimè ſanat*, ut Plinius ait lib. XXV, cap. IV. Ac ejuſdem libri cap. V. legas: *Centaurea curatus dicitur Chiron, cùm Herculis excepti hoſpitio pertractanti arma, ſagitta excidiſſet in pedem: quare aliqui Chironion vocant.* Addit poſtea: *Vis in vulneribus tanta, ut cohereſcere etiam carnes tradant, ſi coquantur ſimul.* Idem lib. XXVI, cap. XIV: *Hulcera multorum ſunt generum, ac multis modis curantur. Panacis omnium generum radix ex vino calido illinitur manantibus. Siccat privatim, quam Chironiam dicimus.* Ac poſtea alia etiam ulcerum remedia ſubjungit.

Vulnera omnia à putrefactione conſervantur, ſi abluantur vino, cui meliſſa ſive citraria fuerit impoſita ad deſtillandum; quemadmodum eſt apud Raimundum Lullum. Aloës foliis recentibus in Aſia utuntur ad vulnera: mirifice enim conglutinat, ut ait Plin. lib. XXVII, cap. IV. Quod ex roſis rubentibus ſive provincialibus exſiccatis rhodomeli fit; vulnera, ulceraque, abſtergendi, & exſiccandi vim obtinet. Oleum quoque ejus inflammationes, vel prohibet, vel lenit.

2] ciſthus ſeu ciſtus.

Etiã κισθὸς (2), ſi illinatur medetur νομαῖς, ſive ulceribus depaſcentibus, teſte Dioſcoride. In cauſſa eſt, quod, Galeno teſte, vim habeat exſiccandi.

Ladanum vulnera glutinare, Matthioli eſt ſententia.

Lilii albi radix toſta & trita cum roſaceo, ſanat ambuſta, ulceraque perducit ad cicatricem: ut eſt apud Dodonæum lib. de Flor, cap. XXXII. Narciſſo item tanta eſt vis abſtergendi & exſiccandi, ut maxima etiam vulnera, Galeno teſte, conglutinet.

Fiſſuris ſcarificatione factis conducit inditus tithymalli liquor: ut eſt Dioſcoridis Parabilium cap. CCII. Periculum vulneris creare narratur tertium centaurii genus, quod dicitur centauris triorchis. Nam ut Plinius ait lib. XXV, cap. VII: *Qui eam ſecat, rarum eſt, ut non vulneret ſe: hac ſuccum ſanguineũ mittit. Theophraſtus defendi eam impugnarique colligentes tradidit à triorche accipitrũ genere, à quo & nomẽ accepit.* Puto tamen hæc ficta à Magis,

ut

ut alia id genus multa. Nempe hoc pacto terrebant vulgus à plantis carpendis, ut soli magis forent admirationi, nec aliunde, quàm ab iis, remedia peterentur.

Morsui canis rabidi medetur radix cynorrhodi: quod quomodo homines didicerint, docet his verbis Plinius lib. XXV, cap. II: *Insanabilis ad hosce annos fuit rabidi canis morsus, pavorem aquæ, potusque omnis adferens odium: nuper cujusquam militantis in Prætorio mater vidit in quiete, ut radicem sylvestris rosæ, quam cynorrhodum vocant, blanditam sibi adspectu pridie in fruteto, mitteret filio bibendam: in Lacet aniares gerebatur, Hispaniæ proxima parte: casuque accidit, ut milite à morsu canis incipiente aquas expavescere, superveniret epistola erantis, ut pareret religioni: servatusque est ex insperato, & postea quisquis auxilium simile tentavit.* De contusione agit Plin. lib. XVII, cap. XXIV, & Columell. lib. XII, cap. XLVII, ubi de oliva, aliisque. De fractura Plin. lib. XXII, cap. IIX, & lib. XXIX, cap. VI, ubi effectus florum in melle & similibus.

Flos dictus ἑλειόχρυσον(1), teste Theophrasto, si torresiat, & melli misceatur auxiliatur ambustis. Similiter myrteum oleum medetur eruptionibus & ambustis, ut habet Plinius lib. XXIII, cap. IV.

1) *aurelia quibusdam.*

CAPUT XXXI.

De morbis externis particularibus: ac primùm de illis, qui sunt capitis, nimirum achoribus, cerio, lippitudine, lachryma, &c. de affectionibus palpebrarum, & aurium, auribus sanguinolentis, purulentis, &c. de gingiva & dentium doloribus, de stomacace & scelotyrbe; horumque relevaminibus salicis, artemisiæ, betæ albæ, lentis, ceparum, marathri, &c. hyoscyami, asphodeli, raphani, ladani, cisti, polypodii, mali Punici, ficus, nasturtii, Britannicæ, &c.

VIdimus de morborum externorum illis, qui toto vagantur corpore. Deinceps de iis loquar, qui obsident corporis partem. Ut sunt ἀχῶρες & κήρια, quæ Plinius *manantia* capitis ulcera appellat. Proveniunt autem à nitrosa, salsaque pituita, eoque mordaci. Sed in achore ulcera sunt crustosa: in cerio humentia. Achor vulgo tinea vocatur, quia, ut tinea tenui morsu vestem erodit, similiter in achore sanies glutinosa tenuibus admodum foraminibus erodat capitis cutem. Cerion ab illo differt, quia majora foramina efficit, & humor ert, li similis, unde κηρίου nomen. Plura de his Constantinus in Viatico. Crassam lentamque saniem incidit ac digerit acetum. Siccis crustis fomentum præstat decoctum foliorum salicis, teste Ægineta: item aqua Artemisiæ: adhæc unguentum ex elleboro. Similiter nuces regiæ mansæ & appositæ.

Etiam ad capitis morbos referuntur capillorum vitia. Sed enim quæ-

1] *intelligentiam decentis ornatus.*

cumque de his traduntur, maximam partem pertinent ad κοσμητικὴν (1). Potiùs igitur de iis dicam, ubi absolvero illa, quæ propriæ medicinæ pars dici mereantur.

Proximè itaque subjungam morbos, qui in exteriori sunt oculorum parte, ubi hi potissimi. Ὀφθαλμία sive lippitudo, quæ est ex inflammatione tunicæ corneæ, cum rubore, dolore, & lachrymis. Ἐπιφορὰ, sive delachrymatio: quæ fit pituita ad oculos delata. Γλαύκωμα, ex mutatione crystalloidis in glaucum colorem. Ὑπόχυμα sive suffusio, cùm lenti humores congelantur inter corneam & crystalloidem.

Oculorum vitia omnia sanari aloë convenit: ut apud Plinium est lib. XXVII, cap. IV. Epiphoras sedat betæ albæ succus, ut est apud eundem lib. XX, cap. VIII.

Lens ei prodest, cui diffluunt oculi humore nimio. Multum enim exsiccat. Ac propterea, si ægris exhibendum, siccitas ejus temperari debet alterius humore, uti betæ: quomodo lens humorem betæ, beta siccitatem temperat lentis. Hoc τευτλοφακῆν vocarunt, ac non sanis modo, sed etiam ægris commendatum ab Heraclide Tarentino.

Cepas esse visui commodas, tradit Hippocrates lib. II. de dieta. Nempe quia odore ipso crassos oculorum vapores, qui visum hebetant attenuat ac deterget. Quod ipsum præstat, dum lachrymas ciet: unde lachrymosa dicitur Junio Columellæ lib. X. Græci propterea vocant κρόμμυον, παρὰ τὸ κόρας μύειν τῶν ἐσθιόντων· *quia pupillas oculorum iis, qui comedunt, comprimit.* Atque hæc etiam firmat Aristoteles sect. XXXI, probl. IX, ubi ad quæstionem cur post lippitudinem acutius videamus, id inde esse respondet, quòd pupilla quæ prius obsepta humore erat, purior fit, ac solutior: atque addit interdum etiam id præstare acria, & lachrymas cientia, velut cepe.

Marathrum sive fœniculum oculorum aciem reficiunt; quod homines didicere à serpentibus, qui è latebris, prodeuntes continuo ad hoc accurrunt, eoque caliginem oculorum levant. Auctor Plinius lib. VIII, cap. XXVIII, & lib. XX, cap. XXIII. Item Nicandri Scholiastes ad Theriaca.

Ruta item manducata acuit visum: ut est apud Dioscoridem lib. III, cap. XLIV, & Avicennam II Can. cap. IↃLXXVIII. Iccirco pictores veteres, ut visu valerent, esitare eam solent, ut est apud Plinium, & Simeonem Sethi. Cum melle Attico, vel muliebri lacte adsumi solet. Sed si immodice utaris, ob calorem, quo pollet, oculorum imflammationem parit.

Euphorbium qui carpunt, clarius vident. Herbam eam reperit Juba. Mauritaniæ rex, ac nomen hoc dedit à medico suo Euphorbo, fratre Antonii Musæ, à quo conservatus Augustus Cæsar: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Ac capite sequenti refert, ut ex serratula, sive vettonica, sic à Vettonibus,

Hispaniæ populo, vocatâ, fiat vinum, & acetum non stomacho modo gratum, sed etiam claritati oculorum utile. At capite VIII, narrat chelidoniam quam ad verbum dixeris hirundinariam, singulari esse remedio contra caligines oculorum. Nomen ex eo esse; quod hirundines, quæ Græcis χελιδόνες, pullorum oculis in nido visum hac herba restituant, etiam erutis oculis. Quod sine dubio falsum. Simplicius igitur nomen ex eo esse dixeris, quod homines ejus usum ab hirundinibus sint edocti; vel quòd, ut ibidem narrat Plinius, floreat adventu hirundinum. De quo & suprà.

Oculis conducit succus radicis asphodeli, si illinatur cum vetere vino dulci, myrrha & croco. Croci usus visum, ut & sensus alios, reddit vegetiores. Inflammationi oculorum medetur sampsuchum, si cum tenuissima polentæ farina imposueris. Ocimi succus caligentes juvat oculos, exsiccando defluxus Asparagi cibum oculis claritatem adferre, Plinii sententia est lib, XX, c. X. Miretur aliquis, si & cepas retulero inter ea quæ visum reddunt clariorem: cum oculis admota lachrymas cieat, non quidem ob acrimoniam (nam origanum & nasturtium, cepis licet acriora, id non præstant) sed ob humorem morsicantem; quam rationem adducit Aristoteles problem. XXII, sect. XX. At oculis conducere, ac caligini mederi, tradunt Hippocrates lib. II de Diæt. Dioscorides lib. II, cap. CLXXXI, Plinius lib. XX, cap. V, Galenus lib, VII Simplicium. Ac fortasse nemo aliter, præter Sotionem qui in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. XXXI ait, ἀμβλυωπίαν ποιεῖν, *caliginem oculis inducere*. Sed hæc feliciter Animadversionibus in Scholam Salernitanam conciliabat Renatus Moreau. Nam cepa quidem comesta parit caliginem; at oculis admota clariorem facit visum. Primum enim oculos calefacit; hinc morsicat, unde dolor; tum humor exprimitur, qui visui incommodabat. Non satis id discrimen videtur attendisse Bias, cum Abyattæ Regi per nuncium poscenti, ut quamprimum ad se veniret, respondit, ut est apud Suidam, Ἐγὼ Ἀλυάττῃ κελεύω κρόμμυα ἐσθίειν, *jubeo Alyatten cepas edere*. Nam idem dicere voluit ac Horatius cùm ait, *jubeo plorare*. Id verò non tam est ceparum cum eduntur, quam cùm oculis admoventur. Nec id solum, cum oculis imponuntur, quomodo & nasturtium, aliaque acria vim habent proliciendi humoris, sed etiamsi non imponas; ut quæ id præstent τῇ δυνάμει, sive contactu virtutis, etsi non sit corporis contactus.

Opium, si modum serves oculis prodest. Sanè, cum Galenus in tertio de Composit. Simpl. multa referat medicamenta, nullum in iis, quod non certus opii modus ingrediatur. Nec obstat, quod Plinius lib. XX, cap. XVIII, ex Erasistrati & Diagoræ sententia tradat, opium esse oculis perniciosum. Quod ipse etiam Galenus in tertio Methodi observat. Nam locuti illi de opio immodicè sumto, more Empiricorum; quos Galenus damnat, quia in omnibus penè opiato uterentur. Ita Mercurialis lib. II. Var. Lect. cap. VIII.

Palpebrarum πάθος est πτίλωσις, crassities palpebræ cum rubore & dolore, quandoque cum defluvio pilorum. Sed de hac potius in Κομμωτικῇ dicetur.

Adversus palpebrarum pediculos conducit suffitus ex hyoscyami capitulo seminis pleno: ut est apud Torotulam.

Aurium affectiones sunt, cum ex iis exit sanguis, pus vel vermiculi. Si sanguis, vocantur ὦτα αἱματτόμενα; si pus, πυοῤῥοοῦντα; si vermiculi, σκωληκιῶντα, Plinio aures verminosæ. Etiam retro aures succrescunt tumores, quos παρωτίδας appellant.

Auribus purulentis conducit succus radicis asphodeli, tum per se, tum etiam triti cum thure, melle vino, myrrha. *Aurium gravitati succum raphani* instillant, ut ait Plinius lib. XX, cap. IV. Idem cap. VI narrat, ut *porrum sectile sanet aurium vitia cum felle caprino, vel pari mensurâ mulsi.* Betæ nigræ succus sonitum aurium sedat, ut est ejusdem lib. XX, cap. VIII: ubi & prodesse ait adversus capitis dolores, & vertigines.

Ladanum cum hydromelite, & rosaceo, infusum auribus, eorum mitigat dolores: idque vi adstringente, calefaciente, molliente, aperiente: quas ei tribuit Dioscorides. Porro hoc medicamentum fit ex cistho, non cisso, ut Plinius putavit. Nempe ob affinitatem vocabulorum hæc confudit: quem ejus errorem primi Hermolaus Barbarus (1), & Nicolaus Leonicenus (2), observarunt.

Inter ὠτικὰ (3) medicamenta est absinthium bovis felli mixtum. Aurium enim tinnitui medetur; idque quia utrumque illorum habeat vim dissipandi flatuum materiem.

1) *ad Plinii.* 2) *lib. de Plinii erroribus cap. 57. 58.* 3) *aurium.*

Narium morbi sunt ὄζαινα, & πολύπους: quibus vocabulis etiam utuntur Latini. Item αἱμοῤῥαγία, sive sanguinis per nares eruptio.

Linguæ vitio fit aliquis ἀγκυλόγλωσσος, cum lingua adstringitur membranula breviore. Quod vitium in infantia tolli debet.

Betonica, polypodium, alia prosunt laboranti ex gingiva. Sed universam methodum vide apud Joannem Manardum lib. XVIII epist. II, quæ ad Simonem Grinæum.

Gingivæ vitium est παρουλὶς, tuberculum in gingivis juxta dentes dolens, ut interpretatur Celsus: apud quem tamen perperam in codd. vulgatis legitur *parotis*: quo quid significetur, antea diximus.

Dentium vitium est eorum stupor, item dolor, qui Græcis ὀδονταλγία.

Gingivis ac dentibus, ob adstringentem vim medetur flos mali Punici: qui in sativis cytinus, in sylvestribus balaustium vocatur.

Dentium dolori ficûs succus appositus in lana prodest; aut in cavis eorum additus: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VII.

Dolores dentium sedat illitus succus betæ: ut Plinius tradit lib. XX, cap.

cap. VIII. Etiam si doleant, utile est contrariam in aurem infundere succum radicis asphodeli. Dentium item dolorem mitigat liquor tithymalli cavernis dentium inclusus; sed cerâ dentes obstruendi, ne liquor is dentes, ac linguam lædat, inque fauces defluat. Dioscorides lib. IV. Mat. Med. cap. . . . At Parabilium cap. LXIX, simpliciter ponitur tithymallus in remediis ὀδονταλγίας (1) Archigenes, & Alexander Trall. docuere rationem ejus decoquendi in vino usque ad dimidias. Oribasius in IV ad Eunapium, cap. LXIV, adjungit, bis quoque mense eo colluendum os, ac fore, ut non recurrat vitium oris.

1) *doloris dentium.*

Dentium item dolorem tollit nasturtium, dum crassos, & pituitosos humores calefaciendo incidit, ac extenuatos discutit. Traditum id quoque Scholæ Salernitanæ cap. XXXIX. Verùm potius Galenum adi lib. κατὰ τόπους καὶ κατὰ γένη

Dentium stupori ex acri vel acerbo cibo provenienti, quem Græci *αἱμωδίαν* vocant, prodest portulaca: eo quòd lentore suo detergeat limum dentibus inhærentem: ut traditum Aristoteli problem. XXVIII, sect. I. Sed si stupor ille in ipsa fuerit dentium radice, non idem præstat, quin potiùs lædit; ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medicam. facult.

Juvant hæc dentes, ut est apud Joannem Menardum lib. VI. epist. IV, quæ ad Vaciensem episcopum: Sylvestris mentha, vel menthastrum, salvia, origanum, lupini, tamariscus cortex fraxini; aqua, in qua salitæ sunt olivæ; radix verbenæ masticata, cymæ rubi; vinum decocti radicis pentaphylli, quam tormentillam vocant; radix lapathi masticata, acetum scillites, amurca olei, oleastri folia. Ac tria postrema cum usto cervi cornu illini jubet, & dentibus infricari

Oris vitium sunt aphthæ, Item columellæ inflammatio, quam *tonsillas* dicimus.

. . . .

Stomacace, & scelotyrbe (oris est malum, ac crurum, ut vocabula indicant) medetur herba Britannica, sic, ut puto, nuncupata, quia crescat in Batavia, ac Frisia ad Oceanum Britannicum. A Frisiis hanc didicere Romani. Plinium adi lib. XXV, cap. III.

Plura si è plantis remedia capitis morbis voles, adi Plinium lib. XXV, cap. XI, XII, XIII.

CAPUT XXXII.

De illis externis particularibus morbis, qui sunt colli, pectoris, ventris, manuum aut pedum; horumque remediis iride, lapatho, andrachne, plantagine, lupino, paronychia, cyclamino, cotyledone, &c. Conclusio seu transgressio conquerentis natura, quid, contra quos.

STrumis gutturis hæc à Dioſcoride commendantur: iris Illyrica, lapathum, andrachne, plantago, argemone, libanotis, aparine, millefolium, ſcordium, cotyledon, prima, galiopſis, adiantum, pſeudobunion, coriandrum, lithoſpermon, capparis, laſerpitium, hordeum, lolium, fabæ, lens, lupinum, piper, groſſi. Ex compoſitis plura refert medicamenta Hieronymus Montuus(1). Aliaque ex Arnaldo petere jubet.

1) *pag.* 288. *& ſeq.*

. . . .

In epidermide manuum ſæpe hominibus cacochymicis ex ichoris colluvie naſcuntur vermiculi adeo exigui, ut ſolum acutiſſimi viſus aciem non fugiant. *Acari* dicuntur, Gallis *cirones*. Pruritum cient. Cognoſcuntur ex lineolis, quas cutem perreptantes ducunt: agnitique facilè acicula eximuntur. Necantur amaris, ut vermium alii. Eoque conducit manus ſæpius lavare vino diluto cum farina lupinorum. Paronychiæ medetur frutex cognominis, ut habet Dioſcorides lib. XVII, cap. LIV. Alia remedia affert Plinius lib. XXIII, cap. III.

Perniones, Græcè χίμετλα, proveniunt ex frigore hiberno. Celſus non pedum modò, ſed & manuum eſſe tradit. Remedium dicet Plinius lib. XXVI, cap. X: *Decoctum radicis cyclamini pernionibus prodeſt*. Idem cap. XI refert, *perniunculos curari cotyledone cum axungia, foliis ex batrachio, epithymi ſucco.* Addit inde: *Clavos pedum extrahit ladanum cum caſtoreo: verbenaca ex vino.*

Radix lilii albi in vino decocta, clavis pedum medetur, teſte Plinio. Abunde igitur in herbis atque aliis remedii: ſed plerique medicorum malunt argute diſputare, quàm facilem adferre medicinam. Qua de re conqueritur Theodorus Priſcianus, vetus & elegans ſcriptor, lib. I. ἐυποριστων, cap. I. Verba ejus apponam, ſed aliquanto emendatius, quam vulgo leguntur: *jactetur æger magna tempeſtate, morituro collegii caterva concurrat: tunc nos non periculi ratio poſſidet, nec communis naturæ conditio convenit: ſed tamquam in Olympico* (male vulgo Tempico) *agone, alius eloquentia, alius diſputando; alius adſtruendo, deſtruendo*; (non ut vulgo diſtribuendo) *alius, inanem gloriam captat. Interea dum hi inter ſe luctantur, atque æger fit fatis propior, nonne videtur natura ipſa rerum hæc dicere? O fruſtra ingratum mortalium genus: occiditur æger, non moritur: & mihi fragilitas imputatur. Sunt triſtes morbi, ſed dedi remedia: latent in fructibus* (malè vulgo fluctibus) *venena, ſed plura germinant ſalutis officia.* Aliaque ibidem in hanc mentem.

CAPUT XXXIII.

De plantarum uſu in κοσμητικῇ ſeu ornatrice facultate, ac primò quidem in cura totius hominis, quâ gracilitatem, quâve vitandam obeſitatem: Deinde in partium

tium hominis, initio in pilis, horumque sive defectu, quoad capillos, cilia, barbam; sive excessu: tum canitie duplici, & porrigine, deque curandis palpebris. Ubi suppeditantur aloë, malum Punicum, panis triticeus, puls, asphodelus, spongiola cynorrhodi, amygdala, ladanum, nardus, spica, abrotonum, oleum, vitis, chelidonia, oxymeli diospoleticum, diatrion pipereon, diacalamintha, lupina, beta, amygdala, rosa, palmula, ampelitis, &c.

POstquam de medicina è plantis omnium penè partium humani corporis aliqua diximus, quædam addam de κοσμητικῇ. Nam hæc quoque medicinæ accensetur, ac suâ utilitate non caret, dummodo suis se limitibus contineat. Aliud verò, juxta Galenum, κοσμητικὴ sive exornatoria: aliud κομμωτικὴ, sive fucatrix. Prior naturalem corporis pulchritudinem tuetur, ac custodit: altera inducit pulchritudinem adscititiam. Prior proba: altera autem improba, nec bono digna viro, nisi à viro principe ad eam cogatur. Sanè Plutarchus refert, à Philippo, Macedonum rege, quendam judicum ordine motum, quia capillum tingeret: & caussam addit, quia nihil sinceri ab eo esset sperandum, qui fucum ipsis faceret capillis. Nec sanè omnem ornatum esse medici curâ indignum ex Galeno ipso liquet, qui de κοσμητικῇ agit lib. I. τῶν κατὰ τόπους. Summa verò capita hausit è Critone: cui eo magis tribuenda est venia, quod in ædibus vixerit imperatoris. Nec dubitavit Archigenes hoc tractare argumentum, vel Heraclides Tarentinus, vel etiam Cleopatra. Nec κοσμητικὴ solum pulchritudinem conservat, sed etiam sanitatem ac robur confert: ut ait Galenus. De hac arte dicturus ordiar ab iis, quæ universi sunt corporis: deinde acturus de istis, quæ propria sunt alicujus partis. Totius est corporis cura, ne nimis vel gracilis sis, vel obesus: quamquam & ad valetudinem possis referre, quia admodum graciles valde obnoxii sunt injuriis externis: obesi autem iis, quæ ab ipso corpore proveniunt. Gracilitas est à δυσκρασίᾳ (1) calida & sicca: eoque conveniunt illi, quæ frigefaciunt, & humectant. Obesitas est à temperie contraria; eoque conveniunt calefacientia, & exsiccantia. Maciem conciliat aloës usus; item mustum è malis Punicis si cum oxymelite bibatur: acetum cum pipere: item sarcocolla, cinnamomum, alia. Obesum pinguemque reddit oleum. Item panes triticei recentes, pultes, alica, faba, faseoli, bulbi, pastinaca, uvæ passæ, palmulæ, castaneæ; idemque de nucibus Euboicis tradit Ruellius. Præter Celsum, & veterum alios, adi Hieronymum Montuum libro de Salubritatis tutela, cap. ult.

(1) *mala temperie.*

Nunc loquar de iis, quæ propria sunt alicujus partis. Ac primum faciei, inque his initium est de pilis. Ubi triplex conditio in considerationem venit. Nam vel displicet defluvium, vel superfluitas est ingrata, vel non in substantia, sed in qualitate aliquid cupimus immutari.

Defluvium est vel capillorum, vel cilii, aut supercilii, vel barbæ,

Ad

Ad capillorum defluvium pertinent ἀλωπεκία, & ὀφίασις. Hoc habent commune, quod proveniunt ab humore maligno. Diciturque ἀλωπεκία ex eo quia defluvio ejusmodi vulpes sit obnoxia: vel quia ubi ea minxerit, locus continuò arescat, nec ibi herbæ succrescant: ut antea quoque dictum. Ὀφίασις autem vocatur, quia ab occipitio primùm decidant capilli ad duorum digitorum spatium: hinc ad aures utrasque malum serpat: ac tandem se defluvia hæc in priori parte conjungant. Quomodo serpendo anguem imitatur: quæ nominis est caussa.

Alopeciam explet cinis ustæ radicis asphodeli bulbosi, teste Galeno. Idem præstat cum melle cinis spongiolæ, quæ in cynorrhodi, sive sylvestris rosæ, mediis nascitur spinis. Auctor Plinius lib. XXV, cap. II. Atque, ut idem ait ejusdem libri cap. XI, *Alopecias emendat nymphæa, & cicutæ radix, si unà tritæ illinantur.* Ibidem legas, ut defluentem capillum confirmet & denset polytricha: item lingulaca circa fontes nascens: adhæc & cyclamini radix. Adhæc ut veratri radix porriginem tollat, in oleo, vel aqua, decocta. De aloë quoque sic idem lib. XXVII, cap. IV: *Capillum fluentem continet cum vino austero capite in Sole contra capillum perunctio.* Imo & beta cruda prodest alopeciis, ut est lib. XX, cap. VIII, ubi & addit utilem ulceribus, quæ in capite manant.

Cum verò ἀλωπεκία proveniat ab humoris malignitate, φαλάκρωσις sive calvitium oritur ab inopia humoris. Ac sincipite primò defluvium incipit capillorum, quia siccius est occipite, eo quod cutis solum ossi hæreat: eunuchi verò non fiunt calvi, quia temperamenti sunt humidi: Calvitium autem turpe semper habitum: unde Ovidius.

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,
Et sine fronde frutex, & sine crine caput.

(1) 2 *sive* 4. Reg. 2, 23. Notum quoque, ut Elisæus prophetes (1) ob calvitiem sit irrisus à pueris clamantibus, *Adscende calve, adscende calve.* Julius etiam Cæsar in triumpho contemtim calvus mœchus audivit. Ac hujusmodi, nisi pervulgata essent, permulta possent adduci. Ut mirandum non sit, si multi etiam calvitio remedium quærant. Ac in juventute quidem ei, ut Avenzoar refert, occurritur illito oleo dulci amygdalarum: ut quod acrimoniam humoris auferat. Juvat & ladanum cum oleo myrtino in duplici vase liquefactum, ut est apud Galenum in primo κατὰ τόπων. Est & apud suppolititium Æmilium Macrum:

Contritis cepis loca quæ nudata capillis,
Sæpe fricans poteris canitis reparare decorem.

Sententia est, si ceparum contritarum succo caput glabrum perfricetur, restituit capillos. Quod inde est, quia cepæ suo calore aperiant meatus, humoresque noxios sub cute digerant, ac corrigant. Vide Dioscoridem lib. II, cap. CXXXVII, Galenum lib. II de alimentorum facultat. cap. LXXI, & Alexandrum Trallianum lib. I. c, II.

Cilio-

Ciliorum simplex defluxus μαδάρωσις vocatur. Quod si obveniat ex palpebris crassis callosis, & rubentibus, πτίλωσις nominatur Galeno, Aëtio, & Æginetæ. Adversus πτίλωσιν facit nardi, & spicæ decoctum in aqua.

Si barba lentius succrescat, Galenus in VI simpl. præscribit cinerem abrotoni cum oleo tenui. Item piperis, euphorbii, succum foliorum calami, muscerdæ olei per combustionem expressi. Alii illinunt mel cum tritis juniperi baccis.

Hæc de pilorum defluvio. Ubi defectu laboratur. Est item cum laboratur copia: ut in pilosis. Nam & hoc in vitio poni ostendit illud Ciceronis in Pisonem: *Non enim color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt.* Pilosis conducit τιθυμάλλου κορακίου (1) liquor recens cum oleo in Sole illitus: ut ait Dioscorides in IV Materiæ Medicæ, & Parabilium c. CIV. Etiam ad pilos absumendos utile est ex vino adspergi cinerem sarmentorum vitis & vinaceorum, ut tradit Ruellius. Præterea prodest succus radicis chelidoniæ gossypio illitus: ut tradit Sarac. Adhæc prosunt psilothra ex colophonia, & aliis; de quibus Hieronymus Montuus opere antea memorato.

1) *tithymalli coracini.*

Præter hæc duo genera, ubi vel satis pilorum non est, vel nimium est, tertium se offert, quando qualitas displicet: ut si canities gratiam homini demat. Quare de ea quoque dicendum.

Canities, est à vitio humoris, quo aluntur pilli. Estque vel naturalis, vel morbosa. Naturalis, vel intempestiva, vel tempestiva. Intempestiva est in Albania & alibi, ubi capilli in pueritia sunt cani, in senectute autem nigrescunt: ut est apud Plinium lib. VII. Similiter grues in senectute nigrescunt, quia plus humoris in pennas abit, quàm ut putrescere citò possint: quemadmodum auctor est Aristoteles lib. V. de Generat. Animal. Tempestiva est canities senum: ac provenit ab inopia caloris nativi, senectutis comite, vel caussa. Ubi n. calor nativus putredine fit imbecillis, non ultra concoquere eũ valet humorem, qui alimentum ac materies est pilorum. Consequitur igitur humoris ejus cruditas ac putredo: ut apud Aristotelem est loco antè memorato: item probl. XXXVI, sect. X. Ac hujusmodi quidem est canicies naturalis: cui non magis remedium est, quàm ipsi senectuti: qui morbus est immedicabilis. At morbosæ, sive à morbo provenientis, dispar est ratio. Multi enim, qui morbo canuerant, ubi sanitati fuere restituti nigri sunt renati; ut est apud Aristotelem in III de Nat. Animal. & V. de Generat. Animal. Ac Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus, narrat libro de Salubritatis Tutela cap. ult. audiisse se ex πολυγλώττῳ (2) illo, & undecumq; doctissimo Guilielmo Postello, quomodo sibi itinere suscepto in Græciam, Asiam, ipsamq; Indiam, in locum canorum defluentium, nigri succreverint capilli. Porrò tum natura, tum morbo, primò canescere solent tempora, quia locus ille humidior est ob musculos ingentes. Etiam humidius est sinciput,

2) *multarũ linguarum perito.*

quàm occiput; eóque & eâ parte celeriùs canescimus. Quod si Aristotelem audimus, citius canescunt rufi, quia is color index est imbecillitatis. Sed de hoc aliter Hieronymus Montuus loco antè dicto. Sic enim scribit: *Nos observavimus, subinde contrarium evenisse: nempe non facile, sed serò canescere rufos. At canescunt citius, qui à senioribus orti sunt parentibus: & qui educati à vetulæ nutricis lacte fuerunt. Namque proles optima est, cùm vigent parentes, ut ait Aristoteles V. de nat. Animal. Vis quoque lactis satis apparet in hædo, ovis lacte nutrito. Siquidem hædus pilos obtinebit molliores: quod animadvertit Macrobius in Saturnalibus.* Ac deinceps fusè ostendit Montuus, quomodo morbosæ canitiei possit occurri. Commendat verò victum, quo corroboretur calor nativus: item qui attenuat, & absterget. Hujus generis sunt oxymeli Diospoliticum, diatrion pipereon, diacalamintha, trifera Joannitii, trifera minor, electarium ex aromatibus, confectio alharif Mesuæ, diagalanga, electarium lætificans Almansoris, electarium de scilla, trochisci stellæ Avicennæ. Ibidem etiam legere possis, qui pili reddantur nigri, flavi, crispi, molles, densi. Quæ omnia exscribere longum sit. Etiam in pilorum vitiis est πιτυρίασις. De qua Serenus Sammonicus:

Est insensibilis morbus, sed noxia forma,
Cum caput immensa pexum porrigine ningit:

Vulgo *furfures* appellant. Sæpius verò capillos occupat, rarius barbam, quandoque supercilium. Et provenit ab humore vitioso, sive is salsa sit pituita, sive biliosus & melancholicus sanguis caput subiens. Adi Celsum lib. VI, Galenum μετ τόπ. & V Epi. com. III, Æginetam lib. III. Distinguendum verò inter porriginem humidam, & siccam. Si fuerit humida, ablue caput, locumve affectum, decocto lupinorum; ut est apud Æginetam. Sin fuerit sicca, farinam feniculi ex vino capiti indue: ut ait Marcellus Empiricus. Vel illinatur succus betæ, ut præcipit Serapio. Vel lavetur caput lacte amygdalarum, aut decoctis radicis liliorum alborum, aut vino cocto cum arundine. Verùm sæpe satius est ejusmodi remediis abstinere, quia vitium est non omni parte vitiosum: quippe quod in se plerumque perniciem convertat: ut est apud Marcellum Empiricum. Eoque, secundùm Celsum, præstat subinde pectendo à furfuribus mundare caput, quam malum penitus prohibere. Etiam è plantis sunt, quibus venustent ac fucent, palpebras. Callitlephara vocitant. Hujusmodi fiunt ex ustis rosarum foliis, teste Plinio lib. *XXI*, cap. *XIX*; vel nucleis palmarum, ut est apud eundem lib. *XXVII*. cap. *IV*; item ex ampelitide, eodem testante lib. *XXXV*, cap. *XVI*. Nimis severus, more suo, est Tertullianus, cum lib. de Cultu feminarum cap. *X*, ait talia esse feminis monstrata ab angelis peccatoribus: quos cum feminis consuesse, & inde ante cataclysmum gigantes genuisse, multi veterum crediderunt, impulsi libro, qui Enochi dicebatur.

Caput

CAPUT XXXIV.

De parte ea Cosmetices, quæ versatur circa faciei colorē, maculas, pustulas, cicatricum vestigia, & rugas; necnon aliquid de dentibus & saliva. Ubi usus est fabarum, nymphææ, pomorum acidorum, fragorum, liliorum, ari, juniperi, terebinthi, salicis, iris, persicæ, calaminthæ, rosæ, vini, rosmarini seu libanotidis, salviæ, cinnamomi, coriandri, gallæ, &c.

A Pilis & eorum accidentibus, transeo ad ea, quæ ad faciei colorem, vel maculas, vel pustulas pertinent. Nam & hæc faciunt ad faciem universam. Malus faciei color Græcis dictus ἐφηλὶς, ἀπὸ τοῦ ἡλίου, h.e. Sole. Plinius nunc vocat *discolorem à Sole cutem*, nunc *à Sole ustam*, vel *adustam*. Ideo hoc pacto deformiores appellat *solatos*. Verùm obtinuit ἐφηλίδα non tantùm vocari, si vitium sit à Solis ardore; sed etiam si ab aliis fuerit caussis asperitas & durities mali coloris, ut est apud Celsum lib. V, cap. V. Nempe quotiescunque facies pro candore refert nigrorem, pro levore asperitatem. Adversus hanc conducit aqua è floribus fabarum, vel nymphææ, vel liliorum alborum. Item è seminibus melonum vel radicum iridis, vel draguntеæ, vel sigilli Salomonis: ut tradit Hibres herbarius. Ex compositis item aqua ex fragis cum radice liliorum alborum. Vel aqua liliorum alborum cum aqua plantaginis, & florum sambuci. Adhæc unguentum citrinum; ut est apud Hier. Montuum (1).

Rubor faciei ac nasi sunt à calore hepatis. Ac incrementum caloris etiam pustulæ consequuntur. Occurritur, si inungatur vesperi facies succo pomorum acidorū: mane autem abluatur aqua, in qua amygdalæ, & semina melonum ita fuerint comminuta, ut lac videatur. Sic præcipit Joannes Crato à Craftheim lib. IV consilio VIII (2); pluraque ibidem in hanc rem.

Faciei colorem bonum conciliant aquæ florum fabarum, & fragorum. Vinum etiam aromaticum sive zingibere & cinnamomo conditum feminis cutim reddit albam, puram, & magis coloratam. Sunt hujusmodi liquores & alii permulti, qui idem præstent. Eos petere licebit ex Euonymi Philiatri Thesauro (3).

Crocus jusculis mistus εὐχροιαν (4) conciliat, teste Dioscoride.

Præterea candorem & faciei, & collo, conciliamus, ut apud Epiphanium legere est, radicibus lilii, ari, dracunculi, recentium an. selibram, aquæ florum fabarum sesquilibram, aquæ rosaceæ drachm. VIII, & cinamomi an. drachm. II. Alia etiam remedia ex plantis vidè apud Euonymum Philiatrum, & Hieronymum Montuum (5), qui multus est in hoc argumento. A colore me conferam ad maculas faciei.

Lentigini medemur lixivio cineris juniperi, item aqua è terebintho exstillata quæ noctu illinitur, mane detergetur. Etiam oleum myrobalanorum

1) *de Tutela Salubritatis cap. ult.*

2) *pag.* 48. *edit. Francof. an.* 1598.

3) *p.* 275. *usq. ad* 293.

4) *coloris suavitatem.*

5) *pag.* 300, *& tribus seqq.*

commendatur ab Aëtio,& Joan. Manardo. Cardanus præcipit, acetum exstillatum illinere, ac postero die abluere aqua, in qua cocta sit malva, & furfures.

Ἰόνθοις sive varis conducit aqua ex foliis salicis cum pulvere caryophyllorum. Vel aqua ex foliis salicis, & persici destillata. Quod traditum Euonymo.

Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit nux pinguis comesta: ut ait Aëtius item fabæ lomentum cum melle subactum, atque illitum. Item aloë eum melle illitum. Etiam jam inveteratis nigrisque medetur succus absynthii, & raphani sativi, olei myrtini, & chamæmeli.

Præterea faciei & cutis maculas delet succus foliorum ireos cum fabarum farina illitus. Idem præstant farina lupinorum, hordei, lentis, amyli, raphani, si cum lacte illinantur. Item oleum è cerasorum nucleis: ut expositum

Thesauro Euonymi tam pulchro nomine digni.

Nec enim Euonymus ille φιλίατρος alius est existimandus, quàm ma-
1) *multiscius* gnus Germaniæ πολυίςωρ (1), Conradus Gesnerus, vir undecunque doctissimus.

Superest, de tuberculis, ac pustulis aliqua addamus: item cicatricum vestigiis, ac rugis. Tubercula faciei rotunda, quæ Gallis *rubiz*, persanantur, si humectes aqua destillata de foliis persici & salicis, æquo pondere mixtis: ut
2) *pag.*277. est in Euonymi thesauro (2).

Vestigia cicatricum, sive hæc in facie, sive vel aliarum aliis corporis partibus, si illinantur succo calaminthæ cum pari rosacei, & cerusæ mensura, ita delentur, ut non appareant: quemadmodum tradit Aëtius.

Rugis obviam itur aqua ex floribus ac radice liliorum alborum, cum
3) *pag.*274. coctis ovorum aquatis destillata: ut loquitur Hier. Montuus (3). Iisdem medemur, ut Hibres herbarius ait, vino albo in quo elixati sunt flores rorismarini. Hactenus de iis vidimus, quæ tota facie vagantur. Sunt præterea, quæ ad certam capitis partem melius referantur. Ut gingivam, dentes, os.

4) *pag.* 281. Dentibus candorem conciliat aqua rosacea, aqua salviæ, aqua origani, cinnamomum, alia: de quibus plenius Hieronymus Montuus (4). Ex Myrepso etiam discere est, dentes servari illæsos, si quotidie manducetur radix pentadactyli.

Oris vitium est gravis anhelitus. Sed de illo postea. Eodem pertinet vitium itentidem salivandi. Saliva si modum excesserit, lingua illinatur semine coriandri levigato cum vino. Vel colluatur galla trita cum solano, & aceto. Quod est apud Myrepsum. Vel comedantur semina coriandri præparata, ac saccharo confecta.

CAPUT XXXV.

De remediis adversus ea, quæ deformant pectus, ventrem, vel artus. ubi conveniunt

unt lens, plantago, sambucus, lilia, faba, oriza, panis candidus, quinquefolium seu pentaphyllum, tithymallus, saccharum, &c.

PErgamus speculari fœcunditatem Naturæ, quæ etiam prospexit homini ad ornatum pectoris, ventris, manuum pedumque.

Ne virginum mamillæ nimium excrescant, cohibentur epithemate ex alumine, cerusa, plumbo usto, lente tosta an. drach. j. cum succo plantaginis: ut idem Montuus(1) tradit. Mamillarum rimis imponatur amygdalum aqua rosacea solutum, dilutumque. Ita Cocles. Papillarum fissuris utile illini interiorem sambuci corticem cum adipe gallinæ, & cera alba. 1) *pag.* 296.

Mamillis pendulis erigendis Arnoldus præscribit remedium ex radice liliorum alborum, cum rosaceo, atque aliis. Apud Dioscoridem legas non crescere virginum mammas, si cicutæ succo illinantur. Atque eadem vis epithemati ex succo seminis & foliorum lapathi: ut ait Montanus. Qui alterum remediū addit ex lomento fabarū, oleo rosato, succo cichoreæ & plantaginis. *H. Mont.* 281

Ventris rugas corrigit, ceratum ex succo radicum liliorum alborum cum melle albo, & cera liquefacta; ut est apud Arnaldum. Idem præstat illitum oleum nucis Indicæ. Vide & Aetium lib. XVI. de plantis.

Manus candidas ac molles facit, si laventur farina fabarum, vel orizæ, cum lacte mixta. Item si lacte maceretur medulla panis candidi. Nec non smegmate eo oleo amygdalarum dulcium, & caryophyllorum, Præterea sapo ex palma, manuum candorem præstat; ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitat. CLVIII, sect. VII.

Suus etiam est ornatus unguibus, manuum imprimis. Quamquam non tantum propter decorem dati sunt: sed etiam quia manus digitique sic muniti meliùs quidque agunt. Priorem rationem commemorat Aristoteles lib. IV. de Partibus Animalium, cap. X: posteriorem idem primo de usu partium. Ubi & caussam legas, cur mortuo etiam homini excrescant. Nempe quia generantur ex tendonum excremento. Itaque ubi tendones desinunt, istic incipiunt ungues. Ad ornatum unguium facit, si non ulteriùs protendantur, quàm summi digiti. Quod facile consequimur, si singulis resecentur hebdomadis. At superstitiosum puto, cum die Jovis id fieri jubet Tacuinus Caroli M. præceptor: adsentiente etiam Nicolao Florentino, & Arnaldo ..... Magis laborandum de πτερυγίῳ, cum caro initium unguis operiens sic excrescit, ut ulteriora etiam tegat. Item παρωνυχίᾳ, sive reduvia, cum caro circa unguium radices reluitur, sive resolvitur ac finditur; unde & nomen. Nam *reduvia* dicitur quasi *reluvia*, L in D abeunte; quomodo à μελετᾶν est *meditari*. Remedio juvat Plinius lib. XXVI, cap V. *Digitorum vitiis omnibus, & privatim pterugiis quinquefolium medetur.* Etiam conducit illitus tithymalli liquor; ut est in Dioscoridis Parabilibus cap. CXCI. Item saccharum in pulverem contritum, atque inspersum.

Hircus est ex putredine humoris qui sub axillis: nempe parte ea, quæ quia obtecta semper minus humorem superfluum potest exspirare. Huic vitio corrigendo suadet Dioscorides, ut illinantur pastilli rosacei.

Spurcus etiam odor ab iis fertur, qui eam nequeunt continere. Quo de vitio alibi loquimur.

Pedum fœtor itidem ex putredine humoris oritur. Corrigitur is si inspergatur aromatum pulvis, qui cruditatem corrigit. Præterea expedit crebrò lavari pedes è vino, in quo elixatæ sint rosæ, myrtus, rosmarinus, menta, lavendula, lampsuchus, salvia, & melissophyllum.

CAPUT XXXVII

De vi quam plantis Magi tribuerunt, quà stupenda quædam opera fidem & captum rationis superantia, tum quà abigendum aut præpediendum fascinum, liberandos dæmoniacos, & certo ritu sanandi vulgares quosdam morbos. Ubi memorantur balis, æthiopis, achæmenis, latace, baccharis, baaras, melampodium, buglossum, & muscus lapidis vulgaris.

QUæ hactenus diximus, ejusmodi sunt, ut non videantur excedere naturæ vires. Præterea verò plurima tradi videas, quæ licet incredibilia sint, à Magis tamen inter arcana Naturæ habeantur. Ut quod Xanthus Lydiacorum scriptor, refert, occisum draconis catulum ad vitam revocatum herbâ quam balin vocant, ac Thylonem, quem interemerat draco, eâdem vitæ restitutum. Quodque hominem herbâ in Arabia redditum vitæ prodidit Juba Mauritaniæ rex doctissimus. Quod item contactu herbæ cujusdam ab alite illatæ exilierit cuneus arbori à pastoribus adactus: ut Democritus scripsit, & Theophrastus credidit. Ea legere est apud Plinium lib. XXV, cap. II. Atque subjungit: *Quæ etiamsi fide carent, admirationem tamen implent: coguntque confiteri, multum esse, quod vero supersit. Inde plerosque ita video existimare, nihil non herbarum vi effici posse, sed plurimarum vires esse incognitas; quorum in numero fuit Herophilus, clarus medicinâ; à quo ferunt dictum, quosdam fortassis etiam calcatas prodesse. Observatum certè est, inflammari vulnera ac morbos superventu eorum, qui pedibus iter confecerint.* Equidem Herophili dicto non invitus subscripsero, vel propter experientiam, de quá Plinium vidimus testari. Sed enim non capio, quomodo hoc collegerint ex illis, quæ Plinius agnoscit vero superesse. Nec enim ex falsis solidè quicquam, nisi ex hypothesi, colligitur. Alia etiam Magicæ vanitatis exempla compluria adfert, ac simul refellit, atque irridet, Plinius lib. XXVI, cap. IV. Primum est, *Æthiopide herba amnes ac stagna siccari conjectu, tactu clausa omnia aperiri.* Adversus quæ ait, *Siccentur hodie Æthiopide Pontinæ paludes, tantumque agri suburbani reddatur Italiæ.* Ac aliquanto post: *Non satius fuit Æmilianum*

Scipionem Carthaginis portas herba patefacere, quàm machinis claustra per tot annos quatere? Alterum est, *Achæmenide conjectâ in aciem hostium trepidare agmina, ac terga vertere.* Contra hæc dicit: *Ubi nam ista fuit, cũ Cimbri Teutonique terribili Marte ulularent, aut cum Lucullus tot reges Magorum paucis legionibus sterneret.* Tertium est, *Latacen dari solitam à Persarum Rege legatis, ut quocunque venissent, omnium rerum copiâ abundarent.* Contra ea sic scribit: *Cur hercule Cæsaris miles ad Pharsaliam famem sensit, si abundantia omnis contingere unius herbæ felicitate poterat.* Quartum est, quòd *apud Democritum invenitur compositio medicamentorum, quo pulchri, bonique, & fortunati gignantur liberi.* Subjicit Plinius: *Cur nunquam Persarum Regi tales* (herbas) *dedit?* Tandem sic colligit: *Mirum profectò hucusque provectam credulitatem antiquorum, saluberrimis ortam initiis, si in ulla re modum humana ingenia novissent.* Ac conqueritur, *Medicinam ab Asclepiade repertam evectam ultra Magos etiam.* Puto, à Magis etiam esse, quòd plantas prodesse traditum contra fascinum. Uti baccharem. Unde Maro Eclog. VII:

—— Bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Est verò baccharis non quidem *nardum rusticum*, ut quosdam putâsse ait Plinius lib. XXI, c. VI: sed *asaron*, ut idem docet libris ejusdem, cap. XIX. Sane asarum Crateuas Baccharim nominavit. Verùm diversas esse herbas, docet Dodonæus lib. de Floribus, cap. LXXXIX.

Itidem vires tribuunt plantis contra dæmoniacos Ut herbæ, quæ *baaras* vocatur à Flavio Josepho lib. VII belli Judaici, cap. XXV: ubi narrat, hac herbâ admotâ, eos, qui à malo spiritu, sive dæmonio, vexantur, ac, nisi succurratur, ab eo necari solent, tanto periculo liberari, simulac admoveris herbam hanc, qua spiritus abigatur. Ibidem legas non nisi magno cum periculo carpi. Quippe refugere manus decerpere volentis, usque dum eam perfuderis urina, vel menstruo muliebri, imò tum quoque eam tangenti mortem certam imminere, nisi illam ipsam gesserit radicem de manu pendentem. Sed & alterum esse modum, quo citra periculum capiatur. Ut si undique circumfodias, ita ut perparum ejus radix terrâ condatur: tum canem alliges qui nullo negotio evellat; sed canem mori loco ejus, qui alligasset. Sed sunt & ista planè vana ac futilia.

Cùm nullam non herbam quavis diei hora citra ullum periculum evelli posse, hodie satis constet. Nihilo meliora sunt, quæ alii, Theophrasto etiam, & Plinio testibus, prodiderunt: siquis de die evellere pæoniam paret, & conspiciatur à Pico Martio, periculum esse, ne oculos amittat. Sin secuerit radicem, metum esse, ne procidant sedes. Qualibus Andreas Medicus, Galeno teste, suos repleat commentarios. Nempe hauserat ea ab Ægyptiis, qui præstigiis, & mendaciis ejusmodi ludificari genus humanum solent: Nec propterea in totum damnem, quod ajunt herbas dæmoniacis prodesse.

Nam

Nam solent dæmones potissimùm invadere melancholicos, quia humor melancholicus maxime idoneus est adigere homines ad insaniam ac desperationem. Medici igitur officium est tales herbis purgantibus restituere sanitati: quod si assequatur, dæmones vetus hospitium deserunt, ut sibi parum idoneum.

Notum quomodo Melampodio (ellebori id genus) Melampus sanarit Prœtidas, quæ se vaccas putabant: ut dictum lib. III, cap. LXVIII. Nec herbis solùm talibus medemur: verùm aliis omnibus, quibus melancholia pellitur. Itaque & Saul, à dæmone occupatus, mitius se habuit, quando dulcedine citharæ à Davide deliniretur. Sic igitur statuimus, sæpe quidem melancholicos tantum esse, qui à dæmone obsideri creduntur, ac quandoque etiam tales esse, qui deferuntur ad exorcistas: ut agnoscit Valesius libro de Sacra Philosophia cap. *XXVIII.* Sæpe verò eosdem & melancholicos, & dæmoniacos esse, quia dæmon melancholicos invadat, ut magis operationibus suis idoneos. Ac tum herbæ, atque alia, quæ melancholicum succum subducunt, per se ac primò prosunt melancholico, ratione morbi: ex consequenti autem, quatenùs corpus minus fit idoneum nequitiæ dæmonum.

Dioscorides, & Appulejus junior, sunt auctores, buglossi, sive ut officinæ nuncupant, borraginis decoctam radicem tertianis mederi, si tres thyrsos seminis emiserit: quartanæ autem, si quatuor fuerint thyrsi. Hæc planè magorum ineptiis digna. Ac simile, quòd Plinio traditum lib. *XXVIII*, cap. *X: Jubere magos, ut excrementa felis cum digito bubonis quartanis febribus adalligentur, & ne recedant, retineantur ad quartanum circuitum.* Atque idem legas apud Sextum Philosophum lib. de Medicina animalium, cap. *XVIII.*

De lapide vulgari sic Plinius lib. XXII, cap. XI: *Lapis vulgaris juxta flumina fert muscum siccum, canum. Hic fricatur altero lapide, additâ hominis salivâ: illo lapide tangitur impetigo. Qui tangit dicit,*

Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὔμμε διώκει,

Fugite cantharides, lupus acer, vos insequitur.

CAPUT XXXVIII.

De usu plantarum in vestibus vel conficiendis seu materie instruendis, vel à blattis & tineis aliisque id genus præservandis ac liberandis, vel tingendis seu colorandis, vel grato odore imbuendis, peribolis & calanticis solidandis, vel denique varia instrumenta & adminicula textoribus, fullonibus, & cerdonibus prebendo. Ubi de incredibili utilitate unius arboris palmæ, tum gossypio, lino: helichryso, stocchade: violis, vaccinijs seu hyacinthis genista, cocco rubentem roseum colorem reddente: baccare: decocto oryza, amylo: ligno materiali, carduis, cocco fullonio, malicorio, rhoë.

MUlta hactenus tum naturalia, tum magica, adduximus de usu plantarum in Medicina. Sed infinitis partibus plura omisimus: ut quibus animus non esset cuncta Medicorum scrinia compilare, sed vix amplius, quàm levem præbere gustum, quod Græcis est παραγεύειν. Imò nec plantæ hoc solum rei medicæ conducunt, quod ἀμέσως (1) morbis ac vitiis corporis medeantur: sed etiam ἐμμέσως (2), quatenus materiem præbent medicorum sive chirurgorum, vasculis, ac instrumentis. Sic pyxidula primitus è buxo: narthecium è ferulæ ligno: indeque nomina. Nam πύξος *buxus*, νάρθηξ *ferula*. E lino item fasciolæ, mitella, hapsus, turundæ, lemnisci, & tot alia: quæ cognosci malo ex Medicis, & iis, qui de vocum proprietate scripserunt. Missis igitur, quæ ad medicinam, vel medicos pertinent, propero ad usum plantarum in re vestiariâ. Ubi primùm loquar de iis, ex quibus vestes fiunt tale est linum, unde vestes lineæ, quales laneis præferebantur ab Isiacis: ut ait B. Hieronymus in c. XIX. Jesaiæ. Caussam ejus ex Plutarcho alibi adduximus.

1) *immediatè.*
2) *mediatè.*

Etiam Plinius lib. XIX, cap. II. auctor, *esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem, quâ vescuntur, esse laneam naturam, ex quâ vestes quædam conficiantur.* Atque ejusce auctorem laudat Theophrastum.

Ex palma itidem textilia fiunt. Quid mirum? cùm & panis inde confiat, & mel, & vinum, & acetum: multisque adeò rebus aliis inserviat. Sanè apud Strabonem legas, palmas apud Persas celebrari carmine quo numerentur ejus utilitates trecentæ & sexaginta: tot videlicet, quot dies annus habere credebatur. Unde & Demetrio statuêre Athenienses æneas statuas numero solum CCCLX. Atque hinc Varro de eo:

Hic Demetrius æneas tot aptu est,
Quot luces habet annus absolutus.

Huc etiam pertinet insignis locus Cæsaris Scaligeri ad Cardanum Exercitatione CLVIII, sect. VIII: *In Moluchis cujusdam arboris corticem aquâ macerant, atque tundunt, usque dum ad serici veli speciem redactum, atque ex filamentis contextum videatur. Eo sibi operiunt feminæ pudenda. Habes apud Theophrastum ἐριοφόρους (3) arbores: apud Plinium lanatas vites. Vulgo verò gossypium, linum, cannabem.*

3) *laniferas.*

Gossypion, Græcè tum γοσσύπιον, tum sæpius ξύλον, fructum profert ex cujus interiori bombyce lanugo netur. Plinius lib. XIX, cap. 1. *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui Gossypium vocant, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatæ nucis defert fructum: cujus ex interiore nuce lanugo netur, nec ulla sunt eis in candore, mollitieve, præferenda.*

Videtur & Arabia etiam hunc fruticem producere. Nam Propertii est:

Nec si qua Arabio radiat bombyce puella.

Nam

Nam potius de xyli lana, quam serico, ceperim poëtam. Crescit etiam in Creta, Melita, & aliis terris, Austrum versus sitis. Lana ejus Nicolao Myrepso *βομβάκιον*, Italis *bombagio*, Belgis dicitur *bombasin*, quasi *bome-sy*, h. e. sericum arboreum. Aliter iisdem *cottoen*: nec multum abit appellatio Gallica, Anglica, Hispanica: sed hæc articulum Arabicum addit. Vocant enim *Algodon*. Ægyptiis sacerdotes gossipinis sive xylinis vestibus usos esse, testis est Plinius loco ante memorato. Hodieque is habitus frequens Europæis, præcipuè ditioribus. Etiam in Sinæ regno nobiles quidem sericis gaudent, xylinis cæteri.

Etiam est lini species amorgis, quæ Suidæ λινοκαλάμη. Variæque alia fuere linorū genera, è cannabe genistis, ac genistis in arbore succrescentibus. Sed principatum obtinuit linum Ægyptium. Quod Ægyptiis propterea in usu: Isiacis præcipuè, de quo in symbolica Ægyptiorum theologia dicam: sed aliis etiam, ut ostendit Herodotus in Euterpe. Ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους, περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτοὺς, οὓς καλέουσι καλασίρις. ἐπὶ τούτοισι δὲ εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέουσι, οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα, οὐ δὲ συγκαταθάπτεταί σφιν· οὐ γὰρ ὅσιον. *Vestibus amiciuntur lineis, circa crura fimbriatis, quas calasires appellant: supra quas candida ferunt lanea superjecta. Lanea tamen vestes, neque in ædes sacras gestantur, neque una cum cadavere sepeliuntur. Profanum enim est.* Addit hæc esse consentanea sacris, quæ Græcis Orphica, & Bacchica vocantur. Esse verò ἱρὸν λόγον, sacram rationem, cur in laneis aliquem sepeliri sit nefas.

Sacris quoque veterum Christianorum vestibus inserviit linum. Unde apud Bedam in Marcum legas: *In Ecclesia mos invaluit, ut sacrificium altaris non in serico, neque in panno tincto, sed in lino terreno celebretur; sicut est corpus Domini in sindone mundâ sepultum: juxta quod in gestis Pontificalibus à B. Papa Silvestro legimus esse statutum.*

Nec plantæ solùm utiles sunt vestibus, quatenus materiem iis præbent; sed etiam, quia vestibus appositæ præstant, ne obnoxiæ sint tineis, & blattis. Ita ἑλίχρυσον flos, si vestibus indatur, eas conservat incorruptas: ut est apud Dioscoridem. Etiam hac parte utiles sunt stœchadis citrinæ flores. Quippe, ut pediculos, ac lentes, cum lixivio necant: sic & tineas delent: unde Belgis *mottenkruyt* vocatur. Aliter dicitur *Rhijnbloeme*, quia ad Rhenum feliciter provenit circa solstitium. Nec flores modò, sed & cortex Medicæ sive citriæ arboris vestibus apposita tineas necat, aliaque id genus insecta noxia arcet. *Vide Dodon. p.260.261.*

Ad rem vestiariam etiam referre possumus colores: quando ab eorum nitore, ac varietate luxus in vestibus magnam partem consistit. Quare nunc dicam, ut plantæ inserviant tinctorum cortinis, atque inficiendis pannis, & vestibus. Præstant hoc viola, & vaccinium. De quibus sic Vitruvius lib. VII. cap....., *Tinctores, cum volunt solem Atticum imitari, violam*

Dodon pag. 15. *aridam conjicientes in vas cum aqua confervescere faciunt ad ignem: deinde cum est temperatum, conjiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam & ex ea e retriam infundentes, & eam terentes, efficiunt Solis Attici colorem. Eadem ratione vaccinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt eleganter.* A violis quidem dicitur vestis Janthina: nempe quia viola Græcis ἴον: quo vocabulo præcipuè intelligitur πορφυροῦν (1), quod Theophrasto ἴον μέλαν, καὶ μελάνιον (2). Etiam genistis in tinctura usi. Plinius lib.XVI, cap.XVIII; *Subeunt in montosa tingendis vestibus nascentes genistæ.*

1) viola purpurea.

2) viola nigra.

Frutex est exiguus, qui producit κόκκον βαφικὴν (3). Sunt grana scatentia vermiculis, è quorum sanie est color coccineus, sive vermiculatus. Vnde Lucillius emblemate vermiculato; Et Glossæ: κόκκος (4), βάμμα (5), *vermiculus, hoc coccum.* A quo colore hodieque *minium* vocant *vermillon*, quasi vermiculorem dicas. Coccineus color imperatoribus dicatus, ut Plinius ait. Atque idem Plinius lib.IX, cap.XLI, tradit Romanos *cocco tinctum Tyrio tingere, ut fieret hysginum.* Addit, *coccum Galatiæ rubens granum, ut dicemus in terrestribus, aut circa Emeritam, in maxima laude est.* Remittit vero nos Plinius ad operis lib.XVI, cap.VIII, & lib.XXIV, cap.IV.

3) Coccum tinctorium.

4) granum.

5) tinctura.

Salm. in Sol. p.272 & aliquot seqq. ubi & de hysgino colore.

Quercu etiam tingi lanas tradunt, ut idem ait lib.XIII, cap. ult.

Vtrum & Lysimachiæ herba sit idonea vestibus colore cæruleo tingendis, fusè differit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertiâ de erroribus Plinii: quæ est ad Franciscum Tottum Lucensem (6).

6) pag. 117. 118. 119.

Bacchar vestibus odoris gratiâ inseritur; ut est apud Plinium lib. *XX*, cap. *XIX*.

In peribolis collaribus, muliebribus capitis tegumentis, & id genus lineis, ut rigor ac soliditas quædam accedat usus est oryzæ decocto vel amylo: quod è frumenti genere. Græci ὄλυραν, Latini arincam dixere. Germani dicunt *amelkoren*, quasi dicas amyli frumentum.

Addam etiam aliquid de iis, è quibus præparantur instrumenta ad lineas, vel laneas, vestes. Textorum penè omnia è ligno. E carduis est pecten fullonum, quo pannos rudes excitant in villos.

Etiam ad indumenta pertinent calceamenta. Ad hæc quoque, licet è corio plurimum fiant, plantarum se usus extendit. Ac primùm ratione eorum, quibus corium præparatur. Deinde ratione formæ, cui corium inducitur, ut calceus fiat, Ac denique ratione suberis, quo calceus attollitur.

Coria perficiuntur malicorio, h.e. cortice mali Punici: ut est apud Plinium lib.XXIII, cap.VI, & lib.XXIV, cap.XI.

Rhoe sive rhu, frutex in petris proveniens, utilis ad pelles inspissandas.

Lignea est forma, cui sutor inducit corium quò calceum faciat. *Mustricolam* vocat Festus: fortasse quia monstret, quomodo suendus sit calceus.

Nempe

Nempe à monstrum fit monstricola, & liquidâ elisâ mostricola, vel mustricola. Sic à monstrum, mostellum, unde Plauti Mostellaria. At Isidoro in Glossis *Mustricula* idem est ac *decipula*: à muribus stringendis, vel potius tricandis, h.e. intricandis,

Suberi inde nomen, quia insuatur. Nempe à *suo, suber*, ut à *tumeo, tuber*. Partim verò insuitur, ut quis grandior videatur, partim arcendo frigori. Qua de re ex Alexio Comico. ac Xenophonte agit Petrus Victorius lib.XV, cap.XIII. Apud Romanos feminæ utebantur tempore hiberno: ut ait Plinius lib.XVI, cap.VIII.

CAPUT XXXIX.

De plantarum utilitate in ædificiis & utensilibus tum terrestribus, urbanis & rusticis; tum navibus, quæque eò spectant. Ubi de modo & tempore lignandi, quæque ligna cuique rei conducant. Ædificiis aptissimum robur, ulmus, populus, cupressus, abies. Evolvitur structura templi Dianæ. Rigorem fortissimè servat ulmus. Juniperus in subdialibus convenit. Larigna castella ignem non admittere. Etiam frutices ædificiis inservire, ut harundo. Citrus, terebinthus, operi maximè congruunt intestino. Mensa Ciceronis unde, & quanti. Lecti veterum quotuplices, & quales. Ficulneorum cochlearium virtus. Stragula, cunæ, cophini. Instrumenta agricolarum, piscatorum, venatorum. Illustris abies & pinus in ædificandis classibus.

EX his, quæ de re cibaria, medicamentaria, & vestiaria, vel calcearia diximus, vidimus usum plantarum, qui ad coquum, medicum, & sarcinatorem, ac sutorem pertinet. Nunc ostendam de usu in ædificiis & navibus quem Plinius signet, cùm lib.XXII, cap.I. ait: *Arbore sulcamus maria, terrasq; admovemus: arbore exædificamus tecta*. Priùs de ædificiis, deinde de navibus dicam. Ac ad ædificia quidem attenditur, & quando arbores cædi oporteat, & quomodo, & quas imprimis. De quibus omnibus accurate Theophrastus lib. V, Hist. Plant. ac Vitruvius paucis lib. II. cap.I, fuseque cap.IX. De iisdem egere Cato de R.R. cap.XVII, Columella lib.XI, cap.II, Plinius lib.XVI, cap.XXXIX, Palladius lib.XI, cap.XV; & è græcis Cassianus Bassus in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis cap. XXXV. Quare erimus hoc loco breviores: præsertim de primis duobus: de tertio enim aliquanto pluribus agendum.

De tempore, quo arbores cædi debeant, hæc complurium sententia est: non cædendam tempore verno, quia tum arbores prægnantes se efferant in frondes, & fructus. Propterea conducere tempus post solstitium, desinereque antequam Favonii flare incipiant, quod fit VI.Id. Febr. Hibernum verò tempus esse maxime idoneum, quoniam frigus tum materiem comprimat, & consolidet.

Quod ad modum incidendi arbores, de hoc Vitruvium audiamus: *Cedi ita oportet, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando succus. Ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum emori in eo saniem, nec corrumpi materia qualitatem. Tum autē cum sicca, & sine stillis erit arbor, dejiciatur, & ita erit optima in usu.*

Maximè ædificiis idoneæ, ut Vitruvius ait, *robur, ulmus, populus, cupressus, abies*, & quædam aliæ, quas tamen comprobat naturâ differre. Plinii (1) sunt illa: *Infœcunda firmiora fertilibus; nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, & cornus. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxum, taxus, juniperus, oleaster, & olea. Ex reliquis tardissimè larix, robur, suber, castenea, juglans. Rimam, fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea.* Quod ad laricem quod ea non absumatur carie, vel tineis; id est ob amarorem. Imò & ejus laus est, quod castella inde exstructa vix ignem admittant; ut ex Vitruvio dicam, cùm de lignorum ad ignem usu loquar. De ædificiorum verò materie vix aliunde meliùs possit judicari, quàm numinum simulachris, ac præcipuè ex templo Dianæ Ephesiæ; quippe ut Plinius (2) ait, à tota Asia quadringentis annis (3) exstructo. Pertinent quidem & ad plantarum in falsi numinis cultu abusum: de quo seorsum postea dicam: sed quatenus hic durationem lignorum in ædificiis universè consideramus, non possumus illustriori documento eam rem comprobare, quàm è statuis ac templis. Plinium igitur audiamus, qui de Diana Ephesia sic refert ibidem: *Convenit tectum ejus esse è cedrinis trabibus.* Nempe cedrus utilis structuris, quia cariem ac putredinem nescit. Interim rebus aliis bene affectis putredinem adfert: sed corruptas restituit ac conservat. Postea apud eundem Plinium sequitur: *De ipso simulachro Deæ ambigitur. Cæteri ex ebeno esse tradunt. Mutianus ter consul, ex his, qui proximè viso eo scripsere, vitigineum, & nunquam mutatum, septies restituto templo.* Adjicit mox: *Valvas esse è cupresso, & jam quadringentis prope annis durare materiam omnem novæ similem. Cupressus in eas electa, quoniam præter cætera uno in genere materiæ nitor maximè valeat æternus. Nonne simulachrum Vejovis in arce è cupresso durat, à condita Vrbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum? Memorabile & Vticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere prima urbis ejus origine, annis* CIↃ C LXXXVIII. *Et in Hispania Sagunti ajunt templum Dianæ à Zacyntho advectæ cum conditoribus annis ducentis ante excidium Trojæ, ut auctor est Bocchus: infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Annibal: juniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur ædes in Aulide ejusdem Deæ, seculis aliquot ante Trojanum bellum exædificata.* Ac subdit: *In plenum dici potest, utique quæ odore præcellant ea æternitate præstare.* Plura vide ejusdem libri cap. XLII.

1) *lib.* 16, *cap.* 40.

2) *lib:* 16, *cap.* 40.

3) *Pro quo tamen* ducentis viginti *est lib.* 36. *cap.* 14.

Est

Est verò non modò discrimen in arboribus, sed etiam ædificii partib9. Unde ibidem (1) Plinius: *Rigorem fortissimè servat ulmus: ob id cardinibus, assamentisque portarum utilissima, quoniam minimè torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine.* Et aliquanto post: *Iuniperus in subdialibus aptissima.* Trabibus maximè idoneæ abies, & larix; nempe quia ambæ, ut Plinius inquit ejusdem libri cap. XLII, *pondus sustinent valide, etiam in transversum posita.* Ac paullo post ait: *Facile panditur juglans. Sunt enim & ex ea trabes: frangique se prænunciat strepitu: quod in Antando accidit, cùm è balneis territi sono profugerunt.* Continuò subdit: *Pinus, picea, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Ac mox: *Firmissima ad tectum abies. Eadem valvarum repagulis aptissima.* 1) lib. 16. cap. 11.

Nec modo ex arboribus domicilia, vel eorum partes confiunt: sed ipsæ etiam pro domicilio esse possunt. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I: *Nunc est* (platanus) *clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava octoginta, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar agros longis obtinens umbris: ac nequid desit speluncæ imagini, saxea intus crepidinis corona muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Lucinius Mutianus ter consul, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, largè ipsâ toros præbente fronde, ab omni afflatu securum optantem imbrium per folia crepitus, latiorem, quàm marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eâdem.*

Nec ædificiis modò inserviunt arbores, sed etiam frutices: uti harundines de quibus ita Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Tegulo earum domus suas septentrionales populi operiunt: durantque ævis tecta alta.* Hinc *periculum tectorium* Plautus vocat Milite, ac Rudente. Subjicit deinde Plinius, quomodo in aliis orbis locis inde facere soleant pergularum cameras, sive fornices: nempe ut leves, nec onerosas. Item cap. XXXVII. ejusdem libri refert, ut scirpis Mauri mapalia sua tegant. In Æthiopia Troglodytica tegere ædes solent herba quadam, quadam, quæ in opere eo sine vitio annos duret centenos: ut est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitat. CLVIII, sect. VIII. Qui & paulo post addit: *lanam demitti ex interstitiis palmularũ, ex qua cum pilis camelorum, qui Libya deserta occuparunt Arabes sua tegunt tentoria.*

Hactenus vidimus de plantarum, præcipueque arborum usu in ædificii, vel ejus partium structura. Deinceps dicam de apparatu eo quo domus instruitur, uti de opere intestino, & supellectile, sive utensilibus. De priori sic Plinius lib. XVI, cap. XLII: *Abies, ad quacunque libeat intestina opera, aptissima.* Et cap. seq. *Quæ in laminas secantur, quorumq; operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat & alnus, tuber sectile, sicut citrũ, acerq;.*

Mensis vulgaribus fagus serviit: ut indicio hoc Martialis lib. II, epigr. XLIII: *Fulci-*

Fulcitur testâ fagina mensa mihi.

Citri arbori debentur mensæ ingentis pretii: ut illa Ciceronis, quam *citri orbem* Tertullianus vocat lib. de Pallio. In Libya crescit: unde Varro in Gerontididascalo apud Nonium:

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Nempe crescit prope Atlantem. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Atlas mons peculiari proditur sylva. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor citri.* Sic istic legi debere pro *cetri*, etiam Cujacius docuit Observat. lib. II, cap. V. Continuo autem subdit Plinius: *Et mensarum insania, quas feminæ viris contra margaritas ingerunt. Extat hodie Marci Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo, emta* HS x. Quia verò, ut dictum, citrus in Mauritania prope Atlantem montem crescit, hinc Martialis lib. XII, epigr. LXVII:

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. XIV, epigr. LXXXIX:

Accipe felices Atlantia munera sylvas.

Porro mensæ ex iis, qui maculosas tigrium & pantherarum pellium referant, etiam *tigrinæ*, & *pantherinæ*, dicebantur. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis: illud oblongo evenit discursu, ideoque Tigrinæ appellantur; hoc intorto, & ideo tales Pantherinæ vocantur.* Mensis hisce citreis fulcrum subdebatur ex ebore, figura pardi hiantis, Unde Juvenalis sat. XI:

Nil rhombus, nil dama sapit: pudere videntur
Vnguenta atque rosæ, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes.

Putabat vir doctus (1) mensas dici *pantherinas* à pede seu fulcro pantheram sive pardum repræsentante. Sed distinguit poëta orbem latum, & id quod orbem sustinet: orbē dixerat fieri ex ligno peregrino, non annosa nuce, aliove ligno dominato: pedem verò qui orbem sustineret, fabricatum ait ex ebore, advecto ex Ægypto, Mauritania, India, vel Arabia.

1) *Thomas Demsterus in iis, quæ addidit Vlyssi Aldrovando lib. 1. de quadrupedibus bisulcis, pag. 929.*

A mensis venio ad lectos; quorum alii tricliniares, in quibus cœnantes accumberent: alii cubiculares, in quibus de nocte somnum caperent: præter quos fuere lucubratorii; in quibus studerent; item in quibus de die dormitent, quos Lampridius vocat *accubitus*: uti Spartianus, more Græco, anaclinteria, ἀπὸ τοῦ ἀνακλίνειν. Ut taceam de lecto Stygio, sicut Martialis vocat. De hoc seorsum dicam, cum loquar de utilitate plantarum post hominis mortem. Pauperes interdum dormiebant in storea, sive tegete, vel matta. Itē eronibus, de quibus postea dicā. Etiā, qui in re honesta essent apud Romanos ligneis usi lectulis fuere, dum prisca foret frugalitas. Quam ut in memoriā reduceret Ælius Tubero, in epulo publico, sive, ut Plautus vocat, populari cęna, tales

tales populo sterni jussit, uti & pelles hædinas pro stragulis, vasa fictilia pro argenteis. *Sed censura fuit illa, non cœna:* ut scitè hoc vocat Seneca epist. LXIX. Eamque frugalitatem populus Romanus, pro sordibus habuit, hominémque integerrimum, ac civem optimum, præturâ dejecit: ut est apud Ciceronem orat. pro Muræna. Nec tamen putandum lautioribus etiam postmodum triclinares, puto & cubiculares lectulos non fuisse è ligno, at non vulgari, sed pretioso: ut è citro, quam ex Libya peterent: unde Maro in Ciri:

Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Est & Persii sat. I:

— *Non quicquid denique lectis*
Scribitur in citreis.

Nec mensas solum, & lectos stirpibus debemus: sed etiam alia multa: ut sunt capsæ, sedes, scamna, scabella, vasa vinaria, pocula quædam, ut fagina, apud Maronem.

Cochlearia ex ficulno ligno si sæpius iis carnes verses, vel una cum iis coquantur, efficiunt, ut celerius elixentur: sicuti est apud Miraldum Memorabilium Centuria I, sect. LXXVI.

Nec ligna solum lectis inserviebant: sed etiam linum, plantarumque aliæ. Ut culcita, quam perperam vocant *culcitram*; adhæc περιςρώματα, quæ injiciuntur, qualis vestis stragula. Nec è vimine minùs, quam ligno, fiunt cunæ, sive alvei, in quibus cunabula infantium. Ex vimine item fiebant cophini, aliaque vasa, viminea inde dicta: item erones sive herones, spartea storearum vel tegetum more texta, in quibus frumentum reponebatur, pauperes quandoque dormiebant: Græci φορμὺς vocant, unde Terentiani Phormionis nomen deducit Donatus. Turnebum vide lib. XXIV. Adversf. cap. II. Ex eruca scopæ, quibus domus verritur, vel vestes purgantur. An & mulierum propria attingam? Ut quod è ligno colus, è vimine calathus, qui & quasillus.

Post domestica instrumenta, sive illa culinæ, sive mensæ, sive aliis, inserviant, venio ad rustica, piscatoria, venatoria, similiáque. In rusticis sunt currus, & plaustra, cùm ad alia, tum frumentum in Urbem advehendum. Currus unde olim potissimum fuerint, indicat hoc Plinii lib. XVI, cap. XLII: *Eadem* (abies aptissima) *& curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, quâ solida est.* Quod ex Theophrast. hausit. Longè verò plurima è salice. Nam & jugis vinearum perticas emittunt (salices), & virgas sequaces ligaturis; prætenues inserviunt viminibus texendis, firmiores cordibus, & plurimæ agricolarum supellectili: ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII. Eorundem sepimentis inserviunt spinæ, sambucus, rubus, aperina, aliaque. Alni quoque sepibus muniunt, contraque erupentium amnium impetus riparum muro in tutela ruris excubant: ut ait Plin. lib. XVI, cap. XXXVII.

Ægyptii ſycomoris colligant aggeres Niloticos ad retinenda aquarum incrementa. Unde pœna iis, qui ſycomorum ſuccidiſſent: ut liquet ex Juriſconſultis de Pœna Extraordinaria.

Sunt & piſcationi utilia: ut retia ſive è lino, ſive geniſta, Plinius lib. XIX, cap. I: *Aſia è geniſta facit lina ad retia præcipua, in piſcando durantia, frutice madefacto decem diebus.*

Venatoribus è lino retia rara, plagæ. E ligno vari, ſive valli, quibus retia eriguntur. Item clava, qua cuniculos interimunt; & numella, qua canum, uti & pecorum, colla includuntur.

Multa prætereo, ne tædio ſim in rebus non obſcuris. Quia verò prope omnia de fabris ideo conſignabo hanc partem, aliquo, quod univerſe pertineat ad ἐργαλεῖα, ſive fabrorum è ligno inſtrumenta. Eorum quam varius ad varia uſus ſit, nemo paucis dixerit. Nec quodvis lignum ad ſingula æquè eſt idoneum: qua de re ita Plinius lib. XVI, cap. XLIII: *Sunt verò & parvi uſus fabrilium miniſteriorum inſignes. Ideoque proditum, terebris vaginas ex oleaſtro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utiliſſimas fieri. Ex iisdem malleos, majores quoque è pinu, & ilice. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos, fieri jubet. Hyginus manubria ruſticis carpinea, iligna, cerrea.*

Satis de ædificiis, & utenſilibus, vel ruſticis, fabrilibus, aliisque inſtrumentis. Venio nunc ad rem nauticam: eò juſtius, quia & navis pro ædificio eſt. unde Tullius pro Milone *claſſes ædificari* dixit. Cum verò ex variis fiant naves, maximè tamen illuſtres abies & pinus, unde ea vocabula ſæpe pro nave ſumuntur. Maro VIII. Ænei.

Labitur uncta vadis abies.

Ex abiete fuit Argo navis, uti & equus Trojanus; de quo dictum in Orator. Inſtitut. lib. IV, cap. VIII, ſect. III, Et ſanè, ut Plinius ait lib. XVI, cap. X
1) *XLII.* (1) *expetita navigiis arbor eſt, & in excelſo montium, ſeu maria fugerit, ſita.* Hinc Claudianus lib. II, de Raptu Proſerp.

Apta fretis abies. ——

Et Papinius in VI. Theb.

Hinc audax abies. ——

Eo audax, quia ex hac truci pelago navim committimus.

Arundo Indica eſt arboreæ magnitudinis, adeò craſſa ac procera, ut navigiis ſit idonea, ſingulaque internodia tres poſſint homines capere. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Differre mares ac feminas in his Indi quoque tradunt: ſpiſſius mari corpus, feminæ capacius: navigiorumque etiam vicem præſtant, ſi credimus, ſingula internodia.* Quid mirum quando, ut ait Strabo, arundo illa tria habeat cubita in diametro, & novem in orbe? imò quædam altera parte ſit craſſior: quippe quæ ſena habeat in diametro, decem & octo in circuitu. De Indicis navigiis ex arundine etiam eſt apud Theophraſtum. Nam

planè

planè est verisimilis conjectura maximi Salmasii (1) apud eum reponentis: ὥστε ἀκατίοις χρῆσθαι (2), ubi vulgo est ἀκοντίοις (3). Nam de jaculis nihil sane mirandum foret, cum ea & fiant ex arundine Belgica, Cretica, Italica. Navigia illa ex arundine καλαμίνας σχεδίας (4) appellat Isidorus apud Athenæum. Scirpis, ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII, *velificant non in Pado tantum, verùm & in mari piscator.* E tæda est pix, qua naves muniuntur. Nec navis modo è plantis, sed etiam vela, sive carbasa. Quæ plurativo numero diximus, quia præter majus velum, quod acatium, vel artemon dicitur, etiam minora sunt, ut ad proram dolon, quomodo etiam Livius appellat lib. XXXVI: ad puppim autem epidromus. Præterea ex cannabe funes: ut rudentes, funis ancorarius, pes funis, quo religatur velum; unde dictum laxare, vel facere pedem.

1) *Solin. Exercit. p.* 1017 2. *acatiorum seu navicularum instar actuariarũ utuntur.* 3) *jaculorum in modum.* 4) *rates arundineas.*

Quatenus etiam papyri usus fuerit ad rem nauticam, illa Plinii docent lib. XIII, cap. XI: *Ex ipso quidem papyro navigia texunt: & è libro vela, tegetesque, nec non funes. Nascitur & in Syria. Neque aliis usus est, quàm inde, funibus rex Antigonus, in navalibus rebus, nondum sparto communicato.* Ubi ostendit & usum sparti: cujus ingens copia in Hispania. Unde *Ibericos funes* pro sparteis dixit Horatius lib. Epod. od. IV.

CAPUT XL.

De utilitate stirpium militiæ, quà bellum gerendum, re bene gesta honorem exhibendum, & per satyram quasi etiam aliquid de pœnis. Ubi de horrenda vi calami & arundinis, de fraxino, abiete, acere, nova sideritide seu ferrea arbore Iava; esculo, lauro, myrto, ilice, palma, populo; fustuario, vitibus, virgis, pice, ficu.

ETiam bello utiles plantæ. Nam ex ligno sagittæ: imò & ex arundine. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinnâ addita calamis. His armis solem ipsum obumbrant. Ac si quis Æthiopas, Ægyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes, & Orientes, omniaque Parthorum regna diligenter computet, æqua fere pars hominum in toto mundo calamis superata degit.* Post pauca addit, Indicas harundines præstare: *quando & hastarum vicem prabent additis cuspidibus.* Est ea arundo Indica circa Arcesinem amnem. Nam de hac scribit Theophrastus: ὥστε ἀκοντίοις χρῆσθαι, quod Plinio est *hastarum vicem prabere additis cuspidibus.* Ubi mirum est Plinium reddere hastas, cum apud Theophrastum non δόρυ sit, sed ἀκόντιον. Sed nodũ exsolvit Salmasius, qui apud Theophrastũ pro ἀκοντίοις legit ἀκατίοις. Plinius igitur in vitiosos inciderit Theophrasti codices: de quo jam ante dictum, cùm de usu stirpium in navigiis loqueremur. Interea ex Plinio constat,

non Indos ſolum, ſed & Belgas, Cretenſes, atque Italos, ex arundine jacula feciſſe. Europæis verò longè id uſitatius ex arbore; maximéque laudata huic rei fraxinus. Notum ut fraxinus nobilitata ſit Homeri præconio, haſtaque Achillis. Deque haſta abietali Servius interpretatur illud Æn.II:

—— Cujus apertum
Adverſi longâ transverberat abiete pectus.

Nec Afris modò parmæ è ligno, verum & apud Romanos legionariis, ſed ligno corium ſuperinducebant. Etiam è ligno jacula & ſagittæ: Quibus interdum & nomina inſcribebant, ut conſtare hoſti poſſet, à quo eſſet vulneratus. Id fecerat Aſter, qui jactum ſagittæ ex obſeſſa Methone, Magneſiæ urbe, altero oculo privavit Philippum Amyntæ filium. Vallum etiam conſtat ceſpite, ſive terra aggeſta ad vallos, ſive ſudes. Erant eæ è denſo ligno ac robuſto: unde *vallum acernum* dixit Propertius lib.IV. Erant quoque ramoſæ, ne terra facilè ſolveretur. Unde Maro *Quadrifidas ſudes* vocat. At quantus in bello uſus foret, ſi in Iava minore, ut dicunt, arbor fuerit, quæ medullam habeat ferream, exilem quidem, at ad ſummum faſtigium pertingentem. Unde qui fruſtum gerat, ferro dicitur impenetrabilis, quod relatum magis, quam creditum Cæſari Scaligero Exercit. CLXXXI, ſect. XXVII.

Nec ad militiam modò plantarum uſus fuit, ſed etiam ad honores poſt res militia bene geſtas. Huic rei coronæ inſerviebant multifariam, ut oſtendit Plinius lib.XVI, cap.IV. Ac primùm triumphantium, quæ priſcis temporibus ex eſculo, poſtea ex lauro: ſi Ovidio credimus de Pythiis agenti I. Met. Laurea verò adſumta Liberi patris exemplo ex Indis triumphantis: quod Tertulliano etiam proditum libro de Corona Militis. Romanis quidem literæ laureatæ, aut laurus lanceis pilisque affixæ victoriæ ſignum: ut Plinius ait lib XV, cap.XXX. Poſtes etiam Imperatorum laureati, ut ibidem legas, ac Ovidii hoc indicat lib.I. Met.

Poſtibus Auguſtis eadem fidiſſima cuſtos
Ante fores ſtabit.

Plinius lib.XV, cap.XXX: *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratiſſima janitrix Cæſarum, Pontificumque: quæ ſola & domos exornat, & ante limina excubat.*

Vide Brodæum lib 1 cap. 33. & Alex. ab Alexand. lib.1, cap.27.

In vert. etiam nummis laureata Imperatorum capita. Sed quid rei notiſſimæ diutius inſiſtam? Myrtea verò corona ovantium erat: quia minor is honos. Nam myrtus Veneri ſacra, ut dictum. Myrteâ primus uſus eſt Poſtumius, victis Sabinis. Marcus Valerius duabus uſus coronis, laureâ, myrteâque. Civica corona, quam civis dabat ei à quo ſervatus foret, primitus ex ilice fuit. Unde Cæcilius Comicus: *Advehuntur cum ilignea corona. & chlamyde*: de hac ita Plinius lib.XVI, cap.IV: *Civica iligna primò fuit, poſtea magis placuit ex eſculo, Iovi ſacra. Variatumque & cum quercu eſt, ac data ubique,*

qua

quæ fuerat custodito tantum honore glandis. Postea subdit: *Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Acceptâ coronâ civicâ licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper adsurgi etiam ab Senatu, in more est. Sedendi jus in proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patriq;, & avo paterno.* Caussam adducit triplicem Plutarchus in Problematis, & Coriolano. Nempe quod Arcades, unde genus Romanis, fuerint βαλανοφάγοι, vel quod facilis ubique copia hujus arboris, vel quod Jovi, urbium præsidi, sacra fuerit quercus. Palma item victoriæ symbolum, ut ex vett. nummis, & sculpturis liquet. Caussa est, non modò quia uti arbor ea non patitur foliorum defluvium, semperque vireat, similiter non marcescat nomen ac gloria eorum, qui res magnas gessere: verùm potissimum, quia uti palma non cedit, sed resistit ponderi, ita vincere qui volet, adversario obniti ac perstare debeat. Quam rationem ex Aristotele & Plutarcho Agellius tradit lib. III, cap. VI. Nec propterea putandum, semper in nummis per palmam signari victoriam. Nam in nummis Titi Vespasiani quæ cum mœsta muliere habent palmam cum hisce literis IVD. CAP. hoc est, *Iudæa capta*, uti per mulierem, ita etiam per palmam Judæa significatur; nempe quia plurima succrescit in Judæa. Videlicet sicut ex silphii planta cognoscimus esse numum Cyrenacium, quia regio ea hac plantâ abundaret.

Ad militiam etiam referre possis honores, qui conferebantur in Deorum festis, ubi de viribus corporis foret certamen. Nam hujusmodi certamina ad militiam præparabant. Quare aliquid de hoc etiam adspergam.

In Olympiis, quæ in Elide erant, victori dabatur corona ex apio: ut notum ex Ανθολογία, & aliunde: quandoque etiam è lauro: ut est apud Chrysostomum in Gen. cap. XVIII. Hom. XLII.

Apud Lacedæmonios in festo, quod Προμάχια dixere, victor coronabatur arundine: ut Sosibio traditum libro περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, & ex eo Athenæus lib. XV.

Apud Rhodios corona populea dabatur ei, qui vicisset in festo Tlepolemi: ut tradit Pindari scoliastes in Olympion. od. VII.

Myrteâ coronâ ornabantur, qui vicissent ἐν Ηραίοις, sive certamine Junonis Argivæ; ut idem Pindari scholiastes habet ibidem. Atque ut hic Scholiastes ait in Isthm. od. IV, similiter fiebat apud Thebanos in certamine Herculis, quod non Ηράκλεια (1) modò, sed & Ιολάϊα (2) dixere. Apud Elienses etiam, teste Athenæo lib. III, qui vicisset in certamine, quod Καλλιστεῖα dixere, quia de forma certaretur; arma quidem præmium accipiebat, sed quæ vittis redimitus ab amicis, coronamque myrteam gestans, in Minervæ templum deferret, Deæque consecraret. Eademque ornabatur corona apud Megarenses, qui vicisset festo in Alcathoi honorem instituto. Sed hæc ad Græcos pertinent.

1) *Herculea.*
2) *ab Iolao Herculis comite.*

 Nec

Nec Respublica modò præmio constat, sed & pœnâ: ad quam etiam stirpium usus se extendit. Ut in suspensione de arbore infelici, in laqueis è cannabe, in plurimis carceris instrumentis, ac ne longior sim, in tribus illis, fustuario, virgis. Quod fustuarium Ciceroni, id ξυλοκοπία est Polybio: qui eam refert hoc pacto fieri solere. Tribunus fustem capiens, eo leviter tangebat illum, qui deliquerat. Hinc milites accedere, ac alii fustibus, alii lapidibus ferire, donec occidissent. Vel si salvus forte evaderet, non illi in patriam redire, non necessariis in ædes eum recipere licebat. Gravis ea pœna: sed honestius visum, si commilitonum, quàm carnificis manu periret.

1) *fustuariũ.* 2) *verberatio.* Ad ξυλοκοπίαν (1) accedat μαςίγωσις (2), quæ fiebat vite, aut virgis. De vite legas in epitome Liviana lib. LVIII, ubi sermo de Scipione Æmiliano ad Numantiũ: *Quẽ militẽ extra ordinẽ deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus fustibus cecidit.* Unde liquet, honoratius fuisse vite feriri, quam fuste. Est & Quincti Ciceronis lib. de Petitione consulatus ad Fratrem: *M. Marium* (Catilina) *inspectante populo Romano, per totam urbem vitibus cecidit.* Scio, in vulgatis, etiam Stephanicis, esse *virgis*; sed meliores MSSi habent *vitibus*: quod & in suis reperêre Lambinus, ac Gruterus. Ut non dubium sit, quin legendum sit *vitibus*; ut in veteri libro reperisse se ait Turnebus Adversariorum lib. XXV, cap. III. Atque ejusmodi supplicii meminere etiam Tacitus lib. I Annalium, Plutarchus in Galba, Martianus ff. de re militari. Hinc Juvenalis sat. VIII:

Nodosam posthac frangebat vertice vitem,
Si lentus pigrâ, muniret castra dolabrâ.

Nimirum minus ignominiosum à centurione cædi, quàm lictore; vite, quam virgis, aut flagris. Vide quæ de centurionali hac vite (sic Solinus vocat) tradidere Petrus Faber lib. I. Semestr. cap. XVII, & XVIII. Godscalcus Stewechius ad Vegetium lib. II, cap. VI, & Justus Lipsius lib. II de Militia Romana, dial. VIII. Picturam ejus habes apud Hubertum Goltzium tab. XXIII, num. V, & VI, & Antonium Poil. de numis vett. tabb. H. num. V.

Ac in gregarios quidem milites hujusmodi erat pœna centurionum, & tribunorũ: qui eas per se & milites suos exigebant, ut qui lictores nõ haberẽt.

Consules verò, & Prætores animadvertebant in ipsos duces. In militia tamen non usi virgis. Quod igitur Catilina Marium cecidit vitibus, ut jam vidimus, id factum militariter. Atque usus ad eam rem lictoribus. Nam quo anno Cicero fuit Prætor urbanus, is Prætor Africam obtinuit. De virgarum supplicio plura non addam, cum orbe obtineat toto.

Etiam ad supplicia è plantis refert, quod picem liquidam flagitiosis infundebant. Unde Plautus Captivis:

—— *At pol te, hic si sapiet senex,*
Atra pix agitet apud carnificem, tuoque capiti illuceat.

Ficus

Ficus etiam lignum esse adhibitum ad puniendos homines fumo, cognoscimus è Luciani Proteo. Alias etiam id factum fumo è stipula, & lignis viridibus, eoque plurimùm fumi emittentibus: sicut cognoscere est ex Alexandro Severo Lampridii. Ac quia de supplicio ficus dixi, addam aliud, quo usus Cæsar Fredericus Barbarossa; cum ejus uxorem Beatricem Augustam inhonestè tractassent Mediolanenses. His igitur devictis, illud pœnæ imposuit, ut si mortis supplicium vellent evadere, ficum extraherent ex natura mulæ. Unde Italis, ac Germanis, proverbium illud, *ficum alicui ostendere*. Usus ejus est in eos, quos prorsus contemnimus.

CAPUT XLI.

De utilitate quam ex stirpibus capiunt literarum ac sapientiæ studiosi, atque artifices alii qui de peritiâ publicè certassent. Præcipuè autem de utilitate ad rem librariam, musicen, & picturam. Inspergitur inexpectati quid de jucunditate ex stirpibus capienda astronomica. Ubi denuo de quercu, hedera, lauro; charta, lino, cedro, arundine, canna, cinnabari, Indico, isate seu glasto, & ivnáρως de sandyce, heliotropio, lupino, ulmo, salice, tilia, populo, olea.

AC luculenta quidem hæc præmia rei bello bene gestæ: quæ non multo ante memoravimus. Sed est majus longè præmium, nominis immortalitas: quam viris fortibus & patriæ conservatoribus conferunt ii, qui res eorum posteris produnt. Nam, ut ait Venusinus poëta:

Paulum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus.

Proximè igitur loquar de utilitate quam eruditi ex plantis percipiunt. At quia quernas coronas in militaribus præmiis fuisse diximus: ab eo potissimum ordiamur, quod etiam qui poësi forent superiores, in agonibus Capitolinis à Domitiano Cæs. institutis, quernâ donabantur corona è Capitolio decerpta. Imò & artifices alii, ut citharædi. Martialis lib. IV, cap. LIV:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus!

Juvenalis:

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare?

Quantus hederæ usus fuerit poëtis, & quæ caussa ejus rei existimanda sit, dictum nobis lib. de natura ac constitutione Poëticæ, cap. X. Atque ibidem exposui, cur poëtæ lauro fuerint coronati, & quando ea cœperit consuetudo.

Præcipue verò quantum plantis debeant homines eruditi, ostendunt vulgata nomina libri, codicis, folii, papyri, tabularum, & similium. Plinium audiamus lib. XIII, cap. XI: *Prius quàm digrediamur ab Ægypto, & papyri natura dicetur, cum chartæ usu maximè humanitas vitæ constet, & memoria. Et hanc*

hanc Alexandri Magni victoriâ repertam, auctor est M. Varro, conditâ in Ægypto Alexandria. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primò scriptitatum: deinde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta, aut ceris. Hujus loci verba diligenter excussere Guilandinus, vir sanè doctissimus. Item illustris Scaliger dissertatione de papyro adversus Guilandinum. Facilè autem assentio Guilandino, cùm pro *palmarum* legendum putat *malvarum*. Cui sententiæ favet illud Helvii Cinnæ apud Isidorum lib. . . Orig. cap. . .

Hæc tibi Arateis multum invigilata lucernis
Carmina, queis igneis novimus aërios.
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula.

Librorum linteorum mentio est apud Livium lib. IV, & Fl. Vopiscum in Aureliano. Chartæ de papyro arbore meminit Hieronymus in cap. XIX. Isaiæ. Cœpit autem chartæ usus, Egypto in Macedonum potestatem redacta, & Alexandria conditá, per Græciam vulgaris esse: usque dum ex æmulatione inter Ptolomæos & Pergami reges, (de bibliothecæ nobilitate certabant) rex Ægyptius vetuit chartam Ægypto efferri. Tum Pergami rex, ne ab studio remitteretur literarum, curavit, ut membranarum maxima esset copia. Atque exinde passim in Græcia membranæ cœperunt abundare. Quæ Pergamenæ dictæ quia Pergami procurarentur & inde optimæ afferrentur. Imò charta etiam qua nunc utimur vulgò, plantis debetur, cùm sit è linteis, hæc vero è lino. Ita ut nunc linum præcipuè sit, quo (ut de papyro Plinius ibidem loquitur) *constat immortalitas hominum*. E linteis contritis, laceratis, inque liquorem redactis jam ab multis seculis paramus, in quo scribimus. *Chartam* dicimus, eo nempe nomine, quo Romani id vocabant in quo scriberent; *etsi* ea fieret è papyro Ægyptia, non è linteis. Nempe in re nova, ob usum similem, vetus placuit nomen.

E smilace etiam fiunt codicilli:

ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXV.

Cedrino oleo illita cariem non sentiunt: unde & eo, ut Vitruvius ait, libros conservabant. Ovid. lib. I. Trist. el. III:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Martialis:

Quæ cedro decorata purpurâque
Nigris pagina crevit umbilicis.

Hinc *cedro digna* dicebantur, quæ immortalitatem mererentur.

Musicæ etiam utiles calami, sive arundines, aliæ ut inde fistulæ; aliæ, ut tibiæ fiant: sicut pluribus Plinius tradit lib. XVI, cap. XXXVI. De fistulis compactis è septenis cannis, & quis primus eas cerâ conjunxerit, dixi lib. IV, cap. XCII.

Nec

Nec injucundum Astrologis videre, quomodo plantæ ostendant anni tempus. Quâ de re sic Campanella in Præfatione operis sui Astrologici: *Cum viderem —— in herbis sympathiam cum Sole, & Luna, quibuscum conversione ostendunt, unà cum Solari facta.* ——

Aliquid etiam de pictura addam, quando & hæc inter liberales habita disciplinas, ut ex Plinio constat. Debet & hæc plantis. Inter alia cinnabaris, & Indici iis usus est. At cinnabaris secundùm Arrianum in Periplo, est concreta arboris Indicæ lachryma. Indicum, sive τὸ μέλαν Ἰνδικὸν si Dioscoridem audimus, est ex arundinibus Indicis. Verum ex herba potius Indica paratur: quæ Gali dicitur. Eodemque colore inficit isatis nostra: vulgo *nil* nuncupata.

Quæritur an & sandyx sit in herbis quibus pictores utantur. Sandyce eos uti certum est, ut ait Plinius: Ac in herbis, quibus lanæ tingantur, à Marone reponi ut qui in Eclogis dicat,

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

Sanè de herba interpretatur etiam Servius. Verùm nulla est ejus nominis herba: nec, quod Plinius putavit, de herba intellexit Maro, verum de colore. Quippe sententia poëtæ est, tantam fore felicitatem, ut posthac non sit opus lanam tingere colore muricis, sandycis, vel simili: sed lana sponte sit eum habitura colorem. Est verò sandyx res non naturalis, verùm factitia: nempe cerussa usta, usque dum sandarachæ colorem referat. Cerussa autem uti & sandaracha sunt in fossilibus.

CAPUT XLII.

De utilitate plantarum ad ignes, & lucernas. Ubi de Vulcano seu igne artificiali, larice flammam dedignante: facibus, candelis, cereis, lucerna.

SEd quis omnia omnium plantarum bona se explicare posse speret, & non cum pœnitudine quadam tot prætereunda respiciat? Sanè arborum solarunt, ut Plinius ait lib. XII, cap. I. *mille sunt usus sine queis vita degi non possit.* Quid igitur fuerit, si herbæ etiam ac frutices in censum veniant? Quamobrem abrumpere hanc partem animus est, si duo adjecero. Quorum unum est, de plantarum usu ad ignem ac lucernas. Alterum quomodo utilitas è plantis etiam ultra hominis vitam se extendat. Quod ad prius attinet, etiam ante rationis usum omnes sciunt, igni materiē præbere ligna, ac φρύγανα, sive virgulta, quæq; in Geoponicis εὔφλεκτα, Latinis, à cremãdo *cremia* dicuntur. Quis verò nõ videt quãti ignis nostri usus sit in vita humana? Hoc cibos, & ciborum condimẽta præparamus, hoc pharmaca ad medendum, hoc fabrilia instrumenta ad ædificia, navigia, rem bellicam, & quò non? Unde & Vulca-

num fabrum Deorum finxere. Vulcanus enim τὸ τεχνικὸν πῦρ, ignis artificiosus: ut est apud Laertium lib. VII, ac pluribus à nobis expositum in secundo hujus operis libro. Adde quod etiam ignem olim concipiebant, non silice modo, sed etiam terebro ex solidiore ligno, & suppositâ tabellâ, quam Græci dicunt ἐσχάραν, Gaza ab usu *conceptaculum* vocat. Vide Theophrastum. lib. V. Hist. Plant. cap. X.

Interea multum etiam refert cujusmodi ligno ad ignem utamur. Larix sanè parùm idonea, quia si flammam admoveris, aliquamdiu eam aspernatur, nec nisi multo ac diuturno igne in carbones vertitur. Vide de ea Plinium lib. XVI, cap. X, & Palladium lib. XI, cap. XV. Itaque Cæsar frustra circa Alpes conatus est accendere larignum castellum: ut fusiùs narrat Vitruvius lib. II, cap. IX. Quem ad locum hæc annotavit Philander: *Ejus rei cum Venetiis periculum facere vellem, monitus Vitruvii lectione, spectante Mecænate meo, tum ad Venetos regio legato, nunc ad Paulum III, Pontif. Max, incensa arsit, ita tamen, ut videtur flammas dedignari, & velle à se discutere.* Et sanè tardè flammam recipit, at diu retinet: eoque ferrariis officinis utilissima est, ut auctores sunt Matthiolus, & Dodonæus.

Ac primis quidem temporibus non solum igni utebantur propter calorem, sed etiam propter lucem. Unde Maro I. Georg.

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Nec ubi ea desiit consuetudo, desierunt plantæ lumen de nocte præbere. Nam hodieque oleum exinde conducit lumini nocturno. Arnobius lib. I: ubi orbem se habere docet, ut prius, *olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec lumini subministratur exstincto?* At non oleum modo à plantis, sed etiam ellychnium, sive xylinus aut stuppeus funiculus, qui oleum imbibit. Ac locum idem habet in candelis sebaceis.

Sic lucernæ primitus è ligno. Græci ligna hæc, nocturni luminis caussâ accensa vocabant λαμπτῆρας: ut Homerus Odyss. Σ. vers. CCCVI. Ubi monet Eustathius, suâ etiam ætate obtinuisse eum apud rusticos morem. Homeri exemplo etiam scribit Maro: *Vrit* &c. ut jam allegatum,

Post hanc consuetudinem successere lucernæ ex oleo, & candelæ è sebo vel cera. Græci potius cereis usi, vel sebaceis candelis. Romani autem candelis. Unde Martialis Apophoretorum epig. XLII:

Nomina candelæ nobis antiqua dederunt,
Non norat parcos uncta lucerna patres.

Imò ante eum Varro lib. IV: *Candelabrum à candela: ex his enim funiculi ardentes figebantur. Lucerna post inventa; quæ dicta à luce*, aut quod id vocant Græci λύχνον. Huc spectant ἐλλύχνια Ταρσικὰ, ut vocat Galenus. De quibus Hieronymus Mercurialis lib. III, cap. XVII. De ligneo verò antiquorum candelabro, est apud Martialem Apophoretorum libro, lemma XLIX, *candelabrum ligneum*, distichum hujusmodi:

Esse

Esse vides lignum: serves nisi lumina, fiet
De candelabro magna lucerna tibi.

Potest videri Licetus, de Lucernis veterum.

CAPUT XLIII.

De ministerio plantarum post mortem hominis; sive cadaver humetur, sive super terram asservetur, sive concremetur. Ubi de myrrha, aloë, thure. Quæstio, an Christus mortuus non solùm unctus, sed & lotus sit; porrò de cedro, opobalsamo, myrto, olea, populo, floribus, apio: Ægyptiis mortui convivæ & compotores. De amomo, croco, nardo, casia, cinnamo. Quæstio, quomodò cineres dignoverint, & hujus occasione de asbesto seu lino vivo, de teda, picea, fraxino, robore, orno.

HActenus fusè satis prosecuti sumus, quantum utilitatis plantæ præstent homini, dum vita hac fruitur. Deinceps ostendam prodesse etiam post fata: nempe quatenus eorum in funeribus est usus. Id bifariam fit, quia alia erat ratio, quando corpora sepelirentur terrâ, aut in penetralibus domi asservarentur supra terram: alia autem, quando cadavera cremarentur. Sepultura obtinuit apud Persas, & Ægyptios: qui cremationem penitus aversabantur: illi quidem, quia Ignis, cùm numen sit, dignior videatur, quàm ut cadaver ei quasi pro cibo exhibeatur: hi verò, quoniam humanum corpus dignius sit, quàm ut absumatur ab igne, qui non tam similis videatur numini, quàm belluæ omnia absumenti, & ubi desit, quod devoret, sponte suâ morienti.

Græcis utraque consuetudo, & sepeliendi, & comburendi. Prior sine dubio vetustior. Altera originem ex eo cepit, quod cùm longinquis in terris bellum gereretur, ac qui prælio vel morbo cecidissent, ibidem sepelirentur, postea ab hostibus effoderentur cum ingenti contumelia. Romani ab his utrumque morem hausere. Cornelia interim gens studiosè perstitit in humatione, primusque ex ea cremari voluit L. Sylla, talionem veritus, quia Marii corpus effodisset. Christiani verò semper eam consuetudinem aversati: ac ubi imperium penes Christianos imperatores fuit, paullatim in desuetudinem abiit: ita ut Theodosii M. temporibus, quemadmodum ex Macrobio, ejus ætatis scriptore constat, planè is ritus fuerit ignotus.

Nunc & in humandis, & cremandis corporibus, odoriferas plantas in usu fuisse ostendam. Ac in humatione quidem unde potiùs originem, quàm à Christo sumam? Clarè enim in Evangelio Ioannis cap. XIX. ejus corporis inungendi caussa Nicodemum attulisse μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν· *mixturam myrrhæ & aloës ad libras fere centum.* Ac mox subditur: Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν· *Acceperunt ergo corpus Jesu, & obvinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.* Etiam Matthæi

cap.XXVI. legimus, ut cum mulier alabastrum pretiosum fudisset supra caput Christi, atque id culparent discipuli, dixerit Christus, Βαλοῦσα αὐτὴ τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν· *Quod hæc unguentum misit supra corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*

Thure etiam ad hoc usi: Tertullianus Apolog, cap.XLII: *Thura planè non emimus. Si Arabiæ queruntur, sciant* Sabæi, *pluris & carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quàm Diis fumigandis.* Unde videmus & Christianis hunc morem fuisse. Uti & lavandi mos cadavera, idq; Iudæis & Christianis. Prout liquet ex Act. Apost. cap. IX, 37: ubi legere est de Tabitha mortua, Λούσαντες αὐτήν. *Quam cùm lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.* Quin & in vivis apud Christianos lavacris studebatur. Quod firmat idem Tertull. his verbis paulò antè: *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lavor honesta hora, & salubri: quæ mihi & colorem & sanguinem servet. Rigere & pallere mortuus possum.* Et sanè Christum, non unctum duntaxat, sed etiam lotum fuisse, colligit Chrysostomus homil. LXXXIV. in Joan. cap. XIX. Quia nempe istic dicatur sepultum fuisse ex more Judæorum, quibus lavandi fuisse consuetudinem, jam ex Tabitha vidimus. Romanis etiam moribus utrumque fuisse in usu, vel Ennii hoc fidem fecerit:

Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

De Christianorum verò unctione, præter Tertulliani locum adlatum, (cui similia habet lib. de Idololatria, atque item de Resurrectione) etiam illustre est illud Clementis Alexandrini lib. II. Pœdagogi, cap. VIII: Αἱ γὰρ ὑπέρμετροι χρίσεις τῶν μύρων, κηδείας, οὐ συμβιώσεις, ἀποπνέουσιν. *Nimiæ unguentorum unctiones potiùs justa, quæ fiunt mortuis, quàm familiarem vitam redolent.* Item apud Minucium Felicem in Octavio sic Christianum affatur gentilis: *Non floribus caput nectitis, non corpus honoribus honestatis, reservatis unguenta funeribus* Secuti verò Christiani, Iudæos, & præcipuè Christum, qui unctionem in sua sepultura comprobavit: ut vidimus. Iudæi accepere à Patriarcha Iosepho: qui, ut apud Mosem legimus, patrem Iacobum aromatibus jussit condiri; & postea ipse etiam ab Ægyptiis est inunctus. Ut satis liqueat, Iosephum hunc morem hausisse ab Ægyptiis: qui quo pacto inunxerint, Herodotus docet lib. II, & Diodorus lib II. Ad consuetudinem, qua corpora condirent myrrha, ut ex B. Ioannis verbis vidimus, pertinet & illud Prudentii in Cathem.

Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha Sabæo
Corpus medicamine servat.

Est & de eo apud Philonem Carpathium in Cantic.

Cedro

Cedro quoque vis mortuorum corpora adſervandi in longum tempus: ut eſt apud ...., lib.I,cap.de Cedro,Plinium lib.xxIv,cap.v, Galenum lib.vII. de Simplic. Medicamentis. Eſt & apud Nicandri Scholiaſten: Η κεδρὸς τὺς νεκρὺς ἀσήπτυς ποιεῖ τὸ νοτερὸν καὶ τὸ ῥευςικὸν ἐξωθῦσα, ὅθεν καὶ νεκρῶν ζωὴν ἔνιοι αὐτὴν ἐκάλεσαν. *Cedrus præſtat, ne putreſcant mortui, idque expellendo, quod humidum ac fluidum eſt: unde & mortuorum vitam aliqui nuncuparunt.* De balſamo ita Corippus lib.III. de funere Iuſtiniani Imp.

Thura Sabæa cremant, flagrantia mella locatis
Infundunt pateris, & odoro balſama ſucco,
Centum aliæ ſpecies, unguentaque mira feruntur
Tempus in æternum ſacrum ſervantia corpus.

Inſcriptio Rhodæ apud Hiſpanos teſte Morali (1): *MATER AD LUCTUM ET GEMITUM RELICTA EUM LACHRIMIS ET OPOBALSAMO UDUM HOC SEPULCHRO CONDIDIT.* M. Varro, more Pythagorico cadaver ſuum condi voluit myrti, oleæ, & nigræ populi foliis; ut eſt apud Plinium lib.xxxv,cap.xII. Huc referendum, quòd qui adverſus mortuos teſtari adfectum vellent; flores tumulo adſpergebant, myrtum quoque, tumulo imponebant, vel ramos myrteos, ut liquet ex Euripidis Electra, ubi de Agamemnonis tumulo eſt ſermo. Coronâ etiam myrteâ tumulum ornaſſe; ex marmoreis veterum ſepulcris videmus.

1) in Gruteri Collectaneis pag.692. num.10.

Apio hortenſi coronabant monumenta defunctorum: unde, qui periculosè ægrotarent, dicebantur apio egere: ut eſt apud Plutarchum in Sympoſiacis. Sed & qui in Nemæo certamine viciſſent, eo coronari ſolent. Itaq; cum Timoleontis militibus occurriſſent, qui apium geſtarent, ac pro mortis hoc omine haberent, Timoleon illud ita interpretatus fuit, quaſi victoriæ omen foret: ut eidem traditum Plutarcho. Et hæc de plantis humationi inſervientibus.

Quod ſi odoriferis iſtis utebantur in corporibus, quæ terræ mandabantur: quanto ſtudioſius id feciſſe Ægyptiorum eos exiſtimandum, qui illa ſupra terram in penetralibus adſervabant: imo etiam honoris ergo menſis atque epulis ſuis adhibebant! Hoc teſtibus firmandum. Domi eos arte medicatos ſervaſſe ait Tullius I. Tuſcul. Quæſt. & Mela lib.I,cap.IX. Sexti quoque Empirici verba ſunt lib.III. Pyrrhon. Hypotypoſ.cap.xxIv (2): Αἰγύπτιοι τὰ ἔντερα ἐξελόντες, ταριχεύυσιν αὐτὺς, καὶ σὺν ἑαυτοῖς ὑπὲρ γῆς ἔχυσιν· *Ægyptii inteſtina extrahentes, condiunt defunctos, & ſecum ſuper terra habent.* Conviviis adhiberi ſolere, auctor nobis Silius in tertiodecimo: ubi cum dixiſſet, Iberos, in quibus Barcæi, cadavera humana objicere vulturi, Hircanos cani; ſubjungit iſta:

2) pag.156. edit. Aurel.

— Ægyptia tellus
Claudit odorato poſt funus ſtantia ſaxo
Corpora, & à menſis exanguem haut ſeparat umbram.

Quæ vera lectio, non, ut corrigunt *odorata taxo*, arbore venenata, magisque idonea ad corrumpendum corpus humanum, quam servandum. Cæterùm quod Silius simpliciter refert, id se conspexisse ait Lucianus lib. de Luctu. ut nullus super eo scrupulus relinquatur. Verba sunt: ταριχεύει ὁ Αἰγύπτιος. οὗτος μέν τοι, λέγω δ' ἰδὼν, ξηράνας τὸν νεκρὸν σύνδειπνον καὶ συμπότην ἐποιήσατο· *Ægyptius verò salit. Ac hic quidem, (quæ vidi, refero) ubi exsiccavit, mortuum, eum convivam ac compotorem suum facit.*

Superest videamus de usu plantarum in crematione. Ubi non de lignis loquar, unde rogus exstruebatur, re satis aperta, sed de iis, quæ injicere rogo solent. Cujusmodi fuere thus, amomum, crocus, nardus, casia, & alia id genus. Maro VI. Æn.

Aversi tenuere facem: congesta cremantur
Thurea dona.

Propertius lib. IV, Eleg. VII:

Cur nardo flammæ non oluere meæ.

Papinius in Epicedio Pileti Ursi:

—— Odoriferos exhausit flamma Sabæos,
Et Cilicum messes, Phariaque exemta volucri
Cinnama, & Assyrio manantes gramine succos.

Juvenalis sat. IV:

Et matutino sudans Crispinus amomo,
Quantum non redolent duo funera.

Appulejus in Apolog. *Ut si thus, & casiam, & myrrham, cæterosque id genus odores funeri tantum emtos arbitreris, cum & medicamento parentur, & sacrificio.*

Etiam lini usus fuisse creditur in cremandis corporibus: nempe ut cineres cadaveris à cineribus lignorum discernerentur. Sed valde falluntur, qui hunc in finem Romanis hoc in usu fuisse arbitrantur. Nam rarius, & pretiosius illud, quam ut eo proceres ipsi uti possent. Quod satis liquet ex iis, quæ Plinius tradit lib. XIX, cap. I. Præterea non illud è planta fuit, sed lapide quodam Indico, non multum absimilis naturæ, ac lapidis erat amianthi: ut libro sequenti, qui de fossilibus erit, pluribus exponam. Quærat aliquis, si Romani non discreverint cineres lino illo vivo sive asbestino, quo pacto scire potuerint, quos in urnam reconderent. Dixero, ex situ cadaveris & lignorum, colligere potuisse, qui veri forent, qui non. Atque hoc libro tertio ostendit Quinctus Calaber sive potius Smyrnæus, ubi funus Achillis describit. Quod jamdiu observatum Isaaco Casaubono, & monitum etiam Io. Kirchmanno lib. III. de funeribus Romanorum, cap. VII. Iuvabit tamen etiam aliquid de pyra commemorare: Nimirum pyram, (quomodo dixere (1) lignorum congeriem) exstruebant ex *tædis atque ilice secta*: ut est V. Æn. vel

1) *Servius* 3. & 11. *Æn.*

vel è picea, fraxino, robore, orno: ut est Æn. VI. Imò & papyro, ut colligere ex Martialis lib.X.epigr.in Numam. Injectisque variis odoribus, de quibus egimus, etiam cupressis rogum seu pyram aræ in modum constitutam cingebant, ut grato earum odore ingratus ille ex fætore cadaverum corrigeretur. Quam rationem ex Varrone adducit Servius in XI. Æn.

Tandem quod priori loco referri meruit, agmen claudat. Nimirum plantas communissimè etiam eatenus mortuis inservire, quod è ligno feretrum seu sandapila, quam Orcinianam spondam, & lectum Stygium appellat Martialis.

CAPUT XLIV.

De varia è plantis, ac præcipuè è floribus, voluptate, partim ratione odoris, partim decoris. Item de voluptate ex coronis, & unguentis. Imò ex umbra etiam arborum voluptatem capi. Hic itaque de tulipis, corona imperiali, & similibus.

HActenus in eo fuimus, ut exponeremus, quantum utilitatis ad hominem è plantis rediret. Tanta verò est bonitas divina, ut præterea voluerit eas nobis largiri ad honestam voluptatem. Qualis imprimis illa est è floribus, sive suavem odoris fragrantiam attendas, sive coloris, ac formæ elegantiam. Scitè Plinius lib.XXI, cap.I: *Nulli potest facilius esse loqui, quàm rerum naturæ pingere, lascivienti præsertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.* Nempe quod in cælo sidera, id in terris flores: unde apud poëtas stellas pro floribus, & *flores* pro stellis legas: quemadmodum ostensum in quarto Oratoriarum Institut. Plinius vocat *plantarum gaudia, & partus*; Appulejus, *primum naturæ fœtum, qui est proprius Gratiæ, fruteti germinantis, vitis gemmantis, segetis viridantis.* Et Major foret hæc florum gloria, nisi adeò brevis esset temporis, ut mirari subeat, in hac etiam Hollandia, quæ à parsimonia commendari solet, proximis quatuor annis ita fuisse insanitum in tulipis, coronis imperialibus, & aliis aliquot, ut flores singulos majoris mercarentur, quàm complures opimos boves. Itaque prudenter hoc ab illustribus Hollandiæ Ordinibus decretum fuit, eos, qui hujusmodi emtionis gratia in jus vocarentur, nunquam reos iri peractum, cessante judicio adversus illos, qui insaniæ istoc morbo laborarent.

Sed ut hi modum excesserint, suus tamen honos, & odoris, & elegantiæ voluptati constare debet. Utroque nomine imprimis rosa commendatur. Sed à priori nomẽ creditur accepisse. Nempe à ῥέω, quia ut Plutarchus ait, ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀσμῆς ἀφίησι: largum emittit effluviũ odoris. Nec infimus in ὀσφραντικοῖς locus est floris caryophyllei, sic à recentioribus vocati ab odore caryophyllorum. Ac similiter Germanis dicuntur *negel-bloemen*, Italis vocantur *garoffoli*, ut Belgis *ginoffel-bloemen*. Fuchsius vettonicam alteram, alii aliã credunt. Ruellius verò tam egregium florem putat veteribus fuisse ignotum.

Odo-

Odoris etiam gratia in coronariis locum fecit, amaraci suffruticis flori. Catullus in Epithalamio Juliæ & Manlii:

Cinge tempora floribus
Suave olentis amaraci.

Floriferam esse plantam, indicat & Maro 1. Æneid.

—Ubi mollis amaracus illum
Floribus, & dulci adspirans complectitur umbra.

Cerebrum etiam recreat odore mentha, quæ Græcis μινθη, & à junioribus vocata est ἡδύοσμος, ob odoris suavitatem. De hac ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Mentha nomen suavitas odoris apud Græcos mutavit: cum alioqui mintha vocaretur: unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato mentha mensas odore percurrit in rusticis dapibus.*

Nec ea odoris voluptas est inanis. Nam eo pacto reficiuntur vires, animus torpidus excitatur, etiam conciliatur somnus. Itaque ocimi odorem, & capiti, & cordi prodesse, apud Simeonem Sethi legas. Imò odores etiam nutriunt, Hippocrate, & Galeno testantibus. Nempe, ut Petrus Aponensis tradit, vapor ex re odorata transiens per asperam arteriam ad pulmones, & cor, defertur, inde ad aortam, & retiformem plicaturam, hinc ad cerebrum pertingit. Atque hoc pacto spiritus animales eo nutriuntur. Verùm solidæ partes non nutriuntur, sed refocillantur: ut judicium est Joan. Manardi lib. XVIII. epist. VI, quæ ad Jo. Jac. Savium.

Quid si velim commemorare, quantum arbores habeant pretii in odore? sive singulæ per se, de quo Plinius fusè lib. XII; sive quatenus juvit varia ex arboribus in unum miscere, de quo idem lib. XIII. Malo ex nobilissimo scriptore petantur, quàm ex rivis nostris. Variat autem odor pro solo. Sic ex Plinio constat, locis siccis, quàm humidis rosas esse magis odoras. Multum etiam conferre temperiem aëris, arguit, quod eodem in loco anno uno melioris sint odoris, quàm altero. Tum cæli tum soli diversitas concurrunt in rosis prope Cyrenas, ubi, ut Theophrastus ait, odoratiores proveniunt: unde & gratiora ex iis unguenta.

Nec tamen plantis omnibus odor est gratus: Nam quædam non olent, ut capillus Veneris: quædam malè olent, ut spathula fœtida. Odoris verò diversitas est à mixtura. Minus olet piper: quod est à partibus igneis in terrestri. Gratior odor in maci & moscata, quia partes igneæ in pingui & aërio. Atque ita in cæteris. Quibusdam verò olent flores, non fructus, ut rosæ: quibusdam fructus non flores, ut malo Cydonio; quibusdam & flores, & fructus, ut nuci myristicæ; quibusdam radix, non flores, ut caryophyllatæ; quibusdam cortex, ut canellæ; quibusdam lignum, ut illo Gvajaci: quibusdam & radix & flores, ut iridi; quibusdam radix, stipes, flos & fructus, ut fœniculo. De odore satis. Alterum erat formæ elegantia. Atque ad eam per-

Scal. exer. c. t....

pertinent colores varii, præcipuè in floribus. Cur verò is magis in floribus sit diversus, quam herbis aliis, caussam hanc Cardanus putabat, quòd in herbis quidem perpetuo suppeditetur humor, unde omnia necessario sint viridia; in floribus verò humidum quidem à calore siccetur; at non suppeditetur alius. Sed complura hic requirit Cæsar Scaliger Exercitatione CLXXVI; censet vero caussam non tam esse ab elementorum qualitatibus, quàm à facultatibus formarum.

Ab duabus hisce caussis, odoris fragrantia, & formæ venustate originem ducunt coronæ. Quàm antiqua Romæ corona fuerit, Plinius dicet lib. XVIII, cap. II; ubi eam arcessit ab Arvorum sacerdotibus, Accâ Laurentiâ, Romuli nutrice, genitis. Sed longè altius ascendit Tertullianus de Corona militis, cap. VII, his verbis: *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum. Iovem Diodorus post devictos Titanas hoc munere à cæteris honoratum. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis signum ejus palmite redimitum. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium. Callimachus & Apollinem memorat, interfecto Delphico dracone lauream induisse. Liberum, eundem apud Ægyptios Osirim, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hedera natura sit cerebrum ab helnco defensare. Si & Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit. Plura quærentibus omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator, Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & caussas, & species, & solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem non alicui capiti invenias consecratum.*

Verùm iis, quæ de origine coronarum diximus, valde adversatur Tertullianus, gravis morum censor: qui eodem de Corona Militis libro, sic inter alia scribit: *Cæterum in capite quis sapor floris? quis coronæ sensus nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, nec temeritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quàm cibum aure, quàm sonum nare.* Atque idem in Apologetico ait: *Nos coronam naribus admovemus. Viderint, qui per capillum odorantur.* Similis mens Clementi Alexandrino: qui pædag. lib. II, cap. VIII dicit coronatos amittere τὸ τερπνὸν τῆς ἀνθήσεως (1), cum neque videre possint, neque videre possint, neque odorem percipiant. Sed si caussa esset coronatorum suscipienda, non deforet, quod responderetur. Nec enim nullus odor à capillis in nares pertingit, cùm & tota triclinia odore florum repleantur. Ut mittam, quod & coronarum in refrigerando cerebro, atque ad alia usus est, ut antea ostensum. Sed luxus fecit, ut Christiani severioris vitæ in iis culpandis quandoque excederent modum, quem semper tenere, difficile est.

1) *delectationem florum.*

A voluptate illa è floribus, & plexis inde corollis, venio ad illam ex unguentis.

guentis. Nam eorum societatem arguit, quòd coronas, & unguenta, persæpe jungi videas ab antiquis. Solùm tamen hujus loci sunt unguenta, & liquores, sive olea è plantis.

Hujusmodi sunt celebriora quatuor olei genera Hippocrati memorata; sicut Galenus refert in vocum ejus expositione. Sunt hæc, Ægyptium oleum duplex, unum simpliciter sic dictum, alterum Ægyptium oleum album. Item unguentum Ægyptium duplex, unum sic ἁπλῶς vocatum, alterum unguentum Ægyptium album. Hanc tamen Galeni sententiam improbant Hermolaus Barbarus, & Ruellius; qui putarunt Ægyptium unguentum fuisse stacten, sive guttam: in quo præivit Didymus apud Athenæum. Sed obstat, quod stacte ex sola erat myrrha: unguentum Ægyptium præterea ex cinnamomo, atque aliis: quemadmodum Theophrasto traditum περὶ ὀσμῶν. Pluribus de his agerem, nisi adiri mallem Hieronymum Mercurialem lib. II. Variarum Lect. cap. XIX. De aliis etiam liquoribus, sive aquis ex plantis solius odoris gratia elicitis, adi Thesaurum Euonymi Philiatri, sive Conradi Gesneri (1). Ex iis verò aqua rosacea etiam inservit ciborum condimentis.

1) pag. 263. & seqq.

Hujusmodi & unguentorum, & liquorum usus, ad bonum corpori odorem conciliandum, planè à veteribus Christianis alienus fuit. Quemadmodum indicat Tertullianus in Apologet. cap. XLIV, & Minucius Felix in Octavio. Fusè verò impugnat Clemens Alexandrinus Pædagogi sui cap. VIII. Ethnicis verò adeò familiaris, ut Martialis scribat:

Qui non cœnat, & ungitur Fabulle,
Is verò mihi mortuus videtur.

Nec iis solum, quæ diximus, plantæ delectant: sed etiam arborum umbræ sua est voluptas: platani imprimis. De qua sic Plinius lib. XII, cap. I: *Quis non jure miretur, arborem umbra gratia tantum ex alieno petitam orbe? Platanus hac est per mare Ionium in Diomedis insulam ejusdem tumuli gratiâ primùm invecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italia; & jam ad Morinos usq; provecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant.* Ac paullo pòst: *Celebrata sunt, primùm inambulatione Academia Athenis cubitorum XXXVI, unius radice ramos antecedente.* Pluraque de hoc diximus, cum de magnitudine arborum ageremus. Tum verò ad decorem, tum ad umbram facit opus topiarium: quod fit ex hedera, buxo, salice, aliisque plantis sequacibus.

CAPUT XLV.

De plantis noxiis, & quomodo in his etiam divina bonitas reluceat, flore Tunetensi, Persea, cicuta, taxo, Indica betol, Clymeno, aconito, &c.

ADversus hæc tam multa, de usu & voluptate plantarum, frustra objecerit aliquis tot herbas letiferas. Nec enim lædent, si uti scias, ac voles.

Nam

Nam lædunt quasi invitæ, ac coactæ. Præterea si quæ læserit, remedia habemus ex ipsis etiam plantis. Priùs igitur de stirpibus venenatis; deinde de remediis loquar,

Inter venenatos flores est, qui *flos Africanus* dicitur, vel *Tunetensis*; nempe quia Imp. Carolo V. victoria ad Tunetum potito, ex Africa translatus est in Europam. Gesnerus nuncupat *caltham Punicam*, & Pœnis ait *Pedua* nominari. Vim ejus esse venenosam arguit odor ingratus, caput ad modum cicutæ, aggravans: certiusque idem variis experimentis ostendit Remb. Dodonæus lib. de Floribus cap. XVIII. *Memini*, inquit, *in puero, qui flores mandere inceperat, labia, & os, inflata me vidisse; sicuti crebro iis accidit, qui cicuta fistulis ludentes, aut modulantes, intra labia eas aliquandiu continuerint. Feli etiam flores cum calycibus, recenti caseo permixtos, olim dedimus: qua mox valde inflata, & paullo post mortua fuit. Mures quoque, qui semen arroserant, mortui feruntur reperti.* Narcissus sic dictus ἀπὸ τῆς νάρκης, h.e à torpore, quem nervis inducit, ut Plutarchus ait. Unde & Sophocles eo coronari ait magnos Deos inferos: Nimirum quia præsint defunctis, qui toti torpent,

Ocimum visum reddit hebetem, si multum comedas: ut ait Dioscorides. Remedia Deus concessit. Ut medicamento pernicioso ab aconito lac recens: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Persea in Perside fuit venenata, sed in Ægyptum translata, exuit hoc virus. Testis Galenus lib. II. de semine cap. I. Vulgo id tradunt de malis Persicis, quæ nec in Persia noxii quicquam habent. Nempe persicam confundunt cum persea. Cicuta pro petroselino apposita in jusculo ab ancilla, amentem sed citra soporem perdidit Franciscum Trapolinum, qui præceptor fuit Pomponatii, ut is Cæsaris Scaligeri: queâdmodum hic refert ad Cardanum Exerc. CLII, sect. I.

Porri succus etiam in venenis refertur à Plinio lib. XIX, cap. VI: *Fama*, inquit, *est, Melam equestris ordinis reum, ex procuratione a Tiberio principe arcessitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu: ampliorem modum negant noxium esse.* Cicutam depasti in Hetruria asini, in somnum incidunt tam profundum, ut subinde pro mortuis habeâtur. Unde rustici stupore quodâ excoriant: ac interdum corio jam dimidia parte detracto non sine ingenti rusticorum terrore exsurgunt: quod apud Matthiolum in Dioscoridē legere est, Præterea quæ herbæ nobis noxiæ hæ utiles animantibus, quibus vescimur. Sanè cicuta mortifera est: ac rationem attuli lib. III. cap. XX. At citra noxam vescuntur sturni. Caussam adduximus lib. III. hujus operis, c. XCIII. Ac similiter veratro vesci coturnices ibidem dicebamus. Zizaniorum semen inter frumenta crescit, quod non modo crevisiæ inditum facile inebriat, sed etiā pani permixtum. Quippe vapores habet crassos, noxios, mentéq; perturbantes, non in potu modo, sed etiā in cibo: ut recte observatum Quercetano

1) pag. 52. b. Diætetici Polyhiſtorici cap.IX(1). Taxi ſucco, quia venenatus latrones inungunt tela, quo vulnera ſint lethalia. Noxia eſt umbra juglandis, adultæ fi-cus, & juniperi. Unde Virgil.

Iuniperi gravis umbra, nocent & frugibus umbræ.

Arbor Indica betol, beteli, & bettre dicta, profert Coffol, fructum palmulæ ſimilem. Indis eſt pro bellariis: ac naſcitur ex arbore quæ Indis *areca* dicitur. Folia ejus pro bellariis: ſed ſi excedatur modus, mentem faciunt amentem. Iccirco feminæ Tarnaſſeti, dejecturæ ſe in rogum mariti mortui, prius hoc ſe folio explent. Quod ex commentariis Luſitanorum Cæſar Scaliger refert Exercitatione CXLVI, ſect.II. Clymenos, à rege ſic dicta, vim habet ſummam in refrigerando, ut mirum non ſit, ſi potu etiam ſterilitatem faciat viris: teſte Plinio lib.XXV, cap.VII. Atque ibidem ſubjungit, ut prægnantibus bibenda non ſit Gentiana, quæ in Illyrico præſtantiſſima naſcitur, atque nomen nacta à Gentio, Illyricorum rege. Item ut Nymphæam qui biberint duodecim diebus coitu genitura priventur. Sic dictam ajunt à Nympha, quæ zelotypia erga Herculem mortua; unde & Heracleon dicta: aliis rhopalon, à clavæ ſimilitudine. Jam quid de aconito dicam: de quo notum illud Naſonis in Met.

Lurida terribiles miſcent aconita novercæ.

Nomen eſt à loco, ubi naſcitur. Is eſt mons Ἀκόναι prope Heracleam Ponti. De quo auctores nobis Theopompus, & ex eo Theophraſtus, atque ex hoc Ælius Promotus lib. περὶ ἰοβόλων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων (1), qui in Vaticana adſervatur bibliotheca. Verba ſcriptoris adducit Hier. Mercurialis lib.III. Var. Lect. cap.IV. Idem ex eodem Theopompo narrat Antigonus Caryſtius in Hiſtoriarum Mirabilium Collectaneis, cap.CXXXVI. Similiterque Nicandri ſcholiaſtes in Alexipharm. Alii tamen Aconas haſce in Bithynia ſtatuunt apud Mariandynos: ut Etymologici auctor; imò idem legas apud ipſum Theophraſt. in Hiſtor. Plant. lib.IX, cap.XVI. Eſt verò aconitum, ut Plinius ait lib.XXVII, cap.II, *omnium venenorum ocyſſimum.* Atque addit, *tactis quoque genitalibus feminini ſexus animalium eodem die inferre mortem. Hoc fuit venenum, quo interemtas dormientes à Calpurnio Beſtia uxores M. Cæcilius accuſator objecit. Hinc illa atrox peroratio, ejus in digito mortuas.* Sed vide quomodo hac parte nobis conſuluerit numen. Subjungit enim Plinius: *Hoc quoque in uſus humanæ ſalutis vertêre, ſcorpionum ictibus adverſari experiendo datum in vino calido.* Ac deinde ſcitum illud: *Ea eſt natura, ut hominem occidat, niſi invenerit, quod in homine perimat. Cum eo ſolo colluctatur, velut pari intus invento. Sola hac pugna eſt, cùm venenum in viſceribus reperit: mirumque, exitialia per ſe ambo cùm ſint, duo venena in homine commoriuntur, ut homo ſuperſit.* Refert deinde, quomodo non ſolùm ſcorpiones aconiti tactu torpeſcant, & vinci ſe confiteantur: ſed etiam carnibus

2) De venenoſis pharmacis.

aconito

aconito illitis pantheræ interimantur, terras alioqui impleturæ: atque hinc esse quod herba hæc etiam *pardalianches* nuncupetur: Sane sic vocari ex Euphorione etiam prodidit Ælius Promotus libro antè memorato. Proximo etiam capite sic scribit Plinius: *Majores oculorum quoque medicamentis aconitum misceri, saluberrimè promulgavere, apertâ professione, malum quidem nullum esse sine aliquo bono.* Mirum verò, quod hic ait Plinius, aconitum oculis conferre, ut id commune habeat cum ruta: & rutam tamen plurimùm prodesse adversus aconitum. Itaque cum Heracleensium tyrannus Agatharchus multos tolleret aconito, re detecta Heracleenses rutam bibebant priusquam pedem domo efferrent, atque ita se tutos præstabant à tyranno. Rem narrat ex Theopompo Antigonus Carystius in Historiis Mirabilibus, cap. CXXXI. Sed Athenæus lib. III, pro Agatarcho Clearchum dicit: atque ita apud Antigonum etiam legendum videtur. Nam Clearchi Heracleensium tyranni sæpius veteres meminere. Atque ut in eo Antigonus ex Athenæo corrigendus; ita & Athenæus ex Antigono: cùm venenum, quo tyrannus cives tollebat κώνειον, sive cicutam dicit. Nam ἀκόνιτον, ut est apud Antigonum, rescribi debet. Nisi placet laxiùs usum esse cicutæ significatione, ut aconitum comprehendat. Vide quæ pro hac sententia adducit Hieronymus Mercurialis lib. III, Var. Lect. cap. IV.

Adversus cicutam remedium à Deo nobis vinum datur. Nam ut cicutâ cum pauxillo vino exhibita celeriùs penetrat vitalia, atque interimit, quia paullum vini tollere nequeat cicutæ virus: ita si post datam cicutam largiùs vinum bibatur, frigus cicutæ calore vini non retunditur modò, sed etiam expugnatur. Unde Plinius lib. XVI, cap. V: *Sicut cicuta homini venenum est, sic cicutæ vinum.* Non hoc fugit illos, qui, ut Plutarchus narrat libro περὶ ἀδολεσχίας, templum populaturi priùs cicutam biberunt, ac vini lagenam secum detulere. Quod eo factum, ut capti cicuta prius morerentur, quam afficerentur supplicio: periculum hoc si evaderent, vini haustu periculo item veneni liberarentur. Brassica oculos hebetat, unde, ut ajunt, κράμβη dicta quasi κοράμβλη, à κόρη, pupilla oculi, & ἀμβλύνειν, hebetare. At rapa contrà visum reddunt meliorem.

CAPUT XLVI.

Quomodo plantis ad Deum adducamur: sed gentiles nimiâ, stultaque admiratione eas, vel ut numina coluerint, vel ut numinum receptacula, aut symbola.

EX iis, quæ hactenus diximus, abunde relucet bonitas ac prudentia divina. Unde & plantas ad laudandum Dominum invitat Psaltes ps. CXLVIII: *Laudate Dominum montes, & omnes colles, arbores fructiferæ, & omnes cedri.* Sed gentilium admiratione nimiâ factum, ut ea religiose colerent, alii ut numina,

mina, alii ut sacra numinum templa, alii [illegible]orum symbola. Hinc Prudentius in secundo adversus Symmachum:

Sunt qui quadriviis brevioribus ire parati
Vilia Niliacis venerantur oluscula in hortis,
Porrum & cepe Deos imponere nubibus ausi,
Haliaque, & Serapin cœlo super astra locare.

Et ante eum Clemens Romanus in V. Recognitionum libro: cujus verba lib. II, cap. LXXIV, adduximus. Uti & alibi Minutii Felicis verba in Octavio. Pro Diis vero ab Ægyptiis ea coli, ex duobus collegere gentes exteræ. Primùm ex eo, quòd per ista jurarent. Qua de re sic Plinius lib. XIX. Nat. Histor. cap. VI: *Allium cepasque inter Deos jurejurando habet Ægyptus.* Et hinc itidem lib. XI, cap. VII: *Gentes verò quædam animalia, & aliquæ etiam obscena pro Diis habent, & multa dictu magis pudenda, per fœtidos cibos jurantes.* Atqui infirmum est, admodum argumentum, haberi aliquid pro Deo quia per illud juretur. Sanè pessimus, sed vulgaris mos plurimis Belgarum jusjurandum concipientium per animam suam: ac ne id nuperum inventum quis arbitretur, fecit idem Phryx ille apud Euripidem in Oreste. Nempe jurant per eam non ut numen, sed rem carissimam. Quomodo & per liberos jurabant. Hinc Maro IX. Æn.

Per caput hoc juro per quod pater ante solebat.

Eadem de caussa nummos ferreos, hoc est, per pecunias suas, jurabant Byzantii; ut est apud Aristophan. Νεφελ. act. I, sc. III, & veterē inibi scholiasten.

Alterum est argumentum, quia Ægyptiis religio foret porro & cepis vesci. Unde Juvenalis sat. XV:

Porrum & cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.

Apud Sextum Empiricum etiam legas lib. III. Pyrrh. Hypotyp. Κρόμμυον δὲ οὐκ ἄν τις προσενέγκαιτο τῶν καθιερωμένων τῷ κατὰ Πηλούσιον Κασίῳ Διΐ· ὥσπερ οὐδὲ ἱερεὺς τῆς κατὰ Λιβύην Ἀφροδίτης σκορόδου γεύσαιτο ἄν. *Cepas verò nemo eorum unquam ederit, qui apud Pelusium initiantur sacris Casii Jovis, uti nec Libycæ Veneris sacerdos allium gustarit.* Cepis abstinuisse Isiacos, etiam apud Plutarchum legas lib. de Iside, atque Osiride, item Origenem contra Celsum. In delictis tamen ad expiationem Isiacis faciebat allium comestum: ut ostendit hoc Persii sat. V:

Hinc grandes Galli, & cum sistro lusca sacerdos
Incussere Deos inflantes corpora, si non
Prædictum ter mane caput gustaveris alli.

Ubi de Isiacis, Ægyptiacis sacerdotibus, sermonem esse, arguit vox sacerdotis cum sistro. Nam sistrum in sacris Isidos, ut cymbalum in sacris Cybeles. Ergo Ægyptii non semper abstinuere alljo. Atque, ut semper abstinuissent,

nuissent, sic quoque argumentum satis fuerit infirmum. Nam nec licuit ei apud Græcos ingredi sacrarium Matris Deûm, qui allium comedisset, teste Athenæo lib. X: ubi narrat de Stilpone Philosopho, ut fisus sua temperantia in sacrario obdormierit, sed Dea in somnio illi dixerit, Philosophus es, ô Stilpon, & sacras leges violas? ad hoc eum respondisse in somnis, Præbe Diva, quod comedam, nec vescar allio. Sacra illa lex non erat inde, quod Græci pro Numine colerent allium; imò ne quidem, quòd pro symbolo Numinis haberent, sed quia detestarentur. Et an non nobis religio sit carnibus vesci humanis, etiam hostis? cujus carnes Brasiliensibus sunt in deliciis. At non propterea homo pro numine à nobis colitur. Nec Brasileenses tam stultè sapiunt, ut id de nobis credant. Nec animantia, quibus Judæi in Lege jussi abstinere, eo Dii habebantur. Neq; ea animantia pro Diis colimus, quibus nemo Christianus vescatur, nisi ad extremã redactus famem: uti equos, mures, feles.

Quare si non aliud habuere Juvenalis, vel alii quàm abstinentiam ab esu harum plantarum, perperam inde collegerunt, Ægyptios eas pro Diis habere. Meo verò judicio, tantum abest, ut Ægyptii putarint cepas propriè esse Deum quempiam, ut vix habuerint pro signo vel symbolo numinis, ac potiùs crediderint symbolum esse impietatis erga Isidem sive Lunam, atque adeò erga omnem cultum divinum: uti symbolum intemperantiæ. Lunæ enim adversam putabant, idque quia ea crescat decrescente: imò omni cultui Deorum inimicam, quia festos dies deceat lætitia: at hæc lacrymas ciet, quod doloris argumentum. Temperantiæ verò præsertim jejunantium religionis ergo, omnino contrariam statuebant quia sitim excitat: unde immoderatus potus, mox etiam Veneris desiderium. Hæ veræ erant caussæ, cur ejus esu abstinerent sacerdotes, ut Plutarchus nos docet lib. de Iside, & Osiride: Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀφοσιοῦνται καὶ δυσχεραίνουσι καὶ τὸ κρόμμυον παραφυλάττοντες, ὅτι τῆς σελήνης φθινούσης μόνον εὐτροφεῖν τοῦτο καὶ τεθηλέναι πέφυκεν· ἔστι δὲ πρόσφορον οὐδὲ ἁγνεύουσιν, οὔτε ἑορτάζουσι, τοῖς μὲν ὅτι διψῆν, τοῖς δὲ ὅτι δακρύειν ποιεῖ τοὺς προσφερομένους. *Sacerdotes verò aversantur & cepam, quoniam solum decrescente Luna vigeat & crescat. Neque usus ejus commodus est: vel castimoniam exercentibus, vel dies festos celebrantibus, illis quidem, quia sitim ciet: his verò quia lachrymas movet.*

Potius dixero, plantas habuisse pro Diis, quatenus colerent Osirim. Nec enim Osiris modò Sol; sed etiam frumentum. Quod exoptant Ægyptii, cùm Osiridem plangunt. Vetus Statii interpres in I. Thebaidos (1). *Proventum fructuum quærunt Ægyptii usque ad veros planctus. Nam irrigatio Nili supradictorum fletibus imploratur.* Ac similiter Phœnicibus Adonis non Sol duntaxat, sed & fruges; ut ex Ammiano Marcellino diximus lib. II, cap. IV. Et tamen ne illud quidẽ in animum inducere possum, vel Ægyptios, vel Phœnices, fruges habuisse inter sua numina: sed potius inter

1) *vers. 265*

inventa

inventa ejus, vel dona, quem pro numine colerent. Propriè si Deum putassent, non eas demessuissent, non torruissent, aut moluissent, non denique comedissent.

Valde autem antiquus sit plantarum cultus, si credimus iis, quæ Eusebius in primo Præparationis Evangelicæ prodidit ex Sanchuniathone Berytio, ille autem ex Taauto Ægyptio desumsit. Sic enim scribunt: ἀλλ᾽ οὗτοί γε πρῶτοι ἀφιέρωσαν τὰ τῆς γῆς βλαστήματα καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ᾽ ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἑπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιθύσεις ἐποίουν. *At illi omnium principes terræ germina consecrarunt, iisq; Deorum loco habitis, cultum tribuerunt: quibus non ipsi modò, sed ipsorum etiam posteri majoresque vitam sustentarunt, inferiasque ac libamina obtulerunt.*

Quicquid verò de Ægyptiis sit, saltem variæ gentes ad Septentrionem sitæ arbores cultu affecere divino. In his Sclavii, quibus sylvas, sic coli auctor est Procopius, atque ex eo Joannes Dubravius lib. I. Historiæ Bohemicæ (1). Sed fortasse hoc ex eo colligebant, quia ad arbores sacrificarent. Nam idem Dubravius lib. IX (2), scribit Bohemos Laribus, & Lemuribus victimas mactâsse ad fontes, ad lucos, & ad compita. Similiaque legas apud Cosmam Pragensem. Ac fortasse nec aliter capiendum, quod Alexander Gaguinus in Sarmatia sua Europæa tradit (3), arbores cultas à Lituanis. Firmat hanc opinionem, quod de Celtis scribat Maximus Tyrius serm. XXXVIII. Iis altissimam quercum haberi ἄγαλμα Διὸς *simulachrum Iovis.* Plures tamen proprium cultum arbitrantur. Ita in vita S. Amandi, quam Baudemundus scripsit (4), refertur, arbores, ac sylvas à Gandensibus cultas. Sic Vandalos Lucos coluisse, & penates Deos habuisse refert Crantzium in Wand. lib. III, cap. XXXVII. De quercus aliarumque arborum cultu à Germanis, Gallis, Romanis, vide Lipsium ad Tacit. de moribus German (5).

1] pag. 5. l. 53. edit. Hanov. ann. 1602. Vide & pag. 68. l. 30.
2) pag. 68.
3) pag: 52. b.
4) apud Surium, 6. Feb. pag. 909. edit. Colon. an. 1576.
5] pag. 439. edit. Morell. in fol: col: 2.

Etiam Indorum aliqui arbores adorasse dicuntur. S. Odericus de Foro-Julii, qui ante annos claruit trecentos, Peregrinationis suæ in Oriente cap. II, §. V, de civitate Chanaam, quæ aliis Thanam, vel Tonam: *Hic populus* idolatrat: *nam adorant ignem, serpentes, & arbores.* Quod verò ille ait de Indis Orientalibus, idem in Occidentalibus Indis verissimum est. Peruanos quidem hodieque arbori cultum præstare divinum, docet Josephus Acosta lib. V, cap. II. Quod si ab Oriente & Occidente ad Septentrionem ire visum est: Joannes Lasicius Polonus de Diis Samogitarum, aliorumque Sarmatarum agens, retulit quendam cùm arbores decorticaret magno nisu, sic eas affatum, *Vos me meis anseribus, gallisque gallinaceis spoliástis; proinde & ego nudas vos faciam.* Quomodo non foret locutus, nisi vel arbores putâsset Deos, vel saltem Deos in iis habitâsse. Equidem posterius istoc credere malo. Nam ea rudis vetustatis in nationibus opinio fuit, Deos se insinuare arboribus, iisque inhabitare velut templis. Plinium audiamus lib. XII, cap. I, quod est de arboribus:

ribus: *Hæc fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiamnum Deo præcellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulachra, quam lucos, & in iis silentia ipsa adoramus.* De arboribus deorum templis. Vide & Annium Viterbiensem lib. XVII, fol. CLVIII. Inter istos arborum incolas, fuere etiam nymphæ ex eo dictæ Hamadryades, quia ἅμα ταῖς δρυσὶ, h. e. una cum arboribus nascerentur & interirent, ut Mnesimachus tradidit, eumque secutus Servius in X Æn. Atque hinc Ovid....

Naida vulneribus succidit in arbore factis;
Illa perit. fatum Naidos arbor erat.

Ausonius in versibus monosyllabo finitis:

Non sine Hamadryadis fato cadit arborea trabs.

Nec tamen omnium ea opinio fuit, Dryades, vel Hamadryades inhabitare arboribus: Quippe longe vulgatior illorum sententia erat, qui eas putarent extra arbores unà cum Faunis ac Satyris degere in sylvis, & Venere misceri, ac varios procreasse, ut memorant poëtæ. Sed sive inhabitarent arbores, sive in sylvis extra arbores degerent, non tam arbores habitæ, quam arborum præsides: quod Festus indicat, cũ scribit: *Querquetulanæ viræ putantur significari nymphæ præsidentes querqueto virescenti, quod genus sylvæ indicant fuisse intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetulana.* Querquetulanæ n. non aliæ, quã Dryades, vel Hamadryades, ut tã Latinum, quam Græcũ nomen indicat.

Sed fortasse aliquis eo conetur comprobare Græcis etiam ac Romanis plantas pro Diis cultas, quia mythologi doceant Proserpinam esse frumentum, ac semen: at Cererem Proserpinæ matrem, non modò Lunam esse, cujus vi seges succrescit, sed etiam segetem ipsam, ex cujus spicis sunt grana quæ terræ mandantur. Ac firmant hæc eo, quod Ceres, & Proserpina tanquam mater, & filia, junctim propterea colerentur: sicut apud Athenienses; ubi Proserpina unà cum matre sua Cerere colebatur festo Σκείρας, sive Σκίρας, quod celebre ex se ipso, nobilius redditum fuit victoriâ ad Mantineam: ut Plutarchus ait libro de Gloria Atheniensium. Scholiastes Aristophanis ad Concion. vult Σκίραν esse festum Σκιράδος Ἀθηνᾶς (1): sed addit, aliis esse Δήμητρος, καὶ Κόρης, Cereris, & Liberæ, sive Proserpinæ. Equidem nihil horum inficior, sed non puto inde consequi, quod putarunt. Nec enim ex μυθολογίᾳ Theologiæ Poëticæ, vel etiam Philosophicæ, statui quicquam debet de Theologia civili; quæ tria Theologiæ genera Varro optimè distinguebat. Sanè secundùm Theologiam Politicam Ceres ævum in cœlis agitabat inter Deos Consentes: Proserpina verò, cum suo Plutone, apud inferos Manibus præsidebat. Quin etiam, secundùm Philosophiam Stoicam, Ceres, & Proserpina, ad unicum debeant reduci numen: nec tam pertineant ad mundi partes, quam spiritum ejus sive animam, toto se mundi corpore miscentem, variáque pro variis effectis Deorum Dearumque nomina sortitum. Quod planiùs fiet, cum

1) *Minerva, cujus festum σκιῤῥοφοριῶνος, seu Martio mense celebrabatur.*

cum partibus Naturæ ſingulatim expoſitis, Naturam, ſive compagem univerſi, contemplabimur. Hoc loco ſufficit dixiſſe, non eſſe veriſimile, ſtultè adeo ſapuiſſe Romanos, & Græcos, ut pro numine haberent, quod ederent, & biberent. Hujus ſi opinionis fuiſſent, non usque adeò eam riſiſſent ſententiam in Ægyptiis. Imò ne hos quidem ita credidiſſe, non obſcurè elucet iis ex argumentis, quæ antea adduximus.

Sed ſive gentes totas, ſive ſimpliciores in iis, tanta ceperit dementia, ut in animum inducere poſſent plantas proprie, & per ſe, numina eſſe; non propterea eſſet, quòd Deum argueremus, quaſi liber hic naturæ tam ab eo obſcurè ſcriptus fuiſſet, ut non liqueret ea non eſſe numina. Nam ſi numina ſunt, invocare eorum opem, atque auxilium oportet: eóque neceſſe eſt ut audire, & exaudire, nos poſſint; ad quod etiam intellectu opus eſt. At quomodo hæc poſſint, cum intelligentia careant, imò & ſenſu? Quo propterea deſtituuntur, quia ob craſſitiem ſuam non erant ſenſus capaces. Tum etiam quia eo non indigebant, cùm alimentum habeant obvium, ac propinquum, ut longiùs id quærere non habeant neceſſe.

Cinnamomum ſacrum Aſſabino, ſive Jovi Æthiopico: qua de re ex Theophraſto, Plinio, & Solino dicebamus hujus operis lib. II, cap. XI.

CAPUT XLVII.

De numinibus, quibus creditum, vel Jovis decreto, vel ſortitò, obtigiſſe, ut partem aliquam curarent eorum, quibus ſatisfieri poſſit votis humanis in rebus ad plantas pertinentibus.

DIximus de primo in plantis idololatriæ genere, quo ipſæ habentur pro Diis, ſive propriè, ac per ſe; ſive quatenus continent Deos, ad templorum modum. Accedo ad alterum genus, quod bipartitum, pro duplici relatione; una Iovis, vel Fortunæ, ad plantas; altera hominum ad eaſdem. Siquidem judicarunt, Jovis voluntate, vel ſortitò, unicuique Deo obtigiſſe, ut hujus, vel illius rei, ad plantas pertinentis, curam gereret, mortalium bono. Quale, quod putarunt Cereri à Jove datum, ut præeſſet frugibus. Atque hoc prioris eſt generis. Præterea, cùm ſe gratos vellent Diis præſtare, varie illis dicarunt plantas. Ut cum arborem ſublimem, vel aliquod arboris genus, huic vel illi numini ſacrarunt. Quod ſuæ eſſe voluntatis putarunt, non divinæ. Atque hujusmodi ad alterum genus referuntur. Dicam primò de numinibus, quibus judicarunt hoc à Iove vel ſorte obtigiſſe, ut curam gererent rerum humanarum, quatenus eorum ſalus à plantis dependet. Ac frugibus quidem hi crediti præeſſe.

Seia, à ſerendo ſic dicta, & Segeſta, ſive Segetia, à ſegete ita vocata: quarum ſimulacra in Circo fuiſſe, Plinius indicat lib. XVIII. Tutullina, tutatrix

trix segetis, ut ex Varrone tradit Augustinus. Occator, Sarritor, Stercutius, occationis, stercorationis præsides Dii, sicut ex Varrone Servius refert. Nodinus, vel Nodotus Augustino, qui curabat nodos, & genicula culmorum. Ac apud eundem Augustinum, Hostilina Dea, cum segetes novis aristis hostiuntur, h.e. æquantur. Nam *hostire* æquare, unde *hostorium*, *hostimentum*, & *redhostimentum*. Lactucina eidem, quæ præesset lactentibus frumentis: Varro apud Servium *Lactentem* vocat. Patalena eidem Augustino ex Varrone, sive potiùs Patulena, ut est apud Arnobium, cum folliculi patefiunt ut spicæ exeant. Runcina Varroni de L.L. item Augustino, cui curæ esset runcatio. Torrendis frugibus præerat Dea Fornax, sive Dea Fornacalis. Utroque enim modo appellat Ovidius in Fastis. Meminere & Festus, ac Lactantius.

Robigus arcere creditus robiginem, quod vitium est in frugibus præcipuè frumentaceis. Nascitur ex eo, quòd ros, pluviave à spica exceptus non depluat, sed adhærescat, atque à Sole calefactus marcescat, ac putrescat, sicut friatus in fœtidum pulverem abeat. Hinc Robigalia, quæ secundum Plinium (1), & Festum (2), VII, Kal. Maji celebrata: circa quod tempus occupare segetem robigo solet. In Robigalium ac Floralium locum successere in Ecclesia Romana Rogationum dies, ac supplicationes illæ amburbiæ, & ambarvales: quæ fieri solent die S. Marci, triduo ante Adscensionem Domini. Arcere rubiginem creditur S. Iudocus, cujus simulachrum propterea in arvis statui solet. Apud gentes Deo Robigo, ipsis Robigalibus, canis mactabatur, & ovis, Ovidius lib. IV Fast.

1) *lib.18.c.29*
2) *in Robigalia.*

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Ac ibidem, inter alia:

Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque obscena vidimus exta canis.

De cane etiam sic Columella lib. X:

Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas,
Sanguine lactantis catuli placatur & extis.

Cur verò canis potiùs, quàm aliud Rubigo sacrificaretur, ex eo cognoscere est, quod rufæ canes Caniculæ sive Sirio sacrificari soleant: ut ex Festo diximus lib. II, cap XXXVI (3).

3) *in Appendice.*

Vidimus de præsidibus frugum. Atque idem censendum de iis numinibus: quæ arboribus præsiderent, vel fruticibus, ut Puta, quæ putationi præerat, teste Arnobio. Spinensis Deus, secundum Augustinum, qui eradicaret ex agro spinas. *P*omona cui pomorum cura quasi sortito obvenisset. De qua Ovid. Metam. ... & Propertius lib... eleg... Indeque Pomonalis Flamen. Flora floribus præerat, ac invocabatur, non ut frumenta modò, sed arbores etiam florescerent. Falli censeo, qui Floralibus à Flora meretrice hoc nomen

putant impositum. Quam sententiam refellebamus lib.I. hujus operis, cap. XII. Nec sanè hoc quisquam gentilium putavit. Sequitur tamen hanc sententiam Genebrardus in Chronicis ad annum mundi ter millesimum octin-
1) pag. 270. gentesimum octogesimum tertium (1), ac laudat auctorem ejus Plinium lib. XVIII, cap. XXIX. Ubi de Floralibus quidem agit: sed hoc, quod ille vult, non dicit.

Neptunum ciceris inventorem ajunt, quia sapor ejus sit salsuginosus.

Atque hæc de cultu impio, quo finxere numina, quæ plantis præessent. Quomodo cultus vero numini debitus est attributus numini commentitio: utpote quod vel non sit in rerum natura, vel si sit, solum debeat haberi pro parte, aut affectione spiritus mundani.

CAPUT XLVIII.

De plantis ab iis, qui primi usum earum monstrassent, numen consecutis. Ac imprimis de plantis alicui numini dicatis: inque illis primùm hoc in arboribus ostensum, atque id trifariam: nam vel species certa Diis sacratur, vel arbor unica, vel variarum arborum congeries, sive in hortis, sive in sylvis. Postea actum de herbis certo numini consecratis.

DEinceps videndum de eo, quod dicebamus, plantarum præcipuas huic vel illi, fictitio numini, fuisse consecratas. Nam sic quoque cultus, uni Deo debitus, ad id translatus est, quod non foret numen. Ut & hoc nomine nationes illiciti cultus peragantur rei. Egit de isto, sed non ut veteres laudaret autores, Nicolaus Mutonus medicus Mediolanensis, præfatione luculenta, quam ante hos annos nonaginta, & amplius, novæ suæ Joannis Serapionis tralationi præmisit. Ubi etiam narrat, quomodo reges ac principes honorem, imò immortale decus ex eo sibi quæsierint, quòd à nomine suo plantæ apppellarentur: ut factum videmus in Gentiana, Lysimachia, Mithridatico, Eupatorico, Clymeno, Artemisia, Theseo, Telephio, Teucrio, Alcibiadio. Et ut vetustiora illa præteream, eorum imitatione factum, ut Carolina diceretur à Carolo M. qui ante hos annos solùm vixit triginta supra octingentos. Nec culpare possumus, quod ab inventoribus nomen datum vel principibus bene meritis, sed quod falsis numinibus attributus is honos: ut factum est in Chironii herba: quæ inventa dicitur à Minerva, teste Plinio lib. XXV, cáp. IV, Atque, ut ibidem legimus, Herculi adscribitur Apollinaris, sive hyoscyamus. Linozostis sive Parthenion, Mercurii inventum creditur, unde Græci Ἑρμοῦ ποίαν, Latini *Mercurialem* vocarunt; teste eodem libri XXV, cap. V.

Aliqui etiã opinantur Sirupos, qui è plantis fiunt, à Serapi inventos, nomenq; suum accepisse. Hinc Conradus Gesn: in Mithridate suo, cap. de lingua
2) fol. 56. a. Indica (2): *Colitur apud Indos dæmon* Σοροάδειος, *id est*, οἰνόποιος (3), *Athe-*
3) vinitor. *næus. Forte* Σοροάπειος *legendum: ut idem sit, qui Serapis, Nam siraper*

vinum

vinum significat linguâ Afrorum circa Tripolim. Medici potiones quasdam mulsas, vel saccharatas, sirupos appellant: Græci recentiores serapia: quorum quædam etiam in Deum (forte Serapim, per somnia admonentem, præsertim ægrotos in templo eam ob caussam dormientes) auctorem referuntur. Ad Serapidem Medicum pertinet hoc Varronis Eumenidibus:

Hospes, quid miras nummo curare Serapin?
Quid? quasi non curet tantidem Aristoteles.

Sed hæc solùm pertinent ad plantas à numine aliquo, ut ajunt inventas, & ex eo nomen sortitas. Longè verò plures sunt stirpes, de quibus etsi non idem prædicetur, tamen numini fictitio fuerint sacratæ. Atque hoc imprimis de arboribus, & fruticibus dictum velim. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur: ut Jovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Addit deinde in arborum honorem: *Quin & Sylvanos Faunosque, & Dearum genera sylvis, ac sua numina, tanquam & cœlo attributa credimus.* De esculo, lauro, olea, myrto, pluribus dicam. Esculum Jovi esse sacram indicat hoc Maronis in Georg.

—— Iovi quæ maxima frondet
Esculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.

Idem Plinius tradit lib. XVI, cap. IV. Verba ejus adtuli, cum de usu coronæ in bello ac victoria loquerer. Nempe arbores omnes glandiferæ Jovi consecratæ. In quibus & fagus: de qua cognoscere est ex sacello, quod dictum Jovis Fagutalis. Varro lib. IV de L. L. *Fagutal à fago: unde etiam, quod ibi sacellum, Iovis Fagutalis.* Plinius lib. XVI, cap. X: *Fagutali Iovi etiam nunc, ubi lucus fageus fuit:* Festus Pompejus *Fagutal sacellum Iovis, in quo fuit fagus arbor, quæ Iovi sacra habebatur.*

Similiter quercum esse Jovi sacram diximus cum in honoribus militaribus de corona civica ageremus. Nec id modo apud Græcos, & Romanos, sed alias etiam gentes fuit. Ita apud Celtas quercus ut symbolum Iovis colebatur. Maximus Tyrius serm. XXXVIII: Κελταὶ σέβουσι μὲν Δία, ἄγαλμα δὲ Διὸς κελτικὸν ὑψηλὴ δρῦς(1). Nec soli tamen Iovi quercus sacra: sed etiam Rheæ, ut testis est Apollodorus lib. III, Bibliothecæ. Unde apud Apollonium lib. I, Argonaut. aræ Δινδυμίης μητρὸς, quæ eadem ac Rhea, accumulantur φύλλοις δρυΐνοις (2).

Quia verò glandiferæ arbores Jovi sacræ, ut antea diximus: eo & dicata illi nux juglandes ferens. Hoc etiam nomen indicat. Nam ut *Iupiter* ex Jovipater; ita *juglans* ex *Iovi glans*. Solum hoc discriminis est, quod in priori, *Iovis* est rectus casus in posteriori patrius. Ideo boni ominis caussa in nuptiis spargebantur. Servius ad Ecl. VIII: *Varro hanc spargendarũ nucũ rationẽ esse dicit, ut Iovis omine matrimoniũ celebretur, ut nupta matrona sit sicut Iuno. nã nuces in tutela*

1) Celtæ Iovem colunt, cujus apud ipsos signum excelsa quercus.

2) foliis quernis.

tutela sunt Iovis. Aliam tamen rationem Plinius lib.XV,cap.XXII: *Nuces,* inquit, *juglandes, quamquam & ipsæ nuptialium fescenninorum comites, multùm minores universitate, eademque portione ampliores nucleo, nec non & honor his natura peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinari primùm calycis, mox lignei putaminis: quæ caussa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtum munit: quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium solistimum faciant.*

1) *Septima die natus.*

Laurus erat Apollini sacra. Itaque in festo Apollinis natalitio, (quod Ἑβδόμη dicebatur, uti Apollo ipse Ἑβδομαγένης(1)) Athenienses hymnum deo canentes laurum gestabant: ut ait Proclus in Hesiodi ἡμέρας. Sed & in festo Apollinis Ismenii & Galaxiæ gestata laurus, quam contingeret puer patrimus, & matrimus: unde & festum δαφνηφορία dictum: ut est apud Proclum in Chrestomathia. Cur Laurus Apollini sacra fuerit, exposui lib.II, hujus operis, cap.XII. Inter caussas erat ignea natura. Sanè ex spongiosa materie cognoscimus multum continere aëris, qui, si igni admoveantur folia, ignescit: unde est quod lauri folia ardeant, quodque igni crepitent: ut Cæsar Scaliger ostendit Exercit.CLXXX. sect.II & III. At Cardanus valde fallebatur, cum utriusque caussam inde peteret, quod aliquid putridi in se contineret. Quia verò Apollo divinationis erat præses, eo, ut loco ante memorato dicebamus, etiam creditum, comestam ἐνεργεῖν πρὸς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς, conferre ad numinis afflatum: ut scribit Hesideæ Theogoniæ interpres. Indeque vaticinantes dixere δαφνηφάγους(2). Hinc Tibullus lib.II, eleg.VI. de Sibylla:

2) *laurivoros.*

Vera cano, sic usq; sacras innoxia laurus
Vescar. ——

Ignique injecta credebatur boni index, si creparet vehementius; mali, si non ederet sonum; ut liquet ex Tibulli lib.II, eleg.V, & Propertio lib.II, eleg. XXVIII.

Olea Minervæ sacra. Græcis non ἐλαῖα modò, sed & μορία dicitur. Hesychius; μορίαι, ἐλαῖαι ἱεραὶ τῆς Ἀθηνᾶς, *oleæ Pallidi sacræ.* Eo autem Pallidi dicatæ, quia pacis ac tranquillitatis symbolum: unde præferri solet ab iis, qui pacem postularent. Notum illud Plauti *P*œnulo, *oleo tranquillior.* Ac Plato in Thæeteto placida ingenia confert oleo molliter fluenti. Imò & oleum in tempestate undarum impetum frangit. Unde Plin.lib.II, cap.CIII: *Mare omne oleo tranquillatur. Et ob id urinantes ore spargere: quoniam mittiget naturam asperam, lucemque deportet.* Nec solum Minervæ sacra olea: sed etiam Apollini. Cujus caussam ex Theocrito adduxi lib.II, cap.XII. Imò & Jupiter oleâ coronabatur. Unde *P*hurnutus: Στέφεται δὲ ἐλαίᾳ, διὰ τὸ ἀειθαλὲς, καὶ λιπαρὸν, καὶ πολύχρηστον. ἢ διὰ τὴν ἐμφέρειαν τῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν γλαυκότητος. *Caput ejus coronâ oleagina redimiri. Caussa autem est, quòd hæc arbor semper in vigore sit, & quòd olei usus sit ubique plurimus.* Myrtus Veneri sacra: quia, ut poëtæ narrant cum ipsa, Juno item, ac Minerva ad judicium de forma proficiscerentur, ubi

ubi victoriam retulit, myrteâ coronâ caput ornaverat, ut Nicander ait in Alexipharmacis. Alii eò Veneri sacratam arbitrantur, quia in litore nascatur, & Venus mari orta sit. Alii, quia vim habeat conciliandi amorem. Alii verò quoniam medeatur plurimis feminarum morbis. Itaque satis conveniens Veneris simulachro materies erat myrtus. Ita è myrto fuit Veneris simulachrum, quod ultra Hermum ad Temnum oppidum erat ac à Pelope, ut Hippodamiæ nuptiarum compos fieret, procuratum fuisse existimatur: quemadmodum narrat Pausanias in Eliacis prioribus. A myrto dicta Venus myrtea, sive ob myrtetum ædi Veneris vicinum ad metas Myrteas, sive Murcias; sive à monte Aventino, qui primitus vocaretur Murcus. Posterius Festo, Servioque placuit; prius Varroni, Plinio, Plutarcho; qui auctores priùs Myrteam, postea Murciam vocatam. Quia verò myrtus Veneri sacra, eo & in conviviis corona gaudebant myrtea; ut liquet ex Horat. lib. I, od. IV. & XXXIV. Eadem de caussa nuptiarum tempore postes ædium myrto obducebantur. Claudianus in Nupt. Honorii, & Mariæ:

Hi nostrâ nitidos postes obducere myrto
Contendant.

Nec soli tamen Veneri sacra, quando & Dionysum myrto coronatum Aristophanes inducit in Ranis. Anacreon etiam myrteâ se coronabat: ut ex Polluce alibi diximus. Vidimus de quatuor arboribus sacris Plinio nominatis: quarum duas myrtum, & laurum, etiam nominat Virgilius Ecl. VII, sed addit populum, & vitem.

Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Ac de populo firmat, quod idem VIII Æneidos canit:

——*Herculeâ bicolor cum populus umbrâ*
Velavitque comas, foliisq; innexa pependit.

Ac mox de Saliis, Martis & Herculis sacerdotibus, subdit,

Populeis adsunt evincti tempora ramis. Sed de populo Herculi sacra, etiam Plinius lib. XII, cap. I: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuò servantur; ut Iovi esculus. Apollini laurus Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Itaque & ipse cum Jovi in Olympia sacrificaret, victimarum coxas populeis lignis adolevit: ut est apud Pausaniam lib. V. Etiam apud Ovidium quievisse propterea sub hac arbore dicitur:

Opportuna suâ blanditur populus umbra:

Albam verò adamâsse populum dicitur, qua propterea athletæ, & heroês coronabantur: Plinium adi lib. XVI, cap. XXIII. Etiam apud Horatium primo odarum de Teucro leges:

Tempora populea fertur vinxisse corona,
Sic tristes affatus amicos.

Nempe,

Nempe, ut lætitiã præ se ferens, alios etiam juberet bene in posterum sperare.

Cur vitis sacrata sit Libero, gemina est ratio, una physica, ob calorem vini, qui à Sole, à quo vinum excoquitur: altera historica, quia in Libero cultus fuit Noë, primus vitis consitor. Diximus de eo lib. I, hujus operis cap. XIX. Saltem addendum videtur, quod antequam mensa tolleretur, bibebant poculum, quod dicebatur ἀγαθοῦ δαίμονος, boni Dei, sive Bacchum, sive Genium intelligentes. Potest videri Victorius lib. I, cap. I. Var. Lect.

Plerasque arborum, quas diximus etiam jungit Phædrus, Augusti libertus, fab. LVI:

Olim quas vellent esse in tutela sua
Divi legerunt arbores: quercus Iovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybele, populus celsa Herculi.

Ac subjungit de olea à Minerva electa. De sola harum pinu nondum dictum. Sed egimus de ea lib. I, cap. XX, ubi exponimus caussam, cur in sacris Cybelles pinus ab iis gestari soleat, quos propterea δενδροφόρους (1) vocabant. Hinc Cybelle apud Maronem IX Æn.

1) arborife-res.

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos.

Ubi sic Servius: *Pinus in tutela matris Deûm est.* Atque idem sic: paullo post ad illa,

Quam sacras dabitur pinus. ——

Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur, pinumque arborem, sub qua jacuerat (Attis,) *tutelæ suæ adscripsit.* De eadem arbore sic Arnobius in VII: *Quid sibi vult illa pinus,—— quam genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit.* Ac eodem libro postea: *Quam memorant divam in solatium sui consecravisse mœroris.* Hinc & pinea nux apud Martialem lib. XIII, epig. XXV ait:

Poma sumus Cybeles. ——

Etiam Fauno pinus placuit. Unde Ovidius epistola Oenones:

Cornigerumque caput pinu præcinctus acuta,
Faunus in immensis, qua tumet Ida, jugis.

A Pane etiam adamatam indicant Γεωπονικὰ Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XI.

Pomus in Veneris est tutela, ob fructum. Piget caussam referre. Nec eam potest nescire, qui legerit variorum in Priapum lusus. Maximè Veneri grata poma ἐαρινὰ καὶ γλυκέα (2), ut est apud Artemidorum. Theocritus à Διονύσῳ poma ait primitus inventa. Verum Antiphanes, & alii, tribuere Veneri. Ac constat in judicio Paridis pomum Veneri datum. Romani item cum effingerent Venerem Victricem, eam formabant manu pomum tenentem, & palmam: ut videre licet ex vett. statuis ac numis. Nempe quia Venus in cer-

2) verna, dulciaque.

tamine

tamine de forma pomum à Paride accepit, eoque palmam sive victoriam retulit. Etiam in antiquo toreumate argenteo, quod *μυθολογίᾳ* suâ illustravit Pighius, Venus conspicitur hastam tenens, in cujus cuspide est pomum rosarum foliis cinctum.

Ficus Diis sacra, arisque adhibita: qua de re sic Julianus epist. XXIV: Ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττον ἐς θυμιάματος σκευασίαν ἐστὶν οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλ' ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Enimvero Diis ficum consecrari, arisque omnibus adhiberi, & quovis thure ad odores esse aptiorem, non mea est oratio: sed quisquis, usum ejus didicit à sapiente aliquo homine, sacrorumque antistite, manasse intelligit.* Quod si in via inveniretur, appendebatur signo Mercurii, unde auferebatur ab eo, qui vellet. Zenobius cent. V, proverb XCII: *Ficum Mercurio, de re promta & cuivis usui exposita. Ficum enim antiquitus qui reperisset, Mercurio sacram suspendebat, indeque cui libitum erat, auferebat.* Ficus Baccho quoque sacra. Sosibius quidem Lacedæmonius Bacchum ficus inventorem ait, ac propterea à Spartanis coli Bacchum Συκίτην, sive Ficulneum. Atque idem Andriscus & Agasthenes retulere: ut est apud Athenæum lib. III. Videtur & Saturno sacra fuisse: sed apud Cyrenenses Macrobius lib. I. Saturn. cap. VII: *Cyrenenses etiam cùm rem divinam Saturno faciunt, ficis recentibus coronantur.* Nec mirum si numini ficum dicarint, cujus tot bona sunt. Vide de iis Julianum Cæsarem epist. XXIV, quæ ad Sarapionem. Sum̃am ipse complexus cum post longã & elegantẽ dissertationem subjungit: Καὶ ὑπὲρ μὲν γενέσεως αὐτῶν, καὶ γλυκύτητος, καὶ ὥρας, καὶ ποιήσεως, καὶ χρείας ταῦτά σοι παρ' ἡμῶν ἡ ἐπιστολὴ προσπαίζει. *Ac de earum ortu, dulcedine, specie, confectione, utilitate, nostra epistola adhuc lusit.* Et ob ista quidem sacra apud Græcos ficus. At alia ratio de Ruminali ac Navia ficu apud Romanos. Eam dabit Festus in *Navia*, ac *Ruminalis*. Plinius lib. XV, cap. XVIII: *Colitur ficus arbor in Foro ipso, ac comitio, Romæ nata sacra, fulguribus ibi conditis.* Cultam ait ficum. Et certum tamen non habitam pro numine, sed pro re sacra ac religiosa. *Ficum naviam & Ruminalem, eandem esse dicit Scaliger ad Festũ.*

Cupressus, ut Plin. ait lib. XVI. cap. XXXIII, al. XXXII, *Diti sacra, & ideo funebri signo ad domos posita.* De Dite [1], adsentit Festus. Pro eo Proserpinam ait Servius (2): alii generatim ajunt Dis inferis. Rationem eam adfert Festus quòd capite præciso, præterquam in Ænaria, non renascatur, sicuti homini, ut ait Catullus,

1) seu Plutone
2) in 4. Æn.

—— cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetuò una dormienda.

Quod verò addit Plinius, domui funebri solere apponi, id de ditiorum ædibus capiendum. Unde Lucanus:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Nempe rara erat in Italia, nec cognita multò ante Catonis tempora. Varro ait rogo ſolere circumdari, ut corrigeret gravem uſtrinæ odorem. Hinc ferales cupreſſos vocat Maro VI. Æn. & Silius in X, funebres Horat. lib. epodon, od. V. Horatius etiam lib. II, od. XIV, ait, divites ab obitu nihil ſequi præter inviſas cupreſſus,

Oleaſtrum Apollini dicatã, indicat illud Theocriti in Hercule Leonicida:

Χλωρή τ' ἀγριέλαιος Ἀπόλλωνος νομίοιο,
Ἱερὸν ἀγνὸν ξεῖνε τελειοτάτοιο θέοιο.
Atque virens oleaſter Apollinis ipſe ſacratus
Ac purus, coma ſacra Deo frondeſcit adulto.

Fauno tamen dicatæ meminit Maro in XII. Æneid.

Forte ſacer Fauni foliis oleaſter amaris
His ſteterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona ſolebant
Laurenti divo, & votas ſuſpendere quercus.

Palma Apollini ſive Soli ſacra fuit: ut teſtis eſt Iulianus Imp. Orat. V. & ſecundum Aloys. Novarium lib. VIII. Sacroproſan. cap. IX, XXI. p. 232, & præced. Sed & Muſis ſacratam apud alios legas.

Buxus, quam vulgo his terris palmam vocant, videtur Cybele fuiſſe ſacra. Saltem in ejus ſacris non alia uſos tibia exiſtimo, quàm è buxo. Hinc Virgilius in Ciri:

Sæpe velut gelidis Ciconum Biſtonis in oris.
Ictave barbarico Cybeles antiſtita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe.

Statius Papinius lib. V. Thebaidos:

——Cum ſacra vocant, Idæaque ſuadet
Buxus.

Idem lib. VIII. Æneid.

—— Gemina æra ſonant, Idæaque terga.
Et moderata ſonum vario ſpiramine buxus.

Claudianus lib. I. de Raptu Proſerp.

Non buxus, non æra ſonant, blandique leones
Submiſere jubas: adytis gaviſa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oſcula turres.

Sidonius Apollinaris Carm. IX:

Non hic Dindyma, nec crepante buxo,
Curetas Berecynthiam (1) *ſonantes.*

1) *Matrem deûm, Dindymenen, Cybelen.*

Etiam apud Iulium Pollucem lib. IV, cap. X. legere eſt, tibiam quæ ἔλυμος dicitur, fuiſſe è buxo, ac inventam à Phrygibus, cumque ea concinuiſſe cornu in honorẽ Cybeles. Sed & buxea uſi tibia in ſacris Bacchi. Papin. IX. Thebaid:

Cùm

—— Cùm Bacchica mugit
Buxus, & insana maculant trieterida matres.

Nempe utraque sacra furentium erant, vel simulantium furorem.

Rosa Veneri sacra: ut inter alios docet Ausonius idyllio VI, quod *Rosæ* inscribitur. Qui & propterea idyllio II, cujus lem̃a, *Cupido cruci adfixus*, roseo serto aureã Venerẽ coronat. Imò & Anacreon eo ornat filium ejus Cupidinẽ:

Ῥόδα παῖς ὁ τῆς Κυθήρης	*Roseis puer Cytheres*
Στέφεται καλοῖς ἰούλοις,	*Caput implicat corollis,*
Χαρίτεσσι συγχορεύων.	*Charitum choros frequentans.*

In argenteo toreumate vetusto, quod Antonii Perenotti, Episcopi prius Atrebatensis, & postea Cardinalis, fuit, ac doctissimus Stephanus Pighius mythologia suâ de Horis, illustravit, conspicere est Venerem, Veris præsidem, in cujus hastæ cuspide est pomum, rosæ foliis cinctum. Nempe & poma Venere dicavere, ut suprà vidimus, ac pariter rosas. Quod ob floris ejus pulchritudinem factum esse, ait Pausanias in Eliacis. Imò apud Libanium legas, ut prima eam, odore floris allecta repererit, cum de forma cum Iunone ac Minerva decertans, cestum deponere cogeretur, quia hoc cingulo ad amorem sui animos fascinaret. Venus etiam, cum rosæ priùs candidæ forent, colorem earum dicitur commutasse in rubrum, cùm Adoneo suo, sub apro periclitanti, succurrere volens, pedes in rosarum spinis vulnerasset. Nota fabula ex Aphthonii progymnasmatis. Adde & Geoponica Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XVIII. Propterea Politianus sic apud Claudianum legere maluit in secundo de raptu Proserpinæ, ubi Venerem describit flores in Siculis pratis legentem: *—— Sic fata cruoris*
Carpit signa sui.

Atque hoc ob summam viri auctoritatem, postea penè omnes excusos occupavit. Sed in MSSis & nostris, & aliorum non *cruoris* est, sed *doloris*. Nempe non de rosa sermo est Claudiano: sed de anemone, flore purpureo; in quem cruor Adonis conversus fuit: ut Ovidius narrat lib. x. Met. fab. XVI.

Philyrã etiã Veneri tribuit Phurnutus: si rectè emendant viri eruditi. Nã in vulgatis codd. est φιλυτρία, vel φιλυτρή. Si de philyra placet, ex eo fuerit, quòd coronas Vener. inde plecterẽt. Unde Hor. l. od., *Displic. nexa philyra corona.*

Hedera κισσὸς Græcis, apud Ægyptios Osiridi sacra, quem hederatum fingebant: ut ex Harpocratione Tertullianus refert libro de Corona Militis. Itaque & Ægyptiis hedera dicebatur χενόσιρις: quod *plantam Osiridis* significat, ut auctor est Plutarchus libro de Iside & Osiride. Ac ibidem legas, apud Græcos sacram Baccho: qui iccirco κισσοφόρος, καὶ κισσόβριος, (1) à poëtis vocatur. Atque hæc etiam caussa est, cur hedera suspensa signum sit vini venalis. Osiridi verò & Baccho sacrata fuit quòd uterque sit Sol: hedera autem igneam habeat naturam, qua cum Sole convenit. Ac obiter hoc attigimus lib. II, cap. XII, cum caussam de lauro adferremus. Sanè Homerus

1] *hederiferus.*

in Hymnis inducit Bacchum & lauro,& hederâ coronatum. Sed alii caussam adferunt planè contrariam. Volunt enim habere vim refrigerantem. Ac propterea,qui vino curas pellerent,solere hederaceâ uti coronâ, ad ebrietatem compescendam. Quam caussam adfert Plutarchus in Symposiacis lib. III, problemat.1. Videmus,ut contrariæ affectiones hederæ tribuantur. Nec propterea culpandi,qui vel hanc, vel illam caussam attulerunt. Nam ut est apud Galenum lib. VII. Simpl. medicamentorum, hedera constat contrariis qualitatibus,quia quiddam habet adstringens,quod terrenæ est, ac frigidæ naturæ : & habet quiddam acre, quod calidæ esse naturæ, gustu cognoscitur. Imò & tertia inest qualitas,ratione aqueæ naturæ, quæ tepida est, ut ibidem traditur. Sed sunt,quibus neutra satisfacit ratio. Ajunt primitus in honorem Bacchi vitea corona usos esse. Sed quia hibernâ tempestate vitis folia non habet,cogitâsse de planta viti quam simillimâ : eam visam esse hederam, quia esset tortilis,& foliis tumidis,& corymbus nigrescens uvas imitaretur. Utramque stirpem jungit Nemesianus,cum sic Bacchum compellat:

Te cano,qui gravibus hederatâ fronde corymbis
Vitea serta plicas.

En alias etiam caussas. Uti Bacchus semper juvenis: ita hedera semper viret. Nam Bacchus,ut dixi, Apollo, non quidem secundum poëticam, sed secundum φυσικὴν θεολογίαν. Itaque & in Hyacinthiis,quæ Apollini erant sacra,Bacchico ritu hederâ coronabantur : ut dictum libro I.cap.XIII. Plutarchus in problematis eo ait Baccho sacram, quia sit quoddam hederæ genus, quod comestum,utcumq; vino abstineas,ebrium reddat,imò & mentes concitet ad furorem. Poëtæ autem maluere ad fabulam recurrere. Nam eo Baccho caram volunt,quia hac fuerit occultatus,servatusque,cum eum quæreret Juno noverca. Ex eo autem,quòd inebriet,ut dictum,etiam cognoscere est, cur poëtæ coronarentur hedera. Unde Maro Ecl. VII:

Pastores hedera crescentem ornate poëtam.

Ac Persius,in Prologo,de poëtis ait:

—— *Quorum imagines lambunt*
Hederæ sequaces.

Hoc inde est,quia poëtæ feliciùs soleant carmen condere,post ἐνθουσιασμὸν (1),& οἰνοποσίαν (2) : ac hedera,ut ex Plutarcho dictum,similia vino præstet. At nimis longè mihi petitum videtur, cùm Stephanus Pighius in Mythologia sua de anni partibus hanc etiam rationem promit, quod Bacchus præsit auctumno,in auctumno autem Sol quasi senescens alimenta subtrahat, ac hedera similiter plantis vicinis alimentum adimat; ut Plinius refert. Unde & C. Laberius Mimus:

Ut hedera serpens vires arboreas necat:
Ita me vetustas amplexu annorum enecat.

Acer in tutela Stuporis est : ut ait Servius in II, Æn. vers. XVI.

1) *afflatum numinis.*
2) *vini bibitionem.*

Picea

Picea sive larix (Græcis πεύκη) sacrata Vulcano, quia facilè accenditur, atq; ex ea faces & tædæ fiant. Hanc rationem adducit Eustathius in Iliad. A (1). 1) pag. 87. edit. Rom.

Quæ hactenus de arboribus dicta sunt, ea pertinent ad totum genus, sive ad speciem ipsam. Deinceps duo ostendam: prius est, etiam singularem arborem numini dicatam: alterum, certo numini quoque sacratam fuisse congeriem arborum diversi generis, h.e. hortos, & sylvas totas. De priori liquet, ex platano illa Helenæ dicata, de qua Theocritus in Helenæ Epithal:

Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται (ὡς παριών τις
Ἀν γνοίη) Δωριστὶ, Σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμί.
Literæ verò in cortice scribentur (ut quis præteriens
Legat) Doricè: Venerare me: nam Helenæ arbor sum.

Contra verò etiam arborum multitudo, ut dixi, sacrata uni numini. Ita Veneri sacri erant horti, ut ex Plauto, Varrone, ac Plinio est videre. Eo & Nævius Venerem pro olere dixit. Ut ne Antonio Delrio credas, qui pro Venere Liberum, vel Pallada substituebat. Diximus de eo Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VII, sect. IX.

Dianæ quæ & Phœbe, sacra nemora: eique in his dicata templa: ut in Aricino, Ovid. 1. de Arte:

Ecce suburbanæ templum nemorale Dianæ.

Indeque Diana ipsa *Nemoralis* dicta, & *Nemorensis*. Unde & Papinius I. Sylv. in Tiburtino Manlii Vopisci:

Hac domus Ægeriæ, nemoralem abjungere Phœben.

Puto, caussam esse ex eo, quia noctu, Dianæ sive Lunæ beneficio venantur in nemoribus venatores. Unde & Diana Sylvarum potens dicitur Horatio.

In hac ipsa etiam Hollandia, qua scribimus ista, dum incolæ essent gentiles, nemora erant Diis sacra. Itaq; sacri nemoris meminit Tacitus in quarto.... *Civilis*, inquit, *primores gentis, & promtissimos vulgi, Sacrum in nemus vocatos, ubi nocte, ac lætitia, incaluisse videt, à laude gloriaque gentis orsus, injurias, & raptus, & cætera servitii mala enumerat.* Et satis est verisimile id nemus intelligi, quod inter Leidam, & Delphos, prope Vorburgum, *Schaken-bosch* vocatur. Vox enim non abludit: quamquam nolim cum iis serram reciprocare, qui putant *Schaken-bosch* vocari, quia in illud multi fierent raptus. Id enim Belgis est *Schaken*. Quod si placet, non Batavi ex *sacrum* fecerint *schaken*: sed Romani ex *schaken* fecerint *sacrum*: sive illud attendendo, quod nemora Diis sacrarentur, sive sacrum, pro exsecrando acceperint, quia raptorum refugium exsecrarentur. Illis quidem, qui Diis fuisse locum sacrum arbitrantur, favet quod à nonnullis creditum S. Wilibrordum, cùm fœdissimum in nemoribus idolorum cultum exsecraretur, effecisse, ut in nemorosa Batavorum insula arbores Boreâ spirante conciderent: unde nunc quoque totâ penè insula tot arborum trunci effodiantur. Sed his, quia auctoribus parùm

idoneis ſunt ſubnixa, inſiſtere non eſt animus: præſertim quando plures arbitrantur eam arborum ſtragem ſola tempeſtate, idque toto ampliùs ſeculo poſt Wilibrordi tempora contigiſſe.

Nec arbores modo dicarunt Diis, ſed etiam flores, & herbas.

*H*yacinthus ſacer Apollini, ac ita dictus à puero Amyclæo ejus nominis, in cujus caput diſcus ab Apolline jactus conciderat, Zephyro ſic jactum, præ invidia, dirigente, ut fabulantur.

Narciſſus ſacer Eumenidibus, ſeu Furiis, ut Euſtathius ſcribit in Iliados A (1). In cauſſa eſt, quod Narciſſo nomen eſt ἀπὸ τῆς νάρκης, ſive à torpore: & Eumenides etiam torporem inducant hominibus ſceleſtis. Itaque, ut ibidem legas, qui Erinny. Furiæ ſacriſicarent, coronis ex hoc flore utebantur: quod antea ab Iſtro, libro de Coronis proditum. Proſerpinæ etiam dicatus fuit, quia eam colligeret, cùm à Plutone raperetur. Auctor *P*hanodemus lib. v. rerum Atticarum. Sed & Baccho gratum legimus.

1) pag. 87. edit. Rom.

Malvam ajunt fuiſſe Oſiridi dicatam. Neque cauſſa ſit obſcura. Nam cùm per Oſirim Sol intelligatur; ut libro ſecundo oſtenſum: non dubium eſt, quin hoc fuerit, quia malva ſit ἡλιοτρόφος, hoc eſt, cum Sole convertatur; ut Theophraſto proditum lib. II. de Cauſſis Plantarum, cap. XXVI. Scio, quas ejuſce rei cauſſas Ægyptii, ac Proclus adducant. Sed vera eſt ratio, quòd humidam hanc herbam Sol exſugens folia inclinet, quò calor jubet. Niſi malis inde eſſe, quòd meatibus corticis rarefactis calore radiorum Solarium, ſpiritus in ſurculis latens eò feratur, quò ſpiritus per meatus facilius exſpirat. Quam rationem adduci video ab Iulio Sirenio lib. III. de Fato, cap. XLVI. Sed ulteriùs etiam malvæ honos ſe extulit. Siquidem in maximis fuiſſe periculis adoratam, apud Lucianum legere eſt libro ſecundo Ver. *H*iſtor. Atque idem à Muſis adoratam ejus radicem ait ſermone adverſus indoctum. Et alicujus ſanctimoniæ ſit argumentum, quod inter donaria reponi ſoleat, ſi eam, quod apud Dioſcoridem legere eſt, ἄνθεμα dixerint; ἄνθεμα autem vocarint quaſi ἀνάθεμα, vel ἀνάθημα, quomodo dixere donaria, quæ in templis ſuſpendebant. Dixeris, arma etiam hoſtilia ſolere dicari Diis. Sed diſpar ratio in herbis: ubi aliquid latet cauſſæ occultioris, hoc eſt, magis divinæ. Et quæ iſta potiùs fuerit, quàm quòd non alimoniæ modò utilis foret: ſed tam multos quoque morbos pelleret: ut antea oſtendimus. Itaque Ælianus etiam lib. IV. Var. Hiſtor. c. XVII, ait, hanc Pythagoræ fuiſſe opinionem, ἱερώτατον εἶναι τὸ τῆς μαλάχης φύλλον, *ſanctiſſimum eſſe folium malvæ.*

Videtur & in herbis ſacris locus eſſe braſſicæ. Μάντιν λαχάνοισι, *vatem inter olera*, ſcripſit in Georgicis Nicander: ac Menander vocavit ἱερὰν, *ſacram.* Itaque & multi per eam jurarunt, ut Hipponax in Iambis: ac Ionicum id fuiſſe juramentum, Ananius, Teleclides, & Eupolis, prodiderunt: Cumque ea foret gloria braſſicæ, minus mirandum ſi de hac una ſingulatim ſcripſerint Pythagoras, Chryſippus, & Dieuches.

Allium

Allium & cæpe cur ſacrata Diis. cur cæpe capita offerentur Diis à Romanis: Ovid. III. Faſt. Clarus Sylvius in leges XII. Tabb. pag. 243, & 245, & 255, verſ. antepenult.

Atque hæc de plantis alicui numini dicatis: de quo aliqua, etiam hic indicta, attigimus lib. I. Inſtitut. Orat. cap. V, ſect. XXXVII, ac operis hujus de Theologia Gentili, & Phyſiologia Chriſtiana lib. II, cap. XII.

Quia vero expoſuimus cultum quem gentiles præſtitere plantis, earumque ad religionem impiam abuſum; exſpectet fortaſſe aliquis, ut addam quippiam de Chriſtianis. Nam & hi inanima coluere, ſi fides gentibus, quæ eis objectabant crucis cultum. Non crucifixi dico, ſed crucis, nempe ligneæ, & citra hominem: cujuſmodi crux veteribus Chriſtianis in uſu erat. Sed de hoc alibi potius dicemus. De Terebintho inter Chriſtianos culta, vide Scaligerum ad Euſebium p. 192.

CAPUT XLIX.

De triplici plantarum abuſu; primùm in ſtatuis Deorum; inde in ſacrificiis; inſuper in ceremoniis cultus paganici. Præterea hoc ſuperſtitionis fuiſſe, quòd, religionis ergo, plantis quibuſdam abſtinerent.

NEc ſolum, qua ratione diximus; ſed quadrifariam præterea, in plantis aberratum fuit à recto numinis cultu. Ac primùm, quod abuterentur ad falſorum numinum templa, ac ſimulacra. De templis ſatis eſt apertum. Quare ſolùm dicam, quod in conſecratione templorum poſtes tenerent manu. Cicero pro domo: *Poſtem teneri oportere in dedicatione templi videor audiſſe.* Idem in ſecundo de Legg. *Bene verò, quod mens, pietas, virtus, fides conſecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa ſunt.* Livius lib. II, ubi agit de dedicatione templi Capitolini: *Poſtem jam tenenti conſuli fœdam interpretationem Deûm nuncium incutiunt.*

De abuſu ad ſimulacra inde liquet, quod, ut Pauſanias ait in Arcadicis imaginum materies foret ebenus, cypreſſus, cedrus, quercus, ſmilax, lotus. Sed de hoc in Symbolica Theologia pluribus dicemus. Nunc ſolum addam, quod amaranto etiam coronabant ſtatuas Deorum: ut eſt apud Dioſcoridem lib. IV, cap. LVII. In cauſſa erat, quòd non marceſceret; unde & nomen, ut ſuperiùs vidimus.

Alter abuſus conſiſtebat in ſacro ſuffitu, ac ſacrificiis. Ubi duo conſideramus, ignem quo quid crematur, & id quod offertur, atque igni abſumitur. De lignorum uſu ad ignem, abunde ſuperiùs dictum. Quod offertur, vel ipſum quoque plantis debitum, vel animal erat. Prius generis erat thus, quod ita dictum ἀπὸ τοῦ θύειν (1), quia ejus uſus foret: in ſacris ſuffitibus. Finis quippe thuris crematio, cremationis odor, in quo bonitas thuris. Unde vero illa gentibus opinio fuerit, Deos quoq; ſuffitibus conciliari, expoſui lib. III, cap. XXX.

(1) *divinis operari.*

Nec

Nec thure ſolum aliove ſuffitu placabant Deos ; ſed etiam vino, imo & floribus: præſertim Genium. Plutarch.lib.de Oſir. & Iſi, & Aloyſ.Novarius lib.IX,cap.V(1) : Ægyptii quotidie ter Soli adolent reſinam ſub ejus exortum : myrrbam, quando medium tenet æthera; circa obitum κύφι appellant. Horat.lib.II,epiſt.I:

1) pag 109. col.1.

2) ſic certam thymiamatis compoſitionem.

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant,
Floribus, & vino, Genium memorent brevis ævi.

Perſius Sat. ...

Funde merum Genio.

Variis etiam Diis legumina ac fruges offerebant : ut oſtendit illud Catonis de R.R.cap.CXXXIV: *Priusquam meſſim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porcâ præcidaneâ, porco feminâ, priusquam haſce fruges condantur, far, triticum, ordeum fabam, ſemen rapicium, thure, vino Iano, Iovi, Iunoni, præfato.*

Fabaria quoque ſive fabacia pulte, & larido, in Cœlio monte ſacrificatum olim Carnæ Deæ, quæ à carne ita dicta, & vitalibus credita præeſſe humanis. Eò autem his duobus ſacrum fiebat, quoniam gemino illo cibo maximè credebatur ali caro humana. Nam & olim panis è lomento, ſive fabarum farina. Inde item pultes. Vide de eo ſacro Nonium voce *Mactlo*, & Macrobium lib.I Saturnal.cap.XII. Tangit quoque Plinius lib.XVIII, cap.XII. *Quin & priſco ritu fabacia* (Turnebus fabata) *ſuæ religionis Diis in ſacro eſt, prævalens pulmentari cibo.*

Hoc quoque fabæ in ſacrificiis uſum oſtendit, quòd ubi ſegetes ſeviſſent, quia inauſpicatum videbatur domo efferre, quod non referres, pro frugibus ad ſacrificium referebant fabam ; atque hoc ita interpretabantur, quaſi faba eſſet pignus frugum, ac quia fabam retuliſſent, etiam fruges relaturos domum. Hinc fabam quam referebant dixere refrivam, quaſi referivam. Feſtus Pompejus : *Refriva faba dicitur, ut ait Cincius quoque, quæ ad ſacrificium referri ſolet domum ex ſegete auſpicii cauſſa, quaſi revocet fruges domum. Data enim eſt & tritico ad rem divinam faciendam.* De hoc tamen Ælius Stilo, Varronis præceptor, ambigebat. Continuò enim ſubjungit Feſtus : *Ælius dubitat, an ea ſit, quæ prolata in ſegetem domum referatur, an quæ refrigatur, quod eſt torreatur.* Verùm Cincii opinioni accedit Verrius, ſive Feſtus. Subdit enim : *Sed opinionem Cincii adjuvat, quod in ſacrificiis publicis, cùm puls fabata Diis datur, nominatur refriva.* Plinii quoque eſt lib. XVIII, cap.XII : *In eadem* (faba) *peculiaris religio. Namque fabam utique è frugibus referre mos eſt auſpicii cauſſa : quæ ideo refriva appellatur.* Ubi clarè nomen à *referendo* deducit : non quidem, quòd Scaliger ait, quâ formâ eſt à *condo conditivus* : (nam hoc à ſupino venit, ut à *ſtatum ſtativus* ; à *ſatum, ſativus* ; ab *actum, activus*) ſed ut à præſenti *condo* eſt *condivus*, à *recido, recidivus*, ab *adopto, adoptivus*. Subjungit deinde Plinius, etiam in auctionibus locum fabæ datum, itidem

dem boni ominis caussa. *Et auctionibus*, inquit, *eam adhiberi lucrosum putant. Sola certè frugum, etiam exesa, repletur crescente Lunâ.*

De farre, de quo ex Catone antea vidimus, sic scribit Plinius lib. XVIII, cap. II: *Numa instituit Deos fruge colere, & molâ salsâ supplicare, atque ut autor est Hemina, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & aque religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximè noverant, Seriamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant: quarum simulachra in Circo videmus. Tertiam* (1) *ex iis nominare sub tecto religio est. Ac ne degustabant quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.* 1] *Tutilinã*

Ubi primò videmus molam describi, ex farre, sale & aquam compositam, atque ut Numa nullum absque ea sacrificium esse ratum putârit. Hinc Tibullus lib. III, eleg. IV:

—— Omnia noctis
Farre pio placant, & saliente sale.

Et Ovid. lib. II. Fast.

Ante Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, & puri lucida mica salis.

Item Virgilius II. Æn.

Jamque dies infanda aderat, mihi sacra parari,
Et salsæ fruges.

Ubi sic Servius: *Sal, & far, quod dicitur mola salsa, qua & frons victima, & foci adspergebantur, & cultri. Fit autem de horna fruge, & horno sale.* Vide & eundem Servium in illud IV. Æn.

Ipsa molâ, manibusq; piis. ——

Ut verò far esset tostum, requiri etiam videas à Festo: *Mola*, inquit, *vocatur etiam far tostum, & sale sparsum, quòd eo molito hostiæ adsperguntur.* Atque inde Ovid. II. Fast.

Torrida cum mica farra.

Quodq; Fornacalibus farra ait Plinius solere torreri, idem Festus firmat his verbis: *Fornacalia feriæ instituta sunt farris torrendi gratiâ*: quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Atque idem liquet ex Ovidio Fastorum lib. II, & VI.

A Romanis verò in eo differebant Græci, quòd pro farre hordeum sale conspergerent, aræq; infunderent, qua de re Plutarchus in problem. cap. CIX.

Quod siquis apud Romanos Fornacalibus sacrum, quod dixi, neglexisset; is hoc delictum mense Februario, festo Quirinalium expiabat: unde id festum *Stultorum feriæ* appellabatur. Vide de eo Plutarchi problemata cap. LXXIX, Festum in *Quirinalibus*, & *Stultorum*.

Etiam Plinius piamentum è plantis memorat lib. xxv, cap. IV: *Unum* (Panaces genus) *Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit, radice multi corticis, & salsi. Hac evulsâ, scrobem repleri vario genere frugum, religio est, ac terræ piamentum. Vbi & quo fieret modo, & quale maxime probaretur, inter peregrina docuimus.*

Sed & arborum fructus Diis offerebant Græci. Sic Melitenses, Atticæ populus in Heracliis, quæ quinctо quoque anno fiebant, poma Herculi offerebant. Atque inde etiam Hercules dictus Μήλων (1), teste Hesychio. Ex quibus videre est Diis non cruenta solùm hostiâ sacrificatum, sed & libis, pulte, primitiis frugum, & id genus.

1) *qui pomis placatur.*

Tertius plantarum abusus etiam extra sacrificia erat in variis festis sollemnibus, eorumque ritibus sacris, sive cæremoniis. Hi ritus, vel publicè spectabantur, vel solum cogniti mystis. Prioris generis erat, quod in Cereris sacris rustici choreas agerent cum corona quernea; unde Maro I Georg.

— neq; ante
Falcem maturis quisquam supponit aristis,
Quàm Cereri tortâ redimitus tempora quercu
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Etiam urbs tota, festi tempore, cibo usa, qui festo illi conveniret. Sic fabis vescebantur Athenienses in festo Apollinis, quod πυανέψια inde dixere: uti & mensem, in quem incidebat illud festum πυανεψιῶνα: nempe ex eo, quòd veteres pro κύαμος (2) dixerunt πύαμος, vel πύανος: ut testis Pollux lib. VI, cap. IX.

2) *faba.*

In festo, quod Γαλάξια (3) dicebatur (videtur fuisse Apollinis τοῦ Γαλαξίου, Proclo in Chrestomathia memorati) coquere solebant pultem hordeaciam in lactè: ut est apud Hesychium in Γαλάξια.

3) *ἀ γάλα lac.*

Imprimis verò hujus loci videntur quæ fierent, cùm pompa traduceretur. Tale est, quod in Adoniis (id festum erat Adonidi & Veneri sacrum) circumferebantur horti ex fœniculo, & lactucis in memoriam ejus, quod Venus Adonin mortuum reposuisset in lactucis: ut est apud Athenæum lib. II, ac Eubuli comici de hoc versibus cognoscitur. Sic, ut Pausanias tradit in secundo Corinthiacorum, apud Hermionenses stato Deæ Chthoniæ festo, sacerdotes, magistratus, viri, mulieres, pueri, deam cum pompa deducunt, vestibus albis, capitibus gestantes corollas ex flore, qui indigenis vocatur κοσμοσάνδαλος. Eum Pausanias statuit esse hyacinthum, quia similis sit magnitudine, & colore, ac præterea habeat ἐπὶ τῷ θρήνῳ γράμματα, *inscriptas literas lugubres*. Unde & de eo Theocritus Idyll. x:

— καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος.
— *& scriptus hyacinthus.*

Eæ literæ sunt αἶ, αἶ (4): ut idem ait Idyll. XIX, & Ovid. x. Met. Hosce hyacinthos ferrugineos vocant Maro IV Georg. & Columel. lib. x. Aliis *lilium purpu-*

4) *heu, heu,*

purpureum nominatur. Opponitur ei hyacinthus non ſcriptus, qui cæruleus, vel albus; unde Columella utrumque genus complectens lib. 4:

Nec non vel niveos, vel caruleos hyacinthos:

Vaccinium aliter vocari, auctor eſt Dioſcorides. Athenis in feſto quod πλυντήρια dixere, quia tum lavarent veſtes Deæ Minervæ detractas, circumferebant in pompa maſſam caricarum; ut eſt apud Heſychium, & Etymologum in Ἡγητηρίᾳ. Etiam Thargeliorum feſto Apollini & Dianæ, vel Horis, ſacro, ad luſtrationem Urbis, iidem Athenienſes immolandis duobus, viro uni, alteri feminæ, qui φαρμακοὶ (1), σύμβακχοι (2) dicebantur, caricas de collo ſuſpendebant, nigras de virili, albas de muliebri, item in manus iis dabant caſeum, mazam, caricas, exinde ſepties cædebant colaphis, ſcillis, ficubus agreſtibus aliisque id genus, denique lignis infelicibus comburebant, cineres in mare ſpargentes. Vide Helladium lib. III, Chreſtomathia apud Photium in Bibliotheca, & Joannem Tzetzem Chil. V, cap. XXV: ac imprimis Meurſium lib. IV Græciæ Feriatæ in Θαργήλια. In iisdem Thargeliis, quæ biduo Athenis Thargelione ſeu Febr. menſe celebrabantur; item in Pyanepſiis, quæ & ipſa Apollini ſacra, ac menſe Pyanepſio Octob. aut ſecundum alios Julio, agitata, circumferebantur rami oleagini, lanâ obvoluti; εἰρεσιώνην appellabant: ab iis ramis dependebant panis, cotyla, ficus, ac fructus cæteri. Teſtes ſcholiaſtes Ariſtophanis in Equites, Euſtathius in Iliad. χ, & verbis iisdem Suidas in Εἰρεσιώνη, item Lutatius in ſecundum Statianæ Thebaidos; qui Εἰρεσιώνην vocat *verbenam omnium frugum pomorumque primitiis obligatam*: ac ejus rei teſtem laudat Cratinum. Eo autem hæc facta arbitror, quia Apollo, ac Diana ſint Sol, & Luna; Horæ autem ſint anni quatuor tempeſtates, ac præcipuè æſtiva, unde fructibus ὡραίοις nomen. Convenienter igitur hiſce numinibus frugum, fructuumque primitiæ oblatæ, & in feſto iis ſacro circumlatæ.

1) *devoti, expiatores.*
2) *ſimul bacchantes.*

Videtur etiam ad ritus publicos pertinere, turpis ille ritus, quo in honorem Cereris, & Proſerpinæ, ex melle & ſeſamo fiebant muliebria verenda, (μυλλοὺς (3) dixere) quæ Syracuſani circumferebant in feſto Θεσμοφορίων: ut auctor eſt Athenæus lib. XIV.

3) *placentas obliquas.*

Alii, ut dicebamus, ritus in occulto à ſolis myſtis videbantur. Exemplo ſit, quòd Mileſiæ in Theſmophoriis, dum ἁγνεύειν, ſive in caſto eſſe vellent mulieres, ſuſternebant ſibi folia pinus: ut eſt apud Stephanum in Μίλητος.

Præterea verò error gentilium in eo conſiſtit, quod impiæ religionis ergo plantis quibusdam abſtinerent. Ita Deorum matrem venerantes abſtinebant ſeminibus, præterquam ſiliquis, ac ſtirpibus, exceptis iis, quæ ſurſum attollerentur. Quam rem ſcitè expoſuit Julianus orat. V. Latinè ſic ſonant: *Non deſunt, qui unico ſeminum genere veſcuntur, nimirum ſiliquis: quod non magis inter ſemina, quàm olera, numerandum exiſtimatur: quandoquidem ſurſum adſurgit, & erectum eſt, neque in terra radices agit: ſed ad eum modum*

 habet,

habet, quo hederæ fructus ex arbore, vel vitis ex arundine dependet. His de caussis igitur stirpium vesci seminibus nobis interdicitur; fructibus, & oleribus, permittitur, non humi repentibus, sed quæ à terra in sublime tolluntur. Hæc eadem ratio est, cur in rapo, quicquid terra potissimùm gaudet, eo, utpote terrestri, abstinere jubeat; quicquid autem sursum emergit, & in sublime sese tollit, tanquam purum indulgeat. Nam & olerum cautibus duntaxat uti concessit, radicibus vetuit; iisque præsertim, quæ innutriuntur humo, & olim ea consensionem quandam habent. Plinius etiam lib. XVIII, cap. XII, sic de faba scribit: *Hebetare sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hac Pythagoricâ sententiâ damnata: ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Qua de caussa parentando utique adsumitur. Varro & ob hoc Flaminem eâ non vesci tradit: & quoniam in flore ejus literæ lugubres reperiantur.* De Flamine, & Parentalibus, sive Lemuralibus, quod ait firmat his verbis Festus Pompejus: *Fabem nec tangere, nec nominare Diali Flamini licet, quòd ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus literæ apparere videntur.* De Lemuralibus ritum his versibus expressit Ovid. lib. v. Fastorum:

Ex Aloys. Novar. pag. 326.

Cumque manus purè fontanâ perluit undâ
Vertitur, & nigras accipit ore fabas:
Aversusque jacit, sed dum jacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo, meque meosque Lares.
Hæc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.

Item in Cereris sacris vinum libare nefas erat, si credimus Macrobio lib. III, Saturn. cap. XI. Atque hoc probat illo Plauti Aulul. act. II, sc. VI:

STAPHYLA. *Cererine, Strobile, has facturi nuptias?*
STROBILUS. *Qui?* STA. *quia temeti nihil allatum intelligo.*

Quare culpatum hoc in Marone, quasi religionis nescio, quod scribat:

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius eo excusat, quod per mitem Bacchum intelligatur, non temetum, sed mulsum. Kalendis enim Januariis Herculi & Cereri sacrificatum fuit prægnante, panibus, mulso. Sed Servius aliter, qui id solum ait prohibitum in nuptiis iis, qui Orci nuptiæ dicebantur. Sanè in sacrificio id Pontificalibus libris non fuisse interdictum, testis etiam Cato cap. CXXXIV: *Exta Cereri, & vinum dato.* Orci verò nuptiæ, ut puto celebratæ in memoriam raptæ ab Orco sive Plutone Proserpinæ, Cereris filiæ. Ubi non conveniebat Bacchus lætitiæ dator, cùm Ceres tum filiam mœsta per orbem quæreret & raptum lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ eadem, ut puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste scholiaste Sophoclis Oedipi Colonei. Nam & hæ lætitiæ fuissent argumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in

eodem

eodem festo non comedisse grana mali Punici. Nempe quia hoc solùm in caussa fuit, cur Proserpina non posset redire ad superos, quod Ascalapho indice cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt, novem grana mali Punici degustasse. At Jupiter promiserat Cereri restitutionem filiæ, sed ea conditione, si nihil eorum degustasset, quæ apud inferos forent. Caseo recenti Attico, non utebatur sacerdos Minervæ Poliadis, sed extraneo, Meursius Att.lect.p.165.

Cujusmodi vinis ad sacra uti fas non sit, indicat his verbis Plin. lib. XIV, cap.XIX: *Prolibare Diis nefastum habetur vina imputatæ vitis, fulmine tacta, quamque juxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus calcata, & quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut supernè deciduo immundiore lapsu aliquo polluta.*

CAPUT L.

Qui de plantis scripserint. Quos inter Salomo, qui nec indignum majestate Regia putavit, si de plantis à cedro usq; ad hyssopum scriberet; tum de aliis vetustioribus.

Multiplex adeò utilitas ac vis plantarum effecit, ut plurimi de iis scriberent. Ex Hebræis Salomon Rex à cedro, quæ arbores cæteras proceritate exsuperat, ad hyssopum usque, naturam plantarum perscripsit: ut est I, sive III Regum.cap.IV. & Josephum Antiq. lib.VIII, cap.II. Sed hoc ejus scriptum deperiit, ut alia ejus complura: in quibus etiam de exorcismis sive dæmonibus per adjurationes fugandis liber fuit, si Origeni fides; qui suo etiamnum tempore eum superfuisse ait tractatu XXXV in Matthæum. Omnino suppositititium fuisse censeo. Sed de Græcis videamus: de quibus ita Plinius lib. XXV, cap.II: *Primus omnium, quos memoria novit Orpheus de herbis curiosius aliqua prodidit. Post eum Musæus, & Hesiodus polion herbam in quantum mirati sunt, diximus. Orpheus, & Hesiodus suffitiones commendavere. Homerus & alias nominatim herbas celebrat, quas suis locis dicemus. Ab eo Pythagoras, clarus sapientiâ, primus volumen de earum effectu composuit, Apollini, Æsculapioq;, & in totum Diis immortalibus inventione & origine adsignata. Composuit & Democritus; ambo peragratis Persidis, Arabia, Æthiopia, Ægyptique Magis. Adeòque ad hæc attonita antiquitas fuit, ut affirmaret etiam incredibilia dictu.* Atque incredibilium istorum quædam subjicit exempla ex Xantho historiarum scriptore, Juba rege, & Democrito; de quibus superius diximus. Antea verò & alios memoravit, qui Græcè scripserint. Verba pauca apponam: *Præter hos Græci auctores medicinæ prodidere, quos suis locis diximus. Ex his Euax rex Arabum, qui de simplicium effectibus ad Neronem scripsit. Cratenas, Dionysius, Metrodorus, ratione blandissimâ, sed qua nihil penè aliud, quàm rei difficultas intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum, atq; ita subscripsere effectus.* Eum scribendi modum deinde improbat: ac subdit de Antonio Castore. Huic ut ait, *summa autoritas erat in ea arte nostro ævo,*

1) herbas *visendo hortulo ejus, in quo plurimas alebat (1) centesimum ætatis annum excedens, nullum corporis malum expertus, ac ne ætate quidem memoria aut vigore concussis.* Equidem non dubito, quin herbariæ rei peritia tam longa ætate valetudinem tam bonam sibi conservârit: ut vel hinc herbarum vim intelligamus. Ac quantum etiam huic doctrinarum parti à Mithridate, Ponti ac Cappadociæ rege, fuerit tributum, fusè Plinius ibidem enarrat. Imò & initio capitis exposuit, qui Latinè de herbis scripserint. *Minus* inquit, *quàm par erat, nostri celebravere, omnium utilitatum, & virtutum rapacissimi. Primusque, & idem solus idem ille M. Cato, omnium bonarum artium magister, paucis duntaxat attigit, boum etiam medicinâ non omissâ. Post eum unus illustrium tentavit C. Valgius eruditione spectatus, imperfecto volumine ad Divum Augustum, inchoata etiam præfatione religiosâ, ut omnibus malis humanis illius potissimum principis semper medicetur majestas. Antea condiderat Lenæus, Magni libertus: quo primùm tempore hanc scientiam ad nostros pervenisse animadverto. Namque Mithridates, maximus sua ætate regum quem Pompejus debellavit, —— in reliqua ingenii magnitudine medicinæ peculiariter curiose, & ab hominibus subjectis, qui fuere pars magna terrarum, singula exquirens, scrinium commentationum harum, & exemplaria, effectusque in arcanis suis reliquit. Pompejus autem omni regia præda potitus, transferre ea sermone nostro libertum suũ Lenæum, Grammaticæ artis doctissimum, jussit: vitæque ita profuit non minùs, quàm reipublicæ, victoriâ illâ.*

Rem porrò herbariam scriptis illustrarunt Theophrastus Eresso Lesbius, Aristotelis discipulus, & in schola successor, Phanias Theophrasti popularis, ac condiscipulus, ex cujus commentario complura apud Athenæum. Pedacius Anazarbô Dioscorides Cilix, Heraclides Cratevas, Dionysius, Metrodorus, Aristander & C. Epidius de arborum ostentis, ille apud Græcos, hic Latinos. Chrysyppus medicus peculiarem librum de brassica scripsit, memorante Plinio lib. xx, cap. IX; Juba rex de Euphorbio, teste eodem Plinio lib. xxv, cap. VII; Themison medicus de plantagine. Sabinus Tyro in κηπουρικῷ (2) Mecœnati dicato. Plinius noster secundus, in historia naturali dicam an divina? Epicurus quoque librum de plantis condidit referente Laërtio. Aliique innumeri è veteribus, ut de recentioribus taceam.

2) Tractatu seu opere hortensi.

Sed ex Arabibus Joannem Mesue & Serapionem herbas describere aggressos, medici ante hos annos CL. in simplicium medicamentis plurimum sequebantur: ut Nicolaus Leonicenus ait in opere de Plinii in re medica erroribus (3).

3) pag. 4.

FINIS LIBRI QUINTI.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine ac Progressu.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

DE FOSSILIUM *aliorumque inanimorum caussa formali, & efficiente.*

Non omnia corpora inanima perfectè mixta effodi: fossilium nomen laxius usurpari. Fossilia semine carere. an tamen cuidam adamanti infuerit vis γεννητικὴ, *Anima quadruplex: animadvertere hoc in magnete, & succino. aut si mavis, vis formatrix fossilium aliorumque inanimorum erit spiritus primo die creatus, unde motus, & lux sive ignis portio unde calor.*

Venimus nunc ad corpora perfectè quidem mixta, sed inanima. Cùm corpora mixta dicimus, excludimus cœlum & elementa. Cùm requirimus perfectam mixtionem, separamus à meteoris, quæ non componuntur constanti ac durabili mixtione. Addimus esse inanima, propter plantas & animalia, quæ sunt in viventium numero. Vulgo ea uno *mineralium* vocabulo intelligunt. Sed vox ista Latina non est, uti neque *minera*, unde venit. Est verò ab Italis, quibus *minera* sunt ductus sive meatus subterranei, unde corpora, quæ diximus, effodiuntur. Belgæ similiter hosce ductus *mijnen* appellant. Græci non corpora modò ipsa, sed etiam loca hujusmodi μέταλλα appellant. Ut apud Herodotum μέταλλον ἁλὸς, pro *salis fodina*. Imò & sic Lucretius in VI. dixit *aurata metalla*, non pro auro ipso, sed pro auri fodinis. Maro quoque similiter Georg. II, *æris metalla*: Lucanus lib. III, *Aurifera metalla*: Plinius lib. XXXIII, c. VII, *metalla argentaria, plumbaria, miniaria*. Pro *mineris* igitur & *mineralibus* Latine magis *metalla*, &

metallica

metallica dicamus. Aliqui, quia vocabula hæc ambigua sunt, qua de re etiam Salmasius ad Spartian. p. 157. a, b. ubi & metalla pro lapidibus videas sumi, malunt appellari *fossilia*. Quod Latinum quidem est, sed non minùs *mineralium* voce nimis est angustum. Siquidem quædam inanima perfectè mixta non effodiuntur è terra. Nec enim hoc dixeris de margaritis, quæ reperiuntur in conchis, atque ostreis. Neque de coralliis, quæ in mari crescunt, & aquis extracta indurescunt. Neque de lapidibus, qui in plantis, atque animalibus crescunt. Ut taceam de sale, & aliis, quæ arte etiam parantur: nec eo minùs physicæ sunt considerationis.

Sed de vocabulis nolim cuiquam movere litem: præsertim cùm sponte fateantur fossilium se nomine laxiùs uti, non quia omnia, sed penè omnia effodiuntur è terra. Quare illud potiùs considerandum, an ea, quæ *mineralia* vel *fossilia* dici solent, rectè antea esse inanima dixerimus: tanquam eo à plantis, & animalibus discreta, quòd hæc sint animata. Certè *lapidem* pro ἀναισθήτῳ ac stupido dixere: ut apud Terentium; *Quid stas, lapis?* Inde & tales vocant *petrones*, uti & *rupices*; quod apud Lucilium, & Tertullianum de Anima, ac alibi apud eundem non semel. Præcipuè tamen de istoc controversiam movent Chymici: qui contra Peripateticos contendunt, metalla, aliáque fossilia etiam animam habere, quâ vivant. Rationes eorum: Quia vim habeant longum in tempus sese conservandi; & operentur varia. Omnia metalla, & lapides vivere, etiam docet Campanella. Ac Thales quidem, ut Laërtius ait, πρῶτος τοῖς ἀψύχοις μεταδιδόναι ψυχὰς λέγεται, τεκμαιρόμενος ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος, καὶ τοῦ ἠλέκτρου· *primus inanimis dicitur tribuisse animas, conjecturâ captâ ex magnete lapide, & electro.* Sed invictum est Peripateticorum argumentum, si animam habeant vegatativam, etiam habere instrumenta organica, quibus nutriantur, ac generent simile. At neutrum dici potest. Nam augentur quidem; verùm non sicut plantæ, & animalia. In his enim particulis singulis, à calore intus calefactis nova additur materies, quæ in poros recepta, corpori agglutinatur, ut propterea majori spatio sit opus; prout diximus lib. III, cap. XXI. Metalla autem fossiliaque crescunt appositione externâ, non mutato interiùs eo, cui quid apponitur, sed illo, quod exteriùs attrahitur, agglutinato, similémque in substantiam converso vi ejus, cui illud apponitur. Præterea fossilia carent semine, nec unum ex altero nascitur; sed venâ excoctâ persistit esse, quale erat citra spem novæ, ut sic dicam, frugis.

(1) *gignendi.* Nec desunt tamen qui adamanti existiment vim inesse γεννητικὴν (1). Quippe Franciscus Rueus, Medicus Insulanus, lib. I. de Gemmis, cap. I, illustre ejus rei exemplum adfert, his verbis: *Relatum mihi jampridem est à Domina quadam fide digna, quod Domina Heverensis è Luxenburgorum illustri genere oriunda, duos habeat, servetque hæreditarios adamantes; qui alios crebrò, tanto naturæ miraculo, ut, eos quicunque statis temporibus intueantur, συγγενῆ,*

id est,

id est, congenerem sibi prolem eniti, palam judicent. Subjicit deinde caussam, quàm arcessit à vi cœlesti adamanti insinuatæ. Atque addit: *Ne justo plus admiretur quispiam, auctor est Theophrastus, esse lapides, qui pariant.* Eandem ex Rubeo historiam refert Anselmus Boëthius lib. II, de Lapidibus & Gemmis, cap. III. Sed de fide ambigere videtur. Nec dissimulare possim, & mihi esse suspectam. Quod verò ad Theophrastum attinet, quod lapides minuti reperiantur prope grandiores; id esse arbitror, non quia majores sint eos enixi, sed ab exhalationibus terræ, unde post priores editos exoriantur novi: ut propterea caussæ nihil sit, cur fossilibus tribuamus generandi facultatem, vegetativæ animæ perfectionem.

Nec tamen cum eo contendere velim, qui quadruplicem esse animam dicat: unam, quæ qualemcunque vitalem vim largiatur, alteram, quæ nutrimentum præstet, & generandi facultatem: tertiam à qua fuerit sensus, & motus: quartam eorum, qui ratione utantur: Quomodo vita latius patebit vi nutriendi & generandi; vis generandi latiùs sensu & motu, hæc ratione: & primum secundo, secundum tertio, hoc quarto continebitur. Hæc sententia etiam Thaleti placuit; ut qui vivere dixerit metalla, ac lapides: de quo paulò antè locum ex Laërtio adduximus. Et sanè magnes, ac succinum, ut cætera mittam, videntur exposcere ut vim aliquam iis tribuamus vitalem; non tamen qualis est plantarum, sed vitæ multo imperfectioris, idque ob animam ignobiliorem, & inferioris ordinis.

Quod si displicet hanc vim formatricem vocare animam, cùm fossilium caussa efficiens bifariam attendatur, vel de tempore, quo esse cœperunt cum mundo, vel quo nunc fiunt, spiritum possis dicere: idque propterea, quia divinus Moses initio, operis sui, ut duplicem statuit materiam rerum, terram, & aquam; ita duplicem ponit efficientem, spiritum, unde motus, & lucem, unde calor. Hæc omnia primo die simplicia fuerunt, sed sequentibus diebus compositio rerum facta est. Tum igitur terra quidem, & aqua discreta fuere, sed ita ut terra aquæ, aqua terris misceretur, & spiritus ille creatus, qui super aquas ferebatur, lux item, sive ignis portio impurior (purior enim astris cessit) terræ, & aquæ mixtæ insinuaretur, rebusque ita inderetur facultas, qua primis qualitatibus, quæ alioqui æternum segnes & otiosæ fuissent in actum deductis, novæ nascerentur rerum formæ, ac species.

Et sanè valde eò inclinat animus, ut à Mose per spiritum Dei, aquis incubantem, non quidem intelligatur tertia Sacrosanctæ Trinitatis persona; sed spiritus primo die à Trinitate creatus, ac postea etiam fossilibus, atque aliis, quæ inanima dicuntur, inditus, ut vehiculum foret facultatis motricis, cumque luce, caloris vehiculo, caussa esset, per quam species quidem rerum conservantur, nova autem individua generantur. Fossiliumque generatio

ſeu origo,prout nunc conſideratur, ab ignibus erit ſubterraneis; nos etiam ſuprà lib.II,cap.LXIII. Sed Cæſar Scaliger Exercit. CXLI,ſect.II,non dubitabat metalla vocare terram aqueam,quòd gemmæ, metallaque, diuturnâ concoctione tenuiora & denſiora fiunt, propter humorem admodum terreo mixtum. Idem p.539: In metallis viſciditas continet partes; ac ſiccitas eſt in actu,humiditas in potentia. Siccitas verò ab igni, & terra. De efficiente cauſſa hæc dicta ſunto.

CAPUT II.

De Foſſilium materie. Prædominari in aliis terram,in aliis aquam, utrumque ab aëre & igne temperari. Examinantur Chymicorum principia ſal, ſulphur,& Mercurius. Sal agnoſcitur omnibus perfectè mixtis, ſed is compoſitus. Solvatur aurum,& adamas. De humore lapideſcente, & corpore patiente poroſo. Etiam ligna,quin aquam in lapides converti. Vis aſſimilandi.

MAteries perfectè mixtorum ejusmodi,(ſive inanima viſum dicere, ſive eo modo animata,quo proximè diximus) elementa quidem ſunt: ſed prædominante in aliis terrâ,in aliis aquâ. Terrâ conſtare,liquet ex gravitate, & ſoliditate. Sed terra in pulverem abiret, niſi humor pinguis & unctuoſus conglutinaret partes, Ab hoc igitur eſt,quòd foſſile omne ſit corpus continuum. Cæterum ut eſſent corpora perfectè mixta, (qualia eſſe ex duratione videmus) neceſſe fuit,ut utriusque huic elementi qualitates frangerentur ab elementis contrariis,puta aëre,& igni.

Chymici tamen abeunt ab iis quæ de foſſilium matēria diximus. Volunt enim ea, imò & alia omnia, conſtare è tribus iſtis, ſale, ſulfure, & Mercurio. Atque hoc eò adſtruunt,quod arte,ut vocant, Spagiricâ, ſalem manifeſtè deprehendamus,item aliquid aquei vaporis ſimile,quod Mercurium appellant, ac præterea cognatum quid ſulfuri, quo noſter ignis alatur. Nec negamus, ſalem cunctis ineſſe corporibus: unde & corporibus uſtis cineres ſunt ſalſi, & quod inde fit lixivium. De ſulfure, & Mercurio non æquè liquet. Sed ut hoc quoque iis concedamus, nihil illa derogant Peripateticorum ſententiæ. Siquidem hæc ſimplicia corpora non ſunt, ſed ipſa etiam in elementa reſolvuntur. Nam in ſale eorum,etiam puriſſimo,aqua ineſt,& terreum quiddam, ac combuſtibile. Etiam in eorum ſulfure, quod flammam concipit, naturæ eſt igneæ: quod non concipit,id ab aliis eſt elementis.

Accedit quod neque aurum,neque adamantem facile in tria iſta poſſunt reſolvere. Cùm verò aurum ſe ſolvere ajunt, non tam in tria hæc principia reſolvunt,quam ab adjunctis auro materiis ſeparant.

A materiæ etiam conditione,nec ſola tamen provenit,quod ligna, animantium corpora,reſque aliæ, in aquas quasdam dejecta, non modo cruſtâ obducun-

obducuntur lapideâ, ſed interius etiam in lapidem convertuntur: uti oſtenſum nobis lib. II, hujus operis, cap. LXXI, & Anſelmo Boëtio lib. II. de Lapidd. & Gemmis, cap. CCC. Duo hic attendere imprimis oportet; agens, & patiens. Agens eſt humor lapideſcens. Patiens eſt corpus poroſum, perque poros admittens lapideſcentem humorem. Humor lapideſcendi ab eo vim habet quod vel deferat terram tenacem, ſive argillaceam. Vel quòd per ſaxa decurrens minutum aliquid aſſiduè abradat. Hujusmodi humor debet eſſe ſubtilis, & acutus ut facilius penetret, per tenuiſſimos etiam poros. Poſtquam verò à corpore poroſo in intima eſt receptus, ibi conquieſcit, ac frigore congelatur, & concreſcit.

Atque hæc duo quidem præſtant, ut omnes oppleantur pori, ac quicquid (ut in animantium corporibus) concavum eſt. Sed præterea opus, ut quod erat, & quod non erat, coagulentur: item ut quod erat aſſimiletur illi, quod extrinſecus acceſſit. De priori facile acceſſero Theophraſto Paracelſo, qui hoc eſſe cenſet à ſpiritu ſalis. Omnia enim corpora ſalem continent: ſpiritusque ejus non partes modò univerſas permeat, ſed etiam coagulat: Unde verò ſit aſſimilandi vis, non adeò facile dictu: ac multùm metuo, ne & hæc inter occultas debeat qualitates referri.

Nec ſolùm aquæ ſunt, quibus injecta in lapides convertuntur: ſed & aquæ, quæ ipſæ in alveo ſuo lapideſcunt. Cauſſam cognoſcere obſcurum non eſt, partim ex iis, quæ proximè de inſectorum immutatione attuli; partim quæ paucis de eo dixi lib. II, cap. LXXI. Optandum verò ut exſtaret liber Theophraſti, quem ſcripſit de iis quæ in lapidem convertuntur, unde non pauca meliùs ſciremus.

Oſſa in terra naſci inque lapides tranſire narrat è Theophraſto Plinius. Georgius Agricola teſtatur in agro Luneburgenſi oſſa eſſe nata belluarum marinarum, inque lapides converſa. Ac narrat Goropius Becanus in tertio Becceſelenorum (1), qui Niloſcopium inſcribitur, ut Nicolaus Rokokius frequens apud Antverpienſes civium magiſter, dum aquis hauriendis puteum fieri curat domi ſuæ, erui viderit, oſſa ſaxea ingentia, maximis balenarum oſſibus æqualia. Ex hujusmodi colligi ſolet mare aliquando iis locis fuiſſe. Quomodo Herodotus è conchyliis colligit Ægyptum accreviſſe ex Nili alluvione. Cui Ariſtoteles ſubſcribit in primo Meteorologicôn, & Plutarchus in Oſiride. Sed Goropius multus eſt in hac ſententia refellenda. Contendit autem à cælo præparari aptarique materiam, ut idonea ſit formæ recipiendæ: ſecundariæ vero efficaciæ eſſe, qualitates materiæ, quas primas dicimus. Sed ſi vita conferatur, ut in muribus, aut vermibus è limo genitis, materiæ à cælo præparatis vitam infundi à ſpiritu illo, qui toti orbi permiſcetur, ſive Deum ἀμέσως (2) id præſtare voles, ſive per intelligentiam unam, pluresve, ſive aliter. Ergo ubi idoneus eſt humor, qui vitam recipiat, eam infundi; fieriq;

1) pag. 142.

2) immediatè.

vivum pisciculum cum testa sua: sin liquor non sit idoneus vitæ recipiendæ, testam solum non pisciculum procreari. Sic latomum Antverpiensem vivum bufonem reperisse in medio marmore. Nempe & locus & materies fuêre idonea recipiendæ vitæ. At non fuit materies idonea in lapide, quem in Anglia vidit Becanus. Eum è summis montibus excisum, ait (1) percam ad vivum expressisse, ne minimâ quidem lineolâ ad perfectionem desideratâ. Etiam refert vidisse se *in marmore cæruleo solidissimo pectinem, & ipsius sedem, ita affabre delineatam, ut nihil ars simile posse videretur.* Pluraque ejus generis inibi adducit. Atque ex his colligit, nihil magnopere mirandum esse, si in summis montibus testæ inveniantur, præsertim ubi *salsugo aliqua est, marinæ salsugini compar.* Hoc fieri in Ægypto, non salsuginis modo, sed nitri etiam ferace: quæ ambo idonea conchyliis generandis. In Belgica quoque & aliis in locis, attendere jubet, quomodo Oceanus per meatus subterraneos liquorem salsum exsudet, imò is attrahatur etiam ab arenis subterraneis. Liquor enim ille facilè induit formas viventium, vitam etiam habiturus, si succus fuerit idoneus ad vivi generationem; quemadmodum diximus.

1) pag. 237.

CAPUT III.

De divisione fossilium in metalla, lapides, succos, terras; ac particulatim actum de ortu & natura terrarum, de cretis, marga, calce, gypso, ochra, terra Samia, Cimolia, Lemnia, pnigitide, ampelitide, porcellana, &c.

NUnc ad divisionem mixtorum inanimorum venio; ea duûm sunt generum: quorum præcipua sunt metalla: cætera generali fossilium nomine etiã ab Aristotele comprehenduntur lib. III. Meteorolog. cap. ult. Δύο μὲν αἱ ἀναθυμιάσεις, ἡ μὲν ἀτμιδώδης, ἡ δὲ καπνώδης, ὥς φαμεν εἰσί. δύο δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν ἐν τῇ γῇ γινομένων τὰ μὲν ὀρυκτὰ πάντα, τὰ δὲ μεταλλευτά. *Duæ quidem exhalationes sunt, una vapida, altera fumida, ut diximus: ac duo similiter genera sunt eorum, quæ in terra generantur, nempe alia quidem fossilia, alia autem metallica.*

Fossilium igitur vocabulo ab Aristotele continentur terræ, lapides, & succi. Quare perfecte mixta inanima ad quatuor genera revocentur: metalla, ut sunt aurum, argentum: terras, quales calx, creta: lapides, ut sunt smaragdus, magnes: succos, quales sal, & sulphur. Nec enim adsentiendum Fallopio, qui de fossilibus, cap. VII, succos negat distinctum constituere fossilium genus. Omnino enim ex natura ac definitione diversa, liquet specie differre à fossilium cæteris.

De variis adeo generibus ordine deinceps loquar. Sed primitus de utilitate præterire est animus, quia seorsum postea de usu in cibo, medicina, vestibus, & reliqua vita, agetur. Hoc tempore igitur, solùm quasi manuductionem

nem præmittam de vocabulis ipsis; deque iis, quæ originem, ac alia, extra usum, spectent. Nec illa de vocabulis doctrina inutilis est existimanda. Quamquam enim Galenus scribat, non nomina; sed curationem, spectari oportere: idem tamen non uno loco prædicat notitiam nominum, & Hippocratem laudat, quòd utatur vocabulis vulgo obtinentibus: culpat autem Archigenem, quòd nova effingat vocabula. Mitto, quòd nomina quædam ambigua sint; ut nisi ὁμωνυμία tollatur, proclivis planè sit error.

Initium verò faciemus à terris, tanquam terræ, unde effodiuntur, similioribus: quæ & caussa est, cur generali nomine *terræ* appellentur. Interim fossiles hæ, sive, ut vocant, minerales terræ differunt à terra vulgo sic dicta, colore, odore, sapore, variisque usibus ac effectis: ut singulari jure *terræ* nomen sibi vindicent. Discriminis caussa malunt aliqui vocare terras pretiosas. etsi aliquæ tam pretiosum nomen parum merentur, nisi quod aliquo saltem pretio emtoribus constent.

Ex hisce terris aliæ quidem proprium habent nomen; aliæ verò terræ nomen retinent, vel loci nomen, aliudve, additur distinctionis caussa. Prioris generis est creta, ab insula Creta id nominis adepta: quo ex vicina insula Cimolo, Cycladum una, apportabatur: inde autem alias in terras. Quàm varia sint cretæ genera, Theophrastus dicet libro περὶ λίθων, ac item Plinius. Adi & Hieronymum Mercurialem lib. III. Var. Lect. cap. XXI.

Præterea proprium habet nomen marga, terra itidem candida: sed pinguis spissaque, ac adeò fluida, ut similis videatur ossium medullis.

Item calx, quæ terra est siccior, & accenditur aquâ, exstinguitur oleo.

Præterea gypsus, cognata res calci ac cretæ. Nec solum effoditur è terra: sed etiam excoquitur è lapide, unde fortasse nomen: nempe à γῆ, terra, & ἑψέω, *coquo*.

Adhæc sil, sive ὤχρα, ex eo dicta, quia sit ὠχρὰ, sive lutei coloris. Estque vel nativa, vel factitia. Nativa, sive fossilis variis ex locis deferebatur olim, sed optima ex Attica: uti nunc ex Dacia, & Hungaria. Factitia fit ex plumbo adusto, ubi exstinctum aceto.

Posterioris generis terræ nomen hoc generale retinent; sed distinctionis caussâ à loco, vel aliunde, vocabulo apposito. A loco vocamus terram Samiam, Cimoliam, Lemniam. E Samia vasa fiebant inde dicta Samia; quæ Plinius lib. XXXV, ait suâ etiamnum ætate laudata fuisse in esculentis. Continet hæc terra κολλύριον, & ἀστέρα, qui collyrio glutinosior. Cimolia terra, quæ sit, ante diximus. Lemnia terra erat triplex, ut est apud Galenum in IX. de Simplicibus Medicaminibus. Primum genus dicebatur sigillum Lemnium, vel terra sigillata. Alterum est rubrica, qua utebantur fabri lignarii. Tertium, ob vim abstergendi, in usu erat fullonibus. Et lib. de theriaca ad Pisonem ait primum genus rectiùs vocari terram sigillatam, vel Lemniam σφραγῖδα, ac

ſecundo generi, rubricæ relinquatur. Plinius tamen hæc genera diverſa non diſtinxit, ac propterea culpari meruit à Nicolao Leoniceno, lib. de Plinii erroribus (1). Hodie quoque terra Lemnia, eaque ſigillata adfertur, ſed dilutiori colore, quàm olim erat, cum obſignarent eam Dianæ ſacerdotes. In cauſſa eſt, quòd hi admiſcerent ſanguinem capræ, quam Dianæ immolabant. Nec dubitavit Galenus Lemnum petere, ut miſturæ ejus modum cognoſceret coram.

1) *pag.12.*

Nec ſemper nomen appoſitum eſt à loco. Siquidem & *πνιγῖτις γῆ* (2) memoratur Dioſcoridi lib.v, cap.CLXXVII; Plinio lib.XXXVII, cap.XVI, ubi vitioſè vulgo *pigitis:* item Oribaſio, qui colore ait nigram, Eretriæ ſimilem. Videtur ex eo eſſe nomen, quod naſcatur in terra, *πνιγηρῆ*, ſive æſtuoſâ, ſuoq; fervore omnia circum ſuffocante ac ſtrangulante. Nec à loco dicitur *ἀμπελῖτις γῆ*, vel *γῆ φαρμακῖτις*; ſed ab uſu, ut dicam, ubi deventum erit ad fructum, quem agricolæ ex foſſilibus capiunt. Eſt verò hæc terra bituminoſa, vel bituminis foſſilis genus. Nec eorum diſplicet ſententia, qui ſic dictos cenſent carbones illos ſaxeos, quibus imprimis fabri ferrarii utuntur. Interdum & terræ nomen retinetur, etſi proprium habeat nomen. Uti fit in *ἀργίλῳ* ſive argilla, quæ Columellæ vocatur terra figularis, ac Polluci ſimiliter, *γῆ κεραμῖτις*.

2] *terra pnigitis.*

Terris etiam annumeranda illa Sinenſis, quæ vulgo dicitur *porcellana:* cum tamen ejuſmodi non ſit. Nec enim eſt ex oſtreis conchave marina, quæ Gallis porcellana: ſed è terra foſſili, ſubtili, ac pingui, & igni excocta. Non videntur eam noviſſe antiqui. Cum nulla enim convenit terrarum, de quibus illi egere. Quod *porcellanas* dixere, id profectum inde, quòd putarentur fieri ex oſtreis, aliiſque rebus admixtis, quæ annis centum ſub terris latuiſſent. Atque ita etiam ſcripſit Odoardus Barboſa. Sed nemo nunc dubitat, quin fiant è terræ genere tenuiſſimo: cujus tractandi rationem docent Joannes Conſalvus Mendoza in Hiſtoria Sinæ lib.1, cap. ult. & Hugo Linſchotanus in Deſcriptione Navigationis in Orientem, cap.XXIII. Atque hæc de terris.

CAPUT IV.

De Succorum concretorum ortu & natura. Generatio quadruplex. brevius: Omnes ſucci pingues, vel macri. pingues: *Sulphur quod duplex vel è fodinis vel arte paratum, viride præſtat: bitumen, naphtha flos bituminis, naphthapetræa, camphora, piſſaſphaltus, etiam ſuccinum bituminis eſt genus è terra cavernis in fundum maris prorumpens, ac in lapidem converſum, gagates nigrum ſuccinum an verè prodat defloratam: ſandaracha, & ſandarace quantum diſtent: arſenicum ſeu auripigmentum naturale, vel factitium. Succi* macri *qui* triplices: vel ex liquore permiſto cum terra, *ut ſal qui itidem*

itidem duplex, nativus, & factitius. Cur aquamarina (unde sal) citius putrescat, quam fontana: nitrum ex amaro nascens succo. aphronitrum. vel ex liquore permisto cum metallo, *nempe: chrysocolla viridis optima nota, aerugo, ferrugo, cyanum.* aut denique cum utroque: *chalcanthum, ubi simul de melanteria, misy, sory, chalcitide, horumque subjecto lapide aroso pyrite, deq; alumine, ac succo recente acri anonymo.* Sed *sunt & succi compositi: aqua fortis, halonitrum,*

PRoximus est locus succis concretis. Quorum quadruplex est generatio. De hoc sic Agricola lib.III. de Ortu & caussis subterraneorum, cap.XII: *Succi aut gignuntur, cùm calor rem siccam immiscet humida, & mistionem coquit; aut fiunt, cùm aqua lambunt terram; aut cùm humor conclusus materiam metallicam corrodit; aut ab ipsa vi caloris ex terris exprimuntur.* Inde sic colligit: *Itaque succus densatus oritur ex succo liquido, quem vel calor, vel frigus coëgit, densavitque.* Mox etiam exponit, quomodo idem succus dissolvatur: *Sed quem calor exsiccavit, eum ignis redigit in pulverem, humor verò dissolvit. Verùm non aqua calida, vel frigida, quosdam succos concretos dissolvit; sed aër etiam humidior: at quem succum frigus compegit, eum ignis & aqua calida dissolvit.*

Atque hæc universe pertinent ad materiem & caussam efficientem. Quod vero tanta sit diversitas succorum, id provenit à varietate materiæ. Quod idem Agricola his inibi verbis exponit: *Salsus autem succus condensatur in salem; amarus in nitrum; adstringens, & calidus, alter in alumen, alter in atramentum sutorium.* Et paullo pòst: *Ex succo adstringente etiam fit sory, chalcitis, misy. Quod flos esse videtur atramenti sutorii, ut soryos melanteria quadam.* Agit deinde de sulfure, & bitumine. Ac capite de chrysocolla, & aliis succis, qui *colores* vocantur.

Tam varia genera lib.III. ejusce operis, cap.XIX, revocat ad duo genera. Vel enim succi sunt pingues, vel macri. Quorum ille facilè ignem concipit: hic non item etsi in ignem solvatur.

Prioris generis sunt, θεῖον, sive sulphur, ἄσφαλτος, sive bitumen, σανδαράχη, quæ Latinis quoque sandaraca, & ἀρσενικὸν, sive auripigmentum.

Sulfur dicitur, quasi ὅλον πῦρ, ut dictum lib.IV, cap.XCVI. Est verò pinguedo terræ excocta calore igneo ad indurationem. Nimirum duo hic concurrunt, copia pinguedinis, & ignis. Ea ambo in caussa sunt, cur facilè inardescat, etiam in aquis ferventibus. Quod autem sebum, licet pinguis sit, non tam facile ignem concipiat, ex eo est quòd idem sulfure sit frigidius.

Sulfur vel est è fodinis, vel paratur arte, idque variè. Fossile vocatur *vivū*, Græcis

Græcis ἄπυρον, quod Celſus reddit *non expertum ignem*. Imprimis commendatur, quod viride eſt, ac pellucidum.

Ad bitumen refert naphtham, Babylonio vocabulo ſic vocatam. Verè flos eſt bituminis, omnique bitumine efficacior. Etiam Μηδείας ἔλαιον, vel φάρμακον dicitur, quia Medea hoc inunxerit munus, quod miſit Glaucæ Creontis filiæ: ut etiam eſt apud Plinium lib. II, cap. CV. de naphtha: *Ita ferunt à Medea pellicem crematam, poſtquam ſacrificatura ad aras acceſſerat, coronâ igne raptâ.*

Eſt & naphtha petræa, quæ effluit ex ſaxis: unde dicitur πετρέλαιον, ſive petræ oleum. Bituminis quoque genus eſt πάφυρα, quod Arabibus כָּפוּר caphur, ab oblinendo, quod Hebræis *caphur*. Schindlerus in Lexico: *Camphora, ſpecies bituminis, materia glutinoſa, qua aliquid oblinitur, teriturque.* Sed Cæſar Scaliger Exercitat. CIV, ſect. VIII, falli ait qui bitumen eſſe arbitrantur. Quippe eſſe lachrymam ſive bitumen arboris. Et placuit idem Matthiolo in lib. I Dioſcoridis, cap. LXXV. Ac prævivit Aëtius libro de alimentorum facultatibus: ubi ait, eſſe gummi arboris Indicæ. Sed proprietates camphoræ conſideranti obſcurum eſſe nequit, bituminis genus eſſe. Quæ opinio eſt in foſſilium argumento eminentiſſimi Georgii Agricolæ: atque eum etiam ſequitur Joannes Gorræus Pariſienſis in eruditiſſimis Definitionibus Medicis.

Bituminis quoque genus eſt πισσάσφαλτος: atque ita vocatur, quia picem, & bitumen redolet, ut eſt apud Dioſcoridem.

Item genus ejusdem eſt ſuccinum, quod vulgo *ambram* dicunt voce Arabicâ, & Gallis etiam uſitatâ. Græci antiqui vocarunt *electrum*, voce ambiguâ, cum & electrum ſit metalli mixti genus. Complures idem, ac ſuccinum, Lyncurium eſſe arbitrantur. Sed hoc eſt genus hyacinthi, tam ſimile ſuccino, ut ſolo viſu nequeas diſcernere: ac propterea opus ſit attendere etiam ad duritiem, & an paleam trahat. Cardanus lib. III. de rerum Varietate, cap. XV, refert, in Septentrionali Oceano naſci è phocarum ſpuma litori & ſcopulis alliſa. Sed ſi è ſpuma piſcium ſit, cauſſa non eſt, cur è phocarum duntaxat, non quorumvis cetorum ſpuma, naſci credamus. Equidem iis malim accedere, qui ortum ejus ab arboribus arceſſunt. Convenit hoc cum antiquiſſimis poëtarum fabulis, qui ajunt eſſe lachrymas Phaëtontiadum, quæ in populos fuerint converſæ. Convenit cum Ariſtotele, qui putavit eſſe arboris cujusdam lachrymam. Ac ſimilia legere eſt apud Dioſcoridem, Plinium, Tacitum; etiam Atalaricum, Gothorum regem epiſtolâ ad Heſſos, quam reperire apud Georgium Fabricium Comentario in Poëtas Chriſtianos (1), ubi inter alia; *Hoc quodam Cornelio deſcribente legitur, in interioribus inſulis Oceani, ex arboris ſucco defluens (unde & ſuccinum dicitur) paullatim* Solis *ardore*

1) *pag. 128.*

dore coalescere. Fit enim sudatile metallum. Ubi laxè adeo metallum usurpat, ut succos concretos, & lapides comprehendat. Nec per *Cornelium quendam alium,* quam Cornelium intelligit Tacitum: quem fortasse non alio elogio dignatur, quia apud veteres Christianos mendacissimus audivit. Præterea convenit cum Paulo Ægineta, qui credebat esse succum albæ populi. Convenit cum Mithridatis opinione, qui censebat esse ex cedrino arborum genere. Firmat quoque hanc sententiam, quòd in succino, dum perspicuum est, videre sit araneas, aliaque insecta. Ut non absurde dici possit cum succo arboris ea animalcula decidisse.

Dixeris, arbores non nasci in mari, unde succinum petitur. Sed enim plurimis in locis, ubi nunc est mare, ibi olim fuere arbores: atque ubi nunc tellus, ibi olim mare. Quod multis indiciis cognoscere est in Belgica nostra.

Sed licet hæc non absurdè dicantur; non possum tamen admittere hypothesim tam incertam, & ut puto, fallam, iis in locis, unde succinum petimus, in tanto veterum silentio, aliquando stetisse arbores bituminosas, unde tum succus ille in terras profluxerit, atque iis locis mari obrutis, post tot secula inde succinum superesse hodieque, ac, ut videtur, semper futurum. Quocirca multò magis eam in sententiam propendeo, succinum nasci ex oleo fundi bituminoso, quod, à terræ spiritu, per poros producatur foras, terrâque exclusum, salsugine maris concrescat, ac congeletur. De animalculis verò quid si dicamus, ea esse nata in terræ cavernis, & unà cùm bituminoso oleo è terris prorumpere in fundum maris? Saltem esse bituminis genus, non dubitandum. Nam & doctissimus Georgius Agricola, nec in Fossilium argumento satis laudatus, clarè pronunciat, observatum sibi, succinum omnes habere bituminis proprietates: ut aliud videri non possit, quàm esse bituminis genus in lapidem conversum. Atque in hoc etiam Agricolæ subscribit Gorræus in pererudito Medicarum Definitionum opere. Et quàm manifestè indicio est, quòd, ubi ignem admoveris, ardebit. Imò unde, nisi à bituminosa, ac sulfurea natura sit, quòd, sicut magnes ferrum, & chalybem attrahit, sic succinum, si affrictum calefiat, attrahat paleas, plumas, aliáque id genus levia: unde & Græci ἅρπαγα (1) nominarunt. Ac placet Libavii sententia, id provenire à spiritibus, quos ex ejusmodi materia emittit calidos, pingues, ac glutinosos.

1) *rapacem, harpagonem*

Plura de hoc argumento addere non est animus. Sed non abs re fuerit videre etiam Anselmum Boëtium de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIX: ubi inter alia agit de triplici genere succini, & quatuor ejus differentiis. Præterea adi Andreæ Libavii de Succino historiam, & Andreæ Aurifabri de Succino libellum, qui subditur tomo IV. Consiliorum Joannis Cratonis à Craftheim, Medici Cæsarei: item subjectum carmen Danielis Hermanni Borussi de

rana, & lacerto, succino Prussiaco insitis. Quo eruditè de succino, & caussa istiusmodi, in succino animantium, differitur. Vide Atalarici epistolam de succino apud Georg. Fabricium Comment. in Poëtas Christ. p. 128. Necnon de bitumine, naptha, succino &c. Philandrum ad Vitruvium VIII, III, pag. 324. 325.

Succini etiam genus est gagates, Germanis *suvarten agstein*: sic dictus à Gage amne Lyciæ, ac videtur esse nigrum succinum exustum, & induratum. Sanè instar succini, si attritu cale feceris, paleas attrahit. Interim odorem graviorem spirat, quia magis est sulfureus. Multis ajunt experimentis comprobatum, gagaten esse virginitatis servatæ, vel amissæ indicem. Nam si virgo sit, quæ pulverem ejus biberit, non adigi ad lotium reddendum: secus esse, si fuerit corrupta. Habes quoque apud Anselmum Boetium, Medicum Cæsareum in secundo de Lapidibus cap. CLXV. Puto, non inutilem esse errorem, si lasciviores illæ persuasum habeant, posse lapidum virtute occulta, in notitiam eorum veniri, quæ occultè committunt.

De sulfure, & bitumine dictum. Supersunt sandaracha, & ἀρσενικόν. Σανδαράχη longè aliud est ac σανδαράκη. Quæ idem est ac κήρινθος: nempe apum, dum operantur cibus: ut est apud Aristotelem Histor. Animal. lib. IX, cap. X; & Plinium lib. XI, c. VII. Σανδαράχη autem est succus concretus, ac terreus, atque ubi tritus & ustus, sulphur olens. Et fere in iisdem provenit metallis, ac ἀρσενικὸν sive auripigmentum, sed hoc pinguius. Est verò auripigmentum, vel naturale, vel factitium. Naturale triplex, unum cæteris præstantius aurei coloris, constans multis tenuibus crustis squamatim compactis, quod finditur instar lapidis specularis: Alterum proximæ bonitatis, magis aurei coloris, sed solutum pulveris instar. Tertium prioribus vilius, colore accedens ad sandaracham, ac glebæ simile. Factitium ex crustis auripigmenti fossilis fit, adjecto sale fossili, & una cocto.

1) *De natura fossilium lib. 1. cap. 19.*

Atque hæc de succis concretis pinguibus. Macri ab Agricola (1) triplices statuuntur, idque pro tribus rebus, unde oriuntur: *Nascuntur enim ex liquore permisto aut cum terra, aut cum metallo, aut cum misto. Primi generis sunt sal & nitrum; secundi chrysocolla, ærugo, ferrugo, cæruleum; tertii atramentum sutorium, alumen, succus acris, qui caret nomine. Illa duo gignit pyrites, qui in mistorum numero est habendus: hunc cadmia.* Ordine aliquid de singulis dicemus.

Sal Aristoteli est species terræ; convenientius tamen ad succos referas, ut ostendit generatio. Nam aqua salsam lambens terram salsa & ipsa redditur, caloréque indurata convertitur in salem.

Sal vel nativus est, vel factitius. Nativus vel in terra, vel in aqua nascitur. Estque succus terræ, qui à calore terræ subterraneo salsedinem contrahit; is in salem abit, si caussæ adfuerint, per quas congeletur. Sin major fuerit calor

non

non sal gignitur, sed nitrum, quia is succus amarescit vi caloris: ut à Galeno ostensum in opere de simplicium facultatibus. Ideoque in Ægypto, & salis, & nitri copia est. Sal sub arenis ad Pelusium effoditur, ut Plinius auctor. Etiam in arenis, inque montibus Ægyptiis nitrum gignitur. Eoq; solent lintea expurgari, uti apud nos lixivio. Etiam in Hispaniæ agro Toletano lacus est, è quo nitrum conficitur copiosum: nempe à calore minore fuit humor ejus salsus: nunc, quia à majore calore est adustus, nitrum inde componitur. Ut valde eos fugiat ratio, qui ubicumque sal, nitrumque est, ibi olim fuisse Oceanum colligunt. Contra quam opinionem fusè in Niloscopio disputat Goropius (1). Nativus itaque sal, aut è montibus cæditur, vel sub terris effoditur, vel sub arenis concrescit; ut qui iccirco ἀμμωνιακὸς vocatur. Nisi nomen ab Ammonia regione, ubi delubrum Jovis Ammonis, hoc est, Chami, sive Chamonis, filii Noachi: de quo satis dictum lib. II. cap. XI. aut, inquam, nativus sal in fontibus, fluviis, vel lacubus gignitur.

1) pag. 242. & seq.

Imò & in mari circa scopulos concrescit, vocaturque ἁλὸς ἄχνη, *salis spuma*: ut est apud Dioscoridem. Factitius fit sæpius ex aqua marina: quandoque etiam ex salso fonte, ut apud Burdigalenses, & Burgundos. Apud Tacitum quoque in XIII. Annalium legimus ex amne Hermunduros, & Cattos interfluente salem fieri, *undâ super ardentem arborum struem fusâ, contrariis inter se elementis, igne atque aquis concretum.* Imò etiam ex puteali aqua coquitur, vel sui generis lixivio.

Philoponus, & Olympiodorus falluntur, cùm ajunt, salem, etsi calore sit concretus, non tamen solvi frigore. Rationem adferunt, quia non solo sit calore concretus, sed etiam sicco. Nam perperam siccitati tribuunt actionem: nec controversia caret, quod ajunt calore concreta, dissolvi frigore. Qua de re vide, quæ disserit Cæsar Scaliger in secundum eorum de Plantis librorum, qui male Aristoteli tribuuntur (2).

2) pag. 93. edit. Crisp.

Mirum verò cùm sal carnibus adspersus eas conservet; aquam tamen marinam, quæ salsa est, atque unde sal gignitur, celerius si vase concludatur, putrescere quam fluvialem. Sed in caussa est, quod mare, utcumque salsum, multa habeat excrementa, tùm à piscium excrementis & cadaveribus: tum aliunde. Ab his se continuâ agitatione purgat, quod aqua ejus facere nequit, si vasi includatur. Quam rationem adducit Argenterius in Artem Galeni cap. LXXXIX. Addit alteram Fromundus (3), quòd halitus novi semper ac recentes ex bituminoso salsoq; fundo se attollentes, arceant putredinem. Atq; hoc facile ex iis intelligitur, quæ de maris salsedine suo loco diximus. Sal distinguit Varro in fossitiũ, & maritimũ lib. I. de R.R. cap. VII. De eo quoq; Philander da Vitruvium lib. VIII, III, p. 326. B.

3) lib. 5. Meteorolog. cap. 1. art. 4.

Hactenus de sale: sequitur de nitro, quod ex amaro succo provenire dicebamus. Hoc salis instar vel nativum est, vel factitium. Ad nitrum refer & ἀφρόνιτρον, q.d. spumam nitri. Item νίτρον βερενίκιον, quod ita videtur dictum

à Berenice Troglodytarum oppido. Videtur Gorræo idem esse, ac quod Plinius Ægyptium, Galeno ἐν τῷ περὶ εὐποριστων vocatur Alexandrinum. Nempe quia è regione Troglodytica in Egyptum Alexandriam, inde reliquum in orbem deferretur. Sed rectè Gorræus abit à à Pandectarum auctore, qui, vicinitate soni deceptus, putabat idem esse Berenicium, & quod vulgo *vernicem* dicimus.

Vidimus de macris succis primi ordinis, qui est ex liquore permisto cum terra. Alter ordo est liquoris permisti cum metallo. Quò referebamus chrysocollam, æruginem, ferruginem, & cæruleum. Χρυσοκόλλα significat auri gluten; Belgis *Berchgroen*. Sic dixere quia aurum auro conglutinet, uti & argentum argento. Nativæ color viridis est, unde & Belgicum nomen, quod diximus. Sed viriditas ea interdum ad illam Smaragdi accedit. Estque hujusmodi chrysocolla notæ optimæ. Vilis illa, cui dilutior viriditas. Medii loci est, si is color medio se modo habet. Factitiæ color, qualis ervi: unde Græcis vocatur ὀρόβιτις. Quomodo ea pararetur Plinius dicet. Qui & refert (1) Neronem Cæsarem chrysocollâ stravisse arenam Circi, cùm aurigaturus esset panno concolori.

1) *lib. 33, cap. 5.*

Ærugo est succus concretus è liquore admodum acido, atque æs erodente, eoque misto cum ære. In Cypriorum metallis ærariis gigni, apud Dioscoridem legas.

Ferrugo est à ferro humore contacto; sed raro intrà terram invenias.

Cæruleum succus est, quem Græci similiter κυανὸν appellant. Fit ex humore admodum salso, & acido, metallicam materiem corrodente: Itaque sapore est acri, & aliquantum adstringente. Plurimùm verò ita fit, ut eidem glebæ adhærescant chrysocolla, & cæruleum. Nec in ærariis modò, sed etiam argentariis, & aurariis fodinis invenitur. Ac vel per se reperitur, vel à materia metallica opus est abradi. Ac fere arenæ est simile, cujus caussa est à magno calore: ut ait Agricola lib. III. de Ortu subterraneorum, cap. XIII. Nec solum fossile est, sed etiam factitium, quod variis fit modis. Vidimus de succis macris secundi ordinis.

Tertii esse ordinis dicebamus chalcanthum sive atramentum sutorium, alumen, & succum acrem ἀνώνυμον.

Χάλκανθος fit ex chalcitide: cumque (2) sory, & melanteria, coloris sint cinere, vel nigri; chalcitis autem, rubri & ærei; misy lutei, & aurei: chalcanthum contrà nunc candidum est, atque albæ violæ simile, unde λευκόϊον appellarunt: nunc etiam vel pallidum, vel viride, vel cæruleum. Atque est insuper perspicuum, unde officinæ *vitriolum* nominarunt: veteribus ignotum hoc nomen: qui dixere *atramentum sutorium*: ut Celsus & Plinius. Sic vocabant, quia coria eo tingerent veteres. At nostro tempore aliud

2 *Agricola in Bermanno cap. 37.*

aliud in usu est coriariis: ferrugo nimirum. Habet chalcanthus figuram stiriarum, cujus caussa est, quod destillando congeletur.

Ad chalcanthum etiam refer Misy. Nam ejus flos est, ut soryos flos melanteria, sive atramentum metallicum. Porrò & sory & misy succi sunt adstringentes: ac fiunt cum humor pyriten, qui & ærosus, & friabilis est, arroserit. Etiam ex adstringente succo est chalcitis: quæ friabilis naturæ, & lanugo concreta videatur, secundum Plinium lib. XXXIV, cap. XII. Ubi & legas sub ea misy, & sory contineri. Sed omnino differunt.

Χαλκῖτις ærei est coloris, intercursantibus venis oblongis, & splendentibus: ac nascitur quidem in iisdem metallis, quibus μίσυ, ac σῶρυ: sed medium inter ea est tum loco, tum viribus. Primum enim se offerre solet μίσυ, hinc χαλκῖτις, tum σῶρυ. Tenue μίσυ, crassior χαλκῖτις, crassissimum σῶρυ: Imò & unum in alterum transit. Siquidem Galenus refert, chalcitim, quam triginta annis domi servârat, fuisse in misy conversam.

Alumen Græcis à vi adstringente στυπτηρία dicitur. Estque vel liquidum, vel concretum. Posterius hoc pro figura, ac colore, variat, etiam facultate atq; usu. Quod alumen Scaiolæ vocant, non est alumen; uti & sapor indicio est.

Succus ille acris, quem necdum nomen accepisse ajebam, memoratur Agricolæ lib. III. de Natura Fossilium, cap. XVIII. Inventus verò Annæbergæ, in cuniculo acto in B. Ottonis fossam, durus est, candidus, tantæque acrimoniæ, ut erodat, atque ita necet mures, gryllos, & id genus animantia. Quid mirum verò, cum eum succum gignat cadmia? qui lapis tam acris est, ut exedat operariorum manus ac pedes.

Sunt & succi compositi: ut quam aquam fortem vocant. Hac ad ferri cælaturam utimur. Etiam dissolvit & liquefacit argentum. At aurum nequit dissolvere.

Item in compositis succis est halonitrum, sive pulvis tormentarius. Consit ex carbone, sulfure, & sale petræ.

CAPUT V.

De Metallorum ortu & natura. Nomen. Descriptio. Liquefactum vel emollitum ad pristinam ridire duritiem & impressam servare figuram, præstantissima metallorum qualitas. hinc quæstio: Argentum vivum sitne species metalli vel metallorum principium. Elementa esse materiem metallorum, annon etiam sulphur, & argentum vivum. Aurum, argentum, plumbum, æs, ferrum, unde dicta. Romanorum lingua maximè ab Æolibus. Unius grani auri tertiam partem, 134. pedum filum inaurare. Negatur Hydaspen, & Tagum aurum vehere. Uncia argenti, ad pedes 3200. se extendit. Plumbum triplex, candidum, nigrum, medium seu bisemuthum. Novem exsurgere metal-

metallorum genera, & qua illa. Sed cerussam ex plumbo esse aceti vapore corroso. Æris usus ferri prior. Æs dilatatum fluitat. extersum citius rubiginem contrahit. Cyprium æs arte factum quale. Ferrum ajunt ex immodico argento vivo, & spissiore sulphure constare. Stannum nostrum non esse diversam speciem à plumbo, an etiam à plumbo candido. Electrum, & aurichalcum, non metallorum sunt species sed miscellaneum. Pompholyx, & spodium, recrementa metallorum. Pondus metallorum, & liquidorum.

A succis concretis accedo ad metalla, deinde de fossilibus dicturus: quæ duo præcipua sunt fossilium genera; imò sola compluribus memorantur, Metalla dicuntur, quasi μετ' ἄλλα, *post alia.* Plinius lib. XXXIII, cap. VI: *Ubicunque una inventa vena est, non procul invenitur alia, unde metalla Græci videntur dixisse.* Aliqui censent sic dici, quod, in metallis scrutandis, ut Plinius ait in præfat. lib. XXXIII, *tellurem intus inquirat cura multiplici modo.* Id enim Græcis est μεταλλᾶν. Sed enim melius Eustathius censet hoc verbi proprie dici de scrutantibus metalla: inde κατὰ μεταφορὰν simpliciter sumi pro ἐρωτᾶν, ζητεῖν (1), atque etiam dici de iis, qui interrogando aliquid exquirunt: ut apud Homerum loco non uno.

1] *indagare, quærere.*

Cùm verò μέταλλον nunc sumatur pro eo, quod è venis terræ effoditur, nunc pro loco, unde effoditur, ut dictum, cum de minera paullo antè ageremus: priori nunc modò accipitur. Itaque Georgio Agricolæ lib. I. de natura fossilium, cap. XXI, *metallum est corpus fossile naturâ vel liquidum, vel durum quidem, sed quod ignis liquescit calore; attamen refrigeratum rursus ad duritiem revocatur, propriamque formam.* Ubi liquidum additur, ne excludatur argentum vivum: quippe naturâ fluidum. Additur deinde & altera conditio, quam etiam Fallopius requirit. Cui sic definitur lib. de Fossilibus, cap. X: *Metallum est corpus fossile, durum, igne liquabile, & in sua natura consistens, & malleo in omnem positionem ductile.* Ubi tres conditiones in considerationem veniunt. Una, quod naturâ durum sit, quo excluditur argentum vivum, quippe fluidum, instabile, & figuram mutans sponte. Altera est, quod, ubi liquefactum igni, ad priorem redit duritiem, ac naturam. Hoc excluditur lapis, qui liquescit quidem, sed pristinam amittit formam ac dignitatem. Tertia conditio est, quòd ducitur malleo, ac figuram sibi datam servat. Quo ipso etiam videmus, argentum vivum non posse in metallorum numerum referri.

Quærat aliquis, si argento vivo non sit in metallis locus, ad quod genus fossilium debeat referri. Nam fossile esse constat: nec tamen in terris, succis, aut lapidibus habet locum. Dicam, quid de isto videatur. Censeo non quatuor, ut doctissimus Agricola aliique putarunt; sed quinque fossilium genera statui oportere; annumerato nempe argento vivo: cui in doctrinæ

ordine

ordine proximus ante metalla locus dandus, eò quòd principium sit metallorum. Sanè Chymici id lubentes concesserint: etiam hos secuto Avicenna, & Alberto M. Cujus hæc verba præfatione Metallicorum lib. IV: *Tangemus primo de his, quæ quasi universalia metallorum sunt, sicut pater, & mater; sicut dicunt metaphoricè loquentes auctores Alchimiæ. Sulphur enim est, quasi pater, & argentum vivum mater; quod convenientius dicitur, si sulphur dicatur esse in commixtione metallorum, quasi substantia seminis paterni, & argentum vivum sicut menstruum; quod coagulatur in substantiam embryonum.* Atque idem lib. III ejusdem operis, cap. IV, tradit, hanc esse sententiam Avicennæ tum in Physicis, tum libro de Alchymia ad Hazem, sive Assem Philosophum. Verba ejus de Avicenna sunt: *Dicit in utroque istorum librorum argentum vivum, & sulphur: esse omnium materiam metallorum, Humidum enim terreo admixtum est argenti vivi proxima, & substantia unctuositatis est propria & essentialis materia sulphuris.* Occurrit deinde iis, qui arbitrantur, elementa potius materiam esse metallorum. Respondet autem id quidem verum esse, *at rerum materiam non determinari ex his, sed potius ex iis, quæ in illis abundant.* Apertius dixeris, elementa esse materiam remotam; sulfur, & argentum vivum, proximam.

Sed sive Agricolæ sententia placet, liquidum aliquod metallum agnoscentis, sive aliorum, qui non metallum, sed metallorum esse principium arbitrantur; satis evidens est, in doctrina hac de metallis, tractari oportere. Paucis tamen defungemur.

Argenti vivi materies est aqua viscosa, sed purissima, purissimæ terræ, eique candicanti, commixta. E cujus mistura est, quod sit tenuissimum, frigidissimum, gravissimum. A tenuitate est, quod penetrare etiam valeat vel crassissimum cervi corium: quod item erodat, perforétque omnia vasa metallica: unde ligneis vasculis tutius adservatur. Scribonius de hoc, *Vidi*, inquit (1), *cyathum argenteum, eo quod aliquamdiu Mercurius vivus repositus erat, cemento, vel mobilissimo similem factum esse.* Ac similiter, ut ait, *si aurum eo illinatur, ovi etiam cortice fragilius evadit.* Mobilitas, ob quam *vivum*, Chymicis etiam *Mercurius* dicitur, provenit à gravitate conjuncta cum rotunditate.

1) *lib. 2. Phys.*

Estque hydrargyrum vel nativum, vel factitium. Nativum Plinius vocat argentum vivum; factitium, hydrargyrum. Dioscorides verò non distinguit: ac propterea Plinium culpant, quasi nescierit quod Græcis est ὑδράργυρον, id Latinè esse argentum vivum. Sed abunde Plinium defendit Hieronymus Mercurialis lib. II. Var. Lect. cap. XIV. Ubi docet, Plinium esse priores secutum, qui non solent nativum vocare ὑδράργυρον. Aristoteles quidem ἄργυρον χυτὸν (2) appellat lib. IV. Meteorol. uti & Philippus Comicus apud eundem in primo de Anima. Factitium repertum demum ætate Theophrasti, sed ab eo hoc quoque, in libro περὶ λίθων, ἄργυρον χυτὸν dici: poste-

2) *fusile argentum.*

posteriores distinxisse, quos Plinius sit secutus: Dioscoridique non magnam fuisse verborum curam, ac propterea etiam nativum vocasse ὑδράργυρον.

Atque hæc de argento vivo, sive metallo, sive metallorum, ut diximus principio. Vide tamen de argento vivo etiam Pincieri πάρεργα lib. 4, cap. 51, p. 647. Ubi & de chrysocolla.

Deinceps dispiciamus de iis, quæ metallorum esse species convenit. Differunt autem prout magis, minusve pura sint. Puriora aurum, & argentum. Impurioribus vel dominatur aqua, ut in plumbo: vel terra, ut in ære, & ferro.

Aurum dictum ab aura, h.e. splendore: ut illo VI. Æn.

—— *auri per ramos aura refulsit.*

Indeque & *aurora*. Argentum ab ἄργυρος, quod ab ἀργὸς, h.e. λευκὸς albus. Unde & Ἀργέστης, qui aliter λευκόνοτος, Horatio etiam *albus notus*. Plumbum à πόλιβος, pro μόλιβος, μ in π converso, more Æolum, qui similiter sæpe in B mutant: ut μύττος βύττος, natura muliebris; μύρμηξ, βύρμαξ,
1) *tinctura.* unde formica; μολγὸς, βολγὸς, unde *bulga*: βάμμα (1), βάμπα, teste Hesychio. Sanè Romanorum lingua maximè est ab Æolibus. Eoque minus placet, quòd *plumbum* derivant à πηλὸς, h.e. lutum, quomodo ut ajunt, & Belgicum *loot* est à *lutum*: sive ob terræ colorem, sive quia multum habeat feculenti, ac luto simile, sive quia è terra eruatur. Atq; eadem de caussa deducunt æs ab ארץ, eretz, terra. Sed hoc ob splendorē igneum potius fuerit ab אש esch,
2) *splendens æs.* ignis. Vel ab αἶσις, quod ab αἴθω, uro, splendeo: unde & αἴθοπα χαλκὸν (2) dixit Homerus. Ferrum, quantum possum divinare, vel est à πέρρω, pro πείρω, *transadigo, penetro*: vel φθέρρω, pro φθείρω, *corrumpo, perdo, interficio*: nempe eliso θ, ut Dores, ἐσλὸς pro ἐσθλός. At quod in πέρρω & φθέρρω, *ει* in *ι* mutatur,
3) *excorio.* 4) *tondeo.* & sequens ρ geminatur, hoc est ab Æolum exemplo, qui dicunt pro δείρω (3),
5) *occidere.* δέρρω, item pro κείρω (4) κέρρω, pro κτεῖναι (5), κτένναι. Quod in nominibus
6) *manus.* etiam locum habet: ut χεῖρες (6), χέρρες, χειρῶν, χερρῶν. Scio, plerosque arbitrari, *ferrum* dici, quia *ferum* sit eo pugnare, sed alterum malo, quia tota penè lingua Romana sit ab lingua Æolica, quæ ex Dorica originem trahit, ut Attica ex Jonica.

In hisce quinque metallis aurum obtinet principatum: cujus hanc caussam adferunt Chymici, quod constet sulfure rubeo eoque subtilissimo ac purissimo, ac simili argento vivo. Quia verò partibus constat adeò puris, ac tenuibus, eo quoque solidissimum est, ac difficillimè solubile adeo ut nec terrâ, nec aquâ, nec aere corrumpatur; igne verò non modo non deterius fiat, sed etiam perpurgetur. Præterea ob tenuissimam hanc soliditatem gravissimum est, & maximè ductilè: usque adeò ut usus doceat, tertia unius grani pars undique inauret filum pedum CXXXIV: ac sic malleo deducere velis super argenti bracteas, unica auri unica contegat octo argenti pondo. Istoc etiam memorabile est; quòd circa diluculum frigidius sit: eoque qui aureum digito

digito annulum gestat, inde valeat cognoscere quando dies exoriatur. Ut jam mittam singularem ejus in medicina vim, de qua postea dicetur. Quando effoditur, multo obsidetur terrâ, quæ ab auro abluitur lavando in purissima fluminis, vel rivi aqua. Dissolvitur verò aurum, si par addatur modus salis ammoniaci. Quod si veteres audimus, non omne aurum fossile est. Nam ajunt in Tago, & Hydaspe arenas aureas inveniri. Mirum vero de Tago id etiam prodere Isidorum, hominem Hispanum. Nihil sanè hujusmodi in Tago, vel Hydaspe, reperitur. Magis controversum, num aurum etiam arte ex metallis aliis possit produci. De quo diximus, in opere artium ac constitutione omnium artium & scientiarum; quo loco de Chrysopœia agimus.

Auro proximum est argentum, quod constat sulfure, & argento vivo, utroque purissimo, utroque candicante. Ob tenuitatem singularem, adeo ductile est, ut unica argenti uncia se extendat in pedes ter mille ducentos, sive brachia. ....

In fodinis argenti metallo huic miscetur plumbum, terraque nigra: ac terra quidem abluitur aquâ; plumbum autem igni in fornace separatur. Quod si vel centenæ fuerint libræ effossæ, argenti vix quinæ, vel septenæ, supersint. Vide de argento Aloysium Novarinum lib. VIII, cap. I.

Plumbi genera Plinio sunt duo: unum candidum; quod Græcis ait *κασσίτερον* dici: alterum nigrum, quod iisdem vocatur *μόλιβδος*, unde *plumbi* vocem venire, antea ostendimus. Sed quod nigrum vocant, candorem habet, licet obscurius. Chymici ajunt, gigni utrumque si sulphur & argentum vivum sint impura, priùs etiam crassum, & feculentum. Tertium addunt recentiores, plumbum cinereum, quod vulgo *bisemuthum*. Atque hoc in caussa est, cur multi non quinque sed octo statuant genera metalli, pro simili plumbo tria ejus genera ponentes, unum nigrum, quod simpliciter vocant *plumbum*, alterum candidum, quod *stannum* dicunt, ac tertium, *bismuthum*. Imò argento vivo annumerato novena sic metalla sint. Quin & quartum plumbi genus, quod è stibio est excocto. Siquidem catinis inditum, igne supposito metallum fit, coloreque refert plumbum hoc cinereum. Ex hoc quarto genere liquefacto fiunt characteres typographici; ut postea dicetur. Omne plumbum facile liquescit. Ex candido, vel nigro, quod aceti vapore fuerit corrosum, cerussa fit. Hæc à ceræ similitudine sit dicta videtur. Nempe à *κηρόεις κηρόεσσα*, inde *κηρῦσσα*,

Æs, secundùm chymicos, constat argento vivo paullò impuriore, & sulphure crasso ac rubeo: Belgis *Koper*, quia Cyprium æs maximo in pretio foret. Materies ejus magis est adusta: unde diutius durat, nec ab humore uti ferrũ, vitiatur. Plerumq; æs fossile aliquid continet argenti, ut ait Agricola(1). Durum est, attamen in tenues ducitur bracteas. Mergitur, dum massa est, sed dilatatum fluitat. Celeriùs rubiginem contrahit extersum, quàm neglectum.

1) *lib. 8. de Natura Fossil. cap 9. ubi idem bis memorat.*

Ajunt optimè adſervari in pice liquida. Species æris, quod caldarium dicitur, ac fuſile eſt. Æris uſus antiquior illo ferri unde: Lucretius lib. v.

Poſterior ferri vis eſt, ærisq; reperta,
Et prior æris erat, quàm ferri cognitus uſus.
Ære ſolum terræ tractabant, æreque belli
Miſcebant fluctus.

Etiam ex Homero, Heſiodo, Heraclide Pontico, Pauſania, Euſtathio, idem oſtendi lib. iv. Oratoriarum inſtitut. Nonnulla etiam nobis indicta de eo obſervavit Brodæus in lib. i. κυνηγετικῶν Oppiani.

Æs Cyprium, quod arte factum firmitate præſtat æri nativo, & cattitero: ut eſt apud Cæſarem Scaligerum in priorem eorum de Plantis, qui Ariſtoteli tribui ſolent (1).

1) pag. 45. edit. Criſpin. an. 1566.

Ferrum, ex Chymicorum ſententia, fit ex immodico argento vivo, & ſpiſſiori ſulphure, utroque impuro. Igni mollitur, unde & faber ille Deorum Vulcanus eſt dictus Mulciber: de quo poſtea dicetur. Maximè durum eſt, atque ideo ſi percuſſeris, edit ſonum. Ex eo ſæpius liquefacto fit ϛόμωμα, ſive chalybs, unde acies ferri. Non aliunde facilius rubiginem trahit, quàm hominis ſanguine: ſed vitium id corrigitur aqua marina: item ceruſſa, gypſo, pice, liquida, bitumine, minio ſecundario.

Quinque iſtis metallis de quibus hactenus diximus, duo alia argentum vivum, ac ſtannum, ſuperaddunt Chymici; ut ſic pro planetarum numero, metallorum etiam ſeptenarius exſurgat. Sed enim argentum vivum, ſive lithargyrum non tam metallis annumerare oportet, quam metallorum principiis; ut ex iis liquet, quæ ſuperiùs diximus. Stanni autem vocabulum ambiguum eſt. Veteribus, ut ex Plinio videmus lib. xxxiv, cap. xvii, *Ejus* (plumbi nigri) *qui primus fluit in fornacibus liquor, ſtannum appellatur.* Et ſanè aliud eſſe à plumbo candido, cenſet etiam Georgius Agricola in Bermanno, cap. xxiv. A multis tamen retro ſeculis non aliud vocabulo hoc intelligitur, quàm plumbum candidum; imò nec dubium, quin Belgicum *tin* ſit à *ſtanni* voce. Quare ſi Chymici more veterum loqui voluere, non debuere ſtannum diverſam facere ſpeciem à plumbo. Secundùm eosdem Chymicos, ſtannum in ſuperficie quidem habeat argentum vivum candicans; interius autem rubeum; cumque ſulphure non bene commixtum. Itaque & Scribonio (2) dicitur eſſe plumbum argento dealbatum; imo & Agricolæ lib. i. de Natura Foſſilium, cap. xxi, ſtannum eſt miſtura plumbi nigri & argenti. Quomodo non ſimplicibus metallis, ſed in compoſitis ei debeatur locus.

2) lib. 2. Phyſ. cap. de metallis.

Aliqui verò ad metalla etiam referunt electrum, & aurichalcum. Sed *electri* vox ambigua eſt. Nam vel eo ſuccinum intelligitur, quod non metalli, ſed bituminis eſt genus: vel aurum quincta argenti portione admiſta; ut ajunt Plinius,

Plinius, & Pausanias: eoque neque istud metallum est simplex, sed metallorum miscella.

Aurichalcum, sive ut Arrianus vocat, ὠρόχαλκον, vocabulum est ex vitiosa pronunciatione natum jam olim. Nam *au* fere sonabat ut *O*: unde dixere promiscuè *caurus*, & *corus*, *aula* postea *olla*, idem *Claudius*, & *Clodius*. Cùm igitur *aurichalcum* dicerent, putarunt esse vocem conflatam ex Latino *aurum*, & Græco χαλκὸς, h. e. æs: inde colligentes, esse misturam auri & æris. Hinc glossæ: *Aurochalcum* κραματικά. Ubi malum, κρᾶμά τι (1); puta ex auro, & ære. Et fortasse quod Germani *messing* vocant, id ab hac est miscella. Verùm alii sic dici putant ab auri splendore, & æris duritie: ut Servius ait ad illud Æn. XII: *alboque orichalco*. Ubi videmus duas primas corripi. Quid mirum? Græcè ὀρείχαλκον, & perempta diphthongo, ὀρίχαλκον vocatur. Unde & Horatius in Arte:

Tibia, non ut nunc orichalco vincta. ——

Ea vox significat æs montanum. Nempe est id æris genus, quod quia inde coronas suas faciebãt histriones, *coronarium* vocatur, ac Belgis dicitur *letonum*, vel generali nomine *metallum*. Nec aliter Virgilius, & Horatius, cepere. Neque existimem, esse in rerum natura fossile metallum ex auro, & ære constans. Ac negavit id quoque Aristoteles ἐν Τελεταῖς: ut legere est apud Scholiasten Apolloni in IV, Ἀργοναυτικῶν (2). Vulgo tamen non esse modò credebatur, sed auro esse pretiosius: ut videre est apud Plautum Curcul. Act. I sc. III. Et hæc de metallis.

Porrò pompholyx, & similia metallorum recrementa, quæ Græci σκωρίας vocant, non naturæ, sed artis, ac fornacum sunt opera. Spodium namque comparatur è fornacibus, ubi æs excoquitur; eoque solo differt à pompholyge, quod liquescente in fornace ære vel cadmia, pompholyx hæreat cœlo, vel parietibus fornacis: sed spodium, ob pondus suum, recta in terram concidat. Longè verò pompholyx spodio præstat: ut argumento est, quod dicat Galenus, se quia abunde pompholygis suppeteret, numquam esse spodio usum. Vide quæ de veterum spodio, & illo juniorum, quantum inter ea intersit, deque pompholyge à Joanne Manardo scribuntur lib. XII. epist. V.

Cæterum, quemadmodum in liquidis levissimum oleum; hinc aqua fontana; tum *vinum*, nam ei plus fecum, quam in oleo; inde *cerevisia*; gravissimum mel: sic & in metallis, levissimum stannum, & ferrum, aliquanto ponderosius plumbum nigrum, & æs; pòst argentum; argentum vivum; gravissimum aurum, non quia maximè terrestre, sed quia terræ magis elaboratæ, & solidæ.

De metallis pauca sed bona Philander ad Vitruvium VIII, III, pag. 311. A, B.

1) *miscellum quid.*

2) *vers. 975. sive pag. 210. edit. H. Steph.*

CAPUT VI.

Universè de lapidum ortu, & natura, eorumque divisione. Exinde de gemmis, sed generatim. Quid lapis, & an etiam durissimi quique nullo modo molliantur. Lapidum alii perspicui, alii opaci. Diaphana quâ talia non esse colorata. Causa perspicuitatis, lucida continuitas. Lapidum alii coloris nullius ut adamas, alii unius, alii diversi; alii vulgares, alii pretiosi & unde iis pretium. Gemma rara, parva, dura, pulchra. *Quæ terra sit requiraturve ubi gemmæ nascuntur. Sed & metalla in lapides converti: stibium, & plumbum in hyacinthi, minium in smaragdi formam.*

SUperest quartum genus fossilium, quod est lapidum. Horum natura talis esse dicitur, ut nec humido molliatur, nec igni liquetur. Sed malim dicere, vix molliri, vix liquari. Nam longo tempore tandem molliores fiunt aquâ: maximoque igni liquescunt. Sanè arte chymicâ etiam durissimi silices liquantur. Cautius itaque Georgius Agricola lib. I. de Natura Fossilium, cap. xx: *Lapis est corpus fossile, siccum, & durum; quod vel aqua longinquo tempore vix mollit, ignis vehemens redigit in pulverem; vel non mollit aqua, sed maximo ignis liquescit calore. Prioris generis sunt lapides, quos conspissavit calor: posterioris quos frigus coëgit. Hæc duo genera lapidum, per ipsam naturam sunt constituta.*

Vis lapidum, ac gemmarum, quandoque est à materia; ut vis exsiccandi in pumice: quandoque à forma, ut sistendi sanguinem in hæmatite; attrahendi ferrum, in magnete. Sed difficile, imo ἀδύνατον est, afferre omnium differentias ab effectis, vel effectuum caussis. Itaque contenti esse cogimur differentiis, quæ petuntur à forma externa, vel aliis qualitatibus inhærentibus. Cujusmodi est, quòd alii lapidum sunt perspicui, alii opaci, alii mediæ naturæ. Item alii Orientales, alii Occidentales. Adhæc alii unius coloris, alii diversi. Item magni aliqui, aliqui parvi. Nonnulli quoque pretiosi, alii vulgares, alii inter utrosque medii.

De primo discrimine quædam dicemus. Nulli lapides nigri sunt perspicui. Nigror enim visum sistit. In caussa est, quòd color ille sit sine luce, ut diaphanus esse non possit. Imò nulla diaphana ullum reapse colorem habent: ne albor quidem. Dixeris chartam albam, si tenuissima sit, esse pellucidam. Non nego, habere aliquid pellucidi: sed propter lucem interiorem, non alborem, cui quantum accedit, tantum perspicuitatis decedit. Quærat aliquis, unde igitur, nisi ab albore totius substantiæ, sit perspicuitas gemmarum. Vulgo quidem ex eo esse creditur, quòd multum habeant aquæ concretæ, contrà quàm fit in lapidibus opacis, quas multum habere terræ arbitrantur. Sed vera perspicuitatis caussa est corporis continuitas; sive quòd corpus nullis sit

poris

poris atque atomorum terminis, separatum. Nempe in continuo non est quod terminet visum: ut in aqua, quæ perspicua ideo, quia partes ejus discretæ non sunt: aër similiter perspicuus, quia totus continuus, nisi quatenus atomos habet: qui ob exiguitatem non videntur, nisi Solis radii per rimas penetrent in locum occlusum: quod cùm fit, aliqua etiam, minuta licet, obscuritas est ab atomis, quia superficie Soli aversâ umbram faciunt. Ut verò terra sit continua, antea requiritur, ut admodum sit tenuis, ac subtilis; sic ut aqua admixta non impediat perspicuitatem. Uti contrà fit in lapidibus opacis, ubi terra est crassior atque impurior; aër verò implet poros, atque ita terminat partes terrestres.

Eo quoque perspicuitatem esse à continuitate comprobatur, quòd ea, quæ perspicua non sint, ob partes discretas; hæc fiant perspicua, si partes discretæ priùs, existant continuæ. Exemplo esto charta, quæ si affuderis oleum perspicuum, perspicua & ipsa fit. Nempe quia oleum totam penetrans chartam poros repleat universos, sic ut particulæ omnes jungantur, nec ultrà discretio sit ulla, quæ si fuerit, termini particularum, modo conspici possint, perspicuitatem impediunt. Quod verò de oleo chartæ infuso dicebam, id sal etiam præstat in gemmis. Nam sal is, qui gemmis inest, nectit particulas tenuis terræ, sic ut visus non terminetur particularum terminis, sed radios oculorum transmittat. Plura si voles, adi de eo differentem Anselmum Boëthium in primo de lapidibus ac gemmis, cap. XIV.

Atque hæc de caussa, cur lapidum aliqui sint perspicui, alii opaci, alii inter hos medii: quorum exempla inferius adferemus.

Altera lapidum distributio petebatur à colore. Nonnulli enim lapides unius sunt coloris: quidam diversi. Unius coloris sunt ab uniusmodi materia: quomodo alabastrum est album: lapis Lydius, niger. At jaspis, Chalcedonius, achates, diversi sunt coloris, quia constãt ex particulis diversi coloris, vel aquæ, aut exhalationes, quæ eas tinxerint, ex venis diversi coloris profluxerint.

Alii malunt differentiam statuere in loco, ubi crescunt. Ordinarius is sub terris. Interim etiam in aquis crescunt: item in plantis, ipsisque animalibus: denique in aëre etiam generantur, atque ipsis nubibus. Præterea distinguunt in Orientales, ac alibi nascentes. *Boëthius pag. 482.*

Variantibus adeo sententiis simplicissimum videtur, si dividam primò in pretiosos, vulgares, atque illos mediæ naturæ. Deinde verò hæc tria genera dispescam pro lapidum colore, magnitudine, atque aliis accidentibus. A pretiosis auspicabimur.

Pretium imprimis raritas facit, secundum illud, quod dici solet, quæ rara cara. Itaque in pretio esse non possunt, quæ frequentia sunt, atque obvia. Hujusmodi igitur lapides vocamus vulgares, non pretiosos. Sed & raritatis, & fre-

& frequentiæ sui sunt gradus. Nec solum in lapidibus attenditur, num inventu faciles sint, an difficiles: sed etiam parvi, an magni; duri, an molles, pulcri, an pulchritudinis expertes. Nam si ad raritatem parvitas accesserit, arguit naturæ non multum hujusmodi materiæ suppetere: ut hoc ipsum majoris sit raritatis documentum, quam ubi quid rarum, sed magnumt. Dura etiam mollibus præferuntur, quia magis durant. Pulcra autem deformibus anteferuntur, quia visui gratiora, qui sensus omnium est, ut acerrimus, sic carissimus. Cuncta hæc in gemmis concurrunt; ut inter lapides hæ obtineant principatum. Ab iis igitur initium faciemus.

Gemma est lapis à natura productus, rarus, parvus, durus, pulcher Ubi ante omnia requirimus, ut sit lapis; quo excludimus non modò corpora mixta animata, sed præterea ex inanimis salem, bitumen, metalla. Ulterius exigimus, ut sit à natura productus; quia quæ Chymici faciunt, utcumque parva, dura, perspicua, non gemmæ sunt, sed vitra colore illi gemmarum simili tincta. Ac uti non eas natura elaborat, sed ars, ita nec materies eadem, nec vires. Præter hæc, quatuor conditiones requirimus. Primo enim rarum esse necesse est: eoque pseudadamas Hungaricus, cos, silex, & similes, nequeunt gemmis accenseri. Crebro enim reperiuntur. Imò raritas si absit, non modo gemma non erit, sed nec lapis pretiosus, etsi posterius hoc nomen latius pateat, quàm gemmæ. Sed dispar est ratio trium postremarum conditionum, quarum singulæ quidem desiderantur, ut quid mereatur gemmæ nomen, non item ut sit lapis pretiosus. Hæ conditiones sunt parvitas, durities, & pulchritudo. Parvus non erit, si excedat ovi gallinacei magnitudinem. Quæsieris, an si aliquando forte grandis adeo adamas, vel pyropus, uspiam inveniretur, ob magnitudinem eam sint amissuri nomen hoc, vel generale nomen gemmæ? Minimè verò; sed describimus, quid nunc gemma dicatur gentium omnium consensu: non autem quid tum gemmam vocaturi simus. Nempe hoc si contingeret, omitteremus conditionem eam, ut lapillus sit, non lapis; videlicet agnoscimus, describere nos gemmam, non ex forma essentiali, quæ ignota est, sed ex congerie eorum, quæ gemmæ accidunt.

Alterum est, ut sit durus, h.e. ut ne vel manu teri, vel cultro scindi possit. Ac proinde in gemmis non possunt numerari tophi, pumices, lapis bezoar, aut porcinus, & similes.

Tertium est, ut sit pulcher. Exsurgit autem pulchritudo, à perspicuitate vel colore grato, à radiorum reflexu, à figura oculis jucunda. Pulchritudinem hanc nativam esse convenit: Nec enim gemma erit, si lapillo turpi à politura artificis splendor, atque elegantia accesserit. De loco, ubi gignuntur gemmæ, aliquid addendum. Gemmarum nobilissimæ ex Oriente petuntur: paucæ ex Africa & America, etiamsi terræ sint ejusdem climatis ac latitudinis. Cujus caussam hanc adferre solent, quòd Sol prius Orientem lustret, quam

Africam,

Africam, vel Americam. Verùm hæc ratio, nec unius est assis. Nam in orbe circumeundo nec prius, nec posterius est nisi comparate. Sanè si Americani sunt antipodes Indorum; oritur Sol Indis cum occidit Americanis, & oritur Americanis cum Indis occidit. Quare non à sole petenda est ratio, sed à solo, cujus natura est dispar, vel etiam ab astris, quibus subditus est Oriens. In terra arenosa difficulter generantur gemmæ, quia non facile suppeditat materiam cohærentem, qualem requirit durities gemmarum. At magis proveniunt, in terra molli, miniata, & aquis, ut vocant, mineralibus, vel exhalationibus, gravida: Cujusmodi loca non modò vim habent ad gignenda metalla, sed etiam lapides. Ac propterea etiam metalla quædam convertuntur in lapides. Ut stibium, & plumbum in hyacinthi formam: minium in smaragdi: ut de iis tradit Anselmus Boethius lib. I. de Gemmis ac Lapidibus cap. XII.

Jam quæ durities lapidibus, & metallis. Unde Homero Il. II. χάλκεον ἦτορ (1), Smyrnæo lib. XII. σιδήρεον κῆρ (2), Maroni VI. Æn. *Ferrea vox*. Cur verò lapides, & metalla, tanto durent tempore. Nos suprà lib. III, cap. XXI, Meatus lapidibus, non sunt, vel vix sunt, quà spiritus exeat, duris & pinguibus: in illis spiritus constringitur, ut exire non possit: in his quia tenax materies, detinetur, ut non studeat evolare: Durantque magis lapides, qui vel perpetuò sunt in aquis, vel perpetuò in aëre, quàm qui nunc aëre, nunc aquis ambiuntur. Tantum valet, ut æqualis semper sit constitutio. Verulam. lib. de vita & morte (3), Idem Verulamius de durabilitate metallorum, & lapidum agit ibid. pag. 26, 27. Ac cur ignis lapides desiccet, metalla colliquet, tandem tamen & ea quæ colliquat, exsiccet, aurumq;, & cætera metalla, nimio igne pondere minui, propter id quod avolet, tradit idem p. 28, & 43.

1) *æreus animus.*
2) *ferreum cor.*
3) *pag. 31.*

CAPUT VII.

De Gemmis perspicuis. Adamas gemmarum durissimus, & coloris expers. Adamas octagies M. coronatorum, & ejus quantitas. Vitiatur calore. Verus adamas sub Tropicis: viceversa crystallus locis frigidis. Calefactus adamas festucas attrahit, & unde hoc illi. Qua fraude sapphirus, aliaque adamantem mentiantur. Gemmæ coloratæ quotuplices. Carbunculo veterum num hodiernus respondeat rubinus. Rubinus LXM *Ducatorum, & ejus ovalis magnitudo. Carchedonius species pyropi seu carbunculi. Granatus, veterum respondet amethysto. Bohemiæ gemmarum singulare. Esse verò in carbunculis quoque hyacinthi genus, sed quale. Quid carbunculus mysticè. Chrysolithi, omnes aurei coloris gemmæ: Differentia. ubi*

ubi & de topazio. Smaragdi inter virides principatus. Eô certamina Nero gladiatorum spectabat, causa. Duodecim smaragdorum genera. Quatuor smaragdi apud Ægyptios in Iovis obelisco, quanti. Prasius quomodo dignoscatur à smaragdo. Nostram sapphirum, non esse veterum; sed huic lazulum, illi cyanum respondere. Tinctura quid, quomodò. Sapphirus mysticè. Berillus ex viridi cæruleus, Italis aqua marina. multas sub hoc latere veterum gemmas. quid à quodam præter eà ei tribuatur.

ATque hæc de gemmis universè dicta sunt. Nunc de singulis generibus videamus.

Gemmarum aliæ sunt coloris expertes, aliæ coloratæ. Coloris expers est adamas. Hic gemmarum est durissimus ac durantissimus, coloris expers, & aquæ clarissimæ instar pellucens. Duritiei argumentum est, quod non possit teri, nisi altero adamante. Nec dubium, quin vox ipsa sit, ab α στερητικῶ (1), & *δαμάζω, domo*: quia nempe non dometur ferro, nec igni. Unde Horatius (2). *Marti* tunicam tribuit adamantinam. Et alibi idem Necessitas adamantinos figere clavos dicitur. Ac similiter poetarum alii. Imò & Zacharias cap. VII, 12. *Cor suum posuerunt adamantinum.* Quem ad locum ita B. Hieronymus: *Adamas lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur SAMIR, in tantum durus est, ut omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab ullo. Vnde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.* Plinius lib. XXXVII, cap. IV, auctor est nec frangi malleo & incude. Sed constat nullum reperiri, quin mallei usu dissiliat, imò in pollinis minutias redigatur. Etiam sanguine solo hircino ferventi plurimis persuasum fuit: in his Marcello Empirico, Theophylacto Simocato, Alberto Magno, Hermolao Barbaro, Georgio Agricolæ. Imò à plerisque traditum est, sanguine eo ita emollescere adamantem ut ferreo pistillo comminuatur in scobem. Sed ex eo, quod paullo antè dicebam, cognoscere est, sic pistillo posse comminui, absque sanguine hircino. Cùm verò, tantum sanguinis hircini vim putarent, ulterius etiam sunt progressi, ut dicerent, renum ac vesicæ calculum frangere: Sed requiri, ut hircus iis sit nutritus herbis, qui calculum dissolvant. Sanè quicquid sit de hirco sic enutrito, saltem ἀπλῶς id præstare non arbitror: etsi aliud visum Cæsari Scaligero (3): de quo dictum lib. III, hujus operis, cap. LXIX. Atquê idem (4) Scaliger ait similiter calculum renum & vesicæ comminui sanguine leporino. Refellit quoque eos, qui vim eam hircini sanguinis esse arbitrantur, ex principii communis analogia, quasi hoc aliud sit, quam refugere ad occultam proprietatem.

1) *privativo*
2) *lib. 1. od. 6.*
3) *Exercit. 349. sect. 8.*
4] *ibidem.*

Quod adamantes non excrescant in grandem magnitudinem, i.e. ex eo, quia rara in terris est materies, quæ habeat conditiones ad materiem ejus requisitas.

Carolus

Carolus Clusius vir summus, ac in adolescentia mihi Academicorum studiorum tempore Leidæ cognitus, existimabat, non majorem in Belgica hac visum, quàm eum, quem Philippus II. Hispaniarum Rex, Elisabetham Henrici II. Galliarum Regis filiam ducturus uxorem, anno cIↃ IↃ LIX, Antvverpiæ à Carolo Affetati, coronatis emit octogies millenis. Pendebat autem grana cxc, sive ceratos XLVII. cum semisse.

Calore vitiari splendorem, vires etiam adamantis imminui, à pluribus est observatum. Cujus rei intelligentes matronæ primariæ, pretiosum gestantes in annulo adamantem, eum cubitum ituræ, non modo de manu detrahunt, sed vel imponunt marmori, vel aquæ frigidæ immergunt, vel saltem in loco frigido deponunt.

Invenitur verus adamas in locis calidissimis: uti sub Tropicis, ubi generatur ex exhalationibus calidis, siccis, sulfureis: ut contra se hic habeat, atque in crystallo. Nec enim hæc in India gignitur: sed locis frigidis, ut quæ frigidâ materiâ constet. Pseudadamantes tamen profert & Anglia, Hungaria, Bohemia, & ne singulis insistam locis, etiam sub Arcto in nova Zembla generari, observarunt navigationibus suis Argonautæ *H*ollandi. Calefactus adamas, instar succini, attrahit festucas; quod fit ob pinguem & igneam naturam. Ob quam etiam gaudet jungi mastici, non item gemmis aliis. Nempe & adamantis, & masticis natura est pinguis, igneaque: quam caussam adfert Anselmus Boethius lib. II. de Lapidibus & Gemmis, cap. I. Ubi & ostendit, quomodo verus adamas à spurio dignoscatur ex receptione tincturæ. Item qua fraude fiat, ut sapphirus, amethystus Orientalis, chrysolithus, colorem exuentes ementiantur adamantem.

Hæc de adamante, qui, ut diximus, est sine colore. Venio ad gemmas cum colore: qui pro colore variant. Est is color, vel ruber, sive simpliciter, ut carbunculi; vel ex flavedine, ut hyacinthi: vel est aureus, ut chrysolithi: vel viridis, ut smaragdi, & prasii: vel cæruleus, ut sapphiri, ac berilli: de quibus ordine agemus.

Carbunculus, sive anthrax, vel pyropus, ex eo sic dicitur, quia instar carbonis, atque ignis, radios de se mittat, sic ut aëra in tenebris illustret. Video esse, qui hoc in dubium vocent. Sed exempla illustria ex fide dignis accepi: ut non videam, cur minus hoc possint gemmæ, quam ligna putrida, atq; alia. Varia admodum carbunculorum genera, sed confusè satis, Plinius recenset. Sunt qui tradunt carbunculum nihil aliud esse, quàm magnum rubinum: rubinumque etiam in tenebris lucere. Sed experientia repugnat. Quod si magnus rubinus verè sit carbunculus, talis fuerit ille Rudolphi II. Imperatoris, qui ad eum, hæreditario jure, pervenerat à sorore, Galliarum regis vidua. Ovi gallinacei minuti magnitudinem æquabat: ac LX. ducatorum millibus emtus dicebatur: ut refert Cæsaris ejus medicus Anselmus

1) lib. 2. de lap. & gem. cap. 13. Boethius (1). Pyropus, vel species ejus, dicebatur Carchedonius, qui malè nonnullis *Chalcedonius*, ac corruptè *calchedonius*. Quippe non ei χαλκηδὼν, nomen dedit, civitas Asiæ, inclyta quarto concilio Oecumenico; sed Καρχηδὼν, sive Carthago magna: ut clarè ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII.

Etiam ad carbunculum pertinet, qui *granatus* dicitur; ut qui expositus Soli, vel luci alteri flavo suo rubore magis etiam rubino referat carbonem. A minii colore, quòd Gallis *vermeillon*, dicitur *vermeille*. Occidentalibus color dilutior est, qualis granis mali Punici; unde universis *granatorum* nomen. Bohemicis hoc inter gemmas coloratas singulare obtigit, quòd utcumque multos etiam menses igni imposueris, color non pereat, ac ne imminuatur quidem: ut hac parte mereatur conferri adamanti, auroque obrizo. Est verò granatus idem ac veterum amethystus (2).

2) Boethius de lap. & gem. cap. 30.

Est & in carbunculis hyacinthi genus, quod ex flavedine magis rubet, ac ignis flammas imitatur. Sin nihil habeant ruboris, omnino est generis à carbunculo diversi. Loquor verò de hyacintho sic vulgo appellato. Nam amethysto potius est accensendus (3), is, qui Plinio hyacinthus dicitur lib. XXXVII, cap. IX.

3) Boeth. ib. cap. 30.

Hæc de natura carbunculi, & præcipuis ejus generibus. Quid verò mysticè in Scripturis signet, his verbis exponit B. Hieronymus lib. XV, in Jesaiam, cap. LIV: *Carbunculus, qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium.* Addit deinde: *Hic est, quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaiæ labia purganda: qui nascitur, juxta Genesios fidem, in terra Hevilat, ubi est aurum optimum, lapisque carbunculus, & prasinus.*

Chrysolithus nomen est generale omnium aurei coloris gemmarum. Aliusque Orientalis, qui instar auri purissimi resplendet; atque in Arabia & Æthiopia, invenitur; præstantiorque in India, & Bactriana: alius autem Occidentalis, sive Europæus, qui cum aureo colore plus, minusve obtinet nigroris; ac mollis est, instar crystalli: ut si in gemmis duritie opus sit, sicut arbitror, gemmis nequeat annumerari. Ad chrysolithum pertinet, quos Plinius chrysolectros, & melichrysos, vocat. Planeque verisimile est, non aliam esse gemmam, quam vulgo topazium vocamus. Etiam chrysolithi genus est chrysoprasus, qui in viriditate porri immixtum habet splendorem aureum. Ac videtur idem esse, qui Isidoro, & Marbodæo, sive..... chrysopasius, Alberto M. chrysopagius, nominatur, ac mater creditur smaragdi. Imò nec alius lapis chrysolampis Plinii: sed tum sic dicitur, si, igne noctu admoto, admodum splendeat. Multa de hisce gemmis Plinius: sed non, ut nulli liquere possit, quomodo distinxerit.

Smaragdus inter virides gemmas facilè obtinet principatum. Quippe virore

virore ſuo ſic hominem recreat, quaſi amœniſſima cerneret viridaria. Ideo viridem lapidem appellat Horatius. Viriditate autem Peruviani præſtant Orientalibus. Dicitur & praſinus, à colore porri. Item Neronianus, & Domitianus, teſte Epiphanio, qui & cauſſam adferre conatus: ſed, ut puto, infeliciter. Potius eo nomen arceſſam, quòd Nero, & Domitianus praſina aurigarum factione delectarentur.

Legimus quoque Neronem ſmaragdo ſpectaſſe gladiatorum certamina. Nimirum quia inſtar ſpeculi rerum circumſtantium ſpecies recipit, atque exhibet. Et ſanè alia etiam, ita lævia, ut nihil habeant aſperi, ſi nigrore retro obducta ſint, ſpecies receptas ad ea, quæ opponuntur, remittant. Quod in metallis lævigatis, puteorum aquis, ac ſimilibus, comperimus. Duodecim ſmaragdi genera apud Plinium vide lib. XXXVII, cap. V.

Smaragdi mira magnitudo prædicatur à Theophraſto libro de Lapidibus, cum ex Ægyptiorum commentariis ſic ſcribit: Ἀνακεῖσθαι καὶ ἐν τῷ Διὸς ὀβελίσκῳ σμαράγδους τέτταρας, μῆκος μὲν τετταράκοντα πηχῶν, εὖρος δὲ τῇ μὲν τέτταρας, τῇ δὲ δύο. *Id eſt, in Iovis obeliſco quatuor fuiſſe poſitos ſmaragdos, longitudinis quadraginta cubitorum; latitudinis verum in una parte quatuor, in altera duorum.* Quem locum ſic expreſſit Plinius lib. XXXVII, cap. V: *Et fuiſſe apud eos* (Ægyptios) *in Jovis delubro obeliſcum è quatuor ſmaragdis quadraginta cubitorum longitudine; latitudine verò in una parte quatuor, in altera duorum.* Nec tamen Plinius ſatis videtur aſſecutus Theophraſti mentem. Nam dicit Plinius obeliſcos fuiſſe totos è ſmaragdo: at Theophraſtus contentus eſt dicere, ſmaragdos fuiſſe poſitos in obeliſco; puta arte, quod longè eſt credibilius: ut monitum quoque Hieronymo Mercuriali Var. lect. lib. II, cap. XXV.

Praſius colorem habet porri, unde & nomen. Coloris igitur eſt mixti è flavo, & viridi. Atque eo differt à ſmaragdi colore, quod ille nihil habet flavi. Ex praſio, & aureo colore mixtus eſt in chryſopraſio. Ubi cum viriditate miſcetur flavedo aurea.

Sapphirum his verbis Plinius deſcribit lib. XXXVII, cap. IX: *Sapphirus aureis punctis collucet. Cærulea & ſapphiri, raroque cum purpura. Optima apud Medos, nuſquam tamen pellucida. Præterea inutiles ſcalpturæ, intervenientibus cryſtallinis centris. Quæ ſunt ex eis cyanei coloris, mares exiſtimantur.* Videmus, ut dicat, ſapphirum non pellucere: item dicat, ſapphirum punctis aureis collucere. At quam ſapphirum vulgo dicimus, lapis eſt pellucidus. Nec punctis collucet aureis. Noſtra igitur ſapphirus, non eſt ſapphirus veterum. Si quæras, quid igitur veterum ſapphirum credamus, dixero lapidem lazuli: ut cenſet quoque Anſelmus Boethius, (1) quippe qui non ſit pellucidus, & punctis aureolis, velut flammulis ſit conſpicuus. Quem verò nos ſapphirum vocamus, is eſt

1) *lib. 2. de Gemmis, cap. 119.*

eſt veterum lapis cyanus, Plinii. Scio aliquos velle, eundem eſſe lapidem cyanum; & lapidem lazuli. Sed ſi ſanus eſt Plinii locus lib. XXXVII, cap. IX, aliter ſtatuendum videtur. Siquidem iſtic in gloria regis Ægyptii ponitur, quòd primus cyanum, tincturâ adulterarit. Id verò, ut bene Anſelmus Boethius (1) obſervat, lapidi lazuli non convenit, quia planè eſt opacus: ubi tincturæ non eſt locus, ſed ſolum in collucentibus, qualis eſt cyanus. In his gemmæ ſupponitur aliquis color, quod tincturam gemmæ dicimus.

1) lib. 2. de gemmis, cap. 119.

Eſt ſapphirus gemma pellucida, coloris cærulei, ad inſtar florum myſotidis, vel ſcorpionis. Facileque is color adimitur igni; unde adamanti adeò ſimilis fit, ut dignoſcere periti ſolum gemmarii poſſint. Difficile eſt eam cælare, ob duritiem. Modum verò cælandi docet Alexius Pedemontanus lib. VI. de Secretis. Dicitur ſapphirus ſordeſcere, nitoremque amittere, ſi geſtetur ab adultero, aliove homine in Venerem putri. Atque idem de aliis etiam gemmis refertur. Nempe nimia Venere corpora corrumpuntur, ac putreſcunt: unde virus exhalant, quo gemmæ haut aliter inficiuntur ac ſpecula à ſequiori ſexu, quando laborat menſium profluvio.

Myſticè verò ſapphirus ſignificat cælum: qua de re ſic B. Hieronymus in Ieſaiam cap. XV, cap. LIV: *Sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cœli habet ſimilitudinem, & ſupra nos aeris: qui talis eſt, ut poſſit Ariſtophanium dicere cum Socrate:* Ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: *quod in Latinum ſermonem convertere poſſumus: Scando aërem, Solemque deſpicio. Sive cum Paulo Apoſtolo: Noſtra autem converſatio in cælis eſt. Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus, in quo thronus Dei ſit, ſapphiri habeat ſimilitudinem, & gloria Domini in hoc colore conſiſtat: qui portat imaginem ſupercæleſtis.*

Berillus quoque cæruleus eſt, ſed ex viridi: unde Itali *aquam-marinam* vocant. Poetæ quidem mare nunc viride, nunc cæruleum appellant. Sed ſi pallidior radiis ſcintillet aureis, chryſoberillus dicitur: nec fortaſſe alius eſt is lapis à chryſopraſo. Imò nec dubium, quin multæ quoque aliæ veterum gemmæ ſub berillo contineantur. Atque hoc magis liquebit; ſi videas, quam varia berillorum genera recenſeat Plinius lib. XXXVII, cap. V. Solent berilli, ut & aliæ gemmæ compluribus ſculpi angulis, ut ad eos reflectens lux ſit major & ſplendidior. An ab hoc berillo Belgarum, Germanorumque *Bril*, perſpicilla? Sanè Nicolaus de Cuſa librum quendam inſcribit Berillum, quia ejus beneficio longè melius penetret mens, ad quæ alioqui non penetraret. Hinc cap. ſecundo ait: *Berillus lapis eſt lucidus, albus, & tranſparens, cui datur forma concava, pariter, & convexa, & per ipſum videns attingit prius inviſibile.*

CAPUT

CAPUT VIII.

*De Gemmis semiperspicuis, & opacis. Sarda sive corneolo signasse Polycratem Samiorum. Sardonyche, quis quantus vir primus Romæ usus. Sardonychem, aut rubinum in Aaronis micuisse Rationali. Turcois pro ratione valetudinis gestantis, vultum mutat; an etiam horologii vicem præstet. Asteriam & Astrium esse eundem, opalique, aut achatæ speciem. Opalus sive pæderota igne, purpurâ, viridique mari ludit. Opalus H.S.*xx.M.

ACtum de gemmis perspicuis: sequuntur semiperspicui, & opaci: ut sunt turcois, sardonyx, astroites, leucosaphirus, opalus.

Inter opacas gemmas principem locum tenet turcois sive turchesia, sic dicta, quia è Turcia advehatur. Hadriano Junio videtur esse, eadem ac ἴασπις ἀερίζουσα (1). Hæc gemma si gestetur ab homine salubris temperamenti, colorem conservat: amittit, si affletur halitibus noxiis ægri corporis: recuperat, si postea aliquis sani corporis eum adsumat. Sed majora sunt, quæ fusè narrat Anselmus Boëthius lib. II. de Lapidibus & gemmis, cap. CXVI, ac tangit Franciscus Rueus lib. II. de gemmis, cap. XVIII. Ajunt & horas signare, præstareque horologii vicem: quod ibidem expenditur à Boëthio. Arabes, ac Mauri, vocant *peruzegi*, vel *perozaa*, ac memoratur etiam à Mezue in electario de gemmis: sed interpretes perperam vertunt smaragdum, errantesque in errorem induxere Valerium Cordum, Joannem Weckerum, & juniorum alios. Omnino enim Turcois signatur: ut ostendit Garzias ab Horto lib. I. Aromatum, simpliciumque Historiæ cap. XLVIII. Atque idem traditum Anselmo Boëthio, Cæsaris Rudolphi II. Medico, lib. II. de Gemmis, cap. CXVII, & maximo viro Claudio Salmasio in Plinianis ad Solinum Exercitationibus (2).

1] *aërei coloris.*

2) *fol.* 1130.

Sardius sive sarda ex eo sic dicitur, quod primum Sardibus inventus fuerit, ut est apud Plin. lib. XXXVII, cap. VII. Vulgo vocatur *corneolus* ex carneolus, à sanguineo carnis colore. Quidam tamen, in his Albertus M. & Franciscus Ruëus corneolum, à sarda distinguunt. Nempe videntur discrimen fecisse inter Sardium album, rubrumque: vel Orientalem, & aliunde petitum. Lapis est semiperspicuus, imo semiperspicuorum præcipuus. Si LXX. sequimur, est sarda earum gemmarum prima, quæ fuere in Aaronis rationali. Judæi tamen censent rubinum fuisse. Propius accedit Flavius Josephus: qui sardonychem appellat: ac ea gemma est ex sarda, & onyche conflata à natura. Sarda signabat Polycrates, Samiorum tyrannus. Eam gemmam in mare à tyranno abjectam, piscis deglutivit. qui postea captus à piscatore; is gemmam in pisce exenterato repertam veteri restituit Domino.

Sardonychi dividuum nomen ex sarda, & onyche: unde Plinius lib. XXXVII, cap. VI: *Sardonyches, ut ex nomine ipso apparet, intelligebantur candore in Sarda, hoc est, velut carnibus ungue hominis imposito, & utroq; translucido. Talesque esse Indicas tradunt.* Proximè verò antecessit: *Claudius Cæsar smaragdos induebat, & sardonychas. Primus autem Romanorum sardonycho usus est prior Africanus, ut tradit Demostratus, & inde Romanis hanc gemmam fuisse celeberrimam.*

Asteriæ sive astroitæ colorem, & unde sic dicatur, aperit Plinius his verbis: *Candidarum dux est Pæderos, —— Proxima candicantium est asteria, principatum habens proprietate naturæ, quòd inclusam lucem pupillæ modo quandam continet, ac transfundit, cum inclinatione velut intus deambulantem ex alio, atque alio, reddens eademque contraria Soli regerens candicantes radios, unde nomen invenit, difficilis ad cælandum. Indicæ præfertur in Caramania nata.* Continuò hinc de astrio subdit: *Similiter candida est, quæ vocatur Astrios, crystallo propinquans, in India nascens, & in Pallenes littoribus intus à centro, seu stella, lucet fulgore lunæ plenæ. Quidam caussam nominis reddunt, quod astris opposita fulgorem rapiat, ac regerat.* Videmus, ut à Plinio Asterias, & Astrios, habeantur pro gemmis diversis. Sed non video, cur non iis potiùs accedam, qui eandem arbitrantur.

Addit deinde hæc quæ cerauniam esse astrii speciem ostendunt: *Ceranniam vocari, quæ sit* (astrios) *deterior: pessimam lucernarum lumini similem.* Et post pauca: *Est & inter candidas, quæ ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens. Ipsa crystallina splendoris cærulei in Caramania nascens. Albam esse Zenothemis fatetur: sed habere intus stellam coruscantem. Fieri & hebetes cerannias; quas nitro, & aceto maceratas concipere stellam, eam quæ post totidem menses elanguescat.*

Opalum his verbis celebrat Plinius lib. XXXVII, cap. VI. *Opali smaragdis tantùm cedunt. India sola & horum est mater. Atque ideo eis pretiosissimam gloriam compositores gemmarum, & maximè inenarrabilem difficultatē dederunt. Est enim in eis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare, & cuncta pariter incredibili mistura lucentia.* Ac eadem habes apud Isidorum lib. XVI. Orig. cap. XII. Ac ob tam gratum adspectum fortasse nomen ab ὀπὶ, h.e. visu. Sed cum lapis sit Indicus, verisimilius nomen esse Indicum, quòd clarè ait Isidorus. Est verò de eo insignis apud Plinium historia, his verbis: *Extat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius Senator est, filius Strumæ Nonii ejus, quem Catullus poëta in sella curuli visum indignè tulit, avusque Servilii Noniani, quem Consulem vidimus: illeq; proscriptus fugiens hunc è fortunis suis omnibus annulum abstulit secum: quem certum est sestertiis viginti millibus æstimatum.*

tum. Sed mira Antonii feritas, atque luxuria, propter gemmam proscribentis; nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis; cùm etiam feræ abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant. Postea subdit: *Hanc gemmam, propter eximiam gratiam, plerique appellant paderota.* Germanis similiter *vvehse* vocatur, h.e. pupillus; à gratia puerili, ut est apud Anselmum Boëthium lib. II. de Lapid. cap. XLVI. Valde versibus suis laudat Orpheus, qui *opallium* nominat. Gemmariorum de hoc opinio est, concurrere in eo vires rubini, smaragdi, amethysti, & jaspidis.

Opali species videtur Asterias sive Astroites, ut & vocat Agricola (1), sive lapis stellaris, Germanis *sternstein*: nempe à stellarum figura, quas natura scitè in eo expressit. Unde & possit videri achatis species: quia inter ejus genera stellatam reponit Plinius lib. XXXVII, cap. X. Nec semper tamen stellas habet; sed & figuram undarum, ac vermium. Aliter Germanis vocatur *sigstein*: nempe quia perhibetur adferre gestanti victoriam, quæ Germanicè *sieg*, à *segen* h.e. benedictio, quia victoria est à Domino. Vulgo dicunt *cati oculum*, vel *stellam Solis*. Marsilius Ficinus nuncupat *dracontium*, ab iis deceptus, qui putarent in Indiis eximi è capite draconis: quod falsum. Effoditur enim in Comitatu Tirolensi, & alibi. Aceto impositus huc illuc movetur: quod sæpius se comperisse ait Cardanus in VII. de Subtilitate. Hoc inde est, quod huc illuc agitetur ab humore acido, per poros se insinuante, atque urgente aëra inclusum, ut exitum quærat.

1] *lib. 6. de natura Fossilium, c.* II.

Erasmus, colloquio quod inscribitur Peregrinatio Religionis ergò; recenset præcipuas gemmas, & exponit caussas nominum à figura. De Adamante Simocatus probl. I. & 10.

Quæcunque verò de gemmis diximus, ac deinceps dicentur, ea de nativis intelligi cupimus. Nam quod ad gemmas Chymicorum, reponi in vitris debent. Habent quidem simile aliquid ob colorem, perspicuitatem, duritiem: sed viribus atque aliis, deficiunt.

Cæterum quàm diversè Hebræa gemmarum, ac lapidum Hebræorum nomina Græci, ac Latini interpretentur, dilucet ex his B. Hieronymi verbis lib. XV. in Jesaiam, cap. LIV: *Ubi nos diximus; Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptum est,* בַּפּוּךְ, *quod omnes præter* LXX. *similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comtæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos jaspidem, sequentes* LXX., *diximus; in Hebraico scriptum habetur* כַּדְכֹּד, *quod solus* καρχηδόνιος *transtulit. Pro crystallo quoque, in cujus loco apud Hebræos* אֶקְדָּח *legitur, Symmachus, & Theodotio* γλυφῆς, *id est, sculptura: Aquila* τρυπανισμοὺ *posuit; quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum sensum sonat.*

CAPUT

CAPUT IX.

Transitur à gemmis ad Lapides pretiosos, ubi primum locum sibi vendicant rari, duri, pulchri ast magni, *qui vel perspicui qualis amethystus, topazius, crystallus cujus vera recensetur origo, quidquid indicet mysticè: vel opaci, achates, hujus species oculus Beli; jaspis quæ aliquando inæstimabilis, quæque respiciat mysticè, ac ejus species heliotropium, nephriticus, & malachites qui gigni videtur ex chrysocolla; corallia è frutice-lapide. Sequuntur* rari, pulchri, parvi, sed molles, *hi vel colore blandiuntur, ut margaritæ, bezoar, vel figurâ grati, talis oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. Agmen claudunt* rari, parvi, duri, verùm deformes: *aëtices, chelidonius, lapis palumbellarum, & ovium anguinum.*

VIdimus de lapidum iis, in quibus concurrunt omnes conditiones, quas requiri dicebamus, ut aliquid gemma dici mereatur. Sunt alii, in quibus una desideretur: nempe vel parvitas, vel durities, vel pulchritudo. Ob quem defectum è gemmarum numero excluduntur, non tamen è lapidibus pretiosis. Primò igitur dicam de lapidibus raris, duris, pulcris; sed magnis. Deinde de raris, parvis, pulcris; sed mollibus. Denique de raris, parvis, duris; sed pulcritudinis expertibus. Illi primi generis, quia numero permulti; distinguentur à nobis in perspicuos & opacos. Perspicui sunt amethystus, topasius, smaragdoprasius, crystallus, & pseudoadamas Bohemicus.

Topazius non ἀπὸ τῦ τοπάζειν, h. e. quærendo, sic dictus; sed à Topazo, rubri maris insula: unde Dionysius Afer de Situ orbis:

—— Γλαυκιόωντα λίθον καθάροιο Τοπάζυ.

Glaucum lapidem splendidæ Topazi.

Crystallo quoque potiùs in gemmis est locus, quàm corporibus imperfectè mixtis. Valde enim falluntur, qui cum Plinio (1) crystallum putant non aliud esse, quàm glaciem diu in montibus servatam, tandemque in crystallum conversam. Quam sententiam merito rejiciunt Andreas Matthiolus in Dioscoridis lib. v, cap. cxvi, & Georgius Agricola lib. vi. de Natura Fossilium, cap. vii. Si enim ex aqua foret congelata igne liquesceret: at contrarium docet experientia. Nam si in ignem conjiciatur, superest tum calx sive terra: tum sal. Quamobrem licet etiam aqua ad ejus generationem sit opus; non tamen tam ex aqua est, quam terra eaque admodum tenui ac subtili, item sale, qui & ipse visceribus terræ continetur, & ad rerum omnium compositionem requiritur: ut argumento est, quòd lignis etiam & aliis combustis, cineres sunt salsi, quemadmodum lixivium indicio est. Cur vero crystallus nascatur figurâ hexagonâ, Anselmus Boëtius dicet lib. ii. de Lap.

1] *lib. 37. c. 2.*

Lap. & Gem. cap.LXXII. Inter cætera cryſtalli bona, de quibus poſtea dicam, eſt etiam, quod eo ex ſolis radiis ignem colligimus. De cryſtallo pauca, nec mala ut videmur, nos in Meteor. extrem. cap. de Nive. Fromundus tamen adverſatur lib. v. Met. cap. de Nive. pag. 324.

Quid vero in Apocalypſi, & alibi, in Scripturis, per cryſtallum, myſticè ſignetur: his verbis aperit B. Hieronymus lib. xv. in Eſaiæ, cap. LIV: *Portæ iſtius civitatis de lapide ſunt cryſtallo: qui ſcalpitur variis modis; quo lapide nihil purius eſt. Denique vehementiſſimis Alpium frigoribus, & inacceſſis Solis ſpeluncis, concreſcere aquæ dicuntur in cryſtallum, & tactu quidem lapidē, viſu aquam eſſe. Per quæ oſtenditur, eos, qui in foribus eccleſiæ ſunt, nullā debere ſorde maculari, ſed fidei eſſe puriſſima & dicere cum Propheta (1): A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: Beati mundi corde, quoniam ipſi Deum videbunt.* 1) Pſ. 118.

....

Vidimus de Diaphanis. Sequitur ut de opacis loquamur: quales achates, jaſpis, corallus.

Achates, & jaſpis colores habent eoſdem: ſed achates durior: mollior jaſpis, & ex craſſiori materie terreſtri, eoque & magis opaca. Indicus Achates omnium præſtantiſſimus. Plura de laudibus achatæ, vide apud Orpheum περὶ λίθων.

Achatæ genus eſt lapis, qui Beli oculus vocatur, Italis *Bellochio*, quia egregiè iride & pupilla oculum referat.

Multum jaſpidum pretium commendat, ſi natura habeant impreſſas imagines: uſque adeò ut quandoque inæſtimabiles ſint, ac pretium à ſolius venditoris arbitrio dependeat.

Quam variis locis jaſpis reperiatur, indicat his verbis B. Hieronymus in Ieſaiam lib. xv, cap. LIV: *Jaſpidum multa ſunt genera. Alius enim eſt ſmaragdi habens ſimilitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, & vocatur grammatias, quo omnia phantaſmata fugari autumant. Alius viridior mari, & tinctus quaſi floribus. Hunc in Phrygiæ monte Ida, & in profundiſſimis ſpecubus ejus naſci referunt: alium verò juxta Iberos, Hyrcanoſque, & mare Caſpium reperiri: & præcipuè juxta lacum Neuſin. Eſt & alius jaſpis nivi, & ſpumæ marinorum fluctuum ſimilis, & clementer, quaſi mixto cruore ſubrutilans.* Poſtea ſubjungit, quid per jaſpidem myſticè in Scripturis intelligatur: *Hoc diximus*, inquit, *ut univerſas gratias ſpirituales in Eccleſiæ propugnaculis intelligamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & poteſt cum ſponſa (2) dicere: Fratruelis meus candidus, & rubicundus.* 2) Cantic. 5.

Ubi cùm ait, per jaſpidem ſignari gratiam ſpiritualem, quę vanos fugat timores, eo reſpicit, quod antea dixerat, primo jaſpidis genere, quod γραμ-

ματίας vocavere, omnia fugari phantasmata: ut videatur verè vim hanc jaspidi tribuisse. Multum tamen metuo, ne fuerit deceptus: nec ali.... De jaspide copiosè Salmasius ad Solinum.

Jaspidis genus est Heliotropius sic dictus, quia si in vas, aqua plenum, Solisque radiis oppositum projiciatur, accedentem Solis fulgorem mutet sanguineo, ut ait Plinius lib. XXXVII. Nat. Histor. cap. CIV. Reperiuntur verò & tantæ magnitudinis, ut inde fiant Sarcophagi: quemadmodum videre est Brugæ post summum altare in templo cathedrali B. Donatiani. Ajunt tantam habere vim, ut gestantem præstet inconspicuum; quod etiam à Plinio ridetur.

Item nephriticus lapis jaspidis est genus, quod Belgis *kalsvve*. Vires ejus inferius recensebo.

Jaspidis quoque genus est malachites sive malachites, sic dictus à malvæ colore, quæ Græcis μαλάχη. Plinius lib. XXXVII, cap. VIII: *Non translucet molochites, spissius virens, à colore malvæ nomine accepto, reddendis laudata signis, & infantium custodia quodam innato contra pericula ipsorum medicamine.* Quod postremum planè, qualia illa esse magorum solent. Videtur gi-
1) *lib. 2. de Lapid. c. III.* gni è chrysocolla; eamque opinionem firmat, quòd Anselmus Boëtius (1) scribat, habere se frustum ex malachite & chrysocolla coalitum: unde colligit chrysocollam esse malachitæ matrem.

Corallium initio est frutex; cum succus, ut sic dicam, lapidificus penetrat, unde fit durior, duriorque, donec amittat ligneam naturam atque emoriatur, neque jam ulterius sit frutex, sed lapis. Nec enim standum veteri opinioni, ligneæ esse naturæ sub aquis; lapidescere, ubi fuerit mari extractum. Quod placuit Nasoni lib. IV: ubi narratâ Persei, & Andromedæ fabulâ, virgisque in mare jactis, ac mox indurescentibus, subjungit:

Nunc quoque coraliis eadem natura remansit,
Duritiem tacto capiant ut ab aëre, quodque
Vimen in æquore erat, fiat super æquora saxum.

Imò hoc poëtarum, aut vulgi somnium amplexus etiam fuit Ambrosius lib. V. Hexaem. cap. XI. ut mens nostra ad Deum se suberigat, speculari jubet, *Quomodo non indecorus lapis corallium in mari herba sit, si in aërem transferatur, lapidis firmitate solidetur.*

Ab hac natura λιθόδενδρον vocatur. Κοράλλιον nuncupat & Orpheus περὶ λίθων, & Theophrastus libello similiter inscripto. Excrescit ad longitudinem hominis. Maximè expetitur id, quod est coloris rubri: sed priusquam eo pertingat, varios subit colores. Nam non modo est quod palleat, sed etiam subflavum, cinereum, fuscum, viride: haut aliter ac in malis videmus colores mutari. Si à viro gestetur, melius ruborem servat, quàm si à femina; quod inde est, quia puriores à viro vapores exeant. Atque hoc illo

etiam

etiam firmatur, quod pallescat, livescat, variè maculetur gestatum in periculosis morbis, quomodo & mutatione coloris indicat imminere morbum, vel etiam mortem. Sed colore amisso eundem recuperat, si lavetur urina veteri puerorum, vel sinapi semine obruatur & aliis modis: quos enarrat Anselmus Boethius lib. II. de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIV. Plura si voles, Plinium adi lib. XXXII, cap. II, & quæ adversus eum Petrus Matthiolus disputat ad Dioscoridis lib. V, cap. XCVII.

Actum hactenus de lapidibus pretiosis, qui conditiones omnes habent gemmæ, præterquam quod non sint parvi. Accedo nunc ad alterum genus: ubi durities deficit. Quales, ut ob mollitiem, non sunt gemmæ, ita pretiosi tamen lapides; quia parvi, rari, pulcri. Horum pulchritudo vel in colore consistit, vel in figura. Prioris generis sunt margarita, & bezoar, de quibus agam, cùm seorsum loquar de lapidibus, qui in animalibus reperiuntur. Posterioris generis sunt oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. De cati oculo dictum in opalo. Glossopetra est, quam Cardanus vocat glossidem. Male aliqui cum ceraunio lapide confundunt. De umbilico marino, agam in aquatilium lapidibus. Lapis Judaicus, aliter dicitur Syriacus, & Tecolithus q. d. lapidem liquefaciens. Nec in Syria modo, sed etiam in Silesia, invenitur. Vide de eo Dioscoridem lib. V, cap. V. & ibidem Matthiolum. Item Plinium lib. XXXVII, cap. X, Aetium lib. II. Tetrabibli, cap. XIX, & Andream Cæsalpinum lib. II. de Metallicis, cap. XLV. Trochites à rotæ similitudine sic vocatur, ac nunc albus est, nunc cinereus, nunc luteus, digitum transversum latus, ac tertia solum parte crassus.

Superest tertium lapidum pretiosorum genus: nempe qui rari, parvi, duri, sed deformes. Ob quem solum pulchritudinis defectum, excluduntur è gemmis. Hujusmodi est aëtites, qui in aquilæ nido reperitur: unde & nomen. Plinius lib. XXXVI, cap. XXI, quatuor ejus genera recenset: in quarti generis alvo callimum ait inveniri. Accuratius de hisce Anselmus Boethius lib. II. de Gemmis, cap. ...

Etiam huc referunt pantarben: eumque ajunt haut aliter trahere aurum, quam magnes ferrum. Sed de isto ambigunt alii, an sit in rerum natura.

Pertinent huc quoque chelidonias, lapis palumbellarum, & ovum anguinum. De quibus in animantium lapidibus dicetur.

CAPUT X.

De Lapidibus mediæ inter pretiosos & vulgares naturæ, ac primo quidem raris & parvis, sed mollibus ac deformibus: quales morochthus sive galaxias, à quo galactites parum differt; enhydrus, hystericus, Malaccensis è felle porci, aliisque animantium de quibus hic obiter.

DE gemmis dictum, & aliis lapidibus pretiosis. Accedo ad secundum lapidum genus, quod mediæ est naturæ inter lapides pretiosos, & vulgares. Hujusmodi lapides duûm sunt generum; aliqui enim propiùs à pretiosis, aliqui longius abeunt. Propius illi, quibus ex quatuor gemmarum conditionibus, raritate, parvitate, duritie, & pulchritudine, duæ quidem conditiones adsunt, duæ verò desiderantur. In quo differunt à pretiosis: ubi una solum deficit conditio è tribus postremis. Sed sic has quatuor conditiones capere oportet, ut semper adsit raritas, qua sine non medii, sed ultimi sint generis. In hoc mediò genere primùm obtinent locum rari, ac parvi; sed molles, ac deformes: alterum autem rari, durique, sed magni, ac deformes: tertium verò rari, ac pulchri, sed magni, ac molles, Primi generis sunt morochthus, enhydros, & lapis hystericus.

Morochthus, sive leucophragis qui & galaxias sive graphis, in Ægypto invenitur, teste Dioscoride lib. v. de re Medica, cap. CIX. Item in Saxonia, secundum Georgium Agricolam lib. v. de Natura Fossilium, cap. VI. Germanis dicitur *milchstein*, quod exprimit græcum γαλαξίας. Sic verò dicitur à succo lacteo, qui ex eo exprimitur. Quamquam interdum is non tam lacteus, quam cinereus. Sed possumus illum lactei succi galactiten vocare; illum cinerei, morochthum; uti melititen, si succus sit mellei saporis. Vide & de eo Aetium lib. II. Tetrabibli, cap. XVI. Matthiolum ad locum Dioscoridis memoratum, & Andream Cæsalpinum lib. II. Metallicorum, cap. LX. Nec multum à morochtho, sive galaxia, differt galactites, qui & ipse Germanis vocatur *milchstein*. Aliter hic leucas, vel leucogea, atque aliis etiã nominibus vocatur. Vide de eo Dioscoridem lib. v, cap. CVII, & Galenum lib. IX. de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Lapis enhydros, sic dictus, quia in se continet aquam: uti alius lapis geodes vocatus, quia in se continet terram, vel arenam. Est planè rotundus. Plinius meminit lib. XXXVII, cap. XXI. Lapis hystericus, sic vocatus, quia hystericis medetur, ex nova Hispania adfertur. Niger est, politus, majorique ex parte, teres, ac rotundus. Huius etiam generis sunt lapis Malaccensis è felle porci, vel hystricis, item ille ex animali bulgolta: præterea lapis è capite piscis mainati: item piscis tuberonis: adhæc lapis caimanum, qui è lacertorum ventriculo: & bufonius qui vulgo crapaudinus. De quibus omnibus dicam, cum loquar de lapidibus, qui in animalium corporibus gignuntur.

CAPUT XI.

De Lapidibus mediæ inter pretiosos & vulgares naturæ secundi ordinis, raris ac duris. Qualis ante alios magnes cujus miranda pleraque enumerantur.

Et

ET hujusmodi quidem sunt lapides mediæ naturæ primi ordinis: puta rari, ac parvi, sed molles, ac deformes. Alter ordo eorum est, qui rari, durique; sed magni ac deformes: quos inter, propter effectus mirandos, magnes sibi principem vindicat locum.

Magnes sic dicitur, quia effodiatur in Magnesia, non illa Asiatica ad fluvium Mæandrum, à Persarum rege Themistocli data in panis usum: sed neque illa ad Sipylum montem; verùm Thessaliæ regione, quam Plinius Magnesiam Macedoniæ appellat. Sic enim legendum; ac similiter postea Magnesiam Asiæ dicit. Macedoniæ autem ait, eos secutus, qui Thessaliam Macedoniæ accenserent. Scitè de hoc lapide Plinius lib. XXXVI, cap. XVI: *Quo nihil mirabilius, nec alia in parte natura major improbitas. Quid enim lapidis rigore pigrius? Ecce sensus, manusque tribuit illi. Quid ferri duritia pugnacius? Sed cedit, & patitur moras. Trahitur namque à Magnete lapide domitrix illa rerum materia, ad inane nescio quid currit, atque ut propius venit, adsistit, teneturque, & complexu hæret.* Ab eo, quod ferrum attrahat, aliter sideritis vocatur. Nec tamen omnes ferrum trahunt, sed quidam solùm ostendunt mundi plagas. Sanè ille è Magnesia Asiæ non attrahit ferrum, ut postea Plinius subjungit. Addit & esse magnetes, qui alterum magnetem attrahant. Quales mihi necdum videre contigit. Vide ibidem, quæ ex Sotaco refert de aliis etiam, ubi crescit, locis, item de discrimine maris, qui majorum virium, & feminæ, quæ viribus exiguis, vel nullis: item colore vario, qui aliis rufus, aut niger; aliis candidus. Nulli verò magnetes plus virium habent, quam qui circa ferri fodinas reperiuntur, ac colorem referunt ferri. Imò etiam effodiuntur magnetes plus ferri habentes, quàm lapidis.

Nec in maritimo solùm itinere, sed ob hanc vim etiam in terrestri locum habet: ut in Arabiæ desertis: ubi, ut ex relatione Ludovici Barthemæ Simon Majolus, Episcopus Vulturariensis refert lib. I, cap. XIII, *cum undique arenæ sint levissimæ, nusquam rectum iter haberi potest: quandoquidem illæ commotæ ventis perinde fluctuare videntur, ut mare: Itinerantes igitur inter ligneas arcas se condunt, dorsisque camelorum deferuntur. Quin ibi quoque, sicut & mari, itinera diriguntur.*

Gravis est quæstio, perobscura, unde sit quod magnes attrahat ferrum, vel puriorem eius portionem chalybem. Non quidem inficior si maior sit magnes ferro, hoc ab illo attrahi: sin minor, ipsum accurrere ad ferrum. Magis tamen vis inest magneti, quam ferro, ut arguit, quòd ferrum tum demum attrahit ferrum, si prius magneti affricetur. Præterea magneti tanta est attrahendi vis, ut ea penetret per lignum, lapidem, vitrum. Sanè vidi vim eam exercere, etiam cum murus esset intermedius. Nempe ut lux per vitrum, sonus per corpus opacum: sic magnetis vis transit per murum interiectum.

Multorum ea opinio est, hoc inde esse, quòd magnes nutriatur spiritu exeunte è ferro. Atque hoc eo adstruunt, quòd in ferri fodinis melius ac vividius se habeat: contrà ferrum ei propinquum rubigine obducatur. Interea scrupulum injicit, quòd magnes quandoque ferrum aversatur una parte; si alteram ostendas, eam amplectitur. Atqui non apparet caussa, cur una magis parte, quam altera, exposcat alimentum. Etsi igitur verum putamus, ex magnete spiritum exire amicum spiritui ferri, non tamen hoc omnem tollit difficultatem, ac omnino occultius quiddam subesse existimandum.

Ecce alteram etiam quæstionem. Nam in obscuro etiam est, cur magnes mundi plagas ostendat, ac eandem vim communicet ferro. Quæ vis priori facultate nobilior videtur. Quid enim magis mirandum, quàm magnetem ex filo suspensum, vel vasi aquæ pleno impositum super assem levem, utcunque manu circumagas, simulac & tu movere desieris, & ille moveri, parte una septentrionem spectare, altera occidentem? & ut sexcenties id fiat, eandem semper partem esse, quæ feratur ad septentrionem; unde *borealis* vocatur: partem adversam semper spectare notum, quæ inde dicitur australis. Conjectabat Clarissimus præceptor meus, Petrus Molinæus (1), *totius terræ massam trajectam esse ingenti trabe magnetis à polo ad polum; & singulas magnetis partes habere eandem cum toto inclinationem.* Utcunque id fuerit, saltem videtur ratio horum petènda à situ, quo magnes fuit in terris. Quæ pars tum boream spectabat, sic affecta est, ab ea mundi plaga, ut eandem postea eidem plagæ applicet, unde vires est consecuta. Imo si grandem magnetem in multas partes redegeris, quæque particula hanc naturam retinet, non obscuro indicio spiritum magnetis in hoc sequi spiritum universi, sive animam mundi, unde spiritus ille, qui magnetis est proprius.

(1) *lib. 5. Physicorum, cap. 4.*

Quod verò Plinius ait etiam magnetem esse, qui ferrum repellat, id puto profectum ab iis, qui magnetis naturam non caperent satis. Nullus enim magnes ferrum abigit, nisi quòd parte australi se retrahat.

Nec tamen putandum magnetem exactè ostendere polos mundi, nam verius est ostendere polos suos, qui XXIII. gradibus à polis mundi distat. Atque hoc ex nauticis Hollandorum observationibus dilucet.

Fallit verò Theophrastus Paracelsus, cum ait, posse magnetis vires mirificè augeri, usque adeo etiam, ut clavum parieti infixum extrahat. Hoc facere si sæpius ignescat, ac deinde ignea vis Martis oleo exstinguatur. Quippe magnes ignitus amittit attrahendi ferri facultatem: quasi spiritus, ac vitalis vis evolasset, nec aliud ulterius foret, quàm quiddam cadaveri simile. Sed quod ajunt idem fieri, si ceparum, vel allii succo illinatur, id secus esse scit Neptunia Hollandorum proles, quæ cum cibos istos in deliciis habet,

bet, crebram habet experiundi hujus facultatem. Apud Plinium quoque legimus, quomodo adamas appositus, impediat magnetem, quo minus attrahat ferrum. Quod & Marbodæus memorat. Anselmus Boethius (1) arbitratur, hanc opinionem inde ortam, quod adamas à magnete, parte sua boreali contactus, abigat partem adamantis borealem. Sanè adamantem, si contigerit magnetem, ad Septentrionem volvi; partem verò obversam, ad Meridiem propelli, uti fit in magnete; prodidit quoque Joannes Baptista à Porta Neapolitanus.

1) *lib. 2. de Lap. & Gem. cap. 252.*

Iam quid de eo dicemus, quod magneti etiam vim tribuunt animi sensa significandi alteri, qui centenis, vel ducenis distet millium passibus? Id verò pernegamus. Artificium quo id posse contendunt, abunde perpendi: atque id eo lubentius, quia viri in dignitate constituti, & rerum Indicarum gnari, hoc mihi persuasum vellent. Quibus satis occurri à me putavi iis, quæ contra differit Anselmus Boetius lib. II. de Lap. ac Gemmis, cap. CCLIV (2). Præcipuum est, quod acus magneti affricta, nunquam ultra quatuor plus minus passus vim suam exerat.

2) *pag. 464. & seqq.*

Ajunt & eam esse vim Magnetis, ut capulum ferreum, vel aliud grave corpus in aere sic possit sustinere, ut nec superne aliquid appareat, unde dependeat, nec inferius, quod sustineat. Nempe quia plusculo intervallo, & superiùs, & inferiùs magnes sit, qui utrimque pari attrahant virtute. Sed enim parum id verisimile est, propterea quod aer ille, per quem utrimque exit è magnete attrahendi vis, non eodem se modo semper habet, cum flatu dissipetur. Dinocratem objiciunt, qui sic orsus erat Arsinoes templum ædificare, ut ferrum, in quo Arsinoes simulacrum, in aëre penderet. Sed Plinius qui id narrat, addit, non perfecisse hoc, quia mors & Ptolomæi, qui jusserat, & ipsius Dinocratis, intercessit. Præterea ajunt signum Solis, Alexandriæ sic se habuisse, sepulcrum etiam Muhamedis inter duos magnetes ita sustineri. Sed de utroque fallunt & falluntur: quemadmodum ostendi lib. I. hujus operis de Theologia gentili, & Physiologia Christiana, cap. XXXI.

Rejiciendus verò error illorum, qui putant, in India, & circa mare rubrum, naves non compingi clavis ferreis, sed ligneis, quia alioqui illis periculum foret à monte magnetico, ferrum attrahente, in freto Anian, XVII gradibus distante à polo Arctico, atque ad centena aliquot passuum millia, vim suam transfundente. Nam de monte ejus loci res minimè est explorata. Deque caussa, cur gentes memoratæ non clavis utantur ferreis, plane eos ratio fugit. Nam vera, cur id faciant caussa est, quia in terris, quibus degunt, nonnisi maximis impensis, possint sibi comparare ferrum, at liquorum sit abunde; ac præterea non indigeant navibus grandibus, sed sufficiant cymbæ, ad pisca-

piſcationem, vel merces hiberno per canalem tempore, æſtivo autem per mare rubrum transvehendas: quod ſumtu fit exiguo: quia, ut dixi, nonniſi ligneis utuntur clavis, ac funibus quibus naviculas conſtringunt. Nec tamen iis locis deſunt naves onerariæ, vel triremes: ſed aliis è terris advectæ.

Jam quantus in Geographia, ſive chorographia, & topographia magnetis uſus eſt ad ichnographiam? Quod artificium luculentè tradit Anſelmus Boethius lib.II. de Lapp. & Gemmis, cap.CCLIV.

Cardanus in ſeptimo de ſubtilitate meminit & magnetis carnei, ſic dicti quia haut aliter attrahat carnem, quam magnes ferrum. Sed is lapis non magis hoc nomen, quam terræ meretur. Eſt enim mediæ naturæ inter lapides & terras: quodque carnem videatur attrahere, ubi linguæ admoveris, hoc inde eſt, quia & lingua, & lapis ille, naturæ ſint poroſæ. Facilè igitur & humor linguæ ſe inſinuat in poros lapidis, & lapidis partes mollicellæ in poros linguæ. Anſelmus Boethius (1) refert ad Oſteocollam.

Quæ ſcribunt de magnete trahente aurum, vel alio attrahente argentum, ſatis ſunt incerta.

1) *lib. 2. de lapp. & gemm. cap. 255.*

CAPUT XII.

A magnete itum ad alios ſecundi ordinis lapides; onychem, ſmyriten, lapidem Lydium, brontiam, belemniten.

SUnt præter magnetem, & alii in illis mediæ naturæ, ſecundi ordinis lapides: ut onyx, ſmiris, lapis Lydius, ceraunia, ſive brontia, belemnites, ſive dactylus Idæus. Onyx nunc eſt genus alabaſtri colorem unguis humani referentis; nunc gemma eſt ejuſdem coloris. Differt vero gemma ab alabaſtritæ genere, quod hoc uſtile ſit, gemma non item.

Smiris lapis, Dioſcoridi σμύρις, ut vulgo quidem legitur; vel potius σμίρις, ut eſt apud Heſychium; qui addit, ᾗ τὰς ψήφους οἱ δακτυλιογλύφοι σμήχουσι. *quo gemmas ſculptores earum atterunt.* Adeo vero durus eſt, ut non minus eo, quam adamante, ſcindatur vitrum. De lapide Lydio nos in Oratoriis p.118. Vide & H. Stephan. 7, lib. 6.

Ceraunius lapis, vel ἁπλῶς ceraunia, vel brontia creditur in nubibus generari, & dejici cum fulminat, ac tonat. Nomen à κεραυνὸς, *fulmen*, & βροντὴ, *tonitru*. Aliis vocatur lingua natricis, ac Cardano ophioglosſus. Nempe quia linguam refert. Alii comparant cum ſagittæ aculeo. Sub terra quandoque invenias. Ac Ulyſſes Aldrovandus in ſecundo Ornithologias (2) refert, ſe quendam denticulatum in Muſæo adſervare. Eum cæli tempeſtate dejectum fuiſſe prope quercum in agro Bononienſi: defixumque in ſolo ad tres amplius cubitos. Germanis vocatur *donderkeil*.

2) p. 165.

Be-

Belemnites, vel dactylus Idæus, qui & ceraunites. Belemnites dictus à figura sagittæ, quæ Græcis βέλεμνον. A magnitudine & colore digiti, qui Græcis δάκτυλος, nominatur *Dactylus Idæus*: eo autem *Idæus* quia invenitur in Cretæ monte Ida; ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Si longus sit sesquipedem circiter, vocatur *ceraunites*; quasi telum sit fulmineum, à κεραυνὸς, fulmen.

CAPUT XIII.

De lapidibus mediæ naturæ, tertiique ordinis, sive colore sese commendantibus, quales alabastrites, & lapis Armenius circa quem de vera differentia lapidis lazuli: sive figurâ, ut ammites, & astroites.

TErtium in mediæ naturæ lapidibus locum dabamus raris ac pulcris, sed magnis ac mollibus. Horum pulchritudo vel est ratione coloris, vel figuræ. Coloris ratione, alabastrum, & lapis Armenus.

Alabastrites duritie exsuperat marmor: unde rectius ab eo distinguitur, licet inter ejus genera annumerent veteres. Nec ignoro, etiam alabastrum inveniri adeo molle, ut cultro sit sectile: sed hoc potius est gypsum, vel marmor incoctum, & imperfectum. Primo enim est molle prorsus: sed magis magisque indurescit. Candidus alabastrites nascitur in Thebaide, Ægypti regione, item in Tauro monte, cujusmodi Lydinus vocatur; ad hæc coralicius, qui candore ebur refert; Thebaidos ille in Ægypto, candidus, sed guttis aureis interstinctus, collyriis utilis. Et tot aliis in locis nascitur, quos memorare supersedeo, ne actum agam. Vide eos, qui de gemmis scripsere.

Lapis Armenus colore convenit cum lapide lazuli, sive azuli. Imò Serapio eundem utrumque lapidem putavit: ut argumento est, quòd non agat de iis distinctè, sed solum de lapide lazuli: cui ea attribuit, quæ de lapide Armeno referuntur à Dioscoride, & Galeno. Avicenna autem diversis locis de utroque agit: interim ita, ut propemodum eadem de utroque tradat. Omnino autem lapides sunt diversi, quandoquidem Armenus lapis frietur in pulverem: lazuli lapis planè sit durus. Nisi & veteres ipsi in vocabulis hic non semper convenere: quod sæpe in aliis factum. Sanè lapidem Armenum, de quo nunc loquimur, tantæ esse duritiei scribit Stephanus sive Hermolaus Byzantius, libro de Urbibus, ut inde etiam sigilla fiant. Atque ex his liquet magnam habere convenientiam lapidem lazuli, & Armeni. Addo his etiam molochiten. Sanè tribus hisce inest vis purgandi. Ac Anselmus Boethius in secundo de Lapidibus & Gemmis, cap. CXLII ait, sibi lapidem esse ex tribus istis concretum. Mirum verò quod cum Armenius dicatur, Armenii tamen lapidem eum ignorat. Qua de re vide Garziam ab Horto lib. I. Aromatum ac Historiæ Simplicium, cap. LV.

Hujus etiam loci succinum putatur, quia rarum & pulchrum, sed magnum & molle. Verum iis adsentimus, qui referre malunt inter succos concretos: qua de re actum cum de bituminis generibus tractaremus.

Hæc de lapidibus magnis & mollibus, sed raris & pulcris, idque ratione coloris. Ratione autem figuræ pulchri sunt ammites, & stellaris. Ammites fit ex arenis unde & nomen, sic compositis, ut similis videatur piscium ovis. Magnitudine differunt. Quidam æquant magnitudinem pisi, vel orobi; quidam seminis milii, vel papaveris.

Stellaris lapis, sive Græco nomine Astroites, ut Georgius Agricola (1) vocat, tantæ est elegantiæ, ut etiam in annulis gestetur. Propriè hoc nomen ei convenit, quando continet stellulas: quæ lapide ipso, (qui candidus, vel subcinericius, vel canus, vel fuscus) ad nigrum magis colorem accedunt. Quandoque autem pro stellulis in eo videas vel rosas, vel undarum fluctus, vel hæc universa.

1) *lib.6. de Natura Fossilium, cap.11.*

CAPUT XIV.

De lapidum, qui mediæ sunt naturæ inter pretiosos ac vulgares, quarto genere, ut sunt amiantus, hæmatites, schistus, & Assius lapis.

HActenus egimus de priori genere lapidum mediæ naturæ; ubi ex quatuor conditionibus in gemma requisitis duæ adsunt, ac totidem absunt. Venio nunc ad alterum genus, ubi tres desunt conditiones, solaque adest raritas; absque qua esset, non jam medii ordinis haberentur, sed in numero forent lapidum vulgarium. Agendum igitur de lapidibus raris quidem, sed magnis, mollibus, ac deformibus. Quales sunt amiantus, hæmatites, schistus, Assius lapis, gagates. Quos quia prius genus, quod duas gemmarum conditiones habet, tripartitum erat; quartum lapidum mediæ naturæ genus vocare possumus.

Amiantus, ἀμίαντος, ἀπὸ τοῦ μιαίνεσθαι, quod est *inquinari*; quia nimirum, in ignem conjectus, non absumitur, sed purior exit, splendidiorque. In cypro, sed fuscus nascitur; teste Dioscoride. Perperam vulgo confundunt cum asbestino Indiæ lino. Ut etiam factum à Petro Andrea Matthiolo in Dioscoridem lib. v, cap. cxiii; Anselmo Boëtio lib. ii. de Lapidibus & Gemmis, cap. cciv. De asbestino lino Plinius lib. xix. cap. i. De lapide amianto idem sic scribit lib. xxxvi, cap. xix: *Amiantus, alumini similis, nihil igni deperdit. Hic veneficiis resistit omnibus, privatim Magorum. Gaoden ex argumento appellant, quoniam amplexus est terram. Oculorum medicamentis utilissimus: item mammarum, ac testium vitiis.* Ubi vides nihil addi de eo, quod vulgo creduntur Romani lino ex hoc lapide in crematione cadaverum discrevisse cineres defuncti à cineribus

ligno-

lignorum. Et profecto fabula est. Porrò quia lapis hic amiantus igni non comburitur, sed purior redditur: atque in eo lineæ quædam intercursent, ut in ligno fit: hinc istis argumentis agyrtæ solent simplicioribus imponere, amiantumque venditantes pro particula ligni è Cruce nostri Salvatoris: ut est apud Antonium Musam Brassavolum Ferrariensem.

Hæmatites, si Theophrastum audimus lib. περὶ λίθων, sic vocatur, quia referat *αἷμα πεπηγὸς, sanguinem concretum*, quem *cruorem* dicimus. non verò quia si teratur, emittat succum sanguineum; nec item, quia sanguinem sistat. Quinque ejus genera statuit, antiquus scriptor Sotacus: quæ ex eo memorat Plinius lib. XXXVI, cap. XX. Hodie verò vix est, ut amplius quam duorum generum notitia sit.

Schistus, hoc est scissilis lapis, tum friabilis, tum scindi facilis; ut nomen indicat. Sæpe nigricat: sed optimus, si crocei sit coloris. Scinditur in laminas rectas, quo differt à talco. Meminit hujus lapidis Plinius lib. XXXVI, cap. XX.

Assius lapis sic dicebatur ab Asso Troadis: unde apportabatur: ut cognoscimus ex Plinii lib. XXXVI, cap. XXVII. Non durus est, sed laxus, ac friabilis, ac colore topho similis: ut docent Dioscorides lib. V. rei Medicæ, cap. XCIX, & Galenus lib. IX. de Simplicium Medicamentorum facultatibus. Hujus etiam loci fuerit gagates, si rectè inter lapides refertur à multis. Sed potiùs succini esse genus dixi, cum agerem de succis concretis.

CAPUT XV.

De lapidibus vulgaribus, magnis duris, & pulcris, in quibus principatus est marmori, cujus varia recensentur genera candidum, nigrum quo & lapidem Lydium, ac Alabandicum referas, flavescens, rubrum, viride, durum, & minus durum. Post id locus saxo, coti, silici, pyrita.

ABsolvi, quæ dicere habui de lapidibus pretiosis, & illis mediæ inter pretiosos ac vulgares naturæ. Nunc proferam ea, quæ pertinent ad lapides vulgares, sive qui frequentes se offerunt. Sunt hi duplices; parvi, vel magni, parvi, vel duri, ut pseudamas Hungaricus: vel mollis, ut lapis fellis, oculi cancri, lapis cyprini, sive carpionum: item percæ, & limacis. Sed de hisce omnibus agam in lapidibus animalium, quos junctim postea exponam. Est & in frequentibus, ac mollibus, lapis, quem spongia continet. Candidus is, ac friabilis, inque succum solvitur lacteum frangendis renum ac vesicæ calculis perutilem: unde & lapis ipse κυστεόλιθος appellatur. Fortasse de hoc etiam aliquis existimet, inter vel post animalium lapides agi potuisse: cùm intellectum spongiæ tribuat Plinius lib. IX, cap. XLV; & Aristoteles etiam inter zoo-

phyta retulisse videatur. Sed de isto quid statuendum sit, exposuimus in quarto hujus operis, cap.XIII.

Accedo ad lapides frequentes, & magnos: qui & ipsi vel duri, vel molles. Duri vel nitent, vel nitoris sunt expertes. Prioris generis est marmor.

Marmor à Græco μάρμαρον, sive adjectivè μάρμαρος, *splendens, fulgidus*, à μαρμαίρω, *candeo, splendeo*. Hesychius, μάρμαρος, λευκὴ λίθος. Nascitur è terra subtili, ac aqua, & exhalationibus eam subeuntibus, idque plurimùm sale, nitro, aliove liquore metallico tinctis, posteaq; magnam partem vel exsiccatis, vel foras expressis; unde est induratio: quæ tamen minor, cùm effoditur. Erutũ enim magis indurescit. Nec tamen æternùm durior redditur: sed longa die exeditur, molliusque fit: imò tandem in terræ naturam redit.

Primus apud Ephesios marmor reperit Pixodorus pastor. Cùmque eam rem civibus suis nunciasset, quibus in animo erat Dianæ ex marmore ædem exstruere, ob lætum hunc nuncium, pro Pixodoro dictus Evangelus, honorique ejus festum institutum, quod Εὐαγγέλια dixere: ut pluribus refert Vitruvius lib.X, cap.VII. Meminere verò ejus festi, Aristophanes, Xenophon, Isocrates, Plutarchus, atque alii.

Marmoris maculæ, ac varii colores, sunt inde, quòd partium, è quibus coagulatur, per temporis intervalla fiat accessio, & exhalationes vehiculo aquearum subeuntes, generis sint diversi.

Quanta sæpe sit marmoris magnitudo, ac moles, argumento est, quod inde etiam sint montes toti, ac scopuli marini.

Varia autem sunt marmoris genera. Quoddam est album, ut est lapis Parius. Quoddam nigrum, ut basaltes, & Lydius lapis. Quoddam nunc album, nunc nigrum: ut ophites: quoddam rubrum, ut porphyrites: quoddam viride, ut Lacedæmonium.

Parius lapis sic vocatur à Paro insula, marmore hoc inclyta. Memorant poëtæ prope omnes; in his Horatii illud

Vrit me Glyceræ nitor
Splendentis Pario marmore purius.

Nec tamen semper marmoris genus. Quandoque intelligitur sarda: quæ in eadem insula nascebatur, auroque etiam, quod in marmore non puto locum habere, includebatur. Unde Maro:

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum, Pariusve lapis, circumdatur auro.

1] *lib.36, cap.5.* Parius lapis aliter dicebatur *Cychnitis*: nempe (Plinii (1) verba sunt) *quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, ut autor est Varro.*

Basaltes nigrum est marmor. Ejus varia sunt genera. In his veterum marmor Numidicum: unde M. Lepidus, Catulli in Senatu collega, primus omnium in domo limina posuit, magna reprehensione: ut ait Plinius lib. XXXVII, cap.VII. Item huc pertinet Lapis Lydius, qui & Chrysitis, & basanus. Vide-

Videlicet, quia hoc aurum exploretur. Item hujus loci est Alabandicus, quippe niger, sed ad purpuram vergens. Inveniebatur Mileti, igni liquatur, ususque ejus pro vitro erat.

Ophitis duo sunt genera; candidum unum, alterum nigrum, prius molle, alterum durius; ut ex Plinio videmus lib.XXXVI, cap.VII. Sed postea meminit ophitis, quæ tertii generis videtur, quod cinerei sit coloris, ac *tephria* appellatur. Quomodo utrumq; conciliâris Plinium cum Dioscoride; qui lib.V de re Medica, cap.CXIX, tria ophitis genera statuit, unum ponderosum, ac nigrum; alterum coloris cinerei punctis distinctum, tertium lineis albis.

Phengites quandoque flavescit ac transparet. Etiam Seravitiæ in Italia marmor est melleo colore, ac terebinthino. Germania item flavum habet marmor. Etiam fulvo colore vàriegatur, quod dicitur πυῤῥοποίκιλον.

In rubri marmoris genere principem locum tenet porphyrites Ægyptius ob duritiem & splendorem, ac si candidi puncti intercurrant *leucostictos* vocatur; ut est apud Plinium lib.XXXVI, cap.IX. Rubet etiam Thebaicum marmor: sed aureis punctis interstinguitur. Rubrum item, sed nigris punctis distinctum effoditur circa Syenem Thebaidos.

Inter virida marmora Lacedæmonium fuit; ut auctor nobis Plinius lib. XXXVI, cap.VII. Ait vero fuisse interstinctum maculis minutis. Vide & quæ ibidem adfert de Augusto, ac Tiberio marmore. Subviride item Thyites, in Æthiopia nascens: de quo Dioscorides lib.V. rei Medicæ, cap.III.

Nullius verò æquè interest marmoris nosse naturam quàm sculptoris. Qua de re sic Cæsar Bullingerus lib. II. de pictura & statuaria, cap. VII: *Nisi penitus sculptor filum marmoris, & venam, scienter exploret, & ferro sequatur; in irritum laboret. Michael Angelus Romæ sexagenarius corpore imbecillo, è durissimo marmore plus squamarum, & scoriæ, scalpro, quadrante horæ dejiciebat, quàm quatuor alii juvenes, & valentes marmorarii duabus horis diruere potuissent; quia filum marmoris sine errore sequebatur.* Pluraque de marmore, & variis ejus generibus inibi vide, & cap. seq.

A marmore venio ad lapides vulgares magnos, duros, sed materiei impurioris, nec vel colore, vel figura commendabiles. Ut sunt saxum, & silex. Quo & cos, ac pyrites referuntur.

Saxorum varia sunt genera. Inter ea sunt saxum arenarium, crustosum, calcarium, aliaque, Arenarium nunc ex crassis arenis validè compingitur: nunc ex tenuibus ita molle fit, ut digitis conteratur. Sed posterius genus pertinet ad lapides molles, de quibus cap. sequenti.

Crustosum finditur in crustas, quas Belgæ vocant *schalien.*

Calcarium vocant, unde fit calx. Sed priùs uri oportet. Atqué ab ustione hoc retinet, ut si aquâ frigidâ perfundatur, incalescat. Siquidem

ἀντιπερίστασις (1), quæ contrariarum est qualitatum pugna, calcem potentiâ calidam in actum deducit. Nempe ita hic comparatum est, uti cum vero sulfuris oleo, quod aquæ frigidæ mistum usque adeò eam calidam reddit, ut vitreamen, cui inest, vix manu possis continere.

1) *quasi dicas circumobsistentia.*

E saxo fit lapis, qui ab usu molaris vocatur. Videtur è minutis constare silicibus, & arena subtiliori.

Cos unde sit, origo indicat. Nec enim est ἀπὸ τοῦ κόπτειν, etsi ferrum acuat: sed ut à *caudex* est *codex*, à *caurus*, *corus*; ita quia ex caute aptaretur, *cotem* appellarunt. Varia cotis genera sunt; de quibus Plinius lib. XXXVI, cap. XXII.

Silices, marmor etiam duritie exsuperant. Nam si eo fuerint molliores, generali quidem nomine lapides, non tamen silices nominantur. Silicis genus est pyrites, unde ignis excutitur: ut nomen indicat. Nec solùm ferrum id facit pyritæ collisum, sed & pyrites pyritæ illisus. In caussa est materies pyritæ oleosa, & sulfurea, ac præterea celeritas & vehementia motus in feriendo silice.

Pyritæ lapides ex eo dicti, quia si atterantur, flammis micant. Eos per πύρια intellexit Thomas Linacer interpres, ubi Galenus lib. III. de Temperamento refert Archimedem διὰ τῶν πυρίων accendisse triremes Syracusas obsidentium. Atqui πύριον non lapidem pyriten signat: sed speculum comburens. Nam speculis ustoriis naves hostiles incendit Archimedes. Quod quo pacto fecerit narrat Joa. Tzetzes Chil. II, histor. XXXV.

CAPUT XVI.

De lapidibus vulgaribus, mollibus: lythanthrace, gypso, talco, pumice, &c.

Expositis lapidibus frequentibus ac duris, explicandum nunc de frequentibus, & mollibus. Ut sunt lithanthrax, gypsum, talcum, pumex, ac lapis scissilis.

Lythanthrax sive carbo lapideus, Belgis *steenkolen*. Eos ex profundis cavernis ad duo etiam passuum millia ab orificio, quo se catenis demisere, effodi in agro Leodiensi vidimus, non sine admiratione partim ob urbis periculum, cui metus ne aliquando concidat in cavernas sub terris ductas, partim ob grande fossorum discrimen, qui ob minutum adeo precium animum venalem habent.

Etiam Thraces Ἄγριοι, hoc est, feri, fluvium habent, nomine Pontum, lapides deferentem carbonum similes, sed à ligneis carbonibus differentes, quod hi afflatu accendantur, illi non item, sed aquarum adspersu; at gravis adeò odoris, ut reptilium nullum eum sustineat. Testis Antigonus Hist. Mir. cap. CLI. Omnino censeo ad λιθάνθρακας referri oportere.

Gypsum

Gypſum nunc ponitur pro calce ex lapidibus uſtis: nunc pro lapidum genere, varii coloris, ſed uſtione albo reddi ſolito: unde non vaſcula modo, ſed & ſtatuas olim fecere: imò arte etiam durius fit, & colore addito marmor imitatur.

Talcum, ut Germanis dicitur, lapis eſt plerumque candidus ad inſtar argenti; fortaſſe is, qui argyradamas, vel Galaicon, veteribus vocatur.

Pumex lapis eſt aridus, ac ſpongioſus, ac cavernulis refertus. Bibulum lapidem vocat Maro. Sæpe fit ab exuſtione lapidum: ut circa Veſuvium, & Ætnam. Etiam in litoribus pleriſque reperitur: unde veteres putarunt è maris ſpuma naſci.

Cognatus pumici *πῶρος*, ſive tophus, qui Germanis ſimiliter *topffſtein*. Item vicina Plinii acopis, pumicoſa, nitroque ſimilis, & aureis ſtellata guttis. Item palla marina; de qua Galenus lib. 1. de Compoſit. Medic. & Geſnerus libro de Aquatilibus, cap. de Palla Marina.

CAPUT XVII.

De lapidibus qui reperiuntur in animalibus, in homine: *calculus renum, aut veſicæ, lapis fellis, & arthriticorum pori, quin & embryonem in lapidem converſum.* in quadrupedibus: *bezoar, Malaccenſes lapides duo hyſtricis, & bulgolda, Turcorum haraczi, bufonites, lyncurium,* in volucribus: *aëtites, alectorius, chelidonius, palumbellarum.* aquatilibus: *piſcium Indicorum manati, & tuberonis, in cyprinis, cancris, percis, auratis, coracinis, corvis, hepatis, lupis, mugilibus, aliiſq; ſquamoſis, necnon in planis ſolea, ſive bugloſſa, concharum partus ſunt margaritæ, unio H.S. C. cui ubi, umbilicus marinus vulgarium limacum.* in ſerpentibus: *draconites, ovum anguinum, caimanes. in* in inſectis: *limacum teſtâ carentium lapilli. Additur aliquid de foſſilibus compoſitis, ſtanno, electro, pyrite.*

DE lapidibus, quod ſatis ſit, dixiſſe videar, niſi præteriiſſem de iis, qui ex animalibus naſcuntur, ac recepiſſem ſeorſum me de iis dicturum. Promiſſo igitur hoc nunc me exſolvam. Ordiar ab lapidibus, qui in hominibus naſcuntur. Cujuſmodi eſt calculus renum aut veſicæ; item lapis fellis, & arthriticorum *πῶροι* (1) (1) *tophi.*

De modo generationis communior hæc opinio eſt: materiem calculi eſſe lentam ac viſcidam materiam: hanc vero calore renum indurari, ſicut in fornace lutum ab igni. Verum obſtat, quod viſcida materies, uti videmus in glutine vulgari, non concreſcit aqua, ſed molleſcit, ac ſolvitur, præſertim ſi calida fuerit aqua. Quare materies calculi potius conſtat terreis partibus, humori, ac ſale mixtis. Sanè terreſtris materies ſi tantum habeat humoris, quantum ad humectandum ſatis eſt, (nimius enim humor concretioni ob-

ſtat

ſtat) quo plus habuerit ſalis,eo facilius induratur: quodque ſic induratum à Chymicis tartarus vocatur, translato vocabulo à materie illa in vinis ad vaſis latera accreſcente. Ac talis eſt cauſſa materialis. Efficiens verò cauſſa calculi non eſt calor, ſed frigus. Salſi enim humores non concreſcunt calore, ſed frigore. Ut in matulis videre eſt ſaccatum illum corporis humorem, ſicut vocat Lucretius, non coagulari, dum calor urinæ permanet, ſed ubi pro calore ſubierit frigus. Quodque frigore concrevit, id calore iterum ſolvitur. Cumque hæc ſic ſe habeant extra corpus humanum: multò magis putandum, ita fieri in corpore humano. Calculos igitur fieri à copia ſalis in humorem ſoluti: è frigida renum intemperie, quæ cauſſa eſt cur humor ſalſus coaguletur ac concreſcat. Ac in ſenibus hæc imprimis contingunt, quia ſenectus frigida, & minor eſt vis facultatis expultricis: contra quam fit in juventute, cujus natura eſt calida, facileque id quod materia calculi futurum erat, expellit. Plura qui ſuper iſto volet, adeat de eo diſſerentem Anſelmum Boëtium Brugenſem, olim Cæſaris Rodolphi II. Medicum, lib. II. de Lapp. ac Gemm. cap. CCCII.

Nec in renibus ſolum, vel veſica calculus gignitur. Sed etiam aliis humani corporis partibus: uti pulmonibus, ut argumento eſt, quod tuſſi ejectus: cujus rei exemplum refert Ægineta lib. III. cap. XXXI. Aliaq; exempla memorant Fernelius, & Benivenius. Etiam Henricus Florentius in arte Medica eximius, quo etiam, dum in Academia Leidenſi univerſi ævi Chronologiam, & Græcas literas, profiteretur, in familiæ morbis feliciter uſus Medico fui, in publica muliebris corporis anatomè è veſicula fellis CXXIV. calculos eduxit, cinerei coloris, quadratos, ac ejuſdem penè magnitudinis, & craſſitiei.

Etiam in arthriticorum manibus, pedibusque, ac quandoque & aliis partibus, lapides creſcunt quod Græci πώρυς appellant. Unde Perſius ſat. V:

—Sed cùm lapidoſa cheragra
Fregerit articulos.

Hujusmodi morbo complures laborántes vidimus. Sed memorabile imprimis, quod ad allatum Perſii locum his verbis memorat Iſaacus Caſaubonus: *Vivebat non procul Vrbe, cùm hæc ſcriberem vetus quidam arthriticus, è cujus corpore (exibant autem ex omnibus partibus) plus vel exciderat, vel extractum fuerat lapidum, quam quantum ipſe penderet.* De fœtu in utero commutato in lapidem Petrus Servius de Unguento Armario pag. 42. De lapidibus hominis dictum. Pergam nunc ad lapidum illos, quibus origo in mutis animantibus. Hi æquè variant ac ipſa animantia. Nam vel è quadrupedibus ſunt, vel è volucribus, vel ex aquatilibus, vel ſerpentibus, vel inſectis. Ex illis quadrupedum eſt *bezoar*, ſive bezohart, quod Arabica lingua ſignificat vitam conſervans, ut Cæſar Scaliger ſcribit Exercit. CLXXXIV, ſect. V. Sed meliùs alii; de quo dictum lib. III hujus operis,

cap.

cap. LXVIII Ubi & diximus, in capris Indicis crescere, & præsens esse remedium contra venena. Nec tamen extra controversiam est, sitne animal illud Indicum capris, vel hircis, an cervis annumerandum. Qua de re variorum judicia vide apud Anselmum Boëthium lib. II. de Lapidibus, cap. CXCII. Sunt huic lapidi variæ cuticulæ, quia humor, ex quo fit, non simul appellitur; sed alius post alium, ita ut, jam exsiccato priore, demum accedat novus. Atque hoc melius intelligitur ex iis, quæ antea diximus de margaritis. Par enim utrobique ratio est.

Item in porci felle, vel hystricis, prope Malaccam in regione Pan, lapis invenitur majorum virium, quàm est Bezoar. Coloris est rubri, ac diluti; saporis verò amari, ac tactu Gallicum refert saponem. Vocant hunc lapidem Malaccensem, quia Pan provincia est regionis Malaccensium. Nec alius existimandus, qui vocatur *piedra de puerco*, sive *lapis porcinus*. Vide de eo Garziam ab Horto, & quæ ad Anselmi Boëtii lib. II, cap. CLXXXII, Adrianus Tollius annotavit. Vide & apud Amplissimum Senatorem G. R. Dubletium descriptionem ejus, quam clarissimus Elichmannus omiserat ad . . . Speckium, quondam nomine Procerum Fœderatæ Belgicæ, Gubernatorem Indiæ Orientalis. *Vide epistol. Dubletii ad me.*

Boum circiter quisque in vesicula fellis habet lapidem, qui Turcis dicitur *baraczi*. Iccirco, bove jugulato inspicere solent, an eum lapidem contineat. De hoc bubuli fellis lapide, & ejus viribus adi Petrum Bellonium lib. III. Observationum, cap. XLVI, & Anselmum Boëthium, qui *alcheron* vocat lib. II. de lapidibus, cap. CXCV.

Est & apud Malaccenses lapis, dictus Bulgolda, qui eximitur ex animali, quod Indis Bulgodalf: ut est apud Ferdinandum Lopez lib I. Historiæ Indicæ.

E bufone sive rubeta est qui bufonites, vel lapis rubetarum, Gallis *crapautinus*, quia bufo illis *crapaut* vocatur. Est is coloris nunc fusci in candido, nunc in medio cærulei: præcipuè si è vivi bufonis capite extrahatur. Aliqui tamen ajunt nasci è cranio bufonis, qui diu inter vepres delituerit: vel saltem non aliud esse, quod pro bufonite gemmarii obtrudant. Aliqui ombriam, vel brontiam appellant. Adi de Gallorum bufonite si libet Erasmum, Colloquio, quod inscribitur Peregrinatio religionis ergo.

Lyncurium non quidem in lynce nasci, sed tamen lynci originem debere existimatur. Nam ajunt esse lapidem è lyncis urina concretum, atque inde hoc nomen adeptum. Meminere ejus rei Aristoteles de Admir. Audit. Theophrastus de lapid. Ovid. XV. Met. item Ælianus, Solinus, Isidorus, Philo. Qui & tradit lapidem eum, si contritum biberis conterere vesiculæ calculum. Sed jure pro fabula hæc habet Plinius: qui de hoc lapide agit lib. VIII, cap. XXXVIII, & lib. XXXVII, cap. II, & III. Omnino autem verisimilior

eorum est opinio, qui in vesica lyncis gigni, atque unà cum urina egeri, vel succini esse speciem, arbitrantur.

His consequens est, ut loquar de lapidibus, quos volucribus debemus. Atque in his principem aliquis locum tribuat aëtitæ, uti princeps avium aquila, unde nomen sortitur. Sed is non in aquilis, verum aquilarum nidis, aliunde ab ipsis importatus aquilis, invenitur. At ex ipsis avibus sunt alectorius, & chelidonius. Quorum prior coloris est crystallini, vel aquei, inq; ventriculo gallinacei, vel caponis, invenitur, ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Alter vero, ut ibidem legas, inveniri creditur in ventriculis hirundinum, qui primo sint partu exclusi: nec semper tamen, sed tempore novilunii.

Item in ventriculo avicularum, quas Romani hodie vocant palumbellas, Longobardi autem sassarolos, alii solonos, de quorum adversus calculum efficacia postea dicetur.

Finiunt lapides è volucribus nati: proximus est locus illis, qui debentur aquatilibus.

In capite piscis manati inveniuntur lapides bini magnitudine minutæ pilæ lusoriæ, interdum etiam minores, pro ratione corporis. Agit de iis Gonsalvus Ferdinandus Oviedus in Historia Gent. & Natur. Indiæ Occidentalis primæ partis lib. XIII, cap. VII, & X.

Est & Indici maris piscis tuberon, in cujus capite tres quatuorve inveniuntur lapides, ad nephritidem utiles. De pisce ipso Thevetum vide libro singulari cap. LXXI. Planè enim miranda sunt, modò vera, quæ narrat.

In cyprinis etiam, quos carpiones dicimus, lapis coloris flavi dicitur inveniri circa initium spinæ dorsi. Quem ajunt ciere appetitum, & calculo mederi. Est forma triangulari, colore foris candido, interius autem subflavo.

In cancris etiam bini lapilli reperiuntur oculorum instar rotundi: qui dicuntur cancrorum oculi, sed ob formam, non quia circa oculos reperiantur. Albi sunt, durique. De viribus eorum suo loco dicetur.

Quos percæ oculos nominant, lapilli sunt duo candidissimi oblongi, è capite percæ minoris, magnitudine ea quâ est semen lini: attamen pro magnitudine piscis major es alii aliis. Præterea in capite lapidi habent hi pisces: auratæ, coracini, corvi, hepati, lupi, mugiles, pagri, spari, umbræ; ac prope squamosi omnes. In planis item solea, sive buglossus. *Rondeletius pag. 26.*

Aquatilibus quoque debentur margaritæ. In quibus etiam est, quod Deum miremur. Ambrosii est illud lib. V. Hexaëmeron, cap. XI, postquam de corallio egisset, *Unde etiam osteris pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit.* De his diximus Physiologiæ Christianæ lib. IV, cap. XLVII. Sed non minus hujus sunt loci. Nam in animatis quidem locus iis est, quatenus existimantur esse concharum partus, vel etiam quatenus in animali fiunt ex aqueo ejus humore: Sed quatenus in se

in se consideramus, potius inanimis accensentur, inque lapillorum, vel succorum historia locum suum sustinent; præsertim quando in mundo muliebri non minus sunt, quam adamantes, ac gemmarum aliæ. Ut vel propter similem usum, vel luxum.

Quomodo margaritas gigni Plinius putârit, legere apud eum est lib. IX, cap. XXXV. Verisimilior est Anselmi Boethii (1) sententia, qui censet, ex eodem humore, & margaritam gigni in animante, & extra illud testam. Nam humorem quem animal eructat, materiem fieri testæ, eum, quem nequit expellere, esse materiem margaritæ. Atque hinc caussam est videre, cur testa cute constet multiplici. Nempe hoc inde est, quòd non simul expellatur humor, sed per intervalla, eoque, quod prius expulit, exsiccatum fuerit, antequam novus humor accederet.

1) *lib. 2. de Lapid. & Gemm. is. cap. 37.*

Ætate flavescunt margaritæ; sed pristinus redit candor, si extimam demas cuticulam, quod quopacto fieri oporteat, docet Anselmus Boethius (2). Qui & ait, sæpe se margaritas in aquis animali exemisse non minus duras, quam extra aquas forent. Ut error eorum liqueat, qui censent comparatum cum margaritis esse ac cum corallio, quod in aquis nascitur in aëre durescit.

2) *lib. 2. de Gemm. c. 38.*

Nihil verò tantopere margaritas commendat, quam quod difficilis sit ratio eas adulterandi, contra quàm fit in auro, & gemmis. Atque hæc ratio est, cur sublimi loco constitutæ margaritis malint divitias ostentare, quam iis, quibus facile fit fucus. Quanto olim in pretio magnæ fuerint margaritæ, indicat Cleopatræ, reginæ Ægyptiæ unio, quem aceto resolutum, deglutiit, ut sua cæna illâ Antonii pretiosior foret. Emtus is erat centies sestertiûm: quod, Hadriano Junio (3) computante, sit quinquies centena Caroleorum millia. At hoc anno CIϽ IϽC XLVI, quo ista scribimus, fuerint sexies centena Caroleorum millia.

3) *in Nomenclatore suo.*

A lapidibus aquatilium conferam me ad lapides serpentium. Qualis est draconitia, sive draconites. Hic, ut ajunt, in draconis capite invenitur: miraque de eo fabulatus est Sotacus: uti & Plinius, lib. XXXVII, cap. X, nec non Philostratus lib. III. & Albertus Magnus. Verùm etsi non magis mirandum sit, lapidem eum in draconis capite, quam alios in aliis animantibus inveniri: non existimem tamen facile repertum iri, qui viderit. Eum tamen describit, habereque se ait Andreas Cæsalpinus lib. II, de Metallicis, cap. XLI. Sed multum metuo, ne impostor aliquis fucum fecerit Cæsalpino. Est & lapis, qui à serpentibus conflari putatur; ovum anguinum vocant. Mira de eo Plinius prædicat lib. XXXVII, cap. X. Aliqui credunt esse ovum testudinis. Alii sui generis esse lapidem malunt.

In ventriculo lacertorum (id est crocodilorum) lapides reperiuntur, quos dicunt Caimanes. Vide de his Nicolaum Monardes.

Vocant nunc me lapides, qui ortum ſuum debent inſectis. . . . . .
Ut vulgares limaces habent in orificio cruſtam albam: ita limaces teſtâ carentes, inque ſylvis, & locis ſubterraneis agentes, fuſci coloris, perhibentur in capite ibidem habere lapillum, quo hieme ſe occludunt. Is lapillus vocatur umbilicus marinus, Crentenſibus etiam oculus marinus. Germanis, *meer-bone*, q.d. faba marina. Eo meruit memorari, quod dicatur ſolvere quartanam, de quo inferius.

Atque hæc dicta ſunto particulatim de variis adeo foſſilibus, aliisque ſimplicibus inanimis; niſi quod obiter tetigerimus aliquid de miſtis, ut electro, & ſtanno. Præter quæ & alia ſunt miſta, h.e. duobus, vel pluribus corporibus foſſilibus compoſita. Miſtura hæc eſt duplex: vel enim componitur aliquid cum ejusdem generis foſſili, ut lapis cum lapide, metallum cum metallo: vel cum foſſili alterius generis, ut ex lapide, & ſucco, ex terra, & metallo, ex lapide, & metallo: quod poſtremum genus obtinet in pyrite. Nam hoc ſolus habet, quòd inter lapidem, & metallum, miſturæ ratione ſit medius. Quemadmodum verò chalcanthum, & alumen ſunt è pyrite: ita pyrites è cadmia. Sed de pyrite item antea dictum. Venio igitur ad uſum foſſilium.

CAPUT XVIII.

De uſu foſſilium in re cibaria: vel in ipſo cibo, *idque cùm ratione lactentium, quibus galactites, margarita, cryſtallum, lac fundunt. tum ſolidiore victu gaudentium, ubi ferè Sal monarchiam obtinet.* vel circa cibum: *variis nimirum inſtrumentis, procurandis eſculentis, poculentisque, materiem præbendo. Ubi primùm de vaſis ac inſtrumentis culinæ, & menſæ propriis ex argilla, terra Senenſi ſeu porcellana, ære, ferro, ſtanno, cryſtallo, ophite, onyche, gagate, jaſpide, argento, auro, fieri ſolitis. tum de organis agricolarum, piſcatorum, venatorum, molitorum, zythopeptarum, ex ferro, ſaxo, ære. Figulos fictilibus ſuis argenteum nitorem conciliant talcô. Doliorum opercula gypſum. Ob fractum vas cryſtallinum, ſervum muranis objiciendum fuiſſe. quid ſervi Rom. maximè timuerint, quidque metus poſſit. Margâ, cretâ, agros ſtercorari, & ubi regionum. Chalcedonio lapide Turcos, Græcosque ad triturandum uti, & quomodò. Ampelitis cnipas arcet, lapis ſpecularis Tiberio Cæſari cucumeres hyeme cuſtodit.*

DE foſſilium, ſive mixtorum inanimorum diverſis generibus, & præcipuorum nominibus, ac cauſſis internis, & generatione, quod pro inſtituto noſtro ſatis ſit, diximus. Deinceps exponam finem, ſive utilitatem, quam ex iis capimus, tum in cibo, & potu, tum in medicina, tum in re veſtiaria, tum ædificiis, eorumque vaſis, ac ſupellectile, tum re nautica, item militari, adhæc ſtudiis literarum, pictura, ...

Uſum

Usum verò in re cibaria, bifariam hic attendimus. Primùm ratione lactentium, deinde ratione eorum, quibus est solidior cibus. Nutricibus lactis copiam præstat lapis galactites in pollinem redactus, si aliquot horis lacti amygdalarum fuerit immixtus cum saccharo & aqua feniculi. Margaritæ itidem bene præparatæ corrigunt, atque augent lac muliebre. Etiam crystallus ubertatem lactis præstat, si in pulverem redactus, exhibeatur lactanti cum vino, melle, vel jusculo.

In altero genere est sal. Hic eliciet appetitum, & cibos non modo sapidos magis, sed etiam salubriores reddit, ac concoctionem juvat. Carnes quoq; ac pisces in longum anni tempus sale adservantur. Est ea vis sali ab acri calore, quo humorem fluxum. Unde putredo proveniret, absumit. Vide Macrobium lib. VII. Saturnal. cap. XII. Ac verisimile est, ob hanc potissimum corpora conservandi virtutem, salem habitum pro re planè divina. Unde & fine salino profanam esse mensam putabant. Arnobius lib. II. *Sacras facitis mensas salinorum appositu*. Etiam Deorum caussâ patellam, ac salinum habebant, ad primitias cum sale offerendas; qua de re ex Livio, Valerio, Plinio, Lipsius lib. I. Saturnal. cap. II. Quod si in Deorum numerum voluissent referre: credo Neptuniam statuissent prolem: non minori sane jure, quam Venerem mari ortam dixere. Nam si aqua marina excoquatur à Sole, vel igne supposito, sal ex ea fiet. Imò, si Bodinum audimus, sal non materiæ modo, sed formæ etiam ratione, inest mari: Atque hoc inde adstruit, quia si partes tenuiores evaporarint ex aqua marina, id quod superest, sal fuerit.

Ac de sale quidem, quin utilis sit in cibis, ambigit nemo: nisi Ægyptios excipere visum: qui maris odio unde fit, etiam à sole abhorrebant: ut dictum lib. II, cap. LXXV. Sed inter veteris Medicinæ, & Paracelsicæ, sive Chymicæ, sectatores, quæstio est, an auro quoque alatur corpus humanum. Mihi veterum magis placet opinio, inter alimenti conditiones esse, ac conveniant principiis vitæ, quæ in calido, ac humido, consistit. Metalla autem frigefaciunt corpus, atque exsiccant. Etiam requiritur, ut possint concoqui à calore nativo. At metallorum οὐσία (1) usque adeò dura est, ac pertinax, ut vix ab igni multo exsuperetur; nedum à calore nostro vincatur, atque immutetur, qui naturæ adeo mitis est, ac lenis. Ad hæc exigitur, ut quod nutriatur corpus, sit aëreum, ac pingue. Non hæc metallorum est natura, quæ terrea, eoque arida, ac sicca; vel siquis est humor, is aqueus potius sit, quàm aëreus. Mitto jam, quòd eò gustus animantibus sit datus, ut sapore alliciantur ad alimentum. At metalla sunt insipida.

1) *substantia*

Quare sic existimo, metalla, non habere alendi vim; ut quæ converti nequeant in substantiam corporis humani. Quæ vero de auro, & metallorum aliis diximus, ea in lapidibus quoque locum habent. Siquidem rationes ad-

 latæ,

latæ, vel utrobiq; , vel ne in metallis quidem, validæ ſunt. Objectant aurum potabile: cui vim tribuunt conſervandi vitam in longam ætatem. Sed de hoc adiri malim Thomam Eraſtum diſputatione de auro potabili: item Fortun. Licetum in Ariſtotelis lib. II de Anima, cap. X. ſive ad contextū XLVI.

Venio igitur ad eum foſſilium uſum, quo inſerviunt inſtrumentis fabricandis ad cibum potumque præparandum. Hujuſmodi ſunt inſtrumenta vaſaque multa culinaria. Item agricolarum, venatorum, piſcatorum, aucupum, molitorum, piſtorum, zythopæorum, ſive eorum, qui cerviſiam coquunt, ac ſiqui alii ſint, qui homini procurant, quod edit, ac bibat. Univerſis enim opus eſt inſtrumentis, quæ vel tota, vel ex parte, materia foſſili conſtent.

Initium faciam à vaſis & inſtrumentis coquinariis, & menſarum propriis. Coquinaria fere ex argilla, ære, aut ferro. Argilla, ut fictilia, ſive teſtacea: in his teſtus; quomodo Catoni vocatur, in quo, igne ſubdito, coquuntur placentæ. Ex ære, ut (ſicut nomen indicat) ahenum, quod Græcis similiter χαλκεῖον. Item lebes, authepſa, quodque Columellæ milliarium, Petronio cucuma, à cucumeris forma. E ferro, ut climacter, veru, batillus, forceps: de quo & nomen arguit: ut quod dicatur, quaſi *ferriceps*. Nam primus ejus uſus fabris ferrariis, qui eo capiebant ferrum candens. Poſtea & ad coquinas translatum, ad capiendas & prunas. E in O abit, ut *hemo* prius, quam *homo*; *benus* quam *bonus*.

Itidem vaſa, quibus cibus, & potus imponuntur menſis, fere ſunt ex argilla, vitro, ære, plumbo candido, argento, auro. Fictilia vaſa ſunt ex argilla, quæ inde Columellæ terra *figularis*, Polluci γῆ κεραμῖτις vocatur. Sic fictiles lagenæ, quibus recondebant vina.

Multùm olim commendabatur terra Samia: cujus vaſis menſam ſæpe onerabat Agathocles rex; ut Auſonii epigrammate notum. Figuli ſuis fictilibus nitorem argenteum adferunt, ſtella terræ, ut vocant, ſive, ut Germani nominant, talco: ac fortaſſe eſt veterum argyrodamas. Simile aliquid à chymicis in ære præſtari, ſuperius diximus.

Doliorum, & amphorarum opercula, claudebant gypſo. Petronius Arbiter: *Statim adlatæ ſunt amphoræ vitreæ diligenter gypſatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: Falernum Opimianum annnorum centum.*

Martiali memoratur calix vitreus, uti & vitreus nimbus, CXII. lemmate Apophoretorum. Quàm è cryſtallo ſcyphi cari fuerint Romanis, docet, quòd Vedius Pollio ſervum ob vas ejuſmodi fractum juſſerit in piſcinam abjici murænis futurum eſcam: & factum eſſet, niſi obſtitiſſet Auguſtus, & cætera etiam vaſa confringi juſſiſſet: qua de re Seneca lib. VII. de beneficiis, cap. IX. Ideo non aliunde æquè metus ſervis, quam tam pretioſa ac fragilia interim

terim vasa contrectantibus, & subinde præ solo metu frangentibus; juxta illud Martialis, lib. XIV (1): 1) epig. III.

Frangere dum metuis, frangis crystallina: peccant
Securæ nimium, sollicitæque manus.

Quod non fiat in calicibus Saguntinis ex argilla: Unde idem eoipso libro (2): 2) epig. 180.

Quæ non sollicitus teneat, servetque minister,
Sume Saguntino pocula ficta luto.

Ex alabastritæ genere, quod onyx vocabatur, ac primitus inter Arabiæ montes, postea etiam inventum in Italia fuit, fecere amphoras, urceos, variaque potoria vasa. Appianus testis est, Mithridatem, Ponti Regem, ex onyche poculorum habuisse circiter duo millia.

Etiam ex achate; item ex jaspide, elaborant cochlearia, pocula, manubria cultrorum atque alia.

Iisdem usibus inservit ophites, à loco ubi in Misnia effoditur, Zeblicius dictus. Est genus marmoris cinerei, vel subviridis. Sed hoc habet, quod molle sit, instar vulgaris alabastri, eoque facilè frangatur. Porrò olim quoq; vasa ex eo facta esse, indicat Plinius lib. XXXVI, cap. XXII, *Ex ophite albo vasa & etiam cados faciunt.* Subjungit deinde de simili lapide: *In Siphno lapis est qui cavatur, tornaturque, in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus, quod in Comensi Italiæ lapide viridi accidere scimus. Sed in Siphnio singulare, quod excalefactus oleo nigrescit, durescitque, naturâ mollissimus.*

Et quantus hodie luxus in vasis Sinensibus, sive, ut vocant, porcellanis? cujus de vocabuli origine antehac egimus. E plumbo candidæ nostræ fiunt quadræ, vel orbes ut Martialis vocat, quos Pollux similiter dicit κύκλυς. Item nostræ gabatæ, sive lances, vel scutellæ. De poculis argenteis quid dicam: item salinis? Qualia etiam, sed religionis caussa habuere Romani veteres maxime frugales: ipse quoque Fabricius: Aurea aliis tum gentibus in usu, non Romanis. Bifariam verò in poculis, auro usi. Vel enim ipsum ex auro erat, quale Æschylo χρυσότευκτον σκύφωμα; vel aliunde factum, sed auro inclusum, quod Callimacho χρυσόκλειστον. Prioris generis erat, quo se apud Maronem (3) in Didus regia proluit Bitias. 3) Æn,

Argentariis vasis splendorem adfert genus cretæ, inde Plinio (4) dictæ argentariæ. Sanè & Aetius lib. II. ait, τὸ ἀργύριον ῥύπτειν (5): videlicet quia vim habet abstergendi sordes. 4) lib. 17. c. 8 5) purgare argentum,

Quia vidimus de vasis culinæ, & mensæ propriis: venio nunc ad vasa, & instrumenta agricolarum, atque aliorum, qui nobis victum procurant.

Agricolis è ferro vomer, rastri, rutra, sarcula, falces, alia: quibus ut notissimis, non insistam. Referam potius paullo remotiora. Quale est, creta, & marga, quæ candore erat cretæ adsimilis, in stercorandis agris utebantur.

bantur. De creta sic Varro lib. II. de Re Rust. cap. VII: *In Gallia Transalpina, intus ad Rhenum, cùm exercitum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi agros stercorarent candida fossitia creta.* Columellæ etiam patruus, ubi stercus non suppeteret, cretam sabulosis locis ingerebat. Sanè & quædam creta pinguis est: ut Cimolia, quam λίπος ἔχειν (1), Theophrastus ait in libro περὶ λίθων. De marga autem (nisi eadem hæc est, ac fossitia Varronis creta) sic Plinius lib. XVII, cap. VI: *Alia est ratio, quam Britannia, & Gallia, invenere alendi eam* (terram) *ipsa. Quod genus vocant margam. Spissior ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terræ adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante se pinguitudinis nucleo.* Videntur sic Galli, ac eorum exemplo Britanni, vocasse à Germanico *marck*, sive Belgico *merg*, quæ *medullam* significant.

1) pinguedinem habere.

Chalcedonio lapide triturandis frugibus utuntur Græci, ac Turcæ. Qua de re sic Petrus Bellonius lib. I. Observationum, cap. LXIV: *Collecta messe, frumentum* (Turcæ) *triturant, haut flagellis, ut apud nos; sed bobus: quemadmodum per universam Græciam: idque facientes, asseres Chalcedonio lapide munitos post se trahunt, ut stramina & paleas, confringant.*

At post triturationem molitore opus, huic item lapide molari, sic dicto ab usu, quia eo molatur frumentum. Est verò ex eo saxorum genere, quod arenis constat subtilioribus.

Αμπελῖτις γῆ sic dicitur, quia necat vermes ἀμπέλεις, sive vitibus innascentes, & erodentes gemmas. Græci eos vermes appellant κνίπας. Aliter φαρμακῖτις γῆ vocatur, idque, ut videtur, quia hoc φάρμακον, sive medicamentum adversus κνίπας in usu esset vinitoribus. Iisdem conducit lithanthrax, sive carbo lapideus, quia si oleo mixto triveris, atque ita emolliveris, oleum id vitibus oblitum præstat, ne gemmæ, quas vitium oculos dicunt, ab insectis erodantur.

Veteres Romani lapide speculari contegebant uvas, rosas, cucumeres, alia, atque ita hieme custodiebant: serenis tamen hiemis diebus exponebant Soli, posteaque iterum similiter condebant. Itaque Tiberio toto anno erat cucumis. Plinium vide lib. XIX, cap. V.

Ex argilla item ἀρπάγιον. Sic Alexander Aphrodisiensis vas vocat multis foraminibus perpluens ad pulvillos hortorum irrigandos.

Etiam de cibo nobis prospiciunt piscatores, zythopœi.

Piscatoribus è ferro hamus, sive uncus: item fuscina, sive tridens, quo anguillas, & piscium alios confodiunt.

Venatoribus sunt, ut Maro ait, lato venabula ferro. Ex ære etiam sunt vasa, quibus cervisiarii coctores zythum coquunt.

CAPUT

CAPUT XIX.

De remediis adversus morbos universales, uti febres, ubi usus est sapphiri, alectoria, chrysolithi, crystalli, lazuli, ophita, lapidis Caimani, limacum, corallii, bezoar, & venena, *hic suppeditantur bezoar, hyacinthus, ophites, vasa porcellana, fel hystricis, & bulgolda, suffitus bituminis, cornu cervinum, aurum, argentum vivum, margarita, draconites, aëtites, glossopetra.*

VIdimus de utilitate, quæ ex lapidibus ac metallis ad rem cibariam redit. Sequitur, ut demonstremus, quantopere conducat ad valetudinem recuperandam. Ubi prius agam de propulsandis universalibus morbis: deinde de particularibus. Universales sunt febres, & illi qui sunt à venenis.

Sapphirus creditur febrim minuere (1), si circa cordis pendeat arterias. Alectorius lapis, sub lingua detentus, sitim exstinguit. Imo negant gallum, vel caponem, dum eum ventriculo gestat, unde & alectorii nomen, unquam bibere. Chrysolithus sub lingua febricitantium detentus sedat eorum sitim. Atque idem facit crystallus.

1) *Ans. Boët.*

Lapis Lazuli quartanæ prodest: qua de re ex Leonardo Fioravanto Veneto scribit Anselmus Boethius lib. II de lapidibus, & Gemmis, cap. CXXI. Lapis bezoar etsi quartanâ non liberat; occurrit tamen ejus symptomatis. Nam vel tollit, vel saltem lenit mœrorem; atque angorem animi, & hujusmodi, quæ comitari eam febrim solent.

Ex ophite, qui Seravitiæ effoditur confiunt globuli minuti, febricitantibus manu detenti, æstum morbi temperant.

Indi, & Hispani lapide Caimanuno, qui in ventriculo lacertorum, & crocodilorum invenitur, utuntur adversus quartanam. Binos enim alligant temporibus: ac prædicant sic averti paroxysmos, ac leniri calorem febrilem.

Etiam limaces cochlea destituti, fusci coloris, in sylvis, vel sub terris agentes, habere in capite lapidem dicuntur; quem siquis gestet, quartana liberetur. Tradit Anselmus Boëthius Rudolphi II. Cæs. Medicus (2). Et multa id genus apud alios reperio: quæ, ut exscribam vix possum adduci. quia rei ipse incertus, & fortasse ab æquè incertis edoctus, spondere nihil habeo. Corallium etiam, quia magnam habet vim ad augendum, & corroborandum spiritus vitales, & calidum innatum. Eoque multum juvat in febre pestilenti: quod in semet comperisse narrat Anselmus Boethius lib. II de Lapid. & Gem. cap. CLIV.

2) *lib. 2. de Lapp. cap. 189.*

Lapis bezoar in pestilentia, ac febribus pestilentibus, magnam vim habet ad virus compescendum, imo & exstinguendum. Atque hoc fine etiam ejus pulvere utuntur Indi cum aqua rosarum. Hyacinthus Orientalis, si in annulo gestetur, vel de collo pendeat, pestem creditur arcere; ut est apud Boe-

thium de Boot Brugensem in secundo de Lap. & Gem. cap. XXXI: ac c. XLIII eandem vim tribuit sapphiro. Atque addit, anthraces jam natos exstinguere, & impedire, ne halitus pestiferi ad cor mittantur, ac spiritum ipsum inficiant. Additque sic ferri (expertum se negat) araneam vitro conclusam exstingui, si orificio imponatur sapphirus. Quod si est, magnopere hæc gemma veneno resistat. Etiam in pestilentia, ac morbis contagiosis utimur succino, quia cor recreat, ac spiritus purgat, & auget.

Marmoris genus, quod ophites, ac tephria vocatur, pestilentiæ medetur in qua apparent exanthemata: atque etiam prodest adversus serpentium virus. Auctor de utroque Galenus lib. IX. de Simplicium medicamentorum facultatibus.

Vasa Sinensia, quæ Porcellana parùm commodè vocantur, hoc habent, quod si quid venenati imposueris, illico rumpantur: ut inter alios ait Guido Pancirollus J.C. in rerum repertarum libro tit. secundo: ac pluribus ad eum Henricus Salmuthus. Jaspis sapphiro viriditate similis, dicta grammatias, aut polygrammos, pro amoleto adversus omnia venena. Bufonites quoque, sive lapis rubetarum propinari solet ad pellenda venena. Ajunt & cutim calefacere, præsente veneno, si pala sit in annulo perforato, ita ut contingat cutem. Etiam in regione Pan prope Malaccam in felle porci reperitur lapis, qui Indis vocatur *mastica de soho*, h. e. lapis porcinus. is aquâ maceratus, & ubi fuerit exemptus, propinatus in aqua amara, omne expellit venenum: quod multiplici constare experientia ait Cæsarius Medicus, Anselmus Boethius lib. II. de Lapidibus & Gemmis, cap. CLXXX. Sed idem cap. CLXXXII. ambigit, aliusne, an idem lapis sit, qui & ipse in Pan Malacensis regni provincia invenitur, & quidem in felle histricis, ac majoris etiam fit Indis, quàm lapis Bezoar. Nempe in utroque animante reperitur: uti testantur Hollandi, qui in Malacca vixerunt. Nec minorum virium creditur lapis Malaccensis, qui Bilgolda dicitur. Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ ἀνοήτων vel potiùs ἀλόγων dicitur: ἵνα δείξῃ τὸ εἶδος τῆς Θεοῦ Ἐκκλησίας, ἐχούσης τῆς ἀσφάλτου τὴν δύναμιν, τὴν ἀποδιώκουσαν τὰ δεινὰ καὶ ὀλετήρια ἑρπετώδη διδάγματα. Ὅπου γὰρ θυμιᾶται ἡ ἄσφαλτος, οὐκ ἰσχύσει στῆναι ὄφις. *Vt speciem prabeat sanctæ Dei Ecclesiæ, quæ vim habet bituminis, perniciosa ac letifera serpentum dogmata propulsando. Vbicunque enim suffitus est bituminis, ibi morari nequit serpens.* Idem Epiphanius ibidem inter alia, quorum odorem Serpentes non sustinent, reponit non bitumen modò, aut cornu cervinum, de quo diximus libro superiori, sed etiam τὸν λίθον τοῦ Γαγάτου (1). Venenis aurum resistit. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurum plurimis modis pollet in remediis: vulneratisque, & infantibus applicatur, ut minùs noceant, quæ inferantur veneficia.*

1) *Gagata lapidem.*

Argentum vivum, etsi ipsum venenum sit, si tamen post venenum fumatur,

matur, illius vim vincere, scitè epigrammate suo Ausonius docet. Nec indignum est, quod hic etiam legatur:

Toxica zelotypo dedit uxor mœcha marito,
Nec satis ad mortem credidit esse datum,
Miscuit argenti letalia pocula vivi,
Cogeret ut celerem vis geminata necem.
Dividat hæc siquis, faciunt discreta venenum.
Antidotum sumet, qui sociata bibet.
Ergo inter sese dum noxia pocula certant,
Cessit letalis noxa salutifera:
Protinus & vacuos alvi petiere recessus,
Lubrica dejectis quà via nota cibis.
Quàm pia vota Deum! prodest crudelior uxor,
Et cum fata volunt, bina venena juvant.

De quo eo magis fidem habemus poëtæ, quia constat parentem ejus medicum fuisse: unde id fortassis acceperit.

Venenis conducunt margaritæ, eo quod corroborent cor, & spiritus vitales. Maximè autem prosunt cum lapide bezoardico, cornu cervino, & quibusdam aliis. Vide præparandi ejusce pulveris rationem apud Anselmum Boëthium, Rodolphi II. Imp. Medicum lib. II, cap. XXXVIII. Ubi & docet præparandæ aquæ è margaritis & aliis. Sanè hujusmodi celeriter ad partes pertingunt principes, viresque ita reficiunt, ut quis ab Orco revocatus videatur. Memorabile verò, quod idem ait Anselmus non margaritis modo eam vim inesse, sive ut vocant, perlis, sed etiam illis, quas nominant perlarum matres.

Dracontias sive draconites, dicitur omnia fugare venena, præcipuè serpentium.

Amethystum apud B. Hieronymum in Jesaiæ cap. LXVI. legas etiam omnibus resistere venenis. Ac Ulysses Aldrovandus lib. I. Ornithologias (1), 1) *pag. 36*
judicat id haut absonum, ut vim habeat tuendi nidum aquilæ à bestiis virulentis. Mihi locus Hieronymi corruptus videtur, legendumque non *amethysten*, ut scribitur, neque item *amethystum*: sed *aëtiten*: sermo enim est de lapide, qui in aquilæ nidis inveniatur. Præsentissimum adversus venena remedium est lapis porcinus; quem apud Amplissimum Senatorem Ratallerum Dubletium vidimus.

Glossopetra venenis inimica putatur. Qua de re sic Anselmus Boëtius lib. II. de Lapp. cap. CLXIX. *Ajunt præsenti veneno, veneficium sudore, & madore prodere: sed ea facultas à me nunquam deprehensa est.*

Gemis non utebantur antiqui in antidotis. Ac Ioannes Manardus, in censura medicamentorum compositorum Ioannis Mesue ait (2), non libenter se 2) *pag. 614.*

 usurum.

usurum. Atque subdit hanc rationem, *Quæ eis contritis ad confortandum vis? Et si qua etiam vis, bonas perfringere oporteret, non ramentis quibusdam uti, quibus nulla, præterquam coloris, cum veris gemmis conformitas.* De Fossilibus adversus venena: Solin. in Mithidate; Saracenus ad Diosc. p. 125, a.

CAPUT XX.

De remediis adversus morbos capitis. Et quidem contra phrenesin, vertiginem, epilepsiam, apoplexiã, hellucum, paralysin, cephalalgiam, melancholiam, opem spondent: ophites, bezoar, crystallum, amethystus, alumen, smaragdus, onyx, gagates, chrysolithus, corallium cum chalcantho, & vitriolo. contra oculorum inflammationes, ecthymata, papulas, ἐμπτώσεις seu festucas, lippitudinem, fluxionem, visus obtusionem: sapphirus, smaragdus, achates, lapis buzeds, chelidonius, cinnabaris, lychnites, margarita, aëtites, galactites, lapis Phrygius. contra narium, etiam hæmorrhoidum, mensium, aliumve sanguinis fluxum: sapphirus, Sardius, hæmatites, jaspis rubra, umbilicus marinus, seu lapis limacis vulgaris.

HÆc de morbis universalibus; nunc pergam ad particulares. Hi dividuntur pro ratione partium, quibus insident præter naturam, ac quarum actionem per se lædunt. Partes vero hæ duplices sunt: simplices quædam sive similes toti, & inter se: quædam verò dissimiles, sive compositæ, vel organicæ: quarum priores vulgo pro similibus similares; posteriores pro dissimiles vocant dissimilares: sed parum Latinè. Primùm dicam de dissimilibus, sive organicis: atque à capite ordiar, postea persequar cætera ordine eo partium, quem monstrat natura.

In capite primum in considerationem veniunt morbi cerebri: *ut sunt* phrenesis, epilepsia, & similes.

Ophites omnis, & imprimis tephrius, opitulatur phreneticis, ac lethargicis: fortasse quia frigus cerebro, & præcordiis adfert.

Comitiali morbo consulitur lapide bezoar, tum in infantibus, tum adultis: sed illis datur cum lacte: his cum aqua lilii convallium, pæoniæ, vel tiliæ. infantibus lactentibus duorum granorum pondere, adultis triplum, quadruplum, vel ultra, prout corporis constitutio exegerit.

Crystallus de collo pendula somnia molesta impedit ac vertiginem cerebri: ut ait Anselmus Boëthius lib. II. de Lapid. cap. LXXIV. ac cap. CLX. legas, succinum corrigere corpus nimio gravatum humore, ac propterea prodesse adversus vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, memoriæ defectum, carum lethargum, ephialten, paralysin, aliaque vitia à cerebro provenientia, nec solum curare ne sit, sed prohibere etiam, ne proveniat.

Amethy-

Amethyſtus ebrietati reſiſtere judicatur: atque id è nomine colligunt, quia μεθύειν notat inebriare.

Aluminoſa aqua conducit paralyticis. Vide quæ dixi lib. II, cap. LXXII.

Smaragdus de pueri collo dependens tutari eum dicitur à paroxyſmis epilepticis: imò omnium eſt conſenſus, geſtatum digitis impedire epilepſiam: vel ſi vis morbi exſuperet, ſaltem id præſtiturum, ſi in minutias redigatur. Vide & quæ de vi ſmaragdi adverſus eum ſcribit Henricus Nollius in Phyſica Hermetica lib. VIII, cap. VI, ſect. III. Onychem quoque ajunt impedire comitialis paroxyſmos. Jubent quoque jaſpidem viridem, argento incluſam, non alteri metallo, circa cartilaginem enſiformem geſtari diem integrum, noctemque, ac ſi epilepticus ſudore corripiatur, ajunt eum ſanatum iri, cæteroquin moriturum. Succinum etiam geſtatum epilepſiam prohibere diximus, propterea, quia impedit, ne corpus, nimio gravetur humore. Epilepſiæ, uti & paralyſi, medetur oleum ex gagate deſtillatum.

Chryſolithi pulvis ſi ex vino bibatur, cùm melancholiæ medetur, tum comitiali morbo: quod ſibi compertum narrat Cardanus libro de Admirandis Curationibus. Corallium ſpiritu chalcanti ſive vitrioli præparatum paucas intra hebdomadas tollere dicitur morbum comitialem, etiam inveteratum. Chelidonius albus capiti, vel auribus impoſitus: item chelidonius niger, alligatus cuti, dicitur excitare eum, qui comitiali morbo fuerit collapſus.

Capiti ſi alligetur ophites, (marmoris id genus) dolori ejus medetur, teſte Dioſcoride. Item medetur unguentum, quod ab alabaſtro lapide alabaſtrinum vocatur. Vide de eo Benedictum Victorium Faventinum Empiricæ cap. I.

Epilepſiæ adverſatur corallium. Itaque Arnoldus Villanovanus jubet infanti recens nato, ne epilepſia corripiatur, dari ex lacte materno decem grana corallii rubri: ac Camillus Leonardus, Medicus Piſaurenſis in ſecundo Speculi lapidum ait, ſe crebro id expertum. At gagatæ ſuffitus efficit, ut qui hoc morbo laborare ſolet, eo confeſtim corripiatur. Quod ſiquis in eum non incidat, manifeſto eſt indicio jam ab eo morbo eſſe liberatum.

De cerebri morbis dictum. Venio ad illos, oculorum, nariumque. Sapphirus in levem redacta pulverem, quia ſiccæ eſt & frigidæ naturæ, ut gemmæ prope omnes, eò ſi in pulverem levem redigatur, collyriis adhibetur, vel butyro loto excipitur, ac ſuperioribus palpebris oblinitur, ut ſic humorem oculorum exſiccet, & inflammationes exſtinguat. Etiam oculos tutatur à varis, quos voce ab Italis petita *morbillos* barbari appellant, ἐκθύματα autem appellat Hippocrates: item à papulis, quos barbari nuncupant variolos. Etiam oculis impoſita eximit pulverem, culices, & quicquid oculis incidit, imo eorum inflammationibus prodeſt, & vetera etiam vitia oculorum ſanat: ut

1) *De lapid. & gemm. lib. 2, cap. 43.* proditum Anſelmo Boëtio Brugenſi (1). Qui & auctor eſt, ſi crebro quis intueatur ſapphirum, multum eo oculos juvari, imò à plurimis malis præſtari immunes. Sanè cum cœli ſereni clarique referat calorem, nihil mirum ſi valde oculos paſcat ac recreet. Sed non auſim dicere quod Boëtius ait, *oculos ab omni injuria defendere, ac ita tutari, ut nihil illis adverſi contingere poſſit.* Achates item oculorum fluxionibus medetur: qua de re Pſellus libro de Lapidum virtutibus. Abunde etiam notum ut ſenibus conducant perſpicilla è cryſtallo. Plinii eſt lib. XXXVI, cap. XXII: *Is lapides, qui ſuccum reddunt, oculorum medicamentis utiles exiſtimantur; ideoq́ue Æthiopici maximè ad ea probantur.*

Smaragdum diu intueri, viſum auget: uti & ſapphirum, vel agathen. Nec tamen id eſt à natura lapidis, ſed colore. Nam ſmaragdus hoc habet, quia viridis ſit; communéque ei cum viridi ſcarabeo. Quodque ſapphirus & agates recreant viſum valde fatigatum, id inde quia oculos gaudeat colore glauco, vel cæſio. Apud Serapionem legas, lapidem buzedi, ſi oculis admoveas, reſtituere aciem viſui, intuitu Solis hebetatam.

Chelidonius oculis impoſitus, & hinc inde volvatur efficit, ut facile quæcunque in oculum inciderint, eximantur. Sed verum id quidem: at ſingulare non habet, cum idem præſtent omnes læves, atque angulis carentes: ut ait Anſelmus Boëthius lib. II. de Lapp. cap. CLXXII. Majus igitur, quod tritus, vel ex aqua decoctus, atque oculis inſtillatus, eos mirè recreat. Ajunt & auro incluſum, & de collo ſuſpenſum oculorum dolorem ſemper avertere.

Serapio ait lapidem buzedi oculis eorum prodeſſe, qui ob ſolem diutius conſpectum nequeunt videre.

Viſum acuere dicitur lapis ophthalmicus, ſi quis eum deferat ſecum: contra autem adſtantibus hebetare. Ita Lapidarius, cui non ſum credulus.

Κιννάϐαρι, ſive, ut Latini genere muliebri dicunt, *cinnabaris* veterum, medetur angulis oculorum corroſis, & lippitudini. Hoc collyrio utebatur Stolo Britannicus, clari nominis ophthalmicus; ut eſt apud Galenum lib. IV. τῶν κατὰ τόπυς. Etiam oculorum vitiis medetur pulvis berilli lentis quantita-
Anſel. 2, 61. te infuſus oculis manè, ægro poſtea aliquamdiu ſupinè recumbente. Succini quoque fruſtum adalligatum oculis, fluxum ſiſtit: ut eſt apud Mizaldum. Sic & pulvis ejus cum guajaco coctus, oculorum vitia emendat.

Oculorum fluxionem ſiſtit lychnites, de collo ſuſpenſus; ut eſt apud Pſellum lib. de lapidum virtutibus, vel appoſitus fronti, lineâ laciniâ involutus. Tradit verò Mauſſacus ad Plut. de Flum. pag. 21. lychniten lapidem cum luna naſci. Etiam margaritæ commixtæ butyro recenti eidem morbo me-
2) *Anſel. Boeth. lib. 2. de Gemm. cap. 38.* dentur (2). Sic & fluxum oculorum ſiſtit, viſumque recreat corallium, ſi in pulverem teratur, lotumque aqua roſarum miſceatur collyriis. Sed imprimis adi Anſelmum Boëthum (3), qui è corallio remedium præſcribit; quod &
3) *lib. 2, cap. 154.*

dolorem

dolorem oculorum mitiget, & fluxionem sistat, & nascentes in oculis maculas prohibeat.

Aëtites cum melle tritus prodest ophthalmiæ, atque aliis oculorum morbis: ut tradit Raphaël Volaterranus in Commentariis Urbanis lib. VII.

Galactites etiam qui aliter leucogea, oculorum fluxui medetur lacteo suo succo: ut cognoscimus ex Dioscoridis lib. v. de re Medica, cap. CVII.

Phrygium lapidem esse oculis utilem ait Galenus lib. IX. de Simplic. medicam. facultat. Sed licet ejus lapidis meminere Dioscorides, Plinius, Ægineta, atque Aëtius, hodie tamen, quis sit, omnino est obscurum.

Fluxum sanguinis è naribus sistit sapphirus adhibita fronti. Etiam cum, undecumque erumpat, sistit Sardius. De hæmatite, vel ipso nomine edocemur. Ac easdem cum hæmatite vires habet, magnes; ut docet Galenus lib. IX. de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Atque eandem vim, & alias, ei tribuit Galenus lib. v. de re Medica, cap. CV. Item jaspis rubra omnem sistit fluxum sanguinis, sive è naribus, sive ex hæmorrhoidibus, sive ex vulneribus. Lapis cyprinorum sive carpionum à Belgis solet naribus adhiberi ad sanguinem sistendum. Apud Nicolaum Monardes legas, ut in nova Hispania sit Jaspidis genus, quod lapidem sanguinalem, vel hæmatiten dicere possumus: eo sisti fluxum sanguinis sive è naribus is sit, sive mensium, hæmorrhoidum, aut vulnerum: sed requiri, ut æger eum lapidem in aqua frigidum dextra premat. Etiam umbilicus marinus, qui lapis in orificio limacis crescit, sanguinem sistit, quocunque è loco fluat: ut videre est apud Andream Baccium libro de gemmarum & lapidum pretiosorum natura, cap. XL.

Infantibus utile dari corallium, ut eo atterant gingivam. Sic enim eam reddent tenuiorem, ut facilius, ac dolore minori dentes emittant. Dentium quoque dolorem mitigat succinum cum vino decoctum.

CAPUT XXI.

De remediis adversus morbos gutturis, & thoracis, pulmonis, & cordis, panos, raucedinem, ejectionem sanguinis, tussim, syncopen, phthisin, febrim; necnon de exuberantia uberum. Quibus adminiculantur lapis Asius, chalcedonius Lotharingicus, aëtites, leucophragis, Germaniæ talcum, succinum, bezoar, corallium, granatus, margarita, ostracites, æs Cyprium, cos Naxia.

HAbemus de morbis capitis: nunc accipe de illis gutturis ac thoracis.

Asii lapidis flos admistus pici, vel resinæ discutit strumas, & panos: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Chalce-

rientiâ se id comperîsse, tantundem posse jaspidem, à qua absit sculptura ista. Nempe figuræ & characteres nullam vim tribuunt gem̃is, vel ullis lapidibus.

Ventriculum corroborat pulvis succini, ac adhærentes ejus tunicis humores propellit. Lapis cyprinorum dicitur prodesse ventriculo imbecilli ex crapula.

Gagates ventriculum corroborat, dum humores superfluos consumit, inque halitus redigit. Ac eadem de caussa jecori conducit.

Ventriculi doloribus medetur alabastrites onychis habens colorem: ut traditum Galeno lib. IX. de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Hydropicorum aquas asciticas miraculi instar brevi, urinæ promotione, succinum educit, ut ait Anselmus Boëtius lib II. de Lapidibus, cap. CLX.

In phthisi, & marasmo, multum conducunt margaritæ, si bene præparentur.

CAPUT XXIII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos lienis, vesiculæ fellis, renum, vesicæ, intestinorum, atque ani, lapide Armenio, cote Naxia, quinta essentia margaritarum, berillo, lamina auri, crystallo, jaspide, bufonite, coralliis, succino, lapide piscis manati, perca, oculis cancrorum, lapillis palumbellarum, lyncurio, lapide Syriaco, ophite, belemnite, galaxia sive morochtho, gagate, bezoare, malachite, smaragdo, talco, pulvere sapphiri.

NUnc pergam ad morbos ventris. Lapis Armenius, ut & lapis Lazuli, magnopere educunt atram bilem, uti refert Ant. Musa Brassavolus (1). Itaque ab his remedium quoque quartanæ, apoplexiæ, epilepsiæ, ephialtæ, insaniæ, vitiis lienis, & aliis affectibus melancholicis. Adversus deliria, & melancholiam lapidem Armenium valere, etiam apud Trallianum legas lib. I, cap XVI. Etiam melancholicis dari præcipit Aëtius lib. II, cap. XLII. Ac quia melancholicos humores expellit, etiam impedit augmentum cancri.

1) *lib. de medicinis purgantibus.*

Cote Naxia, si cum aceto bibatur, extenuatur lien; ut est apud Dioscoridem lib. V, cap CXXV.

Lienis obstructiones, atque hepatis aperit aqua à margaritis, quam spagyrici vocant quinctam essentiam. Vide de ea Anselmum Boëtium lib. II. de Gemmis, cap. XXXVIII.

Ictero medetur berillus: ut ait Psellus de lapidum virtutibus.

Auri lamina renes roborat, & iis apposita dolores sedat. Legas apud nonnullos, in his Weckerium lib. V, de Secretis, eam vim habere tum aurum, si laminæ sit impressa leonis figura, & quidem id factum sit Sole in signo Leonis constituto, Lunaque non adspiciente domum sextam. Nempe hoc pacto opinionum quibusdam præstigiis illuditur simplicioribus. Seu figuram impresseris, seu minus, nihil hoc ad rem facit. Auri ea vis est, non figuræ.

Atque aliter si esset, ad tacita cum dæmonibus pacta referrem, quia non ab auro foret, sed remedio occulto, quod præstaret malus spiritus, homine ignorante.

Renum atque adeo viscerum omnium obstructionibus medetur crystallus, si in pulverem redigatur: quemadmodum tradit Quercetanus.

Jaspis gestata impedire dicitur generationem calculi. Bufoniten, sive, ut Galli vocant, crapaudinum, tollere asserunt inveteratos quoque renum dolores, ac prohibere calculi generationem. Sic corallium expellit renum, & vesicæ calculos. Pariter calculo succinum liberat.

Calculum comminuit, ac ut in arenulas solutus emittatur, lapis præstat qui è capite piscis manati in India Occidentali reperitur. Qua de re Consalvus Ferdinandus Oviedus in Indiæ Occidentalis Historia lib. XIII, cap. VII. & X. Eundem esse, ac qui in tuberonis piscis capite reperitur, Caroli Clusii judicium est. Imò & in perca pisce parvo, qui corvus vocatur, duo reperiuntur lapides oblongi, plana, alteraque parte dentati: quibus Germani ac Bohemi, ut ait Anselmus Boëtius (1), crebro utantur ad hoc malum averruncandum. Adsumunt autem communiter cum vino tenui. Si verò ureteribus inhæreat, mos est eum parti, ubi dolet, supponere, ut sic decidat in vesicam.

1) *lib. 2. de Lapp. c. 138.*

Calculo prosunt lapilli, qui dicuntur cancrorum oculi, præsertim in pulverem redacti, & hausti cum vino diuretico, quomodo calculum rumpunt. Item lapilli ex aviculis, quas Romani hodie palumbellas, Longobardi Sassarolos vocant.

Magna lyncurio vis tribuitur in calculis nephritidos imminuendis; ac regio præterea morbo medetur. De utroque auctor Solinus cap. VIII.

Est in jaspidum genere lapis nephriticus, ita dictus ab eximia facultate adversus morbum nephriticum: cujus rei manifesta documenta adducunt Nicolaus Monardes, Medicus Hispalensis, Anselmus Boëtius libro II. de Lapidibus & Gemmis, cap. CX. Adi & civitatis hujus Amstelodamensis antehac Medicum τὸν μακαρίτην Augerium Clutium, de lapide Nephritico, sive *Calsvvee*: quo de ejus egit viribus. Succinum gestatum dicitur citò calculo liberare, si in pulverem redigatur, & ex vino bibatur, addito semine paliuri. Etiam cum guajaco pulvis succini coctus renum vitia corrigit.

Lapis Syriacus, sive Judaicus, si teratur, & è calida bibatur, adversus calculum renum efficax est: nec minus valet adversus calculum vesicæ. Auctor de utroque Aëtius lib. II. Tetrabibli. cap. XIX. Imò & *tecolythos* iccirco Plinio, & Aëtio vocatur, nempe ἀπὸ τοῦ τήκειν τοὺς λίθους, quia lapidem liquefaciat, atque absumat. Ophites lapis (est genus marmoris) vi, quam habet, extergendi, ac frangendi, conterit, & frangit calculum vesicæ, si ex vino albo, ac tenui, bibatur; ut est apud Galenum lib. IX. de Facultatibus simplicium Medicamentorum.

Calculum Saxones, Borusci, Pomerani, etiam Hispani, non aliter frangunt, quàm lapide Judaico, belemnite, sive dactylo Idæo, qui belemnites vocatur ex eo, quod Græcis βέλεμνον sit telum, cujus effigiem refert: Dactylus verò Idæus nominatur, quia & figuram refert βελέμνου, sive teli.

Dolori vesicæ occurritur propinando ex aqua lapidem morochthum, sive galaxiam, qui & graphis, & leucosphragis dicitur. Gagates est diureticus: humorem enim per urinam expellit, ac quia idem vim habet corroborandi eo humores superfluos consumit, inque halitus digerit. Vermibus consulitur lapide bezoar propinato cum aqua graminis, vel cardui benedicti.

Colico morbo medetur malachites sive molochites lapis cum lacte propinatus. Pulvis gagatæ dragm. unius pondere, ex vino septem diebus haustus colicum morbum penitus profligat (1). Crystallus si in pulverem redigatur (2), cito sistit fluxum cholericum, vel cœliacum. Cœliacis etiam conducit morochthus sive galaxias lapis, ex aqua propinatus.

1) *Ansel. Boët* 2. 165.
2) *idem* 2. 74.

Alvi & sanguinis fluxum, ac imprimis dysenteriæ sistit smaragdus, ut ait Avenzoar. Est id ab ejus natura frigida, & sicca. Ac firmat Antonius Guainerius, qui extra controversiam ponit dysenteria liberatum iri, cujus ventri adhibitus sit smaragdus. Etiam crystallus tenuissimum in pulverem redacta, haustaque cum vino eidem morbo medetur. Diarrhœa, ac dysenteriæ etiam prodest pulvis ex corallio præparatus, assumtusque cum vino Rhenano, vel aqua cum aceto. Dysenteriam quoque sedat lapis, qui talcum à Germanis vocatur, cum aqua plantaginis. Hæmorrhoides sanat aqua è margaritis præparata: de qua Chymici, & Anselmus Boethius Rodolphi II Imp. Medicus lib. II de Lapid. cap. XXXVIII. Atque ait non margaritis modò, sive ut appellant, perlis, hanc vim inesse, sed etiam iis, quas matres perlarum vocitant. Etiam hæmorrhoides sanat Sapphiri pulvis, si interius adsumatur cum aqua plantaginis, vel aliis affectui huic mederi idoneis. Etiam ab jaspide, & aliis gemmis, remedia adferebam, cum de fluxu sanguinis è naribus agerem. Ac apud Nicolaum Monardes legimus, ut & hæmorrhoidum, & menstruorum fluxus sistatur, continuò gestando lapidem sanguinalem, qui ex Nova Hispania defertur.

CAPUT XXIV.

De morbis artuum; manuum, pedumque rimis, podagra, morbo articulari, itemque ischiade: ac horum remediis lapide indico Manarde, sarcophago seu lapide Asio, crystallo, aëtite, lapide sabuloso Palatinatus, & nephritico ex jaspidum genere.

CONsequi videtur, ut agamus de manuum, genuum, ac pedum morbis, sive, ut universè dicam, de arthritide. Atque ob communem naturam, etiam de ischiade.

Articulorum tophos comminuit ochra: ut eſt apud Dioſcoridem. Etiam morbo articulari medetur ſuccinum: quia catarrhos compeſcit. Efficacius autem, ſi cum guajaci ligno coquatur.

Rimæ manuum pedumque, teſte Nicolao Manardes, ſanantur lapide Indico, qui exinde dictus manualis. Aſius lapis ſive ſarcophagus, *podagras lenit, pedibus in vaſe, ex eo cavato, inditis*: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII. Atque addit, *omnium crurum vitia in iis lapicidinis ſanantur, cum in metallis omnibus, crura vitientur.*

Cryſtallus, ſi in pulverem redigatur, tartarum, ut vocant, in homine reſolvit, eoque podagris prodeſt: ut eſt apud Anſelmum Boethium lib. II, de Lapp. cap. LXXIV.

Aëtites articulari morbo mirificè prodeſt: ut eſt apud Aëtium lib. II, Tetrabibli, cap. XXXII: atque id hauſit ex Theophraſti libro de lapidibus.

Thomas Eraſtus ait mire adverſus podagram prodeſſe lapidem ſabuloſum qui prope Heidelbergam reperitur. Videtur eſſe, qui veteribus *πῶρος* dicitur.

Iſchiadico morbo, quem corruptè *ſciaticam* appellant, medetur lapis nephriticus, qui in Jaſpidum eſt genere: imò & propterea Italis, vocabulo ex *ſciatica* corrupto, vocatur *oſiada*: uti ab Italico illo Gallis dicitur *une ſiadre*.

CAPUT XXV.

De remediis morborum iis in partibus, quæ generationi inſerviunt. Ubi de gonorrhœa, tentigine, menſibus, fluxu, abortu, partu, quæque eo ſpectant ſuccinum, ſapphirus, corallium, cryſtallus, oleum gagatæ, rubra jaſpis, galaxias, ſmaragdus, lazulus, aëtites.

DEinceps tranſeamus ad morbos ventris cæteros: ſuperſunt enim illi qui partium ſunt nobis datarum, non tam ut ſinguli, quam ut genus humanum conſervetur. Sapphirus in annulo, vel aliter geſtata, impedire dicitur Veneris tentiginem; atque ideo ajunt geſtari debere à ſacerdotibus & aliis, qui perpetuam continentiam voverunt. Corallium ſiſtit tum virorum gonorrhæam, tum menſes mulierum. Atque utrumque etiam præſtat ſuccinum.

Albos uteri fluxus ſiſtit cryſtallus, ſi in exiguiſſimum pulverem redigatur. Oleum ex gagate deſtillatum, petroleo ſimile, ſed eo calidius, ſi eo natura muliebris inungatur, cito uteri ſuffocationem compeſcit. Immodicum menſium fluxum mirificè compeſcit rubra jaſpis, ſi femori alligata geſtetur. Quod manifeſtis ſe experimentis comperiſſe refert Anſelmus Boethius, Cæſaris Rodolphi II Medicus, lib. II. de Lapid. & gemmis, cap. CII. Etiam menſes imò omne ſanguinis profluvium, undecumque erumpat, corallium ſiſtit.

Succinum quoque menses retentos ciet: uteri strangulationem prohibet, arcet ejus fluorem, ac eundem purgat. Fluxui matricis etiam consulitur, imponendo ei cum lana pessi forma lapidem morochtum sive galaxiam: ut idem ait Boetius libro II. de Lapp. cap. CCXXVIII. Menstruorum fluxum sistit lapis Germaniæ vocabulo vocatus talcum.

Si succinum, in pulverem redigatur, & bibatur, gravidis præstat leviorem fœtus gestationem. Smaragdus coxæ mulieris adalligatus partum accelerat (1): sed ventri adhibitus, eundem moratur. Sardius quoque alligatus ventri creditur partum conservare. Item jaspis alligata femori roborat conceptum, & promovet partum. Succinum etiam ajunt facilem partum præstare. Expedit autem ejus pulveri addi parum croci, & decoctum artemisiæ. Item gagatæ pulvis potatus accelerat partum.

1) *Ansel. pag. 199.*

Lapis lazuli impedit abortum: sed ne moretur, vel etiam impediat partum, ejus tempore si poni oportet.

Aëtites lapis dicitur facilem præstare partum feminis: ac id compertum ajunt, ex eo quod aquilæ, unde & ἀετίτυ nomen, binos aëtitas nido inferant, ut ex ovis terris binos excludant pullos. Meminit lapidum istorum Lucanus in VI:

Quæque sonant fœta tepefacta sub alite saxa.

Sed Ægyptii putarunt eò lapides inferri, ut nidus eorum pondere depressus firmius ventorum injuriis resistat. Itaque aquila lapidem nido inferens symbolum iis fuit hominis, qui stabilem fixisset sedem: ut est apud Orum in Hieroglyphicis. Puto autem hoc nomen corruptè legi apud B. Hieronymum in Esaiæ cap. LXVI (2): ubi adducit illud è Deuteronomii XXXII: *Sicut aquila protegit nidum suum, & pullos suos desideravit, expandens alas suas suscepit eos, & portavit in humeris suis.* Deinde ista subjungit: *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum & jumentorum & pecudum, avium que ingenitum esse in filios pullosque suos affectum: sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fœtus violet; amethysten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri: quo omnia venena superentur.* Ubi pro *amethysten* planè *aëtiten* sentio rescribendum. Vel hoc verum est, vel memoria fefellerit Hieronymum.

2) *pag. 255. edit. Froben.*

Multum autem refert, quomodo hoc lapide utamur. Nam promovet quidem partum si alligetur femori; brachio autem alligatus retinet fœtum. Præterea quia ad se attrahendi vim habet, eo post partum amovendus: ne ipsam attrahat matricem: quod contingit, siquæ obliviscatur mox à partu eum auferre. Id exemplo feminæ, quæ propterea matrice etiam excidente, mortua sit Valentiæ, comprobat Valeriola. Quam verò vim habet aëtites, eandem habere creditur callimus, qui in aëtite gignitur. Interdum pro callimo reperitur argilla, vel terra. Sed dubitatur an tum, aëtites dici debeat.

Ulceribus penis, aliorumque locorum, morboque Gallico mire prodest pulvis angelicus, ut Nicolaus Massa vocat, sive argentum vivum præcipitatum: quod quomodo fiat, docet Euonymus Philiatros in Thesauro de remediis occultis (1).

1) pag. 461, & 463.

CAPUT XXVI.

De morbis partium similium, uti ossium, nervorum, carnis, cutis, aliarumque; fracturis, spasmo, ulceribus, tuberculis & excrescentiis, tumoribus ac inflammationibus, scabie, lepra impetigine, erysipelate, vibicibus, psora, pediculari, alopecia. Ubi conducunt osteocolla, magnes, margarita, calx, chrysocolla, æs plumbumque ustum, molochites, ochra, sapphirus, bezoar, sulfur, squama ferri, hydrargyrum, cos Naxia.

HActenus dictum de morbis partium dissimilium sive organicarum. Nunc aliquid etiam tangam eorum, quæ pertinent ad passiones partium homogenearum, simplicium, sive similium, vel ut vulgò dicunt similarium: hoc est, earum, ubi partes singulæ toti, atque inter se similes sunt: quales sunt os cartilago, ligamentum, musculus, membranæ, tendo, nervus, arteria, vena, caro, cutis. Ac alii quidem morbi sunt ossium, ut fractura eorum, aut luxatio: alii nervorum, ut spasmus: alii carnis ac musculorum; vel cutis, ac membranarum, &c. Quamquam horum morbi complures non solum partium sunt similium, sed etiam organicarum: imò quidam organicarum, per se, per accidens verò similium. Aliqua igitur horum morborum, qui penè omnes externi, remedia tangamus.

Ossa fracta, quæ non nisi xL. dierum spatio sanari solent, intra dies tres, quatuorve, sanat lapis, qui osteocolla, rectiùs, quàm ossifragus vocatur, etsi Germanis *Beinbruch* dicatur, non quia frangat ossa, sed fractis medeatur. Vide quæ de hac virtute scribit Matthiolus ad Dioscoridem lib. v, cap. cix. Ac firmat eam rem, Josephus Quercetanus, testis ejus rei oculatus. Quorum & fide nixus, idem prodit Anselmus Boetius, Medicus, dum viveret, Cæsareus, lib. ii. de Lapid. & Gemm. cap. ccxxxv. Nec tamen tam celerem sanationem persuadere potuerunt Guilhelmo Fabricio Hildano Observationum Chirurgicarum Centuria iii, Observat. xc.

Magnes si de collo geratur pendulus spasmo medetur, nervorumque cohibet dolores,

Margaritæ item roborant cerebrum, & nervos.

Theophrastus Paracelsus magnetem adhibet emplastris ad ferrum sagittæ è vulneribus extrahendum. Nempe quia ea magnetis indoles, ut attrahat ferrum. Sed utitur quoque ad educendam omnem saburram vulneribus inhærentem: idque, non inutili conatu, ut judicium est Anselmi Boetii lib. ii. de Lapp. & Gemm. cap. ccLiii.

Calx,

Calx, quia calore suo vim habet discutiendi, & extrahendi, cò coërcet ulcera ne ulterius serpant: ut indicat Plinius lib. XXXVI, cap. XXIV. Ad cicatricem quoque eadem perducit, si temperetur aceto, & rosaceo. Vide Galenum in nono de Simplicium Medicamentorum Facultatibus.

Ulceribus, quæ difficillimæ sunt curationis, utilissima est chrysocolla tum nativa, sive fossilis, tum etiam factitia. Cujus caussa est, quòd utraque digerat & exsiccet.

Ulcera eorum, quibus mollior est caro ad cicatricem perducuntur ære usto ac loto (1): at sine lotura si caro fuerit durior. Ac vis similis plumbo usto, quod fit è cadmia (2): ut & Galeno traditum.

1) *Agricola pag. 683.*

2) *pag. 687.*

Molochites, genus jaspidis, vel prasii, curare dicitur ulcera virulenta, si misceatur vino ardenti (3). Etiam ad ulcera prodest corallium, quæ carne explet. Vis fossilium saporem aquis conferendi: item sanandi ulcera aliisque morbis medendi, & caussas eorum, luculentè exponit Bartholomæus Maranta Venusinus, libro de aquæ Neapoli in Luculliano scaturientis, quam ferream vocant, metallica materia ac viribus (4).

3) *Anselm.*

4) *Neapoli prodiit anno 1559. in 4.*

Ochra tubercula dissipat, & excrescentias in carne coercet. Est hoc à vi adstringendi, atque erodendi, quam illi tribuit Dioscorides. Tumoribus & inflammationibus consulitur, si ocyus imponatur sapphirus. Item si quamprimum parti contusæ imponatur, ac validius sapphiro presseris, impedit, ne pars contusa inflammetur (5).

5) *Ansel. l. 2. cap. 43.*

Sapphirus etiam gestata minuere dicitur scabiem (6).

6) *Ansel.*

Lapis bezoar multùm medetur lepræ Arabum, sive elephantiasi Græcorum: item impetigini, erysipelati, & vitiis aliis, quæ à melancholico humore provenientia obsident cutim.

Lepræ, scabiei, & aliis cutis affectionibus medetur sulfur: cujus caussa est, quòd sit pingue & siccum, eoque igneum habet calorem qui noxium humorem absumit.

Vibices etiam flagrorum delentur emplastro quod δι' ὤχρας (7) vocatur. Vide de eo Aetium lib. XV. Sulphur cum resina terebinthina, vel melle, exterget ac sanat psoras lepram. Nempe quia calidi est temperamenti, & tenuium partium, ac vim habet attrahendi.

7) *ex ochra.*

Sulphuris est factitii genus ex sulfure fossili, & squama ferri, simul coctis, ac deinde in urceos transfusi. Hoc vulgo dicitur *caballinum*, quia equorum scabiei medetur. Pediculos abigit, vel necat, hydrargyrum capiti alligatum: ut tradit Valescus, & ex eo Hieronymus Montuus (8). Alopeciam pilis explet Cos Naxia: ut est apud Dioscoridem lib. V. cap. CXXV.

8) *lib. de salubritatis tutela, cap. 5. p. 151.*

Postremò, quantæ efficaciæ in chymicis sit sulphur, alumen, sal, chalcantum, nitrum, chalcitis, ex Puteolano agro effossa, dicet Jul. Cæsar Capacius lib. II. hist. Neap. pag. 753, & seqq. Reliqua remedia ubi ad morbos deventum, pete ex indice Evonymi, in Thesauro de secretis remediis. Qui Euonymus,

etiam

etiam de auro potabili agit pag.248, & deinceps, usque ad 258. De argento vivo, auripigmento, &c. pag.460, & seqq. De oleis ex metallicis pag 407, & seqq. De quincta essentia metallorum, idem pag.168, usque ad 172. Quid verò per *quinctam essentiam* intelligatur, legesîs pag. 131. Joannes Branestus putabat quinctam essentiam ex solis metallis requirendam. pag.138. De auro potabili parando, ejusque effectibus, consule Alexium Pedemontanum de Secretis lib.1, p.18. ubi & in transitu de argento potabili.

CAPUT XXVII.

De utilitate, quam ex fossilibus capiunt artes medicinæ famulantes: ut quarum vasa, atque instrumenta maximam partem materie fossili constent, ex alabastro, ferro, chalybe, &c.

PErcurrimus, quantum utilitatis ex lapidibus, ac metallis, rediret ad omne morborum genus. Egimusque de iis, quæ proximè morbos attingunt. Sunt verò quædam fossilium commoda, quæ non primò & per se homini medeantur; sed eo nomine pertineant ad medicinam, quod materiem præbeant vasis, atque instrumentis, quibus ad hoc opus, chirurgis, ac pharmacopæis, ut medico famulentur. Hujusmodi est, quod myrothecium, sive vasculum, quo reconderentur unguenta, ex alabastro fere erant; unde & *alabastrum* dicitur Martiali. E ferro item, vel chalybe scalpellus, quo solent φλεβοτομεῖν (1). Item forfex, vulsella, & quam ὀδοντάγραν vocant. Varro, secundùm Nonium, *odontarpagam*. ὀδονταγωγὸν Erasistratus, &, ejus exemplo, *dentiducum* dicit Cælius Aurelianus: qui, & fide ejusdem Erasistrati, refert, in templo Apollinis fuisse μολύβδινον ὀδονταγωγὸν, *plumbeum dentiducum*: ut eo commonerentur homines, non facilè odontagrâ utendum; sed tum demum si facilè adeò evelli dens posset, ut plumbea odontagra ad extrahendum sufficeret. Ex ære ὁ καθετὴρ, unde Celsus *aneam fistulam* appellat. Est id instrumentum, quod peni insertum aperit meatum urinarium, atque ita prolicit urinam. Quid de cauterio, pericharactere, ut Aurelianus vocat, & tot aliis, dicam.

1) *venam secare.*

CAPUT XXVIII.

De usu fossilium in κομμωτικῇ ad cutem reddendam candidam, tingendos pilos, similiaque mangonia, in quibus utuntur cerussa, ampelitide, antimonio, gypso, pulvere Sardii, coralliis, creta, lithargyro, sale ammoniaco, calce viva, auripigmento, argento vivo, argento, alumine, vitriolo, pumice, chalcantho, myrrha, balneis aluminosis, sulfure, talco, selenitide seu lapide speculari.

EX his perspicere fuit bonitatem divinam, quæ tot nobis bona in fossilibus concessit, non solum ad rem cibariam, sed etiam medicinam. Nec

Nec tamen plenè mihi eam partem videar exsecutus, nisi aliqua etiam attigero ex peritia κομμωτικῆς, & doctrina magica. De priori scitè Plato in Gorgia: ubi docet, sicuti duæ sunt scientiæ, quæ corpus curent, videlicet γυμναστική, sive exercitatoria, quæ valetudinem conservat, & ἰατρική, sive medicina: ita quoque duplicem esse κολακείαν, sive adulationem: priorem respondere gymnasticæ, ac dici κομμωτικήν: alteram esse ἀντίστροφον (1) medicinæ, & vocari ὀψοποιητικήν. Ex his κομμωτικήν ita corpus fucare, ut qui sanus non est videatur sanus; quique deformis, formosus. At ὀψοποιητικήν non valetudini corporis, ut facit medicina, sed cupediis, ac gulæ famulari. De his fusius actum nobis lib. de Natura ac constitutione Rhetorices, cap. II. Ac si hanc quidem Platonis sententiam sequamur: nec γυμναστική nedum κομμωτική, pars fuerit medicinæ. Et sanè etiam Hippocrates lib. de Locis γυμναστικήν, (2) & ἰατρικήν, (3) adversas constituit. Quamquam verò hæc ita sint, non tamen diffitendum, laxius sæpe accipi à veteribus Medicinæ nomen, ut γυμναστικήν comprehendat: de quo alibi nobis dictum. Unde est, quod & Medici κομμωτικήν curent; præsertim qui in aulis principum degunt, atque in multis necesse habent obsequi heroinis, & earum gynæceo. Quare aliqua ex adulatrice hac scientia, ut eam Plato appellat, excerpam, ut liqueat, quantum etiam utilitatis ex fossilibus redeat ad κομμὸν sive nitorem fucatum, & non naturalem, ut Cicero appellat, sive virgineos comtus, ut vocat Lucretius: etsi non minùs *femineos*, quam *virgineos*, poterat dicere.

1) *ex altera parte respondentem.*

2) *gymnasticam*

3) *medicinam.*

Cerussa, quæ Græcis ψιμμύθιον, plumbariis debetur officinis. Hac mulieres cutim reddunt candidam. Martialis lib. I. epig. LXXIII.

Sic qua nigrior est cadente moro,
Cerussata sibi placet Lycoris.

Item lib. VII, epigr. XXIV.

Et cerussatà candidiora cute.

Pilis tingendis utilis, γῆ ἀμπελῖτις (4) sive φαρμακῖτις. Itaque additur ad καλλιβλέφαρα. (5)

4) *terra ampelitis.*

5) *fucandis superciliis.*

Stibio, quod & stimmi vocatur, inque officinis *antimonium*, feminæ cilia nigrore pingebant, quo viderentur formosiores: ut Plinius autor est. Atque ideo γυναικεῖον (6) dixere, uti & πλατυόφθαλμον, quia oculi mangonio ejusmodi videantur dilatari. Vulgatus interpres Hieremiæ cap... *Cum pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris.* Et Ezechielis cap......... *Circumlinisti tibi oculos tuos stibio, & ornata es modo muliebri* Et lib. II. sive IV. Regum cap....... *Depinxit oculos suos stibio, & ornavit caput suum.* Mulieres manibus solent candorem conciliare gypso. Unde Rufinus in epigrammate:

6) *muliebre.*

Ἀντὶ δέ μοι παίδων ἀδόλου χροὸς ἤρεσε γύψου.
Χρίσματα, καὶ φύκους εἶδος ἐπεισόδιον.

Mihi verò pro puerorum nativo colore, placuerunt unguenta gypsi, & forma fuco conciliata.

Imprimis verò is mos mulieribus barbaris. Hinc Valerius Flaccus in II. Argonaut.

Picta manus, ustoque placet, sed barbara mento.

Apud Ciceronem etiam legas lib. VII. epist. VI. *Manibus gypsatissimis persuasit, ne sibi illa vitio verterent quòd abesset à patria.* De Medea sermo est. Sed puto non tam loqui de Medea illa heroina, quam quæ in dramate ejus personam repræsentaret. Histriones enim gypso vel creta candefaciebant, pro persona, quam sustinerent.

Livorem dentium, ac sordes, affrictu suo corrigit pulvis sardii, sive, ut nunc vocant, corneoli.

Ex ramentis plumbi, & aceto fit unguenti genus, quod cerussa dicitur, (de hoc & initiô capitis) ex Græco κηρόεσσα, quia ceræ similis sit. Pleniùs modum conficiendæ cerussæ docet Isidorus lib. XIX. cap. XVII. *Hujus* usus in κομμωτικῇ, ad alborem faciei conciliandum.

Cretâ vel gypso albos faciebant servorum venalium pedes. Unde Tibullus:

—— —— *Quem sæpe jubebat*
Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

Et Juvenalis sat. I.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Ad candorem faciei conciliandum spumæ argenti libr. sem. tritam cerne, & in aceti albi lib. II. decoque, & usque dum tertia pars consumta tudicula agitato, decoctam destilla, hac faciem & collum illine. Ita Epiphanius, Sal Armeniacus inspersus superciliis eorum defluvium sistit: (1) nempe consumit acrimoniam humoris, ob quam male nutriti excidebant. Si facies sit pilosa, faciem glabram reddes psilotris ex ammoniaco purissimo, calce viva, auripigmento, atque aliis: ut pluribus docet *Hieronymus* Montuus lib. de Salubritatis tutela cap ult. (2) Lentigines faciei pellit ammoniacum purissimum in aqua solutum, & impositum: ut tradit Saracenus. (3) Ἰονθοις sive varis pellendis valde efficax est metallorum aqua ex descriptione Arnaldi, & Bertapaliæ. Commendat quoque *Hieronymus* Montuus lib. de Salubritatis Tutela. (4) Ubi & remedia suppeditabit ex argento sublimato, item argento vivo, aliisque. Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit Lithargyrum cum melle tritum, & fabæ fresæ admixtum. Vestigia exanthematum delet, lithargyrum, ut ait Sylvaticus. Pluraque ex Aquilano, & aliis, suggeret *Hieronymus* Montuus lib. de Salubritatis Tutela. (5)

1) *Montuus* p. 263.
2) pag. 266.
3) *Montuus* item p. 275.
4) p. 276.
5) p. 278.

Cica-

Cicatrices ex ustura delet ac pilos reducit cataplasma ex calcis vivæ drachma I. cum adipis porcini cocti & colati libræ sem. (1) Auctor Marcellus Empiricus. Etiam faciei & cutis maculas tolles aqua ex argento vivo: ut est apud *Hier.* Montuum, (2) 1) Montuus p.279.

Adversus ῥαγάδας sive ῥήξεις, hoc est, fissuras faciei, papillarum, vel alterius partis, utilia sunt lithargyrum, argentum, argenti spuma, De quorum usu, sæpe memoratum & memorandum vide *Hieronymum* Montuum. (3) 2) p.280.

3) p.280.

Alumen cum aqua rosacea, salviæ, origani aliisque assumtum dentes præstat candidos. Modum præparandi plenius explicat *Hieronymus* Montuus lib. de Salubr. Tut. (4) 4) p.281.

Etiam ibidem legas, quo pacto alumine & vitriolo consequamur, ut ne gingivæ fluxione tententur. Item ut medeamur iis exesis.

Pumicis loco, ad pilos auferendos, feminæ etiam utuntur ostracite, qui Germanis *topffstein*.

Βρογχοκήλη, quo signatur ingens gutturis, vel asperæ arteriæ tumor, minuitur medicamento composito ex lithargyro, ammoniaco, & aliis. Item alio ex chalcantho. De quibus plenius Hieronymus Montuus. (5) 5) pag.289.

Hircosis axillis utile illini alumen liquidum cum myrrha, odorato vino dissolutum. Item argenti spumam cum foliis myrti. Præterea lithargyrum cum foliis rosarum rubearum, & myrrha. Modum verò præparandi apud Hier. Montuum (6) vide. 6) pag.286. & seqq.

Num & dignum memorari, adstringi naturam muliebrem balneis aluminosis? Aliaque ad id remedia apud Aëtium, & alios. Quibus referendis non est animus insistere, quia pauci usus, nisi ad decipiendum amantes.

Mulierem stupratam prodit ellychnium ammoniaco inunctum, si credimus Myrepsio.

Unguium maculæ delentur, si manus sæpe indideris aquæ, in qua liquefactum sit alumen.

Scabritiei unguium occurritur, si ex aceto imponas sulfur quod necdum sit expertum ignem, & ovi luteo æqua portione fuerit admixtum.

Feminæ lapidem, qui Germanis talcum dicitur, ac caloris est argentei, in liquorem solvunt, eoque faciei, collo, manibus candorem conciliant. Quomodo verò paretur hic liquor, enarrat Anselmus Boetius Brugensis lib. II. de lapidibus & gemmis, cap. CCXIV.

Atque eadem vis lapidi selenitidi, qui Galeno aphroselenitis, sive lunæ spumæ, ac vulgo idem cum lapide speculari existimatur.

Veteres etiam pumice sese lævigabant. Plinius lib. XXXV, cap. XXI. *Pumices sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris.* Lucilius lib. VII. Sat.

Scabor, subvellor, desquamor, pumicor, ornor,

 Indéque

Indéque dicebantur *pumicati*: ut Plinio in secundo epistolarum: *Qui tutulus à vita hominis comti semper, & pumicati, non abhorrebat.* Est & martialis lib. v. in Dindymum:

Et pumicata pauperes manu monstras.

CAPUT XXIX.

De viribus, quas Magi fossilibus adsignant, non solum adversus morbos; sed etiam fulmina, incantamenta, aliaque: atque adeo ad ingenium augendum, facundiam parandam, favorem virginum, mulierum, etiam virorum principum acquirendum. Ubi memorantur adamas, rubinus, ceraunia, hyacinthus, amethystus, malachites, chrysolithus cum imagine asini, smaragdus, succinum, corneolus, magnes, aëtites, alectorius.

VIdimus de formæ mangonio, ac lenociniis. Venio nunc ad ingentia Magorum promissa, sed vana. Atque ut ea vanitas manifestior fiat, non continebo me iis, quæ ajunt valetudinemque, vitámque conservare, ac morbos pellere; sed eâdem operâ adjungam, quæ aliis etiam in rebus magno cum hiatu pollicentur.

Adamanti inesse arbitrantur vim adversus pestilentiam, incantamenta, insaniam, terribilia somnia, incubos, succubos, & quid non? quæ opinio nullis æquè profuit, quàm gemmariis, ut cariùs suas divenderent merces. Ac ejusdem monetæ putandum, quòd existimatum, eo conjugum amorem foveri. Sanè aliquid ut potuerit memoria dulcium nuptiarum, ex conspectu adamantis in annulo pronubo; atque inde *reconciliationis gemmam* dixerint: non tamen adamas naturâ suâ vim reconciliandi habet.

Rubinus etiam dicitur tutum à pestilentia præstare, cogitationes malas, somniaque tristia avertere. Ad hæc tum libidinem coërcere: imò si quod homini infortunium immineat, immutatione coloris, indicium hujus rei facere gestanti. Atque Andreas Baccius, libro de Lapidibus ac Gemmis, scribit, se hujus rei experimentum habuisse ex annulo sibi à conjuge donato: qui sæpius colorem mutârit, imminente uxori morbo letali, illaque mortuâ, pristinum receperit colorem. Cujusmodi si vera sint, nec casu ista concurrerint, non tam naturæ rubini tribuerim, quàm operationi spiritus per indicia ejusmodi homines commonenti periculo instanti.

Nec assis est, quod de ceraunia prædicant, sive brontia, quem ajunt fulmine decidisse in terras, eoque tutum præstare à fulmine. Ambigo, an digni sint referri versiculi superiorum seculorum, quibus barbaries longè latéque grassabatur. Sunt autem istiusmodi:

Cum tonat horrendum, cùm fulminat igneus æther,
Nubibus illæsus cælo cadit iste lapillus,

Qui castè gerit hunc à fulmine non ferietur,
Nec domus, aut (1) *villa, quibus adfuerit lapis ille.*

1) aut *pro* nec *reposui, ne claudicet metrum*

Cautè additum illud *castè*: ut si contrà evenerit, quàm promissum à mago, vel gemmario, conferri culpa possit in gestantem, quasi cautè fortasse vixerit, at non castè.

Nihilo veriùs putò, quod ajunt hyacinthum, (nostrum dico, non veterũ, illum, qui nunc amethysti genus) de collo, vel in annulo gestatum, ajunt tutum præstare à fulmine: imò & opes, honores, ac prudentiam augere: quod & proditum Anselmo Boethio. (2) Nisi sic lubeat argumentari: hyacintho vim esse cor ac spiritus recreandi: hinc alacritatem effici, & animi vigorem: ab eo prudentiam: à prudentia opes & honores provenire. Atque idem de similibus gemmariorum promissis judicium esto. Ut quod amethystum ajunt malas cogitationes prohibere: felix præstare ingenium, item vigilantiam ac industriam: etiam facere, ut gratiâ valeamus apud principem. Sanè lætitia animi pellit cogitationes tristes melancholicas: plus quoque ingenio videmus alacres, quàm torpidi: ingenium etiam, & industria nos viris principibus gratos præstant.

2) *lib. 2. de Gemmis, cap. 31.*

Adamanti etiam tribuunt, quòd si pulvinari cum supposuerit maritus, uxor, modo casta fuerit, somno excitata irruet in amplexus mariti: sin cum alio rem habuerit, maritum aversabitur. Quæ anilia sunt, cum adamus scire nequeat, quid actum sit à conjuge. Aliam quoque rationem addit Anselmus Boethius (3) quod ne naturâ quidem homines sciant adulterium esse vitiosum, nedum adamantes. *Nam*, inquit, *ante Moysem dum natura lex sola vigeret adulteria nulla erant, & tamen vario concubitu vivere licebat.* Quæ profectò mallem tacuisset. Quum ex Genesi XXXVIII, 24. cognoscere sit, ut Judas Thamarem, adjudicârit vivicomburio, eo quod licet Selaho, filio Judæ foret desponsata, ex altero tamen facta esset gravida.

3) *lib. 2. de Lapidib & Gemmis, cap. 4.*

Malachites quoque sive molochites, creditur gestantem præstare tutum à fulmine, ac tonitru: etiam arcere malos spiritus, acerbas animi cogitationes, terriculamenta nocturna, incantationes, & fascina: ac imprimis hoc posse ajunt magi, si Solis figura insculpatur gemmæ: quasi aliquid etiam conferant characteres.

Quid etiam ineptius, quàm quod legas in inepto libro, qui inscribitur Sigilla Raphaëlis: *Asini imago in Chrysolitho futura prædicendi virtutem dat.* Citat Gaulminus in Notis ad Psellum de Operationibus Dæmonum. Ubi & de ejus Operis inscriptione addit, *Sigilla* vocari, Latinis, quæ Græcis στοιχειώματα, ultimi ævi scriptoribus ἀποτελεσματικὰ τῆς γλύψεως.

Modum etiam excedit laus smaragdi, quando dicitur è collo pendulus dæmones arcere ac fugare. Nec video, unde hoc deducant, nisi fortè, quod certum sit recreare animum atque ita pellere timorem, & mœrorem: quibus

animum obſidentibus, melancholicæ dominantur cogitationes: nec aliàs dæmones facilè adeo in hominem imperium habere. Ajunt quoque conferre notitiam futurorum, eloquentiam, opes: quæ magis admirari, quàm intelligere, homini datum ſit. Sed enim nulli movebimus litem de cauſſâ, modò conſtiterit experientiâ, non eſſe hæc vana, atque inania.

Smaragdi etiam hæc laus dicitur, quòd rumpatur, ſiquis eum geſtet, dum illegitimam Venerem exercet. Sed enim quid manifeſtius, quàm ſmaragdum non poſſe diſcrimen ſtatuere inter Venerem conceſſam, & inconceſſam? Quare multo veriſimilius Georgius Agricola ait, diſſilire, quoties, qui eam geſtant Veneri vacant. Quo pacto dicendum, ex iis, qui per Veneris res junguntur, halitum emitti ſmaragdo inimicum.

Succinum ajunt geſtatum pueris eſſe amuletum adverſus faſcinationes, ac ſpectra nocturna. Perhibent eum qui geſtat lapidem cui nomen ovum anguinum, in litibus vincere, & ad reges habere aditus faciles. Refert id ex aliis Plinius lib. XXXVII, cap. X. Atque addit à Claudio principe equitem Romanum è Vocontiis interemtum, quod eum in ſinum haberet. Quis etiam Cardano credat? cum ait Sardium, qui vulgo corneolus, facere ut qui eum geſtat in litigando cauſſa fiat ſuperior?

Quam ineptum etiam, quod Marbodæus prodit de magnete, quaſi rerum Venerearum intelligentiam habeat, maritos atque uxores conciliare, imò & adulteria prodere. Nam ſi capiti ſupponatur uxoris dormientis, eam quidem quæ caſta eſt, irruere in amplexus mariti, etſi dormiat: adulteram verò de lecto procidere, velut fœtore coactam, quem emittat magnes.

Veriſimilius eſt, quod ait, ſi fures eum impoſuerint prunis ardentibus, domeſticos abigere atque ita inſervire nefariis illis hominibus, ut ſecurius furentur. Nempe magnes igni admotus ſpirat fœtorem exitialem: adeò ut vertiginem, apoplexiam vel epilepſiam, inducat. Nihil igitur mirandum, ſi domeſtici fugentur, fures non item, qui amuletis ſeſe antea adverſus hunc adeò noxium fœtorem muniverunt.

Magicum etiam eſt, quod Dioſcorides lib. V de re medica, cap. CXVIII ſcribit, furem eo pacto poſſe deprehendi, ſi dederis comedendum panem pulvere aëtitæ commixtum. Nec enim hunc porrectum poſſe deglutire. Imò hodieque ea in Græcia ratio obtinet inquirendi furis, ſed aliis etiam additis, prorſus ſuperſtitioſis. Vide Bellonium lib. II Obſervat. cap. XXIII. Equidem nullum hîc vim puto aëtitæ: ſed tamen cenſeo vafros fuiſſe homines, qui primi id commenti fuere. Quid mirum, ſi furti ſibi conſcius, & tantam eſſe aëtitæ vim perſuaſus, eo animi angore ſit, ut, infamiæ præſentis metu panem nequeat deglutire: at poſſit hoc melius ſibi culpæ conſcius.

Apud Plinium legere eſt Milonem Crotoniatem fuiſſe invictum beneficio lapidis Alectorii, quem habuiſſet. Quo quid magis ridiculum? Uti & quod

quod dicitur mulieribus virorum gratiam, & eloquentiam conferre, ac tutum esse adversus quævis pericula. Idem quod perhibent chelidonium nigri coloris conciliare principum gratiam, efficereque ut quis cœpta quævis feliciter ad exitum perducat.

CAPUT XXX.

De usu fossilium in re vestiaria quà habitum quaque ornatum, quem prabent, prabuereve lapis Carystius, amiantus, asbestinon ad eliciendа & conficienda inde textilia, morochthus ad candefacienda linteamina, creta fullonum, Cimolia, sutorum olim chalcanthus nunc ferrugo, aurum & argentum texendis pingendisque Attalicis; è ferro primitus Romanorum & tandem auro, horum aliorumque annuli: adamas, sardonyx in sacro summi Pontificis vestitu. Et quæ non alia in sacris & extra, ætatis puerilis & adultiorum.

POstquam actum de iis, quæ ad penum sive cibum & potum; quæque ad medicinam, seu morbos propulsandos, imò & formæ lenocinia, ac grandia variaque magorum promissa pertinent; visum est animo proficisci ad commoda, quæ ex fossilibus percipiunt res vestiaria, atque ædificatio. Nam post ea, quæ valetudinem instaurant, nihil æquè ac duo ista, homini necessaria videntur. Ab amictu initium esto: ac prius de lapidibus, quàm metallis. Priùs item de usu ad vestes inde texendas, deinde ad eas his mundandas.

Ad texendas inde vestes in pretio fuit lapis Carystius, sic dictus à Carysto, non illa civitate Laconicæ, quam à vini bonitate laudavit Alcman poëta: sed altera ejus nominis in Eubœa, prope Ocham montium in Eubœa maximum, ubi lapis ille crescebat. Hunc lapidem pectebant, inque fila diducebant, telasque ex eo texebant: unde capitum involucra, retia, mantilia, mappæque, & alia. Ac hujusmodi, in ignem conjecta, non comburebantur, sed exibant mundiora. Ut videatur non alius esse ac amiantus, de quo Dioscorides lib. v, cap. CXIII. Is sic vocatus, quia inde fierent non μιαίνεται. (1) Narrant Strabo lib. x, & Plutarchus de defectu Oraculorum (qui suo tempore jam desiisse hunc lapidem ait) item Apollonius Dyscolus cap. XXXVI ἱστοριῶν θαυμασίων: (2) qui liber perperam, saltem præter auctoris mentem, vulgò inscribitur περὶ κατεψευσμένης ἱστορίας, (3) idq; propter unius Saidæ auctoritatem, qui speciosum titulum immutavit; ut sæpius à Christianis in gentilium libris factitatum. Atque hoc quoque dictum nobis in Historia Historicorum Græcorum. Ubi & monitum, eorum, quæ de amianto refert Apollonius non Tacum memoràsse auctorem, ut vulgò apud eum legitur, sed Sotacum, cujus librum περὶ λίθων (4) sæpius laudat Plinius, quodam etiam in loco Solinus, ut alios mittam.

1) *inquinari.*
2) *Historia admiranda.*
3) *Historia commentitia.*
4) *de lapidibus.*

Porrò non mirum adeo, si ejusmodi textilia non arserint in igne. Caussa est aper-

est aperta, quia hoc linum non è planta fuit, sed è lapide, qui malleis cusus, terrenoque, quod superfluum erat, excusso, capillamenta emittebat, quæ haut aliter, ac si fuissent è lino, inter plantas memorato, materies erant textilium ac velorum. Interim Carystium hunc lapidem, qui amiantus videtur, distingui oportet à lapide alio, qui & ipse Carystius dicebatur. Nec enim Carystus hoc solum lapide commendabatur, sed etiam marmore, unde columnis Carystiis nomen. Atque hinc Seneca in Troade.

- - - Ferax variis lapidis Carystus.

Quod verò de Carystio lapide diximus, idem de Indiæ lapide prodit Plinius lib. XIX, c.I. Sic enim scribit: *Inventum est etiam quod ignibus non absumeretur. Vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis, splendescentes igni magis, quàm possent aquis. Regum inde funebres tunicę corporu favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque Sole Indiæ, ubi non cadunt imbres inter diras serpentes: Adsuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cætero color splendescit igni. Cum inventum est, æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem à Græcis asbestinon ex argumento naturæ.* Valde autem falluntur, qui censent, apud Romanos etiam cadavera tunicâ ex hoc lapide texta indui solere. Nam hoc si esset, non id Plinius velut singulare quid retulisset de regibus Indicis. Et ea raritas lapidis illius fuit, ut in ipsa India regum id proprium foret. Alii iccirco malunt dicere, indutos tunicâ ex lapide Cyprio, vel Carystio: de quo ante dictum. Sed hoc si foret, non tantum de eo silentium esset apud veteres omnes. Quod si quis roget, quomodo absque eo separari cadaveris cineres potuerint ab illis lignorum, & aliorum animantium, quæ una cremabantur: non aliud offeram, quam quæ dicebamus lib. superiori cum de lini usu in cremandis corporibus ageremus.

Opus ad rem vestiariam tum pectine ferreo, quo carminatur lana, tum ferreo hamo, quo carminatur linum. Illud Belgis *kemster-cam*: hoc iisdem *hekel*.

Morochthus, sive galaxias, eo quòd tener sit, facilè solvitur in liquorem, utilisque ad dealbandas vestes lineas: ut est apud Dioscoridem lib. V, rei Medicæ, cap. CIX.

Creta, teste Plinio, (1) & Isidoro, Romani togas & vestes candefaciebant: unde iis induti dicebantur *candidati*. Vulgo quidem Romanis toga alba in usu: sed cùm ambirent ac prensarent, ad alborem accedebat splendor: quæ duo ad candorem requiruntur. Nec quævis creta huic rei idonea sed Sarda, quæque Saxum dicebatur. Creta Umbrica etiam versicoloribus vestibus conducebat: nitorem enim colori cuivis conciliabat. Cimolia creta usi, non quidem ad candorem, sed ut vestibus alio tinctis colore adderetur

1) *Lib.* 36. *cap.* 17.

retur

retur nitor, rigorque, & soliditas quædam. Vide de variis hisce generibus Hieron. Mercurialem lib. III. cap. XXI.

Fullones in eluendis pannis utebantur terra sive creta Cimolia, sic dicta à Cimolo, Cretici maris insula, secundùm Ptolomæum Ovid. VII. Met.

——— *Cretosáque rura Cimoli.*

Ad habitum corporis etiam calcei pertinent. Sutores autem in tingendis coriis antiquitus usi sunt chalcantho: quod iccirco *atramentum sutorium* à Celso, Plinioq; dicitur. Nunc ejus loco sutores usurpant ferruginem in tenuiori zytho resolutam. Nempe quia adstringit velut atramentum sutorium: sed minùs eô erodit. Etiam lapide agerato usi coriarii, ad nitorem calceis conciliandum: ut est apud Galenum lib. IX. de simplicium Medicamentorum Facultatibus. Iisdem in calceis parandis è ferro opus est scalpro sutorio, & subula.

Ad metalla venio. Ex auro, ac argento, fila nebant unde vestes. Maro:

——*Tyrioque ardebat murice lana*
Dimissa ex humeris, dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.

Claudinus: ——*Cinctus,*
Quos tibi divino mecum Tritonia duxit
Pectine: tincta simul repetito murice fila
Contulimus pensis, & eodem nevimus auro.

Hæc de habitu indumenti. Venio nunc ad illa ornamenti. In quibus suus semper annullis honos fuit. Hic veteribus Romanis ferreus, atque is purus, hoc est, sine pala. Etiam Marius de Jugurtha triumphavit cum annulo ferreò; tertio demum consulatu ferreum adsumsit. Imò Plinius testatur, sua ætate multos viros prætorios consenuisse in annulo ferreo: ac suum etiam annulum, sive quem sponsus sponsæ miserat, ferreum, ac purum, fuisse. Non satis constat, quando equites annulo aureo cœperint distingui à plebe. Utebantur annulo in manu sinistra. Nempe, ut Plinius ait, auctorem rei puduit inventi sui. Fere gestabant in digito, qui Græcis παράμεσ☉. Cujus hanc adferunt caussam, quod in eo sit vena, quæ ad cor ducat. Ac propterea quoque auro includebant gemmam, quæ veneno adversaretur. Ea à tergo non obducebatur auro, ut eo facilius vim suam in venam, ac porro ad cor transmitteret. Sed sunt ista λῆροι. (1) Neque enim Natura annulari digito magis, quam digitorum alii, ab ejusmodi venà prospexit. Vide omnino quæ de annulis Plinius tradidit, lib. XXXIII. cap. I. 1) *nugæ.*

Alia etiam ornamenta corporis debent homines fossilibus. Hujusmodi est bulla puerorum aurea, vel inaurata. Catenæ etiam è crystallo fiunt; imò & vestium, ut vocant, nodi. Quid dicam de torquibus aureis? quid de monilibus baccatis? Ut mittam de corallo, quo virgines, nuptæque bra-

chia exornant: deque succino, cujus similis fere usus est. Nam ista, utcumque sint in mixtis inanimis, ac sint è succis concretis; non tamen in lapidibus, ac metallis nec ullis fossilibus, inveniunt locum.

Quid quòd in sacris etiam ornamentis locus gemmis fuit? Nam in populo Israëlitico summus Pontifex adamantem in pectore gestabat, quoties talari veste, & epomide indutus, ingrederetur sanctum sanctorum. In eo Deus coloris immutatione potentiam, atque iram suam, ostendebat. Nec tamen hoc à natura, sed prorsus supernaturale fuit.

CAPUT XXXI.

De fossilium usu in ædibus publicis, & privatis exstruendis, privatorumque potissimùm instruendis, ac exornandis. Ex ferro cardines, seræ, &c. ex plumbo musica in templis organa, in carceribus compedes, manicæ, ex ære alicubi tecta, variæque antiquitus columnæ. Saxa arenaria parietibus inservire & quare, crustata ac scissilia tectis, tophos explendis ruinis. Fenestræ veterum, ex lapide diaphano qui specularis; hunc hodiernum superesse. similem usum præbuisse Cappadocum phengiten. Etiam vitrum fieri ex silicibus liquefactis. Vitriariorum smiris; his & usurpari magnetē coloris ergo. Fabrorum incudes, dolabræ, unde. Lithanthrax quanti usus. Hollandarum idola quæ, qualia. Pedes lectorum olim ex marmore. E ferro cortinarum annuli. Digitabula, calamistri.

VIdeamus nunc de fossilium usu in ædificiis privatis, publicis, sacris. Ac primùm de illo metallorum.

E ferro sunt cardines, seræ, claves, cancelli, & alia. E plumbo, canales qui aquam tecto decidentem excipiunt, inque cisternas transmittunt. Ex ære olim limina, ostia, valvæ, tum in privatis ædibus; tum urbium portis: ut centum portarum Babylonis. Tecta quoque, ut hodiéque Berlini in arce Principis Brandeburgici. Ac similiter in templorum tectis. Ex ære enim sunt illa B. Johannis, tum Magdeburgi, tum Lunæburgi: item Lipsiæ templo B. Thomæ, atque alia aliis in locis. Ex ære item variis in locis columnæ. Unde Maro III. Georg.

Atque hac undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.

Quem ad locum ita Servius: *Augustus victor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superaverat, multa de navali certamine sustulit rostra: quibus conflatis, quatuor effecit columnas; quæ postea à Domitiano in capitolio sunt locata: quas hodieque conspicimus.*

Hæc de metallis. Ad lapides, & saxa venio. Unde quanto firmius tutiusque ædes exstruantur, nihil attinet dicere. Ac parietibus quidem inserviunt

viunt ſaxa arenaria, quia valide ſunt compacta, & ex arenæ natura hoc habent, quod facile imbibant calcem. Iiſdem utilia ſaxa cruſtata, ac ſciſſilia, quia ex his fiunt tecta. Pori in uſu ſunt rimis parietum explendis. Nam propter poros facile calcem, pumicis inſtar bibunt, atq; ita hiſcentes partes conglutinant. Ob levitatem autem non gravant.

Etiam ſpecularia domus pars ſunt, teſte Ulpiano. Feneſtræ erant non è vitro, ut nunc fit, ſed lapide diaphano, qui ſpecularis vocabatur, inque tenues findebatur cruſtas. Meminere ejuſmodi ſpecularium Martialis, atque alii. De lapide ipſo ita Plinius lib. XXXVI. cap. XXII. al. X. *Specularis lapis faciliore multò naturâ finditur in quamlibet tenues cruſtas. Hiſpania hunc olim citerior tantum dabat; nec tota, ſed intra centum millia paſſuum circa Segobricam urbem. Jam & Cyprus, & Cappadocia, & Sicilia, &, quod nuper inventum Africa.* Ac plura de hoc ſubjungit. Pancirolus hunc lapidem reponit inter deperdita. Alii ſupereſſe cenſent, eundemque quem Germani vocant *unſer lieben Frauvven eys.*

Similis uſus eſt lapidis phengitæ: quem video etiam ab eruditis viris cum ſpeculari lapide confundi. At diverſum eſſe, certiſſimum. De hoc ita Plinius lib. XXXVI. cap. XXII. *Nerone principe in Cappadocia repertus eſt lapis duritiâ marmoris, candidus, atque translucens, etiam qua parte fulva inciderant vena, ex argumento phengites appellatus. Hoc conſtruxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellant, à Servio rege ſacratam, aurea domo complexus. Quare etiam foribus opertis (1) interdiu claritas ibi diurna erat, haut alio, quam ſpecularium modo, tanquam incluſâ luce, non tranſmiſsâ.* Poſtea ſubdit: *In Arabia quoque eſſe lapidem vitri modo translucidum, quo utuntur pro ſpecularibus, Juba autor eſt.*

1) *ſic legendum, non* apertis; *ut eſt in vulgatis.*

Etiam vitrum fit è ſilicibus liquefactis.

Vitriarii vitrum findunt lapide, qui Plinio ſmiris dicitur, uti & Galeno, atque aliis σμιρὶς, vel σμυρὶς. Gallis & Belgis *ameril*, Germanis *ſmergel*. Reperies quoque in officinis aurifabrorum, quibus dicitur *aſtreck-ſteen*.

Ex onyche (non pro gemma nunc, ſed alabaſtri genere uſurpo) columnæ olim fiebant, effodiebaturque inter montes Arabiæ; at Plinii ætate etiam repertus in Italia. Ex marmore Lacedæmonio, quod viride, ſed maculis intercurrentibus majoribus, fiebant columnæ; minores autem ex vicino huic, quod ophites dicebatur, à maculis illis ſerpentium ſimilibus ſitu, ac forma.

Nec conſiderare ſolùm oportet, quæ pars ædium fiunt, ſed etiam quibus fiant inſtrumentis. At fabris è ferro incudes, mallei, dolabræ, & ſimilia. Huc quoque magnam partem pertinent, quæ de ferro, ferrumine, & ferruminandis operibus congeſſit Cæſar Bullingerus lib. II. de Pictura & ſtatuaria,

1)pag.151. ria, cap. XII. (1) Præterea fabris ferrariis, & ærariis longè utilissimus lithanthrax, qui Belgis *steen-kole*, quasi lapideum carbonem dicas.

Vitriariis item magnes conducit, ut aliquid ejus miscentes vitro id è viridi, vel luteo, candidum reddant. Qua de re nonnulla Plinius lib. XXXVI. cap. XXVI. Plenius vero Georgius Agricola.

Nec solùm domus, ejusve partes, vel instrumenta, quibus ista fiunt, ortum suum fossilibus debent; sed etiam vasa domestica, variaque supellex, ab iis vel materiem accipit, vel nitorem atque elegantiam. Sunt vero vasa & suppellectilia duûm generum. Quædam usui sunt, unde *utensilia* vocantur: quædam sunt σκεύη ἀναθυματικά, sic dicta, quia solùm ornatui inserviunt: quomodo & Hollandi ea vocant *huys afgoden*. Nempe tantum est feminis Batavis studium, ut omnia niteant domi, ut nec credibile sit gentes majorem curam impendisse ne sorderent Deorum simulachra. Aliter iidem Batavi *pronck-vverck* vocant. Græci ἄπυρα: ut ἀπυροι λέβητες: (2) videlicet, quia non admoventur igni, ne nitorem deperdant. Ex iis, quæ de utensilibus dicam, facile erit de aliis statuere.

2) ab igne immunes lebetes.

E ferro fiunt claves, veru, cultri, quædam etiam cochlearia. Ex ære sunt pelves, candelabra, alia: Imo candelabra etiam ex ære Conrinthio: ut liquet ex martialis apophoretis lemmate XLII. Ex plumbo candido guttus sive aqualis, & quæ non alia. Ex auro & argento quæ fiant notius, quàm ut hîc debeat tangi. Ex alabastrite fiebant olim pedes lectorum: uti & alia multa: de quibus dictum antea. E ferro cortinarum annuli. Sunt & quædam mulierum propria: ut è ferro acus, & calamistrum. Item ex ferro, ære, argento, digitabulum. Ad publicas ædes referendus carcer. Hic è ferro opus compedibus, manicis, aliis. In templis è plumbo sunt instrumenta Musica, quæ simpliciter *organa* vocantur.

Transvolo singula, decerpere aliquid contentus. Quid enim iis insistam, quæ quilibet per se videt?

CAPUT XXXII.

De fossilium usu in re nautica, ferro, ære unde naves rostrata. Quantum navicularia, uni e fossilibus magneti debeat, homines cæteraque ferenti, ducenti.

POst ædium structuram, ac vasorum ejus, ad rem nauticam accedo. Sunt enim naves pro domo: unde & τὸ πλοῖον αἰνιγματικῶς (1) vocarunt μεταφόρητον οἶκον, (2) ut ab Eustathio proditum. Ac satis quidem constat de ferro, cujus usus in navibus compingendis. Primùm tamen pro eo utebantur ære, ut antea dictum. Ex eo rostra fiebant; ac naves cum rostris ejusmodi Appiano dictæ χαλκέμβολοι, Plutarcho χαλκήρεις, Maroni *æratæ* lib. IX.

1) navigium anigmatice.
2) transportatilem domum.

Quot prius æratæ steterant ad litora puppes.

In

In quo tamen Maro non exactè habuit temporum rationem. Heroicis enim temporibus necdum erant naves æratæ; ut in oratoriis Institut. ostendi lib. v. cap. xi. sect. vii.

Harpagones ferro solent præpilari.

Nunc vero multò etiam amplius, quàm olim, fossilibus debemus, propter usum magnetis. Olim enim de nocte ad astra, imprimis Cynosuram, & Helicen, cursum dirigebant: obscurâ autem nocte ignorabant unde Maro III. Æn.

Erramus pelago totidem sine sidere noctes.

At ante annos tercentos circiter, & quinquaginta Flavius quidam Melphi, Campaniæ oppido, reperit usum acus, ad eam magnetis partem, qua septentrionem spectat, attritæ, atque hinc consecutæ, ut in pyxide nautica, etiam nocturnis in tenebris, Septentrionem styli cuspide ostendat. De inventione hac Campanis debita, auctores nobis Blondus in Italia illustrata, & ex eo Pancirolla in novis repertis, ac ad eum in Notis Salmuthus, itē Petrus Ciezius lib. II. Histor. Indic. cap. IX. & Gomara lib. I. Histor. Gener. Indic. Rationem adornandæ ejusmodi pyxidis atque acus, monstrat Hieronymus Osorius lib. de Rebus Emanuelis, Lusitaniæ Regis. Anselmus Boethius lib. II. de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV. Jure autem hanc artem inter miranda reponit Cardanus lib. XVII. de artibus, rebusque artificiosis. Mirum autem acum in hunc usum nauticum bene custoditam durare ad annos centum: ut idem ait Boethius.

CAPUT XXXIII.

De utilitate, quæ ex fossilibus rem ad militarem redit. Herculis, & Germanorum arma olim ex ære. Smiris armis expoliendis meretur. Magnes ignispuos globos dirigit, ipseque pulvis pyrius unde. Arma noctu congressuri veteres, gypso dealbabant, quo suos dignoscerent. Tormenta ex ferro, ære. Gladii, sarissæ, lorica, quid. Succinô Turcos frenos, & ephyppia exornare.

EGi de ædificiis, ac navibus. Pergam nunc ad rem militarem.

Metallorum in militia usum quis nescit? præsertim æris ac ferri. Primitus autem ære usi, juxta illud Hesiodi:

χαλκῷ δ᾽ εἰργάζοντο, μέλας δ᾽ οὐκ ἔσκε σίδηρος.

Ære operabantur, nigri ferri haut erat usus.

Itaque poëtæ cum Herculis clavā describunt, aliaq; heroū arma, ærea dicunt, non ferrea. Nec id mirandū, quando & in Germania sic olim fuit: ut ostendunt thoraces, & enses ænei, item frameæ ex ære, & calcaria, atque etiam cultri quales crebro effodiuntur. Alioqui poterat putari, poëtas dicere ærea arma, non quia forent ex ære, sed quia ex ære esse solerent, priusquam in locum

ejus ferrum successisset. Ac fortasse utroq; usi, nempe, ut enses fuerint ex ære, στόμωμα verò sive acies ex ferro. Saltem Homerus ipse credidit heroicis temporibus notum fuisse ferrum. Nam Odyss. φ ait, in arca Ulyssis magnam fuisse copiam æris, & ferri. Adderem eundem poëtam, & οὐρανὸν, (1) & θυμὸν, (2) vocare σιδήρεον. (3) Sed eo non pugno, quia dici possit, hoc à poëta κατὰ πρόληψιν dici, ratione habita suorum temporum.

1) *cælum.* 2) *animum.* 3) *ferreum.*

Smiris lapis non modo utilis est ad gemmas scalpendas; sed eo quoque arma expoliunt. Siquidem, affrictu ejus pulveris, enses & loricæ, ubi ferrugo oblederit, ita abstergentur, ut pro novis possint haberi.

Etiam in bello magnus est usus magnetis sive pyxidis nauticæ: quo bombardarum globi igniti ad locum pertingant destinatum. De hoc vide Junctinum in Sphæram de Sacrobosco cap. III. (4)

4) *pag. 255. edit. Lugd. an. 1578.*

Quid jam de halonitro, sive pulvere nitrario aut tormentario dicam? de cujus compositione antea vidimus.

Arma interdum gypso dealbabant, si noctu vellent aggredi hostes. Sic enim facilius dignoscebant suos ab hostibus. Auctor Herodotus in Urania, & Pausanias lib. x. In militia è ferro gladii, pugiones secures, sarissæ, frameæ. Item galeæ, loricæ, ocreæ, alia.

Ex ære item tormenta bellica, & tubi, pixides, pyroboli quos bombardas dicimus.

Equorum ephippia, frena, clitellas succino exornant Turcæ: ut & mulos, & camelos. Qua de re Petrus Bellonius lib. II. Observat cap. LXXII.

CAPUT XXXIV.

Quantum commodi studia è fossilibus percipiant: præcipuè in scribendo, ac ad rem epistolarem. Antiquissimis temporibus quæ durare debebant in saxis fuisse perscripta, etiam apud Danos. Tabulæ Mosaicæ. Leges Græc. & Romanorum, æri incisæ. Graphis. Miniatulæ Criticorum cerulæ. Libri pumice expoliebantur. Typi ex plumbo, & stibio. Elegantiam in scribendo sectantium arena. Sapphirum aliasque in sigilla sculpi.

A Militia, quò potiùs tendam, quàm ad studia sapientiæ, & universam literaturam? Pulcherrimus enim nexus est Martis, & artis: eorum qui gerunt scribenda, & qui scribunt gesta. Dixeris hæc solùm pertinere ad historiam. Sed aliter est. Nam historia non differt à philosophia practica, nisi quod illa doceat per exempla: hæc ex exemplis eliciat universale pronunciatū. Imò scientia quoq; naturalis tota nititur historiâ naturali. Ad hæc non Philologia modò, & Poësis, atq; Oratoria; sed ipsa etiam Grammatistice, quæ est legendi, ac scribendi scientia, studiorum nomine, comprehenditur.

Antiquissimis temporibus consuetudo erat ea, quæ perennarent in-

ſcribere ſaxis, lateribus, æri, aut plumbo incidere: quemadmodum de Babyloniis, Phœnicibus, Ægyptiis, Græcis etiam ac Romanis oſtendi lib. I. de Arte Grammatica, cap. XXXV. Atque idem quoque mos gentibus Septentrionalibus fuit. Hinc de Danis ita Saxo Grammaticus in præfat. *Nec ignotum volo, Danorum antiquiores, conſpicuis fortitudinis operibus editis, gloriæ æmulatione ſuffuſos, Romani ſtyli imitatione, non ſolùm rerum à ſe magnificè geſtarum titulos exquiſito contextos genere, velut poëtico quodam opere, perſtrinxiſſe; verùm etiam majorum acta, patrii ſermonis carminibus vulgata, linguæ ſuæ literis, ſaxis ac rupibus, inſculpenda curâſſe.* Imprimis vero conſuetudo hæc in legibus obſervata fuit. Nam ut de Moſaicis tabulis nihil nunc dicam: Græci pariter ac Romani leges incidebant tabulis æneis, quas deinde in loco publico clavis affigebant ferreis. Cicero Philipp. I. *Quod erit ita geſtum, id lex erit, & in æs incidi jubebitur.* Ovid. I. Metam.

—— *Nec verba minantia fixo*

Ære ligabantur.

Quo de loco dictum in Oratoriis Inſtitut. lib. IV, cap. VII. ſect. III. Ferreis affixas clavis, ex Plauti Trinummo liquet. Sed hoc nihil ad præſens inſtitutum. De ænea tabula Auguſti, in qua anni formam conſcripſit, ſic loquitur Macrobius lib. I. Saturn. cap. XIV. *Auguſtus, qui annos* XII. *ſine intercalari die tranſigi juſſit, ut illi tres, qui per annos triginta & ſex vitio ſacerdotalis feſtinationis excreverant, ſequentibus annis* XII. *nullo die intercalato devorarentur, poſt hoc unum diem, ſecundum ordinationem Cæſaris, quinto quoque anno intercalari juſſit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ, ad æternam cuſtodiam inciſione mandavit.* Porro etiam cùm Romani in tabulis ſcriberent ceratis, graphio, ſive ſtylo uſi ferreo, vel æreo. De quo itidem in Arte egi Grammatica, loco, quo antè dicebamus. Arithmetici hodieque dum ſcribunt in palimpſeſto & lapide ſciſſili: ſaxeo utuntur graphio. In vitris ſcribimus cuſpide adamantina.

Librarii εἰς κάλλος (1) minio ſive rubrica ſignabant librorum titulos. Unde initio Triſtium Ovidii:

1) *ornatus ergo.*

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Et Sidonius lib. VII. epiſt. XII. *Jure vobis in hoc* (epiſtolarum) *opere prima titulorum rubrica, prima ſermonum officia dedicarentur.* Hinc veteres Gloſſæ: *Rubrica, εἶδος μίλτου ἐπιγραφῆ.* In legum etiam titulis & initiis id obſervatum. Unde Perſius ſat. V.

Excepto, ſi quid Maſuri rubrica notavit.

Imò etiam Criticis in more fuit, ut cera miniata notas ſibi familiares appingerent. Hinc Cicero ad Att. lib. XV. epiſt. XIV. *His literis ſcriptis me ad συντάξεις dedi: quæ quidem, vereor, ne miniatâ cerulâ tuá pluribus locis notandæ ſint.* Et lib. XVI. epiſt. X. *Noſtrum opus tibi probari lætor: ex quo ante ipſe poſuiſti,*

posuisti, quæ mihi florentia sunt visa tuo judicio. Cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam. Hujusmodi notas, quia appingerentur, Græci dixere παραπλάσματα, ut ex Hesychio ad superiorem Persii locum Casaubonus annotavit.

Libros olim mos erat pumice expolire, ac lævigare. Unde Catullus Epigr. 1.

Qui dono lepidum novum libellum,
Arida modo pumice expolitum.

Unde Plinius lib. xxxv. cap. xxi. *Sed & ii pumices, qui sunt in usu corporum levigandorum feminis, jam quidem & viris, atque, ut ait Catullus libris.*

Typographica etiam ars in excudendis libris metallicæ rei plurimùm debet. Nam typi sive characteres, quibus utitur, fiunt ex plumbo albo, & stibio in catinis excocto, atque ita puro reddito. Quale stibium magis etiam plumbo metalli nomen mereri, censet Georgius Agricola lib. 1. de Natura Fossilium, cap. xxi.

Saxi arenarii genus est ex arenis tenuibus, intermixtis, quæ argentei sint coloris, ac molli adeo, ut digitis facilè conteratur, & contritum inserviat iis, qui elegantiam in scribendo amant. Nam atramentum imbibit, splendorisque aliquid relinquit.

Sardæ usus veteribus in obsignandis literis, ut testis est Plinius. Nempe eo vincit ceram, quòd hujus facilè aliquid remaneat in sigillo: in sarda non item. Sigillis etiam inservit sapphirus; uti hodieque lapis lazuli, qui non alius à sapphiro Plinii putandus, ut alibi ostendimus.

CAPUT XXXV.

De fossilium usu in Pictura, & plastice, ac statuaria. Ubi de creta alba, & rubra, plumbo, morochtho, lapideve nigro, ad ducendam ichnographiam. De coloribus præstantioribus floridis *è fossilibus minio, Armenio, chrysocolla,* austeris *rubrica, Sinopica, Lemnia, fabrili, paratonio, melino, Eretria, auripigmento.* vilioribus *ochra, cerussa, sandaracha, sandyce. Porphyrite colores lævigabant. Plasticen in argilla & gypso occupari; marmorarios, ærarios, ut nomina indicant. Sed tandem & ex argento atque auro statuas fecere. Sculptori famulatur adamas, ut gemmis imperet.*

POst ista cur non subjiciam de Pictura? Neque id modò, quia Graphice, quomodo Græci Picturam vocant, & Grammatice ac Grammatistice, si vocabula attendas, communem habent originem: sed imprimis, tum quia Graphice una est è quatuor liberalibus popularibus scientiis, de quibus sorsum scripsimus; tum propterea quod Poëtis in doctrinarum studiis illustri

sit

sit loco: & Poësis ac pictura non aliter distare existimentur, quàm quod pictura sit poesis tacens, poesis autem pictura loquens: Sanè & Euphranori ad pingendum Jovem, Phidiæ ad sculpendum, duo versus Homerici pro archetypo fuerunt Quid autem picturæ vicinius est plastice, ac statuaria? Dicam igitur deinceps, quantum artes hæ ex fossilibus capiant commodi.

Ac in pictura quidem duo attendimus: id in quo pingimus, & quo pingimus. Pingimus non solũ in tabula, quod vulgatum vel ebore, ut in encaustica, vel in ære, de quo Plin. lib. xxxiii. cap. ix. sed etiam in linteo. Tam verò in tabula, quã linteo, lineæ prius ducendæ ac deinde inducendus color: prius est quasi Gramatica picturæ, alterũ, ut Rhetorica. In priori, *sive* ichnographia usus est cretæ albæ: majores lineæ describuntur lapide nigro, fabrili, vel cretâ rubrâ, quandoque etiam plumbo. De coloribus ita scribit Plin. lib. xxxv. cap. vi. *Sunt colores austeri, aut floridi. Utrumque natura, aut mistura evenit. Floridi sunt, minium, Armenium, cinnabaris, chrysocolla, Indicum, purpurissum. Cæteri austeri. Ex omnibus aliis nascuntur, alii fiunt. Nascuntur Sinopis, rubrica, paratoninm, melinum, Eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, primumque quos in metallis diximus. Præterea è vilioribus ochra usta, cerussa, sandaracha, sandyx, scyricum, atramentum.* Dicam de iis ordine, sed paucis. Primo loco inter colores ἀνθηρὰς (1) minium ponit, cui, ut Vitruvius tradit, nomen ab Hispaniæ fluvio ejusdem nominis. Justinus tamen, sive Trogus, putavit, flumini potiùs à minii colore datum nomen. Priusquam ex *Hispania* adveheretur. Græci dicebant κίνναβαρι: postea minium, & cinnabari distinxerunt. Fiebat minium è lapide, qui à colore prunæ ἄνθραξ dicebatur. Atque hoc quoque nos Vitruvius docet. Vide & Dioscoridem lib. v. cap. cix. Sed ubi nunc ἀμμίῳ, legendum μινίῳ; ut videre Hermolaus, Ruellius, Salmasius. Verba sunt, τὸ γδ' μίνιον σκευάζεται ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκ λίθε τινὸς μεμιγμένε τῇ ἀργυρείτιδι ψάμμῳ. *Minium in Hispania ex lapide quodam argentariæ arenæ permisto temperatur.* Postea subdit: χρῶνται δὲ αὐτῷ οἱ ζωγράφοι εἰς τὰς πολυτελεῖς τῶν τοίχων ἐκκοσμήσεις. *Inde parato minio pictores ad sumtuosa parietum ornamenta utuntur.*

1) *floridus.*

Armenium à Plinio intelligitur, quod Aëtio vocatur τὸ τῶν ζωγράφων, ἤτοι ᾧ οἱ ζωγράφοι χρῶνται, *pictorum, sive quo pictores utuntur.* Quomodo distinguere videtur ab eo, qui dicitur Ἀρμένιος λίθος. (2) Saltem Paulus Ægineta, distinctis locis de armenio, & armeniaco agit lapide. Quantopere de Armenii colore dissentiant veteres, ostendent I. Antonii Saraceni scholia ad Dioscoridem lib. v. cap. cv. Vulgò tamen promiscuè usurpantur. Ut Armenii lapidis color, diutius duret, addi non lini oleum, sed petroleum solet: quod & colorem reddit venustiorem, & longum in tempus conservat. Ex Armenio lapide fit color ille cyaneus, qui Italis dicitur *azulo oltramarino*, Belgis *azurblaeu*.

2) *Armenius lapis.*

Cinnabari ad animalium historiam pertinet, si fuerit sanguis, vel sanies draconis, elisûs pondere elephanti morientis, ac utriusque animalis sanguine permixto. Sic credidere Plinius lib. XXXIII. cap. VII, ac Solinus cap. XXVIII. Sed jure damnat hanc opinionem Dioscorides lib. v. cap. CIX. Figmentum id haustum à mercatoribus non alio hoc fine confingentibus, quàm solent propolæ, ut merces suas magis commendent. Sed ne hujus quidem fuerit loci si juniperi sit gummi; quæ verior sententia. Est & factitium cinnabari: cujus meminit Theophrastus περὶ λίθων: Ex eo cognoscimus, à Callia quodam Atheniensi fuisse repertum, qui xc annis vixit ante Theophrastum. Vide his Hieronymum Mercurialem lib. II. Var. Lect. cap. XIV. Cinnabari utuntur pictores ad parietum ornamenta; ut ait Dioscorides; atque addit, falli, qui cinnabarin putant idem esse, ac minium; etsi vulgo sic eâ voce uterentur.

At huc pertinet chrysocolla non prout interdum sumitur pro gemma: ut apud Plinium lib. XXXVII. cap. X: sed quatenus putre est æris metallum, ex humore vel sponte, vel arte in metalli venam immisso. Sic accipiunt Dioscorides lib. v, cap. CIV. & Plinius lib. XXXIII. cap. v. Præcipuè invenitur fodinis ærariis. Nec solis tamen: sed quandoque & plumbariis: imò etiam in aurariis, & argentariis. Nativa, quæ in fibris venisque ærariis, vel aliis metallicis, reperitur, viridis est coloris: pingiturque, antequam pingat. Atque ubi tincta, vocatur ὀροβῖτις, quia eundem habet colorem, ac ὄροβος, sive ervum. At chrysocollam factitiam vocant *santernam*. Dioscoridi refertur inter genera æruginis scoleciæ.

Indicum ex India apportatur, ut nomen indicat, & Plinius ait lib. XXXIII. cap. VI. Sed contradicere sibi videtur, quando idem inibi nunc ait. *Sibi adhuc inexploratæ inventionis esse*: nunc verò provenire, *arundinum spumæ adhærescente limo*. Fit vero non ex arundine, sed *Herba* Indica crescente in *Guzarate*, dictaque gali.

Nec purpurissum est hujus loci, cum spuma sit purpuræ dum ad tingendas lanas coquitur, effervescentis. At purpura conchæ est marinæ, non fossile.

Sinopis est rubricæ genus. *Glossæ Cyrilli*: *Σινωπὶς, miltum*, Sic dicta à civitate, seu Paphlagoniæ, secundùm Ptolomæum: seu Cappadociæ, ut ait Strabo. Nempe quia istic inventa, etsi alibi quoque effoderetur. Rubrica, cùm non additur Sinopica, vel Lemnia, de fabrili intelligi solet. Sanè hoc loco non aliam intelligit Plinius. Eâdem enim utebantur fabri, & pictores. Rubrica Lemnia proximæ post minium auctoritatis. Paraetonium genus est terræ pinguis. Cujusmodi raro in usu fuit. Magis enim macris usi. Sic dicitur ἀπὸ τοῦ Παραιτονίου, qui locus Africæ arenosus, prope Catabathmum ac Mareotim sive Marmaricam; uti ex Plinio, & Stephano discimus. Melino

nomen

nomen à Melo insula. Cinerei hæc terra erat coloris, uti & Eretria, quæ similiter à loco, ubi effoderetur. Auripigmentum quod Græcis ἀρσενικὸν, aurei est coloris: cumque vel nativum sit, vel factitium, priori utuntur pictores: imò & bibliopolæ, in pingendis librorum frontibus. Nec dubium, quin ex eo Latini dixerint *auripigmentum*. Plin. lib. XXXIII. cap. IV. *Aurum faciendi est etiam una ratio ex auripigmento, quod in Syria foditur pictoribus, auri colore, sed fragili lapidum specularium modo.*

Contrà ochra non nativa, sed factitia pictores utebantur. Usta dicebatur, quia ex rubrica fabrili, in collis novis luto circumlitis exureretur: ut constat ex Theophrasto περὶ λίθων, & Dioscoride lib. V. cap. CXII. Imò & Plinio lib. XXXV, cap. VI. cujus verba emendat Philander Notis ad Vitruvii lib. VII. cap. VII. Ὤχρα à colore dicitur, hoc est lutea, quia γῆ, sive terra intelligitur. In vulgatis Plinii codd. *usta* jungitur cum cerussa: sed perperam, ut cognoscere ex iis fuit quæ diximus.

Cerussa, *Græcè* ψιμμύθιον, fit resolvendo plumbum acri aceto. Pictores ea utuntur iis in partibus, quibus hæret lux.

Sandaracha; ut Plinius ait, fere in aurariis, & argentariis invenitur metallis, maximéque effodiebatur inter Magnesiæ, & Ephesi fines. Sandyx fiebat è cerussa usta, donec sandarachæ colorem referret. Quomodo uri debeat, casu ex incendio didicere homines, ut Vitruvius docet lib. VII. Syricon, (sic enim, non *Scyricon*, legendum) secundum Plinium, ex sandyce & sinopide fiebat, pari pondere permistis. Sed Aëtius lib. II. & Paulus Ægineta, clarè σάνδυκα, καὶ συρικὸν, pro eodem habent. Quare, secundum hos idem fuerit ac cerussa usta. Atramentum sutorium est succus concretus ex chalcitide. Græcis χάλκανθος vocatur. Eo L. Papinium Carbonem, absorptum meminit Manutius in epist. ad famil. p. 121. Atque hæc sufficiat attigisse de lapidum illis, quos allatis antea verbis Plinius picturæ esse utiles indicabat.

Sunt verò & alii, quorum pictoribus usus sit.

Nam ad colores lævigandos utuntur Porphyrite Ægyptio, sive totus sit ruber, sive candida puncta intercurrant, qualis vocatur leucostictos, auctore Plinio. Etiam pictores utuntur lapide morochto, qui & graphis dicitur, quia usum calami præstat. Lineas eo ducunt pictores, & mathematici in Hetruria. Invenitur in Apennio. De diversis pictorum coloribus, pictura vitri, & encausto sive smalto, unde, quomodove ex metallicis pigmentis fiat, adire licet Cæs. Bulling. de Pictura lib. II. cap. III. & seqq.

A pictura ad plasticen accedo, idque Plinii exemplo: (1) item ad tres plastices filias, statuariam, sculpturam, & cælaturam. *Harum enim matrem plasticen, Varrone (2) teste, Pasiteles dicebat*, Colotæ magister, etiam Pausaniæ memoratus lib. V.

(1) *lib.* 35. *cap.* 12.
(2) *apud Plinium ibidem.*

Plastice ex argilla effingit simulachra: de quo ex Varrone Plinius ibidem.

Argillæ vicinum gypsum. Ex hac statuæ grandes, ac miræ levitatis fiunt. Nam lanæ, stupæ, vel fœno, inducitur ex gypso tenuis crusta; ac deinde forma elaboratur exterior.

Fecere etiam ex ligno, cera, ebore. Sed nihil hæc materies ad præsens institutum. Quare solum dicam de lapide & metallis. In priori genere maximè celebratur marmorarius: in altero ærarius. Quos iccirco conjunxit Tertullianus lib. de Idololatria cap. VIII. *Scit & pictor, & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator.* Sed plures materias idem retulerat cap. III. *Neque enim interest an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum.* Ubi primo tria memorat genera artificum, qui idola facerent; plasten, qui effingeret ex argilla, aut gypso; cælatorem qui ex lapide, vel metallo exsculperet; & phrygionem, qui ex filo contexeret. De lapide sic Maro Æn. . .

——— *Vivos ducent de marmore vultus.*

Et Propertius lib. II:

Praxitelem propriâ Vindicat arte lapis.

Ex ære etiam statuas constituere Romani, ac Græci. Ita in Tænaro ænea erat statua Arionis Methymnæi delphino insidentis. Athenis, æreæ statuæ *H*armodii, & Aristogitonis, qui Pisistratidarum tyrannide cives liberarunt. Demetrio Phalereo statuæ ex ære constitutæ ab Atheniensibus CCCLX. Unde Varro:

Hic Demetrius æneas tot aptu'st.

Quot luces habet annus absolutus.

Cæsar Augustus, ut Tranquillus narrat, Antonio Musæ Medico statuam æneam constituit, juxta signum Æsculapii. *N*eapoli hodieque supersunt æneæ statuæ Scipionis Africani, Mutii Scævolæ, atque aliæ.

Imò & statuæ aliquæ è ferro: ut in Laconica Stias, opus Theodori Samii. Tandem & ex argento statuas fecere, vel etiam auro. Sed hujusmodi statuæ fuerunt duplices; concavæ; & solidæ. Posteriores dictæ ὁλοσφυρήλατοι, ὁλόσφυροι, & ὁλοσφύρατοι, h.e. τῇ σφύρᾳ ἐληλαμένοι, tota malleo ductæ, eoque neutiquam inanes, ac concavæ. Plinius lib. XXXIII. cap. IV: *Aurea prima omnium, nulla inanitate, & antequam ex are aliqua illo modo fieret, quam vocant ὁλοσφύρατον, in templo Anaitidis posita dicitur. Direpta est Antonii Parthicis rebus.* Ac mox: *Hominum primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX. circiter Olympiada. Tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus.* Verùm Valerius Maximus (1) non sibi ait posuisse, sed à tota positam Græcia. Imò Cicero in III. de Oratore

1) lib. 8. cap. ult.

Oratore scribit, non auream fuisse, sed inauratam. Pluraque de eo veterum dissensu dixi in Oratoriis Institut. lib. v. cap. v. sect. II.

Hæc de statuis hominum. Nam de iis Deorum in Theologia Symbolica dicemus. Nunc solum de sculptura, & cælatura, itidem plastices, ut dixi, filiabus aliquid addam.

Sculptoribus utilis adamas, ob ingentem ejus duritiem, quæ facit, ut absque ejus ope nec adamantes nec gemmæ aliæ, pulcrè, ac pro dignitate, sculpi vel cælari possint. Etiam smiris lapis prodest, ad sculpendas, vel cælandas gemmas molliores.

CAPUT XXXVI.

De utilitate quam ex fossilibus percipit tum omne fabrorum genus, tum universa mercatura. Sed fossilia etiam adpœnas se extendere. Agitur itaque de chalybe, & silice, naphtha qua veteres olei vice usi sunt, lithanthracibus seu saxo-carbonibus, talco candidum aricolorem impertiente, lapide Samio aurum poliente, chrysocolla, commoditate pecuniæ ne necessum sit ἀντιφορτίζεσθαι, lapide Lydio, histrionum auro coronario, & lapidatione apud Judæos, Macedonas, inque castris Romanorum frequentata.

POst tot fossilium commoda contentus ero dicere de duobus solum: sed ejusmodi ut inde plurimum utilitatis ad genus humanum redundet. Prius tangit fabros: idque ratione ignis, & aliter. Alterum ad mercatores pertinet, quorum commercia expeditius pecuniis, quam commutatione mercium, transiguntur.

Ignem attendimus, tum quatenus excitandus, tum etiam augendus, ac conservandus. Ad prius valet chalybs, ac silex: ut indicat hoc Maronis I. Æneid.

> *Ac primùm silici scintillam excudit Achates,*
> *Suscepitque ignem foliis, atque arida circum*
> *Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.*

Ex vulgari verò opinione est, quod idem I. Georg. ait.

> *Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.*

Nec enim ignis est in silice: sed aër pinguis: hic verò, icto silice, cujus particula decutitur, attritu rarescit, & ignescit.

Ad posterius valet naphtha. Hac enim usi veteres olei vice: præcipuè in agro Agrigentino: unde *oleum Siculum* dicebatur. Ac creditur non aliud esse, quàm quod *petrelaum*, vel *petroleum* vocatur: nempe quia oleo simile, ac ejus usus sit in lucernis.

Præterea ex saxeis carbonibus, qui Belgis *steenkolen* ignes struuntur præ-

fertim à fabris ferrariis. Plerique arbitrantur, eam esse terram, quam Plinius vocat pharmacitin, & ampelitin.

Nec ferrariis modo fabris igni est opus, sed argentariis etiam, & aurificibus. Sed his aliter quoque fossilia conducunt. Nam ex argentei coloris lapide, quem *talcum* vocant, oleum à Chymicis educitur, quo candidus æri color confertur.

Samio lapide, qui in terra Samia inclusus solet inveniri, aurifices splendorem conciliabant auro.

Chrysocolla item aurum auro, argentum argento conglutinant. Plura de hoc lapide si voles, adi Petrum Matthiolum in Dioscoridem lib. v, cap. cxxx. & Andream Cæsalpinum lib. 1. de Metallicis, cap. xi. Atque hæc ad fabros pertinent.

Emtioni ac venditioni conduxere fossilia, ex quo passim desiere merces mercibus permutare: quod Græci dicunt ἀντιφορτίζεσθαι. Et primò quidem in usu erat æs grave, ac rude: cujus pondus oculis, & manibus æstimabatur. His sæpe fallentibus, publica auctoritate ad mensuræ testationem figura accessit. Hoc Græci à voce νόμου dixere νόμισμα, & νοῦμμον: nempe quia reciperetur ex more sive consuetudine gentis. Primi videntur Phœnices usi: ut qui mercaturas invenerint: teste Plinio lib. vii, cap. lvii. Valuere & eâ Æginetæ, ut nihil mirandum sit, si Græcorum primi sint numo usi. Romæ primus pecuniam signavit Servius Tullius; testibus Plinio, (1) & Servio Honorato; ut taceam de Cassiodoro, (2) atque aliis. Falsi, qui Numæ Pompilio hoc tribuunt, atque ab eo dictum *numum*: quod legas apud Joannem Antiochenum περὶ ἀρχαιολογίας. Imò si credimus Suidæ, prodidit id Suetonius Tranquillus. Ab ærea hac pecunia nomen *ærario* datum, quod in æde erat Saturni jam à temporibus Valerii Poplicolæ: ut ex Plutarcho constat. Inde etiam dicti ærarii tribuni, ac scribæ. Usi autem ea usque ad annum Urbis ccccLXXXIV, hoc est, quinctum annum ante primum bellum Punicum. Tum primùm cusus est numus argenteus; qui *denarius* vocatus, quia valeret decem libras æris. Atque hoc etiam testabatur nota hæc X, vel, eâ, perscriptâ, ut loquitur Priscianus, hoc est, trajecta, talis *: quæ subjiciebatur effigiei auctoris. Ab altero latere fuerunt bigæ, & quadrigæ: unde *bigatorum*, & *quadrigatorum* nomen. Aureus verò numus Romæ cusus anno Urbis IↃXLVI: nempe annis XLII. ex quo argenteus in usu esse cœperat: ut auctor est Plinius. (1) Dispar verò auri δύναμις sive pretium atque æstimatio apud Romanos erat, ac Græcos. Apud Græcos, aureus nummus permutabatur denis argenteis: apud Romanos duodenis & semisse: imò sæpe majoris æstimabatur. Sed de istoc, & cæteris ad rem monetariam pertinentibus, consuli malo Budæum, Portium, Hotomannum, Car. Molinæum, Covarruviam, & intelligentissimum hujus argumenti, agnatum meum, Reinerum

1) *lib.* 33. *cap* 3.
2) *Var.* 2. 7. *epist.* 32.
3) *lib.* 33. *c.* 3.

rum Budelium Ruræmundanum Ictum, Electori Coloniensi, dum viveret, monetarum tam Rhenensium, quam Westfalicarum præfectum: cujus geminus exstat liber: unus de arte cudendæ monetæ; alter de quæstionibus monetariis.

Quomodo verò benignitas Dei variè regionum commodo, hoc vel illo metalli donô Hispaniæ, Æthyopiæ, &c. aurô, Galliæ ærifodinis, prospexerit; recenset Cæs. Bullingerius de Pictura II, XX, 84, 85.

Nec fossilia tantummodo prosunt materiem pecuniæ præbendo: sed etiam quia eorum beneficio aurum verum à falso distinguimus. Huic rei inservit lapis Lydius, sic dictus, quia è Lydia adveheretur: atque idem vocatus χρυσῖτις, & βάσανος, quia bonitas auri eo exploraretur. Nam exinde cognoscimus, quantum cuique auri, quantum item æris insit. Eundem verò, uti dixi, esse chrysiten, & basanum, Plinius indicat libro XXXVI, cap. XXII; ubi quoq; videas πυροποίκιλον (1) vocari. Variè autem auro hominibus imponitur: de quo alibi dictum. Histrionibus etiam æs in usu pro auro. Nempe in laminas ductum, [illegible]orum folle tinctum; speciem auri habet. Histriones igitur inde coron[illegible]ciunt, unde *coronarium* vocatur. Auctor Plinius. *Hoc* in numi tragœdiis. In comœdiis è lupinis fuere: unde *Horatius* (2)

1) notulis coloris ignei distinctum.

2) epist. 7. lib. 1.

> *Nec tamen ignorat, quid distent æra lupinis.*
>
> *Comicum aurum* vocat Plautus. (3)

3) Paenulo act. 3. sc. 2.

Etiam fossilium usus in pœnis. Ut in lapidatione, quæ & inter supplicia Judæorum. Item apud Macedonas: Curtius lib. VI: *Omnes à Nicomacho nominati, more patrio, dato signo saxis obruti sunt.* Vides ut *morem patrium* appellet. Ac in conjuratione alia sic de *Hermolao*, & aliis, refert Arrianus lib. IV: Τοῦτον μὲν δὴ αὐτὸν, καὶ τοὺς ξὺν αὐτῷ ξυλληφθέντας καταλευσθῆναι πρὸς τῶν παρόντων. *Hunc, & reliquos cum eo comprehensos lapidibus obrutos ab iis qui aderant.* Imò apud Romanos quoque consuetudo erat castrensis, Polybio teste, in sexto Historiarum. (4) ut condemnati, postquam fuste eos attigisset tribunus, à commilitonibus fustibus & saxis ferirentur, sæpe etiam necarentur.

4) pag. 481. edit. Casauboniana.

CAPUT XXXVII.

Post enarrata tot lapidum ac metallorum commoda, non dissimulatur, quandoque, ea esse noxia; nec in re idminuta, sed ipsi hominis valetudini. Hic adducuntur plumbum, minium, chalcitis. Ostensum verò id nec sapientia Dei, nec bonitati ejus derogare. cyaneum si abluatur valetudinem multum juvare, arsenici virus infringere bezoar, multaque affingi fossilibus.

QUamquam vero tam eximia sint lapidum ac metallorum bona: non tamen diffiteri possumus multum etiam nocere valetudini humanæ. Atque

que operæ fuerit, de hoc etiam aliquid adtexere: Uti in plantis superiori ine libro factum fuit.

Plumbum noxia qualitate imbuit ea, quæ continet, vel quæ per plumbeos canales fluunt: Nocet vero aqua hujusmodi lotionibus, ac imprimis in cibis, potuque. Ideo nec medici facile vasculis plumbeis recondunt medicamenta: Imò Galenus lib. primo de Antidotis, cap. x. etiam vasa stannea aversatur, quia stannum facilè adulteratur plumbo, virusque ab eo contrahit.

Mercurial. Var lect. 2. 9.

Minium adeò venenosum est, teste *Plinio*, ut qui poliunt in officinis, faciem laxis illigent vesicis, ne respirando perniciosum pulverem attrahant. Est vero diversum à milto, quod assumtum interius hepaticos juvat, aliasque corpori utilitates adfert. Vide quæ de horum discrimine habet Joannes Manardus lib. IV. epist. I. (1)

1) pag 44. & 45.

Chalcitis est inter venena, quæ rosione necant. Nempe tantæ est acrimoniæ, ut etiam urat carnem.

Poteram alia etiam multa adferre exem[illegible] damnorum quæ dant metalla. Nihil vero quæ diximus, vel præterimus derogant sapientiæ vel bonitati divinæ. Non dicam cum Stoicis, vitio hæc fieri non Dei efficientis, sed caussæ materialis. Nam & materiam ipsam & quicquid inde fabricatum à Deo, bonum initio fuit, ut ex Mose cognoscimus. Quare sic potius statuimus, omne istoc esse à peccato hominis, propter quod Deus terræ maledixit. Et tamen in maledictione etiam elucet divina bonitas. Nam & prudentiam nobis concessit abstinendi quatenus nocent, utendi quatenus conducunt. Exemplo fuerit lapis Cyaneus. Is si abluatur, multum valetudinem juvat: ut contra Symphorianum Campegium sentit Joannes Manardus lib. xv. epist. 111. Campegii ejus opinio erat, quantumcunque abluatur, semper nocere. *Præterea* alia nobis divinitus sunt concessa, quibus si utamur, tuti simus ab noxia eorum facultate. Nam quis ignorat quantum sit arsenici virus,? At, quantumcumque sæviat, veneno ejus venenum est lapis bezoarticus, verè panacea in morbis pestilentibus, ac venenatis. Adde quòd multa falsò insimulantur venenatæ facultatis, cùm experientia longè aliud comprobet. Quale est, quod ajunt adamantis scobem devoratum corrodere viscera, hominemque necare. At hanc opinionem non luculentè minus, quam solidè refellit Anselmus Boëtius lib. II. de lapidibus ac *Gemmis*, cap. IV. Nec ad fossilium honorem ac pretium parum facit, quod inde fieri possit, quæ ad structuram templi sui in veteri populo pertinerent, imò aureis etiam vasis illud exornavit, gemmas voluit relucere in pectorali summi sacerdotis, atque iis voluntatis suæ indicia dabat: legem etiam digitis suis inscripsit tabulis lapideis.

CAP.

CAPUT XXXVIII.

De utilitate, quæ è foſſilibus ad homines redit à morte. Sale primitus cadavera condita. Oſtracites lapis, cinerum conditor: Aſſius ſarcophagus: mitior aſſervandis corporibus chernites qui Darium complexus, ſimilemque operam navaſſet Plinii porus ac differt à topho.

ABſolvimus de ingentibus commodis, quæ in hominem ex foſſilibus redundant, dum vivit. Diſcuſſimus etiam tenebras, quas aliqui quia ex iis quædam noxia videantur, obduxere rebus clariſſimis. His conſequens eſt, ut oſtendam non hic ſiſtere foſſilium bona, ſed poſt fata prorogari.

Sale enim primitus cadavera, condiri ſolebant, ut diutius à putredine conſervarentur. Liquet hoc ex non uno Herodoti loco, qui corpora hujuſcemodi vocat ταριχευμένα. (1) Et ſane nihil mirum ſi primò uſi ſint ſimpliciſſima condiendi ratione, quæ paulatim in majorem majoremque luxum prorupit.

1) *ſale condita.*

Oſtracites, qui Græcorum Junioribus λιθόστρων, in terra mollis, ſed inde exemtus lapideſcit. Inde olim ollæ, quibus gentiles defunctorum cineres condebant: unde & lapidem ollarem vocant. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Quin & defunctos ſeſe multi fictilibus ollis condi maluere.* Nec enim placet, quod in quibusdam MSSis eſt *doliis*; etſi ita & olim legerit Blondus.

Aſio ſeu Aſſio lapide, qui ab Aſſo Troadis afferebatur, uſi olim ut eo corpora defunctorum conderent. Nempe ut à lapide eo conſumerentur, non verò putreſcerent. Atque hinc lapidi illi *ſarcophago* nomen fuit. De eo, ac Chernite, Poro, & aliis, ſic Plinius lib. XXXVI. cap. XVII: *In Aſſo Troadis ſarcophagus fiſſili venâ ſcinditur. Corpora defunctorum condita in eo abſumi conſtat intra quadrageſimum diem exceptis dentibus. Ejus generis & in Lycia ſaxa ſunt, & in Oriente, quæ viventibus quoque adalligata erodunt corpora. Mitior eſt autem ſervandis corporibus, nec abſumendis, chernites, ebori ſimillimus, in quo Darium conditum ferunt. Parioque ſimilis candore, & duritie, minus tamen ponderoſus, qui porus vocatur.* Ubi *porus* aliud longè quam tophus. Nam candore ac duritie dicitur lapidi Pario ſimilis. At πῶρος alias eſt ſpongioſus ac levis, pumici ſimilis: ut poſtea dicetur.

De hoc lapide quæſtionem movet Theophraſtus libro de Igne; cur eorum, qui in rogo ſunt cremati, quædam ſuperſint reliquiæ; at lapis, qui apud Aſſum invenitur, unde loculos faciunt, corpora penitus conſumat, inque cineres redigat. Ait autem, id fieri lapidis ejus calore nativo: qui quoquoverſum penetrans, ea, quæ ex minutis coaluere particulis, in minutas item reſolvat. Lapidem eum eſſe calidum illo probat, quòd inde calx fiat. Ac calorem quidem ejus lapidis eſſe igneo minorem, ſubtiliorem tamen: illo au-

tem aëris inclusi esse majorem, sed crassiorem: ut igneo celeriùs, aëreo diutius, sed celeriùs, dividat. Porrò aëra inclusum, quia crassus, incalescere vehementius, ac diutius calorem retinere, qui vehementer locum torreat.

CAPUT XXXIX.

De fossilibus habitis ab his pro Diis propriè dictis, ab aliis pro Deorum signis, ab aliis verò æstimatis paris, vel etiam majoris dignitatis, quam si Deorum forent signa, imò ipsi Dii. Hic producuntur lapis Jacobi βαιτυλ@ LXX dictus, à Bethel, unde Ethnicorum Abaddir; lapis Arabum Brachthan in memoriam Abrahami, silex Phrygum Mater Deum. Veterum Finnonum in mari saxum Semes, acinaces Scytharum, Securis Tenedoinsulanorum, Plutus.

EXposui de natura atque utilitate fossilium, quæ maximè mihi idonea videbantur. Hæc tam multa magnaque rapere hominem debuerunt in admirationem conditoris, atque ad cultum ejus accendere. Sed ubi malitia humanarum mentium factum est, ut desereretur creator, inque omnia vitia prorueretur; tanta cæcitas consecuta, ut vel ea ipsa pro Deo haberent, vel iis abuterentur ad falsi numinis cultum. Adgrediar igitur hanc etiam partem explicare.

Præcipuè verò in eo versabitur oratio nostra, ut videamus, quomodo fossilia, vel pro Diis habuerint, vel Deorum signis, vel præ iis etiam cultum Deorum contemserint.

Fossilia, licet inanima, pro Diis tamen habita fuisse, luculentè arguit lapis ille Βαιτυλ@ dictus à Βαιθὴλ, ut τοῖς ἑβδομήκοντα (1) dicitur pro *Beth-el*. Notum ex Genes. XXVIII. 18, ut Jacob Patriarcha Esavum fratrem fugiens in Mesopotamiam contenderit; in via autem, lapide pro pulvino usus, in somnio viderit Deum scalæ innixum, per quam angeli adscenderent, & descenderent, Deumque in summo scalarum posteris ejus promittentem audierit omnem terram Cananæam; experrectus verò locum illum vocarit *Beth-el*, hoc est, domum Dei; lapidem autem, quem capiti supposuerat, ut monumentum hujus visionis foret, erexerit, oleóq; inunxerit, & inungendo consecrarit eum Deo. Hic lapis magna in veneratione Israëlitis fuit usque dum divino coli honore à cultus nesciis cœpit. A quo exosus lapis piis, ac locus, qui ante *Beth-el*, hoc est, domus Dei, vocabatur, à veris Israëlitis *Beth-ave*, hoc est, domus mendacii, nominatus. Ab hoc lapide, locoque Βαιθὴλ dicto, βαιτύλυς, & βαιτύλια vocarunt, lapides rudes, quos sive symbola numinis crederent divini, sive etiam animatos & verè Deos. De cujusmodi cultu vide sis, quæ Photii Bibliotheca, codice CCXLII. suggerit in vita Isidori philosophi exarata à Damascio Damasceno, qui Simplicii discipulus fuit, ac temporibus

(1) LXX Interpretibus.

ribus claruit Justiniani imperatoris: ut in opere de Historicis Græcis colligebamus. Facilè verò assentio eruditissimis viris, qui censent, hunc esse illum lapidem, quem Hierosolymam transtulere Judæi; quem item deletis Hierosolymis Judæi eo die, quo capta urbs à Tito (hoc enim solo, Hieronymo teste in cap. II. Sophoniæ, ingredi iis urbem hanc licebat) cum multo gemitu, lamentis, nec sine laceratione vestium, adire & inungere solent: ut est in antiqui scriptoris itinerario Burdigalensi, quod edidit Pithœus. Atque hunc lapidem finxere esse illum ipsum, quem pro Jove objectum fuisse Saturno fabulantur, Hesychius: Βάιτυλος. οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δοθεὶς λίθος τῷ Κρόνῳ ἀντὶ Διός. *Baitulus. Sic vocabatur lapis pro Jove objectus Saturno.* Nempe à βαιθὴλ βάιτυλος: non uti nugatur Etymologus, quasi βαίτυλον, quia eum Rhea involverit βαίτῃ, hoc est, pelli caprinæ. Apud Julium Scaligerum Exercitat. adversus Cardanum CCLXXI. legas, in veteribus barbarorum mysteriis *Abdir* nuncupari. Quod hausit è Prisciano, qui tamen *abadir* vel *abaddir* vocat extremo libri, I. uti & penè initio II, ubi legas: *Abadir Deus est. Dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devorasse pro Jove, quem Græci βάιτυλον vocant.* Postea autem eodem libro est *Abdir, & abaddir* ὁ βάιτυλος. Abaddir item est sequenti libro: ubi agnoscit, non reperisse se, qui voce abaddir uteretur: ut fortasse nihil attinuerit, toties hoc iterare. Sed unde *abadir*, vel *abaddir*? Puto esse ex Βαιθ-ὴλ. Nam prioris partis clara hic vestigia. A crebro vocibus præmitti, & L in K. abire, alibi ostendimus. Apud Isidorum in Glossis legas: *Agadir*, lapis. Ubi sine dubio legendum est *Abaddir*. Quanto id verisimilius, quàm ut *agadir* sit ex Germanico *agadstein*, qui lapis Latinis *gagates*. Id tamen somnium placuit Caspari Barthio lib. XVI. Adversar. cap. XXIV.

Satis de Abaddir. Alia etiam inanima, eaque fossilia, vel quæ fossilibus debeant originem suam, refert his verbis Arnobius lib. VI. *Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memoralia ut indicant scripta: informem Arabas lapidem; acinacem Scythiæ nationes: ramum pro Cinxia Thespios: lignum Carios pro Diana immolatum; Pessinuntios silicem pro Deûm matre: pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque fastorum, puteum Samios pro Junone.* E quibus huc pertinent Arabum lapis, acinaces Scytharum, & Pessinuntiorum silex. De his tribus pauca adjungam. Ac de lapide Arabum sic scribit in Panoplia sua Euthymius Zigabenus; Πῶς οὖν ὑμεῖς προσφύεσθε τῷ λίθῳ τῷ Βραχθὰν, καὶ φιλεῖτε τοῦτον; καί τινες μὲν αὐτῶν φασι, διότι ἐπάνω αὐτοῦ συνουσίασε τῇ Ἄγαρ ὁ Ἀβραάμ· ἄλλοι δὲ, ὅτι προσέδησεν αὐτῷ τὴν κάμηλον, μέλλων θῦσαι τὸν Ἰσαάκ. *Quomodo igitur vos* (Saraceni) *adhaeretis lapidi Brachthan, eumque osculamini? Ac respondent nonnulli eorum. Ideo quod super ipsum Abraham cum Agar congressus est: alii autem, quia alligavit ei camelum, cum Isaacum*

Vide Hieral dum ad p. 246. sive ipsum pag. 369.

esset sacrificaturus. Plura hoc de lapide diximus lib. II. hujus operis, cap. XXXI. Ac planè censeo non aliū signari à maximo Tyrio serm. XXXVIII. ubi ait Arabas pro Deo, vel ejus symbolo colere λίθον τετράγωνον, *lapidem quadrangulum*. Etiam apud Arabas, fuit loci excelsi vertex sive cacumen, quod pro numine coluerunt. Rupem, vel saxum fuisse arbitror. Σκόπελον, καὶ κορυφὴν vocat Stephanus in Δουσάρη. Verba ejus adduximus lib. II. harum commentationum, cap. VIII. Ac meminit Disaris, vel Dusaris, Tertullianus etiam in Apologetico cap. XXXIV. ubi in Aldina corruptè *Diasares*. Nicolaus Loënsis in Miscellaneis censet ex Marino Philosopho *Thyandrites* reponi oportere: vel ex Suida, *Deus Ares*, Θεὸς Ἄρης. Sed eum refellit Stephani sive Hermolai Byzantii auctoritas, qui clarè narrat, Δουσάρην fuisse dictum jugum sive altissimum Arabiæ locum proque numine habitum ab Arabibus pariter, ac Dacharenis. Ab Arabum lapide venio ad silicem, quem Phryges pro Deûm matre coluere. Equidem planè censeo fuisse cultum non proprium, sed symbolicum: verùm quia aliter narrant Theologi veteres non est animus hanc sententiam refellere. Potius de eo loquar, ubi ad symbolicum cultum fuerit deventum. De hac silicis veneratione apud Phrygas etiam apud Livium est lib. XXIX. *Pergamum ad regem* (legati Romani) *venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit*. Est & Claudiani lib. ... de Raptu Proserpinæ:

Hic sedes augusta Deæ, templique colendi
Relligiosa silex, quam densis pinus obumbrat
Frondibus.

Fortasse & aliquid ad lapidum cultum referat, quòd Maximus Tyrius Orat XXXVIII. ait albam pyramidem à Paphiis coli. Sed clarè dicit, statuam Veneris haberi: totaque ea natione ostendit, nullam fuisse gentem, sive Græcam, sive barbaram, quin consecrârit aliqua σύμβολα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *cultus divini symbola sive signa*. Vides ut clarè statuas, saxa, & similia, non ad cultum proprium, sed symbolicum retulerit. Atque idem tradit de Ægyptiis, felem, accipitrem, crocodilum, & similia, deque iisdem fluvium, de Persis ignem colentibus. Sic enim scribit: Εἰ δὲ Ἕλληνας μὲν ἐπεγείρει πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἡ Φειδίου τέχνη, Αἰγυπτίους δὲ πρὸς τὰ ζῶα τιμὴ, καὶ ποταμὸς ἄλλους, καὶ πῦρ ἄλλους· οὐ νεμεσῶ τῆς διαφωνίας· ἴστωσαν μόνον, ἐράτωσαν μόνον, μνημονευέτωσαν μόνον. *Sive autem ad memoriam numinis maximè suscitet Græcos ars Phidiæ, Ægyptios verò animalium cultus, aut alios fluminum cultus, aut ignis alios: varietatem non culpo. Intelligant modò, quem colant, ament modò, illius modò memoriam servent.* Nec tamen ex sapientia hujus Platonici philosophi judicandum de rudibus & crassis ingeniis. Cujusmodi inter proprium, & symbolicum cultum distinguere nesciebant. Quare facile credo id de Finlandis, quales ante sesquiseculum fuere. Ut qui ferinam prope vitam duxerint,

utcunque vicinis Lappis mansuetiores forent: sicut de iis scribit Sigismundus Liber Baro in Herberstein, in rerum Moscoviticarum Comentariis; ubi & ista de iis narrat (1) *Relictâ postea Lapporum terra, —— ad promontorium quoddam quod sanctum Nasum appellant, se pervenisse dicebat* (Isthoma.) *Est autem sanctus Nasus saxum ingens, ad nasi similitudinem in mare prominens; sub quo antrum vorticosum conspicitur, quod singulis sex horis mare absorbet, ac alternatim magno sonitu reddit evomitque ejusmodi voraginem. Alii umbilicum maris, alii Charybdim dixere. Tantam autem hujus gurgitis vim esse, ut naves, aliasque in propinquo res attraheret: neque se unquam in majori periculo fuisse ajebat. Nam gurgite subito, ac violenter navem, qua vehebantur, ad se attrahente, vix magno labore renitentibus remis sese evasisse. Superato S. Naso, ad quendam montem saxosum, quem circumire oportebat, pervenisse: ubi cùm, ventis reflantibus, aliquot diebus detinerentur, nauta, Saxum inquit, hoc quod cernitis, Semes appellant; quod nisi munere aliquo à nobis placatum fuerit, haut facilè præteribimus. Quem Isthoma, ob vanam superstitionem se increpasse ajebat. Increpatus, nauta subticuit; totoque illic quatriduo vi tempestatis retentos postea quiescentibus solvisse. Cumque secundo jam statu veherentur, nauclerum dixisse: Vos admonitionem meam de placando Semis Saxo, tanquam vanam superstitionem irridebatis: ad nisi ego noctu clam, adscenso scopulo, Semem placassem, nequaquam transitus nobis concessus fuisset. Interrogatus, quid Semi obtulisset, avenæ farinam butyro permixtam super lapidem, quem prominere vidimus, se fudisse dicebat.*

1) *pag. 87. edit. haeredum Wechel. an. 1600.*

Nec saxa modò, prudentiores quidem pro numinum symbolis; rudiores verò pro Diis ipsis coluere; sed etiam ferrum, vel quæ ferro constarent. Sic Scythæ acinacem pro numine coluisse dicuntur: ut ex Arnobio videmus: ac idem proditum Clementi Alexandrino in Protreptico. Etiam ei sacrificasse, ait Damis apud Lucianum. Ac apud eundem Lucianum per acinacem jurat Toxaris. Nec tamen ex juramento solidè colligas pro Deo habuisse: liquebit ex iis, quæ de Ægyptiorum per animantia juramento in Theologia symbolica afferemus. Et sanè Neuri gladium quidem coluisse dicuntur: sed ut Martis symbolum. Sunt verò ultimi Scythiæ populi.

Jam quid dicam de incolis Tenedi, unius è Sporadibus insulis? Hi geminam securim coluisse dicuntur numinis loco. Verùm Suidas non hoc dicit, sed coluisse, ὡς ἀναθήματα, *sicut donaria*. Nempe fuere iis symbolum Deæ Themidos, sive Justitiæ. Unde & in nummis (quod ex antiqua Goltzii Græcia cernere est) duas videas secures. Hinc de severis judiciis, Τενέδιος ἄνθρωπος, (1) & Τενέδιος πέλεκυς. (2) Videlicet, quod severe admodum à carnifice securi in sontes animadverteretur; ut ex Suida constat. Aliam tamen rationem adducit Plutarchus de Pythiæ oraculo.

1) *Tenedius homo.*
2) *Tenedia securis.*

Utrumque & proprium, & symbolicum saxorum cultum damnat etiam

Concilium Arelatense II. *Si in alicujus presbyterio infideles, aut faculas accenderint, aut arbores, aut fontes, vel saxa venerentur, si hac eruere neglexerit, sacrilegii se reum esse cognoscat.*

Præter verò hunc duplicem fossilium cultum, quorum unus pro Diis fossilia venerabatur, alter pro Deorum signis, etiam tertius est, quo numinum instar, fossilia habebantur: ita ut sicut Apostolus ait, quibusdam ventrem esse Deum, sic dicere liceat mammonam, sive opes, esse Deum. Ut quibus omnem felicitatem metiantur. in quibus etiam solis omnem reponant fiduciam. Qua mente quoque gentiles eas statuunt stultorum mortalium numen. Unde Euripides:

Ὁ πλοῦτος ἀνθρωπίσκε τοῖς σοφοῖς θεός·
Τὰ δ' ἄλλα, κόμποι, καὶ λόγων εὐμορφίαι.

Sic puto expresseris:

Sunt sola opes, homulle, sapienti Deus;
At alia nuga, bella sine re oratio.

Adfines verò his Menandri versus apud Stobæum Sermone LXXXIX. (1)

(1) *sive aliis tit.* 91.

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ' ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεοὺς,
Τ' ἀργύριον ἡμῖν, καὶ τὸ χρυσίον μόνον.
Ἱδρυσάμενος τούτους γὰρ εἰς τὴν οἰκίαν.
Εὔξαι τί βούλει, πάντα σοι γενήσεται,
Ἀγρὸς, οἰκίαι, θεράποντες, ἀργυρώματα,
Φίλοι, δικασταὶ, μάρτυρες, μόνον δίδου.
Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας.

Jambicis totidem reddidit eos versus Lilius Gyraldus Historiæ Deorum Syntagmate primo: sed venustius Illustris Hugo Grotius in Excerptis Stobæanis. Post quem nihil attinet novum carmine reddendi laborem subire. Sic verò ille:

Epicharmus istos prædicat nobis Deos,
Aquam, ignem, solem, spiritum, stellas, humum.
Ego verò Deos opiparos atque præstites
Aurum, atque argentum nobis esse intelligo.
His dedicassis rite si tuam domum,
Optato quodvis præmium, optatum feres:
Agros, domus, familiam, vasa argentea,
Testes, amicos, judices, tu da modo,
Ipsos habebis in ministerio Deos.

CAPUT XL.

De metallis, ac gemmis alicui numini dicatis; as Veneri, as inter inanima vocale; ferrum Vulcano mancipatum. Mars Veneri junctus, à Vulcano concatenatus, à Neptuno demum liberatus, quid hoc. Chymistas metalla planetis dicasse aurum Soli, argentum Lunæ, &c. vel innocentes ad metalla damnasse. Assyriorum Deo Belo gemma dicata Beli oculus, apud eosdem Adad seu Soli tres gemmæ sacræ. Etiam Persas Mythræ suo, hoc est, Soli gemmam sacrasse. Jovi Ammoni gemma, cornu Ammonis dicta consecrata. Sed & vasa Diis sacra: scyphus Herculi, cantharus Libero.

HActenus actum de fossilibus, quatenus vel propriè haberentur pro Diis, vel figuratè, idque vel κατὰ μετωνυμίαν, (1) vel μεταφορικῶς. (2) Nunc agam de eo, quòd falsos Deos fossilibus præfecerunt, & fossilia falsis Diis consecrarunt. Factum hoc in metallis, & gemmis. De metallis præcipuè liquet ex omnium antiquissimis: cujusmodi sunt æs & ferrum.

1) nomine posito pro nomine.

2) significatione propria in alienam translata.

Æs Veneri esse dicatum, ait Pindari interpres. Etiam ex Varrone traditum B. Augustino in libris de Civit. Dei, Romanis fuisse Deum Æsculanum, ab æsculo, h. e. ære, sic dictum, uti ab eodem in glossis *æsculator*, ærufcator, μητραγύρτης. Porro ab Æsculano Deo poscebant, ne ære deficerent: uti Argentinum, ne carerent argento. Ac æsculani quidem filium dixere Argentinum, quia æreæ pecuniæ usus prior fuit, quàm argenteæ. Quam rationem cum Augustinus adduxisset, postea subdit: *Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea moneta subsecuta est.* Imo in lustrando & expiando, nullius metalli æquè ac æris usus fuit. Eustathius in versum istum Iliad. Π:

Ἐκ πόντοιο θύραζε λίνῳ, καὶ ἤνοπι χαλκῷ.

Ἤνοπα λέγει τὸν ἔνοπα, ὅ ἐστι ἔμφωνον. Μόνος γὰρ τῶν ἀψύχων δοκεῖ φωνὴν ἔχειν. Καὶ οἱ Πυθαγορικοί φασι τὸν χαλκὸν παντὶ συνηχεῖν θειοτέρῳ πνεύματι· διὸ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι τρίπους τοιοῦτος ἀνακεῖται· καὶ ἐν ἠρεμίᾳ δὲ πολλάκις τῶν ἄλλων ἠρεμούντων, σειομένοις ἔοικε τὰ κοῖλα χαλκώματα. *Ait ἤνοπα, id est, ἔνοπα, quod significat vocale. Ex inanimis enim solum videtur habere vocem. Ac Pythagorici ajunt, as omni diviniori spiritui concinere. Propterea æreus Apollini tripus est consecratus. Et aëre tranquillo sæpe cæteris silentibus cavi lebetes moveri videntur.* Etiam scholiastes sic scribit ad illud Theocriti Idyllio B:

Ἁ θεὸς ἐν τριόδοισι· τὸ χάλκιον ὡς τάχος ἄχει.

Dea est in triviis: æs quàm primum pulsa.

Τὸν γὰρ χαλκὸν ἐπῳδὸν ἐν ταῖς ἐκλείψεσι τῆς Σελήνης, καὶ ἐν τοῖς κατοιχομένοις, ἐπειδὴ ἐνομίζετο καθαρὸς εἶναι, καὶ ἀπελαστικὸς τῶν μιασμάτων. Διόπερ πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν αὐτῷ ἐχρῶντο, ὥς φησι καὶ Ἀπολλόδωρος Ἀθήν-

ησι

νησιν τῷ περὶ Θεῶν Æs pulsantes accinuere in deliquiis Lunaribus: atque item si quis vita abiret. Videlicet quia æs purum credebatur, & utile adversus pollutiones. Idcirco eo utebantur in omnibus consecrationibus, & expiationibus: ut ait Apollodorus libro de Diis.

Vulcano dicatum est ferrum, nec non Marti. Ac Vulcano quidem, quia is ignis: igni autem mulcatur, hoc est, mollitur ferrum: unde ei *Mulciberis* nomen. At Marti dicatum, quia ferro pugnetur. Itaque & in fabula *Homerica*, (1) quia fingitur Mars in Vulcani thalamo concubuisse cum Venere, à Vulcano autem, Neptuni ope liberatus, per Martem quidem ferrum intelligitur, per Venerem venustum & elegans fabrile artificium, per Vulcanum ignis, per Neptunum aqua: qua de re sic Heraclides Ponticus in Allegoriis Homericis: Ὁ μὲν Ἄρης εἰκότως ἂν ὀνομάζοιτο σίδηρος. Τοῦτον δὲ ῥαδίως Ἥφαιστος ἐχειρώσατο. Τὸ γὰρ πῦρ, ἅτ' οἶμαι σιδήρου κραταιοτέρας δυνάμεως μετειληχὸς εὐκόλως ἐν αὐτῷ τὴν ἐκείνου στερρότητα ἐθήλυνε. Δεῖ δὲ τῷ τεχνίτῃ πρὸς τὸ κατασκευαζόμενον, καὶ Ἀφροδίτης. Ὅθεν οἶμαι διὰ πυρὸς μαλάξας τὸν σίδηρον, ἐπαφροδίτῳ τινὶ τέχνῃ τὴν ἐργασίαν κατώρθωσε. Ποσειδῶν δ' ὁ ῥυόμενος παρ' Ἡφαίστου τὸν Ἄρη πιθανῶς, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν βαναύσων διάπυρος ὁ τοῦ σιδήρου μύδρος ἑλκυσθεὶς, ὕδατι βαπτίζεται. καὶ τὸ φλογῶδες ὑπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ὕδατι κατασβεσθὲν ἀναπαύεται. *Mars ratione probabili ferrum existimetur. Hoc à Vulcano facile domatur. Nam ignis, quatenus majorem vim ferro nactus, facilè illius emolliit virtutem. Indiget autem faber ad ferrum suâ etiam Venere. Quamobrem ubi ferrum igni emollitum, venusta quadam arte, opificium perficit. Neptunus autem Martem justa de causa liberat à Vulcano: quandoquidem massa ferri candens extracta è fornacibus aqua immergitur, atque ardor flammeus, aqua natura extinctus compescitur.* Hactenus Heraclides.

1) *Odyss.* 8.

Chymistæ, si non planetis dicarunt metalla, vel innocentes eos damnarint ad metalla, saltem nominibus quibus à gentibus vocantur planetæ, metalla appellant. Nam aurum iis Sol, argentum Luna, Saturnus plumbum, Venus æs, Mars ferrum. Et quia quinque istis, ut septenarius exsurgat, addidere stannum, & argentum vivum: quorum illud Jovis, hoc Mercurii nomine donarint. Hanc sapientiam si novisset Homerus, puto Iliad. A Apollinem, qui Sol est, potius χρυσότοξον, (2) quàm ἀργυρόπεζον (3) dixisset.

2) *aureum gerent. arcum.*

3) *argenteis pedibus.*

Nec metalla solum Diis dicarunt, sed etiam gemmas. Ut illam, quam Beli oculum dixere. Plinius lib. XXXVII. cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* De Belo, Assyriorum, & Chaldæorum sive Babyloniorum numine, quo Sol signabatur; dictum nobis lib. II. cap. VI. Ex eo, quod veteres vocarunt *Beli oculum*, censeo esse *Bellocchio*; quomodo Itali appellant. Eo autem *Beli oculus* dictus est, quia iride & pupilla similis est oculo.

Ac

Ac ibidem (1) dictum nobis, ut Sol etiam Assyriis vocatus sit Adad, vel Adod: atque ut ei, Plinio auctore, tres hæ gemmæ fuerunt dicatæ, Adadi nephros, Adadi oculus, & Adadi digitus.

(1) lib 2. hujus operis, cap.6.

Est & quam *Solis gemmam* Plinius appellet: Persis ea, quibus Sol *Mithra*, dicebatur *Mithrax*, vel *Mithridax*. Diximus de ea lib.II, cap IX. Vulgo cati sive felis oculus appellatur: nempe quia, ut felium oculi, nunc clarius resplendeat, nunc obscurius. Neque Cardanus in VII. de Subtilitate aliud per pseudopalum, sive opalum falsum, intelligere videtur.

Etiam Jovi Ammoni sacra gemma, quam *Ammonis cornu*, vocarunt, quia Ammon cum arietinis cornibus fingeretur. Eandem Garamantidem gemmam à vicinis Garamantibus nominabant. Vide quæ de hac gemma diximus lib.II. cap.XI.

Nec solum metalla, sed etiam vasa inde fabricata; alia huic, alia alii numini consecrata. Quomodo scyphus erat sacer *Herculi*, Cantharus libero: uti ex Athenæo, & Macrobio liquet. Etiam Plinii est lib.XXXV: Marium, Liberi patris exemplo cantharis potasse. Vase futili utebantur in Vestæ sacris, ut ex Servio, & Donato constat. Ita dictum, quia, si poneres non exhausto liquore effunderes.

CAPUT XLI.

De fossilium usu in sacris, tum locis, tum rebus, tum personis. Post saxa & lapides in templorum fabricis æris maximus usus. Ex ære valvæ Panthei in æde Saturni, Castoris item & Pollucis, &c. statua Deorum ænea Jovis, Herculis, &c. Ex ære candelabra Bacchi. Cereri in sacrificio porca aurea, aut argentea oblata. Sulphuris usus in lustrationibus. Quo fossilium genere Attis, & Galli ad evirationem usi. Etiam in Circumcisione variatum, Abrahamum ferro, Mosaico ævo ac deinceps lapide usos. Saliis super tunicam pictam æneum pectoris tegmen, ancile.

PRæterea fossilia cultui gentilium inservierunt trifariam: videlicet in sacris locis, rebus, ac personis. In locis, uti templis, fanis, delubris. In quibus nullius è fossilibus, post saxa ac lapides, æquè, ac æris, fuit. Quod ut liqueat, distinctè consideremus primum partes, deinde statuas, postremo templorum vasa, & instrumenta.

In partibus præcipuè ex ære faciebant valvas. Tales olim Panthei valvæ in æde Saturni, quæ nunc S. Mariæ rotundæ. Item Saturni, quæ nunc Divi Hadriani. Adhæc Castoris & Pollucis, quæ nunc Cosmæ, & Damiani. Præterea Bacchi, quæ hodie B. Agnetis, extra Viminalem in via Numentana. Ac imitati etiam Christiani in delubris à se exstructis. Nam templum B.

Petri recentes ex ære valvas habet. Florentiæ quoque sacellum B. Joannis, quod *Baptisterium* vocatur, ternas habet æneas valvas, easque inauratas.

Quod ad statuas æneas, omnium antiquissima fuit Jovis, quæ Spartæ visebatur: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac meminit Georgius Agricola ænearum statuarum Herculis, Jovis Fulminatoris, Mercurii, Veneris, quas tum temporis Neapoli Hadrianus Guilielmius possideret.

Etiam vasa multa templorum ex ære fuerunt. Ut Romæ candelabra in Bacchi templo, quæ inde in ædem B. Agnetis translata.

Hæc de locis. Sequitur de rebus sacris: ut sunt sacrificia, libationes, preces, ac ceremoniæ. Ad hæc etiam fossilibus utebantur. Ut in sacrificio Cereris. Cui non viva modò porca mactari solet, sed etiam duæ adhibebantur ex metallo melioris notæ. Festus Pompejus: *Porcam auream aut argenteam dici, ait Atejus* (Capito,) *quæ etsi numero hostiarum non sint; nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam, adhiberi sacrificio Cereali.*

Sententia est, auream, argenteamque porcam in sacro Cereris non posse dici hostiam, quia non sit hostia, nisi quod cum sanguine vitam profundat. Item sulfuris usus erat in lustrationibus: ut liquet ex Homeri XXII. Ulysseæ; item Plinius: Hinc Propertius lib. IV, el IX:

Terque meum tetigit sulfuris igne caput.

Tibullus lib. I, el. V:

——*Te circum lustravi sulfure puro.*

Ovid. in II. de Arte:

Nam veniet, quæ lustret anus lectumque locumque,
Præferat & tremulâ sulfur & ova manu.

Appulejus lib. XI: Asini Aurei: *Navem summus sacerdos tæda lucida, ovo, & sulfure, solemnissimas preces de casto præfatus ore, quàm purissimè purificatam Deæ nuncupavit.*

Lapidis quoque usus in sacris Cybeles, sive Matris Deûm, evirantibus sese Gallis, Attidis exemplo. Ac Attis quidem se exsecuisse dicitur, ab aliis quidem ære, aut ferro; ut Nonno in XXXV. Dionysiacôn, sive ense, ut est apud Lucianum de Dea Syria: ab aliis autem acuta silice, ut Catullo, cujus verba alibi (1) adduximus: ac Plinius quoque ait Gallos evirari solere testa Samia, quæ acutissima. Plinii item verba (2) protulimus. Quid mirum autem si in exsectione illa apud gentes variatum fuit: quando nec in populo Dei Circumcisio eodem semper modo sese habuit. Nam ferro quidem usus est Abraham: Mosaïco autem ævo, ac deinceps, obtinuit lapis: ut Justinus Martyr indicat dialogo contra Tryphonem: (3) Sanè Exodi IV, 24. Sephora dicitur filium circumcidisse lapide. Hebraice enim est צר, vel צור, quod LXX. exponunt ψῆφον, eorumque exemplo calculum Tertullianus lib. adversus Judæos

1) lib. 1. cap. 20.
2) lib. 2. cap. 53.
3) pag 266. & 267. edit Commelin.

dæos, cap.III. Vulgatus interpres Latinus Hebræam vocem reddit *petram acutissimam*. Etiam Josuæ v,2. legas ad circumcisionem comparati חַרְבוֹת צֻרִים ubi Græcè est μαχαίρας πετρίνας.

Etsi verò eviratio, ac circumcisio nimiū quantū distent, cum tamen multa adeo in gentilium sacris sint ex æmulatione populi Dei: à vero non abhorret, dæmoniorum ministros in exsectione illa quomodocunque æmulatos circumcisionem quam tum ferro, tum petra factam diximus.

Denique inservire fossilia personis sacris, hoc est, sacerdotibus, & eorum ministris. Atque huc pertinent quoque, quæ ad sacrum ornatum spectarent. Ut quod Salii ex Numæ instituto super tunicam pictam gererent æneum pectoris tegmen; quod item gestarent scuta ærea, quæ quia ex utroque latere essent recisa, atque eo *ancilia*, quasi utrinque ancisa, dicebantur. Erant verò symbolum protectionis divinæ, præcipuè Martis, cujus Salii fuere sacerdotes.

Atque hæc de fossilium usu vel abusu potius in gentilium sacris locis, rebus, personis. Quæ hujus sunt loci, quatenus pertinent ad cultum propriè dictum: plenius verò à nobis explicabuntur extremo hujus operis libro, quo de cultu symbolico agendum.

FINIS LIBRI SEXTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ origine, ac progressu, LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Acceditur AD CULTUM MUNDI UNIVERSI, *paucis præmissis de sociato duorum corporum cultu: ac primùm quidem utriusque ætherei: deinde uniusætherei, alterius elementalis.*

HActenus vidimus de duplici cultu, quorum prior erat rei spiritualis, puta vel angeli, sive dæmonis, vel animæ à corpore separatæ, inque Deos relatæ: de quorum utroque egimus libro primo. Alter autem cultus fuit rei corporeæ, sive animatæ, sive inanimatæ: &, ut particulatim magis dicam, sive cœlestis, sive elementalis, sive mixtæ: ut, annumerato his tribus, cultu spiritualis rei, de quo primò dicebam, cultus sit quadruplex: unde quadruplicem Maimonides idololatriam statuit libro de cultu planetarum ac siderum, cap. secundo, §. 1. De corporeæ rei cultu egimus libro secundo, & quinque, qui proximè consequuntur. Quibus in postremo genere quod mixtorum erat distinctè vidimus, tum de imperfectè mixtis: ut sunt meteora; tum de perfectè mixtis: ubi ordine ivimus, prius per naturam, cultumque animalium, deinde plantarum, ac denique lapidum & metallorum. *Præter* verò duplicem hunc, unum spiritualis, alterum corporeæ rei cultum, etiam tertius est ex utroque conflatus; non quidem ut fit in vivi hominis cultura, qui constat spiritu, & corpore: sed utriusque naturæ seorsum subsistentis, sola autem voluntate humana in cultu sociatæ: quomodo uno cultu cum cælo, sole, aliove corpore mundano animam alicujus herois, vel heroinæ, colendam sibi putarunt. Inter secundum, tertiumque, hoc cultûs genus, est intermedius ille, quo colitur mundus, sive rerum natura. Quod facile me omnibus persuasurum scio, qui cogitare volent, quomodo mundus in hoc negotio bifariam consideretur. Vel enim non ulterius adscendimus, quam cogitando illam omnium corporum compagem: in quo

in quo vulgus consistere solet: vel cum philosophis pertingimus ad mentem æternam sive animam mundanam: quæ se habeat ad mundum ut ejus gubernatrix: uti mundus tanquam vastum cropus, quod à mente illa regatur. Sive hoc, sive illo modo consideres, priusquam accedam ad cultum animæ heroicæ cum corpore mundano agi debet de cultu mundi, sive rerum naturæ. Si enim priori modo attendas; ecquid post particularem cæli, elementorum, meteororum, animalium, plantarum, ac fossilium considerationem, justiùs sibi locum proximum deposcat, quàm cogitatio illa de horum omnium corporum compage, quam mundum dicimus? Sin potiùs videtur, cum philosophis attendere in mundo duo illa; mentem, quæ regit, & corporum omnium coagmentationem ac societatem, quæ à mente gubernatur: nonne fatendum, præter illum vivi hominis cultum, de quo in animalibus dictum fuit, esse duplicem rei spiritualis, & corporeæ cultum: unum divinæ mentis, cum mundo universo; alterum animæ humanæ, cum aliqua mundi parte? Quæ cum minimè sint obscura, caussam omnes vident, cur priusquam à substantiarum cultu ad cultum accidentium me conferrem, quod proximo faciam libro, de utroque illo, quem dixi, substantiarum duarum cultu, libro hoc septimo mihi agendum putârim.

Atque ut plenior, perfectiorque hæc sit opera nostra, priusquam accedam ad cultum naturæ universæ, non defugiam quædam referre, quæ & ipsa pertineant ad cultum compositum: ut in quo nec unum tantummodo corpus, sed neque corpora mundi universa; attamen duo, plurave, uno eodemque cultu ac tempore honorem consequantur divinum.

Hic sociatus cultus vel est duorum plurimumve corporum cælestium, vel unius cælestis, alterius subcælestis.

Ad mixtum gemini corporis cælestis cultum refero, quòd Persæ uno cultu coluisse videntur Lunam, & Hesperum, sive Dianam, & Venerem. Primò quidem, cùm simplicior esset idololatria Solem unum colebant, aut Solem, Lunamque. Postea autem & Lucifer sive *Hesperus* in societatem honoris venit: ut superius diximus, ex Strabonis xv. Sed sic tum venerati sunt Luciferum, ut uno templo, ac cultu & Lunam cum Lucifero, & Luciferum colerent cum Luna. id pluribus commonstrabimus.

Anaitidos templum quod in Lydia ritu Persarum, (his enim jam à Crœso victo paruere) exstructum erat, Dianæ appellat Pausanias in Laconicis: Λυδοῖς ἐστιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος. *Lydis erat Veneris Anaitides templum.* Agathias lib. II. Histor. Ἀναΐτιδα τὴν Ἀφροδίτην *Anaitida Venerem* dicit, inter Deos Persicos & Medicos recenset: idque, ut ait, secutus Berosum Babylonium, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Babylonicarum & Medicarum rerum scriptores. Appianus quoque templum, quod Antiochus Epiphanes voluit deprædari, Veneris templum dicit lib. de bello Syriaco:

Καὶ τὸ τῆς Ελυμαίας Αφροδίτης ἱερὸν ἐσύλησε, καὶ φθίνων ἐτελεύτησε. *Spoliatoque in Elymaide Veneris templo, tabe vitam finiit.* At Josephus Antiquit. lib. XII. cap. XIII. Dianæ templum vocat: Ακύει πόλιν ἐν τῇ Περσίδι πλύτῳ διαφέρυσαν Ελυμαΐδα τύνομα· καὶ πολυτελὲς ἱερὸν Αρτέμιδ⊙ ἐν αὐτῇ, καὶ παντοδαπῶν ἀναθημάτων πλῆρες εἶναι. Quæ sic reddidit Rufinus: *Audivit civitatem Persarum divitiis excellentem Elymaida nomine, pretiosissimumque templum in ea Dianæ; & omni, specie ornamentorum* (malim *donariorum*) *plenum*.

Similiter Polybius, & Diodorus, in scriptis deperditis: de quibus testis B. Hieronymus in Danielis cap. XI: ubi de Antiocho Epiphane sic scribit: *Polybius, & Diodorus narrant, eum non solùm contra Deum fecisse Judææ; sed avaritiæ facibus accensum, etiam templum Dianæ in Elimaide, quod erat ditissimum, spoliare conatum, oppressumque à custodibus templi, & vicinis circum gentibus, & quibusdam phantasiis, atque erroribus versum in amentiam, & postremùm morbo interiisse: & hoc ei accidisse commemorant, quia templum Dianæ violare conatus sit.*

Uti Persæ, ita & Arabes antiqui Lunam, & *Hesperum* unius numinis cultu complectebantur. Atque inde ea religio derivata est ad Saracenos. Quid mirum, cum Saraceni iidem sint ac Arabes Scenitæ. Saraca enim, unde Saraceni dicuntur Arabiæ oppidum est, Ptolomæo, ac Stephano, memoratum. Nisi illorum magis placet opinio, qui nomen hoc indeptos putant à latrociniis: quia Arabibus Σαρακηνῶν vox λῃστὰς, ac prædones notat. Etsi à Sara Abrahæ conjuge, nomen ipsi arcessant, ac nostri propterea Agarenos, ab Agar ancilla malint nuncupare. De Saracenico hoc Veneris cultu ita Hieronymus in Amos cap. V: *Sidus Luciferi, quem Saraceni huc usque venerantur.* Hæc ille circa annum Christi quadringentesimum. Veneris igitur diem coluere Saraceni multò ante tempora *Hegiræ*, sive fugæ Muhammedicæ: quæ incidit in annum Christi Iↄ CXXII, Imper. XI. A Saracenica tam vetusta religione provenit, quòd hodieque Muhammedani sexta die, Veneri sacratâ, ferientur, uti septimâ Judæi, primâ Christiani. Nam quod Alphonsi sectatores tradidere, quinctam ab iis feriam observari, id secus est, meliusque sextæ id tribuit Georgius Chrysococces medicus. Ejus autē quod veteres Saraceni Lunam coluere, reliquias itidem habemus in Lunulis Muhamedanorum. Apud Georgium etiam Cedrenum, (1) tempora Heraclii enarrantem, legas, precari Muhammedanos hoc pacto: Αλλᾶ ἀλλᾶ ὐά, κυβὰρ ἀλλᾶ. *Ac* ἀλλᾶ ἀλλᾶ exponit θεὸς θεός; at ὐὰ, μεῖζον. Hinc κυβὰρ interpretatur, μεγάλη, ἤτοι Σελήνη & Αφροδίτη. Ut Latinè sonet, *Deus Deus major, & magna, nempe Luna, & Venus Deus.* Sed paullò aliter Constantinus Porphyrogennetes qui aliquanto ante Cedrenum vixit. Is lib. de administrando imperio, cap. XIV. exponit, *Deus, & sidus.* Nam ALLA quidem *Deum* notare sed, UA valere

1) pag. 350.

lere, &, KUBAR signare *sidus*, sideris verò nomine intelligi τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄστρον. *Veneris sidus.* Aliquid etiam de hoc diximus lib. II. cap XXXI.

Nunc accedo ad cultum ex cælesti corpore, & subcælesti compositum. Qualis Ægyptiis fuit ille Osiridis, & Isidos. Nam in eo colebantur Sol & Nilus: in hoc Luna, & Terra. Quod pluribus exposuimus lib. II. cap. XXIV, & nonnihil de hoc dicam hoc ipso libro, cum de cultu heroicæ animæ & corporis alicujus mundani secundum Theologiam Ægyptiam agemus.

Apud Thebanos etiam talis Bacchi cultus fuit. Nam eo tum Sol significabatur, tum Humor, quia generatio, ac vita, calore, & humore constat. Bacchum verò non vinum duntaxat, sed liquorem omnem, signare; ex Pindaro comprobat Plutarchus libro de Is. & Os. Bacchum apud se natum jactabant Thebani; quia à Thebanis hunc cultum alii Græcorum accepissent. Græcos autem Bacchi cultum docuit Melampus, Amythaonis filius. Qui didicerat à Phœnicibus. Herodotus in Euterpe: Πυθέσθαι δέ μοι δοκέει μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τε τοῦ Τυρίου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην χώρην. *Videtur autem mihi Melampus, quæ ad Dionysum pertinent, audisse ex Cadmo, aliisque Tyriis, qui cum eo è Phœnice venerunt in terram, quæ nunc Bœotia appellatur.* Nisi magis placet, Melampum ea hausisse ab Ægyptiis. Varios enim ritus sacros ab Ægyptiis devenisse ad *Græcos* ibidem tradit Herodotus: ac quidem ea, quæ ad Dionysum pertinent, in pluribus inter has gentes convenire. Uti quod in Dionysi pompa phallus circumgestetur. Phallus autem sine dubio symbolum erat generationis omnium rerum, quæ est à Dionyso, hoc est, à Sole, & Aqua, sive à calida, & humida natura.

Aëra quoque, qui Juno dicitur, & Lunam, sive malis *Lucinam*, uno primitus cultu observari solere, clarè arguit, quòd junctim dicerent, *Juno Lucina*. Uti apud *Plautum* Aulul. Terentium Heautont. Catullum carmine seculari, Varronem in IV. de L. L. Dionysium Halicarnass. lib. IV; qui, quod Latini *Juno Lucina*, id Græcè reddit Ἥρα φωσφόρος, *Juno Lucifera*. Ac similiter glossæ Græcolatinæ Cyrillo tributæ: φωσφόρος, ἀστὴρ, *Lucifer*. Φωσφόρος, ἡ Ἥρα, *Lucina*. Eo autem parturientes utrumque numen jungebant; quia Luna non ἀμέσως (1) agit in corpora humana, sed priùs in aëra, qui est Juno, perque aëra in corpora remotiora; unde Plutarchus: Μητέρα τὴν Σελήνην τοῦ κόσμου καλοῦσι, καὶ φύσιν ἔχειν ἀρσενόθηλυν οἴονται, πληρουμένην ὑπὸ ἡλίου, καὶ κυισκομένην, αὐτὴν δὲ πάλιν εἰς τὸν ἀέρα προϊεμένην γεννητικὰς ἀρχὰς, καὶ κατασπείρουσαν. *Lunam mundi matrem appellant, & naturam ex utroque mixtam sexu adsignant ei: quod impleta & gravida facta à Sole, rursum à se in aërem emittat, ac disseminet genitabilia principia.* Luna igitur per Junonem, sive aëra agit in terras, aquas, plantas, atque animantia. Quod non in rerum modo generatione; sed etiam partu elucet: quia humectando faciliorem præbet exitum.

1) *nullo intercedente.*

Nam

Nam & Sol, & Luna, calore suo humorem provocant: sed sol majore calore humorem elicitum consumit: Luna, quia calor ejus exiguus, foras quidem provocat, at non absumit. Quæ res lubricum ac facilem fœtui exitum præbet: ut etiam diximus lib. II. cap. XIX.

CAPUT II.

De cultu Mundi, sive Naturæ, apud Assyrios, sub nomine Beli: apud Phœnices sub nomine Molochi; apud Ægyptios sub nominibus Amûn, sive Ammonis, Isidis, Osiridis, & Sarapis.

EXpositis hisce de sociato duorum, triumve corporum cultu; agendum nunc de cultu mundanæ compagis, Naturæ corporeæ generatim spectatæ. Quemadmodum enim post Solis, Lunæ, Siderum cultum, deventum est divinum ad honorem ætheris, sive cæli: ita æthereæ naturæ, ac elementorum cultum paullatim est consecuta mundi, sive universalis naturæ veneratio religiosa. Nimirum sic secum cogitabant, si Sol, Luna, Sidera, Æther; item Terra, Aqua, Ignis, Aër, pro diis haberentur: longè magis honore eo prosequendum esse mundum, qui universa ista complecteretur.

Sed qui hactenus convenirent, multis tamen partibus dissenserunt. Primùm de iis dicam: qui cum animum diffunderent per universam rerum naturam, facilè viderunt, quanto inferioribus hisce cælestia, cælestium aliis Sol præcelleret. Unde in eam venere opinionem, naturam quidem esse Deum, sed non omnes ejus partes æquè esse hujus divinitatis participes: verùm ùt in homine caput præcellit, ita in natura præstare cælum, in cælo autem summam esse divinitatem Solis. Fuit hæc opinio Chaldæorum, Medorum & Assyriorum. Quibus omnibus Belus est natura universa, magis tamen cælum, sive cælus, vel Uranus, at maximè Sol: quemadmodum diximus lib. II. cap. VI, & XV. Ac similiter cuncta hæc complectitur Phænicum Molochus. Neque obstat, quòd qui in Scripturis Molocho dicuntur obtulisse liberos: hi à Græcis ac Romanis eos sacrificasse dicantur τῷ κρόνῳ, sive Saturno, Temporis Deo. Nam Phœnicum Molochus non solum est Græcorum Κρόνος, qui poëtis ac vulgo alius est ab Jove, & Apolline: sed unus idemque & Saturnus erat, & Jupiter, & Apollo. Et Romanorum etiam Saturnum sic capere jubent, qui non tam poeticam, vel civilem Theologiam attendunt, quàm, qualis erat antiquis populis Orientis, ac philosophis eos secutis. Macrobium audiamus lib. I. Saturn. cap XXII: *Saturnus ipse qui auctor est temporum, & ideo à Græcis immutata litera* Κρόνος *quasi* χρόνος, *vocatur, quid aliud, nisi Sol intelligendus est? cum tradatur ordo elementorum, temporum numerositate distinctus, luce patefactus, nexus æternitate conductus, visione discretus: quæ omnia actum Solis ostendunt.* Nimirum ut paullatim est à Deo uno & vero recel-

recessum: ita & gradatim ἡ πολυθεότης incrementa sua cœpit. In Oriente igitur primitus unus credebatur Deus; nec alius quàm naturæ totius auctor. Mox errore gentili, pro naturæ auctore, natura ipsa, vel ejus virtus, ac efficacia, coli cœpit: & in hac ipsa ut dixi magis vis cælestis, quia major ea & illustrior: & in cælesti maximè solaris, quia Sole nihil Cælum habet præstantius, nihil sensibus conspicuum magis vel acceptum. Hæc tria itaque pro supremo numine in Oriente coluerunt & nominarunt Assyrii Belum, h. e. Dominum, Phœnices *Moloch*, hoc est Regem. Nam בעל *bahal*, Dominum; מלך *melech* Regem signat Hebræis: de quibus lib. II. cap. IV, V, & alibi, satis dictum. Etiam sententiam nostram confirmat, quòd Phœnices nec solum, nec semper liberos Molocho sacrificarent: verum in maximis tantum difficultatibus constituti: uti si belli calamitate essent pressi, vel dirâ fame aut pestilentia vexati: quod Porphyrius etiam testatur in libris περὶ ἀποχῆς: Aliàs sacrificabant res longè minoris precii, variè tamen, prout vel opes ferrent, vel conditio rei foret quam à Molocho exposcerent.

Quemadmodum verò hi omnem rerum naturam, sub nomine Beli, & Molochi coluere: itam Ægyptii eandem venerabantur sub nomine Amûn, sive Ammonis: de quo sic Plutarchus lib. de Is. & Osir. Τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς, Ἄμμωνα λέγομεν) Μανεθῶς μὲν ὁ Σεβεννίτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλῦσθαι τῆς φωνῆς. *Cùm plerique existiment, proprium apud Ægyptios esse Jovis nomen Amyn (quod nos producentes vocem, Ammonem dicimus) Manethos Sebennita eo nomine censet occultatum & occultationem significari.*

Videmus, ut supremum Jovis numen vocarint Ἀμῦν: tum autem, ut Manethos Ægyptius, (quem quis patriæ linguæ scientissimum fuisse neget?) nomen illud interpretetur *occultum*, vel *absconditum*. Quæ ergo convenientior sit ejus nominis explicatio, quàm ut per Ἀμῦν non tam intellexerint conspicua vel siderum, vel elementorum corpora; quàm vim occultam toti insitam Naturæ? Hæc igitur illis Deus princeps, ac summus. Nempe, de quo postea dicam, Arcadum Pan. Nomen aliud, sed idem numen. Unde ibidem de Ægyptiis sic Plutarchus refert: τὸν πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσι. *Principem Deum putant eundem ac universum.* Quamquam hic ambigi possit, an non Ægyptii τῦ παντὸς nomine intellexerint spiritum Universo præsidentem, hoc est æternum illud Numen, cui uni verè τῦ πρώτυ Θεῦ appellatio convenit. Nec dubitandum videtur, quin ex Ægyptiis aliqui sic sapuerint. Multa enim præclarè à patriarchis, Josepho imprimis, fuerunt edocti: quorum aliquæ reliquiæ apud posteros permanserunt. Alius, credo, animam mundi interpretetur. Sed anima à Deo infusa universo intelligi nequit, quia si infusa est à Deo is, qui eam infudit potiùs τῦ πρώτυ Θεῦ nomen mereatur. Quare existimo, paucos quibus, ut sic cum poëta dicam,

De meliore luto finxit præcordia Titan,
verùm æternumque Deum intellexisse.

Nec adduci possum, ut de gente omnium superstitiosissimâ credam, communem hanc fuisse non vulgi dico, sed sacerdotum etiam opinionem. Quam plurimi metuo ne per numen illud, quod tum Universum, tum Deum primum appellarent, haut aliud intellexerint, quàm Naturam sive mundum hunc ipsum, non quidem prout in pueriles etiam ac stultorum oculos incurrit: sed quomodo intelligentiores in eo plurima deprehenderent quæ in admirationem naturæ, atquæ adeò stuporem quendam mentem raperent humanam. Hæc miranda naturæ vis elevare eorum animos debuerat ad mundi architectum: quod in aliquibus etiam tactum esse non dubitamus: plures intra Naturam se continuerunt, eamque, ob mirandas vires, & ordinem admirabilem colere cœperunt velut principem Deum; partes verò Naturæ venerati sunt, veluti Deos minores, quos & ipsos pro præstantiæ mensura in varios gradus partiebantur.

Hanc occultam naturæ vim iidem Ægyptii etiam Minervam vel Isidem dixere: ut est apud Athenagoram in Apologia. (1) Ejusque ante templum Sai, eodem Plutarcho testante, inscriptio hujusmodi erat: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne quod fuit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit*. Ubi duo videmus Isidem sive Minervam Deam dicere, se esse τὸ πᾶν: & nulli hominum penitus retectam. Quæ optimè sanè conveniant cognitioni veri numinis; ut quæ sola solida sit sapientia: sed enim ob ea, quæ ante dicebam, prorsus censeo, potiùs intelligere providam administrationem Universi, ac occultam Naturæ vim, quam soli sacerdotes ejus nec penitùs tamen assequebantur. Eoque & veterem refero inscriptionem; quæ Capuæ exstat in templo S. Benedicti:

(1) pag. 109. edit. H. Steph.

T E. T I B I
U N A. Q U Æ
E S. O M N I A.
D E A I S I S,
A R R I U S B A-
B I N U S V. C.

Nec tamen deest, quod adversari istis videatur. Quale est quod Isis Luna esse dicatur: unde colligat aliquis, Isidis vocabulo non universam signari Naturam, sed infimum planetarum: ac pro hac sententia non Diodorus modo, & Plutarchus, de quibus alibi dictum, sed etiam Appulejus facit in Metamorph. undecimo. Hujus verba adscribam: *Video*, inquit, *præmicantis Lunæ candore nimio completum orbem commodum marinis emergentem fluctibus*.

Certus

Certus summatem Deam præcipua majestate pollere, resque prorsus humanas ipsius regi providentia: nec tantum pecuina & ferina, verum, inanima etiam divino ejus luminis numinisque nutu vegetari: ipsa etiam corpora, terra, cœlo, marique, nunc incrementis consequenter augeri, decrementis obsequenter imminui. Hæc videntur solius Lunæ potestatem indicare. Sed quot alia gentium numina ad Lunam revocentur, sequentia ostendunt: *Deam præpotentem lachrymoso vultu sic apprecabar: Regina cœli sive tu* CERES *alma frugum parens originalis, quæ reperta lætata filia, vetustæ glandis ferino remodo pabulo, miti commonstrato cibo, nunc Eleusiniam glebam percolis: seu tu* CÆLESTIS VENUS, *quæ primis rerum exordiis, sexuum diversitatem generato Amore sociasti, & æterna sobole humano generi propagato, nunc circumfluo Paphi sacrario coleris: seu* PHOEBI SOROR *quæ partu ferarum medelis lenientibus recreato, populos tantos educasti, præclarisque nunc veneraris delubris* EPHESI.: *seu nocturnis ululatibus horrenda* PROSERPINA, TRIFORMI FACIE *larvales impetus comprimens, terræque claustra cohibens, ista luce feminea cuncta collustrans mœnia, & nudis ignibus nutriens læta semina, & Solis ambagibus dispensans incerta lumina: quoquo ritu, quaqua facie te fas est invocare, tu meis jam nunc extremis ærumnis subsiste.* Satis ista ostendunt, ad Lunam revocari numen Cereris, Veneris Cælestis, Dianæ Ephesiæ, Hecates triformis. At dixeris, necdum istis universam rerum naturam significari Non diffiteor: sed omnem hunc scrupulum eximit oratio Deæ, quam subjungit. Ea sic incipit: *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum* NATURA *parens, elementorum omnium Domina seculorum progenies initialis, summa numinum, Regina manium, Prima Cœlitum, Deorum Dearumque facies uniformis: quæ cœli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia, nutibus meis dispenso. Cujus numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis. Me primigenii Phryges Pessinuntiam nominant* DEUM MATREM; *hinc Autochthones Attici Cecropiam* MINERVAM; *illinc fluctuantes Cypri Paphiam* VENEREM; *Cretes sagittiferi Dictynam* DIANAM; *Siculi trilingues Stygiam* PROSEPINAM; *Eleusinii vetustam Deam* CEREREM: JUNONEM *alii, alii* BELLONAM, *alii* HECATEM, RHAMNUSIAM *alii. Et qui nascentis Dei Solis inchoantibus radiis illustrantur Æthiopes, Arii, priscaque doctrina pollentes Ægyptii, ceremoniis me prorsus propriis percolentes, appellant vero nomine reginam Isidem.* Postea etiam appellat *matrem siderum, parentem temporum, orbisque totius dominam.* Ex quibus cognoscimus, cùm ad Lunam revocatur universa rerum natura, non esse sistendum in lucenti Lunæ globo, sed animo etiam nos permetiri debere terras, maria, inferos, quia Lunæ lumen ac numen, ex eorum sententia, omnia hæc penetrat, ac moderatur. Atque hoc planius erit, si cogitemus, Appulejum dicentem ve-

rum Deæ nomen esse Isis. Ad quam extremo penè libro preces suas convertit his verbis: *Tu sancta & humani generis sospitatrix perpetua dulcem matris affectionem miseris tribuis. Fatorum inextricabiliter contorta retractas licia, & Fortunæ tempestates mitigas, & stellarum noxios meatus cohibes. Te Superi colunt, observant inferi: tu rotas orbem, luminas Solem, regis mundum, calcas tartarum. Tibi respondent sidera, gaudent numina, serviunt elementa, tuo nutu spirant flamina, nutriuntur nubila, germinant semina, crescunt germina.* Non tam Lunæ globo, quàm rerum Naturæ, conveniunt verba illa, *tu luminas Solem.* Nam Luna potiùs à Sole lumen accipit: imò in deliquio Solare lumen eripit adspectui nostro. Sed Natura parens est, à qua Sol lumen accipit. Quæres, si tanta sit gloria Isidos, hoc est, Naturæ, quid relinquamus Osiridi? de quo sic Appulejus libro extremo: *Deus Deûm magnorum potior, & majorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator Osiris.* Imò dixerat antea, *se Dea quidem tantum sacris imbutum: at magni Dei Deûmque summi parentis invicti Osiris necdum sacris illustratum.* Sed his occurrit ipse Appulejus, cum continuo subjungit. *Quamquam enim connexa, imò verò* UNICA *ratio Numinis Religionisque esset, tamen teletæ discrimen esse maximum.* Sententia est, unicum esse numen Isidis, & Osiridis, nempe rerum naturæ sive Universi: sed quia hæc diversimode consideratur, eò tum Isidem, tum Osirim dici, ac ut nomina hæc variant, sic distingui ab homine sexu, ac facie, variare etiam colendi ritus. Quo & pertinent verba antè allata: *Cujus numen* UNICUM *multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis.*

Ad universam etiam naturam pertinet Ægyptium numen *Sarapis*: juxta oraculum, datum Nicocreonti Cypriorum regi: quod tale apud Macrobium lib. 1. Sat. cap. xx:

Εἰμὶ θεὸς, τοιόσδε μαθεῖν, οἷον ἐγὼ εἴπω.
Οὐράνιος κόσμος κεφαλὴ, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσὶ, τὰ δ' οὔατ' ἐν αἰθέρι κεῖται.
Ὄμμα τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
Sum Deus & talem credi me denoto cunctis:
Cælorum sublime mihi caput est, mare venter,
Terra globosa pedes, aures ipsum æthera cadunt,
Frons, oculi, vultus clari fax lucida Solis.

Similiter Diodorus in primo ait idem numen intelligi per Osirim, Serapim, & Ammonem: neque hos tantum, sed etiam Græcorum Dionysum, Jovem, Pana, & Plutonem. Quæ convenienter dicta sunt judicio eorum, qui in divinis plus sapere cæteris credebantur. Hi enim per nomina Deorum universam rerum naturam, juxta Theologiam naturalem, intelligebant.

CAP.

CAPUT III

De Naturæ apud Arcadas cultu sub nomine Panos.

HOc ut de *Græcis* ac Romanis etiam manifestius fiat, ab Ægyptiis transeo ad has gentes. Ordiar verò à Pane, Numine Arcadum; quia hi Græcorū vetustissimi habebantur, & pan vetustissimū eorū *Numen*. Hoc clarè ait Dionysius Halic. lib. 1. Antiquit. Ἀρκάσι θεῶν ἀρχαιότατον εἶναι καὶ τιμιώτατον τὸν Πᾶνα. *Arcadibus Deorum antiquissimū, & præstantissimū : ana.* At quid aliud Deus Πάν, quam τὸ Πᾶν, hoc est, *Omne sive Universum? Cornutus sive Phurnutus*: Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν Πᾶνα, ἐπειδὴ τοῦ παντὸς ὁ αὐτός ἐστι. *Talem & esse Pana: siquidē idem est ac Universum*, Itaque & Scholiastes Theocriti in Idyll. A arbitratur verba poëtæ sic posse exponi, ὦ τὸ πᾶν σὺ ὦ πάν. (1) Sed quo poëta mi fortasse id voluisse conjectat argutius est, quàm verius. Interim non dubium, quin ea nominis sit ratio. *Nec* est, quod dixeris, accentu ista distingui. Nam ex antiquis Græcorum tum lapidibus, tum nummis satis patet, non solere olim accentiunculas adscribi. Quemadmodum pluribus ostendi lib II de Arte Grammatica, cap. VIII. Atque ut constaret, veteres in proniciando saltem accentu alio universi nomen, alio Dei extulisse, non magnopere id nobis adversaretur; quia certissimum est, religionis gentilis auctores, vel doctores, subinde solere nomina Deorum aliquantum ab origine sua inflectere; quomodo Juno iis Ἥρα potiùs, quam ἀήρ, Ῥέα quam ἔρα. Uti hic literarum trajectione distinxere Deam, & naturam; ita potuerint ista accentu separare, ne ad mysterium illud penetraret vulgus, sub ejusmodi nomine rerum coli naturam. *Neque* enim vulgo, sed sapientibus. Pan credebatur Universitas, sive Mundus, atque ut unus, ita & Deus credebatur unus. Hinc Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. XVII. Ἓν τὸ πᾶν (2) *Sapientum principes prodiderunt.* Neque huic de mundi numinis unitate obstat, quòd numina tot statuerent. Nam ibidem legas, *unius Dei effectus varios pro variis esse censendos numinibus.* Mallem tamen *censeri*, quàm *censendos* dixisset.

Seldenus de Pane lib. II. & III p. 20 433. 439.

1) O universum, tu Pan

2) unum universum.

Dixeris Macrobio Pana esse Solem : eoque non posse Panos nomine omnem *Naturam* intelligi. Sed qui sic argumentantur, non videntur cogitare, vetustissimam hanc fuisse opinionem, à spiritu divino regi hunc mundum: in mundo autem uti sublimius nihil, ita nihil quoque præstantius esse æthere: in æthere nihil esse pulcrius vel utilius Sole. Atque ut unus est mundus, in eo æther unus, in hoc Sol unus: ita unum credidisse numen, quod nunc nomine generali *Naturæ*, nunc particulari Ætheris, vel etiam Solis appellatione censeretur: Unde & quadam ratione idem sunt Saturnus, Jupiter, Appollo, ut inferius ostendam. Ut ergo *Natura*, & Sol, idem; ita Pan idem, ac Sol: quia Soli, in omnem naturam imperium tribuerent. *Hoc*

pacto Pani dominatum in totam naturam assignat ipse ille, quem nobis objectant, Macrobius lib. I. Sat. cap. XXI. *Hunc* (Pana) *Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον: non silvarum Dominum, sed universæ substantiæ dominatorem significari volentes.* Ac apertius idem ostendit Junius Philargyrius Ecl. II. ubi *Pan* dicitur *Natura omnium rerum.* Deinde subdit: *Per cornu* (1) *Solem significat, & Lunam; per fistulam, septem planetas stellas; per pellem maculosam, cæli sidera; per cannam, ventos; per ungulas caprinas, soliditatem terræ. Villosus est, quia vestitis gaudet terra.* Ex quibus simul intelligere est, cur Pan fingatur *semicaper*, ut dicitur Ovidio XIV. Met. αἰγοπρόσωπος καὶ τραγοσκελὴς, *vultu caprino, & hirci cruribus*, quomodo à pictoribus & statuariis pingi & sculpi solere, ait Herodotus in secundo.

1) *leg. cornua.*

Etiam hæc confirmare est ex eo, quòd cùm triplex esset Athenis certamen, quorum in unoquoque ἐκ διαδοχῆς (2) alter alteri lampada traderet, etsi singula proprio essent numini dicata, illud in Piræeo, Minervæ; illud in Ceramica, Vulcano; Prometheo illud in Academia: universa tamen referrentur ad honorem Panos, nempe velut numinis universa numina complexi. Hujus ritus prora & puppis nobis est Libanius declamatione quartadecimâ: ubi legas: Μέχρις ἂν θεραπεύηται Παναθηναίοις μὲν Ἀθηνᾶ, μυστηρίοις δὲ Δημήτηρ, τῇ λαμπάδι δὲ ὁ Πάν· *quamdiu coletur Panathenais Minerva, mysteriis Ceres, lampadis certamine Pan.*

2) *succedendo.*

Quia verò Pan est vel *N*atura, vel numen *N*aturæ, eo à Pane esse dicebantur subiti exercitus totius terrores, quorum caussa nesciretur, & tanti tamen, ut etiam Dîs geniti se in fugam conjicerent. Vnde Pindarus *Nem.* Od. IX:

—— Ἐν γὰρ
Δαιμονίοισι φόβοις
Φεύγοντι καὶ παῖδες θεῶν.

Nam dæmoniaco in terrore etiam Deorum filii fugam dant.

Δαιμονίους verò vocat, quia à Deo immissi. De hujusdi terroribus sic Cornutus: *Sunt Panici quidam terrores repentini, & sine ratione. Sic & pecudes, ac greges terrentur à strepitu quodam, quem percipiunt ex sylvis, antris, aut aliis sinuosis locis.* Videtur & eo referendum hoc Euripidis, vel alterius, in Rheso:

Ἀλλ' ἢ κρονίου Πανὸς τρομερᾷ μάστιγι φοβῇ.

Alioqui prisci Panis tremulo flagello cædendus.

Videas verò & Polyænum terroris illius, qui occulta vi totum occupat exercitum, caussam ad Pana referre: Narrat ille lib. I. Strategem. ut cum Baccho adversus Indos exercitum ducenti nuciaretur, innumeras hostium catervas exadversum castra metari, ingens eum metus invaserit: Pan verò auctor fuerit, ut exercitus Bacchi de nocte magnum & absonum tolleret clamorem: eo petras, & nemora ita resonuisse, ut longè major, quam foret

Bacchi

Bacchi exercitus videretur, Tum hostes fugâ perculsos se in fugam conjecisse. Atq; idem narrat Teon Arati interpres. Vide & si voles de hisce terroribus Politianum Miscel. cap.XXVIII.

Nec semper tamen Panos nomine intelligi debet ipsa rerum natura, quam in scholis vocant *naturam naturatam*: sed & spiritus ille mundi hujus effector, & conservator, quem eædem nuncupant *naturam naturantem*. Ut apud Plutarchum in libro de Oraculorum defectu, in iis quæ de magni Panos morte traduntur. Ubi Pan ὁ λόγος, δι᾽ οὗ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς οὐ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε. *Verbum per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, quod factum est*: ut loquitur. B. Joannes initio Evangelii sui. (1) Tempus quidem narrationis istius satis convenit tempori, quo conditor ille mortuus est pro omnium peccatis. Imò juxta sanctissimos quosdam viros acciderit postridie passionis Dominicæ uti in primum Fastorum Ovidii Marsus annotavit. Porro ille multorum cum admiratione gemitus, quem navigantes audiere, ubi Thamus ad Palades, uti à spiritu jussus erat, inclamasset, magnum Pana mortuum esse; à malignis mihi spiritibus editus videtur: qui doluere semen illud mulieris, in paradiso promissum, morte suâ contrivisse caput serpentis. Nec enim de morte τοῦ λόγου doluissent, sed exultassent potius, nisi morte suâ de morte, & mortis auctore, antiquo illo dracone triumphasset. Quare conjuncta erant mors Christi κυρίως sic dicta, & mors diaboli, sic κατὰ μεταφορὰν vocata. Atque hoc aliquos impulit, ut mortem magni Panos intelligere malint de morte diaboli, hoc est deleta ejus potestate per Christi mortem. Mihi satis est, quod fateantur, non fabulam, sed historiam esse, quam narrat Plutarchus, atque ad redemtionem generis humani per Christum pertinere. Nec video, cur non ut Jovis nomine etiam Deus summus intelligitur, quemadmodum ex Aratæo loco à B. Paulo in Actis adducto cognoscimus: ita magnus Pan dici potuerit ὁ Λόγος, quippe unus omnia facta sint, & qui mortuus sit pro omnium peccatis, creator unicus, redemtor, & sanctificator noster. Quæ non ita capi volo, quasi Arcades cognorint verbum Dei; sed quia aliis Pan Natura universa intelligeretur; aliis Spiritus naturæ hujus opifex, & gubernator. Nec sanè quòd post passionem oracula cessarint in gentibus (cujus rationem tam anxiè Plutarchus singulari requirit libello) ab alia esse caussâ censendum, quam quod Lux illa venisset in mundum, verboque ac Spiritu illuminaret omnes terras, & tenebrarum principem ejiceret foras, De magno Pane satis.

1) v. 3.

CAPUT IV.

De natura universæ cultu apud Romanos, & Græcos, sub nominibus Jovis, Apollinis, Jani, Saturni, nec non Minervæ.

Præte-

PRæterea naturæ cultus nomine Jovis intelligitur, ut *Græcis*, sic Romanis. Vulgo quidem constat, cælum, hoc est, æthera, vel etiam aëra, eo vocabulo signari. Sed insuper & terram, & aquam, & quidquid videmus, Jovem esse, prudentium opinio fuit: Itaque Veteres Grammatici putarunt, Jovem esse à juvando: in quo etsi valde eos ratio fugit, tamen naturam Numinis declararunt. Quatenus verò natura, vel Deus, mala immitteret, non *Jovis* sed *Vejovis*, dicebatur. De cujus vocabuli origine Agellius lib. v, cap. XII. *Nec*, quominùs Vejovem credamus vim naturæ maleficam, obstat illud quòd ibidem legas, Vejovem esse Apollinem; atque hoc inde cognosci, quia simulacrum ejus, quod inter arcem, & Capitolium erat, sagittas teneret, velut paratas ad nocendum. *Nec* enim per Apollinem solus semper Sol intelligitur, sed quandoque etiam totus mundus. *Nempe* quia natura nihil æthere, vel æther Sole, excellentiùs habet; eo qui unum duntaxat esse numen putarent, per ætheris, ac Solis, numen, *Naturæ* numen intelligebant; ex nobilissima parte totum capientes; ut caput, vel mortale pectus, pro homine dicimus. Præterea spectare jubebant in Sole non spatium, quod occupet; quod solum si attendas, fuerit Sol exigua naturæ portio; sed quatenus lumine, ac calore, permeat universum. Quomodo Soli inest vis totius naturæ moderatrix. Atque huc spectabant Græciæ Theologi, ut ostendit hæc brevissima eorum precatio à Macrobio adducta lib. I. Sat. cap. XXIII. Ἥλιε παντοκράτωρ, κόσμου πνεῦμα, κόσμου δύναμις, κόσμου φῶς. *Sol omnium moderator, mundi spiritus, mundi potestas, mundi lux.* Atque idem Solem Orpheo esse omnia, his ejus versibus ostendit:

Κέκλυθι τηλεπόρου δίνης ἑλικαύγεα κύκλον,
Οὐρανίαις στροφάλιγξι περίδρομον αἰὲν ἑλίσσων·
Ἀγλαὲ Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης,
Ἥλιε παγγενέτορ, παναίολε, χρυσεοφεγγές.
Audiveris, vasti ætheris rotundum splendidumque circulum
Cœlestibus vertiginibus ambitum hunc semper versans:
Inclyte Jupiter Dionyse, pater maris, pater terræ,
Sol omnium genitor, omnivarie, aurô radians.

Hinc factum olim, ut veteres non semper consentirent utrum numen aliquod di signarit naturam, an partem æthercam, (ut Augustinus ait lib. VII. de Civ. Dei, cap. XXVIII.) *Janum alii cælum, alii dixerunt esse mundum.* Quæ ex dictis facilè conciliantur.

Janus quoque etsi Solem designet, ut lib. II. vidimus, tamen pro tota etiam natura sumitur: eaque tum rudi, & indigesta, quam chaos dixere: tum etiam suam jam formam, & ordinem, sortita. Priori modo considerat Ovidius, I. Fast. ubi Janus de se ait:

Me

Me chaos antiqui (nam sum res prisca) vocabant.

Posteriori autem, cum paullo pòst subdit:

Quicquid ubique vides, cælum, mare, nubila, terras,
Me penes est unum vasti custodia mundi.

Cum Jano antiquissimi Romani Saturnum coluere. Per quem item eos uti & Græcos naturam rerum universam intellexisse, testis nobis Dionysius Halicarnassensis lib. I. Antiquitatum. Nec per universitatem intelligi corpora ipsa in oculos incurrentia; sed quiddam, quod nemo oculis corporis, paucissimi autem animive acie, utcumque perspiciunt, vel ipso *Saturni* nomine edocemur: siquidem ut nobis quoque videtur, appellatio hæc est ab eo, quod lateat, & occultetur. Quippe Saturni vox est à Thuscis: Tuscorum verò lingua ab oriente: à סָתַר *satar*, latere, à שׁוֹטֵר *sotérve*, dominator, quia protector lateat in occulto. Saturnus igitur est *Deus Latius*. Ita enim Latinis dicebatur. Uti uxor Saturni in pontificalibus libris *Latia Saturni* nuncupatur. Ipsaque terra, ut *Saturnia* appellatione Tuscâ, ita Latina *Latium* vocabatur. A latendo porrò nomen accepit Saturnus, quia etsi elementa mundi (1) videmus, naturam tamen, hoc est vim eorum, & virtutem, quæ agitat hanc naturæ molem, non videmus; sed ex effectis tantùm cognoscimus: nempe ex mutationibus, quas Tempus producit. Unde & idem Saturno ob longi temporis periodum, dicarunt planetarum summum; ut qui solus ex iis absolvit cursum triginta annorum spatio; quantum unius est generationis. Et aptè etiam Temporis Deo convenit Saturni, sive Latii appellatio, quia & illud latet: fugit enim, nec conspicitur. Nomen itidem quadrat Κρόνȣ. quod nihil aliud est quam χρόνος. (2) Nam Saturnus temporis Deus: ut indicat Cicero lib. II. de Nat. Deor. & Macrobius lib. I. Saturnal. Plutarchus quoque de Iside & Osiride: Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον. *Græci Saturnum ajunt allegoricè signare Tempus.* Et firmat hanc opinionem, quod veteres, cum XVI. duntaxat literas haberent, sine spiritu scripsere ΚΡΟΝΟΣ: pro quo postea spiritum addentes ΚΗΡΟΝΟΣ maluere: tandem verò, & literarum compendio studentes, ΧΡΟΝΟΣ: qua de re diximus in primo de arte Grammatica, cum alibi, tum cap. XV. Nec in eo aliqua est pugna, quod Saturnum nunc vim universæ naturæ, nunc durationem sive tempus dicimus designare. Siquidem inter existentiam & durationem rei tanta est conjunctio, ut una sine altera esse non possit. Ut tantumdem sit rogare, quandiu quid exstiterit, & quandiu durarit. Nec Deus, quia contradictionem implicat, facere possit, ut res aliquandiu duret: uti nec possit durationem dare vel momentaneam sine ejus existentia. Sed duratio quidem momentanea impropriè duratio vocatur: propriè autem sic dicitur existentiæ continuatio & mora. Quare existentia, & duratio, solùm differunt ratione. Existentia dicitur quatenus res est extra caussas suas, sive quatenus actu est in rebus. Duratio vocatur, quatenus attenditur existentiæ extensio, & ut sic

1) *inde dictus Græcis* Πᾶν, *complexum universum.*

2) *tempus.*

dicam, permanentia. Vbi propriè attenditur longum, & breve, item infinitum, & finitum, pro quibus duobus triplex est durationis mensura: una rei utrimque infinitæ, ut Dei: altera rei utrimque finitæ, ut equi: tertia rei ex parte priori finitæ, ex posteriori parte infinitæ, ut angeli, & animi humani. Prima dicitur Æternitas, altera Tempus, tertia Scholasticis vocatur Ævum, sed vocabulo, ut Thomas etiam Aquinas observavit, parum convenienti. Nam ab αἰών, sive Æolico αἰFών, est *ævum*, unde veteribus *ævitas*, & *æviternus*, pro quibus κατὰ σύγκοπλω dicitur *ætas*, & *æternus*. Ex his satis liquet, qua ratione utrumque veteres statuerint, naturam omnia generare & corrumpere; & omnia tempore produci, ac consumi: non quasi tempus per se caussa sit generationis, vel interitus, sed quia quæcunque sunt in tempore, ea tempore mutentur. Qua de re vide Simplicium, & interpretum alios, ad Aristotelis φυσ. ἀκρ. lib. IV. cap. XII. (1) commate CXVII.

1) al. 19.

Ut igitur universa de Saturno gentium Theologia meliùs intelligatur, utile est distinguere, quæ de eo dicantur, quatenus naturæ vim in se attendimus: quæ item, quatenus spectamus virtutis ejus effectus, qui tempori tribuuntur ex accidenti. Quatenus significat totius naturæ vim, & virtutem, filius dicitur Οὐρανῦ, sive Cæli: qui Uranus in Africa etiam colebatur. Cælus verò, sive Uranus non æther hic intelligendus, qui usitatius dicitur Jupiter, Saturni filius; sed Deus summus, qui in cælis habitat: ut in Scripturis etiam videmus Cæli nomine intelligi primò quidem thronum Dei, ex consequenti autem Deum supremum, sive Deum Israelis. Ut cum Christus Matth. XXI. quærit, utrum baptismus Joannis ex cælo esset, an ab hominibus. *Hoc* pacto igitur Saturnus dicitur Οὐρανίων, quasi *Uranides*, sive uni cælesti throno, hoc est, Deo summo originem suam debens. Idem dilucet ex libris ei tributis, qui nihil aliud sunt, quàm nobilissimæ mundi partes, cælum cum elementis quatuor. Nam ex Ope (est ea principium naturæ corporeæ passivum, uti Saturnus, activum) generasse dicitur filios tres Jovem, Neptunum, Plutonem: filias totidem, Junonem, Vestam, Cererem. At Jupiter est æther, unde loquendi genus *sub Jove frigido*, & *sub dio*. Summo autem Deorum, tribuêre nomen veri Dei. Nomen enim est *Iovis*, quod factum putatur ex nomine Dei tetragrammato, sive id *Iehova* sive aliter debet efferri: de quo postea. Juno est aër, quæ Græcè ἥρα, κτ̀ μετάθεσιν (2) ab ἀήρ. (3) Neptunus est aqua: ἀπὸ τῦ νίπ]εσθαι, quod est *lavare*. Est enim elementum huic rei proprium. Unde & Germanis aqua *wasser*, lavare *wassen*, quasi dicas *aquari*. Pluto est interior terra, quæ metalla gignit, unde Πλȣ́των Græcis, Latinis *Dis* vocatur; nempe ab auro cæterisque divitiis, quæ terra effodiuntur. *Ceres* est terra, quæ vim habet producendi fruges, nempe à *geres*, quod Mosi est *spica virens*. Vesta est ignis, non ille, qui juxta Peripateticos complures Lunæ proximus, sed qui in terris; à Græco ἑςία, id est, focus. Atque hi Saturno geniti, ipsi

2) transpositis literis
3) aër.

ti, ipsi alios deinde liberos procreasse dicuntur; quæ partes sunt partium, vel naturæ affectiones. Hac de Θεογονία, (1) quæ tota penè non aliud quam naturæ mysteria includit, vide Hesiodum in opere, quod ab hoc argumento inscripsit. Quamquam Pausanias in Arcadicis neget, Θεογονίαν sibi genuinam videri, Atque idem in Bæoticis referat, Bæotos, circa *Heliconem* degentes, dicere, nihil esse *Hesiodi* præter Ἔργα καὶ Ἡμέρας, (2) imò & invocationem Musarum, quam initio Ἔργων legimus, alterius esse, verumque esse initium, ubi de contentione incipit. Addit quoque, juxta fontem sibi à Bæotis monstratam esse tabulam, sed multum vetustate vitiatam, in qua perscripta essent Ἔργα. Sed utcunque hæc de auctore Θεογονίας scrupulum possint injicere: illud tamen extra controversiam manet, auctorem ejus esse antiquissimum. Præterea pro Hesiodo est quod Pausanias agnoscit, ab aliis genuinum credi *Hesiodi* opus. Denique multum Pausaniæ opinioni obstat Herodoti auctoritas, scriptorum, qui prosâ hodièque exstant, omnium antiquissimi. Is disertim in Euterpe ait, Homerum, & Hesiodum primos Θεογονίαν induxisse, ac tribuisse Diis varias appellationes, honores, artificia; nec putare se, eos ante sua tempora fuisse annis amplius quadringentis.

1) *Ortu Deorum.*

2) *Opera & Dies.*

Posterior modus considerandi Saturnum erat, quatenus est Tempus, temporumque conversio. Cic. II. de *Nat.* Deor. *Saturnum eum esse voluerunt, qui cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret.* Conversio ea temporum est à conversione sive cæli solius circa terram, sive cæli, terræque. *Nam* Terram XXIV. horarum spatio circumvolvi, opinio veterum erat multorum: uti Pythagoræ, Aristarchi Samii, Philolai, Hicetæ, Seleuci, Cleanthis Samii, Leucippi, Heraclidæ, Ecphanti, Platonis etiam jam senis, imò sesquiesculo ante Pythagoram, *Numæ* Pompilii, qui Plutarcho teste, eò Vestæ templum fecit rotundum, inque eo ignem æternum jussit asservari, ut rotunditate templi rotunditatem mundi repræsentaret, & asservatione ignis æterni in medio, solem in medio mundi constitutum, cujus sacer ignis ille esset symbolum. Ac fortasse etiam ad hanc terræ & siderum conversionem circa Solem respexerint nonnulli, cum Saturnum, hoc est Tempus, non Cæli, sed Terræ etiam filium dicerent. Utcumque est, à cælesti saltem conversione est distincto veris, æstatis, auctumni, hyemis: à quibus rerum omnium in terris, & aquis generatio, ac corruptio. Unde Saturnus liberos dicitur absumere. *Nec* omnes, sed mares, quia solum absumit formas rerum. At parcit feminis, quia materies rerum manet. Et ita deglutit mares, ut evomat; quippe veteres formas absumit, & novas reddit. Singularia interimit, species manent. Pro æthere, natura, & calore ζωοποιῷ species rerum conservante, quæ Jovis nomine intelliguntur, deglutivisse dicitur lapidem: quia res singulares rudi, & informi lapidi comparari merentur, quando quod aëreum,

& igneũ est, inde excessit, ac solum quod aqueum & terreum remansit. Ut fieri necesse est, resoluto calore nativo, sive à frigore, sive à calore externo.

Quatuor numina, quæ proximè memoravimus, mascula fuerunt. At etiam muliebre est numen quod eodem pertineret. Id est Minerva, per quam intellexere mentem divinam sese extendentem per naturam universam; ut est apud Athenagoram apologia. (1)

1) pag. 109. edit. H. St.

CAPUT V.

De Stoicorum sententia, qui ex mente divina, & corpore mundano, constare numen dicebant; ac pro variis mundi partibus, variis etiam nominibus appellari. Verùm Platonicos in eo discrepasse, cùm viderent mundi compagem, non esse Dei partem, sed quasi domicilium.

QUæ hactenus partim de Orientis, & Ægypti populis; partim de Græcis, & Romanis, diximus, non obscurè ostendunt sub variis Deorum nominibus cultam ab iis esse rerum naturam. Longéque hæc planiora fient si eadem illustremus Stoicorum placitis; quibus natura est ingens animal, utroque sexu præditum. Prius igitur docebo, Stoicis hunc mundum, sive rerum Naturam esse animal divinum, constans mente divina, & corpore mundano: cujus singulæ etiam partes Dii vel Dei membra forent, quia divina illa mens partes singulas permearet. Deinde monstrabo, quomodo in hac rerum natura attenderint omnium generationem & corruptionem: cujusmodi conversio esse nequit nisi insit ei principium activum, & passivum: ratione verò principii activi naturam considerabant ut marem; ratione passivi, ut feminam. Cùm verò dicerent, mundum esse magnum ac divinum animal, unum quidem numen agnoscebant: sed non sit ut impugnarent vulgi πολυθεότητα. (2) Solùm hoc intererant, quòd vulgus cœtum crederet Deorum, Stoici autem, quos vulgus pro diis haberet diversis, statueret esse Dei, sive animæ mundanæ sectiones mundano corpori permixtas, ac pro corporibus diversis, etsi, unum nomen foret, diversa tamen nomina sortiri. Itaque animas etiam humanas, non pecudum modò, putabant esse illius animæ particulas. In hac sententia etiam Virgilius erat. Nam IV. Georg. cum de spiritu hoc mundum alente, & magno se corpore miscente, quædam dixisset, deinceps ea diducit his verbis:

2) Deorum multitudinem.

—— Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum,
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenueis nascentem arcessere vitas.

Servium etiam hic audiamus: *Quatuor sunt elementa, terra, aqua, aër, æther. Et Deus. Præter hæc nihil est aliud. Deus est spiritus divinus, qui per quatuo*

quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis, & Deo, nascuntur omnia, unam originem habent: & par est natura omnium. Ab elementis habemus corpus: à Deo animum. Ideo, quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor, videtur, sicut etiam elementa; animus invisibilis est, sicut etiam Deus. Illa præterea irrationabilia sunt, sicut corpus. Contra Deus habet consilium: sic etiam animus. Deinde elementa mutantur, quod est eorum proprium (ita cod. vet.) *sicut etiam corpus. Contra Deum non perire manifestum est. Ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. Nam pars semper sequitur genus.* Idem VI Æneid. versus istos:

Igneus est ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant:

hoc pacto interpretatur: *De quatuor elementis, & Deo, in tantum in omnibus viget pars divinitatis, in quantum sinit corporis qualitas. Animus idem est, sed uti viribus suis non potest, propter corporis conjunctionem.* Unde liquet, ut omnia, in rerum natura putarint divinam habere animam, nec tamen ubique eam æquè se exerere; idque propterea, quia non pariter omnia sint idonea actûs instrumenta. Hoc putabant colligi etiam posse ex animantibus. Nam etsi animal omne præditum sit animâ sensitivâ, non quævis tamen partes corporis animati sentiunt. Nec enim de ossibus id dicere possumus; ut de unguibus, & capillis taceam. Similiter igitur in magno illo animali, quod mundum dicebant, multa non sentire, etsi partes ejus forent: idque non ob animæ mundanæ, sed mundani corporis defectum; quia unumquodque recipitur non pro sua, sed pro recipientis natura. Stoici igitur in eo quidem conveniunt cum Platonicis, quòd unum statuant numen principale. Sed differunt, quòd his judicantibus Deum incorporeum; illi eum corporeum dicant. Nam è duobus ajunt componi; è spiritu, qui est mundi anima, & mundo, qui spiritus illius est corpus: haut aliter, ac nos, ex anima, & corpore constamus. Unde Seneca, non in iis quidem, quæ exstant, sed apud B. Augustinum lib. VI. de Civitat. Dei, cap. X. *Ego feram, aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem: quorum alter Deum sine corpore facit, alter sine animo?*

Quod de Stratone hic Seneca scribit; idem & de eo Cicero tradit in primo de Natura Deorum: *Nec audiendus ejus* (Theophrasti) *auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ caussas gignendi, augendi minuendive habeat: sed careat omni sensu, & figurâ.* Item Lactantius lib. de Ira, cap X: *Naturam ait Strato habere in se vim gignendi & minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus omnia, quasi suâ sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Eamque Manilius sic expressit lib. I.

Aut neque terra Patrem novit, nec Flamma, nec Aër,
Aut Humor; faciuntque Deum per quatuor artus,

Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Ultra se quicquam.

Sed hanc qui sententiam tuerentur, verbo Deum fatebantur, re negabant Quale enim hoc numen, quod ne sensu quidem, nedum ratione polleat? Quanto igitur tolerabilius Seneca, qui licet & ipse cum Stratone, elementa inter se sociata pro Deo haberet, mentem tamen elementorum præsidem ac gubernatricem agnosceret. Nec tamen Stoici omnes eodem modo semper loquuntur. Est, cùm propriè, accuratéque; est, cùm crassiùs, ac populari loquantur ratione. Cùm propriè loqui volunt, secernunt Deum à mundo, ut opificem ab opere, & incorruptibilem, atque ingentium, à genito, & coruptibilem. Nam Deus Stoicis, ut Diogenes ait in Zenone, ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως: *incorruptibilis est, ingenitus, atque opifex constitutionis mundanæ*; Atque aliquammulto pòst: Τὰ δὲ μέρη τοῦ κόσμου φθαρτά· οὗ δὲ τὰ μέρη φθαρτά ἐστι, καὶ τὸ ὅλον. *Partes mundi corruptibiles sunt: cujus verò partes corruptibiles, totum similiter affectum.*

Luculentiùs hoc discrimen elucebit, si sciamus, Deum propriè Stoicis esse corpus spirituale, ac igneum, sed purissimi ardoris, intelligens, mundi ex materia coæterna effectivum, eum continens, perque illum ubique vitalem ex se calorē diffundens, quo omnia foventur ac moventur: ita verò eum sibi jungens, ut mundus sit animatus, ac unus cum spiritu illo Deus: ubi verò post longas temporis revolutiones conflagratione mundus interierit, eidē superstes, atque ex priori materia, igni purgata, novum reddens, & ita æternum, nunc mundum à se effectum animans, & gubernans, nunc post eundem ab igni destructum, aliquo interposito intervallo, novum condens. Quibus verbis partim complexi sumus naturam Dei Stoici, partim ejus effectus. Utraque veterum auctoritate firmabimus.

Ac primò quidem dicebamus, Deum Stoicis esse corpus. Objiciat aliquis illud Senecæ Consolat. & Helvid. cap. VIII. *Quisquis formator Universi fuit sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis Ratio ingentium operum artifex, sive divinus Spiritus per omnia intensus.* Sed enim ex Stoicorum quidem mente dicit, esse Spiritum per omnia intensum: ex Platonicorum verò sententia de incorporali ratione. Atque hoc satis indicant verba Senecæ, quæ ex B. Augustino superiùs adduximus. Nempe Stoicis, ut ait Laërtius, idem sunt σῶμα, καὶ οὐσία. (1) Ac adversus hanc opinionem Eusebio teste, librum scripsit Numerius, quem sic inscripsit, Ὅτι οὐκ ἂν εἴη σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωικούς. *Quod non sit corpus, quicquid est, ut Stoici censent.* Et Stoicos hac parte secutus Tertullianus, cui lib. adversus Hermogenem, *substantia est corpus rei cujusque.* Idem de carne Christi. *Omne quod est (corpus est sui generis: nihil est incorporale nisi quod non est.*

(1) *corpus, & substantia seu essentia.*

Addebamus esse corpus spirituale, ac igneum. Unde Posidonius apud Stobæum, Θεός ἐστι πνεῦμα νοερὸν, καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μορφὴν, μεταβάλλεται δὲ εἰς

δι' εἰς ἃ βέλεται καὶ συνεξομοιέμενον πᾶσιν. *Deus est spiritus intelligens, & igneus, formam ipse non habens, sed in omnes se convertens, sibique omnia assimilans.* Et ante eum Zeno apud Laërtium: Θεὸν εἶναι πνεῦμα, διῆκον δι' ὅλε τε κόσμε. *Deum esse spiritum, permeantem per totum mundum.* Apud Athenagoram quoque legas, Ζεὺς ἡ ζέεσα ἐσία, κατὰ τὲς Στωικὲς *Zeus* (Jupiter) *fervens substantia, secundum Stoicos.*

Nec pugnare putabant, si corpus, & spiritum, dicerent, quia spiritus iis, ut Tertullianum paullo antè loquentem audivimus, *corpus est sui generis.* Corporis enim species, spiritus. Unde Laërtius in Zen. Ψυχὴν πνεῦμα εἶναι· διὸ καὶ σῶμα εἶναι. *Animam spiritum, eóque & corpus esse.* Nempe σῶμα ἀραιότερον, καὶ λεπτομερέστερον, *corpus rarius, & tenuiorum partium*: ut Chrysippus ait apud Plutarch. de Pugn. Adeò ut, (quemadmodum idem Tertullianus lib. de anima cap. IX. ex sua non minùs; quàm Stoicorum mente loquitur) *præ ipsa tenuitate de fide corporalitatis periclitetur.* Qui & mox Mosen sic interpretatur: *Recogita*, inquit, *cùm Deus sufflasset in faciem hominis flatum vitæ, totum utiq; per faciem statim flatum illum in interiora transmissum simulque divinâ adspiratione densatum, omni intus lineâ expressum esse. Inde igitur & corpulentia animæ ex densatione solidata est, & effigies expressione formata.* Quasi dicat, animam naturâ suâ esse corpus fluidum, & formæ incertæ: sed frigore corporis densari, & inde etiam effigiari. Quam ejus sententiam Augustinus, & Patrum alii jure passim impugnant.

Dicebamus præterea. Stoicis Deum esse spiritum intelligentiâ præditum: quomodo Posidonius, ut vidimus, appellat πνεῦμα νοερὸν. (2) Unde & eum, teste Laërtio, dixere νεῦν, item λόγον: hoc est *animum, mentem, rationem.* (2) *spiritum intelligentem.*

Quod subjecimus, spiritum hunc igneum esse æternum, ac mundi opificem, ex Diogene etiam Laërtio hæc cognoscere licet. Ejus hæc sunt in Zenone: Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιὲν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν ἒν πάσχον, εἶναι τὴν ἄποιον ἐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιὲν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν, τἕτον γὰρ ὄντα ἀΐδιον διὰ πάσης αὐτῆς δημιεργεῖν ἕκαστα. *Videtur autem, illis esse duo principia, agens, & patiens. Ac patiens quidem esse qualitatis expertem substantiam, materiem: agens autem, rationem in ea, Deum. Hunc enim sempiternum per ea creare singula.* De discrimine verò principiorum, & elementorum, postea subjungit: Διαφέρειν δέ φασιν ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα· τὰς μὲν γὰρ ἀγεννήτες καὶ ἀφθάρτες· τὰ δὲ στοιχεῖα, κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι. *Differre autem ajunt principia, & elementa. Nam illa quidem ingenita esse, & corrumpi non posse: elementa verò in conflagratione mundi interire.* Apud eundem legas, κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδες ἀναλίσκειν, εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν ἐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτε γεννᾶν. *Post certas annorum revolutiones, omnem mundi substantiam in se convertere, & rursum ex se gignere.* Atque ex his satis liquet, eos, cùm

propriè

propriè loqui vellent, Deum ab opere suo secrevisse; illum æternum, hoc corruptibile credidisse.

Proximum est, ut doceamus, eosdem, quando se populari, sive civili Theologiæ accommodare vellent, etiam id, quod corruptibile, esse opus Dei statuisse, Deum nihilominus, impropriè nempe, nominâsse. Quomodo solem, lunam, sidera, atque adeò totum mundum, Deum perhibebant. Id apertè ostendit M. Tullius in secundo de *Natura Deorum*: *Igitur est mundus Deus. Atque hac mundi divinitate perspectâ tribuenda est sideribus eadem divinitas.* Ac postquam fusè de istis disseruit, concludit tandem docuisse se, *esse Deos, solem, & lunam, & vagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu, & commoditate generis humani.*

Quærat aliquis, quâ mente, qui Deum dicerent æternum, mundum non item, mundum tamen Deum nuncuparent. Sed enim Stoici trifariam fuere usi vocabulo *mundi*, interdum idem illis est mens æterna, sive Deus: interdum verò notat compagem universi, opus Dei: interdum item compositum ex mente æterna, & compage universi. Quod ita esse, ostendunt illa Laërtii in Zenone: Λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς, αὐτόν τε τὸν Θεὸν, τὸν ἐκ πάσης οὐσίας ποιὸν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν· καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων, κόσμον εἶναι λέγουσι. Καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ αὐτῶν. *Mundum verò trifariam dicunt, Deum ipsum, quem ajunt ex omni substantia quodammodo se habere, qui incorruptibilis sit, & ingenitus, opifex hujus mundi in se ipsum omnem substantiam consumens, atque iterum ex seipso gignens. Corpus etiam stellis ornatum dicunt esse mundum. Tertio etiam modo mundum dicunt, quod ex utroque compositum.*

Quando verò mundum vocarent Deum, non mundi vocabulo utebantur pro compage seorsum à Deo considerata; sed vel pro solâ mente æternâ; vel pro composito ex mente divina, & compage illa elementorum. Considerabant enim mundum hunc non ut sedem, ac domicilium Dei; uti Platonici rectiùs docuerunt; sed ut corpus, quod animet, ac informet. Nam mundus iis ζῶον, hoc est, *animal* vocatur; nec dicitur is solùm ἔμψυχος, *animatus*, sed & λογικὸς, *rationalis*; teste Laërtio. Unde & Balbo Stoico apud Ciceronem mundus ornatur elogio sapientis, sed ráque *sapere, & intelligere*, dicuntur. De iisdem ita Lactantius, lib. VII. cap. III. *Interdum sic confundunt ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Ac mente hac Manilius quoque in I:

—— Vivere mundum,
Et rationis agi motu: cum Spiritus unus

Per

Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Et huc inclinat etiam magnus ille Varro: de quo ita B. Augustinus lib. VII. de Civ. Dei, cap. VI. *Varro de naturali Theologia praloquens dicit, Deum se arbitrari animam mundi & hunc ipsum mundum esse Deum.* Quod deinde sic illustrat: *Sicut hominem sapientem, cum sit ex animo & corpore, tamen ab animo dicimus sapientem: ita Mundum Deum dici ab animo, cum sit ex animo, & corpore.* Quia verò mundus est rotundus, eo illis & Deus rotundus: quod ridiculum videbatur aliis, qui humanam Diis formam tribuebant, ut, ex eorum sententia haberent caput, pectus, ventrem, artus; imò & virilia, quibus mirè validus poëticus ille Jupiter. Ridebatur igitur vulgo Stoicorum Deus: quo pertinet jocus M. Varronis, de rotundo illorum Deo sine capite & præputio. Habes apud L. Senecam in ἀποκολοκυνθώσει. (1) Sed planè Rhenanum ratio fugit, cum Claudium Cæsarem, sine præputio fingi putat. Nihil minùs: Claudium nec cor, nec caput habuisse ait; quippe qui fatuus esset. At illa de capite, & præputio, solum spectant Deum Stoicum. Quibus mirabantur alii, carere Deũ Stoicũ, cum caput sit sapientiæ sedes, & virilia instrumentum voluptatis; Deus autem sapientissimus, & vitã degat jucundissimã. Nec ista Caspar Barthius satis cepit lib. VI. Adversariorum, cap. VIII. ubi censet Stoicorum Deum dici sine capite, quia secta hæc, vel plerique saltẽ ex ea, dicerent. Deum non curare mortalia. Quod longè aliter est: ut tot ejusdem Senecæ locis dilucet. Talis potiùs est Epicureus Deus; ut dixerat Seneca proximè ante illa de rotundo Stoicorum Deo. Quod igitur Stoici caput, & præputium, adimere Deo dicerentur, eò spectat, quod non, uti alii, tribuerent ei formam hominis, etsi ea mundus nihil habet præstantius: sed rotundam, ob caussam, quam diximus.

1) *sive ludo in obitum Claudii Cæs.*

Cùm verò iis mundus sit Dei corpus; nihil mirum, si elementa statuerent Dei membra, imò & nos ipsos. Scio, id negare Josephum Scaligerum ad Manilium. Sed quid apertius illis Didymi verbis apud Eusebium in XV. Præparat. Evangel. Οἱ Στωικοὶ δὲ ὅλον τὸν κόσμον, σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν. *Stoici totum mundum, cum partibus ejus, vocant Deum.* Ac illo Senecæ epist. XCVII. *Totum hoc, quo divina & humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni.* Et epist. XCIV: *Totum hoc, quo continemur, & unum est, & Deus est: & socii ejus, & membra, sumus.* Lactantius quoque lib. VII, cap. III. Stoicos refutans, ait: *Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensibilis ab his constituitur Deus.* Quod tamen Lactantii argumentum non procedit ex Stoicorum mente: qui ut corpus nostrum ab anima habet, quod sentiat, ita mundum ab anima mundi, hoc est Deo, habere illud ajebant, ut sensu, & intellectu, esset præditus. Cornutus, sive Phurnutus de Jove: Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος

ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτὸν, καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Quemadmodum nos per animam sumus quod sumus: ita & mundus animam se continentem habet, & hæc vocatur Jupiter.* Sicuti nec illud Stoici agnoscerent, quod eos ait Lactantius dixisse, Deum sine Mundo nihil posse. Nam de materie quidem id fatebantur, de mundo non item. Hæc Lactantius ibidem verbis istis confudit: *Stoici naturam in duas dividunt partes, unam quæ efficiat, alteram quæ se ad faciendum tractabilem præstet. In illa prima, esse vim faciendi; in hac, materiem: nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum, & Mundum, artificem, & opus: dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam naturâ sit Deus mundo permistus. Nam interdũ sic confundunt, ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Hic Stoici dicerent, posse Deum esse sine mundo. Nam eum (ut Seneca ait epist. IX) *acquiescere sibi, resoluto mundo.* Sanè, ut est apud Minutium Felicem: *Stoicis constans opinio est, quod, consumto humore, mundus hic omnis ignescet.* Pluribus idem apud Ciceronem Laërtium, Stobæum, & alios, legas. Summa eò redit, mundum hunc non esse æternum; multis tamen seculorum revolutionibus durare. Spatium id vocant annum magnum, vel mundanum. Ejus anni hyeme, ajunt perire cataclysmo, sive diluvio. Ejusdem æstate, perire ecpyrosi, sive incendio. Tum omnia resolvi in materiam primævam, sole etiam, lunâ, ac sideribus abolitis: Deumque esse sine mundo, sibique sic acquiescere, usque dum iterum mundum facit ex superstite materia, eumque ambiat, permeet, gubernet, uti prius. Satis ex his liquet, Stoicos distinxisse inter πνεῦμα illud νοερὸν, quod per se & naturâ suâ Deus, & mundum, qui Deus esset participatione, quatenus mens divina sese mundo inserit eumque animat & informat, uti anima hominem. Etsi autem facilè credidero hanc mundi, ut sic dicam, animationem statuisse, ne illos, quos vulgo Deos putarent, negare viderentur: tamen quiddam quoque erat, quod verisimilem iis hanc redderet opinionem. Nam nihil in mundo videbant præstantius homine; nihil in homine præstantius anima; quam credebant esse spiritum igneum, spiritum quidem propter inspirationem, & exspirationem: igneum verò propter calorem vitalem. Morientes enim & spiritus, & calor, destituit. Unde colligebant, Deum quoque spiritum esse igneum: atque ab eo esse calorem vitalem, qui omnia gignat, ac foveat. Unde M. Tullius in II. de Nat. Deorum: *Caloris naturam vim in se habere vitalem per omnem mundum pertinentem.* Addit quoque, *hoc igneum tranare omnia.* Et post aliqua: *Quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu sed suâ sponte movetur; animus sit necesse est.*

Verùm objici hîc posse video, per ardorem illum intelligi non Deum, sive mentem divinam, quæ mundum gubernat: sed elementum quartum, quod nunc *æther*, nunc *ignis*, à Stoicis vocatur. Unde eo de elemento sic ibidem

dem Tullius: *Quartam mundi partem totam naturâ fervidam, & cæteris naturis omnibus salutarem impertire & vitalem calorem : ut in eo insit procreandi vis, & caussa gignendi.* Equidem non diffiteor, sic interdum Stoicos loqui, ut æthera Deum fateantur: atque hoc magis patebit ex iis, quæ postea dicemus: attamen hic eorum dissensus (sive aliorum ab aliis, sive etiam à se ipsis) impedire non potest quo minus verissimum sit, quod antea dicebamus, eos, qui accuratius loqui vellent, planè distinxisse inter ignem divinum, & ignem æthereum. Triplicem enim Stoici ignem statuerunt: divinum, æthereum, & sublunarem. Divinus ille est ardor purissimus, nihil habens feculentiæ; nec absumens, sed fovens & vitalis. Sublunaris, qualis in focis & aris, planè densus, & devorans, non fovens. Æthereus, qualis Solis, Lunæ, siderum, mediæ est naturæ, divino densior, nostro rarior: interim & ipse alimenti indigus, etsi tanto minùs nostro, quanto rarior esset, & purior nostro. Non sublunarem modò sed æthereum etiam ignem periturum, credebant Stoici: non item divinum: hunc enim, exstincto igne æthereo, & sublunari, superesse, ac seminalem esse rationem novi mundi, quia ex rudi materie quatuor elementa, & quæ ex iis fiunt, longè artificiosius manu humanâ elaboret. Atque hoc voluere, cum dicerent, Deum esse, ut apud Plutarchum, & Stobæum, legere est, πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ᾽ οὓς ἕκαστα καθ᾽ εἱμαρμένην γίγνεται. *ignem artificiosum viâ vadentem in generatione mundi, continentem intra se omnes seminales rationes, juxta quas singula deinde fato fiant.* Quò respexit M. Tullius in II. de Nat. Deorum, cum ait: *Zeno ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem viâ.* Et mox: *Natura non artificiosa solum, sed planè artifex ab eodem dicitur, consultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium.*

Quamquam verò putarent Deum toti mundo misceri, totumq; hunc à divina mente animari; eoq; mundum totum rectè Deum dici; imo, ut locuti, Deum esse, quicquid videremus: non tamen opinio eorum erat, omnes mundi partes æquè divinæ esse naturæ participes. Quemadmodum enim in homine ratio supremæ inest parti; ita & in magno hoc animali, quod mundum dicebant principatum, quem Græci τὸ ἡγεμονικὸν vocant, ætheris esse judicabant. Et ut in homine à capite in reliqua membra spiritus fluit, qui instrumentū est sensus & motus: ita in mundo ab æthere spiritū fluere in aëra, & terræ atq; aquæ globum, & ea quæ illis continentur. Totum igitur mundum esse Deum, quia per totū se diffundit Deus: sed minùs terræ, & aquæ globū, quàm aëra; aëra, quàm æthera: quia, utcumq; Deus etiã insit cloacis, ac locis sordidis, tamen longè aliter se insinuet corporibus mundis, ac puris, magis etiam naturæ suæ convenientibus; uti igni, maximè ætheri: propterea æthera plus participare divinæ naturæ: inque æthere Lunam, ut terræ propio-

 rem,

rem, ita plus habere terrestris, atque opaci, eoque minus divinæ participare naturæ, quàm solem: hujus, ut purioris ætheris, principatum esse in visibilibus: interea solem ipsum, qui humore pascatur maris, nedum eam habere puritatem, quàm extremus cæli ambitus, qui purissimus sit ardor, quodque de Sole dici nequit, nulli sit interitui, vel corruptioni obnoxius, eoque supremus sit Deus, ut loco, ita dignitate.

Ex his conciliare est Stoicorum sententias facie primâ pugnantes: quas proponit Cicero in primo de Natura Deorum: *Chrysippus disputavit æthera esse eum quem homines appellant Jovem.* Ibidem antea legas: *Zeno*, inquit, *æthera Deum dicit esse.* Et mox: *Idem astris hoc tribuit.* Et postea: *Cleanthes, qui Zenonem audivit, ipsum mundum Deum dicit esse: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum indicat.* Similiter Laërtius in Zenone, his verbis: Τὸν ὅλον κόσμον ζῶον ὄντα καὶ ἔμψυχον, καὶ λογικὸν, ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, καθά φησιν Ἀντίπατρος ὁ Τύριος ἐν τῷ ὀγδόῳ περὶ κόσμου. Χρύσιππος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ περὶ προνοίας, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ περὶ θεῶν, τὸν οὐρανόν φασι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου· Κλεάνθης δὲ τὸν ἥλιον. ὁ μέντοι Χρύσιππος διαφορώτερον πάλιν τὸ καθαρώτερον τοῦ αἰθέρος ἐν τ' αὐτῷ ὃ καὶ πρῶτον θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς. *Mundum universum, qui animal est, animâque & ratione præditus, habere facultatem principalem sive imperatricem æthera: ut ait Antipater Tyrius in octavo de Mundo. Chrysippus verò in primo de Providentia, cumque eo Posidonius libro de Diis cælum dicunt mundi tenere imperium, Cleanthes Solem. Rursus Chrysippus id quod præstantius & limpidius in æthere. Quod primum Deum dicunt sensus secuti.* Cleanthis opinio placuit Plinio lib. II. cap. VI. *Mundi totius solem esse animum, ac planiùs mentem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet, opera ejus æstimantem.* Quid verò in hac Stoicorum opinione amplectar, quid item improbem; id melius dicam, quando inferius omnem naturæ cultum religiosum refellam.

Cæterùm omni memoria dignum: Mundum hunc, τοῦ κόσμου (ab ornatu) nomen accepisse à Pythagora. Quo de pluribus Merula, pag. I.

CAPUT VI.

De eorundem Stoicorum opinione, qua in Natura attendebant principium & agendi, & patiendi; eoque utrumque sexum Naturæ tribuerunt.

ATque hæc de prima sententia eorum, qui naturam universam pro numine habuerunt. Venio nunc ad sectam alteram. Hanc eorum statuebamus, qui in universa rerum natura attenderunt vim activam. . . .

Atque hæc de priori Stoici dogmatis parte, qua statuerunt, mundum esse ingens animal, constans mente divinâ & compage mundi. Nunc ad partem

partem venio alteram, quæ de eo est, quòd in Natura attenderent vim activam, & passivam: & propterea eam tum marem, tum feminam dixere: marem, secundùm illud, quod vim in alia exserit; feminam, quæ vim alienam recipit, & quasi fœcundatur. Præivit ad hanc opinionem Orpheus, hymno suo in Naturam. Verba sunt:

Πάντων μὲν σὺ πατὴρ, μήτηρ, τροφὸς, ἠδὲ τιθηνός.

Omnium es & pater, & mater, nutrix quoque, & altrix.

Eadem Valerii Sorani sententia fuit: qui ad tempora usque Varronis, Romanorum judicatus doctissimus. Item Varronis, qui eodem postea elogio ornatus fuit. Sorani quidem hi sunt versus:

Jupiter omnipotens regum rex ipse, deusque
Progenitor, genitrixque Deûm, Deus unus & omnes.

Varro autem eo in libro, quem de cultu Deorum scripsit, hæc sic exponit (teste Augustino lib. VII. de Civit. Dei, cap. IX.) *ut eum marem existimaret, qui semen emitteret; feminam qua acciperet, Jovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere: qua caussa*, inquit, *scripsit Soranus, Jupiter progenitor genitrixque: nec minus cum caussa unum & idem omnia esse: mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.*

Quia verò hoc universæ convenit naturæ, & singulis ejus partibus, sive Diis eas partes denotantibus, tributum à Theologis fuit. Ita ut à Proclo Diadocho lib. I. in Timæum Platonis proditum est, in Jove, Mercurio, Deorumque aliis, esse συμποιΐαν τοῦ ἄρρενος, καὶ θήλεος, *compactum quid ex mare, & femina.* De Minerva sic antea etiam memoratus, Orpheus seu Onomacritus potiùs: (1)

Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς, πολεματόκε μῆτι.

Vir genite, & mulier, genitrix prudentia belli.

1) *hymno in Minervam.*

Baccho quoque uterque sexus. Suidas: Ἀνδρόγυνος καὶ ὁ Διόνυσος, ὡς καὶ τὰ ἀνδρὸς ποιῶν καὶ τὰ γυναικῶν πάσχων. *Utriusque etiam sexus est in Libero: ut qui & virilia agat, & muliebria patiatur.* Alibi (2) etiam ostendimus, Lunam à Carrenis vocatam Lunum: nempe Luna est, quatenus à Sole accipit lumen & efficaciam: Lunus, quatenus lumen & vim diffundit in inferiora.

2) *lib. 2. c. 5.*

Itaque & Venus quæ præcipuè Luna, non solum femina, sed & mas habebatur. Macrobii est lib. III. Sat cap. VIII. *Philochorus in Atthide* (Atticarum rerum commentarios scripsisse, satis constat) *eandem Venerem affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri: mulieres cum virili, quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Narrat etiam Suidas, (3) ut mulieres Romanæ aliquando pestilenti prurigine laborarint, eoque necesse eas foret radi, sic ut nullus iis foret pecten, quando capillos non haberent. Tum eas supplices orâsse Venerem, pro pristino capillorum honestamento:

3) *in Ἀφροδίτη.*

 mento:

mento: eo recepto, honorâsse Venerem simulachro pectinem gestante, sed barbata, quia Venus καὶ ἄῤῥενα, καὶ θήλεια, ἔχει ὄργανα· *& mascula & feminea habet instrumenta.* Quasi dicat, esse ἀνδρόγυνον, sive ἑρμαφρόδιτον. Sanè & Hesychii verba sunt: Ἀφρόδιτος. Θεόφραστος μὲν τὸν ἑρμαφρόδιτόν φησιν· Aphroditus. *Theophrastus ait, esse utriusque sexus participem.* Imò & Aristophanes in comœdia quadam deperdita eam Ἀφρόδιτον nuncupavit. Cujus rei auctor nobis Macrobius lib. III. Quod verò de Venere barbata ajebam, id etiam firmare est ex Hesychio, apud quem vulgo quidem sic legere est: ὁ δὲ τὰ περὶ Ἀμαθοῦντα γεγραφὼς παιάνισον ἄνδρα τὴν θεὸν ἐσχηματίσθαι ἐν Κύπρῳ λέγει. Ubi planè pro παιάνισον legendum πωγωνίαν, quod & doctissimo Joanni Croio visum video, & lætor. Sic Latinè sententia sit: *Incertus Rerum Amathuntiarum scriptor ait, Deam Venerem figuram in Cypro habere viri barbati.*

Hæc valde eo firmantur, quòd dicatur, id relatum ab Amathuntiarum rerum scriptore; & satis constet, Amathunta esse in Cypro; unde & Venus, ut Cypria, sic Amathuntia (1) vocatur: & in Cypro Venerem effictam barbatam ab aliis etiam traditum sit: ut Macrobio lib. III. Sat. cap. VIII. *Signum Veneris est Cypri barbatum corpore, sed veste muliebri, cum sceptro ac statura virili, & putant eandem marem, ac feminam esse.* Atque ejus æqualis Servius in illud II. Æn.

1) *Catull. carm. ad Mallium.*

Descendo ac ducente Deo ——

Est, inquit, *in Cypro simulachrum barbatæ Veneris.* Et in lib. IV. *Sciendum Stoicos, dicere unum esse Deum, cui nomina variantur pro actibus, & officiis. Unde etiam duplici sexu numina esse dicuntur, ut cum in actu mares sint; feminæ cum pariendi habent naturam.*

Macrobius, & Servius, qui eâdem ætate, nempe Theodosii Magni temporibus, vixere, utrumque hunc sexum inde etiam firmant, quod Maro dixerit, (2) *Ducente Deo*, ubi Venus signatur: item, *Nec dextra erranti Deus abfuit*, cùm vel Juno intelligatur, vel Alecto. Item quòd Licinius Calvus, poëta egregius, ac orator, Ciceronis æqualis, (quicum etiam, quamvis iniqua lite, de eloquentiæ principatu certavit, teste Fabio) scripserit in hunc modum:

2) 2. *Æn.*

Pollentemque Deum Venerem. ——

Sed utrumque hoc argumentum mihi semper infirmum visum fuit. Nam quod ad Calvi hoc, *Deûm* non incusativus numeri singuli, sed patrius est plurativi: diciturque Venus pollens Deûm, ut Horatio potens Cypri. Verè autem pollens Deum, quia in illos, inspirando amores, quodammodo imperium exercet. Vel si id magis placet, pollens Deûm sit pollens inter Deas, ut Maroni IV. Æneid.

—— *Sequimur te sancte Deorum.*

Quo-

Quomodo & Ennius locutus in primo Annalium. Quod verò ad Maroniana illa, de Veneris, Junonis, vel Alectûs numine, Græcorum more, locutus poëta, qui & τὴν θεὸν dicunt. Sed de his abunde egi etiam in primo de Analogia, cap. XI. Valentius verò illud Lævini ab eodem Macrobio adductum ibidem: *Venerem igitur almum adorans, sive femina, sive mas est, ita uti alma noctiluca.*

Quid quod & Phrygum Deus utroque sexu præditus fuit? Hesychius, & ex eo Phavorinus: Ἀδαγοὸς, θεός τις παρὰ Φρυξὶν, Ἑρμαφρόδιτος. *Adagoos, Deus quispiam apud Phryges utroque sexu præditus.* His & similibus compulsus semichristianus ille Platonicus, qui inscribitur Hermes Trismegistus, in Pœmandro idem prodidit de Mente æterna, quæ alterum Νοῦν sive Λόγον genuit. Sic enim scribit: Ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεὸς ἀῤῥενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύησε λόγῳ ἕτερον νοῦν δημιουργόν. *Mens etiam sive Deus, quia mas & femina sit, vita & lux, enexa est Verbo alteram mentem: opificem.* Imò Synesius, Episcopus Ptolemaidis, magnus, imò nimius Platonicæ philosophiæ amator, sic loqui non veretur de verò Deo Israelis. Ita enim ille hymno II.

——Σὺ δ' ἐσσὶ ῥίζα
Παρεόντων, πρότ' ἐόντων,
Μετεόντων, ἐνεόντων.
Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνὰ, σὺ δὲ σιγὰ,
Φύσεως φύσις γονῶσα.

——*Tu autem es radix*
Præsentium, præteritorum,
Futurorum, eorum quæ sunt.
Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Naturæ natura fœcunda.

Ac similiter hymno III.

Φύσις ἐν νοεροῖς
Θῆλυ καὶ ἄῤῥεν.
Natura in intellectualibus
Femina, & mas.

1) *Num. II. p. 177 edit. Petaviana.*

Quid mirum igitur, si & hanc philosophorum sententiam ex parte etiam secutus est Valentinus hæresiarcha; ut ex Irenæo, (1) Tertulliano, (2) & Epiphanio (3) cognoscimus. Nam cùm quatuor tantum æonum nomina esse diceret, ajebat tamen ex his constitui æonum octonarium, eo quod in unoquoque

2) *lib. adver sus Valentinianum.*
3) *in hæresi Valentinianorum.*

quoque æonum istorum attendere oporteret connubium maris & feminæ; Verba en Irenæi: Καὶ εἶναι ταύτην, ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν, καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασιν παρ' αὐτοῖς καλουμένην, Βυθῷ καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ· εἶναι δὲ αὐτῶν ἕκαστον ἀρρενόθηλυν. *Et esse hunc Octonarium generis principium, radicem & fundamentum omnium, quem quatuor complectuntur nominibus Profunditate, Mente, Ratione, & Homine; quorum unumquodque mas simul sit & fœmina.*

Nempe quisque æon dicebatur mas, & femina, mas ob principium activum, femina ob passivum. Quatuor igitur nomina tribuebat, quia tantum quatuor erant συζυγίαι, sive, ut Tertullianus vocat, connubia æonum. Sed ogdoada vocabat, cùm virilem & femineam potestatem distingueret, Cabalistæ itidem statuerunt animal quodque in se marem & feminam continere, imò quicquid in rerum est natura: ut cognoscere ex R. Akiba libro de creatione, item R. Eliezer, & R. Saadiah, adhæc Leo Hebræus, vel alius lib. de Amore, Paulus Ricius lib. IV. de cælesti Agricultura, Append. ad XXVI. Theorema, item XVII. & XVIII. Quorum verba qui volet, reperiet apud Joannem Croium Part. II. sacrarum, & historicarum Observationum, cap. XII.

Hisce subjicere non abs re erit, quæ prodit Alexander Geraldinus lib. IV. sui itinerarii: *In Bassiana urbe regia ædes, nobile Pontificis palatium, cum primo regnorum templo, & quod magnopere est mirandum hic & per vicinas regiones solùm Deus Naturæ adoratur, qui in prælato à marmore solio, sedet cum effigie, & corpore minio illito, ad similitudinem ætheris, & dextra Solem, & sinistra Lunam tenet; eo quòd omnes hisce duobus luminibus potestatem rerum in omni terra generandarum tribuit: cætera sidera per utraque latera retenta habet, & ea religione ipsum Regem agere, qui quoque concedit, nobile Dei sui simulachrum mira arte confectum, ex ebore miniatum dorso elephanti secum ducit, quinquies nocte & die ante effigiem Dei sui toto corpore per terram strato procumbit, & magnas preces profundo pectore illi effundit.*

Ex Aloysii Novarini lib 12. c. 21. sive p. 353.

CAPUT VII.

Refelluntur qui Naturam esse Deum putaverunt. Item, qui tradiderunt, materiem, sive chaos, esse Deo coæternum. Quam sententiam etiam amplexi ex hæreticis fuere, Valentinianus, Hermogenes, & Sabellius. Post hæc diluitur opinio Stoica, idque trifariam: nempe partim in eo, quòd Deum crediderunt naturæ esse igneæ, eoque corporalem; partim quòd dicerent, igneam illam οὐσίαν sic permisceri universo, ut unum ex illis divinum animal fieret; partim quòd magni illius animalis partes singulæ pro Diis rectè habeantur, quia divina illis mens sit permista. Rectè interim Stoicos duo illa agnoscere, μοναρχίαν Dei, & Deum hunc diffundi per orbem universum. Varronis etiam sententia attingitur.

Vidimus

Vidimus hactenus, quomodo ſapientiores gentilium, etſi varia adeò numina colerent cum vulgo, tamen animo agnoſcerent unum numen; nempe rerum naturam: ad quod unicum numen omnia reducebant nomina & numina, quæ toto orbe colerentur. Ac vidiſſe etiam hoc videtur Livius, cùm lib. XXVIII. ait: *At neſcio, an mirabilior fuerit* (Hannibal) *adverſis, quam ſecundis rebus. Quippe qui miſto ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia ſacra, alii prope dii eſſent, ita uno vinculo copulaverit eos, ut nulla ſeditio exſtiterit.* Sciebat Livius, vulgò pro diverſis haberi numinibus, quæ non appellationibus modò, verùm ſimulacris etiam, & ceremoniis, plurimum differrent: ſed quia non ignoraret, quanto aliter ſaperent intelligentiores, eò illam vulgi opinionem particula PROPE molliendam, imò corrigendam putavit. cap. 12.

Etſi verò fatendum, non paullo plus cæteris vidiſſe eos, qui *μοναρχίαν* Deo tribuerunt; non tamen dici quiſquam poteſt verum coluiſſe Deum, qui coluit naturam. Nam vel intelligitur natura univerſalis, vel particularis. Particularem voco, quæ eſt hujus, vel illius ſideris, regionis, hominis, muti animantis, arboris, lapidis, & pariter aliorum. Univerſalis eſt, quæ ex omnium individuorum, ac proinde etiam ſpecierum naturis, animo colligitur. Neutro modo natura eſt Deus. Non particularis, rerum ſingularum natura: quia ſæpe res illæ ſenſus, & vitæ etiam ſunt expertes. Quod de Deo quis dixerit niſi qui animo Deum neget? Sed neq; univerſalē naturā credere poſſumus Deum eſſe; quia hæc nihil eſt aliud, quàm naturæ omnes particulares animo collectæ: ut quod in particularibus non eſt, nec in univerſali eſſe poſſit.

Omnino igitur recurrere eſt opus ad aliquid à rebus hiſce naturalibus diſtinctum, quodque eas res ſuſtentet ac dirigat ad ſuos fines. Quale quod eſt, res eas omnes movet, omnia gubernat; eoque nec alius fuerit, quàm ſummus univerſi rector. Atque hoc vidit è philoſophis Anaxagoras, qui ab Anaximene diſciplinam hauſit, uti is ab Anaximandro, ille ab Thalete. Hic Anaxagoras docuit; *materiam infinitam, & ejus particulas ſimiles inter ſe, minutas primùm confuſas, poſtea in ordinem adductas mente divinâ*: ut eſt apud Ciceronem lib. II. Academ quæſt. Imò & idem vidit ex parte, qualis ille mundi opifex foret. Idque ipſum expreſſit his verbis Tullius: *Primis omnium rerum deſcriptionem, & modum* MENTIS INFINITÆ *vi ac ratione deſignari, & confici voluit.* Imò & propterea ab aliis *νοῦς*, ſive mens appellatus fuit; Sed ut ob hanc ſententiam laudem meruit, ita eam corrupit, quando addidit illi *Ὕλην* ſive Materiem. Duo enim ſtatuit eſſe *συναΐδια*, (1) Deum, & chaos: quorum prius ſe haberet, ut cauſſa efficiens: alterum ut cauſſa materialis. *Hoc* oſtendit non modo Timon in Sillis; (2) ſed videmus quoque ex verbis ipſius Anaxagoræ in principio operis ſui, unde ea adducit Laertius: *πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ, εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε.* *Omnia*

1) *coæterna.*

2) *apud Diogenem in vita Anaxagora.*

simul erant: deinde accessit mens eaque composuit. Et sane etiam philosophorum alii, qui faterentur, Deum esse mundi architectum, non tamen materiem esse à Deo, putarunt, sed ordinem atque ornatum duntaxat. Qui fuerint isti Philosophi, indicat Tertullianus lib. adversus Valentianum, cap xv: *Age nunc discant Pythagorici, noscant Stoici, Plato ipse, unde Materia, quam innatam volunt, & originem, & substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi.* A philosophis istis hanc sententiam accepere Hermogenes, & Valentinianus, adversus quos scripsit Tertullianus: qui eos vocat hæreticos materiarios. (1) Ac adversus Hermogenem dicit in Ecclesia eam esse doctrinam novellam, planeque Scripturis adversam, quæ cum dicit omnia esse facta à Deo nec addit, ex materie, satis indicat, facta esse è nihilo. Addit, si materia non sit à Deo, fore sine principio, sine fine, eoque Deo coætaneam, ac proinde non esse proprium censum Dei æternitatem, cum ea communis sit Deo cum materie. Præterea, inquit, si materies sit Deo contemporalis, unde Deo dominium in eam, ut inde faceret mundum? Num vi, an precariò id factum? Nec enim jure dominii, si materies in æternitatis consortio sit posita. Quo pacto materia Deo æquatur: ac duo erunt Dii; auctor, qui universum fecit, & auctrix, ut Tertullianus loquitur de qua fecit, quæque de suo habet, ut ad mundi opus concurrat. Adhæc Deus non sit omnipotens, si non potuit materiem facere: imò materiæ fuerit subjectus, si hac eguerit, multum etiam illi debeat, quod ejus beneficio mundum fecerit. Cùm verò Tertullianus non semel clarè dicat Hermogenem sua ætate illa in Africa spargere, satis liquet error Prateoli in catalogo Hæreticorum: ubi Hermogenem facit asseclam Sabellii. Is enim multo post Tertullianum, nempe Galieni Imperatoris temporibus, vixit. Quare potiùs dicendum, Sabellium eam sententiam ab Hermogene & Valentiniano, hausisse, vel à memoratis ante philosophis, hæreticorum, ut Tertullianus vocat, patriarchis. Sabellium autem & ipsum statuisse materiem ingenitam, constat ex Eusebii lib. VII. Præparationis Evangelicæ; ut Philastrium, & Augustinum mittam, utrumque libro de hæresibus. Ac posterior hic aliis etiam in locis hanc hæreticorum, & antè philosophorum opinionem damnat. Ut contra Faustum lib. XX. cap. XIV: *Hylen, Græci cum de natura disserunt, materiem quandam rerum definiunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem: quæ quidem in corporum mutabilitate utcunque cognoscitur: nam per se ipsam nec sentiri, nec intelligi potest. Verùm in hoc errant quidam gentilium, quòd eam tanquam coæternam Deo conjungunt: ut hac ab illo non sit, quamvis ab illo formetur.* Satis liquet, chaos signari: cujus & descriptionem adducit libro contra Manichæi Fundamentum cap. XXIX.

(1) *adversus Hermogenem c. 25.*

Sed.

Sed, misso errore illo de æternitate materiæ, redeo ad illud quòd Anaxagoras statuit, Deum esse mentem infinitam, mundique opificem: quo satis ostendit, non se pro Deo habere naturam mundanam, quæ corporea est, & finita: sed mentem, quam infinitam, ac incorpoream statuebat: ut omnino & ille, & quicunque hac in re eum secuti sunt, ex parte notitiam habuerint veri Dei; ut ex Scripturis ostendi lib. I, cap. II. Hanc Anaxagoræ sententiam melius secuti sunt Platonici quam Stoici. *Nam*, ut ex iis colligere est quæ fusè superiùs dicebamus, in tribus Stoici ab Anaxagora, ac veritate ipsa, abierunt. Primus est error, quòd Deum, sive mentem cuncta permeantem, sive mundi animum, non statuerint esse aliquid incorporale, & seorsim à mundo subsistens; sed ardorem ignis, sive æthera, præcipuéque purissimam ætheris portionem: qualis ille qui mundum ambit. Hæc de Deo finito ac corporeo non Anaxagoræ modò repugnant, sed etiam Sacris Scripturis: quæ æternum illud numen, à quo omnia, non corporeum statuunt, sed *ἀσώματον* (1) eoque nec igneum: non quasi non Deus in Scripturis etiam ignis vocetur, sed quia id non fit *κυρίως*, (2) quomodo Stoici sapiebant: sed *κατὰ μεταφοράν*. (3) Nempe ob lucidissimam majestatem, ac splendorem inenarrabilem: unde & *Lux* appellatur I. Joa. I, 5. & *lucem* dicitur *habitare inaccessibilem*, *φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον*: ut est I. Timoth. VI, 16. Propterea etiam in rubo ardenti apparuit Exod. III. Et in columna ignis duxit populum per desertum: ut est Exod. XIII. 21. 22. & XIV. 24. E ignis symbolo se ostendit Ezech. cap. I. Ac Spiritus S. etiam ignis vocatur: ut cum Matth. & Luc. III. Joannes Baptista ait, se baptizare aquâ, Christum baptizaturum Spiritu, & igne, hoc est, igneo spiritu. Et Act. II, apparuit specie linguarũ ignearum. Imò & altera præterea ratio est, cur Deus Christianis ignis dicatur: nempe ob irã erga peccata, & potentiam in perdendis impiis: ut ad Hebr. XII, 29. *Deus noster ignis consumens.* Multum hæc abeunt à Stoicis, quibus divinum numen propriè est corpus igneum; subtilissimum tamen. Philosophis verò Christianis Deus non corpus est, sed actus purus. Unde Boëthius ad Symmachum de Trinit. *Nihil secundum materiam esse dicitur: sed secundum propriam formam. Divina substantia sine materia forma est: atque ideo unũ & est, quod est: reliqua verò non sunt id, quod sunt.* Quod pluribus deinde exponit.

1) *incorporeum.*
2) *propriè.*
3) *per translationem.*

Alter Stoicorum error est, quòd spiritum illum igneum, quem Deum dixere, & à quo vitalem in omnia calorem promanere statuerunt, permisceri crederent mundo, uti animæ corporibus nostris: unde colligebant, ut anima, & corpus, constituunt hominem, ita ex spiritu igneo, & mundo, Deum constare. Meliùs Plato, qui & ipse, Anaxagoram secutus, vocabat Deum *νοῦν* sive mentem; sed eum statuit *οὐδενὶ μεμιγμένον*, *nulli commixtum*: & tamen *διὰ πάντων ἰόντα*, *per omnia vadentem.* Quæ conveniunt cum illis Lactantii lib. VII. cap. VI. *Divinum quidem Spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia*

contineri: nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus misceatur elementis. Ac similiter Damnascenus lib. 1. Orthod. Fid. cap. XVI. Ὁ Θεὸς διὰ πάντων ἀμίγως διήκει. *Omnia permeat Deus sine mixtione.* Nam etiam secundum *P*latonem, ut anima hominis se per corpus extendit, at non divisibiliter, in modum rei corporeæ: ita etiam Deus, quasi anima mundi, se porrigit ad extima, non quidem velut corporearum dimensionum conditio, sed sic ut tota toti applicetur: non tamen mundano corpori misceatur: at nihilominus, omnia sic connectat ut unum fiant. Ac talis quidem est illi ratio animæ, ut vocant, universalis; præter quam alias statuit particulares. Cui simile fuerit, si in homine constituas, tum animam universalem, quæ informet, moveatque: tum præterea particulares complures: velut unam in manibus ad aliquid apprehendendum, aliam in pedibus ad eundum, aliam in lingua ad loquendum, atque ita in cæteris partibus. Pariter enim etiam mundo tribuit animas particulares, quæ quia animæ omnis mundanæ motus est circularis, eo circum agant orbes cælestes appetendo animam mundi, cui sic semper occurrunt, ut nunquam adsequantur totam.

Tertius Stoicorum error est, quando ex eo, quòd Deus misceretur corpori mundano, collegerunt, omnes mundi partes divinæ esse naturæ participes. Itaque Solem, & sidera Deos dicebant, homines non item: etsi & animas nostras haberent pro particulis substantiæ æthereæ, sive spiritu igneo per cuncta decurrente. *N*am ut Ægyptiis, sic & Stoicis, Jupiter, qui φυσικῶς est spiritus cuncta permeans, origo est animarum. Unde Diodorus in primo, ubi de Ægyptiorum Theologia disserit: Τὸ μὲν οὖν πνεῦμα Δία προσαγορεῦσαι, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, ὃν αἴτιον ὄντα τοῦ ψυχικοῦ τοῖς ζώοις, ἐνόμισαν ὑπάρχειν πάντων οἱονεί τινα πατέρα. *Spiritum igitur Jovem dici, vocem si interpreteris, à quo vim animalem in viventibus proficisci; eoque quasi omnium parentem esse.* Quærat aliquis, cur igitur homines non putarint Deos, cùm cælum elementa habuerint pro Diis. Nempe in caussa est, quòd debeat invocari non rivulus mentis divinæ, qualis habita est mens humana; (ut mittam, quod nemo invocet se ipsum) sed quòd invocari oporteat fontem divinitatis, qui totus se toti miscuisset naturæ, quod de mente humana non poterat dici. Atque hæc lucem etiam capiunt ex Theologia civili: ubi privatim quidem hoc, illudve numen, invocabant: in publicis verò sacris, quia Dii particulares non absolvunt naturam universam, post Deos particulares invocabant universos: quod factum à Marone Georgicôn primo. Ubi sic Servius: *More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Sed in eo à civili Theologia differebat illa Stoicorum, quòd prior illa diversas statueret mentes divinas, unde aliquibus memoratis

utile

utile esset cæteras, saltem universè, adjungi: at in posteriori seu hoc seu aliud nominares numen, idem numen invocares: quia utcumque aliud sonaret nomen, tamen idem foret numen, quod pro diversa potestate in diversis ejusdem naturæ partibus diversum nomen sortiretur. Satis igitur liquet, cur Stoici partes mundi, præsertim præcellentes, partes Dei putarint. At nobis Christianis, partes mundi nullæ possunt dici divinæ, præterquam eâ mente, quâ res excellentes dicuntur esse Dei: quomodo legimus *montes Dei*, Psal. XXXVI, 7. *cedros Dei*, Psal. LXXX. II. *Niniven urbem magnam Dei*, Jon. III. 3. Sed longè aliter cepere Stoici, qui partes mundanas pro Diis habuere, quia illis misceretur divina mens, quæ mundo unita dicitur natura; at natura ex se est universalis, variè licet determinetur, prout homini magis minusve favet, vel nocet.

Ac sic quidem civilem Theologiam corrigendam Stoici putarunt. Aliis verò magis placuit, non singulas naturæ partes esse Dei membra: sed speciebus singulis singulas præsidere mentes divinas. Quale quid aliquibus etiam ex Christianis placet: qui speciebus singulis præesse existimant angelicas potestates. Atque hi pro se adferunt illud Augustini lib. LXXXIII. quæst. LXXIV. *Unamquamque rem visibilem in hoc mundo habere angelicam potestatem sibi præpositam.* Quod non de individuis capiunt (quomodo censeo accipi oportere, ut omnia, & singula, curæ angelorum commissa dicantur) sed de totis speciebus; quarum quæque proprii sit angeli curam consecuta. Itaque inter Augustinum, & philosophos istos hactenus convenit, quòd singulis speciebus singuli præsint spiritus: differunt verò, quod spiritus illi Augustino sint mentes separatæ, nec invocandæ à nobis: philosophis istis sint Dii, quidam minorum ut sic dixerim, gentium: Utraque sententia abit à Stoicis, quibus sunt sectiones unius animæ mundanæ mundano corpori permixtæ, divinoque propterea honore ab homine colendæ.

Utcunque verò tria ista, quæ dixi, in Stoicorum opinione prorsus repudiemus: sunt tamen, ubi plus non Platonicis quidem, sed aliis multis viderint; duo imprimis, quorum unum est, quod unum statuerint numen: alterum quod agnorint id toto orbe diffusum. Quod ad prius, non quidem damnare τὴν πολυθεότητα (1) ausi. Sed hoc inde erat, ne turbarent Rempublicam, ac sibi cum Socrate, crearent periculum. Eosdem igitur cum vulgo Deos colebant: sed mente longè aliâ. Nam, secundum theologiam civilem, Dii erant plurimi: qui inter se curam, & cælestium, & terrestrium partirentur. Singula igitur sidera, elementa singula, singuli iis Dii erant. Imò, ut vidimus superioribus libris, elementorum etiam partes; atque adeò, ut in sequenti ostendam, affectiones naturæ illustres pro Diis habuere diversis. At quanto aliter Stoici! qui sidera quidem & elementa, Deos esse credebant; sed non aliâ ratione, quàm quia anima mundi, singulis hisce inesset corpori-

1) *multitudinem Deorum.*

 bus.

bus. Quare numina ista habebant pro sectionibus spiritus mundani, quem materiam mundanam subigere, & pro ea aliter, atque aliter se exerere arbitrabantur. In quo valde quidem eos ratio fugit. Rectè interim, quod ab uno numine mundum gubernari arbitrarentur.

Alterum, in quo damnari non debeat, illud est, quod, secundum eos, divina mens permearet universa. Nam & hoc cum Christiana religione consentit: Deus enim cunctis in rebus, potissimum autem creaturæ rationali inest per essentiam, præsentiam, & potentiam. Ut quoties hominem videmus non solum cogitare debeamus, quod in oculos incurrit, sed hoc ipsum, quod Deus in proximo sit. Nec levis utilitas ex hac sententia ad homines redit. Quemadmodum enim si regem sciamus retro aulæum consistere; non tam aulæum, quam regem, cogitamus: sic proximum intuentibus in mentem veniat, Deum illi inesse: quod si fiat, non juvenilis formæ pulchritudo nos ad improbum aliquid pelliciet; non senilis, vel ægrorum deformitas absterrebit; non siquis nobis, vel nostris fecerit quidquam, quod displiceat, eo in convitia erumpemus: sed obversabitur animo nostro Deus in proximo agens, & ejus contemtum ad sui etiam contemtum judicans pertinere.

Atque ex iis, quæ de Stoicis diximus, non obscurum etiam esse arbitror, quid censendum sit de sententia Varronis. Is dicebat, Animam mundi esse Deum, eoque & mundum esse Deum, ac proinde & mundi partes: eas esse duas, cælum & terram: cælum dividi in æthera, & aëra; terram in aquam, & humum. Hæc esse plena animarum immortalium. In æthere esse æthereas animas: tales astra, ac stellas. Inter Lunæ orbem, & nimborum ventorumque cacumina, animas esse aërias: ac hujusmodi dici genios, heroas, ac larvas. In qua Varronis opinione duo sunt consideranda: prius est de cultu naturæ corporeæ: alterum de spiritualis naturæ cultu. Ad priorem pertinet cultus cæli, & elementorum: de quo quid sentiendum sit, satis cognoscimus ex iis, quæ vel proximè adversus Stoicos adduximus. Ad alterum refert cultum dæmonum, ac heroum. Quem abunde diluimus libro primo, præsertim cap. XLI. ubi contra Platonicos disserimus.

CAPUT VIII.

Quo generatim agitur DE CULTU ANIMÆ HEROICÆ *cum nobili corpore mundano.*

VIdimus de cultu Mundi, sive Naturæ Universalis: quam partim consideravimus cum vulgo, ut corporum omnium, de quibus quinque egeramus libris prioribus, divinum σύςημα: (1) partim, ut philosophi facere solent, tanquam aliquid compositum ex Mente æterna, & vasto corpore; sive

1) *compagem.*

malis

malis hæc duo ita misceri, ut anima humano corpori, quæ sic sociantur, ut inde fiat homo perfectus; quam Stoicorum fuisse sententiam ostendimus: sive placeat divinam se mentem ad mundum habere, tanquam regem ad regnum; hoc tamen discrimine, quod rex non οὐσίᾳ, (1) sed imperiali solùm potestate omnes ad regni partes pertingat: mens verò divina mundum universum suâ permeet οὐσίᾳ: quam Platonicorum fuisse opinionem diximus. In priori sententia Deus est mundi forma, ut vocant, informans; ac rei quidem compositæ; sed sic ut unius rei sit cultus. In altera autem opinione Deus est forma adsistens, ut Nauclerus navis: eoque non unius rei, sed duarum, sociatus est cultus. Ab hoc animæ mundanæ, vel mentis æternæ cultu cum illo mundani corporis composito, venio nunc ad aliud cultus genus, conflati non ex illo Dei, & mundi; sed duarum rerum in hoc mundo, quarum utraque auctorem agnoscat Deum.

1) *substantia sive essentia.*

Cultus iste vel componitur ex cultu rei spiritualis cum rei corporeæ cultu; vel ex cultu duarum rerum corporalium. Per spiritualem rem signo tum dæmonas; tum genios, sive animas defunctorum, præcipuè heroum.

Dæmonum nomine solùm capio spiritus malos, ut Christiani solent: etsi non ignorem, Platonicis sic dici spiritus bonos; quales quos nos dicimus angelos. Sanè Platonici distinguunt inter θεοὺς, δαίμονας, καὶ ἥρωας: (2) cultumq; præstabant universis, sed disparem. Θεοὶ illis qui Ciceroni *Dii majorum gentium*: Δαίμονες, qui nobis ἄγγελοι. Sane & Plutarchus (3) inter θεοὺς, καὶ ἥρωας, medios statuit δαίμονας πολλοὺς κἀγαθούς. (4) Nec tamen id discrimen veteres semper observant; ne Homerus quidem, qui eosdem nunc θεοὺς, nunc δαίμονας appellat: ut cùm apud eum Jupiter ad Solis mensam proficiscitur μετὰ δαίμονας ἄλλους. (5) Quod verò Christiani hoc vocabulo solùm intelligant spiritus malos, id inde factum, quia boni nolunt sic coli: ut omnino, qui colerentur, mali fuerint: quales sub Deorum statuis delitescebant, & unà cum iis coli gaudebant: ut apud Minutium Felicem, atque alios, legere est.

2) *Deos, dæmones & heroas.*
3) *lib. de Iside, & Osiride.*
4) *dæmones multos, & bonos.*
5) *Inter alios dæmones.*

Dicebamus per spiritus non dæmonas modò signari, sed etiam heroas, sive genios, sive animas defunctorum. Deinceps igitur videndum de cultu illo mixto, ubi uno honore complecterentur Deum naturalem, & animalem: sive ubi corpus aliquod naturæ mundanę pro Deo in homine defuncto, & homo defunctus, sive anima defuncti, coleretur in parte aliqua compagis mundanæ. Cujusmodi cultus ut duplex, ita duplici tibicine nitebatur, uno naturæ, altero historiæ veteris. Ac prior quidem est consideratio naturæ; altera historiæ veteris. Cujus caussa est, quòd, postquam verus Deus deseri cœpit, primò coluere Naturam, vel partem aliquam Universi; imprimis Solem: Postea & homines in Deorum numerum retulere. Quam mixturam meritò aliquis factam exstimet, ne, si Dii singuli seorsum colerentur, in tanta accessione, quæ penè quotannis glisceret, nimium excresceret Deorum numerus,

cultusque tam multorum nimis esset onerosus. Duæ præterea caussæ eos moverunt. Una est ratio, ne veterum Deorum dignitas, atque auctoritas tanta novitiorum Deorum accessione vilesceret, & tanquam in oblivionem veniret, ac desuetudinem. Altera est, ne homines eorum cultum detrectarent, quos novissent vitiis suis laboràsse. Quomodo videmus, apud Euripidem, Pentheum nolle pro Deo agnoscere Bacchum, Semeles filium. Quanto enim faciliùs hominibus hominum cultum persuadere potuerunt, si dicerent, non hoc agi, ut vetus cultus abrogaretur, sed cum illo primarii, ac veteris numinis honore sociaretur cultus hominis, quasi secundarius: quomodo venerando defunctum, eique socium cultum præstando, honorare etiam se veterem Deum arbitrarentur.

Non hæc nescivit Cæsar Augustus: qui ea quidem modestiâ fuit, ut Romæ nullum pateretur sibi templum exstrui: sed in provinciis id sivit, verùm nomine pariter Romæ, & suo: ut autores sunt Tranquillus, in Augusto cap. 52. Item Dio. Sciebat Romam ab antiquis temporibus inter Deos relatam: ut nemo ei cultum præstare gravaretur. Præterea callidissimus princeps cogitabat, sponte, id adulatione, vel errore hominum, secuturum, ut paullatim ei seorsum etiam cultus præstaretur divinus. Quàm verò eum in hoc non fefellerit opinio, eventus comprobavit. Nam uni Augusto pluribus in locis aræ sunt statutæ. Qua de re diximus lib. III. cap. XVII.

Ista ostendunt viros principes, ac sacerdotes, cùm vellent aliquem à morte pro Deo haberi, non de nihilo voluisse ut coleretur cum alio numine, de cujus divinitate ambigeret nemo. Ut erant numina illa, quæ vel totam rem naturam, vel nobilem ejus partem designarent. Omnino enim istiusmodi honos prior fuit defunctorum cultu. Quod censet Philo Byblius in præfatione quam præmisit Sanchuniathoni Berysio è lingua Phœnicia Græcè à se reddito. Cùm enim dixisset, antiquissimos barbarorum, atque imprimis Phœnices & Ægyptios, eos, ut Deos adoràsse, qui beneficium insigne contulissent generi humano, subjungit, ut in templa, quæ habebant, eorum statuas receperint, ac festum iis diem instituerint: eosque cum Sole, Luna, sideribus, elementis & inde compositis coluerint, hisce naturalibus Diis Regum suorum, qui benefacerent nomina imponentes. Quò inter alia pertinent hæc verba τῶν σφετέρων βασιλέων τοῖς κοσμικοῖς στοιχείοις, καὶ τισι τῶν νομιζομένων θεῶν τὰς ὀνομασίας ἐπέθησαν. *Regum suorum nomina Universi hujus elementis, ac quibusdam eorum, quibus divinitatem tribuerent, imposuerunt.* Sic factum, ut defunctus in sidere, vel elemento; elementum, aut sidus, in defuncto, coleretur, ac quasi unius numinis unum idemque amborum nomen foret. Prudentiores tamen hunc morem improbarunt. Judicabant enim Diis naturalibus, qualis Sol, convenire honorem divinum: defunctis, ob benefacta, heroicum duntaxat. Hac de re ita Herodotus in Euterpe his verbis:

verbis: Δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἳ διξὰ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται· καὶ τῷ μὲν, ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ, δὲ ἐπωνυμίην, θύουσι. τῷ δ' ἑτέρῳ, ὡς ἥρωι, ἐναγίζουσι. *Videntur hi rectissimè facere è Græcis, qui bifariam Herculi templa ædificanda colendaque censuerunt: uni quidem, ut immortali, cognomine Olympio, immolantes: alteri verò, ut heroi, parentantes.* Videmus, ut alium honorem censeat convenire Herculi Olympio, hoc est, Soli; alium Herculi Tyrio, Ægyptio, & Thebano.

CAPUT IX.

De heroum aliquot, quorum Sacræ literæ meminerunt, cultu mixto cum honore corporis ætherei, vel elementalis.

QUæ hactenus de cultu animæ heroicæ cum corpore aliquo mundano diximus, ea tantum considerationis fuere generalis. Particulatim nunc exponam, qui heroes ejusmodi cultum fuerint sortiti. Ac primum agam de illis, quorum nomina in Sacris literis celebrantur. Deinde adjungam , qui nonnisi extra Scripturas leguntur. In utriusque brevior ero, quia pleraque jam antea sunt excussa: ut nunc solùm videre sit opus, quomodo geminus ille cultus, de quo antea diximus, in unum fuerit conflatus:

Ordiar igitur ab illis in Scriptura memoratis, inque iis tempus, quo vixerunt observabimus. Non dubium igitur, quin initium nobis faciendum sit ab Adamo: qui in Saturno cultus, uti Saturnus est cultus cum Natura, vel Sole. Saturnum esse eundem ac Adamus , quod is dicatur Cæli ac Telluris filius; quod tradatur toti imperasse orbi; quod aurea sub eo ætas fuisse credatur; quod regno sit expulsus; quod reperta ab eo agricultura. Quæ omnia nulli æquè conveniunt, ac Adamo, à Deo è terra formato, ante peccatum felicissimo, post peccatum ejecto è paradiso, & primo agricolâ. Quemadmodum fusè satis ostensum libro I. capite XVIII. Quamquam & quædam sint, quæ etiam conveniant Noë: quando & ille totius est terræ dominus; & singulatim illud Noacho congruit , quod ut terni liberi Saturni dicuntur divisisse inter se imperium mundi: ita inter Noë filios, ac nepotes, totus sit distributus terrarum orbis. Sed nihil impedit, quo minus pariter Adam, & Noë, pro uno tandem habiti sint, rebus, longinquitate temporum confusis, turbatisque. Hæc de cultu animali. Nunc de naturali dicam. Saturnus φυσικῶς est rerum Natura, sive vis Naturæ occulta quam in se non videmus, sed cognoscimus ex mutationibus, quas tempus producit. In Natura autem per Saturnum præcipuè signabatur Sol: à quo est temporis mensura ; unde & Κρόνον idem ac Χρόνον dixere. Nec Saturnus alius , quàm Phœnicum Molochus; qui idem ac Natura, & præcipuè Sol. Universa hæc satis fusè comprobavimus lib. I. & II. Dixeris non satis Adamo, vel Noë, convenire, quod Sa-

turnus dicitur Jovem, sive Asterium Cretensem, fugisse, cumque in Italiam venisset, hospitio esse ab Jano exceptum, imperii etiam parte donatum, atque hinc Latio etiam terræ Saturniæ datum nomen; imò & Latio ex eo nomen esse, quia illic latuerit Saturnus. Sed negamus Saturnum, vel Janum, unquam fuisse Aborigenum reges; quomodo Indigetes Dii forent, non Selecti; ut dictum lib. I. cap. XII. Quare fatemur quidem, heroem cum *Naturæ* genio in Saturno cultum esse; sed heros ille non Latii solùm vel etiam Italiæ sed orbis universi dominus, quod de alio nullo, quam Adam, vel Noë, dicere possumus.

Mixtus item cultus est Vulcani: etsi id fugerit gentiles: qui pro simplici habebant. Sed ex iis, quæ antea diximus, cognoscere est tum coluisse Tubulcainum, tum ignem in Tubulcaino: unde Vulcani vocem esse corruptam, itidem ostendimus. Ut Vulcanus sit tum Natura ignis, tum artis ferrariæ & ærariæ repertor.

Apud Ægyptios ac Libyes similiter mixtus erat cultus Chami, & Solis. Solem coluisse indicat Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XXI. *Ideo & Hammonem Deum, Solem occidentem Libyes existimant: arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut Sol radiis.* De cornibus similiter Josephus Ben Gorion lib. II. cap. VI. *Amon est vir mediocris staturæ, non senex, nec juvenis, & in fronte ejus duo cornua, sicut cornua bovis, & barba seu mentum ejus, sicut mentum canis.* Apud Gregorium Turonensem legas lib. I. Hist. Franc. cap. V. Chamum esse, quem Persæ vocant Zoroastrem: atque id cognomen ejus sonare *stellam viventem*. Fortasse igitur ejus symbolum, quod colerent, stella fuit. Sed Dinon & alii, ut alibi dictum, interpretantur *stellarum cultorem*.

Janus non quidem antiquissimus Italiæ rex fuit, quam opinionem sequitur Dionysius Halicarn. ut de Marone, & poëtarum aliis taceam: sed est is, à quo præter alios, descenderunt, qui in Latio postea sedes posuerunt. Nempe *Janus* est contractum ex *Javanus*: Javanus autem est ille יו Javan, quem filium fuisse Japhet, sive Japeti, Noachi autem nepotem, Moses testatur Gen. X, I. Is Javan, sive Janus, Æolibus quidem Ἰάϝων, at Jonibus Ἴων nuncupatur. Fuit Jon *Græcorum* parens; quorum pars ab eo *Jones* dicti; uti mare, quod accolerent, Jonium. Quo mari trajecto, variæ gentes *Græcanicæ*, in his Pelasgi, & Arcades in Latium venere: ac quia genus à Javano sive Jano ducerent eo hunc pro numine habuerunt: sed sic ut unà cum eo colerent Solem. Unde & Sol vocatus est *Janus*: uti Luna, *Jana*; & *Diana*, quasi Diva Jana. Sanè quia Sol, & homo, generant hominem, uno cultu conjungere voluerunt, & suæ gentis patrem Javanum, & omnium gentium parentem Solem. Vide de his plura lib. I. cap. XVIII. ubi ostensum Janum ἱστορικῶς esse Javan: & lib. II. cap. XVI. quo loco demonstro, Janum φυσικῶς esse Solem.

Osiris

Osiris videtur esse, qui in Scripturis vocatur Mitsraim, Chami filius, nepos *Noë*, Ægyptiorum parens; unde & Ægyptus in Scripturis *terra Mitsraim*, vel *terra Cham*, appellatur. Pro *Mitsraim* vero *Mesorim* dixere; & κατὰ μετάθεσιν, (1) *Osirim*. Si vera est conjectura, quam adferebamus lib. I, cap. XXVII. *Osiris* iste post mortem cultus est cum Sole; unde & Solem primum dixere Ægyptiorum regem: quod nulli melius, quam Osiridi convenit. De eo abunde egimus lib. II. cap. X. Porrò ut Osiris & homo, & Sol, sic etiam Adonis. Quare idem de eo judicium esto, quod Alexandrinis uno honore cultus Osiris, & Adonis. Suidas: (2) Οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Alexandrini Osirin simul, & Adonin coluerunt, per sacram occultamque, ut verè dicamus, Dei commistionem.*

1) *transponendo.*

2) *In* Ἡραΐσκος.

Mixtus etiam cultus fuit Solis, & Beli, sive Nimrodi, aut parentis ejus Chus, qui *Noachi* ex Chamo nepos fuit. Sol naturale numen, Belus animale. Nam Belus, sicut ait Maro in I. Æn. *primus rex Assyriorum*; *ut*,

——*Ab antiquo durantia cinnama Belo.*

At primus Assyriorum sive Babyloniorum, rex Nimrodus: ut ex Mosaica historia constat. Quare Belus omnino *Nimrodus*: qua de re plura diximus lib. I. cap. XXIV. Nempe proprium Regis nomen Nimrod: sed commune *Belus*, quod est *Dominus*. Id enim significat Βαὰλ, sive Βὴλ, *Hebræis* בעל, sed Chaldæi ע solent præterire. Verùm quod primò commune, id per ἀντονομασίαν (3) Nimrodi proprium est factum. Servius cum sciret Belum etiam esse Solem, nec cogitaret hoc inde esse, quòd uno eodemque cultu Sol & Rex colerentur, utrique etiam Beli sive Domini nomen optimè convenire, putavit ab Ἧλ, apposito digamma, esse ϝῆλ, sive Βῆλ. Sic enim apud eum legi debet: (4) *Regis* (Beli) *nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* EL *dicitur. Unde &* ΗΛΙΟΣ. *Ergo addita digamma, & in fine factâ derivatione, à Sole regi nomen imposuit.* Vulgo corruptè HEL, & HELOIS editum est. Sed omnino priori loco ἢλ rescribendum, quod Hebræis אל, h. e. *fortis* & per ἀντονομασίαν *Deus*, q. d. fortis ille. Pro ELOIS autem non ELOIM vel ELOHIM reponendum, quæ viri doctissimi opinio fuit: sed solùm O, & I, trajectis, ELIOS legendum: ut dictum lib. II. cap. IV.

3) *nomine posito pro nomine.*

4) *ad illud I Æn. Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.*

Ad mixtum hunc cultum similiter refero, quòd Ægyptii in duorum boum symbolis coluere tum Solem, Lunamque; tum Regem Ægyptium, & Josephum patriarcham. Boum illorum uni, qui Memphi colebatur, nomen erat Apis; sacer verò erat Lunæ: alteri, qui colebatur *Heliopoli*, nomen fuit Μνεῦις, & fuit dicatus Osiridi, h. e. Soli ac Nilo. Quæ ex Plutarchi libro cognoscimus de Iside, & Osiride. Sed in Mneue cum Sole Niloque præter Osiridem sive Mitsraim, coluere etiam Menam, primùm Ægyptiorum re-

gem, à quo & symbolum bovis videtur nomen Μνεῦις accepisse. Imo fortasse nec Mena alius quam Mitsraim. Primus sane Ægyptiorum Rex Mitsraim exstitit. Apis verò symbolum fuit tum Lunæ, tum etiam patriarchæ Iosephi; ut hic quoque numen sit geminum, unum naturale, alterum animale. Fusius hæc comprobavimus lib. 1, cap. XXVII, & XXIX.

CAPUT X.

De heroibus, & heroinis, Scripturæ, ut videtur, ignotis, à morte autem cultis cum aliqua mundani corporis parte.

HActenus egi de mixto, eorum cultu, quorum nomina, gestaque, in Scripturis habemus. Ita ostensum nobis, in Saturno cum Natura, vel Sole, cultum Adam, & Noë: in Vulcano, cum Igne Tubalcainum: in Iove Ammone, cum Sole occidente, Chamum, Noë filium: in Iano, cum Sole, Iavanum, Iapheto prognatum: in Osiride, itidem cum Sole, Mitsraim, Chamo satum: in Belo, cum Sole similiter, Nimrodum: ac denique in Mneui bove, cum Sole, eundem Mitsraim; sed in bove Api, cum Luna, Josephum Patriarcham.

Venio nunc ad eos, ubi itidem cum natura, vel ejus parte; homines culti sint: sed quorum nec nomina, nec dignitas, vel gesta, Scripturis referãtur.

Primum de maribus dicam, quorum alii cum Æthere culti, alii cum Sole: de aliquibus verò utrumque legas.

Cum οὐρανῷ sive cœlo, aut æthere, cultus est Iovis, Neptuni, Plutonis, avus: qui, si Euemerum audimus, & Urani ipse nomen habuit. Vide de eo Lactantium lib. I. de falsa relig. cap. XI, & XIII. Ubi Ennii hæc ex Euemero adducit: *Initio primus in terris imperium summum Uranus habuit: is id regnum una cum fratribus suis instituit, atque paravit.* Quod Lactantius sic interpretatur, ut primus quidem Uranus habuerit principatum; primus autem regnum habuerit filius ejus Saturnus. Sed de Urano cum nemine contenderim. Multum enim metuo, ut quis ejus nominis fuerit. Sed non re-
pugno, quo minùs Οὐρανοῦ (1) nomen avo Iovis, patri Κρόνου (2) sit impositum, quisquis ille tandem fuerit.

1) *Cæli.*
2) *Saturni.*

Mixtus etiam cultus fuit Cœli, & regis Cretici. Nam & Iupiter nunc cœlum notat, unde illæ loquendi formæ, *sub dio*, & *sub Iove frigido*: nunc appellatio est regis in infantia à Curetibus, seu Corybantibus, in Creta servati, & educati; ut à poëtarum omnibus traditur; item Diodoro Siculo lib. 3, & V, & Strabone lib. X. Est & hoc Latini Pacati: *Terra Cretensis parvi Iovis gloriata cunabulis.* Hic est Iupiter Cretensis senior, Cnosi conditor: à quo alium esse eum, qui Europam rapuit, ostensum est nobis lib. 2, cap. XIV.

Spartæ uno cultu affecti Agamemnon rex, & Iupiter. Clemens Alex.

Admo-

Admonitione ad gentes: Ἀγαμέμνονα γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι, Στάφυλος ἱστορεῖ. *Agamemnona quendam Iovem Sparta coli refert Staphylus.* Quos hactenus recensui, culti sunt cum Æthere sive Cœlo. Referam nunc aliquos, qui culti sint cum Sole.

Sic cultus fuit Mars; uti dictum lib. II, cap. XIII. Porro Mars non solùm Nimrodus fuit; de quo superiori cap. vidimus: sed etiam Ninus & Thurras, itidem Assyriæ reges: adhæc alius Græcanicus, Mosis æqualis: de quibus actum nobis lib. I, cap. XVI.

Liber alius Ægyptius, alius eo junior Thebanus, Semeles filius. Cultus uterque cum numine Solis, & Liquoris in vite à Sole excocti. Atque exemplo id factum est Ægyptiorum: qui Mitsraim, sive Osiridem suum, similiter sunt venerati. Vide lib. I, cap. XXVII, & alibi eodem libro; item lib. II, cap. XIV, & LXXIX.

Cum Sole etiam cultus Hercules, tum antiquior ille, Ægyptius, sive Tyrius; tum recentior, sive Thebanus. De utroque hoc heroë vide lib. I, cap. XIII, XXVI, XXXII, XXXIV, XXXVI, & alibi eopse libro. Cum Sole cultum, cognoscere est ex iis, quæ afferebamus lib. II, cap. XV.

Æsculapii etiam cultus mixtus fuit: animalis, quidem, quatenus historicè sic vocatur Messenius ille Epidauri incola: de cujus parentibus, ætate, peritiâ medicinæ, ac sepultura, diximus libro primo, cap. XIII: naturalis autem, quatenus, ut Macrobius ait lib. I, cap. XX, vis est salubris de substantia Solis, subveniens animis corporibusque mortalium. Itaque & ipse Apollinis filius fingebatur: ut nihil sit mirandum, si cum eo coleretur.

Est verò ubi parum constet, num cum Iove, sive Cœlo, an Apolline sive Sole culti sint. Ut in Aristæo: de quo sic Athenagoras in Apologia: Ἀθηναῖοι Κελεὸν καὶ Μετάνειραν ἵδρυνται θεούς, Ἰλιεῖς δὲ Ἕκτορα φέρουσι, οἱ Χῖοι Ἀρισταῖον τὸν αὐτὸν καὶ Δία, καὶ Ἀπόλλω νομίζοντες. *Athenienses sibi Celeum, & Metaniram, Deos statuerunt; Ilienses celebrant Hectorem; Chii Aristæum, eundem & Iovem, & Apollinem, existimantes.* De hoc diximus aliqua lib. II, cap. XIII; & lib. III, cap. XI. Hominem fuisse, argumento est, quòd fuerit Chius, si sanus est locus Athenagoræ memoratus. Sed censeo, scripsisse *Ceus.* Quod Maro firmat I. Georg. cùm eum describit hoc pacto:

——— Et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Ubi sic Servius: *Aristæum invocat, id est, Apollinis, & Cyrenes filium; quem Hesiodus dicit Apollinem Pastoralem. Hic, ut etiam Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, Thebas reliquit: & Ceam insulam tenuit primò, adhuc hominibus vacuam: post, eâ relictâ, cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit. Huic opinioni Pindarus refragatur: qui eum ait de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Iove colitur*

 colitur

colitur; quòd primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poëta de hoc ipso Aristæo:

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.

Cea vero insula in Ægeo mari. Ex his verbis alia pertinent ad hoc, ut homo fuerit, ut cùm Thebanus dicitur, Actæonis parens, cultor Ceæ, Dædali æqualis: ac juxta alios Arcadiæ incola, ubi mellificium, apumque docuerit instaurationem. At cultum esse cum cœlesti numine arguit, quod ex hoc mix o cultu dictus est Apollo pastoralis, Arcadibus autem Iupiter. Ac firmat ista etiam verus Apollonii interpres in librum II; ubi dicitur filius Cyrenes, nepos Hypsei, frater Autuchi, & ἐν τῇ Κέῳ (1) reperisse mellis, & olei artificium: vocatusque à morte Ζεὺς Ἀρισταῖος, & Ἀπόλλων Ἀγρεὺς, καὶ Νόμιος. *Iupiter Aristæus, Apollo Venator, & Pastor.* Quo ex loco corrigendus Iustinus lib. XIII, ubi fratres Aristæi dicuntur Nomius, & Agræus. Omnino enim *Agreus* rescribendum: nam νόμιος *pastor*, ἀγρεὺς *venator*. Ibidem dicitur frater *Anthoci*. Puto rescribendum Autuchi. Nam apud Apollonii interpretem inibi Aristæus dicitur ἀδελφὸς Αὐτούχου. Multa quoque alia ibidem de Cyrene matre filioque Aristæo, narrat ex Pindaro in Pythiis, Pherecyde, Agrœtæ primo Libycorum, Mnasea, Acestoris libro de Cyrene, Phylarcho. Tandemque ex Bacchylide adjicitur, quatuor fuisse Aristæos; unum quidem Carysti, alterum Cheronis, tertium Terræ & Cœli, & postremum hunc Cyrenes. Quæ omnia inde etiam in uberem suam de Diis historiam congessit Lilius Gyraldus. Adi & è Latinis Pindari interpretem in od. IV Pythiorum, & Diodorum Siculum lib. IV bibliothecæ: ubi varias ejus migrationes fusè refert. Sed corruptè apud illum legas, εἰς Κῶ νῆσον, (2) & ἐν τῇ Κῶ. (3) Utrobique Κέω (4) rescribendum. At rectè ibidem de attribuendis ei παρὰ τῶν Κείων τιμαῖς: (5) ubi perperam *Coos* pro *Ceis* reddidit eruditus interpres, Laurentius Rhodomannus. Apponam & ...

1.] *in Ceo insula.*
2) *in Coam insulam.*
3) *in Coa insula.*
4) *Cea.*
5) *honoribus à Ceis.*

Insula est in Ægeo mari Cea in qua sunt urbes quatuor: Julis, Carthea, Lœpessa, (scribe *Pœessa*) *Coresus. Ibi existimatur fuisse pestilentia pecorum & armentorum gravis, propter interitum Actæonis. Aristæus, monstrante Apolline patre, profectus est in insulam Ceam; &, ibi sacrificio facto, aram Iovis Icmao* (l. *Icmæo*) *constituit: qui, placatis floribus,* (scribe *flatibus*) *& æstu, qui necabant & armenta, & pecora, liberavit ea* (l. *eam.*) *Ipse autem post excessum vitæ, imperante oraculo, ab immorantibus eam insulam relatus in numerum deorum, appellatus est Nomius, & Ægotos:* (repone *Agreus:*) *quod & agresti studio, & curâ pecorum, armentorumque, non mediocriter profuerat hominibus. Traditur hæc historia in corpore Argonautarum à Varrone Atacino.*

Est etiam qui cum Tellure interiori sortitus sit cultum divinum isque Aidoneus, sive Orcus, Molossorum rex: qui Proserpinam in campis rapuit Ennen-

Ennensibus: ac ob præclarum scilicet facinus cum Dite, sive Plutone meruit honorari. Vide, quæ de eo attulimus lib. I, cap. XIX.

A maribus transeo ad feminas: ex quibus una, heroum instar, cum æthere culta est. In Minerva enim colebatur tum summus æther; tum virgo Bœota, quam Ogygis, Thebani regis, filia educârat. Vide, quæ dixi lib. I, cap. XVII; & lib. II, cap. XLII.

Heroinarum aliæ sortitæ sunt cultum cum Luna, Hespero, aut Tellure. Cujus diversitatis ratio est, quòd Soli quidem, Cœli domino, conveniat calor nativus; qui principium est activum; Lunæ autem humor, ut principio passivo: quibus duobus generatio constat. Et notum Iunonem Lucinam, quæ eadem ac Luna, præesse parturientibus. Jam quod ad *Hesperum*, is Veneris est stella: ut Varro etiam appellat. Nempe quia mediocriter & calefacit, & humectat: quæ duo ad generationem requiruntur: ut dictum lib. II, cap. XXXI. Tellus verò communis est mater plantarum, etiam hominum.

Isis à morte culta est cum Luna; unde & capiti ejus addebantur cornua. Hæc si Osiridis uxor fuit, Osiris autem Mitsraim, Chami filius, Noëq; nepos; antiquitas ejus satis sit manifesta. Sed ex Græcorum opinione filia fuit Inachi, regis Argivi, nomine Io, quæ in Ægypto nomen Isidos accepit. Verùm sic quoque summæ fuerit vetustatis. Nam Inachus incidit in tempora Isaaci patriarchæ. Meminit Isidos quoque Epiphanius, paulo antequam de Stoicis (1) agere incipiat. Ei dicitur primo vocata esse Ἀτθὶς, atque ab hac nuncupatam Ἀττικὴν, quæ antea nominata est Ἀκτή. In Ancorato autem apud eundem lectione CVI, dicitur appellata Ἀτμὶς: quod, ut corrigi debeat, satis indicant, quæ ex Panario adduxi. Lilio tamen Gyraldo, syntagmate de Diis XII, *Atmis* dicitur vocata, filiaque fuisse Aspidis Cappadocis. Ubi de *Aspide* non minus, quàm de *Atmide* corrupti codices Lilium deceperunt. Græce est, Ἄπιδος τοῦ Καππαδόκου, τοῦ καὶ Ἰνάχου καλουμένου. (2) Sed sic quoq; valde ratio fugit Epiphanium, quia alia *Io*, alia Atthis: illa Inachi, regis Argivi; hæc, ut etiam est apud Eusebium in Chronico Hieronymiano, Cranai, secundi Atheniensium regis filia fuit.

1) Hæres. 5.

2) *Apidis Cappadocis etiam vocati Inachi.*

Cum Astarte, sive Astaroth, prout vocatur Iud. X, 6. quam Lunam esse diximus lib. II, cap. XXI; culta est Europa Agenoris, Phœnicum regis, filia, Cadmi soror. Lucianus quidem, libro de dea Syria, tradit, *Astarten* esse Lunam: at sacerdotes Phœnices, atque alii, ut idem ex iis se audiisse tradit, Europam, Agenoris filiam esse statuebant. Quæ facilè conciliantur. Nam φυσικῶς, quidem & antiquiori cultu, Luna erat: ἱστορικῶς verò & cultu accessorio, non alia, quàm Europa, colebatur.

Cum vi naturæ generatricis, vel Luna, aut Hespero, culta est amica vel concubina Cinyræ, regis Cypri: ut dictum, cum de Cypria Venere ageremus lib. I, cap. XVII, & XXI.

Atergatis, Syriæ fuit heroina, Semiramidis mater, quæ & Derceto: ut dictum lib. I, cap. XXIII. Hæc post mortem culta est cum Lunæ numine, quatenus vim suam diffundit in terræ & aquæ globum, cumq; numine Telluris ac Aquæ, quatenus Lunarem vim recipiunt: ut ostensum lib. II, cap. LV, & LXXVI.

Cereris etiam cultus partim animalis, partim naturalis fuit. Animalis erat heroinæ Siculæ quæ quia frugum sationem reperit, Græcosque docuit, eo cum spica pingebatur, imò & inde nomen accepit: nam *Ceres* non à *gerendo*, sed ab Hebræis, quibus de spica virente usurpatur. Vide, quæ diximus lib I, cap. XVII. Hæcce heroina à morte culta est cum gemino numine naturali: uno cœlesti, altero subcœlesti. Prius est Luna, à qua frugibus incrementum, quia humectat noctu: uti à Sole est maturitas, quoniam calefaciendo excoquit. Alterum numen est vis Terræ frugifera. De gemino hoc naturali numine vidimus lib. II, cap. XXVII, & LIX.

Cum Lucifero etiam, vel potius diluculo, sive aurora, culta est Ino, Cadmi filia: quæ post mortem dicta est *Græcis* Leucothea, quia cœlum mane albescit luce. Latinis autem Matuta, unde nomen tempori matutino. Et de his in Diis Thebanis vidimus lib. I, cap. XIII.

Regina Semiramis, & Tellus, tanquam unum numen colebantur. Suidas in Semiram. *Τὴν δὲ Σεμίραμιν καὶ ῥέαν ἐκάλει, Semiramidem verò etiam Rheam nuncupavit.*

Acca Larentia, de qua dictum lib. I, cap. XII, culta videtur cum Flora, florum Dea: ut mixtus fuerit cultus, Larentiæ in Flora, Floræ in Larentia. Larentia animale numen, Flora naturale; ut per quam designetur Tellus florifera, sive vis naturæ, per quam plantæ florent.

*H*eroina Sicula, quàm à morte Cererem esse vocatam dicebamus, filiam habuit, quæ communi quidem nomine dicta est Κόρη, sive Libera; hoc est, filia: proprium autem, sive dum viveret, sive à morte demum, habuit Περσεφόνη, sive Proserpina. *Hæ*c culta est cum terra inferiore: imò & cùm Luna infera. Nam eam quoque signari per *Proserpinam*, diximus lib. II, cap. XXVIII.

Tandem ad conspirationem totius Theologiæ facit, quòd Heraiscus Ægyptius, (1) vir præcellentis ingenii, ac diu peregrinatus, cum variarum gentium religionem scrutatus foret, & in iis perpendisset, & principia, & media, & infinitatem, uti perspicere erat ex hymnis ab eo editis, etiam decrêrit aggredi opus quo complecteretur *τῶν θεολογιῶν ἁπασῶν τὴν συμφωνίαν. Theologiarum*, sive religionum, *omnium consensum.*

1) *Suidas in* Ἡραΐσκος.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ origine, ac progressu, LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

AFFECTIONES *divinum nacta honorem, ad quatuor summa genera revocantur.*

ABunde pro instituto quidem nostro egimus de cultu substantiæ, tum spiritualis, uti Dei principis, bonorum malorumque angelorum, & animarum post suum è corpore excessum: tum corporeæ, sive particulatim, colendo æthera, elementa, meteora, hominem, bestias, plantas, atque adeo fossilia: sive universè, mundum pro numine habendo. Egimus etiam de cultu ex illo spiritualis, & altero naturæ corporeæ conflato. Nec dubitandum, quin in natura corporea primùm exhibuerint cultum Soli, Lunæ, Stellis; sed his credo universè: postea in superiori natura stellas venerati distinctas. Quo tempore etiam elementalem coluere naturam: ut terram metallorum plantarumque productricem; animantium nutricem, cadaverumque receptricem. Aquam item, quatenus vel marina, vel fluvialis, vel fontana. Hinc universa culta est natura. Quæ cùm, sensu ac mente prædita crederetur, singulis etiam naturæ non partibus modò, sed particulis, imò & affectionibus ejus divinus est cultus attributus. Ac quod affectiones etiam, quæ accidentia dicimus, honore eo dignarentur, inde evenit, quia in his etiam aliquam vim cognoscerent: quicquid autem hac præditum est, id divinæ naturæ particeps videretur. Cic. lib. de *Nat.* Deor. *Eam rem in qua vis inest major aliqua, sic appellari, ut ea ipsa vis nominetur Deus*. Ut *Fides, ut Mens*. Ac postea: *Vides Virtutis templum, vides Honoris. Quid Opis, quid Salutis, quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ. quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Ridicula sanè ratio, cur ista Deorum habuerint loco. Satis interea declarant, cur affectiones etiam in Diis repponant. Hujusmodi Deorum,

prope immensa est copia. Ac in civili quidem Theologia considerari solent tanquam Mentes quædam hoc honoris à summo Deo sortitæ, ut affectionibus istis præessent. Nempe crediderunt Deum, quem Optimum Max. vocabant, non per se omnia curare, quo pacto, ut dicebant, plurimum beatitudini ejus decederet, sed, instar regis, plurimos habere ministros, & ministras, quorum singulos huic, illive curæ præfecisset. Sic Justitia, quæ & Astræa, ac Themis, præfecta erat actibus cunctis, in quibus justitia attenderetur. Comus curare creditus comessationes. Et sic in cæteris id genus Diis, nomen ab ea affectione sortitis, cujus cura cuique commissa crederetur. Quo pacto si considerentur, non aliter different à spiritibus, sive angelis bonis malisque, quàm quod hi revera à Deo conditi sint: illæ vero mentes, de quibus nunc loquimur, sint figmentum mentis humanæ, pro numero affectionum, in quibus vis esse major videretur, comminiscentis mentes affectionibus singulis prætectas. Facilè autem sacerdotes sua commenta persuadere simplicioribus potuerunt, partim quia turpe & impium videretur velle in rebus divinis plus sapere iis, quibus ob rerum divinarum peritiam sacra omnia committerentur, qui interdum etiam Deorum alloquio digni haberentur: partim verò, quia satis videretur verisimile summæ illi menti, Deorum omnium regi, innumeras servire mentes, ut eo perfectior sit summi Dei beatitudo, minusque curis implicetur: inque tot famulantium numero summi numinis majestas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiæ civilis.

Dispar verò sententia theologorum naturalium, qui non aliud numen agnoscebant quam naturam rerum: eoque omnia gentium numina referebant sive ad naturam universè, vel naturam æthercam, sive ad hujus aut elementalis naturæ partem vel affectionem. Nec affectiones per se subsistere credebant, quod putare sit absurdum: sed judicant substantiam sive naturam rei vim emittere ad agendum, eoque à vi substantiæ effluere accidentalem: quæ & ipsa nomine naturæ vocarentur, quia naturâ inessent: unde & intellectus eorum terminabatur semper in natura, vel parte naturæ: hoc est, in substantia denominata à formali determinatione subjecti. Nempe mens eorum fuit, prout natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem: ita numina, nominaque Deorum variare. Cùm igitur ubicunque vim aliquam majorem viderent, ita divinum aliquid crederent: eò etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim hæc cuncta unum esse numen ajebant: puta rerum naturam; quæ licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu.

Hanc Deorum turbam confusè tractarunt priores, multorum etiam naturam non satis explicuere, præsertim quatenus eorum doctrina ad Theo-

logiam pertinet naturalem. Proinde operam non lusero, si id tentem quod viri illi longè doctissimi posteriorum industriæ reliquerunt, ac primùm id statuo, hominem eas affectiones retulisse in Deos, quæ, ut Ciceronem dicentem jam audiimus, vim haberent majorem, & quæ sine Deo regi non possent: sive ab ea foret spes boni: ut sunt Concordia, & Libertas: sive formido mali, ut Febris, & Tempestas. Quia vero in homine quatuor hæc sunt, existentia, vita, sensus, & ratio: eò affectiones istas quatuor esse generum putamus. Nempe vel sunt communes homini, cum inanimis, sicut locus, & tempus: vel non cum inanimis sed plantis, ut generatio, & mors: vel non plantis, sed animalibus, ut somnus, & spes: vel hominis sunt propria: ut sapientia, & risus. Primùm igitur loquemur de affectionibus iis, quæ sic homini accidunt, ut toti rerum naturæ, etiam inanimis conveniant.

CAPUT II.

De affectionum in Deos relatarum primo genere, quod sic accidit homini, ut illud habeat commune cum singulis mundi partibus: quomodo non solus homo, sed res singulæ mundi, ipsum etiam cælum terminum habet, agiturque hoc capite de Deo Termino.

HOc primum genus est tripartitum. Continet enim tum initia, ac terminum omnium; tum circumstantias temporis, ac loci; tum modum agendi, qui vel à necessitate est, vel fortuna. Natura res omnis habet terminum. Uti Tellus, Oceanus, Mundus ipse. Unde Jobi xxvi. 10. *Terminum circum dedit aquis, usque dum finiantur lux & tenebræ.* Et xxxviii. 4. *Ubi eras quando ponebam fundamenta terræ? Quis posuit mensuras ejus?* Et commate 20. *Circumdedi illud* (mare) *terminis meis: posui vectem & ostia: & dixi: Usque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Non dubium igitur, quin divina res sit terminus. Quod cum natura etiam duce viderent gentiles, uti initium rerum omnium Jano, sic finem omnium Termino sacrârunt. Ac primum mundi initium est Chaos; mundi autem perfecti Terminus est sum̃us cæli circulus, sive orbis. Quare ut Janus, quem chaos & mundum esse Ovidius etiã in Fastis, ita & Terminus divinos sortitus est honores: atque ut illi omnium rerum initia dicarunt, unde & januæ Jano sacræ: ita huic omnium rerum finem sacraverunt. Augustinus lib. vii, de Civitate Dei, cap. vii. *Cur ad Janum dicuntur rerum initia pertinere: fines vero ad alterum, quem Terminum vocant?* Postea hanc superstitionem verbis istis refellit: *Nunquid ergo ad Mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent: & fines non pertinent, ut alter illis Deus præficeretur? Nonne omnia qua in hoc mundo fieri dicuntur, in hoc etiã mundo terminari fatẽtur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare potestatẽ dimidiam: in simulachro faciem duplã?*

Nec tamen hic obmutuissent gentiles. Quantum enim ex iis, quæ afferre pro se, Patribus ipsis testantibus, solent, dixissent, Janum quidem pro Mundo sive universa rerum Natura accipi : sed propriè esse Solem: atque etiam, quando pro tota rerum *N*atura sumitur, præcipuè tamen signare Solem, quo nihil mundus habeat excellentius, quique universam temperet ac moderetur naturam. Jam quod attinet ad illud, quod bifrontem finxerint Janum, hoc quoque retulissent ad Solem, qui Orientem videat, & Occidentem. Ad illud verò, quod Augustinus ait, dimidium Jano tribui, puta rerum initia; dimidium Termino, rerum finem; atque ita toti rei neutrum præsidere numen: reposuissent, Janum eundem esse ac Apollinem sive Solem: hunc vel unicum, vel præcipuum esse *N*aturæ numen: si unicum esse placeat, eundem esse Terminum, sed pro diverso considerandi modo, vel Janum dici, vel Terminum: Janum, si consideres initia rerum: Terminum, si earum spectes exitum. Sin numen malis præcipuum, distinguendum esse inter duo numinum genera, quorum alia sint Dii Consentes ac Selecti; alia Dii minorum gentium, ac ministrantium superioribus; Apollinem ac Janum superioris esse ordinis: Terminum inferioris: eoque nihil discedere perfectissimæ Jani sive Solis divinitati, si Terminus rerum exitum procuret, quia per Terminum curet, more regio, qui facere dicuntur, quæ per ministros efficiunt. Sed hæc speciosius, an putidius, dicantur nihil hoc loco disquirere attinet, quia abunde omne hoc refelletur iis, quæ adversus naturæ corporeæ cultum inferiùs dicentur. Et hæc de Deo Termino, quatenus etiam attendimus universam mundani corporis molem; quanto magis singulis partibus, tum simplicibus corporibus, tum etiam mixtis. Sed nulla in re æquè celebratur, quàm in agraria. Ubi Terminus materiæ ratione, est lapis, vel stipes: sed ratione formæ, est relatio ad signandum agrum, sive publicum, sive privatum. De materia, quod dixi, autor Tibullus lib. 5. El. 1.

Nam veneror seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Et Lactantius lib. 1. cap xx. *Huic ergo publicè supplicatur, quasi custodi finium Deo, qui non tantum lapis, sed stipes interdum est.* Respexit huc etiam Tertullianus, libro adversus Psychicos: *Rursus palos terminales figitis Deo.* Interim videmus hic distingui à Tertulliano, inter palum terminalem, & Deum Terminum, cui figitur. *N*on igitur sapientiores palum putabant Deum, sed Deo sacrum; opinione hac, quod palus is esset sacer, animis religio injecta, ne quis transferret. Justitia nihil divinius. *H*ujus autem est, suum cuique tribuere nec terminos transferre. Libis, pulte, primitiis frugum, non cruentâ hostiâ, ei sacrificabant; ut volunt Dionysius, & Plutarchus. Sed malim hac parte audire scriptores Romanos. Ex quibus porcâ etiam, & agnâ, sacrificatum fuisse, testes Ovid. II. Fast & Horat. Epod. od. II.

Primus verò in Deos retulit, sive Tatius Sabinus, ut censet Varro; sive Numa Pompilius, quod traditum Dionysio in secunda. Ac Numæ hujus lex illa apud Festum: *Qui Terminum exarâssit, ipse, & bos, sacer esto.* Nempe duplici nomine divinitas est Termino attributa. Ac prius quidem quia insignem, atque, ut ita dixerim, divinum planè usum præstrent limites agrorum in genere humano: quo nihil utilius ad litigia evitanda: quid vero meliùs nobis, quid Deo gratius, quàm si concordia sit inter bonos? Præterea illud attenderunt, quod si Terminus esse Deus crederetur, cui curæ essent agrorũ limites: magis religio sit futura omnibus limites malo dolo transferre.

Atque hæc in caussa fuere, cur à Tatio, vel Numa divinus sit honos Termino exhibitus. Postea verò magnopere hanc divinitatis opinionem auxit, quod cùm Tarquinius Superbus templum in Capitolio condere proposuisset, fanaque alia, quæ eo in monte forent, ut spatium templo Iovis amplius esset, exaugurarentur; solius Termini fanum exaugurari non posset, quia aves non addicerent. Testis Dionysius Halic. lib. III Antiquitatum, item Livius, & Florus lib I, cap. IX. Unde Maro:

——— *Capitoli immobile saxum.*

Hinc callidè sacerdotes atque augures hoc eo retulere, quod divinitus significaretur, ut Terminus nec Iovi cessisset, ita longè minus cessurum ulli mortalium; ac proinde nunquam motum iri terminos imperii Romani. Qua de re ita Servius ad locum Poëtæ antè memoratum: *In urbe Romana Iovis templum non fuit: quod cum jam devotum à Prisco Tarquinio, vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare, qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum Numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa Numina avocarentur sacrificiis, quo possit liberè, & sine piaculo templum Iovis exædificare. Cumq; omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, descendere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quod Terminus cum Iove remanens, æternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio prona pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat. Nam Termino non nisi, sub dio sacrificabatur.* Alterum etiam accessit, unde Romam fore caput mundi promitterent: nempe quod in fundamenti sedibus inveniretur caput humanum. Sanè & Carthagine repertum fuerat caput; sed equinum; unde Maro I. Æn.

Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrârat; caput acris equi.

Unde & in nummis Carthaginensium id caput: & putantur literæ subjectæ signare KAKKABÆ, quod Pœnis notat *caput equinum.* Cœterùm tale signum Pœni interpretabantur fore urbem suam, acrem & bellicosam. At Romanis visum excellentius quiddam, quia equus paret homini: unde colli-

gebant equi caput esse signum servitutis, humanum autem imperii. Porrò de reperto capite humano Arnobius lib. VI auctores laudat Sammonicum, Granium, Valerianum, & Fabium. Atque addit id caput fuisse cujusdam Toli. Quod & indicat Marcianus Capella lib. III: *Quæ femina licet in Attica, ubi majore avi parte floruerat, se assereret incedere palliatam, tamen ritu Romuleo, propter Latiale numen, & Toli caput, propterque Martiam gentem, Venerisque propaginem Senatum Deûm ingressa est penulata.* Sic enim rectè eum locum correxit, summus vir, &, dum viveret, amicissimus Laurentius Pignorius epist. XII in Symbolicis Epistolicis. Antea corruptè *olim caput*, pro *Toli caput*, legebatur. Quod verò Arnobius putavit vocem Capitolii esse conflatam ex *caput*, & *Toli*, id vanum est. Uti & totum illud falsum, quod homo ille cujus caput repertum, dictus fuerit Tolus. Fabulæ originem præbuit nomen *Capitolii*: ubi *tolium* non est ex derivatione, sed παρέλκον, sive productio vocis: ut *monium* in *matrimonium*; *mentũ* in *sacramentũ*, & similia.

Porrò, ut ad Deum Terminum redeam, quantopere ratio fugerit Romanos, quôd ex immobili illo Capitolii saxo collegerint nũquam motum iri Terminum imperii Romani: argumento est quod Adrianus Cæsar (Festi Rufi verba sunt) *invidens Trajani gloriæ, sponte Armeniam, Mesopotamiam, & Assyriam reddidit: ac medium inter Persas, & Romanos, Euphratem esse voluit*, Quod item temeraria Iuliani Desertoris pugna ad Ctesiphontem, ubi victus occubuit, iterum mutati sint termini. Quod item Iovianus, coactus est iniquis pacem conditionibus inire cum Parthis. Nisibidem urbem iis, & superioris Mesopotamiæ partem concessit. Quæ cum exposuisset Augustinus in IV de Civ. Dei, cap. XXIX, sic concludit: *Vano igitur augurio Deus Terminus non cessit Iovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Iuliani temeritati, & Ioviani necessitati.* Et hæc de Deo Termino: de quo falsus Lactantius lib. I, cap. XX; ubi eundem putat lapidem illum, quem Saturnus dicitur devorâsse pro Iove, qui *Abaddir*, & *Batulus* dicebatur. Is enim longè alia occasione, ut superius expositum nobis, divinum est honorem consecutus: nec relationem habuit ullam ad agros limitandos: prout hoc loco consideratur,

CAPUT III.

Acceditur ad alias adfectiones, homini etiam cum inanimis communes. Uti præcipuè actum. De Phanete & Saturno, quatenus tempus notat: deq; temporis partibus, pro Numine habitis: ut sunt Nox, & Dies: ubi dictum, quomodo Nox ab Erebo differat, deque Leucothea, sive Matuta: ac denique de Horis anni. Deque numero, imprimis eo, qui Pythagoricis τετρακτύς.

TEmpus est durationis successivę mensura. Hoc consideratur vel universè, vel secundùm aliquas partes. Universè Tempus ab Orphicis colebatur;

batur: ac credebatur initium omnium, quæ videmus. Simplicius in lib. IV. φυσικ. ἀκροάσ. Μετὰ γὰρ τὴν μίαν τῶν πάντων ἀρχὴν, ἣν Ὀρφεὺς καὶ χρόνον ἀνυμνεῖ, ὡς μέτρον ὄντα τῆς μυθικῆς τῶν θεῶν γενέσεως, αἰθέρα καὶ τὸ πελώριον χάσμα προελθεῖν φησι, τὸ μὲν τῆς περατοειδοῦς προόδου τῶν θεῶν αἴτιον, τὸ δὲ τῆς ἀπειροειδοῦς· καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ.

Οὐδέ τι πείρατ' ἔην, οὐδὲ πυθμὴν, οὐδέ τις ἕδρα.

Post principium unum omnium, quod tempus esse, Orpheus carmine celebrat, tanquam mensuram fabulosæ Deorum generationis, ait productum esse ætherem, & ingentem hiatum: illum esse caussam finitæ Deorum productionis, hunc vero infinitæ; deque illo ait:

Neque hujus finis aliquis erat, neque fundus, neque ulla sedes.

Quod si Tempus sit Orpheo omnium principium, ut Simplicium dicere audivimus: nec φάνης aliud fuerit: de quo sic Nonnus in explicatione Historiarum, quarum meminit *Nazianzenus.* Sic enim scribit in Orat. funebr. Basilii Magni: Ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ποιήμασι συνεισήχθη τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὧν τὸν φάνητα εἰσφέρει αἰδοῖον ἔχοντα ὀπίσω περὶ τὴν πυγήν. Λέγουσι δ' αὐτὸν ἔφορον τῆς ζωογόνου δυνάμεως. *In Orphicis poëmatis hæc duo nomina simul inducuntur cum aliis multis: è quibus Phanetem describit genitale membrum habentem circa clunes: atque ajunt eum esse præfectum prolificæ potestatis.* Etiam hujus numinis meminit Proclus lib. IV in Timæum: Διὸ δὴ καὶ ὁ Ὀρφεὺς φάνητά τε τὸν θεὸν προσηγόρευσεν, ὡς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἑνάδας. *Iccirco Orpheus Deum appellavit Phanetem, quia patefaceret intelligibiles unitates.* Ubi per *unitates* designat ideas sive formas mentis divinæ. Proclus tamen videri possit per *Phanetem* non *tempus* intellexisse, sed Deum ipsum mundi opificem. Sic enim de eo scribit Lactantius lib. I, cap. V. de falsa religione: *Orpheus, qui & vetustissimus poëtarum, & æqualis ipsorum Deorum, (siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis, & Hercule navigâsse) Deum verum. & magnum* πρωτόγονον primogenitum *appellat; quòd ante ipsum nihil sit genitum; sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam* φάνητα *nominat, quòd cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, cujus originem, atque naturam, quia concipere animo non poterat ex aere, immenso natum esse dixit:*

Πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Sed si ex infinito aere genitus Phanes, quomodo ante eum nihil erat. Nec sanè aer ante tempus fuit. Nec desunt qui per *Phaneta* intelligant Diem; vel diei auctorem Solem: quomodo Orpheũ cepit Diodorus Siculus lib. I. Quidquid verò de Orpheo est, saltem tempus à Græcis, & Romanis cultum fuit sub nomine Saturni. Nam constat eo tum naturam intelligi, quomodo consideravimus, cùm superius de Mundi sive Naturæ numine tractaremus: tum durationem omnium rerum in natura: unde Κρόνον quasi χρόνον dici, veteres tradidere. Ac quia tempus omnia absumit, eò & dictus Saturnus crudos

1) *crudis vescentem.*

dos devorare liberos. Ideo (1) ὠμηστῆρα vocat eum Nonnus in secundo Dionysiacôn. Athenagoras etiam censet, eo Rheam, (quam terram esse, ostendimus libro secundo) Saturno datam uxorem, quia tempus è terra omnia producit, quæ postea abolet.

Peripateticis tempus dicitur esse mensura motus: ubi externam intelligunt, quia tempus dimetitur motum, non ut est motus, sed ratione successionis, sive, ut habet prius ac posterius. Cumq; in quovis genere sit aliquid, quod mensura sit omnium ejusdem generis: omnium motuum mensura est motus cœlestis: quippe qui solus sit continuus, nec quiete intercipiatur: solus quoque sit regularis, non autem nunc velocior, nunc tardior: ad se quòd idem sit velocissimus: quod eo necesse fuit, ut minima etiam dimetiri liceret. Velox quippe nuncupatur id, quod minimo fit tempore: ut est in ϛ. φυσ. ἀκροασ. cont. XCVI.

Partes temporis sunt vel minores, vel majores. Minores sunt *Nox*, & Dies. Quorum distinctio est secundum modum *Solis* vel accedentis, vel recedentis. Eorum ista est ex Hesiodi γενεαλογίᾳ. Primò fuit Chaos: quod ipsum in Diis. Priorem tamen locum obtinet triplex substantia: una materiæ plenè expers, ut angeli, & animæ: altera planè materialis, ut corpora cœlestia, elementa, & inde composita: tertia partim materiæ particeps, partim expers; ut homo. Præter quæ ut dixi, pars substantiæ gentibus est relata in Deos: puta materies ipsa; nempe Chaos: pro quo Scriptura initio *Genesios* בהו & תהו *tohu*, & *bohu*: unde Phœnicum Dii Thoth, & Bau; ut ex *Sancho*niathone apud Eusebium (2) cognoscimus. Hæc de chao. Nunc cætera ex Hesiodo prosequamur. Post Chaos fuere Tellus, & Tartara: item Amor. Ex Chao autem Erebus & Nox. Ex Nocte & Erebo Æther & Dies. Primum Chaos, sive ut locus, sive ut materies omnium formarum vacua, quo pertinet quod Scriptura ait, Terram fuisse primo rudem & inanem. Hinc fuit Tellus, ut circa quam moveretur Cœlum, &, ut Hesiodus ait, sedes Deorum immortalium. Omnis enim motus fit super immobili: Cœlo centrum fuit Tartarus, utpote interior pars Terræ. Quippe Terra cum Tartaro simul constituit centrum. Post ista Amor. Nam Chao inerat appetitus formæ. Ut enim femina marem, ita materies desiderat formam, tanquam sui perfectionẽ: unde & ἐντελέχεια vocatur, ab ἐντελὴς, & ἔχω, quasi dicas perfecti habiam; uti Herm. Barbarus ad verbum reddebat. Ex Chao originem ducere dicuntur Erebus, & Nox: quæ iccirco & Maro conjunxit:

2] *lib. 1. de præparat. Euangelica.*

Pallentes umbras Erebi, Noctemq; profundam.

Nempe ante Diem tenebræ fuere. At tenebræ intra terram Erebus dicuntur: supra terram, Nox. Vel locus quidem Erebus; tempus, Nox. Nam umbræ humanæ in Erebo degere dicuntur. Atque in Erebo etiam Hesiodus ait esse Titanas, Cottum, Gygem, & Briarea. Nox etiam dicitur ab inferis venire locis: unde poëta,

—*Ruit*

——Ruit Oceano nox.

Subdit mox,

Involvens umbra magna terramque polumque.

Nempe quia nox est umbra terræ: umbra verò est lumen non quidem nullum, sed imminutum. Ex Noctæ & Erebo prognati dicuntur Æther, & Dies: ubi Erebo Æther, Nocti Dies opponitur. Quando autem ex Nocte, & Erebo, Æther, & Dies, geniti statuuntur: τὸ EX capitur, οὐχ ὑλικῶς, ἀλλὰ στερητικῶς: hoc est, non tanquam materia, sed privativè, sive velut terminus, à quo: quomodo & Aristoteles dicit duo contraria esse generationis principia, unumque amborum subjectum. Priora esse privationem, & formam: posterius materiem, Priori modo ex indocto fit doctus, ex non ente ens, ex tenebris lux. Sic quoque ex Latona, quæ Græcis Λητὼ, ἀπὸ τοῦ λαθεῖν. hoc est, *à latendo* dicta, Sol, & Luna, nati dicuntur: videlicet, quia omnia ex latentibus fecere manifesta. Unde in Delo nati perhibentur: quia δῆλον, *manifestum*. Pluribus hæc exposui lib. II. cap. XII. *Non* satis hæc observavit Hesiodus; ut cui *Nox* φιλότητι μιγεῖσα (1) peperisse dicatur. Hoc enim locum non habet, si Dies è Nocte solùm στερητικῶς nata. Nempe vel parum attendit, vel non curavit locutionem priscam, ac fortasse à Mose ipso haustam; ut qui sic initio operis sui dicat ex vespera factum esse diem.

1) *in amore permixta.*

Porrò Noctem etiam Romanis, secundum Theologiam civilem Deam fuisse, argumento est, quòd ei sacrificabatur gallus. Caussam adfert Ovid, lib. I. Fast.

Nocte dea Noctis cristatus caeditur ales.
Quod tepidum vigili provocet ore diem.

Etiam Plautus Diem Noctemque inter Deos retulit prologo Menæchmorum:

Non ego idem facio, ut alios in Comœdiis
Vidi facere amatores, qui aut Nocti aut Diei,
Aut Soli, aut Lunæ, miserias narrant suas.
Quos pol ego credo humanas querimonias
Non tanti facere, quid velint, quid non velint.

Quod si inter minores temporis partes sint *Nox*, & Dies, quanto magis diluculum, ac aurora! Quibus præerat Λευκοθέα, quæ Romanis Matuta; ut est apud Plutarchum in Camillo, & quæst. Rom. A Matuta *matutinus* dicimus. Quam latè ejus patuerit religio, arguit, quod & templum atque oraculum Leucotheæ fuerit in Moschica regione: ut est apud Strabonem in XI. Loquor verò nunc de Leucothea, quatenus est numen naturale: puta aurora, sive diluculum. At quatenus est Ino, Cadmi filia, vidimus de ea lib. I. cap. XIII. & XXIV. De Matuta, nos etiam in Romanis ad ann. CCCVIII, in fine.

Exspectet fortasse aliquis; ut quia sicut diluculum, ita & horæ, pars sint diei: de his etiam dicam: quando quidem & Horæ sint in Dearum numero. Sed diei in horas divisio ignota fuit veteribus: quibus generatim ὥρα quævis pars diei. Ut in lege Solonis, Ὁ ἥλιος ἐπὶ τῶν ὀρῶν ἐσχάτη ὥρα ἔστω. Quod Romani in XII. Tabb. ita reddidere, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Nempe antiqui distinguebant diem his partibus; de media nocte, gallicinio, conticinio, ante lucē, diluculo, mane, ad meridiē, meridie, de meridie, supremâ, (ubi intelligitur *tempestas*, ut vidimus in XII). vesperâ, crepusculo, luminibus accensis, sive primâ face, concubio, nocte intempestâ, ad mediam noctē, mediâ nocte: sicut docet Censorinus de die Natali cap. ult. Ac ne Græci quidem Platonis & Aristotelis temporibus, imò aliquanto etiam pòst, horas novere: unde apud Athenæum lib. I. quæstio illa Ulpiani, utrùm in veterum Græcorum scriptis ὥρα reperiatur pro diei parte. Et tamen Græci diem in XII. horas divisere ante Romanos: à quibus hanc consuetudinem tandem accepere Judæi. Cum verò Horæ in Dearum numero censentur, non XXIV. diei partes, sed IV. anni tempora intelliguntur: de quibus deinceps loquar.

Dixi de partibus anni minoribus. Majores verò sunt ὧραι, sive partes istæ quatuor, in quas annus per utrumque æquinoctium, & solstitium, brumamque, sive ut vulgo loquuntur, per duo solstitia dividitur: puta ver, quod calidum, & humidum; æstatem, quæ calida, & sicca; auctumnum, qui frigidus, & siccus; hiemem, quæ frigida & humida. Annalia tempora à Cælio Aureliano vocantur lib. III. Tardarum Passionum, cap. VIII. Proq; earum numero quadrigas Soli esse attributas, Fulgentii in Mythologicis opinio est: item Isidori lib. XVIII. Originum cap. XXXVI. *Quadrigas*, inquit, *Soli sacraverunt, quia per quatuor tempora annus vertitur: ver, æstatem, auctumnum, & hiemem.* Proque quatuor his temporibus colores etiam aurigarum fuere in Circensibus. De quo in Theologia Symbolica dicetur. Est ὧραι vox ab אור or, *lux*; Nempe ab eadem origine, à qua ὧρος, hoc est χρόνος, ut interpretatur Erotianus; item ὧρος pro Sole, ut apud Ægyptios, teste Macrobio lib. I. Saturnal. cap. XXI. Ὧραι ὠρεύουσι τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, *Horæ servant ac custodiunt portas cæli*, hoc est quatuor cæli cardines. Unde Janus sic apud Ovidium lib. I. Fast.

Præsideo cæli portis cum mitibus Horis.

Hoc ideo de Horis finxere, quia à cælo omnis promanat inferior virtus ac potestas. Ideo & Jupiter per eas dicitur mundum omnem moderari. Horatius lib. I, od. XII.

——Qui res hominum ac deorum,
Qui mare ac terras, variisque mundum
Temperat Horis.

Ubi varias vocat, quia multum sint dissimiles.

Sed inversè quidem Ὧραι sunt quatuor anni partes: particulatim autem ver: quæ aliter Ἥβη, Latinis *Juventas*. Nempe numen hoc bifariam attenditur, quatenus ver notat, & prout adolescentiam significat. Priori modo consideratur in fabella, qua dicitur, cùm Juno hieme lactucas comedisset, proximo vere peperisse. Nempe lactucis frigus hibernum designatur. Sunt enim lactucæ frigidæ, præsertim crudæ; eoq; & somnum conciliant, & ardorem bilis exstinguunt. Hebe verò, hoc est, aëris temperies, verno tempore redeunte redit. Omnia enim tum pullulant, & pubescunt, unde & vernum tempus Ἥβην dixere. Nam ἥβη, *pubes*. Sed calor ille aëris, qui vere redit, deserit nos hieme, præsertim Sole Aquarium ingrediente. Eoque dicitur Hebe cecidisse turpiter in Deorum conspectu: ejusque in locum suffectus *Ganymedes*, inque Aquarium conversus. Ac credo inde etiam est, quòd Phliasii veteres, Γανυμήδαν vocarint Deam, quæ posterius dicta est Ἥβη: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Quæ dixi, ad Græcos pertinent. Apud Gaditanos verò etiam Mensis, & Annus divino cultu affecti. Geminam enim his aram fuisse constitutam, Ælianus retulit in Opere deperdito περὶ προνοίας: * ut ex eo refert Dionysius ὁ πτεσιηγητης

* de Providentia.

Absolvi de tempore. Altera universalis rerum affectio est locus. Quò à nonnullis Chaos, ab aliis Erebus, refertur. Sed de utroque proximè dictum, dum explanamus, quæ de iis Θεογονίᾳ suâ Hesiodus scripsit.

Vocant igitur nunc me, quæ pertinent ad modum, quo non humanæ solùm actiones fiunt; sed illa etiam, quæ naturæ sunt opera. Fiunt autem vel necessitate sive Fato, vel fortuito. Quo & pertinent *Tensa* vel *Tenira*. Hæ, ut ex Festo Paullus ait, *credebantur esse Sortium Deæ, quod tenendi haberent potestatem.* De Fato, & Fortuna, nunc ampla agendi occasio foret, nisi abunde de hoc egisse me putarem libro secundo hujus operis extremò. Dolendum verò homines etiam, qui Christiani volunt haberi, alios quidem sic loqui, ut omnem eis Fortuna faciat paginam: alios verò, ut Fatum agnoscant, sed crudele, & impium. Quomodo etiam, dolore credo abreptus loqui non dubitavit vir longè doctissimus Nicolaus Leonicenus epilogo eruditi operis de Plinii erroribus ad Hermolaum Barbarum scripti: *Quis non de crudeli fato atque impio conqueratur, quod nobis tot, quos prior Hermolai vita germinaverat, fructus antequam maturescerent, intercepit?* Hujusmodi apud plurimos lego: quæ nec in poëtis probo: at in philosophis, præsertim Christianis, vehementer damno.

Tertia universalis est affectio *Numerus*. Nam hominibus æquè, ac rebus aliis, accidit, ut numerentur. Numerùs verò secundùm Pythagoricos, res sacra. Unde & numeros Deorum nominibus appellarunt. Qua de re anonymus in Theolog. Arithmet. ex Nicomacho, Anatolio, & aliis collecto. E juniori-

junioribus verò clariſſimus Joan. Meurſius in Denario ſuo Pythagorico opuſculo pererudito literatis perutili, ac mihi eo gratiori, quod inſcripſerit nomini noſtro.

In numeris nullus æquè divinus Pythagoræ habitus eſt ac quaternarius: per quem etiam jurare ſoleant: quod & Lucianus indicat in Vitarum auctione. Rationem adducit Hierocles: Καὶ ἁπλῶς, τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν τοῦ ἔτους, ἡλικιῶν συνοικισμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τῆς τετρακτύος, ὡς ῥίζης καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων καὶ αἰτία ἡ τετράς. *Et, ut verbo dicam, quæcunque ſunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempeſtatibus, in ætatum contuberniis. Neque aliquid dicere eſt, quod non à quaternario, veluti radice ac principio dependeat. Siquidem eſt, uti diximus, omnium opifex ac cauſſa.* Vide & Theonem Smyrnæum Mathematicorum lib. I. cap. XXXVIII: ubi rationem exponit, cur Quaternario tantum habuerint honoris, ut per eum jurare ſoleant. Operæ etiam ſit adire, quæ iſtic ad Theonem Bullialdus annotavit ex lib. III. Procli in Timæum, item ex aliis ad cap. Theonis 43.

CAPUT IV.

De numinibus generationi præfectis: uti Priapo Venere, ac Genio.

CONſequitur, ut veniam ad eas hominis affectiones, quæ illi accedunt non ſimpliciter, quatenus eſt, ſed quatenus vivit; quod commune habet, non modò cum mutis animantibus, ſed etiam cum plantis. Atque hic attendimus primo vim parentum generativam, per quam aliquis vitam accipit: hinc ætatem, ex quo eſſe cœpit: quò pertinent juventus & ſenectus: exinde nutritionem, & accretionem, quæ & ipſa cum ætate prima incipiunt: præterea ſanitatem, & morbum, quæ vitam comitantur: ac denique mortem, quâ quid vivere deſinit. Quæ omnia etiam plantis ſuo modo inſunt. Nam eſt iis facultas generandi: & quæ genuere nutriuntur, ac creſcunt: habent & ſuos morbos, ut robiginem ſeges; etiam æſtu nimio, pluviæque defectu, vel ſenio languent, tandem item emoriuntur.

Facultas generatrix, quæ vitam largitur, nunc Priapi, nunc Veneris nomine ſignificatur. Nec ſemper tamen ſic conſiderantur. Quandoque enim intelligitur cælum, aut cæleſte aliquod corpus unde vis generatrix in plantas, & animantia derivatur. Sic Priapus reducitur ad Solem: quomodo attendimus libro II. cap VII. Venus autem reducitur ad Lunam, & Terræ ac Aquæ globum: quo pacto eam conſideramus libri ejuſmodi cap. XXVII, & LIX. Hoc loco de Priapo, & Venere, tractamus, quatenus per hæc nomina intelligitur non corpus aliquod cæleſte, aut elemētale, ſed vis generatrix, à Sole Lunaque, ac Terræ etiam & Aquæ natura proficiſcens, inque animantium

tium ac plantarum ortu sese exserens. Ut de Priapo priùs loquar, grande Priapo *αἰδοῖον* (1) tributum ut indicaretur magna naturæ potentia in rerum productione. Simulachrum ejus in hortis ponebatur, ut significaretur, omnem arborum, plantarumq; ubertatem, Naturæ Deo tribui oportere: hoc est, Deo naturæ, ut sapientiores interpretabantur. Ac credo *Πρίαπος* dictus à פְּרִי peri, hoc est, fructus: quia à numine eos exspectarent. Priapum non novit Hesiodus in Theogonia: quod etiam Straboni observatum in XIII. Postea &, ut Priapo sodales in Deos relati: Orthanes, & Conissalus: quorum prior, Priapi exemplo, cum ingenti veretro fingebatur: ut Hesychius testis: alter Suidæ dicitur *δαίμων Πελαπιάδης*. (2)

1) *veretrum*

2) *deus Priapejus.*

At Veneris nomen plura etiam, quàm Priapi vocabulum comprehendit. *N*am præterquam quod ea Luna, vel Lucifer, aut *H*esperus, significatur: etiam sumitur nunc pro potentia generativa, nunc pro generandi appetitu, nunc pro ipsa *συνουσίᾳ*. (3) Potentia generatrix inest non plantis minus, quam animantibus. *N*octurnaque plantarum incrementa satis comprobant vim Lunarem. Quemadmodum igitur Priapus, hoc est, Solaris vis, hortorum custos habebatur, ita & Venus credita præesse hortis; teste Plauto, Varrone, Plinio. Hæc Venus Luciano (4) dicitur *ἡ ἐν κήποις*, sive *H*ortensis. Unde videmus, cur *Venerem* pro *olere* dixerint: ut *N*ævius apud Festum. (5) Alter vocis usus erat, cùm venus accipitur pro appetitu generandi. Is verò appetitus bifariam consideratur, ut naturalis, quomodo & plantis convenit, & ut animalis, quomodo Libido vocatur, ac animalium est proprius. Tertium vocabuli ejus usum dicebamus, cùm sumitur pro *συνουσία*, sive coitu. Is ratione sexus potioris magis actio; ratione sequioris, magis passio est. Eo pacto nunc non attenditur, quia plantis non inest sexus: ut ostensum lib. V. Sed sic considerabimus, ubi deventum erit ad numina societatis domesticæ, deque Conjugalibus Diis agemus.

3) *cohabitatione.*

4) *in meretriciis Dialogis.*

5) *in Coqui*

Nec solum hujus loci est Priapus, cum Venere: sed etiam Genius, quatenus per eum intelligitur facultas generativa. Festus: *Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Ubi malim *genendarum*, quomodo Censorinus sæpe usurpat *genere* pro *gignere*. Etsi nec alterum damnum; ut *gerere* ponitur pro *πράττειν*, sive facere. Sic *gerere* interpretantur glossæ Philoxeni. Et convenit illud in Glossis Cyrillo tributis: *Χειρίζω, gero, tracto.* Qua de significatione dixi etiam lib. VI de Arte Grammatica, (6) cum de *Gerundiis* voce ageremus. Ut tamen *genundo* apud Festum, quàm *gerundo* malim, faciunt hæc quæ post verba proximè allata subjicit Festus: *Aufustius, Genius*, inquit, *est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea genius meus nominatur, quia me genuit.* Ubi non video quid per illum filium Deorum, parentem hominum, intelligi in natura possit, quam vis illa à Deo Naturæ indita, per quam generatur homo.

6) *sive l. 4. de Analog. c. 11.*

At per *Geniales Deos* intellexere partim vim generandi hominis, quatenus à Sole & sideribus proficiscitur, partim elementa ipsa, quatenus materies sunt hominis. Unde idem Festus: *Geniales Deos dixerunt aquam, terram, ignem, aërem; quæ Græcorum alii* στοιχεῖα, (1) *alii* σπέρματα (2) *vocant. Duodecim quoque signa, Lunam, & Solem, inter hos Deos computabant.* Glossæ Philoxeni: *Genialis*, Γαμήλιος, Στοιχεῖον, (3) τύχη. (4)

1) *elementa.* 2) *semina.* 3) *Elementum.* 4) *Fortuna.*

Ad facultatem generativam reducitur etiam fœcunditas. Ex Tacito autem & aliunde notum, ut adulatio publica, in gratiam Neronis, etiam ædem exstruxerit Fœcunditati Poppeæ.

CAPUT V.

De numinibus infantiæ Vagitano, Levana, &c. juventutis item, & senectutis præsidibus.

A generatione venio ad ætatem, quæ quid aliud est, quam constitutio animalis ex vitæ cursu in tempore? Ut planè sit modificatio potentiæ naturalis. Ætatis annos numeramus ab eo tempore, ex quo haurire cœpimus auram vitalem. In his annis maximè septenarius, & novenarius in considerationem veniunt: quorum ille Apollini, hic Musis est sacer: ut ex Censorino diximus lib. III, cap. XX. Non addam quæ de annis climactericis ibidem memoramus.

In ætate primò attendimus primam, hoc est infantiam: ubi, si intra nutritionem, & incrementum, communes nobis cum plantis affectiones consistere velim: facilè negotio hoc defungar.

Sed quia ex nutritione, & augmento, proveniunt vires ad alia multa: visum simul exsequi actus aliquos naturæ humanæ cum animalibus aliis, non item plantis, communes.

Infantium actus sunt vagire, unde Vagitanus: rumam, sive mammam sugere, unde Rumina: edere, unde Edusa: bibere, unde Cuba: & quoniam in cunis cubarent, Cunina: ac quia sic caro & vitalia, constituerentur, dea Carna: quia his ossa fierent solidiora, Ossilago: ubi jam stare inciperent Statulinus, vel Statinus, à statu sic dictus: ubi balbutire, ac fari aliquid inciperent, à fabulando Fabulinus: cui iccirco, Varrone (1) teste, sacrificabant, simulac loqui cœpissent. Præter istos alii etiam sunt infantium Dii, sed qui ad aliorum etiam, quàm infantium actus, pertineant. Ut Levana cùm recens nati levarentur de terra. Nisi inde potiùs, quod Hebræis Levana est Luna. Sed obstare videretur, quòd Diana, sive Luna, vel Lucina virginibus quidem, & parturientibus, præesset: at non item edito jam fœtui præesse crederetur. Deæ Nundinæ dicata dies lustrica, sive, ut Tertullianus vocat, Nominalia; quibus infanti nomen imponeretur; ut Macrobius refert lib. I.

1) *De liberis educandis.*

Satur-

Saturnal. cap. XVI. Is dies feminis quidem octavus: maribus verò nonus: unde & huic Deæ fuit *Nundinæ* nomen; sicuti & nundinæ inde. Testes Plutarchus, Festus, Macrobius. Paventia ab infantibus avertebat pavorem. Quia verò infantium numina non variè discerpere, sed simul complecti, visum fuit, addam & illud, quod longius etiam a nutritione abit, creditum infantibus inimicum esse Sylvanum, in sylvis degentem, qui cypressum gestans fingebatur, quia ut ajunt, eam in arborem conversum puerum adamatum. Quia verò hic terribilis erat infantibus, eò adversus illum custodes erant Intercidona, Pilumnus & Picumnus. De quibus sic B. Augustinus de Civ. Dei lib. VI, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partem tres Deos custodes commemorât adhiberi, ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deverrere scopis; ut his datis culturæ signis Deus Sylvanus prohibeatur intrare.* Et mox: *Ab his tribus rebus tres nuncupatos Deos, Intercidonem, à securis intercisione: Pilumnum à pilo: Deverram a scopis. Quibus deis custodibus, contra vim Dei Sylvani fœta conservantur.*

Quanquam verò fœdè in eo peccatum, quod partus & infantium custodiam tribuerent fictitiis Diis, rectè tamen viderunt divino numini curæ esse partus hominum, & infantilem ætatem tot per se periculis expositam. Atque idem nos Christus docet, cum ait, angelos, qui assiduè contemplantur faciem Dei, iis additos esse custodes, atque ab angelis puniendos, qui ex pusionibus istis alicui damnum dare velint. Huc enim pertinent verba illa Matth. XIIX, 10.

Atque hæc de infantiæ numinibus sufficiant. Dicam nunc de Iuventute, quæ & Ὥρα dicitur. Unde ab Hesychio exponitur τὸ ἔαρ, ἢ θέρος, ἢ μόρφη: *ver, æstas, forma.* Hora igitur est verna aëris temperies; ac amœnitas etiam æstatis fructibus formosæ; præterea etiam forma sive venustas; præcipuè juventutis: quæ ætatis pars est formosissima, ut ver anni. Hinc Catullus:

Jucundum cum ætas florida ver ageret.

Itaque & hora dicta est, quæ aliter Ἥβη, Latinis *Iuventa*, ut Ovid. lib. I. Trist. eleg. ad Flaccum: item Iuventas. Huic divæ ædem in Circo Maximo extruxit Licinius Lucullus duumvir: quam sexdecim annis ante voverat Livius Salinator consul, quo die cecîdit Asdrubalem: anno nempe Urbis DXLVIII. Horam esse eandem indicat Nonius. *Hora juventutis Dea.* Ennius in primo Annal.

Teque, Quirine pater veneror, Horamq; Quirini.

In Glossis Philoxeni est: *Iolinta*, ἥρα. Ubi rectè pro *Iolinta* corrigunt *Iuventas*. Sed dubium num vocali mutatâ, rescribi debeat ὥρα, an consonâ mutatâ, ἥβη. Nam pro diversâ considerandi ratione varias sortitur appellationes: ὥρα potius anni partem, ἥβη ætatis humanæ designat.

Fingunt

Fingunt poëtæ *H*eben fuisse Jovis ex Junone ipsa filiam, ac quia esset formosissima, ad hoc delectam ut à poculis foret. Quod Athenæus in x fictum ait διὰ τὸ ἡβητήρια καλεῖσθαι τὰ συμπόσια. *Quia hebeteria vocentur Symposia.* Præterea ajunt poëtæ, cum Jupiter apud Æthiopas convivium id haberet, de quo Iliad. A legere est, Heben minùs cautam fuisse ob lubricitatem loci collapsam, sicut vestibus reductis, muliebria conspicerentur à Diis: eo offensum Jovem, in *H*ebes locum surrogasse Ganymedem, Trois filium, adolescentem longè pulcerrimum: imò ab omnibus diis hanc cooptionem factam esse, Iliad. Υ. Nec tamen Ganymedem Deorum omnium, sed Jovis unius fuisse ministrum, licet Hebe ministra Deorum omnium fuisset, cognoscimus ex Iliad. Δ, & Eustathio ibidem, atque innuit idem Cicero in primo de *N*atura Deorum. *G*anymedem tantummodo, ut à poculis esset, in cælum à Jove esse raptum refert Homerus. Sed ab aliis id factum dicitur, ut flore ejus ætatis abuteretur. Unde & nihil æque momordit Junonem, quàm, ut est I. Æn.

——— *rapti Ganymedis honores:*

& Lucianus propterea Junonem cum Jove jurgantem inducit. Eamque opi-
1) *ob.* nionem secuti Latini, quando non tam ex κατὰ, (1) & μισθὸς, (2) σ præteri-
2) *merces.* to, quàm ex Γανυμήδης, *catamitus* pro puero meritorio fecere. Meritò autem hanc fabulam damnat Plato in primo de Legibus; ut qua nihil turpius de Jovis, & moribus magis noxium fingi potuisset. Nempe poëtæ raptum *G*anymedis tribuere Jovi cælesti, cùm secundum historiam à Tantalo is, Phrygiæ, & Paphlagoniæ rege, raptus fuerit centum circiter annis ante bellum Trojanum: ut ostendimus lib. I, cap. XIV. Sic historia habet. Interim si φυσικῶς Ganymedes attendatur, is fuerit media hyemis pars, quando Sol est in Aquario. Is enim Jovis pincerna est, quia aquas fundit cælestes. Unde & Ganymedes in Aquarii signum dicitur conversus: ut est apud *H*yginum fab. CCXXXIV.

At *H*ebe notat vernam anni tempestatem, imò omne id tempus anni, quod serenius esse solet. Per turpem igitur *H*ebes casum intelligitur tempus illud quo desinunt dies sereni ac succedit, ut Hesiodus in
3) Hyemis secundo Ἔργων appellat, Χείματος ὥρη ὀμβρηρῦ. (3) Sanè & Græcis
pars pluvia. χειμὰς, ac χειμὼν, (4) ἀπὸ τοῦ χέειν, quia aquas fundat. Et fortasse *hyems* simi-
4) *hyems.* liter ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est pluere. Heben verò in cælestibus habitam, indicat
5) *hedera* superior fabula: & apud *P*hliasios Hebes erat festum, quod κισσοτόμους (5)
sectionis. vocabant. Auctor Pausanias in Corinthiacis.

Senectus & ipsa inter numina locum meruisse visa est. Apud Gaditanos quidem ara ei posita fuit: ut est apud Philostratum lib. v. de vita Apollonii, cap. I. Et si Juventa est Dea ob venustatem, & vires, Senectus Dea fuerit ob prudentiam; & cani capitis, venerationem. A Poëtis tamen, ut videre

est VI.

est VI. Æn. ob tristitiam ejus ætatis, in Orci faucibus sedes ei datur una cum Cura, Luctu, Morbis, Metu, Fame, Egestate, & similibus. Nempe vulgi judicium poëtæ sæpius sequi amant. At quanto aliter Tullius in Catone suo.

CAPUT VI.

De Diis præsidibus Sanitatis, ac Morbi: ubi Febris. De dea Morte, & Morta, ad ante dicta remissum: uti & de Parcis, & opinione gentilium, qua Resurrectionem esse nobis Deam putarunt.

AD vitam etiam pertinet Σωτηρία, sive Υγίεια, h. e. Salus, sive Sanitas, aut Valetudo. Imò, secundùm Martialem

Non est vivere, sed valere, vita.

Est autem Sanitas, vis naturæ, constituens corpora nostra secundùm naturam, ac proinde naturales obeundi actiones facultatem conservans. Nempe non hîc de Salute publica agitur, de qua in Diis toti præfectis Reip. dicetur: sed de Salute singulorum, sive Dea, quatenus præsentem corporis sanitatem conservat, & cum Æsculapio sæpius jungitur: ut apud Macorbium lib. I. Saturnal. cap. XX. *Simulacris*, inquit, *Æsculapii, & Salutis draco subjungitur: quòd hi ad Solis naturam, Lunæque referantur. Et est Æsculapius vis salubris de substantia Solis subveniens animis corporibusque mortalium. Salus autem naturæ Lunaris effectus est, quo corpora animantium juvantur salutifero firmata temperamento. Ideo ergo simulacris eorum junguntur figuræ draconum: quia præstant, ut humana corpora, velut infirmitatis pelle deposita, ad pristinum revirescant virorem, ut virescunt dracones per annos singulos, pelle senectutis exutâ.*

Ex Deabus etiam Saluti additis cognoscere est, non Salutem populi, sed corporis sanitatem signari, cum idem Macrobius lib. I. cap. XVI. ait, *apud veteres, qui nominâsset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutulinam, ferias observabat.* Σωτηρίας, sive Salutis, templum, teste Pausania, erat Ægii, Achæorum Urbe: Deæ simulachrum nulli licebat conspicere, exceptis sacerdotibus. Moris erat Sacerdotibus à Dea Salute accipere bellaria, quæ conjectabât in mare, seq; ea mittere ajebât Arethusæ, quæ est Syracusis. Eodem Achaicorum libro refert Pausanias, Patris quoq; fuisse templum ac signũ lapideum, ab Eurypylo dedicatum, cum ab Insaniæ morbo liberatus foret. Etiam Romæ signum inauratum Saluti, ob grassentẽ pestilentiam, vovit, deditq; A. Postumius Albinus, ut est apud Livium lib. XL. Symbolum ejus serpens, ut dicetur in Theologia Symbolica. Loquimur verò nunc de Salute, quatenus est vis naturalis, qua animal idoneum est ad actus suos obeundos: uti dictum. Præterea verò consideratur, quatenus ab aëre hæc vis magnam partem proficisci-

tur. Sanè aër est Juno Sospita: quo nomine aër signatur cum facultate corpora in statu bono conservandi.

Juturna etiam valetudini præfuit. Ea Turni soror fuit, submersaque in lacu, nomen illi fecit, ac quia aqua ejus admodum esset salubris, in Dearum numerum relata est: atque à *juvu*, sive adjuvando dicta est Juturna, qua forma à *satu* putatur dictus Saturnus. De hac ita Maro XII. Æn.

Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva deum, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter, erepta pro virginitate sacravit.

Quem ad locum ita Servius P. Danielis: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua afferri consueverat. Benè ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit: huic fonti per Aquaminum inopum* (1) *sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in campo Martis fecit; nam & Juturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum* JUTURNALIA *dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo, ait: Juturna inter proprios Deos, nymphasque ponitur.* Hæc Servius. Est & apud eundem Varronem libro IV. de L. L. *Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Quibus ex verbis superiora Servii censeo corrigi oportere. Nempe pro *extraneorum* rescribendo *ægrotorum*. Ædis ejus erat in campo Martio prope aquam Virgineam, ut est apud Publ. Victorem; videlicet in regione Flaminea. Atque idem firmat Ovidius in Fastis:

(1) lege, *per aquarum inopiam.*

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Quemadmodum autem sanitas oritur partim ex bona temperie calidi & humidi cum frigido & sicco: partim ex recta membrorum conformatione; & continuatione: ita & Morbus partim nascitur ex intemperie; ut febris: partim ex mala membrorum conformatione, aut solutione, ut vulnera, & apostemata.

Circa morbos versatur Medicina; eoque tum ratione objecti, quod est corpus morbidum, tum finis, qui est sanitas, ad Vitam refertur: etsi sad habitus mentis pertineat, si scientiam in se consideremus. Atque, hinc cognoscere est, quatenus & hujus sit loci *Meditrina*, quæ morbis medetur. Festum vide in Meditrinalia. Puto hanc Deam esse eandem, ac eam quæ Græcis dicitur Jaso. Sed diversa est ab Hygia, sive Salute. Nam Dea Salus etiam conservat sanitatem, ne in morbum homo incidat. At Jaso solùm sanitatem

nitatem perditam instaurat. Siquidem Ἰασὼ παρὰ τὴν ἴασιν ὠνόμασται, (1) ut ait vetus Aristophanis Scholiastes in Plutum. (2) Meminit ejus Pausanias in Atticis: ubi de Amphiarai templo agens, (3) ait quartam aræ partem esse Ἀφροδίτης, καὶ Πανακείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς, καὶ Ὑγιείας, καὶ Ἀθηνᾶς Παιωνίας. *Veneris, Panaceæ, Jasûs, & Hygiæ, & Minervæ Pæoniæ.* Ubi videmus, diversam statui Deam ab Hygia, sive Salute: sicut antea dicebamus. Utrùm verò Jaso Æsculapii, an Amphiarai filia sit, ambigitur. Si Hermippum in trimetris audimus, Æsculapio & Lampetia, Solis filiâ, nati sint Machaon, Podalirius, Jaso, Panacea, & natu minima Ægle: ut ibidem ait scholiastes. Sed alii aliter, ut idem indicat.

1) Iaso nominata, quia medeatur morbis.
2) p. 37 edit. Froben.
3) pag 64. edit. Hanoviensis an. 1613.

Πάνακεια exponitur ἴασις: ut videre est apud Callimachi scholiasten hymno in Apollinem. Itaque Panacea poterat eadem videri ac Jaso. Sed distinguit, ut jam vidimus, tum *Hermippus*, tum Pausanias. Imò Aristophanes ipse, cùm priùs ei nominata esset Jaso, de Panacea subjungit versu sequenti. Esse filiam Æsculapii, dictam ex *Hermippo*. Ac similiter Plinius lib. xxv, cap. IV. *Panaces ipso nomine omnium morborum remedia promittit, numerosum, & Dis inventoribus adscriptum. Unum quippe Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit.*

Mirum verò etiam in Deorum numerum retulisse morbos. Quod factum à Poëtis. Maro VI. Æn.

—— Primis in faucibus Orci
Pallentes habitant morbi, ——

Nec modo id verum, secundùm Theologiam Poëticam; sed etiam civilem. De Febri hæc docet Cicero lib. III. de *Natura Deorum*: *Febris enim fanum in Palatio: & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ, Esquilis consecratam videmus* Plinius lib. II. cap. VII. *Ideóque etiam publicè Febri fanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium, & ara malæ Fortunæ Esquiliis.* Quem locum perperam sollicitabat doctissimus Pincianus. Idem legas apud complures scriptores Ecclesiasticos. Qualis Minutius Felix in Octavio, & Cyprianus lib. de Idolorum vanitate. Utriusque verba sunt: *Pavorem Hostilius, atque Pallorem coluit, mox à nescio quo Febris dedicata.* Ac similiter B. Augustinus lib. XX. contra Faustum, cap. IX. *Corporalium vitiorum simulachra Romani consecraverunt*, sicut Palloris, & *Febris*. Item lib. IV. de Civ. Dei, cap. XXIII. *Ut cùm ea* (Felicitate) *coleretur Priapus, & Pavor, & Pallor, & Febris, non numina colendorum, sed crimina colentium.* Et ante tres istos, è Græcis doctissimus Clemens Alexandr. Admon. ad gentes: Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυίῳ Ἡρακλεῖ, καὶ Πυρετῷ δὲ, καὶ Φόβῳ θύουσιν· οὓς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα, ἐγγράφουσιν. *Romani Herculi, Muscarum depulsori, & Febri, ac Pavori sacrificant: quos ipsos adscribunt quoque in nummerum eorum, qui fuerint cum Hercule.* Ac ibidem subdit, ut Argivis & Lacedæmoniis à tussi, qui & ipse

ipse morbus, Diana sit dicta χιλῦτις, ἐπεὶ τὸ βήττειν χελύττειν καλοῦσιν quoniam tussire iis est CHELYTTEIN. Credo, quia Lunæ radii tussim ac gravedinem conciliant: ut alibi diximus ex Plutarcho.

Quartana Febris Saturni filia credita est.

Scabiem in Deorum numerum relatam, non memini me legere præterquam apud Prudentium in Ἁμαρτιγενείᾳ, ubi inquit:

Par furor illorum, quos tradit fama, dicatis
Consecrâsse Deas Febrem, Scabiemque sacellis.

Puto Prudentium famà deceptum. In morbis etiam femineis est menstruorum suppressio. *H*uic medebatur Mena: per quam φυσικῶς intelligitur vis naturæ in feminis superflui humoris expultrix. *N*am menstruis præerat. *N*omen credo à Μήνη, hoc est Luna, quæ humori præsidet. Quare quatenus naturale corpus intelligendum, Lunare id erit. *H*ic verò spectamus, ut vim Lunarem: cujus effectus est expulsio humoris.

Morborum ac vitæ terminus est Mors: quæ Lacedæmoniis culta pro Dea: aliis item. Vide, quæ dicebamus lib. III. cap. XX. Nec mirum, si pro numine habita sit, cùm tanta ejus vis in omnes mortales. Etiam Sanchuniathon (1) refert ut Saturnus ex Rhea genuerit filium Μοῦθ, ac mortuum in Deorum numerum retulerit. Verba ejus adduximus lib. I. cap. XIX. Μοῦθ verò Phœnicibus Mors. Θάνατον enim interpretatur. Et *H*ebræis מות tum *mori*, tum *mortem*, signat.

(1) *apud Eusebium lib. I. de Præpar Evang.*

Vitæ ac Morti præerant Parcæ. Etsi enim Varro, Epigenes, alii, in eo discrepent, quid per Parcas intelligatur, in illo tamen omnes convênere, quòd versantur circa spatium temporis præfinitum. Nec sanè dubitandum, quin φυσικῶς quidem nihil eæ sint aliud, quàm vis naturæ cuique mensuram suæ vitæ præfiniens. Itaque qui per acceptas naturæ vires diutius vivere potuissent; ante diem mori dicebantur. Sed de his abunde egimus lib. II. cap. XLIV. ubi de Morta, Parcarum una, ac universè de Parcis occasione alia agebamus: quatenus nempe ab Astrologis, & aliis, ad Æthera & particulatim ad Lunam reducuntur. Quare hîc solum adnectam de Exequiis, & sepultura. Non quidem illa nobis communia sunt cum plantis, imò ne bestiis quidem: attamen vita & mors communia sunt: ista autem in hominem, ubi vivere desiit, consequuntur. Nec tamen cum ullo contendero, qui his locum malit dare post cuncta, quæ pertinent ad hominem, dum vita, & ratione fruitur.

Quod si nationibus foret habenda fides, ad Vitæ, ad Mortis numina etiam pertinet Resurrectio cranis. Nam stultæ gentes credidere Christianis resurrectionem esse Deam: idque quia Paulus iis annunciaret Jesum, & Resurrectionem. Vide Chrysostomi *H*omil. XXXVIII. in act.

CAP.

CAPUT VII.

Acceditur ad alterum genus affectionum: quod homini convenit, quatenus animal est. Ubi primum in considerationem venit Dea Echo, quia auditu percipitur.

AB iis, quæ hominem tangunt, quatenus est in eorum numero quæ vivunt, & morti sunt obnoxia: transeo ad affectiones illas, quæ hominis sunt quatenus animal est: ut sunt sensus, appetitus animalis, & motus secundùm locum. Atque huc pertinent sensuum objecta. Qualis est sonus, tùm directus; tum reflexus, qui Echo dicitur, ἀφὴ τῆς νεάτης ληγούσης, *tactio postremæ vocis desinentis*; ut eidem philosopho describitur in problem. sect. XIX.

Echo, bifariam nobis consideranda: prius quatenus res est naturalis, & admirationis plena, nosque, causis cognitis secundis ad principem caussam, nempe Deum ipsum ducit. Deinde quatenus gentiles admiratione, ex ignorantia caussæ profectâ, eam pro numine habuerunt.

Si naturam Echus consideres est sonus, ut dixi reflexus, sive reciprocus. Si igitur non redeat unde venit, echo non erit. Quare non est echo, quando à loquente recta pergit sonus ad audientem, nec ad loquentem redit: ut cum ad parietem Titius aliquid mussitat, ac Mævius longo distans spatio ad eundem parietem admovens aures id probè intelligit, nihil audientibus, qui multo propiùs adstant loquenti. Nempe tubus sive fistula inest parieti, per quem sonus ab eo etiam, qui voce loquitur submissa, recta fertur ad audientem. Nulla verò hic vocis resultatio: ut probare non possim summum virum, Stephanum Pighium Campensem, variis ingenii doctrinæque monumentis, ac præcipue Annalibus Romanis præclarè meritum de Rep. literaria. Is in Hercule Prodicio, quo loco agit de Mantua à Carolo, Cliviensis principe juventutis, lustratâ, narrat, ut in villa Mantuani principis *The* b) *pag. 506.* dicta, echo (sic vocat) invenire sit, *quæ submissè loquentium verba in parietum angulis ita plenè, ut intelligi possint, reddit auscultantibus, & aurem adverso parieti applicantibus per passus mille viginti.*

Nec interea sufficit, si Echo dicatur sonus reflexus propriè, sed dicendum sonus reflexus manifeste. Nam quemadmodum omne lumen reflectitur, ut ex umbra videmus, quæ est lumen reflexum ab lumine rectà penetrante: sic omnis etiam vox reflectitur, sed non manifestè. Testis utriusque hujus Aristoteles lib. II, de anima, cap. VIII. sive context. LXXX.

Sed quæritur, unde echus sit sonus manifestus. Nempe est id ex eo, quod tam, ut Lucretius lib. IV. loquitur.

Pars solidis adlisa locis rejecta sonorem
Reddit. Maronis quoque est IV. Georg.

——— *Vocisque offensa resultat imago.*

Nec enim resultaret, nisi solidum quid obstaret.

Verumtamen non sufficit, ut locus sit solidus; sed concavum esse necesse est. Sic enim contingit, ut cùm aër motus nondum possit cessare, redeat, quidem lineâ rectâ contrà quàm fit, si in rectum parietem aer sonum deferens impingat, quia tum diffundit se quaquovorsum. Nempe in loco concavo non invenit à lateribus exitum: eoque constringitur usque dum ad os loci concavi pertingat: hinc se iterum diffundit, idque sic ut recta redeat pars soni: unde & ab iis, qui ex adverso loci concavi consistunt magis exauditur, quam qui à lateribus sunt. Concava autem loca sunt, montes, & rupes; sylvæ, & antra: ripæ item, ac litora. Quorum singula ex antiquis potissimum adstruemus. Agmen ducat Plutarchus in Marii vita: ubi cur ejulatus Ambronum horribilis adeo ac belluinus visus sit, non modo à tempore caussam petit, hoc est à nocte, qua silent voces hominumq; canumque; sed etiam à loco, partim nempe à convallibus, partim à fluminis alveis: quæ duo sonum duplicabant. Verba ejus sunt: Ὀδυρμὸς ἦν διὰ νυκτὸς, οὐ κλαυθμοῖς, οὐδὲ στεναγμοῖς, ἀνθρώπων ἐοικώς· ἀλλὰ θηρομιγής τις ὠρυγὴ καὶ βρύχημα μεμιγμένον ἀπειλαῖς, καὶ θρήνοις, ἀναπεμπόμενον ἐκ πλήθους τοσούτου, τά τε πέριξ ὄρη καὶ τὰ κοῖλα τοῦ ποταμοῦ περιεφώνει. *Ejulatus erat per noctem, non ploratui, vel gemitibus humanis similis, sed quasi belluinus rugitus ac fremitus minis, & lamentis commixtus: redditus ex tanta hominum multitudine: unde circumjecti montes, & cava fluminis resonarent.* De montium satis aperta est ratio ex illis Plinii verbis lib. II. Nat. Hist. cap. XLV: *Montium verò flexus, crebrique vertices, & complexi subito anfractu innumerosa juga, concavi vallium sinus, scindunt, inæqualiter inde resultantem aëra, quæ caussa etiam voces multis in locis reciprocas facit.* Hinc Seneca Troade:

——— *Habitansque cavis*
Montibus Echo.

De fluminibus item est à loci concavitate: unde, ut vidimus, Plutarchus ait, τὰ κοῖλα τοῦ ποταμοῦ *cava fluminis.* Nimirum aqua est depressior terrâ, fluminaque non rectà feruntur, sed fere per anfractus. Atq; in istis anfractibus fit echo. Unde B. Ambrosius VI Hexaem. cap. IX: *Siquidem velut in concavis montium vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum, vox auditur dulcior, & responsa suavia referens echo, resultat.* Accedit, quod in fluviis subinde occurrant rupes ac saxa concava. Sic rupes est ad Hydaspim, qua se magnopere flectit: ut Arrianus ait in V de Exped. Alex(1) Et in Acesine amne, ut idem postea (2) tradit, sunt magnæ & asperæ cautes; quibus illisæ ac repercussæ undæ magnos concitant vortices. Hujusmodi in locis echo audiri quid mirum? Quod idem in litoribus locum habet. Unde Naso Epist. XI

1) *pag.* 108. *edit. H st.*
2) *pag.* 115.

Interea toto clamanti litore Thesen,
Reddebant nomen concava saxa tuum.

Ubi

Ubi cum litore videmus jungi saxa: uti cum monte eadem jungit Pausanias in Attic.I. Narrat enim ut Persæ post populatum agrum Megarensem se Thebas receperint ad ducem suum Mardonium: cùm verò de nocte iter facere cœpissent Luna splendente, cœlumque postea nubibus obduceretur, ob tenebras τῆς ὁδοῦ σφᾶς ἁμαρτάνοντας ἐς τὴν ὀρεινὴν τραπέσθαι τῆς χώρας, *à via sua aberrantes ad montanam regionis partem deflexisse.* Addit, hìc deceptos tenebris, putasse se ex adverso conspicere agmen Græcorum: eoque tela undique librâsse: ad horum verò ictus τὴν πλησίον πέτραν *propinquam rupem* gemitus imaginem edidisse; eo magis creditum esse homines, quos impeterent: propterea nec ante finem fecisse jaculandi, quàm omnes profudissent sagittas, ubi verò diluxerat, Megarenses conspectis Persis, iisque inermibus impetu facto magnam eorum partem trucidasse: posteaque signum dedicasse Ἀρτέμιδος Σωτείρας. *Dianæ Sospitæ*: nempe quod ea nocte lumen suum negasset Persis. Nempe anfractus vel concavitas rupis in caussa fuit, cur sit resonaret. Quomodo & Ovidius, ut ante vidimus, non ἁπλῶς *saxa*, sed *concava saxa* ait nomen Thesei reddidisse. Similiter Maro loco antè citato Georg. IV.

——— *aut ubi concava pulsu*
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

Junianus quoq; Justinus Philippicæ ex Trogo Historiæ lib. XXIV rupi montis Parnassi, in qua exstructum est templum, Apollinis Delphici, antractum tribuit, à quo sonus redderetur. *In hoc*, inquit, *rupis anfractu.* Et Paulo ante dixerat. Formam habere theatri, quæ est circuli dimidii. Ipsum audiamus: lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem & hominum clamor, & siquando accedit tubarum sonus, personantibus & respondentibus inter se rupibus multiplex audiri, ampliorq; quam editur, resonare solet. Quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei, & admirationem stupentibus plerumque adfert.* Hujusmodi rupes etiam signare arbitror Appulejum in V de Asino aureo; ubi de sororibus Psyches postquam venêre eo loci, ubi Psyche fuerat deserta, *deflebant*, inquit, *oculos, & plangebant ubera; quoad crebris earum ejulatibus saxa cautesque parilem sonum resultarent.* Item è poëtis Lucretium, cùm in IV ait:

——— *Quo pacto per loca sola,*
Saxa pareis formas verborum ex ordine reddant.

Item Ausonium epist. XXV. Sed hic etiam jungit tum saxa, & scopulos, tum nemora, antra, ac rivos. Sic enim canit:

Respondent & saxa homini; percussus ab antris
Sermo redit; redit & nemorum vocalis origo.
Litorei clamant scopuli, dant murmura rivi.

Etiam Sylvas, antra, rivos, scopulos, & universè, saxa seu rupes complexus Claudianus de IV Honorii consulatu;

Tunc

Tunc Sylva, tunc antra loqui, tunc vivere fontes,
Tunc ſacer horror aquis, adytisque effunditur Echo
Clarior, & docta ſpirant præſagia rupes.

De Sylvis eſt hoc Maronis Ecl. x:

—— *Reſpondent omnia Sylvæ.*

Ac III Georg.

Et vox aſſenſum nemorum ingeminata remugit.

Hic quoque ratio peti debet exinde, quod concava ſint nemora. Unde ſic Polinæus lib. I. Strategematum, ubi de Pane diſſerit: Οἱ μὲν ἠλάλαξαν· ἀντήχησαν δὲ αἱ πέτραι, καὶ τὸ κοῖλον τῆς νάπης ἦχον πολλῷ μείζονα δυνάμεως τοῖς πολεμίοις ἐνεποίησεν. *Ac hi quidem clamorem bellicum ſuſtulerunt: reſonnere autem petra, & cavitas ſaltus longè majorem reddebat ſonitum, quam editus eſſet à militibus.*

Videmus hic duas cauſſas terroris incuſſi concurrere: unam à petris, ſive montibus: alteram à ſylvis. Quas ſæpius jungi videas ab hiſtoricis. Livius lib. XXI: *Equi maximè infeſtum agmen faciebant: qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſaque valles augebant, territi trepidabant.* Curtius lib. III: *Jam in conſpectu, ſed extra teli jactum utraque acies erat, cùm priores Perſæ inconditum & trucem ſuſtulere clamorem. Redditur & à Macedonibus major. Exercitus impar numero, ſed jugis montium, vaſtisq; ſaltibus repercuſſus. Quippe ſemper circumjecta nemora, petræque, quantamcumque accepere vocem, multiplicato ſono referunt.* Tacitus Annal. I: *Nox per diverſa inquies, cum barbari feſtis epulis læto cantu, aut truci ſono, ſubjecta vallium, ac reſultantis ſaltus complerent.* Atque ex his, quæ diximus, etiam cognoſcere eſt, cur ut mox exemplis planius fiet, etiam porticus reſonent, & opera alia concamerata; Cùm verò è concavis locis reddatur ſonus, in concluſis non fit idem, quia non datur exitus aëri moto, ſonumque deferenti, unde cum aëre conturbatur, qui recta linea deferri debuit. Cur tamen ſolum audiantur extrema (ῥήματος οὐρὰν vocat Evodus in IV Ανθολογίας (1) non

1) cap. 10.

meliorem adduxeris rationem, quàm quòd aër prius dictorum, ſonum referens in redeundo conturbetur ab aere conſequente: hic verò non item confundatur ab alio. Aſt quoties ſæpiùs idem repetitur, primi ſoni valentiores ſunt ſequentibus, quia aer motus morâ fit imbecillior. Quatuor autem ſunt virtutes Echûs. Prima eſt ſi ſit velox. Pro ratione autem concavitatis aut velox eſt, aut tarda. Altera eſt, ſi clara. Ad quod multum confert aeris, & loci ſiccitas. Difficilius enim ſonus defertur aere humido ac craſſo, quam liquido & tenui. Imò quod in imagine viſui repræſentanda præſtat ſpeculi nitor; id in ſoni repercuſſione ſiccitas aëris. Loci enim ſiccitatem conferre indicat, quod prope templorum rudera clarius echo reſonet: ut ait Cardanus lib. XVIII de Subtilitatibus. Tertia laus eſt ſi ſemel dicta ſæpe referat. Eo

autem

autem sæpius resonat, quo sæpius aër motus reperit loca concava in quæ impingat, ac mox resultet. Quod vero post echo subinde auditur murmur, hoc inde est, quod vox repercussa quomodocumque allisa qualem qualem sonum gignat. Quarta commendatio est, quod non duas tresve, syllabas repetat: sed denas etiam imo totum versum heroïcum. Quo autem Echo velocior est, eo & plura repetit. Quare à prima laude etiam hæc quarta dependet. De tertia quartaque laude, operæ fuerit exempla aliquot referre. *Hæc* enim sunt quæ præcipuè admirationem cient.

Non semel duntaxat, vel iterum, sed ter etiam resonare indicat Pausanias in secundo Corinthiacorum: ubi narrat ad dexteram templi quod Deæ Chtoniæ dicitur, est porticus Echûs vocata, *φθεγξαμένῳ ἀνδρὶ τὰ ὀλίγιστα ἐς τρὶς ἀντιβοῆσαι πέφυκας· hominì vocem edenti minimum ter resonare idonea*. Imò in Ægyptiis Pyramidibus vox una quater vel quinquies resultat: ut Plutarchus ait lib. III. de Placitis Philosophorum, cap. XX. Quid? quod & septies, vel octies resonant. Testis Lucretius lib. IV:

Sex etiam septem loca vidi reddere voces
Unam cùm jaceres.

Fit illud in Elidis porticu illa, quæ à variis parietum picturis Ποικίλη, hoc est, Varia dicebatur. Quippe de ea sic Pausanias in priori Eliacorum libro: Βοήσαντι ἀνδρὶ ἑπτάκις ἀπὸ τῆς ἠχοῦς ἡ φωνὴ ἐπὶ τάδε, καὶ ἐπὶ πλέον ἔτι ἀποδίδοται· *aliquo inclamante, imago vocis septies vel etiam sæpius redditur*. Idem tradit Plutarchus περὶ ἀδολεσχίας. Et ante hos Plinius lib. XXXVI, cap. XV. *Olympia, arte mirabili modo, in porticu, quam ob id ἑπτάφωνον appellant, septies eadem vox redditur*. Hoc ab arte esse ait Plinius. Exemplum aliud ante adduxerat, his verbis: *In urbe Cyzici juxta portam, quæ Thracia vocatur, turres VII. acceptas voces numerosiore repercussu multiplicant*. Atque addit: *Et hoc quidem natura locorum evenit, & plerumque convallium, ibi casu accidit*, Ubi mirum dicere id casu evenire, cùm sine dubio pro septem turribus septies resultet. Nam ad turres etiam ac ædificia vocem reflecti, non semel ipse observavi. A natura igitur loco est illud: non qualis natura erat, sed qualis humana opera evasit. Quamquam & casui tribuere possis, quatenus consideras non hoc architectum sibi proposuisse, ut echo fieret: sed ita evenisse præter opinionem, eoque nihil de hoc cogitante. Voluntas igitur architecti per sequidem caussa erat structuræ istiusmodi: Sed echûs non nisi per accidens caussa fuit: cujusmodi caussa dicitur fortuna sive casus: ut alibi ostensum.

Alia etiam echûs multiplicis exempla adtexam. Sane & in Batavia nostra prope Geervlietam vox eadem septies octiesve resultat. Imò Franciscus Scottus in Itinerario Italiæ refert experimento se comperisse in via

Appia prope *Capo di Boi*, referente se versum poëtæ octies articulatè, sæpius etiam confusè repetitum. Atque alii quoque hoc de se narrant, qui periculum fecerant in versu isto Maroniano:

Arma virumque cano Trojæ qui primus ab oris.

In his Ernestus Brinckius, consul Hardervicenæ civitatis amplissimus, eruditioneque & virtute, præstantissimus.

Quemadmodum verò hic ex structuræ modo enata est echo; ita & desinente structurâ denascitur echo. Ut extra Lutetiam Parisiorum factum in valle Charentonia: olim, ut varii ex Gallicis scriptoribus testantur, hac diva inclyta. Sed desiit ea, post Carmelitarum ibi cœnobium exstructum.

r) loci septena echus. Aliud etiam ἑπταφώνκ ἠχȣ̃ς, (r) & idem ex turrium positu, memorat Georginus Codinus in selectis ex Chronico de rebus Constantinopoleos: Ὁ μὲν Βύζας κατὰ τὴν ἄκραν τῆς Βοσπορείας ἁλὸς διέγραψε πόλιν. Ποσειδῶνος δὲ καὶ Ἀπόλλωνος, ὥς φασι, συνεργούντων, ἀνῳκοδόμει τὰ τείχη, λόγου τε παντὸς κρείττονα μηχανώμενος· τοὺς γὰρ ἐν αὐτῇ πύργους ἑπτὰ ὄντας ἀντιφθέγγεσθαί τε καὶ διηχεῖν ἀλλήλοις συνήρμοζεν· εἴ ποτε γὰρ σάλπιγξ, ἢ φωνή τις ἑτέρα τοῖς πύργοις ἐπεφοίτα, ἕτερος ἐξ ἑτέρου τὸ ἦχον ἐπεφοίτα, καὶ τῷ πρὸς τὸ πέρας κειμένῳ παρέπεμπον. *Byzas in extremitate maris Bosporii urbem descripsit, & Neptuno Apollineque, ut ajunt, juvantibus, melius quam dixerit quisquam, mœnia instauravit. Quippe septem in ea turres sic coaptavit, ut loqui inter se, & respondere viderentur. Si enim tuba aliusve sonitus turres percusserit, una alteri sonum transmittit, donec ad extremam pertigerit.* Ubi quod à Byzante id artificium esse censet, parum verisimile. Equidem à Constantino M. potius, vel juniori aliquo esse existimo. Alioquin Plinius, vel vetustiorum talis, rem adeo dignam memoratu retulisset. Conimbricenses ad Arist. lib. II. de Anima, cap. VIII. quæst. II. meminere echûs Patavinæ decies interdum reciprocantis. Cardanus in duodevigesimo de Subtilitate, cui, ut aliis aliud, de mirabilibus nomen dedit, refert Ticini, quæ *Pavia* nunc, *in Basilica magna (vocant Salam kali) quæ juxta arcem civitatis, ex ostio toties remitti voces, ut numerare nequeas: quandoque decimam-tertiam vocem exaudiri.* Imò postea subdit: *Accepi, ab astantibus olim ante ostium fornicem porticus è regione positam fuisse, cujus etiam magna pars superest: multoque melius solitas reddi voces stantibus extra ostium sub fornice, locupletiusque ac majore fœnore: ut quæ tricies quandoque resonarent.*

Hactenus naturam echûs consideravimus: in qua tot admiranda se offerunt, per quæ Deus voluit, ut adscenderemus ad Naturæ auctorem. Nunc videbimus, quomodo gentiles, poëtæ imprimis, quos vulgus sequebatur, statuerint echo (ut Lucianus ait dialogo περὶ οἴκου (z)) *z) De domo.* παρθένον τινὰ εἶναι τὴν ἀμειβομένην τοὺς ᾄδοντας ἢ βοῶντας, ἐν μέσοις τοῖς κρημνοῖς κατοικοῦσαν, καὶ λαλοῦσαν ἐκ τῶν πετρῶν ἔνδοθεν. *Virginem quandam esse, quæ canentibus vel clamanti-*

mantibus hoc modo reſpondeat, in mediis alicubi præcipitiis habitantem ac loquentem intus de rupibus. Filia Cephiſi amnis ex Liriope nympha dicitur Ovidio III. Met. Nempe quia in amnium ripis vox reſultare ſolet, ut antea oſtenſum. Aliis Junonis filia vocatur h. e. aëris; quomodo & apud Auſonium ipſa undecimo ait epigrammate *Aëris, & linguæ ſum filia.* Nimirum quia vox fit lingua percutiente aëra. Etiam *ignotam oculis* Deam nuncupat, quia ſonus non videtur, ſed auditur. Panos deliciæ creditur. Ac quia Pan eſt Univerſitas, & præcipuè æther, eo Pythagorici per Echo non ἁπλῶς ſonum reflexum intellexere, ſed cæleſtium orbium ἁρμονίαν: ut Macrobius ait lib. I. Saturn. cap. XXI. Sed longè hoc arceſſitum. Simplicius, veriuſque, cùm Echo Panos amor creditur, Deus ille conſideratur non ut eſt Univerſitas; juxta theologiam naturalem; ſed ut ſecundum civilem erat Deus Sylvarum, montium & convallium, ubi jocoſa illa imago imprimis regnat Fingunt autē poëtæ potiſſimum reſponſare echo mœrentibus ac plangentibus. Nempe quia iſti loca quærunt ſola ac deſerta: uti ſunt montes ac nemora, in quibus echo imprimis exauditur, ut antea diximus.

Etiam, ſi echo audiretur, augurium inde captabant. Quam rationem ut cæteros augurandi modos, Chriſtiani jure improbant. Hinc in Vita S. Eligii, Noviodunenſis Epiſcopi legas: *Nullus, ſive exiens ſive egrediens domo, obſervet, quid ſibi occurrat, vel num quæ vox reciproca, ſeu echo audiatur, aut quid aves garriant, vel quid ſit, quod portat ei factus obviam.* Aloyſ. Novarin. lib. 9 Sacropreſ. c. 13.

Quomodo olim, ut poëtæ ajunt, virgo fuerit, ac Narciſſum ādamarit, cumque eo potiri non poſſet, in vocem ſit commutata, fusè & eleganter narrat Ovid. III. Met. Extrema ſolùm apponam. Cætera, qui volet, ex fonte petat.

Sed tamen hæret amor, creſcitque dolore repulſæ,
Et tenuant vigiles corpus miſerabile curæ,
Adducitque cutem macies, & in aëra ſuccus
Corporis omnis abit; vox tantum, atque oſſa ſuperſunt
Vox manet: oſſa ferunt lapidis traxiſſe figuram.
Inde latet ſylvis, nulloque in monte videtur;
Omnibus auditur: ſonus eſt, qui vivit in illa.

Cum fingitur Echo Narciſſum amare, ſignificari puto vanos vana diligere ac conſectari. Nam quid echo, niſi ſonus inanis? quid Narciſſus, niſi fabuloſus puer, vana ſibi formâ placens, ſapientiæ vacuus. Itaque & ſic dictus à flore βαρυόδμου *gravis odoris*: qui νάρκην ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις, (ſic apud Clementem Alex. (2) legi debet (3) h. e. *torporem nervis inducit.* Quid autem præclari à torpido exſpectes? 2) lib. 2. Pædag. 3) male vulgo ναρκῶν.

Pan, h. e. rerum univerſitas, amat Echo: quia rerum natura ubique terrarum gaudet hac imagine jocoſa; ut vocat Horatius. (4) Et quam omnes, pueri imprimis & virgines, hac ſoni repeditione capi ſolent! Eaque res fecit, 4) L. 1. od. 12.

ut poëtæ etiam, qui delectare volunt, carmen pangerent, ubi colloquium foret, & alter prioris extrema repeteret. Primus, eorum, qui extant, exemplum Aristophanes reliquit in Θεσμοφοριαζούσαις.

In Anthologia etiam lib. IV. exempla *Gauradæ* habes istiusmodi, ubi Pan introducitur loquens:

Ἀχὼ φίλα μοι συγκαταίνεσόν τι. τί;
Ἐρῶ Κορίσκας, ἃ δέ μ' οὐ φιλεῖ. φιλεῖ.
Πρᾶξαι δ' ὁ καιρὸς καιρὸν οὐ φέρει. φέρει.
Τὺ ταίνυν αὐτᾷ λέξον ὡς ἐρῶ. ἐρῶ.
Καὶ πίστιν αὐτᾷ κερμάτων τὺ δός. τὺ δός.
Ἀχὼ, τί λοιπὸν ἢ πόθω τυχεῖν. τυχεῖν.

Quæ sic reddidit *Hugo* Grotius;

Echo docebis mene qua volo? volo.
Amare me, sed non amari fama. ama.
Fruine tempus ut queam dabit? dabit.
Fer verba amoris signa quem feram. feram.
Fidem sed auri te rogo duis. duis.
Echo quid ultra restat? an frui? frui.

Mirum verò Pythagoram etiam cultum Echûs adprobasse. Id enim comprobari videtur symbolo ejus, quod apud Jamblichum habes in secundo commentariorum Pythagoricorum, symbolo VIII. Est verò istiusmodi: ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει. Quod Marsilius Ficinius in Pythagoræ Symbolis cum variis Platonicorum opusculis typis Aldi editis (1) sic expressit: (2) *Flantibus ventis Echo adora.* Lilius Gyraldus in symbolis Pytagoræ ad Io. Thomam Mirandulam hoc pacto: *Adoranda est Echo cum flant venti.* Recentior tamen Jamblichi interpres Joan. Arcerius maluit: (3) *Ventis spirantibus sonum adora.* Malim ego Lilio, & Gyraldo adsentire. Nam Jamblichus ait duo hoc significari. Prius est δεῖν τῶν θείων οὐσιῶν καὶ δυνάμεων τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾶν: *debere quosvis amare divinarum naturarum & potentiarum similitudinem.* Alterum est, ὅταν ἐνηχῶσι τὸν σύμφωνον πρὸς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν λόγον, μετὰ μεγάλης σπουδῆς τιμᾶν τε καὶ σέβειν: *ubi sermonem protulerint consonum operibus divinis, Deos ipsos magno esse studio honorandos & colendos.* Atqui non quivis sonus, similitudinem habet: nec consonum illud est in quolibet sono; sed in resultante illo, quem echo dicimus: unde & *imago* nuncupatur. Virgil. IV. Georg.

——*Vocisque offensa resultat imago.*

Horatius lib. I, od. XII:

——*Cujus recinet jocosa*
Nomen imago.

1) an. 1516.
2) fol. 86. a.
3) pag. 140.

Eo au-

Eo autem Maro ait offensam resultare, quia sonus ille fit ex collisione & repulsu lævis loci: ut antea diximus. Nec poëtis modò habita est Diva; sed etiam secundùm civilem theologiam; si credimus Philostrato: qui lib. II. imaginum ait cultam Dodonæ.

CAPUT VIII.

De Mnemosyne. Item Somno ejusque filiis Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso. Deque consuetudine somnia tristia Soli mane narrandi.

AD sensus etiam pertinet tactus Venereus, quem aliqui perperam sextum vocarunt sensum, ut alibi dictum. Sed quia Venus non animantium modò, sed plantarum etiam generationi præest (unde ut Priapus, sic Venus etiam hortis præfecta fuit) malui de ea agere in iis, quæ homini conveniunt, quatenus vivit. Interim hujus loci fuerit, quatenus attendimus sexus utriusque misturam. Scio, plantis quoque sexum adscribi à Plinio, atque aliis. Verùm improprium, & tralatitium eum esse sermonem, diximus libro quincto. Quod si attendamus non quamvis sexus misturam, cujusmodi etiam in vulgivaga Venere: sed misturam legitimam, qualis in connubio est: jam pertinet ad socialem hominis vitam: de cujus numinibus suo loco dicetur.

In sensibus internis est Memoria, ac Græcis Μνημοσύνη vocatur. Hæc mater est Sophiæ, juxta illud Afranii in Togata, cui nomen Selæ dedit: (1)

Usus me genuit, mater peperit Memoria:
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

1) *Apud A. gellium l. 13, cap. 8.*

Quanquam hic non videtur pro numine accipi. Quod fit, cum Mnemosyne dicitur Musarum mater: ut apud Antipatrum carmine de morte Orphei, quem, ut ait luxere:

—— Σύγατρες
Μνημοσύνης, μήτηρ δ' ἔξοχα Καλλιόπη.
—— *Gnatæ*
Mnemosynæ, ante alias Calliope genitrix.

Nec Memoria solum pro Dea habita, sed etiam Oblivio.

A sensibus venio ad sensus affectiones: quales sunt vigilia, & somnus: quorum uterque non tam involuntarius, quam non voluntarius. Est vero non voluntariū medium inter voluntarium, & involuntariū: qua de re Aristoteles lib. de Animalium motu, cap. ult. Vigilia est sensus in actu, ut ait Averroës lib. de Somno: sive expansio quædam animæ ad opera sensuum exteriora; ut est apud Albertum M. in librum II. de Anima, cap. II. Quanta ejus bona sint, docet, inter alios Oribasius Collectaneorum Medicorum lib. VI, cap. VI. Nec tamen recordor, Vigiliam ab ullo in Deorum numerum referri. At

contrà factum in Somno: qui στέρησις τῆς ἐγρηγόρσεως, *privatio vigiliæ*: ut Aristoteles ait libro περὶ ὕπνου. Eum hymno suo Orpheus celebrat. Etiam apud Ovidium legimus lib. III. Fastor. ut Numa Rex in Somno didicisset, Tellurem esse placandam, ovem unam Fauno, alteram mactasse Somno. Præterea unà cum Amore Deum esse sine corpore, ait Appulejus de Deo Socratis. Nec obscurum est, cur Somnum potius in Deos retulerint, quam Vigiliam. Nam vigilia, propter motum continuum, attenuat spiritum, & calorem ejus adauget. Hoc ne immodicè fiat, opus planè est somno. Sic enim & motu abstinetur, & spiritus refrigeratur. Corpus quidem roboratur motu & exercitio: sed moderato. Multus autem spiritum defatigat, imò & depascit. In somno id non fit: unde finxere Epimenidem Cretensem, sive L VII. annis, ut est apud Plinium: sive XL, ut Pausanias ait, in antro obdormiisse, nullius indigum cibi. Glires etiam, & vespertiliones: adhæc apes, & muscæ, & alia quædam insecta, absque cibo totam dormiunt hiemem. Præterea vigiliâ durissimi etiam labores exantlantur, atque omnes calamitates, pericula omnia, revocantur ad animum. Itaque majori vitæ parte miseri sumus. Nam solùm quarta circiter vitæ pars divinitus est concessa Somno. Etsi & hic quædam obtingant naturæ miracula: ut de Mæcenatis insomnia notum. Contra in somno cessant labor, curæ, dolor omnis. Ut non immeritò apud Senecam in Hercule Furente chorus Thebanorum dicat:

—— Tuque ô domitor
Somne laborum, requies animi,
Pars humanæ melior vitæ.

1) Met. Itaque & *placidissimus Deorum* vocatur Ovidio, (1) & Papinio. Atque ex his etiam liquet, cur Somnus Musarum sit habitus amicus: unde & Trœzenii super ara Ardali Musis & Somno sacra faciebant: ut auctor est Pausanias in Corinthiacis, postquam dixerat de Musarum cella apud Trœcenios exstructa ab Ardalo Vulcani, à quo Musæ Ardalides dicuntur deque Pittheo, qui in ea cella dicendi artem docuit. Sic enim scribit: Ἐπὶ δὲ αὐτῷ (βωμῷ) μούσαις, καὶ Ὕπνῳ θύουσι, λέγοντες τὸν Ὕπνον θεῶν μάλιστα εἶναι φίλον ταῖς μούσαις. *Ad eam aram Musis, & Somno sacrificant, dicentes, Somnum omnium Deorum maxime esse amicum Musis.*

Ovidius XI. Met. fab. X. Somno natos tribuit P. Morphea, Icelon, sive Phobetora, & Phantason: quorum primus in somno repræsentat homines, eorumque gestus ac sermones: alter mutas animantes: tertius inanima. Audiamus Sulmonensem vatem lib. XI. Met. fab. XII:

At pater è populo natorum mille suorum
Excitat artificem, simulatoremque figuræ
Morphea, non illo jussos sollertior alter

E xpri-

Exprimit incessus, vultumque, sonumque loquendi.
Adjicit & vestes consuetissima quaque
Verba: sed hic solos homines imitatur: at alter
Fit fera, fit volucris, fit longo corpore serpens.
Hunc Icelon superi, mortale Phobetora vulgus
Nominat. Est etiam diversa tertius artis
Phantasos: ille in humum, saxumque, undamque, trabemque,
Quaque vacant animâ fallaciter omnia transit,
Regibus hi, ducibusque suos ostendere vultus
Nocte solent: populos alii, plebemque pererrant.

Nempe ut aliæ sunt cogitationes virorum principium, quàm plebis: ita & somnia sunt diversa *Ideo* (ut Macrobius ait lib. I. in Somnium Scipionis, cap. III.) *cùm in concilio Gracorum Agamemnon somnium, quod de instruendo pralio viderat, publicaret. Nestor, qui non minùs ipse prudentia, quàm omnis juventa viribus juvit exercitum, concilians fidem relatis, De statu, inquit, publico credendum regio somnio: quod si alter vidisset, repudiaremus, ut futile.* Ibidem etiam quid de cornea, eburneaque Somniorum porta senserit Porphyrius, exponit: quàm varia item somniorum sint genera, secundùm poëtas. De quo & fusè dictum nobis lib. III. cap. XXXV. Quare nunc illud solum dicam: moris fuisse apud veteres, ut somnia gravia tristiaque, expergefacti, narrarent Soli. Unde Sophocles in Elect.

Ἡνίχ᾽ Ἡλίῳ δείκνυσι τοὔναρ.
Cùm Soli narravit Somnium.

Ubi sic Scholiastes: Ἔθος καθ᾽ ὕπνους ὄναρ δεινὸν θεάσαιντο, ἅμα πρωὶ πρὸς τὸν Ἥλιον λέγειν, ἵνα ἐπειδὴ ἐναντίος οὗτός ἐστι τῇ νυκτὶ, ἀποτρέπειν ἐργάσηται τοῦτο. *Mos erat, si de nocte grave somnium obtigisset, illud mane mox Soli narrare, ut is qui contrarius esset nocti, somnium illud averruncaret.* Aloys. Nov. L. 8. c. 28. p. 238.

Imò & Noctem ipsam, & magis somnia, polluere homines credebant. De Nocte arguit Pers. sat. II. 15.

Hac sanctè ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas. Casaub. vide.

Imprimis verò id putabant, si somniassent: ut indicat hoc Aristophanis in Ranis: (1) 1) fol 18.

Ἀλλά μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,
Κάλπισί τ᾽ ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,
Θέρμετε δ᾽ ὕδωρ,
Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω.
Ferte facem celeres famula mihi:
Situla aquam è liquido date flumine:

Calfacite undas.
Hæc ut somnia fontibus abluam.

1) pag. 42 Etiam apud Eunapium legas ista de Ædesio (1) expergefacto à somnio:

Τὸν παῖδα καλεῖ, τὴν ὄψιν, καὶ τὸ πρόσωπον ἀποσμῆσαι τῷ ὕδατι βουλόμενος.
Puerum vocat, volens oculos & faciem aqua abluere.

CAPUT IX.

De adfectibus appetitus tam naturalis, ut sunt Fames, & Sitis: quam concupiscentis: ut sunt tum Amor, & Cupido, Veneris adsecla; tum Gaudium, tum etiam Dolor ad quem pertinent Νέμεσις, & Invidia.

HAbemus de Deorum illis, qui præsunt rebus ad sensum pertinentibus. Deinceps transeamus ad appetitum, qui duplex est, naturalis & animalis. Ad naturalem pertinent fames, & sitis. Interim & animalis affectus in iis concurrit: ut vidimus lib. III. cap. XXXVI. Hic verò iis locus est, quatenus à Poëtis in Diis sed inferis, reponuntur. Ut *malesuada Fames* VI. Æn. Ad appetitum verò prorsus animalem affectus referuntur. Oriuntur hi ex judicio phantasiæ, quo judicat, quid amplectendum sit, quid fugiendum. Ac affectus quidem dicuntur propriè, & ratione formæ. Aliter verò πάθη sive, passiones vocantur, quia δίωξις, καὶ φυγὴ (2) quam ab opinione sive judicio phantasiæ proficisci ajebam, movet facultatem appetitivam. Moveri autem est pati.

2) persecutio, ac fuga.

Πάθη verò in Deorum numero fuisse, vel saltem numina quædam finxisse, quæ sub his vocabulis venerarentur, clarè tradit Gregorius Nazianzenus orat. secunda de Theologia: (3) Οἱ ἐμπαθέστεροι δὲ αὐτῶν, καὶ τὰ πάθη θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐτίμησαν. *Qui maxime ex iis viverent secundum affectus, hi affectus etiam pro Diis habuere, aut certè sub Deorum nomine coluerunt.* Ubi videmus, quàm circumspectè restringat, quod priùs dictum erat ἁπλῶς. Nimirum nomina si attendas, affectus sunt humani: sed Theologis gentilibus, qui longè sapiebant supra imperitum vulgus, erant naturæ virtutes, unde promanant affectus. Quos iccirco distinxere à natura determinata, atque, ut loquuntur, specificata, ad actus exercendos secundum ea, quæ obversantur.

3) sive orat. 34.

Affectuũ alii sunt in facultate ἐπιθυμητικῇ, sive concupiscente; alii in θυμητικῇ, sive irascente. Illi prioris generis vel circa bonum versantur; ut amor, cupido, & gaudium: vel circa malum, ut dolor.

Amor, & cupido, differunt, quòd priùs amamus, quam cupiamus. Imò sæpe quis amat, quam non cupit: ut si qua formosa sit, & proba: sed paupertate pressa. Itaque distinguit Hesiodus in Theogonia, cùm Veneri jungit Amorem comitem, & assedam Cupidinem:

Τῇ δ' Ἔρος ὡμάρτησε, καὶ Ἵμερος ἕσπετο καλός.

Hanc comitatus Amor, pulcherque Cupido secutus.

Ubi videmus, priori loco poni Amorem, sequi Cupidinem: nempe ob caussam quam dicebamus. Nec Cupido solum assecla, sed & Iocus: unde de eadem Venere ita Horatius: (1) 1) lib. 1. od. 2

Sive tu mavis Erycina ridens,
Quàm Iocus circumvolat, & Cupido.

Et si verò aliud sit Amor, aliud Cupido: promiscuè tamen Pharetratus ille Veneris filius nunc Amor dicitur, nunc Cupido. Nempe quia non facile divellantur, uni numini affectus utriusque effectum tribuere maluerunt.

Platonici ut duas Veneres, sic geminum statuêre Cupidinem; unum cœlestem, qui rerum divinarum amores inspiraret: alterum terrestrem, à quo amores vulgares, ut feminarum, interdum etiam turpiores. Verùm Poëtarum, pictorumque cupido, quique in templis ipsis solet cum matre collocari, non alius est, quàm ille, qui mixturam corporis exposcit. De Amore sic vetus Tragicus apud Augustinum lib. xx, contra Faustum, cap. ix:

Deum esse Amorem turpis & vitio furens
Finxit libido.

Ingenua sanè hominis gentilis confessio. Sunt verò Amores sive Cupidines multi; ut constat ex Propertio lib. ii Eleg. xxix, Papinio, Claudiano in nuptiis Honorii & Mariæ. Appulejus quoque plures describit in x. Philostratus verò innumerabiles. Nempe & multi, ut Phurnutus & Alexander sive Aphrodisæus, sive Trallianus (2) judicant, quia variè homines affecti, alii hujus, alii alterius amore ducũtur. Sed duo imprimis Cupidines celebrãtur; unde Naso: 2) in problematis.

——— *Geminorum mater Amorum.*

Horum unus Ἔρως, alter Ἀντέρως dicitur. In nummo gentis Iuliæ, videas utrumque currum trahere Veneris Genitricis. Utrumque etiam carmine magico è thermis Gadarenis in Syria dum lavaret evocasse dicitur Iamblichus: ut narrat Eunapius. Meminit & Anterotis Tullius in iii de Nat. Deorum: ubi natus dicitur è tertia Venere Iovis & Diones filia. Qua occasione & caussa eum pepererit, festivissimo apologo narravit Porphyrius, quem verbis ipsius refert Cælius Calcagninus dissertatione, quæ Anteros inscribitur. Breviterque eundem Lilius Gyraldus recenset Syntagmate de Diis xiii. Significat verò Ἀντέρως mutuum amorem: ut Suidas indicat. Qui exemplum proponit Charitonis & Melanippi: de quo item Ælianus lib. xi. Var. Histor. cap. 7. & Athenæus lib: xiii. Addit item ut Apollonius Alexandrinus, grammaticus, non Herodiani pater, qui sub Commodo vixit, sed alter eo antiquior, qui sub Claudio imperatore claruit, ac Apionis grammatici, contra quem Fl. Josephus scripsit, auditor fuit, Ἀντέρως sit nominatus, quia amantes redamaret. Verùm non sic semper id nomen sumitur. Neque enim eo referre possumus, quod Pausanias in posteriori Eliacorum refert de cælatura

Ἔρως (1) & Ἀντέρωτος: (2) quorum ille palmæ termitem manu teneret, hic eum manibus extorquere conaretur. Nisi forte termes ille symbolum sit amoris; ut de hoc ipso inter amantem & redamantem sit certamen. Sed nihil apertius illo Maronis IV Æn.

1) Amoris. 2) Amoris reciproci.

——— *Si quod non æquo fœdere amantes*
Curæ numen habet. ———

Ubi non video, quod numen signet, nisi Ἀντέρωτα: ut is præpositus dicatur amantibus nec redamatis. Audiamus, quæ ad eum locum Servius annotavit: *Nam & amatoribus praeesse dicuntur, Eros, Anteros, Lyseros,* (rescribe, *Dyseros) nonnulli Nemesin significari putant: nonnulli Anterota. Invocabat contrarium Cupidini, qui amores resolvit: aut certè cui cura est iniquus amor: scilicet, ut implicet non amantem. Hic etiam Athenis coli dicitur.* De Athenis quod dicitur, Pausanias firmat in Atticis; ubi narrat, ut Athenis ara sit Ἀντέρωτος dedicata, quia Timagoras, ut morem gereret Meleti Atheniensi quem perditè amabat, de rupe se dejecerit. Dixeris hanc aram Atticam dedicatam, ut mutuus amor posceretur: eoque Servium errare, cum Ἀντέρωτα ait Cupidini contrariũ, resolvereq; amorem non redamantium. Sane Servium hoc nomine reprehendunt Cælius Calcagninus, (3) & Æneas Vicus Parmensis, (4) Mihi verò non una Ἀντέρωτος potestas videtur. Nam si amans non redamaretur: orabatur Ἀντέρως, ut vel mutuum præstaret amorem, vel amantem etiam amore solveret ac liberaret. Unde Dido apud Maronem:

3) Dissertatione quæ Anteros, sive de mutuo amore inscribitur. 4) commẽtario de nũmis Iulii Cæsaris.

Inveni germana viam (gratare sorori)
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.

Posterius hoc cum Anteros facit, (quod non satis Calcagnino observatum) aliter *Lethæus Amor* nuncupatur: ut est apud Ovidium in II, de Remedio Amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam;
Imposuit templo nomina celsus Eryx.
Est illic Lethæus Amor: qui pectora sanat:
Inque suas gelidam lampadas addit aquam.
Illic & juvenes votis oblivia poscunt
Et siqua est duro capta puella viro.

Et cur τοῦ Ἀντέρωτος credamus simplicem esse potestatem, quasi infeliciter amantibus non aliter subvenire creditus sit, quàm conciliando mutuum amorem: cum poëtæ Amori etiam tribuant, quod odium amantis inspiret. Unde Ovidius in Apollinis & Daphnes fabula:

Deque sagittifera promisit duo tela pharetra
Diversorum operum, fugat hoc, facit illud amorem.
Quod facit auratum est, & cuspide fulget acuta.
Quod fugat obtusum est, & habet sub arundine plumbum.

Quare

Quare minimùm quatuor ista ad Ἔρωτα & Ἀντέρωτα, (quid hujus, quid illius sit, non jam molestè contendero) poëtæ retulerunt: amorem in amante ut in Phædra: contemtum vel odium amantis, ut in Hippolyto: amorem in redamante: ut in Adonide erga Venerem: solutionem amoris in infeliciter amante: de qua ex Marone, & Ovidio, vidimus.

Quantam ei vim tribuerint, arguit: quòd ut Somnus *H*omero, Fulmen Luciano, sic Musæo Amor *πανδαμάτωρ* (1) dicatur. Nævii est Gynastico: (2) *Ædepol, Cupido, cùm pusillus sis, nimis multum vales.* Nempe, juxta gentiles, terras, maria, cœlos ipsos, in suas cogit leges. Unde de eo oraculum Milesium apud Appulejum in IV Metam.

1) *omnium domitor.*
2) *apud Nevium in Cupido.*

Qui pennis volitans super æthera, cuncta fatigat,
Flammâque, & ferro singula debilitat;
Quem tremit ipse Iovis, quo numina terrificantur,
Fluminaq; horrescunt, & Stygiæ tenebræ.

Gaudium, ut vulgo consideratur est affectus animalis, maximè hominis. Sed theologis naturalibus erat vis naturæ humanæ, ejus nominis affectum in homine concitans, ac juxta Theologiam civilem, ei præfecta. Ut affectus alii, præsertim quorum vis major, ita & iste relatus inter eos ob potentiam, sive hominis bono, si mediocre sit, atque ita oblectet, nec spiritum nimis diffundat: sive hominis malo, quando est immodicum, quale etiam vitam eripit. In causa est, quòd spiritus se confertim ad exteriora membra effundant, ut bono, quod obversatur, citius fruantur: sed ob vasorum angustiam, humoresque commotos comprimantur, & suffocentur. Cum verò duplex sit gaudium, bonum, malumque, --- *mala mentis Gaudia* --- à Marone in primis Orci faucibus collocantur. Dolor quoque est in Diis inferis, quia valetudini nocet, secundum illud Proverb. XVII, 22: *Spiritus tristis exiccat ossa.* In causa est, quòd spiritus se recipiat interiùs, ut fugiat miseriam. Unde & oculos ex parte destituit, & ex lucidis, quales in lætitia ex spiritibus sunt, umbrosi fiunt. Nec tamen omnis dolor nocet: sed ille duntaxat, qui cum metu, & anxiâ curâ est conjunctus. Aliàs cohibet spiritus, ne nimium se diffundant, quod valetudini conducit. Maroni VI Æneid.

——— *primis in faucibus Orci*
Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ.

Ad dolorem etiam pertinet Νέμεσις, sive *Indignatio*, & φθόνος sive *Invidia.* Nam Indignatio est dolor propter alterius felicitatem, qui videtur ea esse indignus. Invidia autem est dolor ob felicem bonorum successum, non ut sibi accedat aliquid, sed propter eum, cui invidetur. Ac Nemesin quidem Saturno adjudicarunt: ut ait Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò ipsa pro numine colebatur. Eo autem Dea est, quia muliebri nomine tum Græcis vocatur, tum Latinis, Catullus Epigr. LI:

Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vehemens Dea, lædere hanc caveto.

Sed de *Nemesi* plura in semivirtutibus dicemus.

Ad dolorem quoque spectat Pudor, sive Verecundia. Sanè Aristoteli in secundo Rhetoricorum dicitur esse λύπη τις, *dolor quidam:* nempe ex offensione existimationis. Sed Ioanni Damasceno in secundo Orthod. Fid. cap: xxv, potius est metus justæ reprehensionis. Amor est affectus unionis. Odium est affectus separationis. Desiderium est expectatio boni amati. Aversatio, repudium mali displicentis. Prosequutio, expectationis promotio. Fuga est mali advenientis declinatio. Fiducia, robur animi ad bonum consequendum. Diffidentia est animi lapsus ob impedimentum. Spes, animi erectio ad consequendum bonum possibile. Metus est imminentis mali expectatio. Ira est erectio animi ad removenda impedimenta. Lenitas est animi æquabilitas ad remittendum. Audentia est animi motus ad mala ultima superanda. Desperatio est animi depressio concidens. Lætitia est animi erectio ad bonum superabile. Tristitia est animi depressio à malo invincibili. Gaudium est animi dilatatio à fructu boni possessi. Dolor est animi contractio à præsentia mali. Verum enimverò de verecundia disputatur, utrum magis in affectibus, an virtutibus mereatur locum. Quare de ea in semivirtutibus dicemus. Atque eandem ob caussam de Misericordia istic, imò & Nemesi, sive indignatione, agemus.

CAPUT X.

De adfectibus appetitûs irascentis: cujusmodi sunt tum Spes, & contraria Desperatio: tum Metus, qui etiam complectitur Pavorem, & Pallorem: tum Ira, unde Furor, quem Furiæ emittunt.

Atque hæc de affectibus, qui sunt in facultate concupiscente. In irascente verò sunt isti; Spes ratione boni; metus, atq; ira, ratione mali.

Spem in Deabus esse, indicat clarè Theognis his versibus:

Ἐλπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν.
Ἄλλοι δ' Οὔλυμπον δ' ἐκπρολιπόντες ἔβαν.
Spes inter homines sola Dea bona conversatur:
Alii vero (Dii) *in cœlum relinquentes homines iverunt.*

Spei ædis Romæ in foro Olitorio fuit: quam Attilius consecravit, ut est apud Ciceronem in secundo de Legibus. Ædem eam fulmine fuisse tactam refert Livius lib. xxi: crematam narrat lib. xxiv: refectam à Triumviris ad hoc creatis lib. xxv. Etiam à M. Fulvio Censore ædis Spei ad Tiberim exstructa. Dio Coccejus lib. L. (1) narrat inter prodigia, de templo Spei denuo

1) *pag.* 485. *edit. H. Steph. an.* 1592.

nuo accenſo ante bellum Actiacum. *N*ovum ejus templum, in ſeptima Urbis regione ponitur à Sexto Victore. In nummis vett. Spei effigies eſt femina ſtans, ſiniſtra manu aliquantum attollens laciniam inſtitæ, dextra verò pateram habens, cum inſcriptione iſtiusmodi SPES P.R. Quandoque & efficta Spes, cum palla viridi inſidens dolio cum cornice. Etiam cum Nemeſi fingitur.

Ad Spem refer audaciam in bello, quæ à Marte credita provenire: ut ait Hermes Triſmegiſtus in πανηγυρῷ.

Timor ſive Metus Maroni VI Æn. reponitur inter numina infera, Lacedæmoniis tamen cultus, teſte Plutarcho in Cleomene. Ac Pauſanias quoque refert; exſtructum ei ſacellum prope tribunal, quo, qui Remp. adminiſtrarent, terrori eſſent cæteris. Romanis quoque pro numine: unde Ovid. V. Faſtorum,

Conſedere ſimul Pudor, & Metus ———

Ac Clementis Alexandri eſt in Protreptico (1) Ῥωμαῖοι φόβῳ θύουσι. *Romani ſabrificant Metus*; vel potiùs Pavori: qui ſic dictus ἀπὸ τοῦ παίειν, (2) inſerto digamma, more Æolum, quos Romani plurimùm imitantur. Itaque propriè eſt, quod Belgis ſimiliter à *slaen*, ferire, dicitur *verslegentheit*: nempe terror hominem prorſus percellens: qualis noxius eſt, uti & omnis affectus, ſic ſpiritum vexans, ut inde æſtuet. Nec corpori modò incommodat, ſed etiam animo, quem uſque adeo aufert, ut quis, licet par hoſti ſuo, haſtas abjiciat, nec in manibus more virorum fortium, ſed in pedibus fugacibus ſalutem omnem ponat. *N*ec obſcurum eſt, unde ſit ſubita illa mutatio. Nam in pavore ſpiritus ſibi metuens intus ſe receptat, unde nervi magnam partem ſpiritu deſtituuntur. Itaque Hebræi ajunt tria eſſe quæ vires infringant, פחד דרך, עון, *pavorem, iter, & peccatum.* Sed de peccato etiam ad pavorem referre poſſis, quia ex conſcientia eſt pavor judicii divini. Quod autem ad pavorem, cum eo comparatum eſt, ſicut cum illis, qui, ſectâ ſibi venâ, animi deliquium patiuntur. Siquidem in his ſimiliter ſpiritus ex averſatione mali obverſantis fugit ad interiora, exteriora relinquit ſemivacua, imò ſemimortua. Sed ſi aquulam obſipaveris, refocillantur. In cauſſa eſt, quòd ſpiritus, ſimulac ſenſerit inimicum frigus, recurrat ad ferendas ſuppetias partibus relictis. Nec aliter ſtatuere oportet de hyſtericis. Nam quando uterus eſt in periculo, ne ſtranguletur, accurrunt ſpiritus, ut ſubveniant parti laboranti. Deſertis igitur partibus aliis, oboritur animæ defectio. Sin vapores tetros ac noxios admoveris, ſpiritus ad cerebrum denuo ſe recipit, ut auxilietur parti principi. Atq; ex his ſatis perſpicimus, unde ſit pavor imbellium. Primus verò Pavorem, & aſſeclam ejus Pallorem, apud Romanos introduxit rex Tullus Hoſtilius. Livius lib.1: *Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori.* Nempe cum ei nunciatum eſſet in prælio in-

1) *Verba plenius adduximus cap.6 cum de Dea Febri ageremus.*

2) *ferire.*

ter Romanos & Veientes, desciscere Albanos, & pallere ac pavere propterea Romanos videret. Tertullianus lib.I. adversus Marcionem, cap.XVIII: *Sic commentabatur Hostilius Pavorem.* Cyprianus de idolorum vanitate sect. II, & Minutius Felix in Octavio, iisdem uterque verbis: *Cloacinam Tatius & invenit, & coluit: Pavorem Hostilius atque Pavorem, mox à nescio quo Febris dedicata.* Lactantius lib. I, cap. XX: *Pavorem Palloremque Tullus Hostilius figuravit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet.* Meminit utriusque numinis etiam B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XV: *Cur & iniquitas Dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor, & Pallor, & Febris Dii Romanis esse meruerunt.* Item cap. XXIII: *An fortè justè est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potiùs invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium!* Atque idem eopse libro, cap.23. de Reg. Hostilio tradit, quod priores, his verbis: *Hostilius certè Rex Deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret si Deam istā* (Felicitatem) *nosset, & coleret.* Prudentiùs verò fecissent Romani, si hæc numina non vocassent Pavorem, & Pallorem: sed horum propulsatores. Certum enim est, hoc voluisse regem *H*ostilium. Nimirum gentes dixere tales παλαμναίυς, & προτροπαίυς, (1) ut vocantur apud Clementem in Protreptico; sive ἀλεξικάκυς, *Deos Averruncos.* Uti Deum Tutanum quia à periculis redderet tutos, atque immunes. Item Deos Securos, qui præstarent hominem securum. Habes in veteri inscriptione.

1) *Vltores, & propulsatores.*

Quæ de Pavore diximus, pertinent ad pavorem humanum. Pavor verò ille, qui equis immittitur, credebatur esse à Taranippo, sic dicto ἀπὸ τῦ ταράσσειν τὺς ἵππυς, h.e. *ab equis pavore consternandis.* Pelopis esse cognomen censet Hesychius. Alias aliorum opiniones adfert Pausanias Eliacorum secundo. Ipse autem censet, esse cognomen Neptuni equestris.

Ira est affectus ex duobus contrariis affectibus compositus, dolore ob injuriam acceptam, & gaudio ex spe vindictæ. Qua de re abunde egi lib.II. Orator. Institut. cap. II, sect. III. Ac illa vindictæ spes spiritum accendit: unde vultus rubor, tensioque nervorum. Atque præcipuè obest, si premátur: minùs nocet, si se foras prodit.

Ira, ubi modum excesserit, fit furor. Nec enim omnis ira, ut ait Horatius, brevis est furor existimandus; sed ille, qui non tenet modum. Imò ingentem iram videas & *furias* dici à Marone XII Æn. ubi narrat, ut Æneas precibus Turni flecti cœperit: sed idem immani dolore ardens furiis sit correptus, ubi conspexit spolia Pallantis à Turno interempti. Sic enim ait:

Ille oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, & irâ
Terribilis.

Furor,

Furor, ut numen describitur à Petronio. Tres præterea Deas finxere, quarum una sic irâ accenderet, ut quis furenti esset similis: altera sic inflammaret immensâ habendi cupidine, ut nullus rationi relinqueretur locus: tertia in eas conjiceret Amoris flammas, ut his æstuans vix aliquid hominis, præter formam habere videretur. Breviter de his ita Isidorus lib. VIII. Orig. cap. ult. *Ajunt tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus; qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui, respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant.* Verùm aliter de Furiis poëtæ: quibus sic vocantur Deæ enormium scelerum ultrices; sic dictæ, quia furorem immitterent scelestis, ex conscientiæ stimulis. Sed de his potius loquar in Numinibus societatis civilis: ubi agendum erit de Præmiis, & Pœnis, quibus tum Respublica omnis constat, cum divina etiam gubernatio.

CAPUT XI.

De Diis, qui præsunt Locomotivæ: ut sunt Ὁρμὴ sive Alacritas in aggrediendo labore, Labor ipse, & felix laboris successus, quem præstare putabatur Vertumnus. Ad Ὁρμὴν relatæ Ageneria, Horta, Stimula, Numeria. Fit etiam mentio Agonii. Ad Laborem referuntur Dii Axites. Labori oppositi Quies, & Vacuna. Dii particulares: Pistorum Pilumnus, viatorum Mercurius, & Trivia.

PRæter sensum, & appetitum, bestiis quoque inest motus tum ratione totius corporis, tum ratione partis. Universè vel inchoandi initium atque impetum consideremus, vel pergendi atque absolvendi laborem, vel operis successum. Ad initium refertur Ὁρμὴ, quæ est impetus, atque aggrediendi aliquid Alacritas. Et hæc in Diis. Pausanias in Atticis. Τούτοις δὲ (τοῖς Ἀθηναίοις) οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν, ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ Φήμης, καὶ Ὁρμῆς. *Athenienses verò non ea solùm, quæ ad humanitatem faciunt, constituerunt, sed majorem etiam, quàm alii, pietatis erga Deos curam habuerunt. Est enim apud illos ara Verecundiæ, Famæ, & Alacritatis.*

Ad Ὁρμὴν etiam pertinent Agenoria, Horta, & Stimula, quæ ad agendum excitarent, hortarentur, ac stimularent. Luci, qui Deæ Stimulæ sacer foret, meminit vetus Iuvenalis Scholiastes initio Sat. II. Affine numen Numeria, quia facit, ut numero, hoc est, citò, aliquid præstes.

Agonius quoque hujus erit loci, si verè Festus, sive Paulus: *Agonium etiam putabant Deum dici præsidentem rebus agendis: Agonalia, ejus festivitatem.*

tatem. Sed non arbitror fuiſſe numen Agonium. Nec Agonalibus inde nomen. Veriùs de nomine eo Ovidius primo Faſtorum:

Pars putat hoc feſtum priſcis Agnalia dictum;
Vna ſit ut proprio littera dempta loco.
Pars quia non veniant pecudes ſed agantur, ab actu
Nomen Agonalium credit habere diem.

Et quæ ibi plura in hanc rem præcedunt, & ſequuntur.

Labor ipſe in Diis, imo & Otium fuit. Horum Labor corpus reſolvit, & ſic attenuat ſpiritus, ut in aëra exhalent. Unde, qui laborant, majori indigent alimento, ut quantum deperiit, tantum inſtauretur. Itaque Labor inter Deos inferos à Poëtis collocatur. Quod ex Heſiodo, ac Marone, comprobavimus lib. III, cap. XIX. Nec tamen talis eſt omnis labor. Moderata enim exercitatio carnes reddit compactas, ac ejusmodi, ut non facilè diſſipentur, tantum ſudores nimii abſint, ac vehemens laſſitudo.

Auxilium Deum in ſcenam à Plauto inducitur in Prologo Ciſtellariæ.

Referre etiam huc poſſis Deos *Axites*: quomodo, ut Feſtus ait, *dicebantur Dii una agentes.* Nempe ab *axo* pro egero: unde *adaxint* pro adegerint, apud Plautum. Diximus de hac Verborum forma in quarto de Analogia.

Contrarium labori otium, ſive quies; quæ nocet, ſi nimia ſit. Siquidem carnes facit molles, eoque impedit, quo minùs aliquis fiat longævus. Nihil tamen jucundius, vel etiam, poſt magnos, vel diutinos labores, neceſſarium magis eſt quiete: unde & Romani fanum illi conſtituerunt in via Labicana. De quo pluribus diximus itidem lib. III, cap XIX. Ubi & de Orco Quietali reperies.

Eſt & in Diis Vacuna, à vacando ſic dicta, quia otium præſtat à labore. Ovid. VI Faſt.

Nunc quoq; cum fiunt antiqua ſacra Vacunæ,
Ante Vacunales, ſtantque, ſedentq; focos.

Etiam mentionem ejus Divæ facit Plinius lib. III, cap. XII. Ad ſucceſſum laboris refertur Vertumnus: ſi audimus Donatum in illud Terentii: *Puer natus eſt* M. *Dii bene vortant*: *In omnibus*, inquit, *quæ cupitè evenerint; dici ſolet*: DII BENE VERTANT: *quia ſæpe homines optaverunt, quæ aliter, atque exſpectaverant, contigerunt: quam poteſtatem rerum vertentium ſemel in utramque partem, Vertumno Deo supereſſe veteres exiſtimaverunt.* Formulam hanc, ut Dii bene verterent, legas apud Plautum Aulul. Livium lib. X, XXIX. XXXIV. Contrarium illud Maronis in Eccl.

Hos etiam quod nec bene vertat, mittimus hædos.

Nec ſemper tamen uſi *vertendi* verbo, ſed & aliis. Ut apud Plaut. Trinum.

Bene,

Bene, quod agas, eveniat tibi.

Ac similiter Livius non semel. Particulatim verò Vertumnus præest vertendis & mutandis rebus mercatorum: juxta Asconium Pedianum in illud Ciceronis Verr. III: *A signo Vortumni in Circum maximum*: *Signum*, inquit, *Vortumni in ultimo vico Thurario est, sub basilicæ angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem. Vortumnus autem Deus invertendarum rerum est, id est, mercaturæ.* Secundùm Asconium igitur præses sit mercaturæ, ac dictus à rebus vertendis, hoc est, mercibus commutandis. Pro qua sententia est, quod Vertumnus erat numen Volsiniense, sive Thuscum: & Thusci erant θαλασσοκρατοῦντες, (1) eoque mercatura præcellebant. Sed alias longè caussas adducit Propertius lib. IV, eleg. II: videlicet ab amne verso, vel à fructibus vertentis anni: vel quod ei natura sit, quàm decorè in omnes vertat figuras. Quomodo Vertumnus fuerit Natura rerum se in quidvis convertens, & nunc hanc, nunc illam formam adsumens.

(1) *mari prapollentes.*

Ab actibus, qui magis sunt universales, venio ad eos, qui magis sunt particulares: Horum alii pro fine habent generationem animantis; alii executionem eorum, quæ in vitæ privatæ negotiis occurrunt. De prioribus puta Priapo, Venere, Genio, dixi antea; ac pluribus de his, & aliis generationis præsidibus loquar in vita sociali, quia extra connubium generandi actus locum non habet, vel habere non debet. Agam igitur nunc de altero actuum genere: quo pertinent innumeri actus agricolarum, ... aliorumque.

Pinsendi actui præfectus Pilumnus: cui nomen à pilo: non contrà pilum à Pilumno, etsi id traditum Servio in versum tertium noni Æneidos. Pilum enim ex pistillum, ut ala ex axilla, mala ex maxilla, & similia. Pistillum autem à *pistum* esse, satis liquet. Itaque Pilumnus pistoribus invocatus; ut ibidem ait Servius. Nec pilo modò nomen hinc, quatenus est in rusticis, ac domesticis instrumentis: sed etiam quatenus est in militaribus. Nam pilum pro hastilis genere ex eo nomen accepit, quia referat pilum, quo pinsitur. Varro in IV. de L. L. *Pilum dictum ab omine, quod hostes feriret, ut pilum.* Sententia est, pilo bellico id nomen esse impositum boni ominis caussa, quia ut frumentum pilo frangeretur, sic illo hostes. Ita & Lipsius eum locum cepit in III de Milit. Rom. Dialog. IV.

Sunt & Dei proprii eorum, qui iter faciunt. Hi *Græcis* dicuntur Ἐνόδιοι, Latinis *Viales*, ut Plauto Mercatore: vel *Semitales*, ut Virgilio in Parodia Catulli ad Sabinum. Tales fuere imprimis Mercurius, & Trivia, sive Hecate, vel Diana. De Mercurio Ἐνοδίῳ fusè dictum hujus operis lib. II, cap. XIII, & XXXII.

Quod si Ios. Scaligerum audimus, etiam Dii Vii. Quod colligit ex Epigrammate, de mercatore decimas persolvente Fortunæ Prænestinæ: ubi sic edidit Pythœus,

 Omni-

Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adicit, numero crescente, coronas,
Fortunæ simulacra colens, & Apollinis aras,
Arcanumque Vii. ———

Verum in Inscriptionibus Mazochii & aliorum est,

Arcanumque Jovem.

At apud Smetium, qui vidit, & inde in collectione Gruteriana,

Ægertumque Iovem.

Nec magis persuadet Scaliger, cum Dii Vii pro Dii Indigetes apud Servium reponi jubet, ubi de Præneste loquitur. Nec cum apud Solinum pro *Fratrum Digitiorum*, emendat *Indigetum Viorum*.

CAPUT XII.

De Adfectionibus hominis propriis. Ac primum de Opinione, cujus magna in homine vis. Hinc de Minerva, quæ complectitur Scientiam, Prudentiam, Artem. De ara Menti, & Veritatis statua. De Minerva & Ἀθηνᾶς etymo. Cur Minerva in Capitolio digniorem sortita sit locum, quàm Iuno. De Bona Mente, Deo Catio. Et adversante his Furina. De Poëticæ præsidibus, Apolline Musagete, & Musis. De antistibus Eloquentiæ Mercurio, ac Suada.

HActenus egimus de Numinibus, quæ referũtur ad affectiones hominis, quatenus est pars mundi, quod cum inanimis habet commune, vel quatenus est vita præditus, quæ etiam est in plantis; vel prout sensum habet: qui etiam insunt bestiis. Deinceps dicendum de iis, quæ propriè competunt homini. Suntque duplicia. Nam vel sigillatim homines spectant; vel Societatem humanam, sive Domesticam, sive Civilem. Ad prius genus pertinent hæc quatuor: Opinio, Scientia, Prudentia, Ars.

Opinionem quoque pro Dea fingi, nihil mirum. Sacra enim res est Opinio, mundusque, ut non de nihilo planè dici solet, regitur opinionibus. Etiam opinionis vim longè maximam cognoscimus in iis, quæ ad bonam, malamve valetudinem pertinent. Sanè Medici ajunt vehementer sibi imaginantes quartanam, incidere in quartanam: ac Medicum eo plures sanitati restituere, quo plures in eo posuerint fiduciam. Quæ tamen commodè accipi necesse est. Nisi enim in corpore humano jam ante fuerit caussa quartanæ; non ea ab imaginatione producetur: sed si magna in corpore insit copia humoris melancholici: acris ac diutina imaginatio magis commovebit humorem: eoq; futurum, ut citius, vehementius, diutius etiam afficiamur: Etiam ubi in medico fiducia est ingens, ibi vires animæ sunt fortiores, eoq; ubi morbus non est ita vehemens, ac medico rebellis, corpus, nativo calore

& aliis

& aliis qualitatibus cooperantibus multo facilius ad temperamentum suum revocatur: quod quandoque solis etiam verbis medicus præstiterit. Nec aliter ista quæ adduximus medicorum dicta interpretatur Cæsar Cremoninus de natura Cœli sect. 1, cap. III. Porrò ad fiduciam hanc refero quoq;, quod Pyrrhus mederi credebatur lienosis, supinis iis jacentibus si lienē pede dextro leviter pressisset: ut est apud Plutarchum in Pyrrho. Occultæ id qualitati tribuendum, si verum est, quod ibidem legere est, post fata ejus cremato corpore pollicem dextri pedis repertum illæsum: unde divina præditus fuisse virtute judicabatur. Fortasse medici arte procurarant, ut non ureretur; ad divinitatis alicujus opinionem conciliandam Pyrrho. Utcunque est, planè censeo à Pyrrhi adulatoribus fucum esse factum simplicioribus: & siquando verè ab eo splenetici sanitati restituerentur præcipuam fuisse causam opinionem de Pyrrho conceptam. Splenetici enim abundant humore melancholico, quem lætitia de sanitate recipienda discutiebat pellebatque.

Sequuntur Scientia, Prudentia, Ars: quibus præfuit Minerva, sive, ut veteres pronunciarunt, *Menerva*. Atque hoc propiùs ad originem accedit. Nam, ut ostendimus lib. II, cap. XLII, est à Μένος, unde *mens*: item priscis *meneo*, pro *moneo*: à quo *memini*, *mentio*, & alia. Μένος propriè animi vis: ab hac sapiens consilium, ac salubria monita: quæ Minervæ tributa, quia prudentia divino nobis beneficio obtingit. Ideo dicebatur Minerva Iovis filia, & de cerebro Iovis nata: nempe exemplo humano, quia prudentiæ sedes in cerebro. Sed cur Virgo? quia non debet violari, quod prudentia & recta ratio dictaverint. *Græcis* Ἀθηνάα dicitur; nempe ab eadem origine, unde qui apud Judæos synagogam magnam excepere, dicti sunt *Tanaim*: videlicet à תנה, quod Hebræis quidem notat *donavit*, vel *mercede pactus est*: Chaldæis verò *docuit, narravit*. Ita Ἀθηνᾶ sive Doricè Ἀθανᾶ dicatur quasi ἁ Θανᾶ. Sæpiuscule enim articulus ut vocant, compositum ingreditur: quod alibi ostensum. Et ut superius dictum, fortasse sic Osiris quasi ὁ Σῖρις: quando Osiris est Nilus: is autem Æthiopibus Σῖρις, ut ait Dionysius in περιηγήσει. Sed de hoc tamen etymo non contendero. Quando, ut dictum, Nilus Hebræis *Sichor*, sive spiritu omisso *Sior*, unde trajectis solum literis *Osir*. Imò & tertiam nominis rationem inferiùs adducimus.

Multifariam verò Minerva attenditur. Quandoque per eam intelligitur mens transmundana, sive supra omnes cœlos adspectabiles degens. Ac similiter spectatur in fabulari poëtarum theologia propriè accepta. Sed, juxta naturalem, & illam poëtarum symbolicè sumtam, vel ad corpus æthereum, vel ad virtutem ejus, unde εὐφυΐα humana, referre oportet. Quatenus enim Minerva attenditur ut corporea, per eam intelligitur æther, sed animatus. Verùm hîc loci per eam intelligitur sive sapientia, sive vis ætherea per temperamenti bonitatem largiens sapientiam. Tria igitur hîc spectamus:

primò æthera summum vel solem: hinc vim æthercam: inde temperamentum humanum ab vi ætherea excitatum, unde sapientia proficiscitur. Secunda ex his est Minerva: eaque habita idea omnium, quæ Deus agit: prudentia nempe & consilium divinum. Audiamus Varronem de Cabiris, sive Samothracibus, vel Corybantibus sic scribentem quinctodecimo rerum divinarum libro: *Apud Samothraces multis indiciis collegi in simulachris aliud significare cœlum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat Ideas. Cœlum enim Iupiter, terra Iuno, Idea Minerva intelligitur. Cœlum, quo fiat aliquid: terra, de qua fiat: exemplum, secundùm quod fiat.* Citat Augustinus de Civitate Dei lib. VII, cap. XXVIII.

Comprehendit Minerva triplicem animi habitum, sive potentiam triplicem multis actibus introductam. Primus habitus dicitur θεωρητικὸς, sive speculativus. Estq; rerum necessariarum, hoc est, quæ se aliter habere non possunt. Qualium tria sunt genera; proque iis tres scientiæ, ut docet Aristoteles lib. IV Metaphys. cap. I. Unum est rerum materia & motu carentium, de quibus Metaphysica. Alterum illorum, quæ constant materia: de quibus Physice. Tertium est rerum materiatarum, sed quæ intellectu à materia abstrahantur: de quibus tractat Mathematice. Hujusmodi disciplinæ propriè sunt ἐπιστῆμαι, sive Scientiæ. Ac propriè magis Σοφίας, sive Sapientiæ nomen sibi vindicant: quod alioqui etiam iis tribui videas, quæ sunt φρονήσεως, sive Prudentiæ, vel τέχνης, sive Artis. Quia vero ante Socratis tempora philosophi toti fere erant in speculatione naturæ, ac indaganda Veritate, eo Menti, & Veritati geminas aras posuit Anaxagoras; ut lib. III, cap. XLVIII. diximus ex Æliano.

Ac sic quidem animati fuerunt antiquiores illi philosophi: aliter verò sapuit Socrates, aliterque homines politici, quibus magis exculta Minerva, quatenus φρόνησιν, sive Prudentiam signat. Nempe nihil judicabant meliùs, quàm esse bonum virum, & bonum civem; nihil præstantius, quàm non affectus modò suos posse gubernare, sed & regere domum, imò civitatem. At prudentia dirigit virtutes morales. Eadem moderatur Remp. Hanc potissimum attenderunt Poëtæ, cùm eam fingerent è Iovis cerebro descendisse. Unde B. Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Minervam, quæ de Iovis capite nata sit, prudentiam consiliorum interpretantur, quæ rationis est propria: cui sedem capitis etiam Plato dedit.* Itaque apud Homerum videas ab ea Heroas prudentibus instrui consiliis. Etiam apud Romanos post summum Iovem, proximo in honore stetit, ante ipsam Iunonem. Nam uno quidem in templo montis Capitolini hæc tria Numina coluerunt: sed Iovi locus adsignatus medius; Minervæ dexter; Iunoni sinister. Imò probè hæc etiam conveniunt cum Theologia naturali. Vbi Iove quidem nihil excellentius, quia eo significatur cœlum, sive æther; at Minervæ sedes adsignata in

ta in summa cœli parte, quia nihil post Iovem, sive Deum præstabilius est Sapientia, Prudentia, atque Artibus. At Iuno partim infimum est cœlum, ubi per Orientalem Theologiam intelligitur Luna; partim aër cœlo subjectus, & subdita utrique tellus. Adde, quòd filiam patri præferre non deceret. Rex etiam potior suis consiliariis. Quorum consiliis etsi obsequatur, non eo inferior, sed excellentior, quia qui rectæ paret rationi non servit, sed imperat. Nam, ut Tullius ait in v Parad. *Quid est libertas, nisi potestas vivendi ut velis? Quis vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio?* Quæ pluribus firmat B. Ambrosius epist. v.

Hæc verò tria Capitolii numina non primum ita sociata fuere à Romanis, (qui ea dixere Deos magnos, & ludos, in honorem eorum factos, similiter magnos vocitarunt, planè à Megalesiis magnæ Matris diversos:) sed Romani, Macrobio teste, accepere a Trojanis è Phrygia advenientibus: suntque iidem, qui Samothraces, ac Cabiri: quæ res vetustatem erroris ostendit. Et tamen tam antiquus error ab antiquiori veritate videtur originem cepisse. Nam quid obstat, quo minùs hæc opinio de tribus diis Samothracibus reliquiæ sint depravatæ paullatim ex traditione vetustissima à Noacho, Dei amico, accepta, de Deo Patre, Filio, & Spiritu Sancto? Quo pacto Iupiter sit Deus pater, Deitatis fons & principium, ac propterea (modò genuina sit pronunciatio, quam præferunt puncta Masorethica) Iova nuncupatus: indeque fuerit antiquus nominativus Iovis, Ennio, & veterum aliis usurpatus. Minerva, filia Iovis, videtur significare τὸν Λόγον (1) Nec prohibet, quòd illa sequioris sit sexus. Sapientiores enim gentium non agnovere in Diis sexum. Et in appellatione ea, qua Samothraces usi, non erat muliebre nomen. Præterea valde de Λόγῳ firmat, tum quòd is sit Sapientia Dei, & Minerva similiter Sapientiæ præses: tum quòd Iupiter dicatur non ex Iunone sua, sed singulari ratione, è cerebro videlicet τὸν Λόγον genuisse. Iam quod ad Spiritum Sanctum: pro eo induxere Iunonem, amorem, ac delicium Iovis: uti & eundem Spiritum Amori assimilant Scholastici. Quàm antiqua verò Samothracum fuerit religio, exinde cognoscimus, quòd eam Romani acceperint ab Albanis, hi à Trojanis profugis: Trojani autem à rege Dardano, qui è Samothrace in Phrygiam detulit: ut traditum Varroni lib. II rerum Humanarum: extremis temporibus Mosaicis, ut est apud Eusebium numero IↃXXXVIII; annis à diluvio vix amplius octingentis. Et potuere Samothraces aliquot seculis habuisse hæc numina ante Dardanum; ut mirandum non sit, si in Noachi posteris, etiam ubi ad falsam religionem deventum, *aliquæ* si perfuerint reliquiæ arcani sensus de verò Numine. Quantopere verò ista sint corrupta posterioribus seculis, ostendunt, quæ de Diis Samothracibus memoravi lib. II, cap. LVII. Nunc ad Minervam gentilium, sive Prudentiam redeamus.

(1) *Verbum vel Sermonem.*

AD Prudentiam etiam reducimus Mentem Bonam. Est verò diversa ab Anaxagoræ Mente, quæ magis sibi propositam habuit Veritatem Naturæ, quam Bonitatem consilii. Dubitare videtur Propertius an sit numen. Sic enim ille . . .

Mens bona, siqua Dea es ——

At non alia est, quam quæ ἁπλῶς Mens vocatur à Romanis. Ovid. VI Fast.

Mens quoque numen habet. Menti delubra videmus
Vota, metu belli, perfide Pœne, tui.

Tangit historiam de T Otacilio Crasso qui in Prætura Siciliam sortitus, anno IↃXXXVII, (quo C. Flaminius ab Annibale cæsus ad lacum Thrasimenum) ex sententia Pontificum vovit ædem: ut est apud Livium lib. XXII. Vulgo apud eum pro *Otacilius* legitur *Attilius*: unde est, quod multi adeò, (inque his Xystus Betulejus (1)) scribant ab Attilio ædem votam. Sed lib. XXIII rectè à Livio scriptum, Otacilium ædem, quam voverat dedicasse. Ut quin vera sit hæc lectio non possit dubitari. Apud Ciceronem in secundo de Natura Deorum ait L. Balbus, dedicatam Mentem à M. Æmilio Scauro. Unde Ludovicus Vives conjectabat priùs ab Attilio (Otacilium debuit dicere) postea ab Æmilio consecratam. Existimat Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad ann. IↃLXXXIX, Deam, quæ conspicitur in nummo M. Valerii Messallæ prætoris, esse Mentem. Habet verò imago ejus diadema latum supra frontem, quo significatur, mentem, sive τὸ ἡγεμονικὸν in homine principatum obtinere: eoque rectè ut reginam coli. In aure dextra habet inaurem. Quod denotat quantum Memoria conferat ad Prudentiam. Nec enim sufficit, ut mens sit recta: sed opus est, ut usus accedat, & quæ usu observavimus memoria recondamus. Auricula enim Memoriæ sacra. Unde in Eclogis:

1] *in Lact. lib. 1. c. 20. & in Cicer. lib. 2. de Nat. Deor.*

—— *Cynthius aurem*
Vellit & admonuit.

Ac eam tangere solebant, qui contestarentur. Hoc est, qui vellent præsenti alicui, ut testi, rei actæ memoriam commendare. Nota res ex Plauto, Horatio, & tot aliis.

Possit Deæ Minervæ minister videri, is qui Deus Catius nuncupatur: nempe quia catos faceret, sive cautos, ac prudentes.

Hujus etiam loci est Consus, consilii Deus. Festus sive Paulus: *Consualia ludi dicebantur, quos in honorem Consi faciebant, quem Deum consilii putabant.*

Vici-

Vicinumque numen Angeroniæ Glossæ Philoxeni: *Angeronia.* Ἡ θεὸς τῆς βουλῆς, καὶ καιρῶν (2) Ubi καιρὸς vocat tempus dicendi, agendique. Quicum convenit, quod dicitur esse Dea ἐχεμυθίας, sive præstandi, ubi convenit silentii. Scaliger ideo dictam putat non Angeroniam, sed Angeronam, quia angit, sive cohibet os. Ex veterum autem de hac Diva dissensu, colligas, nec veteribus de illa satis constitisse. Nam Festus ait Angenoræ esse à Romanis institutum Festum Angenoralia, cúm omne animalium genus angina consumeretur. At Verrius Flaccus, ut ex eo Macrobius tradit lib. I. Saturn. cap. X. *Angeroniam* dici ait, *quod angores ac animorum sollicitudines propitiata depellat.*

2) *Dea consiliorum, & occasionum*

Bonæ Menti, ac bonis consiliis, adversatur imprimis Furia, vel Furina, quæ furorem immittit. Varro lib. IV de L. L. *Furinalis à Furina; cujus etiam in Fastis Furinales feriæ sunt.* Festus: *Furinalia* (sic legendum) *Sacra Furinæ, quam Deam dicebant.* Esse verò *Furinam*, Divam illam, quæ Erinnys dicitur, à Turnebo in Adversariis (3) eo ostensum est, quòd Plutarchus in Gracchorum vita, & Plinius, sive potius Sext. Aurelius Victor lib. de Viris illustribus, (4) eandem rem narrantes, ille quidem dicat ἄλσος Ἐριννύων, hic vero *lucum Furinæ.*

3) *lib. 6. c. 5.*
4) *cap. 65.*

Præterea ad Minervam, quatenus prudentiam signat, refertur Eloquentia, ut quæ sit prudentia benè dicendi. Est verò duplex: una oratione ligata, quam *Poëticam* dicimus, altera solutâ, quam Oratoriam vocamus. *Priori* præsidet Apollo. Quem si consideres, ut Deum corporeum, reduci oporteat ad Solem: ut dictum lib. II. Sed si spectaveris, ut ætheris effectum, hoc est, ut insignem mentis humanæ vim ab æthere ac Sole promanantem: quæ nisi adfuerit, inutilis vel mutila est disciplina; usque adeò, ut multi putarint in Poësi, imo & disserendo, facultate Oratoria, & aliis quibusdam scientiis, sufficere τὸ πεφυκέναι, (5) dummodo accesserit ἡ ἄσκησις. (6)

5) *natura esse idoneû.*
6) *exercitatio.*

Quod de Apolline Μουσηγέτῃ (7) diximus, locum quoq; habet in Musis quæ Græcæ Μοῦσαι sive Μῶσαι: nempe ab Hebræo מוסר, *mosar*, id est, *ars, disciplina.* Scitè ait *Proclus* Diadochus, *Hesiodum* enarrans, eum qui studiis vacare velit, debere esse νοητικὸν, hoc est, intelligendi ac percipiendi vi præditum: debere item esse μνημονευτικὸν, hoc est, ejusmodi ut retineat, quæ didicit: atque hanc esse caussam, cur Musæ dicantur filiæ Iovis, qui præest τῷ νοητικῷ: & Mnemosynes, quæ præest τῷ μνημονευτικῷ. Primo etiam tres tantum Musas dixere: sive à triplici Musica, quia consistit in voce, flatu, pulsu: sive potius quia primò meditandum, unde & *Cura* Dea, de qua multa *Hyginus* Mythol. cap. CXX: hinc quod meditati sumus, memoriæ inscribendum, postremò verò voce aut citharâ vel aliter canendum. Atque hoc indicant tria Musarum nomina, Μελέτη, Μνήμη, Ἀοιδή. Sed ajunt Sicyone

7) *Musarum præside.*

factum, ut cum statuarius esset jussus tria trium Musarum simulachra facere, eum ter tria fecisse: eaque sic placuisse, ut universa in Apollinis templo reponerentur. Hinc novem cœpisse celebrari: quibus nomina imposuerit *Hesiodus*. Itaque & Anhelaus, rex Macedonum instituit, ut pro novem Musis novem diebus Iovi, & Musis essent Diis festi. Quod Diodorus Siculus refert lib. XVII. In Græcia verò passim, Musis sacra fiebant: maximè tamen apud Thespienses, de quo Pausanias in Bœoticis. Ac in scholis etiam Musarum festum à pueris observatum, indicat Æschines in Timarchum.

Atque hæc de facundia Poëtica. Venio ad Oratoriam. Deque hac saltem nemo ambiget quin sit prudentia bene dicendi. Ac quatenus prudentia est, Pallas ei præest. Sed quatenus illa restringitur eo, quod propositum sibi habet dicere ad persuadendum accommodatè (id enim est bene dicere) Mercurium ei præfecerunt, catum dicendi magistrum, cui & linguam sacravit antiquitas. Diximus de isto partim libro de Natura ac Constitutione Rhetorices: partim hujus operis lib. II, cap. XXXII. Præterea Eloquentiæ præest Suada; ita dicta à suadeo, ut à scribo *scriba*, à fugio *fuga*. Indeque *malesuada*. At ut à candeo *candela*, à medeor *medela*, sic ab eodem *Suadela*. Eadem Pitho Πειθώ, ἀπὸ τοῦ πείθειν, quod à פתה, *persuasit*. Sacellum Pithûs, sed sine simulachro, Sicyoniis erat: de quo Pausanias in Corinthiacis. Notus & verus est senarius:

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο, πλὴν λόγος,
Orationem præter haud Suadæ est sacrum.

Hactenus de Prudentia, superest de Arte, cui & ipsi præerat Minerva. Sanè textoriam invenisse dicitur.

Arti apud Gaditanos ara fuit, ut ait Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. I. Nempe veterum opinio fuit, Deum fundamenta artium hominibus monstrasse, quo industria ipsi eas postea perficerent. Unde Gratius in Cynegetico:

Nam primum auspicium Deus artibus, altaq; circum
Fundamenta dedit: tum partes quisque secutus
Exegere suas, tetigitque industria finem.

CAPUT XIII.

De Dea Virtute: item Iustitia: ad hac Pietate, tribus Gratiis, & Fide: ac item Themide, & tribus ejus filiabus. Insuper Sophrosyne, eique adversante Como. Praterea Pudicitia, tum Patricia, tum Plebeja. Insuper Clementia: nec non Fortitudine, sive Virtute bellica, ac Dea Strenia.

Hactenus

HActenus de prudentia, virtutis omnis directrice, quam per Minervam intelligi diximus. Venio ad Virtutis considerationem, sed ad hanc per Veritatem pervenitur, uti per Virtutem ad Honorem.

Veritas enim est Virtutis mater, ut est in Philostrati *Heroicis*. Ipsa verò est Temporis filia. Quod & voluere Romani, ut Plutarchus in Quæstionibus ait, cùm Saturnum ejus parentem dixere. Nam κρόνος, χρόνος, (1) & , ut est in veteri senario: 1) *Saturnus, tempus*

Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Liberiore senario reddas:

In lucem tempus veritatem protrahit.

Pindaro tamen in Olympiis od. x, quæ est ad Agesidamum, dicitur Ἀλάθεια Διὸς θύγατερ. (2) Nempe quia Veritas est res divina, ac à summo numine profecta. 2) *Veritas Iovis filia.*

Virtus secundo loco refertur Ciceroni inter numina, quibus post fata in cælos pervenitur. Sic enim ait lib. II. de leg. *Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum; Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem.* Ubi Menti proximè subjungit Virtutem, & pietatem; quia duæ sunt filiæ Bonæ Mentis: imo his duabus non minus mens perficitur, quam mens, sive anima corporis est ἐντελέχεια, ac perfectio: his Fidem subdit, ut germen priorum.

Virtuti primus fanum posuit Scipio Numantinus. Postea ei pariter, ac Honori, ædem in primo suo consulatu vovit M. Marcellus anno Urbis IↃ XXXII. approperato autem opere exstruxit IↃ XLVI. quo & obiit, bello Hannibalico; filius verò ad portam Capenam dedicavit; annis XVII. ex quo pater ejus prælio Gallico ad Clastidium voverat. Auctores Livius lib. XXVII. Valerius Max. lib. I. cap. I, Plutarchus in vita Marcelli, & lib. de Fortun. pop. Rom. Ita verò his Diis exstructa, ut per Virtutis ædem iretur ad Honoris, quò pateret, nonnisi per Virtutem perveniri ad Honorem. Postea itidem C. Murius ædem Virtuti, & Honori, exstruxit; ut constat ex Vitruvii lib. VII. Verrio sive Festo in *Summissiorem*, ac veteri inscriptione; ubi dicitur, fecisse eam de manubiis Cimbricis, & Teutonicis. Virtutis, & Honoris ædem instauravit Vespasianus Augustus; ut est apud Plinium extremo cap. X, lib. XXXV. Imago Virtutis retulit matronam grandævam.

Nec universè modò colebatur Virtus, sed & particulatim. Sunt vero tres præcipuè virtutes, ad quas cæteræ reducantur. Nam si prudentia in eo versetur, ut suum cuique tribuat, justitia est. Sin hoc agat, ut mediocritatem tueatur in illis, quæ gustui, vel tactui, sunt jucunda temperantia est. At si mòdum servet inter metum, & fiduciam, fortitudo est.

Justitiam hymnis duobus celebrat Orpheus.

Romæ Justitiam consecravit Augustus; idque in templo Bonæ Mentis. Unde Ovid. in III. de Ponto:

Principi nec nostro Deus est moderatior ullus:
Justitiâ vires temperat ille suas.
Nuper eam Cæsar facto de marmore templo
Jampridem posuit Mentis in æde sua.

Latà vero Justitia patet. Si debitum Deo cultum præstet, Pietas est, quæ nequit esse sine honesta de Deo opinione: sicut nihil à Deo expetatur, quod injustum & in honestum arbitrere: ut ait Cicero in II. de Officiis. Si parentibus, aliisve bene meritis, debitam referat gratiam, Ευχαρισία est. Si in eo versetur, ut fiat, quod dictum est, Fides est: quam quarto loco inter ea, per quæ in cælos adscenditur, Cicero refert lib. II. de Legg.

Singulæ harum templum Romæ habuerunt. Pietati (quam cum Virtute esse germen Bonæ Mentis ex Cicerone antea diximus) anno Urbis IↃLXIII ædis vota est à Manio Acilio Glabrione in pugna ad Thermopylas cum rege Antiocho, L. Cornelio Scipione, qui postea Asiaticus est vocatus, & C. Lælio Nepote, coss. Voti reus eam postea exstruxit in foro olitorio, regione XI. quæ erat Circi Maximi. Ut ex Victore, & Rufo cognoscere est. Eam autem octennio pòst filius (cui & ipsi Manio prænomen fuit,) dedicavit anno videlicet Urbis IↃLXXII. P. Cornelio Cethego, & M. Bæbio Tamphilo coss. De quo sic Livius lib. XL: *Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: altera in foro olitorio Pietatis, eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio: statuamque auratam quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnâsset: locaveratque idem ex Senatusconsulto.* Similiter Val. Maximus lib. II. cap. V. Anno autem IↃCIV, T. Quinct. Flaminio, & M. Acilio Balbo coss. XL, annis ex quo prior vota, XXXII, ex quo dedicata itidem ab Acilio, sed Balbo, ut ejusdem gentis, sed alterius fuisse familiæ constet, altera, Pietatis ædes est exstructa: non quemadmodum prior, in Foro olitorio, undecima urbis regione, sed in regione nonâ, quæ erat Circi Flaminii, & continuit postea theatrum Marcelli. Quâ occasione ea istic loci exstructa sit ædis, Festus indicat his verbis: *Pietati ædem consecratam ab Acilio ferunt eo loco, quo quondam mulier habitaverit, quæ patrem suum inclusum carcere mammis suis clam aluerit: ob hoc factum impunitas ei concessa est.* Ubi *patrem* etiam fuit in schedis Pomponii Læti: sed matrem alitam à filia, dicunt Valerius lib. V. cap. IV; & Plinius lib. VII. cap. XXXVI. Nec propterea aliquid mutandum in Festo: non magis sanè, quàm in Solino cap. VII. ubi itidem legas patrem altum uberibus filiæ. Sic enim omnes MSSi, & editi ante eam, quam dedit Delrio. Is primus rescripsit, *parentem, quæ*, pro *patrem qui*. Credo id non fecisset, si venisset in mentem ei, similiter prodidisse Verrium, sive Festum.

Hæc de Pietate. Sequitur Ευχαρισία, quam grati animi virtutem, ac semibarbarè *gratitudinem* dicimus, Hæc tribus Gratiis denotatur: quarum

duæ

duæ adversæ, una aversa: quia benefacienti duplum referendum, instar soli fœcundi, quod plus reddit, quam accepit. Atque ita ἠθικῶς (3) accipiuntur: 3) Ethicè
de quo Pausanias in Eliacis, & Seneca lib. de Beneficiis, item Plutarchus, & alii. Φυσικῶς verò spectantur, quando intelligimus tria agricolis longè acceptissima. Primò hi gaudent, si vomer, & cætera splendeant arma rustica. Virgil. 1. Georg. ——*Et sulco attritus splendescere vomer.*

Hinc Ἀγλαΐα, quod idem, ac αἴγλη, vel αὐγὴ, *splendor.*

Alterum est gaudium, cum arbores virescunt, ac pullulant segetes. Eo secundæ Charitum datum est nomen Θαλία. Quo vocabulo significatur primus arboris germinatus, item ramus virens; qui & θαλλὸς, ἀπὸ τοῦ θάλλειν, hoc est, *virere, pullulare.*

Tertia est Εὐφροσύνη: nempe lætitia plena quæ oritur ex messe. Atque hac ratione χάριτες ad πάθη potiùs pertinent. ut Gratiarum festum χαρίσια. Nam quemadmodum Eustathius ait in Odyss. Σ. ἐκ τῶν χαρίτων χαρίσια παρωνόμασαι· *à Charitibus Charisia vocata.* In harum pervigilio, qui diutissimè sibi à somno temperasset, placentam pro præmio accipiebat; ut ibidem legas.

Hactenus de Εὐχαριστίᾳ, & occasione ejus & Charitibus etiam, quatenus non ad moralem scientiam, sed naturalem pertinent.

Nunc de Fide videndum. Quam hoc loco attendimus, non prout sumitur, cùm dicimus, *fidem habere*: sed pro fidelitate, quomodo dicimus *fidem servare* in fœderibus, pactis, commerciis.

De hac ita Silius Italicus:

Ante Jovem generata, decus divûmque, hominumque,
Qua sine non tellus pacem, non æquora norunt,
Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

Meminit quoque Maro 1. Georg.

Cana Fides, & Vesta ——

Item Juvenalis Sat. 1. Sat.

Ut colitur Pax, atque Fides.

Ædis Fidei in Capitolio statuta fuit, teste Plinio lib. xxxv. Ac Jovi quidem vicina; ut est apud Ciceronem in 11. de Officiis. A Numa consecratam ajunt Dionysius, Livius, Plutarchus. Ab Attilio Calatino fuisse dedicatam, legas apud eundem in secundo de Natura Deorum. Hæc facilè conciliantur, quia videtur Numa exstruxisse, Attilius ædem vetustate collapsam instaurâsse. At vanum existimo, quod Agathocles, Cyzicenarum rerum scriptor, prodidit, teste Sexto Pompejo, *vaticinio Heleni impulsum Æneam, Italiam petivisse portantem suam secum neptem, Ascanii filiam, nomine Romam: eamque ut Italia Phryges sint potiti, & his regionibus maximè, quæ nunc sunt vicina urbi, primam omnium consecrâsse in Palatio Fidei templum.*

Addit deinde, justam fuisse visam caussam, cur urbi imponeretur nomen Romæ, quod & ea fuisset nuncupata Roma, quæ prior Fidei illic templum posuisset. In codice Farnesiano sic erat: *In quo monte postea cum conderetur urbs, visam esse justam vocabuli Romæ nominis caussam eam quæ priore, unde ea locum dedicavisset Fidei.* Ubi recte Scaliger vidit, pro *priore unde ea* legendum *prior eundem.* Censeo præterea *nomine* ex glossemate irrepsisse. Quod si ante Romam conditam jam Fidei templum fuit: non illud condiderit vel Romulus, vel Numa; quod Dionysius in II. Antiquit. ac Plutarchus etiam prodidit: sed alteruter duntaxat instaurârit.

Ad fidem etiam pertinet Jupiter Fidius, sic dictus, quia jurando per eum fieret fides. Dionysius Halic. lib. IV. de fœdere agens sancito inter Tarquinium Superbum, & Gabinos, ait monumentum fœderis ejus servari Romæ ἐν ἱερῷ Διὸς Πιςίυ, ὃν Ρωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι· *in templo Jovis Pistii, sive Dii Fidis, quem Romani Sanctum vocant.* Idem lib. IX. narrat, ut Sp. Postumius, Q. Servilii collega nonis Juniis in colle Martialis, Jovis Fidii ædem, dedicarit, quam idem Tarquinius exstruxerat quidem, nec tamen dedicarat ritu sollemni. Apud Sex. Rufum, qui Valentiniani, & Valentis Impp. temporibus claruit, legas in Regione Urbis tertia ædiculam Sangi Fidoni, Omnino signatur Semo Sangus sive Sanctus Fidius: de quo fusè dixi lib. I. cap. XII. Video virum nobilem & eruditum putare in Semone Sancto Fidio intelligi tres Noachi liberos. Sanè vocabulum Semo non abit à filio Semo. Et κατ' ἀφαίρεσιν (1) possit à Javed esse Fid, sive Fidius. At Sancus longius à Cham abire fatendum: ubi & μεταθέσεως (2) sit opus, & ἀφαιρέσεως, & mutatione unius liquidæ in alteram.

1) *per ablationem initii.*
2) *transpositione.*

Ad justitiam quoque spectat Mercurius Nomius. Item Eunomia: atque adeò mater ejus Themis, Cæli, vel Solis Terræque filia: quam Græci secundam ajunt Jovis conjugem fuisse: atque ex eo peperisse Eunomiam, Dicen, & Irenen. *Hesiodus* in Theogonia:

Δεύτερον ἠγάγετο λιπαρὴν Θέμιν, ἣ τέκεν Ὥρας,
Εὐνομίην τε, Δίκην τε, καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν.
Pulcra deinde Themis ducta est quæ protulit Horas,
Eunomiamque, Dicenque, Irenen atque virentem.

Θέμις universè notat fas atque honestum. Estque nihil aliud, quam lex æterna, quam Deus præscripsit mundo. Ex hac profluit Εὐνομία, quæ in civitate bonas leges constituit: & Δίκη, quæ secundum leges illas cuncta administrat: harum verò assecla soror natu minima Εἰρήνη, quia ubi Leges bonæ, & Justitia regnat, ibi pax & concordia obtinent.

Celebrat quoque Orpheus sive Onomacritus in Initiis sive *Hymnis*:

Ὧραι θυγατέρες Θέμιδος καὶ Ζηνὸς ἄνακτος
Εὐνομίη τε, Δίκη τε, καὶ Εἰρήνη πολύολβε,

Stylo

Stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

Temperia Jovis, & Juritis sancta propago,
Aurea lex, & Fas, & Pax ditissima rerum.

Nempe Horæ illæ *Temperia*: quia Horis mundum Jupiter temperat: ut Horatius lib. I. od. XII. Ubi tamen non de tribus Jovis filiabus: sed de quatuor cæli portarum præsidibus ei sermo videtur. At Themis Scaligero Juritis, quasi juris fons: novè magis, quàm ἀρχαίως. (1) Tres hasce Divas cum matre, felicem reddidisse Corinthum, ait Pindarus Olymp. ode XIII: 1) vetusti.

Ἐν τᾷ δ' Εὐνομία ναίει, κασίγνηταί τε, βάθρον πολίων,
Ἀσφαλὴς Δίκα, καὶ ὁμότροπος εἰράνα, ταμίαι
Ἀνδράσι πλούτου χρύσεαι
Παῖδες εὐβούλου Θέμιτος.

In hac Eunomia habitat sororesque, fundamentum urbium,
Firma justitia, & iisdem moribus prædita Pax, dispensatrices
Hominibus divitiarum, aureæ
Filiæ Themidis, consultricis bonæ.

Phurnutus de Diis, cap. de *Horis*: διὰ δὲ ταύτην τὴν αἰτίαν, καὶ ἐκ Θέμιδος ὁ Ζεὺς λέγεται γεννῆσαι τὰς Ὥρας, ὑφ' ὧν τὰ ἀγαθὰ πάντα ἐν ἡμῖν ὀρέγεται καὶ φυλάττεται. Καλεῖται γὰρ αὐτῶν ἡ μὲν Εὐνομία, ἀπὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος τῆς διανεμήσεως. Ἡ δὲ Δίκη, ἀπὸ τοῦ δίχα χωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων τοὺς διαφερομένους. Ἡ δὲ Εἰρήνη, ἀπὸ τοῦ διὰ λόγου, καὶ οὐ δι' ὅλων (lego ὅπλων) διακρίνεσθαι ποιεῖν. *Ob eandem caussam, ex Themide Jupiter dicitur genuisse Horas: à quibus bona omnia, quæ nobis obtingunt, præbentur, & conservantur. Ex iis verò una vocatur Eunomia, eò quod obtigerit illi æqua rerum distributio. Altera dicitur Dice, sive Jus, quia dirimat lites eorum, qui inter se dissident. Tertia est Irene, sive Pax; quæ ratione ac sermone sopiat controversias, non armis.*

Platonici ajunt in mundo tria attendi, bonitatem, justitiam, & pulchritudinem: primam esse ab Eunomia, alteram à Dice, tertiam ab Irene.

De Themide plura in Symbolicis dicemus. Sed fusè imprimis de ea egit eruditissimus Stephanus Winandus Pighius Campensis, libro quem Themidem Deam, sive de lege divina inscripsit.

Possit & hic de Nemesi agi, quia est filia Justitiæ. Sed de ea partim jam in affectionibus vidimus: partim etiam in Semivirtutibus agetur.

Nec solum præfecere numina Justitiæ, sed etiam Injustitiæ: uti & aliis vitiis. Quamrem etiam tangit *Nazianzenus* in II. de Theologia. Ubi vitiosissimos fuisse ait, qui vitia colerent pro Diis. Cæterùm gentiles hoc se colore tuebantur, quod numina vitiis præfecta ideò colerent, ne obessent. Ex vitiis, Justitiæ adversantibus, pro numine habuerunt [illegible], sive contumeliam, vel Injuriam: uti ex Theophrasto, Cicerone, Clemente, & Zenodoto

dictum, de Semivirtutibus ageremus. Item Calumniam, cui aram erexere Athenienses; ut Theophrastus apud Diogenianum auctor est. Adhæc Μῶμον, Deum maledicentiæ, ac reprehensionis, etiam injustæ. Est verò Μῶμος à מום macula: unde ἄμωμον, hoc est, immaculatus, eoque ἀμεμπτος.(1)

1) inculpatus

A justitia, & virtutum illis, quæ ad justitiam referuntur, quales pietatem, εὐχαριστίαν,(2) & fidem; item Themidem cum filiabus, duabus imprimis, esse diximus, venio ad Justitiæ sorores, temperantiam, & fortitudinem. Quarum prior mediocritatem servat circa voluptates, sive ex cibo potuque, sive ex libidine Venerea, sive, secundum aliquos, etiam ex vindicta, qua & ipsa nihil hominibus dulcius esse solet.

2 grati animi virtutem.

Temperantia inter Divas à Theognide memoratur. Nam cum dixisset, Spem solam in terris remansisse, alias Deas excessisse è terris, subjungit ista:

Ὤχετο μὲν Πίστις, μεγάλη θεὸς, ὤχετο δ' ἀνδρῶν
Σωφροσύνη· Χάριτές τ', ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.
Abiit quidem Fides, magna Dea, abiitque virorum
Temperantia, Charitesque, ô amice, terram reliquerunt.

Est verò temperatio animi duplex. Prior circa alimentum versatur, ac circa cibum *Abstinentia*, circa potum *Sobrietas* dicitur. Quibus adversatur, gulosè si vivitur. Atque huc pertinent convivia immodesta, cumque lascivia, & petulantia, conjuncta. His præfuit Comus, qui idem ac Beelphegor, teste B. Hieronymo. Ac comessationi ab eo nomen. Consideratur autem Comus trifariam: historicῶς, quatenus est Numem animale; φυσικῶς, quatenus refertur ad vim cælestis naturæ; & ἠθικῶς prout reducitur ad vitium morale. Quatenus animalis, idem est, ac Camus, Noachi filius, qui pro numine cultus à posteris Cananæis, Arabibus, Ægyptiis, Ammoniis, & Catabathmi incolis. Qua de re dictum lib. I. hujus operis, cap. XXXVI. Φυσικῶς reducitur ad Liberum, & Priapum, h. e. Solem. A Sole enim est vini, & aliarum rerum generatio, etiam hominis. A Sole igitur dimanat vis naturæ in exhilarando hominum consortio per dapsilem cibum, potumque & sermones jucundos, sæpè & choreas. Atque hoc pacto consideravimus lib. II, cap. VIII. Hic vero ἠθικῶς attenditur, quatenus est conviviorum luxus, ut diximus. Imo possis etiam ad lætitiæ adfectum referre; quia lætitia est commessationis affectus, & finis. Ac præterea etiam ad vitam hominis socialem, de qua postea dicendum: est enim aggregatum ex multorum actibus humanis. Nempe in tam vario philosophandi genere varia attendi solent. Pro quibus Numen aliquod ad diversas referatur

Prætec-

Præterea temperantia versatur circa voluptatem ex Venerea libidine: & vocatur Castitas sive Pudicitia: quæ & in virgine, & in vidua, & in nupta, animum ab illicita libidine servat integrum ac purum. Sed propriè hic attenditur Pudicitia conjugalis.

Pudicitiæ ædis Romæ gemina fuit, Patriciæ, & Plebeiæ. Patriciæ ædis erat in Foro Boario ad ædem rotundam *Herculis*. Hæc ab M. Æmilio Scauro dicitur exstructa. Plebeiæ in Vico Longo, facta à Virginia Auli filia patriciâ quidem, sed nuptâ consuli plebeio, L. Volumio. Livium adi lib... Propertius lib. II. eleg. VI:

Templa Pudicitiæ quid opus statuisse puellis,
Si cuivis nuptæ quidlibet esse licet?

Bis nuptis tangere simulachrum nefas Pudicitiæ erat. Festus: *Pudicitiæ signum in Foro Boario est, ubi Æmiliana est Herculis. Item via Latina ad miliarium quartum, Fortunæ Muliebris. Nefas est attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsit.* Sanè quantopere à Romanis commendarentur univiræ, ostendit Valerius Max. lib. II. cap. I: *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiæ honorabantur. Existimabant enim eum, præcipuè matronæ sincera fide incorruptum esse animum, qui deposita virginitatis cubile egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitimæ* (1) *cujusdam* intemperantiæ signum esse credentes. Itaque in veteribus monumentis videas lapidi sæpius incisum, quod univiræ fuissent. Quæque secundo nuberent, hæ citra hominum frequentiam, & quasi clandestinas nuptias conficiebant: ut auctor est Plutarchus in Romanis quæst. CV.

1) *forte legitimæ legendum, ut & legitimæ concessa.*

Nonnullis, atque in his Sebastiano Foxo, (2) temperantia adeò latè patet, ut eo quoque reduci debet clementia. Nimirum quia hæc virtus cohibet imperum iræ, ne quid in ulciscendo crudeliter fiat. Natura quippe homo amat voluptatem: quæ tanta est in vindicta ut vita etiam dulciorem esse dicat Juvenalis. Quare & hac parte moderari affectus convenit. Id verò Clementia facit. In Julii Cæsaris honorem, templum Clementiæ decretum fuisse, testis est Plutarchus. Quid mirum? quando laudum Cæsaris nulla tam propria illi fuit, quàm hostibus ignoscendi. Laudes Divæ Clementiæ ex Claudiano adscribere nihil necesse, quando id jam à Gyraldo factum. Nec planè aliena ab hoc loco illa de ara Misericordiæ apud Athenienses. Sed hæc non virtus, verùm πάθος. (3) Quare de ea potius dicemus cap. proximo.

2) *Ethic. Compend. l. 3 cap. 26.*

3) *affectus.*

Sequitur Fortitudo: quæ primò Virtutis nomen meruit: quod nomen etiam indicat: est enim à viro κατὰ συγκοπὴν (4) quasi *viritus*: ut propriè sit ἀνδρότης, sive ἀνδρεία. Sic Græcis ἀρετὴ (5) ab Ἄρης, (6) nec aliunde ἄριστος, (7) quasi dicas *maximè Martium*, vel *Martialem*. Gloss. vett. *Virtus*, ἀρετὴ, ἀνδρεία, ἰσχὺς, δύναμις. Ennius *Hectoris Lytris*:

4) *per syncopen.*
5) *virtus.*
6) *Mars.*
7) *præstantissimus.*

Mi-

Melius est virtute jus. Nam sæpe virtutem mali
Nanciscuntur: jus atque æquum se à malis spernit procul.

Atque hic de sola corporis fortitudine sermo est. Sed à corpore translata vox ad animum, illisque accommodata, quibus, ut poeta loquitur, —— *robur, & æs triplex Circa pectus erat.* Hoc est, quos nullus periculi metus deterreret: quales & Græci σιδηροφόρους vocant. Nihil igitur mirum, si propriè magis virtutem de virtute bellica dixerint quàm justitia, aut temperantia. Nec dubium, quin cùm virtutis & Honoris ædem struerent Romani, præcipuè Virtutem in bello intellexerint.

Atque ad hanc etiam pertinet Dea Strenia, si audimus Symmachum lib. x. epistol. XXVIII. ad tres Augustos: *Ab exortu penè urbis Martiæ strenarum usus adolevit, auctoritate Tatii regis: qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ anni novi auspices primus accepit, DDD. Imperatores. Nomen indicio est, viris strenuis hæc convenire ob virtutem.* A στρηνής, quod inter alia, Hesychio teste, notat ἰσχυρὸν fortem, est *strenuus*: uti hinc forte Dea *Strenia*, quæ strenuis præesset; unde & ex luco ejus potissimum verbenæ ut Symmachus refert, viris strenuis dono mittebantur. Streniæ Deæ, ac sacelli ejus, mentio est in nobili fragmento actorum diurnorum ejus anni, quo L. Æmilius Paulus, & Cn. Octavius Nepos, paludati sunt in Macedoniam profecti adversus Persen. Habes apud Pighium in Annalibus ad ann. Urbis Conditæ IↃLXXXV.

CAPUT XIV.

De Semivirtutibus: ut sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio. Deque Felicitate, virtutum omnium fine.

DE quibus hactenus diximus, Justitia dico, Temperantia, & Fortitudo, veræ sunt virtutes. Sunt præterea quædam, quæ veriùs πάθη sive affectus; sed quia sint semina quædam virtutis, ut quæ ad virtutem sternant viam, eo virtutes etiam à plerisque nuncupantur; commodiùs tamen ab aliis semivirtutes vel virtutes inchoatæ. Tales sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio.

(1) *lib. 3. Eth. Nicomach. cap. 8.*

Ex his verecundia eò virtus, etiam ab Aristotele, (1) vocatur, quia multi timore infamiæ ab inhonestis retrahuntur, & ad bene agendum stimulantur quasi calcaribus quibusdam. Ut si minùs sit virtus moralis, saltem sit virtus naturalis, quia constitutio est naturâ conveniens homini, præsertim adolescentiæ: eò bonis moribus conducibilis, quod ut dixi, revocet à turpi, & ducat ad honestum.

Verecundiæ ara Athenis fuit. teste Pausania in Atticis. In Arce fuisse, tradit Hesychius. Pudorem cum Nemesi æneo sæculo in cælum evolasse, ab H.sio-

Hesiodo proditum est. Quamquam verò Xenophon in Symposio dicat, Pudorem esse numen, non Impudentiam: contrarium verò colligi videtur proverbio hoc, Θεὸς ἡ ἀναίδεια, *Dea est impudentia.* Sed hoc sic liceat interpretari, quod homines perfrictæ frontis quidvis fere consequantur, quod non possint, quos verecundia, & mollities fontis, absterret. Interim hoc ipsum magnam ostendit vim ejus: ac propterea etiam Dea credebatur, Menander Carinâ apud Jo Stobæum:

——Ω μεγίστη τῶν θεῶν
Νῦν οὖσ' ἀναίδει, εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ.
Δεῖ δέ. τὸ κρατοῦν γὰρ, νῦν νομίζεται θεός.
Ἐφ' ὅσον βαδίζεις; ἐφ' ὅσον ἥξειν μοι δοκεῖς.

Reddit hoc pacto illustr. Hugo Grotius:

——O Deorum maxima
Nunc Impudentia, si te fas dici Deam:
At fas. nam nunc quòd regnat, mos numen vocat:
Quo processisti? quoque procedes adhuc?

Imò apud Zenobium Proverbio XXXVI. Centur. IV. hæc legas: Φησὶ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ νόμων, Ὕβρεως καὶ Αναιδείας παρὰ τοῖς Αθηναίοις εἶναι βωμούς. *Theophrastus libro de Legg. ait, aras ab Atheniensibus positas Contumeliæ, & Impudentiæ.* Est & Ciceronis lib. II. de legibus: *Illud vitiosum Athenis quòd, Cylonio scelere expiato, Epimenide Cretensi suadente fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ.* Atque idem de Epimenide proditum à Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Satis, quod ad Verecundiam attinet. Consequitur, ut de Misericordia dicam: quæ & ipsa affectus est, non virtus, sed ita affinis virtuti, ut quandoque Misericordiæ, & Clementiæ vocabula confundantur: ut à Statio Papinio factum esse, mox parebit. Videlicet Misericordia ad Clementiam munit viam, quique immisericors sit crudelis potius, quam clemens evadet. Unde non minus, quam ex verecundiæ affectu liquet, quam alucinentur Stoici, affectus quando radicitus jubent evellere.

Atheniensis humanitas aram Misericordiæ constituit: ut Eumenius ait orat. de Scholis instaurandis. Sed soli Græcorum eam habuere: ut Pausanias in Atticis docet. Meminit & aræ ejus Quinctilianus lib. V. cap. X. Dicitur verò constituta ab Heraclidis, cùm Atheniensium ope in Peloponneso restituti essent sedibus antiquis, unde post Herculis mortem fuerant ejecti. Alii Hyllum, Herculis ex Dejanira filium dedicasse putant, cum ab Eurystheo è patria pulsus Athenas confugisset. Statius quidem Papinius hac de ara sic scribit XII. Thebaidos:

Fama est defensos acie post busta paterni
Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes.

Dixeris de ara Clementiæ istic sermonem esse. Operæ est audire; quæ apud Statium præcedunt:

Urbe fuit media nulli concessa potentum
Ara Deum: mitis posuit Clementia sedem
Et miseri fecere sacram. Sine supplice nunquam
Illa novo. nullâ damnavit vota repulsâ.
Auditi, quicunque rogant.

Sed Clementiam pro Misericordiam dicere coactus est poëta, quia carmen epicum vocem alteram non admittit. Nec sanè Athenis ara Clementiæ, sed Misericordiæ fuit. Interea in dubium jure aliquis vocet, quod ab Hyllo, Herculis filio, vel ab Heraclidis LXXX. post Ilii excidium annis, ara hæc dicitur constituta. Verisimilius id ab ipsis factum Atheniensibus, quando ossa regis sui Thesei è Scyro insula Athenas deportarent. Quippe ex Plutarchi Theseo scimus, istic, ubi ossa sepulta, fuisse deinceps φύξιον οἰκέταις, καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις, καὶ δεδιῦσι κρείττονας, ὡς καὶ Θησέως προστατικοῦ τινος καὶ βοηθητικοῦ γενομένου φιλανθρώπως τὰς τῶν ταπεινοτέρων δεήσεις· *perfugium inviolabile servis & omnibus demissioribus, timentibusque potentiores: quòd tutelaris Theseus atque auxiliaris fuisset, & benigne humiliorum suscepisset preces.* Atque ad hæc tempora etiam revocare mavult Baptista Pius Poster. Annotat. cap. XLVII. Si intervallum consideremus, multum inter has opiniones distet: Nam ab Heraclidarum reditu usque ad Cimonis excessum anni sunt circiter IↃCL: ab Ilio capto, quando Hyllus vixit, anni præterea LXXX: sin ab excessu Thesei numeremus, anni sint IↃCCL, & paullo amplius. Ut omnino apud Plutarchum in Cimone, ubi à morte Thesei ad usque ossa à Cimone relata numerat ἔτη σχεδὸν υ, *annos fere quadringentos*, rescribi debeat σχεδὸν ω. *fere octingentos.* Sunt enim supra IↃCCL, ut diximus. Estque proclivis lapsus ut ex ω fiat υ, paullum attrita, ac evanescente litera. Atque hoc clarissimo amico nostro τῷ μακαρίτῃ Joanni Meursio etiam visum in Archontibus suis lib. II. cap. VII. In eo tamen abire cogor, quod existimat id factum Olympiadis LXXV. anno I. Aphepsione prætore, quo Xerxem constat in Europam trajecisse, & Athenas ab eo incensas. Necdum enim tum ullum erat Cimonis nomen, nisi quòd Miltiadis esset filius. Clarescere unâ alterâ Olympiade pòst cœpit: nec Scyron, unde ossa Thesei reportavit, adiit, nisi post victoriam ad Mycalen: ut ex Nepote in ejus vita constat. Sed; ut ad aram redeam Misericordiæ, nullum hic Divæ simulachrum erat, nec thure adolebant, nedum victimam offerrent: solis lachrymis litabant. Unde Papinius: continuò post ea, quæ superiùs adducebamus,

——— Noctes-

—— Noctesque diesque
Ire datum, & solis numen placare querelis.
Parca superstitio. non thurea flamma. nec altus
Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.
Mœstarumque super libamina serta comarum
Pendent & vestes mutatâ sorte relicta.
Mite nemus circa, cultuque insigne verendo
Vittata laurus, & supplicis arbor oliva,
Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Dea, mentes habitare, & pectora gaudet.

Laurentius Ramirezius de Prado aram hanc ait fuisse ignoti Dei. (1) Id verò longè aliter censeo. Nam si est Deæ Clementiæ, quodo fuerit numinis ignoti? Atqui clarè ait poeta:

1) Pentecontarchi c.16

Urbe fuit mediâ, nulli concessa potentum
Ara Deum, mitis posuit Clementia sedem,
Et miseri fecere sacram.

Nec obstant hæc verba:

Semper habet tepidos, semper locus horret egenis
Cœtibus: ignota tantum felicibus ara.

Nam ea poetæ sententia est, aras divæ Clementiæ cunctis esse miseris notissimas; solis ignorari, quibus omnia ex voto fluant, ut nec numinis divini, nec nominis humani, ope iis opus videatur. De templo Clementiæ Cæsaris exstructo, habemus apud Plutarchum.

Cùm verò Misericordia sit in Deas relata, quid mirum, si eundem fuerit honorem Νέμεσις sortita, sive Indignatio? Nam & hæc affectio quidem est: unde & de eâ aliqua in Affectibus superiùs diximus: interim est virtuti similis. Sanè ut Aristoteles ait in secundo Rhetoricorum ἄμφω τὰ πάθη (ἔλεος καὶ νέμεσις) ἤθους χρηστοῦ· *uterque affectus* (misericordiæ, & indignationis) *ejus est, qui bonis sit moribus.* Nempe qui bonâ est indole, eoque ad virtutem naturâ fertur, dolorem concipit, quando videt, opibus augeri, vel ad honores extolli, iis bonis indignos; quibus ornatos mallet viros virtute præcellentes, qui sepe jacent dispreti. Quod si is etiam affectus viri boni indicium præbet, hinc quoque liquet, quo jure Stoici affectus omnes damnent. Quomodo hic affectus differat à vicinis, quique indignentur, & quibus & quas ob caussas, abunde diximus lib. II. Oratoriarum Institutionum, cap. XI. Nunc de ea, ut Dea est, loquamur. Quomodo considerat Catullus Epigr. LI:

—— Precesque nostras,
Oramus, cave despuas ocello,
Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vemens Dea; lædere hanc caveto.

Hesiodus ait, unà cùm pudore seculo æneo subvolâsse in cœlos: quemadmodum diximus antea. Numen hoc contra superbiam coli, ait Macrobius lib. I. Sat. cap. XXII. Aliter vocatur Adrastea; nempe ab Adrasto, qui aram constituit, teste Antimacho, secutoque eum Strabone lib. XIII. Ac ita etiam vocat Ammianus Marcellinus lib. XIV. *Ultrix*, inquit, *facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus* Sed Ammiano hîc Adrastia non est affectus hominis, verùm numinis: per quem hoc fertur ad Superbiam hominis ulciscendam. Itaque sic subjungit Ammianus. *Ultrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus. Jus est quoddam sublime Numinis efficacis, quam Theologi veteres fingentes Justitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradunt omnia despectare: nunc erectas mentium cervices opprimit & enervat, nunc bonos ab imo suscitans ad bene vivendum extollit.*

Aliter etiam dicta Rhamnusia, à Rhamnunte, Atticæ pago, ubi fanum habuit, ac simulachrum decem cubitorum, totum è lapide, opus Phidiæ, mali ramum manu gestans; ut auctor est Hesychius. Suidas ait, simulachrum istud ab Erechtheo istic constitutum, quia mater ibi imperasset: fuisseque Veneris specie, ac Nemesin dictam, quia matri id nomen fuisset. Festum Nemesis, Νεμέσεια; teste Moschopulo. Ab Ægyptiis Saturni stella Νέμεσις vocabatur; ut ex Isagoge Achillis Tatii dicebamus lib. II. cap. XXXIII. Ac ejusdem libri cap. XLVI. legimus de Adrastia, sive Lachesi, quæ ad Fatum reducitur, juxta Platonem in Phædro, & Plotinum libro de Providentia.

De virtute satis: nunc de ejus fine agamus. Ea est felicitas de qua hoc loco eo convenientius est dicere, quia est summum hominis bonum: Augustinus lib. IV. de Civitate Dei, cap. XXIII. *An fortè justè est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina &c....*

CAPUT XV.

De Virtutum præmiis, Honore, & Fama. Item Numinibus Loquelæ, Silentii Risus.

A Virtutibus accedo ad eorum præmia, ut sunt Honos, & Fama. Honos qui etsi ad omnem se vitam extendat, tamen in funere maximu haberi solet: imò nullus verior constantiorque eo, qui post fata exhibetur. Multi enim cum Menandro justiora sunt posteritatis judicia, quàm suæ ætatis consecuti. Est verò honos judicium de alicujus excellentia. Estque is actus internus. Externus vero honos est exhibitio signi judicium nostrum declarantis.

rantis. Uterque actio transiens. Honori templum bello Ligustico dedicatum fuit à Q. Maximo: posteaque id renovatum à M. Marcello: qui sic exstruxit, ut in illud, nisi per ædem Virtutis, ingredi nemo posset. Fama & Hesiodo Dea est, & ab Atheniensibus culta. Meminit Æschines in Timarcho, & de falsa Legat. Item Pausanias in Atticis, cujus verba alibi adduximus. At hanc sententiam oppugnat Tertullianus lib.I. adversus Gentes: *Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit famâ, sed conscientiâ certus: nemo famæ credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est; exinde in traduces quodammodo linguarum, & aurium serpit, & modicum vitium rumoris obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit.*

Sunt & hominis adfectiones propriæ, Loquela, Risus. Loquelæ præest Mercurius, qui est λόγος προφορικὸς, καὶ μυστικός, (1) de quo abundè dixi lib.II.cap.XXXII. Pertinet huc quoque Ajus Locutius, cui à Furio Camillo fanum exstructum in Via Nova, propterea quod istic à M. Cædicio vox esset audita, Gallos adventare, ut autor est Livius lib.V. Apud Arnobium lib.I. est *Ajaceos Boetios*. Pro quo Sigismondus Gelenius rectè, ut arbitror, *Ajos Locutios* emendavit.

1) *oratio & ratio.*

Ad loquelam reducitur etiam silentium. Cujus præsides Angerona, sive Angenora & Harpocrates, sive Sigalion. Angerona sic dicta ab antiquo angero pro ango: non ab angendo ore, ut putavit Josephus Scaliger: qui & propterea putabat, *Angenora* dici oportere; sed cunctis vett. codd. invitis Huic in Volupiæ sacello erat simulachrum in ara; ad significandum, qui silere sciat, voluptate postmodo frui. Dubium vero, utrum Angerona omni præesset silentio, an isti solum, ut nequis arcanum urbis Romanæ, nomen, quo sacerdotes in sacris uterentur, proferret. Posterius hoc amplexus est Salmasius in Exercitationibus *Plinianis* Harpocrates idem ac Sigalion, sic ἀπὸ τοῦ σιγᾶν (2) vocatus. Ægyptiis Osiridis, & Isidis filius existimatus. Hinc Ausonii illud:

Aut tua Sigaleon Ægyptius oscula signet.

2) *à tacendo, swyghen.*

De Harpocrate, & quibusdam aliis Numinibus Ægyptiis ita Tertullianus lib.I. adversus nationes, cap.X: *Serapem, & Isidem, & Harpocratem, & Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque à Senatu dejectas (aras) nonnisi per vim popularium restructas.* Nullum verò Senatori Numen minus colendum quàm Aii Locutii, nullum æquè ac Harpocratis & Angeronæ. Sed contra hodiè fieri crebro videmus; unde de isto perpetua penè est querimonia bonorum, & prudentium virorum. In his Budæi cujus verba dabo è Forensibus: (1) *Angerona numen in curia non satis sanctè colitur, (ut fama est) tametsi in legem Areopagiticam tyrocinii sacramento sigillatim*

1) *pag. 163. edit Rob. Steph.*

tum sit adacta. Sed nullo epistomio religionis, os Aii Locutii satis comprimi, & obsignari potest. Id quod claris exemplis meâ memoriâ compertum est. Nihil hujusmodi metuere erat apud priscos Romanos: ut liquet ex Livii lib. XLII, ubi de Eumene loquitur in Senatu Persen accusante: nihil item de Persis, apud quos *vetus disciplina regum silentium, vita periculo sanxerat.* Imò apud eosdem, ut Ammianus ait lib. XXI. *Silentii quoque colitur numen.* De bono Silentii abunde Andreas Schottus: quem edidere fratres Belleri Antuerpiæ an. 1619. Sequitur Risus, quando & hic est affectio hominis proprius. Quàm is gratus superis, Veneri imprimis, arguit, quod ea dicitur φιλομμειδὴς,(1) & Horat lib. Od. II. *Ericyna ridens.* Risus, ut numinis, meminere etiam Pausanias, & Appulejus: ac venustè encomium ejus versu junxit, Cælius Calcagninus: de quibus Lilius Gyraldus syntagm. I. Histor. Deorum. Lycurgus Risui, ut Laboris condimento, Lacedæmone constituit templum, ac simulachrum; ut est apud Plutarchum. (2) De Risus natura egimus lib. III. cap. XLVI. Fusiusque id factum à Gelso Mancino Ravennate libro de Risu ac Ridiculis, & Francisco Valeriola Medico Enarrationum Medicinalium lib. III. Enarratione IX.

1) *amans risus.*

2) *puto in Cleomede.*

CAPUT XVI.

De Diis societatis domesticæ. Ut sunt Faustitas, Εὐημερία, *Juno Gamelia, ubi & obiter de Minerva ante nuptias placari solita à Virginibus, Postea de Junone Unxia, Cinxia, Venere, Charitibus; De Pilumno, Picumno, Dea Virginensi, Subigo, Prema, Pertunda, Persica, Volupia, Lubentia, vel Lubentina. Assyriæ Delephat, & Græcæ* Ἀφροδίτης ἔτυμον. *De inequitatione Mutini Tetini. Atheniensium* τριτοπάτορες. Κότυς, *sive* Κοτυττὼ, *unde sacra Cotyttia. Cicinnia. Consalus. Orthannes. Tychon, & unde Venus sit dicta Dionaa, Cytherea, Cypria, pata sive* ἑλικῶπις, *uxor Vulcani, non Martis. Deque tribus Veneris signis. Mexicanorum Dii conjugales. Manturna. Virplaca. Mena. Partus præsides Dei Nixii, Egeria Nympha, Prosa, & Postverta, Natio. Intercidona, Pilumnus, Deverra, puerperæ custodes adversus Sylvanum. Infante nato lectus Pilumno, & Picumno stratus. Diana post partum primum zona à puerpera dicabatur, uti & vestes. Quincto die sacrificabatur pro puero.*

EGimus de iis, quæ universè hominem spectant. Nunc accedo ad ea, quæ tangunt vitam hominis socialem. Est ea societas, vel Domestica, de qua in Oeconomicis tractatur, vel Civilis, quæ in Politicis exponitur.

In Oeconomicis finis est faustitas domus, sive familiæ. Itaque à Faustitate credebatur esse, si ager fertilis, & ut Maro loquitur,

Si fœtura gregem suppleverit. ——

Ideò

Ideò &, ut Festus ait, vocarunt, *Faustulum porcellum, faeturam pecorum*. Horatius lib. IV. od. V:

Tutus bos etiam rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas.

Huc etiam pertinet Εὐημερία. Quam iccirco cum Musis invocat Alexis Olynthiâ:

Εὐημερία δέσποινα, καὶ φίλαι Μοῦσαι.
Dierum felicitas Domina, chara Musae.

Est verò εὐημερία non unius diei, sed omnium, quibus vivimus dierum felicitas.

Via, qua ad faustitatem domesticam pervenitur partim consistit in officio triplicis societatis domesticae; partim circa possessiones sive opes: quae vel acquiruntur, vel augentur, vel conservantur.

Triplex, quam dixi, societas est istiusmodi: una mariti, & conjugis: altera parentum, & liberorum: tertia, dominorum, & famulorum. Ad primam conjugium refertur, quo pertinent Dî conjugales. Seneca Medea:

Di conjugales, tuque genialis thori
Lucina custos.

Hinc Juno Gamelia, quae nuptiis praefecta. Multum igitur differt à Minerva, quae semper-virgo virginibus praesidebat. Unde & nupturae hanc priùs placabant. Lutatius Placidus ad Statii Thebaid. II. ait, *in templo Minervae solebant virgines nupturae placare Deam, quae sit fautrix virginitatis, & excusare, quod necessitate, & lege naturali, nubere cogebantur.* Cur Juno Unxia, & Cinxia dicta sit, expositum lib. II. cap. XXVI. Ubi & ostensum ad eandem reduci Domiducam, quamquam praeter eam etiam fuerit Deus Domiducus, ab eadem causa sic nuncupatus. Etiam ex vocabulo ipso cognoscimus, conjugio praefuisse Deum Jugatinum, qui Romae colebatur, ac sic dictus, quia feminam & marem jungeret. Praeterea in Diis Gameliis fuere Venus, & Charites, unde nupturae Junoni, Veneri, & Charitibus sacrificabant: ut est in Etymologico magno voce Γαμηλία. Ac Charitibus quidem, quia quae res Gratiis adversaretur, ἄχαρις (1) dicebatur. Veneri autem, quia mox Venerem experturae. Venerem Diones filiam credi constat. Hinc Caesar Julius, quia Julia gens ab Julo, sive Ascanio, Veneris nepote genus ducebat, *Dionaeus* dicitur Maroni:

(1) *sine gratia.*

Ecce Dionaei processit Caesaris astrum.

Censeo ego, hanc esse illam Dionen, Hesiodo in Θεογονίᾳ memoratam. Negat quidem Graecus scholiastes, intelligi istic posse matrem Veneris, eo quòd una dicatur Oceanitidum. Sed si Venus nata sit ex spuma maris, & inde Ἀφροδίτη appelletur, cur non mater Oceanitis, h. e. Oceani filia credatur? Venus

1) *Cytherorum insulā.* 2) *Cytherea* 3) *correptione syllabæ longæ.* 4) *Veneris.*

Venus dicitur prius appulisse κύθηρα, (1) quæ in lacu sita Laconico: unde κυθέρεια (2) dicta, κατὰ συστολὴν (3) H in E abeunte. Postea appulit Cypron, unde Cypria vocatur. Suspicor in κυθέρεια allusum esse ad κυεῖν. in κυπρεία ad κυεῖν. Prius in Ἀφροδισίοις (4) est κεύθειν. h. e. κρύπτειν, *sese occultare.* At post latebrosum locum consequens esse solet τὸ κυεῖν h. e. gravidam esse. Simul eò spectarunt, quod dives esset insula, atque inde luxus. Sanè tam felix erat, ut omnia ad naves necessaria gigneret, nullius externi indiga, Ammiano teste. Et Florus ait, Veneri sacram fuisse propter opes, quas luxus solet consequi. Justinus refert puellas in ea priusquam nuberent, dotem sibi parare solitas quæstu meretricio. Mihi magis fit verisimile, magno istic numero fuisse eas, quæ corporis sui potestatem facerent peregrinis, præsertim pecuniarum prodigis, & nova libidine captis: hos vero, ubi domum rediere, ex earum moribus judicâsse de cæteris, quibuscum nec oblata foret occasio sermonis; utpote familia natis honesta, quasque asservarent rigidiores puellaris pudicitiæ custodes.

Pæta Venus dicitur, ut Græcis ἑλικῶπις, & ἑλικοβλέφαρος. Quæ ab ἑλίσσειν volvere, unde ἑλικὸς tortilis: à quo ἑλικῶπις, *cui tortiles oculi*: ἑλικοβλέφαρος, ἑλικὰ βλέφαρα ἔχων, cui palpebræ, vel cilia, ac proinde etiam oculi volubiles. Eo autem Veneri tribuuntur oculi volubiles, quia quaquavorsum circumspiciant, tum libidinosæ, tum belli formarum aucupes: vel etiam ob aliam caussam, quam Servius annotavit ad illud III. Ecl.

—— *Transversa tuentibus hirquis.*

Ubi & illud *Persius* adducit;

—— *Patranti fractus ocello.*

Et hoc Juvenalis:

—— *Oculosque in fine trementes.*

Cur Vulcani uxor, Martis non item, exponit Augustinus lib. XX. contra Faustum, cap IX. *Venerem*, inquit, *Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas naturaliter nascitur: & Martis adulteram, quia belligerantibus incongrua est.*

Atque hæc de Venere quatenus significat vim generatricem. Præter hanc minimum duas fuisse alias, arguit quod Pausanias tradit in Bæoticis, ab Harmonia Thebis tria fuisse signa Veneris constituta: unum Οὐρανίας, quæ amorem inspirat rerum cælestium, uti Justitiæ, Doctrinæ: alterum Πανδήμου quæ corporis amori præest, eoque marem & fœminam jungit: tertium Ἀποστροφίας, quæ sic dicta, quia ἐπιθυμίας τε ἀνόμου καὶ ἔργων ἀνοσίων ἀποστρέφῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· *ab exlege cupiditate & operibus incestis avertat genus humanum.*

5) *ad vers.* 3

Sunt & inter conjugii Deos Pilumnus, & Picumnus: si Varronem audimus. Sed aliter alii. Servius in IX Æn. (5) *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & alii horū: Picumnus usum stercorandorū invenit agrorū: unde & Sterquilinius dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumēti; unde & à pistoribus colitur.*

Ab ipso

Ab ipso etiam pilum dictum est. Quidam Pilumnum, & Picumnum, Castorem & Pollucem accipiunt. Nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. Alia etiam Numina toro præerant geniali, eoque in cubiculo habebantur. Ea universè designat Plinius lib. xv, cap. xi: *Omnia jam* (de malis cotoneis & strutheis sermo) *& virorum salutatoriis cubiculis inclusa, simulacris noctium consciis imposita.* Item Augustinus lib. vi de Civit. Dei, cap. xi: *Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera concupiscentia carnis, & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt?* In hac turba putidorum Numinum, quam significat Augustinus, fuere, Dea Virginensis sic dicta, quòd virgo zonam solveret diu ligatam: Deus Subigus, quia vir subiget: Prema, quia mulier premeretur: Pertunda, & Perfica, à successu: Volupia, & Lubentia, vel Lubentina, à voluptate in congressu Venereo. Chaldæi quoque pariter, ac Græci, nomen dedere Veneri ab actu eo, quo spumosa fit τῦ σπέρματος destillatio: quomodo de equis ait Maro iii Georg.

——— *Destillat ab inguine virus.*

Hinc enim Græcum Ἀφροδίτης *nomen*, quia σπέρμα ἀφρῶδες, (1) ut alibi 1) *semen*
(2) dictum. Similiterque Chaldæum inde nomen: de quo Hesychius: Δελέφατ, ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίων. DELEPHAT, *stella Veneris, Chaldæis.* At unde potiùs Δελέφατ, quàm à דִּלְפָא dilpha, id est, stilla, seu gutta: ut Psal. cxix, 28. דָּלְפָה, dalpha, *stillavit.* Quia autem συνουσία non sufficit ad conceptum: eò & finxere numina, quæ σπέρμα redderent fœcundum. Uti Priapum: per quem, ut lib. ii, cap. vii dictum, intelligitur vis generatrix, tum in plantis, unde hortis præficiebant, inque iis valde mutoniatum efformabant; ad melius exprimendam summam in generando vim naturæ: tum etiam in animalibus, ac præcipuè homine: unde Romæ fascino Mutini Tetini, qui idem ac Priapus, inequitare matronæ auspicabile putabant, Arnobio teste lib. iv, Lactantio lib. i, Augustino de Civ. Dei lib. vi, cap. ix. Ac de eodem sic Festus: *Mutini Tetini sacellum fuit Romæ, cui mulieres velatæ togis prætextis solebant sacrificare.* A mutone *Mutinus*, à tensione ejus *Tetinus* vocabatur. Idem & Mutanus, vel Mutonus, à muttum, τὸ αἰδοῖον. 3) 3) *virilia.*
Salmas. ad Solinum 310. a. 943. e. Athenienses soli, ut liberi sibi provenirent faciebant rem divinam Cotto Gygi, & Briareo, qui Tritopatores dicti, Phanodemus lib. vi: Μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι θύουσι δὲ καὶ εὔχονται αὐτοῖς ὑπὲρ γενέσεως παίδων, ὅταν γαμεῖν μέλλωσιν. *Soli Athenienses sacrificant, ac vota faciunt iis pro liberorum generatione, quando matrimonium inituri sunt.* Citat Suidas in Τριτοπάτορες. Sed alius alibi mos, ut antea dictum.

Impuri concubitus, qualis meretricius, præses est Κότυς, ut Suidæ vocatur, à qua, Synesio in calvitii encomio, Κότυος θιασώτης, *Cotyos sodalis.* Ea-

spumosum. 2) *lib. 2. c. 17.*

dem est quæ Iuvenal. Sat. II Cotytto, cujus sacra Cotytia, Horatio Epod. XVII:

Inultus ut tu riseris Cotyttia
Vulgata, sacrum liberi Cupidinis.

Ea Romam invecta erant Corintho: solæque iis feminæ intererant: unde illa ab Horatio vulgata esse, conqueritur Canidea. Mentio etiam est in Virgilii Catalectis:

Non me vocabis pulcra per Cotyttia,
Ad feriatos fascinos.

1 Idea cinædorum.

Atque ad eum poëtæ locum monuit Jos. Scaliger videri simile Numen Cicinnia: quod in veteribus glossis exponitur Θεὰ κιναίδων: (1) ut Cicinniæ nomen videatur exinde, quia cinædi essent cicinnati, juxta vetus verbum:

οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ ψηνίζεται.
Nemo cicinnatus nisi qui politur.

Similéque miseris gentibus numen Κόβαλος. Memoratur Synesio in Epistolis. Item Ορθάνης, & Τύχων, Straboni lib. XIII.

Latius in Americanis lib 5. cap. 9 p. 239.

Etiam Mexicanis Dii sunt connubiales: uti *Tlalloc*, qui Hispanis creditur Neptunus, & *Ometochtli*, quem iidem Bacchum arbitrantur.

Vidimus de Diis conjugalibus. Nec ubi virgo facta est mulier, imminui ejus amor debet: sed utrimque assiduè capere incrementum. Hoc erit, si non libidinis caussa ineatur matrimonium; sed amore virtutum[1]; quæ ubi sunt, magis magisque augentur; quantoque auctiores, magis utrimque amorem accendunt. Ita fit, ut nullum sit à divortio periculum: sed uxor maneat cum marito: quod præstare credebatur Dea inde dicta Manturna. Sin alterutrius stultitiâ deventum esset ad iram, ac jurgium; restituebat veterem amorem Dea Viriplaca: cujus sacellum hoc fine ingrediebantur vir, & uxor, teste Valerio Maximo. Φυσικῶς Viriplaca nihil est aliud, quam vis naturæ in placando uxori suæ marito.

Nunc ea persequamur, quæ pertinent ad fœtus gestationem, ac partum imprimis.

Mena fluores menstruos à quibus Iunoni, Fluoniæ nomen, dirigebat ad fœtus concepti augmentum. Est à Græco μήνα, sive μήνη, quæ est Luna: à cujus cursu menstruo etiam menstruis nomen.

Partui præerant Dii *Nixii*, sic ab enitendo dicti. Festus: *Nixii Dii appellantur in Capitolio tria signa ante cellam Minervæ, genibus nixa, velut præsidentes parientium nixibus.* Egeria nympha: unde ei sacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum. Prosa item & Postverta quarum illa etiam dicta Anteverta, ut videre est ex Macrobii lib. I. Saturnal. cap. VII. Prosa ex Prorsa, id est, recta, ut rectus partus ederetur. *Postverta*, ne partus præposterus ederetur. Varro apud Agellium lib. XVI, cap. XVI: *Quandoque pueri*

contra naturam fortè conversi in pedes, brachiis plerunque diductis retineri solent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum una Postverta nominata est, Prosa altera; à recti perversique potestate & nomine.

Egredienti in lucem fœtui præerat Natio, quasi Nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. *Cui cum fana circuimus in agro Ardeati rem divinam facere solemus, quæ quia partus matronarum tueatur, à nascentibus Natio nominata est.*

Apertius autem est, quam ut exponere sit opus, quomodo hæc numina, quæ & conceptum, & partum ac nativitatem præstare crederentur, philosophi retulerint ad vim naturalem, unde & conceptus, & partus, & nativitas proficiscitur. Iuxta autem theologiam civilem non naturæ partes, vel affectiones, intelligebantur, sed, uti antea dictum, mentes quædam, quas huic curæ Iupiter, & Consentium Deorum Senatus præfecisset.

Hæc de Diis partûs præsidibus. Venio ad curatores puerperæ. Custodes huic tres dati adversus Sylvanum; Intercidona, Pilumnus, Deverra. Horum symbola fuere viri tres: quorum primus securi feriret limen, alter pilo, tertius scopis deverreret. Hinc Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa, tres homines noctu circuire limina domus, & primò limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, Deus Sylvanus prohibeatur intrare.*

Etiam nato infante, Pilumno, & Picumno, sterni solet lectus. Varro lib. II. de Vita Populi Romani: *Natus si erat sublatus, ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur vitalis, ac rectus esse: Diis conjugalibus Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.*

Apud Græcos post partum primum zonam suspendebant Dianæ, ex eo dictæ λυσιζώνῃ: ut est apud Apollonii scholiasten: imò & vestimenta eidem consecrabant: si credimus Callimachi scholiastæ ad hym. I. Cur apud Græcos quidem quæ pariunt, apud Romanos vero quæ nubunt, zonam solvere dicantur, fusè satis exposui lib. II, cap. XXV. Pro puero quincto die sacrificabant Iunoni Ilithyæ, sive Lucinæ: unde Plautus Truculento, Sc. Num tibi:

Quin Dis sacrificare hodie pro puero volo,
Quincto die, quod fieri oportet.

Infantis editi curatores fuere Vagitanus, Cunina, Rumina, Cuba; & similia numina: de quibus diximus libri hujus cap. V; cum de infantiæ numinibus ageremus.

CAPUT XVII.

Dea Orbona. Libertas, cujus festum Eleutheria. Adeona, & Abeona. Jupiter genti-

gentilitius, sodalitius, amicorum, & hospitalis. Maimona Ialemus, & Venus libitina. Forculus, Cardea, Limentinus. Laterculus focorum præfectus, Articulus. Tellus, Terminus. Epona, Bubona, Mellona. Plutus, Heres martea, Paupertas. Epitrapezius. Rusor. Laverna.

ATque hæc de Numinibus, quæ pertinent ad connubium, & puerperium. Secunda societas erat Parentum ac liberorum, ad quam etiam reducitur Dea, cujus tutela erant parentes, si liberis orbarentur: unde & Orbona dicta est. Meminit ejus Plinius lib. II, cap. VII. Satis vero mirari nequeo, quod ad eum locum Plinii sic scribat Pintianus: *Quamobrem cùm egregia hæc dea Orbona orba sit scriptore aliquo, qui eam celebret, nullibique omnino compareat, præterquam hoc Plinii loco; sic in animum induxi, ut, explosis omnium sententiis, tanquam adulterinam, & supposititiam Deam, exterminandam è Plinianis finibus putem.* Sic ille: quasi non & apud Arnobium sit lib. IV: *In tutela sunt Orbonæ, orbati liberis parentes.* Tertiam Societatem dicebamus esse dominorum, & famulorum. Sed non tanti famuli sunt visi, ut propter eos nova Numina inducerentur; quippe in quos vitæ, & necis haberent potestatem. Hoc solùm iis honoris habitum, quòd Saturnalibus servis ac dominis par esset libertas. Imò domini servos suos procurarent; quòd factum in memoriam Regis Saturni, sive aurei temporis, quo nullus serviebat. Vide, quæ hoc de pluribus diximus lib. I hujus operis, cap. XVIII. postquam item libertate donati privatim coluere Festum quod Ἐλευθέρια dicebant. Unde & Toxilus apud Plautum, *Persa* act. I. sc. I.

Basilicè agito Eleutheria.

Meminit & Eustathius de Ismeniæ, & Ismenes amoribus, lib. X, & XI. Est verò Libertas, quatenus est potentia agendi; eoque & adeundi, & abeundi, ut velis: *Græcè* ἐξουσία αὐτοπραγίας. Eaque potentia naturalis, quatenus liberi omnes nascimur. Quam amissam qui vel fugâ, vel domini benevolentiâ, vel decreto publico acquirunt, iterum fiunt qui fuerunt. Ad Libertatem igitur ut pedisequæ, pertinent Adeona, & Abeona: quæ adeundi, & abeundi libertatem præberent. Nihil igitur aliud sunt quam potentia naturalis accedendi & recedendi; sed relatè ad alios, quatenus vis ea nullâ vi alienâ præpeditur. Est & Libertas totius civitatis, de qua potiùs in Societate civili dicemus.

Nec solùm vinculo quodam mutui officii constringitur triplex ea, quam dixi, societas: sed præterea etiam devinciuntur cognati, sodales, amici, hospites. Amicitia juncti invocabant Iovem Ὁμόγνιον, ut Plutarchus in Symposiacis vocat, hoc est, gentilitium. Sic dicebatur ὁ τὰ τοῦ γένους ἐφορῶν δίκαια, qui attendat ad ea, quæ injuste fierent, inter eodem genere natos. Sodales verò κοινωνοῦσι Ζῆνα ἑταίριον, *communem colunt Jovem sodalitium.* Itidem amici habuere eundem Jovem φίλιον, hospites ξένιον, qui Latinis Jupiter, vel Deus Hospitalis. Ut apud Plautum Pœnulo, act. V, sc. II:

Deum hospitalem, ac tesseram mecum fero.

Hannonis Pœni est sermo: cui jus hospitii fuerat cum Antidamante, eoque secum defert tesseram ad filium ejus Agarastoclem. Jus enim hospitii transibat ad posteros. Quod si quem hospitii pœniteret, tesseram confringebat. Nam ea salvâ, scelestum erat non excipere alterum hospitio; ut amicum. Nec Oeconomia solùm versatur circa personas, sed etiam agit de possessionibus, sive opibus tum parandis, tùm custodiendis. Videamus igitur, quæ Numina huic etiam parti præfecerint.

Opibus apud Syros præerat Maimona, de quo & Christus in Evangelio, מָמוֹן, & בְּרִסוֹנָא, *opes*, ut Elias Thesbites etiam observat. Eaque vox Augustini ætate etiamnum exstabat in lingua Punica. Romani, Græcique putarunt divitias obtingere à Plutone, sive Dite, quia is Deus est terra interior, unde cum alia, tum fruges, & metalla, qua de re actum lib. 11, cap. IX. Imò quia Ops eadem ac Tellus, uxor Saturni, quam Rheam vocant, eò & divitias, opes dixerunt: nisi malis Deam ipsam potiùs sic vocatam, ab ea opis significatione, qua auxilium notat, ut Maronis illud:

Non opis est nostræ ———

Sunt & officia hominis, quæ etiam mortuis debeantur: domesticis imprimis, ut exequias, & sepulturam.

Exequiis præerat apud *Græcos* Ἰάλεμος. Unde apud Athenæum Aristophanes in dictionibus Atticis: Εν γάμοις Ὑμέναιος· ἐν δὲ πένθεσιν, Ἰάλεμος· *in nuptiis quidem Hymenæus, in luctu verò Jalemus.* Nempe quia & nuptiarum, & luctus tempore, celebrari imprimis homines solerent. Romanis Ἰάλεμος videtur lessus, sive Nænia cui sacellum Romæ non longè à porta Viminali. Sepultura autem fuit Venus Libitina: cuius in templo venire solent omnia ad sepulturam necessaria. Itaque eadem Venus, sed cognomento distincta præerat & principio, & fini vitæ: qua de re superius diximus, cum de Venere tractâremus. Porrò Venus hęc, juxta naturalem theologiam pertinet ad vim Naturæ eos, quos produxerat in lucem, ubi exspirarunt, in terræ sinum honeste recipientis, & tegentis.

Hęc de triplici Societate personali.

In possessionibus prima est domus, de qua primò prospicere jubet, Hesiodus ἐν Ἔργοις:

Οἶκον μὲν πρώτιστα ———

Prima tua tibi cura domus.

Partibus domus præfuere varia *Numina*.

Vestibula, quæ Græcis προπύλαια, sacra erant Hecatæ. Imò & ipsa πρόπυλα vocabatur. *Hesychius*, πρόπυλα, Ἑκάτη.

Janus præerat Ianus; ut est apud Servium in 1 Æn. & Macrobium in 1 Saturn. cap. IX. Atque hos etiam sequitur Isidorus. At urbium portis præerat Iuno.

De forium, cardinis, liminis Diis, ita Augustinus lib. IV. de Civitate Dei, cap. VIII: *Unum quisque domi suæ ponit ostiarium, &, qui homo est, omnino sufficit. Tres Deos isti posuerant, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores, & cardinem, limenque servare.* De Cardea nympha (quæ aliis Carda, & nonnullis Crane) fabulantur hoc, eam pro concubitu istoc mercedis à Iano accepisse, ut cardinibus forium præesset, atque ab iis noxia omnia, in his striges, averteret. Sunt autem striges aves nocturnæ, noctuæ similes: quæ infantum sanguinem credebantur exsorbere. Vide Nasonem in sexto Fastorum, ubi fuse de hoc tractat. Bellonius (1) easdem credebat ac αἰγοθήλας, sive caprimulgos, sic dictas, quia noctu capras mulgeant, ita ut ubera exarescant, imò & cæcitas sic emulsis oboriatur ut Plinius refert. Sed striges, noctuæ; caprimulgi, cuculo similiores; ut bene monitum Ulyssi Aldrovando Ornithologias lib. VIII, cap. IX (2)

1) *lib. 2. de avibus, c. 35.*

2) *pag. 567.*

Laterculus Deus focis præfectus: ac sic dictus, quia foci ævo simplici ex crudis lateribus fiebant. Lares focis præfuisse, abunde dictum antea.

Arculus verò præfectus areis: ut in vulgatis est Festi codicibus (3) Sed si *areis* placet, *Areolus* pro *Arculus*, reponendum videtur. Sin rectum est *Arculus*, ut puto, *arcis* pro *areis* rescripserim. Hoc enim exigit ἀναλογία (4)

3) *in Arculus.*

4) *vocum affinitas.*

Culmen Penatibus Diis sacrum.

Maceries dicata Iovi Herceo: cui & inde nomen. Nam ἕρκος, septum, murus, maceries. At in urbibus murorum fundamentis præerat Neptunus. Arcibus præfuit Pallas, quia prima eas condidit. Servius in Bucol.

——— *Pallas, quas condidit, arces*
Ipsa colat.

Laterculus focis; qui simplici ævo ex crudis lateribus fiebant. De Laribus antea dictum.

Præter domum, in possessionibus sunt ager, pecus, pecuniæ, arma domestica.

Agrum licet suum nemo pro numine haberet, ita tamen persuasum fuit, esse particulam magni numinis, quod dicerent Rheam, Opem, Deûm matrem: item Tellurem, Cererem, aliisque nominibus permultis: de quibus actum libro secundo. Ubi & de Segetia, Pomona, & similibus.

Præterea ad agrum pertinet Terminus, quo agri distinguuntur, magno humani generis bono. Unde & in legibus XII Tabb. & lege Maniliâ cautum, quo pedum intervallo terminum esse conveniret. Vide & Aggenum Urbicum, Siculum Flaccum, Hygenum Grammaticum, & alios de agrorum limitibus scriptores. Ea utilitas fecit, ut etiam Terminus referretur inter Deos. Sed de hoc nomine pene initio hujus libri satis diximus.

Nec pecus cultum, nisi paucis gentibus. Ut Ægyptiis, aries, taurus, hircus;

hircus: de quibus libro tertio. Deos tamen præfecere pecori, ac jumentis. Ut equis Hipponam, sive Eponam. Iuvenali etiam memoratam sat. III.

——— Iurat
Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi vetus interpres:

Epona Dea mulionum est.

Φυσικῶς verò Epona est vis naturæ in equis bono hominis procurandis. Partim ea spectatur in felici equorum proventu; partim in recta equorum affectione ad exercendos actus naturales. Prius est à facultate generatrice, sive Venere: alterum à conservatrice, sive Sanitate: de quarum utraque antea diximus. Itidem coluere Bubonam, quæ bubus præstare incrementum credebatur. Ad hæc Mellonam, quæ apibus, & mellificio præerat. Φυσικῶς verò per ejusmodi numina intelligebatur Naturæ, ut loquebantur, providentia, circa ea se occupans animalia. Satis de pecore. Rustica vero numina erant Rusina, quasi rurina. Nam S. postea abiit in R: ut ex Lases, asa, Ausesius, Papisius, factum Lares, ara, Aurelius, Papirius.

Pecuniarum nomine intelligo reditus tum annuos, tum pluribus annis collectos Homerus vocat πλοῦτον τ' ἀφενός τε. (1) Hoc dicitur, quasi ἀφ' ἑνὸς, (2) puta ἔτους, (3) sive ἐνιαυτοῦ. Illud ex πολύετος (4) contractum. De Æsculano Deo, & Argentino, quorum ille æri, hic argento præerat, diximus in Metallis. Ac eodem etiam libro adduximus Euripidis, & Menandri versus de pecunia, quam homines etsi non dicant Deos, tamen pro Diis se habere eo ostendunt, quòd his solis omnia metiuntur. Quò pertinet illud etiam Iuvenalis Sat. I:

1) *divitias, & reditus.*
2) *ab unius.*
3) *anni.*
4) *plurium annorum.*

——— Etsi funesta Pecunia templo,
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Plutus Iasonis & Cereris filius dicitur, quia ex sedula agri cultura, & partorum parsimonia ac custodiæ divitiæ contingunt. Vide de eo Diodorum in V.

Est & numen Paupertas: ut Aristophani in Prologo.

Hereditatis præses Heres Martea, ut indicant illa Festi: *Herem Marteam antiqui, accepta hereditate: quæ à nomine appellabatur heredum, & una ex Martis comitibus putabatur. Herem* antiquè ait pro *Heredem*: quomodo & locutus Accius lib. I Didascalicôn. Suspicio tamen Josephi Scaligeri est, Verrium, vitiosis codd. deceptum, *Herem* legisse pro *Nerienem*: quam Martis fuisse comitem constat.

Nec in Diis fuere utensilia, vel arma domestica, sed quædam Diis sacrata; ut de toro geniali antea vidimus. Etiam Deus tutelaris mensis fuit Hercules ἐπιτραπέζιος, apud Papinium IV. Sylv.

Quod siquid ex iis, quæ possederant, amissum esset, opem poscebant à Rusore: ut qui deperdita restitueret, teste Augustino. Nomen à *rursum*, ut

antiqui

antiqui dixere pro rursum, R omisso: quomodo hodieque *prosa* dicimus, pro *prorsa*, hoc est, recta: & *Camenæ*; pro *Calmenæ* vel *Casmenæ*. At ut aliena eripi possent præstabat Laverna, furum dea: unde Laverniones, fures. Festus: *Laverniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lavernæ essent: in cujus luco obscuro abditoq; solent furta, prædamque inter se luere.* (1) *Hinc & Lavernalis porta vocata est.* Nonius Marcellus: *Laverna Dea, cui supplicant fures.* Subjungit deinde verba Plauti è Cornicularia, & Lucilii è Sat. XVII: sed utraque corruptè admodum leguntur. Plauti locum sic Scaliger corrigit:

1) dividere

Mihi Laverna in furtis celebrassis manum.

Alii *celerassis* malunt: ut simile sit isti in Aulularia Act. II, IV. *Sed uter vestrum est celerior?* Ubi lusit Strobilus in celeritate coquendi, ac furandi. Lucilii versum sic restituit Mercerus:

Si versus facies, Musis: si vendis, Lavernæ.

Meminit quoque *Horat.* lib. I, epist. XVI:

——— *Pulchra Laverna*
Da mihi fallere: da justum, sanctumque videri.

Ubi Acronem vide. Item Arnobius lib. IV. Ac Ausonio Theo dicitur,

Bonorum mala carminum Laverna,

pro plagiario, ut vocat Martialis. Ac favet Isidorus in *Glossis*: *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Qualis propriè plagiarius. Dubium verò utrum Laverna sit ἀπὸ τοῦ λαβεῖν, h.e. capere, consequi. An à λάφυρα, *spolia.* An à *lavere*, pro *lavare*, eà significatione, qua Plautus Asinaria, (2) ait,

2) Act. 1, sc. 2.

Nam in mari reperi, hic elavi bonis.

Hoc est, bonis sum exutus. Quomodo & Sticho *eluere* dixit, Tacitus *proluere opes.* Græcis hæc Dea vocatur Πραξιδίκη, de cujus figura dicam in Theologia Symbolica.

Potest & de Possessionum numinibus adiri Mendoza ad Concilium Illiberitanum lib. I, cap. VI. Lavernæ cella ad Telluris ędem fuit: Quod indicat fragmentum antiquissimi diarii S.P.Q.R. an. IↃXXCV. In eo est:

DE PECUNIA. MULCATITIA. CELLA.
EXSTRUCTA. AD TELLURIS
LAVERNÆ.

Fragmentum, quod dixi, septem dierum acta continet divina. Habes verò apud Pighium in Annalibus Romanis ad annum antè memoratum. (3)

3) pag. 378 & seqq.

CAPUT XVIII.

De Diis Societatis civilis. A primò de Diis urbium Tutelaribus. Hinc de Lege sive Themide: Pœnis sive Furiis: Dea Libertate, Concordia, Discordia. Denique de Pecunia, quatenus belli nervus, sive Dea Moneta: deque Bello, Venere Συμμαχία, *Pellonia, Fessonia. Victoria, Venere Victrice, Diis Pausis, Lua, Venere Cluacina, Triumpho, Pace, Salute publica.*

Actum

Actum de Societate domestica. Sequitur civilis sive politica: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus ad Politices subjectum, quod est Civitas, sive Respublica; vel finis: qui est beatitudo Reipublicę, sive communis civitatis salus: tum via, ac ratio, qua beatitudo Reipublicę comparatur, ut sunt duo isti, bona constitutio certę regundę formę, & ejus constiutę legitima administratio.

Primum de civitate ipsa dicam. Fuere singulis Urbibus sui & Dii & Genii πολιοῦχοι, sive Tutelares, atque, ut Demosthenes loquitur orat. de Corona, κατέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν, (1) Ex Diis talis Athenis Minerva; Argis, Carthagine, & Samo, Iuno; Rhodi, Sol; atque aliis in locis alii: ut dixi in Oratoriis Institut. lib. I, cap. V, sect. XXXIX.

Genius populi Romani templum meruit. Γένιον τοῦ δήμου (2) vocat Dio Coccejus lib. L: (3) ubi inter prodigia refert de bubone in templum Concordiæ, & deinde alia delubra devolante, ac tandem considente in æde Genii populi.

1. custodientes civitatem, & regionem.
2. Genium populi.
3. pag. 483. edit. H. St. an. 1592.

De Geniis urbium ita Arnobius lib. I: *Qui civitatum Genios, qui Pansos reverenter atque Bellonas.* Agnoscit quoque Symmachus in Relatione de restituendo veteri Deorum cultu: *Suus cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes Urbibus, & cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales Genii dividuntur.* Idemque exprobrat gentilibus Prudentius libro posteriore eorum, quos contra hunc ipsum Symmachum scripsit:

Cum portis, domibus, thermis, stabulis, soleatis,
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos, Geniorum millia multa
Gignere; ne propriâ vacet angulus ullus ab umbra.

In denariis argenteis L. Cæcilii Metelli habes Genium Loci, ut Deum Tutelarem. Figura est adolescentis intonsi, ac laureati. In altero latere Consul regens aratrum. Quo signatur coloniam ab eo deductam. Nempe cum colonias deducerent Romani, primùm sacrificabant Genio loci, ut eum haberent propitium. Deinde sacro aratro designabant pomœria urbis futuræ. Inscriptio est: L. CÆCILIVS Q. F. L. N. METEL. CALVVS CXXXIII. EX S. C.

Roma verò non modo Genios suos habuit, ac Deum πολιοῦχον, cujus nomen arcanum esse voluere, sed ipsa etiam in Diis habita est: ut ex Livio, atque aliis, ostensum nobis Oratoriarum Instit. Lib. IV. cap. VI, sect. V.

Ad constitutionem, & administrationem pertinet imperantium potestas, quam majestatem dicimus. Hujus jura versantur in legibus condendis, constituendis præmiis, & pœnis, tuendo libertatem, præstando civium concordiam, ac discordiam sedando, bellum justum gerendo cum hostibus, iisque devictis æquas Pacis leges præscribendo. Quibus omnibus finis est Sa-

lus, sive Felicitas publica. Agam de singulis ordine. Ad Νομοθετικὴν pertinet Θέμις cum duabus filiabus, de quibus mox dicam. Θέμις est ab Hebræo תָּם, *integrum esse*. Hæc fuit, priusquam lege homines constringerentur. Est enim æquitas naturâ animis hominum insita. Quæ cùm observatur, nihil fit illegitimè, nihil injustè, nec opus armis. Ideo, ut Orpheo, sic Hesiodo tres ejus filiæ memorantur: Εὐνομία, seu Lex, Δίκη, seu Iustitia, & Εἰρήνη, sive Pax. Hinc Ovidius 1 Met.

Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem rectumque colebat.

SINE LEGE, inquit, rectum coluisse. Hoc Themidos est. Subdit:

Pœna metusque aberant, nec verba minantia fixo
Aere ligabantur.

Hæc ad εὐνομίαν referuntur. Nam verba minantia, hoc est, leges, & pœnæ, quæ transgredientes manerent, æreis inscribebantur tabulis. Sequitur inde:

—— *Nec supplex turba timebat*
Iudicis ora sui: sed erant sine judice tuti.

Quæ ad δίκην pertinent. Hæc verò eadem ac Astræa; de qua poëta,

Vltima cœlestum terras Astræa reliquit.

Ex his liquet ut Themis est ex instituto divino, ita Dicen sive Legem esse ex instituto humano. Tertia filiarum Themidos Pax fuit: de qua paullo pòst dicemus.

Pœnæ atrocibus delictis, præsertim cædibus irrogari credebantur à Furiis, quæ iccirco ἐμποίνιμοι (1) vocantur Sophocli in Ajace. Imò nec Ποινὴν vocem aliter, quàm pro Furia, accipi oportet in illo dilemmate Biantis, quo ostendere adnixus, non esse ducendam uxorem, si formosam duxeris, habebis κοινὴν, si deformem Ποινὴν. Quod dilemma argutius, quam veriùs. Quippe inter formosam Helenam, & Furiæ instar deformem, media est forma, quam veteres *uxoriam*, & *statam* nominabant. Uti autem *Pœnæ* dicuntur, à pœnis quas irrogant scelestis: ita *Furiæ* à furore, quem conscientiis immitterent. Nisi *Furia* sit à פֶּרַע *fara*, h.e. *vindicta*, ut simile sit ac *Tisiphone*. Aliter appellantur *Erinnyes* à contentione & lite animi, sive carnifice conscientia. Nam ἐριννῦς, ἔρις νοῦ, (2) Cicero, *Agitant & insectantur impios furiæ, non ardentibus tædis, sicut in tabulis, sed ardore conscientiæ.* Abunde autem notum, tres statui à poetis: Τισιφόνην, quasi τίσιν φόνου, *ultionem cædis*: Ἀληκτὼ *quietis nesciam*: Μέγαιραν, *odiosam*, juxta Phurnutum.

(1) pœnis affligentes.
(2) lis discordia mentis.

Atque hæc de pœnis, quatenus immittuntur à Diis, qui imperium habent in conscientias. Quatenus verò in corpora animadvertitur judicio publico, sive à potestate δικαστικῇ, subsunt generali Numini justitiæ.

Libertatis ædem ex multatitia pecunia fecit Tib. Sempronius Gracchus

ædilis plebis anno Urbis IↃVIII, Manio Otacilio Crasso II, & M. Fabio Licino coss. Testis Livius lib. XXIII. Ac postea Tib. hujus Sempronii Gracchi filius dedicavit in ea æde picturam Volonum libertate donatorum, post partam ad Beneventum victoriam de Pœnis, & Annone. Templum hoc Libertatis in Aventino etiam statuit P. Victor. Atrium Libertatis refectum & amplificatum anno Vrbis IↃLX, P. Scipione Africano, & T. Sempronio Longo coss. ut est apud Livium lib. XXXIV. Meminit quoque ejus atrii lib. XLV, ac passim alii. Alterius etiam atrii Libertatis, suasu Augusti Cæsaris, ab Asinio Pollione exstructi, mentionem facit Suetonius in Augusto cap. XXIX. Per atrium verò intellige subdival, sive impluvium: videlicet aream sub dio totam, præterquam à latere utroque, ubi porticus erant, columnis suffultam. Hîc acta publica adservabantur. Unde Livius lib. XLIII: *Censores exemplo in atrium Libertatis adscenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis publicis servis, &c.* Etiam homines eruditi hic solebant convenire: ut inter se differerent. Unde Ovidius:

Nec me, quæ doctis patuerunt prima tabellis
Atria, Libertas tangere passa sua est.

Libertati, ut & Iovi Victori, sacræ Idus Apriles, Ovid. IV Fast.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Jupiter: hac illi sunt data templa die:
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria, Libertas cœpit habere sua.

Notum de domo Tullii à P. Clodio eversa, temploque Libertatis exstructo in ejus area: de quo Tullius orat. pro Domo sua, Plutarchus in Cicerone, cui dicitur νεὼν ἐλευθερίας (1) Dio lib. XLIII. 1) templ. libert.

Tantùm verò publica adulatio poterat, ut etiam, in gratiam Iulii Cæsaris, qui oppresserat libertatem, Libertatis templum exstrueretur: sicut idem Dio narrat. lib. XLIV.

Concordiam imperantibus curæ esse oportere, indicat hoc Ennii in Annalium opere:

Ingens cura mis cum concordibus æquiparare.

Sic enim legendum, ut ostendimus lib. IV de Analogia, cap. IV Nempe *mis* antiquus est genitivus pro *mei*, postrema litera eliditur, quale est *falcibu'*, pro *falcibus*. Valla, eumque secutus Cæsar Scaliger, (2) legere, 2) lib. 1. de Causs. L. L. pag. 152.

Ingens cura mis est concordibus æquiparare.

Iosephus verò Scaliger *mihi concordibus*; sed invitis antiquissimi Prisciani codicibus. Atque hæc ἐν παρόδῳ (3) 3) in transitu.

Concordiæ templum à variis scriptoribus celebratur. Meminit Livius extremo lib. XXXIX; ubi dicitur in area Concordiæ sanguine pluisse: & Cicero

cero Philipp. V. refert, Antonium in æde Concordiæ ore impurissimo in se evomuisse orationem. Item Iuvenalis sat.I:

Vt colitur Pax, atque Fides, Victoria, Virtus,
Quæque salutato crepitat Concordia nido.

Ubi sic vetus interpres: *Satyricè, salutato nido, non templo. Templum Concordiæ vetus, in quo ciconia multa est.* Politanus per nidum intelligit illum cornicum: sed perperam, cùm crepitare rostro non cornicis sit, sed ciconiæ: quæ iccirco *crotalistria* Petronio Arbitro vocatur.

Concordiæ ædes variis exstructæ temporibus. Primam vovit, & fecit M. Furius Camillus Dictator: ut ex Ovidio, & Plutarcho constat. Senaculum hîc erat, in quo Senatus consultaret cum senioribus: multa item simulachra, de quîs sæpius Plinius.

Altera ædicula fuit ærea à Cn. Flavio, Appii Cæci libertó, eo qui fastos publicavit, in Græcostasi exstructa è pecunia mulctatitia fœneratoribus damnatis. Vide Livium lib. IX; & Plinium lib. XXXIII, cap. I.

Tertiam bello Gallico vovit, ob seditionem militarem, L. Manlius Prætor; locataque à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, & Quinctio Flaminio, dicata verò à M. & Cn. Attiliis. Livium adi lib. XXII, & XXIII.

Quartam deletis partibus Gracchanis in foro Romano prope Græcostasin exstruxit L. Opimius Consul: sed non sine magna populi indignatione: adeo ut non defuerit, qui ædi inscriberet versiculum in hanc mentem,

Concordiæ ædis, quam facit, Vecordia est.

Adi Plutarchum in C. Graccho, & Appianum lib. I de Bellis Civilib.

Fortasse & quincta fuit. Nec enim satis est apertum, novamne exstruxerit Livia Augusta, an illam Camilli, vetustate collapsam, instaurârit. Quam anno Vrbis I Ↄ C C C LXIII dedicavit Tiberius, ut docet Tranquillus in Tiberio cap. XX, & Dio lib. LVI; cujus verba: Τῷ δὲ ἐξῆς ἔτει τό τε ὁμονόειον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου καθιερώθη, καὶ αὐτῷ τό τε ἐκείνου ὄνομα, καὶ τὸ τοῦ Δρούσου τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τεθνηκότος ἐπεγράφη. *Anno sequenti consecravit Tiberius ædem Concordiæ, suo, ac Drusi fratris, jam mortui, nominibus inscriptis.*

Discordiam, ut Deam, sed inferam, describunt Virgilius VI, & VIII Æn. ac Petronius in longo carmine de Bello civili.

Ex Discordia nascitur bellum civile: atque ut Concordia res domi firmas facit, ita Discordia omnia reddit invalida adversus hostem. A bello dicta Bellona, de qua Festus.

Belli nervus est Pecunia, ut supremæ majestati non modo propter publica[illegible]tiam bellum curæ esse debeat ærarium, ac jus cudendæ mone[illegible]neta, pecuniæ præses, unde treviri sive triumviri Moneta[illegible]metalla, unde pecunia fieret, & modus quo fieret. Metalla [illegible]ntum, æs. Modus quo fieret duplex, conflandó, aut cudendo

do. Itaque præfecti dicebantur A. A. A. F. F. hoc est auro, argento, æri, flando, feriundo.

Junoni Monetæ templum Dictator vovit L. Furius Camillus, cùm adversus Auruncos pugnaret, anno Urbis CCCCIX. Vnde Ovidius:

Arce quoque in Summa Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille tuo.

Moneta autem dicta, quia è templo Iunonis moniti essent Romani, ut sue plena fieret procuratio: ut ait Cicero in primo, & secundo de Divinatione. Aliter Suidas, scio, in Μονῆτα, Ἥρα. Sed pecuniæ potiùs Monetæ nomen datum, quia in templo Iunonis Monetæ cuderetur.

Quid Bellum, nisi generis humani bellua, vel ulcus corporis civilis, ut ait egregiè Theophylactus Simocattes lib. III Histor. Mauritianæ, cap. IX: Ἐπεισάγεται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Μήδοις ὁ πόλεμος, ἡ δεξαμένη τῶν κακῶν, τὸ πάντων τῶν δυστυχημάτων, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, καταγώγιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ βίου λῃστήριον. ὃν σηπεδόνα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκαλῶν, οὐκ ἂν ἡμάρτοι τοῦ πρέποντος. *Bellum inter Romanos ac Persas introductum est, bellum omnium malorum receptaculum: omnium incommodorum, ut ita dicam, diversorium: vitæ prædatoriæ archetypon: quod qui rerum humanarum ulcus putridum vocaverit, me judice non erraverit.*

Tamen secundum poëtas Bellum quoque in Diis, sed inferis: ut ex Marone (1), & poëtarum aliis videmus. Secundùm verò civilem Theologiam non bellum est Deus, sed bello præfectus Mars: cujus causam ex natura sideris Martialis adduxi lib. II, cap. XXXIV. Etiam præfecere Bellonam Martis aurigam. 1) 6. Æn.

Imò & Venus, quasi amore sui Martis, in bello auxiliarii credita: unde dicta Συμμαχία: atque hoc nomine culta est à Mantinensibus, teste Pausania in Arcadicis.

Militi præsunt Pellonia, & Fessoria. Per quas intellige vim pellendi hostis, ac etiam ubi fessus sis, animum tamen colligendi ad strenue rem agendam. Nam Fessoria Dea novas affundere vires credita, ut lassi licet, vinceremus tamen. Quod si Deam utramque, ut corpoream consideres, pertinent ad Solem sive naturam ætheriam, unde calor ille hominem in prælia accendens. Sed hic consideramus, ut virtutem naturalem, cujus effectus [illegible] hostis, & pugnæ eorum, qui itinere longo aut pugna sunt [illegible] fatigati. Christiana religione imbutus non tam Naturæ hæc tribuet, quam Naturæ auctori. Nam ut Salomon ait Prov. XXI, 31. *Equus paratur ad bellum, sed à Domino salus.* Atque, ut Psalm. CXXVI legimus, *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra excubat custos.*

Ut à Marte τόλμα sive audacia, ita à Ioue creditur esse [illegible] victoria: quemadmodum inquit Hermes Trismegistus in [illegible]

ipsa in Diis victoria erat. Aram ejus instaurari à Theodosio poposcit Symmachus, Relatione ea, quam legere est lib. x, Epist. LIV. Ubi inter alia de victoria ait:

Nemo colendam negat, quam profitetur optandam,

Nec minori eloquentia dissuasit B. Augustinus epistolis duabus ad eundem Symmachum scriptis: carmine item Prudentius lib. duobus.

Nec Venus Victrix videtur alia esse, quam νικηφόρος. (1) Plinius lib. VIII, cap. VII: *Pompeji quoq; altero consulatu, dedicatione templi Veneris Victricis, pugnavere in circo viginti, vel, ut quidam tradunt*, XVII. Est & Tiferni inscriptio tabulæ marmoreæ (2):

(1) *victoriā adferens.*

(2) *apud Gruterum inscript. p. 59. n. 10.*

VENERI. VICTRICI.
L. ARRONIVS. AMANDVS.
IV. VIR. AVG.
SOLO. PRIVATO. S. P. F.

Meminere & tres aliæ inscriptiones in Gruteri collectaniis, pag. LX. Romani eam cum pomo, & palmæ ramo effingebant: ut dicam in Theologia Symbolica.

Ad militiam etiam pertinet Fortuna Equestris: cui anno Urbis IƆLXXV Fulvius Flaccus proprætor, in pugna contra Celtiberos, ædem vovit, ut est apud Livium lib. XL. Ac lib. XLII narrat, ut, quo voti damnas se exsolveret, ac nullum Romæ templum isto esset illustrius, marmoreas tegulas ademerit templo in Brutis, quod erat Iunonis Laciniæ; sed hæ jussu Senatus Romani fuerint restitutæ. Pausæ pugnandi videntur præfuisse Dii Pausi, sic dicti à παύειν, cessare, desinere. Unde Græcum παῦσις, Latinum *Pausa*. Arnobius lib. I: *Qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.*

Post victoriam mos erat Romanis, arma de hostibus capta cremare Marti, Vulcano, Minervæ, vel etiam Luæ matri: Quæ dicta à luendo, id est, purgando. Siquidem post hostium cædem opus erat purgamentis, & piaculis. Item Luæ matri cremare arma dicit Livius lib. XLV, ita enim, non *Lunæ* legi debet, ut Turnebus docet adversariorum lib. XVI, cap. XX. A luendi illa notione, qua purgare notat, est & antiquum *cluere*, quasi *colluere*. Inde Venus Cluacina, hoc est, purgatrix, sive expiatrix, ut idem Turnebus observat lib. XXIII, cap. XXII. Præit autem Plinius lib XV, cap. XXIX. *Traditur myrteâ verbenâ Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc Signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* Errat Gyraldus, cum legit *pugnare*. Nempe putabat esse nomen inde, quia ibi pugnassent Sabini. Sed ait Plinius, inde esse nomen, quia post pugnam ibi Romani & Sabini fuerint à cæde commissa purgati, & expiati. Triumphus quoque in Diis. Sane in

denariis argenteis Cn. Manlii Vulsonis apparet Triumphus Deus laurea coronatus, & Victoria volans, quæ Vulsoni in quadriga triumphanti coronam imponit. Circum verò ea scriptum, CN. MANLI. VULSO P. R. COS. ex S. C. Triumphavit ille de Galatis, sive Gallogræcis anno Urbis IↃLXVII, M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio Nepote consulibus. Apud Antonium etiam Augustinū Dialogo II Antiquit. ex vett. nummis effigies vide Virtutis, Pietatis, Æternitatis, Religionis. Fidei, Concordiæ, Pacis, Spei, Iustitiæ, Æquitatis, Clementiæ, Constantiæ, Securitatis. Victoriæ, Providentiæ Felicitatis, Vbertatis, Liberalitatis, Munificentiæ, Indulgentiæ, Annonæ, Monetæ, Salutis, Lætitiæ, Hilaritatis, Iuventutis, Pudicitiæ, Fœcunditatis. Nobilitatis, Honoris, Libertatis.

Athenis ara Pacis est constituta, cum Callias legatus à Persis attulisset conditiones Pacis. Auctor Plutarchus in Cimone. Apud Romanos Pacis templum, quod Claudius inchoarat perfecit Vespasianus: ut ex Suetonio, & Dione, constat. Etiam ex Cæsaris Germanici h.e. Domitiani ad Vespasianum Arateis, illustrem de eo locum adduximus lib. II, cap. XXXVI; ubi agitur de Virginis signo, A B. Hieronymo traditum est: in hoc templum captis Hierosolymis, vasa sacra fuisse deportata à Tito Vespasiano. Lilius Gyraldus existimabat, ægrotos etiam in hoc templum deferri solere. Atq; hoc colligebat ex Galeni (1) loco: sed malè ab eo intellecto; quod ostendit Hieronymus Mercurialis lib. I. Variarum Lect. cap. XIII. Hoc Pacis templum imperante Commodo fuisse combustum, auctor est Herodianus lib. I.

1) *Sermone de libris propriis.*

Ad Pacem etiam pertinet Panda, si ea Pacis dea, ac sic vocata, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Alii tamen Cererem arbitrati: ut Ælias Stolo Præconinus, Varronis præceptor. Sed aliter Varro ipse. Vide quæ de hoc dicebamus lib. II, cap. XXXVI. Videtur autem eadem esse Empanda. Festus sive Paullus: *Empanda, paganorum Dea.*

Finis ultimus civilis vitæ statuitur Salus publica: quæ & ipsa apud Romanos ædem meruit. Livius lib. IX in anno Vrbis CCCCXLVIII: *Eodem anno ædis Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quam consul bello Samnitium voverat.* Idem initio libri X in anno CCCCLII: *C. Iunius Bubulcus* (Dictator) *cum M. Titinio, magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in Vrbem cum rediisset, ædem Salutis, quam consul voverat, Dictator dedicavit.*

Hanc ædem Iunius Bubulcus exstruxit, intus depinxit C. Fabius, ac nomen suum, exemplo Phidiæ adscripsit: ut refert Valerius Max. lib. VIII, cap. XV. Nec dubium, quin inde retulerit nomen Pictoris, inque posteros transfuderit: in quibus nepos ejus Q. Fabius Pictor, scriptor annalium Romanorum, Livio, & aliis, sæpius memoratus. P. Victor statuit Salutis templum

templum in sexta Urbis regione, sive Quirinali. Ac à propinqua Salutis æde, dicta est porta Salutaris: ut apud Festum legere est.

Porrò salutem populo à Diis petere non licebat, nisi id Dii priùs concessissent. Itaque diu sæpe id non fiebat. Longoque tempore omissum morem restituit Augustus post Ianum à se clausum: ut est apud Suetonium in Augusto, & Dionem lib. LVIII. Adi. & quæ ex Dionis VII, & XXX adducit Angelus Politianus in Miscellaneis cap. VIII.

Nec à Salute populi diversa est *Felicitas publica*: prout nominatur in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ. De hoc numine sic B. Augustinus lib. IV. cap. XVIII: *Felicitas Dea ædem accipit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt.* Idem cap. XXIII refert, ædem ei exstructam à L. Licinio Lucullo, qui consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno Urbis, non IↃCLXVI, ut apud Vivem legitur, sed IↃCLXXX. Plinius lib. XXXV, cap. XII tradit, ut idem Lucullus familiari suo Arcesilao, *HS LX* signum Felicitatis locârit: cui mors utriusque inviderit. Dio narrat lib. XLIV, ut Iulius Cæsar istic loci, ubi fuerat Curia Hostilia, decreverit erigere templum Εὐτυχίας sive Felicitatis: ac post ejus excessum illud M. Lepidus, magister equitum absolverit. Ædem Felicitatis, Claudii principatu incendio crematam, testis est Plinius lib. XXXIV, cap. VIII.

Cæterùm apud Festum etiam Dii *Anculi*, h. e. ministri: item Anculæ, quæ id in Deabus, quod in hominibus ancillæ. Est enim ancilla ὑποκορισικὸν (1) ab ancula: quod ab *anculare*, ministrare. Sed de isto pluribus agimus, in Origin. libris.

1) *diminutivum.*

Atque hæc dixisse suffecerit de affectionibus in Deorum numerum relatis. Quis verò tantam Deorum turbam non miretur, imò obstupescat? quis etiam non rideat dicam, an lugeat, stultitiam gentium, ubi videat admixta tot numina vel ridicula, aut minuta, vel sordida quoque, aut obscœna? Nec tamen æque hac parte insanivere universi. Videre enim sapientiores gentilium, non esse ejusmodi vera numina. Uti L. Seneca apud B. Augustinum: (2) *Omnem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit: ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere.* Sed quid refert, si quem viderent errorem, sequereatur: ut etiam iis exprobrat Lactantius lib. II de Orig. err. cap. III: *Quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari, cum videamus etiam doctos & prudentiores viros cum religionum intelligant vanitatem, nihilominus tamen in iis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare.*

2) *lib. 6. de Civit. Dei. cap. 10.*

FINIS LIBRI OCTAVI.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ origine, ac progressu,
LIBER NONUS.

CAPUT I.

ACCESSUM AD CULTUM DEORUM SYMBOLICUM; *cœptumque ab explicatione vocabulorum* idoli, statuæ, signi, *&* *Hebrai* teraphim, *atque* elil. *Ac ostensum, etiam Deo improbari simulachra, quæ mens sibi finxit humana, ut verum in iis numen colat.*

HActenus dictum nobis de cultu proprio. Sic autem vocari diximus quando aliquid colitur propter se: sive primariò, sive secundariò. Quem utrumque cultum etiam Platonici distinguebant. Ut qui aliter coluerint omnium patrem & opificem, aliter verò dæmonia, & heroas: ut ex Appulejo lib. I. dicebamus. Cæterùm, quod Platonici non satis attenderunt, proprius ille cultus, sive primarius foret, sive secundarius, vel veri erat numinis, qualis Deus Israëlis; vel falsi, qui in Scripturis dicitur Deus alienus. Præter hunc cultum proprium, quo Deus seu primarius, seu secundarius, sive item verus, sive falsus, in se, sive extra symbolum colebatur: alter fuit cultus, ex eo symbolicus nuncupatus, quia signi foret, seu vero, seu falso numini constituti. Quadruplex igitur theologia fuit: illa veri numinis in se, illa falsi numinis in se, illa veri numinis in signo, atque illa falsi numinis in signo. Solùm hic agendum de cultu eo, qui in symbolo sive signo præstatur.

Symbolica hæc Theologia est bipartita, generalis, & specialis, generalem voco in qua universè agitur de symbolicis sacris: specialis est, qua doctrina hæc restringitur ad certam gentem, quæ symbola coleret: vel certum numen, quod ab hac vel illa gente coleretur. Universè prius agemus de Deorum effigie ac formis: tum de sacrificiis, diebus ac ritibus sacris, & corporibus numini dicatis.

Effigies ac formas, simulachra & picturas dicimus: vel etiam εἴδωλα: sed tum si hoc fine effingantur, vel habeātur, ut cultus iis exhibeatur divinus. Propriè enim non omnis numinis pictura, aut simulàchrum, est idolum: sed si hoc fine vel factum, vel habitum, ut ei cultus præstetur. Unde optimè Martialis lib. VIII. epig. XXIV:

Qui fingit sacros auro, vel marmore vultus,
Non facit ille Deos: qui rogat, ille facit.

Hujusmodi effigies *sculptilia Deorum* vocantur Esai. XXI, 9. Quod idem valet ac sculptilia, quæ sunt pro Diis, sive Dii sculptiles. Quomodo Cicero dixit *oppidum Antiochiæ*: Palladius *oppidum Cumarum*. pro *oppido Antiochia, Cumis*; alia id genus, de quibus dixi in IV. de arte Grammatica, cap. II.

Sculptilium autem vel simulacrorum nomine complector non statuas modò, sed etiam quæ speciatim signa vocantur. Quæ duo cæteroquin non parùm differunt. In eo quidem conveniunt, quod utrumque fiat ex materia solida: auro puta, argento, ære, quæ funduntur: item marmore, quod sculpitur: & ebore, quod tornatur. At differunt trifariam. Primùm eo, quòd latiùs pateat signum: quippe quòd nunc Dei dicatur, nunc hominis, nunc muti animantis. Statua autem dumtaxat hominis est, vel Dei. Prærerea statuas potiùs dixere, quas in foro conspiciebant: signa, quæ in ædibus sacris, vel profanis. Adhæc signa quandoque eidem inhærent materiæ, unde educta cuive incisa. Ut ranæ, vel locustæ, in columnarum spiris: item effigies insculptæ gemmis. Pluribus hæc enarrat Aldus Manutius (1) de Quæsitis per epist. Etiam vide sis Vincentium Lupanum notis in Iulium Capitolinum.

1) pag. 25. b.

Ausonius Pompa lib. IV. de differentiis verborum. (2) Quos non referrem, nisi rudioribus etiam consultum vellem, Hebraice εἴδωλα dicuntur תרפים terafim. Ut Genes. XXXI, 19. ubi Dii quos Labani suffurata est Rachel, Hebraicè תרפים, LXX. εἴδωλα appellantur. Videntur autem intelligi posse signa veri numinis: ut qui nomini tetragrammato appellet יהוה: (3) ac proinde cum signum furto sublatum appellat *Elohim*: (4) interpretari liceat Deum suum. Nam *Elohim* etsi terminatione plurale, significatione tamen est singulare. Verùm quia aliis magis placet Labanum coluisse & Deum verum, & falsos simul, quorum simulachrum fuerint, quæ *teraphim* dicuntur: sanè hoc in medio relinquamus. Illud apertius, Jud. XVII. & XVIII. ubi simulachrum à Micha conflatum, ad quod mater ejus obtulerat argentum, Hebraicè quidem *teraphim*, à LXX. itidem εἴδωλα vocatur. Nam in eo cultum Israelis Deum, indicant hæc Michæ verba post Levitam conductum: *Nunc novi Dominum* (יהוה) *benedicturum esse mihi, eò quòd est mihi Levita in sacerdo-*

2) pag. 239.
3) Jehova, q. d. Ens, Existens ab æterno, & in æternũ.
4) ab אלוה. Eloah, Deus.

cerdotem. Et ſanè aliis etiam Scripturæ teſtimoniis evincere eſt, improbari Deo ἐθελοθρησκείαν illam, quâ divinus cultus præſtatur ſimulachris non falſi modò, ſed veri etiam *Numinis*. Exemplo fuerint vituli Aaronis. De quibus populus ipſe, *Hi ſunt Elohim, qui te eduxere è terra Ægypti*. q. d. hic Deus, qui te eduxit. *Nam Elohim*, ut dixi terminatione quidem plurale, ſed ſignificatione eſt ſingulare. Deus autem pro ſimulachro Dei, per uſitatiſſimam μετωνυμίαν. Uti cum poſtea dicit, *Fac nobis Deos, qui praeant nobis*, ſententia eſt, *Fac nobis ſimulachrum Dei*. Nempe veri: ut oſtendit, quod Exod.xx, 2. vocent *Deos, qui eduxit Iſraelem ex Ægypto*. Et Aaron, cum altare coram vitulo exſtruxiſſet, indixit feſtum Domino: ubi itidem nomen τετραγράμματον, quod eſt veri numinis proprium.

Redeo ad alias ſimulachrorum appellationes. Hujuſmodi אלילים elil: quaſi dicas, *non Deos*. Utcumque enim idola dicantur Dii, nihil tamen ejus habent, quod dicuntur. Unde Paulus 1, Corinth. VIII, 4. *Scimus quia nihil eſt idolum in mundo*. Materiæ quidem ratione ſunt lignum, lapis, metallum, vel aliud. Etiam formæ ratione hactenus ſunt aliquid, quatenus ſæpe aliquid repræſentant, quod eſt, ut ſolem, aut quod fuit in rerum natura, ut Quirinum. Sed nihil ſunt ejus, quod præterea creduntur: ſive nihil ſunt, ratione fictitiæ divinitatis. Ut ſimulachrum Cæſaris, cui ſacrificare jubebantur etiam Chriſtiani, ſimulachrum quidem erat, ſed præterea nihil, atque eatenus non erat. Quod enim commentitium eſt, id non eſt. At divinitas idolorum talis fuit. Quatenus igitur adoratio iis tribuitur, cultusque divinus, nihil ſunt. Unde illud etiam colligitur, imaginem, vel ſignum εἴδωλον (1) dici non poſſe, niſi afficiatur honore divino. Ut Cherubini, XII. boves, leones, lilia, mala Punica, mare æneum, & quibus præterea Dei domus ornabatur. Item pictura vel ſtatuæ eorum, qui bene meriti ſunt de Rep. vel Eccleſia, ac quorum memoria propterea celebratur, vitaque ad imitandum proponatur. Λατρείαν autem, etſi naturâ latiùs pateat, Eccleſiæ tamen uſu reſtringi ad exhibitionem cultus, qui ſoli Deo conveniret, cognoſcere eſt ex non uno B. Auguſtini loco: ut de Trinit. lib. I. cap. VI. tom. III. & quæſt. XCIV. in Exod. Tom. IV. Item lib. X. de Civit. Dei cap. I. Tom. V. & contra Fauſt. Manich. lib. XX. cap. XXI. tom. VI. & eodem tomo contra ſermonem Arrianorum c. XX. Quare rectè idololatria deſcribitur SS. Patribus. Ut Tertulliano lib. de Idololat. cap. II, *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi ſuos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat*. B. Cyprianus ad Fort. in exhort. ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur*.

1) *idolum*.

De forium, cardinis, liminis Diis, ita Augustinus lib. IV. de Civitate Dei, cap. VIII: *Unum quisque domi suæ ponit ostiarium, & , qui homo est, omnino sufficit. Tres Deos isti posuerant, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores, & cardinem, limenque servare.* De Cardea nympha (quæ aliis Carda, & nonnullis Crane) fabulantur hoc, eam pro concubitu istoc mercedis à Iano accepisse, ut cardinibus forium præesset, atque ab iis noxia omnia, in his striges, averteret. Sunt autem striges aves nocturnæ, noctuæ similes: quæ infantum sanguinem credebantur exsorbere. Vide Nasonem in sexto Fastorum, ubi fuse de hoc tractat. Bellonius (1) easdem credebat ac αἰγοθήλας, sive caprimulgos, sic dictas, quia noctu capras mulgeant, ita ut ubera exarescant, imò & cæcitas sic emulsis oboriatur ut Plinius refert. Sed striges, noctuæ; caprimulgi, cuculo similiores; ut bene monitum Ulyssi Aldrovando Ornithologias lib. VIII, cap. IX (2)

1) *lib. 2. de avibus, c. 35.*

2) *pag. 567.*

Laterculus Deus focis præfectus: ac sic dictus, quia foci ævo simplici ex crudis lateribus fiebant. Lares focis præfuisse, abunde dictum antea.

Arculus verò præfectus areis: ut in vulgatis est Festi codicibus (3) Sed si *areis* placet, *Areolus* pro *Arculus*, reponendum videtur. Sin rectum est *Arculus*, ut puto, *arcis* pro *areis* relcripserim. Hoc enim exigit ἀναλογία (4)

3) *in Arculus.*

4) *vocum affinitas.*

Culmen Penatibus Diis sacrum.

Maceries dicata Iovi Herceo: cui & inde nomen. Nam ἕρκος, septum, murus, maceries. At in urbibus murorum fundamentis præerat Neptunus. Arcibus præfuit Pallas, quia prima eas condidit. Servius in Bucol.

——— *Pallas, quas condidit, arces*
Ipsa colat.

Laterculus focis; qui simplici ævo ex crudis lateribus fiebant. De Laribus antea dictum.

Præter domum, in possessionibus sunt ager, pecus, pecuniæ, arma domestica.

Agrum licet suum nemo pro numine haberet, ita tamen persuasum fuit, esse particulam magni numinis, quod dicerent Rheam, Opem, Deûm matrem: item Tellurem, Cererem, aliisque nominibus permultis: de quibus actum libro secundo. Ubi & de Segetia, Pomona, & similibus.

Præterea ad agrum pertinet Terminus, quo agri distinguuntur, magno humani generis bono. Vnde & in legibus XII Tabb. & lege Maniliâ cautum, quo pedum intervallo terminum esse conveniret. Vide & Aggenum Urbicum, Siculum Flaccum, Hygenum Grammaticum, & alios de agrorum limitibus scriptores. Ea utilitas fecit, ut etiam Terminus referretur inter Deos. Sed de hoc nomine pene initio hujus libri satis diximus.

Nec pecus cultum, nisi paucis gentibus. Ut Ægyptiis, aries, taurus, hircus;

hircus: de quibus libro tertio. Deos tamen præfecere pecori, ac jumentis. Ut equis Hipponam, sive Eponam. Iuvenali etiam memoratam Sat. III.

——— *Jurat*

Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi vetus interpres:

Epona Dea mulionum est.

Φυσικῶς verò Epona est vis naturæ in equis bono hominis procurandis. Partim ea spectatur in felici equorum proventu; partim in recta equorum affectione ad exercendos actus naturales. Prius est à facultate generatrice, sive Venere: alterum à conservatrice, sive Sanitate: de quarum utraque antea diximus. Itidem coluere Bubonam, quæ bubus præstare incrementum credebatur. Ad hæc Mellonam, quæ apibus, & mellificio præerat. Φυσικῶς verò per ejusmodi numina intelligebatur Naturæ, ut loquebantur, providentia, circa ea se occupans animalia. Satis de pecore. Rustica vero numina erant Rusina, quasi rurina. Nam S. postea abiit in R: ut ex Lases, asa, Ausesius, Papisius, factum Lares, ara, Aurelius, Papirius.

Pecuniarum nomine intelligo reditus tum annuos, tum pluribus annis collectos Homerus vocat πλοῦτ☉ τ' ἄφενός τε. (1) Hoc dicitur, quasi ἀφ' ἑνὸς, (2) puta ἔτυς, (3) sive ἐνιαυτῦ. Illud ex πολύετ☉ (4) contractum. De Æsculano Deo, & Argentino, quorum ille æri, hic argento præerat, diximus in Metallis. Ac eodem etiam libro adduximus Euripidis, & Menandri versus de pecunia, quam homines etsi non dicant Deos, tamen pro Diis se habere eo ostendunt, quòd his solis omnia metiuntur. Quò pertinet illud etiam Iuvenalis Sat. I:

1) divitiæ, & reditus.
2) ab unius
3) anni.
4) plurium annorum.

——— *Etsi funesta Pecunia templo,*

Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Plutus Iasonis & Cereris filius dicitur, quia ex sedula agri cultura, & partorum parsimonia ac custodia divitiæ contingunt. Vide de eo Diodorum in V.

Est & numen Paupertas: ut Aristophani in Prologo.

Hereditatis præses Heres Martea, ut indicant illa Festi: *Herem Marteam antiqui, accepta hereditate: quæ à nomine appellabatur heredum, & una ex Martis comitibus putabatur. Herem* antiquè ait pro *Heredem*: quomodo & locutus Accius lib. I Didascalicôn. Suspicio tamen Josephi Scaligeri est, Verrium, vitiosis codd. deceptum, *Herem* legisse pro *Nerienem*: quam Martis fuisse comitem constat.

Nec in Diis fuere utensilia, vel arma domestica, sed quædam Diis sacrata; ut de toro geniali antea vidimus. Etiam Deus tutelaris mensis fuit Hercules ἐπιτραπέζιος, apud Papinium IV. Sylv.

Quod si quid ex iis, quæ possederant, amissum esset, opem poscebant à Rusore: ut qui deperdita restitueret, teste Augustino. Nomen à *rursum*, ut

antiqui

antiqui dixere pro rursum, R omisso: quomodo hodieque *prosa* dicimus, pro *prorsa*, hoc est, recta: & *Camena*; pro *Calmena*, vel *Casmena*. At ut aliena eripi possent præstabat Laverna, furum dea: unde Laverniones, fures. Festus: *Laverniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lavernæ essent: in cujus luco obscuro abditoq; solent furta, prædamque inter se luere.* (1) *Hinc & Lavernalis porta vocata est.* Nonius Marcellus: *Laverna Dea, cui supplicant fures.* Subjungit deinde verba Plauti è Cornicularia, & Lucilii è Sat. XVII: sed utraque corruptè admodum leguntur. Plauti locum sic Scaliger corrigit:

1) *dividere.*

Mihi Laverna in furtis celebrassis manum.

Alii *celerassis* malunt: ut simile sit isti in Aulularia Act. II, IV. *Sed uter vestrum est celerior?* Ubi lusit Strobilus in celeritate coquendi, ac furandi. Lucilii versum sic restituit Mercerus:

Si versus facies, Musis: si vendis, Lavernæ.

Meminit quoque Horat. lib. I, epist. XVI:

——— *Pulchra Laverna*

Da mihi fallere: da justum, sanctumque videri.

Ubi Acronem vide. Item Arnobius lib. IV. Ac Ausonio Theo dicitur,

Bonorum mala carminum Laverna.

pro plagiario, ut vocat Martialis. Ac favet Isidorus in Glossis: *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Qualis propriè plagiarius. Dubium verò utrum Laverna sit ἀπὸ τοῦ λαβεῖν, h.e. capere, consequi. An à λάφυρα, *spolia*. An à *lavere*, pro *lavare*, eà significatione, qua Plautus Asinaria, (2) ait,

2) *Act. I, sc. 2.*

Nam in mari reperi, hic elavi bonis.

Hoc est, bonis sum exutus. Quomodo & Sticho *eluere* dixit, Tacitus *proluere opes*. Græcis hæc Dea vocatur Πραξιδίκη, de cujus figura dicam in Theologia Symbolica.

Potest & de Possessionum numinibus adiri Mendoza ad Concilium Illiberitanum lib. I, cap. VI. Lavernæ cella ad Telluris ędem fuit: Quod indicat fragmentum antiquissimi diarii S.P.Q.R. an. IↃXXCV. In eo est:

DE PECUNIA. MULCATITIA. CELLA. EXSTRUCTA. AD TELLURIS LAVERNÆ.

Fragmentum, quod dixi, septem dierum acta continet divina. Habes verò apud Pighium in Annalibus Romanis ad annum antè memoratum. (3)

3) *pag. 378 & seqq.*

CAPUT XVIII.

De Diis Societatis civilis. A primò de Diis urbium Tutelaribus. Hinc de Lege sive Themide: Pœnis sive Furiis: Dea Libertate, Concordia, Discordia. Denique de Pecunia, quatenus belli nervus, sive Dea Moneta: deque Bello, Venere Συμμαχίᾳ, Pellonia, Fessonia, Victoria, Venere Victrice, Diis Pausis, Lua, Venere Cluacina, Triumpho, Pace, Salute publica.

Actum

ACtum de Societate domestica. Sequitur civilis sive politica: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus ad Politices subjectum, quod est Civitas, sive Respublica; vel finis, qui est beatitudo Reipublicę, sive communis civitatis salus: tum via, ac ratio, qua beatitudo Reipublicę comparatur, ut sunt duo isti, bona constitutio certę regundę formę, & ejus constiutę legitima administratio.

Primum de civitate ipsa dicam. Fuere singulis Urbibus sui & Dii & Genii πολιοῦχοι, sive Tutelares, atque, ut Demosthenes loquitur orat. de Corona, κατέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν, (1) Ex Diis talis Athenis Minerva; Argis, Carthagine, & Samo, Iuno; Rhodi, Sol; atque aliis in locis alii: ut dixi in Oratoriis Institut. lib. I, cap. V, sect. XXXIX.

1. custodientes civitatem, & regionem.

Genius populi Romani templum meruit. Γένιον τοῦ δήμου (2) vocat Dio Coccejus lib. L: (3) ubi inter prodigia refert de bubone in templum Concordiæ, & deinde alia delubra devolante, ac tandem considente in æde Genii populi.

2) Genium populi.
3) pag 485. edit. H. St. an. 1592.

De Geniis urbium ita Arnobius lib. I: *Qui civitatum Genios, qui Pausos reverenter atque Bellonas.* Agnoscit quoque Symmachus in Relatione de restituendo veteri Deorum cultu: *Suus cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes Urbibus, & cultus mens divina distribuit. Ut anima nascentibus, ita populis fatales Genii dividuntur.* Idemque exprobrat gentilibus Prudentius libro posteriore eorum, quos contra hunc ipsum Symmachum scripsit:

Cum portis, domibus, thermis, stabulis, soleatis,
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos, Geniorum millia multa
Gignere; ne propriâ vacet angulus ullus ab umbra.

In denariis argenteis L. Cæcilii Metelli habes Genium Loci, ut Deum Tutelarem. Figura est adolescentis intonsi, ac laureati. In altero latere Consul regens aratrum. Quo signatur coloniam ab eo deductam. Nempe cum colonias deducerent Romani, primùm sacrificabant Genio loci, ut eum haberent propitium. Deinde sacro aratro designabant pomœria urbis futuræ. Inscriptio est: L. CÆCILIVS Q. F. L. N. METEL. CALVVS CXXXIII. EX S. C.

Roma verò non modo Genios suos habuit, ac Deum πολιοῦχον, cujus nomen arcanum esse voluere, sed ipsa etiam in Diis habita est: ut ex Livio, atque aliis, ostensum nobis Oratoriarum Instit. Lib. IV. cap. VI, sect. V.

Ad constitutionem, & administrationem pertinet imperantium potestas, quam majestatem dicimus. Hujus jura versantur in legibus condendis, constituendis præmiis, & pœnis, tuendo libertatem, præstando civium concordiam, ac discordiam sedando, bellum justum gerendo cum hostibus, iisque devictis æquas Pacis leges præscribendo. Quibus omnibus finis est Sa-

lus, sive Felicitas publica. Agam de singulis ordine. Ad Νομοθετικὴν pertinet Θέμις cum duabus filiabus, de quibus mox dicam. Θέμις est ab Hebræo תם, *integrum esse*. Hæc fuit, priusquam lege homines constringerentur. Est enim æquitas naturâ animis hominum insita. Quæ cùm observatur, nihil fit illegitimè, nihil injustè, nec opus armis. Ideo, ut Orpheo, sic Hesiodo tres ejus filiæ memorantur; Εὐνομία, seu Lex, Δίκη, seu Iustitia, & Εἰρήνη, sive Pax. Hinc Ovidius 1 Met.

Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem rectumque colebat.

SINE LEGE, inquit, rectum coluisse. Hoc Themidos est. Subdit:

Pœna metusque aberant, nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Hæc ad εὐνομίαν referuntur. Nam verba minantia, hoc est, leges, & pœnæ, quæ transgredientes manerent, æreis inscribebantur tabulis. Sequitur inde:

—— *Nec supplex turba timebat*
Iudicis ora sui: sed erant sine judice tuti.

Quæ ad δίκην pertinent. Hæc verò eadem ac Astræa; de qua poëta,

Ultima cælestum terras Astræa reliquit.

Ex his liquet ut Themis est ex instituto divino, ita Dicen sive Legem esse ex instituto humano. Tertia filiarum Themidos Pax fuit: de qua paullo pòst dicemus.

Pœnæ atrocibus delictis, præsertim cædibus irrogari credebantur à Furiis, quæ icciirco ἐμποίνιμοι (1) vocantur Sophocli in Ajace. Imò nec Ποινὴν vocem aliter, quàm pro Furia, accipi oportet in illo dilemmate Biantis, quo ostendere adnixus, non esse ducendam uxorem, si formosam duxeris, habebis κοίνην, si deformem Ποινήν. Quod dilemma argutius, quam veriùs. Quippe inter formosam *Helenam*, & Furiæ instar deformem, media est forma, quam veteres *uxoriam*, & *statam* nominabant. Uti autem *Pœnæ* dicuntur, à pœnis quas irrogant scelestis: ita *Furiæ* à furore, quem conscientiis immitterent. Nisi *Furia* sit à פרע *fara*, h.e. *vindicta*, ut simile sic ac *Tisiphone*. Aliter appellantur *Erinnyes* à contentione & lite animi, sive carnifice conscientia. Nam ἐριννύς, ἔρις νοῦ, (2) Cicero, *Agitant & insectantur impios furiæ, non ardentibus tædis, sicut in tabulis, sed ardore conscientiæ.* Abunde autem notum, tres statui à poëtis: Τισιφόνην, quasi τίσιν φόνου, *ultionem cædis*; Ἀληκτὼ *quietis nesciam*: Μέγαιραν, *odiosam*, juxta Phurnutum.

(1) *pœnis affligentes.*
(2) *lis discordia mentis.*

Atque hæc de pœnis, quatenus immittuntur à Diis, qui imperium habent in conscientias. Quatenus verò in corpora animadvertitur judicio publico, sive à potestate δικαστικῇ, subsunt generali Numini justitiæ.

Libertatis ædem ex multatitia pecunia fecit Tib. Sempronius Gracchus ædilis.

ædilis plebis anno Urbis IↃVIII, Manio Otacilio Crasso II, & M. Fabio Licino coss. Testis Livius lib. XXIII. Ac postea Tib. hujus Sempronii Gracchi filius dedicavit in ea æde picturam Volonum libertate donatorum, post partam ad Beneventum victoriam de Pœnis, & Annone. Templum hoc Libertatis in Aventino etiam statuit P. Victor. Atrium Libertatis refectum & amplificatum anno Vrbis IↃLX, P. Scipione Africano, & T. Sempronio Longo coss. ut est apud Livium lib. XXXIV. Meminit quoque ejus atrii lib. XLV, ac passim alii. Alterius etiam atrii Libertatis, suasu Augusti Cæsaris, ab Asinio Pollione exstructi, mentionem facit Suetonius in Augusto cap. XXIX. Per atrium verò intellige subdival, sive impluvium: videlicet aream sub dio totam, præterquam à latere utroque, ubi porticus erant, columnis suffultam. Hîc acta publica adservabantur. Unde Livius lib. XLIIII *Censores exemplo in atrium Libertatis adscenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis publicis servis, &c.* Etiam homines eruditi hic solebant convenire; ut inter se differerent. Unde Ovidius:

Nec me, quæ doctis patuerunt prima tabellis
Atria, Libertas tangere passa sua est.

Libertati, ut & Iovi Victori, sacræ Idus Apriles, Ovid. IV Fast.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Jupiter: hac illi sunt data templa die:
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria, Libertas cœpit habere sua.

Notum de domo Tullii à *P.* Clodio eversa, temploque Libertatis exstructo in ejus area: de quo Tullius orat. pro Domo sua, Plutarchus in Cicerone, cui dicitur ναὸν ἐλευθερίας (1) Dio lib. XLIII. 1) templ. libert.

Tantùm verò publica adulatio poterat, ut etiam, in gratiam Iulii Cæsaris, qui oppresserat libertatem, Libertatis templum exstrueretur: sicut idem Dio narrat. lib. XLIV.

Concordiam imperantibus curæ esse oportere, indicat hoc Ennii in Annalium opere:

Ingens cura mis cum concordibus æquiparare.

Sic enim legendum, ut ostendimus lib. IV de Analogia, cap. IV Nempe *mis* antiquus est genitivus pro *mei*, postrema litera eliditur, quale est *falcibu*, pro *falcibus*. Valla, eumque secutus Cæsar Scaliger, (2) legere, 2) lib. 1. de Causs. L. L.

Ingens cura mis est concordibus æquiparare.

Iosephus verò Scaliger *mihi concordibus*; sed invitis antiquissimi Prisciani codicibus. Atque hæc ἐν παρόδῳ (3) pag. 152. 3) in transitu.

Concordiæ templum à variis scriptoribus celebratur. Meminit Livius extremo lib. XXXIX; ubi dicitur in area Concordiæ sanguine pluisse: & Ci-

cero Philipp. V. refert, Antonium in æde Concordiæ ore impurissimo in se evomuisse orationem. Item Iuvenalis sat.1:

Vt colitur Pax, atque Fides, Victoria, Virtus,
Quæque salutato crepitat Concordia nido.

Ubi sic vetus interpres: *Satyricè, salutato nido, non templo. Templum Concordiæ vetus, in quo ciconia multa est.* Politanus per nidum intelligit illum cornicum; sed perperam, cùm crepitare rostro non cornicis sit, sed ciconiæ: quæ iccirco *crotalistria* Petronio Arbitro vocatur.

Concordiæ ædes variis exstructæ temporibus. Primam vovit, & fecit M. Furius Camillus Dictator: ut ex Ovidio, & Plutarcho constat. Senaculum hìc erat, in quo Senatus consultaret cum senioribus: multa item simulachra, de quîs sæpius Plinius.

Altera ædicula fuit ærea à Cn. Flavio, Appii Cæci liberto, eo qui fastos publicavit, in Græcostasi exstructa è pecunia mulctatitia fœneratoribus damnatis. Vide Livium lib. IX; & Plinium lib. XXXIII, cap. I.

Tertiam bello Gallico vovit, ob seditionem militarem, L. Manlius Prætor; locataque à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, & Quinctio Flaminio, dicata verò à M. & Cn. Attiliis. Livium adi lib. XXII, & XXIII.

Quartam deletis partibus Gracchanis in foro Romano prope Græcostasin exstruxit L. Opimius Consul: sed non sine magna populi indignatione: adeo ut non defuerit, qui ædi inscriberet versiculum in hanc mentem,

Concordiæ ædis, quam facit, Vecordia est.

Adi Plutarchum in C. Graccho, & Appianum lib. I de Bellis Civilib.

Fortasse & quincta fuit. Nec enim satis est apertum, novamne exstruxerit Livia Augusta, an illam Camilli, vetustate collapsam, instaurârit. Quam anno Vrbis I Ↄ C C C LXIII dedicavit Tiberius, ut docet Tranquillus in Tiberio cap. XX, & Dio lib. LVI; cujus verba: Τῷ δὲ ἐξῆς ἔτει τό τε ὁμονόειον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου καθιερώθη, καὶ αὐτῷ τό τε ἐκείνου ὄνομα, καὶ τὸ τοῦ Δρούσου τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τεθνηκότος ἐπεγράφη. *Anno sequenti consecravit Tiberius ædem Concordiæ, suo, ac Drusi fratris, jam mortui, nominibus inscriptis.*

Discordiam, ut Deam, sed inferam, describunt Virgilius VI, & VIII Æn. ac Petronius in longo carmine de Bello civili.

Ex Discordia nascitur bellum civile: atque ut Concordia res domi firmas facit, ita Discordia omnia reddit invalida adversus hostem. A bello dicta Bellona, de qua Festus.

Belli nervus est Pecunia, ut supremæ majestati non modo propter publica opera, sed etiam bellum curę esse debeat ærarium, ac jus cudendę monetæ. Romę Moneta, pecunię præses, unde treviri sive triumviri Monetales, quibus curæ metalla, unde pecunia fieret, & modus quo fieret. Metalla tria aurum, argentum, æs. Modus quo fieret duplex, conflandó, aut cudendo-

do. Itaque præfecti dicebantur A. A. A. F. F. hoc est auro, argento, æri, flando, feriundo.

Junoni Monetæ templum Dictator vovit L. Furius Camillus, cùm adversus Auruncos pugnaret, anno Urbis CCCCIX. Unde Ovidius:

Arce quoque in Summa Junoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille tuo.

Moneta autem dicta, quia è templo Iunonis moniti essent Romani, ut sue plena fieret procuratio: ut ait Cicero in primo, & secundo de Divinatione. Aliter Suidas, scio, in Μονῆτα, Ἥρα. Sed pecuniæ potiùs Monetæ nomen datum, quia in templo Iunonis Monetæ cuderetur.

Quid Bellum, nisi generis humani bellua, vel ulcus corporis civilis, ut ait egregiè Theophylactus Simocattes lib. III Histor. Mauritianæ, cap. IX: Ἐπεισάγεται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Μήδοις ὁ πόλεμος, ἡ δεξαμενὴ τῶν κακῶν, τὸ πάντων τῶν δυστυχημάτων, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, καταγώγιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ βίου λῃστήριον. ὃν σηπεδόνα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκαλῶν, οὐκ ἂν γε ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος. *Bellum inter Romanos ac Persas introductum est, bellum omnium malorum receptaculum: omnium incommodorum, ut ita dicam, diversorium: vitæ prædatoriæ archetypon: quod qui rerum humanarum ulcus putridum vocaverit, me judice non erraverit.*

Tamen secundum poëtas Bellum quoque in Diis, sed inferis: ut ex Marone (1), & poëtarum aliis videmus. Secundùm verò civilem Theologiam non bellum est Deus, sed bello præfectus Mars: cujus causam ex natura sideris Martialis adduxi lib. II, cap. XXXIV. Etiam præfecere Bellonam Martis aurigam. 1) 6. Æn.

Imò & Venus, quasi amore sui Martis, in bello auxiliarii credita: unde dicta Συμμαχία: atque hoc nomine culta est à Mantinensibus, teste Pausania in Arcadicis.

Militi præsunt Pellonia, & Fessoria. Per quas intellige vim pellendi hostis, ac etiam ubi fessus sis, animum tamen colligendi ad strenue rem agendam. Nam Fessoria Dea novas affundere vires credita, ut lassi licet, vinceremus tamen. Quod si Deam utramque, ut corpoream consideres, pertinent ad Solem sive naturam ætheriam, unde calor ille hominem in prælia accendens. Sed hic consideramus, ut virtutem naturalem, cujus effectus, pulsio hostis, & pugna eorum, qui itinere longo aut pugna sunt diuturniore defatigati. Christiana religione imbutus non tam Naturæ hæc tribuit, quàm Naturæ auctori. Nam ut Salomon ait Prov. XXI, 31. *Equus paratur ad bellum, sed à Domino salus.* Atque, ut Psalm. CXXVI legimus, *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra excubat custos.*

Ut à Marte τόλμα sive audacia, ita à Iove credebatur esse ἡ νίκη sive victoria: quemadmodùm inquit Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò & ipsa

ipsa in Diis victoria erat. Aram ejus instaurari à Theodosio poposcit Symmachus, Relatione ea, quam legere est lib. x, Epist. LIV. Ubi inter alia de victoria ait:

Nemo colendam negat, quam profitetur optandam.

Nec minori eloquentia dissuasit B. Augustinus epistolis duabus ad eundem Symmachum scriptis: carmine item Prudentius lib. duobus.

1 victoriã adferens. Nec Venus Victrix videtur alia esse, quam νικηφόρος. (1) Plinius lib. VIII, cap. VII: *Pompeji quoq; altero consulatu, dedicatione templi Veneris Victricis, pugnavere in circo viginti, vel, ut quidam tradunt, XVII.* Est & Tiferni inscriptio tabulæ marmoreæ (2):

2) apud Gruterum inscript. p. 59. n. XO.

VENERI. VICTRICI.
L. ARRONIVS. AMANDVS.
IV. VIR. AVG.
SOLO. PRIVATO. S. P. F.

Meminere & tres alię inscriptiones in Gruteri collectaniis, pag. LX. Romani eam cum pomo, & palmę ramo effingebant: ut dicam in Theologia Symbolica.

Ad militiam etiam pertinet Fortuna Equestris: cui anno Urbis IↃLXXV Fulvius Flaccus proprætor, in pugna contra Celtiberos, ædem vovit, ut est apud Livium lib. XL. Ac lib. XLII narrat, ut, quo voti damnas se exsolveret, ac nullum Romæ templum isto esset illustrius, marmoreas tegulas ademerit templo in Brutis, quod erat Iunonis Laciniæ; sed hæ jussu Senatus Romani fuerint restitutæ. Pausæ pugnandi videntur præfuisse Dii Pausi, sic dicti à παύειν, cessare, desinere. Unde Græcum παῦσις, Latinum *Pausa*. Arnobius lib. I: *Qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.*

Post victoriam mos erat Romanis, arma de hostibus capta cremare Marti, Vulcano, Minervæ, vel etiam Luæ matri: Quæ dicta à luendo, id est, purgando. Siquidem post hostium cædem opus erat purgamentis, & piaculis. Item Luæ matri cremata arma dicit Livius lib. XLV, ita enim, non *Lunæ* legi debet, ut Turnebus docet adversariorum lib. XVI, cap. XX. A luendi illa notione, qua purgare notat, est & antiquum *cluere*, quasi *colluere*. Inde Venus Cluacina, hoc est, purgatrix, sive expiatrix, ut idem Turnebus observat lib. XXIII, cap. XXII. Præit autem Plinius lib XV, cap. XXIX. *Traditur myrteâ verbenâ Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc Signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* Errat Gyraldus, cum legit *pugnare*. Nempe putabat esse nomen inde, quia ibi pugnassent Sabini. Sed ait Plinius, inde esse nomen, quia post pugnam ibi Romani & Sabini fuerint à cæde commissa purgati, & expiati. Triumphus quoque in Diis. Sane in dena-

denariis argenteis Cn. Manlii Vulsonis apparet Triumphus Deus laurea coronatus, & Victoria volans, quæ Vulsoni in quadriga triumphanti coronam imponit. Circum verò ea scriptum, C N. M A N L I. V U L S O P. R. COS. ex S. C. Triumphavit ille de Galatis, sive Gallogræcis anno Urbis I ɔ LX V I I, M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio Nepote consulibus. Apud Antonium etiam Augustinū Dialogo II Antiquit. ex vett. nummis effigies vide Virtutis, Pietatis, Æternitatis, Religionis. Fidei, Concordiæ, Pacis, Spei, Iustitiæ, Æquitatis, Clementiæ, Constantiæ, Securitatis. Victoriæ, Providentiæ Felicitatis, Vbertatis, Liberalitatis, Munificentiæ, Indulgentiæ, Annonæ, Monetæ, Salutis, Lætitiæ, Hilaritatis, Iuventutis, Pudicitiæ, Fœcunditatis. Nobilitatis, Honoris, Libertatis.

Athenis ara Pacis est constituta, cum Callias legatus à Persis attulisset conditiones Pacis. Auctor Plutarchus in Cimone. Apud Romanos Pacis templum, quod Claudius inchoarat perfecit Vespasianus: ut ex Suetonio, & Dione, constat. Etiam ex Cæsaris Germanici h. e. Domitiani ad Vespasianum Arateis, illustrem de eo locum adduximus lib. II, cap. XXXVI; ubi agitur de Virginis signo, A B. Hieronymo traditum est: in hoc templum captis Hierosolymis, vasa sacra fuisse deportata à Tito Vespasiano. Lilius Gyraldus existimabat, ægrotos etiam in hoc templum deferri solere. Atq; hoc colligebat ex Galeni (1) loco: sed malè ab eo intellecto; quod ostendit Hieronymus Mercurialis lib. I. Variarum Lect. cap. XIII. Hoc Pacis templum imperante Commodo fuisse combustum, auctor est Herodianus lib. I.

1) Sermone de libris propriis.

Ad Pacem etiam pertinet Panda, si ea Pacis dea, ac sic vocata, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Alii tamen Cererem arbitrati: ut Ælius Stolo Præconinus, Varronis præceptor. Sed aliter Varro ipse. Vide quæ de hoc dicebamus lib. II, cap. XXXVI. Videtur autem eadem esse Empanda, Festus sive Paullus: *Empanda, paganorum Dea.*

Finis ultimus civilis vitæ statuitur Salus publica: quæ & ipse apud Romanos ædem meruit. Livius lib. IX in anno Vrbis CCCCXLVIII: *Eodem anno ædis Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quam Consul bello Samnitium voverat,* Idem initio libri X in anno CCCCLII: *C. Iunius Bubulcus* (Dictator) *cum M. Titinio, magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in Urbem cum redisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, Dictator dedicavit.*

Hanc ædem Iunius Bubulcus exstruxit, intus depinxit C. Fabius, ac nomen suum, exemplo Phidiæ adscripsit: ut refert Valerius Max. lib. VIII, cap. XV. Nec dubium, quin inde retulerit nomen Pictoris, inque posteros transfuderit: in quibus nepos ejus Q. Fabius Pictor, scriptor annalium Romanorum, Livio, & aliis, sæpius memoratus. P. Victor statuit Salutis

templum

templum in sexta Vrbis regione, sive Quirinali. Ac à propinqua Salutis æde, dicta est porta Salutaris: ut apud Festum legere est.

Porrò salutem populo à Diis petere non licebat, nisi id Dii priùs concessissent. Itaque diu sæpe id non fiebat. Longoque tempore omissum morem restituit Augustus post Ianum à se clausum: ut est apud Suetonium in Augusto, & Dionem lib. LVIII. Adi. & quæ ex Dionis VII, & XXX adducit Angelus Politianus in Miscellaneis cap. VIII.

Nec à Salute populi diversa est *Felicitas publica*: prout nominatur in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ. De hoc numine sic B. Augustinus lib. IV. cap. XVIII: *Felicitas Dea ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt.* Idem cap. XXIII refert, ædem ei exstructam à L. Licinio Lucullo, qui consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno Vrbis, non IↃCLXVI, ut apud Vivem legitur, sed IↃCLXXX. Plinius lib. XXXV, cap. XII tradit, ut idem Lucullus familiari suo Arcesilao, *HS LX* signum Felicitatis locârit: cui mors utriusque inviderit. Dio narrat lib. XLIV, ut Julius Cæsar istic loci, ubi fuerat Curia Hostilia, decreverit erigere templum Εὐτυχίας sive Felicitatis: ac post ejus excessum illud M. Lepidus, magister equitum absolverit. Ædem Felicitatis, Claudii principatu incendio crematam, testis est Plinius lib. XXXIV, cap. VIII.

Cæterùm apud Festum etiam Dii *Anculi*, h. e. ministri: item Anculæ, quæ id in Deabus, quod in hominibus ancillæ. Est enim ancilla ὑποκοριστικὸν (1) ab ancula: quod ab *anculare*, ministrare. Sed de isto pluribus agimus, in Origin. libris.

1) *diminutivum.*

Atque hęc dixisse suffecerit de affectionibus in Deorum numerum relatis. Quis verò tantam Deorum turbam non miretur, imò obstupescat? quis etiam non rideat dicam, an lugeat, stultitiam gentium, ubi videat admixta tot numina vel ridicula, aut minuta, vel sordida quoque, aut obscena? Nec tamen ęque hac parte insanivere universi. Videre enim sapientiores gentilium, non esse ejusmodi vera numina. Uti L. Seneca apud B. Augustinum: (2) *Omnem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit: ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere.* Sed quid refert, si quem viderent errorem, sequerentur: ut etiam iis exprobrat Lactantius lib. II de Orig. err. cap. III: *Quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari, cum videamus etiam doctos & prudentiores viros cum religionum intelligant vanitatem, nihilominus tamen in iis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare.*

2) *lib. 6. de Civit. Dei. cap. 10.*

FINIS LIBRI OCTAVI.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ origine, ac progressu, LIBER NONUS.

CAPUT I.

ACCESSUM AD CULTUM DEORUM SYMBOLICUM; *cœptumque ab explicatione vocabulorum* idoli, statuæ, signi: *& Hebrai* teraphim, *atque* elil. *Ac ostensum, etiam Deo improbari simulachra, quæ mens sibi finxit humana, ut verum in iis numen colat.*

HActenus dictum nobis de cultu proprio. Sic autem vocari diximus quando aliquid colitur propter se: sive primariò, sive secundariò. Quem utrumque cultum etiam Platonici distinguebant. Ut qui aliter coluerint omnium patrem & opificem, aliter verò dæmonia, & heroas: ut ex Appulejo lib. I. dicebamus. Cæterùm, quod Platonici non satis attenderunt, proprius ille cultus, sive primarius foret, sive secundarius, vel veri erat numinis, qualis Deus Israëlis; vel falsi, qui in Scripturis dicitur Deus alienus. Præter hunc cultum proprium, quo Deus seu primarius, seu secundarius, sive item verus, sive falsus, in se, sive extra symbolum colebatur: alter fuit cultus, ex eo symbolicus nuncupatus, quia signi foret, seu vero, seu falso numini constituti. Quadruplex igitur theologia fuit: illa veri numinis in se, illa falsi numinis in se, illa veri numinis in signo, atque illa falsi numinis in signo. Solùm hic agendum de cultu eo, qui in symbolo sive signo præstatur.

Symbolica hæc Theologia est bipartita, generalis, & specialis, generalem voco in qua universè agitur de symbolicis sacris: specialis est, qua doctrina hæc restringitur ad certam gentem, quæ symbola coleret: vel certum numen, quod ab hac vel illa gente coleretur. Universè prius agemus de Deorum effigie ac formis: tum de sacrificiis, diebus ac ritibus sacris, & corporibus numini dicatis.

Effigies ac formas, ſimulachra & picturas dicimus: vel etiam εἴδωλα: ſed tum ſi hoc fine effingantur, vel habeātur, ut cultus iis exhibeatur divinus. Propriè enim non omnis numinis pictura, aut ſimulàchrum, eſt idolum: ſed ſi hoc fine vel factum, vel habitum, ut ei cultus præſtetur. Unde optimè Martialis lib. VIII. epig. XXIV:

Qui fingit ſacros auro, vel marmore vultus,
Non facit ille Deos: qui rogat, ille facit.

Hujuſmodi effigies *ſculptilia Deorum* vocantur Eſai. XXI, 9. Quod idem valet ac ſculptilia, quæ ſunt pro Diis, ſive Dii ſculptiles. Quomodo Cicero dixit *oppidum Antiochiæ*: Palladius *oppidum Cumarum*, pro *oppido Antiochia, Cumis*; alia id genus, de quibus dixi in IV. de arte Grammatica, cap. II.

Sculptilium autem vel ſimulacrorum nomine complector non ſtatuas modò, ſed etiam quæ ſpeciatim ſigna vocantur. Quæ duo cæteroquin non parùm differunt. In eo quidem conveniunt, quod utrumque fiat ex materia ſolida: auro puta, argento, ære, quæ funduntur: item marmore, quod ſculpitur; & ebore, quod tornatur. At differunt trifariam. Primùm eo, quòd latiùs pateat ſignum: quippe quòd nunc Dei dicatur, nunc hominis, nunc muti animantis. Statua autem dumtaxat hominis eſt, vel Dei. Prætereà ſtatuas potiùs dixere, quas in foro conſpiciebant: ſigna, quæ in ædibus ſacris, vel profanis. Adhæc ſigna quandoque eidem inhærent materiæ, unde educta cuive inciſa. Ut ranæ, vel locuſtæ, in columnarum ſpiris: item effigies inſculptæ gemmis. Pluribus hæc enarrat Aldus Manutius (1) de Quæſitis per epiſt. Etiam vide ſis Vincentium Lupanum notis in Julium Capitolinum.

1) *pag. 25. b.*

Auſonius Pompa lib. IV. de differentiis verborum. (2) Quos non referrem, niſi rudioribus etiam conſultum vellem, Hebraice εἴδωλα dicuntur תְּרָפִים terafim. Ut Geneſ. XXXI, 19. ubi Dii quos Labani ſuffurata eſt Rachel, Hebraicè תרפים, LXX. εἴδωλα appellantur. Videntur autem intelligi poſſe ſigna veri numinis: ut qui nomini tetragrammato appellet יהוה: (3) ac proinde cum ſignum furto ſublatum appellat *Elohim*: (4) interpretari liceat Deum ſuum. Nam *Elohim* etſi terminatione plurale, ſignificatione tamen eſt ſingulare. Verùm quia aliis magis placet Labanum coluiſſe & Deum verum, & falſos ſimul, quorum ſimulachrum fuerint, quæ *teraphim* dicuntur: ſanè hoc in medio relinquamus. Illud apertius, Jud. XVII. & XVIII. ubi ſimulachrum à Micha conflatum, ad quod mater ejus obtulerat argentum, Hebraicè quidem *teraphim*, à LXX. itidem εἴδωλα vocatur. Nam in eo cultum Iſraelis Deum, indicant hæc Michæ verba poſt Levitam conductum: *Nunc novi Dominum* (יהוה) *benedicturum eſſe mihi, eò quod eſt mihi Levita in ſacerdo-*

2) *pag. 239.*
3) *Iehova, q. d. Ens, Exiſtens ab æterno, & in æternū.*
4) ab אֱלוֹהַּ Eloah, Deus.

cerdotem. Et sanè aliis etiam Scripturæ testimoniis evincere est, improbari Deo ἐθελοθρησκείαν illam, quâ divinus cultus præstatur simulachris non falsi modò, sed veri etiam *Numinis*. Exemplo fuerint vituli Aaronis. De quibus populus ipse, *Hi sunt Elohim*, *qui te eduxere è terra Ægypti*. q. d. hic Deus, qui te eduxit. *Nam Elohim*, ut dixi terminatione quidem plurale, sed significatione est singulare. Deus autem pro simulachro Dei, per usitatissimam μετωνυμίαν. Uti cum postea dicit, *Fac nobis Deos*, *qui praeant nobis*, sententia est, *Fac nobis simulachrum Dei*. Nempe veri: ut ostendit, quod Exod. xx, 2. vocent *Deos*, *qui eduxit Israelem ex Ægypto*. Et Aaron, cum altare coram vitulo exstruxisset, indixit festum Domino: ubi itidem nomen τετραγράμματον, quod est veri numinis proprium.

Redeo ad alias simulachrorum appellationes. Hujusmodi אליל elil: quasi dicas, *non Deos*. Utcumque enim idola dicantur Dii, nihil tamen ejus habent, quod dicuntur. Unde Paulus I, Corinth. VIII, 4. *Scimus quia nihil est idolum in mundo*. Materiæ quidem ratione sunt lignum, lapis, metallum, vel aliud. Etiam formæ ratione hactenus sunt aliquid, quatenus sæpe aliquid repræsentant, quod est, ut solem, aut quod fuit in rerum natura, ut Quirinum. Sed nihil sunt ejus, quod præterea creduntur: sive nihil sunt, ratione fictitiæ divinitatis. Ut simulachrum Cæsaris, cui sacrificare jubebantur etiam Christiani, simulachrum quidem erat, sed præterea nihil, atque eatenus non erat. Quod enim commentitium est, id non est. At divinitas idolorum talis fuit. Quatenus igitur adoratio iis tribuitur, cultusque divinus, nihil sunt. Unde illud etiam colligitur, imaginem, vel signum εἴδωλον (1) dici non posse, nisi afficiatur honore divino. Ut Cherubini, XII. boves, leones, lilia, mala Punica, mare æneum, & quibus præterea Dei domus ornabatur. Item pictura vel statuæ eorum, qui bene meriti sunt de Rep. vel Ecclesia, ac quorum memoria propterea celebratur, vitaque ad imitandum proponatur. Λατρείαν autem, etsi naturâ latiùs pateat, Ecclesiæ tamen usu restringi ad exhibitionem cultus, qui soli Deo conveniret, cognoscere est ex non uno B. Augustini loco: ut de Trinit. lib. I. cap. VI. tom. III. & quæst. XCIV. in Exod. Tom. IV. Item lib. X. de Civit. Dei cap. I. Tom. V. & contra Faust. Manich. lib. XX. cap. XXI. tom. VI. & eodem tomo contra sermonem Arrianorum c. XX. Quare rectè idololatria describitur SS. Patribus. Ut Tertulliano lib. de Idololat. cap. II, *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat*. B. Cyprianus ad Fort. in exhort. ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur*.

1) *idolum*.

CAPUT II.

De fine idolorum duplici, primario, qui est, Cultus divinus ad propitiandum numen: ac secundarius, qui est triplex, Historicus, Naturalis, & Moralis.

DE vocabulis satis: rem ipsam videamus. Ubi primùm agendum de symbolorum ac signorum fine: ut qui sit causa causarum, sic ut causarum aliæ huic sint pro via ac ratione ad finem consequendum. Eo explicato, ordine dicam de caussa efficiente, materia, ac forma.

Quis primitus finis fuerit simulachrorum, traditur libro Sapientiæ Salomonicæ, cujus Philo, non ille, qui Caji Cæsaris temporibus legatus Judæorum fuit, sed multò antiquior: unus è LXX. interpretibus Scripturæ. Is fusè de hoc agit cap. XIV. Ubi dicitur, primùm parentes liberis immatura morte sublatis, imagines fecisse ut simulachro defuncti leniretur dolor superstitum. Deinde verò populum etiam regibus longo dissitis intervallo affabre confecisse simulachra. In neutro autem constitisse primum honorem: sed progressu temporis divinum iis cultum præstare cœpisse.

Atque cum his consentiunt, quæ tradidit Albricus philosophus libro de Deorum imagnibus, non qualis mutilè prodiit in lucem: sed prout longè integriùs legimus in membranis MSSis. Quamquam ne sic quidem magnæ mihi rei videtur. Potiùs igitur adducam, quem is exscripsit. Hic verò est Fulgentius in Mythologicis: ubi suum laudat auctorem: videlicet Diophantum Lacedæmonium, Agatharchidi etiam, ut in Ethnicis Stephani, sive Hermolai Byzantii memoratum. Hic legas, quomodò Syrophanes, homo Ægyptius, in magna re, hærede suo, filio unico amisso, in doloris solatium primus filii simulachrum erexerit domi suæ; parum cogitans, non quotidianum imaginis conspectum, sed oblivionem potiùs miseriæ fore medicinam. Adjungit, ut familia tota in adulationem Domini provoluta nunc corrollas cœperit plectere simulachro, nunc odores accenderit: servi etiam, quoties pœnas ab irato domino extimescerent, ad simulachrum illud confugerint, munuscula conferentes: quod licèt magis facerent pœnæ formidine, quàm amore simulachri, à domino tamen sic veniam consequebantur. Laudat & Mintanora Musicum in χρυματοποιῶν (1) opere, qui idola dixerit esse figmentum doloris humani: paulloque antè retulerat εἴδωλον sic dici, quasi εἶδος ὀδύνης, species doloris: in quo etsi longissimè fallitur (nec enim vox est composita, sed ab εἶδος derivata, ut à φείδω (2) est φειδωλός, (3) ab εὔχομαι (4) εὐχωλή, (5) ab ἴω (6) ἴωλος (7) teste Etymologo (8)) ostendit tamen, quid de simulachrorum origine veteres putarint. Et sanè Hebræis etiam eadem vox און avem tum dolorem signat, ut Psalm. IX. 7. & Psalm. LXXXIX. 10. tum idolum, vanitatem: ut Num. XXIII. 21. Non est idolum in Jacob. Quomodò & ce-

1) *instrumentalis Musica.* 2) *parsimonia* 3) *parcus.* 4) *vota nuncupo.* 5) *votum.* 6 *mitto, sedeo, induo.* 7) *hesternus obsoletus.* 8) *in εἴδω-λον, εὐχω-λή, & ἴω-λος.*

& cepit Chaldæus paraphrastes, & B. Hieronymi: quem etiam vide in Os. IV.

Hæc si ita sunt, consequitur, priùs fuisse simulachra Deorum animalium, h. e. qui aliquando homines fuissent. Postea similiter effinxerint Deos naturales, hoc est, quibus exprimerent naturæ Deum, vel partis mundanæ, vel affectionem aliquam naturæ. Sed porrò quæritur, utrum animales Dii priùs picturâ fuerint expressi, an simulachrô. Simulachris puto, quia id simplicius artificium, & Thare eorum artifex creditur. Etiam Exodi XXIV: est: *Confringe statuas.* Ubi nihil de picturis. Quia fortè (ut Abulensis annotavit quæst. XII.) *tunc solùm erant statuæ in usu, & nondum picturæ inoleverant.*

Etsi verò cum Salomonicæ Sapientiæ scriptore existimem, primitus simulachra esse reperta ad solatium doloris qui ex defuncto rediret ad superstites; postea autem adulatione, vel alio vitio humano, cultum iis accessisse divinum: levis tamen apud me Fulgentiani illius Diophanti est auctoritas: ut qui prorsus censeam, non ex Ægypto, quod ille existimat; sed ab Assyriis idolorum cultum peti oportere. De quo paullò pòst dicam, ubi priùs absolvero cætera, quæ ad finem pertinent.

Finis is vel primarius est, vel secundarius. Primarius est cultus divinus, & exinde efflorescens spes favoris divini. Cùm enim numen non viderent, & nequidem, qui Solem pro numine haberent, cum semper conspicerent, quippe Antipodas non minùs, quàm nos visentem, nihil meliùs viderunt, quàm si saltem semper ejus signum colerent, & hujus cultu omniscium numen sibi redderent propitium.

Ad finem hunc principem triplex alius accessit: unus ἱστορικὸς, quia repræsentaretur statuis, sacrisque, vetus rerum gestarum memoria: alter φυσικὸς, quia exprimeretur iis rerum natura: tertius verò ἠθικὸς, quia statua, & quicquid ad sacra pertineret, conduceret ad conciliandum virtutis amorem, & corrigendos hominum mores.

Hujus rei ex Jove ipso, filioque Hercule exemplum capere possumus. Nam Jupiter ἱστορικῶς fuerit Asterius Cretensium rex, à quo rapta est Europa, Agenoris filia: vel Tantalus, rex Phrygum, qui rapuit *Ganymedem.* At φυσικῶς Jupiter nunc est *Sol*, nunc æther, nunc aër, aut ventus. Sed hæc non prohibent, quo minùs idem consideretur ἠθικῶς, velut exemplar civilis prudentiæ, quod proponere sibi debeant Joves terrestres, hoc est, Reges, ac viri principes. Ut cùm dicitur priorem devorâsse uxorem, quæ Μῆτις dicebatur, hoc est σύνεσις. (1) Quo indicatur, regis magni esse avidè animò haurire prudentium consilia, & cum cura expendere singula. *Hac* deglutita ajunt Pallada peperisse, quia rebus omnibus perpensis præcipiendum aliis quid factô sit opus. *Pallada* ajunt è cerebro exiliisse armatam, quia regia prudentia

1) *prudentia, intellectus.*

ad terrarum defensionem maximè in armis consistit. E solo Jove nata dicitur, quia etsi reges consilia audiant, soli tamen decernant. Prudentes quosque, præsertim potentia instructos, quales maximè reges, offendere omnes metuunt. Eo Minerva dicitur γλαυκῶπις, hoc est cæsia, sive glaucis prædita oculis, quippe glauci oculi tum perspicaces sunt, tum terribiles. Uti leonis; unde Catullus:

Cæsio veniam obvius leoni.

Similiter alia de Hercule memorantur ἱστορικῶς, quatenus princeps fuit Thebanus, fortitudine inclytus, sed aliis etiam fortium virorum gestis in unum collatis. Alia verò eidem tribuuntur, quatenus à morte cultus cum Sole, atque inde φυσικῶς Sol ipse est existimatus. Denique idem ἠθικῶς consideratus, idque bifariam, quia & gestis ejus propriè intellectis exemplum nobis proponitur magni ducis, & iisdem allegoricè acceptis, exmplum habemus viri boni & prudentis. Quomodò *Herculis* gesta interpretatur Appulejus lib. IV. Floridorum: ubi de Cratete philosopho sermo: *Quod Herculem olim poëtæ memorant, monstra illa immania hominum ac ferarum virtute subegisse, orbemque terræ purgasse: similiter adversum iracundiam, & invidiam, atque avaritiam, atque libidinem, cæteraque animi humani monstra & flagitia, philosophus iste Hercules fuit. Eas omnes pestes mentibus exegit; familias purgavit, malitiam perdomuit: seminudus & ipse, & clava insignis, etiam Thebis oriundus, unde Herculem fuisse memoria exstat.*

Quare in statuis Deorum semper attendere oportet, num imago veterem exprimat historiam, an rerum naturam, an prudentiæ ac morum contineat exemplum. Ita ad mores pertinet, quod Venerem Phidias Eleis effecit sic, ut pede calcaret testudinem: quo custodiam ac silentium mulieribus commendaret: ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Connubialibus. Atque idem lib. de Iside, & Osiride, hoc eò refert, quod virgines oporteat custodiri: nuptis verò convenit gubernatio domestica, ac silentium.

Ob arctissimam hancce conjunctionem signorum Deorum, præsertim quia simulacra non modò signare Deos, sed iis etiam inhabitare existimarentur, non vulgus solùm verùm principes etiam viri de simulachris, velut Diis ipsis loqui solent. Ut apud Livium lib. XXVII. de capta Tarento agens Fabius Maximus facit: *Majore*, inquit, *animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, qui interroganti scribæ, quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui jussit.* Etiam Ambracienses legati apud eundem Livium lib. XXXVIII. queruntur in Senatu Romano à M. Fulvio Nobiliore, qui templis eorum omnia abstulerat ornamenta, *Deos ipsos convulsos ex sedibus suis: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent, Ambraciensibus non superesse.*

CAP.

CAPUT III.

Diſſenſus Luciani, ac Herodoti de eo, num Ægyptii, an Chaldæi primi induxerint ſtatuarum cultum. Eorum, quos legimus, primum videri Nabuchodonoſorum, qui ſe vivum ac videntem in ſtatua coli præceperit.

A fine proficiſcor ad cauſſam efficientem, ſive inventionem, vel originem ſtatuarum, non quatenus homini ſtatutæ, ſed numini. Non repetam vero quæ de Syrophane Ægyptio antea diximus, quia ſubinde ſubleſta ſit Fulgentii illius fides, unde id hauſtum: utcunque ille Diophantum Lacedæmonium laudet auctorem. Potior nobis auctoritas eſt Luciani Samoſatenſis. Eum ſi lib. de Dea Syria audimus, Παλαιὸν καὶ παρ' τοῖς Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν: *Antiquitus etiam apud Ægyptios abſque ſimulachris & ſtatuis templa erant*. Atque ita ille, qui Ægytios cenſet, mortalium primos induxiſſe cultum Deorum, quam πολυθεότητα dicimus: primos etiam templa, ac lucos, Diis dicâſſe ſacráque reperiſſe ſollemnia. Aſſyrios verò illis non contentos, addidiſſe ſtatuas, & ſimulachra: non diſplicuiſſe id Ægyptiis, ac propterea ſecutos exemplum: ab his verò morē iſtum ad Græcos, & gentes alias promanâſſe. Interim ex parte aliter Herodotus in Euterpe: ubi ſe ex Heliopolitanis ſacerdotibus, Ægyptiorum omnium ſollertiſſimis, accepiſſe ait, βωμούς τε καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους· *& aras, ſimulachra, & delubra Diis ſtatuiſſe eos primos*. Quibus gemina habet Plutarchus lib. de Iſide, & Oſiride. In hoc diſſenſu potiùs Lucianò adſentiam. Siquidem primus in ſtatua, ſive Chus, Nimrodi parens, ſive Nimrodus ipſe & quidem *Beli*, hoc eſt, *domini* nomine cultus videtur. Nam qui *Hebræis Baal*, is aliis *Beel*, & contracte *Bel*, Græcaque ac Latina terminatione adjecta Βῆλος, ſive *Belus*: ut non verum id fuerit nomen, ſed ex honore cognomen. Sanè Βῆλος Aſſyriorum ac Chaldæorum numen. Favet huic ſententiæ, quod in Chaldæa vixerit Therach, Abrahæ parens, ipſeque idololatra. Hujus anno duodetrigeſimo mortuus fuit Belus. Thare autem anno demū LXX. ſaltem non antè, liberos cœpit gignere, obiitque anno ætatis CCV: ut eſt Geneſ. XI, 26. & 32. Ut poſt Belum defunctum annis vixerit CLXXVII. Potuit igitur Belo ſtatua poni mox ab exceſſu, Theracho adhuc adoleſcente: & credibile eſt, utcunque fortaſſis primò ſolùm memoriæ & honoris ergo poneretur, poſtea, Nimrodo, vel alio jubente, divino affici honore: idque temporibus ipſius Tharachi, ſub quo cœpiſſe idololatriam, Epiphanius narrat. Utcunque hoc eſt, jam Tharachi temporibus idola eſſe culta, imò Tharachum ipſum idololatrā fuiſſe docet nos liber Joſue cap. XXIV. *Trans flumē habitaverunt patres veſtri ab initio: Thare pater Abrahā, & Nachor, ſervieruntq; Diis alienis*. Atq; hæc quidē perti-

pertinent ad simulachra, quæ cultus ergo fecere defunctis. Tandem verò eò deventum, ut præsentium, sive superstitum genius in simulachro coleretur. Difficile autem dictu, cui is honos primò obtigerit. Interim antiquius exemplum non habemus, quàm in Nabuchodonosoro Danielis cap. III. Nam statuæ sibi erectæ sacrificari jussit, cæterumque divinum cultum exhiberi. Puduit quidem mandare, ut ἀμέσως (1) id sibi præstaretur. Tutiùs putavit, si in colosso suo coleretur: quia sic quoque simulachri cultus ad prototypi honorem redundaret. Unde de eo Severus Sulpicius in secundo historiæ sacræ: *Statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem præcepit.* Itaque cum Sidrach, Misach, & Abdenago nollent istiusmodi honorem effigiei præstare: eo processit furoris, ut diceret: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Quasi nullum eo numine foret potentius, cujus simulachrum colere erant jussi.

1) *immediatè.*

CAPUT IV.

De simulachrorum materia, quinctuplice; argilla, ligno, lapide, metallo, ebore. Deque consuetudine simulachra Deorum tingendi minio; apud Æthiopes etiam colore nigro.

A Causa efficiente, sive origine statuas Diis constituendi, accedo ad signorum materiem: quæ varia erat. Vetustissima fuit ex terra: uti argilla, cui & postea gypsum accessit. Ex argilla primus Thare ea effinxisse dicitur, ut ait Nicetas lib. I. Thesauri Orthodxi de Græcis & Judæis, cap. I. Ars, quæ in efformandis ex argilla simulachris versabatur, πλαστικὴ dicebatur. Refert ex Varrone Plinius lib. XXXV. cap. XX. *elaboratam hanc artem Italiæ, & maximè Hetruriæ: Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Jovis in Capitolio dicandam. Fictilem eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiæ nomen in urbe retinet. Addit deinde: Hæ tum effigies Deûm erant laudatissimæ. Nec pœnitet nos illorum, qui tales coluere. Aurum enim, & argentum, ne Diis quidem conficiebant.* De simulachris ex gypso aliquid postea dicam.

Altera est materies è ligno. Unde illud Jesaiæ I. 29. *Nam pudefient propter lucos, quos desiderastis; & erubescetis propter hortos, quos elegestis.* Ut optimè eum locum in sua Bibliorum tralatione socer Junius expressit. Nec alia mens interpretis vulgati. Similiter Jerem. II. 26. *Dicunt ligno, Pater meus es; & lapidi, Tu peperisti me.* Ubi *lignum*, & *lapis*, pro lignea & lapidea materia. Similiter Jerem. II, 26. Oseæ IV. 12. & alibi. Eaque Orientis consuetudo veteribus etiam Romanis fuit. Tibullus lib. I. eleg. I:

Nam

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Idem lib. I. el. X:

Sed patrii servate lares, coluistis & iidem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Nec pudeat priscos vos esse è stipite factos,
Sic veteris sedes incoluistis avi.
Tunc melius tennere fidem, cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus æde Deus.

Prudentius:

Deasciato supplicare stipiti.

Quando is cultus cœperit mutari, indicat Plinius lib. XXXIV. cap. VII: *Mirum mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potiùs, aut fictilia Deorum simulachra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* In ligneis præcipuus honos cedri. Idem Plinius lib. XIII. *Materiæ vero ipsi (cedro) æternitas. Itaque & simulachra Deorum ex ea factitaverunt.* Sed & *spina* Ægyptiæ grande decus. Idem Plinius lib. XIII. cap. IX. *Materies bonitate, firmitudine, nigritie, quoque nihil differens à loto. Simulachra ex ea factitavere.*

Attendi verò solere, è cujusmodi ligno fierent, vultus, aut tota simulachra, ostendit in Libero his verbis Athenæus lib. III. Νάξιοι δὲ ὡς Ανδρίσκος, καὶ Αγασθένης ἱστοροῦσι, Μειλίχιον καλεῖσθαι τὸν Διόνυσον, διὰ τὴν τοῦ συκίνου καρποῦ παράδοσιν. Διὸ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς Ναξίοις, τὸ μὲν τοῦ Βακχέος Διονύσου καλουμένου, εἶναι ἀμπέλινον· τὸ δὲ τοῦ Μειλιχίου, σύκινον· τὰ γὰρ σῦκα μείλιχα καλεῖσθαι. *Naxii verò, ut Andriscus, & Agasthenes referunt, Liberum vocant Milichium, quia ficûs fructum ostenderit hominibus: ac propterea vultus Dei apud Naxios Bacchi quidem, Dionysi dicti, esse è vite, Milichii autem è ficu: nam ficus dici milicha.*

Ubi minus mirandum de Baccho, quòd ejus vultus è vite, & vitis sorore ficu, soleat effingi: illud magis miretur aliquis etiam aliorum numinum simulachra è vite formata. Sed id docet, & caussam addit Plinius lib. XIX. cap. I: *Jovis simulachrum in urbe Populonia ex una conspicimus, vite tot ævis incorruptum. Metaponti templum Junonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiæ Dianæ scanditur, vite una Cypria, ut ferunt: quoniam ibi ad præcipuam altitudinem exeunt. Nec est ligno ulli æternior natura. Verum ista ex sylvestribus facta crediderim, quando hæ vites tonsura annua coërceatur, & vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratiâ ex his pluribus modis ad cœli motus, soliq; ingenia.*

Tertia materies est ex lapide. Plato lib. XII. de Legibus: *Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integra Deorum imagines in templis communibus statuantur.* Horat. lib. IV. od. VIII:

——Divite me scilicet artium,
Quas aut Pharrhasius protulit, aut Scopas,
Hic saxo, liquidis ille coloribus
Sollers nunc hominem ponere, nunc Deum.

Commendatissima in hoc genere est materies marmoris, præcipuè Parii. Maro III. Georg. ubi sermo de templo Cæsari exstruendo:

Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissæque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, & Troiæ Cynthius auctor.

De lapide Βαιθὴλ, sive bætulo, vel abaddir, item Arabum lapide, atque aliîs, sive propriè, sive symbolicè, pro numine cultis, satis dictum circa finem lib. VI.

Postea quoque argentum in statuis adhibitum, ac Deorum simulachris. Quod liquet ex adlatis *Plinii*, ac Tertulliani verbis. Nec argentum solùm, sed etiam aurum: quomodo Æsculapio erat barba aurea, uti & pallium; quæ illi Dionysius tyrannus ademit, dicens non decere Æsculapium esse barbatum, patre Apolline imberbi: proque pallio aureo magis laneum convenire, puia aureum æstate gravaret, hieme afferret frigus.

De tota Deorum facie ex auro est illud Persii sat. II.

——Auro sacras quòd ovato
Perducis facies.

Sententia est, totas Deorum facies ex auro facis. Ubi *facies* non solum πρόσωπον signat; sed corpus universum. Hoc enim *faciem* veteribus notâsse, Agellius docet lib. XIII, cap. XXVIII. Quare sermo est de iis, qui ex auro trophæorum, sive ovantium, sive etiam triumphantium, totam Dej statuam ducerent: cujusmodi statuas vocabant χρυσηλάτους (1) ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐλαύνειν. (2)

1) *ex auro ductas vel confectas.*
2) ab *aurum, & ducere.*

Quarta materies ex metallo. Ac primò ex ære: imo in nobilioribus urbibus plurimum signa ex marmore, vel ære. Ut Ambraciæ Epiri urbe principe, ubi domicilium habuit Pyrrhus ille, quicum pugnatum Romanis tempore belli Tarentini. Eam urbem cum M. Fulvius consul anno Urbis IDLXV. in deditionem accepisset, *signa ænea marmoreáque* (ut Livius ait libro XXXVIII) *& tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quàm cæteræ regiones ejus urbis erant, sublata omnia, avectáque, nihil, prætereà tactum, violatumve.* Similiter Romæ ex ære facta, sed demum post annum CCLXVIII. ut indicat hoc Plinii lib. XXXIV, cap IV. *Romæ simulachrum ex ære factum Cereri primùm reperio ex peculio Sp. Cassii; quem regnum affectantem pater ipsius interemerat.* Etiam L. Ægypti filii statuas Romæ habuere æreas; de quibus Pers. sat. II:

——Nam fratres inter ahenos
Somnia pituita qui purgatissima mittunt.

Ubi sic vetus scholiastes: *Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt* Danaidum *effigies, & contra eas sub divo totidem equestres filiorum Ægypti. Ex iis autem statuis quadam dicebantur postulantibus per somnum dare oracula.* Falluntur, qui per fratres ahenos Castorem, & Pollucem; vel Deos in Pantheo intelligunt. Eo, quod de somniis addit, significatur, curationes in somniis monstratas tunc, quando pituita minus est molesta, eoque insomnia sunt certiora. Postea & argentum, atque aurum. Unde David Psal. CXIII. *Simulachra gentium argentum, & aurum.* Ubi sic B. Augustinus: *Quid enim ostenditis, nisi aurum & argentum? Habent quidem erea, & lignea, & fictilia simulachra: sed pretiosum eorum maluit commemorare Spiritus Sanctus: quia cum id quisque, quod illi charius est, erubuerit; multo facilius avertitur à veneratione vilsorum.*

Quicta materies ex animantium ossibus, ac præcipuè dente elephantis. Plinius lib. VIII. cap. X. *Dentibus ingens pretium: & Deorum simulachris laudatissima ex iis materies.* Idem lib. XII. cap. I. *Ex arbore & simulachra numinum fuere, nondum pretio excogitatô bellnarum cadaveri, antequam, ut à Diis nato jure luxuriæ, eodem ebore numinum ora spectarentur, & mensarum pedes* Alia quoque signa templo ornando ex hac materia fecere. Unde Maro III. Georg. in descriptione templi quod Quirino, h. e. Cæsari Augusto esset positurus, ait:

In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto.
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.

Ubi *elephanto* pro *ebore* dixit: quia hoc è *barro*, h. e. elephanto, unde & Servius (1) ebur dici ait, comprobante etiam Cæsare Scaligero. (2) Mihi obstare videtur quod sic princeps syllaba in *Ebur* esset porrecta: eoq; à *barro* esse non inficior; sed E non σημαντικὸν (3) fuerit, verùm ἐκ προσθέσεως, (4) instar eorum, quæ magistris Hebræis Heemantica (5) dicuntur. Solido autem elephanto ait Maro ut opponat secto: de quo sic III. Æn.

Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto.

Solidus autem dens elephanti æquat subinde CCCXXV. pondo: atque ait Cæsar Scaliger exercit. CCIV. sect. IV. se vidisse dentem viro majorem. Dentem cum Plinio, & aliis voco, quod veriùs cornu. Nam quæ dentes nuncupant, sunt ἐκφυάδες sive propagines cranii quod cornuum est proprium. Nec dentes possunt in varias formari figuras: ex ebore autem varia fiunt ab ἐλεφαντοτόμοις sive eboris fabris, ut vocat Horatius. Quibus duobus argumentis Oppianus jam olim evicit cornua esse: ut pluribus dixi lib. III. cap. LI.

1) in 1 Æn.
2) comment. in lib. 2. Aristot. Hist. Anim.
3) significativum.
4) ex appositione.
5) terminativa.

Atque hæc universa, ac præterea gypsum memorat Arnobius lib. VI. *Simulachra ista, quæ vos terrent, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, aut commixtũ glutinũ gypso. In gypso ergo mansitant, atque in testulis dii vestri.*

Idem pleraque horum complexus est initio libri VII. *Dii veri neque desiderant ea, neque deposcunt: ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore, multo minùs hæc curant.* Horatii quoque est lib. II. epist. I.

Marmoris, aut ebori fabros, aut æris amavit.

Prudentii item:

Fumosa avorum nomina
Saxum, metallum, stipitem.
Rasum, dolatum, sectilem.

Interdum verò materies simulachri non uniusmodi erat, sed multiplex: ut apud Corinthios Minervæ Frenatricis: cujus simulachrum, Pausanias in Corinthiacis testatur, ligneum erat, sed sic ut è marmore forent facies, manus, ac pedes. Frenatrix autem dicta est, quia, prima frenasset Pegasum, ac sic tradidisset Bellerophonti.

De coloribus etiam simulachrorum aliquid dicendum. In iis præcipuus minii honos fuit. Plinius lib. III, cap. VII. *Invenitur in argentariis metallis minium quoque; & nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, & quondam apud Romanos non solùm maxima, sed etiam sacra. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Jovis ipsius simulachri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque corpora: sic Camillum triumphasse: hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, & à Censoribus imprimis Jovem miniandum locari.* Nec Romanis modo is mos: sed etiam Græcis Bacchum simulachrum minio fucatum memorat Pausanias in Achaicis. Item Æthiopibus: unde Plinius loco memorato *hodie id expeti constat Æthiopum populis, totosque eo tingi proceres; huncque ibi Deorum simulachris colorem inesse.* Nec tamen hi rubros solum, sed etiam nigros effingunt: ut Alexander Geraldinus refert in quincto itinerarii sui. Nempe quia iis niger color eo hunc venustissimum, Diisque convenientissimum, arbitratur. De simulachrorum cultu & ornatu: Cæsar Bullingerus II, XX. De materie auro, lapide &c. II, XVIII. pag. 50. &c.

CAPUT V.

Acceditur ad formam qua Dii fingebantur. Ostensumque primitus nullas fuisse Deorum statuas: ne Romæ quidem per annos CLXX. Pro symbolo autem initio uni genti fuisse columnam, alii pyramidem, alii hastam, vel simile.

Quia materiã explicui, incipiam nunc agere de forma. Antiquissimis temporibus nullæ erant Deorum statuæ; sed etiam postquam in Symbolo aliquo Deum coluere: vel mundum hunc vel ejus partem aliquam, aut particulam, pro symbolo esse voluerunt. In caussa erat, quia non crederent rudes animæ, id esse numen, quod non viderent; eoque, absque numinis

metu,

metu, spe impunitatis, in quævis scelera devolverentur. Hoc cum rectoribus populi displiceret, alii cælum aut Solem, alii ignem, alii terram, montem fluvium, vel lapidem etiam informem aut aliam naturæ particulam pro symbolo Dei esse jussere. Sed non diu illa pro symbolis habita sunt. Facilè enim in vulgo inolevit opinio, non esse numinis symbola, sed ipsum numen; ferentibus ac dissimulantibus id iis etiam, qui meliùs saperent, qui mallent quidvis potiùs pro numine coli, quàm nullum numen credi. Ac de gentibus quidem, quæ vel universam rerum naturam, vel aliquid ejus, pro Deo haberent, compluribus libris antea diximus. Quibusdam tamen mens vetus permansit, hæc quoque nihil esse nisi Dei symbola: atque hanc sententiam amplexi etiam Platonici: clarissimè quidem Maximus Tyrius. Agnoscit enim Deum non corporis oculis videri, sed mentis oculis adiri. Solum arbitratur, propter infirmitatem nostram conducere, aliquid statui, cujus conspectu memoriam numinis conservemus, atque ad illud amandum, & colendum, excitemur: ut capite proximo fusiùs exponam. Tandem etiam qui vel rectà ad Deum iverant, absque symbolis; vel solùm symbolis usi, quæ naturæ partes, aut particulæ forent: credidere Deum quidem in adspectabili signo colendum, verùm accommodatius esse symbolum nullum, quàm quo Deus humanâ figurâ repræsentaretur. Sed alia sagacioribus mens: eoque operæ fuerit audire, quid de istiusmodi simulacrorum cultu senserit Varro. De hoc ita B. Augustinus lib. IV. de Civitate Dei, cap. XXXI. *Dicit etiam* (Varro) *antiquos Romanos, plusquam annos centum & septuaginta Deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc,* inquit, *mansisset, castiùs Dei observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera, etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra Deorum populis posuerunt, eos civitatibus & metum demsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans, Deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni.* Atque idem Hipponensis pontifex in VI. de Civitate Dei, cap. X. hæc Senecæ verba adducit ex deperdito ejus opere contra superstitiones: *Sacros immortales, inviolabilesque Deos, in materia vilissima, atque immobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumque & piscium, quidam verò, mixto sensu, diversis corporibus induunt. Numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur.* Ubi, *mixto sensu*, an *sexu*, legi debeat, vide apud Justum Lipsium lib. II. Elect. cap. XVIII. Zonaram quoque audiamus: (r) Ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἀνιςᾶν Ῥωμαίοις ἀπείρηκαν· ὅθεν ἐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς ἔτε γραπτὸν ἔτε πλαςὸν εἶδος Θεοῦ ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτεσι, ναῶν αὐτοῖς ἀνεγειρομένων ἐδὲν ἔμμορφον ἐποίουν ἀφίδρυμα. *Romanis vetuere hominis, vel animalis forma imaginem Dei formare. Itaque apud eos neque pictum, neque fictum simulachrum aliquod Dei fuit per centum septuaginta annos, & cùm templa haberent, nulla fuit formata effigies.*

r) tom. 2, p. 10.

Atque ex his cognoscimus, initio nulla fuisse Deorum simulachra, nec Romæ quidem: ubi *Numa* templa statuit, sed absque ulla imagine: ut de illo etiam Plutarchus in ejus vita testatur: item Dionysius *Halicarnassensis.* Primus verò Tarquinius Priscus, homo *Græci*, ac Thusci ingenii, urbem simulachris, Græco, ac Thusco more, inundavit; ut est apud Tertullianum.

Nec cum primò recepta sunt Deorum signa à *Græcis*, formâ fuere humana, sed columnæ, vel pyramidis. Quod indicat Phoronidos scriptor versibus istis de Callithoë, primâ Junonis sacerdote apud Argivos:

Καλλιθ. ἡ κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης Ἀργείης, ἣν στέμμασι καὶ θυσάνοισι
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.
Callithoe clavem reginæ gestat Olympi,
A qua Junonis, sertô, pulchraque corollâ,
Argivæ quondam primùm exornata columna est.

Citat Clemens in primo Στρωματέων. Cum κλειδοῦχον ait, ædituum ac sacerdotem signat. *Huic* enim clavis templi commissa, quod ἔτυμον κλειδοῦχου indicat. Addit, πρώτη ἐκόσμησεν, *prima exornavit vittis Junonem Argivam*, idque περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης, *circa columnam Deæ.* Nam, ut dixi, tum columnæ acuminatæ, seu pyramidis figurâ, Diis statutæ: quod de Apollinis & Dianæ statuit Scaligero monitum, ad Eusebii annum CCCLXXVII. est & Tertulliani adversus Gentes: *Quanto distinguitur, à crucis stipite Pallas Attica, vel ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo, & informi ligno prostat.* Item Arnobii est VI. *Lignum* (coluisse) *Carios pro Diana indolatum, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Æthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum pluteum Samios pro Junone.* Nam *Aethlius* pro *Æthedius*, & *pluteus* pro *puteus* legi oportere, rectè Theodorus Canterus ex Clemente observat lib. II. Var. Lect. cap. XX. Ac ne Ecclesiasticos solùm adferam scriptores, Lucani est lib. III:

——Simulacraque mœsta Deorum
Arte carent, cæsisque exstant informia monstris.

Atque apud Athenæum in XIV. est ex Semi lib. V. Deliados, de lignea ac deformi adeo Latonæ apud Delios imagine, ut Parmeniscus Metapontius risum tenere non potuerit: qui numquam antea riserat ex quo exîsset è Trophonii antro.

Hastæ quoque, ut imperatoriæ virtutis symbolum fuere, ita & divinæ. De imperatoria virtute caussam videmus ex illo Euripidis Hecuba: Λαὸν εὐθύνων δόρυ. (1) *Nempe* hasta pro sceptro: unde Homerus vocat σκηπτούχους βασιλῆας. (2) Et Justini est lib. XXIII. de Hierone: *Adolescenti quoque prima bella ineunti, aquila in clypeo, noctua in hasta consedit. Quod ostentum, & consilio*

1) *Populum nam que hasta gubernat.*
2) *sceptriferos Reges.*

filio cantum, & manu promtum, regem quoque futurum significabat. Notum etiam Romulum cum hasta effingi solere, Dii similiter cum hasta. Et hoc, & prius istoc, clarè ait M. Junianus Justinus in Trogi Pompeji Philippicæ historicæ compendio lib. XLIII. Ubi de regno agens Amulii, ac Numitoris, Albanorum regum, hunc in modum scribit: *Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Græci sceptra dixere. Nam & ab origine rerum, pro Diis immortalibus veteres, hastas coluere: ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulachris hasta adduntur.* Mallem dixisset, pro symbolo Deorum, vel regum, hastas esse cultas. Sed quia in hasta colerent hastigerum, ac divinum ei cultum præberent, fas dicere putavit, hastam eos pro Deo coluisse. Ita homines à Cæneo compulsi jurare per hastam. Apollonii scholiastes in 1. Αργοναυτ. (1)

Οὗτος ἐκέλευε τοὺς παρ[...]ας ὀμνύναι τὸ δόρυ αὐτοῦ. ἔνθα ἡ παροιμία, Τὸ Καινέως δόρυ. *Hic jussit, præte[...]ntes jurarent per statuam suam. unde proverbium Cænei hasta.* Eustathius in Il. A: (2) Λέγεται δὲ καὶ ὑπερφρονῆσαι. Ακόντιον, γάρ φασιν ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πῆξας εἰς ὀρθὸν, Θεὸν τοῦτο προσέταξεν ἀριθμεῖν. *Dicitur & animo fuisse elato. Hastam quippe ajunt in medio erexisse foro, ac statuisse, ut eam Diis annumerarent.* Censeo ego Cænea voluisse jurari per hastam suam, tanquam per symbolum imperii & potentiæ bellicæ. Quomodo per sceptrum jurari videmus apud Homerum Iliad. A Atque idem liquet ex Plutarcho in in vita Dionysii. Quod verò Eustathius ait, voluisse, ut hasta sua Diis accenseretur: id non tam ex mente Cænei dictum puto, quàm eorum esse interpretamentum quibus tale juramentum meritò displiceret. Aliter si fuerit referre oporteat ad miram amentiam Cænei: qualis & illa Parthenopœi apud Æschylum in Septem ad Thebas. (3) Verba poëtæ sunt:

1) *ad versus 58. vocem* Καινείδης.

2) *pag.* 101. *edit. Rom.*

3) *vers.* 483.

Ὄμνυσι δ᾽ αἰχμὴν, ἣν ἔχει, μᾶλλον Θεοῦ
Σέβειν πεποιθὼς, ὀμμάτων δ᾽ ὑπέρτερον.

Mentem sic expresseris:

Jurat per hastam, quam tenuit, ac p[...] Deo
Colebat, uni huic fisus, oculis plus amans.

Non tantam puto vecordiam Turno tribuit Maro in XII. quamquam & ille hastam non affatur mòdo, sed etiam invocat: sic enim scribit:

Exin qua in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines.

Cujus-

1) *personæ fictionem.*

2) *ver. 707*

Cujusmodi etiam per προσωποποιΐαν (1) excusari possunt. Quicquid de isto est, primitus hastæ nonnisi symbolicus cultus fuit. Nec per eam, nisi tanquam symbolum imperii ac potententiæ juratum apud Homerum: vel etiam Valerium Flaccum in tertio Argonauticôn. (2) Verba sunt:

Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis olim,
Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras,
Ut semel est avulsa jugis, ac matre peremtâ
Fida ministeria, & duras obit horrida pugnas
Testor.

Nec Choronenses aliter, quàm ut symbolum Dei, veneratos censeo sceptrum illud quod à Vulcano fuisse Jovi fabricatũ cecinit Homerus, à Jove autem Mercurio datum, ab hoc Pelopi, ab illo Atreo, ab eo Thyesti, à Thyeste Agamemnoni. Hoc sceptrum, ut ait Pausanias in Bœoticis, venerabantur Chæronenses, δόρυ ὀνομάζοντες, *hastam nominantes.* Atque addit, Καὶ εἶναι μέν τι θειότερον, οὐχ ἥκιστα δηλοῖ τὸ ἐς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανὲς ἐξ αὐτοῦ. *Ac ei divinitatis quiddam inesse, non minimo argumento est, quod per illam videant homines.* Non Deum ait, sed quiddam ei inesse divini. Quomodo nempe Romani divini aliquid inesse credebant διοπετεῖ, (3) quod Salii, Martis Gradivi sacerdotes gestabant. Nempe ut hasta erat potentiæ & imperii signum: ita scutum istoc, quod ancile dictum, quia utrinque recisum, symbolum erat protectionis divinæ. Scuto enim corpus nostrum protegimus, ut hastâ, & gladio hostem impetimus.

3) *cælo delapso.*

CAPUT VI.

De formis Deorum humana figura expressis: & quæ ad hunc colendi ritum impulerint: hisque introductis, quanto angustior stultiorque opinio de Diis invaserit mentes humanas. Quæ interim foverint atque auxerint opinionem de divinitate ejusmodi signorum.

AC talia primò fuere Deorum signa. Postea verò humanâ similitudine exprimi cœpere. Quo verò ad eam figuram fuerint impulsi: docet his verbis Varro in XVI. rerum Divinarum: prout ea adducit B. Augustinus lib. VII. de Civit. Dei, cap. V. *Antiquos,* ait, *simulachra Deorum, & insignia ornatusque confinxisse. Quæ cùm oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam Mundi, ac partes ejus id est,* Deos veros, *animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquã si vasa ponerentur causâ notandorũ Deorũ, & in Liberi æde œnophorũ sisteretur quod significaret vinũ, per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum quod formam haberet humanam, significari Animam rationalẽ, eo quòd*

quod velut vase natura ista soleat contineri, cujus naturæ Deum voluni esse, vel Deos. Atque hanc rationem colendi Deos valde probat ac tuetur Maximus Tyrius oratione ea, qua disquirit, utrum statuæ sint ponendæ Diis. Agnoscit quidem iis, qui tanta sunt ingenii acie, eaque memoria, ut rectâ possint adscendere ad cœlum, atque ibi Deum animo concipere, fortassis non fore statuis opus: sed enim talem è tota gente haut facilè unum reperiri: eoque subsidio esse opus symbolorum Dei: ex cunctis verò symbolis non esse accommodatiora illis, quæ formam referunt humanam: nec enim verisimile esse Deos, cùm homini animam dederint ad divinitatis naturam proximè accedentem, eam voluisse includere formæ corporeæ rerum aliarum formis deteriori: quod si præstabilior sit corporis humani forma, non aliâ melius Deos repræsentari; atque hæc etiam firmat comparando Græcorum de Deorum Symbolis opinionem cum barbarorũ sententia: ut illa Persarum, quibus pro Dei signo est ignis, elementum vorax, ac ipsas Deorum statuas absumens: cui tamen alimentum præbentes, dicant, *Comede ô domine*: quæ verba magis conveniunt cultui proprio, quam symbolico: Item illa Ægyptiorum crocodili: quæ animalia sunt mortalia, inq; terram, & pulverem commutantur. Adhæc illa Indorum, quibus Dei symbolum est draco, quinque adæquans jugera, muris altis circumseptus, ac tyranni instar boves & oves Indorum absumens. Aut occidentalium Afrorum, quibus Dei signum est mons Atlas, per quem etiam jurant, hunc pro statua habentes. Aut Celtarum, quibus quercus est Iovis symbolum. Aut Pæonum, quibus pro Solis simulachro est brevis discus longissimæ perticæ adfixus. Aut Arabum, quibus colitur pro symbolo Dei, lapis quadrangularis. Aut Paphiorum, quibus Veneris signum est non absimile albæ pyramidi. Aut Lyciorum, pro Dei simulachro colentium ignem, quem Chimæra mons evomit. Aut Phrygum, Celænas accolentium, qui duobus fluviis, Mæandro, & Marsyæ, sacra faciunt, femoraque victimarum in eorum fontes conjectant, adscripto nomine fluvii, cui bona fide illa deferuntur. cùm mactata Mæandro nunquam petant Marsyam, nec oblata Marsyæ se ad Mæandrum recipiant. Aut Cappadocum, quibus mons & Deus, & ejus statua est. Aut Massagetarum, & Tanaitarum, quibus pro numine vel symbolo est palus Mæotica. Atque ex nationibus his colligere etiam jubet de gentium aliis: quando nulla est in orbe, quæ non soleat καταστήσασθαι σύμβολα ἄττα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς *consecrare aliqua divini honoris signa.* Sed ait in tam variantibus sententiis præstare illam Græcorum, qui formam prætulere humansm. Solum jubet distinguere symbolum à re signata. Nam, inquit, ὁ θεὸς ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄῤῥητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς. *Deus omnium, quæ sunt, pater, ac conditor, sole antiquior, antiquior cælo, tempore*

CAPUT II.

De fine idolorum duplici, primario, qui est, Cultus divinus ad propitiandum numen: ac secundarius, qui est triplex, Historicus, Naturalis, & Moralis.

DE vocabulis satis: rem ipsam videamus. Ubi primùm agendum de symbolorum ac signorum fine: ut qui sit causa causarum, sic ut causarum aliæ huic sint pro via ac ratione ad finem consequendum. Eo explicato, ordine dicam de caussa efficiente, materia, ac forma.

Quis primitus finis fuerit simulachrorum, traditur libro Sapientiæ Salomonicæ, cujus Philo, non ille, qui Caji Cæsaris temporibus legatus Judæorum fuit, sed multò antiquior: unus è LXX. interpretibus Scripturæ. Is fusè de hoc agit cap. XIV. Ubi dicitur, primùm parentes liberis immatura morte sublatis, imagines fecisse ut simulachro defuncti leniretur dolor superstitum. Deinde verò populum etiam regibus longo dissitis intervallo affabre confecisse simulachra. In neutro autem constitisse primum honorem: sed progressu temporis divinum iis cultum præstare cœpisse.

Atque cum his consentiunt, quæ tradidit Albricus philosophus libro de Deorum imagnibus, non qualis mutilè prodiit in lucem: sed prout longè integriùs legimus in membranis MSSis. Quamquam ne sic quidem magnæ mihi rei videtur. Potiùs igitur adducam, quem is exscripsit. Hic verò est Fulgentius in Mythologicis: ubi suum laudat auctorem: videlicet Diophantum Lacedæmonium, Agatharchidi etiam, ut in Ethnicis Stephani, sive Hermolai Byzantii memoratum. Hìc legas, quomodò Syrophanes, homo Ægyptius, in magna re, hærede suo, filio unico amisso, in doloris solatium primus filii simulachrum erexerit domi suæ; parum cogitans, non quotidianum imaginis conspectum, sed oblivionem potiùs miseriæ fore medicinam. Adjungit, ut familia tota in adulationem Domini provoluta nunc corrollas cœperit plectere simulachro, nunc odores accenderit: servi etiam, quoties pœnas ab irato domino extimescerent, ad simulachrum illud confugerint, munuscula conferentes: quod licèt magis facerent pœnæ formidine, quàm amore simulachri, à domino tamen sic veniam consequebantur. Laudat & Mintanora Musicum in χρωματοποιῶν (1) *opere*, qui idola dixerit esse figmentum doloris humani: paulloque antè retulerat εἴδωλον sic dici, quasi εἶδος ὀδύνης, *species doloris*: in quo etsi longissimè fallitur (nec enim vox est composita, sed ab εἶδος derivata, ut à φείδω (2) est φειδωλός, (3) ab εὔχομαι (4) εὐχωλή, (5) ab ἕω (6) ἕωλος (7) teste Etymologo (8)) ostendit tamen, quid de simulachrorum origine veteres putarint. Et sanè Hebræis etiam eadem vox און aven, tum dolorem signat, ut Psalm. IX. 7. & Psalm. LXXXIX. 10. tum idolum, vanitatem; ut *Num. XXIII. 21. Non est idolum in Jacob.* Quomodò & ce-

1) *instrumentalis Musica.* 2) *parsimonia* 3) *parcus.* 4) *vota nuncupo.* 5) *votum.* 6) *mitto, sedeo, induo.* 7) *hesternus, solutus.* 8) *in* εἴδω λον, εὐχω λὴ, ἕω λος.

& cepit Chaldæus paraphrastes, & B. Hieronymi: quem etiam vide in Os. IV.

Hæc si ita sunt, consequitur, priùs fuisse simulachra Deorum animalium, h.e. qui aliquando homines fuissent. Postea similiter effinxerint Deos naturales, hoc est, quibus exprimerent naturæ Deum, vel partis mundanæ, vel affectionem aliquam naturæ. Sed porrò quæritur, utrum animales Dii priùs picturâ fuerint expressi, an simulachrô. Simulachris puto, quia id simplicius artificium, & Thare eorum artifex creditur. Etiam Exodi XXIV. est: *Confringe statuas*. Ubi nihil de picturis. Quia fortè (ut Abulensis annotavit quæst. XII.) *tunc solùm erant statuæ in usu, & nondum picturæ inoleverant*.

Etsi verò cum Salomonicæ Sapientiæ scriptore existimem, primitus simulachra esse reperta ad solatium doloris qui ex defuncto rediret ad superstites; postea autem adulatione, vel alio vitio humano, cultum iis accessisse divinum: levis tamen apud me Fulgentiani illius Diophanti est auctoritas: ut qui prorsus censeam, non ex Ægypto, quod ille existimat; sed ab Assyriis idolorum cultum peti oportere. De quo paullò pòst dicam, ubi priùs absolvero cætera, quæ ad finem pertinent.

Finis is vel primarius est, vel secundarius. Primarius est cultus divinus, & exinde efflorescens spes favoris divini. Cùm enim numen non viderent, & nequidem, qui Solem pro numine haberent, cum semper conspicerent, quippe Antipodas non minùs, quàm nos visentem, nihil meliùs viderunt, quàm si saltem semper ejus signum colerent, & hujus cultu omniscium numen sibi redderent propitium.

Ad finem hunc principem triplex alius accessit: unus ἱστορικὸς, quia repræsentaretur statuis, sacrisque, vetus rerum gestarum memoria: alter φυσικὸς, quia exprimeretur iis rerum natura: tertius verò ἠθικὸς, quia statua, & quicquid ad sacra pertineret, conduceret ad conciliandum virtutis amorem, & corrigendos hominum mores.

*Hujus rei ex Jove ipso, filioque Hercule exemplum capere possumus. Nam Jupiter ἱστορικῶς fuerit Asterius Cretensium rex, à quo rapta est Europa, Agenoris filia: vel Tantalus, rex Phrygum, qui rapuit *Ganymedem*. At φυσικῶς Jupiter nunc est *Sol*, nunc æther, nunc aër, aut ventus. Sed hæc non prohibent, quo minùs idem consideretur ἠθικῶς, velut exemplar civilis prudentiæ, quod proponere sibi debeant Joves terrestres, hoc est, Reges, ac viri principes. Ut cùm dicitur priorem devorâsse uxorem, quæ Μῆτις dicebatur, hoc est σύνεσις. (1) Quo indicatur, regis magni esse avidè animò haurire prudentium consilia, & cum cura expendere singula. *Hac* deglutita ajunt Pallada peperisse, quia rebus omnibus perpensis præcipiendum aliis quid factô sit opus. *Pallada* ajunt è cerebro exiliisse armatam, quia regia prudentia ad ter-

1) *prudentia, intellectus.*

ad terrarum defensionem maximè in armis consistit. E solo Jove nata dicitur, quia etsi reges consilia audiant, soli tamen decernunt. Prudentes quosque, præsertim potentia instructos, quales maximè reges, offendere omnes metuunt. Eo Minerva dicitur γλαυκῶπις, hoc est cæsia, sive glaucis prædita oculis, quippe glauci oculi tum perspicaces sunt, tum terribiles. Uti leonis; unde Catullius:

Cæsio veniam obvius leoni.

Similiter alia de Hercule memorantur ἱστορικῶς, quatenus princeps fuit Thebanus, fortitudine inclytus, sed aliis etiam fortium virorum gestis in unum collatis. Alia verò eidem tribuuntur, quatenus à morte cultus cum Sole, atque inde φυσικῶς Sol ipse est existimatus. Denique idem ἠθικῶς consideratus, idque bifariam, quia & gestis ejus propriè intellectis exemplum nobis proponitur magni ducis, & iisdem allegoricè acceptîs, exmplum habemus viri boni & prudentis. Quomodò *Herculis* gesta interpretatur Appulejus lib. IV. Floridorum: ubi de Cratete philosopho sermo: *Quod Herculem olim poëtæ memorant, monstra illa immania hominum ac ferarum virtute subegisse, orbemque terræ purgasse: similiter adversum iracundiam, & invidiam, atque avaritiam, atque libidinem, cæteraque animi humani monstra & flagitia, philosophus iste Hercules fuit. Eas omnes pestes mentibus exegit; familias purgavit, malitiam perdomuit: seminudus & ipse, & clava insignis, etiam Thebis oriundus, unde Herculem fuisse memoria exstat.*

Quare in statuis Deorum semper attendere oportet, num imago veterem exprimat historiam, an rerum naturam, an prudentiæ ac morum contineat exemplum. Ita ad mores pertinet, quod Venerem Phidias Eleis effecit sic, ut pede calcaret testudinem: quo custodiam ac silentium mulieribus commendaret: ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Connubialibus. Atque idem lib. de Iside, & Osiride, hoc eò refert, quod virgines oporteat custodiri: nuptis verò convenir gubernatio domestica, ac silentium.

Ob arctissimam hancce conjunctionem signorum Deorum, præsertim quia simulacra non modò signare Deos, sed iis etiam inhabitare existimarentur, non vulgus solùm verùm principes etiam viri de simulachris, velut Diis ipsis loqui solent. Ut apud Livium lib. XXVII. de capta Tarento agens Fabius Maximus facit: *Majore*, inquit, *animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, qui interroganti scribæ, quid fieri de signis vellet* (*ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati*) *Deos iratos Tarentinis relinqui jussit.* Etiam Ambracienses legati apud eundem Livium lib. XXXVIII. queruntur in Senatu Romano à M. Fulvio Nobiliore, qui templis pag. [illegible] eorum omnia abstulerat ornamenta, *Deos ipsos convulsos ex sedibus suis: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent, Ambraciensibus non superesse.*

CAPUT III.

Dissensus Luciani, ac Herodoti de eo, num Ægyptii, an Chaldæi primi induxerint statuarum cultum. Eorum, quos legimus, primum videri Nabuchodonosorum, qui se vivum ac videntem in statua coli præceperit.

A fine proficiscor ad caussam efficientem, sive inventionem, vel originem statuarum, non quatenus homini statutæ, sed numini. Non repetam vero quæ de Syrophane Ægyptio antea diximus, quia subinde sublesta sit Fulgentii illius fides, unde id haustum: utcunque ille Diophantum Lacedæmonium laudet auctorem. Potior nobis auctoritas est Luciani Samosatensis. Eum si lib. de Dea Syria audimus, Παλαιὸν καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν: *Antiquitus etiam apud Ægyptios absque simulachris & statuis templa erant.* Atque ita ille, qui Ægytios censet, mortalium primos induxisse cultum Deorum, quam πολυθεότητα dicimus: primos etiam templa, ac lucos, Diis dicâsse sacráque reperisse sollemnia. Assyrios verò illis non contentos, addidisse statuas, & simulachra: non displicuisse id Ægyptiis, ac propterea secutos exemplum: ab his verò morē istum ad Græcos, & gentes alias promanâsse. Interim ex parte aliter *H*erodotus in Euterpe: ubi se ex Heliopolitanis sacerdotibus, Ægyptiorum omnium sollertissimis, accepisse ait, βωμοὺς τε καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους: *& aras, simulachra, & delubra Diis statuisse eos primos.* Quibus gemina habet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. In hoc dissensu potiùs Lucianò adsentiam. Siquidem primus in statua, sive Chus, Nimrodi parens, sive Nimrodus ipse & quidem *Beli*, hoc est, *domini* nomine cultus videtur. Nam qui *Hebræis Baal*, is aliis *Beel*, & contracte *Bel*, Græcaque ac Latina terminatione adjecta Βῆλος, sive *Belus*: ut non verum id fuerit nomen, sed ex honore cognomen. Sanè Βῆλος Assyriorum ac Chaldæorum numen. Favet huic sententiæ, quod in Chaldæa vixerit Therach, Abrahæ parens, ipseque idololatra. Hujus anno duodetrigesimo mortuus fuit Belus. Thare autem anno demū LXX. saltem non antè, liberos cœpit gignere, obiitque anno ætatis CCV: ut est *G*enes. XI, 26. & 32. Ut post Belum defunctum annis vixerit CLXXVII. Potuit igitur Belo statua poni mox ab excessu, Theracho adhuc adolescente: & credibile est, utcunque fortassis primò solùm memoriæ & honoris ergo poneretur, postea, Nimrodo, vel alio jubente, divino affici honore: idque temporibus ipsius Tharachi, sub quo cœpisse idololatriam, Epiphanius narrat. Utcunque hoc est, jam Tharachi temporibus idola esse culta, imò Tharachum ipsum idololatrā fuisse docet nos liber Josue cap. XXIV. *Trans flumē habitaverunt patres vestri ab initio: Thare pater Abrahā, & Nachor, servierūtq; Diis alienis.* Atq; hæc quidē perti-

pertinent ad simulachra, quæ cultus ergo fecere defunctis. Tandem verò eò deventum, ut præsentium, sive superstitum genius in simulachro coleretur, Difficile autem dictu, cui is honos primò obtigerit. Interim antiquius exemplum non habemus, quàm in Nabuchodonosoro Danielis cap. III. Nam statuæ sibi erectæ sacrificari jussit, cæterumque divinum cultum exhiberi. Puduit quidem mandare, ut ἀμέσως (1) id sibi præstaretur, Tutiùs putavit, si in colosso suo coleretur: quia sic quoque simulachri cultus ad prototypi honorem redundaret. Unde de eo Severus Sulpicius in secundo historiæ sacræ: *Statuam sibi auream immensa magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem pracepit.* Itaque cum Sidrach, Misach, & Abdenago nollent istiusmodi honorem effigiei præstare: eo processit furoris, ut diceret: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Quasi nullum eo numine foret potentius, cujus simulachrum colere erant jussi.

1) *immediatè.*

CAPUT IV.

De simulachrorum materia, quinctuplice; argilla, ligno, lapide, metallo, ebore. Deque consuetudine simulachra Deorum tingendi minio; apud Æthiopes etiam colore nigro.

A Cassa efficiente, sive origine statuas Diis constituendi, accedo ad signorum materiem: quæ varia erat. Vetustissima fuit ex terra: uti argilla, cui & postea gypsum accessit. Ex argilla primus Thare ea effinxisse dicitur, ut ait Nicetas lib. I. Thesauri Orthodxi de *Græcis* & Judæis, cap. I. Ars, quæ in efformandis ex argilla simulachris versabatur, πλαστική dicebatur. Refert ex Varrone Plinius lib. XXXV. cap. XX. *elaboratam hanc artem Italia, & maximè Hetruria: Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Jovis in Capitolio dicandam. Fictilem eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materia nomen in urbe retinet. Addit deinde: Hæ tum effigies Deûm erant laudatissimæ. Nec pœnitet nos illorum, qui tales coluere. Aurum enim, & argentum, ne Diis quidem conficiebant.* De simulachris ex gypso aliquid postea dicam.

Altera est materies è ligno. Unde illud Jesaiæ I. 29. *Nam pudefient propter lucos, quos desiderastis; & erubescetis propter hortos, quos elegestis.* Ut optimè eum locum in sua Bibliorum tralatione socer Junius expressit. Nec alia mens interpretis vulgati. Similiter Jerem. II. 26. *Dicunt ligno, Pater meus es; & lapidi, Tu peperisti me.* Ubi *lignum,* & *lapis,* pro lignea & lapidea materia. Similiter Jerem. II, 26. Oseæ IV. 12 & alibi. Eaque Orientis consuetudo veteribus etiam Romanis fuit. Tibullus lib. I. eleg. I:

Nam

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Idem lib. I. el. X:

Sed patrii servate lares, coluistis & iidem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Nec pudeat priscos vos esse è stipite factos,
Sic veteris sedes incoluistis avi.
Tunc melius tenuere fidem, cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus æde Deus.

Prudentius:

Deasciato supplicare stipiti.

Quando is cultus cœperit mutari, indicat Plinius lib. XXXIV. cap. VII: *Mirum mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potiùs, aut fictilia Deorum simulachra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* In ligneis præcipuus honos cedri. Idem Plinius lib. XIII. *Materiæ vero ipsi* (cedro) *æternitas. Itaque & simulachra Deorum ex ea factitaverunt.* Sed & *spinæ* Ægyptiæ grande decus. Idem Plinius lib. XIII. cap. IX. *Materies bonitate, firmitudine, nigritie, quoque nihil differens à loto. Simulachra ex ea factitavere.*

Attendi verò solere, è cujusmodi ligno fierent, vultus, aut tota simulachra, ostendit in Libero his verbis Athenæus lib. III. Νάξιοι δὲ ὡς Ανδρίσκος, καὶ Αγασθένης ἱστορῦσι, Μειλίχιον καλεῖσθαι τὸν Διόνυσον, διὰ τὴν τῦ συκίνυ καρπῦ παράδοσιν. Διὸ καὶ τὸ πρόσωπον τῦ θεῦ παρὰ τοῖς Ναξίοις, τὸ μὲν τῦ Βακχέος Διονύσυ καλυμένυ, εἶναι ἀμπέλινον· τὸ δὲ τῦ Μειλιχίυ, σύκινον· τὰ γὰρ σῦκα μείλιχα καλεῖσθαι. *Naxii verò, ut Andriscus, & Agasthenes referunt, Liberum vocant Milichium, quia ficûs fructum ostenderit hominibus: ac propterea vultus Dei apud Naxios Bacchi quidem, Dionysi dicti, esse è vite, Milichii autem è ficu: nam ficus dici milicha.*

Ubi minus mirandum de Baccho, quòd ejus vultus è vite, & vitis sorore ficu, soleat effingi: illud magis miretur aliquis etiam aliorum numinum simulachra è vite formata. Sed id docet, & caussam addit Plinius lib. XIX. cap. I: *Jovis simulachrum in urbe Populonia ex una conspicimus, vite tot ævis incorruptum. Metaponti templum Junonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiæ Dianæ scanditur, vite una Cypria, ut ferunt: quoniam ibi ad præcipuam altitudinem exeunt. Nec est ligno ulli æternior natura. Verum ista ex sylvestribus facta crediderim, quando hæ vites tonsura annua coërceatur, & vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratiâ ex his pluribus modis ad cœli motus, soliq; ingenia.*

Tertia materies est ex lapide. Plato lib. XII. de Legibus: *Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integra Deorum imagines in templis communibus statuantur.* Horat. lib. IV. od. VIII:

Ubi ſic vetus ſcholiaſtes: *Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt* Danaidum *effigies, & contra eas ſub divo totidem equeſtres filiorum Ægypti. Ex iis autem ſtatuis quædam dicebantur poſtulantibus per ſomnum dare oracula.* Falluntur, qui per fratres ahenos Caſtorem, & Pollucem: vel Deos in Pantheo intelligunt. Eo, quod de ſomniis addit, ſignificatur, curationes in ſomniis monſtratas tunc, quando pituita minus eſt moleſta, eoque inſomnia ſunt certiora. Poſtea & argentum, atque aurum. Unde David Pſal. CXIII. *Simulachra gentium argentum, & aurum.* Ubi ſic B. Auguſtinus: *Quid enim oſtenditis, niſi aurum & argentum? Habent quidem ærea, & lignea, & fictilia ſimulachra: ſed pretioſum eorum maluit commemorare Spiritus Sanctus; quia cum id quiſque, quod illi charius eſt, erubuerit; multo facilius avertitur à veneratione viliorum.*

Quicta materies ex animantium oſſibus, ac præcipuè dente elephantis. Plinius lib. VIII. cap. X. *Dentibus ingens pretium: & Deorum ſimulachris laudatiſſima ex iis materies.* Idem lib. XII. cap. I. *Ex arbore & ſimulachra numinum fuere, nondum pretio excogitatô belluarum cadaveri, antequam, ut à Diis nato jure luxuriæ, eodem ebore numinum ora ſpectarentur, & menſarum pedes.* Alia quoque ſigna templo ornando ex hac materia fecere. Unde Maro III. Georg. in deſcriptione templi quod Quirino, h. e. Cæſari Auguſto eſſet poſiturus, ait:

In foribus pugnam ex auro, ſolidoque elephanto.
Gangaridum faciam, victoriſque arma Quirini.

Ubi *elephanto* pro *ebore* dixit: quia hoc è *barro*, h. e. elephanto, unde & Servius (1) ebur dici ait, comprobante etiam Cæſare Scaligero. (2) Mihi obſtare videtur quod ſic princeps ſyllaba in *Ebur* eſſet porrecta: eoq; à *barro* eſſe non inficior; ſed E non σημαντικὸν (3) fuerit, verùm ἐκ προσθέσεως, (4) inſtar eorum, quæ magiſtris Hebræis Heemantica (5) dicuntur. Solido autem elephanto ait Maro ut opponat ſecto: de quo ſic III. Æn.

Dona dehinc auro gravia, ſectoque elephanto.

Solidus autem dens elephanti æquat ſubinde CCCXXV. pondo: atque ait Cæſar Scaliger exercit. CCIV. ſect. IV. ſe vidiſſe dentem viro majorem. Dentem cum Plinio, & aliis voco, quod veriùs cornu. Nam quæ dentes nuncupant, ſunt ἐκφυάδες ſive propagines cranii quod cornuum eſt proprium. Nec dentes poſſunt in varias formari figuras: ex ebore autem varia fiunt ab ἐλεφαντοτόμοις ſive eboris fabris, ut vocat Horatius. Quibus duobus argumentis Oppianus jam olim evicit cornua eſſe: ut pluribus dixi lib. III. cap. LI.

1) *in 1 Æn.* 2) *comment in lib. 2. Ariſtot. Hiſt. Anim.* 3) *ſignificativum.* 4) *ex appoſitione.* 5) *terminativa.*

Atque hæc univerſa, ac præterea gypſum memorat Arnobius lib. VI. *Simulachra iſta, quæ vos terrent, oſſa, lapides, æra ſunt, argentum, aurum, teſta, aut commixtū glutinū gypſo. In gypſo ergo manſitant, atque in teſtulis dii veſtri.*

Idem pleraque horum complexus est initio libri VII. *Dii veri neque desiderant ea, neque deposcunt: ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore, multo minùs hæc curant.* Horatii quoque est lib. II. epist. I.

Marmoris, aut ebori fabros, aut æris amavit.

Prudentii item;

Fumosa avorum nomina
Saxum, metallum, stipitem.
Rasum, dolatum, sectilem.

Interdum verò materies simulachri non uniusmodi erat, sed multiplex: ut apud Corinthios Minervæ Frenatricis: cujus simulachrum, Pausanias in Corinthiacis testatur, ligneum erat, sed sic ut è marmore forent facies, manus, ac pedes. Frenatrix autem dicta est, quia, prima frenasset Pegasum, ac sic tradidisset Bellerophonti.

De coloribus etiam simulachrorum aliquid dicendum. In iis præcipuus minii honos fuit. Plinius lib. III, cap. VII. *Invenitur in argentariis metallis minium quoque; & nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, & quondam apud Romanos non solùm maxima, sed etiam sacra. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Jovis ipsius simulachri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque corpora: sic Camillum triumphasse: hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, & à Censoribus imprimis Jovem miniandum locari.* Nec Romanis modo is mos: sed etiam Græcis Bacchum simulachrum minio fucatum memorat Pausanias in Achaicis. Item Æthiopibus: unde Plinius loco memorato *hodie id expeti constat Æthiopum populis, totosque eo tingi proceres; huncque ibi Deorum simulachris colorem inesse.* Nec tamen hi rubros solum, sed etiam nigros effingunt: ut Alexander Geraldinus refert in quincto itinerarii sui. Nempe quia iis niger color eo hunc venustissimum, Diisque convenientissimum, arbitratur. De simulachrorum cultu & ornatu: Cæsar Bullingerus II, XX. De materie auro, lapide &c. II, XVIII. pag. 50. &c.

CAPUT V.

Acceditur ad formam qua Dii fingebantur. Ostensumque primitus nullas fuisse Deorum statuas: ne Romæ quidem per annos CLXX. *Pro symbolo autem initio uni genti fuisse columnam, alii pyramidem, alii hastam, vel simile.*

QUia materiã explicui, incipiam nuncagere de forma. Antiquissimis temporibus nullæ erant Deorum statuæ; sed etiam postquam in Symbolo aliquo Deum coluere: vel mundum hunc vel ejus partem aliquam, aut particulam, pro symbolo esse voluerunt. In caussa erat, quia non crederent rudes animæ, id esse numen, quod non viderent; eoque, absque numinis

metu,

metu, spe impunitatis, in quævis scelera devolverentur. Hoc cum rectoribus populi displiceret, alii cælum aut Solem, alii ignem, alii terram, montem fluvium, vel lapidem etiam informem aut aliam naturæ particulam pro symbolo Dei esse jussere. Sed non diu illa pro symbolis habita sunt. Facilè enim in vulgo inolevit opinio, non esse numinis symbola, sed ipsum numen; ferentibus ac dissimulantibus id iis etiam, qui meliùs saperent, qui mallent quidvis potiùs pro numine coli, quàm nullum numen credi. Ac de gentibus quidem, quæ vel universam rerum naturam, vel aliquid ejus, pro Deo haberent, compluribus libris antea diximus. Quibusdam tamen mens vetus permansit, hæc quoque nihil esse nisi Dei symbola: atque hanc sententiam amplexi etiam Platonici: clarissimè quidem Maximus Tyrius. Agnoscit enim Deum non corporis oculis videri, sed mentis oculis adiri. Solum arbitratur, propter infirmitatem nostram conducere, aliquid statui, cujus conspectu memoriam numinis conservemus, atque ad illud amandum, & colendum, excitemur: ut capite proximo fusiùs exponam. Tandem etiam qui vel rectà ad Deum iverant, absque symbolis; vel solùm symbolis usi, quæ naturæ partes, aut particulæ forent: credidere Deum quidem in adspectabili signo colendum, verùm accommodatius esse symbolum nullum, quàm quo Deus humanâ figurâ repræsentaretur. Sed alia sagacioribus mens: eoque operæ fuerit audire, quid de istiusmodi simulacrorum cultu senserit Varro. De hoc ita B. Augustinus lib. IV. de Civitate Dei, cap. XXXI. *Dicit etiam* (Varro) *antiquos Romanos, plusquam annos centum & septuaginta Deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc*, inquit, *mansisset, castius Dei observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera, etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra Deorum populis posuerunt, eos civitatibus & metum demsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans, Deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni.* Atque idem Hipponensis pontifex in VI. de Civitate Dei, cap. X. hæc Senecæ verba adducit ex deperdito ejus opere contra superstitiones: *Sacros immortales, inviolabilesque Deos, in materia vilissima, atque immobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumque & piscium, quidam verò, mixto sensu, diversis corporibus induunt. Numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur.* Ubi, *mixto sensu*, an *sexu*, legi debeat, vide apud Justum Lipsium lib. II. Elect. cap. XVIII. Zonaram quoque audiamus: (1) Ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἀνιστᾶν Ῥωμαίοις ἀπείρηκαν· ὅθεν οὐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς οὔτε γραπτὸν οὔτε πλαστὸν εἶδος Θεοῦ ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτεσι, ναῶν αὐτοῖς ἀνεγειρομένων οὐδὲν ἔμμορφον ἐποίουν ἀφίδρυμα. *Romanis vetuere hominis, vel animalis forma imaginem Dei formare. Itaque apud eos neque pictum, neque fictum simulachrum aliquod Dei fuit per centum septuaginta annos, & cum templa haberent, nulla fuit formata effigies.*

(1) tom. 2, p. 10.

Atque ex his cognoscimus, initio nulla fuisse Deorum simulachra, nec Romæ quidem: ubi *Numa* templa statuit, sed absque ulla imagine: ut de illo etiam Plutarchus in ejus vita testatur: item Dionysius *Halicarnassensis.* Primus verò Tarquinius Priscus, homo *Græci*, ac Thusci ingenii, urbem simulachris, Græco, ac Thusco more, inundavit; ut est apud Tertullianum.

Nec cum primò recepta sunt Deorum signa à *Græcis*, formâ fuere humana, sed columnæ, vel pyramidis. Quod indicat Phoronidos scriptor versibus istis de Callithoë, primâ Junonis sacerdote apud Argivos:

Καλλιθ. ἡ κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης Ἀργείης, ἣν στέμμασι καὶ θυσάνοισι
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.
Callithoe clavem regina gestat Olympi,
A qua Junonis, sertò, pulchraque corollâ,
Argiva quondam primùm exornata columna est.

Citat Clemens in primo Στρωματέων. Cum κλειδοῦχον ait, ædituum ac sacerdotem signat. *Huic* enim clavis templi commissa, quod ἔτυμον κλειδούχου indicat. Addit, πρώτη ἐκόσμησεν, *prima exornavit vittis Junonem Argivam*, idque περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης, *circa columnam Deæ.* Nam, ut dixi, tum columnæ acuminatæ, seu pyramidis figurâ, Diis statutæ: quod de Apollinis & Dianæ statuit Scaligero monitum, ad Eusebii annum CCCLXXVII. est & Tertulliani adversus Gentes: *Quanto distinguitur, à crucis stipite Pallas Attica, vel ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo, & informi ligno præstat.* Item Arnobii est VI. *Lignum* (coluisse) *Carios pro Diana indolatum, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Æthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum pluteum Samios pro Junone.* Nam *Aethlius* pro *Æthedius*, & *pluteus* pro *puteus* legi oportere, rectè Theodorus Canterus ex Clemente observat lib. II. Var. Lect. cap. XX. Ac ne Ecclesiasticos solùm adferam scriptores, Lucani est lib. III:

——Simulacraque mæsta Deorum
Arte carent, cæsisque exstant informia monstris.

Atque apud Athenæum in XIV. est ex Semi lib. V. Deliados, de lignea ac deformi adeo Latonæ apud Delios imagine, ut Parmeniscus Metapontius risum tenere non potuerit: qui numquam antea riserat ex quo exîsset è Trophonii antro.

Hastæ quoque, ut imperatoriæ virtutis symbolum fuere, ita & divinæ. De imperatoria virtute caussam videmus ex illo Euripidis Hecuba: Λαὸν τὸ θύνων δόρυ. (1) Nempe hasta pro sceptro: unde Homerus vocat σκηπτούχους βασιλῆας. (2) Et Justini est lib. XXIII. de Hierone: *Adolescenti quoque prima bella ineunti, aquila in clypeo, noctua in hasta consedit. Quod ostentum, & consilio*

1) Populum namque hasta gubernat.
2) sceptriferos Reges.

filio cantum, & manu promtum, regem quoque futurum significabat. Notum etiam Romulum cum hasta effingi solere, Dii similiter cum hasta. Et hoc, & prius istoc, clarè ait M. Junianus Justinus in Trogi Pompeji Philippicæ historicæ compendio lib. XLIII. Ubi de regno agens Amulii, ac Numitoris, Albanorum regum, hunc in modum scribit: *Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Græci sceptra dixere. Nam & ab origine rerum, pro Diis immortalibus veteres, hastas coluere: ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulachris hastæ adduntur.* Mallem dixisset, pro symbolo Deorum, vel regum, hastas esse cultas. Sed quia in hasta colerent hastigerum, ac divinum ei cultum præberent, fas dicere putavit, hastam eos pro Deo coluisse. Ita homines à Cæneo compulsi jurare per hastam. Apollonii scholiastes in 1. Ἀργοναυτ. (1)

Οὗτος ἐκέλευε τοὺς παρ[illegible]τας ὀμνύναι τὸ δόρυ αὐτοῦ. ἔνθα ἡ παροιμία, Τὸ Καινέως δόρυ. *Hic jussit, præte[illegible]ntes jurarent per statuam suam. unde proverbium Cænei hasta.* Eustathius in Il. A: (2) Λέγεται δὲ καὶ ὑπερφρονῆσαι. Ἀκόντιον γάρ φασιν ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πήξας εἰς ὀρθὸν, θεὸν τοῦτο προσέταξεν ἀριθμεῖν. *Dicitur & animo fuisse elato. Hastam quippe ajunt in medio erexisse foro, ac statuisse, ut eam Diis annumerarent.* Censeo ego Cænea voluisse jurari per hastam suam, tanquam per symbolum imperii & potentiæ bellicæ. Quomodo per sceptrum jurari videmus apud Homerum Iliad. A Atque idem liquet ex Plutarcho in in vita Dionysii. Quod verò Eustathius ait, voluisse, ut hasta sua Diis accenseretur: id non tam ex mente Cænei dictum puto, quàm eorum esse interpretamentum quibus tale juramentum meritò displiceret. Aliter si fuerit referre oporteat ad miram amentiam Cænei: qualis & illa Parthenopæi apud Æschylum in Septem ad Thebas. (3) Verba poëtæ sunt:

1) ad versus 58. vocem Καινεῖδης.

2) pag. 101. edit. Rom.

3) vers. 483.

> Ὄμνυσι δ' αἰχμὴν, ἣν ἔχει, μᾶλλον θεοῦ
> Σέβειν πεποιθὼς, ὀμμάτων δ' ὑπέρτερον.

Mentem sic expresseris:

> *Jurat per hastam, quam tenuit, ac p[illegible] Deo*
> *Colebat, uni huic fisus, oculis plus amans.*

Non tantam puto vecordiam Turno tribuit Maro in XII. quamquam & ille hastam non affatur mòdo, sed etiam invocat: sic enim scribit:

> *Exin quæ in mediis ingenti adnixa columnæ*
> *Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,*
> *Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem*
> *Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata vocatûs*
> *Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,*
> *Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,*
> *Loricamque manu valida lacerare revolsam*
> *Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines.*

Cujus-

1) persona fictionem.

Cujusmodi etiam per προσωποποιΐαν (1) excusari possunt. Quicquid de isto est, primitus hastæ nonnisi symbolicus cultus fuit. Nec per eam, nisi tanquam symbolum imperii ac potententiæ juratum apud Homerum: vel etiam Valerium Flaccum in tertio Argonauticôn. (2) Verba sunt:

2) ver. 707

Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis olim,
Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras,
Ut semel est avulsa jugis, ac matre peremtâ
Fida ministeria, & duras obit horrida pugnas
Testor.

Nec Choronenses aliter, quàm ut symbolum Dei, veneratos censeo sceptrum illud quod à Vulcano fuisse Jovi fabricatũ cecinit Homerus, à Jove autem Mercurio datum, ab hoc Pelopi, ab illo Atreo, ab eo Thyesti, à Thyeste Agamemnoni. *Hoc sceptrum, ut ait* Pausanias in Bœoticis, venerabantur Chæronenses, *δόρυ ὀνομάζοντες, hastam nominantes.* Atque addit, Καὶ εἶναι μέν τι θειότερον, οὐχ ἥκιστα δηλοῖ τὸ ἐς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανὲς ἐξ αὐτοῦ. *Ac esse divinitatis quiddam inesse, non minimo argumento est, quod per illam videant homines.* Non Deum ait, sed quiddam ei inesse divini. Quomodo nempe Romani divini aliquid inesse credebant διοπετεῖ, (3) quod Salii, Martis Gradivi sacerdotes gestabant. Nempe ut hasta erat potentiæ & imperii signum: ita scutum istoc, quod ancile dictum, quia utrinque recisum, symbolum erat protectionis divinæ. Scuto enim corpus nostrum protegimus, ut hastâ, & gladio hostem impetimus.

3) cælo delapso.

CAPUT VI.

De formis Deorum humana figura expressis: & quæ ad hunc colendi ritum impulerint: hisque introductis, quanto angustior stultiorque opinio de Diis invaserit mentes humanas. Quæ interim foverint atque auxerint opinionem de divinitate ejusmodi signorum.

AC talia primò fuere Deorum signa. Postea verò humanâ similitudine exprimi cœpere. Quo verò ad eam figuram fuerint impulsi: docet his verbis Varro in xvi. rerum Divinarum: prout ea adducit B. Augustinus lib. vii. de Civit. Dei, cap. v. *Antiquos,* ait, *simulachra* Deorum, *& insignia ornatusque confinxisse. Quæ cùm oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam Mundi, ac partes ejus id est,* Deos veros, *animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquã si vasa ponerentur causâ notandorũ Deorũ, & in Liberi æde œnophorũ sisteretur quod significaret vinũ, per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum quod formam haberet humanam, significari Animam rationalẽ, eo quòd*

quod velut vase natura ista soleat contineri, cujus naturæ Deum volunt esse, vel Deos. Atque hanc rationem colendi Deos valde probat ac tuetur Maximus Tyrius oratione ea, qua disquirit, utrum statuæ sint ponendæ Diis. Agnoscit quidem iis, qui tanta sunt ingenii acie, eaque memoria, ut rectâ possint adscendere ad cœlum, atque ibi Deum animo concipere, fortassis non fore statuis opus: sed enim talem è tota gente haut facilè unum reperiri; eoque subsidio esse opus symbolorum Dei: ex cunctis verò symbolis non esse accommodatiora illis, quæ formam referunt humanam: nec enim verisimile esse Deos, cùm homini animam dederint ad divinitatis naturam proximè accedentem, eam voluisse includere formæ corporeæ rerum aliarum formis deteriori: quod si præstabilior sit corporis humani forma, non aliâ melius Deos repræsentari: atque hæc etiam firmat comparando Græcorum de Deorum Symbolis opinionem cum barbarorũ sententia: ut illa Persarum, quibus pro Dei signo est ignis, elementum vorax, ac ipsas Deorum statuas absumens: cui tamen alimentum præbentes, dicant, *Comede ô domine*: quæ verba magis conveniunt cultui proprio, quam symbolico: Item illa Ægyptiorum crocodili: quæ animalia sunt mortalia, inq; terram, & pulverem commutantur. Adhæc illa Indorum, quibus Dei symbolum est draco, quinque adæquans jugera, muris altis circumseptus, ac tyranni instar boves & oves Indorum absumens. Aut occidentalium Afrorum, quibus Dei signum est mons Atlas, per quem etiam jurant, hunc pro statua habentes. Aut Celtarum, quibus quercus est Iovis symbolum. Aut Pæonum, quibus pro Solis simulachro est brevis discus longissimæ perticæ adfixus. Aut Arabum, quibus colitur pro symbolo Dei, lapis quadrangularis. Aut Paphiorum, quibus Veneris signum est non absimile albæ pyramidi. Aut Lyciorum, pro Dei simulachro colentium ignem, quem Chimæra mons evomit. Aut Phrygum, Celænas accolentium, qui duobus fluviis, Mæandro, & Marsyæ, sacra faciunt, femoraque victimarum in eorum fontes conjectant, adscripto nomine fluvii, cui bona fide illa deferuntur. cúm mactata Mæandro nunquam petant Marsyam, nec oblata Marsyæ se ad Mæandrum recipiant. Aut Cappadocum, quibus mons & Deus, & ejus statua est. Aut Massagetarum, & Tanaitarum, quibus pro numine vel symbolo est palus Mæotica. Atque ex nationibus his colligere etiam jubet de gentium aliis: quando nulla est in orbe, quæ non soleat καταστήσασθαι σύμβολα ἄττα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς *consecrare aliqua divini honoris signa.* Sed ait in tam variantibus sententiis præstare illam Græcorum, qui formam prætulere humanam. Solum jubet distinguere symbolum à re signata. Nam, inquit, ὁ θεὸς ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄρρητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς. *Deus omnium, quæ sunt, pater, ac conditor, sole antiquior, antiquior cœlo, tempore*

& avo major, & quavis re mutabili in natura, legislator sine nomine, quem vox nulla exprimere valet, nec oculis conspicere. Hinc de necessitate symbolorum subjungit: Οὐκ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ λαβεῖν τὴν οὐσίαν ἐπερειδόμεθα φωναῖς καὶ ὀνόμασι, καὶ ζώοις, καὶ τύποις χρυσοῦ, καὶ ἐλέφαντος, καὶ ἀργύρου, καὶ φυτοῖς, καὶ ποταμοῖς, καὶ κορυφαῖς, καὶ νάμασιν, ἐπιθυμοῦντες αὐτοῦ τῆς νοήσεως. *Cùm verò ejus essentia nostros sensus excedat, petamus subsidium à verbis, à nominibus, & animalibus, ab auri, eboris, argentique figuris, à plantis, ac fluviis, à montium jugis, & aquarum scatebris: ut per hæc ad intelligentiam numinis pertingamus.* Sic poscere ait rationem infirmitatis nostræ. Unde concludit, sive præstet in symbolis ars Phidiaca, sive cultus Ægyptius, vel ille ignis, fluvii, vel alius, animum semper sibi debere Deum proponere, curandumq; ut Deum colamus, amemus, & illius semper conservemus memoriam. Hæc fusiùs volui annotare, ut videamus, quomodo Platonicus hic philosophus non modò statuas, ab hominibus elaboratas, à Deorum οὐσίᾳ (1) distinxerit: sed nec quicquam, quod oculis videre liceat pro numine habuerit: sed solùm universi parentem ac conditorem. Ac vellem hîc stitisset; nunc addit, rectè etiam coli in igne, flumine, monte, & similibus; sed optimè omnium in statuis, quæ referunt formam humanam, formarum omnium præstantissimam. Quam sententiam pleniùs deinceps explicabo, atque excutiam.

1) *essentia.*

Primitus, ut homines, sic Deos expressere forma admodum rudi: nempe pedibus junctis, manibus lateri adhærentibus. Atque id usque ad Dædalum statuarium fuit. Is primus sic statuas fecit, ut non eâdem lineâ essent pedes, sed alìter se promoveret, ut progredientis indicium foret; quomodo viventes & in actum constitutos repræsentabat. Vide Zenobium, Suidam, Tzetzem in versibus politicis. Accessit quod ab Dædalo etiam facta αὐτοκίνητα (2) Quod Scaligero ad Euseb. num. IↃCCCXXXVII est monstratum versibus Euripidis, Cratini, ac præcipuè illis Platonis Comici:

2) *suapte vi se moventia.*

A. Οὗτος τίς εἶ; λέγε ταχὺ τί σιγᾷς; οὐκ ἐρεῖς;
B. Ἑρμῆς ἔγωγε. Δαιδάλου φωνὴν ἔχων
Ξύλινος βαδίζων αὐτόματος ἐλήλυθα.

Quæ Latinis sic numeris H. Grotius reddebat:

A. Heus, quis tu? actutum fare quid verò taces?
M. Mercurius ego sum, vocem à Dædalo obtinens,
De ligno factus, sponte qui adveni meâ.

Tale erat ingens Bacchi simulachrum apud Chios, ut monet Pindari scholiastes ad Olympion. od. VII. Ac Levi Ben Gerson in II Sam. cap. . . . vers. 6, 7. censet fuisse ejusmodi simulacra Iebusæis. Ac prædicant tales quoque esse statuas Sinensibus. Quomodo id præstari soleat, docebit Themistius paraphrasi in Aristotelis lib. I de Anima, cap. XIX: (3) ubi disserit, utrum motus sit de οὐσίᾳ animæ, interque alia refert ex Philippo Comico, ut Dædalus

3) *fol. 68. b. edit. Ald.*

lus ligneam fabricârit Venerem, quæ sponte moveretur, atque id fecerit *ἐγχέας ἄργυρον χυτόν' infuso argento vivo.*

Quanto autem plus artificii simulachris accessit, tanto etiam magis divinitatis opinio incrementum cepit in rudis populi animis. Utcumque enim sapientiores statuerent, in terris quidem per simulachra ac signa repræsentari Deos: ipsos verò habitare in cœlis: unde & *οὐρανίους, calites*, ac *calicolas*, appellarent: ex imperito tamen, & incondito vulgo innumero, signa Deorum, non ut symbola, sed ut ipsa numina colebant. Quam stultitiam ipse etiam Lucilius risit vigesimo satyrarum libro: unde hosce versus Lactantius citat lib. I, cap. XXII:

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompiliique
Instituere Numa, tremit has, hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia, ahena
Vivere, & esse homines: sic isti ce omnia ficta,
Vera putant, credunt signis cor inesse ut ahenis.
Pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.

Quibus versibus citatis hæc continuò subjicit Lactantius: *Poëta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est; hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli: horum vanitas & durat, & semper crescit.* Caussas verò, ob quas gentiles in tam stultam prolapsæ sint opinionem, exponit nobis B. Augustinus in Psal. CXIII: *Species membrorum, quam naturaliter in animantibus viventem videre, atq; in nobis ipsis sentire consuevimus: quamquam ut illi asseruntin signa aliquo fabrefacto atque eminenti collocato suggestu, cum adorari atque honorari à multitudine cœperit, parit in unoquoque sordidissimi erroris affectum, ut quoniam, in illo figmento non invenit vitalem motum, credat numen occultum: effigiem tamen viventi corpori similem, seductus forma, & commotus autoritate quasi sapientium institorum obsequentiumque turbarum sine vivo aliquo habitatore esse non putat.* Idem aliquanto post: *Quis autem adorat vel orat intuens simulachrum, qui non sic afficitur ut ab eo se exaudiri putet, ac ab eo sibi præstari, quod desiderat, speret? Itaque homines talibus superstitionibus obligati, plerumque ad ipsum solem dorsum ponentes preces fundunt statuæ quàm solem vocant: & cum sonitum maris à tergo feriuntur, Neptuni statuam, quam pro ipso mari colunt, quasi sentientem gemitibus feriunt. Hoc enim facit, & quodammodo extorquet, illa figura membrorum, ut animus vivens in sensibus corporis magis arbitretur sentire corpus, quod suo corpori simillimum videt, quam rotundum solem, undasque diffusas, & quicquid eisdem lineamentis formatum conspicit, quibus illa formata sunt, quæ viventia videre consuevit.*

Videmus ex istis, Augustinum geminam statuere caussam tam spissi gen-

gentilium erroris. Una est membrorum similitudo: quę tanto amplius in animis poterat simpliciorum, quanto magis eximia specie sui, majestatis cœlestis decus implere videretur. Cernebant quidem non inesse in statuis vitalem motum, sed, ut Augustinum jam dicentem audiimus, nihilominus inesse credebant numen occultum. Quod facilè sibi persuadebant non simplices prorsus, attamen magis devoti quam prudentes. Etsi enim simulachra illa sculperentur ac fingerentur à fabris: sic tamen credebant, postquam sacerdos sollemnibus precibus ac sacrificiis simulachrum Deo deęve consecrâsset: numen simulachrum suum respicere, & occulta quadam virtute animare, ita ut quodammodo in simulachro pręsens foret; si non mente ipsa, quę cœlum incoleret, saltem affectu, & effectu, quia cultores simulachri amaret, & exaudiret. Ipsa etiam simulachra sic esse Diis curę credebant, ac cordi: ut quandoque eorum caussa, si opus putarent, cœlo descenderent, suisque ea humeris efferrent locis, ubi ab incendio, vel aliter, periclitarentur. Quod indicat scholiastes Æschyli, cum ait: Εἴρηται δὲ καὶ ἐν Ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ Θεοὶ, ἀπὸ τοῦ Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in Simulacriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris suis propria simulachra, gnaros excidium ejus instare.* Quo ex loco
(1) *simulacrifera.* obiter cognoscimus, etiam Sophoclem scripsisse Ξοανοφόρους: (1) de quo silentium est viris eruditis, qui deperditarum Sophoclis tragœdiarum nomina collegerunt.

Imò stultior etiam quosdam invasit opinio sic amare sui cultum Deos, ut, consecrato simulachro, in illud se insinuent, ac signum fiat numinis corpus, vel saltem hospitium, quale divina mens neutiquam aspernetur, tum quia sui cultus amantissima, tum quia sic propiùs succurrere possit rebus humanis. Deinceps igitur signum illud, humanâ licèt manu fabrefactum, non ulteriùs spectabant, ut opus hominis; sed ut receptaculum cœlestis spiritus, qui illud pro habitaculo elegisset.

Vidimus, quantum valuerit in rudibus animis forma signi humana, præsertim ubi accesserat magni artificis manus, sic ut vivere membra omnia viderentur. Quæ Augustino erat prior erroris caussa. Alteram deinde caussam idem addit; quòd videlicet populus cerneret, orbe penè toto sapientes se coram simulachris prosternere, eaque adorare, ac multimodis devotionem hanc testari. Uti quando cum gemitu ac suspiriis, ab imo pectore ductis, preces suas ad simulachra funditarent: etiam, quæ peterent, tabellis inscriberent, ac simulachri genibus appenderent, partim, ut sic faciliùs misericordiam moverent, genua enim dicata misericordiæ: partim, credo, ut appensa tabella numini memoriam precum conservarent. Respexit hanc consuetudinem Iuvenalis:

Propter quæ fas est genua incerare Deorum.

Et Appulejus: *Votum in alicujus statuæ femore assignasti, igitur magus es. aut cur obsignasti?*

Simul manum dextram Divûm qui eos salutarent, attingebant. Lucretius lib. I:

——— Tum portas propter ahenas
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Sæpe salutantum tactu, præterque meantum.

Sic exponit Cas. Bulling de Pict. p. 82.

Simulachra verò Deorum effingebantur cum manibus supinis. Aristophanis scholiastes: Τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ὑπτίας τὰς χεῖρας ἔχουσι. *Simulachra Deorum manus habent supinas.* Puto ad significandum Deos iis, à quibus seriò colerentur, paratos esse dare, quod poscerentur. Sed more suo aliovorsum id rapuit Aristophanes, cum in Ἐκκλησιαζούσαις scribit:

Ἕστηκε ἐκτείνοντα τὴν χεῖρα ὑπτίαν,
οὐχ' ὥς τι δώσοντ'. ἀλλ' ὅπως τι λήψεται
Consistit extendens manum supinam,
Non ut daturus, sed ut accepturus.

Collocabant simulachra Deorum in pulvinaribus. Catullus:

Pulvinar verò Divæ geniale locatur
Ædibus in mediis.

Ac crebro apud Livium legas, de supplicatione ad omnia Deorum pulvinaria. Est quoque Arnobii: *Quirinum esse Martium dicitis, & Sacerdotibus, & pulvinaribus, honoratis.*

Etiam simulachra fasciolâ cingebant. Prudentius:

——— Et lapis illic
Sisteтit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis, vel gallinæ pulmone rogare.

Uniones auribus Divarum appendebant. De quo Macrobius lib. III Saturn. cap. XVII, ubi de Cleopatræ unione, qui in duos dissectus Venerisque simulachro in Pantheo appensus. Etiam Alexander Severus margaritas à legato uxori suæ donatas auribus Veneris dicavit, ut narrat Lampridius.

Etiam de arboribus, ac stipitibus effigies Deorum suspendebant ruri, ut rusticis essent venerationi. Hinc de vita S. Walerici Abbatis: *Ad ripam autem fluminis truncus erat grandis, in quo diversæ cernebantur imagines, terræ validissimè infixus, eumque rustici superstitione gentili impensè venerabantur. Vbi id conspexit vir sanctus, mox incensus zelo Dei dixit ad puerum suum: Fili mi, impelle hunc truncum in ruinam &c.*

Nec solùm vulgares animæ sed etiam viri gravissimi, minutas numinum effigies circumferebant, ut Deos ipsos haberent propitios. Sicut Ammianus Marcellinus scribit lib. XXII, *Asclepiades philosophus*, (Juliani Cæsaris is amicus erat) *Deæ Cælestis* (de qua lib. II abunde diximus) *argenteum breve figmentum, quocunque ibat secum solitus afferre.*

Hoc quoque argumentum honoris, quod in digitis Deorum gestarent effigiem. Plinius lib. XXXIII, cap. III: *Jam vero etiam Harpocratem statuasque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt.*

Etiam Deorum imagines inurebant corpori suo, quod à Joachimo rege factum fuisse, colligunt ex II Paralipom. cap. XXXVI: ubi sic Nicolaus Lyranus: *Reliqua verborum, id est, stigmata, & figuræ, quas fecerat in corpore suo in honorem idolorum, & quæ inventa in cadavere ejus projecto.* Etiam Tostatus in IV Reg. cap. XXV. quæst. XXXIX inquit: *Inventa sunt in corpore ejus figuræ literarum nominis idoli, seu, quod vocabatur Chodonata.*

Illud etiam, quanto in pretio effigies Deorum fuerint, ostendit, quòd imperatores eas donarent illis, quos honoratum ire vellent. Unde in Actis S. Gordiani: *Sanctus Ianuarius Presbyter respondit: Etiam atque etiam videte, num toto corde credatis. Scio enim vos ab Imperatore haberi in honore. Respondit Marina: Unam Iovis effigiem habemus reconditam ab Imperatore nobis datam: propter quam Sancti cruciabantur. De ea verò quid faciemus? Neque enim id te dominum meum celatum volui, ut mereamur adipisci coronam vitæ, ubi à nobis conflata fuerit. Eâdem hora adduxit Marina S. Ianuarium presbyterum in cubiculum suum, & ostendit ei Iovis simulachrum æreum, sed inauratum, & tripodem æreum. Sanctus autem Ianuarius presbyter simulachrum cum ara accensa igne conflavit, projecit in cloacam.*

Sed imprimis magnam simulachris auctoritatem conciliabat, quod non tantum Deorum nominibus vocarentur: sed ita ubique esset, persuasum, ea dare responsa, & oracula funditare; miracula etiam patrare, quæ non vulgo modò ferrentur, sed etiam proderentur sapientum monumentis. Atqui plurimùm hæc erant à fraude sacerdotum, ac virorum principum, qui eos aurô corruperant. Notum de Pisistrato tyranno qui civitate ejectus Phyam, ingentis staturæ mulierem ita ornavit, ut Palladis figuram referret; hanc deinde currui imposuit, ut ea edicendum curaret præconibus, velle Divam ut Pisistratus in urbem, atque adeò arcem restitueretur. Ita simplici popello os sublitum est. Notum pariter de Demosthene conquerente, Pythiam φιλιππίζειν. (1) Illustre etiam exemplum in Lysandro eo, qui Athenas cepit. De hoc sic in vita ejus Cornelius Nepos: *Itaque decemviralem suam potestatem sui ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus, iniit consilia reges Lacedæmoniorum tollere. Sed sentiebat id se sine ope Deorum facere non posse, quod Lacedæmonii omnia ad oracula referre consueverant. Primùm Delphos corrumpere est conatus. Cum id non potuisset, Dodonam adortus est. Hinc quoque repulsus, dixit, se vota suscepisse, quæ Iovi Ammoni solveret, existimans, se Afros faciliùs corrupturum. Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Iovis fefellerunt. Nam non solum corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedæmona miserunt; qui Lysandrum accusarent, quod sacer-*

1) Philippi partes tenere.

dotes

detes fani corrumpere conatus esset. Accusatus hoc crimine, judicumq; absolutus sententiis, Orchomeniis missus subsidio, occisus est à Thebanis apud Haliartum. Quàm verè de eo foret judicatum, oratio indicio fuit, qua post mortem in domo ejus reperta est; in qua suadet Lacedæmoniis, ut regiâ potestate dissolutâ, ex omnibus dux deligatur ad bellum gerendum; sed ita scripta, ut Deorum videretur congruere sententiæ; quam ille se habiturum, pecuniâ fidens, non dubitabat. Hanc ei scripsisse Cleon Halicarnasseus dicitur.

Dixerit aliquis, non videri omnia oracula fuisse à fraude humana. Nam subinde etiam iis prædicta esse, quæ neutiquam acie ingenii humani possent prævideri. Equidem non diffiteor. Sed hoc si fiat dæmones, ut Minutius in Octavio inquit, *sub statuis, & imaginibus consecratis delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur.* Pluraque de hoc diximus lib. I, cap. VI.

Hujusmodi igitur fuere, quæ summam simulachris auctoritatem adferrent. Et quid mirum, si stultè adeò saperent gentiles, quando mentibus etiam Christianis, sed imperitioris vulgi, similis potuit error irrepere de sanctorum signis. Unde ita Polydorus Virgilius lib. VI de inventione rerum, cap. XIII: *Sunt enim bene multi rudiores stupidioresque, qui saxeas vel ligneas, marmoreas, æneas, seu in parietibus pictas variisque coloribus litas imagines colant, non ut signa, sed perinde quasi ipsæ sensum aliquem habeant, & iis magis fidant quam Christo, vel aliis divis, quibus dicata sint.* Quæ Polydori verba deleri jubent Censores Belgici in Indice Expurgatorio. Valdeque verisimile est, non paucos ita animatos fuisse ex iis, de quibus sic Æn. Sylvius sive Pius Pontifex scribit lib. II. . . . *In Ecclesiâ S. Mariæ Prunetunæ, agri Florentini, Virginis esse imaginem, quam mirâ religione populi venerantur tanquam pluviæ serenitatisque donatricem, cum necessitas ingruit.*

Sic igitur de simulachris gentium statuimus, ea bifariam culta esse: vel enim ipsa credebantur aliquid habere divinitatis: vel tantum pro symbolis numinis habebantur. Priorem sententiam Hermeti tribuit B. Augustinus in VIII de Civitate Dei. Eum enim putâsse arte quadam fieri, ut dæmones se insinuent in idola, & effectus eicant. Quomodo idola sint compositum quiddam ex spiritu & corporea imagine. Altera opinio est triplex. Aliqui enim per imagines colebant animas defunctorum. Aliqui mundum, quem credebant constare anima, & corporea compage. Alii, ut Platonici, partim Deum summum, partim spiritus ab eo creatos, qui participativè Dii sint, & à nobis angeli dicuntur; partim animas cœlestium corporum, & sub his dæmones, ut animalia aëria, partim animas hominum, qui in deorum vel dæmonum societatem assumti. Quomodo hæc etiam declarat Thomas in secunda secundæ quæst. XCIV, art. I.

Atque

Atque hæc de dignatione atque auctoritate, quam cum alia attulerunt Deorum simulachris, tum forma humana, præsertim affabre elaborata.

Præter autem formas simplices, de quibus hactenus dictum; etiam statuæ duplices fuerunt. Ut Mercurii cum Pallade; cuî iccirco nomen *Hermathena*: item Mercurii cum Hercule, unde nomen *Hermeracles*.

Ecquid etiam de loco addam, ubi statuæ ponerentur. Is vel publicus; vel privatus domi. Publicus primitus in antris: qua de re agit Porphyrius in Antro Nympharum.

CAPUT VII.

De sacrificiorum origine & caussa: atque ut victima, pro Diis ipsis variarint. Sus, opinione gentilium prima meruit sacrificari: atque hunc morem in Creta à Præsiis cepisse. Pisces quandoque fuisse sacrificatos, contrà quàm credidit Plutarchus.

ATque hæc dicta sunt de statuis ac signis. Deinceps ad sacrificia transeamus. Quæ gentiles accepere à populo Dei. Finis erat εὐχαριστία, quod & Eustathius scribit. Quamquam & alius præterea finis erat. Boves enim, & pecora mactabant ad placandum Deum: unde ejusmodi sacrificia dicebantur ἱλαστικά. Quippe loco hominis mortem merentis animal sacrificabatur: atque ita auferabatur reatus pœnæ temporalis. Erat autem ejus animalis sacrificium figura sacrificii Iesu Christi: ut & quod auferretur reatus pœnæ temporalis, id erat typus redemtionis spiritualis per & propter Christum, Hanc doctrinam piè accurateq; expressit æternum Bataviæ, ac seculi sui decus immortale, ὁ μακαρίτης Hugo Grotius, opere illo, quod de Satisfactione Christi adversus Socinum scripsit. Abunde etiam eam sententiam defendimus Responsione nostra adversus judicium Ravenspergeri. Hunc sacrificandi ritum à majoribus acceptum Noachus, per liberos ac nepotes propagavit per omnem posteritatem: sed postquam ignorantia veri numinis incrementa passim cepit, etiam cultus iste falsis est Diis attributus. Imò quemadmodum in veri Dei sacris discrimen magnum erat, quæ & quando quidq; sacrificarii oporteret: ita & discrimen fecere gentiles, quid cuiq; Deorum offerretur. Hinc Arnobius lib. VII. (1) *Quæ est caussa, ut ille tauris Deus, hadis alius honeretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intensis agnis; hic virginibus bubulis, (2) capris ille cornutis: hic sterilibus vacculis, ac ille ingentibus scrophis; hic albentibus, ille atris; alter feminei generis, alter verò animantibus masculinis.* Et post aliqua: (3) *Caprum patri solemne est Libero, Mercurioque mactari: bos si sterilis sit, Proserpinæ tribuitis* Ita nempe, ut subjungit: *Animalium facta est inter Deos divisio.* Nec nulla horum ratio à gentilibus adferebatur. Nam ut idem postea scribit: (4) *Quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari: & quod tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis.* Similiaque his alia in Diis prope singulis inferiùs adferemus.

1) pag. 214. edit. Godes. Stevv.
2) Godes. Stevvech legit vitulis.
3) pag. 216.
4) pag. 217.

Arbitror

Arbitror autem primò agnum mactatum, quia ſacrificia accepta à populo Dei, cui hoc ſacrificium uſurpatiſſimum; utpote ſignum agni illius occiſi ab origine mundi: h.e. Jeſu Chriſti, cujus ſacrificia antiqua fuere ſymbolum ac ſignum: ut opere de Satisfactione Chriſti abunde oſtendimus. Sed ex Græcorum opinione, primò mactata eſt ſus: ut eſt, apud Varronem lib. II. de R.R. cap. IV. imò eo ἀπὸ τοῦ θύειν, quod eſt *mactare*, dicta ὗς, putatur, quaſi θῦς: quod legas apud Athenæum in IX, & Clementem Alexandr. lib. . . Στρωμάτ. Mos is derivatus dicitur à Præſiis: eſt verò Præſus, Cretenſium urbs. Hic ſus immolabatur ab iis qui ſacris initiarentur: ut eſt apud eumdem Athenæum. Fabulantur autem hujus ritus occaſionem eo datam, quòd ſus ubera præbuerit Jovi, ac grunnitu ſuo fecerit, ne vagitum ejus audiret Saturnus. Quæ abſurda ſunt. At multo eſt veriſimilius, cùm Cretenſes abſtinuerint ab eſu ſuillæ, originem ritus eſſe ex prava imitatione Judæorum. Nam Cretenſes Paleſtinæ aut Phœnicum fuiſſe colonos, omnino credibile eſt.

Fœdera caſa porcâ, juxta Varronem. Maro 7 Æn. Sueton. in Claudio c. 25 Feſt9 in Porcus, Livius lib. 1. ubi de fœdere inter Tull. Hoſtilium & Albanos Eſt & vetus inſcriptio, in cujus ſummo: I. O. M. (h.e. Iovi Opt. Max.) in imo: P. Falerius (Valerius) L. F. Col. in medio eſt porcus inſulatus, ſacrificio addictus.

Quæritur an, quadrupedes, & aves quædam adhibitæ ſunt in ſacrificiis: idem quoque obtinuerit in piſcibus. Negat id Plutarchus lib. VII. Sympoſ. ἰχθύων δὲ θύσιμος οὐδείς, οὐδὲ ἱερεύσιμός ἐστιν. *Piſcium nullus immolatur, nec unquam eo ſacra fiunt.* Sed non venit ei in mentem, quomodo Bæoti, (ut apud Athenæum (1) Agatharchides in ſeptimo Europicorum tradit) anguillas Copaidas inuſitatæ magnitudinis hoſtiarum inſtar coronarint, & molâ ſalsâ adſperſas cum precibus immolarint Diis: quod ſiquis accederet peregrinus, ac inopinato ſacrificii genere obſtupefactus quæreret, cur id facerent, non aliud potuerint reſpondere, quàm ſe à majoribus hoc ſacrum accepiſſe, nec decere, ut exteris rationem morum reddant patriorum. De ſacro iſto etiam apud Euſtachium legas in Il. φ (2). Apud eundem Athenæum lib. VIII. ex Poſidonio Stoico legas, quomodo Sarpedon, bellum gerens contra Tryphonem ſub auſpiciis non Ptolemæi, ut ex Strabone male intellecto perperam colligebat Dalecampius, ſed Demetrii, non quidem Poliorcetæ, ſed Seleuci filii, qui expeditione occidit contra Parthos, ab eo ad urbem Ptolemaidem ſit victus; victor Trypho iter cum milite ſuo per oram faciens maritimam, fluctibus ſubito immane quantum excreſcentibus fuerit ſuffocatus: tum verò Sarpedon de hoc nuncio lætus, quia cum cadaveribus permulti eſſent ejecti piſces; cadaveribus quidem hoſtium pepercerit, piſcium autem plurimos collegerit, eoſque ante ſuburbium ſacrificarit Ποσειδῶνι Τροπαίῳ (3). Sed dixerit aliquis, & Bœoti hoc ſingulare habuerunt, & Sarpedon nullo fecit exemplo. Hoc ne quis exiſtimet, operæ ſit addere, quomodo thunnorum piſcatores votum facere ſoleant Neptuno Ἀλεξικάκῳ ſive Averrunco; nempe ne ξιφίας (4) piſcis accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem poſt felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus eſſet captus, atque id ſacrificium θύννεια dixere. Proditum id Æliano

1) lib. 7 in piſcibus ab E incipientib9.
2) pag 1240. edit. Rom.
3) Neptuno Averſori.
4) gladius.

lib.xv. de Animalibus, cap.vi,& Athenæo lib.vii, qui testem laudat Antigonum Carystium ἐν τῷ περὶ λέξεων (1). Præterea Theocritus ait plenam piscium sagenam extracturum è mari, siquis Deæ vesperi sacrificarit sacrum piscē, quem Leucum vocitant. Imò apud Romanos ipsos festo Piscatorio, quod mense Junio erat, pro animis humanis trans Tiberim pisciculi in aream Vulcani conjiciebantur; ut est apud Festum Pompejum (2). Et in fulminum expiatione non cæpis modò, & crinibus, sed etiam mænidum pisce expiatio fiebat; ut testis ipse Plutarchus in vita Numæ Pompilii. Atque idem docent illa Ovidii III Fast.

1) *in libro de dictione & vocibus.*

2) *in Piscatoriis.*

Cæde caput dixit: cui Rex, Parebimus, inquit;
Cædenda est hortis eruta cæpa meis.
Addidit hic, Hominis: sumes, ait ille, capillos.
Postulat hic animam. Cui Numa, Piscis, ait.

CAPUT VIII.

De variis ritibus sacris, præsertim in sacrificiis: ac ut in sacrificiis, ita quoque in ritibus singula suas habere caussas: inque iis, morum emendationem: ostensum hoc Vestalium ritu in custodiendo igne apud Romanos: flagellatione puerorum Laconum apud aram Dianæ Orthiæ: in Sicilia, sacris fratrum Catinensium.

NEc sacrificia solum pars fuere cultus divini, sed etiam festi dies, preces ad deos, nudis ire pedibus, aliaque magno numero.

Nullis verò Græcorum plures dies festi, quàm Atheniensibus. Unde Xenophon libro de eorum Rep. Καὶ ἄγουσι μὲν ἑορτὰς διπλασίους, ἢ οἱ ἄλλοι: *Agunt duplo plures festos dies quam alii.* De festis Græcorum omnium, nemo accuratius scripsit veteri amico ac collegâ Joanne Meursio in Græcia feriata. Hebræis festus dies est טוב יום, iom tof, quod est, *dies bonus.*

Deum precantes solebant, manus non ante pectus copulare, sed in cœlum attollere. Homerus Odyss I:

Εὔχετο χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα (3).

3) *Precabatur manus porrigens ad cœlum stellatum.*

Sallustius in Catil. *Manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogitare Deos.* Livius lib.xxx, cum dixisset de Annibalis excessu ex Italia: *Quoties in conciliis, voces, manus ad cœlum porrigentium auditæ: an unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent.* Nec manus complicabant, sed pandebant supinas. Unde Virgilius III, Æn.

— *Tendoque supinas*
Ad cœlum cum voce manus. —

Et Æn. IV:

Multa Iovem manibus supplex orasse supinis.

Horat.

Horat. lib. III, od. XXIII:

Cælo supinas si tuleris manus.

Atque eadem consuetudo veteribus Christianis: ut videre est ex monumentis Romæ subterraneæ.

Nudis pedibus in plerisque erant sacris. Ut matronæ abeuntes ædem Vestæ. Ovid. Fast. VI:

Huc pede matronam nudo descendere vidi.

Florus lib. I, cap. XIII, ubi de bello Gallico: *Virgines ex sacerdotio Vestæ nudo pede fugientia sacra comitantur.* Etiam, ut Tertullianus ait in Apologet. *Cùm stupet cælum, & aret annus, nudipedalia denuntiantur.* Populo puta, qui tum Deo supplicans pedibus nudis. Sic in aliis etiam superstitiosis actibus. Plinius lib. XVIII, cap. ... *Privatim autem contra erucas ambiri arbores singulas, à muliere incitatis mensis nudis pedibus recincta.* Ubi videmus etiam discinctos in sacris fuisse. Quod & in funeribus factum cum cineres & ossa legerent. Tibullus:

Pars quæ sola mei superabit corporis ossa
Incinctæ nigra candida veste legant.

Suetonius in Augusto cap. C: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati, & discincti, pedibusque nudis.*

Verùm si ritus singulos percensere velim, ex solo hoc argumento non unum volumen, sed multa fiant. Quare malo ea peti ex illis, qui de festis & cæremoniis gentilium accuratè scripserunt. Suffecerit hoc loco, si delibem aliquid de ritibus, quibus in sacrificiis utebantur Romani. Nec enim aliundè plus lucis accedit scriptoribus antiquis. Primùm sacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde verbis conceptis hostiam sacrabat numini. Seneca in Thyeste:

Ipse est sacerdos, ipse funestâ prece
Letale carmen ore violento canit,
Stat ipse ad aras, ipse devotos neci
Contrectat, & componit, & ferro admovet.

Juvenal. sat. VI:

—— Dictataq́; verba
Protulit, ut mos est, & apertâ polluit agnâ.

Verba ait dictata, quia semper erat, qui verba præiret, nequid vel omitteretur, vel præposterè diceretur. Imò & alter addebatur, qui sedulò attenderet: alius item, qui favere linguis juberet.

Tum sacerdos caput victimæ, si Diis superis sacrificaret, redimire solebat albâ vittâ laneâ. His enim conveniens est color albus, uti furvus inferis: etiam capiti victimæ imponebat molam salsam, addito thure masculo. Virgil.

Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.

Mola ea salsa à qua & *immolatio* dicta est, erat far tostum cum sale: quæ symbolum fuere vitæ humanæ. Arnobius lib. VII: *Rebus ex his Deos par est honorare cælestes, quibus ipsis alimur, sustentamur, & vivimus, & quas nobis victum sui numinis benignitate tribuere dignati sunt.*

Exinde sequebatur libatio, viniqueadspersio. Simpuvio enim vinum infusum leviter gustabat sacerdos: deinde victimam vino adspergebat. Virgil. IV. Æn.

Ipsa tenens pateram dextra pulcherrima Dido
Candentis vaccæ media inter cornua fundit.

Quamquam hic, ut Servius monet, *non est sacrificium, sed hostiæ exploratio, utrum apta sit.* Idem in VI Æn. de sacrificio Proserpinæ:

Quatuor hic primùm nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos.

Seneca in Thyeste:

Non thura desunt, non sacer Bacchi liquor.

Juvenalis Sat. XII:

Quippe ferox vitulus templis servatus & aræ,
Spargendusq; mero.

Cum adspergeret vinum sacerdos, istis utebatur verbis: *Mactus hoc vino inferio esto.* Ubi *vinum inferium*, quod inferretur. Nempe hoc eo spectabat, ut liqueret, id vini solum sacrari, non quicquid esset in apothecis, sive cellis vinariis: quemadmodum ex Trebatio I. C. monuit Arnobius. Græci verò etiam oleum infundebant: ut est apud scholiasten Aristophanis εἰς εἰρήνην.

Hinc setæ, sive pili è capite victimæ resecabantur, inque ignem conjiciebantur: ut Statii interpres annotavit in quartum Thebaidos. Atque eò attendit Maro VI Æn.

Et summas carpens media inter cornua setas
Ignibus imponit sacris libamina primis.

Quam autem vetustus is mos sit, ostendit, quòd apud Homerum quoq; eum legimus, ut observat Dionysius Halic. lib. VII.

Post illa demum jussu sacerdotis popæ sive victimarii hostiam jugulabant, sanguinem vasis excipiebant, pellem tergo detrahebant.

Perpurgatâ hostiâ sacerdos cultro exta sive viscera rimabatur. Manu enim contingere erat nefas. Partem verò à visceribus resecabat, ac farina involutam, & calatho impositam, ostendebat sacrificanti; tum foculo in aris accenso imponebat. Eo, quod numini dicatum fuerat, combusto, convertebantur ad convivia: Dîs laudes canebant; etiam psallebant, & ducebant choreas. De conviviis istis idololatrarum in sacrificiis etiam legas in Sacris literis Jud. IX, 27; Amosi II, 8. Eodemque pertinet hoc Os. III, 1. *Cùm ipsi respiciant ad Deos alienos, & ament lagenas vini.* Item hoc 1. Corinth. XI, 21: *Non potestis*

poteſtis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum. Sed hæc erant, ſi exta promitterent felicem ſucceſſum: ut victoriam, ac triumphum: quod Græci dicunt καλλιερεῖν, Latini *litare*. Sin perlitatum non eſſet, opus erat hoſtiis ſuccidaneis: de quibus Feſtus.

Omnes verò ritus, quibus in ſacris ſuis utebantur gentiles, ratione aliquâ nitebantur. Qua de re ſic Plutarchus lib. de Iſide & Oſiride: Οὐδὲν ἄλογον, οὐδὲ μυθῶδες ἐγκατεστοιχειοῦτο ἱερουργίαις, ἀλλὰ τὰ μὲν ἠθικὰς ἔχοντα, καὶ χρειώδεις αἰτίας, τὰ δὲ οὐκ ἄμοιρα κομψότητος ἱστορικῆς ἢ φυσικῆς ἐστιν. *Sacris nihil inſertum ratione carens, aut fabuloſum: ſed alia habent morales, & utiles cauſſas: alia hiſtorica, aut è natura petita elegantia non ſunt expertia.* Ubi, quod antea de ſtatuis, & earum forma diximus, etiam videmus de ſacris ritibus dici, triplicem eorum cauſſam eſſe, unam ἱστορικὴν, ſive veteris narrationis repræſentationem: unde & Arnobius in quinto ait, *rerum ſimulachra geſtarum, ſacrorum in ritibus conſervari*: alteram φυσικὴν, ſive imaginem occultorum naturæ: tertiam ἠθικὴν, ſive imaginem occultorum morum. Idem quoque docet B. Auguſtinus lib. xx. contra Fauſtum, cap. ix: *Habent Pagani quædam fabuloſa figmenta, ſed eſſe illas fabulas norunt: & vel à poëtis delectandi cauſâ fictas eſſe aſſerunt, vel eas ad naturam rerum, vel mores hominum interpretari conantur.* Ita Romanos in ſacris Veſtalibus attendiſſe τὸ ἠθικὸν, indicat, quod M. Tullius cum in ſecundo de Legg. dixiſſet, VIRGINES VESTALES IN URBE CUSTODIUNTO IGNEM FOCI PUBLICI SEMPITERNUM: Libro tertio hoc ſic exponat: *Cum Veſta quaſi focum Vrbis complexa ſit; ei colendæ Virgines præſint, ut advigiletur facilius ad cuſtodiam ignis, & ſentiant mulieres in natura feminarum omnem caſtitatem poni.* Quamquam an eò ſpectarit Numa Pompilius, qui primus Veſtales inſtituit, haut certè dixerim: præſertim quando nec Senatus Romanus ſatis idoneas putavit ſacrorum cauſſas, quas ipſe Numa Pompilius adduxerat libro eo, quem quinque amplius ſeculis poſt Numam reperit L. Pætilius: ut ex Livio, & Valerio cognoſcimus. De quibus libris plura qui volet Plinium legat lib. XIII, cap. XIII. Quæque ex Varrone hauſit Auguſtinus de Civit. Dei lib. VII, cap. XXXIV.

Manifeſtius exemplum eſt, quod Lacedæmone etiam in ſacro διαμαστιγώσεως, ubi ante aram Dianæ Orthiæ adoleſcentes nobiles ſeſe acerrimè flagellabant, ſic ut in aram etiam ſanguis deflueret. Quod factum quidem, ut inſtar ſacrificii foret: ſimul autem, *ut pradurarentur ad patientiam agonici certaminis*; quemadmodum ait Lutatius ad Statii Theb. VIII. Quo de Feſto plura vetus Horatii interpres in lib. I. od. VIII ac imprimis Clariſſimus Meurſius lib. II *Græciæ* Feriatæ.

Nec dubium, quin pietati erga parentes excitandæ, inſtituta fuerint ſacra fratrum Catinenſium: qui cùm Catinam ſe incendium Ætnæ protuliſſet,

atque alii efferrent fortunæ bona, alter patrem, matrem alter, extulere. Unde Ausonius in Urbibus celebribus de Catina ait:

Hanc ambustorum fratrum pietate celebrem.

Antonius Augustinus Antiquitatum in nummis veterum dialogo secundo ait, à Catinensibus quotannis festo die cultos: atque ejus rei auctorem laudat Pausaniam in decimo. Ubi de iis legas: Οὗτοι μὲν δὴ τιμὰς καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι παρὰ Καταναίων ἔχουσιν· *Hi honores meo etiam tempore apud Catinenses obtinent.* Nec repugno, quo minùs honorum nomine intellexerit sollemnes, & certos; qui quotannis haberentur. Meritos quidem illud, etiam Claudianus ait eo carmine, cujus initium:

Aspice sudantes venerando pondere fratres,
Divino meritos semper honore coli.

Hyginus Fab. CCLIV hanc historiam tetigit, cum scribit, *In Sicilia, cùm Ætna mons primum ardere cœpit, Damon matrem suam ex igne rapuit: item Pythias patrem.* Multum interim metuo, ne Siculos hosce confuderit cum Damone, & Pythia, de quibus Cicero lib. III Off. & Val. Max. lib. IV, cap. VII. Fratres istos sibi Catinenses vindicabant: sed habitâsse quidem Catinæ; at natos Syracusis, hujus urbis cives dicebant. Juxta illos vocati Anaphius, & Amphinomus: juxta hos, Emathias, & Crito; prout in Solini codd. legitur cap. XI. Sed pro *Anaphius*, Ἀναπίας est apud Strabonem in sexto: *Anapus* apud Valerium Maximum lib. V, cap. IV. Anapis, vel Anapius, apud Claudianum, hoc versu:

Cur non Amphinoum, cur non tibi, fortis Anapi.

Pro *Ematias* etiam, sed perperam, *Æmanthiam* vel *Emantiam* legas. Uti & malè pro *Crethonem*, *Critonem*. Græcè enim Ἠματίας καὶ Κρήθων. Meminere historiæ etiam Aristoteles περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων (1); atque idem vel potiùs libro de Mundo, Ælianus.

1) *de admirandis auditu perceptis.*

CAPUT IX.

De Symbolis religionis Persicæ.

HAbemus de universali Theologia Symbolica; ubi generatim actum de signis, ac ritibus sacris. Nunc pergam ad eam, quæ particulatim dispicit de hujus vel illius gentis hoc vel illo numine. Ubi primùm exponam illa de Symbolis religionis Persicæ: quia non alia Orientis natio imperium suum latiùs diffudit. Nam quæ de Nini ut Semiramidis, & aliorum Assyriæ ac Chaldææ regum imperio per omnem Asiam à Trogo & aliis tradita sunt, facilè ex Herodoto, & aliis, præcipuè Sacris literis, refelluntur. Deinde de Syrorum atque Ægyptiorum sacris loquar symbolis; quia ab his duabus gentibus propè omnis Græcorum religio proficiscitur. Exinde agam de Phrygibus, ac Arcadibus, quia ab his est Latinum, ac Romanum nomen. Post hæc com-

plectar

plectar ea, quæ ad Græcorum & Romanorum religionem symbolicam pertinent. Denique subdam aliqua de gentibus, quæ numquam fuere sub imperio Romano: ut Germanis, ac Scythis.

Persæ à Zoroastre multò antè Cyri Regis tempora sic edocti, unum omnis boni fontem agnoverunt: videlicet Oromasdem: mala verò cuncta putârunt esse ab Arimanio: ac Oromasdem natum aiebant è luce purissima: Arimanium autem è tenebrosa caligine: ab Oromasde esse bonos Deos stellasque, esseq; positas in ovo: per quod ovum mysticè significabatur mundus. Diximus de his lib.I. hujus operis, cap.V. Itaque & tanta ovi religio olim fuit, ut eo in lustrando atque expiando uterentur. Unde Ovidius in Arte:

Et veniat, quæ lustret, anus lectumque locumque
Præferat & tremulâ sulfur, & ova manu.

Juvenal. Sat.VI:

—— *Nisi se centum lustraverit ovis.*

Et Appulejus lib.XI: *Ibidem simulachris ritè dispositis, navem faberrimè factã, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam, summus Sacerdos tedâ lucidâ, & ovo, & sulfure, solemnissimas preces, de casto præfatus ore, quam & purissimè purificatam, Deæ nuncupavit dedicavitque.*

Persis nulla planè fuerunt simulachra, vel statuæ Deorum: cujus ratio erat, quod non agnoscerent Deos animales, hoc est, qui ex hominibus post mortem in Deorum essent numerum relati. Hac de re sic Herodotus in primo: Ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι. ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι· ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, κατάπερ οἱ Ἕλληνες εἶναι. *Non est iis consuetudo constituere statuas; vel templa, vel aras: imo hoc qui faciunt eorum stultitiæ attribuunt: atque hoc, ut mihi quidem videtur, quod non existiment uti Græcos, Deos fieri, qui homines fuerint.* Diogenes quoque Laertius præfat. operis sui tradit, τοὺς μάγους τῶν ξοάνων καταγινώσκειν· *magos simulachra reprehendere ac damnare.* Clemens interim Alexandrinus, Admonitione sua ad gentes, tradit, tandem & Persas simulachra colere cœpisse, atque ad hunc errorem, teste Beroso in tertio Chaldaicorum; primum è Persis præisse Artaxerxem Darii Ochi filium: ut qui primum & Babylone, & Susis, & Ecbatanis, & in Perside, & Bactris, & Damasci, & Sardibus simulachrum erexerit τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος, *Veneris Tanaidos*: ut quidem legitur apud Clementem: pro quo Ναΐτιδος est in quibusdam Strabonis libris; in melioribus verò Ἀναΐτιδος. Et certè Ἀναεῖτιν, sive Ἀναΐτιδα appellant quoq; Plutarchus in Laconicis, Pausanias in Laconicis, & Agathias lib.II. Ut dubium non sit, quin ex iis Clemens corrigi debeat. De Anaitide hac plura attulimus lib. II. hujus operis, cap.XXII.

Ob ista,

Ob ista, quæ diximus, minùs quispiam miretur Persas non statuisse Diis statuas: sed alterum ecce & magis mirandum, Nam quod superius Herodotum dicentem audiimus, ne templa quidem Diis exstruxerint. Quod & Asconius Pedianus refert in Verr. II: *Persæ,* inquit, *more gentis suæ nulla Diis in terris, templa condenda esse credebant.* Sed hujus etiam rei caussam aperit Tullius, cùm in secundo de Legg. eò ait à Persis incensa esse templa Græcorum, *quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Et similiter Asconius in Verrinam II: *Nulla Diis templa condenda esse credebant, præsertim cum uni Soli, quem venerarentur, vix mundus ipse sufficeret.*

Cùm verò templa haberent nulla, coluere Deum in ántris. Nihil magis adversum tenebris, quam Sol, qui summum iis numen erat. Sed ita judicabant, ad majorem divinæ majestatis honorem pertinere: si in tenebris constituti ne quidem videre augustum illud lumen Solis sustinerent. Julius Firmicus lib. v: *Persæ hunc solem Mithrã dicunt: sacra verò ejus in speluncis obeunt, ut semper obscuro tenebrarum squallore demersi, gratiam splendidi ac sereni luminis non videant.* Accipe & alteram caussam. Antrum, in quo sacra facerent, erat symbolum mundi, qui per se opacus & obscurus: pro Sole autem iis ignis, qui symbolum foret Solis. Auctor Porphyrius commentario de antro Nympharum. Tertia etiam caussa adfertur, quia tenebris antri repræsentabantur tenebræ, quæ oboriuntur, quoties Luna interponitur inter Solem, & visum nostrum. De hac caussa, mox Papinii interpretem audiemus.

Antra pro templis, & varia exempla: Porphyr. de N. A. fol. 25. a. Antiquitus templa sine simulachris: Lucianus de Dea Syria pag. 2. Adi de templis, quæ habent Victor, & Rufus; ex iis, & aliis Merula de XIV Urbis Regionibus p. 963. & deinceps.

Nec quia Persæ Mithram non effingerent forma humana, eo nullam habuere figuram symbolicam. Nam in linteo eum coluere: ut est apud Tertullianum in Apologetico. Effingebatur autem vultu leonino cum tiara, nempe quia Mithras est Sol, ut fusè ostensum lib. II, cap. IX. At è duodenis Solis signis unum, ac præcipuum est leo; signum calidissimum; ut jure ei Leonis nomen datum, cum Leo sit igneæ naturæ: unde & Vulcano dicatus, ut ex Æliano dicebamus lib. III, cap. LIII. Præterea à Persis fingebatur Mithras tenere utrâque manu cornua bovis reluctantis: ubi bos est symbolum Lunæ: quia Luna corniculata refert bovis cornua. Reluctari autem bos fingitur quia Luna ab Sole accipit lumen: sed fratrem semper sequi nolens, illi occurrit, imò, subiens Solis orbem, lumen ejus obscurat. Hinc Statius Papinius lib. I. Thebaidos:

—— Seu Persei sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Ubi

Ubi sic vetus poëtæ ejus interpres:

Persæ in spelais solem colunt. Et hic Sol proprio nomine vocatur Mithra: quiaque eclipsin patitur, ideo intra antrum colitur. Est autem ipse Sol leonis vultu cum tiara Persico habitu, & utrisque manibus bovis cornua comprimens. Quæ interpretatio ad lunam ducitur: quæ indignata sequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obscurat. Nudavit autem mysteriorum partem. Sol ergo quasi lunam minorem docens, ideo taurum torquet. Mirè autem cornua posuit ut Lunam manifestius posset exprimere, non animal, quo illa vehi figuratur. Mox de figuris animantium subjungit: *Sol frenat leonem: iccirco & ipse hoc vultu fingitur: vel quòd hic Deus cæteros sui numinis & potentiæ impetu excellat, ut inter reliquas feras leo, vel quia sit rapidum animal. Luna verò, quia propius tauro adhæret, adducitque, ideo vacca Luna figurata est.* Minimè autem talem putâsse Deorum figuram, qualem symbola repræsentarent, satis arguunt hæc verba, quæ subjungit: *Cæterum divini & regii isti dii, ut comparentur in orbe, sic sunt expertes mortalis figuræ, tam hominis quam belluæ; non habentes initium, vel quod interpoletur medium: ut dii minores, & reliqui, ut supra ipse ait,—Mox turba vagorum Semideûm. Id enim ratio æternitatis expostulat.*

Ex eo, quod Mithras vultu effingeretur Leonino, ut ex Statii interprete jam vidimus, lucem capit Arnobii illud lib. VI: *Inter Deos videmus leones torvissimâ facie, mero oblitâ minio, & nomine frugiferio nuncupari.* Ubi pro *frugi ferio*, legendum *frugifero* vel potiùs *frugiferi*. Sol enim καρποφόρος. Unde & in veteri epigrammate Attis, qui & ipse Sol, θεμιστερώτα πάντα φύων dicitur. Vide, quæ de Arnobiana illa lectione scribit Salmasius ad Vopisci Aurelianum (1). (1) *pag. 349.*

Quia verò leo symbolum erat Mithræ, uti dictum: ideo & sacra ejus dicebantur, λεοντικὰ mystæ Mithriaci λέοντες. At Mithriacæ vocatæ hyænæ. Porphyrius: Ὡς τοὺς μὲν μετέχοντας τῶν αὐτῶν ὀργίων μύστας λέοντας καλεῖν τὰς δὲ γυναῖκας ὑαίνας. *Orgia ipsorum peragentes (seu sacrorum participes) mystas leones, mulieres verò hyænas vocant.*

Soli apud Persas, uti & Massagetas, sacer erat equus: unde & ei mactabatur: ut alibi dixi ex Xenophontis Cyropæd. lib. I, & IV; Strabonis lib. XI, & Pausania in Laconicis. In quo ab his gentibus tum Romani, tum Mysii, abierunt. Utrique enim equum mactavere Marti: ut inferius dicetur.

Nunc videamus, ut duo hæc symbola in Mithræ sacris fuerint, panis, & crater juxta Mithram constitutus. Justinus enim Apologia II, quæ ad Antonium Pium, cum exposuisset, quomodo in Liturgia sua Christiani distribuerunt τὸν ἄρτον εὐχαριστηθέντα, καὶ τὸ πόμα (2): subjungit diabolum idem in Mithræ sacris imitari. Verba ejus sunt: Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον (2) *panem super quo gratiæ actæ, & poculum.*

ειον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τῶν μυουμένων τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε. *Quod quidem etiam in mysteriis, atque initiis Mithræ fieri docuerunt per imitationem pravi dæmones. Quod namque panis, & poculum aquæ, in sacrificiis, sive re divina ejus qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certè scitis, aut cognoscere potestis.* Panis verò eò in sacris Mithræ ponebatur, ut ostenderetur, τὸ γόνιμον, sive vim generatricem esse à Sole: in iis autem quæ bono hominum Sol in terris producit calore suo principatum tenent fruges. Interea Sol non producit eas, nisi δι' ὑγρότητος, h.e. liquoris sive aquæ interventu. Iccirco & in Mithræ sacris poculum aquæ apponebatur. Planiora hæc fiunt ex iis, quòd itidem Osiris, ac Liber (utroque eorum Sol signatus) partim cœleste erant numen, partim, ut sic dicam, subcæleste: cæleste, ratione caloris cælitus se diffundentis: subcælestis, ratione humoris, cujus interventu opus esset ad rerum generationem. Vnde quæ cum alibi diximus, tum lib. II, cap. XIV. Iterumque de eo agendum erit, cum inferiùs de Ægyptiis Deorum symbolis loquemur.

CAPUT X.

De symbolo Assyrio numinis Adad, sive Adod: draconis apud Babylonios, & Syriaci Dagon: qui Dii mares fuere: deque symbolis quatuor Dearum Syriacarum, Syriæ sive Hierapolitanæ, Atergatis, sive Dercetus, Aphacitidis, sive Veneris in Libano, & Astartes. Item de Adonidis sacris, deque Dei Elagali symbolo, quod erat lapis rotundus de lapide τετραγώνῳ ab Arabibus culto pro Dei symbolo.

HInc jam vocor ad numina Assyria, Babylonia, & Syriaca. Adad sive Adod Assyrium potiùs videtur. Eo Sol intelligitur: quia Lunam, Terramque illustrat, eò radiis fingebatur terram versus reclivibus: ut ex Macrobio dictum lib. II, cap. VI. Babyloniis verò Dei symbolum serpens. Nota draconis & Beli historia, partim ex Scripturis Apocryphis; partim ex Ben-Gorione: qui tamen in quibusdam inter se dissentiunt.

At Syriacon plane numen. Dagon: qui superiori parte vir, inferiori piscis. Vnde & nomen, quasi piscinum dicas, ab Hebræo דג daga, sive dag, hoc est piscis. Hac figura significabatur terrestris, & marina potestas, ac utrique dominans vis Lunaris. Philistæorum Deus erat quo juxta fœderis arcam posito postea manibus carens & capite truncatus est inventus: ut est 1. Sam. V, 4. Vide, quæ diximus lib. II, cap. LXXVI.

Hæc numina mascula sunt: sed celebratiora Syris feminea quatuor, Dea Syria, sive Hierapolitana, Atergatis sive Derceto, Venus in Libano, & Astarte. Dea Syria, seu Hierapoli culta, eadem erat ac Rhea, sive mater Deûm: quòd

quòd inde adstruit Lucianus (1), quia à leonibus gestaretur, tympanum haberet, ac capite turritam coronam: imò & sacerdotes etiam, ut illi Cybelles, castrarentur. Vide quæ diximus lib. II, cap. LV.

1) *lib. de Dea Syria.*

Cùm verò Dea Hierapolitana tota esset mulier: Atergatis, sive Derceto, Ascalone templum habuit, in qua simulachrum Deæ superâ parte foret semimulier: inferâ semipiscis: perque mulierem terrestris, per piscem marina potestas significabatur. Dicitur à morte in piscem conversa. Pisces quoque tum vivi, quos sacerdotes comedebant: tum arei, & argentei apponebantur. Radii ab ejus simulachro, ut significetur terram Solaribus radiis illustrari: ut contra se hic habeat ratio, quàm de Adodo antea dicebamus. Habuit verò & ipsa sub se leones, quo significabatur, per eam quoque intelligi tellurem.

Quale fuerit simulachrum Veneris in Libano Adonin lugentis, & quomodo per illud exprimeretur facies terræ hibernæ, quæ squallida est ob dies breviores, & intensum frigus? non alius meliùs expressit, quàm Macrobius lib. I. Sat. cap. XXI. Verba ejus sunt: *Simulachrum hujus Deæ in monte Libano fingitur capite obnupto, specie tristi, faciem manu læva intra amictum sustinens: lachrymæ visione conspicientium manare creduntur. Quæ imago præter quod lugentis est deæ, terra quoque hiemalis est; quo tempore obnupta nubibus sole viduata stupet; fontesq; veluti terræ oculi uberius manant, agrique interim suo cultu vidui mœstam faciem sui monstrant.* Hæc Venus Macrobio ibidem vocatur Architis: quam lectionem etiam retinuit Lilius Gyraldus in Syntagmate XIII Historiæ Deorum. Sed legendum censeo *Aphacitis*: propter ea, quæ scripsimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Pluribus de his agere nihil opus: uti neque de eo, quod Syri columbæ, & piscibus, tamquam Deorum symbolis, abstinuerint. Vide, si voles, quæ de iis diximus lib. I, cap. XXIII, lib. II, cap. LV, & LXXVI, lib. IV, cap. LI.

Astarte, sive, ut in Scripturis vocatur, Astaroth, Sidoniorum numen, erat Venus, hoc est, Luna, ac Tellus. Hoc enim Orienti esse Venerem, satis comprobatum libro secundo hujus operis, cap. XXVII, & LIX. Quare ratio fugit Franciscum Floridum Sabinum lib. II. Subsicivarum Lect, cap. VII, cùm ex eo, quod Suidas Astarten dicat esse Venerem, & Plautus Mercatore, vel potiùs alius, qui ista adsuit Plauto, de Astarte illa dicat, quæ Veneri planè conveniant: colligit, falli Lucianum in opusculo de Dea Syria, quando Astarten esse Lunam scribit. Non vidit utrumque esse verum, faciléque ea conciliari. Vtrumque etiam apud Phavorinum Camertem (2) legas: sed non ut alterutrum damnet. Idem Camers ait astrum ejus typum sive figuram fuisse. Nempe quia Venus non semper Luna est, sed etiam Lucifer, sive Hesperus. Alii malunt symbolum fuisse mulierem, sed cum bubulis cornibus, quia

2) *In Lexico.*

Luna ſit corniculata. Nihil hic attinet repetere ea, quæ de Aſtarte dicebamus lib. II, cap. XXI.

Sol verò à Phœnicibus intellectus per Adonim, quem lugebat Venus. De ritu ejus ſacri, & quid eo ſignaretur, ſic ſcribit B. Hieronymus in Ezechielem cap. VIII ad illud, Plangentes Adonidem: *Quem nos Adonidem interpretati ſumus, & Hebræus, & Syrus ſermo, תַּמּוּז vocat: unde quia juxta gentilem fabulam, in menſe Iunio amaſius Veneris, & pulcherrimus juvenis occiſus, & deinceps revixiſſe narratur: eundem Iunium menſem eodem appellant nomine; & anniverſariam ei celebrant ſolennitatem, in qua plangitur à mulieribus quaſi mortuus: & poſtea reviviſcens canitur, atque laudatur. Conſequenterque poſtquam principes, & ſeniores domus Iſraël, quid fecerint in templo ac tenebris, cubiculisque monſtratum eſt: etiam mulierum vitia deſcribuntur, quæ plangunt amatorum ſocietate privatæ; & exultant, ſi eos potuerint obtinere. Et quia eadem gentilitas hujusmodi fabulas poëtarum, quæ habent turpitudinem, interpretantur ſubtiliter, interfectionem, & reſurrectionem Adonidis, planctu, & gaudio proſequens: quorum alterum in ſeminibus, quæ moriuntur in terra, alterum in ſegetibus, quibus mortua ſemina renaſcuntur oſtendi putat: nos quoque eos, qui ad ſeculi mala, & bona, vel contriſtantur, vel exultant, mulieres appellemus, molli & effeminato animo; dicamusque plangere eos Thammuz: ea videlicet, quæ in rebus mundi putantur eſſe pulcherrima.* Pleniùs Adonidis hæc ſacra illuſtravimus lib. II, cap. IV.

Edeſſæ in Syria Apamena Sol cultus, nomine Ἐλαιαγάλου, templumque ei conſtruxere auro argentoque plurimo, & eleganti lapidum magnificentia exornatum. Nec indigenæ modò, ſed vicini etiam principes numen venerantur, ac certatim dona offerunt. De hoc numine multa diximus lib. II, cap. V. Quale autem fuerit Dei ſimulachrum non alius dicet melius Herodiano, cujus hæc verba lib. V: Ἄγαλμα μὲν οὖν ὥσπερ παρ' Ἕλλησιν, ἢ Ῥωμαίοις, οὐδὲν ἕστηκε χειροποίητον, θεοῦ φέρον εἰκόνα· λίθος δέ τις ἐστὶ μέγιστος, κάτωθεν περιφερὴς, λήγον εἰς ὀξύτητα. Κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά· διοπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν, ἐξοχάς τε τινὰς βραχείας καὶ τύπους δεικνύουσιν· εἰκόνα τε Ἡλίου ἀνέργαστον εἶναι θέλουσιν, οὕτω βλέποντες. Reddit ea ſic Politianus: *Simulachrum verò nullum, Græco, aut Romano more manu factum ad ejus Dei ſimilitudinem: ſed lapis eſt maximus, ab imo rotundus, & ſenſim faſtigiatus, propemodum ad coni figuram. Niger lapidi color, quem etiam jactant cælitus decidiſſe. Eminent in lapide quædam, formæque nonnullæ viſuntur: ac Solis imaginem illam eſſe affirmant, minimè humano artificio fabrefactam.* Nec mirari oportet tale fuiſſe ſymbolum numinis & quidem Dei Solis. Nam Græcus quidem ille mos, ac Romanus, Deos effingere forma humana. Cum Aſiaticis verò, atque etiam Ægyptis longe aliter fuit comparatum. Sic apud Peſſinuntios mater Phrygia erat niger lapis

pis, isque informis: ut dicam, ubi ad Phrygum religionem fuerit deventum. Paphiis simulachrum Veneris albam pyramidem referebat: ut suo loco dicam. Arabibus Dei simulacrum erat lapis quadrangulus: quem se vidisse ait Maximus Tyrius sermone XXXVIII. Sed addit, nescire se cujus is numinis fuerit symbolum. At fuisse Martis docet nos Suidas, qui & pleniùs descripsit. Verba ejus sunt: Θεὺς Ἄρης, τοῦτ᾽ ἔστι, θεὸς Ἄρης ἐν Πέτρᾳ τῆς Ἀραβίας. Σέβεται δὲ θεὸς Ἄρης παρ᾽ αὐτοῖς. τὸν δὲ γὰρ μάλιστα τιμῶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα, λίθος ἐστὶ μέλας τετράγωνος, ἀτύπωτος. ὕψος ποδῶν δ΄. εὖρος δύο. ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυσηλάτου, τούτῳ θύουσι, καὶ τὸ αἷμα τῶν ἱερείων προχέουσι. καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῖς ἡ σπονδή· ὁ δὲ ναὸς ἅπας ἐστὶ πολύχρυσος, καὶ ἀναθήματα πολλά. *Theûs* (1) *Ares, hoc est, Deus Mars, in Arabiæ* (urbe) *Petra. Deus enim Mars apud ipsos* (Arabes Petræos) *colitur. Huncque maximè colunt. Simulachrum autem est lapis niger, quadratus, nullam habens figuram incisam. Altitudo est pedum IV, latitudo II. Innititur vero aurea basi. Huic immolant, ac victimarum sanguinem profundunt. Atque istiusmodi est iis libatio, ratioque sacrificandi. Totum vero templum multo est auro ornatum, multaque in eo donaria.* Videtur autem idem esse lapis, quem ab Ismaelitis cultum dicebamus lib. II, cap. XXXI.

1) nempe θεὺς pro θεὸς, ut Θεύγνιδος pro Θεόγνιδος, *Theudosius*, pro *Theodosius*, atque alia.

CAPUT XI.

De tribus numinis symbolis apud Ægyptios, serpente, accipitre, & symbolo, ex his duobus composito, quod erat Dei Cneph.

DE Syriacis symbolis dixi. Nunc Ægyptiacorum caussas ostendam. Ac primum universè loquar de symbolis Dei. Deinde particulatim de symbolis Isidis, & Osiridis: quibus duobus nihil apud Ægyptios celebratius fuit. Postremò agam de reliquorum numinum apud Ægyptios symbolis.

In symbolis numinis, quibus, quod prima facie clarè ostenditur, aliud animo occultè repræsentat, principem locum tribuerunt serpenti, accipitri, ac formæ ex utroque animanti compositæ.

Cur serpenti honores divini sint attributi, variæ sunt caussæ. Est in iis, quòd non exteriorum membrorum ope, ut in cæteris fit animantibus, sed virtute spiritus intus latentis impulsus summá cum celeritate progrediatur, inque varias se torqueat formas. Præterea etiam, quòd ad grandem perveniat ætatem, imò exuviis positis rejuvenescere existimentur. Adhæc etiam quod acutè adeò videat, visus idoneum esse symbolum providentiæ divinæ. Alias caussas alibi adducimus. Ac verisimile est, aliquid etiam momenti attulisse, quod Deus ipse per Mosem in deserto erigi jusserit serpentem.

Præcipuè autem celebrant Ægyptum thermuthin, quod ex sexdecim aspidis generibus solum credebatur imortale. Imò in sacris ædibus ad unumquemq;

quemque angulum extruebant cellas subterraneas; hic thermuthin alebant, bubulum adipem certis ei intervallis objicientes. Auctor Ælianus lib. x. De Animalibus, cap. XXXI. Atque ab eodem, libro ejusce operis sexto cap. XXXVIII proditum est, reges Ægyptios solere in diademate suo gestare aspides pictas: ut ita firmitatem imperii ac potentiam significarent. Nihil enim potentius aspidum veneno; adeò ut ab iis morsi nequeant vivere ultra horas quatuor. De quo etiam diximus lib. IV, cap. LIV.

Accipitris divinitatem arguit, quòd ut Plutarchus lib. de Iside & Osiride auctor est, Sai, Ægypti in Delta oppido, in vestibulo Minervæ, præter infantem, & senem, insculptus fuit accipiter ad significandum vitæ originem, ac finem, à Deo dependere.

Cur verò accipiter symbolum fuerit divinitatis, meliùs intelligetur, si priùs constiterit, quam latè patuerit ἱέραξ, sive accipitris nomen. Nam eo comprehenditur aquila, quàm Græci ἀετὸν appellant: eoque etiam complectitur ἁλιαιετὸν, qui Nisus est veteribus, vulgo autem, jam à Julii Firmici temporibus, falco vocatur nomine antiquioribus ignoto. Caussas autem accipitrarii hujus symboli tres observo: easdem nempe quas de serpente adduximus. Nam & visu quantopere valeat accipiter, arguit illud, quòd apud Ælianum legimus in x de Animalibus, cap. XIV, solam hanc avem posse obtutum, atque aciem oculorum figere adversus Solem. Vbi clarè liquet, accipitris nomine etiam contineri aquilam: de qua notum illud Horatii cùm ut visum significet acutissimum, illum serpentis, & aquilæ conjungit. Deque eo etiam dictum lib. III, cap. LXXXI. Præterea accipiter celerrimi est volatus; cumque avium alæ, cælum petentes, ferantur in obliquum, is rectâ fertur in sublime. Denique idem vivacissimus est. Non ausim cum Ægyptiis dicere, annos vivere septingentos: attamen esse longævum constat, ita ut domesticus etiam, qui magis degener annos vivat XXX, sylvestris verò etiam XL. Manifestum interea, tria hæc, quæ diximus, puta visus acumen, volatus celeritatem, & quod rectâ cælos petat, in caussa esse, cur jam ab aliquot seculis, ejus, in aërio venatu, usus sit maximus. De aucupii illius origine & antiquitate non repetam, quæ dixi lib. III, cap. XCVII. Trifariam verò hæc venatio præstat terrestri. Nam minoris est laboris, quia nihil est opus per ampla spatia insectari animantia. Minorisque est periculi, cùm in terrestri illa interdum quis interimatur ab apro, aut cervo furenti. Ac præterea minoris est sumtus, quia non retibus, non copia venatorum, & canum opus est. Sed accipiter sufficit.

Quæ hactenus diximus, seorsum vel serpentem, vel accipitrem spectant. Sed enim symbolum quoque erat Ægyptiis ex utroque compositum: ac proinde utriusque significationem conjungens. Hoc inferiori parte corporis serpentem referebat; superiori parte accipitrem, sive capite solo,

sive

sive etiam pectore & aliis. Dicebatur hoc symbolum Dei Κνὴφ, hoc est, ἀγαθοῦ δαίμονος (1). Lilio Gyraldo in primo de Diis Syntagmate dicitur Crephagennetus. Nempe apud Plutarchum κρηφαγέννητος legit. Sed lib. I, cap. II. ostensum rescribendum Κνὴφ ἀγέννητον (2). Suspicor vocem Κνὴφ esse κατὰ συγκοπὴν (3) à כנף *canaph*, ut Hebræi dicunt, sive *cenaph*, ut Chaldæi. Notat ea vox *alam* subinde etiam τὸ πτερωτὸν *alatum*. Sic igitur vocitarint hoc numen à symbolo, quòd ex serpente sive angue, & alato, sive volucre componeretur. Magis quidem id placet, quam ut sit ab Arabico כנף *canaph*, quod notat *circuire*; Nam non tam id allatæ conveniat figuræ quàm aspidi, sive serpenti, caudam rodenti. At erat hæc figura anni: non Dei κνὴφ: cujus figura longè alia, ut diximus: & clare id liquet ex Veterum iis, quos testes adducit locupletes Eusebius in extremo libro primo Præparationis Evangelicæ. Quod verò ad figuram numinis memorati, hac de re nonnulla ex Zoroastris Magi de sacris Persicis commentario, adducit Eusebius in extrema parte libri primi de Præparatione Evangelica. Inter alia: Ὁ δὲ θεός ἐστιν κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *Habet verò Deus caput accipitris.* Atque idem ait tradi ab Ostane in Octoteucho sua. Paullò antè etiam dixerat, Ægyptios serpenti quem Phœnices ἀγαθὸν δαίμονα, Ægyptii Κνὴφ appellant, caput addere accipitris. Ac refert aliqua, quæ dixerit ὁ Ἐπίεις, qui Ægyptiis dictus μέγιστος ἱεροφάντης, καὶ ἱερογραμματεύς· *maximus sacrorum & interpres & scriba.* Sunt ea istiusmodi, prout Græcè vertisse ait Arium Megalopoliten: τὸ πρῶτον ὂν θειότατον, ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφὴν, ἄγαν ἐπίχαρις. ὃς εἰ ἀναβλέψειε, φωτὸς τὸ πᾶν ἐπιπλήρου ἐν τῇ πρωτογόνῳ χώρᾳ αὐτοῦ· εἰ δὲ καμμύσειε, σκότος ἐγίνετο· *Unus omnium maximè divinus erat serpens ille, qui accipitris formam præ se ferebat, idemque adspectu jucundissimus: quippe enim, ubi oculos aperuisset, continuò primogeniæ suæ regionis loca omnia luce complebat. Sin autem conniveret, illico tenebræ succedebant.* Quæ κατ' ἀλληγορίαν dici, ibidem legas. Addit, eò, quòd de hoc Κνὴφ Epies utatur verbo διηύγασεν, hoc est, *illustravit*: satis intelligi igneam ejus naturam: quandoquidem φωτὸς ἴδιόν ἐστι τὸ διαυγάσαι· *lucis proprium est illustrare.* Etiam de Ægyptiis refert ista ex Philone Byblio: Ἔτι μὲν οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸν κόσμον γράφοντες, περιφερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἱερακόμορφον. καὶ ἔστι τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν Θῆτα· τὸ μὲν κύκλον, κόσμον μηνύοντες· τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τούτου, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες. *Præterea Ægyptii, mundum eodem consilio depingentes, rotundum circulum aërio colore flammisq; sparsum exprimunt, cujus in medio serpens extentus accipitris forma collocatur. Ac tota quidem figura Græco theta persimilis est; ita nimirum, ut circulo mundum exhibeant: serpente autem medio illum utrinq; conjungente dæmonem bonum significent.*

1) *boni Dei.*
2) *ingenitum Cneph.*
3) *per syncopē*

CAPUT

CAPUT XII.

De Symbolis Isiacis: ubi tum de simulachro Deæ, tum de sacerdotum alimento, calvitio, & vestibus: & quid Sphingis symbolum ante templa Ægyptia signârit.

HÆc de serpentis, & accipitris Symbolis. Deinceps agam de Symbolis Isidis propriis. Per eam, ex Plutarchi sententia, intelligitur natura mundana: sed per Osiridem spiritus bonus, naturam hanc gubernans: per Typhonem spiritus alter, à quo bonus semper impugnatur. Pluribus de eo dictum lib.I cap.V. Eidem verò Plutarcho Osiris etiam est Deus: atque hoc etiam nomine ipso adstruit: quia Osiris non multum abit ab ὄσία, quomodo idem fuerit ac τὸ ὄν: id verò nomen propriè divino convenit numini. Hujus verò cognitio Plutarcho est Ἶσις, ab ἴσας, *sciens*. At scientiæ neglectus, ac contemtus, eidem est τυφῶν, quia nihil æquè scientiæ inimicum, ac typhus, & superbia, sive homo, ut Plutarchus ait, δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην τετυφωμένος, *inscitia & errore inflatus*. Hæc satis convenienter dicerentur, nisi fastum redoleret Græcanicum, quod origo Ægyptiarum vocum arcessatur à fonte Græco. Unde autem Osiris, expositum nobis lib.I.cap.XXVII. At Isis, sive *Is*, potuerit ab Hebræo אִשָּׁה, Ischa (1), quomodo à marito Adamo vocata est prima omnium mater. Nempe Isis vel Ischa *eximiam feminam* notarit: quomodo Hebræis איש isch aliud quàm אדם Adam, nec tam hominem vulgarem, quàm clarum, signet. Atque hæc conveniunt iis, quæ de Manno, & Iside referebam lib.I, cap.XXXVIII. Sed hæc jam historica sit interpretatio. At illa φυσική, qua, ut dicebamus, intelligitur per Isidem universa rerum natura. Particulatim autem signabatur Luna, cum Tellure; sive vis generatrix, quatenus à Luna derivatur, & à Tellure recipitur. Itaque in Isiacis symbolis, quædam magis conveniunt Telluri, quædam Lunæ, quædam toti Naturæ, quatenus attenditur, ut principium passivum, circa quod Osiris, ac Typho occupentur.

1) *vira, uxor*

His multum lucis accesserit, si prius exponamus, cujusmodi fuerit Isidos simulachrum. Deinde quæ observari soleant à sacerdotibus Isiacis.

Simulachrum Isidos cornutum erat; ut est apud Athenæum lib.VIII, & Porphyrium lib.III. περὶ ἀποχῆς. In caussa erat, quod symbolum foret, Lunæ, quæ corniculata apparet: unde & bos femina ei fuit sacra: quam iccirco sacrificare illi erat nefas. De hoc ita Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὐκ Αἰγυπτίοις ἔξεστι θύειν, ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος· τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, καθάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Feminas boves immolare non licet Ægyptiis: utpote Isidi consecratas. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, quemadmodum Io à Græcis depingitur.*

Præterea

Præterea Isidis simulachra, tanquam regia diademate, coronabant aspidis genere, quod Ægyptii vocant θέρμουθιν: Ajunt id genus aspidis esse sacrum, ac magna colunt religione: nempe quia præsentissimum adspirat venenum: quod ingentem ejus potentiam arguit. Auctor Ælianus lib. x, cap. xxxi. Hinc de Iside Valerius Flaccus lib. iv Argonaut.

—— Et procul Io
Spectat ab arce poli jam Divis addita, jamque
Aspide cincta comas, & ovanti persona sistro.

Ac Juvenalis Sat. VI de argentea Isidis imagine:

Et movisse caput visa est argentea serpens.

Etiam in pompa Isiaca circumgestabatur: & Apis circumducebatur. Ovid. lib. II. Amor.

Pigraque labatur circum donaria serpens,
Et comes in pompa corniger Apis eat.

Ubi & videmus, Apim bovem in comitatu Isidos circumductum. Quod & idem poëta indicat IX Metam. & Appulejus IX Met.

Isidem veteres effinxere λυσίκομον solutis crinibus, & per terga fluentibus; qualem comam Lucianus vocat ἐπίσειστον, h.e. ventilantem, ac concussã.

Brevis ejus effigies. Claudianus in IV Consulatum Honorii:

—— Sic numina Memphis
In vulgus proferre solet penetralibus exit
Effigies; brevis illa quidem, sed plurimus infra Liniger.

Vestes Isidis, ut Plutarchus ait (1), multicolores. Quemadmodum & Appulejus ei tribuit prætextam discolorem, & pallam nigerrimam. His significabatur commutatio diei, ac noctis, vitæ & mortis. Etiam multicoloribus tæniis sive fasciis statuam Isidis vestiebant, ad significandum varias Lunæ φάσεις, sive facies & adspectus. Quam symboli ejus caussam adfert Heliodorus. Alii multicoloribus vittis significari putant varias Lunæ operationes, atque effectus. Quandoque tamen non versicoloribus vittis obvolvebatur, sed candidis: ut ex tabula Bembi ahenea tradit Stephanus Pighius in μυθολογίᾳ de Horis sive anni partibus (2). Eo candor Lunæ denotabatur.

Isidis statua vulturinis ornabatur plumis. Ælianus lib. x de Animalibus, cap. XXII: Αἰγύπτιοι δὲ Ἥρας μὲν ἱερὰν ὄρνιν εἶναι πεπιστεύκασι τὴν γῦπα. κοσμοῦσι δὲ τὴν τῆς Ἴσιδος κεφαλὴν γυπὸς πτεροῖς, καὶ τῶν προπυλαίων ὀρόφοις ὑπετόρευσαν γυπῶν πτέρυγας. *Ægyptii autem Junoni sacram avem dicunt vulturem: & vulturis etiam pennis caput Isidis, ac alis ejus vestibulorum ornant fastigia.*

Isidi ab Ægyptiis, ut tritici, & hordei inventrici, maturarum spicarum manipuli offerebantur: Sic Diodorus Siculus lib. I.

Fingebatur navigio vehi: cujus geminam hanc rationem alibi (3) ad-

1) *lib. de Isid. & Osir.*

2) *pag. 171. 172.*

3) *lib. 2. c. 27*

duxi, quia Luna, quæ est Isis, sit corniculata, & quando talis est, navigii habeat figuram: tum item quia luna in Aquas habeat potestatem: navigio autem per Aquas vehamur: unde & navigationi Isis præfecta: quod Lucianus indicat in dialogis Deorum. A Suevis, gente Germanica, Isidem cultam ait Tacitus: atque signum ejus fuisse liburnam: navigii id genus triremi humilius. Caussa ejus signi fugit Tacitum. Sed non est ea obscura ex iis, quæ diximus de Iside Ægyptia.

Nunc videbimus de sacerdotibus: ac primùm de eorum alimento: deinde de corporis forma: hinc de vestibus.

Sacerdotes Isiaci suillis carnibus abstinebant, quia hoc animal esse Isidi sive Lunæ inimicum: ut quod maximè coëat, decrescente Lunâ. Addit quoque alteram caussam, quia lac suis si bibatur, lepram, & asperam scabiem producat. Cumque aliorum Ægyptiorum hoc piscium genere hi, alii alio abstinerent, ut Oxyrinchitæ hamo captis: sacerdotes iis abstinebant in universum: quia non est necessarium cibi genus, unde nusquam apud Homerum legas eo cibo usos vel delicatos Phæacas, vel etiam insulares illos Phæacenses: nec Ulyssis socios in longa illa peregrinatione eos edisse ait, nisi cum ad extremam essent redacti inopiam. Cepas quoque aversabantur, partim quia sola hæc plantarum Luna crescat decrescente: partim quia sitim creat, quod non convenit volentibus à Venere abstinere: partim quia lachrymas ciet, quod festorum lætitiæ adversatur. Ait quoque Plutarchus, legumina pleraque refugisse, quia multum iis supervacui inest. Imò nec sale vescebantur, non ut re immunda; sed quia appetitum acuens bibulos reddit, & voraces. Niloticam aquam non bibebant, quia pinguem facit & obesum, divina autem pars non debet premi atque affligi à mortali. Propterea nec Apis bibebat eam, quia neque Deo id convenisset. Peculiarem ideo puteum habebat, unde aquam biberet. Vini usus siquibus sacerdotibus sit, is parcus est, ut sobriè philosophentur, sacrisque docendis ac discendis melius vacent. Unde & reges, qui ipsi quoq; sacerdotes sint, non nisi ad mensuram præscriptam vinum bibunt. Ac ut à multo eius usu deterreant, fabulantur vites enatas ex terræ permixtis cadaveribus eorum qui Diis bellum intulissent: eoq; vinum abalienare mentes, quia homines impleat sanguine majorum.

Quod ad corporis formam, sacerdotes Isidos erant calvi. Unde de iis Juvenalis sat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Et Martialis lib. XII, epig. XXIX:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.

Calvi autem erant, non naturâ, sed arte. Quippe depilabantur, quod Græcis πιτλοῦσθαι, quia fieret hoc pice, sive resina: quomodo & Venerei nepotuli se depilabant. Hinc Juvenal. sat. VIII:

Quid

—Quid resinata juventus
Cruráque totius facient tibi levia gentis?

Et meretrices; unde Martialis lib.xii, epig.xxxi:

Nec plena turpis matris olla resina,
Summœnianæ qua pilantur uxores.

Ubi *pilari* est *depilari*: quomodo & (quod Scaligero (1) jamdiu ostensum) Isiacos pilatos dicit Martialis. Cur verò depilarentur Isiaci, rationem alii ab historia petunt: alii à morum exemplo. Prior istiusmodi est, quòd Isis regina, cum Copti urbe, tum Ægypti principe, mortem mariti sui Osiridos intellexisset, ut luctum faceret testatiorem, sese, totonderit. Imò & ipsam Coptum inde dictam ajunt Græculi; videlicet ἀπὸ τοῦ κόπτειν (2): quasi verisimile sit, Græcum esse nomen antiquissimæ civitati, à qua & tota Ægyptus Græcis Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτου (3), dicta sit. Ἠθικὴ verò ratio est talis. Ajunt sacerdotes Isidos caput radere, quia mortalium nullos æquè ac sacerdotes deceat tum mundities animi, cujus symbolum est illa corporis; tum nullis gravari curis sordidis, quales per capillos signantur. Præterquam enim, quod capilli oblongi caput gravant, pili in universum, tum hominum, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti excremento: quæ iccirco, ut immunditiem, aversari jubebantur: non quasi hìc sistere oporteret, sed quia hoc symbolo monerentur castimoniæ, utque purâ Deum mente colerent: Atque hanc rationem adducit etiam Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Ac simile esse ait, quòd Hesiodus jubet rem divinam facturos venire unguibus priùs resectis, quo sic mundi ad sacra accedant.

1) *in Tibull. lib.1.p.133.*
2) *à præcidere.*
3) *terra Copti.*

Ferè autem quæ amatorem non reperirent, fiebant Isidos sacerdotes. Unde Pers. sat.v:

—Cum sistro lusca sacerdos.

Ubi vetus interpres, *Lusca ideo, quod nubiles deformes, cum maritos non invenerint, ad ministeria Deorum se conferant.*

De vestibus nunc dicam: Iis non laneis usi, sed lineis. Unde Herodotus lib, II, qui Euterpe dicitur: Εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι ἀεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei maximè vacantes.* Hinc Ovid. I. Met. Sacerdotes Isidos *turbam linigerã* vocat: Juvenal. sat.vi, *linigerum gregem.* Est & in secundo Catalectorum, quos primus Scaliger publicavit:

Carbaseo post hunc artus indutus amictu
Memphidos antiqua sacra, Deamque colit.

Atque hinc Deliam suam sic inter Isiacas considere optat Tibullus lib. I. eleg. III, quæ ad Messallam:

Et mea votivas persolvens Delia noctes
Ante sacras lino tecta fores sedeat:

Bisq; die resoluta comas tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

Ubi bis dicit Isidem de die celebrari, quia primâ quidem diei horâ templum Isidos aperiretur: hinc Deam quasi excitarent, & excitatam salutarent: posteà mendicarent usque ad horam octavam, itemque Deâ salutatâ templum clauderent: quem ritum ex undecimo Appuleji, septimo Arnobii liquidò satis Scaliger ad Tibullum comprobavit.

Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum, exponit Appulejus Apolog. I: *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana, segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei & Pythagoræ scitis* (idem apud Herodotum legas lib. II.) *profanus vestitus est. Sed enim mundissima lini seges, non modò indutui, & amictui sanctis Ægyptiorum sacerdotibus: sed opertui quoque inde rebus sacris usurpatur.*

Ob eandem verò caussam, lineis vestibus utebantur, ob quam caput solitos radere dicebamus. Laneæ enim vestes è pilis fiunt, & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia è terra nascitur immortali, & vestem exhibet, tum puram, tum tenuem, & minimè gravantem. Ita Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Ac veriùs omnino, quàm cùm ibidem legas, φορεῖν τὰ λινᾶ διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λίνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιεχούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν· *ferre vestimenta linea, propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo colori, mundum æthereum circumdanti similem.* Sanè similiter cur lineum sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quòd è terrâ nascentia sint pura, rationem esse censet B. Hieronymus in cap. VIII. Exodi; & epist. ad Fabiolam, quæ est de veste sacerdotali.

Portabant Isiaci sistrum; ut monet vetus interpres ad illud Persii sat. V:

—— *Cum sistro lusca sacerdos.*

Sed & sitellam gerebant lævâ. Quid his significarint, indicat Servius in VIII. Æn. *Isis est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus, recessusq; significat. Per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum.*

Ac vel ex his solis, quæ de symbolico Isidos cultu memoravimus, satis liquet, non substitisse Ægyptios in istis, quæ sensui se offerrent, sed ea pro typis & symbolis habuisse. Nempe Theologia eorum erat mystica: quod Sphinges ante templorum fores positæ innuebant. Plutarchus de Iside & Osiride: Πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστᾶσι, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης· *Ante templa Sphingem plerumque collocant: quo innuunt, suam rerum sacrarum doctrinam constare perplexa & sub involucris latente sapientia.* Atque addit, propterea Sai ante templum Minervæ, quæ eadem ac Isis credebatur, fuisse inscriptionem quæ testaretur, neminem ejus peplum prorsus detexisse.

Tandem

Tandem & Ægyptia Dea culta à Romanis. Juvenalis:

Nos in templa tuam Romana recepimus Isim.

Isidi sacrificabatur à Romanis jecur anseris; quo nihil delicatius: unde Inachis sive Isis lauta vocatur Ovidio in primò Fastorum. Pluribus de eo dixi in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Tiraquellus Notis in Alexandri Neapolitani lib. III. cap. XII, ait non modò Isidi sacram, sed & Inacho; quod probat ex eo, quod Ovid. I. Fast. dicat:

—— Quò minùs anser

Det jecur in lances Inache laute tuas.

Nempe non occurrebat multijugæ lectionis viro Isidem fuisse Inachi filiam. Alioqui non sollicitassem vulgatam lectionem,

Det jecur in lances Inache lauta tuas.

Vitulâ etiam sacrificatum Isidi ea de caussâ, ob quam statua ejus erat βουκέρων (1).

1) *bovina preferens cornua.*

CAPUT XIII.

De triplici Osiridos symbolo quatenus à Physicis per eum Sol intelligitur. Ac duo quidem priora fuere hieroglyphica. Nempe quatenus signabatur vel accipitre, vel sceptro cum oculo insculpto; ubi sceptrum potentiam, oculus providentiam denotabat. Alterius generis signa convenientiam habent cum forma humana: ut quòd fingeretur capite raso, sed capillis à parte dextra relictis. Item quòd formaretur cum ingenti veretro, ad notandam vim Solis generatricem: cumque amiculo flammeo, ut indicetur calorem vitalem Soli deberi. Ad prius etiam pertinere, quod phallus in sacris Osiridis circumgestaretur. Quãquam possis omne istoc de pene interpretari de Chamo, & Mitsraim, Ægyptiorum parentibus. Præterea, per Osirin signari Nilum, qui & ipse in Diis habitus, partim propterea quòd fœcunditatem suam ei deberet Ægyptus; partim ob alia Nili miranda. Quia verò aqua Nilotica esset nigra, eo Osirin effingi nigrum. Nilum depingi solere crocodilo, vel hippopotamo insidentem, XVI. pueris circumludentibus, & cur pueri illi dicti fuerint Πήχεις. Cur Orus albus, Typhonis symbola asinus, hippopotamus, & crocodilus. Anubidis symbola canis, & cynocephalus.

SEquitur nunc de Osiride: cujus varia fuere symbola, alia quidem quatenus per eum Sol intelligitur: alia quatenus Nilus. Quatenus Sol signabatur, accipiter Osiridis erat symbolum. Universè quidem designabat numen divinum, ut antea dictum; cum de accipitris, & serpentis, symbolis ageremus. Sed enim, quia Osiris esset princeps Deorum; quippe Sol ipse; eò particulatim Soli dicatus fuit. Hujus quidem symbolum fuisse, clarè ait Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Caussæ, cur Osiridi sacrârint, variæ adferuntur: quædam longiùs petitæ, imò incertæ; quas adducit Porphyrius in quarto de abstinentia animalium. Veriores hæ videntur, quòd uti Sol calore suo

producit, ac fovet cuncta, ita & accipiter mira pollet fœcunditate, utque Sol cuncta videt, quippe mundi oculus: ita & ob aciem visus accipiter sit παντόφθαλμος (1), ut vocatur Aristophani: atque ut Sol celeritate admirabili duodena cœli signa percurrit: ita accipiter mira volet pernicitate: unde & ὠκύπτερος (2), & ὠκυπέτης (3) poëtis vocetur, quasi *celerivolum* dicas. Græcis accipiter ἱέραξ, quasi sacram alitem dicas, ab ἱερὸς, sacer. Nisi malis ἀπὸ τοῦ ἰέσθαι ῥᾷον, quòd celeriter per aëra feratur ac volet.

1) *multioculus.*
2) *Homer.*
3) *Hesiod.*

Aliud etiam symbolum mysticum his verbis tradit Macrobius lib.1.Saturnal.cap.XXI: *Hinc Osirin Ægyptii, ut Solem esse asserant, quoties hieroglyphicis literis suis exprimere volunt, insculpunt sceptrum; inque eo speciem oculi exprimunt, & hoc signo Osirin monstrant; significantes hunc Deum Solem esse, regalique potestate sublimem cuncta despicere: quia Solem Iovis oculum appellat antiquitas.* Nimirum ut sceptrum potentiam, sic oculus providentiam adumbrabat. Præter hæc duo signa, fuere alia quoque; sed non ab mutis animantibus, vel inanimis petita: verùm ab homine ipso. Tale est quod Osiridem effingerent capite raso, sed sic ut dextra parte relinqueretur capillus. Eo quid notaretur indicat Macrobius, mox post verba antea adlata: *Ægyptii volentes ipsius Solis nomine dicare simulachrum, figuravere raso capite, sed dexterâ parte crine remanente. Servatus crinis docet, Solem naturæ rerum nunquam esse in operto: demti autem capilli residente radice, monstrant, hoc sidus, etiam tempore, quo non visitur à nobis, rursum emergendi, ut capillos, habere substantiam.* Pluraque inibi in hanc mentem.

Etiam Osiris, Plutarcho teste, effingebatur cum pene erecto, uti apud Græcos, & Romanos Priapus. Nempe ut significaretur, à Sole esse vim omnem generatricem. Amiculo etiam flammeo velabant, ut ejus coloris veste significaretur calor vitalis ac beneficus, qui à Sole proficiscitur. Ex eo quod de pene erecto dicebamus, cognoscere etiam est, cur phallus in sacris Osiridis circumferretur. Nempe ad notandam vim Solis γεννητικήν. Sed de veretro sive phallo possis non φυσικῶς (4) interpretari, sed etiam ἱστορικῶς (5): quomodo Osiris fuerit Mitsraim, vel ejus pater Cham, qui est Jupiter Ammon. Ita significabitur phallo, omnes Ægyptios à Mitsraim, sive Osiride descendere, vel ulterius eundo à Chamo. A quibus duobus Ægyptus nunc terra Cham, nunc terra Mitsraim vocatur. Vide quæ diximus lib.1.cap.XXVII.

4) *modo considerandi quo natura spectatur.*
5) *historicè.*

Ad Osiridem etiam refero Solem: Thelogiam secutus physicam: licet non ignarus secundum civilem Theologiam Romanam, Apollinem esse in Diis Consentibus: Solem vero in Selectis quidem, at non Consentibus: ut lib. primo ostendimus.

Solis simulachrum; quomodò effingi soleat, docuit Macrobius verbis proximè relatis. Etiam Osiridis sive Solis apud Ægyptios (6) symbolum erat hasta, quæ tæniis multicoloribus erat obvoluta. Hasta ipsa Solem notabat;

6) *Pighius in Mythologia de anni partibus p.170.*

tabat: vittæ Lunam, cujus caussam superiori capite adducebamus. Utrum verò apud Ægyptios diceres aliquod esse Osiridis an Adonidis simulachrum; nihil intererat; ut indicat Suidas in Ἡραΐσκῳ: Οὕτω διέγνω τὸ ἄῤῥητον ἄγαλμα τοῦ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, ὃν Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Sic* (Heraiscus) *dijudicavit illud ineffabile Æternitatis simulachrum, quod ab illo Deo detinetur, quem Alexandrini Osiridis simul, & Adonidis nomine, per mysticam* (sive sacram occultamque) *numinis commixtionem venerantur.*

Nec Osiris modo est Sol, vel Mitsraim; sed etiam Nilus. Qui & ipse in Diis, ob grande beneficium, quoniam Ægyptum inundat, & oblimat: unde omnis ei fœcunditas. Nec enim in Ægypto pluit, si veteribus credimus. Sed ii qui in Ægypto superiori & nostro seculo fuere, uno ore testantur, (in his Prosper Alpinus) sæpissimè pluere Alexandriæ, Pelusii, atque aliis maritimis in locis. Sed rectè veteres de Memphi, locisque aliis, procul a mari dissitis, ubi rarissimè pluit, ac non nisi roris instar: neque unquam tantum est frigoris, ut cernere sit nivem, grandinem, vel glaciem. Itaque portentum perituræ Ægypti sub Psammenito, rege ultimo habitum, quod pluisset. Herodotus in Thalia: Ἐπὶ Ψαμμηνίτου δὲ τοῦ Ἀμάσιος βασιλεύσαντος Αἰγύπτου, φάσμα Αἰγυπτίοισι μέγιστον δὴ ἐγένετο. ὕσθησαν γὰρ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι οὔτε πρότερον οὐδαμὰ ὑσθεῖσαι, οὔτε ὕστερον τὸ μέχρι ἐμεῦ, ὡς λέγουσι αὐτοὶ Θηβαῖοι. Οὐ γὰρ δὴ ὕεται τὰ ἄνω τῆς Αἰγύπτου τὸ παράπαν· ἀλλὰ καὶ τότε, ὕσθησαν αἱ Θῆβαι ψακάσι. *Regnante Psammenito Amasis filio maximum extitit Ægyptiis portentum. Minutis enim guttis pluit Thebis Ægyptiis, ubi neque prius unquam, neque postea ad meam usque ætatem pluit, ut ipsi ajunt Thebani. Nam in superiore Ægypto penitus non pluit. Thebis tamen tunc guttulis pluit.* At hoc verò, ut Nilus inter Deos referretur, accessere etiam tot Nili admiranda. Quale imprimis de ejus incremento, & decremento. Incrementum fit Sole Cancrum ingrediente, sive septimodecimo Junii die. Atque auctores suos laudat Propser Alpinus, qui cùm anno integro terram sicco in loco adservarint, non ante tamen observent pondus terræ vel auctum vel imminutum, ac pro magnitudine augmenti colligant, quot cubitis augendus sit Nilus. De caussa incrementi mirificus est veterum dissensus. Ephorus credebat aquas hieme receptas tum exsudari, haut secus ac è spongia exprimuntur aquæ. Euripides, & Anaxagoras fieri credebant ob liquatas Æthiopiæ nives. Quasi non ubi Sol ad Tropicum Cancri pervenit maximum in Æthiopia sit frigus. Plura si de veterum opinionibus voles, adi Plinium lib. V, cap. IX; item Diodorum Siculum, Ammianum Marcellinum, Suidam; è junioribus Prosperum Alpinũ, & Aldum Nepotem in Quæsitis per epist (1). Veram autem sententiam attulimus lib. II, cap. LXXV. Ubi etiam dictum, Osirin, quatenus est Nilus, nigrum solere effingi. Nimirum quia aqua Nilotica esset nigra: sive quia hæc aquæ natura

1 *epist.* 72.

natura est, ut nigricent colore, quæ humectat. Atque hanc etiam caussam esse arbitror, cur; (ut Pausanias in Arcadicis prodidit) in Psophidiorum ad Erymanthum templo, aliquot quidem nobilium amnium signa sint è marmore candido: Solùm autem Nili simulacrum sit è lapide nigro. Etsi aliam à Pausania caussam adferri non ignorem. Quomodo verò effingi soleat Nilus, docet nos Lucianus in Rhetorum præceptore: Εἴ πε τὸν Νεῖλον εἶδες γραφῇ μεμιμημένον, αὐτὸν μὲν κείμενον ἐπὶ κροκοδείλε τινὸς, ἢ ἱπποποτάμε, οἷον οἱ πολλοὶ γράφεσιν ἐν αὐτῷ· μικρὰ δέ τινα παιδία παρ' αὐτὸν παίζοντα. πήχεις αὐτὲς οἱ Αἰγύπτιοι καλεσι. *Si unquam Nilum vidisti depictum, illum quidem crocodilo cuipiam, vel equo fluviatili insidentem, sicuti in eo plerique depingunt: parvos autem puerulos, quos Ægyptii Peches,* (sive cubitos) *vocant, circum ipsum lusitantes.* Illud de sexdecim puerulis, qui πήχεις, hoc est, *cubiti* dicerentur, lucis multum capit ex illo Plinii lib. XXXVI, cap. VII: *Nunquam hic* (basaltes, marmoris genus) *major repertus est, quàm in templo Pacis, ab imperatore Vespasiano Augusto dicatus: argumento Nili XVI liberis circa ludentibus; per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se annis intelliguntur.* De Osiride & Nilo satis,

Osiridi ex Iside natus Orus, qui albus fingebatur: tanquam bonus bonisque parentibus natus.

At Typho ruber ac suppallidus. Eo Sol significabatur, non quatenus generationis principium est, (sic enim Sol est Osiris) sed quatenus exurit cuncta. Ac ut Osiris etiam Nilus: ita Typho quoque mare. Et ut Osiridi uxor Isis, inde filius Orus; ita Typhoni conjux Nepthys indeque filius Anubis. Ut per Isidem signabatur tellus supera, ita per Nephthyn infera, per Anubin, horizon, utriusque hemisphærii quasi custos. De quibus omnibus penè dictum nobis lib. I, cap. XXVII. Nunc de symbolys Typhonis, & Anubidis dicam. Typhonis symbolum erat asinus, idque ob animalis ejus inertiam, petulantiam, & colorem ingratum. Itaque Coptitæ asinos dabant præcipites: & Busiritæ abstinebant tubis; quod sonus earum similis sit sono asinino: etiam cum Ægyptii Ochum, Persarum regem, pessimè odissent, non alio convitio, quàm asini, nuncuparunt: Ochus verò respondit, At hic asinus bovem vestrum epulabitur: posteaque Apin mactavit, ut retulit Dino. Etiam Typhonis symbolum fuit hippopotamus, sive equus fluvialis, idque ob sævitiam. Itaque ut ostenderent pugnam Osiridis, & Typhonis, (quorum ille omnis boni, hic omnis mali principium habebatur) Hermupolitani pingebant hippopotamum, & insistentem ei accipitrem, qui adversus serpentem pugnaret. Etiam mense Tybi die septimo, qui dicitur Isidos è Phœnice adventus, placentis adfigebant hippopotamum victum. Crocodilus itidem ob sævitiam symbolùm Typhonis fuit: Iccirco in Appollinis urbe decretum ut certa die singuli venarentur crocodilos, captos interimerent, & exadverso

verso

verso templi adjicerent. Atque addunt Ægyptii, hunc morem ex eo esse, quod Typho Orum fugiens verteret se in figuram crocodili, & eo pacto effugerit. Ita videmus etiam ex symbolis Typhonis, ut omnia ei tribuerint damnosa. Atque hæc quoque Plutarcho teste, caussa cur alio nomine vocatus fuerit *Seth*, ob violentiam: &, si Manethos audiatur, etiam *Bebo*, quia impediat, quominus omnia ad finem propositum pertingant, Nam *Bebo* Ægyptiis *obstaculum* significat.

Filius Typhonis Anubis colebatur in symbolo canis, vel semicanis. Cujus caussa est, quod canis sit custos domesticus: horizon autem, qui per Anubin signabatur, quasi custos sit superi & inferi hemisphærii, ut paullò antè dicebamus, ac pleniùs expositum nobis lib. II. cap. LXXV. Atque hæc quidem caussa, si Anubin capiamus ἀλληγορικῶς, sive φυσικῶς. Sin ἱστορικῶς accipiamus vel inde erit, quia uteretur galea è pelle canina, qualis κυνῆ Græcis vocabatur: vel quia venatione excelluerit: venatio enim canibus fit: vel quia foret satelles principis sui: ac canis pro custode dici soleat. Postremum hoc amplectuntur, qui censent fuisse σωματοφύλακα (1) Osiridis, atque Isidos. Sed hoc non satis convenire videtur, cum eo, quod Anubis erat filius Typhonis, quo non alter infestior Osiridi: imò ab hoc Typhone tandem interemtus fuit Osiris, plurimasque in partes dissectus. Nec tamen nimis huic argumento fidere ausim in tanta inconstantia eorum, quæ veteres de Diis Ægyptiis prodidere. Præsertim quando Anubis etiam cultus olim symbolo cynocephali: ut ex Strabone, Juvenale, & Luciano dictum lib. III, cap. LXXIV. At cynocephalus à partibus fuit Isidos, si audimus Minucium Felicem in Octavio: *Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & aliis sacerdotibus, luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox invento parvulo, gaudet Isis, exultant sacerdotes, cynocephalus inventor gloriatur: nec desinunt annis omnibus, vel perdere, quod inveniunt, vel invenire, quod perdunt.* Præcipuè verò cynocephalum coluere Hermupolitani. Unde & liquet eum sacrum fuisse Mercurio Ægyptio, Nec enim Ἑρμούπολις, aliud sonat, quam Mercurii civitas.

1) *corporis custodem.*

CAPUT XIV.

De quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, & insectis, ab Ægyptiis, huic, vel illi, numini dicatis.

POstquam de Isidis, Osiridis, Typhonis, & Anubidis symbolis compluria adduxi; quasi per satiram complectar de cæteris Diis. Ac primùm loquar de iis, quæ hominem spectant; deinde quæ tangunt muta animantia; tum quæ plantas, ac denique quæ inanima.

In homine è digitis apud Ægyptios pollex Veneri sacer; uti index Marti,

infamis Saturno, annularis Soli, auricularis Mercurio. Vide Melampodis Hierogrammatei περὶ παλμῶν Μαντικὴν πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα, lib. De modo divinandi cum motu & concussione, ad Ptolemæum Regem.

Nunc quæ muta animantia cuique Deorum ab Ægyptiis sint dicata, & plurimum etiam quare id fecerint, exponam, caussam verò symbolorum petere oportet vel ab historia, vel à natura, vel etiam morum doctrina: cujus rei documenta aliquot antea adduximus. Sed poëtæ, more suo, non à vera historia, nec naturæ occultis, sed à figmentis suis, sive historia fabulari, arcessere rationem maluerunt. Ostendit hoc Hyginus in Poët. Astron. ubi de Capricorno: *Ægyptii sacerdotes, & nonnulli poetæ dicunt, cum complures Dii in Ægyptum convenissent, repente convenisse eodem Typhona acerrimum giganta, & maximè Deorum inimicum: quo timore permotos in alias figuras se convertisse: Mercurium factum esse Ibin, Apollinem autem, quæ Threicia avis vocatur: Dianam merulam simulatam. Quibus de caussis Ægyptios ea genera violari non sinere: quòd Deorum imagines dicantur.*

Magnum autem discrimen erat his symbolis, & eorum cultu. Ut vel inde cognoscimus, quod, ut Herodotus ait in Euterpe, capras immolarent in Thebaide, non oves: in Mendesia contrà oves, non capras. Hircus necabatur à Coptitis: capra autem divino ab iis honore afficiebatur, ut dictum lib. III, cap. LXXIV,

Ut omnia sint distinctiora, primum de quadrupedibus loquar, tum avibus, hinc piscibus, exinde serpentibus, ac denique insectis.

In quadrupedibus primùm videamus de viviparis, tum de oviparis. In viviparis, alia sunt solidis pedibus: alia bisulcis, alia multifidis. Solidi pedes sunt equo, asino, mulo. Sed non arbitror hæc fuisse pro numinis symbolo:

Pedibus sunt bisulcis bos, ovis, & caprigenum genus.

Leo apud Ægyptios ob igneam naturam *Vulcano* sacer teste Æliano. Nos suprà lib. III. Universis Ægyptiis pro Deorum symbolis fuere boves duo: quorum prior dicebatur Μνεῦις: atque hic sacratus Osiridi, sive Soli, quicum & Mitzraim divino fuisse honore cultus videtur: nempe cultu mixto, de quo post symbolicum loquemur. Is bos cultus in civitate ea, quæ Mosi On Genes. XLI, 50; ubi legimus, ut Josephi patriarchæ socer Potiphara fuerit *cohen*, h. e. Sacerdos, aut princeps, vel præfectus civitatis On; quæ postea est vocata Heliopolis, ut Hieronymus ait ibidem, & in Ezechiel. cap. XXX; item, vel alius, libro de locis *Hebraicis*. Nec mirum *Heliopolim* vocatam, cum, quod vox sonat, Soli fuerit dicata, atque uti dictum, Μνεῦις fuerit sacer Soli. Qui cum LXX senioribus arbitrantur conditam ab Israelitis in Ægypto degentibus tempore servitutis, eô refelluntur, quod Josephus filiam Potipharis, quem Moses cohen in On fuisse ait, duxerit priusquam fames septennii affligeret Ægyptum: ut clarè traditum à Mose (1).

1] Genes. 41. v. 50.

Alter

Alter bos colebatur Memphi, ac dictus Apis, & erat dicatus Lunæ, quicum, mixto cultu, venerati sunt Iosephum patriarcham; ut fusè ostensum lib. I. hujus operis, cap. XXIX. Propterea & Apis bos in comitatu Isidos refertur ab Ovid. IX Metam. & II. Amor. item Appulejo IX Metam.

Cæsar Scaliger Exercitat. CCLVIII. I: *Quemadmodum olim ab Ægyptiis, ita nunc ab Indis qui Cuchin regnum incolunt, bos peculiari cultu pro DEO habetur, & appellatur Tambaran.*

Ad ovis cultum pertinet hoc Iuvenalis Sat. . . .

—— Lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa

Adi, quæ ex Strabone, & Clemente Alexandrino, attuli lib. III, cap. LXXI. De caprigeno genere à Mendesiis culto egi lib. III, cap. LXXIV.

Multifidis pedibus varia coluere animalia. Ac universa quidem Ægyptus coluit hæc duo, canem, & felem: ut ex Strabone, atque aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV. Canem præcipuè honorarunt Cynopolitani, ut Clemens ait in Protreptico, ac nomen civitatis facilè persuadet. Etiam Anubis capite canino fingebatur: de quo anteà dictum. De felis cultu meminit Plinius lib. VI, cap. XXIX: *A Syene & prius Arabia latere, gens Catadupi. Deinde Syenitæ Oppida Tacompson, —— Dumana, Rhadata, in quo felis aurea pro Deo colebatur:* Item Arnobius lib. I. *Templa felibus, scarabais, & buculis, sublimibus sunt elata fastigiis.*

At non totâ Ægypto, sed certis ejus locis coluere ex multifidis leonem, lupum, cebum (1), cynocephalum, ichneumonem, & mygalen. Leonem Leontopolitani venerabantur, ut Strabo ait lib. XVII. Pleniusque de eo Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. VII: ubi cur Ægyptii leonem consecrarint Vulcano hanc caussam adfert, quia natura sit planè πυρώδης, sive ignea: ac ob copiam ignis interioris exteriorem ignem non sine magna molestia intueantur. Iccirco etiam in signo Leonis constituunt domum Solis. Imò non Vulcano solùm, sed & Soli, leonem Ægyptii dicarunt. Idque propterea, quod uti Sol assiduus est in orbe circumeundo: sic leo nunquam ita somno vincatur ut non caudam moveat. Hanc rationem idem Ælianus adfert lib. V ejusdem operis, cap. XXXIX. Atque alias etiam caussas invenies apud Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V, quæ est, utrum Judæi sint suem venerati.

1) κῆβον, *cercopithecum, simiam caudatam.*

Ut verò leonem Leontopolitani, sic lupum Lycopolitani colunt: ut Strabonis libro antè memoratô constat: ac ex Clemente etiam Alexandrino ostendimus.

Cynocephalum venerati sunt Hermopolitani: unde & Mercurio sacratum fuisse anteà colligebamus.

Ichneumon cultus Heracleotis: ut dictum lib. III, cap. LXXIV. Atque ibidem memoratum, ut Athribitæ venerati sint mygalen, sive murem araneum; quem murem à forma, araneum dixere à vi venenata.

Ac talis quidem Ægyptiis cultus fuit animalium, quæ vivipara forent. Ex oviparis autem crocodilum adorarunt Arsinoitæ, quique in Heracleotica degerent præfectura. Vide de eo cultu varios, quos laudo lib. III, cap. LXXIV.

A quadrupedibus nunc venio ad aves. E quibus accipiter, & ibis, magna in veneratione fuerunt: ut ex Strabone ostensum lib. III, cap. C. Caussam de accipitre attulimus antea. Uti & de ibide illam, quod avis hæc cum Serpentibus pugnet: & serpentum ova, ut cibum gratissimum, deferat in nidos, atque ita noxia Ægypti animalia rarescant. Præter Strabonem de ibide testes inibi adduximus, Herodotum, Ciceronem, Plinium, Juvenalem, & Lucianum. De ejusdem cultu verba Clementis Romani attuli lib. III, cap. LXXIV. Ac si hæc non sufficiant, adi de eodem Diodorum Siculum lib. I, Ælianum lib. XI de Animal. cap. XXXVIII, Solinum cap. XXXV, & ex eo Ammianum Marcell. lib. XXII. Contentus ero adferre Æliani verba; ut liqueat ibidem fuisse Mercurio sacrum: Τῷ Ἑρμῇ δὲ φασι, τῷ πατρὶ τῶν λόγων φιλεῖται, ἐπεὶ ἔοικε τὸ εἶδος τῇ φύσει τοῦ λόγου· τὰ μὲν γὰρ μέλανα ὠκύπτερα τῷ τε σιγωμένῳ καὶ ἔνδον ἐπιστρεφομένῳ λόγῳ προσβάλλοιτο ἄν· τῷ δὲ προφερομένῳ τε καὶ ἀκουομένῳ ἤδη, καὶ ὑπηρέτῃ τοῦ ἔνδον καὶ ἀγγέλῳ, ὡς ἂν εἴποις. Locus corruptus, planeque deest, τὰ λευκὰ ὠκύπτερα: vel simile. Sententia est: *Ajunt & Mercurio, sermonis parenti propterea in amore esse, quod orationis speciem ac similitudinem gerat. Namque pennæ in alis ejus nigræ cum tacito adhuc, & nondum emisso sermone, comparari queunt; jam verò prolatæ orationi, & auditæ, & interpreti interioris animi, ac nuncio, candidas esse pennas similes dixeris.*

Corvus etiam in symbolis Ægyptiis fuit; unde sacra Coracina, ut dictum lib. III, cap. C. Addunt & ciconiam. Sed hanc sententiam ibidem refellebamus. Prætereo de aquila, quam Thebæis cultam fuisse cognoscimus ex Diodori Siculi lib. I. Nam accipitrem eum fuisse, qui laxiùs accepta voce aquila vocatur, ostensum est nobis loco, antè memorato. Ubi & ex Plutarcho colligebamus, gryphas, (quos ex leone, & aquila, conflârunt) fuisse Solis symbolum. Uti & Indi illas sacrârunt Soli, ac quadrigis eas junxerunt; sicuti indidem cognoscere est.

Phœnix avis est fabulosa, ut ostensum lib. III, cap. XCIX. Si tamen Tacitum audimus in VI. Annalium (1), *adspici aliquando in Ægypto eam volucrem, non ambigitur.* Ac anteà dixerat, *Sacrum Soli id animal.* Etiam retulerat, quomodò in Ægyptum primùm advolâret Heliopolim dominante Sesostride, exinde sub rege Amaside, ac posteà sub Ptolomæo tertio, sive Euergete. Est verò Heliopolis ea Ægypti urbs, quæ Latina appellatione Melæ (2), Plinioque (3), *Solis civitas.* Soli sacratum Phœnicem, etiam legas apud Claudianum Epigr. I:

Conveniunt aquilæ, cunctoque ex orbe volucres,
Ut Solis mirentur avem.

1) cap. 28.
2) lib. 3. c. 9.
3) lib. 5. c. 9.

At

At Ægyptiorum religionem optimè nôrat Claudianus, homo non Italus profectò, vel Hispanus, ut aliqui voluere: sed Ægyptius, ut ipse gemino de se loco testatur: imò & Sidonius Appollinaris: videlicet Alexandrinus, ut est apud Suidam. Eandem de Phœnice opinionem sequitur incertus poëta, Carmine de Phœnice, quod Lactantio Firmiano tribui solet:

Antistes nemorum, & luci veneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia, Phœbe, tuis.

Eò autem Soli sacratus, quia, ut Sol unicus, ita & avis hæc unica. Fortasse etiam, quia, ut Sol sideribus cunctis; ita Phœnix avis avium cæteras pulchritudine vincere existimetur.

Vulcanus, & Minerva ab Ægyptiis per vulturem signantur: ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicôn: nempe quia Vulcanus ἀπάτωρ, Minerva ἀμήτωρ, fingatur à poëtis: ut hac parte sint, vulturum similes, qui sine coitu nasci dicuntur. Omnes enim feminæ creduntur, & concipere ex austro vulvâ flatui opposita. Ita præter Orum tradidit Ælianus lib. II. de Animal. cap. XLVI. Ac multorum è Christianis vett. eadem fuit opinio: qua de re satis dixi lib. III, cap. LXXVIII, ubi & abunde eam opinionem refellimus.

Denique & coluere Ægyptii χηναλώπεκας sive vulpanseres: teste Herodoto in Euterpe.

De perdicibus mitto, etsi non ignorem symbolum fuisse Veneris aversæ: teste Oro Apolline. Nempe ob fœdam eorum libidinem, de qua est apud Plinium lib. x, cap. xxxIII, & Isidorum lib. xII Orig. vII.

Post aves subdam aliquid de ovis: Quæ apud Ægyptios fuere symbolum mundi, quia mundus esse ovalis figuræ crederetur. Itaque Thebaidos incolæ cum vellent repræsentare Deum mundi architectum, effingebant ore evomentem ovum: ut pluribus exposui lib. I, cap. v. Ac Ægyptiorum exemplo Græci quoque in Cereris ac Liberi sacris ovum adhibebant: ut attingebamus lib. III, cap. LXXVIII.

Hinc sequuntur pisces: ex quibus tota Ægyptus coluit tum lepidotum, sive cyprinum, qui nobis carpio: tum oxyrinchum, sed imprimis in Ægypto interiori cultus ab Oxyrinchitis. At certis locis culti latus, phagrus, & mæotes: Nempe latus, piscis Niloticus, à Latopolitanis; phagrus ab Euenitis, vel potius Syenitis; mæotes autem ab Elephantinæ incolis: Imò & anguillæ Ægyptiis venerationi erant. Singula horum luculentis auctoribus adstruebamus lib. IV, cap. LI.

Pisces excipiunt reptilia, sive serpentes. E quibus aspides præcipuè cōlebantur Ægyptiis: ut ex Phylarcho dictum lib. IV, cap. LXIII.

Supersunt ex animalibus insecta. E quibus Ægyptii κάνθαρον, sive scarabeum

 rabeum

rabeum impensè venerabantur, ut animatam Solis effigiem: quemadmodum Porphyrius refert περὶ ἀποχῆς. Etiam cultus ejusce mentio apud Plutarchum lib.IV Sympos.quæst.v.ubi Callistratus ait, nihil esse absurdi, si Judæos credamus veneratione quadam abstinuisse à sue, quando & Ægyptii æquè fœda, & inepta numina coluerunt, in his cantharum, & crocodilum. Vide & quæ diximus lib.IV, cap.XCIX.

Imò etiam, quemadmodum tradit Orus, ab Ægyptiis secundum scarabæorum genus, quod est bicorne, consecratum fuit Lunæ; quia hæc quoque bicornis, unde & Ταυροκέρως in Orphicis nuncupatur: nempe quia taurus bicornis. Adde quod, secundùm Astrologos, altitudo Lunæ, sit in Tauro.

Nec animalia solum Ægyptii pro sacris Deorum symbolis habuere, sed etiam plantas. Ut porrum, ac cepes: de quibus dictum lib.III, cap.LXXIV. Laurus Apollinis ægyptii repertum; hedera verò Osiridis herba, ut vidimus lib.I, cap, XXVII. Horo sacer rhamnus, ut lego apud Græcum poëtam epicum hactenus ineditum. Pluraque de hujusmodi diximus libro quincto extremo, ubi agimus de plantis numini sacratis.

Atque hæc, & alia ejusce generis, meliùs sciremus, si exstaret Senecæ liber De ritu & sacris Ægyptiorum, Servio citatus in illud VI Æn.

Sic demum lucos Stygios.

Verba ejus adduximus in opere de Historicis Latinis, cùm de Senecæ scriptis ageremus.

De quibus hactenus actum, Romani, & Græci ajebant ab Ægyptiis coli pro numine: sed Ægyptii dicebant se venerari hæc animantia, ut symbola bonitatis, vel potentiæ divinæ: nam & multum ex iis percipi utilitatis, unde ea colligerent esse donum Deorum immortalium: ac præterea in iis esse quædam miranda, quibus abumbrarent potentiam divinam, longeque manifestius exprimerent quam tabulis ac statuis suis possent Græcique Romanique pictores, ac statuarii.

De imaginibus non manufactis scripsit Gretzerus, quæ subjecit Codino Curopalatæ de officiis Constantinopolitanis. De caussis idololatriæ Ægyptiacæ, vide Francisc.Flor.Sabinum Subsecivarum lib.III, cap.II.

CAPUT XV.

De testudine, symbolo numinis apud Troglodytas. Item de simulachro Iovis Ammonis. Præterea de symbolo Veneris apud Paphios.

AB Ægyptiis proficiscerer ad Phrygas, nisi manum injicerent regiones vicinæ, & suo quasi jure exposcerent, ne prorsus se negligerem, quando & ipsæ symbola Deorum habuerunt, quibus à gentibus aliis differrent. Habet verò Ægyptus ab Oriente Arabiam; ab Meridie cum alias terras, tum

Troglo-

Troglodyticam, ab Occasu Ammoniacam, ab septentrione insulam Cypri. De Arabum lapide anteà vidimus. De tribus nunc aliis loquar.

Troglodytica sita est sub Ægypto ad sinum Arabicum. Hæc ut sacras adorabat testudines marinas: quemadmodum alibi (1) ostendi ex Plinii lib. IX, cap. X. Parum verisimile est habuisse eas pro Diis. Sed ut vicini Ægyptii ibides, & oxyrinchos, adorabant tanquam numinum symbola: sic testudines Troglodytæ. At propinquæ genti erant in cibo, unde ea chelonophagorum dicta est.

1) *lib. 4 hujus operis, c. 52.*

Ammoniaca non Ægypto solùm contermina, sed, Ptolomæi judicio, etiam pars. Hujus incolæ Ægypto vicinæ Troglodytica & Ammoniaca: illa quidem adjacet sinui Arabico, sitaque sub Thebaide: ut quà magis sit Australis. Hujus incolæ, ut sacras, adorabant testudines marinas: quemadmodum de iis proditum Plinio lib. IX, cap. X. Quod non aliter capimus, quam cùm Ægyptii dicuntur ibidem coluisse. Nempe testudines Troglodytis visæ idoneum numinis symbolum.

At Ammoniaca Ægypto est ab occasu: nec Ægypto solum contermina, sed Ptolomæi judiciô etiam pars. Hujus incolæ Ægyptiorum, & Æthiopum, coloni fuere: ut est apud Herodotum lib. II. Atque ibidem legas, ut Jovem coluerint facie arietinâ: certa etiam anni die arietem illi mactare soleāt. Cum arietinis cornibus videas in nummis Trajani Cæsaris. Ac similiter de eo locuti Ovidius, Lucanus, Silius, Statius. Atque ut Lucano corniger, ita Luciano κριοπρόσωπος (2), inque veteri epigrammate κερατοφόρος (3) vocatur. Legas idem apud Festum Pompejum in *Hammon*, Servium, Martianum Capellam, Lutatium Placidum in III Thebaid. Multóque ante hos omnes Herodotus in Euterpe, postquàm de cornutæ Isidos simulachro dixisset, subjunxit de simulachro Jovis Am̃onis cum capite Arietis. Ac distinctiùs posteà è Latinis Curtius lib. IV: *Id quod pro Deo colitur, non eandem effigiem habet, quàm vulgo Diis artifices accommodaverunt. Umbilico tenus arieti similis est, habitus smaragdo & gemmis coagmentatus.* Ita quidem Modius legit, pro *maximè* (ut est in MSSis atque editis) reponendo *tenus arietis*. Similia multi è nostris. E quibus Athanasius contra Gentes: Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν Ἄμμωνα, Θεὸν ἔχουσι. *Libyes ovem quam Ammonem vocant, Deum habent.* Caussam figuræ ejus ridiculam satis adfert Herodotus (4). Ait, Herculem à Jove postulasse, ut conspicere Deum liceret. Tandem exoratum Jovem, amputato arietis capite, pelléque villosâ, quam ei detraxerat, induta, Herculi se ostendisse. Vera autem ratio ut opinor est, quòd cornua arietis sint symbolum potentiæ divinæ: ut diximus, cum de Jove Ammone ageremus lib. I, cap. XXVII. Ac videmus sic cornuum vocem accipi Psalm. LXXV, 11. *Cornua impiorum succidam, justorum verò cornua attollentur.* Quamquam & sumere liceat pro animi magnitudine, quæ potentiæ propè individuus comes.

2) *arietina facie.*
3) *corniger.*
4) *lib. 2.*

Unde

Unde Amosi VI, 13: *Nonne robore nostro sumsimus nobis cornua?* Ac planum est sic sumere etiam Ovidium in I de Arte:

Vina parant animos: tum pauper cornua sumit.

Jupiter hic Ammon fingebatur barbatus, ut auctor est vetus, sed fabulosus scriptor vitæ Alexandri Magni: quem Pseudocallisthenem dixeris. Ab eo & πολιὸς (1) & κριοκέρατος (2) nuncupatur. Ac talis quoque apparet in veteri nummo, cujus altera in parte silphium conspicitur. Caussam verò cornuum alibi adducam. Gestari numina solere, ex iis liquet, quæ de Heliopolitano Jove sive Apolline, & aliis, diximus. Atque inde etiam lucem capit illud Curtii de Ammone lib. IV: *Hunc cum responsum petitur, navigio aurato gestant sacerdotes; multis argenteis pateris ab utroque navigii latere pendentibus. Sequuntur matronæ, virginesque, patrio more, inconditum quoddam carmen canentes, quo propitiari Iovem credunt, ut certum edat oraculum.* Quamquam de Iove Ammone etiam necessitas urgebat. Nam aliquot passuum millibus aberat oraculum à mari, ac flumine. Unde sacerdotes quasi LXXX, coacti numen ferre: quod fiebat, ut dixi, in navigio aurato. Quod verò Herwartus illa de navigio aurato referebat ad pyxidem nauticam sive magneticam, mari navigantium ducem, id ingeniosiùs, quàm veriùs, dictum puta. Nec in hoc modò, sed aliis multis, præcipuè in temporum doctrina, nobilissimi ejusce viri ut eruditionem quidem laudo, sic judicium cogor sæpiùs desiderare. Nimirum nulli Deus omnia concessit.

1) *canus.*
2) *arietinis cornibus.*

De Jovis Ammonis effigie & templo, Curtius, ac Raderus pag. 177. & seqq. Filium ejus se jactabat Alexander M. teste Curtio libro IV. Sed refragante matre Olympiade: cujus literæ apud Gellium lib. XIII, cap. IV.

In Goltzii Græcia est nummus Pyliorum in quo vultum cernere est muliebrem capillis promissis, cum duobus in capite cornibus arietinis, vel caprinis. Ob eam cum Iove Ammonio cornuum convenientiam non displicet conjectura Ludovici Nonnii (3), existimantis esse effigiem Iunonis Ammoniæ. Præsertim quando & Pausanias (4) testatur Eleos non Græcis solùm Diis solitos libare, sed etiam Libycis duobus, Iunoni Ammoniæ, & Mercurio Parammoni.

3) *Commentario in Goltzii Græciam.*
4) *in Eliacis prioribus.*

Superest, ut videamus de Cypro: ubi Venus primò templum adepta fuit: atque inde dicta est Cypris, ut ab urbe Cythera Cytherea, Græcè, Κυθέρεια. Nisi nomen sit ἀπὸ τῦ κυεῖν, quod est *parere*, quia præsit parientibus. Utrumque apud Festum habes ἔτυμον.

Veneris Cypriæ symbolum Paphi, Tacito teste, continuus erat orbis, latiore initio, tenuem in ambitum, metæ modô exsurgens. Maximus Tyrius orat. XXXVIII albæ pyramidi confert.

CAPUT

CAPUT XVI.

De cultu Cybeles, sive Matris Deûm, apud Phrygas.

EXsolvi, quod promiseram de terris Ægypto vicinis. Nunc bonis avibus per mare, per terras, è Cypro proficiscor ad Phrygas: quod volentibus fiet Romanis. Nam Venus quæ mari orta, sed in Cypro primum suscepta, mater Æneæ: is verò Phryx; à quo Romani Æneadæ vocantur, quia ab Ænea per Albanos reges Romulus descenderit.

Phrygibus imprimis in honore fuit Cybele, sive mater Deûm, quæ & inde Dea Phrygia dicta est. Videtur autem Cybele dicta à *Cubal*, quod sit propagatrix; ut ejusdem sit originis, ac vocabulum *Cabala*. Valde hoc nomen conveniat matri Deûm. Libro II, cap. LII ostendimus, per Cybelen signari Lunam & Terram. At vehementer ratio fugit Alexandrum Neapolitanum, cùm in Genialibus diebus lib. III. cap. XII. eandem censet Matrem Deûm, & Maturam, cùm Matuta, unde matutino tempori nomen, eadem sit ac Ino, vel Leucothea; ut vidimus lib. I, cap. XIII. Cybeles erat symbolum duplex: unum lapidis nigri, atque informis: alterum autem forma muliebri. Sane lapidem Pessinunte pro Dea fuisse ait Livius. Informem lapidem appellat Minucius Felix. Arnobius lib. VI. vocat silicem non magnum, coloris furvi, atque atri, angulis prominentibûs, inæqualem.

Altera imago erat formæ muliebris: ejusque grandævæ, ac corpulentæ, ut ait Martianus Capella: εὐρυστέρνε (1), quale Telluris simulacrum refert Pausanias. Capite turrito, quia Tellus turritas sustineat urbes. Unde Lucretius in VI:

1) *lati pectoris.*

Muraliq; caput summum cinxere corona.

Et Maro in VI:

— *Qualis Berecynthia mater*
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes.

Idem veteres nummi docent; ut ille M. Figuli: item ille Juliæ Piæ Augustæ, quæ uxor erat Severi Imperatoris. Vide quæ quia dixi lib. II, cap. LIV, nunc repetere non attinet.

Manu dextra tenebat sceptrum, quo terrarum imperia denotantur. Vel eâ tenebat spicas, ac milium, ad significandum terram frugiferam. Quandoque sinistrâ habens tympanum effingebatur: sive ad rotunditatem terræ, sive ad ventos indicandos. Vel, ut est apud Isidorum, manu clavem tenebat: quo indicatum hyberno tempore terram claudi, quæ vere aperitur, seminibus, quæ hieme fuerant operta, in apertum erumpentibus.

Vestis ei florida, ac discolor: quia color ejusmodi est Telluris, ubi peperit herbas, floresq;. Sedens effingebatur quia tellus est immobilis. Id liquet

ex Juliæ Augustæ nummo anteà memorato: in cujus altero latere inscriptio est, MATER DEUM. Etiam in nummo M. Voltei bigis insidet duos regens leones. Est & Maronis III Æn.

Et juncti currum dominæ subiere leones.

Vbi sic Servius: *Ideo mater Deûm curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, quæ pendet in aëre.* De hoc dixi lib. II, cap. LII. Sequitur: *Ideò sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est.* Quod de mundo æthereo puto capiendum. Nec enim existimo Phrygios illos sacerdotes esse amplexos opinionem de diurna terræ versione: de qua alibi dicimus. De numero leonum variabant veteres ipsi. De bigis diximus ex Voltei nummo. Alii quadrigas assignant. Itaque & Heliogabalus, cùm Cybele haberi vellet, currui suo quatuor jungebat leones: ut est apud Ælium Lampridium. Imò & quandoque unico contenti leone. Ita leoni insidentem pinxit Nicomachus, teste Plinio. Etiam in Severi Aug. filiique ejus Antonini Caracallæ nummo, depingitur leoni insidens, dextra crotalum tenens, juxta flumen, quia statua ejus ritu certo deportari soleat ad fluvium Almonem, ut lavaretur. Testes Valerius Flaccus in octavo Argonaut. & Arnobius in septimo adversus nationes. Crotalum autem etiam adsignant Catullus, Ovidius, Appulejus, alii. Sed nondum diximus, cur finxerint, vel leoni insidentem, vel currui qui à leonibus traheretur. Mihi simplicissima, & verissima hæc ratio videtur, quod Cybile sit Tellus: & inter terrestria animantia leo facilè teneat principatum. Itaque & Atergatin sub cujus simulachro leones forent: Tellurem esse colligit Macrobius: & Phasianam Deam, cujus itidem subjicerentur throno, eandem esse Deam: judicat Arrianus in Periplo. Alias tamen rationes afferunt alii. Diodorus Siculus hanc adfert caussam quod Cybele à leonibus sit educata: nempe ut à cervis Telephus, à columbis Semiramis, à cane Cyrus, à lupa Romulus. Aliam item caussam adducit Ovidius, cujus hæc in IV, Fastorum:

—— Cur huic genus acre leonum
Præbeat insolitas ad juga curva jubas.
Nimirum feritas quoniam mollita per illam
Creditur: id curru testificata suo est.

Nec longè abit Servius, cum post verba proximè adlata subjungit: *Ideo ei subjunguntur leones: ut ostendatur, maternam pietatem totum posse superare.* De hoc ex Arriano, Claudiano, Zosimo, dixi lib. II, cap. LIII. Sed rationem ab illa Servii diversam adferunt alii. Nempe quod leonino validissimoque impetu cælestia sidera, sive malis orbes cælestes rapiuntur. Imò aliter quoque Varro lib. XVI rerum divinarum (1): *Leonem*, inquit, *adjungunt solutum atque mansuetum, ut ostendant nullum terræ genus esse tam remotum ferumque, quod subigi, colique, non conveniat.* Hinc à Servio subditur: *Ideo Corybantes*

(1) *apud B. Augustinum lib. 7. de Civ. Dei, cap. 24.*

ejus

ejus ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur, omnes pro terra sua debere pugnare. De hoc etiam vidimus cap. LIII libri memorati. Post hæc caussam etiam adferamus cur, ut ante dictum, crotala sonarent in Phrygiis sacris: uti & tympana, ac cymbala. De eo sic Lucretius lib. II:

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu.
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.
Telaque præportant violenti signa furoris;
Ingratos animos, atque impia pectora volgi
Conterrere metu, quæ possint numine divæ.

Addamus quoque ex eodem, cur ad sacerdotium Cybeles maximè idonei visi sint evirati. De hoc sic idem Lucretius hæc præmittit:

Gallos attribuunt; quia numen qui violarint
Martis, & ingrati genitoribus inventi sint,
Significare volunt, indignos esse putandos
Vivam progeniem qui in oras luminis edant.

Valde autem eò inclinat animus, ut existimem hoc totum provenisse ex prava æmulatione Circumcisionis divinitus in Dei populo institutæ. Multa enim id genus alia videmus Satanam imitando corrupisse: de quibus lib. I, & alibi, diximus. Atque hæc de sacris Cybelles. Multa scio præterimus: quæ tamen ad symbolicam pertineant Theologiam. Sed potissima exsecuti sumus lib. I, cap. XX; & lib. II, cap. LII, LIII, & LIV. Pinus potissimum in Cybeles sacris gestabatur à dendrophoris, quia pinus in Phrygia abundet, vel quia in eam Attis dicitur conversus.

Tandem vero Cybele Romanis etiam templis est recepta. Lavatio Cybeles, & ejus sacra erant pridie Kal. Aprilis. Nempe quia tum dea è Phrygia advecta fuit ad eum locum, ubi Almo influit in Tiberim, ac priusquam in Urbem deportaretur à sacerdote istic esset abluta. In ejusce igitur rei memoriam, quotannis Dea ad eumpse locum carpento deferebatur: & quidem euntibus ante carpentum etiam Senatorii ordinis viris, atque hoc nudis pedibus, ac similiter post lotam Deam in Urbem revertentibus. Unde Prudentius hymno de Romano:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos, Matris Idææ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo
Muliebris oris, clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,

Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Alia etiam multa de hisce sacris occurrunt: sed dixisse memini tribus antehac locis (1).

1) lib.1.c.20. l.2.c.52,53. 54,& hoc ipso lib.9.

CAPUT XVII.

De Jovis simulachro, & rebus ei dicatis.

HActenus de Asiaticis & Ægyptiis numinum symbolis diximus, Græcis, ac Romanis numinibus, suo loco & tempori reservatis. Nunc ea quoque exsequi pergam. *Ac nequis ordinem requirat, sequar in eo judicium Marci Tullii: qui in secundo de Legg. sic scribit: *Divos, & ollos, qui cælestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælo merita vocaverint, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum, delubra sunto.* Ubi videmus tria numinum genera constitui. Primum est Deorum cælestium, sive Consentium ac Selectorum, qui & majorum gentium dicuntur. Alterum est Deorum Indigetum, sive eorum, qui aliquando homines fuerunt, sed ob potentiam, aut utilitatem quam hominibus attulerunt, Dii facti sunt. De qualibus Diis sic Cicero lib.II. de Natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent.* Hos cum Cicerone (2) dixeris *adscriptitios*, ut Græci παρεγγραμμένους: vel etiam minorum gentium: nempe quâ formâ apud Romanos patricii alii majorum, alii minorum gentium dicebantur. Tertium genus est, ut Cicero vocat, laudum, hoc est, rerum laudabilium, quarum amore & admiratione homines in cælum sunt relati; ut sunt Pietas, Fides, aliaque.

2) lib.3.de Nat.Deor.

Consentes Dii, Romanis XII fuere: cumque his octo alii, ut in universum essent viginti, Selectique dicebantur. In Consentibus sex mares, ac feminæ totidem. Mares fuere hi: princeps Iupiter, frater ejus Neptunus, ac liberi Iovis, Apollo, Mars, Vulcanus, & Mercurius.

Iupiter effingebatur superiori corporis parte nudâ, inferiori autem amiculo tecta. Quo significari volunt animas cælestes perspicere Dei naturam; vulgaribus illis, humilibus, terrenisque curis immersis omnia esse tecta, & obscura,

Idem fingebatur quandoque cum corona regia, sive ex auri lamina: cujus exemplo etiam à Tarquinio Prisco institutum, ut cum corona hujusmodi triumpharetur. Sed sæpe & Iovis effigiem conspicere erat cum corona querna: nempe tum quia quercus Iovi sacra: tum etiam quoniam is vitæ auctor, quæ olim sustentabatur glandibus; unde & qui civem servasset civis,

querna

querna corona donabatur, tanquam vitæ auctor. Quandoque & cum corona visebatur oleagina, quia arbor ea semper viret, & maximam humano generi utilitatem præstat. Olea tamen non tam Iovi dicata, quam Minervæ; ut suo loco diximus.

Facies Iovis diebus festis, ut ruberet, minio illinebatur, teste Plinio.

Oculi, ut homini, bini: etsi non defuerint, qui cæcum effingerent, quò ostenderent principem debere esse amoris, & odii expertem. Ac contra de Iovis simulachro tres oculos habente est apud Pausaniam in Corinthiacis: atque addit, caussam videri, quia imperium teneret cæli, maris, atque inferorum: quod tribus Saturni liberis sortitò obtigisse creditur.

Idem, more hominum, cum binis auribus. Cretenses tamen, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride, sine auribus finxere, quia principis non est uni magis aurem præbere, quàm alteri. Notum illud Publii Syri:

Qui statuit aliquid parte inauditâ alterâ,
Æquum licet statuerit, haut æquus fuit.

Iovi coma dividua, secundum Homerum, & Phidiam statuarium. Imò adeò majestatis plenam, ut eâ dicatur totum tremefacere Olympum.

Iovi barba horrida; ut in nummo Dyrrachinorum, ubi & cum capite coronato. Est & Prudentii hymno in Romanum martyrem:

Ars seminandis efficax erroribus,
Barbam rigentem dum Iovis circumplicat.

Et sanè semper barbatum effingi: tradit Lucianus lib. de Sacrificiis. Apud Pausaniam tamen in Eliacis prioribus est de simulachro Iovis imberbi.

Erant simulachra Iovis cum Ægide sua. Nempe sic Deos suos, præcipuè Iovem, & Palladem, figurabant, qui prisco in bello non clypeo solum, vel scuto è pelle uterentur: sed thorace etiam: unde Maro de Ornitho:

Cui pellis latos humeros exemta juvenco
Pugnatori operit.

Laconibus dicebatur αἰγὶς, quod Hesychio exponitur θώραξ. Et, Servio teste, non aliud *ægis* in Deo, quàm *lorica* in homine: atque ut hæc, Varrone teste, dicitur, quia ex loro, sive corio fieret: ita αἰγὶς vocabatur, quoniam esset è pelle αἰγὸς, sive capræ. Nec repugnem, si quis hinc Iovem censeat αἰγίοχον (1) appellari; etsi nec displiceat, quod alibi de hac voce adduximus. *1) gestantem ægidem.*

Jupiter Thebis, Plutarcho teste, sine manibus fingebatur; ut significaretur principes non debere manus ad dona accipienda faciles habere; quomodò animatos poëta vocat δωροφάγους βασιλῆας (2). Sed hoc Thebanis singulare. *2) donivoros reges.* Alii effinxere sic, ut dextrâ aquilam teneret, quia regum regi conveniret avium regina; vel victoriam, quoniam hæc à summo numine obtingat: sinistrâ verò sceptrum, ut qui esset rex hominumque Deumque. In Neronis nummo dextra tenet fulmen, sinistra hastam, cum inscriptione, JOVI CUSTODI.

STODI. Contra in Antonini, ac filii Gordiani nummo, dextra hastam gerit, sinistra fulmen, cum istiusmodi ἐπιγραφῇ: JOVI CONSERVATORI. Jupiter Ὅρκιος, sive jurisjurandi vindex, utraque manu fulmen tenebat: ut est apud Pausaniam in Eliacis prioribus. Nempe nulli magis fulmen convenire visum, quam Jovi. Interim & Saturno ac Marti, Junoni, & Palladi, tributum ut fulmina jacularentur: Summano solùm, ut nocturnum. Dixi de isto quoque, cum alibi, tum lib. III, cap. VIII.

Jovis Olympii simulachrum sic à Phidia erat efformatum, ut quamvis sedentem effinxisset, appareret tamen, ejus esse magnitudinis, ut si surgeret, templum esset tecto nudaturus: Quemadmodum refert Strabo in VIII. Ac hic quidē cur sedens effingeretur, caussa erat, ut sic meliùs magnitudo ostenderetur. Sed etiam minores statuæ sedentem expressere. Videlicet, quia regi convenit sedere in solio: & sedentes, ob corporis quietem, meliùs animum intendunt ad omnia. Et quia sedentes non movemur locô, sessione Jovis meliùs exprimitur perpetua atque immutabilis mundi gubernatio.

Jupiter inducebatur in tragœdiis vestibus χροιᾶς καλαΐζούσης ἐπὶ τὸ λευκὸν ῥεπούσης μικρόν. *coloris calai lapidi similis ad alborem paulum vergentis*: ut est apud Porphyrium in tetrabiblon Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροιᾶς (1).

1) *de vestiū coloribus.*

In denariis argenteis Cn. Domitii Ahenobarbi, est Iovis laureati caput & sacra ejus mensa, in qua fulmen trisulcum.

Jovi antiquissimis temporibûs non videtur sacrificatus taurus. Sanè apud Homerum nuspiam ei videas taurum immolari, sed bovem. Et Macrobius lib. III Saturn. cap. X citat hæc Atteii Capitonis, ex libro de jure sacrificiorum: *Itaque Iovi tauro, verre, ariete immolari non licet.* Et colligitur ex Labeone lib. LXVIII, *Nisi Neptuno, Apollini, & Marti, taurum non immolari.* Itaque apud Macrobium ibidem ab Euangelo Virgilius, tanquam juris Pontificii ignarus arguitur, quòd dixerit,

Cælicolûm regi mactabam in litore taurum.

Sed & idem triumphantes album taurum sacrificâsse ait II Georg.

—— Et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Brodæus lib. VI. cap. ult. pro Marone adducit, quod & Xenophon in Cyropædia dicat Persas Iovi sacrificasse taurum album: quodque Julianus epist. ad Libavium meminerit tauri albi Jovi mactati. Equidem existimo, pro gentibus morem variâsse. Alborum boum, qui à triumphantibus mactarentur, meminit & Claudianus in VI consulatu Honorii:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Clitumnus

Clitumnus ille fons in agro erat Falisco: ac aquam ejus potam boves reddere candidos, ait Plinius lib. II, cap. CIII. Qua de re etiam diximus lib. II, cap. LXXIX.

De sacrificio Jovis Capitolini sic Donatus ad illud IX Æn.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.

Consuetudo, inquit, *permansit, ut vacca & taurus, auratis fronte, & cornibus Iovi Capitolino mactentur.* Ac Servius ad eumpse locum. *Ita enim ornari consueverat.* Nempe majores hostiæ auratis cornibus immolabantur Diis: ut ait Plinius lib. XXXIII, cap. III. Minores verò, etsi non inaurarentur cornua, coronabantur. Unde Juvenalis Sat. XIII:

Quaque coronata lustrari debeat agna.

Unde colligimus hoc etiam habuisse locum cùm Jovi sacrificaretur. Nam Jovi quoque ovem immolatam indicat illud Macrobii libro I. Saturnal. cap. XV: *Ovem, idulem dictam, omnibus edibus Iovi immolatam à Flamine.*

De Ariete Jovis Ammonis; Clemens lib. X Recog. nos lib. 3, cap. 74.

Equus apud nonnullas gentes Jovi sacer. Festus (1): *Apud Sallentinos* 1) in Octobri equus.
MenZana Iovi equus dicatus vivus conjicitur in ignem. Ubi pro *MenZana* videtur legendũ *Mazani*, vel *Mezani*: ut diximus hujus operis lib. II, c. XXXIII.

Etiam ovis mactata Jovi. Ovidius lib. II, Fast.

Inque Iovis summa caditur arce bidens.

Huc quoque referendum, quòd in fœderibus sanciendis ante aras porcus cæderetur. Unde Maro:

Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Iovis ante aras, paterasq; tenentes
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porcâ.

Ubi Servius culpat, quod *porca* dixerit pro *porco*. Sed abunde ex Cicerone, & Tranquillo, poëtam defendimus in Oratoriis Institut. l. I. c. IX, sect. XI.

Ex avibus dicata Jovi aquila: cujus duas caussas promit Eustathius in Iliad. A (2). Una quia conveniat τέλει ὄντι τελείῳ, οὐρανίῳ ὑψιπέτης (3). Altera autem διὰ τὴν κατὰ τὔνομα κοινωνίαν (4). Nempe quia, ut ait, Jupiter est aër 2] pag. 87. edit. Rom.
ætherius: ἀὴρ verò, & ἀετὸς ut Græci aquilam vocant, videantur derivari ab eodem verbo, ἄιω, quod est πνέω, sive spiro. Quia verò sacra hæc avis Jovi, eò pictoribus & poëtis insidebat Jovis sceptro, ut apud Pindarum, vel capiti, ut apud Aristophanem, de quo in Minerva dicemus. 3) perfecta perfecto, altivolus cælesti.

Jovem quoque, uti & Latonam, perdicibus delectari, apud Ælianum legere est lib. X. de Animalibus, cap. XXXV. 4) ob nominis cognationem.

Jovi etiam dicavere culmina Olympi, Idæ, aliorumque excelsorum montium: ut ait Maximus Tyrius orat. XXXVIII, Utrum diis dicandæ sint statuæ, Jovi item è plantis dicatâ quercus, esculus, fagus, omnesque arbores glandiferæ: ut ex Varrone, Plinio, Festo, atque extremo lib. V, nempe in Plantarum historia dicebamus.

Ex

Ex inanimis Iovi Hercæo ſacra erat maceries ædium; ut antea expoſitũ.

CAPUT XVIII.

De Neptuni ſimulachro, deque dicatis ei animantibus, plantis, & rebus inanimis. Cur præfectus idem rei equeſtri, deque ludis in honorem ejus Circenſibus:

A Jove ſummo venio ad fratrem Neptunum: qui effingebatur conchæ, velut currui, inſiſtens: eam concham protrahebant equi marini, priori corporis parte equum referentes, poſteriori deſinentes in piſcem. Unde Statius XI Thebaidos:

Illic Ægæo Neptunus gurgite feſſos
In portum deducit equos: prior haurit habenas
Ungula: poſtremi ſolvuntur in æquora piſces.

Tridentem verò manu geſtabat, ſive ob triplicis aquæ naturam, ſive quia piſcatoribus ejus uſus ſit, ad quædam genera piſcium capienda; ut alibi dictum.

In nummis quibusdam videas caput Neptuni capillis, barbaque, promiſſis, ac undarum more criſpantibus. Inſcriptio autem ejusmodi eſt: C. MARIUS C. FILIUS. A tergo videas hippopotamum bigas regentem, ac delphinum anchoræ circumvolutum. Credo, Arpinati illi ſepties conſuli, Mario hoc ſymbolum placuit quia à mari Marius videretur non incommodè deduci, ac Neptuni filius vellet haberi. Uti & poſteà Sextus Pompejus, Magni filius, Siciliæ, & maris dominus, avebat Neptuni filius vocari, eóque marini ſive cærulei coloris veſte gaudebat: ut eſt apud Dionem lib. XLVIII.

Neptunum cum nigro ſolere capillitio effingi, Luciano traditum lib. de ſacrificio. Poëtæ tamen κυανοχαίτην, hoc eſt, cæruleâ præditum cæſarie appellant: ut ait Phurnutus. Præterea, ut Minervæ cæſios tribuunt oculos: ita Neptuno cæruleos, ut de utrisque teſtis eſt Cicero in primo de Nativ. Deorum. Hi verò colores non aliter differunt, quam quòd cæſius minus ſit cæruleo. Imò corpore etiam cæruleus Neptunus. Unde Ovidius I. Metam.

Nec cælo contenta ſuo eſt Iovis ira; ſed illum
Cæruleus frater juvat auxiliaribus undis.

Nimirum hæc inde ſunt, quòd mare ſit cæruleum. Unde & Nereus, marinus itidem Deus, propterea cærulus dicitur Ovidio epiſt. Dejaniræ:

Quà latum Nereus cærulus ambit humum.

Et de Glauco, itidem marino numine, legas XIII Met.

—— Et cærula brachia vidi,
Cruráq; pinnigero curvata noviſſima piſce.

1] verſ. 478. Lato item pectore fingitur Neptunus: unde Homerus Iliad. B (1).

Ὄμμα-

Ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.
Oculis & capite similis Iovi gaudenti fulmine,
Marti autem balteo, pectore verò Neptuno.

Est & lib. VII Ἀνθολογίας, de eodem:

Ἐγγύθι δ' εὐρύστερνος ἐφαίνετο κυανοχαίτης.
Propè verò lato pectore apparebat caruleas comas habens.

Item Valerius Flaccus lib. II. Argon. (1) 1) vers. 490.

—— Neque enim tam lata videbam
Pectora, Neptunus muros cùm jungeret astris.

Ex quadrupedibus Neptuno dicatus est equus. Quem tridente suo excitasse dicitur. Virgil. I. Georg.

—— Tuque ô cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridente,
Neptune.

Ubi sic Servius: *Fabula talis est. Cum Neptunus, & Minerva, de Athenarum nomine contenderent, placuit Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus, percusso litore, equum, animal bellis aptum, produxit: Minerva, jactâ hasta, olivam creavit: quæ res est melior comprobata, & pacis insigne. Vt autem modò Neptunum invocet: caussâ ejus muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio. Alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet maris.* Subjungit deinde de nomine hujus equi, quem aliqui *Scythium*, alii *Schironem*, alii *Arionem* ajunt appellatum. Idem de caussa, cur equum dicârint Neptuno. Eam ait esse velocitatem, equi, quâ refert Neptunum, sive mare. Ac similiter quoque Castorem, & Pollucem habere equos in tutela, quia stellæ eorum sint velocissimæ. Addit deinde Servius, equum primum in Arcadia, juxta aliquos, visum: juxta alios in Thessalia: ac propterea à Thessalis institutum fuisse certamen equestre, sacrum Deo, qui Græcis ἵππιος Ποσειδῶν, Latinis *Neptunus equestris*. De quo nomine pleniùs mox loquar. Subdit deinde, ut discrepent scriptores, priusne equus, an pullus editus sit. Item tradi à nonnullis, Saturno, liberos suos devoranti, pro Neptuno equum objectum. Quo modo si servatus sit Neptunus, nihil mirum si equum amarit præ cæteris animantibus. Aut si Illyrii, in memoriam ejus rei, quod ibidem legas, *quotannis ritu sacrorum equum soleant aquis immergere; hoc autem ideò, quòd Saturnus humoris totius, & frigoris Deus sit.* Ubi vide, an non pro *Saturnus* rescribi debeat *Neptunus*. Nam Saturnus non humidus est, sed siccus. Sunt & alia, quæ ostendant, quàm equus sit Neptuno gratus. Fabulantur enim in equum se convertisse; ut cum Cerere concumberet. Et Luna, cujus sidus humidum, Orpheo sive Onomacrito

crito φίλιππος dicitur: Item Parthi, & Thraces, fluminibus mactabant equum, ut ventis Spartani. Itaque Galieni nummo videas equum, qui in piscem desinat cum inscriptione NEPTUNO CONS. AUG.

Neptuno taurum immolatum, indicat Homerus Iliad. XI.

Ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι (1).

Ac similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Etiam Homeri est initio Odyss. Γ

—— Ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερὰ ῥέζον
Ταύρους παμμέλανας Ἐνοσίχθονι κυανοχαίτῃ.
—— *In litore maris sacra faciebant*
Tauros totos nigros Neptuno cærulei capilli.

De cruribus verò taurorum ei sacrificatum, cognoscimus ex Iliad. Α & Γ

Quia Neptunus est maris potens, hinc quoque ad regnum ejus pertinent innatantes in eo piscium greges. Præ aliis phocæ, Neptuni custodes: maximeque delphini: quippe qui eo in piscibus loco sint, quo in quadrupedibus leo, in avibus aquila. Præ piscium etiam multis Neptuno sacer pompilus, ex eo dictus ἱερὸς ἰχθὺς: ut Pancrates Arcas tradidit libro, quem *Marina opera* inscripsit: nec Neptuno solùm esse gratum, acceptumque; sed etiam diis Samothraciæ præsidibus ab eodem proditum fuit: ut auctor est Athenæus lib. VII (2).

Neptuno quoque dicata anas, ut est apud Eustathium in Iliad. Α (3): ubi & caussam hanc adfert, quia Neptunus signet naturam liquidam: & νῆσσα (4) dicta sit παρὰ τὸ νῶ, νήσω, τὸ κολυμβῶ (5):

E plantis maximè sacra Neptuno pinus, quia peridonea est navigiis materies.

Hoc quoque ad Neptuni regnum pertinet, quòd terras movet unde Σεισίχθων, & Ἐννοσίγαιος est appellatus. Credebant enim antiquissimi terræ motum esse ab aquis terras subeuntibus. Qua de re dictum nobis lib. II, cap. LXXVII. Ac, nisi me fallit conjectura, inde etiam fuerit, quod murorum fundamenta crediderint in Neptuni esse potestate. Nam primò fundamentis, inde urbibus, terræmotu periculum est. Virg. lib. II Æn.

Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtòque undantem pulvere fumum:
Neptunus muros, magnoque emota tridente
Fundamenta quatit, totamq; à sedibus urbem
Eruit.

Ad quæ verba poëtæ hæc Servius annotavit: *Notandum, quòd Deos facit, opera sua evertere, ut portas Iunonem, quarum Dea est. Nam & portam luminis nascentibus præbet. Arces Minervam: legimus enim, Pallas, quas condidit arces.*

1) *Taurum Alpheo, taurumque Neptuno.*
2) *cap. 7, sive pag. 282.*
3) *pag. 87. edit. Rom.*
4) *anas.*
5) *à natando*

arces. Neptunum muros: ipsi enim fundamenta sunt consecrata, cujus & moventur arbitrio. Unde ἐννοσίχθων dicitur, hoc est, terram movens aquæ concussione; sicut terræ motus continent opiniones.

Neque Neptunus solum Deus marinus, sed etiam equestris, qui Latinis Consus dicebatur. De hoc sic Servius in illud VIII Æn. *Magnis Circensibus actis, Rapta Sabinæ Consualibus, hoc est, mense Martio. Consus autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur, tectum esse debere consilium, inde &, quod Fides panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet, & velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus & Equestris Neptunus dicitur: unde etiam in ejus honorem Circenses celebrantur.* Ubi pro *eques Neptunus* rescripsi, *Equestris Neptunus*: secundum id quod paullò præcesserat: *Romulus celetes se Neptuno, equestri Deo, qui & Consus dicitur, editurum proposuit.*

Miretur aliquis, Neptunum etiam rei præfectum equestri. Unde hoc sit, bifariam dilucet: prout Neptunus vel ἱστορικῶς attenditur, vel φυσικῶς. Si ἱστορικῶς consideres, inde sit, quòd Iapetus Noë filius, vel potius Iapetonidæ, cum novas quærerent terras, partim navibus transmiserint mare; partim equis magna terrarum spatia transcurrerint. Atque de hoc dictum nobis lib. I, cap. XV. Sin φυσικῶς ratio Neptuni habeatur, Neptunus fuerit mare, ac per equum Neptunium intelligetur navigium: quod & Neptuni currum dixere. Vide, quæ de isto attulimus hujus operis lib. II, cap. LXXX. Hujus equestris Neptuni aliquis fortasse imaginem desideret. Sed nihil nunc occurrit. Et nullam se invenisse figuram apud antiquos, agnoscit etiam Vincentius Chartarius lib. de Imaginibus Deorum, capite de Neptuno. Februarium mensem Neptuno Equestri dicavere Romani: nempe quia tum Sol sit in Aquario: aquis vero præsit Neptunus, cui dicatus est equus, ut anteà vidimus.

Neptuno sacri erant ludi Circenses. Lactantius lib. VI, cap. XX: *Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno adtributa sunt, ludi autem scenici Libero, Circenses Neptuno.* Etiam Servius in VIII Æn. Circenses ait sacratos Conso, sive Neptuno equestri. Verba ejus proximè vidimus.

CAPUT XIX.

De Apollinis simulachris, picturis; ac dicatis ei animalibus, & plantis.

NUnc Apollo nos vocat, atque ut suum in simulachrum ac res sibi sacras paullum oculos defigamus, exposcit. Sol non veterascit, sed novus, ac juvenis semper renascitur. Eoque, ut pueritia capillata esse solet, etiam talis fingitur Apollo, eo justiùs, quia radii ejus capillorum, quos de se spargit,

effigiem præbent. Diximus de hoc lib. II, cap. XII. Hinc igitur Apollo Græcis vocatur ἀκερσεκόμης, &, quod apud Pindarum, ἀκερσοκόμας, h. e. *intonsus*. item, κουροτρόφος, quasi *alens capillos*, sive crinitus. Ac Christodorus, poëta Thebanus, ei tribuit ἄδετον πλόκον, *cæsariem solutam, ac fluentem*. Est & poetæ Ithyphallici:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Ob eampse caussam Athenis consuetudo erat, ut qui ex ephebis excederent Delphos proficiscerentur ac comæ primitias Apollini dicarent. Imò jam temporibus Thesei hunc morem obtinuisse ait Plutarchus. Ac in Ἀνθολογίᾳ est epigramma, quo Lyco se Phæbo ait primum sacrare capillitium. Martialis similiter in primo epigr.

Hos tibi Phœbe, vovet totos à vertice crines
Encolpus domini Centurionis amor.

1) verf. 364. Etiam Apollo coronatus lauro, ut Bacchus hederâ. Oppianus de utroque in primo de Venatione (1):

Φοῖβον δαφνοκόμην καὶ κισσοφόρον Διόνυσον.
Apollinem laurea redimitum, & hederam gestantem Bachum.

Hujus quoque rei caussam attulimus ibidem.

Apollinem puerili formâ, ut Mercurium pubescentem, Iovem barbatum effingi solere: apud Lucianum legas lib. de Sacrificiis. Tertullianus lib. I. contra gentes, cap. X. *Imberbis de Apolline, virgo de Diana consecratur.*

Apollini semper forma juvenilis, quod commune habet cum Baccho. Ac ille quidem semper juvenis, quia Sol non veterascit, sed eodem semper est vultu: Bacchus autem, quoniam hilaritas, quam vinum adfert, juventutem conservat. Unde Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis æterna est Phœbo, Bacchoque, juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Etiam apud Macrobium lib. I. Saturn. cap. XVIII. legas de *Liberi patris simulachro, partim puerili ætate, partim juvenili.* Subjungit deinde, ut in magna Græcia, vel Neapolitanis saltem, Ἥβων nuncupatus sit: nempe ἀπὸ τῆς ἥβης, quasi puberem, & adolescentulum dixissent. Verba ejus sunt: *Vti Græci ejus, quem Baccapea, item quem Brisea appellant, & ut in Campania Neapolitani celebrant Hebona cognominantes.* Atque hoc firmat tabella marmorea vetustissima, quam Neapoli inventam, & penes Actium Syncerum fuisse, scripsit ante

2) p. 5 edit. Cratandri ann. 1531. seculum & amplius Petrus Summontius, notis (2) in Uranien Joviani Pontani. Initium est ΗΒΩΝΙ ΕΠΙΦΑΝΕ ΣΤΑΤΩ ΘΕΩ. Habes integram ibidem, & apud Appianum, & in Collectione Gruteriana pag. XXXVI, num. V. Sunt & denarii, in quibus quendam conspicere est facie juvenili, pulchra, ac decentibus ornatum cincinnis. Inscripta est N litera: quod Pighius interpretatur Nomius: ut sit Apollo nomius sive pastoralis. In altera parte sedent

ædiles inter modios duos spicis plenos. Nomina adscribuntur hoc pacto; EX S. C. CN. CARBO C. F. M. SILAN. L. P. Sunt isti Cn. Papirius Carbo, & M. Junius Silanus: qui ædiles plebis fuere an. Urbis ƆƆCXXIII L. Opinio Nepote & Q. Fabius Max. Æmilianus. Videntur autem hac figura voluisse signare, se instar Apollinis Nomii populum velle ubertim pascere annona.

Nec tamen quod de forma adolescentis diximus, perpetuum est. Nam & virili, ac senili etiam forma effictum, Macrobius testatur loco ante signato. Lucianus item, cum retulisset, qua ratione aliqui Apollinem effinxerint barbatum, addit, quomodo ab his culparentur alii, qui facerent imberbem: esse enim hoc signum imperfectionis, quæ à Diis abesse debet.

Cum verò Apollo formosissimus sit totus, tum seorsum ejus humeros laudat Valerius Flaccus in secundo Argonauticôn (1). 1) *vers.* 492.

Nec tales humeros, pharetramque gerebat Apollo.

Et sane in Diis hos quoque attendi, arguit, quòd Maro I. Æn. laudaturus Æneam dicat,

Os humerosq; Deo similis.

Addit Valerius de pharetra. Nam cum hac, & sagittis, effingi solet. Eo signabatur, radiis Solaribus cuncta penetrari. Rationem illam adfert ex Porphyrio Servius. Est etiam cùm effingitur una manu arcum, & sagittas, gestans, cujus caussam vidimus; alterâ autem tres Charitas, quo quid signetur, indicat Macrobius lib. I. Sat. cap. XVII: *Ideo Apollinis simulachra manu dexterâ Gratias gestant; arcum cum sagittis sinistrâ; quod ad noxam sit pigrior, & salutem dextra manus promtior largiatur.* Etiam cum lyra, vel cithara, effingitur, ad signandam suavissimam illam ἁρμονίαν sive concentum, quem ex cælorum motu oriri Pythagorici ac Platonici, tradiderunt. Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis: κιθάραν ἐπὶ χειρῶν πλάττουσι τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱονεὶ τὸν Ἥλιον τοῦ παντὸς ἁρμονίαν· κινούμενος γὰρ τοῖς λοιποῖς ἄστρασι καὶ τίκτει, καὶ ζωογονεῖ. *Fingunt Apollinem manibus tenere citharam: videlicet quòd Sol omnia temperet. Si enim cùm cæteris stellis conferatur, omnia & gignit, & producit.* Pertinet huc quoque illud Plutarchi libro περὶ τῶν ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας sub finem: Οἱ πάλαι θεόλογοι πρεσβύτατοι φιλοσόφων ὄντες, ὄργανα μουσικὰ θεῶν ἐνεχείριζον ἀγάλμασιν· οὐχ ὡς λύραν που καὶ αὐλὸν, ἀλλὰ οὐδὲν ἔργον οἰόμενοι θεῶν, οἷον ἁρμονίαν εἶναι καὶ συμφωνίαν. *Prisci Theologi, Philosophi vetustissimi, instrumenta Musica in manus Deorum imaginibus posuerunt: non sanè quòd eos lyrâ, aut cythara ludere putarent; sed quod nullum Deo opus convenientius esse judicarent, quàm consonantiam, & harmoniam.*

Lacedæmonii verò ut eum effinxerint, hisce verbis Zenobius tradit centuriâ I. Prov. LIV: Τὸν Ἀπόλλωνα τετράχειρα, καὶ τετράωτον ἱδρύσαντο Λακεδαιμόνιοι,

δαιμόνιοι, ὥς φησι Σωσίβιος, ὅτι τοιοῦτος ὤφθη τοῖς περὶ Ἀμύκλαν μαχομένοις. *Apollinis statuam Lacedæmonii quatuor manibus, totidemque auribus collocârunt, ut refert Sosibius: quia talis visus est ad Amyclas pugnantibus.* Puto hoc significare voluisse, Apolline sive Sole vel Deo, nihil esse potentius: nec quicquam esse, quod non audiat, vel intelligat. Possis & de IV auribus eò referre, quod auditus sit sensus doctrinarum, quarum præses Apollo. Verisimilius tamen id foret, si Athenis symbolô hujusmodi usæ forent. Major enim illic honos doctrinæ quàm Lacedæmone.

Phœbi etiam sive Apollinis symbolum habemus in quibusdam nummis aureis, & argenteis, in quibus inscriptum L. PISO. FRUGI. ac videtur is esse Calpurninus Piso, qui primus cognomen Frugi adeptus, inque quæstura hos nummos cudit anno Urbis IↃC. I. In horum uno latere est caput Phœbi intonsi, ac pharetrati, inque nonnullis laureati, cumque longis cincinnis: in aliis item cum lituo, in aliquibus cum tripode. In altero latere est equus laxis currens habenis, insidente puero cum palma, aut face. Equi cursus denotat velocitatem temporis, quod motu Solis metimur. Puer signat Solem non senescere. Palma indicat tempus omnia vincere: uti fax, omnia illustrare, vel etiam cuncta absumere.

In pluribus Apollinis Sminthii delubris simulachro Dei mus erat subjectus, qui pedibus numinis premeretur. Ejus rei caussam cognoscere ex ipso Sminthei nomine: de quo diximus lib. III Oratoriarum Institutionum, cap. II, sect. II. Insidentem regali solio describit Martianus Capella lib. I (1): *Pythius, throno, quo insidebat, exsurgens, Musas jussit occurrere.* Et quid impedit, quo minùs etiam appingamus, qua ratione eopse libro Apollinem cùm IV descripserit urnulis? Verba ejus sunt: *Ac tunc Latoium conspicati, edito considentem, arduoque suggestu, atque in conspectu quatuor urnulas adopertas vicissim atque alternis inspectionibûs enudare, quæ diversâ specie, metallisque formatæ. Nam una ex ferro, quantum conjici potuit, duriore; alia ex argenti fulgentiore materie; tertia liventis plumbi fusili robore videbatur. At verò propior Deo perlucentis vitri salo renidebat. Singula autem rerum quadam semina, elementaque gestabant. Nam flamma flagrantior, & ab ipsius cecaumenis exanclata fomitibus ex ferri prædicta anhelabat urna: quæ tamen vertex Mulciberi dicebatur. Alia etiam, quæ fuerat ex argenti materie præferebat serena fulgentia, & vernantis cali temperie renidebat. Hanc dicebant Risum Iovis. Illa verò metalli gravioris plena undosæ hyemis, atque algidi rigoris, nec non etiam pruinarum. Hæc Saturni vocabatur Exitium. At verò sali resplendentis, atque ad ipsius Dei dexteram sita, aëris totius seminibus erat referta. Hanc Iunonis Vbera memorabant. Ex his igitur urnis Deus alternatim, quantum dispositis sat erat, hauriebat. Nam quoties orbi complacito vitalis spiritus salubres ministrabat auras, ex illa argenti clementia aëris hausti permiscens semina temperabat.*

(1) pag. 8.

rabat. Cùm verò pestem diram commeritis mortalibus minabatur, aêris similiter anhelos ignes, aut torpentis frigoris venena miscebat, & in affligendum meare cogebat orbem.

Nunc de iis videamus, quæ antiquitas sacrarat Apollini, quæque immolarit. Ac priùs de animantibus.

E quadrupedibus Apollini sacer lupus; unde & Delphis in Apollinis templo erat æneus lupus. Sanè Delphis cultum esse lupum etiam Ælianus auctor est in historia Animalium lib. XII, cap. XL. Ac caussam adfert quòd ea in urbe aurum sacrum furto surreptum, inque Parnasso defossum, lupus detexisset. Etiam mater Apollinis Latona ex Jove gravida in lupum, (nisi potiùs lupam) conversa fuit, ne Iuno rescisceret. Imò & lupi formâ peperit Apollinem. Adhæc Apollo ipse dictus est *Lycius*, à λύκος quod est lupus; nisi potiùs à λύκη, h.e. lux; de quo dictum lib. II, cap. XII. Sanè Eustathius (1) caussam petit à nominis similitudine, quam λύκου (2) vocabulum habeat cum λύκη (3), unde & ἀμφιλύκη (4). Iuvencum sacrificatum Apollini, indicat Martialis epigrammate ad eum, quod est lib. IX (5):

1) *In Iliad. a pag. 87, edit. Rom.*
2) *lupi.*
3) *lux.*
4) *diluculũ.*
5) *epigr. 43.*

Felix tunc ego debitorque voti,
Casurum ubi rusticas ad aras
Ducam cornibus aureis juvencum.

De auratis verò cornibus ait, quia in majoribus hostiis hæc consuetudo obtineret: ut ex Donato diximus, cum de Iovis sacrificiis ageremus.

Apollini taurum immolatos, semel iterumque Homerus Iliad. A. Ac de tauro similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Nec semper tamen victima erat taurus sed etiam aries, item capra, vel hircus: ut ex eodem Homero cognoscimus. Apollini albos esse capros immolatos, scimus etiam ex Livii lib. XXV. Ac propterea & Homero, ut Apollinari viro, alba caprâ sacrum faciebant Iones: ut Agellius significat ex Varrone lib. III, cap. XI. Diximus de eo lib. I, cap. XIII.

Ovem Apollini sacrificatam, atque hoc cum Deorum pluribus commune habere, indicat illud Maronis IV Æn.

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Iunoni ante omnes.

Etsi hic videri possit dictum ex Afrorum consuetudine. Nam de Didone imprimis est sermo. Sed de ovibus, imò & de capris, clarè Homerus Iliad. A (6). 6) *vers. 58.*

Αἴκέν πως ἀρνῶν κνίσσης, αἰγῶν τε τελείων
Βούλεται ἀντιάσας ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.
Si fortè ovium nidorem, caprarumque perfectarum
Vult assecutus nobis pestem avertere.

Ex avibus Apollini sacri sunt cygnus, & corvus: quorum hic Ovidio pro-

propterea dicitur *Phœbejus ales*, Ausonio *Phœbejus oscen*. Ac cygnus quidem, quia candore suo lucem refert, diei est symbolum: corvus, ob nigrorem, est Symbolum noctis. Hinc Appulejus lib.11. Floridorum: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus, & niveus, quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo.* Præterea cygnus moriturus canit suavissimè: quod ipsum Apollo facit lyrâ. Adhæc Apollo est augur: & utraque ales voce & volatu dat augurium, Eustathius in Iliad. A (1): Καὶ κύκνος δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. οὐ μόνον διὰ τὸ ᾠδικὸν, καὶ μαντικὸν, ἀφιέρωται. ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ λευκὸν, ὅπερ ἐκ τοῦ λεύσσειν, ἤτοι βλέπειν, παράγεται· οὗπερ Ἀπόλλων ἐστὶ παραίτιος. *Et cygnus quidem Apollini sacer, non solum propter cantum, & vaticinium; sed etiam ob alborem*, λευκὸν, *quòd à* λεύσσειν, *videre, cujus auctor Apollo.*

1) pag.87, edit, Rom.

Corvi augurium erat funestum, quia aves hæ cadavera consectentur. Sic mortem strepitu suo significâsse creduntur Alexandro M. Babylona ingressuro, & M. Ciceroni, cùm fugeret percussores ab Antonio immissos.

Atque eandem ob caussam Apollini sacer erat accipiter: nempe ὡς μαντικὸν ὄρνεον (2). Quam rationem adfert Græcus Aristophanis scholiastes εἰς Ὄρνιθας (3). Atque addit cùm Jovi esset dicata aquila, convenienter accipitrem qui minor est aquilâ, dicatum fuisse Apollini, ut Jovis ministro: Eustathius in Iliad. A (4) geminam adfert rationem cur sacer sit Apollini. Verba sunt: Ἱέραξ ἱέρωται Ἡλίῳ Ἀπόλλωνι, διά τε τὸ ὀξὺ τῆς κινήσεως, ὠκυπέτης γὰρ ὁ ἱέραξ: καὶ ὁ ἥλιος δὲ ὀξυκίνητος. καὶ διὰ τὴν ἐξ ἐτυμολογίας συγγένειαν· καὶ γὰρ ἵεται ῥᾷον ὁ ἥλιος· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ἱέραξ ὀνόμασται· ὅθεν καὶ Δήλιος ἐπιθετικῶς ὀνομάζεται, ὡς δῆλα, καὶ εὐόρατα πάντα ποιῶν. *Accipiter Apollini consecratus ob velocem motum, celeris enim volatus accipiter, & Sol rapidissimi cursus. hinc affinitas vocum, quòd ut Sol volubili gradu omnia permeet* (ἵεται) *sic & appellatio accipitris* (ἱέραξ) *inde procedat. Quippe solenne epitheton Apollinis, Delius, quòd manifesta* (δῆλα) *& conspicua omnia reddat.*

2) ἀντὶ, augurio captando idonea.
3) in scenam, qua incipit Δολερόν
4) pag.87. edit. Rom.

Porrò accipitrem non semper pingebant adsistentem Deo; sed etiam faciebant capiti insistentem: ut inferiùs in Minerva dicetur.

Sed & gallus Apollini dicatus, teste Pausania in Eliacis prioribus, sive lib.v: nempe, ut idem ait, quia diem annunciat; unde *lucis avem* vocat Martialis (5). Æsculapio quoque, Medicorum Deo, sacer fuit, quia symbolum est vigilantiæ, quæ virtus plurimùm dedit Medicum: uti & animarum Medicos, ac pastores: unde gallus à Christianis solet imponi templis, ut diximus lib.III, cap.LXXXVI.

5) lib. epigr.

Etiam fabulosæ gryphes dicabantur Apollini, hoc est, Soli, cujus currum quandoque à gryphibus trahi finxere. Nempe uti Sole nihil vel potentius est, vel velocius, ita fabulosa hac ave nihil vel pernicius creditur, vel potentius: ad quod significandum ei caput tribuêre aquilæ, qua nihil in avibus pernicius;

nicius; corpus autem reliquum leonis, quo nihil in quadrupedibus est potentius. Aures verò addidere eandem ob caussam, propter quam Apollo Lacedæmoniis τετράωτ☉ colebatur. Vide & quæ dixi lib.III, cap. c.

E piscibus Apollini is dicatus, qui κίθαρ☉ vocabatur: ut est apud Athenæum lib.VII. Creditur id factum ob convenientiam nominum, quia Apollo citharâ canit. Etiam delphinum ei fuisse dicatum, diximus alibi. Fortasse origo ex fabula de Arione citharædo.

Imò etiam è piscibus thunnum esse Apollini sacrificatum, ex Antigoni Carystii libro de Dictione docuit Athenæus lib.VII, cap.xx.

Apollo etiam Delphicus serpentis symbolo colebatur. Atque indè vocabatur Pythius: nempe פֶּתֶן, *pethen*, aspis. Imò & Pythonissa, quia, instar Apollinis, fatidica, eò, 1.Sam.XXVIII,7, vocatur domina אוֹב, *ob* sive *oph*, h. e. serpentis. Sanè ab *oph*, est Græcum ὄφις, & Οὔβαι☉, quod Orus exponit basiliscum: atque ait solere Diis ex auro circumponi. Sed de his alibi etiam dictum.

Ex insectis Apollini sacra fuit cicada: de quo vidimus lib.II hujus operis, cap.XII.

E plantis Apollini sacra fuit laurus: in quam conversa est Daphne, secundum poëtas, qui lauro, tanquam Apollinares viri, coronabantur. Pluribûs de hoc egimus lib.II, cap.XII.

Etiam ei dicavere hyacinthum, oleastrum, myricam, & juniperum: ut in plantarum historia dictum. Imò & olea non solum Minervæ, sed etiam Apollini dicata; ut itidem vidimus in eadem, & lib.II, cap.XII.

CAPUT XX.

De simulachris Martis, Vulcani, & Mercurii: ac animantibus, aliisque quæ iis sacravit antiquitas.

De tribus Deorum Consentium vidimus. Totidem supersunt, Mars, Vulcanus, & Mercurius: de quibus nunc ordine agemus.

Mars figuratus formâ militis. Tertullianus lib.I adversus gentes, cap.x. *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, in Vulcano faber ferri consecratur.*

Nec satis est attendere schema militare. Vultus etiam truculentum spirat. Idem latus humeris, ac pectore, quod Græci εὐρύστερνον dicunt. Seneca in Hippolyto:

Æquas Herculeos jam juvenis toros,
Martis belligeri pectore latior.

Poëta Ithyphallicus:

Nemo est feroci pectorosior Marte.

Mars habitu fingebatur χροιᾶς πυρίνης ἀληθινῆς, *coloris ignei, veréque flammei:* ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

Apud Spartanos Mars catenis vinctus colebatur: nempe ne à gente ea posset recedere. Uti ab Atheniensibus colebatur Victoria absque alis: videlicet ne posset avolare. Sed nihil ejusmodi simulachra nationibus illis profuere. Nam & sæpe avolavit Victoria, & Mars tandem perdidit Spartanos.

Hoc numen in rusticarum ædium foribus effingebatur, quasi dicere vellent, Mars exesto, bellumque quatenus fieri posset, debere propulsari. (1)

1) E Chartario quem Verderius vertit pag. 259, sed vellem addidisset autorē.

In Martis præsidio erat ignis, ex Pythagoræorum doctrina. Nam recentior opinio Vulcano dicabat. Verùm aliter Philolaus, Pithagoricos secutus. His eò Mars perfectus igni, quia calidus, & siccus: Bacchus aeri, quia calidus, & humidus: Saturnus aquæ, quia hæc calida, & humida: Pluto terræ, ut frigidæ & siccæ. Vide quæ ex Pythagoræorum, & Platonicorum opinione scribit Proclus in secundum Euclidis.

In tutela quoque Martis erant non milites modò; sed etiam gladiatores. Tertullianus lib. de Spectaculis: *Martem, & Dianam, utriusque* (gladiatorii, & venatorii) *ludi præsidem novimus.* Item Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur namque & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Ubi *arenas*, ut sæpe ea vox usurpatur, pro amphitheatro dixit: quod arenâ sternebatur, ut sanguinem pugnantium imbiberet.

Ex quadrupedibus Marti sacer equus: non apud Mysios modò, de quibus testis est Florus: sed etiam Romanos, Festus: *Equus Marti immolabatur, quod per ejus effigiem Trojani capti sint: vel quòd eo genere animalis Mars delectari credebatur.* Etiam Idibus Octobribûs (non Decembribûs, ut Plutarchus ait in Quæstionibus Romanis) Marti equus immolabatur; qui inde *October equus*, dicebatur. Vide quæ de eo scripsit idem Festus in *October.*

At Lusitani mactabant Marti capros: ut est apud Strabonem lib. III: ubi & adjungit immolâsse ei captivos hostes, & equos. Cares autem non equum, sed canem immolabant: Scythæ asinum; ut est apud Arnobium lib. IX. Est & lupus Marti sacer; sicut Apollini quoque, de quo anteà vidimus.

Ex avibus sacer Marti erat accipiter, quia, ut ferè solent homines Martiales, ex rapto vivit. Interim aliis quoque Diis dicatus fuit: ac pro accipitrum genere diversis: sicut apud Græcos uti variæ accipitrum erant species, ita variis dicarunt Diis. Unde Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. IV: Νενέμηνται δὲ καὶ ἀπεκείθησαν θεοῖς πολλοῖς. ὁ μὲν περδικοθήρας καὶ ὠκύπτερος, Ἀπόλλωνός ἐστι θεράπων φασί· φήνην δὲ καὶ ἅρπην Ἀθηνᾷ προσνέμουσιν· Ἑρμῇ δὲ τὸν φασσοφόντην ἄθυρμα εἶναί φασιν· Ἥρας δὲ τανυσίπτερον, καὶ τὴν τριόρχην οὕτω καλούμενον Ἀρτέμιδος· μητρὶ δὲ θεῶν τὸν μέρμνον· καὶ ἄλλον δὲ ἄλλῳ θεῷ· γένη δὲ ἱεράκων ἐστὶ πάμπολλα. *Distributi autem sunt, & consecrati variis Diis, Perdicarius*

carius & ocypteros Apollinis minister, ut ferunt. Ossifraga, & Harpe sacra sunt Minervæ. Palumbariô Mercurium delectari ajunt. Junoni dedicatur Tanysipteros, Dianæ, triorches sive buteo, matri autem Deorum mermnus & alii Deo alii. Varia quippe sunt accipitrum genera. Apud Ægyptios accipiter sacratus Osiridi, sive ἁπλῶς Deo, ut suo locô dictum.

Sacer quoque Marti vultur erat, ut Phurnutus ait lib. de Nat. Deorum, nempe itidem propter rapacitatem & quia sectetur corpora, quæ bello ceciderunt. Sed Ægyptii sacrarunt Junoni, ejusque pennis caput Isidis exornant: ut est apud Ælianum lib. x Hist. Anim. cap. xxii.

Gallum etiam gallinaceum sacrârunt Marti, quia pugna gaudet: ut antea dictum.

Picum quoque non hyperboreum illum, ac fabulosum quem gryphem dicimus, sed vulgarem, *Martis* cognomento insignem, Marti esse sacrum, & cognomen hoc indicat, & Plutarchus refert quæstionum Romanarum sect. xxi. Eò autem dicatus Marti, quia & audax est, & fortis; ut qui quercus etiam dissecet, rostro: unde δρυοκολάπτυ, & πελεκᾶν☉ nomen, ut anteà diximus. Quia autem Rhea Sylvia, Numitoris filia, ex Marte dicta concepisse Romulum, & Remum: eo, uti fingebant suxisse ubera lupæ, quæ Marti dicata: ita & commenti sunt pastos à pico, itidem Marti sacro. Ovid, in iii Fast.

Lacte quis infantes nescit crevisse ferino:
Et picum expositis sæpe tulisse cibum?

Idem legas apud Plutarchum in Romulo, & opere ejusdem proximè memorato: ubi etiam, cur Romani picum colant, & tantopere caveant sibi ab ejus esu, eandem inter alias caussam refert; ex Nigidio etiam Figulo. Grammaticorum post Varronem doctissimo, tradit, quod fere locis montanis ac sylvestribus, ubi lupum, ibi & picum conspicere sit. Imò apud ipsos Aborigines picus Martis symbolum erat: eaque avis fraude sacerdotali rudi populo responsa dabat: ut Dodonæis columba. Atque hinc occasio data comminiscendi regem Picum, qui post Ianum, ac Saturnum, in Latio regnasse creditur. Diximus de isto in Originibus gentis Romanæ.

Alexander Neapolitanus (1) ait à Bœotiis anguillas Copaida à Copaide Bœotiæ lacu sic dictas, immolari Marti. Sed Athenæus (2) quidem tradit ex Europæis Agatharchidis eos Copaidas coronatas θύειν θεοῖς (3): verùm de Marte id particulatim non dicit. Ibidē ait Alexander, Marti à Phaselitis, qui in Lycia, vel Pamphylia sunt, ταρίχυς, sive salsamenta immolari. Sed Athenæus ibidem non dicit Marti sacrificari; verum Cylabræ pastori: ac caussam apponit ex Heropythi libro de Colophoniorum finibus.

1) *lib. 3. Genialium Dierum, cap. 12*
2) *lib. VII, cap. XIII.*
3) *immolare Diis.*

E plantis Marti dicatum gramen: ut indicat his verbis Festus: *Gradivus Mars appellatus est à gradiendo in bella ultro citroq; sive à vibratione hastæ,*

quod Græci dicunt κραδαίνειν: vel, ut alii dicunt, quia corona graminea in re militari, maxima est honorationis. Sed ut gramen sit Marti dicatum: non tamen inde Gradivi nomen: sed potiùs à gradu, vel gradiendo: utcumque modulus syllabæ videatur refragari. Adi quæ de Gradivi cognomento ait Servius III Æn.

A Marte rivale Vulcani, me conferam ad Vulcanum ipsum. Is exprimebatur figura fabri ferrarii. Tertullianus libro I contra gentes, cap. x. *Virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Convenit huic quòd Arnobius lib. v ait, cum malleo depictum. Quòdque cum forcipe effictum videmus in nummo L. Cæsii. Leones ob igneam vim ab Ægyptiis dicati sunt Vulcano: ac ob eandem caussam Solem constituunt domicilium Leonis: quia nempe Leo igneus: & Sol in signo Leonis est ferventissimus. Videtur tamen aliter sapuisse Epimenides Cretensis; qui Leonem Nemeæum è Luna decidisse fabulabatur. Sic enim scripsit:

Καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκομόοιο,
Ἡ δεινὸν φρίξασ' ἀπεσείσατο θῆρα λέοντα
Εἰς Νεμέαιαν ἄγουσ' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥραν.

Quæ Petrus Gillius sic expressit:

Nam genus è Luna nostrum cœlestis origo est:
Terribili quæ me quondam concussa rigore
In Nemeam sylvam, Iunoni scilicet almæ
Vt gratum faceret, dejecit.

Porphyrii quoque verba de Vulcani effigie adscribi merentur; prout ea adduxit Eusebius in tertio Præparationis Euangelicæ, cap. XI (1): τοῦ δ' αὖ πυρὸς τὴν δύναμιν προσειπόντες Ἥφαιστον, ἀνθρωποειδὲς μὲν αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα πεποιήκασι, πῖλον δὲ περιέθεσαν κυάνεον, τῆς οὐρανίου σύμβολον περιφορᾶς, ἔνθα τοῦ πυρὸς ἐστὶ τὸ ἀρχοειδές τε καὶ ἀκραιφνέστατον· τὸ δὲ εἰς γῆν κατενεχθὲν ἐξ οὐρανοῦ πῦρ, ἀτονώτερον, δεόμενόν τε στηρίγματος καὶ βάσεως τῆς ἐφύλης· διὸ χωλεύει, ὕλης δεόμενον εἰς ὑπέρεισμα. *Porrò vim ac potestatem ignis Vulcanum appellarunt, atque ejus simulachro humanâ figurato figura pileum imposuere cæruleum, quo significarent cælestem conversionem, ubi ignis est primigenius, & ab omni fece purissimus. Nam ignis ille in terras delatus è cælo, infirmior est, ac materiæ indigens, eoque claudicat, ob defectum adminiculi ad ingressum.*

(1) pag. 112. edit. Paris. an. 1628.

Vulcano ex arboribus dicata est πεύκη, h. e. picea sive larix. De quo sic Eustathius in Iliad. A (2). Πεύκης φυτὸν Ἡφαίστῳ ἀνεῖται· οὐ μόνον ὅτι εὐεξάπτωτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δᾶδα, ἥτις ἀπὸ τοῦ δαίω τὸ καίω παράγεται. *Picea planta Vulcano dicatur, non solùm quia facilè accenditur, sed etiam propter faces ex ea, quas Græci vocat δᾷδας, quæ vox à δαίω significante uro, derivatur.* Item Vulcano sacrum ferrum, quia hoc materies artis fabrilis. De priori in plantarum historia; de altero in metallis vidimus.

(2) pag. 87. edit. Rom.

Mercurii

Mercurii effigies istiusmodi est in antiquis inscriptionibus, quas collegit Apianus. Est imberbis, atque adfixæ ei supra aures alæ duæ exiguæ. In dorso palliolum habet. Dextrâ gerit marsupium: quod imminet capiti hirci. Sinistrâ tenet caduceum, cui angues bini circumplicantur. Assistentem habet gallum. Imberbis est, quia in nuncio per cælum terrasque juveniles requiruntur vires. Ac cum eo convenit, quòd Lucianus libro de Sacrificiis ait, pubescentem, primaque cum lanugine effingi solere. Alæ supra aures indicant, quæ mandantur, perniciter præstari oportere. Palliolô opus nunciis adversus imbres. Marsupium designat Deum esse mercatorum. qui lucro omnia metiuntur. Hircus apponitur, ut puto, ad significandam turpem lucri cupidinem. Hircus enim animal fædum, ac fætidum. Caduceus est symbolum pacis, Quamquam κήρυκες (1) non solùm mitterentur ad ineundam pacem, quales εἰρηνοδίκαι, sive pacis sequestri, dicebantur: sed etiam ad bellum indicendum. De quo Ulpianus ad orationem Demosthenis in Timocratem. Caduceo circumplicati angues bini: unde Arnobio lib. IV dicitur, *affabilium colubrorum gestator.* Eo autem *affabilium* ait, quia, ut in medio nodo jungebantur Herculaneo, ad significandum, pacem debere constanter observari: ita ora etiam jungebantur, ut signum ea res esset conjunctionis arctissimæ, quæ pacis est opus. Hoc esse propositum caduceatoribus, caducei etiam nomine commonemur. Nam *caduceum* pro *caruceum* dixere, à Dorico καρύκειον pro κηρύκειον, quia insigni hoc uterentur οἱ κήρυκες. Cur verò caduceo uteretur caduceator, ex fabula caussam arcessit Hyginus in Poëtico Astronomico cap. de Lyra. Serpentes circumplicati cristis carebant. Nam cristati magis belli fuissent symbolum, quàm pacis: cujus ergo præcipuè mittuntur caduceatores. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdata effigie anguium fecerint. Neque enim cristatos esse in caduceo mos est.* Gallus apponebatur ad denotandum magna violentiâ opus esse caduceatoribus, ac legatis. Etiam cum galero vel petaso pingebatur, quod omne negotium semper sit absconsum: ut ait Fulgentius lib. I. Mytholog. Pedes habuit decentes: unde eos, more Homerico commendat carmen Ithyphallicum:

Habet decentes nuncius Deûm plantas.

1] *pracones nunciique.*

Nempe in nuncio pedes etiam attendimus. In quibus commendatur velocitas. Unde & talaria ei data.

Quandoque etiam Mercurius fingebatur manibus pedibusque mutilus, sed cum veretro rigido, atque intento. Priori significabatur non requiri à sene, ut viribus corporis polleat. Posterius notabat, ut à genitalibus est fœcunditas; ita orationem quoque hominis prudentis, ac diserti, esse efficacem ac fœcundam. Pluribus de eo ex Herodoto, Plutarcho, ac Porphyrio

 diximus

diximus lib.II, cap.XXXII. De veretro erecto, testis etiam Artemidorus in Oneirocriticis lib.I, cap.XLVII, & Macrobius lib. I Saturnal. cap.XIX. Ac sic Mercurium in Elide à Cyllenensibus cultum, auctor nobis Pausanias in Eliacis posterioribus. Ad hoc verò quod statu quadrato, solo capite insignito effingeretur respexit Juvenalis Sat.VIII, cum inquit:

— *Truncoque simillimus Hermæ.*

Cur Mercurius, & Charites uno locarentur delubro, indicat Plutarchus lib. de auditione: Τὸν Ἑρμῆν ταῖς χάρισιν οἱ παλαιοὶ συγκαθίδρυσαν, ὡς μάλιστα τοῦ λόγου, τὸ συγκεχαρισμένον, καὶ προσφιλὲς ἀπαιτοῦντος· *Mercurium antiqui collocarunt eodem in fano cum Gratiis, quia sermo imprimis exigit, ut gratus sit, atque amicus.*

Subinde & canis Mercurio appingebatur, quia animal est sagax, & ingeniosum: uti & Plato inquit.

Nec Mercurius seorsum semper cultus: sed etiam cum Divorum alio. Nam ex Mercurio, & Hercule, signum conjunctum Græco nomine *Hermeraclam* vocat Cicero ad Att.lib.I, epist. VIII. Quomodo & idem Hermes sociatus cum Minerva. *Hermathena* dictus: de quo in Minerva agemus.

Egi de simulachro Mercurii. Adjungam nunc de rebus eidem sacratis.

Mercurio linguam sacravit antiquitas: ut ex Athenæo, Suida, atq; aliis, dictum lib.II hujus operis, cap.XXXII. Nec ratio obscura est, quandoquidem, ut Aristides orat. in Minervam (1) ait, Mercurius vocabatur λόγιος, ἀγοραῖος, καὶ ἐμπολαῖος, *sermonis, fori, & mercaturæ præses.* Quorum omnium lingua est instrumentum.

1) *pag.* 28. *edit.* Steph.

E digitis auricularis est sacer Mercurio; ut è Melampodis libro περὶ παλμῶν alibi dixi.

Ex alitibus Mercurio sacratus est larus. Cujus rei geminam adducit caussam Eustathius in Iliad. A (2). Quarum una est à re, altera à voce. Sic enim scribit: Οἰκεῖος δὲ πως καὶ λάρος Ἑρμῇ, οὐ μόνον ὡς Ἀργειφόντῃ λευκός, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παρωνυμεῖν τρόπον τινὰ τῇ τοῦ λόγου γλυκύτητι· ὅτι γὰρ λόγος πρᾶγμα λαρὸν, ἤγουν ἡδύ· καὶ ὁ λάρος δὲ παρὰ τόνον ἐκπέφευγε τὴν πρὸς τὸ λαρὸν συνέμπτωσιν. *Domesticus & proprius quodammodò est larus Mercurio, non tantùm quòd color hujus avis ad alborem vergat, & ut Argus, sic &* Ἀργειφόντης (3) *Mercurius à candore dicatur: verùm etiam quòd ratio nominis lari accedat dulcedini orationis. Quippe sermo suavis sit; inter* λάρον *autem* avem, & λαρὸν lautum, lætum, *tantùm differentiam tonus faciat.*

2) *pag.* 87. *edit. Romana.*

3) *domitor Argi.*

Idem Mercurius in ibide latuit, cùm Typhœus cœlo bellum movisset, ut est apud Ovid.V.Met.fab.V.

Cùm verò Mercurius Ἐνόδιος princeps facilè sit inter Deos viarum præsides, etiam dicendum sacratum ei spinum. Apud Ælianum quidem lib.X, Animalium, cap.XXXII lego, ἄκανθον, sive spinum avem, esse sacrum τῶν δαιμονίων

νίων τῶν κατὰ τὴν ὁδὸν πομπευόντων καὶ ἀγόντων τοὺς ἀνθρώπους. Hoc eſt, ut Romani vocant, Deorum Semitalium, ſive Vialium, qui & Ἐνόδιοι Græcis.

E piſcibus Mercurio ſacratus eſt boax; ut eſt apud Athenæum lib. VII: item Euſtathium in Iliad. A, qui & cauſſam ex nominum cognatione arceſſit (1). Ἑρμῇ, inquit, ἀφιέρωται βόαξ, ὡς κήρυκι διὰ τὴν βοὴν· παρ' ἣν καὶ βοώτης κήρυκος ὄνομα. *Mercurio ſacratus boax, ut præconi, ob clamorem, unde & Bootes præconis nomen.* 1).pag 87 edit Rom.

E plantis ſacrum eidem pentadactylon; ut lego apud poëtam Græcum anonymum, qui hactenus lucem non vidit. Item dicata illi ficus: de quo in plantarum hiſtoria vidimus. Adhæc portulaca: ut alibi dixi.

Mercurio etiam ſacri fuere acervi in triviis, & quadriviis ex lapidibus à viatoribus, dum prætereunt, conjectis. Græci ἕρμακας dixere. Dixi de hoc lib. II, cap. XXXII.

CAPUT XXI.

De ſimulachro Iunonis, & animantibus, ac plantis ei ſacratis.

Vidimus de ſex Diis Conſentibus: deinceps agendum de totidem Conſentibus Deabus, quas hoc ordine complexus Ennius:

Iuno, Veſta, Ceres, Diana, Minerva, Venus.

Juno regina exprimitur figura matronæ ſtolatæ, dextrâ tenentis ſceptrum, tanquam Deorum reginæ. Unde Statius lib. X:

—— Ad patrias fuſa Pelopeides aras
Sceptrifera Iunonis opem, reditumque ſuorum
Expoſcunt.

Crebrò autem in nummis Romanis cum ſceptro reperias: at non æquè frequens in Græcis. Semper verò ſic exprimēda, ut in ea quædam majeſtas. Nam ut ſecundum Ovidium (2). 2) 6. Met.

—— Iovis eſt regalis imago:

Sic & Junonis: unde Appulejus VI. Metam. *Supplicanti ſeſe Iuno cum totius ſui nominis auguſtâ dignitate præſentat.*

In nummo Juliæ Mammeæ eſt ſymbolum matronæ ſtola in ſinus fluentes collecta, & læva innixa haſtæ, dextra autem porrigentis anguem in ſpiras convolutum: inſcriptum autem, JUNO CONSERVATRIX.

Apud Pauſaniam in Corinthiacis memoratur ſimulachrum Iunonis hujuſmodi. Sedebat Diva in ſolio eximia magnitudine, ex auro, & ebore, Polycleti opus. Impoſita capiti corona, quæ haberet Gratias, & Horas affabre factas. Unâ manu ſceptrum gerebat, alterâ autem malum Punicum: cujus ſignifi-

significationem ait mysticam esse: sed quæ illa sit, non aperit. Addit, sceptro insedisse cuculum, idque ob veterem fabulam de Iove in cuculum converso, ut Iunone adhuc puella potiretur. Eam fabulam narrat quoq; Theocriti scholiastes in illud poetæ:

Πάντα γυναῖκες ἴσοντι, χὠς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥραν.

Omnia mulieres sciunt, etiam quo pacto Iupiter duxerit Iunonem.

Inde & templis quibusdam Jovis κοκκυγίου nomen, ut posteà eodem libro Pausanias narrat.

Idem eodem libro meminit Junonis signi super columna veteri è pyro sylvestri facti, quod Pirasus, Argi filius Tirynthem asportasset. Erat id forma sedentis, modica magnitudine se vidisse ait Pausanias.

Apud eundem in Bœoticis legere est de Junonis imagine à Pythodoro Thebano efficta, quæ Sirenas manu præferret.

Supersunt denarii, in quibus est inscriptum M. POPILLI M. F. LÆNAS. Est in his simulachrum Junonis Sospitæ Lanuvinæ, prout à Cicerone in primo de Natura Deorum describitur cum pelle caprina, hasta, scutulo, & calceolis repandis. Deam verò comitatur draco Lanuvinus. Videtur Popillus hos numos cudisse, postquam in quæstura, vel ædilitate, ædem vel simulachrum Junonis Sospitæ renovasset. Etiam in Romanis denariis cum ejus imagine videas halce literas I.S.M.R. iis significatur, *Iuno Sospita Magna Regina*. Nisi pro *Sospita* malis *Sispita*, vel Sispes, more antiquo: ut indicant hæc Festi verba: *Sispitem Iunonem, quam vulgo Sospitam appellant: cum ea vox ex Græco videatur sumta, quod est σώζειν* (1).

1) *sospitare, conservare.*

Etiam denarii sunt, in quorum latere uno est caput Iunonis Sospitæ Lanuvinæ caprinâ pelle obtectum: in altero autem latere sacra Iunonis mensa coronam habet impositam: atque inter duas spicas consistit. Eô Lanuvina Juno expressa, quia Consulibus quotannis mos per se sacrificium obire pro populo Romano. Corona notabat sacrum fieri reginæ Dearum. Spicæ notabant frumenti copiam per ædiles curules iri procuratum. Curavit eos nummos cudi M. Plautius L.F.P.N. Hupsæus qui ædilis curulis fuit anno Urbis IↃCXXII. Hoc indicat inscriptio, M.PLAUTIUS L.F. ÆD. CUR.

Aliam effigiem commemorat Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis, quæ Latinæ sic sonant: *Iunonem dicunt esse aerem. Et quoniam aër purgat, fingunt Iunonis statuam gestare forficem æneam: sumta translatione à forfice, qua pili capitis resecantur, & corpus glabrum redditur.* Aere purgari res, ostendimus alibi.

Apud Martianum Capellam lib. primo, imaginem Iunonis habes ejusmodi: *Hujus suggestui Iunonis subditus consessus, haut indecenter ornatus: ipsa verò tecto capite lacteo quodam calummate (2) prænitebat. Cui gemmis insitum diadema preciosis: nam neque Schythidis vireta, nec cerauniorum vibrans fulgu-*

2) *operimento, ἀκαλύπτειν, tegere.*

fulguransque lumen, nec flucticolor hyacinthi credebatur abesse profunditas. Sed totum illud sertum capitis fulgurantis Thaumantias obtulisse regina calitum ferebatur. Ipsius verò Diva vultus assiduâ perlucens gratiâ, fratri consimilis, nisi quòd ille immutabili lætitiâ renidebat: hac commutationum assiduarum nubilo (1) crebriùs turbidabatur. Nam vestis ejus hyalina, sed peplum fuerat caliginosum: quo tamen, si appulsu cujusdam luminis tangeretur, inter obumbrantes nebulas suda perspicuitatis gratia praniteret. Hac fulmen (2) dextrâ, lava sonorum bombis terrentibus sustinens tympanum, sub quibus plurimum sudans ima subjecta roscidis videbatur inundare fluoribus. Hujus verò calcei admodum furvi (3): quorum solea atra noctis nigredine coloratur. Nam ejusdem genua Zona quidem diversicolor ambiebat; qua nunc prafulgido resplendebat orbe; nunc vanescentis gratia tenuata varietas ita penitus obliquabat (4), tanquam nihil habuisset antè discolorum.

In Iunonis statua, quæ Mycenis erat ex auro & ebore à Polycleto, coronæ insculptæ erant Horæ, & Gratiæ, teste Pausania. Nempe sunt hæ divæ illius, quas Homerus hymno in Apollinem ait choreas ducere coram Iove. Iure autem Iunoni quoque sociatæ, quia hæc est generationis & vitæ præses: ut à qua vitalis spiritus infundatur, At Horæ omnibus maturitatem præstant: Gratiæ decorem.

Juvencâ, (ut Iovi juvencô) sacrum Iunoni fiebat; atque id auratis cornibus, ut in majoribus hostiis obtinuit. Juvenalis Sat, VI:

—— *Et auratam Iunoni cede juvencam.*

Junoni quoque agnâ sive ove sacratum, indicat hoc Maronis IV. Æn.

—— *Mactant lectas de more bidentes*
Legifera Cereri. Phœboque, patrique Lyao,
Iunoni ante omnes.

Dixeris hoc more factum Punico, quia sermo de sacris in Africa factis. Verùm non solet Maro religiosè admodum distinguere mores Punicos, & Romanos, de quo alibi dictum. Præterea apud Samios Junoni ovē sacravit Mandrobulus Samius: cùm apud eos aurum furto sublatum reperisset: ut auctor est Aristoteles: & ex eo Ælianus in Historia Animalium lib. XII, cap. XL. Etiam Pausanias in Bœoticis refert Platæenses in festo, quod Δαίδαλα dixere Iovi quidem taurum; at Iunoni vaccam mactâsse. Et sanè, in pugna Deorum cum gigantibus, latuit

—— *niveâ Saturnia vaccâ*:

ut est apud Ovid. V. Metam. Imò & porca huic Divæ sacrificabatur, Maro VIII. Æn.

Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno,
Mactat sacra ferens.

1) *Satis liquet in Iunone aëra describi.*

2) *Aliqui libri* flumen. *Sed rectum est* fulmen. *Nempe eo respexit, quod in aëre fulmen ac tonitru contingant. Hetrusci tamen solam Dearum* Minervam *habere putabant fulminum potestatem: ut dictum lib. II.*

3) *Abit Capella ab Hesiodo, qui Iunoni calceos tribuit non furvos, sed auratos.*

4) al. *ablegabat.*

Corinthi caprà immolabatur Iunoni τῇ Ακραίᾳ (1) in festo, quod à Dea Ἥραια (2) vocabatur. Auctor Zenobius Centur. 1. Proverb. XXVII. Apud Lacedæmonios etiam capra illi immolabatur: unde peculiari ratione dicta est αἰγοφάγος, caprivora, sive caprarum carnibus vescens.

1) *Arcium præsidi.*
2) *Iunonium*

Ex alitibus pavo sacer est Iunoni. Nempe ut aquilam Iovi ob regias dotes, ita Iunoni pavonem ob formam, & fastum convenire existimatum. Ac fingunt poetæ, cùm Io Inachi filia ab Iove esset in vaccam conversa, & Iuno ei apposuisset Argum centum oculos habentem, hunc autem Mercurius interemisset, qui iccirco dictus Argiphontes: Iunonem hoc honoris habuisse Argo, ut oculis ejus pavonis caudam exornaret: Iidem finxere, currum Iunonis à pavonibus trahi: unde Naso lib. II. Metam.

—Habili Saturnia curru
Ingreditur liquidum pavonibus æthera pictis.

Nihil igitur mirum, si Hadrianus Cæsar Iunoni pavonem ex auro & gemmis factum dicârit, teste Pausania: vel si Samii pecuniam pavone signârint, ut testantur Iulius Pollux, & Athenæus. Samos enim Iunoni sacra, ut vel ex Æneidos initio constat. Dionysius Alex. ideo vocat eam

—Πελασγίδος ἕδρανον ἥρης.
—Pelasga sedem Iunonis.

Quin Samii eam apud se natam juxta Imbrasum sub vitiçe (vulgo *agnũ castum* vocant) arbitrantur. Eò & Samii plurimos educabant pavones, indeque alias in terras distrahebantur. Eoque non defuere, qui apud P. Syrum legerent,

Tuo palato Samius pavo nascitur
Plumato amictus aureo Babylonico.

Sed antea ostendimus, *clausus* retineri oportere, quia attenditur ad ingentia illa aviaria, quibus pascerentur, ut ex Varronis tertio de R. R. dictum. Porrò ex his etiam videmus, cur ut in ἀποθεώσει (3) Imperatorum aquila uterentur: sic Augustarum animas à pavone dixerint cælis inferri. Ita in Faustinæ, & Paullinæ nummis pavo conspicitur cum inscriptione, CONSECRATIO.

3) *Consecratione, inter Deos relatione. Vide vet. nummos quos Sambucus emblematis subjunxit.*

Anser quoque sacer Iunoni, quia animal hoc facilè sentiat aëris mutationem. Livius lib. quincto in descriptione arcis Capitolinæ à Gallis Senonibus obsessæ: *Anseres non fefellere: quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi, tamen abstinebatur.* In memoriam servati ab iis Capitolii, dormientibus canibus, quotannis Romæ in pompa solemni anser stragulo insidens lectica vehebatur: per canem verò medium palus sambucinus adigebatur, ob arcem Capitolinam malè custoditam. Nec soli tamen Iunoni anseres sacri sed Inachidi quoq; sive Isidi: idque etiam apud Romanos; unde Ovid. 1. Fast.

Nec

Nec defensa juvant Capitolia, quo minus anser
Det jecur in lances, Inachi lauta tuas.

Poetæ mentem exposui in Orator. Instit. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII.

Cuculus sacer Iunoni, conjugii præsidi; *unde*, inquit Wolfgangus Franzius, Wittebergensis Theologus in sacra Animalium historia part. II, cap. XVI, *adhuc hodie nostri ex numeratis ejus cantibus colligere conantur tempus ducendæ uxoris, imò etiam longævitatem, ridiculâ ratione.* Cur verò Iunoni sit sacrata, & ut sceptro ejus soleat imponi, superiùs expositum nobis.

Monedula quoque sive monetula Iunoni Monetæ dicata erat; ut censet Iosephus Scaliger ad illud Tibulli lib. II, el. II:

Huc veniat natalis avis. Movet eum, quòd cornix, & monetula, sint aves homogeneæ: & cornix sacra fuerit Iunoni, cui cognomen Monetæ: Iuno autem præfuerit diei natali, & nuptiis; inque nuptiis invocari soleat cornix, ut concordiæ symbolum: quemadmodum Ælianus tradit lib. III. de Animal. cap. IX. Mihi verò omne hoc argumentum valde videtur infirmum. Nam ut Iuno præfuerit nuptiis, non tamen quatenus dicta est Moneta, sed Iuno pronuba; ut vocatur Maroni, Græcis γαμήλιος. Moneta autem dicta est, quòd cùm terræ motus fuisset, monuerit homines voce ex arce ejus audita, ut sue plena fieret procuratio: sicut est apud Ciceronem in primo de divinatione. Aliam, rationem adducit Suidas in Μονήτη ἡ Ηρα: sed convenit tamen à *moneo* esse *Moneta*: nempe ut ab *oleo, oletum*, à *vireo, viretum*. Adhæc non si cornix dicata fuerit Iunoni, quæ Græcis κορώνη, eò & graculus sive monedula, quæ Aristoteli λύκος. Nam voce hæ aves differunt; item victu, cum monedula abstineat cadaveribus: illa iis gaudeat: hæc præterea gregatim volet, & rarò ad ripas se conferat: illa

——sola in sicca secum spatiatur arena:

ut est apud Mar. I. Georg.

Etiam struthiocamelum, ac ciconiam, Iunoni sacravere Gentiles: ut in Oratoriis Instit. dixi lib. I, cap. V, sect. XXXIII.

Ac ejusdem capitis sect. XXXVII. dictum, ut eidem dicata fuerint mala Persica: uti mala Punica Iunoni Stygiæ, sive Proserpinæ; ut mirum sit, cælestem Iunonem effictam una manu gerentem sceptrum, alterâ malum Punicum; ut ex Pausania superiùs diximus.

Calendæ item Iunoni sacratæ, quibus ei immolabatur porca, vel agna Macrobius lib. I. Saturn. cap. XV. *Romæ calendis omnibus, præter quod pontifex minor in curia Kalabra rem divinam Iovi facit, etiam regina sacrorum porcam vel agnam, in regia Iunoni immolat: à qua etiam Ianum Iunonium vocatum esse diximus, quòd illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adscripti,*

CAPUT XXII.

De simulachro, & templo Vestæ, ac sacratis ei ædium vestibulis.

A Junone venio ad Vestam, ac Cererem, Junonis sorores, juxta illud Ausonii:

1 Jantique pro *sexus*.

Juno, Ceres, & Vesta, secus (1) *muliebre, sorores,*

Nec tamen unam esse Vestam putandum.

Nam quandoque intelligitur mater Saturni, quæ eadem est ac Tellus, aliterque vocatur, Cybele, Rhea, mater Deûm, atque aliter. Quandoque autem Vestæ nomine signatur Iovis filia Saturni neptis; quæ est Ignis. Sæpe etiam ambiguo nomine utrumque numen comprehenditur. Quomodo Vesta quidem est Tellus: sed non uti eam consideramus in Cybele, vel Cerere: sed quatenus ad rerum generationem, & corruptionem permistus illi est calor. partim ab ignibus subterraneis, de quibus dictum lib. II, cap: LXIII: partim ab æthere, sive ignibus cœlestibus.

Hujus ignis symbolum erat ille, qui adservabatur in focis publicis. Strabo in XV. vocat πῦρ ἄσβεστον, *ignem, qui non exstinguitur*. *Æternum ignẽ* appellat Curtius in IV. *Sacratum ignem* Claudianus in primo de laudibus Stiliconis.

Hunc ignem viduæ adservabant in Græcia, Romæ autem virgines: ut ostensum lib, II, cap. LXV. Ubi & varias ejusce rei caussas adduximus. Nec aspernanda illa, eò virgines Vestæ sacratas, ut ex tantis honoribus Vestalium intelligerent nuptæ, quanti facienda esset castitas. Quam rationem etiam adducit Cicero: *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigiletur faciliùs ad custodiam ignis: & sentiant mulieres, in natura feminarum omnem castitatem peti*. Virginum Vestalium privilegium erat, quod sepelirentur in Urbe. Servius in illud XI. Æn.

——Urbique remittunt. Meminit antiquæ consuetudinis, nam antè etiã in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea, Duilio consule, Senatus prohibuit & lege cavit, nequis in Urbe sepeliretur. Unde Imperatores, & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ tamen intra Urbem in campo Scelerato obruebantur.

Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII, I: *Scriptum est in historiis Africanis ignem in Lybia pro Deo habitum: quem Vestalium ritu perpetuum servarent.*

Vestæ in templo simulachrum erat nullum. Quod de Græcis ostendit Pausanias in Corinthiacis: Παρελθοῦσι δὲ ἐς τὸ τῆς Εστίας, ἄγαλμα μὲν ἐστιν οὐδὲν, βωμὸς δὲ, καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ θύουσι. *Progredientibus in Vestæ, nullum occurrit simulachrum: sed ara, in qua illi sacrificent.* Itidem nec Romæ simulachrum Deæ erat. Ovid. Fast. VI:

Esse diis stultus Vestæ simulachra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.

Caussam idem exponit:

Ignis inextinctus templo celatur in illo;
Effigiem nullam Vesta, nec Ignis habent.

Ac placuit ea ratio quoque B. Augûstino lib. IV. de C. D. cap. X: *Ipsi*, inquit, *virgines solent servire, quod sicut ex virgine, nihil ex igne nascatur.*

Nec obstat, quod Suidas dicat Vestam mulieris effigie figurari. Loquitur enim ille de Vesta non filia, quæ est Ignis, sed matre, sive avia, quæ est Tellus. Verba ejus sunt: Γῆς ἄγαλμα· γυναῖκα πλάττουσι τὴν Ἑστίαν, οἱονεὶ τὴν γῆν, τύμπανον βαστάζουσαν, ἐπειδὴ τοὺς ἀνέμους ἡ γῆ ὑφ' ἑαυτὴν συγκλείει. *Terræ effigies. mulierem effingunt Vestam, velut Terram, tympanum præferentem: quoniam ventos in se concludat.* Etiam Vestam, sedentem in Servilianis hortis, de qua Plinius lib. XXXVI, cap. V, non de filia capio, sed de mâtre, hoc est, Tellure, quæ sedens efficta, quia stabilis. Nisi placet in una effigie tum matrem formatam, tum filiam. Quod imprimis suspicari licet de effigie nummi veteris, cujus inscriptio est, VESTA P. R. QUIRITIUM. Ubi Dea exprimitur sedens, unaque manu facem gestans, ad indicandum ignem sempiternum: altera pateram, qua Deæ in sacris libaretur. Et sanè hoc per est verisimile, quando & uno templo matrem filiamque coluere Romani: ut lib. II. ostensum. Et hæc est caussa, cur etiam in Claudii nummo Vestalem cernas velatam, tum confidentem, quod Tellurem spectat, tum præferentem manu dextra lucernã: quam perpetuum ignẽ repræsentasse, satis est apertum.

Templum Vestæ rotundum erat: cujus caussam aperit Festus: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrare videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ formâ esse: ut sui simili templo Dea coleretur.*

Cur ædiculam, non ingens delubrum, Vestæ exstruxerit Numa Pompilius, hanc Servius adfert rationem ne Romani, locum eum, ubi Vestales virgines degerent, ad capiendum consilium publicum ingrederentur. Sic n. ille in initium IX. Æn. cum adduxisset verba illa, *Hoc illis curia templum*; subjungit, *Aut quia in locis sacris sedentes consilia habituri erant, curiamque in templo haberent: quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam, non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, & ipsa necessitate vir introiret locum.* Eadem de caussa nec Vestæ ædicula fuit augurio consecrata. Qua de re sic idem in VII. *Nisi in augusto loco consilium Senatus habere non poterat. Unde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret Senatus, ubi erant virgines. Nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sanè Vestæ conveniebatur: quod fuerat à templo remotum.*

Vestæ libabant de fonte Numico. Servius ad illud VII. Æn.

—Hæc fontis stagna Numici:

Numicus, inquit, *ingens ante fluvius fuit: in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui & ipse siccatus, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat.* Colligunt itaque Vestæ non potuisse libari vinô, sed solum de Numico flumine: in his Alexander Neander Neapolitanus lib. III. Genialium Dierum, cap. XII. Iuvenalis tamen sat. VI. ait:

Quædam de Numero Lamiarum, ac nominis alti,
Cum farre, & vino, Ianum, Vestamque rogabat.

Mense Iunio, cùm sacrum foret Vestæ, molæ frumentariæ, atque asini pane, ac sertis, redimiri solent. Ovid. lib. VI. Fast.

Ecce coronatis panis dependet asellis,
Et velant scabras florida serta malas.

Vestibulum ædium, Vestæ sacrum erat. Servius in II. Æn. *Vestibulum dictum, vel quia jannam vestiat: vel quoniam Vestæ consecratum est. Unde nubentes puellæ limen non tangunt. Lucanus:*

Translatâque vetat contingere limina plantâ.

Singula enim domus sacrata sunt Diis: ut culina Diis Penatibus; maceries quæ ambit domum, Herceo Iovi. Utrumque etymon etiam adfert in VI. Æn. Nonius: *Vestibula quidam putant sub ea proprietate distincta, quòd in primis ingressibus, & in spatiis domorum Vestæ, hoc est, aræ, ac foci, soleant haberi.* Imo Vestibulum à Vesta dici censet Ovidius VI. Fast.

Vestæ etiam, sed quatenus eadem est ac Ops, Rhea, sive Tellus, sacra erat quercus: quod commune ei cum Iove, Baccho, Cerere. Atque hæc de Vesta.

CAPUT XXIII.

De Cereris simulachro, ac rebus ei consecratis.

SEquitur Ceres: quo nomine hoc loco non frumentum intelligitur, sed vel heroina, quæ primo homines, vel saltem Græcos, docuit serere frumentum; vel ipsa Naturæ, sive Telluris virtus procreans fruges.

Ceres sic fingebatur, ut ubera penè omne pectus haberent. Unde Lucretius lib. IV. fatuos ridet amatores, quod omnibus amicarum vitiis patrocinari soleant:

At Lamia, & mammosa, Ceres est ipsa ab Iaccho.

Etiam mammosam fingi solere, testis est Arnobius lib. III, & VI. Nec obscura est ratio, quia hoc optimè convenit Cereri, tanquam matri omnes suis frugibus nutrienti.

Etiam

Etiam in nummis antiquis, ut in Goltzii Græcia, Cererem est conspicere coronatam spicis; quia creditur prima homines, vel Græcos saltem, docuisse rationem serendi fruges. Præterea repræsentatur tædas gestans, dum filiam Proserpinam variis quærit terris. Unde de ea Ovidius epistolâ Phyllidis ad Demophoontem:

Et per tædiferæ mystica sacra Deæ.

Ceres in vett. nummis non solum conspicitur cum segetis spicis, sed etiam cum papavere. Ubi signatur papaver illud, quod I. Georg. vocatur *Cereale*, ac IV. Georg. dicitur *vescum*: hoc est, *quo vescimur*, ut Servius exponit. De eo sic Dioscorides lib. IV, cap. LXV: Μήκων ἡ μέν τις ἐστὶν ἥμερος, κηπευτὴ, ἧς τὸ σπέρμα ἀρτοποιεῖται εἰς τὴν ἐν ὑγείᾳ χρῆσιν, καὶ σύν μέλιτι δὲ ἀντὶ σησάμης αὐτῇ χρῶνται. καλεῖται δὲ θυλακῖτις. *Papaveris quoddam genus est sativum & hortense, cujus semen in sanorum usum pani adhibetur: eo etiam ex melle, pro sesama utuntur: thylacitis vocatur.* Est & de eo apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Non dubium igitur, quin cum hujusmodi papavere Ceres exprimatur. Etsi non ignorem, aliis videri, eò respici, quod Ceres Proserpinam quærens somnô fuerit oppressa. Nam papaver soporiferum, uti notum. Sed iis obstat, quod sativum papaver non afferat soporem, ut Matthiolus observat.

Aliquando eam conspicere est mœstam ac facem manu gestantem. Nempe hæc effigies est filiam Proserpinam à Plutone raptam quærentis.

Apud Albricum Philosophum libro de imaginibus Deorum describitur Ceres bovi insidens: nimirum quia bos agriculturæ destinatus: Ceres autem frugum est inventrix. Eoque nefas Cereri mactare bovem. Hinc Ovidius in Fastis:

A bove succincti cultros removete ministri;
Bos aret: ignavam sacrificate suem.
Apta jugo cervix non est ferienda securi:
Vivat, & in dura sæpe laboret humo.

Tamen altera etiam ratio à fabula adfertur: qua Iupiter dicitur in taurum se convertisse, ut cum Cerere rem habere posset. Refert Arnobius lib. V: *Quondam Diespiter, cùm in Cererem matrem libidinibus improbis, atque inconcessis cupiditatibus æstuaret (nam genitrix hæc Iovis, regionis ejus ab accolis traditur) nec tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertissimâ vi petere; ingeniosas comminiscitur captiones, quibus nihil tale metuentem castitate imminueret genitricem. Fit ex Deo taurus, & sub pecoris specie subsessoris animum, atque audaciam, celans, in securam, & nesciam, repentinâ immittitur vi furens: agit incestus res suas, & prodita per libidinem fraude, intellectus, & cognitus evolat.*

Etiam Ceres effingebatur saxo insidens, ac à collo quidem pedum tenus

nus corpore femineo, tunicâ velatô : at capite & collo equinô, eoq; jubatô: manu una delphinum, alterâ columbam gestante. Credo ad fabulam attenderunt, qua Neptunus in equum, Ceres in equam conversi dicuntur. Significari voluerunt fœcunditatem rerum esse ex humido, & sicco, sive aqua, terraque: quarum illi præsidet Neptunus, huic verò Ceres.

Ex quadrupedibus Cereri mactabatur sus teste Suida in Χοιρίων μυστηριακῶν. Nempe mactabatur ei, ut animal invisum, qui rostro eruat sata. Callimachus hymno in Dianam:

—Σύες ἔργα, σύες φυτὰ λιμαίνοντες.

—*Sues opera agricultura, sues plantas vastant.*

Adducit & hanc rationem Ovidius I. Fast. Item in XV. Met.

Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerat rostro, spemque interceperat anni.

Item Ælianus lib. X. de Animal. cap. XVI. Ubi & addit, eos, qui in Eleusiniis, initiarentur, porcum mactâsse: nempe quia hæc sacra essent Cereris. Macrobii quoque est lib. III. Saturn. extremo, cap. XI: *Ad diem* XII. *Kal. Ian. Herculi, & Cereri sacrum faciunt sue pragnante, panibus, mulsô.* Sic enim distinguendus is locus. Nequis putet Macrobium dicere, Panas, sive Faunos, solere mulsô placari.

Porca, quæ Cereri, antequàm messem facerent, mactaretur, præcidanea dicebatur: ut est apud Catonem de re R. cap. CXXXIV. Agellium lib. III. cap. VI. Festum in *Pracidanea.* Agellius putat dici ex eo quia priùs cæderetur: sed inde nomen, quod præcederet: ut dictæ feriæ præcidaneæ, de quibus Agellius ex Atteio Capitone.

Ovis etiam huic Deæ mactabatur. Maro. Æn. IV:

—*Mactant lectas de more bidentes*
Legifera Cereri.—

Idem sacrificium traditum à Porphyrio in libris Responsorum: & exinde apud Eusebium lib. IV. Præparationis Evangelicæ. Atque huc etiam pertinet, quod Aries Cereri τῇ χλόῃ (1) immolabatur: ut cognoscere est ex versibus Eupolidis in Marica. Imò & Melitenses, Atticæ populum, in Heracliorum festo, quæ quinctô quoq; annô celebrabantur, id facere solere, auctor est, Iulius Pollux lib. I. cap. I. sect. XXVII.

1) *Viridanti*

Ex avibus Cereri dicarunt turtures albos: ut & Veneri, Parcis, ac Eumenidibus. Testis istorum Ælianus lib. Animal. cap. XLVI.

Grus etiam Cereri sacra, ut apud Athenæum lib. VII.

E plantis Cereri dicatæ fruges, earumq; primitiæ huic Divæ dabantur. Unde Ovid. lib. II. Fast.

Farra tamen veteres jaciebant, farra metebant,
Primitias Cereri farra resecta dabant.

Et Calpurnius Ecl. IV.

Ille dat, ut primas Cereri dare cultor aristas
Possit.

Dicatus quoque Cereri crocus: qui & Eumenidibus sacer. Cum Iove etiam hoc commune habet, quòd ei dicata quercus: Cum Plutone verò, & Eumenidibus, quod ei sacer narcissus.

E piscibus mullo erat honos in sacris Eleusiniis: eò quòd leporem marinum, homini pestiferum, persequatur & necet. Testes Ælianus, & Athenæus; ut dictum lib.II, cap.I.

E serpentibus dicati erant Cereri serpentes alati. Nam non alati fuere sacri Æsculapio.

CAPUT XXIV.

De Minervæ simulachro, & animantibus atque aliis huic numini dicatis. Stupor quoque in Diis, & quæ arbor ei sacra.

HAbemus de tribus Iovis sororibus in Deorum Consentium numerum relatis; sequuntur tres Iovis filiæ, Minerva, Diana, & Venus, quibus idem est habitus honos.

A Minerva initium sumam, quia nihil meliùs est sapientiâ, cujus illa præses. Unde & in Capitolio proximos à Iove honores occupabat. Et Domitianus Cæsar propterea effigiem ejus in cubiculo habuit: ut ex Suetonio constat. Et fortasse illa Ciceronis, quam ex urbe exiturus in Capitolio dedicavit, itidem ab eo culta in cubiculo fuit.

In hac Diva primùm considerabimus simulachrum: tum res ei dicatas. In simulachro attendimus tum corpus, tum habitum externum, & quæ extra utrumque apponi solent.

In corpore consideramus, quod vultu erat viraginis, trux quiddam ac bellicum spirantis: item quòd oculi ei forent glauci sive cæsii. Unde Homero Iliad. A (1), γλαυκῶπις Ἀθήνη (2). Cicero similiter dicit lib. I. de nat. Deor. *Cæsios oculos Minervæ, cæruleos Neptuni.* Agell. lib. II. Att. Noct. cap. XXVI; *Latinis veteribus cæsia dicta est, quæ à Græcis γλαυκῶπις, ut Nigidius ait, de colore cæli, quasi Cælia.* Luciani quoque hæc mens librô de Sacrificiis. Quàre mirum poëtam scribere in carmine Ithyphallico:

1) *vers.* 206.
2) *Cæsiis oculis Minerva.*

Notas habemus quisque corporis formas.
Phœbus comosus, Hercules lacertosus.
Trahitque Bacchus virginis tener formam.
Minerva flavo lumine est, Venus pæto.

Sanè flavi, ac cæsii oculi pugnant inter se; ut ostendit illud Arnobii lib. VI: *Potest fieri, ut barbatus in cælo sit, qui esse à vobis effingitur levis? potest, ut in senectute provectior, cui puerilem commendatis ætatem? potest ut hic flavus sit, qui in veritate habeat oculos cæsios?*

 Simu-

Simulachri habitus externus erat varius. Sæpius effingebatur cum galea, ægide, clypeo, & hastâ longa. Unde Ovidius lib. VI. Met. Ubi sic describit Divam cum Arachne certantem:

At sibi dat clypeum, dat acutæ cuspidis hastam,
Dat galeam capiti, defenditur ægide pectus.

Ac similiter depinxere alii, in his Claudianus in Gigantomachia: atque ante hos Homerus, cùm eam narrat à Iunone missam adversus Martem, qui à partibus stabat Trojanis. Vide Poëtam Iliad. E: ubi & galeam, quâ indutus, *Orci galeam* vocat. De hac adi Zenobium Centur. I. Proverb. XLI.

Clypeo significatur sui defendendi habere potestatem. Nam clypeo nos defendimus, gladiô vel hastâ hostem impetimus. Tribuit hunc ei quoq; Claudianus in secundo de raptu:

——Potuitque videri
Pallas, si clypeum ferret.

Hasta verò symbolum est roboris invicti adversus hostes. Metuo autem ne longiùs videatur arcessitum, quòd ajunt acumine hastæ significari acumen ingenii, quo in bellis, imò in regunda etiam Rep. est opus. Martiani tamen est:

Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Apud Pausaniam in Atticis legas de simulachro Minervæ, cujus galeæ imposita esset sphinx: ipsa manu hastam tenebat prælongam: induta erat tunica talari: ad pedes fuisse clypeum: ad imam hastam, draconem cui aliqui noctuam addunt: utrumque enim animal Divæ sacrum: unde Demosthenes, exilio mulctatus ab Atheniensibus, ajebat eos delectari tribus bestiis, noctuâ, serpente, ac populo. Ac ad amorem inter Minervam, & serpentes pertinet, quod gemini à Tenedo serpentes, post Laocoontem cum filiis à se interemtum, potissimùm se ad Minervæ templum, velut ad asylum, dicuntur contulisse: ut est apud Servium in II. Æn.

Draco ille ad pedes apponebatur: uti & noctua: sed hæc quandoque capite gestabatur. Aristophanes in Avibus (1):

——Ὁ Ζεὺς γὰρ ὁ νῦν βασιλεύων,
Αἰετὸν ἕστηκ' ὄρνιν ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλεὺς ὤν,
Ἡ δ' αὖ θυγάτηρ, γλαῦχ'. ὁ δ' Ἀπόλλων ὥσπερ θεράπων, ἱέρακα.

——Iupiter, qui nunc regit,
Constituit aquilam in capite, quia rex siet.
At gnata noctuam, accipitremque Apollo, ut serviens.

(1) *Scenâ incipit.* Δολερὸν μέν.

Γλαῦκα vulgatus interpres *glaucam* perperam transtulit: uti θεράπων, *medicum*: cum illud noctuam, hoc *ministrum* signet. Comparat enim ministrum cum Rege: ac regi, ut majori, aquilam, Apollini, ut Iovis administro, ait sacratam avem quæ minor aquila: ut monet Græcus scholiastes: qui & addit Aristophanem ab aliis abire. Nam à Pindaro aquilam non in Iovis

capite

capite statul, sed sceptro, & Minervæ τῆς Ἀρχηγέτιδος (1) simulachrum habuisse noctuam in manu. 1) Ductricis

Ægis sive lorica Divæ erat superimposita tunicæ talari: atque hunc habitum, ut Herodotus scribit, mutuati sunt Græci ab Afris habitantibus ad Tritonidem paludem: ubi Dea nata perhibetur: ut est apud Apollonii scholiasten in I. Ἀργοναυτ. Atque inde etiam Τριτογένεια dici existimatur. De quo tamen aliter alii, ut dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. X, sect. III. Sed memoratam opinionem sequitur Lucanus lib. IX:

Hanc & Pallas amat, patrioque è vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proxima cælo est
Ut probat ipse calor) tetigit stagnique quietâ
Vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas,
Et se dilecta Tritonida dixit ab undâ.

Item Sillius libro secundo:

Hinc qui stagna colunt Tritonides alta paludis,
Qua virgo, ut fama est, bellatrix edita limfâ
Invento primam Libyen perfudit olivo.

Loricæ sive ægidi Divæ insculptum erat caput Medusæ, linguam exserens ad majorem incutiendum horrorem. Imò Pausanias in Atticis scripsit, ei cum Medusæ capite insculptam fuisse Victoriam. Etiam id caput insculptum peplo Minervæ, uti & gigas ille à Minerva interemtus. De peplo hoc vide Virgilium in Ciri.

Sicyone Minerva induta erat colocasio, h.e. brevi ac succinctâ tunicâ: atque inde *Colocasia* vocabatur. Colocasiæ vox conflata est ex κολὸς quod est κολοβὸς, *curtus*, *mutilus*, & κάσος, vel κασῆς quod est minutæ vestis genus, qualis lacerna equestris. Atque ut hoc vestis genus κολοκάσιον dicebatur; ita Alexandrinis faba Ægyptia: sicut ex Athenæo constat. Sed quod putat Minervæ Sicyoniæ ab legumine illo nomen fuisse, multum fallitur: longeque verius, fabam sic ab illo vestis genere esse nuncupatam: ut jure mavult maximus Salmasiùs in exercitationibus Solinianis (2). 2) pag. 968.

Ad hæc effingebatur Minerva cum fulmine. Unde Livius (3): *Ut Iovi* 3) lib. 22.
primùm donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni, Minervæq; ex argento daretur. Ubi videmus utrique tribui fulmen, Iovi, & Minervæ, Sed & tertius est, qui fulmen jaculetur, puta Vulcanus. De Minerva indicat hoc Maronis I. Æn.

Ipsa (Pallas videlicet) *Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.*

Quem ad locum hæc Servius annotavit: *In libris Hetruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici; & certa esse numina possidentia fulminum jactus: ut Iovem, Vulcanum, Minervam, unde cavendum, ne aliis numinibus hæc demus.* Prudenter igitur Alexander Magnus noluit effingi cum

 fulmine:

fulmine: quia hoc etiam paucis Deorum conveniret. Sed voluit effingi cum hasta: quæ multis est Diis communis: ac robur notat invictum, quale etiam in homines cadit.

Apud Messenios statua Minervæ cornicem tenebat. Nempe primitus ea Minervæ in deliciis erat. Sed postquam illa Cecropis filias accusavit, repulsa est à Dea; quia nihil garrulitate est indignius viro prudenti. Exinde verò suffecta ei noctua, sapiens avis. Hæc quandoque imponebatur galeæ Minervæ, ad significandum sapienti consiliô omnia administrari. Itaque cùm Hiero admodum adolescens primùm esset ad bellum profectus, noctuaque ejus hastæ advolasset, conjectores dixerunt eô significari consiliô valiturum: ac respondit eventus: nam licèt obscuro esset locô natus, postea tamen Syracusarum rex evasit. Narrat rem Iunianus Iustinus in Trogi epitome lib. ...

Nec semper tamen in galea Divæ cernere hanc avem fuit: sed sæpe etiam ad pedes adsistebat, vel alio apponebatur loco.

Hæc de simulachris Minervæ solius. Quandoque autem erat compositum ex Minerva, & Mercurio, ut significaretur prudentiam, & eloquentiam, sociari oportere. Hujusmodi simulachrum Græcâ appellatione, *Hermathenam*, quasi Ερμῆν καὶ Αθηνᾶν, etiam Cicero appellat lib. I. ad Att. epist. I, & IV, ubi sic ait: *Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, & ornamentum Academiæ proprium meæ, quod & Hermes commune omnium, & Minerva singulare est insigne ejus gymnasii.*

Apud Homerum Iliad. B. Athenienses sacrum Minervæ faciunt tauris, & agnis. Sed Athenæi tempore, ut ex libro ejus IX (1) cognoscimus, Minervæ non fiebat sacrum agnâ: uti nec caseus in ejus sacris gustabatur.

1) cap. 5.

Planè etiam hæc Diva aversatur capram. Nempe quia olivam lambendo sterilem facit: ut est apud Varronem lib. I. Rei rust. cap. II, Plinium lib. VIII, cap. I, & Athenæum lib. XIII (2). Ita hic etiam videmus, ut ob contrarietatem nunc gratum fuerit sacrificium, sicut cum caper mactaretur Libero, quia roderet vites: nunc ingratum, ut Minervæ caper quia oleas carpendo corrumperet.

2) cap. 19.

Vannô etiam usi in sacris Minervæ. Ea significabat, ut vannus expurgat frumenta, sic per sapientiam animas mundari. Vide quæ diximus lib. II, cap. XIV.

Injuges boves, h.e. ut interpretatur Festus, qui sub jugo non fuerunt, mactabantur Minervæ, tanquam virgini, quæ nondum passa jugum mariti. Fulgentius Placiades in vocum antiquarum interpretatione ad Chalcidium: *Manilius Chrestus in libro, quem de Deorum hymnis scribit, ait Minervæ injuges boves sacrificari, id est, jugum numquam ferentes; illa videlicet de caussa, quòd & virginitas jugum nesciat maritale & virtus numquam sit jugo prementi*

menti subjecta. Firmat quoque Arnobius lib. VII: *Telluri* (inquiunt) *matri scrofa ingens immolatur fœta: at Minervæ virgini virgo caditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.*

Quæ Minervæ sacrârunt, partim sunt animalia, partim plantæ, partim inanima. In animalibus fuit primitus cornix, cujus honori suffecta est noctua; ut paullò antè diximus. Atque hinc poetæ putant esse inter aves has eã inimicitiam: de qua Aristoteles in Histor. Animal. lib. IX, cap. I. (1). Nec quod noctuam dicârunt Minervæ, ratione destitui putandum. Nam partim eò attenderunt, quòd ut noctua videt de nocte; sic sapiens in rebus tenebricosis, & obscuris: partim quia sapientia studiis comparetur nocturnis, tunc etiam prudentia imprimis consilia capiuntur; unde & nox εὐφρόνη dicitur Pindaro παρὰ τὸ εὖ φρονεῖν (2).

Aliam his rationem addere possis ex Eustathio in Iliad. A (3). Ubi à cognatione vocabulorum caussam arcessit. Sic enim scribit: Γλαὺξ οἰκεῖον τῇ ἀθρητικῇ Ἀθηνᾷ, διὰ τὴν πρὸς τὸ ἀθρεῖν τῷ γλαύσσειν ταυτότητα. Nempe hoc vult, Cùm γλαὺξ conveniat cum γλαύσσω, quod est video, perspicio, nulli eam avem potuisse cõvenientius dicari, quàm Minervæ, cùm nihil eã sit perspicacius. Ut verò Minervæ grata est noctua: ita Baccho est invisa, qui eam abegisse à vite dicitur. Nẽpe noctuina ova credũtur homines reddere abstemios, vinique osores: quod etiam apud Philostratum legas. Atque hinc alteram etiam caussam videmus, cur noctua sit Minervæ sacra. Nam sobrietas, ac temperantia est custos sapientiæ ac bonæ mentis: unde σωφροσύνην Græci dixere, quasi σώζουσαν τὴν φρόνησιν (4).

Atque ex his videmus, cur Minerva, dea Atheniensium πολιοῦχος, (5) cum noctua exprimebatur. Etiam in nummo Antonini cernas aquilam, pavonem, noctuã, ut symbola Iovis, Iunonis, Minervæ, qui in Capitolio sacrati.

Vultur symbolum erat Minervæ: quia ut Minerva credebatur nata esse ex Iove citra opem sexus alterius: ita & vultur sine masculo parere credebatur, Qua de re fusè satis dixi libro III, hujus operis, cap. LXXVIII.

Præterea sacra est huic Divæ κρὲξ, ut est apud Porphyrium lib. III. περὶ ἀποχῆς. Meminit ejus avis Aristoteles lib. IX. Hist. Animal. cap. I. (6). Quæ verò hæc avis fuerit, non facile est dictu, ut ad eum locum Iul. Scalig. annotavit. Bellonius ait se in Ægypto ad Nilum avem vidisse, quæ sonum hunc κρὲξ emitteret: unde & avi hoc nominis esse datum conjectat.

Etiam gallus sacer Minervæ: uti & Soli, Marti, & Æsculapio. Minervæ quidem, quia sapiens avis scit tempora distinguere. At quia avis est pugnax: Marti fuit dicata. Æsculapio autem, quod symbolum sit vigilantiæ, quæ medicum imprimis decet.

Videtur ex avibus etiam Minervæ dilecta hirundo: si quidem cum pugnandum esset Diis adversus Typhonem, ea, præ metu, in hirundinem se convertisse dicitur; ut Agatharchides ait lib. de Rubro mari (7).

1) Sive ex distinctione Cas. Scalig. cap. 1. sect. 13

2) à recte sapiendo.

3) pag 87. edit. Rom.

4. conservatricem prudentiæ.

5. Præses, Patrona civitatis.

6. sive, ex Scalig dist. cap. 1. sect. 33

7. Apud Photium in Bibliotheca.

Ad hæc ſerpens etiam, ut paullò antè dicebamus, Minervæ ſacratus fuit. Nec obſcura eſt ratio. Nam Minerva eſt ſapientiæ præſes. At ſerpens ſymbolum eſt prudentiæ. Imò Ægyptiis anguis ſive draco divinitatis vim ſignabat: ut in Ægyptiorum Theologorum Theologia dictum ſuprà hoc libro. Euſtathius etiam ad Il. A (1) rationē ex vocabulo arceſſit: nempe quia δράκων dicatur ἀπὸ τῦ δέρκειν, quod eſt βλέπειν (2). Pallade autem nihil perſpicacius. Athenis draconi, arcis cuſtodi, placentam è melle offerebant: ut eſt apud Herodotum lib. VIII, & Heſychium in Οἰκυρὸν ὄφιν.

1) pag. 87. edit. Rom.
2) videre.

Ex plantis olea Minervæ dicata fuit, de qua actum in plantis numini ſacratis.

Ex inanimis eidem numini ſacratæ arces. Unde Maro in Eclogis:

—Pallas, quas condidit, arces
Ipſa colat.

Vide, quæ ex Servio dixi, cum agerem de Neptuno, cui fundamenta ſunt urbium dicata, ut Iunoni urbium portæ.

Minervæ amicæ Muſæ, quibus palmam dicavit vetuſtas. Inimicus verò Stupor, cui dicatum acer. Servius in illud II. Æn.

—Sectaque intexunt abiete coſtas:

Non ſine cauſſa Virgilius hoc loco abietem commendat: item acer, & pinum, paullo pòſt. Nam fulminata abies interitum dominæ ſignificat: & Troia per feminam periit. Acer verò in tutela Stuporis eſt: & viſo equo ſtupuere Trojani: ut, Pars ſtupet innuptæ donum exitiale Minervæ. Pinus in tutela quidem eſt matris Deûm: ſed & fraudum, & inſidiarum: quia ejus poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus inſidiarum eſt.

CAPUT XXV.

De Dianæ ſimulacro, ac rebus ei ſacratis. Deque effigie Iunonis Lucinæ.

DE Minerva hæc dicta ſunto. Nunc proferam de Diana: cujus effigies vel humana fuit, vel monſtroſa.

Humana erat cum exprimeretur forma venatricis. De cujusmodi ſimulachris aliquoties agit Pauſanias. Ac ſic deſcribit Claudianus lib. II, de raptu Proſerpinæ:

At Triviæ lenis ſpecies, & multus in ore
Phœbus erat, Phœbique genas, & lumina Phœbi
Eſſe putes; ſolusque dabat diſcrimina ſexus.
Brachia nuda nitent, levibus projecerat auris
Indociles errare comas, arcuque remiſſo,
Ocia nervus agit: pendent poſt terga ſagittæ:
Criſpatur gemino veſtis Cortynia cinctu,
Poplite fuſa tenus.

Addi

Addi etiam solent virgines comites quas idem sic depingit lib. III. Paneg. Stiliconis:

——Veniunt humeros, & brachia nudæ,
Armatæque manus jaculis, & terga sagittis,
Incomta, pulchraque tamen, sudoribûs ora
Pulverulenta rubent: sexum nec cruda fatetur
Virginitas: sine lege coma: duo cingula vestem
Crure tenus pendere vetant.

Quid mirum autem de comitibus: quando & ipsa virgo. Unde ipsa apud Callimachum (1) à Iove hoc petit:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα (2), φυλάσσειν (3).

Quod imitatus Ovid. lib. I. Met. in fabula Daphnes, ait,

Da mihi perpetua; genitor carissime, dixit,
Virginitate frui: dedit hoc pater ante Dianæ.

1) *hyemo in Dianam.*
2) *al.* ἄττα.
3) *Da mihi virginitatẽ perpetuam, pater, servare.*

Humeros Dianæ prædicat Claudian. carm. de Nupt. Honorii & Mariæ:

Auroræ vincis digitos, humerosque Dianæ.

Dianam à cruribus commendat Ovidius Amor, lib. III, eleg. II:

Talia pinguntur succincta crura Dianæ,
Cùm sequitur fortes fortior ipsa viros.

Cujusmodi ea capere oporteat, vix alius meliùs expresserit quàm Lactantius, cùm universè sic scribit lib. de Opificio Dei cap. XIII: *Crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes; sed teretibus suris, clementer exstantibus, sensimque tenuatis, & firma sunt, & ornata.*

Corneum ei arcum tribuit Claudianus: sed aureum Ovid. lib. I. Met. fab. de Syringe:

——Ritu quoque cincta Dianæ
Falleret, & credi posset Latonia, si non
Corneus huic arcus, si non foret aureus illi.

Pharetram, ac spicula assignârunt, sive ob radios, quos in terram jaculatur; sive ut venatrici. Claudianus in secundo de Raptu Proserpinæ:

——Potuitque videri
Pallas, si clypeum ferret: si spicula, Phœbe.

Dianæ simulachrum in Cypseli ara, manu una leonem, alterâ premebat pantheram, Pausania teste. Nempe quia Diana venatrix, nec illustrius venatio occupatur, quàm in feris ejusmodi animantibus.

Idem Pausanias in Arcadicis meminit simulachri, exprimentis Dianam cervinâ pelle indutam, pendente ex humeris pharetra, ac manu una lampadem, alterâ duos gestantem dracones, adsistente cane venatico. Atque idem in Phocicis à Praxitele hanc Divam sic ait effictam, ut dextra facem gereret, pendente ab humeris pharetrâ: cane adsistente ad lævam: ac superâsse id simula-

simulacrum maximæ cujusque feminæ proceritatem. In iisdem Phocicis meminit simulachri, è candido lapide, quo Diana exprimeretur jaculantis habitû. Addit cognomentum fuisse Ætola. Item in Bœoticis gemini Dianæ signi è marmore: quorum unum facem manu gestaret, alterum esse formâ jaculantis. Ac aliis quoq; locis aliquot de hujus Divæ simulachris loquitur.

Dianæ Aricinæ ad lacum Nemorensem cognomen fuit Fascellina. Atque ea significatur in denariis argenteis, quorum inscriptio, L. LOLLIUS. Is inter provinciarum quæstores fuit, anno Urbis IↃC. Q. Opimio Nepote, & & L. Postumio Albino coss. In nummis, quos dixi, effigies est Dianæ, cum pharetra, & cervo ei sacro, sub quo compâret litera F. quæ significat Fascellinam. In aliis item nummis, in quibus itidem nomen C. Lollii compâret, est Deæ effigies, caput vitta insignis, inque manu sceptrum regium tenentis, ac
1) *reginam Venerem.* sub mento B. quo Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad annum Urbis antea memoratum significari suspicatur βασίλισσαν Ἀφροδίτην (1) à Tarentinis cultam; cui & sacrum fuisse ait ludicrum βασιλίνδα nuncupatum. Sed id non lego apud Pollucem, Hesychium, Suidam; qui hujus lusus meminerunt. Vellem igitur Pighius ejus rei auctorem addidisset.

Etiam Parium lapidem in Dianam unà cum canibus suis factum, describit Apulejus lib. XII. Metam.

Atque his, & similibus modis exprimebatur Diana forma humanâ. At præterea effingebatur forma monstrosâ, Ut cum triplici capite. Unde Maro IV. Æn.

—Tria virginis ora Dianæ.

Ideo dicta τρίμορφος, *triformis*: item τριπρόσωπος, *tres habens facies*, sive *triceps*. De figura hac, & ejus caussa, nihil repetere attinet, quæ dicebamus lib. II, cap. XXIX. Hæc de simulachro.

Ex hominibus in tutela Dianæ parturientes: de quo satis dictum lib. II. Item venatores: ipsaque venatio etiam amphitheatralis, juxta Tertullianum: & ut distinctius Cassiodorus, sacra hæc Dianæ Tauricæ. Videlicet
2) *epigr. 12.* quia Diana venationis præses, & venationum ludi in amphitheatro fiebant. Unde & Martialis libello de Spectaculis (2) Dianam dixit pro venatione amphitheatrali:

Inter Cæsariæ discrimina sæva Dianæ.

Ex quadrupedibus, ob venationem, Dianæ sacri sunt canes: uti, alias ob caussas, dicati sunt Mercurio, Marti, & Laribus præstitibus.

Atque uti canes consecrati, quia his fit venatio; ita cervi, quia illorum præcipua est venatio. Festus: *Servorum dies festus vulgò existimatur Idibus Augusti, quòd, eo die Servius Tullius, natus servâ, ædem Dianæ dedicaverit in Aventino: cujus celeritate sint cervi, à quorũ celeritate fugitivos vocent cervos.*

Etiam Dianæ immolantur cervi. Ovidius lib. I, Fast.

Quòd

Quòd semel est triplici pro virgine cæsa Diana,
Nunc quoque pro nulla virgine cerva datur.

Videmus hic, ut rationem ejus sacrificii à temporibus arcessat Trojanis. Ajunt enim, cùm Agamemnon occidisset cervam Dianæ sacram, exercitum in Aulide propterea fuisse omnis generis malis vexatum; donec paratus esset immolare filiam Iphigeniam: Divam autem, virginis misertam, supposuisse pro ea cervam, ipsam verò transtulisse in Tauricam Chersonesum, ubi Dianæ facta sit sacerdos. Sed qui ad rerum naturam attendere malunt, eò dicant cervum Dianæ immolari, quia ut Diana, quæ est Luna, celerrimè conficit suum cursum: ita quoque cervus sit velocissimus. Iccirco & currus ejus à cervis trahebatur. Claudianus in III Stiliconis Panegyri:

Dixit, & extemplo frondosa fertur ab Alpe
Trans pelagus: cervi currus subiere nivales.

Ex his etiam liquet, cur quandoque simulacrum Dianæ indutum fuerit cervinis pellibus: cujusmodi effigiei Pausanias meminit in Arcadicis. Etiam moris fuit, ut ante templa Dianæ conspicerentur cornua cervi. Nisi quod Romani in Aventino monte pro cervinis habuerint bovis cornua: Unde hęc disparitas fuerit, narrat Plutarchus in Quæstionibus Romanis. Etiam ex Agellio notum, ut Sertorius cervam albi coloris nactus, finxerit sibi eam à Diana donatam, atque eo pacto, quia omnia Dianæ se monitu agere persuaderet, in officio continuerit militem Hispanum. Nempe longè rarissimæ sunt cervæ albæ. Ab Apollonio Tyaneo visas, tradit Philostratus in vita ejus, legas lib. III: ubi & ut cervas cornigeras conspexerit, Paracam Indiæ urbem prætergressus.

Capra Athenis immolabatur in festo Dianæ Brauroniæ: quod quincto quoque anno celebratum. Vide Hesychium in Βραυρωνίοις, & Pollucem lib. VIII, cap. IX.

Præterea Diana grata felis: in qua latuit, cum pugnarent Dii adversus Typhoëa. Ovid. v Met. fab. VII:

Fele soror Phœbi, niveâ Saturnia vaccâ,
Pisce Venus latuit, Cyllenius ibidis alis.

Ex piscibus τρίγλη, sive mullus, erat sacer Dianæ: ut est apud Athenæum lib. VII. Diximus de eo pluribus lib. II, cap. XXIX.

Pagurus item Dianæ sacer est, quoniam inter venatores testaceos numeratur, ajuntque eum præcipuè vim lunæ sentire, quâ crescente succulentior fiat, & melior. Aliqui Apollini sacrum faciunt, quoniam Musica delectatur. Apud Mystas prudentiam Pagurus significabat, ideo Dianæ Ephesiæ collo fuit suspensum, & apud Brutios Dianæ caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de caussa illi tribuunt, quòd cum crustam exuit, veluti armis spoliatus latet, viribusq; diffisus nullos aggreditur, donec novam recuperaverit. Capacius lib. II historiæ Neapolitanæ, pag. 645.

Ex herbis Dianæ ſacra eſt herba Artemiſia, ut lego apud poëtam Græcum ineditum.

Dianæ etiam ſacri fontes, & viridantia prata. Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ ſint ſtatuæ: ἱερὰ δὲ Ἀρτέμιδος, πηγαὶ ναμάτων καὶ κοῖλαι νάπαι, καὶ ἀνθηροὶ λειμῶνες. *Etiam ſacri ſunt Dianæ fontes laticum, & cavi ſaltus, & veſtita floribus prata.*

Diana apud Cretenſes dicta Βειτόματρις, quomodo, inter alios, etiam appellant Diodorus Siculus lib. VI, Pauſanias lib. IX, ac Callimacho ſic vocatam oſtendit Phavorinus. De Origine vocabuli diximus lib. I, cap. XVII. Tanta autem ejus Divæ veneratio erat, ut templum, niſi nudis pedibus, ingredi non liceret.

Subjungam pauca de Iunone Lucina. De Iunone quidem ſuperiùs dictum: de Diana proximè; nec Lucina eſt diverſa à Diana: ſed Lucina dicta eſt, quatenus eſt parturientium numen: atque aliter etiam vocatur Ilithya. Unde Horat. carmine ſeculari in Dianam ait,

Rite maturos aperire partus
Lenis Illithya tuere matres,
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu genitalis.

In numis Fauſtinæ Auguſtæ eſt effigies matronæ ſtolatæ, ac ſtantis, dextrâ tenentis haſtam puram, ſiniſtrâ autem pateram. Inſcriptio eſt JUNONI LUCINÆ. Eadem alia in numo cernitur cum puero in ulnis, & pueris duobus adſtantibus. Pauſanias in Achaicis narrat Ægii vetuſtum fuiſſe templum Ilithyæ, in quo ſimulachrum pedibus tenus panno tectum, manum unam extenderet, alterâ autem geſtaret facem. Ac de face hanc idem adfert cauſſam, quòd parturientium dolores ſint acerrimi, ſic ut meritò comparentur igni. Vel quòd Ilithya præbeat uſuram lucis: ignis verò lucis eſt ſymbolum. Poſſis & dicere face repræſentari calorem vitalem. Ea figurâ exhibet Goltzii Græcia in numo Samiorum, & alio Ambrociatarum.

Lucinæ, ſive τῇ Εἰλειθυίᾳ ſacratum eſſe ichneumonem, traditur ab Æliano lib. X, de Animal. cap. XLVII.

E plantis dictamum Iunoni Lucinæ ſacrum fuit. Item papaver, quod etiam ſacratum Cereri, atque Eumenidibus.

CAPUT XXVI.

De effigie Veneris, & animantibus, rebusq; aliis, ei conſecratis.

SUpereſt è Diis Conſentibus Venus: quæ apud Thebanos tria habuit ſigna, è ligno fabricata, eò, ut opinio fuit, de roſtris navium Cadmi: quod antiquiſſima fuiſſe arguit. Unum ſignum erat Veneris Οὐρανίας, ſive Cæleſtis; alterum

alterum Πανδήμε, sive Vulgivagæ; tertium Ἀποςροφίας, sive Aversatricis, vel Verticordiæ: eáque nomina imposuisse Harmonia, Cadmi uxor, credebatur. Prima harum significabat ἔρωτα καθαρὸν, καὶ ἀπηλλαγμένον πόθε σωμάτων, *amorem purum, & cupiditate corporum vacantem.* Altera consistebat ἐπὶ ταῖς μίξεσι, *in concubitu Venereo.* Tertia avertebat animos ab amoribus impuris. Horum auctor nobis Pausanias lib. IX, qui est de Bœoticis. Sed idem in Eliacis posterioribus duas solùm Veneres memorat: Οὐρανίαν, & Πάνδημον. Prioris simulacrum Eliensibus erat ex auro, & ebore, Phidiæ opus: alterius ex ære, opus Scopæ: prior Venus pede testudinem premebat: altera hirco insidebat. Atque addit Pausanias, se, quæ testudinis, vel capri fuerit significatio, iis relinquere quærendum, quibus perscrutari talia est curæ. At de testudine jam diu caussam attulerat Plutarchus in Præceptis Conjugalibus, atque alibi, ubi significari ait, uti testudo domiporta, se domi suæ continet, ita feminæ domus custodiam committi. Nec obscura est ratio de capro, cùm Veneri conveniat hircus, animal libidinosum.

Etiam duas hasce Veneres memorat Appulejus in Apologia sua, his verbis: *Mitto enim dicere alta illa, & divina Platonica, rarissimo cuique piorum gnara, caterùm omnibus profanis incognita: geminam esse Venerem deam, proprio quamque amore, & diversis amatoribus pollentis. Earum alteram vulgariam, quæ sit percita populari amore, non modò humanis animis; verùm etiam pecuinis & ferinis, ad libidinem imperitare, ut immodico trucique perculsorum animalium serva, corpora complexu vincientem: alteram verò cælitem Venerem, prædita quæ sit optimati amore, solis hominibus, & eorum paucis, curare, nullis ad turpitudinem stimulis, vel illecebris, sectatores suos percellentem. Quippe ejus amorem non amœnum, & lascivum, sed contra incomtum & serium pulchritudine honestatis virtutes amatoribus suis conciliare: &, si quando decôra corpora commendet, à contumelia eorum procul absterrere. Neque enim quicquam aliud in corporum forma diligendum, quàm quod admoneat divinos animos ejus pulchritudinis, quam prius veram, & sinceram, inter Deos videre.*

Cultum Veneris Πανδήμε, ut & Pithûs, sive Suadelæ, primus creditur instituisse Theseus, ut Pausanias tradit in Atticis. De eadem ita Eugraphius in Terentii Eunuch. (1) *Menander apertè dixit, Meretrices juxta domum suam vel in atrio solitas habere aram Veneris Vulgariæ, cui quotidie sacrificarent.* 1) act.1.sc.2.

Utcunque verò duplex, vel etiam triplex sit Venus; poëtæ tamen, ac scriptores propè universi, *Veneris* nomine intelligunt eam solùm, quæ versatur circa corporum mixturam: non tamen pro diversis habent, quæ licitis, quæque illicitis præest ignibus: sed utramque potestatem eidem Divæ tribuerunt. Ab eadem enim Venere esse censent & amorem illum Helenæ priorem erga Menelaum, & alterum erga Alexandrum sive Paridem: item illum Clytæmnestræ priorem erga Agamemnonem, & secutum erga Ægisthum.

Effingebatur Venus plurimùm formâ adolescentulæ formosissimæ, ac nudæ. Βαθυπλόκαμον, sive capillatam, vocat Apollonius Rhodius. Ea interdum in concho consistebat, interdum natabat in mari, vel è mari emergebat, quam ἀναδυομένην vocant. Nempe quia è mari nata; unde Neptunus ad eam in v Æn. ait:

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis.

Sæpius verò fingebatur currui insidens, vel insistens; nuda vel vix cooperta.

Inclytum imprimis fuit simulachrum Veneris Coæ, & Gnidiæ, illius vestitæ, hujus nudæ. De quibus sic Plinius lib. XXXVI, cap. V: *Duas fecerat Veneres Praxiteles, simulque vendebat; alteram velata specie; quam ob id quidem prætulerunt optione, quorum conditio erat, Coi; cùm alteram etiam eodem pretio detulisset: severum id ac pudicum arbitrantes. rejectam Gnidii emerunt; immensa differentiâ famæ. Illo enim signo Praxiteles nobilitavit Gnidum. Ædicula ejus tota aperitur, ut conspici possit undique effigies Deæ, favente ipsa ut creditur facto. nec minor ex quacunque parte admiratio est.*

Apud Pausaniam in Corinthiacis est de Veneris templo quod duæ solùm ingrederentur, ἡ νεωκόρος, sive æditua, & virgo, annuo fungens sacerdotio, λουτροφόρος dicta, à lavacro ferendo. Ipsa autem diva à Canarcho Sicyonio, (qui & Milesiis Didymæum, & Thebanis Ismenium Apollinem effinxerat) ex auro, & ebore, facta fuit, ac capite gestabat πόλον sive apicem; una manu papaver, alterâ malum tenebat: omnium verò victimarum femora, præterquam suis, invisi animalis, ei consecrabant: partes cæteras adolebant juniperi lignis.

Appulejus in x Metamorphos. ubi refert judicium Paridis in scena exhibitum, sic describit eam, quæ Venerem repræsentârat: *Qualis Venus, cùm fuit Virgo, nudo & intecto corpore perfectam formositatem professa; nisi quod tenui pallio bombycino inumbrabat spectabilem pubem. quam quidem laciniam curiosulus ventus satis amanter nunc lasciviens reflabat; ut dimotâ, pateret flos ætatulæ: nunc luxurians adspirabat, ut, adhærens pressulè, membrorum voluptatem graphicè liciniaret. Ipse autem color Deæ diversus in speciem: corpus candidum, quod cœlo demeat; cæruleum, quod mari remeat.* Subjungit deinde de comitibus Deæ, qui erant Cupidines, Gratiæ, Horæ.

Apud Lacedæmonios erat signum Veneris armatæ, ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac notum de ea quoque ex Quinctiliano, Plutarcho, Anthologia Græca (1), & Ausonio (2): ut Lactantium (3) mittam. Refert ibidem Pausanias, ut Veneris armatæ templum fuerit unicum, quòd vidisset super ædem alteram exstructum, fuisseque in superiori æde cellam Morphûs. Esse id cognomen Veneris. Sedere autem Divam κάλυπτραν ἔχουσαν, καὶ πέδας περὶ τοῖς ποσὶ· *cum galericulo, & compedibus*: compedes autem à Tyndare

1) *lib. 4.*
2) *epig. 41, & 42.*
3) *lib. 1 Instit.*

dareo additas ad significandum, similitudine vinculorum, firmum esse amorem debere, quo uxores obstringuntur maritis: nec enim se fidem habere iis, qui aliam adferunt caussam, quasi Tyndareus Venerem voluerit hoc simulachrô ulcisci, tanquam omnium malorum auctricem: ut quæ filiarum uni Helenæ, Menelao nuptæ, immiserit amorem Paridis; alteri autem filiæ Clytemnæstræ, uxori Agamemnonis, caussa foret, cur amâret adulterum Ægisthum.

Venus Cypriis cum hasta, ad ejus potentiam designandam. De quo & alibi (1) adduximus illud Hesychii: Ἐγχεῖος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι. *Enchios*, sive hastigera, *Venus*, *Cypriis*. In ejus sacris salis pugillus, & viri αἰδοῖον ostendebatur. Quorum caussam attuli lib. 1, cap. XVII. Venus pæta, quia hujusmodi sint oculis libidine percitæ. Vide interpretes in illud Ecl. III: 1] lib.2,c.27

—— *transversa tuentibus hirquis.*

Venerem apud Horatium in primo odarum circumvolant Iocus, & Cupido.

Venus in tragœdiis inducebatur vestibus coloris albi: ut ait Porphyrius in terrabiblon Ptolomæi.

In Saxonia, ut ex historiis ejus gentis cognoscere est, simulacrum repertum Veneris nudæ currui insistentis, caput myrtò cinctæ, in pectore habentis facem, dextrâ tenentis globum, sive terrarum orbem, in sinistra autem tria mala: à tergo erant Gratiæ nudæ nexis manibus, pomaque gestantes, vultibus aversis dona invicem præbentes. Huic Veneris, & Gratiarum currui, pro equis jungebantur cygni bini, ac totidem columbæ. Non dubium verò, quin effigies ista fuerit à Græcis: à quibus quàm multa acceperint Teutones, & unde id sit, alibi exponimus.

Ac passeres quidem sacræ sunt Veneri ob salacitatem maximam: columbæ autem ob oscula, & fœcunditatem. Ut mittam rationem à fabella de Peristera, nympha Veneri longè acceptissima, quam ubi Cupidinis irâ esset in columbam conversa, Venus hoc honore adfecit, ut in sua esset tutela. Unde rationem arcessit Placidus Lactantius in secundum Thebaidos. Cygno verò is attributus honos partim ob candidi coloris venustatem, (omnia enim venusta placent Veneri) partim etiã propter cantum, quo Venerem capi, etiam ex verbis liquet Appuleji proximè adlatis. Ardea quoque Veneri sacra dicitur. Nec semper Veneri forma humana. Quod Tacitus ostendit in secundo Historiarum de Venere Paphia: *Simulachrum Deæ non effigie humanâ: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exsurgens: & ratio in obscuro.* Sunt qui existiment, figuram umbilici fuisse, ac caussam hujus figuræ, quod libido in feminis inde incipiat. Aliis id minùs placet, quia & Jupiter Ammon sic effingeretur. Sed potuere gentes diversæ diversis de caussis idem symbolum aptare diversis Deis. Verùm quid sibi vult, quod orbis ille in conum adsurgeret? Fortasse igitur eò respexere, quod Amore homines quasi ardeant; unde passim Amor ignis vocatur: ignis vero assurgit in modum coni.

Atque hæc de effigie Veneris. Nunc dicam quæ Veneri ſacrificârint, vel dicarint.

Veneri autem immolatam ſuem, teſtis Athenæus lib. III Dipnoſoph. ubi id confirmat verbis hiſce Callimachi ſive Zenodoti in hiſtoricis commentariis: Ἀργεῖοι Ἀφροδίτῃ ὗς θύουσι, καὶ ἡ ἑορτὴ καλεῖται Ὑστήρια. *Veneri ſuem Argivi ſacrificant, eumque feſtum diem vocant Hyſteria.* Etiam apud Ariſtophanem in Acharnenſibus Veneri ſacrificatæ ſuis mentionem invenias. Cur vero ſus Veneri fuerit exoſa geminam rationem adducit Verrius, ſive Feſtus: *Suillum genus inviſum Veneri prodiderunt poetæ ob interfectum ab apro Adonim, quem diligebat Dea. Quidam autem, quod immundiſſimi ſint ſues ex omni manſueto pecore, & ardentiſſimæ libidinis: ita ut opprobrium mulieribus inde tractum ſit, cùm ſubare & ſubire dicantur.* Ætas etiam ſpectabatur à Romanis. Plinius lib. VIII, cap. LI: *Suis fœtus ſacrificio die quincto purus eſt, pecoris die octavò, bovis trigeſimo. Coruncanius ruminales hoſtias, donec bidentes fierent, puras negavit.*

Veneris Paphiæ cujusmodi fuerint ſacrificia his verbis docet Tacitus in II Hiſtor. *Hoſtiæ, ut quisque vovit, ſed mares deliguntur. Certiſſima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum; precibus, & igne puro, altaria adolentur.* Hædus conveniens Veneri animal, quia valde libidinoſus. Itaque & Venerem effinxere capro inſidentem, ut ſuprà diximus.

Ob ſimilem libidinem Veneri acceptus taurus. Sanè per Venerem ſignatur fœcunditas Naturæ; quæ quia ſe medio vere, puta in Aprili, imprimis exſerit, eo & ſignum, in quo tum Sol eſt, Taurum nuncupârunt, Aprilemque ipſum Veneri dicaverunt. Horatius lib. IV, od. XI:

—— Idus tibi ſunt agendæ,
Qui dies menſem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

Ex avibus conſecratæ ſunt Veneri paſſeres, columbæ, & cygni. Atque ab hoc triplici alitum genere currus protrahi credebatur. De paſſeribus ita Sappho (1), apud Dionyſium Halicarnaſſenſem (2):

1) *Cantico in Venerem.*
2) *libro de Structura orationis.*

—— Πατρὸς δὲ δόμον λιποῦσα
Χρύσεον ἦλθες
Ἅρμ' ὑποζεύξασα· καλοὶ δέ σ' ἆγον
Ὠκέες στρουθοὶ, πτέρυγας μελαίνας
Πυκνὰ δινέοντες ἀπ' ὠρανῶ, αἰθέρος διὰ μέσσω.

Quæ ſic reddebat Helias Andreas:

—— Tecta me propter quia ſæpe linquis
Aurea patris,
Et venis curru properante vecta
Te nigris ad me tenues per auras

Paſſeres

Passeres alis agiles ferebant
Æthere ab alto.

De columbis indicat Propertius lib. III:

Et Veneris dominæ volucres, mea turba, columbæ
Tingunt Gorgoneo Punica rostra lacu.

Et apertiùs Appulejus in VI Met. ubi sic narrat, ut currum Veneris columbæ traxerint, prosequentibus eum passeribus: *Iubet* (Venus) *construi currum, quem ei Vulcanus subtili fabricâ studiosè proliverat, &, ante thalami rudimentum, nuptiale munus obtulerat, limæ tenuantis detrimento conspicuum, & ipsius auri damno pretiosum. De multis, quæ circa cubiculum Dominæ stabulant, procedunt quatuor candidæ columbæ, & hilaris incessibus picta colla torquentes, jugum gemmeum subeunt; susceptaque dominâ lætæ subvolant. Currum Deæ prosequentes gannitu constrepenti lasciviunt passeres; & cætera, quæ dulce cantitant, aves, melleis modulis suave resonantes, adventum Deæ prænuntiant.* Porrò non de nihilo est, quod Appulejus non ἁπλῶς ait currum trahi à columbis, sed addit albis. Nam & apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI legas Veneri esse sacros turtures albos. Columbas esse Gnidiæ Deæ, h. e. Veneri sacras etiam ait Martialis lib. XIII, epig. LXVI. Caussa est frequens fœtus & coitus; ut ait Servius ad illud VI Æn.

Maternas agnoscit aves ——

De Ænea sermo est, post conspectas columbas. De cygnis testis est nobis Horatius lib. III, od. XXVIII:

—— *Quæ Cnidon*
Fulgentesque tenet Cycladas: & Paphon
Iunctis visit oloribus.

Ac lib. IV, od. I:

Purpureis ales oloribus.

Hoc est, quæ perniciter veheris curru tuo oloribus juncto. Cur verò poëta olores hîc dicat purpureos, abunde dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Nec solus eos Veneris currui jungit Venusinus ille: sed idem factum ab Ovidio, uti & Claudiano de Nuptiis Honorii, & Mariæ. Hirundines Veneri esse gratas traditum Æliano lib. X de Animal. cap. XXXIV: uti &, secundum emendationem Gilli, θεοῖς Μυχίοις, Diis Penatibus.

Præterea iynx Veneri erat sacra. Theocriti scholiastes in Idyll. II: Ἴυγξ, ὄρνεον ἀφροδίτης, ᾧ αἱ φαρμακίδες συνεργῷ ἔχουσι πρὸς τὰς μαγείας. *Iynx, avis Veneris, qua veneficæ utuntur ad magica sua.* Eo autem Veneri dicata, quia hac uterentur ad conciliandum amorem; ut inferiùs dicetur. Itaque, ut ibidem legas, etiam vocabulum hoc usurpatur pro ardenti desiderio, ut apud Pindarum Nem. od. IV (1): Ἴυγγι δ' ἕλκομαι ἦτορ· *magnâ cupiditate cor trahitur*: Item pro quolibet, quod amorem sui excitat, ut apud Aristophanem Lysistratâ (2):

1) *vers. 257.*
2) *choro senum, Laconum, Atheniensium, & Lysistrata.*

Ὡς

Ὡς οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων τῇ σῇ ληφθέντες ἴυγγι.

Primi Græcorum illecebris, sive illice tuâ vi capti.

Pcëtæ, inque his Callimachus, ut apud eundem Theocriti scholiasten legere est, Iunga ajunt fuisse filiam Echus: hanc philtro dementasse Jovem, ut secum concumberet; id indignè tulisse zelotypam Iunonem, eoque Iunga mutasse in avem ejusce nominis, quæ & vim amores conciliandi reservet, un-
1) in ἴυγξ. de eâ ad hanc rem venefica utantur. Apud Suidam est, in saxum versam; etiam ibidem est, aliis dici Pithûs, sive Suadæ filiam. Sed hæc de matre diversa facilè conciliantur. Nam Echo est vox resultans. At nascitur amor mutuus ex sermone sive colloquio. Nascitur quoque ex Suada: quia sermone persuademus. Imò, ut scitè ait Aristophanes in Ranis:

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο πλὴν λόγος.

Suadæ sacellum haut aliud est, quàm oratio.

Præsertim delenifica oratio hoc habet, conjuncta cum forma exuberanti, & moribus venustis, ac ingenii dexteritate. Quorum singula cum Olympias observaret in quadam ad se deducta, eò quòd Philippum maritum, vel ut alii ajunt, Alexandrum M. philtrô sibi conciliasse diceretur, Valeant, inquit, qui te philtri indigam putant: abunde sufficit amatorium, quod in te circumgestas.

Etiam phalerides, seu phalarides quæ aves sunt palustres, Aristophani in Acharnensibus memoratæ, item Varroni, Columellæ, Plinio, Veneri erant
2) pag 87. edit. Rom. sacræ; ut est apud Athenæum lib. VII, & Eustathium in Iliad. A (2). ubi geminam adfert ejus rei caussam: unam quidem à re petitam, nempe ab albore, quo refert genitale semen: alteram verò à similitudine vocis, quia cognatio quædam est literarum inter φαληρὶς, & φαλλὸς, quo notatur penis ligneus, vel coriaceus.

E piscibus Veneri dicatur ἀφύη, sive apua: ut apud Eustathium est in
3) pag. 87. edit. Rom. Iliad. A (3). Ubi & caussam adfert à cognatione nominis. Nam & ἀφύη, & Ἀφροδίτη vocabula quandam habent convenientiam. Imò & ἀφύη nascitur è maris spuma, quæ Græcis ἀφρὸς, & inde etiam nata creditur Venus.

Veneri item sacra chrysophrys, Archippus apud Athenæum:

Ἱερὸς Ἀφροδίτης χρύσοφρυς Κυθηρείας.

Chrysophrys sacer Veneri Cythereæ.

Similiter Eustachius Il. T. Videtur formæ gratia formosissimæ Divæ dicatus. Est enim Matronis Parodi:

Χρύσοφρυς, ὅς κάλλιστος ἐν ἄλλοις ἔστατ᾽ ἰχθύς.

Chrysophrys, qui formosissimus inter alios est piscis.

Chrysophrys etiam vocatur Ovidio in Halieut. Idem putatur ac *Aurata*, sive *orata*: unde & Romæ cognomentum Sergio: etsi de hoc aliter Festus in Orata.

Item Veneri dicatæ conchæ Venereæ, sive Cytheriacæ. Priori modô vocat

vocat Plinius, altero Martialis. ut dictum lib.IV, cap.XXXV. Ubi etiam dicebamus, eò Sacratas Veneri, quia referant genitale arvum.

Ovid.5. Met. *Pisce Venus latuit* ——

Ex plantis verò dicavere Veneri rosas, & myrtum; quæ habere vim credita ad amorem conciliandum ac conservandum. Sed & mala, & chrysophryn herbam, ac fortasse philyram: de quibus omnibus lib. V, nempe in historia Plantarum, satis diximus. Unum hoc igitur nunc dicam, Veneri Cypriæ solum thure, & floribus sacrificabant; ut ait Servius in I Æn. ad illud,

Tum Venus, Haut equidem tali me dignor honore,

Ac Maro ipse id firmat eodem Æneidos libro:

Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisq; calentibus halant.

E metallis Veneri sacratum æs; ut est apud Pindari interpretem. Commune hoc habet cum Deo Æsculano, cui *æs* nomen dedit.

Ex Horis sive anni partibus Veneri sacratum ver, imprimis mensis Aprilis. Nempe quia vere & plantæ renascuntur, & animalia procreantur, unde Lucretius lib.I sic Venerem compellat:

Nam simul ac species patefacta est verna diei,
Aëriæ primùm volucres te Diva, tuumque,
Significant initum perculsa corda tua vi.

Ac plura ibidem his gemina. Imo Cicero in secundo de Natura Deorum: Venerem ex eo dictam putarunt, quia per eam omnia veniant, h. e. oriantur. Sed fortasse Scaligeri(1) magis opinio placet, ut à veniendo quidem sit, sed quia aliunde id nomen venerit ad Romanos, q. d. προσήλυτον θεὸν, sive numen peregrinum. Nam sub Regibus id numen erat ignotum: ut ex Cincio retulit Varro, inde Macrobius, ex eo nos lib.II, cap.XXVII: ubi & Divæ nomen ab Hebræo fonte arcessivimus.

1) *ad Festum*

CAPUT XXVII.

De simulachris Deorum trium Selectorum eorumque corporalium; Solis, Lunæ & Telluris; deque rebus, quas iis sacraverunt: item de Maja & Bona Dea.

ABsolvi de Diis Consentibus: nunc eo ad illos, qui licet non sint in Consentibus, sunt tamen in Selectis: quales, præter Consentes XII, sunt octoni: ex his tres corporei, & adspectabiles; Sol, Luna, Tellus, De quibus nunc agam. Dixeris, jam de iis actum videri, de Sole, in Apolline; de Luna, in Diana; de Tellure, in Vesta, ac Cerere. Sed enim distinguere oportet Theologiam civilem à physica, & poetica. Quæ quantum differant, arguit, quòd Dii, quos hactenus memoravi, fuere Romanis in Diis Consentibus:

illi verò de quibus nunc loquar, non item. Adhæc Apollo filius Iovis: at Sol, Hyperionis; unde Claudianus in secundo de raptu:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat.

Hyperion verò Cæli filius, Saturni frater; ut est apud Diodorum Quomodo Apollo, & Sol, fuerint patrueles. Interdum tamen pro Sole ipso sumitur; ut illo Ovidii I. Fast.

—— Radiis Hyperiona cinctum.

Effingebatur Sol humanâ ac juvenili formâ, sed capite radiis cincto; ut vel indicio sunt verba ex Ovidio proximè adducta. Est & Martiani Capellæ lib.I(1): *Solis augustum caput radiis perfusum, circumactumque flammantibus, velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur.* Hi radii fuere duodeni, pro signorum numero, quæ percurrit. Unde & Maro XII Æn. de rege Latino:

1)pag.6.

—— Cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen.

Nec tamen fingitur fuisse talis in infantia: unde Claudianus in II de Raptu, ubi qualis primis in annis fuerit describit:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat, & pariter Lunam, sed dispare formâ;
Auroræ, noctisq; duces; cunabula Tethys
Præbet, & infantes gremio solatur anhelos
Cæruleusq; sinus roseis radiatur alumnis:
Invalidum dextro portat Titana lacerto
Nondum luce gravem, nec pubescentibus altè
Cristatum radiis; primo clementior ævo
Fingitur, & tenerum vagitu despuit ignem.

Solis habitus erat χροίας χρυσοκιτρίνης, coloris, qui est in malo aureo, sive Medico: ut est apud Porphyrium in Ptolomæi τετράβιβλον.

Sol curru vehebatur: ut & Deorum alii quidam, sicut ex Pausania videre est. Tribuere autem ei quadrigas, ut siderum nobilissimo. Vel quatuor equi, pro quatuor anni Horis ut è Fulgentii Mythologicis & Isidoro in Originum, libris diximus, cum lib. VII de Temporis partibus ageremus. Imò & sat verisimile commentum de igneis Solis equis cepisse originem ex igneis Eliæ equis. Beda in libros Regum quæstionum XXX quæstione XXVIII: *Solent gentiles pingere vel facere simulachrum Solis, ut, puerum juvenem in curru ponentes, equos eidem, quasi cursu cælum petentes, subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia Sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit: Vt autem eidem currus & equos tribuant, de miraculo sumptum Eliæ Prophetæ, qui curru igneo, & equis igneis est raptus ad cælum, Ioannes Constanti-*

ſtantinopolitanus (1) *epiſcopus aſtimat. Quod inde etiam Gracè* Ἥλιος *dicatur Sol. Sicut etiam Sedulius* (2), *cùm de Elia adſcenſu caneret oſtendit dicens:*

Quàm bene fulminei pralucens, ſemita cœli
Convenit Elia, meritò qui & nomine fulgens,
Hac ope dignus erat. Nam ſi ſermonis Achivi
Una per accentum mutetur litera, Sol eſt.

1) *Chryſoſtomum ſignat.*
2) *lib.* I. *Operis Paſchalis.*

Solis ſymbolum apud Rhodios erat coloſſus: quem iis fecerat Chares Lyndius Lyſippi diſcipulus: ut eſt apud Plinium lib.XXXIV, cap.VII. Imò artificis nomen baſi inſcriptum fuit, ac pariter coloſſi magnitudo. Verſiculi fuere iſtiusmodi:

Τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ἑπτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος.
Rhodium coloſſum Lindius fecit Chares,
Cubitos decem qui ſepties altus fuit.

Græci ſacrificantes Soli mel libant: cujus cauſſam apud Athenæum in XV exponit Phylarchus, his verbis ex XII hiſtoriarum: Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς θύοντες τῷ Ἡλίῳ μέλι σπένδουσιν, οἶνον οὐ φέροντες τοῖς βωμοῖς, δεῖν λέγοντες, τὸν τὰ ὅλα συνέχοντα καὶ διακρατοῦντα θεὸν, καὶ ἀεὶ περιπολεύοντα τὸν κόσμον, ἀλλότριον εἶναι μέθης. *Apud Gracos, qui ſoli rem divinam faciunt, mel libant; non vinum aris inferunt: quia, ut dicunt, numẽ, quod omnia continet, & regit ac mundum perpetuò circumvolvit, alieniſſimum ſit ab ebrietate.* *pag.* 693.

Ex quadrupedibus, apud Græcorum nonnullos, equus Soli ſacer fuit. Itaque in Taleto, quod in vertice Taygeti Solis fanum erat, equi ſacrificabantur Soli: ut eſt apud Pauſaniam in Laconicis. Addit, idem eſſe, ſacrum Perſis. Poterat quoque dicere de Armeniis, & Maſſagetis. Nam & hi (3) equum Soli dicarunt & eum huic mactarunt; ut oſtenſum nobis lib. I Orator. Inſtitut. cap.V, ſect.XXIII. Movit verò haſce omnes gentes, quòd celerrimo animali celerrimum quadrupedem convenire arbitrarentur: ut operis hujusce dictum lib. II, cap. XVII.

3) *Herod. l.* I.

Etiam lupus dicatus Soli; ut eſt apud Sophoclis ſcholiaſten: nempe quia primâ luce ſe confert prædatum. Eò & λύκος (lupus) ἀπὸ τῆς λύκης (4) appellatus. Sed ob robur, & prædas, ab aliis in Martis eſſe tutela credebatur: imò Athenis lupum occidere nefas erat. De utroque auctor eſt nobis Apollonii ſcholiaſtes in ſecundum Ἀργοναυτ.

4) *à primâ luce.*

Ex avibus Soli ſacer gallus gallinaceus; idque quia cantu ſuo ſolis ortum annunciet: quam rationem adfert Pauſanias libro Eliacorum priore. Atque addit, propterea in Idomenei ſcuto gallum fuiſſe pictum, quia eſſet nepos Minois à Paſiphae, Solis filia, oriundus.

Aquila Iovi ſacra, ut dictum: ſed Soli etiam conſecrâſſe videntur. Nec ratio obſcura; quandoquidem adeo obtutu ſpectet Solem: ut dictũ lib. III,

cap.LXXXI. Unde id sit vidimus ejusdem libri cap.XXIII. Ad Solem itidem dicitur explorare pullos : quod haliæeti proprium, ut diximus ejusdem libri cap.LXXVII.

Præterea pocula capacia Soli dicavere : qua de re malo verbis uti eruditissimi Stephani Pighii, in Mythologia de anni partibus. Sic vero ille (1): *Quare in poculis cursum Solis frequenter notis variis expresserint in caussa esse videtur, quòd, ut Baccho, & Herculi, ita Soli, cognato Numini, pocula sacrarit capacia Græcorum religio. Habere enim Solem aureum poculum, à Vulcano fabrefactum, fingunt Stesichorus, Antimachus, & Æschylus, poetarum vetustissimi, in quo Oceanum ab Occasu Orientem versus navigare solet. Theoclytus autem ἐν δευτέρῳ ὡρῶν, lebetem vocat Solis hoc navigium ; veluti & ille, qui multo prior Titanomachiam conscripsit. Plutarchus verò περὶ σαρκοφαγίας oratione prima, ex poeta forsitan aliquo vetusto, calicem appellare videtur, quasi receptaculum in se continens florum, & fructuum omnium semina. Dicit enim mundi, atque aurei illius seculi primordio, Solem curru suo incertum tenuisse tramitem, & vix auroram ab occasu separâsse, neque ut nunc conversas anni partes frugiferis calycis coronis circumduxisse. Extant Mimnermi poetæ versus pulcherrimi apud Athenæum, quibus Solem fingit in aureo lecto dormientem, in hunc usum sibi à Vulcano facto, ab Hesperidum terris per summa Oceani ad Æthiopes trajicere : per ænigma tale poculi profunditatem significans, ut ait Athenæus.*

(1) pag. 163. edit. Plantin.

Ex inanimis apud Rhodios sacræ Soli quadrigæ. Nempe insula tota Soli sacra. Notum de colosso, uno è septem orbis miraculis, quem Soli sacravere. Sol verò quadrigis vehi dicitur : Quare accommodatum hoc Soli symbolum putavere. Festus (2): *Rhodii quotannis quadrigas Soli consecratas in mare jaciunt, quod is tali curriculo fertur circumvehi mundum.*

(2) in October equus.

Consequens est, ut nunc de Luna dicam : cui Romæ templum in Aventino, Livius penè initio lib.XL : *Tempestas coorta forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi adfixit.*

Apud Elienses erant signa lapidea Solis, & Lunæ : atque ut è Solis capite radii, ita è Lunæ exibant cornua : sicut est apud Pausaniam in Eliacis posterioribus. Imò hæc ab ipsa habuit infantia : unde Claudianus lib. II de Raptu Proserpinæ, ubi depingit nobis Lunam, qualis in prima fuerit ætate :

Læva parte soror vitrei libamina potat
Uberis, & parvo signantur tempora cornu.

Luna quandoque dicitur vehi tauro, quandoque currù. Ac tauro quidem, quia exaltatio ejus sit in signo Tauri. Hanc rationem adducit Porphyrius libro de antro Nympharum. Currus verò ejus trahitur interdum ab equis, unde Ovid. initio V Fast.

Et vos Lunares exiluistis equi.

Verum non à quadrigis, ut Solis, nobilioris sideris : verum bigis dumtaxat :

taxat: ut ajunt Tertull. lib. de Spectaculis, cap. IX. Cassiodorus lib. III. Var. ad Faustum de Circensibus, & Isidorus lib. XVIII Orig. Imò ante hos Manilius, Seneca in Hercule Oetæo, Statius Papinius, & quis non? Qui tamen non semper equorum bigas, sed sæpiùs boum intelligunt; ut mox dicam. Hespero autem ne tantum quidem honoris tributum, ut curru veheretur; ut cui equus sit assignatus singularis: vesperi quidem furvus, ob furvam noctem, quæ instaret: manè autem, quia tum lucesceret, albus; ac tum non Hesperus, sed Eous vel Lucifer dicitur; ut ostensum lib. II, cap. XXXI. Imò nec semper Lunæ currus trahitur ab equis: sed sæpius à bubus, vel mulis. De bubus liquet ex illo Ausonii epist. VI:

Tertia fissipedes renovavit Luna juvencas,
Dum fugitas nostram dulcis amice domum.

Et XIX:

Iam succedentes quatiebat Luna juvencas,
Vinceret ut tenebras radiis, velut æmula fratris,

Intellige a. juvencarum bigam: unde Prudentius adversus Symmachum:

Nunc bijugas frenare boves, nunc sæva sororum
Agmina vipereis superis immittere flagro.

Unde sit, quod boves junxerint currui Lunæ, quærit Cælius Rhodiginus lib. XX, cap. VI. Ac caussam hanc dicit, *quòd ejus detrimenta non terra modò; verùm lapides, animalia, & lætamina, sentiunt quoque.* Quod sanè longè petitum. Quanto verisimilius est, inde hoc commentos, quia credibile sit Lunam gaudere cornutis animantibus, cum ipsa habeat cornua? ut antea dictum.

Cæterum à mulis etiam trahi, & unde id sit, docet Festus: *Mulus vehiculo Lunæ adhibetur quòd tam sterilis ea sit, quàm mulus. Vel, quòd, ut mulus non suo genere, sed equi creetur, sic ea Solis, non suo fulgore luceat.* Videtur autem hæc de mulis opinio non multum placuisse Pausaniæ: ut qui in Eliacis prioribus sic scribat: Σελήνη τε ἵππον (ἐμοὶ δοκεῖν) ἐλαύνουσα· τοῖς δὲ ἔστιν εἰρημένα ἐφ' ἡμιόνου τὴν θεὸν ὀχεῖσθαι, καὶ οὐχ ἵππου· καὶ λόγον γέ τινα ἐπὶ τῷ ἡμιόνῳ λέγουσιν εὐήθη. *Equum Luna, ut mihi videtur, ad cursum incitat: etsi mulo ferunt, non equo Deam vehi, futili quadam de mulo fabula vulgata.* Ex quibus verbis colligo, Lunam etiam finxisse equo vectam singulari, instar Luciferi. Nam tam de equo, quàm mulo, in singulo numero loquitur Pausanias.

Lunæ ex quadrupedibus taurus sive bos sacer: ut Lactantius ait lib. I, cap. XXI. Nempe ea de caussa, ob quam à bobus etiam currum ejus trahi crediderunt. Imò quia Lunæ dominium est in flumina, & omnem humorem: Luna autem habet cornua: etiam fluminum numinibus cornua sunt attributa. De quo inferiùs dicemus.

Nunc de Tellure explicabo. Cujus simulachrum effingebatur matronæ

ſpecie, quia ſemina recipit: at Tellumo mas, nempe vis ſeminum productiva. Ab utroque differt Terra, quæ elementum ipſum, non numen. Neque enim *Terræ*, ſed *Telluris* ædem dicimus. Itaque hæc tria etiam ex Varrone diſtinguit Auguſtinus lib. IV de Civit. Dei, cap. X. Fingebatur autem hæc Dea ſedens, ut eſt apud Pauſaniam in Achaicis: Τοῦ δὲ ἄλσους ἱερὸν ἔχεται Δήμητρος. αὕτη μὲν καὶ ἡ παῖς ἑστᾶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Γῆς ἐστι καθήμενον. *Proximum luco eſt Cereris fanum: Dea ipſa, & Proſerpina ſtant: Telluris effigies ſedet.* Eò autem ſedebat, quia terra eſt immobilis; quod de cæteris elementis dicere non poſſumus.

Præterea Telluris ſimulachrum pingebatur cum clave: quia verno tempore, ut fruges proferre poſſit, aperitur: hiberno autem clauditur: ut eſt apud Servium in X Æn. & Iſidorum in VIII Originum.

Quo ſacrificio gauderet, indicat Arnobius in VII: *Telluri* (inquit) *matri ſcropha ingens immolatur fœta: at Minervæ Virgini virgo cæditur vitula, nullis unquam ſtimulis, nullius operis excitata conatu.* Nec propterea quicquam mutandum in illo Horatii, epiſtolâ ad Auguſtum:

Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Nam generatim *porci* vocem uſurpat, more veterum, quibus porcus mas, & porcus femina. Fœtam autem porcam mactabant, ad ſignandam terræ fœcunditatem.

Etiam qui hæreditatem adiret hominis inhumati hoc uſus ſacrificii genere. Varro lib. III de vita populi Romani (1): *Quòd humatus non ſit, hæredi porca præcidanea ſuſcipienda Telluri, & Cereri, aliter familia pura non eſt.*

1) apud Non. Marcell. in *Præcidaneũ.*

Telluri etiam, ut & Cereri, ac Lunæ dicavere taurum: partim quia taurus eſt ſymbolum agriculturæ, eò quòd tauris aremus: partim quia ſignificet naturæ fœcunditatem, eò quòd ſit animal libidinoſum; unde & ſignum, quod in Aprili, Veneris menſe, Sol ſubit, Taurum nuncuparunt. Vide & quæ lib. I, cap. XXIX dicebamus de Pharaonis ſomnio, in quo Deus ſymbolo bovis uti voluit, ad fertilitatem & ſterilitatem deſignandam.

Quia verò Telluri mactaretur porca, & Maiæ, Mercurii matri, ſacrum fieret ſue prægnante, eò hinc colligebat Labeo, Maiam eſſe Tellurem; ut refert Macrobius lib. I. Saturnal. cap. VII. Maiam hanc εὐπλόκαμον, ſive bene capillatam dicit Steſichorus poëta. Quod non referrem, niſi & in effigie ratio haberetur capillorum.

Oppidum eſt Helvetiæ *Meienfeld*, quod, ut ex ore ſenum ejus loci accepiſſe ſe ait Ægidius Tſchudus (2), ſic vocatum creditur à Maia, Mercurii matre iſtic loci honorata.

2) *in Rhætia Alpina deſcriptione cap.* 19.

Ad Tellurem etiam Bonam Deam, quatenus naturale eſt numen reducebamus lib. II, cap. LXI. Ejus ſacra nulli viro ingredi licebat: ut præter alios, Propertius indicat lib. IV Elegia de Herçule. Unde id ſit, oſtendimus lib. II, cap.

cap.XII. Imò vulgaris opinio erat, si viri adissent, eos corripi cæcitate. Unde Tibullus lib.I, eleg.VI:

— Seu visere dicet
Sacra Bonæ maribus non adeunda viris.
At mihi si credas, illam sequar unus ad aras:
Tunc mihi non oculis sit timuisse meis.

Clodius tamen ingressus impunè: & ideo verè Bonam dicebat, quia non orbatus foret luminibus. Sed Cicero ait, cæcum ingressum: quæ longè alia cæcitas, non oculorum; sed mentis. Audiamus Oratorem orat. de Haruspicum responsis: *Quam iste iccirco Bonam dicit, quòd in tanto sibi scelere ignoverit. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi fortè tibi ignotum putas, quòd te judices dimiserunt excussum, & exhaustum suo judicio absolutum, omnium condemnatum: aut quòd oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam pœnam, quæ sequeretur illud scelus, scire posset? an tibi luminis obesset cæcitas plus, quàm libidinis?*

CAPUT XXVIII.

De symbolis, & symbolico cultu Genii, Ianii, & Saturni.

PErgi de tribus Selectis corporeis, inque oculos incurrentibus. Sequuntur illi Selectorum, extra Consentes, qui non tam videntur, quàm animô comprehenduntur. Tales sunt quinque illi Genius, Ianus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Per Genium non intelligenda hoc loco anima cujusque, sed vel appositus cuique custos; secundum Platonicos; vel loci sive regionis genius publicâ auctoritate in Deorum numerum adscitus: ut cum apud Pausaniam libro IX, sive in Bœoticis legimus, οἴκημα τῦ δαίμον© ἱερὸν, *ædiculam boni Genii*, quam ingrediebantur, priusquam subirent antrum Trophonii: Item Genius populi Romani: de quo Dio Cocceius lib.XLVII: ubi hoc inter alia prodigia recenset: Γύπες τε ἐπὶ τε τῦ ναῷ τῦ Γενίυ τῦ δήμυ, καὶ ἐπὶ τῦ Ὁμονοίας παμπληθεῖς ἱδρύθησαν· *Vultures complures in templo Genii Pop. Rom. ac Concordiæ; insederant.*

Hanc loci sive regionis tutelam anguis symbolô coluerunt: ut est apud Isidorum lib.XII Orig.cap.IV. Itaque apud Maronem V. Æn. angue ingenti conspectô dubitat Æneas, sitne Genius loci, an qui patri Anchisæ soleat famulari. Ac Propertii est lib.IV. eleg.VIII:

Lanuvium annosi vetus est tutela draconis.

Itaque & si locum Deo, vel heroi, consecrâssent, duos appingebant angues: ut ex Aristophanis Pluto & Pers.sat.I constat. Interim & Genium expressere forma humanâ: senili habes in tabula Cebetis, sed fere expressus forma juvenili: quæ ætas magis genialis. Coronabatur Floreo serto Tibullus:

Ipse

Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serta genas.
Illius è puro destillent tempora nardo;
Atque satur libo sit, madeátque mero.

In vett. nummis Trajani, Adriani, & aliorum quorundam, videas Genium dextrâ super aram porrigere pateram serto ornatam: sinistrâ flagellum pendulum, vel simile.

Genio suo, quisque natali suo sacrificabat, non floribus modò & merô, sed etiam thure. Tibullus:

Magne Geni, cape thura libens.

Nam tunc animatum quicquam offerre, nefas: quia non eo die convenit vitam eripere, quo ipsi eam accepimus: ut Varroni monitum, ac Censorino. Imò etiam eo die Veneri operam dabant. Nam & hoc est Genio indulgere; unde torus Genialis. Aliis in sacris abstinebant Venere: unde in Eclog.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis Iola.
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Et sic quidem erat, cum hominis genio fierent sacra. Quomodo autem loci Genio rem fecerint divinam, indicat Calpurnius Siculus ecl. v:

—— *Tu cespite vivo*
Pone focum, Geniumque loci, Faunumque, Laremque,
Salso farre voca.

Ex arboribus platanum Genio dicârunt: quia valde conveniret Genio volentibus indulgere. Nam patula est, eoque longè umbram projicit: ac nomen id testatur, quod est παρὰ τὸ πλάτος, hoc est, latitudo. Ideo Genius non modò sertô è floribus, sed etiam platani foliis coronabatur.

Hinc jam ad Janum propero. Hic vel bifrons, vel quadrifrons pingebatur, idque cum sceptro & clave: dextra exprimebat numerum dierum, quos annus habet. Etiam aræ duodecim apponebantur. Quorum omnium caussam ex natura adduximus lib. II, cap. XVI. At ἱστορικῶς actum de eo lib. I, cap. XIX. Nunc eadem firmabo antea mihi indictis. Iani Gemini, sive bifrontis effigiem quinque pedes altam memorat Procopius lib. I. belli Gothici. Ac bifrons quidem fingebatur, quia in tutela ejus foret veteris anni exitus, & novi initium. Quam caussam adducit B. Cyprianus libro de idolorum vanitate: *Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem, spectare videatur.* Atque hinc etiam cognomina Clusii & Patulcii, quia annum veterem claudit, atque aperit novum. Etiam inde Clavigero nomen. Primus ideo Deorum invocabatur. Martialis:

Publica, quem primum vota, precesq; canunt.

Nec anni solùm, sed aliarum etiam rerum initia & extrema ei consecrârunt.

Cicero

Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Cumque in omnibus rebus vim habeant maximam prima, & extrema: principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quòd ab eundo nomen est deductum. Ex quo transitiones pervia Iani, foresque in liminibus profanarum adium janua nominantur.* Sed de Iani etymo aliam ἐτυμολογίαν adduximus lib. II, cap. XVI. Hinc etiam liquet, cur Kalendis Ianuariis alii aliis fausta precabantur. Nempe ut apud Ovidium (1) roganti respondet Ianus, 1) I Fast.

Omnia principiis, inquit, adesse solent.

Atque in his ratio arcessitur à natura Solis. At ab historia, partim moralem rationem adducit Servius in illud I Æn. *Claudentur belli porta.* Sic enim scribit: *Alii dicunt Tatium & Romulum, facto fœdere, hoc templum adificâsse: unde & Ianus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem: vel quod ad bellum ituri debent de pace cogitare. Est alia melior ratio, quòd ad pralium ituri optent reversionem.* Atque hæc firmantur veteribus denariis: in quibus Ianus Consuvius cernitur gemino capite, frontibus conjunctis. Inscriptio est, Q. FABIUS SERVILIANUS S. C. Postremis literis significatur, nummum hunc ex Senatus Consulto cusum. Id fuerit anno Vrbis Conditæ IↃCI, Q. Fulvio Nobiliore, & T. Annio Lusco coss. Quod numus is Iani duo capita habet frontibus non aversis, sed conjunctis, eo liquidius, quam si aversis forent frontibus significatur illud Servio memoratum duorum regum Romuli & Tatii fœdus; quod matronarum intercessione coaluit. Alia etiam glyphica signa ibidem videas: quæ Pighius explicuit suâ ad Cardinalem Antonium Perenottum Granvellanum dissertatione. Atq; idem Pighius præfat. libri VIII Annalium Romanorum ait sibi pictum Romæ in antiquo visum pariete, atque item in gemmis exsculptum cum clave in sinistra, ac flagello in dextera. De clave diximus lib. II. Flagellum existimo symbolum esse imperii, terras. ac tempora. Est enim Ianus Sol, qui quadrigis vehi dicebatur. Indicat igitur equos Solis, eo agitante, incitari: ac sic caussas esse temporis diurni verni, æstivi, & ita porrò.

Quadriformis verò fingebatur, vel ob quatuor mundi climata, quæ Sol adspicit, vel quia annus dividitur in quatuor Horas. Mirum de Ianuario, qui Iano dicatus, scribi ista à Suida. En verba: Ἰανουάριος. ἄγαλμα τετράμορφον διὰ τὰς τέσσαρας τροπάς. οἱ δὲ, πλάττουσι αὐτὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ κλεῖδα κατέχοντα ὡς ἀρχὴν τοῦ χρόνου, καὶ ἄνοιξιν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ θυρωρὸν (2). Ἕτεροι δὲ τῇ δεξιᾷ τ', τῇ δὲ ἀριστερᾷ ξέ, κατέχοντα ὥσπερ τὸν ἐνιαυτόν. ὅθεν καὶ ὁ Λογγῖνος, αἰωνοαίειον αὐτὸν ἑρμηνεῦσαι βιάζεται, ὡσανεὶ αἰῶνος πατέρα· *Iannarius, simulacrum est quadriforme, propter quatuor anni conversiones. Alii verò fingunt ipsum in dextra manu tenere clavem, ut principium temporis, & apertionem anni, & janitorem. Alii* (tradunt) *dextrâ tenere numerum* CCC, *sinistra verò* LXV: *ut annum* (significaret, qui diebus constat CCCLXV.) *Quare etiam Longinus*

2) Sic Hier. Wolfius, & Æmilius Portus. Ubi vulgo θυρεὸν, scutum.

ginius eum Aeonarium per vim voci factam, quasi avi patrem, interpretatur. Quæ omnia de Iano ipso capienda. Ludovicus Demontiosius in Gallo Romæ hospite (1): *Denique nota Iani semper usurpata fuit in re nummaria, usq; ad Augusti tempora. Hic, & qui deinde sequuti sunt Imperatores, & facie, & nomine in nummis conspici voluerunt. Sed & denarium argenteum eodem argumento signabant veteres Romani notis bigarum, & quadrigarum. Bigarum eodem sensu, quo Ianum bifrontem fingebant. Quadrigarum verò, ut annum solarem significarent, qui quadriennio ad sua initia redire credebatur. Nam, ut jam diximus, etsi annus civilis lunaris illis esset, habebant tamen in arcanis alium intercalandi modum, ut tempora in annos solares digererent. Alioqui quæ tandem ex illorum fastis annorum ratio colligi potuisset? at fastos eorum videmus annis solaribus notari, nec discrepare numerum annorum, qui ex illis colliguntur à solaribus chronologorum. Hæ igitur quatuor annorum periodi solares notâ illâ quadrigarum significabantur.*

1) pag.13. edit. Rom. anno 1585.

Sequitur Saturnus, cui forma senilis; ut indicat Cyprianus de vanitate Idolorum, & ante eum sic Tertullianus lib.1 adversus gentes, cap.x: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Formâ hujusmodi fingebatur vel ob antiquitatem; sive ἱστορικῶς intelligatur Iovis ipsius parens; sive φυσικῶς, tempus: quod vel semper fuit, vel cum mundo cœpit: vel ob frigidam & siccam temperiem sideris Saturnini, qualis etiam senum esse solet.

Senex iste cum falce effingebatur, quia præsideret agrorum culturæ, Quam caussam adfert Festus in *Saturnus*. Ac apud Macrobium etiam legas lib.1. Saturn. cap.VII, eò falcem, messis insigne ejus simulacro additam à Iano, quia ab eo esset edoctus *peritiam ruris*, ut qui *rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset.* E nostris etiam Cyprianus de vanitate idolorum; *Rusticitatis hic cultor fuit: inde falcem ferens senex pingitur.* Atque hæc ad historiam pertinent. φυσικῶς si consideres, Saturnus est tempus, quod, quasi falce cuncta demetit. Sanè Κρόνος ex veteri ratione scribendi est, pro quo postea χρόνος. Antiquissimi enim Græci κρόνος etiam pro tempore scripsere. Nempe cum sexdecim solum literas haberent. In octo illis quibus carerent, erat X. Ac ne quidem tum notam habebant spiritus asperi H, vel ʽ de quibus satis dictum lib.1, cap.XXV. Quia verò tempus omnia absumit, eò & finxere Saturnum devorare suos liberos. Nam liberi temporis sunt anni, horæ quatuor, menses, dies: quæ omnia abeunt, nec redire possunt. Nisi fortè & huic de Saturno fabulæ lucem affundas ex eo, quòd Molocho, h.e. Saturno, mactando liberos, non tempus attenderint, sed quia Deum præstantissimis victimis crederent imprimis placari. Ac tales liberi, & omnes victimæ humanæ. Hunc morem vivos homines Saturno immolandi in Italia dicitur sustulisse Hercules ex Hispania redux. Quod mirum sanè. Nam is

Hercules

Hercules Tyrius fuit. At mos iste humanas mactandi victimas ab Oriente processit: Tyriis imprimis. Verum à quocunque Hercule sit, dicitur is jussisse, ut pro vivis hominibus in Tiberim atque id virginis manu, hominis imagines scirpeæ jactarentur. Ovid, lib. v Fast,

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Ac paullò pòst:

Scirpea pro domino in Tyberim jactatur imago.

Vide & Varronem lib. VI de L.L. Dionysium Halicar. atque alios. Cæli dicitur filius, quia Cæli motu tempora numeramus, ac dimetimur. Patri abscidisse ajunt genitalia, quia, postquam genuit tempus, quo res omnes fluunt, ac porrò fluent, nequit aliud tempus gignere, uti nec aliud cælum, aliumve mundum. Hæc non ut ἀλληγορίαν (1), sed historiam narravere Hesiodus, Euhemerus, Diodorus. Unde colligunt, Saturnum fuisse regem impium: ut qui indignis modis tractarit patrem. Sed addunt, par pari datum hostimentum à filio; ab hoc enim Saturnum regno ejectum: ut hìc quoque habeat locum illud Publii Syri:

1) *allusionem*

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Verum mihi non tam verisimile fit, poëtas hoc ex historia hausisse, quàm ex fabula finxisse historiam.

Unde autem sit, quòd Saturni pedes compede vinciantur; rationem se reperisse censet Macrobius lib. I Saturnal. cap. VIII: *Cur Saturnus ipse in compedibus visatur, Verrius Flaccus caussam se ignorare dicit. Verùm mihi Apollodori lectio sic suggerit: Saturnum Apollodorus alligari ait per annum laneo vinculo, & solvi ad diem sibi festum, id est, mense Decembri: atque inde proverbium ductum; Deos laneos pedes habere. Significari verò decimo mense semen in utero animatum in vitam grandescere: quod, donec erumpat in lucem, mollibus natura vinculis detinetur.* Alii caussam petunt ab historia, quòd sub Saturno viguerit libertas: non item postea. Hinc igitur vincula numini eximi, quando est ejus festum, in antiqui temporis memoriam.

Saturni templo, ubi & Romanorum ærarium, impositus erat Triton. De quo sic Macrobius lib. I. Saturnal. cap. VIII: *Illud non omiserim Tritonas cum buccinis fastigio Saturni ædis superpositos: quoniam ab ejus commemoratione ad nostram ætatem historia clara, & quasi vocalis est; ante verò muta, & obscura, & incognita: quod testantur caudæ Tritonum humi mersæ, & abscondita.* Nimirum ante Saturnum est tempus illud, quod Varro ἄδηλον (2) vocabat. Exinde autem incipit tempus illud, quod idem vocat μυθικὸν (3), atque aliter dicere possumus, ἡρωικόν (4). Extenditur verò usque ad Olympiadas institutas; unde incipit tempus ἱστορικόν. Sed Macrobius historiæ nomine etiam fabularem complectitur. Quem si sequi animus, ab Saturno initium

2) *incognitū.*
3) *fabulosū.*
4) *heroicum.*

initium fuerit historiæ omnis, sive ut homine primo, sive ut regum antiquissimo. Triton verò Saturni templo impositus est symbolum famæ & immortalitatis. Nam ut Saturnus, h.e. tempus per historiam innotescit. Historia autem longè latéque resonat, instar conchæ illius, quæ Tritoni pro buccina est. Unde Ovid. I Met.

Cæruleum Tritonà vocat, conchaque sonanti
Inspirare jubet.

Et mox:

—— Cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo,
Buccina quæ medio concepit ubi aëra ponto,
Litora voce replet, sub utroque jacentia Phœbo.

Saturni habitus in tragœdiis erat χροίας καστοριζούσης (1), ut ait Porphyrius in τετράβιβλον Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροίας.

1) ejus coloris qualis castor seu fiber.

Saturno sacrum fiebat capite aperto; ut est apud Festum. Macrobius idem tradit lib. I. Saturn. cap. VIII. Ac id fieri ait, *quia primo à Pelasgis, post ab Hercule, ita à principio factitatum.* Sed ejusdem lib. cap. X hanc caussam adducit, quòd significetur patientia laboris, quam in colendo rure unà cum servis toleravit. Hæc ratio ab historia petitur. Sin ab natura arcessere malis, dixeris Saturnum notare tempus, imò κρόνον dici, quasi χρόνον: tempus autem omnia aperire ac revelare.

Saturno sacra Saturnalia, Ludique, quibus gladiatores dabantur, hi autem in Saturni tutela: quia id numen sanguine gauderet: unde & Oriens Molocho, qui idem est numen, suos Saturno liberos sacrificabat. Ausonius Idyll. XXVI, quod est de Feriis Romanis:

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat: extremo qui jam sub mense Decembris,
Falcigerum placant sanguine Cæligenam.

Ubi satis est apertum falcigerum Cæli filium esse Saturnum. Mirum autem doctissimum Vinetum ad hunc locum annotare, de gladiatoriis extremi Decembris muneribus nihil alibi se legere. Satis enim ex Fastis Romanis liquet Saturnalia fuisse XVI Kal. Januarias.

Nec humano solùm sanguine Saturnus gaudere credebatur, sed etiam ferarum. Atque hanc caussam esse existimo, cur illi etiam sacri fuerint venationum ludi: cujus rei ex Sisinnii Capitonis Spectaculorum opere auctor est nobis Lactantius lib. VI, cap. XX.

Ex plantis Saturno dicàrunt brathy: ut lego apud poëtam Græcum epicum: sed hactenus ineditum. De fanis Saturno Romæ & alibi extructis longum sit dicere.

CAPUT XXIX.

De Liberi sive Bacchi simulachro, & sacris: deq; animalibus atq; aliis eidicatis.

NUnc ventum ad Liberum, sive Bacchum: quo nomine vinum quidem crebrò signatur κτ̀ μετωνυμίαν (1); sed hic vel is intelligitur, qui primus reperit modum exprimendi ex uvis vitigenum illum liquorem; vel virtus Naturæ, aut Terræ, uvarum, ac vini productrix.

1] *Metonymicè.*

Liber hoc commune habet cum Apolline, quòd uterque effingeretur formâ Juvenis formosi. Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis aeterna est Phœbo, Bacchoque juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Utriusque etiam capillorum sylvam laudat Ovidius III Metam.

Et dignos Baccho, dignos & Apolline crines.

Eosdem laudat, sed illos Veneris addit, idem lib. I. Amorum, Eleg. XIV:

Formosæ periere comæ, quas vellet Apollo,
Quas vellet capiti Bacchus inesse suo.
Illis contulerim quas quondam nuda Dione
Pingitur humenti sustinuisse manu.

At de illis solius Bacchi sic Libanius Declam. IX, ubi de Alcibiade sic scribit: Κόμαι μὲν αὐτῷ τοῖς κροτάφοις ἐπισείονται Βακχικαὶ, τοῖς στεφάνοις ἤδη καὶ τοῖς ἄνθεσι πρὸς κόσμον ἀνθοῦσαι. *Comæ quidem ipse Bacchicæ incutiuntur temporibus, corollis jam, & floribus ad ornatum certantes.*

Bacchus in Appollonatium nummo (urbs ea seu Illyridos, seu Macedoniæ potiùs, Corinthiorum colonia) conspicitur cum coma pexa, & hederæ serto coronata. Est & apud Prudentium hymno in Romanum martyrem:

Dum defluentem leviter flectens comam
Lunat capillos, & corymbos Liberi.

Bacchus etiam cum thyrso effingebatur, item florida veste, ac nebride sive hinnuli vel cervi pelle. Philostratus Iconum lib. I, ubi de Ariadne: Ο Διόνυσος ἐκ μόνου τοῦ ἐρᾶν γεγράπται· σκεύη μὲν γὰρ ἠνθισμένη, καὶ θύρσοι, καὶ νεβρίδες, ἔρριπται ταῦτα, ὡς ἔξω τοῦ καιροῦ. *Dionysus amoris solum caussa est. Florida enim vestis, thyrsique, & nebrides, ut ad institutum nihil pertinentia, sunt abjecta.* Ac Bacchi exemplo bacchæ etiam sacrificantes nebride vestiebantur. Caussam utriusque adduximus lib. II, cap. XIV.

In nummis aureis & argenteis L. Cassii Longini Ravulæ videas facies Liberi, & Liberæ: & Liber quidem est hederâ coronatus, ac thyrsum habet, Libera gerit coronam pampineam. Videntur ea fuisse numina gentis Cassiæ. Inscriptum est, L. CASSI Q. F. Cassius ille quæstor provincialis erat ann. Urbis IↃCXII. Etiam aliquando tribunus plebis: imò & consul, & censor.

Usque adeò ſeverus fuit judex, ut ſcopulus diceretur reorum. Semper quærere ſolitus, CUI BONO, quia, ut ait Cicero pro Roſc. Am. *Sic vita hominum eſt, ut ad maleficium nemo conetur ſine ſpe atque emolumento accedere.*

Gytheatum nummus; ex parte una Bacchus hederâ & uvis redimitus, ex altera Victoria cum palma, & corona roſtro navis inſiſtens.

Ariſtophanes in Ranis (1) inducit Bacchum leonis indutum exuviis, & crocotá, item cum cothurno, & manu geſtantem ῥόπαλον, ſive clavam: idque ut certantem audiat cum Euripide Æſchylum. Sed propterea ibidem ridet Bacchum Hercules, quia iſtiusmodi habitus neutiquam Baccho conveniret.

Bacchi ſacra, quia noctu fierent, *Nyctelia* vocata, teſte Servio in IV Æn. Eo autem nocturnum tempus eligebant, quia tenebræ formidinem incuterent animis initiatorum; unde Euripides Bacchis:

> Πενθ. Τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ, ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς (2);
> Διο. Νύκτωρ τὰ πολλά· σεμνότητ' ἔχει τέλος (3).

In hiſce Liberi ſacris phallus ſive veretrum perticâ geſtabatur. Eo ſignificabatur Bacchum, hoc eſt calorem, & humorem, principium eſſe generationis. Pluribus de eo dictum lib. II, cap. XIV. Abiegnos ramos geſtabant in ſacris Bacchi: Xenophanes in Salibus.

Ciſta etiam in ſacris Bacchi. Nempe cum arca Domini ſymbolum foret præſentiæ divinæ, diabolus eſt hoc imitatus in ſacris Bacchi, Cereris, Iſidis, aliorum; ubi ſimiliter ciſta in ſacris. Sed de ſola nunc Bacchi loquimur eo lubentiùs, quia hinc manifeſtiùs elucet Satanæ aſtus. Nam ipſum *Bacchi* nomen verè eſt ex vero numine efformatum, ut antea dictum. De hac eſt Catulli illud carmine de nuptiis Pelei & Thetidos:

> *Pars obſcura cavis celebrabunt orgia ciſtis:*
> *Orgia, quæ fruſtra cupiunt audire profani.*

Et ſanè ab eo, quod hic dicitur arceri profanos ab orgiis, orgia dici putant: nempe παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν (4): ut eſt apud Apollonii ſcholiaſten (5) ſed alteram etiam adfert rationem, παρὰ τὸ ἐν ὀργάσι γίνεσθαι· ὀργάδες δ' οἱ σύμφυτοι καὶ ὑγροί (6). Veriſimilius interea, ὄργια dici quaſi ἔργια, ab ea ſignificatione τοῦ ἔργου (7), quà eſt non ἀπὸ τῆς ἔρας (8), & agriculturam notat, ut in Heſiodei operis inſcriptione: ſed quatenus eſt à ῥέζειν, quod eſt facere ſacra, ſive ſacrificare.

Ex hominibus Baccho ſacrabantur cæſones, ſive ex matris utero exſecti idque ob ſimilem ortum. Nam & Bacchus ex femore Semeles exſectus. De quo dixi lib. II, cap. XIV.

Libero ſcenici ludi erant ſacri, ut eſt apud Lactantium lib. VI, cap. XX. item Donatum prolegomenis in Terent. Idem tamen, vel alius, commentario in Andriam, Tragœdias quidem Baccho, ſed Comœdias ait Apollini dicatas.

1) *act. 1 ſc. 2, quæ incipit,* Τίς τὴν θύραν.
2) *Sacra noctu facis, an de die?*
3) *Noctu multa. Venerationem habet tenebra.*
4) *ab arcendo noninitiatos.*
5) *lib. 1.*
6) *quod in locis cultis & fertilibus fierent.*
7) *operis.*
8) *à terra.*

Ex quadrupedibus Baccho sacer fuit hircus: cui & immolatus. Nempe eandem ob rationem, propter quam hircum mactarunt Nymphis. De hac caussa vidimus lib. II, cap. LXXX. Altera verò etiam ratio est, quod vitem, Baccho gratissimam, corrumperet rodendo. Atque hanc rationem adducunt Maro II Georg. Ovid. II. Fast. ac Martialis lib. III, epigr. XXIV.

Vite nocens rosâ stabat moriturus ad aras,
Hircus, Bacche, tuis victima grata sacris.

Item lib. XIII, epigr. XXXIX:

Lascivum pecus, & viridi non utile Baccho,
Dat pœnas: nocuit jam tener ille Deo.

Inque Ανθολογίᾳ de eodem Eveni, & Leonidæ Tarentini epigrammata habemus. Cum verò Bachus sic oderit hircum, quia vitem rodat: Minervæ contra, quia rodat oleam, ita est invisus, ut sacrificium ejus prorsus abominetur. Hinc Plinius lib. VIII, cap. V.

Morsus caprarum arbori exitialis. Olivam lambendo quoque sterilem faciunt; eaque ex caussa Minervæ non immolantur. Ita ab eadem caussa in Diis etiam contrarius statuitur effectus. Audiamus Servium in II Georg. *Victima numinibus, aut per similitudinem aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni: per contrarietatem, ut porca quæ obest frugibus, Cereri, & caper qui obest vitibus, Libero. Item capra Æsculapio, qui est Deus salutis: cum capra numquam sine febre sit.* Ac similia legas apud eumdē ad illud III Æn.

Taurum Neptuno taurum tibi pulcher Apollo.

Nempe aliqui Deorum aversantur adeo noxiam sibi animantem, ut nec patiantur in conspectum adduci: aliis tantum odium, ut velint videre pereuntem.

Leo quoque dicatus tum Baccho; unde Pergami ostendebatur caput leonis ferreum à Tisagora affabrè elaboratum, ac Baccho dicatum; ut est apud Pausaniam lib. X: tum, apud Ægyptios, Vulcano, ob igneam naturæ vim; ut ex Æliano ostensum libri tertii cap. LIII: tum quoque Matri Idææ, sive Berecynthiæ, cujus currum leones protrahebant. Caussam ejus figmenti adduximus libri II extremo cap. LIV, atque alibi.

Pantheræ item Baccho erant sacratæ, ut docet Philostratus in vita Apollonii libro II, cap. I; ubi narrat de panthera capta in Pamphylia, ac torquem gestante aureum, cui Armeniis foret inscriptum literis: REX ARSACES DEO NYSÆO. Nam Deus Nysæus est ὁ Διόνυσος sive Bacchus. Nempe panthera hæc styracis odore illecta (gaudet enim id animal nimium quantum aromatibus) ex Armenia per Caucasi juga in Pamphyliam penetrâsse existimatur. Item, sive idem sive alter Philostratus, prioris auditor & gener, Iconum libro primo, tum in Pasiphaë, de hoc numine agens ait, πάρδαλις τοῦ θεοῦ σύμβολον (1); tum in Tyrrhenis, dicit, φιλίαν εἶναι τῷ Διονύσῳ πρὸς τὸ ζῶον (2).

1) *pardalis Dei symbolum.*
2) *familiaritatem esse Baccho cum hoc animali.*

Lyco-

Lycophron quoque Lyæum sive Bacchum comparat cùm tauro, tum pardali: ut & monitum Varino. Etiam Pierius in XI Hieroglyphicorum, & Stephanus Pighius in Mythologiâ de Horis, nummos se vidisse testantur, in quorum latere uno esset Liberi caput lauro redimiti, in altero autem Pantheræ figura. Inque numismatis Gallieni itidem parte una est panthera (nisi cum aliquibus tigridem esse malis, quando hæc duo animalia, uti & leopardos, ac lynces, difficile est in picturis, cælaturis, ac similibus distinguere) parte autem alterâ inscriptum. LIBERO P. CONS. AUG. Quod etiam Stephano Pighio monitum in Mythologia de Horis. Hodiéque Romæ conspicere est statuas multas exuviis pantheræ insignes. Cur autem panthera sit Baccho sacra hanc rationem apud Philostratum legas in memorato proximè loco, ἐπειδὰν θερμότατον τῶν ζώων ἐστὶ, καὶ πηδᾷ κοῦφα, καὶ ἴσα εὐάδι· *quod animalium sit calidissimum, leviterque ac Bacchæ instar saltat.* Mihi verô & aliæ duæ rationes in mentem veniunt. Nam panthera efferum est animal: & ebrii multi pantherinum in modum efferantur. Præterea Bacchus ebrietate gaudet: & panthera, si vinum istic collocaris, quò ventitat, eo sic se inebriat, ut somno sopita capiatur; Æliano, & Oppiano, testibus: quorum hic etiam in tertio, & quarto, de Venatione refert, Bacchi nutrices, quia vinosæ forent, in pantheras fuisse conversas, & Penthea ab iis discerptum.

Etiam ob mores efferos, & pantherinis ac illis ebriorum similes, tigres finguntur trahere currum Bacchi. Ovidius lib. I. de Arte:

Iam Deus in curru, qui summum texerat uvis.
Tigribus adjunctis aurea lora dabat.

Ac fortasse hodieque ingentibus illis culullis, quibus nonnulli convivas suos torquent, non inutili monitu numen hoc cum suis tigribus ac pantheris exprimatur, quando hoc agitur, ut quos Deus ad imaginem suam fecit, in tigres, & pantheras transformentur.

Denique & Baccho dicarunt axin: de qua sic Plin. lib. VIII, cap. XXI: *Feram nomine axin, hinnuli pelle pluribus candidioribusque maculis, sacram Liberi patris.*

Baccho etiam ovis mactabatur, ut apud Maronem facit Dido IV Æn.

——Mactat lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyeo.

Ex volucribus pica, quia garrula est, dicata fuit Baccho, ob ebriorum garrulitatem. Nam, ut ait Horatius,

Fœcundi calices quem non fecere disertum?

Jynx Bacchica avis vocatur Alciato emblemate LXXVIII. Motacillam quidem pro iynge dicit: sed ἴυγξ est apud Pindarum Pyth. od. IV, quam exprimere studuit. Porrò Ulysses Aldrovandus lib. XII Ornithologias, cap. XLII, putat idem dicere Pindarum Pyth. od. IV. Hujus enim verba sic reddita apud Aldrovandum reperies: *Veneranda*

Veneranda verò Cyprogenia telorum acutorum domina
Picturatam iyngem Bacchi avem ex Olympo attulit,
Furiosam avem Cypris attulit primùm ad homines.

Atqui Græcè eſt:

Πότνια δ' ὠκυτάτων βελέων
ποικίλαν ἴυγγα τε-
τράκναμον ὀλυμπόθεν
ἐν ἀλύτῳ ζεύξασα κύκλῳ
μαινάδ' ὄρνιν Κυπρογένεια φέρεν
πρῶτον ἀνθρώποισι·

Quæ ſonat:

Domina velociſſimorum telorum
verſicolorem iynga qua-
tuor-radios-habenti cælitus
indiſſolubili cum alligaſſet rota
furioſam avem Cyprogenia attulit
Primùm hominibus.

Sententia eſt, Diva Venus in Cypro nata, amorum, quorum ingens eſt celeritas, domina ac præſes, primùm hominibus in terras tulit verſicolorem iynga, quatuor radiorum rotæ indiſſolubili à ſe alligatam, avem quæ homines faciat furentes. Unde quidem cognoſcere eſt, ut veneficæ ad amores conciliandos iynga ſoleant alligare rotæ quatuor radiorum: atque ut creditum ſit, homines id artificium à Venere didiciſſe: ſed Baccho hanc avem dicatam fuiſſe non dicitur, imò de Baccho ne γρῦ quidem. Unde liquet, quàm Græcè neſcii & fallantur ipſi, & ſui ſimiles fallant. Omnino autem hæc avis Veneri, non Baccho ſacra, fuit: quẽadmodũ in hiſtoria Veneris oſtendimus.

Serpens ſymbolum fuit Bacchi: eoque in ſacris ejus initiatis mittebatur in ſinum: ut ex Arnobio, & Firmico, oſtendi lib. II, cap. XIV. Ubi & dictum, quid eo ritu ſignificaretur. Quia verò Syris ſerpens femina dicatur εὖα, formarunt inde εὐάζειν: (1) ut eſt apud Clementem Alexandrinum in *Protreptico*, & inde apud Euſebium in ſecundo de præparatione Evangelica, cap. III: Verba ſunt: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσιν βάκχοις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένων τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες εὐαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὐα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Vertit interpres: *Homines furoris œſtro perciti Bacchum Menolen ſolemnibus Orgiis celebrant crudarum carnium helluatione ſacram inſaniam peragentes, cæſarumq; victimarum partes peragunt, ſerpentibus coronati: Evamque illam vaſtis ululatibus inclamantes, per quam janua eſt non errori modò, ſed ipſi quoque*

(1) *Bacchi orgia celebrare.*

quæ morti patefacta. Et sanè cùm Orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus: tum verò si accuratè vocem Hebraicam interpretari velis Heva cum adspiratione graviori serpentem feminam significat. Quare si Clementem, & Eusebium audimus (quædam enim video obduci posse) εὐάζειν in Bacchi sacris nihil aliud erat, quam Evam, omnium nostri parentem celebrare: eoque à Syris serpentis feminæ symbolo exprimebatur, quia à serpente fuit decepta.

E plantis Baccho etiam sacra quercus, licèt imprimis Iovi. At vitis, etsi & Rheæ, præcipuè tamen Baccho. Hedera quoque ei sacra: cujus caussas adduxi complures lib. v. hujus operis, qui de Plantis fuit. Ac aliquid etiam de eo Eustathius in Iliad. Α, (1) Apud Athenæum in septimo, uti & epitome ejus, ac penes Eustathium, legas, Baccho dicatum esse κύτλον. Num dicemus, etiam κυσσός dixisse pro κισσός sive κιττός. (2) Sanè Hesychio κυτλὸς est εἶδος ἄνθους Διονυσιακοῦ, *species floris Bacchici, sive Dionysiaci.* An cum Casaubono emendandum κίσσαι? quod piscis esse genus, apud eundem Hesychium legas. Etiam dicavere Baccho myrtum: sed magis Veneri. Item smilacem, opobasilidem, phibaleam ficum, & viticem. Sed de hisce etiam dictum partim hoc opere fusè; partim paucis Oratoriarum Instit. lib. I, cap. V, sect. XXXVII.

Ex inanimis Baccho dicavere cantharum. Unde & C. Marius, ille qui septies consul fuit, post Cimbricam victoriam, Bacchum imitari volens, è cantharis bibebat: ut est apud Plinium lib. 33, cap. XI. Ac Aristoteles lib. III, Rhetor. & illo de *Poëtica*, ait sic φιάλην se habere ad Bacchum, ut clypeus ad Martem, eoq; & clypeum posse dici Martis scyphum, & scyphum vocari posse clypeum Bacchi. De hoc dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sect. II. Etiam cotyli, & cotylisci, Baccho proprii. Pollux lib. VII: Ἔστι δὲ κότυλος Διονυσιακὸν ἔκπωμα. (3) Athenæus lib. XI: κοτυλίσκος δὲ καλεῖται, ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος. (4) Nempe quia hoc vasis genere utebantur in vino bibendo. Unde illud, quod ex Clitarcho, & Zenodoto: apud Athenæum legas, Πολλὰ μεταξὺ πέλει κοτύλης καὶ χείλεος ἄκρου. (5) Quod & apud Agellium: (6) sed pro κοτύλης, (7) apud hunc est κύλικος. (8) Ac plura de eo Stephanus Pighius in Mythologia de anni partibus.

Quandoque & Baccho dicabant rudem stipitem. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ statuæ: Καὶ γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα. *Agricolæ Bacchum honorant, figentes in horto suo stipitem, statuam agrestem.*

Baccho etiam auctumnus dicatus fuit; nempe ut datori vini: unde & Orpheo, sive Onomacrito, in hymnis dicitur βοτρυτρόφος, 9) & *Homero* πολυστάφυλος. 10] Ac quia auctumnus tertia est anni pars, eidem Orpheo vocatus est τρίγονος, quasi genituræ, sive ætatis tertiæ. Imò & aliqui Lyæum, ac Liberum, dici arbitrantur, non quia vinum curas resolvat, hominemque ab iis libe-

1) pag. 87. edit. Rom.
2) hedera.
3) Cotylus est poculum Bacchi.
4) Cotyliscus vocatur sacra Bacchi parva cratera.
5) Multa cadunt inter cotylā, supremaque labra.
6) lib. 13, c. 16.
7) cotyla,
8) calix.
9) uva altor.
10) divers botrum.

liberet: sed quia Sol auctumnalis semina ac fructus à suis stirpibus resolvat, ac ab iis separando quasi libertati donet.

CAPUT XXX.

De Plutonis, & Proserpinæ, effigie, ac rebus eis dicatis. Adjectum etiam de Eumenidibus.

VLtimus inter Deos Selectos locus est Plutoni, fratri Iovis, ac Neptuni, qui regna infera sortitus fuit, atq; inde (ut in secundo Philologiæ Martianus ait) *Summanus*, quasi summus Manium dictus est. Is secundùm historicam Theologiam fuerit Chamus, Noë filius: ut ostendi lib. I, cap. XIX. At, secundum naturalem, sit interior tellus, in quam mortui reconduntur: unde Horatius, pro sepulcro, *exilem demum Plutoniam* dixit. Cur verò Plutonem statuerint mortuis imperare itidem ex Diodoro diximus loco proximè memorato.

Simulachrum Summani fuit in fastigio templi, Iovi Opt. Max. exstructi: ut est apud Cicer. in 1. de Divinat. A Seneca sic describitur in Hercule Furente:

——— Superbo digerit vultu sedens
Animas recentes: dira majestas Deo:
Frons torva, fratrum quæ tamen specimen gerat,
Gentisque tantæ: vultus est illi Iovis,
Sed fulminantis: magna pars regni trucis
Et ipse dominus, cujus adspectum timet
Quicquid timetur.

Claudianus verò in primo de raptu Proserpinæ, hoc pacto:

Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus
Majestate sedet, squalent immania fœdo
Sceptra situ, sublime caput mœstissima fœdo
Asperat, & dira riget inclementia forma.

Idem poëta quadrigis vectum inducit, cùm raperet Proserpinam.

Ex hominibus gladiatores non Marti modò, ac Saturno, sed & Plutoni erant sacri. Prudentius in Hamartigenia:

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infesta fusus gladiator arenâ.

Nempe eò Ditis, quia manes gladiatorum sanguine placarentur. Quia verè gladiatores exhiberentur in amphitheatrali arena, eò & Amphitheatrales ludi erant sacri Diti, sive Iovi Latiali, vel infernali, sive Stygio. Simpliciter Iovi cuidam sacros ait Tertullianus in Apologetico. Sed adversus Gnosticos ait Latio Iovi sacratos: sive Latiali, ut apellat Minucius Felix, & pru-

Prudentius, qui & Plutoni ſacros dicit, & Iovi infernali. Nempe tot appellationibus idem numen deſignatur. Præterea tamen ſacri Dianæ, ut antea dictum.

Plutoni non ſacer quidem taurus. Sed grata tamen hæc ei victima putabatur. Virgil. VI Æn.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Horatius Carm. lib. II, Od. XIV:

Non ſi tricenis, quotquot eunt dies,
Amice, places illacrymabilem
Plutona tauris.

At ſacra ei eſt capra, quia ſemper febricitat, & febris, imprimis, quæ querquera dicebatur, recta ad Iovem illum Stygium eſt via. Itaque & capra ei mactabatur: nec ſoli tamen, ſed etiam Baccho.

E plantis Diti ſacra erat cupreſſus: ut ait *Plinius* lib. XVI. cap. XXXVI. Eò autem huic dicata, quia exciſa non magis renaſcitur quàm ſemel mortui redeunt ad nos: quam rationem Feſtus & Servius adducunt. *Promſimus de* hoc plura libro ſuperiori, qui de Plantis erat.

Nec tamen Soli ſacra Plutoni, ſed etiam Sylvano: ut inferiùs dicetur.

Præterea Diti ſacra buxus. Item narciſſus; qui & dicatus Cereri, atque Eumenidibus: & his quidem pariterque Plutoni, quia νάρκη ſive torpor, unde narciſſo nomen, conveniat Diis inferis. Sacrata etiam Diti herba adianti.

Plutonis uxor fuit Proſerpina, Cereris filia: quæ ipſa quidem non ſolet annumerari diis Selectis: ſed tamen ad eos videtur referri poſſe, quia in Selectis ſit maritus Pluto: mater verò etiam in Conſentibus. Iam quanti illud, quòd coleretur unà cum matre, unde illud, Δήμητερ καὶ Κόρῃ: 1) & apud Romanos ſcriptores *venum ire ad ædem Cereris, Liberi, Liberæq;*. Hoc eſt, liberorum Cereris, Bacchi, & Proſerpinæ. Sed de iſto ſatis dixi in primo de Analogia, cap. XLII.

1) *Cereri, & Filiæ.*

Proſerpina formoſiſſima deſcribitur à Claudiano in primo de ejus raptu.

Eadem verò eſt *Hecate*, quatenus per eam numen ſignatur inferum. *Hæc* diva trina facie pingebatur, ſive, ut *Græci* dicunt τριπρόσωπος. De hoc abunde dictum lib. II, cap. XXIX. Imò Hecate, ac Brimo eadem diva. Apollonius lib. III Argonaut.

Βριμὼ νυκτιπόλον χθονίην ἐνέροισιν ἄνασσαν,
Brimo noctivagam ſubterreſtremque reginam.

Ubi antiquus ſcholiaſtes annotavit, Brimo vocari διὰ τὸ φοβερὸν καὶ καταπληκτικὸν τῆς δαίμονος, καὶ φάσματα ἐπιπέμπειν τὰ καλούμενα Ἑκάταια. καὶ πολλάκις αὐτὰ μεταβάλλειν τὸ εἶδος, διὰ τὸ Ἔμπουσαν καλεῖσθαι. *Propterea quod terrorem, ac ſtuporem adferat Dea hæc, ac ſpectra immittat, quæ dicantur Hecatæa,*

& quod

& quod sæpe figuram commutet: unde & dicatur Empusa. Ἔμπυσα, quasi ἐνὶ ποδίζων, uno incedens pede: nam unum habet æreum, quo nequit procedere: alterum asininum, unde & ὀνοκώλη & ὀνοσκελὶς dicebatur: imò & pes asininus vocatus Βολίτινος à Βόλιτος, quod est fimus asininus. Hæc multum lucis accipiunt ex istis Aristophanis in Ranis, (1) ubi Bacchus, & Xanthias in descensu ad inferos sic inter se sermones serunt:

1) act. 1. sce. 6. quæ incipit, Ὦ Ξανθία.

Ξ. Καὶ μὴν ὁρῶ νὴ τὸν Δία θηρίον μέγα.
Δ. Ποῖόν τι; Ξ. Δεινόν. παντοδαπὸν γοῦν γίνεται.
Τοτὲ μὲν γε βοῦς, νυνὶ δ' ὀρεύς, τοτὲ δ' αὖ γυνὴ
Ὡραιοτάτη τις. Δ. Ποῦ 'στι; φέρ' ἐπ' αὐτὴν ἴω.
Ξ. Ἀλλ' οὐκέτ' αὖ γυνή 'στιν, ἀλλ' ἤδη κύων.
Δ. Ἔμπουσα τοίνυν γ' ἐστί. Ξ: Πυρὶ γοῦν λάμπεται
Ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.
Δ. Νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ βολίτινον θάτερον,
XA. Et, per Iovem, prægrandem video belluam.
BA. Qualem? XA. Horribilem, quæ in omnes se variat modos.
Nam modo fit bos, modo mulus, rursus femina
Formosa valde. BA. Vbi illa? namque inibo eam.
XA. At mulier haut est amplius. nunc est canis.
BA. Empusa fuerit ergo. XA. Igni tota facies
Resplendet, & crus alterum est illi aeneum.
BA. Ita per Neptunum, & alterum ex stercore asini.

Ut Plutoni taurus, de quo dictum, sic Proserpinæ mactabatur vacca: sed steriles, quia præest mortuis, à quibus nulla prolis spes. Imò & nigra, quia ut candidus calor superis, sic niger convenit tuscis: quia superi fruuntur luce, defuncti ut Catullus (2) vocat, Orci tenebris. De prior sic Virgil. VI Æn. 2) epigr. 3.

——— *Sterilemque tibi Proserpina vaccam.*

Nigram autem bovem à Cyzicenis in festo τῶν Φερεφαττίων Proserpinæ esse sacrificatam apud Plutarchum legas in Lucullo, & Appianum de bello Mithridatico.

Hecatæ mactabant canes: quæ caussa est, cur κυνοσφαγὴς θεὰ *canum mactatrix Dea*, appelletur à *Lycophrone*. Iure igitur, ut exitii sui caussam, Hecaten oderant canes: quod ait Theocritus Idyll. II. Ac vicissim Hecatæ canes erant exosi, quia cùm spectra nocturna ab Hecate immitti crederentur (quod ait Eustathius) ea hi suo solverent latratu, ut Tzetzes ad *Locophronem*, ex Sophronis Mimis annotavit.

Vespertilio, quam avem semimurem dixeris, Proserpinæ fuit sacrata: quia avis sit, prout ex Nasone eam circumscripseris, (3) 3) 4. Met. fab. 12.

Nocte volans, seroque tenens à vespere nomen.

Quomodo & Græcis ἀπὸ τῆς νυκτὸς νυκτερίς (4) appellatur. Ideo B. Basilius in Iesaiæ cap. II vespertilioni comparat diabolũ, quia ut vespertilio lucẽ 4) à Nocte

Solis

Solis fugit, ita diabolus, & ejus sectatores, aversentur τὸν Λόγον, (1) qui est Lux mundi. Omnino ipsum vide, ubi plura in hanc mentem.

E piscibus autem mullus Hecatæ sacer fuit: qua de re ex Athenæi lib. VII dictum nobis lib. II, cap. XXIX. Atque idem tradit Eustathius in Iliad. Υ: (2) Ἑκάτῃ, ἤγουν Ἀρτέμιδι ᾠκείωται ἡ τρίγλη· διὸ καὶ ἐν Ἀρτεμισίοις τρίγλη περιεφέρετο, διὰ τὸ δοκεῖν θηρεύειν τοὺς θαλασσίους λαγὼς θανασίμους ὄντας, καὶ καταναλίσκειν. ὅθεν ὡς ἀνθρώπους ὠφελοῦσα τῇ ἄγρᾳ, δέδοται τῇ κυνηγετικῇ θεῷ, ὡς κυνηγέτις. ὅτι καὶ τόπος τις Ἀθήνῃσι τρίγλη ἐκαλεῖτο, καὶ ὡς ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ, Τριγλαθήνη Ἑκάτη. *Hecate sive Dianæ mullus fuit consecratus. Propterea & in festo Dianæ mullus proferebatur: nempe quia mullus videatur venari lepores marinos, qui sunt venenati ac letales. Qui igitur venatione homines juvaret, is propterea dicatus est Deæ venatrici, tamquam venator. Locus etiam quidam Athenis vocabatur Trigle, (3) ac velut anathema fuit ibidem:* TRIGLATHENÆ HECATÆ. Sed ea ratio magis pertinet ad hanc Divam, quatenus apud superos versatur, ac Dianæ gaudet nomine, quasi Deæ Ianæ. Hæc enim venatrix fingitur, quia noctu viam monstrat venatoribus. Alias etiam rationes adduximus loco ante memorato. In his ex Apollodoro illam διὰ τὴν τοῦ ὀνόματος οἰκειότητα, *ob nominis convenientiam*. Sanè trinum aliquid sonat τρίγλη. Imo ἔτυμον idem arguit, si [quod est apud Eustathium, legas in Il. Α. (4)] sic dicitur, quasi τρίγενη, h. e. τρίγονος, quasi trigenam dicas, ob triplicem in anno partum. At Hecate quoque Græcis τριοδῖτις, ut Latinis Trivia. Eadem & τριπρόσωπος, sive triformis. Ac triplex ratione generationis ei potestas in cælis, terris, aquis, sive quia lumine illustrat cœlum, & orbem hunc superiorem, & inferos, sive Antipodas. Quemadmodum verò ob ternarium hunc Triviæ trigla offerebatur: ita ob nominis similitudinem etiam Hecate offerebatur piscis dictus μαινίς. (5) Habet enim id nomen convenientiam cum verbo μαίνεσθαι, quod est *insanire*. Et Hecate μανίαν sive furorem immittere credebatur. Auctor utriusque Eustathius in Iliad. Α. (6) Hecate in noviluniis sacrificabnt Athenienses.

E plantis Proserpinæ dicata est malus Punica. Cujus caussa non est obscura ex fabula, quam Servius narrat in primum Georgicon, (7) his verbis: *Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro quâ re cum Iovis implorasset auxilium, ille respondit; posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset: illa autem jam Punici mali grana in Elysio gustaverat; quam rex Ascalaphus, Stygis filius, prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sanè Ceres à Jove meruisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cũ matre mensibus; sex cũ marito.*

Est & discrimen in anni temporibus. Ut enim veri Venus, æstati Pan, auctumno Bacchus; sic hiemi Libera præest, sive Proserpina. Nempe quia duo sunt hemisphæria: quorum superius Solem habet adscendentem ab Ariete,

1) *Verbum Patris. Filium Dei.*

2) *pag. 1197 edit. Rom.*

3) *Mullus.*

4) *pag. 87. edit. Rom.*

5) *mana. alex.*

6) *pag. 87. edit. Rom.*

7) *ad vers. 39.*

riete, seque extendentem etiam per Virginem; inferius autem Solem habet declinantem à Libræ initio, donec quoque Piscis signum sit emensus. In prioribus signis, Solis calor lumenque crescit: in posterioribus decrescit. Maxima ista in signis æstivis, Cancro, Leone, Virgine; minima in hibernis, Capricorno, Aquario, Piscibus. Quando Sol est in posterioribus hisce signis, (id verò hibernum est tempus) vis genitalis ob Solis absentiam deficit, terræque visceribus absconditur: atque hoc tempus attributum Plutoni, & ejus conjugi Proserpinæ, propterea quòd his diis sacrata sit vis terrena.

Ad Plutonis & Proserpinæ regnum etiam pertinent Eumenides: sive Furiæ: quæ Oresti post cædem maternam mente capto nigræ obviam factæ sunt: postea autem cum digitum comedisset, apparuere albæ: earumque adspectu mentis est factus compos: ut ait Pausanias in Arcadicis. His, ut idem ait in Corinthiacis, Sicyonii quotannis diem agunt festum, ac gravidas oves sacrificant, & mulso pro libamine, pro corollis utuntur floribus. Apud Sophoclem in Oedipo Coloneo etiam legas fusè descriptum sacrificium, quo Oedipus à crimine utroque, quod inscius commiserat, posset apud Eumenidas expiari.

CAPUT XXXI.

De Fortunæ simulachro: aliquid item de effigie Parcæ sive Fati.

Circumspicienti, ecquis Deorum Consentium, vel eorum, qui in Selectis meruisse locum existimantur, indictus esset nobis, continuo se obtulit Fortuna, gnara quidem, nunquam hoc se honoris adeptam ab iis, qui mundum Dei vel Deorum providentià administrari árbitrantur: sed digitum intendit in numerum eorum innumerum, qui credit hunc orbem ac res omnes humanas, ut Claudianus primo in Rufinum libro ait,

Fortunâ, non arte regi; qui numina, sensu
Ambiguo, (1) vel nulla putat, vel nescia nostri.

Unde Plauto (2) Diva hæc vocatur *Divum atq; hominum spectatrix, atque hera*; sicut & Græcis τύραννος Τύχη [3] & Petronio Sors dicitur, 1) Sic melius quidam MSi quam in vulgaris,

Rerum humanarum, divinarumque potestas.

Quid multis? quando, ut ait Plinius lib. II, cap. VII: *Toto mundo, & locis omnibus, omnibusque horis omniumque vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilisque, à plerisque verò & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxiæ sumus Fortis, ut Fors ipsa pro Deo sit, quâ Deus probatur incertus.* censet Ambigua. 2) Mercat. act. 5, sc. 2. 3) Fortuna regina.

Cum igitur major Gentilium pars existimarit, res humanas magis pen-

dere

dere à Fortuna, quam Selectorum Deorum Senatu, non peccaro, si de hac Diva loquar, priusquam accedam ad minorum gentium Deos.

Fortunam finxere cœcam, & globo insistentem, eoq; volubilem. Cujus caussas afferebam lib. II, cap. XLIII. Itaque eam sic describit M. Pacuvius (1) in Hermiona:

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam, perhibent philosophi:
Saxoque instare (2) eam globosam prædicant volubilem.
Id (3) quo saxum fors impulerit, cadere Fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem esse memorant; quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem illam ajunt, quia atrox incerta, instabilisque sit.
Brutam autem, quia dignum atque indignum nequeat internoscere

Ac vidi similiter effictam in nummis splendidissimi Equitis ... Wykefortii. Quemadmodum verò priores ob inconstantiam globo ita juniores propterea rotæ effingere insistentem. Hinc Tibullus lib. I, Eleg. V:

Versatur celeri Fors levis orbe rotæ.

Et possit Seneca videri eo respexisse in Hippolyto, cùm ait:

Quanti casus humana rotant.

Horatius etiam alas assignat, quia facilè avolat, ac hominem deserit. Lib. III, od. XXIX.

Fortuna sævo læta negotio, &
Ludum insolentem ludere pertinax,
Tansmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna.
Laudo manentem: si celereis quatit
Pennas, resigno quæ dedit: & meâ
Virtute me involvo: probamq;
Pauperiem sine dote quæro

Pausanias in Messenicis ait Bupalum, egregium artificem, primum Smyrnæis fecisse statuam Fortunæ: eam capite sustinuisse polum, & manu una tenuisse cornu Amaltheæ. Quo significabatur omnia ea esse à Fortuna, quæ Amaltheæ cornu contineret.

In nummo quodam Nervæ conspicere est matronam cum corona radiata insidentem solio, lævâ sceptrum habentem dexterâ forficem: inscriptumque, FORTVNÆ POPVLI ROMANI.

Sedentem fecere exemplo Apellis, qui cùm depinxisset sedentem, caussam rogatus, acutè respondit, quia numquam stetit. Ubi stare non opponitur sedenti, sed permanenti. Itaque inconstantiam ejus significabat.

Fortuna quoque fingebatur dextrâ tenens clavum navis, sinistrâ Cornucopiæ: ut ex Lactantio & vett. Romanis pariter ac Græcis constat. Clavus navis est symbolum gubernationis. Nam Fortunam res gubernare humanas putabant: juxta illud,

Vitam regit Fortuna, non sapientia.

Cornu-copiæ verô est symbolum ubertatis; quia Fortuna largiri bona externa crederetur.

1) apud Cornific lib. 2. ad Herenn.
2) eam frustra inserttiunt. Nam ultima in instare producitur propter vocem à duabus consonis inchoatam.
3) Perperam ideo in codd. vulg.

Pinda-

Pindarus, *Plutarcho teste*, Fortunam effinxit duos moderantē temones.

Thebani eam effinxere Plutum manibus gestantem, quia ab hac divitias esse existimarent.

Martianus Capella eam sic describit lib. I. de Nuptiis Philologiæ: (1) *Tunc etiam omnium garrula puellarum, & contrario semper fluibunda luxu, levitate pernix desultoria gestiebat. Quam alii sortem* (lego Fortem, h.e. Fortem Fortunam) *asserunt, Nemesinque nonnulli, Tychenque quamplures,* (2) *aut Nortiam. Hæc autem quoniam gremio largiore totius orbis ornamenta portabat & aliis impartiens repentinis motibus conferebat, rapiens his comas puellariter, caput illis virga comminuens, eisdemque quibus fuerat eblandita ictibus crebris verticem complicatisque in condylos digitis vulnerabat.*

1) *pag. 22 edit. Raphelengianæ, seu Grotianæ.*

2) *ita rescripsi, pro* quèm plures, *ut vulgo legitur.*

Atque hæc de Fortuna, quam nuspiam memorat *Homerus*. Omnia enim Deo, quem μοῖραν vocat, tribuit: ut monitum Macrobio lib. v. Satur. cap. xvi, & ex eo Ioanni Sarisberiensi lib. iii Policratici, cap. ix. Ac parte hac Macrobius eum præfert Maroni, qui Fortunam non modò agnoscit, sed omnipotentem vocat viii Æn.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Pausanias in Arcadicis ait meminisse etiam Homerum hymno in Cererem. Sed hymnus ille hodie non exstat. Et valde est incertum, an vel ii hymni sint genuini, qui hodieque illi adscribuntur.

Fortunæ adversatur Fatum. Nam pugnantissima sunt mundum Fatô regi, & Fortunâ administrari. Quare & de Fati effigie aliquid dicam. Ut Fortunam fingebant globo insistere, ob volubilitatem & inconstantiam: ita Athenienses ad significandum Fati constantiam, finxere eâ ratione impositum saxo quadrato, qua Hermæ ac Terminus effingi solent. Testis Pausanias in Atticis. Atque idem Pausanias in Arcadicis meminit, Parcæ effictæ cum dentibus non minùs immitibus, quàm belluinis, cumque unguibus manuum aduncis. Nempe eô significatum, Fatum omnia rapere ac devorare.

CAPUT XXXII.

De simulachro Herculis, & Æsculapii, ac rebus, quas iis dicârunt. Deque Hecate canis effigie formata, & canis sacrificio culta. Et ut Pandroso ovis fuerit sacrificata. De Homero item, & Caculo heroë.

De symbolis Deorum Selectorum, & rebus, quas iis consecrârunt, exposui ea, quæ imprimis idonea existimavi. Ingrediar nunc ad numina, quæ non constituunt Deorum Senatú, sed summum quasi equestris sunt Ordinis, pleraq; etiam de Numinum plebe. Hujusmodi Dii vel credebantur aliquando cœpisse; ut animæ humanæ in numerú Deorum relatæ: vel putabantur semper fuisse, si mundus fuerit semper, vel si is aliquando cœperit, cœ-

pisse cum ipsa rerum natura. Priores vocantur Dii Indigetes: quales Hercules, Æsculapius, Quirinus, alii. De quibus sic M. Tullius in secundo de Legg. *Quod ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & cæteros, coli lex jubet, indicat, omnium quidem animos immortales esse, sed fortium, bonorumq; divinos.* Multa de ejusmodi Diis memoravimus lib. I, & II. Nunc verò vix aliud expendam; quam quæ pertinent ad eorum effigiem, sacrificiorum ritus, vel res dicatas. In quibus Theologia gentium symbolica præcipuè consistit.

Dicebamus lib. I, varios Hercules à fortitudine celebrari; in his Ægyptium, Tyrium, & Thebanum: Ægyptium geminum, vetustiorem, qui Osiridi æqualis; juniorem, qui videtur Iosua, Hercules Cananæus: Tyrium item geminum, veterem, qui Melicarthus dictus est; & juniorem qui Geryonem devicit, ac Tyriorum colonias in Hispaniam deduxit: omnium recentissimum videri Thebanum, qui Alcides dictus: sed huic transcribi etiam priorũ gesta: Qua de re sic Diodorus in fine lib. III: Διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου, τῶν προλέγων εὑρέτων ἀγνοηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν, τοῦτον κληρονομῆσαι τὴν τῶν προγενεστέρων προαίρεσιν καὶ δόξαν. *Cum ob longinquitatẽ temporũ priores repertores in oblivionem venissent apud plurimos: hic hæredis instar in possessionem venit industria & gloria eorum qui fuerant prius.* De illius igitur Herculis simulachro loquor, cui etsi non excesserit Græciâ, ea contigit felicitas, ut unus omnium gesta sibi vindicet: qui in Galliis etiam dicitur Alexiam condidisse, ut est apud Diodorum lib. XV quiq; in iisdem creditur Tauriscum bello superâsse, ac Geryone, & Taurisco, devictîs, cum formosis coiisse feminis, ac multos genuisse, qui deinceps iis terris tenuerint imperium, Refert Ammianus lib. XV: qui auctorem ejus rei laudat Timagenem, Galaticorum scriptorem, Straboni etiam memoratũ lib. IV, Imò in Libya ipsa Alebion & Dercynus ab eo devicti dicuntur ab Apollodoro, lib. II. Sed censeo potiùs legi debere Albion, & Bergion, propter ea, quæ dicebamus lib. I, cap. XXXV. Ubi & memoravimus de culto Hercule à Zelandis: ut indicat inscriptio hæc lapidis, HERCVLI MAGVSANO. De qua etiam agit Goropius Becanus Beccelelenorum libro secundo, (1) qui Gigantomachia inscribitur. Sed fallitur, cùm ait exaratum MARCVSANO: ut sit à Belgico *mark* limes, ac Herculeus limitaneus signetur. Omnino enim in lapide est MAGVSANVS. Sed ad symbola Herculis, & Herculei cultus, veniamus.

1) pag. 154.

*H*ercules fingebatur vultu militari, validis lacertis. Unde in carmine Ithyphallico: *Phœbus comosus, Hercules lacertosus.*

*S*ic & Musas, & Charites, Stesichorus poëta Lyricus appellat καλλικόμους, *pulchricomas.* At nemo Musas pinxit armatas, cujus caussam hanc esse ait Ælianus lib. XIV. Var. Hist. cap. XXXVII, quod vita, quæ Musis tribuitur facilem, placidam, & tranquillam esse oporteat.

Pharetram Hercules humeris aptatam gerebat, manu dextra ῥόπαλον, sive clavam, sinistrâ arcum. Corpus verò tegebat pellis leonina. Tertullianus

nus de Pallio dithyrambica voce appellat *scytale sagittipelliferum*, quia ferret scytalen sive clavam, sagittam, ac pellem. De pelle ita Festus: *Pellem habere fingitur Hercules, ut homines cultus antiqui admoneantur.*

Ad cultum hunc antiquum pertinet illud Maronis lib. v:

Æneas tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque unguibus aureis.

Et VIII Æn.

——— *Quem fulva leonis*
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Et alia etiam apud eundem poëtam legas, unde idem discamus. Ac Papinius quoque in VI Thebaidos inter certaminis præmia reponit,

Aurifero perfusa Tagô villosa leonis
Terga feri.

In poëtarum etiam fabulis est, Adrastum, cum oraculo esset jussus, filiarum unam dare uxorem leoni, alteram apro: illas dedisse Tydeo, & Polynici; quia ille apri, hic leonis exuviis indutus advenisset idem. Atque hinc scholiastes Apollonii Rhodii in librum I. Argonaut. (1) Συνήθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Consuetum heroibus pellem gestare.* in vers. 324

Idem Hercules effingebatur barbatus. Unde B. Augustinus Serm. VI ex quadraginta illis, qui novi in lucem emissi: *Qui aliquando dictus est Deus Hercules, Roma jam non est. Hic autem etiam barba deauratâ esse voluit.* Et post pauca: *Deus fortitudinis solet dici Hercules. Tota virtus ejus in barba.* Ex Aloysio Novarin. lib. 12. cap. 26 p. 355.

Hodieque Romæ in Palatio conservatorum visere est, Herculem figurâ adolescentis inaurati nudi, dexterâ gestantis clavam, sinistrâ autem digitis, ut videtur, moventis aurea Hesperidum mala. Quomodo Herculem Prodicus effinxerit, notum ex Xenophonte, & Silio Italico.

Sunt antiqui denarii argentei, quos anno urbis IↃCXCIX cudit Q. Pompejus, Auli filius, quæstor provincialis, etiam Ciceroni in Bruto, ac pro Murena; nec non Valerio Max. & Appiano in melioribus libris memoratus. In iis nummis est Herculis effigies cum pelle leonina, arcu, pharetra sagittis plena, & ropalô, sive clava dentata. Hujus numinis effigie homo, humili ortus genere, sed qui cum Catone hoc haberet commune, quod per inimicitias crevisset, potissimum gaudebat, quia genus duceret Pompejis, Campaniæ oppido, unde & ei nomen: uti civitati ab Hercule, qui ex Hispania redux in Campanis dicitur oppidum condidisse, & nomen urbi fecisse Pompeji, à pompa boum, quam secum ducebat.

Sunt & denarii, in quibus cernas Herculis effigiem, leonem Nemeæum strangulantis: inscriptio vero est P. MVCI P.F Q. N. SCÆVOLA. Est is nobilis ille Iurisconsultus, qui decem de jure libros conscripsit. Anno Vrbis IↃCVIII quæstor provincialis, postea que Pontifex Max. fuit.

At è poëmate, quod Aspis *Hesiodi* inscribitur, non oportet metiri vulgarem Herculis armaturam. Nam planè ea insolens: Videlicet illic videas Herculem currui imponi ut pugnet cum *Cygno*. Arma ei, thorax, gladius, hasta, adamantina galea, scutum. At hanc armaturam alibi non legas. Clavæ contrà ne meminit quidem poëta.

Macrobius lib. V Saturnal. cap. XXI: *Herculem fictores veteres non sine causâ cum poculo fecerunt, & nonnunquam casabundum, & ebrium: non solum quòd is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam &c.*

Præerat Hercules athletis, ac gladiatoribus, tamquam Herculei roboris æmulis: ideoque ei templum vulgo in amphitheatris, ut in circo Neptuni, in theatris Veneris. Imò & Herculanei erant athletæ, unde sæpius in lapidibus antiquis legas, οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθλῆται. (1) Et Commodus Cæsar, tanquam gladiator bonus, Herculis instar voluit effingi. Etiam gladiatores rude donati arma ad postes ædis Herculis suspendebant. Unde Horatius ad Mæcenatem: (2) — *Veianius armis*

Herculis ad postem fixis latet abditus agris.

Ubi vulgò existimant, *postem* pro æde poni κατὰ συνεκδοχήν. (3) Sed propriè malim capere, quia & ædium privatarum postibus spolia hostium soleant adfigi. Virgilius Æn. II:

Barbarico postes auro, spolisque superbi.

Idem VII Æn.

Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum &c.

De sue Herculi sacrificata auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. extremo cap. XI: *Ad diem XII Kal. Ian. Herculi, & Cereri, faciunt sue prægnante, panibus, mulso.* Sic enim legendus is locus: ut dictum, cùm de Cereris sacrificio superiùs ageremus. Ut nihil hic locus pertineat ad Panas.

Coturnix Herculi dicata: de quo si Athenæus in nono: Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἐν πρώτῳ γῆς περιόδου, τοὺς Φοίνικας λέγει θύειν τῷ Ἡρακλεῖ ὄρτυγας, διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τὸν Ἀστερίας καὶ Διὸς πορευόμενον εἰς Λιβύην, ἀναιρεθῆναι μὲν ὑπὸ Τυφῶνος. Ἰολάου δ' αὐτῷ προσενέγκαντος ὄρτυγα, καὶ προσαγαγόντος ὀσφρανθέντα ἀναβιῶναι. ἔχαιρε γὰρ φησι ζῶν τῷ ζώῳ τούτῳ. *Eudoxus Cnidius in primo de terra circuitu, ait, Phœnices Herculi sacrificare coturnices: quia Hercules, Iovis & Asteriæ filius, in Libyam proficiscens, & interfectus à Typhone, cùm Iolaus ei admovisset coturnicem, & olfaciendum præbuisset, revixerit. Illum enim cùm terrarum orbem peragraret, hoc fuisse animali delectatum.* Et hæc quidem fabulosa. Vera autem ratio videtur, quod Herculi, fortissimo numini, conveniret avis μάχιμος (4) ac fortis, qualis coturnix. Itaque, ut Lucianus in Anacharside, sive dialogo de Gymnasiis refert, olim consuetudo fuit non gallorum

1.) Herculis Athletæ.
2) lib. 1. ep. 1
3) seu partem pro toto.
4) pugnax.

lorum modò, sed coturnicum etiam pugnas spectandas exhibere. Verùm de isto antea etiam diximus.

Ex plantis Herculi dicavere populum, malum cotoneam, sive, ut Græci dicunt, Cydoniam, & cerrum, quercus genus, quod Theophrasto (1) *ἄσπρος*, nisi, *ἄσπρις* legendum; quod malim. At in Philoxeni Glossario est: *Cerrus, πίτρις, δένδρον.*

(1) *lib. 3. Histor. Plant. cap 10.*

Alius verò Hercules Græcus & Romanus, alius Ogmius sive Gallicus. Posterior hic à Luciano describitur decrepitus, recalvaster, capillis, qui rari supersunt, canis, cute rugosa coloris fusci, ut nautę senes esse solent. Quę nihil Herculis Græcanici præferunt. Sed idem indutus est exubiis leonis, pharetram humeris gestat, clavam dextrâ, arcum sinistra. Hæc jam Græci etiam Herculis sunt. Porrò ex ejusdem lingua tenuissimæ exeunt catenulæ, quibus aures vinciuntur multitudinis magno numero, ex alacri animo, Herculem sed vultu ad eam converso, præuntem sequentis. Ait autem Lucianus se jam à Gallis accepisse esse symbolum Eloquentiæ. Nam Gallis ita esse persuasum Herculem omnia, quæ egit, oratione facunda perfecisse.

Fiebat & Herculi sacrificium, quod dicebatur *propter viam*. Nec enim credendum Alexandro Neapolitano, qui lib. III, cap. XII vocatum ait *Proterviam*: ac persuasit Tiraquello, (2) qui meminisse ait Ausonium, quia in Mosella dicat:

Capripedes agitat cùm læta Protervia Panes.

(2) *in Notis ad Alexandri Dies Geniales.*

Quæ ridicula sunt. Festi est:

Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus. In eo sacrificio, quod non esset comestum absumebatur igni. Unde jocus M. Catonis in Q. Albidium, Eum cùm, bonis comestis, incendio etiam domum amisisset, *propter-viam fecisse ajebat: quod comesse non potuerit, id combussisse.* Auctor Macrobius lib. II Saturn. cap. II.

Accedo nunc ad Æsculapium, qui paullo ante bellum Trojanum Epidauri, Argiæ civitate vixit: ac ob vitam multis conservatā, templum meruit: ut ostensum lib. I hujus operis, cap. XIII. Romam is, sive vicarius ejus serpens grassante ibi pestilentiâ, vocatus fuit anno urbis CCCCLXII; Q. Fabio Maximo Gurgite, & D. Iunio Bruto Scæva consularibus. Fingebatur Epidauri comatus, qualis & parens eius Apollo. Ac propterea, uti qui ex ephebis excederent, Apollini primos capillos dicabant, sicut antea ostendimus, ita & erant qui eos appenderent Æsculapio Pergameno. Sic ab Earino, Domitiani liberto, capillus cum pyxide gemmata, & speculo ad Æsculapium Pergamenum missus fuit, ut indicat Statius Papinius. Deq; eadem Earini hujus coma sic Martialis. —— *Dulcesque capillos*

Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Porrò, quia id puerile poterat in Æsculapio videri, si esset intonsus, eo

Lycophron quoque Lyæum ſive Bacchum comparat cùm tauro, tum pardali: ut & monitum Varino. Etiam Pierius in XI Hieroglyphicorum, & Stephanus Pighius in Mythologiâ de Horis, nummos ſe vidiſſe teſtantur, in quorum latere uno eſſet Liberi caput lauro redimiti, in altero autem Pantheræ figura. Inque numiſmatis Gallieni itidem parte una eſt panthera (niſi cum aliquibus tigridem eſſe malis, quando hæc duo animalia, uti & leopardos, ac lynces, difficile eſt in picturis, cælaturis, ac ſimilibus diſtinguere) parte autem alterâ inſcriptum, LIBERO P. CONS. AUG. Quod etiam Stephano Pighio monitum in Mythologia de Horis. Hodiéque Romæ conſpicere eſt ſtatuas multas exuviis pantheræ inſignes. Cur autem panthera ſit Baccho ſacra hanc rationem apud Philoſtratum legas in memorato proximè loco, ἐπειδὰν θερμότατον τῶν ζώων ἐστὶ, καὶ πηδᾷ κοῦφα, καὶ ἴσα εὐάδι· *quod animalium ſit calidiſſimum, leviterque ac Bacchæ inſtar ſaliat.* Mihi verô & aliæ duæ rationes in mentem veniunt. Nam panthera efferum eſt animal: & ebrii multi pantherinum in modum efferantur. Præterea Bacchus ebrietate gaudet: & panthera, ſi vinum iſtic collocaris, quò ventitat, eo ſic ſe inebriat, ut ſomno ſopita capiatur; Æliano, & Oppiano, teſtibus: quorum hic etiam in tertio, & quarto, de Venatione refert, Bacchi nutrices, quia vinoſæ forent, in pantheras fuiſſe converſas, & Penthea ab iis diſcerptum.

Etiam ob mores efferos, & pantherinis ac illis ebriorum ſimiles, tigres finguntur trahere currum Bacchi. Ovidius lib. I. de Arte:

Iam Deus in curru, qui ſummum texerat uvis.
Tigribus adjunctis aurea lora dabat.

Ac fortaſſe hodieque ingentibus illis culullis, quibus nonnulli convivas ſuos torquent, non inutili monitu numen hoc cum ſuis tigribus ac pantheris exprimatur, quando hoc agitur, ut quos Deus ad imaginem ſuam fecit, in tigres, & pantheras transformentur.

Denique & Baccho dicarunt axin: de qua ſic Plin. lib. VIII, cap. XXI: *Feram nomine axin, hinnuli pelle pluribus candidioribusque maculis, ſacram Liberi patris.*

Baccho etiam ovis mactabatur, ut apud Maronem facit Dido IV Æn.

——Mactat lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Ex volucribus pica, quia garrula eſt, dicata fuit Baccho, ob ebriorum garrulitatem. Nam, ut ait Horatius,

Fœcundi calices quem non fecere diſertum?

Jynx Bacchica avis vocatur Alciato emblemate LXXVIII. Motacillam quidem pro iynge dicit: ſed ἴυγξ eſt apud Pindarum Pyth. od. IV, quam exprimere ſtuduit. Porrò Ulyſſes Aldrovandus lib. XII Ornithologias, cap. XLII, putat idem dicere Pindarum Pyth. od. IV. Hujus enim verba ſic reddita apud Aldrovandum reperies: *Veneranda*

Veneranda verò Cyprogenia telorum acutorum domina
Picturatam iyngem Bacchi avem ex Olympo attulit,
Furiosam avem Cypris attulit primùm ad homines.

Atqui Græcè est:

Πότνια δ' ὠκυλάτων βελέων
ποικίλαν ἴυγγα τε-
τράκναμον ὀλυμπόθεν
ἐν ἀλύτῳ ζεύξαισα κύκλῳ
μαινάδ' ὄρνιν Κυπρογένεια φέρεν
πρῶτον ἀνθρώποισι·

Quæ sonat:

Domina velocissimorum telorum
versicolorem iynga qua-
tuor-radios-habenti cælitus
indissolubili cum alligasset rota
furiosam avem Cyprogenia attulit
Primùm hominibus.

Sententia est, Diva Venus in Cypro nata, amorum, quorum ingens est celeritas, domina ac præses, primùm hominibus in terras tulit versicolorem iynga, quatuor radiorum rotæ indissolubili à se alligatam, avem quæ homines faciat furentes. Unde quidem cognoscere est, ut veneficæ ad amores conciliandos iynga soleant alligare rotæ quatuor radiorum: atque ut creditum sit, homines id artificium à Venere didicisse: sed Baccho hanc avem dicatam fuisse non dicitur, imò de Baccho ne γρῦ quidem. Unde liquet, quàm Græcè nescii & fallantur ipsi, & sui similes fallant. Omnino autem hæc avis Veneri, non Baccho sacra, fuit: quẽadmodũ in historia Veneris ostendimus.

Serpens symbolum fuit Bacchi: eoque in sacris ejus initiatis mittebatur in sinum: ut ex Arnobio, & Firmico, ostendi lib. II, cap. XIV. Ubi & dictum, quid eo ritu significaretur. Quia verò Syris serpens femina dicatur εὔα, formarunt inde εὐάζειν: (1) ut est apud Clementem Alexandrinum in *Protrepti*co, & inde apud Eusebium in secundo de præparatione Evangelica, cap. III: (1) *Bacchi orgia celebrare.* Verba sunt: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσιν βάκχοις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένων τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες εὐαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Vertit interpres: *Homines furoris œstro perciti Bacchum Manolen solemnibus Orgiis celebrant crudarum carnium helluatione sacram insaniam peragentes, cæsarumq́; victimarum partes peragunt, serpentibus coronati: Evamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est non errori modò, sed ipsi quo-*

que morti patefacta. Et sanè cùm Orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus: tum verò si accuratè vocem Hebraicam interpretari velis Heva cum adspiratione graviori serpentem feminam significat. Quare si Clementem, & Eusebium audimus (quædam enim video obduci posse) εὐάζειν in Bacchi sacris nihil aliud erat, quam Evam, omnium nostri parentem celebrare: eoque à Syris serpentis feminæ symbolo exprimebatur, quia à serpente fuit decepta.

E plantis Baccho etiam sacra quercus, licèt imprimis Iovi. At vitis, etsi & Rheæ, præcipuè tamen Baccho. Hedera quoque ei sacra: cujus caussas adduxi complures lib. v. hujus operis, qui de Plantis fuit. Ac aliquid etiam de eo Eustathius in Iliad. A, (1) Apud Athenæum in septimo, uti & epitome ejus, ac penes Eustathium, legas, Baccho dicatum esse κύτλον. Num dicemus, etiam κυσσὸς dixisse pro κισσὸς sive κιττός. (2) Sanè Hesychio κυτλὸς est εἶδος ἄνθους Διονυσιακοῦ, *species floris Bacchici, sive Dionysiaci.* An cum Casaubono emendandum κισσαν? quod piscis esse genus, apud eundem Hesychium legas. Etiam dicavere Baccho myrtum; sed magis Veneri. Item smilacem, opobasilidem, phibaleam ficum, & viticem. Sed de hisce etiam dictum partim hoc opere fusè; partim paucis Oratoriarum Instit. lib. I, cap. v, sect. XXXVII.

Ex inanimis Baccho dicavere cantharum. Unde & C. Marius, ille qui septies consul fuit, post Cimbricam victoriam, Bacchum imitari volens, è cantharis bibebat: ut est apud Plinium lib. 33, cap. XI. Ac Aristoteles lib. III, Rhetor. & illo de Poëtica, ait sic φιαλὴν se habere ad Bacchum, ut clypeus ad Martem, eoq; & clypeum posse dici Martis scyphum, & scyphum vocari posse clypeum Bacchi. De hoc dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sect. II. Etiam cotyli, & cotylisci, Baccho proprii. Pollux lib. VII: Ἔστι δὲ κότυλος Διονυσιακὸν ἔκπωμα. (3) Athenæus lib. XI: κοτυλίσκος δὲ καλεῖται, ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος. (4) Nempe quia hoc vasis genere utebantur in vino bibendo. Unde illud, quod ex Clitarcho, & Zenodoto; apud Athenæum lelegas, Πολλὰ μεταξὺ πέλει κοτύλης καὶ χείλεος ἄκρου. (5) Quod & apud Agellium: (6) sed pro κοτύλης, (7) apud hunc est κύλικος. (8) Ac plura de eo Stephanus Pighius in Mythologia de anni partibus.

Quandoque & Baccho dicabant rudem stipitem. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ statuæ: Καὶ γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα. *Agricolæ Bacchum honorant, figentes in horto suo stipitem, statuam agrestem.*

Baccho etiam auctumnus dicatus fuit; nempe ut datori vini; unde & Orpheo, sive Onomacrito, in hymnis dicitur βοτρυτρόφος, 9) & Homero πολυστάφυλος. 10] Ac quia auctumnus tertia est anni pars, eidem Orpheo vocatus est τριγονος, quasi genituræ, sive ætatis tertiæ. Imò & aliqui Lyæum, ac Liberum, dici arbitrantur, non quia vinum curas resolvat, hominemque ab iis libe-

1) *pag. 87. edit. Rom.*
2) *hedera.*
3) *Cotylus est poculum Bacchi.*
4) *Cotyliscus vocatur sacra Bacchi parva cratera.*
5) *Multa cadunt inter cotylā, supremaque labra.*
6) *lib. 13, c. 16.*
7) *cotyla;*
8) *calix.*
9) *uva altor.*
10) *divesbotrum.*

liberet: sed quia Sol auctumnalis semina ac fructus à suis stirpibus resolvat, ac ab iis separando quasi libertati donet.

CAPUT XXX.

De Plutonis, & Proserpinæ, effigie, ac rebus eis dicatis. Adjectum etiam de Eumenidibus.

VLtimus inter Deos Selectos locus est Plutoni, fratri Iovis, ac Neptuni, qui regna infera sortitus fuit, atq; inde (ut in secundo Philologiæ Marcianus ait) *Summanus*, quasi summus Manium dictus est. Is secundùm historicam Theologiam fuerit Chamus, Noë filius: ut ostendi lib. I, cap. XXX. At, secundum naturalem, sit interior tellus, in quam mortui reconduntur: unde Horatius, pro sepulcro, *exilem domum Plutoniam* dixit. Cur verò Plutonem statuerint mortuis imperare itidem ex Diodoro diximus loco proximè memorato.

Simulachrum Summani fuit in fastigio templi, Iovi Opt. Max. exstructi: ut est apud Cicer. in I. de Divinat. A Seneca sic describitur in Hercule Furente:

——— Superbo digerit vultu sedens
Animas recentes: dira majestas Deo:
Frons torva, fratrum quæ tamen specimen gerat,
Gentisque tantæ: vultus est illi Iovis,
Sed fulminantis: magna pars regni trucis
Et ipse dominus, cujus adspectum timet
Quicquid timetur.

Claudianus verò in primo de raptu Proserpinæ, hoc pacto:

Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus
Majestate sedet, squalent immania fœdo
Sceptra situ, sublime caput mœstissima fœdo
Asperat, & dira riget inclementia forma.

Idem poëta quadrigis vectum inducit, cùm raperet *Proserpinam*.

Ex hominibus gladiatores non Marti modò, ac Saturno, sed & Plutoni erant sacri. Prudentius in Hamartigenia:

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infesta fusus gladiator arena.

Nempe eò Ditis, quia manes gladiatorum sanguine placarentur. Quia verò gladiatores exhiberentur in amphitheatrali arena, eò & Amphitheatrales ludi erant sacri Diti, sive Iovi Latiali, vel infernali, sive Stygio. Simpliciter Iovi cuidam sacros ait Tertullianus in Apologetico. Sed adversus Gnosticos ait Latio Iovi sacratos; sive Latiali, ut apellat Minucius Felix, &

Prudentius, qui & Plutoni sacros dicit, & Iovi infernali. Nempe tot appellationibus idem numen designatur. Præterea tamen sacri Dianæ, ut antea dictum.

Plutoni non sacer quidem taurus. Sed grata tamen hæc ei victima putabatur. Virgil. VI Æn.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Horatius Carm. lib. II, Od. XIV:

Non si tricenis, quotquot eunt dies,
Amice, places illacrymabilem
Plutona tauris.

At sacra ei est capra, quia semper febricitat, & febris, imprimis, quæ querquera dicebatur, recta ad Iovem illum Stygium est via. Itaque & capra ei mactabatur: nec soli tamen, sed etiam Baccho.

E plantis Diti sacra erat cupressus: ut ait Plinius lib. XVI. cap. XXXVI. Eò autem huic dicata, quia excisa non magis renascitur quàm semel mortui redeunt ad nos: quam rationem Festus & Servius adducunt. Promsimus de hoc plura libro superiori, qui de Plantis erat.

Nec tamen Soli sacra Plutoni, sed etiam Sylvano: ut inferiùs dicetur.

Præterea Diti sacra buxus. Item narcissus; qui & dicatus Cereri, atque Eumenidibus: & his quidem pariterque Plutoni, quia νάρκη sive torpor, unde narcisso nomen, conveniat Diis inferis. Sacrata etiam Diti herba adianti.

Plutonis uxor fuit Proserpina, Cereris filia: quæ ipsa quidem non solet annumerari diis Selectis: sed tamen ad eos videtur referri posse, quia in Selectis sit maritus Pluto: mater verò etiam in Consentibus. Iam quanti illud, quòd coleretur unà cum matre, unde illud, Δήμητρι καὶ Κόρῃ: 1) & apud Romanos scriptores *venum ire ad ædem Cereris, Liberi, Liberæq.* Hoc est, liberorum Cereris, Bacchi, & Proserpinæ. Sed de isto satis dixi in primo de Analogia, cap. XLII.

1) *Cereri, & Filiæ.*

Proserpina formosissima describitur à Claudiano in primo de ejus raptu.

Eadem verò est *Hecate*, quatenus per eam numen signatur inferum. *Hæc* diva trina facie pingebatur, sive, ut *Græci* dicunt τριπρόσωπος. De hoc abunde dictum lib. II, cap. XXIX. Imò Hecate, ac Brimo eadem diva. Apollonius lib. III Argonaut.

Βριμὼ νυκτιπόλον χθονίην ἐνέροισιν ἄνασσαν,
Brimo noctivagam subterrestremque reginam.

Ubi antiquus scholiastes annotavit, Brimo vocari διὰ τὸ φοβερὸν καὶ καταπληκτικὸν τῆς δαίμονος, καὶ φάσματα ἐπιπέμπειν τὰ καλούμενα Ἑκάταια. καὶ πολλάκις αὐτὰ μεταβάλλειν τὸ εἶδος, διὰ τὸ Ἔμπουσαν καλεῖσθαι. *Propterea quod terrorem, ac stuporem adferat Dea hac, ac spectra immittat, quæ dicantur Hecatæa, & quod*

& quod sæpe figuram commutet: unde & dicatur Empusa. Ἔμπουσα, quasi ἑνὶ ποδίζων, uno incedens pede: nam unum habet æreum, quo nequit procedere: alterum asininum, unde & ὀνοκώλη & ὀνοσκελὶς dicebatur: imò & pes asininus vocatus Βολίτινος à βόλιτος, quod est fimus asininus. Hæc multum lucis accipiunt ex istis Aristophanis in Ranis, (1) ubi Bacchus, & Xanthias in descensu ad inferos sic inter se sermones serunt; 1) act. 1. sce. 6. quæ incipit, Ὦ Ξανθίας.

Ξ. Καὶ μὴν ὁρῶ νὴ τὸν Δία θηρίον μέγα.
Δ. Ποῖόν τι; Ξ. Δεινόν. παντοδαπὸν γοῦν γίνεται.
Τοτὲ μὲν βοῦς, νυνὶ δ' ὀρεύς, τοτὲ δ' αὖ γυνὴ
Ὡραιοτάτη τις. Δ. Ποῦ 'στι; φέρ' ἐπ' αὐτὴν ἴω.
Ξ. Ἀλλ' οὐκέτ' αὖ γυνή 'στιν, ἀλλ' ἤδη κύων.
Δ. Ἔμπουσα τοίνυν ἐστί. Ξ. Πυρὶ γοῦν λάμπεται
Ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.
Δ. Νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ βολίτινον ἕτερον.
XA. Et, per Iovem, prægrandem video belluam.
BA. Qualem? XA. Horribilem, quæ in omnes se variat modos.
Nam modo fit bos, modo mulus, rursus femina
Formosa valde. BA. Ubi illa? namque inibo eam.
XA. At mulier haud est amplius. nunc est canis.
BA. Empusa fuerit ergo. XA. Igni tota facies
Resplendet, & crus alterum est illi aneum.
BA. Ita per Neptunum, & alterum ex stercore asini.

Ut Plutoni taurus, de quo dictum, sic Proserpinæ mactabatur vacca: sed steriles, quia præest mortuis, à quibus nulla prolis spes. Imò & nigra, quia ut candidus calor superis, sic niger convenit fuscis: quia superi fruuntur luce, defuncti ut Catullus (2) vocat, Orci tenebris. De prior sic Virgil. VI Æn. 2) epigr. 3.

——— *Sterilemque tibi Proserpina vaccam.*

Nigram autem bovem à Cyzicenis in festo τῶν Φεραφαττίων Proserpinæ esse sacrificatam apud Plutarchum legas in Lucullo, & Appianum de bello Mithridatico.

Hecatæ mactabant canes: quæ caussa est, cur κυνοσφαγὴς θεὰ *canum mactatrix Dea*, appelletur à *Lycophrone*. Iure igitur, ut exitii sui caussam, Hecaten oderant canes: quod ait Theocritus Idyll. II. Ac vicissim Hecatæ canes erant exosi, quia cùm spectra nocturna ab Hecate immitti crederentur (quod ait Eustathius) ea hi suo solverent latratu, ut Tzetzes ad *Locophronem*, ex Sophronis Mimis annotavit.

Vespertilio, quam avem semimurem dixeris, Proserpinæ fuit sacrata: quia avis sit, prout ex Nasone eam circumscripseris, (3) 3) 4. Met. fab. 12.

Nocte volans, seroque tenens à vespere nomen.

Quomodo & Græcis ἀπὸ τῆς νυκτὸς νυκτερὶς (4) appellatur. Ideo B. Basilius in Iesaiæ cap. II. vespertilioni comparat diabolũ, quia ut vespertilio lucẽ 4) à Nocte.

Solis

Solis fugit, ita diabolus, & ejus sectatores, aversentur τὸν Λόγον, (1) qui est Lux mundi. Omnino ipsum vide, ubi plura in hanc mentem.

1) *Verbum Patris. Filium Dei.*

E piscibus autem mullus Hecatæ sacer fuit: qua de re ex Athenæi lib. vii dictum nobis lib. ii, cap. xxix. Atque idem tradit Eustathius in Iliad. Υ: (2) Ἑκάτῃ, ἤγουν Ἀρτέμιδι ᾠκείωται ἡ τρίγλη· διὸ καὶ ἐν Ἀρτεμισίοις τρίγλη παρεφέρετο, διὰ τὸ δοκεῖν θηρεύειν τοὺς θαλασσίους λαγωοὺς θανασίμους ὄντας, καὶ καταναλίσκειν. ὅθεν ὡς ἀνθρώπους ὠφελοῦσα τῇ ἄγρᾳ, δέδοται τῇ κυνηγετικῇ θεῷ, ὡς κυνηγέτις. ὅτι καὶ τόπος τις Ἀθήνησι τρίγλη ἐκαλεῖτο, καὶ ὡς ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ, Τριγλαθήνῃ Ἑκάτῃ. *Hecate sive Dianæ mullus fuit consecratus. Propterea & in festo Dianæ mullus proferebatur: nempe quia mullus videatur venari lepores marinos, qui sunt venenati ac letales. Qui igitur venatione homines juvaret, is propterea dicatus est Deæ venatrici, tamquam venator. Locus etiam quidam Athenis vocabatur Trigle, (3) ac velut anathema fuit ibidem:* TRIGLATHENÆ HECATÆ. Sed ea ratio magis pertinet ad hanc Divam, quatenus apud superos versatur, ac Dianæ gaudet nomine, quasi Deæ Ianæ. Hæc enim venatrix fingitur, quia noctu viam monstrat venatoribus. Alias etiam rationes adduximus loco ante memorato. In his ex Apollodoro illam διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα, *ob nominis convenientiam*. Sanè trinum aliquid sonat τρίγλη. Imo ἔτυμον idem arguit, si [quod est apud Eustathium, legas in Il. Α. (4)] sic dicitur, quasi τρίγονη, h. e. τρίγονος, quasi trigenam dicas, ob triplicem in anno partum. At Hecate quoque Græcis τριοδῖτις, ut Latinis Trivia. Eadem & τριπρόσωπος, sive triformis. Ac triplex ratione generationis ei potestas in cælis, terris, aquis, sive quia lumine illustrat cœlum, & orbem hunc superiorem, & inferos, sive Antipodas. Quemadmodum verò ob ternarium hunc Triviæ trigla offerebatur: ita ob nominis similitudinem etiam Hecate offerebatur piscis dictus μαινίς. (5) Habet enim id nomen convenientiam cum verbo μαίνεσθαι, quod est *insanire*. Et Hecate μανίαν sive furorem immittere credebatur. Auctor utriusque Eustathius in Iliad. Α. (6) Hecate in noviluniis sacrificabant Athenienses.

2) *pag.* 1197 *edit. Rom.*
3) *Mullus.*
4) *pag.* 87. *edit. Rom.*
5) *mæna, alex.*
6) *pag.* 87. *edit Rom.*

E plantis Proserpinæ dicata est malus Punica. Cujus caussa non est obscura ex fabula, quam Servius narrat in primum Georgicon, (7) his verbis: *Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro quâ re cum Iovis implorasset auxilium, ille respondit; posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset: illa autem jam Punici mali grana in Elysio gustaverat; quam rex Ascalaphus, Stygis filius, prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sanè Ceres à Iove meruisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cũ matre mensibus; sex cũ marito.*

7) *ad vers.* 39.

Est & discrimen in anni temporibus. Ut enim veri Venus, æstati Pan, auctumno Bacchus; sic hiemi Libera præest, sive Proserpina. Nempe quia duo sunt hemisphæria: quorum superius Solem habet adscendentem ab Ariete,

riete, seque extendentem etiam per Virginem; inferius autem Solem habet declinantem à Libræ initio, donec quoque Piscis signum sit emensus. In prioribus signis, Solis calor lumenque crescit: in posterioribus decrescit. Maxima ista in signis æstivis, Cancro, Leone, Virgine; minima in hibernis, Capricorno, Aquario, Piscibus. Quando Sol est in posterioribus hisce signis, (id verò hibernum est tempus) vis genitalis ob Solis absentiam deficit, terræque visceribus absconditur: atque hoc tempus attributum Plutoni, & ejus conjugi Proserpinæ, propterea quòd his diis sacrata sit vis terrena.

Ad Plutonis & Proserpinæ regnum etiam pertinent Eumenides: sive Furiæ: quæ Oresti post cædem maternam mente capto nigræ obviam factæ sunt: postea autem cum digitum comedisset, apparuere albæ: earumque adspectu mentis est factus compos: ut ait Pausanias in Arcadicis. His, ut idem ait in Corinthiacis, Sicyonii quotannis diem agunt festum, ac gravidas oves sacrificant, & mulso pro libamine, pro corollis utuntur floribus. Apud Sophoclem in Oedipo Coloneo etiam legas fusè descriptum sacrificium, quo Oedipus à crimine utroque, quod inscius commiserat, posset apud Eumenidas expiari.

CAPUT XXXI.

De Fortunæ simulachro: aliquid item de effigie Parcæ sive Fati.

Circumspicienti, ecquis Deorum Consentium, vel eorum, qui in Selectis meruisse locum existimantur, indictus esset nobis, continuo se obtulit Fortuna, gnara quidem, nunquam hoc se honoris adeptam ab iis, qui mundum Dei vel Deorum providentiâ administrari arbitrantur: sed digitum intendit in numerum eorum innumerum, qui credit hunc orbem ac res omnes humanas, ut Claudianus primo in Rufinum libro ait,

Fortunâ, non arte regi; quæ numina, sensu
Ambiguo, (1) vel nulla putat, vel nescia nostri.

Unde Plauto (2) Diva hæc vocatur *Divum atq; hominum spectatrix, atque hera*; sicut & Græcis τύραννος Τύχη [3] & Petronio Sors dicitur,

Rerum humanarum, divinarumque potestas.

Quid multis? quando, ut ait Plinius lib. II, cap. VII: *Toto mundo, & locis omnibus, omnibusque horis omniumque vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilisque, à plerisque vero & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxiæ sumus Fortis, ut Fors ipsa pro Deo sit, quâ Deus probatur incertus.*

Cum igitur major Gentilium pars existimarit, res humanas magis pendere

1) Sic melius quidam MSi quam in vulgaris, censet Ambiguâ.
2) Mercat. act. 5, sc. 2.
3) Fortuna regina.

dere à Fortuna, quam Selectorum Deorum Senatu, non peccaro, si de hac Diva loquar, priusquam accedam ad minorum gentium Deos.

Fortunam finxere cœcam, & globo insistentem, eoq; volubilém. Cujus caussas afferebam lib. II, cap. XLIII. Itaque eam sic describit M. Pacuvius (1) in Hermiona:

Fortunam insanam esse, & cacam, & brutam, perhibent philosophi:
Saxoque instare (2) eam globosam pradicant volubilem.
Id (3) quo saxum fors impulerit, cadere Fortunam autumant.
Cacam ob eam rem esse memorant; quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem illam ajunt, quia atrox incerta, instabilisque sit.
Brutam autem, quia dignum atque indignum nequeat internoscere

Ac vidi similiter effictam in nummis splendissimi Equitis ... Wykefortii, Quemadmodum verò priores ob inconstantiam globo ita juniores propterea rotæ effingere insistentem. Hinc Tibullus lib. I, Eleg. V:

Versatur celeri Fors levis orbe rota.

Et possit Seneca videri eo respexisse in Hippolyto, cùm ait:

Quanti casus humana rotant.

Horatius etiam alas assignat, quia facilè avolat, ac hominem deserit. Lib. III, od. XXIX.

Fortuna savo lata negotio, &
Ludum insolentem ludere pertinax,
Tansmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc aiii benigna.
Laudo manentem: si celereis quatit
Pennas, resigno qua dedit: & meâ
Virtute me involvo: probamq;
Pauperiem sine dote quaero

Pausanias in Messenicis ait Bupalum, egregium artificem, primum Smyrnæis fecisse statuam Fortunæ: eam capite sustinuisse polum, & manu una tenuisse cornu Amaltheæ. Quo significabatur omnia ea esse à Fortuna, quæ Amaltheæ cornu contineret.

In nummo quodam Nervæ conspicere est matronam cum corona radiata insidentem solio, lævâ sceptrum habentem dexterâ forficem: inscriptumque, FORTVNÆ POPVLI ROMANI.

Sedentem fecere exemplo Apellis, qui cùm depinxisset sedentem, caussam rogatus, acutè respondit, quia numquam stetit. Ubi stare non opponitur sedenti, sed permanenti. Itaque inconstantiam ejus significabat.

Fortuna quoque fingebatur dextrâ tenens clavum navis, sinistrâ Cornucopiæ: ut ex Lactantio & vett. Romanis pariter ac Græcis constat. Clavus navis est symbolum gubernationis. Nam Fortunam res gubernare humanas putabant: juxta illud,

Vitam regit Fortuna, non sapientia.

Cornu-copiæ verò est symbolum ubertatis; quia Fortuna largiri bona externa crederetur.

1) apud Cornific. lib. 2. ad Herenn.
2) eam frustra inferciunt. Nam ultima in instare producitur propter vocem à duabus consonis inchoatam.
3) Perperam ideo in codd. vulg.

Pinda-

Pindarus, *Plutarcho* teste, Fortunam effinxit duos moderantē temones.

Thebani eam effinxere Plutum manibus gestantem, quia ab hac divitias esse existimarent.

Martianus Capella eam sic describit lib. I. de Nuptiis Philologiæ: (1) *Tunc etiam omnium garrula puellarum, & contrario semper fluibundа luxu, levitate pernix desultoriâ gestiebat. Quam alii sortem* (lego Fortem, h. e. Fortem Fortunam) *asserunt, Nemesinque nonnulli, Tychenque quamplures,* (2) *aut Nortiam. Hæc autem quoniam gremio largiore totius orbis ornamenta portabat & aliis impartiens repentinis motibus conferebat, rapiens his comas puellariter, caput illis virga comminuens, eisdemque quibus fuerat eblandita ictibus crebris verticem complicatisque in condylos digitis vulnerabat.*

1) pag. 22 edit. Raphelengianæ, seu Grotianæ.

2) ita rescripsi, pro quèm plures, *ut vulgo legitur.*

Atque hæc de Fortuna, quam nuspiam memorat *Homerus*. Omnia enim Deo, quem μοῖραν vocat, tribuit: ut monitum Macrobio lib. V. Satur. cap. XVI, & ex eo Ioanni Sarisberiensi lib. III Policratici, cap. IX. Ac parte hac Macrobius eum præfert Maroni, qui Fortunam non modò agnoscit, sed omnipotentem vocat VIII Æn.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Pausanias in Arcadicis ait meminisse etiam Homerum hymno in Cererem. Sed hymnus ille hodie non exstat. Et valde est incertum, an vel ii hymni sint genuini, qui hodieque illi adscribuntur.

Fortunæ adversatur Fatum. Nam pugnantissima sunt mundum Fatô regi, & Fortunâ administrari. Quare & de Fati effigie aliquid dicam. Ut Fortunam fingebant globo insistere, ob volubilitatem & inconstantiam: ita Athenienses ad significandum Fati constantiam, finxere eâ ratione impositum saxo quadrato, qua Hermæ ac Terminus effingi solent. Testis Pausanias in Atticis. Atque idem Pausanias in Arcadicis meminit. Parcæ effictæ cum dentibus non minùs immitibus, quàm belluinis, cumque unguibus manuum aduncis. Nempe eô significatum, Fatum omnia rapere ac devorare.

CAPUT XXXII.

De simulachro Herculis, & Æsculapii, ac rebus, quas iis dicârunt. Deq; Hecate canis effigie formata, & canis sacrificio culta. Et ut Pandroso ovis fuerit sacrificata. De Homero item, & Caculo heroë.

De symbolis Deorum Selectorum, & rebus, quas iis consecrârunt, exposui ea, quæ imprimis idonea existimavi. Ingrediar nunc ad numina, quæ non constituunt Deorum Senatū, sed summum quasi equestris sunt Ordinis, pleraq; etiam de Numinum plebe. Hujusmodi Dii vel credebantur aliquando cœpisse; ut animæ humanæ in numerū Deorum relatæ: vel putabantur semper fuisse, si mundus fuerit semper, vel si is aliquando cœperit, cœpisse

pisse cum ipsa rerum natura. Priores vocantur Dii Indigetes: quales Hercules, Æsculapius, Quirinus, alii. De quibus sic M. Tullius in secundo de Legg. *Quod ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros, coli lex jubet, indicat, omnium quidem animos immortales esse, sed fortium, bonorumq; divinos.* Multa de ejusmodi Diis memoravimus lib. I, & II. Nunc verò vix aliud expendam; quam quæ pertinent ad eorum effigiem, sacrificiorum ritus, vel res dicatas. In quibus Theologia gentium symbolica præcipuè consistit.

Dicebamus lib. I, varios Hercules à fortitudine celebrari; in his Ægyptium, Tyrium, & Thebanum: Ægyptium geminum, vetustiorem, qui Osiridi æqualis; juniorem, qui videtur Iosua, Hercules Cananæus: Tyrium item geminum, veterem, qui Melicarthus dictus est; & juniorem qui Geryonem devicit, ac Tyriorum colonias in Hispaniam deduxit: omnium recentissimum videri Thebanum, qui Alcides dictus: sed huic transcribi etiam priorū gesta: Qua de re sic Diodorus in fine lib. III: Διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου, τῶν προτέρων εὑρετῶν ἀγνοηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν, τοῦτον κληρονομῆσαι τὴν τῶν προγενεστέρων προαίρεσιν τε καὶ δόξαν. *Cum ob longinquitatē temporū priores repertores in oblivionem venissent apud plurimos: hic hæredis instar in possessionem venit industria & gloria eorum qui fuerant prius.* De illius igitur Herculis simulachro loquor, cui etsi non excesserit Græciâ, ea contigit felicitas, ut unus omnium gesta sibi vindicet: qui in Galliis etiam dicitur Alexiam condidisse, ut est apud Diodorum lib. XV quiq; in iisdem creditur Tauriscum bello superâsse, ac Geryone, & Taurisco, devictis, cum formosis coiisse feminis, ac multos genuisse, qui deinceps iis terris tenuerint imperium, Refert Ammianus lib. XV: qui auctorem ejus rei laudat Timagenem, Galaticorum scriptorem. Straboni etiam memoratū lib. IV, Imò in Libya ipsa Alebion & Dercynus ab eo devicti dicuntur ab Apollodoro, lib. II. Sed censeo potiùs legi debere Albion, & Bergion, propter ea, quæ dicebamus lib. I, cap. XXXV. Ubi & memoravimus de culto Hercule à Zelandis: ut indicat inscriptio hæc lapidis, HERCVLI MAGVSANO. De qua etiam agit Goropius Becanus Beccefelenorum libro secundo, (1) qui Gigantomachia inscribitur. Sed fallitur, cùm ait exaratum MARCVSANO: ut sit à Belgico *mark* limes, ac Herculeus limitaneus signetur. Omnino enim in lapide est MAGVSANVS. Sed ad symbola Herculis, & Herculei cultus, veniamus.

1) pag. 154.

*H*ercules fingebatur vultu militari, validis lacertis. Unde in carmine Ithyphallico: *Phœbus comosus, Hercules lacertosus.*

*S*ic & Musas, & Charites, Stesichorus poëta Lyricus appellat καλλικόμους, *pulchricomas.* At nemo Musas pinxit armatas, cujus caussam hanc esse ait Ælianus lib. XIV. Var. Hist. cap. XXXVII, quod vita, quæ Musis tribuitur facilem, placidam, & tranquillam esse oporteat.

Pharetram Hercules humeris aptatam gerebat, manu dextra ῥόπαλον, sive clavam, sinistrâ arcum. Corpus verò tegebat pellis leonina. Tertullianus

nus de Pallio dithyrambica voce appellat *scytale sagittipelliferum*, quia ferret scytalen sive clavam, sagittam, ac pellem. De pelle ita Festus: *Pellem habere fingitur Hercules, ut homines cultus antiqui admoneantur.*

Ad cultum hunc antiquum pertinet illud Maronis lib. v:

Æneas tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque unguibus aureis.

Et VIII Æn.

——— *Quem fulva leonis*
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Et alia etiam apud eundem poëtam legas, unde idem discamus. Ac Papinius quoque in VI Thebaidos inter certaminis præmia reponit,

Aurifero perfusa Tagô villosa leonis
Terga fert.

In poëtarum etiam fabulis est, Adrastum, cum oraculo esset jussus, filiarum unam dare uxorem leoni, alteram apro: illas dedisse Tydeo, & Polynici; quia ille apri, hic leonis exuviis indutus advenisset idem. Atque hinc scholiastes Apollonii Rhodii in librum I Argonaut. (1) Συνήθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Consuetum heroibus pellem gestare.* in vers. 324

Idem Hercules effingebatur barbatus. Unde B. Augustinus Serm. VI ex quadraginta illis, qui novi in lucem emissi: *Qui aliquando dictus est Deus Hercules, Roma jam non est. Hic autem etiam barba deauratâ esse voluit.* Et post pauca: *Deus fortitudinis solet dici Hercules. Tota virtus ejus in barba.* Ex Aloysio Novarin. lib. 12. cap. 26 p.355.

Hodieque Romæ in Palatio conservatorum visere est, Herculem figurâ adolescentis inaurati nudi, dexterâ gestantis clavam, sinistrâ autem digitis, ut videtur, moventis aurea Hesperidum mala. Quomodo Herculem Prodicus effinxerit, notum ex Xenophonte, & Silio Italico.

Sunt antiqui denarii argentei, quos anno urbis IƆXCIX cudit Q. Pompejus, Auli filius, quæstor provincialis, etiam Ciceroni in Bruto, ac pro Murena; nec non Valerio Max. & Appiano in melioribus libris memoratus. In iis nummis est Herculis effigies cum pelle leonina, arcu, pharetra sagittis plena, & ropalô, sive clava dentata. Hujus numinis effigie homo, humili ortus genere, sed qui cum Catone hoc haberet commune, quod per inimicitias crevisset, potissimum gaudebat, quia genus duceret Pompejis, Campaniæ oppido, unde & ei nomen: uti civitati ab Hercule, qui ex Hispania redux in Campanis dicitur oppidum condidisse, & nomen urbi fecisse Pompeji, à pompa boum, quam secum ducebat.

Sunt & denarii, in quibus cernas Herculis effigiem, leonem Nemeæum strangulantis: inscriptio vero est P. MVCI P.F. Q. N. SCÆVOLA. Est is nobilis ille Iurisconsultus, qui decem de jure libros conscripsit. Anno Vrbis IƆCVIII quæstor provincialis, posteaque Pontifex Max. fuit.

At è poëmate, quod Aspis *Hesiodi* inscribitur, non oportet metiri vulgarem Herculis armaturam. Nam planè ea insolens: Videlicet illic videas Herculem currui imponi ut pugnet cum *Cygno*. Arma ei, thorax, gladius, hasta, adamantina galea, scutum. At hanc armaturam alibi non legas. Clavæ contrà ne meminit quidem poëta.

Macrobius lib. v Saturnal. cap. XXI: *Herculem fictores veteres non sine caussâ cum poculo fecerunt, & nonnunquam casabundum, & ebrium: non solum quòd is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam &c.*

Præerat Hercules athletis, ac gladiatoribus, tamquam Herculei roboris æmulis: ideoque ei templum vulgo in amphitheatris, ut in circo Neptuni, in theatris Veneris. Imò & Herculanei erant athletæ, unde sæpius in lapidibus antiquis legas, *οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθληταί.* (1) Et Commodus Cæsar, tanquam gladiator bonus, Herculis instar voluit effingi. Etiam gladiatores rude donati arma ad postes ædis Herculis suspendebant. Unde Horatius ad Mæcenatem: (2) — *Veianius armis*

Herculis ad postem fixis latet abditus agris.

Ubi vulgò existimant, *postem* pro æde poni *κατὰ συνεκδοχήν.* (3) Sed propriè malim capere, quia & ædium privatarum postibus spolia hostium soleant adfigi. Virgilius Æn. II:

Barbarico postes auro, spoliisque superbi.

Idem VII Æn.

Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaque secures,
Et cristæ capitum &c.

De sue Herculi sacrificata auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. extremo cap. XI: *Ad diem XII Kal. Ian. Herculi, & Cereri, faciunt sue prægnante, panibus, mulso.* Sic enim legendus is locus: ut dictum, cùm de Cereris sacrificio superiùs ageremus. Ut nihil hic locus pertineat ad Panas.

Coturnix Herculi dicata: de quo si Athenæus in nono: *Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἐν πρώτῳ γῆς περιόδου, τοὺς Φοίνικας λέγει θύειν τῷ Ἡρακλεῖ ὄρτυγας, διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τὸν Ἀστερίας καὶ Διὸς πορευόμενον εἰς Λιβύην, ἀναιρεθῆναι μὲν ὑπὸ Τυφῶνος. Ἰολάου δ' αὐτῷ προσενέγκαντος ὄρτυγα, καὶ προσαγαγόντος ὀσφρανθέντα ἀναβιῶναι. ἔχαιρε γάρ φησι πρότερον τῷ ζώῳ τούτῳ.* *Eudoxus Cnidius in primo de terræ circuitu, ait, Phœnices Herculi sacrificare coturnices: quia Hercules, Iovis & Asteriæ filius, in Libyam proficiscens, & interfectus à Typhone, cùm Iolaus ei admovisset coturnicem, & olfaciendum præbuisset, revixerit. Illum enim cùm terrarum orbem peragraret, hoc fuisse animali delectatum.* Et hæc quidem fabulosa. Vera autem ratio videtur, quod Herculi, fortissimo numini, conveniat avis *μάχιμος* (4) ac fortis, qualis coturnix. Itaque, ut Lucianus in Anacharside, sive dialogo de Gymnasiis refert, olim consuetudo fuit non gallorum

1) Herculis Athletæ.
2) lib. 1. ep. 1
3) cum partem pro toto.
4) pugnax.

lorum modò, sed coturnicum etiam pugnas spectandas exhibere. Verùm de isto antea etiam diximus.

Ex plantis Herculi dicavere populum, malum coroneam, sive, ut Græci dicunt, Cydoniam, & cerrum, quercus genus, quod Theophrasto (1) *ἄσπρος*, nisi, *ἄσπρις* legendum; quod malim. At in Philoxeni Glossario est: *Cerrus, πίτρις, δένδρον.*

1) *lib. 3. Histor. Plant. cap 10.*

Alius verò Hercules Græcus & Romanus, alius Ogmius sive Gallicus. Posterior hic à Luciano describitur decrepitus, recalvaster, capillis, qui rari supersunt, canis, cute rugosa coloris fusci, ut nautę senes esse solent. Quę nihil Herculis Græcanici præferunt. Sed idem indutus est exubiis leonis, pharetram humeris gestat, clavam dextrâ, arcum sinistra. Hæc jam Græci etiam Herculis sunt. Porrò ex ejusdem lingua tenuissimæ exeunt catenulæ, quibus aures vinciuntur multitudinis magno numero, ex alacri animo, Herculem sed vultu ad eam converso, præuntem sequentis. Ait autem Lucianus se jam à Gallis accepisse esse symbolum Eloquentiæ. Nam Gallis ita esse persuasum Herculem omnia, quæ egit, oratione facunda perfecisse.

Fiebat & Herculi sacrificium, quod dicebatur *propter viam*. Nec enim credendum Alexandro Neapolitano, qui lib. III, cap. XII vocatum ait *Proterviam*: ac persuasit Tiraquello, (2) qui meminisse ait Ausonium, quia in Mosella dicat:

Capripedes agitat cùm lata Protervia Panes.

2) *in Notis ad Alexandri Dies Geniales.*

Quæ ridicula sunt. Festi est:

Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus. In eo sacrificio, quod non esset comestum absumebatur igni. Unde jocus M. Catonis in Q. Albidium, Eum cùm, bonis comestis, incendio etiam domum amisisset, *propter-viam fecisse ajebat: quod comesse non potuerit, id combussisse.* Auctor Macrobius lib. II Saturn. cap. II.

Accedo nunc ad Æsculapium, qui paullo ante bellum Trojanum Epidauri, Argiæ civitate vixit: ac ob vitam multis conservatã, templum meruit: ut ostensum lib. I hujus operis, cap. XIII. Romam is, sive vicarius ejus serpens grassante ibi pestilentiâ, vocatus fuit anno urbis CCCCLXII; Q. Fabio Maximo Gurgite, & D. Iunio Bruto Scæva consularibus. Fingebatur Epidauri comatus, qualis & parens eius Apollo. Ac propterea, uti qui ex ephebis excederent, Apollini primos capillos dicabant, sicut antea ostendimus, ita & erant qui eos appenderent Æsculapio Pergameno. Sic ab Earino, Domitiani liberto, capillus cum pyxide gemmata, & speculo ad Æsculapium Pergamenum missus fuit, ut indicat Statius Papinius. Deq; eadem Earini hujus coma sic Martialis. —— *Dulcesque capillos*

Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Porrò, quia id puerile poterat in Æsculapio videri, si esset intonsus, eo

idem fingebatur cum barba prolixa, ad significandum medicum requiri non adolescentem, sed grandi ætate, & jam multo usu subacta. Notum ut Dionysius *Epidauri Æsculapio barbam auream demi jusserit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici*: ut est apud Val. Max.(1) Idem fingebatur pallio tectus, ac caput eodem velatus: ut liquet ex statuis Rom. & vett. numis. Gestabat autem baculum, cui circumvolutus serpens: ut indicat hoc Ovidii xv. Met.

1) lib. 1, c. 1.

Hunc modò serpentem, baculum qui nexibus ambit.

Et Appulejus lib. 1. fab. Milesf. sive Metam. *Diceres Dei Medici baculo, quod ramulis semiamputatis, nodosum gerit serpentem generosum lubricis amplexibus inhærere.* Serpens ille baculo circumvolutus indicabat nihil medico vigilãtius ac perspicacius esse oportere. Anguis enim acutissimè videt, unde Græcis δράκων quasi δέρκων, κατὰ μετάθεσιν, ἀπὸ τοῦ δέρκειν.(2) Vnde Horat.

2) draco per transpositionem à verbo Græco videre.

——— *Tam cernis acutum,*
Quam aut aquila, aut serpens Epidaurius.

Ac propterea thesauris, ut hortis Hesperidum, atque aureo velleri præesse existimatur. Imò & Epidauriis, & Romanis, formâ serpentis colebatur. Quod indicat locus ille Livianæ epitomes lib. xi: *Cùm civitas pestilentiâ laboraret; missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoq; in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est.* Ubi duo videmus. Priùs anguem vocat Æsculapii signum, ut neutiquam putàrit ipsum esse Æsculapium, quod repugnat naturæ τῶν πρός τι.(3) Deinde extra controversiam ponit, in angue illo fuisse Æsculapii numen. Videlicet quia postquam formosissimum anguem delegissent, ut esset signum Æsculapii, sacerdotibus cum solemni ritu consecrantibus credebant genium, ac divinam vim Æsculapii jam in Deos relati sese in anguem insinuare, proq; numine coli oportere. Cæterùm serpens Æsculapio sacer sine alis. Alati enim Cereri dicati erant.

3) relatorũ.

Ea verò de caussa, qua serpentem, etiam gallum dicavere Æsculapio. Est enim hoc animal custodiæ, curæq; aptum. Gallũ quoq; Æsculapio sacrificatũ, indicat Plato in Phædone, ubi Socrates moriens gallum vovet Æsculapio.

Imò & noctuam non Minervæ modò, sed etiam Æsculapio dicàrunt: cujus caussa satis apparet ex iis, quæ superiùs diximus.

At capram dicavere alia de caussa: quam exponit Servius in illud II. Georg. *Non aliam ob caussam.* Nempe quia capra semper febricitat: ægri autẽ egent medicô. Non quoq; ratione caret, quod nec Epidauri in Vrbe templũ habuit: nec Romæ, sed in insula Tiberina, quæ & sacra insula dicta est, quia cùm Iovi, & Fauno, tum Æsculapio sacrata est. Extra Vrbem vero templum statuerunt, ut significarent, salubriorem ruri aëra esse, quàm in Vrbe.

De æ-

De ægrotis incubantibus in templo Æsculapii, ut ab eo in somnio edocerentur remedium pro morbo, dixi lib. III, cap. XXXV.

Georgius Gualtherus in animadversionib. ad tabul. Siciliæ antiquas, p. 1, 2. ΑΣΚΛΗΠΙΩ) Ἤπιος mitis Asclen Epidauri Tyrannum valetudini restituens, Ἀσκλήπιος nuncupatus. Primis statim ætatis spatiis Deus habitus, non factus. Paus. in Corinth. hinc & à puero ex voto mederi, & defunctos exsuscitare peritus, ib. Apollo eum Chironi Phillyræ, & Saturni F. regi Pelii, Thessaliæ, & Magnesiæ tradidit erudiendum πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους, multinocuos hominibus sanare morbos. Pind. Od. 3, & eo profecit, ut idem ipsum ἥρωα παντοδαπᾶν ἀλκτῆρα νόσων, heroëm quorumvis propulsatorem morborum, laudárit, & plerique medicinarum demonstratorem. Arn. l. 1. cont. gent. Æsculapium medicinarum repertorem, post pœnas, & supplicia fulminis, custodem nuncupastis, & præsidem sanitatis, valetudinis, & salutis. At Hyginus partem modò ei divisit: Medicinam, ait, Chirurgicam Chiron excogitavit primus, Apollo ocularia, Asclepius F. clinicen. Statuebatur cum pallio, & crepidis, ritu Græco. Epidauri ejus simulachro nec aqua infunditur, nec oleum. Pausaniæ Græciam peragrando causam quærenti responderunt: id solium ad puteum factum. Fest. Eum intatur draco (hinc in lapide TORQVEM AVREVM EX DRACVMCVLIS datũ vidi) canes adhibentur ejus templo, quòd is uberibus canis sit nutritus, (aut quod à cane Phruro custoditus capella lactante. Paus.) bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis, laureâ coronatur, quòd ea arbor plurimorum sit remediorum: huic gallinæ immolantur, (at Socrates moriturus Gallum vovit) ei de capra res divina imprimis fiebat, quia capra numquam sine febre esse dicitur. Festi ipsi dies Epidauria, & Æsculapia, in lap. ΑΓΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ. Epidauri tetraëterica, seu pentaëterica, novem dies post Isthmia, præside Æsculapii genere, post primis Argivum, acta in luco ei sacro finibus septo, ubi feminis mori, & parere nefas. Antoninus demum ædes struxit, ubi id licebat. Paus. Templis eum Siculi honorarunt Syracusis. Cic. Vnde Verres signum Pæanis sacrum, & religiosum sustulit. Athenæus lib. 3. Dionysio seniori Hermacratis F. vitio dedit, quòd Syracusis ante Æsculapium cùm esset aurea mensa posita, merum Boni Dæmonis Deo præbibit, ac continuò mensam amovit. Item barbam auream demi jussit, nec enim convenire barbatum esse filium, cùm in omnibus fanis pater imberbis sit. Cic. 3. Nat. Deor. Et Agrigenti, ex quo Verres P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum tulit. Cic. Hoc victoribus Pœnis ablatum, Carthagine expugnata à Scipione Æmiliano restitutum erat. Auguror ex lapide, ædem & Æsculapio non longè à Caltasimi fuisse, ac citra dubium Messanæ, ubi statua prostitit. In nummis Selinontiorum ejusdem ara conspicitur, cum serpente, & gallo gallinaceo sacrificante, ut placet Hub. Goltzio, Empedocle pestis ibi exstinctore, cùm ex Selinonte, & Hypsa amnibus aquas dulces in stagnãtes salsas, luis scaturigines abundè immisisset. Roma coli cœpit M. Quinto

Max.

Max. T. D. Jun. Bruto Scava Coss. immani enim peste grassante, ex Sibyllinis libris responsum, ab Epidauro Argolidis urbe Æsculapium accersendum: quare legatis hinc redeuntibus in Tiberi fanum accepit. Liv. l. 10. cum horrendum Epidaurium colubrum cum ipso Æsculapii lapide advexerint. Paul. Oros. Hisp. adv. pag. lib. 3. cap. 22. Hæc Georgius Gualtherus.

Hecuba Cissei, Thracum regis, vel secundùm alios, Dymantis, Phrygiæ regis, filia, Priami conjux, ob acerbitatem & convitia in canem conversa dicitur; ut ajunt Plautus Menæchmis act. v, sc. 1, & Cicero Tuscul. III, Ovid. lib. XIII Met. fab. II. Unde Iuvenal. sat. x:

——— Sed torva canino
Latravit rictu, quæ post hunc vixerat uxor.

Meminit & Agatharchides in descriptione maris Rubri apud Photium in bibliotheca, & Servius in Æn. III, ℣. VI. Atque inde *Hecubæ* tumulus,

(1) Cynossema, signum monumentumve canis.

Κυνὸς σῆμα: (1) ut est apud Plinium lib. IV, cap. XI, in descriptione Thraciæ. *Hecube* hæc canis formâ pingebatur: etiam canis ei immolabatur.

Achillem in Leuce templo cultum & alibi cultum diximus lib. I. Hic à Græcis pingebatur discalceatus: uti & heroum alii: præter Philoctetem, & ex parte Iasonem. Qua de re sic Philostratus epistolâ ad adolescentulũ excalceatum: Λαυτία, καὶ σανδάλια, καὶ κρηπῖδες, καὶ πέδιλα, νοσούντων εἰσὶ φορήματα ἢ γερόντων, τὸν γοῦν Φιλοκτήτην ἐν τούτοις γράφουσι τοῖς ἐρύμασιν, ὡς χωλὸν καὶ νοσοῦντα. τὸν δὲ ἐκ Σινώπης φιλόσοφον, καὶ τὸν Θηβαῖον Κράτητα, καὶ τὸν Αἴαντα, καὶ τὸν Ἀχιλλέα ἀνυποδήτους, καὶ τὸν Ἰάσονα ἐκ ἡμισείας. *Lautia, sandalia, crepida, ægrotantium, vel senum sunt gestamina. Philoctetem igitur pingunt cum ejusmodi corporis munimine, ut claudum, & ægrum. Sinopensem vero philosophum, & Thebanum Cratetem, & Ajacem, discalceatos, & Iasonem, & parte dimidia.* Narrat deinde notam fabulam de Iasone, ut cùm Anaurum flumen transiret, calceorum alter in luto hæserit.

Vlyssi aras fuisse constitutas, multorum est opinio: de quo dictum lib. I, cap. XXXVI. Quomodo effingi is soleat, videre est ex nummo C. Mamilii Turrini Limetani, quæstoris provincialis, Mamilii ejus filii, qui legem Mamiliam de limitibus agrorum tulit anno Vrbis IↃLXXXIX T. Manlio Torquato, & Cn. Octavio Nepote Coss. Fuit verò Mamilia gens antiquissima. Ac ex ea Octavus Mamilius Tusculanus, facilè princeps Latini nominis, cui iccirco Tarquinius Superbus filiam suam uxorem dedit, ut hujusmodi affinitate res suas magis firmaret. Sed infeliciter hoc ei cecidit, quia bello Latino, Tarquinio, & Latinis victis, ad lacum Regillensem periit. Postea data pace populis Latinis, L. Mamilius Tusculanorum dictator à L. Quinctio Cincinnato civitate Romana est donatus. Ac primò in hac gente familia fuit Vitulorum, inde Turrinorum: ex qua illa Limitanorum profluxit. Sed nondum hinc liquet, cur Mamilia gens pro symbolo habuerit Vlyssem peregrinantem.

nantem. Caussa verò est ista: quod Mamilia gens oriunda esset Tusculo: ut constat ex Livii lib. I. & Dionysii lib. IV. Tusculum verò conditum à Telegono, Vlyssis filio ex Circe Solis filia. Est & apud Festum Pompejum: *Mamiliorum familia (progenita fuit) à Mamilia, Telegoni filia, quam Tusculi procreaverat, [quando id oppidum ipse condidisset.]* Atque ex his satis liquet, cur Mamiliis in uno numi latere fuerit Vlysses: uti in altero Mercurius, Vlyssi amicus, qui & viam ei ad Circen ostendit. Nunc effigiem Vlyssis exponamus. Est is pileatus, cum baculo, & cane. Pileatum fuisse, & cinctum, arguit quoq; Plutarchus in Catone Majore, ubi refert, ut periculo exemptus parum sapienter cogitarit reverti in antrum Polyphemi, quò auferret pileum, ac cingulum, quæ auferre fuerat oblitus. Primum Nicomachum cum pileo eum pinxisse, auctor est Plinius.

Pileū fuisse nobilitatis insigne, scribit Soranus in vita Hippocratis, & Dio Prusæus orat. XIV. Sanè nobilitas Hippocratis notissima, cum ab Æsculapio duxerit genus. Etiam pileus notabat prudentiam, sive custodiam rationis, cujus caput est sedes ac domicilium. Imò libertatis quoque symbolum fuit Romanis, quibus cùm è servis fierent liberi, pileo donabantur. Unde & Brutus, ac Cassius, occiso Iulio Cæsare nummos cuderunt cum pileo & ense, ut significarent, Cæsaris nece partam libertatem. Atque ex iis nummis etiam videre est formam pilei quæ talis, ut conspicitur ac est in testa sive putamine ovi medii dissecti. Unde Hieronymus: *Rotundum pileolum, quale in Vlysseo conspicitur.* Ac valde falluntur, qui pileos nostros vocant petasos: qua de re agimus in primo de Vitiis Sermonis, cap. XXIX. Calvum fuisse Vlyssem ait Homerus Odyss. Σ. ac Suidas ex eodem colligit, fuisse colore nigro, capillis crispis, & humeris rigidis. Thorace sive lorica indutum efformabant: ut est apud Pausaniam in Phocicis. Quod vero cum baculo ut dictum repræsentetur in memorato Mamilii numo; id inde est, quod exprimere voluerint peregrinantem. Nam baculo viator nixus iter facit. At Telegonus ab Vlysse in peregrinatione genitus. Canis additur; quia Homerus refert ab solo cane suo Argo agnitum, cùm post XX annorum peregrinationem esset domum reversus. Ac apud Plutarchum libro de Tranquillitate legas, mortuo suo cani illachrymasse. Idem in animantium comparatione ait, delphinum habuisse in insignibus, & caussam etiam exponit.

Pandroso Athenis sacrificatum ove, postquam Minervæ erat immolatus bos: unde id festum, Suida teste, ἐπίβοον vel ἐπίβοιον, vocabatur. Erant vero Minervæ, & Pandrosi, templa conjuncta. Etiam in Απατυρίων festo (1) ovis, vel capra, mactabatur, illa φρατὴρ, (2) hæc φράτριος (3) appellabatur: uti templum, ubi convenirent, φράτριον: teste Iulio Polluce lib. III.

Ridiculâ verò stultaque impietate Cajus Caligula cum vivus pro numine haberi vellet, fasianos, phœnicopteros, & pavones sibi mactari jussit: ut est apud Suetonium in vita ejus cap. XX.

1) quo patres liberos Curiæ adscribebant.
2) curialis.
3) iisdem curialis, seu capra quā qui eiusdem essent curiæ immolabant.

Addam postremò statuis solere *Lunulas* imponi, cujus caussam *Hesychius* adfert. *Μηνίσκοι τὰ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς τῶν ἀνδριάντων τιθέμενα, ἵνα μὴ τὰ ὄρνεα καθίζηται. Lunulæ in statuarũ capitibus posita, ne aves ea fœdarent stercore.*

De *Homero* quoq; aliquid dicam: quando & is Smyrnæis cultus: lensibus item capellâ candidâ: de quibus libro hujus operis dictum. Galaton pictor quia Homerus sit *fons ingeniorum*, ut eum vocat Plinius, (1) eo pingebat omnem poëtarum gregem aquas purissimas ex ore *Homeri* redundantis avidissimè bibentem: sicut refert Ælianus lib. XIII Var. Histor. cap. XLIII. Et videtur eò spectasse Ovidius, cùm ait lib. III. Amor. Eleg. VIII:

1) lib. 17. c. 5.

Adspice Mæoniden, à quo ceu fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

Cæculus heros in nummo M. Cæcilii Metelli conspicitur longis cùm cincinnis, sciteque comtus: inque frontis capillitio serpentem habet, qui genii est symbolum. Cæcilii Metelli hoc numen familiæ habuerunt, quia genus ducerent Prænostina ab urbe; quàm heros ille condidisset. Festus: *Cæculus condidit Præneste. Unde putant Cæcilios ortos: quorum erat nobilis familia apud Romanos.* Addit deinde, *Alii appellatos eos dicunt à Cæcade Trojano, Æneæ comite.* Sed quid si nomen sit à serpente qui à cæcitate cæcula vocatur. Nempe à *cæca* ὑποκοριστικῶς (2) *cæcula*: inde Cæculus, pro quo *Cæcilius*, ut pro *optumus*, *optimus*. Et fortasse serpens ille, qui in frontispicio Cæculi est, sit cæcula? Nihil enim impedit, quo minùs, cùm serpens universè genium notaret: genium numenque Cæculi per cæculam potissimum signârint?

2) diminutivè.

CAPUT XXXIII.

De anni IV Horis, Occasione, & Tempestate: deque Penatibus, ac Laribus, tum publicis, tum privatis, item de Epona, & Priapo.

ATque hæc ad Deos Indigetes pertinent. Sequitur de Diis, qui vel fuisse semper dicuntur, vel saltem, quamdiu fuit rerum natura. Horum turba est innumera. Sed nihil magis intelligentiam impedit, quàm si ea, quæ latè se diffundunt, etiam confusè tradantur. Quare superioribus libris, maximamque partem eo, qui proximè præcessit, in certas eos classes digessimus. Sed non ita infeliciter comparatũ est cum ingenio humano: ut necesse habeat eâdem semper chordâ oberrare. Multis modis aliquid bene dicitur, bene etiam disponitur, pro diverso considerandi modo. Vide igitur, an minus placeat, si nunc prius agamus de numinibus, quæ præsident rebus vitæ nostræ utilibus, vel noxiis. Deinde autem, quibus commissa est mors, & conditio hominis à morte. In prioribus duo attendimus genera Deorum. Aliqui enim curant ea; quæ sunt extra nos. Alii autem ea, quæ sunt in nobis, vel à nobis. Quæ extra nos sunt, vel à cœlo proveniunt, puta æthere, atq; aëre: vel terris insunt, aut aquis. A cœlis sunt Tempus, & Tempestas.

Ad Tempus pertinent inter alia Horæ, & Occasio. Per Horas intelligo nunc non tres Themidos filias, Eunomiam, Dicen & Irenen: de quibus in Themide loquor: sed quatuor anni temporum cœlique portarum præstites: nempe *εἰαρινὴν, θερινὴν, μετοπωρινὴν, καὶ χειμερινήν. vernam, æstivam, auctumnalem, & hyemalem.* Hæ apud Philostratum lib. II Iconum, annum volutant junctis manibus, Tellure pro quaq; anni parte suos proferente fructus. Choreas quoque ducunt, sic ut à saltu genæ calore rubeant, oculique sint hilares. Præterea eas exornat *ἐλευθερία ἀφέτου κόμης*, h. e. *libertas comæ demissæ*, sive potiùs, *libera demissaq; coma.* De amictu sic Ovidius lib. V Fastorum; ubi Floræ comites facit:

Conveniunt pictis incinctæ vestibus Horæ.

Idem verò Solis asseclas statuit lib. II Met. ubi currum Solis describit:

A dextra, lævaque Dies, & Mensis, & Annus.
Sæculaque, & positæ spatiis æqualibus Horæ.

Athenienses Horis, festo, quod ab iis Ὥραια dicebatur, primitias frugum cujusque anni temporis offerebant: ut est apud Hesychium in Ὥραις θύειν. (1) *1) Horis sacrificare.*
Orabant vero Deas, ut commodam darent anni tempestatem, quò cuncta feliciùs provenirent: ut est apud Athenæum lib. XIV: qui & auctor est è Philochoro, nihil tum assæ carnis, sed elixam solum apponi solere. Nec id sine caussa fuit. Sic enim significare volebant, ab Horis anni æstum, & frigus, humorem, & siccitatem, temperari, justâque temperie omnia maturari. Sanè carnes assatæ potiùs forent symbolum æstus, & siccitatis; sed elixæ ut calorem habent, sic humorem. Vita autem nostra à calore vitali, & humore radicali dependet. Etiam horis, pariterque Apollini, sive Soli, celebrata sunt Πυανέψια. & Θαργήλια (2) in quibus εἰρεσιώνη deferebatur à puero ἀμφιθαλεῖ, sive patrimo, & matrimo. Erat verò εἰρεσιώνη ramus quandoque è lauro, sed plurimùm oleaginus, isque lanâ obvolutus: unde fruges, & omnis generis fructus, dependebant. Auctores Cemens Alexandr. Strom. IV, Aristophanis scholiastes Equitibus, & plures alii.

2) Festa sic dicta à modo & tempore celebrationis, πυανεψιὼν (πύανος enim faba, *& ἕψω* coquo) *October, θαργηλιὼν Aprilis.* &c.

Porrò pro quatuor hisce Horis, diverso colore terras vestientibus, quatuor etiam erant aurigarum in Circensibus colores. Itaq; Tertullianus libro de Spectaculis cap. IX, cùm dixisset, quadrigas Soli fuisse sacratas, sive id factum ab Erichthonio, sive Trochilo Argivo, sive Romulo: *Talibus*, inquit, *auctoribus quadriga producta, meritò & aurigis coloribus idololatriam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus: albus hyemi, ob nives candidas: russeus æstati, ob Solis ruborē voti erant. Sed postea, tam voluptate, quàm superstitione provectâ, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverūt: prasinum verò Terræ matri, vel Verno: Venetum Cælo, & Mari, vel Auctumno:* Paullò aliter Cassiodorus lib. III Var. epist. XXXIV: *Colores in vicem Temporum quadrifaria divisione funduntur: Prasinus virenti verno; Venetus, nubila*

nubila hiemi; russeus, æstati flammea; albus, pruinoso auctumno dicatus est.

Hyemi, horarum quartæ, nigram solere pecudem sacrificari, ex Marone dictum lib. III, cap. XCIX.

Ad Tempus etiam pertinet Occasio: ut quæ Ciceroni in primo de Inventione definiatur *pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem.* Græcis Deus est, quia iis Καιρὸς vocatur. Contra Latinis Dea est ob nomen muliebre. Describit hoc numen Posidippus in quarto Ανθολογίας & Ausonius epigr. XII: sed nonnihil descriptiones variant. In eo conveniunt, quòd pedibus nectunt talaria, quia volucris sit: quòd faciem dicant velari capillis, sive quia ab occurrente debeat prehendi, sive quia nolit agnosci: quòd statuant occipitio calvo, quia semel prætergressa arripi nequit. Nec multum distant eo, quod Posidippus summis dicat digitis ingredi, quia semper rotatur: Ausonius statuat rotæ insistere, quia stare nesciat. Sed Posidippo dextrâ fert novaculam, quia acie quavis sit acutior. Id Ausonio præteritum. Ausonius ait comitem ejus esse μετάνοιαν, (1) quæ sequitur, si quis eam patiatur dilabi. At de pœnitentia tacuit Posidippus, nisi quod videri possit includi in occipitio calvo. Etiam cujusmodi Lysippus simulachrum Sicyonis fabricârit apud Callistratum vide in statuarum descriptionibus. Sed & ipse ut Græcus, puerum effingit, eumq; jam pubescentem, facie formosum, quiq; cæsariem relinqueret undiquaq; Favoniis concutiendam, colore florido, genis rubentibus, maximamque partem Baccho persimilem. Cætera ejusmodi ferè, qualem ex Posidippo, & Ausonio diximus.

(1) pœnitentiam.

Tempestas, aëris est turbatio à vento. Mactabatur Tempestatibus agna. Maro Æn. V:

Tres Eryci vitulos, & Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet.

Nec agna solùm, sed & caper. Ut indicat Horatius Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna, Tempestatibus.

Quia autem Tempestatibus cœlum est obductum nubibus, eoque nigrum: hinc agnam nigram sacrificabant. Maro lib. III Æn:

Nigram hiemi pecudem, zephyris felicibus albam.

Aristophanes eo allusit in Ranis, [2] cùm Bacchum sic loquentē inducit:

Ἄρν' ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnum, nigrum agnum asferte mi pueri ocius:
Nam typho verborum studet prorumpere.

2) act. 5. sc. 2.

Apud Romanos ædis Tempestati erat extra portam Capenem: eamque constituit post tempestatem Claudius Consul, cùm in Corsicam, & Sardiniam navigasset. Ovid.

Te quo

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta puppis aquis.

Hæc de Horis, & Tempestate. Nunc loquar de iis, quæ pertinent ad terras & aquas. In terris sunt domus, agri, horti, sylvæ, pecudes, montes, & convalles. Domibus universitatis præsunt Penates, singulis *Lares*.

Sed hæ appellationes interdum confunduntur. Ut cùm promiscuè legimus *patrios Penates*, & *Lares patrios*. Ac in Glossis Philoxeni tam *Penates*, quàm *Lares*, exponitur θεοὶ κατοικίδιοι. (1) Priùs loquar de Penatibus publicis, sive Urbis custodibus; deinde agam de Penatibus sive Laribus privatis. *1) Dii domestici.* Publicos illos aliqui cum Cassio Hemina putarunt, esse Deos Samothracas sive Cabiros: de quibus dictum lib. II, cap. LVII. Alii crediderunt, esse Cœlum, & Terram; vel Apollinem, & Neptunum; vel Iunonem, & Minervam; vel Castorem, & Pollucem; vel *Genium* Iovialem, Cererem, Fortunam, & Deum Palem, Iovis ministrum. In hoc rei incerto videmus, quàm misera fuerit conditio Romanorum in sacro cultu, cum nec ipsi, quid colerent, scirent.

Quod ad symbola attinet, à Timæo Locrensi, (ut ex Dionysio Halicarn. cognoscimus) proditum est, Deos Penates, quorum varia adfert cognomina, reposita fuisse in adytis Laviniensium, esseque κηρύκια, sive caducea ferrea, & ærea, ac Trojanam testam fictilem: atque hoc se intellexisse ex ipsis civibus. Deque oppido probè convenit illud Varronis in IV de Lingua Lat. *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium. Nam ibi Dii Penates nostri.* Subjungit Dionysius, Romæ coli effigie duorum juvenum armatorum, habitu sedentium. Ac aliis quoque in templis se eos conspexisse duorum juvenum forma, habitu militari. Idem fingebantur dextro humero nudô, & exertô; qualis habitus prætorum, quando jus dicerent. Id Gabinum cinctum vocabant. Vetus Persii interpres in illud, *Succinctis laribus*: *Quia Gabino habitu cinctuque Dii Penates, formabantur, obvoluti togâ super humerum sinistrum, dextro nudô.* Hoc dici cinctum Gabinum, etiam docet Isidorus lib. XIX Orig. cap. XXIV: *Cinctus Gabinus est, cùm ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ post secus rejicitur, attrahitur ad pectus, ita ut ex utroque ex humeris pectoræ pendeant: ut sacerdotes gentilium faciebant, aut cingebantur prætores.* De sacerdotibus est hoc Lucani lib. I: (2) *2) vers. 595.*

——— *Sacri quibus est permissa potestas,*
Turba minor ritu graditur succincta Gabino.

De prætoribus cognoscere est ex lapide antiquo apud portam Neapolitanam; ubi sic conspicitur prætor mappam mittens. Idem indicat Tertullianus de Pallio cap. III: *Cato juridicinæ suæ in tempore humerum exertus, haud minus palliato habitu Græcis favit.* Ubi *juridicinæ tempus* vocat *præturam*, quia prætores jus dicerent. Nempe simile vocabulum ac *caussidicinæ*

apud Ammianum lib. XXX: *Id habet caussidicina cum ceteris metuendum, & grave, quod hoc penè ingenium est litigantibus cunctis.* Symmachus lib. V. epist. XV: *Lampadio ad bonam viam morum caussidicinam credidi.* Item ejusce libri epist. LXXIII. Et alibi: *Qui magisterio tuo caussidicinæ infinuo candidatos.* Imò usi quoque Theodosius, & Valentinianus A A: ut videre est lib. VIII Cod. Theodos. tit. IV. Plutarchus in Problemat. cap. LI auctor est, Lares solere amiciri pellibus caninis, etiam canem iis apponi. Rationem hanc adfert, quod qui præsides sunt domus, aliis debeant esse formidolosi, canum instar. Vel quod Lares quidam sunt speculatores vitæ nostræ, omniumque quæ agimus, exactores: quo ipso similes sint cani, sagaci indagatori. Eleganter de iisdem Vrbis Laribus Ovidius lib. V Fastor.

Præstitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, parvaque signa Deûm.
Voverat illa quidem Curius; sed longa vetustas
Destruit, & saxo longa senecta nocet.
Caussa tamen positi fuerat cognominis illis
Quod præstant oculis omnia tuta suis.
Stant quoq; pro nobis, & præsunt mœnibus Urbis:
Et sunt præsentes, auxiliumque ferunt.
Et canis antè pedes saxo fabricatus eodem
Stabat: Quæ standi cum Lare caussa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
Compita grata Deo, compita grata cani.
Exagitant & Lar, & turba Diania fures:
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.

Ad publicos etiam Lares pertinet hoc Festi: *Hostiliis Laribus immolabant, quod ab his hostes arceri putabant.* Perperam pro eo Hostilibus est apud Alexandrum Neapolitanum lib. III Dierum Genial. cap. XII.

Atque hæc de Penatibus sive Laribus publicis. Venio nunc âd privatos, sive domesticos. De quibus laxè nimis Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Penates gentiles dicebant omnes Deos, quos domi colebant. Et penates dicti, quod essent in penetralibus, id est, in secretis. Hi Dii, quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.* Sanè etiam Iovem, Minervam, aliaque numina domi habebant, & colebant: nec tamen hi penates: quod fateri cogitur Isidorus, si Lares, ut ait, nomina non habuerunt. Sed per Lares intelliguntur animæ defunctorum ob vitam bene actam hoc honoris sortitæ, ut non vagentur, & hominibus terrorem afferant, sed domum, & incolas custodiát. Atque ob hanc fidelem operam effingebantur cum canis figura ante pedes. Quo significabatur, ut canis domum servat; ita & domũ à Laribus custodiri.

Horum cultus partim annuus erat, qui feriis Denicalibus fiebat: partim quotidianus. Sacrum autem fiebat vel terrà nascentibus, vel muto animante

mante. Prioris generis erant thus, far, corolla, uva. Tria priora, (de quibus etiam dixi lib. primo, cap. XI) complexus est Iuvenalis:

O parvi nostrique Lares, quos thure minuto,
Aut farre, & tenui soleo exorare (1) corona.

De uva & frugibus est apud Tibullum lib. I, el. X, ubi de Lare ait:

Hic placatus erat, seu quis libaverat uvam:
Seu dederat sanctæ spicea serta comæ.

Valde autem decipitur Lambinus, cum censet, non solere Laribus animatum quicquam mactari. Nam â divitibus juvencum; ab illis minoris sortis, agnam sacrificatam clarè docet Tibullus lib. I, eleg. I:

Vos quoque felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra Lares.
Tunc vitula innumeros lustrabat cæsa juvencos:
Nunc agna exigui est hostia parva soli.
Agna cadet vobis: quam circum rustica pubes
Clamet, io, messes, & bona vina date.

Est & Plauti Rudente, Act. IV, sc. VI:

Atque adornare, ut rem divinam faciam, cùm intro advenero,
Laribus familiaribus, cùm auxerunt nostram familiam:
Sunt domi agni, & porci sacres.

Vbi & de porcis videmus. Imò vix ullum sacrificium sæpius se offert. Horat. lib. III, od. XXIII:

Si thure placâris, & hornâ
Fruge Lares, avidâque porcâ.

Idem lib. II, od III: *— Immolet æquis*
Hic porcum Laribus.

De quo vide Hadr. Iunium lib. IV Animdv. cap. VIII. Tibullus lib. I, eleg. ult.

At nobis ærata Lares depellere tela,
Hostiáque è plena mystica porcus hara.

Vbi *mysticam* dicit *porcam*, ut Aristophanes in Acharnensibus, χοῖρον μυστικόν. Ut nihil caussæ fuerit, cur pro *mystica*, *rustica*, reponeretur. Compitalitiis feriis hoc sacrificium obtinebat. Ac putantur Romani eum cultum hausisse à Laviniensibus, vel Albanis: atq; hoc, ut etiam Nonius (2) indicat, in memoriam scrofæ XXX fœtus enixæ. Imò *Lares*, à pecore illo grundili, ipsi etiam *Grundiles* dicti. Arnobius lib. I: *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *grunnio* dixere *grundio*: ut Nonius, (3) & Diomedes, (4) ostendunt hoc Statii Cælii in Imbris: *— Cruento ita ore grundibat miser,*

Et illo Claudii Quadrisarii quinto decimo (5) Annalium: *Grundibat graviter (6) pecus suillum.* Subjungit deinde idem Diomedes: *Hinc quoque Grundiles lares dictos accepimus, quos Romulus constituisse dicitur in honorem scrofæ, quæ triginta pepererat porcos. Hoc ita firmat hoc modo Cassius Hemina in se-*

1) perperam in libris aliquibus *exornare.*

2) *in* Grundules.

3) *in* Grundire.

4) *lib. I. cap. de dubia verborum positione.*

5) *Sive, ut est apud Nonium, sextodecimo.*

6) *Sic ex Diomede, apud Nonium, corrigendum, ubi leg.* grumiter, pro graviter.

in secundo Historiarum: *Pastorum vulgus sine contentione consentiendo, praefecerunt aequaliter imperio Remum, & Romulum, ita ut de regno pares inter se essent. Monstrum fit, sus parit porcos* xxx, *cujus rei fanum fecerunt Laribus Grundilibus.* Sed de eo quod Cassius dicit, id Romuli & Remi temporibus contigisse: aliter sanè alii, qui id referunt ad tempora Æneæ, cultumque illum Larium sub porci figura à Laviniensibus, vel Albanis, acceptum arbitrantur. Sanè ab his, simulachrum illud erectum, fidem facit M. Cato in Originibus, cum ait: *Suem* xxx *porculos peperisse in loco, ubi Lavinium fuerit:* Et Varro de R.R. lib. II, cap. IV: *In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ* x x x *porcos peperit albos. Itaque, quod portenderit, factum* xxx *annis, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Huius suis, ac porcorum, etiamnunc vestigia apparent Lavinii: quod & simulachra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris, quod in salsura fuerit, demonstratur.* Item S. Aurelius Victor, sive alius libro de Origine gentis Romanæ editus ab Andr. Schotto: *Recordatum Æneam, quòd aliquando ei responsum esset, urbi condendæ quadrupedem futuram ducem: atque illum, ubi illa procubuit, enixaque est porculos* x x x, *ibidem auspicatum.* Alii ab alba sue Albam Longam vocatam ajunt: atque ab Albanis hunc cultum accepisse Romanos: cui sententiæ favent, ut de Marone taceam, Valerius Antias, & Dionysius Halicarn. Sed dicere possis: ante Romanos pariter Lavinienses, & Albanos, hac figurâ Lares coluisse.

Gallô quoque Laribus sacrum fiebat. Vnde Iuvenal. sat. XIII:

—— Et Laribus cristam permittere galli
Non audent.

Hirundines non Veneri solùm, sed Laribus etiam gratæ erant: ut est apud Ælianum. Caussa ex eo, quod in ædibus hominum, sibi ædes ac nidos parent.

E plantis Laribus dicatum est allium; item papaver quod & sacrum est Cereri, ac Lucinæ.

Lares colebantur in cubiculo: ubi iis puer, vel alius præfectus. Suetonius in Domitiano: *Puer cura Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit cædi.* Macrobius lib. I Saturn. cap. ult. *Inter hos servilis moderator obsequii, cui cura vel adolendi Penates, vel struendi penum, & domesticorum actuum ministros regendi,*

Ex Lampridio notum de gemino Alexandri Severi larario: in quorum uno simulachra Christi, Abrahami, Orphei, Apollonii: in altero Ciceronis, & Virgilii.

Pars domus equile, quo pertinet Hippona, sive Epona: quippe equorum & stabulorum præfecta. Et pingebatur cum præsepi. Iuvenal. sat. VIII:

—— Iurat
Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Vbi

Ubi est ἓν διὰ δυοῖν. (1) Nam, ut Maro ait, *molem & montes*, pro *mole montium*; *pateris & auro*, pro *pateris aureis*: sic Juvenalis, *Eponam, & facies pictas*, pro *Eponæ facies pictas*. Addit pictas ad præsepia, ut & Tertullianus lib. I. adversus Gentes, cap. XI. *Sanè vos colitis jumenta, & pecora, & bestias, quæ perinde cum suis præsepibus consecratis.* Caput ejus corollis exornabant, Appulejus libro III. Metamorphosis: *Eponæ Deæ, simulacrum, quod accuratè corollis roseis, & quidem recentibus, fuerat coronatum.*

1) *unum consideratum ut duo.*

Domui proximus esse hortus solet, & horti. His præter Venerem, de qua diximus præsidebat Priapus. Is dextrâ tenet sceptrum, quo monstret terram ac mare. Lævâ tractat penem ingentem, quod occulta in terra semina producat. Alæ ejus significant motus celeritatem. Discus notat orbis rotunditatem. Ita Suidas. Qui & pòst subdit: Simulachrum ejus fuisse puerum ingenti pene, & intento. Ingenti autem pene significabatur ingens Naturæ vis in generando: ut pluribus expositum lib. II. cap VII.

Cædebatur Priapo asinus. Ovidius lib. I. Fastorum:

Cæditur & rigido custodi ruris asellus.

Ac caussam deinde adducit. Adi & Arnobium in IV. adversus nationes, & Lactantium lib. I. cap. VII.

CAPUT XXXIV.

De Faunis, Silenis, Satyris, & quos Panas, atque Ægypanas vocant: quique præcipuè Panos nomen meruit. Deque Sylvano, Dryadibus, ac Pale, & illa quæ Echo dicitur.

A domo & hortis, venio ad agros, & Sylvas: quorum cura erat penes Cererem, Liberum, & alios, ex Diis Selectis de quibus antea vidimus: ac præter istos, Faunos, Dryades, Aristæum, Triptolemum, Pana, Sylvanum, Palem: quorum hanc Maro invocat initio tertii Georgicôn: priores verò initio libri primi, idque eopse ordine, quo diximus. Sed ex his Aristæus, & Triptolemus, Dii fuere animales: ut ex iis liquet, quæ libro primo de utroque afferebamus. Solùm igitur agendum de Faunis, Dryadibus, Pane, Sylvano, & Pale. Sed cum Faunis, ac Pane simul considerabimus Silenos, & Satyros, Panas, & Ægipanas. De prioribus ita Ovid. I. Metam.

Sunt mihi Semidei, sunt rustica numina Fauni.
Et Nymphæ, Satyrique, & monticolæ Sylvani.

Item IV. Met. ubi de Marsya Satyro:

Illum ruricolæ Sylvarum numina Fauni,
Et Satyri flerunt.

Atque idem in Ibin:

Vos quoque plebs superum, Fauni, Satyrique, Larésque
Fluminaque, & Nymphæ, Semideumque genus.

Horatii quoque est:

—— *Ut malè sanos*
Adscripsit Liber Satyris, Faunisque poëtas.

Et Maro Ecl. VI. sociat Silenum, Nympham, Faunos. Ac Silenum, quidem describit in antro somno jacentem

Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho,
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant,
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.

Nec temere est, quòd poëta Silenum inducit de primordiis mundi canentem. Nam exteriùs quidem Silenis deformis ac ridicula erat figura: interius verò latitabat sapientia summa. Nec Sileni à Satyris aliter differebant, quàm quòd, uti Satyri ad senectutem pervenissent, Sileni dicerentur. Ita Servius ad illud *Silenum pueri*: *Pueri*, inquit, *non absurdè dictum, quia Sileni, priusquam senescant. Satyri sunt.* Et Nicas, sive Etymologi magni auctor: Σειληνοὶ λέγονται οἱ γέροντες τῶν Σατύρων. *Sileni dicuntur senes Satyri.* Describit Silenum Aurelius Nemæsianus Ecl. III. quæ inscribitur Bacchus, adhuc infans in gremio altoris sui Sileni puerili more sic lascivit;

Cui Deus arridens, horrendas pectore setas
Vellicat, aut digitis aures adstringit acutas,
Et simas tenero collidit pollice nares.

Hirsuta etiam supercilia Sileno tribuit Nonius Marcellus in *Silones*. Quamquam fallitur cum Silones à superciliis dici putat. Nam Plinii est Lib. XI. Nat. Hist. cap. XXXVII. *A naribus cognomenta Simonum, Silorum.*

Deformis igitur Sileno vultus: quod & indicat illud Senecæ de Antigono rege lib. III. de Ira, cap. XXII. *Cùm in parvulo quodam castello Græci obsiderentur, & fiduciâ loci contemnentes hostem, multa in deformitatem Antigoni jocarentur, & nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: Gaudeo, inquit, & aliquid boni spero; si in castris meis Silenum habeo.* Nempe eò sermo pertinet, quod Sileni quidem deformes erant; sed, ut diximus, maximæ sapientiæ, qua facilè se castellum expugnaturum sperabat. Ut Sileno Nemesianus, ita Satyris acutas aures tribuit Horatius lib. II. Carm. od. XIX.

—— *Aures*
Capripedum Satyrorum acutas.

Ἀκρόωτοι τὰ ὦτα, longis auribus præditi dicuntur Callistrato Iconum lib. I. in Mida.

Nempe

Nempe Satyris ac Sileno aures hæ tributæ, ut ſemicapris. Juniores hoc ad religionem referre maluerunt. Ajunt enim eò tribui aures acutas & erectas, ut ſignificetur, in ſacris ſedulò attendi oportere. Satyri enim miniſtri ſunt Dionyſi, cujus ſacra magno apud gentiles in pretio ſemper fuere: ut qui idem eſſet ac Sol: is autem iis ſummus Deorum; ut oſtenſum lib. II. Etiam ut Silenis ſimas nares tribuunt, ſicut ex Seneca, & Nemeſiano videmus: ita & Satyris. Unde amatores amaſias ſimas nunc *Silenas*, nunc *Satyras* vocitabant. Lucretii eſt lib. IV.

Simula, Silena ac Satyra eſt; labioſa philema.

Atque hæc pertinent ad ſuperiorem corporis partem. At illa infra umbilicum Satyris caprina erant, etiam crura, ac pedes, unde poëtis, ut & fauni, ac Panes αἰγίποδες, ſive *capri pedes*, vocantur. Nec aliunde nomen Ægypanum: prout vocat Mela lib. I, cap. IV. & Solinus cap. XXXVII. & XLIV. Iccirco dicuntur Calliſtrato, loco ante memorato, vehementer ac ſuaviter tamen ſaltare. Σατύρων ἡδὺ μὲν τὸ σφοδρὸν ὅτε ὀρχοῦνται. Notum & illud ſummi poëtæ.

Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibœus.

Cur verò cum caprinis cornibus & pedibus fingantur, hanc rationem adferunt, quod, caprorum inſtar ſint libidinoſi. Ita Fulgentius lib. III. Mytholog. in Bellorophonte. Cauda ab extima ſpina longè propendebat. Quomodo & Silenos deſcribit Nonnus in extremo undevigeſimo Dionyſiacôn; ſed Calliſtrato in Mida dicuntur τὸ ἐπὶ τὰ οὐραῖα, ἵπποι· *quod ad caudam, equi ſimiles*. Etſi verò maximam partem ſimilem Silenis & Satyris tribuunt formam: non nulli tamen Satyris quidem, at non item Silenis vel cornua adſignant, vel pedes caprinos, ſed humanos. Sanè Lucianus quoq; non alias Sileno notas adfert, quàm quòd eſſet ſenex, calvus, ac ſimus. Pluraque de hoc Caſaubonus lib. de Satyrica poëſi. Præterea Satyri pingebantur cum canthаro, vel ſcypho. Superiùs referebamus ex Sileno Maronis:

Et gravis attritâ pendebat cantharus anſâ.

Ac Plinii eſt lib. XXXV. cap. V: *Ariſtidis Thebani diſcipuli fuerunt, & filii, Nicerus, & Ariſtippus cujus eſt Satyrus cum ſcypho coronatus.*

Nempe Sileni, ac Satyri, ebrioſi ſunt, quod commune habent cum Baccho: cujus, ut dixi, ſunt miniſtri, ſive, ut Athenæus in X. eos vocat, προπόλοι. (1) Etiam apud Calliſtratum in ſtatuarum deſcriptione habes quandam Satyri, ſanè elegantem. De quibus & diximus hoc loco indicta lib. I. cap. VIII. Atque ex his liquet de figura Faunorum, Silenorum, Satyrorum, Panum, & Ægipanum. Scorſim nunc aliqua addam de Pane ipſo, qui κατ᾽ ἐξοχὴν ita dicebatur, ac Naturæ totius erat ſymbolum, ut initio hujus libri expoſui. Iccirco Homero vocatur Deus paſtoralis: 1) *acceuſi.*

Παν᾽ ἀνακικλόμεναι νόμιον θεὸν ἀγλαέθειρον.

Pana Deum læti paſtoralem celebrantes.

Et Orpheus, sive Onomacritus sic de eo in hymnis:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὴν, καὶ ἀπείρονα γαῖαν.

Ad verbum transferas:

Pascens humanum genus, ac sine limite terram.

Nempe non est pastor huius loci, sed orbis universi. Hunc pastorem sic describit Silius Italicus lib. XIII:

Pan Jove missus erat servari tecta volente
Troia, pendenti similis Pan semper, & uno
Vix ulla inscribens terræ vestigia cornu.
Dextera lascivit, cæsâ Tegeatide caprâ,
Verbera læta movens festâ per compita caudâ.
Cingit acuta comas, & opacat tempora pinus,
Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte,
Stant aures, summoque cadit barba hispida mento.
Pastorale Deo baculum; pellisque sinistrum
Velat grata latus, teneræ de corpore damæ.
Nulla in præruptum tam prona, & inhospita cautes,
In qua non librans corpus, similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam.
Interdum inflexus, medio nascentia tergo
Respicit arridens hirtæ ludibria caudæ.
Obtendensque manum, solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

In hac descriptione quædam pertinent ad corpus universum, quædam ad partem duntaxat. Ad totum refer, quòd ut Maro Ecl.I. ait, capellas de rupe pendere: ita capripes Pan Silio dicatur similis pendenti, inque caute librare corpus, & similis volanti. Quæ optimè exprimunt naturam universi. Nam & terræ ac maris globus librato corpore in aëre pendet; & ipsum etiam cælum comprehenditur vasto, ut sic dixerim, inani.

Eorum quæ ad partem corporis pertinent, pleraque sunt capitis. Quale est, quòd fingit cornutum, hoc est, bicornem; quomodo & de Fauno Ovidius in secundo Fastorum ait:

——*Fauni sacra bicornis erant.*

Et inde Herodoto Pan αἰγοπρόσωπος, q. d. facie caprina. Verba ejus paullò pòst apponam. Cornibus istis significantur Sol, & Luna, ut ait Philargyrius in Ecl.II. sive potiùs demissio lucis, ac radiorum: ut est apud Macrobium lib. I. Saturnal. cap. XXII: cujus verba mox apponam. Atque hæc etiam sententia fuit Valerii Probi, Eusebii, Augustini, Placiadis, aliorumque. Sive autem Solem & Lunam, sive radios Solares intelligas, satis aperta est ratio, cur vetus poëta apud Hephæstionem vocet Pana χρυσοκέρων, quasi auratis corni-

cornibus dicas. Nam Sol aureus, radiique aurei. Atque hæc ratio adfertur φυσικῶς. Ab historia alii caussam petunt. Nam Pan Ægyptius, qui militavit in castris Osiridis, ut libro primo diximus, cornua invenit, & alia aciei ordinandæ. Polyænus lib. I. *Strategematum*: Διονύσε ϛρατηγὸς ἦν ὁ Πάν, ὗτος πρῶτος τάξιν εὗρεν· ὠνόμασε φάλαγγα, κέρας ἔταξε δεξιὸν καὶ λαιόν· ταύτῃ τοι ἄρα κεράσφορον τὸν Πᾶνα δημιουργοῦσι. *Pan fuit dux in militia Liberi. Hic primus reperit ordinem; phalangem nominavit: cornu instituit dextrum ac sinistrum. Ex quo cornutum etiam Pana vulgo depingunt.* Si Liber hic Josua est, inclytorum imperatorum, quos orbis novit, vetustissimus: Pan iste fortasse fuerit Moses, legislator, & supremus princeps. Josuæ verò acta Libero esse à gentibus tributa, satis ostensum lib. I.

Idem Silius ait, tempora ac caput cingi pinu. Nempe quia ea arbor sacra est Pani: ut & Faunis, ac magnæ matri. De nympha Pityde à Pane adamata, & Boreæ rivalis invidiâ in pinum conversa, apud Pausaniam legere est.

Præterea ait Silius, esse facie rubicunda. Quomodo & Maro ait Eclog. X:

> *Pan Deus Arcadiæ venit; quem vidimus ipsi*
> *Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.*

Ubi sic Servius: *Minio ideo, quia facie rubra pingitur Pan, propter ætheris similitudinem. Æther autem est Jupiter. Unde etiam triumphantes habent omnia Jovis insignia, sceptrum palmatum; unde ait Juvenalis, In tunica Iovis; faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris etherei.*

Adhæc Silius ei tribuit aures acutas: cujus caussam cognoscere est ex iis, quæ de Faunis diximus.

Habet etiam Silius, quod ad capillos, & barbam pertineat. Ad capillos reducitur, quod sincipite foret calvus. Unde Silius:

> *Obtendensque manum. Solem infervescere fronti*
> *Arcet; & umbrato perlustrat pascua visu.*

Nempe Pan, & universi Panes, Sylvani, Satyri fingebantur ἀναφαλαντίαι, sive recalvastri, eoque manum fronti obtendebant, ut umbram facerent, & melius prospectarent: quod Græcis Ἀποσκοπεῖν, non à σκέπτομαι; (1) sed à σκέπειν. (2) Vide quæ de eo refert Hesychius in Ὑποσκοπεῖν, & Scaliger in Priapejorum carmen, quo Deorum compluribus suum adsignat habitum.

1) *video.*
2) *tegere.*

Quod ad barbam, hanc ei hispidam adsignat Silius: Cui adsidet, quòd Anyte poëtria vocat φριξοκόμαν, quasi horridum comâ: quod cum calvitio non pugnat, quia non totus calvus, sed solum fronte. Itaque vetus poëta apud Hephæstionem vocat ἀγλαέθειρον quasi dicas splendidis comis. Quod ad splendorem libeis pertinet. Sanè Macrobius, ut per cornua, sic etiam per barbam (ac par comarum ratio est) signari putat radios siderum, præcipuè Solis,

& Lunæ. Sic enim scribit lib. I. Saturnal. cap. XXII. *Ergo Inui cornua, barbaque prolixa demissio, naturam lucis ostendunt; qua Sol & ambitum cæli superioris illuminat, & inferiora collustrat.*

A capite ad reliquum corpus venio. Ut quod Silius ait, dextrâ habere flagellum è pelle capræ Tegeatide, sive arcadicâ. Nempe Lupercorum instar, sacerdotum *Panos* Lycei, ac λυκοφόνου: (1) de quibus Ovid. II. Fast.

1) *lupicida.*

Quid vetat Arcadia dictos, de monte Lupercos?

Luperci enim illi Lupercalium festo, pellibus solum caprinis verenda contecti cætera nudi, per vicos etiam & compita discurrebant, & feminas quasvis obvias caprarum pellibus feriebant illæ verò persuasæ erant, hoc pacto se fœcundas reddi. Unde & Juvenalis sat. II.

Nec prodest agili palmas præbere Luperco.

Ut verò dextrâ flagellum tenet, ita sinistrâ pedum. Unde Silius: *Pastorale Deo baculum.* Cumque tertia manus non sit, necesse est, ut dicamus eâtem frontem obumbrâsse. Quod si est, baculi pedi non fuerit usus, nisi locis non expositis Solibus.

Eundem Silius villosum, imò & cauda hirtâ. Eò autem villosus, ut Philargyrius ait, quia terra vestiatur herbis, ac plantarum aliis.

Præterea capripedem Silius facit; & Herodotus in Euterpe: Γράφουσι δὲ καὶ γλύφουσι οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς, κατάπερ Ἕλληνες τὤγαλμα, αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναί μιν, ἀλλ' ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. *Et pictores pingunt, & sculpunt statuarii Panos effigiem, caprina facie, & hircinis cruribus, haut quaquam eum esse talem existimantes, sed similem cæteris Diis.* sententia est, picturam, sculpturamque esse symbolicam, quia ex figura symboli colligendum, qualis sit naturæ. Porrò *per ungulas caprinas soliditatem terræ* signari, ait Philargyrius. Videntur autem hoc ab Ægyptiis hausisse Græci: præsertim Mendesiis: qui numen colebant capri sive hirci facie & cruribus. Imò Μένδης, unde Mendesiis nomen & Pana, & hircum notat: ut diximus lib. III. cap. LXXIV. Possis & inde deducere, quod dæmonia in locis desertis soleant hirci formâ apparere. Qua de re dictum lib. I. cap. VIII.

Etiam hircus Pani consecratus quia ut hoc animal est libidinosum admodum, ita Natura semina, ac vim genitalem, per orbem totum diffundit.

Tacet verò Silius de fistula septem compacta cicutis: per quam planetas septem, signari ait Junius Philargyrius. De hoc non repetam, quæ attuli lib. IV. cap. XCII.

Solùm dicam, aliquos per septemplicem fistulam intelligere ventos toto orbe spirantes: sed pro illis qui septem planetarum harmoniam, siderumque aliorum consensum signari arbitrantur facere etiam Orpheum, sive Onomacritum in hymnis, ubi Pana sic celebrat:

Αἰγο-

Αἰγομεμὲς, βακχευτὰ, φιλένθεω, ἀστροδίαιτε
Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.

Quæ sic stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

Capripes, & fanatice, ovator, siderivolge,
Vocibus flexanimis mundi concenta figurans.

Pinum fuisse Pani sacram, antea diximus, cum de Silii versibus ageremus. *N*unc caussam exponam. Pan est *N*atura mundana: mundum autem Solemque refert pinus vertice globato in altum excrescens: radiis item solaribus similis est foliis longis & acutis, nec deciduis, ac semper virentibus. Ipsa etiam nux pinea, quæ in turbinem adscendit, adscendentem flammam repræsentat. Atque ex his etiam liquet, cur eadem arbor sacra sit Cybele sive magnæ matri: quæ & ipsa symbolum est *N*aturæ. Ut superiùs diximus.

Abietem etiam, vel antrum, dicabant, pastores. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII. utrum Diis dicandæ sint statuæ: οὕτω δή τις ποιμένων τὸν Πᾶνα τιμᾷ, ἐλάτην αὐτῷ ὑψηλὴν ἐξελόμενος, ἢ ἄντρον βαθύ. *Ita pastorum aliquis colit Pana, altam ei abietem dedicans, aut antrum profundum.*

Venio nunc ad Sylvanum: qui quomodo effingi soleat, indicat hoc Maronis lib. I. Georg.

Et teneram ab radice ferens radice cypressum.

Ubi sic Servius: *Sylvanus, Deus est sylvarum. Hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. Hanc cum Sylvanus nesciens occidisset, puer est extinctus dolore. Quem amatur Deus in cypressum, arborem ejus nominis vertit; quam pro solatio portare dicitur. Sane in Bucolicis alium illi habitum dedit:* (r)

Venit & agresti capitis Sylvanus honore. r) Eclog 10.

Quamquam nullam hic pugnam video: cùm agrestis honos capitis non adversetur, quo minus gestet manu cupressum. Sylvano, uti & Fauno, ac Pani, sacra est pinus: communeque hoc habent cum Cybele.

Sylvano porcum mactabant: ut videre est apud Juvenalem sat. VI. ut cognoscimus ex Catone de R. R. quandoque & lacte: unde apud Horatium lib. II. epist I.

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant.

Fauno autem mactabant hædum: ut liquet ex Horatio lib. III. od. XIII. quæ ad Faunum. Quandoque & agnum immolabant. Idem lib. I. od. IV.

Nunc & in umbrosis Fauno decet immolare lucis,
Seu poscat agnâ, sive malit hædo.

Dryadas non meliùs expresseris, quàm formâ nympharum formæ præstantium, agentiumque inter arbores sylvestrium, & fortasse de pudicitia periclitantium à Satyris lascivis. Notum quid Silenus apud Maronem minetur Æglæ, Najadum pulcherrimæ, cùm ait:

Huic

Huic aliud mercedis erit. ——

Palis, quam magnam vocat Maro III. Georg. nullam exstare imaginem apud antiquos ait Vincentius Chartarius libro de imaginibus Deorum. Quid mirum? quando ne quidem inter vetores convênit, utrum mas sit, an femina. Varroni est Deus Pales: Maroni autem Dea. Nec hîc tanta est inconstantia, quàm fortasse alicui videatur. Nam *Pales* est Natura Terrestris: ea consideratur tum ratione principii activi, quomodo mas est, ac Tellumo est, vel ad eum reducitur: tum ratione principii passivi, ac reducitur ad Deam Tellurem. Festum Palis Palilia dixere. *H*oc incidebat in xI. Kal. Majas: quo die condita est Roma: secundùm Varronem, Propertium, Ovidium M. Manilium, Suetonium, Censorinum. Ut non audiendus sit Plutarchus, qui in Ix. Calendas Majas natalem Urbis rejicit. Ac ob natalem urbis is honos habitus Palilibus, ut nulla tum hostia cæderetur, sed is dies à sanguine purus esset: ut est apud Solinum cap. II. Nempe id in Urbis natali faciendum putârunt: quod in suo quisque natali observaret. *N*efas enim existimabant, eo die animanti cuiquam eripere vitam, quo eam ipsi accepissent: ut Varro ait apud Censorinum. Itaque & Damœtas (1) apud Maronem natali suo mitti jubet communem amicam, quia tum voluptatibus dare operam liceret, nec castitas exigeretur. At cùm vitulâ sacrificaturus esset, (quod non poterat fieri die natali,) sine ea venire Jolam, sive Menalcam, jubet, quia tum castitas observaretur.

1) Eclog. 3.

Interea disquiri operæ sit, quomodo Solini verba conveniant cum Ovidio cujus longè potior auctoritas. Is quarto Fastorum, de Palilibus agens, canit eo festo solere Pali mactari equum, & vitulum:

Certè ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plenâ februa tosta manu.

Et mox:

Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla:
Tertia ros duræ culmen inane fabæ.

Montium, ac convallium numen est Echo: quam posse pingi, aut fingi, negat Ausonius epigr. XI:

Vane, quid affectas faciem mihi ponere pictor,
Ignotamque oculis sollicitare Deam?
Aëris & linguæ sum filia, mater inanis
Iudicii, vocem quæ sine mente gero.
Extremos pereunte modos à fine reducens
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetrabilis Echo,
Et si vis similem pingere, pinge sonum.

Profectò cùm sonus nequeat videri, quid ille, qui audit, ex adverso

consi-

consistens, aliud putet, quàm παρελθοῦσαν σκιὰν *umbram praetereuntem*: ut ait Jamblichus in λόγῳ προτρεπτικῷ cap. xv. (1)

Philostratus tamen in secundo Iconum libro ait, quia Dodonaei sacrassent Jovi ahenum magna dici parte resonans, nec silens, nisi manu quis apprehendisset, eo Dodonides sacerdotes coluisse aeneam Echo, manum ori apponentem. 1) pag. 94.

CAPUT XXXV.

De effigie Tiberis, Acheloi, & aliorum fluminum: & quid cornu designet, in nummis, ubi visuntur Foecunditas, Annonâ, & quaedam alia numina: item de effigie Oceani, Protei, & sacrificio, quod Averno lacui fiebat, deque imagine Portumni. De Ventis equo placatis.

SUperest, ut ex iis quae extra hominem sunt de aquis videamus. Ut sunt imprimis tum flumina, lacus, & maria, tum etiam venti. Fluviis esse divinitatem tributam, ostendimus fusè lib. II. Solùm igitur nunc adferam varias ejus rei caussas, quas recenset Maximus Tyrius orat. XXXVIII. utrùm Diis ponendae sint statuae: Ἔστι που καὶ ποταμῶν τιμή· ἢ κατ' ὠφέλειαν, ὥσπερ Αἰγυπτίοις πρὸς τὸν Νεῖλον, ἢ κατὰ κάλλος, ὡς Θετταλοῖς, πρὸς τὸν Πηνειόν· ἢ κατὰ μέγεθος, ὡς Σκύθαις πρὸς τὸν Ἴστρον· ἢ κατὰ μῦθον· ὡς Αἰτωλοῖς πρὸς Ἀχελῶον· ἢ κατὰ νόμον, ὡς Σπαρτιάταις πρὸς τὸν Εὐρώταν· ἢ κατὰ τελετὴν, Ἀθηναίοις πρὸς Εἰλισσόν. *Est & suus fluviis honos, aut ob utilitatem, quomodo Aegyptii colunt Nilum; aut ob pulchritudinem, ut Peneum Thessali; aut ob magnitudinem, ut Istrum Scythae; aut ex fabula, ut Aetoli Achelonum; aut ex lege, ut Spartiatae Eurotam; aut ex sacro instituto, ut Ilissum Athenienses.*

Fuere itaque etiam sua fluminibus simulacra. Fingebantur longâ caesarie, qualis est pueris capillatis, ac cirratis. Imò & apud Philostratum legas, Achillem rutilos capillos vovisse Sperchio, Thessaliae fluvio: item Memnonem, Aurorae filium, Nilo. In caussa verò est quòd crines humore alantur.

Etiam fluviis caput arundine redimitum: quia ea in fluminibus succrescit. Unde de Tibri Virgil. VIII. Aen.

——*Et crines umbrosa tegebat arundo.*

Ovid. V. Fast.

Tibris arundiferum medio caput extulit alveô.

Saepius & fingebatur figurâ hominis sopiti aquas ore eructantis. Unde de Marone fluvio sic Propertius lib. II. eleg. antepenult.

Flumina sopito quaeque Marone cadunt.

Quem ad locum similem, planéque luculentum Sidonii locum, Scaliger annotavit. Est is hujusmodi:

——Pars proxima Tibrim
Exprimit hic scabri fusus sub pumice tofi
Proflabat madidum per guttura glauca saporem.
Pectus palla tegit, quam neverat Ilia conjux,
Liquenti qua juncta toro vult murmura lymphis
Tollere, & undosi somnum servare mariti.

Præterea flumina, vel potiùs fluminum Dii ferè effingebant cornuti. Unde de Pado Virgil. lib. VIII:

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.

Ubi sic Servius: *Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum, boum imitatur murmur aquarum: sive quod plerumque in cornuum similitudinem curvatas cernimus ripas.* Festus, sive Diaconus: *Taurorum specie simulacra fluminum, id est, cum cornibus, quod sunt atrocia, ut tauri.* Hinc lucem accipit *Herculis* certamen cum Acheloo, tauri imaginem præferente, Quod finxere, quia fluvius ille è Pindo ante per saxa & loca prærupta ruens mugitus taurinos edere videretur. Hunc Hercules in Calydoniorum gratiam, ut ex lib. v. Diodori Siculi cognoscimus, in fœcundos campos deduxit, ut & segeti & arboribus multum commodaret. Quæ & caussa est, cur cornua illud Acheloo refractum dixerint referre copiæ cornu. Ovid. in IX. Metam:

Dum tenet, infregit, truncaque à fronte revellit.
Najades hoc pomis & odoro flore repletum
Sacrârunt, divesque meo bona copia cornu est.

Atque huc respexit Horatius lib. I. epist. XII:

——Aurea fruges
Italia pleno diffudit copia cornu.

Nempe & cornu est symbolum ubertatis: quæ à Fluminibus promanat. Nam agris vicinis præstant fertilitatem, & navigatione multa adferunt commoda, unde urbibus felicitas. Itaque cum cornu conspicitur Fertilitas: item Liberalitas, Annona, Copia: ac denique etiam Felicitas. Nempe cuncta hæc dependent à commodis iis, quæ flumina adferunt. At fluminibus fortasse data cornua, non solùm ob caussas, quas ex Servio, & Festo, posui; sed etiam, quia Luna est corniculata; Lunæ autem in flumina, & humorem omnem, dominium est. Aliqui hoc factum putant, quia fluminum divergium habet speciem cornuum: quomodo videmus Rhenum qui bicornis dicitur, gemino se alveo in Oceanum infundere. Sed hoc majoris foret momenti, nisi cornua etiam fluminibus tribuerentur, quæ in mare fluunt, nullo priùs aquarum divortio facto.

Uti verò cornua tribuere fluminibus: ita & cornutum animal sacrificabant. Factum hoc à Lucullo; qui, ut in ejus vita testatur Plutarchus, Euphrati,

quem

quem Tigranem persequens trajecerat, taurum immolârit. Cæsar tamen Rubiconi flumini eum trajiciens, consecravit equos: si vera est lectio Turnebi in hoc Suetonii lib. I. cap. LXXXI. *Equorum greges, quos in trajiciendo, Rubiconi consecrârat.* Ubi vulgo *Rubicone.* Quod mavult Torrentius: quia ut ait, equi sacrabantur Marti. Quod tale est, acsi dicas, taurum non esse mactatum Euphrati, quia poëta II. Æn. referat taurum à Laocoonte mactatum Neptuno. Quasi non & alibi (1) idem prodat taurum Diis mactatum, quibus imperium est pelagi; (2) item, Cœlicolûm Regi.

1) 5. Æn.
2) 3. Æn.

Nec fluminibus solùm, sed etiam Oceano, caput attribuere taurinum. Ut Euripides Oreste. ——— Ὠκεανός, ὃν
Ταυρόκρανος ἀγκάλαις
Ἑλίσσων, κυκλεῖ χθόνα.
——— *Oceanus qui*
Tauriceps ulnis
Se flectens ambit terram.

Eò autem taurino finxerunt capite, vel quia ventis agitatum furiosi instar tauri horrendum sonet, inque navigia & litora cum impetu feratur: vel ad significandum cornuto Lunæ sideri imperium esse, ut in fluvios, sic etiam in maria, ipsumque Oceanum.

Protea finxere cum phocis circa se: quia numen hoc, quasi magicis præstigiis, se in omnes formas convertit. Hanc rationem attulere veteres Homeri interpretes; ut auctor nobis est Eustathius in Odyss. Δ. Αἱ φῶκαι ὅτι χρήσιμοι πρὸς μαγικὰς γοητείας, φασὶν οἱ παλαιοί. (3) Quod & alibi (4) verbo monitum nobis.

3) vers. 583.
4) lib. 4c. 40

Thetis à pedibus Homero commendatur, cujus est Iliados A, (5) Ἀργυρόπεζα Θέτις. *Thetis argenteis pedibus prædita.* Unde Ovid. Heroidum epist. XXX.

5) vers. 60.

Et Thetis quales vix reor esse pedes.

Quomodo cum laudant, non solum pedes sed totum signant corpus: quia pedes pulchri sint, ut Aristænetus ait lib. I. epist. XVI. λαμπρὰ τοῦ κάλλους γνωρίσματα· *splendida pulchritudinis indicia.* Vide & eundem ejusce libri epist. XII.

Color Diis marinis glaucus. Philostratus lib. I. Iconum, in imagine Amphiarai: Γράφει δὲ καὶ τὸν Ὠρωπὸν, νεανίαν ἐν γλαυκαῖς γυναιξὶν· αἱ δ' εἰσὶ θάλατται. *Pingit & Oropum fluvium inter glaucas juvenem mulierculas: hæ autem sunt maria.*

Erat & lacubus sua divinitas; ut in Campania Averno, prope Puteolos. Quomodo ei sacra fecerint indicat his verbis Festus: (1) *Furvum bovem, id est, nigrum immolabant Averno.*

1) in Furvū.

Portubus præerat Portunus sive Portunius: idemq; est ac Palæmon teste Servio in I. Georg. ubi de Inoo Melicerta, & in V. Æn. ubi poëta navim à

Portuno impulsam in portum ait pervenisse. Hic *clavum Manu tenebat*: Ut est apud Festum in *Claudere*: ubi tamen *clavim* scribitur: sed, ut puto, perperam. In æreis *N*eronis numis habes Ostiensem portum cum imagine Portuni. Festum ejus Portumnalia: de quo Varro lib, v. de L. L.

Venti cur in Diis habiti sint, diximus lib. III. cap. II. & IV. Iis equus dicatus, quia celere animal conveniret celeritati equorum Festus: (1) *Multis gentibus equum hostiarum numero haberi, testimonio sunt Lacedæmonii; qui in monte Taygeto equum ventis immolant, ibidemque dolent, ut eorum flatu cinis ejus per fines, quàm latissimè deferatur.* Antiquissimi autem Græcorum videntur non tam Ventos habuisse pro Diis, quàm putasse eos esse in potestate Deorum Samothracum, qui aliter Cabiri, sive Potes dicebantur. Firmat hæc Diodorus Siculus lib. IV. ubi narrat, ut Orphæus in tempestate ab his petierit tranquillitatem. Sunt hi Cabiri Terra, & Cælum; ut censet Varro lib. IV. de L. L. Sanè Cælum se habet, ut pater ventorum: mater verò est terræ & aquæ globus. De Cabiris plura diximus lib. II. cap. LVII.

(1) In October equum.

Æolus vela ventis dare reperit. Scitè de eo Monatholius ad Mechanica pag. 62, 93. De ventorum appellationibus Salmasius in *S*olinum pag. 1245. & deinceps multis pag.

CAPUT XXXVI.

De simulachro Juventa, sive Hebes, & Hygia, sive Sanitatis. Item Somni. Insuper Amoris sive Cupidinis utriusque, puta Ἔρωτος καὶ Ἀντέρωτος. *Adhæc Terroris, Pudoris, Nemesis, & Invidia.*

AC de simulachris quidem numinum, quæ præsident rebus extra nos, satis me dixisse puto. Nunc loquamur de illis Deorum, qui nomen possident rerum in nobis, vel à nobis. Hi vel corpus tangunt, vel animum, vel utrumque. Ad corpus pertinent Juventus, & Senectus, Sanitas, & Morbus.

Juventa, quæ & *H*ebe, formam habuit formosæ adulescentulæ, caput erat Floreis Sertis redimitum, manu una pateram gestat, qua Diis ministrat nectar. Ovid. lib. I. Trist. Eleg. ad Flaccum:

Nectar, & ambrosiam, latices epulasque Deorum,
Det mihi formosa grava Iuventa manu.

Etiam Deæ Juventiæ imaginem habes in denario argenteo antiquo. Inscriptio est M. JUVENTI. T.F. T.N. THALNA. Maluit verò JUVENTIA, quàm JUVENA, ut meliùs ad gentile suum nomen alluderet. In Corinthio agro ei in cypressorum luco templum fuit, sed sine statua: cujus caussam fuisse occultam, ait Pausanias.

Tylent

Ὑγίεια sive Salus, fingitur fuisse filia Æsculapii, quia eam præstet Medicus. Fingebatur formâ mulieris in solio considentis, ac tenentis pateram: prope eam verò adstabat ara, cui involatus anguis caput attollens. Nempe & anguis symbolum erat sanitatis quia ut anguis positis exuviis rejuvenescit, Ita ægri, recuperata valetudine, quodammodo instaurantur. Pausanias in Corinthiacis auctor est, in quadam Corinthii agri parte esse & Æsculapii, & Hygiæ statuam, ac utrumque numen sedere. Item narrat, ut Alexanor Machaone Æsculapii filio genitus in Sicyoniam profectus in Titane (ἐν Τιτάνῃ) fanum erexerit Æsculapio: signum Dei solam habere faciem detectam manus item, & imos pedes, reliquum corpus velari lanea tunica albâ, ac pallio: Hygiæ item signum videri similiter indutum: nec tamen id liquere, quia signum non possit satis conspici, eò quòd corpus divæ undecumque sit velatum, partim comis quam detondere ei mulieres, partim laciniis vestis Babyloniæ.

Gerardus Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas, pag. 2. (ΥΓΕΙΑΣ) *seu salus Æsculapii ex Lampetia Solis filia nata effincta fuit in solio cum patera, posita ara, cui anguis caput attollens implicitus. Signum hoc apud Sicyonios non facilè inspicias; velatum enim undecunque est, partim comis quas Deæ mulieres detonderunt, partim verò Babyloniæ vestis laciniis. Pausf. lib. 2. Ægienses accipiunt à Salute bellaria patria, & in mare abjiciunt: mittere se ajunt, quæ Syracusis est, Arethusæ. Id lib. 7. feriæ antiquitus illi, qui nominasset Salutem Semoniam, Segetiã, Tutelinam. Mac. lib. 1. Sat. c. 16.*

Trium triangulorum implicitorum figura est symbolum salutis. Vide Chartharium à Vitilerio Latinè redditum, pag 62.

Antiochus Σωτὴρ adversus Galatas pugnaturus, in somniis jussus ab Alexandro M. vel saltem sic simulans, militi suo Salutis symbolum dedit πεντάγωνον. (1) in ejus nummis hodieque videmus. Est verò quemadmodum describit Lucianus, (2) τριπλοῦν τρίγωνον, τὸ διάλληλον, τὸ πεντάγραμμον. *triplex triangulus alternatim junctus, quinque linearum figuram constituens.*

1) *figuram 5 laterum.*
2) *libro pro lapsu inter salutandum.*

Nunc videamus effigies numinum rebus præsidentium, quas in animo habemus. Sunt ea partim rerum cum mutis animantibus communium: partim hominis propriorum. Prioris generis sunt tum sensus, & sensuum affectiones, tum Affectus. Affectiones sensuum sunt Somnus, & Vigilia.

Somnus fingebatur alatus. Unde Tibullus lib. II. eleg. I. cum de Nocte esset locutus subjungit:

Postque venit tacitus, fulvis circumdatus alis
Somnus, & incerto Somnia nigra pede.

Item Silius lib. x:

——— Quatit, inde soporas
Devexo capiti pennas, oculisque quietem
Irrorat, tangens Lethæâ corpora virgâ.

Ubi & virgam ei tribui videmus, qua ubi homines tetigerit, somnium inducat. Utrumque etiam complexus Statius lib. v. Silvarum: ubi sic Somnum compellat:

—— Nec te totas infundere pennas
Luminibus compello meis: hoc turba precatur
Lætior, extremo me tange cacumine virga.

1) lib 1. Iconum.

Philostratus (1) in imagine Amphiarei sic Somnum depingit: Ὄνειρος ἐν ἀνειμένῳ τῷ εἴδει γέγραπται. καὶ ἐσθῆτα ἔχει λευκὴν ἐπὶ μελαίνῃ· τὸ οἶμαι νύκτωρ αὐτοῦ, καὶ μεθ' ἡμέραν. Ἔχει καὶ κέρας ἐν ταῖν χεροῖν, ὡς τὰ ἐνύπνια διὰ τῆς ἀληθοῦς ἀνάγων. *Somnus resoluta pictus specie, & vestem habet candidam super nigra, quod puto significare ejus nocturnum, ac diurnum tempus, Etiam manibus tenet cornu; utpote insomnia per veram reducens.* Intellige autem veram portam Nam antecessit Αὐτοῦ καὶ ὀνείρων πύλη. *Ibi & Somniorum porta est.*

Notum de portis Somni duabus, quarum una cornea est, altera eburnea: illâ mittuntur somnia vera, hâc falsa. Quod figmentum legas apud Homerum extremâ Odyss. T, Platonem Charmide, Maronem VI. Æn. ut mittam Horatium, (2) Ausonium, (3) Nonnum, (4) Coluthum. Eóque spectat Claudianus, cùm præfatione in sextum Honorii consulatum ait:

2) lib. od. 37
3) in Ephemeride, deque Cupidine crucifixo.

Irrita nec falsum somnia misit ebur.

Rationem ex physicis aperit Servius ad locum memoratum: *Per portam,* inquit, *corneam oculi significantur: qui cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris: nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero dicit in libris de Natura Deorum. Per eburneam verò portam os significatur à* (lego, *cum*) *dentibus. Et scimus, quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea verò, quæ videmus, sine dubio vera sunt.* Ibidem ait, ideo Æneam à Marone per portam emitti eburnam, ut significet, falsa esse, quæcumque dixerat. Addit & alteram portarum harunce interpretationem: *Somnum,* inquit, *novimus cum cornu pingi: & qui de Somnis* (f. somniis) *scripserunt dicunt ea, quæ secundùm fortunam, & personæ possibilitatem videntur, habere effectum: & hæc vicina sunt cornu: unde cornea vera fingitur porta. Ea verò, quæ supra fortunam sunt, & habent nimium ornatum, unaque* (leg. *vanamque*) *jactantiam: dicunt falsa esse: unde eburnea, quasi ornatior porta fingitur falsa.* Sed simplicior veriorque opinio est prior, quam & ex parte sequitur, paullo tamen aliter explicat Joannes Sarisberiensis de nugis Curialium lib. II. cap, XV. *Somni,* inquit, *depingens portas, alteram eburneam, alteram corneam finxit Cùm & cornu sit pervium visu, qui non frequenter errat: & ebur natura densioris, & usque ad extremam tenuitatem rasum, nullo visus acumine penetretur. Hoc quidem dentibus, illud oculis veracibus simile est.* Eò igitur spectarit Maro, quòd ut Justinianus in Institutionibus (6) ait: *Veritas per oculos, q...am*

4) Dionys. lib. 34. & 44.
5) de raptu Helenæ.
6) Titulo de Gradibus.

por

per aures majorem habet fidem. Acconsentit illud Thaletis, qui, ut Stobæus (1) refert, interrogatus: πόσον ἀπέχει τὸ ψεῦδος τοῦ ἀληθοῦς; ὅσον, ἔφη, ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων. *quantum falsum abesset à vero? quantum, inquit, oculi ab auribus.* De hisce oculatis, & auritis, ac, si conceditur novas fingere voces, hisce vidiis & audividiciis, distinguendis scitè Philo libello περὶ δικαστοῦ. (2) Sed & de hoc aliqua diximus libri III. cap. XXIII.

1) *serm. 1.*
2) *de Iudice*

De Somni ternis liberis, Morpheo, Icelo, sive *P*hobetore, & Phantaso, dictum in affectionibus relatis in numerum Deorum. Sedes Somni ab Homero statuitur in Lemno insula. Maro in VI. Æn. Soporem ut lethi consanguineum, in faucibus Orci collocat. Ovidius Somnum locat apud Cimerios lib. XI. Met. fab. X. ubi & Somnum ejusque regiam describit. Atque, ut ibidem ait,

Ante fores antri fœcunda papavera florent
Innumeraque herbæ; quarum de lacte Soporem
Nox legit, & spargit per opacas humida terras.

De papavere finguntur eò quia somnum conciliat; unde & *Soporiferum* vocat Maro. Caussa est, quia sit fumosum: ut alibi (3) dixi ex Aristotelis lib. de Somno, & Vigiliis, cap. III.

3) *lib. 3 c 34*

Superiùs verò è Philostrato dicebamus Somno esse cornu è quo Somnia emittat. De quibus idcirco pauca addam: De Somniorum sede sic Maro Æn.

In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.

Ubi sic Servius: *Qui de somniis scripserunt, dicunt, quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit. Vana autem ideo quia ab inferis. Nam vera mittunt Superi. Homerus:*

——— Καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός. (4)

4) *Ab Iove somnium.*

Alii verò censent eò ulmum statui, vanorum somniorum sedem, quia ut arbor ea est sterilis, sic somnia pleraque nihil veri promittant.

Hæc de sensuum affectionibus. Nunc ad Affectus me confero. Cujusmodi sunt Amor, Tenor, Pudor, Nemesis, Invidia, atque alii. Amoris simulachra fuisse, indicat Cicero lib. de Legg. *Græcia Cupidinum, & Amorum simulachra in Gymnasiis consecravit.* Effingebatur autem formâ pueri nudi, & alati, pharetra de humeris pendente: quandoque etiam facem manu gestans: interdum & fasciâ oculos obvolutus. Puerum fingi indicat Propertius lib. II. eleg. X:

Quicunque ille fuit, puerum, qui pinxit, amorem
Nonne putas miras hunc habuisse manus?

Alatum exprimi docet *H*eliodorus lib. IV. Æthiop, Οὐκ οἶσθα ὅτι καὶ τὸν Ἔρωτα πτεροῦσιν οἱ γράφοντες, τὸ εὐκίνητον τῶν ὑπ' αὐτοῦ κεκρατημένων αἰνιττόμενοι. *Nescis, alatum fieri Amorem à pictoribus, cùm, quàm mobiles sint qui ab eo detinen-*

detinentur, ænigmaticè volunt designare. Theophylactus Simocattus epist. LIV. Ἐπαινῶ τοὺς ζωγράφους· ὑποπτέρους γὰρ τοὺς ἔρωτας ἀναγράφουσι, καὶ τέχνῃ διαμορφοῦσι τὰ πράγματα, καὶ τοῖς πλάσμασι τὴν ἀλήθειαν τερατεύονται. *Laudo pictores: alatos enim amores pingunt, & arte transformant id, quod vere est, & fictionibus veritatem exprimunt.* Armis instruxisse indicat Xenophon lib.1. Apomnemoneumaton: Ἴσως καὶ οἱ Ἔρωτες τοξόται διὰ τοῦτο καλοῦνται, ὅτι καὶ πόρρωθεν οἱ καλοὶ τιτρώσκουσι. *Fortasse etiam iccirco vocantur sagittarii, quod pulchri quoque eminus vulnerent.* Nec neglexere in Cupidine capillos. Nam Anacreontis est:

Ὁ δ' ἔρως ὁ χρυσοχαίτης.
Amor aureis capillis.

Sive, ut χρυσοχαίτου vocem singulo vocabulo exprimamus:

Auricomus at Cupido.

Quomodo & *Sol auricomus* Valerio Flacco lib. IV. Argon.

Ac ejus exemplo è junioribus Basilio Zancho in hymno Pacis:

Quacumque auricomus Phœbus: jubar æthere pandit.

At aliter usus Silius, cum ait:

At puer auricomo jam formidate Batavo.

Nam hic intelligendus color rutilus, sive rufus: qualis non erat Cupidinis. Pleniùs de Cupidine Seneca in Octavia, Act.2.

Volucrem esse Amorem fingit immitem Deum
Mortalis error, armat & telis manus,
Arcusque sacros instruit sæva face;
Genitumque credit Venere, Vulcano satum.

Subdit deinde Saniora:

Amor est, juventâ gignitur, luxu, otio:
Nutritur inter læta Fortunæ bona
Quem si fovere, atque alere desistas, cadit,
Brevique vires perdit exstinctus suas.

Vide & ejus descriptionem apud Moschum in Amore Fugitivo, & Appulejum in tabula Psyches. Ex Athenæo discimus, quandoque Cupidinem inter Mercurium, & Herculem solere medium constitui: quod inde erat, quia nihil æquè amorem excitat, quàm Eloquentia ac Fortitudo.

Athenienses non Ἔρωτι (1) modò, sed Ἀντέρωτι (2) etiam statuam posuerunt. Hic faciebat, ut etiam redamemus, & pœnas de iis sumere credebatur, quibus cornea adeò fibra foret, ut amantes se non redamarent: quemadmodum ex Pausania, Porphyrio, & Suida cognoscere licet. Erant amborum simulachra apud Elienses, quorum Ἔρως ramum gestaret manu; Ἀντέρως verò ramum illi de manibus extorquere conabatur, sed incassum. Quo designatur, pulcherrimum esse de amore mutuo certamen.

1) *Amori.*
2) *Amori mutuo, reciproco.*

Imagi-

Imaginem veræ, fictæque amicitiæ expressit Themistius in Oratione de Amicitia.

Aliqui non duos modò Amores, Ἔρωτα, & Ἀντέρωτα fingunt; sed ingentem Amorum turbam. Cujus caussam superiori libro adduximus. Eos scitè depingit Philostratus in Imaginibus.

Cupidini sacratus fuit lepus: cujus rationem è nomine petit Eustathius in Illiad. A. (1) Nempe censet hoc factum, quia λαγὼς (2) dicatur ἀπὸ τοῦ λάειν, (3) & ἔρως (4) similiter ἀπὸ τοῦ ὁρᾷν. (5) Potiùs dixero inde esse, quod animal hoc putaretur esse libidinosum, & utriusque sexus: ac comestum augere formæ decus: de quibus dictum libro hujus operis III. cap. LXVI. & LXVIII.

1) pag. 87. edit. Rom.
2) lepus.
3) videre.
4) amor.
5) videre.

Spei effigiem conspicere est in aureo numo Adriani Cæsaris. *Est verò* (ut Lilius Gyraldus (6) describit) *femina stans, instita laciniam nonnihil attollens: dextera in cubitum elata pateram proferat, in qua repositum inerat velut ciborium, idest, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione*, SPES P.R. Subjungit, ut quidam effinxerint viridi indutam palla, ac dolio insidentem cum cornice. Viridis color Spei conveniens: juxta illud poëtæ:

6) Hist. Deorum syntag. II. pag. 29.

—— *Et adhuc tua messis in herba est.*

Dolio, ut puto, insidet Diva, ut alludatur ad fabulam Pandoræ Hesiodæ. Juxta quam aperto dolii operculô evolasse per terras omne curarum genus; solam remansisse spem, quod priùs imponeretur operculum, quàm & illa posset evolare, narrat Origines in quarto contra Celsum. Cornix est symbolum longævitatis. quam omnes sperant: vix ullus, tam senex, quin se speret aliquos posse annos supervivere.

Terror, ut ait Pausanias in Eliacis prioribus, leonis capite expressus fuit in clypeo Agamemnonis. Inscriptio autem istiusmodi:

Οὗτος μὲν φόβος ἐστὶ βροτῶν, ὁ δ᾽ ἔχων Ἀγαμέμνων.
Hic Pavor est hominum manibus gerit hunc Agamemnon.

Pudor sie Verecundia effingitur Græcis formâ mulieris, quia αἰδὼς (7) iis generis est muliebris. Sedet verò, oculis, ac vultu velatis; prout Icarius filiæ suæ Penelopes signum posuit: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Eum secutus Alciatus in Emblematis ait:

7) pudor.

Ergo sedens velat vultus, obnubit ocellos:
Ista verecundi signa pudoris erant.
Queis sibi prælatum Icarius cognovit Ulyssem;
Hocque Pudori aram schemate constituit,

Nemesis una manu frenum gerebat, alterâ cubiti mensuram: ut ostenderetur, tum linguæ injiciendum frenum, quia odisset Dea omnem in verbis arrogantiam; tum justitiæ dandam operam, quia eadem puniret injustos. Atque hoc indicat distichon illud:

Vulcanius citat ad Callim. Gererem.

Η Νέμεσις προλέγω τῷ πήχῳ, τῷ τε χαλινῷ,
Μηδ᾽ ἄμετρόν τι ποιεῖν, μήτ᾽ ἀχάλινα λέγειν.

Frenos, & cubitum gestans Nemesis jubet ultrix
In dictis, factis quemque tenere modum.

Nemesis cum facie diademata conspicitur in argenteis denariis. Inscriptio est, M. CORN. C.F. C.N. CETHEGUS EX S.C. Videntur à Cethego hoc cusi in militum stipendium, cùm quæstor esset militaris. Id fuit anno Urbis IↃXCII. C. Popillio Lænate, & P. Ælio Ligure coss.

Invidia Latinis pingitur mulieris figurâ: quia vox ea generis est feminini, Græcis autem figurâ maris, quia illis φθόνος virile est. Sic verò depingitur ab Ovidio, secundo Metamorphoseos, sanè graphicè:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes,
Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno:
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores,
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
Sed videt ingratos, intabescitque videndo,
Successus hominum; carpitque, & carpitur una,
Suppliciumque suum est.

Symbolum Invidiæ apud antiquos erat anguilla; quia cunctis dicitur piscibus invidere. Uti iisdem Contumelia, atque Impudentia, signabatur per perdicem, avem admodum contumeliosam, ac impudentem.

CAPUT XXXVII.

De effigie Virtutum, & Vitiorum, in Deorum numerum relatorum. Deque Praxidice quæsitum, an faveat furtis.

Vidimus de effigie affectuum, qui nobis cum belluis sunt communes: sed magno discrimine, quia homini ratio divinitus est concessa, ad moderandos affectus. Nunc igitur dicere incipiam de iis, quæ hominis sunt propria. Ac primum loquar de iis, quæ singulos spectant, deinde quæ ad universam Remp. pertinent. In priori genere tum de Virtutibus agam in Deos relatis: tum de Vitiis oppositis, quæ & ipsa, sed invitis sapientibus, pro Diis habuerunt. Antequam tamen de Virtute loquar, pauca de Veritate præmittam: tanquam parente Virtutis. Unde veteres Philosophi, in his etiam Socrates, quidvis bonum in agendo, Scientiæ; quodvis malum, Inscitiæ adscripserunt. Sanè fortes terribilia fugerent, nisi scirent esse bona: vulgus contrà sectaretur ea, nisi crederet esse horrenda. Unde liquet, quanti intersit à pueris addiscere verum, rectumque. Philostrato in Amphiarao symbolum Veritatis statuitur virgo niveis induta vestibus. Virgo est, quia veritas

si vio-

si violetur, desinit esse veritas. Et candor vestis indicat veritatis orationem esse simplicem & apertam, sine fuco & calamistris. Hippocrati epistola ad Philopœmenem Veritas describitur, ut mulier, pulchra, ingens, ornatu simplici decora, illustris splendida, orbibus oculorum lucidis, ac referentibus stellarum fulgorem. Videas & Veritatem exprimi per virginem nudam conantem è puteo prodire. Nempe, quia ut Democritus dicebat, veritas in puteo delitescit.

Virtus in nummo M. Valerii Acilii triumviri effingitur formâ matronæ lævo cubito innitentis columnæ, dexterâ autem tenentis serpentem. Columna significat virtutem esse stabilem ac firmam. Serpens indicat prudentiam esse virtutis moderatricem. In Gordiani numo exprimitur figurâ senis barbati, stantis, nudi ac innitentis clavæ, cum pelle leonina: inscriptio est VIRTUTI AUGUSTI. Inque Numeriani numismate similis est senis figura, atque inscriptum VIRTUS AUG Quandoque etiam pingitur Virtus specie mulieris cum alis; quia gloria, quam parit, quasi alis quibusdam longè latéque per virûm ora volitat. Inter Luciani dialogos est, qui depingat Virtutem laceram ac mœrentem, maléque à Fortuna habitam; quæ conditio Virtutis cunctis penè temporibus fuit, atque erit.

Pietas, ut Cicero in primo de Natura Deorum, *justitia est adversus Deos, & cultus erga majores, aut sanguine conjunctos.* Hujus geminum Romæ templum fuit: quorum utrumque à Manio Acilio extructum; unde idem putari solet. Atqui prius anno Urbis ɪↃLXIV. votum à M. Acilio Glabrione, occasione pugnæ adversus Antiochum ad Thermopylas, & octennio pòst dedicatum à filio: Fuitque id in Foro olitorio. Alterum anno ɪↃC IV à M. Acilio Balbo exstructum in regione circi Flaminii, occasione filiæ, quæ matrem in carcere suis aluerit uberibus. Quemadmodum exposui lib. VIII. cùm de affectionibus agerem in Deorum numerum relatis. Posterior hæc in circi Flaminii regione fulmine tacta est, teste Obsequente. Contigit hoc bello sociali Italico an. ɪↃC LXIII.

In numo argenteo L. Æmilii Paulli, & C. Terentii Varronis, quæstorum urbanorum anno Urbis ɪↃCIV, T. Quinctio Flaminino, & Manio Acilio Balbo coss. cernere est effigiem cujusdam Deæ, cui appositum P. Ea litera significat Pietatem. Est verò Dea insignis coronâ oleaginâ: sacraque in mensa aversa numi facie itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Quo significatur Pietatem esse matrem pacis ac tranquillitatis publicæ. Nempe oleaginus ramus est symbolum pacis & concordiæ. Unde & legimus oratores, qui pacis poscendæ caussâ ablegarentur, gestasse ramû olivæ. Hinc Maro VII. Æn.

Centum oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.

Ac de Ænea quoque legas VIII. Æn.

Paciferaque manu ramum prætendit olivæ.

Ubi sic Servius: *Quoniam Pallas prius de pace quæsierat, & ideo mox pacis signum ostendit, ut cætera Pallas securus audiret.* Mox etiam subdit Maro:

Optime Grajugenûm, cui me fortuna precari,

Et vittâ comtos voluit prætendere ramos.

Ubi sic idem Servius: *Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur, partim fabula, partim naturæ efficit ratio.* Subdit deinde hæc de fabula: *Nam cũ de nomine Athenarũ Neptunus, & Minerva, contenderent, & jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus: equum Neptunus, Minerva olivam protulit, & statim vicit.* Sed de natura, quam alteram is Grammaticus causam addiderat, nihil addit. Hoc nos supplebimus. A natura ratio est, quòd oleum insaniente vento in mari magno effusum sæpius, testante id experientia, impetum stiterit undarum; sic ut quo amplius olei in mare esset præcipitatum, eò navi tranquilliùs foret. Et quid si altiùs caussam arcessamus? Genes. VIII. legimus, quomodo columba à Noë emissa redierit cum oleagino ramusculo: quod quidem eo pertinuit, ut Noë intelligeret jam in tantum esse imminutam aquarum multitudinem, ut summæ arbores, in his olea, supra aquas eminerent: sed simul significavit Deum, qui iratus generi humano diluvium immisisset, nunc pacatum esse ac tranquillum. Hæc historia remansit, non solum in populo Dei, sed diu etiam in gentibus, quod ex Luciano, & aliis, alibi ostensum. Eo minùs mirandum, si quod Pacis, suæ ac tranquillitatis Deus jam diluvii tempore lignum esse voluisset, id postmodo etiam in humanis rebus concordiæ ac tranquillitatis symbolum haberetur. Atque hæc imprimis de Pietate erga Deum.

Pietatis erga parentes symbolum ciconia: cujus ratio satis aperta est ex Græco vocabulo ἀντιπελαργεῖν (1) Thessalis ea avis divino affecta honore dicitur: nempe quia lege cautum, nequis eam occideret. Sed longe alia id de caussa factum: videlicet quia terram serpentibus purgavit. Diximus de hoc lib III. cap. XCIII. & c. Justitia Astrologis est Virgo spicam manutenens.

Chrysippus, ut apud Agellium (2) est Justitiam depinxit, *formâ, atque filo virginali; ad spectu vehementi, & formidabili; luminibus oculorum acribus; neque humilis, neq; atrocis, sed reverendæ cujusdam tristitiæ dignitatẽ.* Porrò, ut Agellius subjungit, *ex imaginis ipsius significatione intelligi voluit, judicem, qui justitiæ antistes est, oportere esse gravẽ, sanctum, severum, incorruptũ, inadulabilẽ, contraque improbos nocentesque immisericordẽ, atque inexorabilẽ, erectumque, & arduũ ac potentẽ, vi & majestate æquitatis veritatisque terrificũ.*

Quomodo in arce Cypseli fuerit depicta, Pausanias dicet in prioribus Eliacis.

1) *redamare parentes, gratiam referre hanc meritis more ciconiarum.*

2) *lib. 14. c. 14.*

Thebis erant ſimulacra judicum ſine manibus: princeps verò judicum oculis erat in terram dejectis, Eo ſignificabat judices non debere eſſe δωροφάγους, (1) nec προσωπολήπτας. (2) Adi *Plutarchum* de Iſide & Oſiride.

Juſtitiæ Deæ, ut reginæ, facies diademata comparet in denario argenteo C. Mamilii Q. F. C. N. Tribuni plebis ex eo dicti Limetani, quia legem tuliſſet de limitibus latitudine juſtâ faciendis. Adſcriptum ex s. c. h. e. Senatus conſulto. Alter quoque ejuſdem eſt nummus; in cujus imo latere in circulo adſcriptum C. MAMILIUS Q. F. TURRINUS: in medio autem menſa eſt quadrupes Juſtitiæ ſacra, inter ſecures, & faſces, conſtituta. In menſa aratrum jacet, quia hoc duceretur agrorum limes.

Heſchatus ad Horapollum p 187.
1) muneris captatores.
2) formarum ſpectatores.

Pictores hodie Juſtitiam pingunt cum ſtatera, ut ſignificent ſuum cuiq; tribuere, & benefacta & malefacta ponderare, quò & illis juſtum præmium conſtet, & his pœna debita perſolvatur. Non improbo ſymbolum, etſi veteribus ignotum.

Pighius in Annal. Rom ad an. 587. p. 392.

Huc etiam pertinet Themis. Antea diximus, ejus ex Jove filias eſſe Eunomiam, Dicen, Irenen. Habuit Antonius Perrenotus, prius Epiſcopus Atrebas, exinde Cardinalis *Granvellanus*, lapidem Terminalem, altum ferè ſeſquipedem, ex Pario marmore affabrè ſculptum. In ſummo lapide eſt decora mulieris facies, crinibus à fronte & occipitio in nodum vittâ collectis, ac duobus cincinnis per humeros dependentibus. Reliquum lapidis corpus in columnam abit quadratam: quam in imo circumſiſtunt tres imagunculæ puellares ſemiplanæ, non nudæ ſed ſtolatæ; cum brevi pallio, item cum vitta, zona, ſoccis: duæ brachiis nudis, & connexis, tertia manibus demiſſis ſeorſim conſiſtens. Lapidem eum terminalem plerique ſunt arbitrati eſſe Veneris, quam exprimi aliquando ſolere eâ figura, qua *Hermæ*, nempe capite ſuper lapidem quadratum, auctor eſt Pauſanias in Atticis. Tres verò divas crediderunt eſſe tres *Gratias*; quas antiquiſſimis temporibus ſolere veſtitas effingi, cognoſcimus ex eodem Pauſania in Eliacis, & Bœoticis. Sed Stephanus Pighius, qui luculento commentario eum lapidem illuſtravit, cenſuit ſignari Themidem cum tribus filiabus, Eunomia, Dice, & Irene. Utraque figura & Veneri cæleſti ac Gratiis, & Themidi, ac filiabus convenit. *N*am quadratus lapis ſignat conſtantiam Juſtitiæ: & ſic quoque Venerem Cæleſtem, quæ & ipſa conſtans, non deſultoria, ut vulgivaga effingi ſolere, diximus ex Pauſania, Præterea divæ tres ſunt ſtolatæ cum brevi palla, vittis in capite, zona in pectore, ſoccis in pedibus. Hæc omnia honeſtis conveniunt, quales tum Gratiæ, tum Themidos filiæ. De primo indicat hoc Martialis lib. 1. epig. xxx. 11.

Quis Floralia veſtit, & ſtolatum
Permittit meretricibus pudorem?

Deque ſtola pariter, ac vitta ſic Tibullus:

Sit modò caſta doce quamvis non vitta ligatos.

Impediat crines, nec stola longa pedes.

Et Ovidius in primo de Arte, ut arceat à lectione sua pudicitiæ amantes, ait:

Este procul vittæ tenues, insigne pudoris,
Quæque legis medios instita longa pedes.

De zona arguit hoc Catulli epigr. II:

Tam gratum mihi, quàm ferunt puellæ
Pernici aureolum fuisse malum,
Quod zonam solvit diu ligatam.

Socci etiam modestiæ sunt argumentum: uti contra cothurno forent indicium fastus, unde Ammianus Marcellinus lib. XXVIII. *Cùm mutuum quid petunt, soccos, & Mitiones videbis, Lachetas: cùm adiguntur, ut reddant ita cothurnatos, & turgidos, ut Heraclidas illos, Cresphontem, & Temenum putes.* Pleniùs de his Pighius scribit: uti & cur duæ sint nudis brachiis, & connexis, una demissis, ac veste circumvolutis. Ipsum adi, si visum.

Ad justitiam etiam Fides refertur: unde Hercules ad eam ait apud Silium lib. II.

Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

In denariis Q. Cæciliti Metelli Balearici Fides coronatur serto oleaginô: nempe quia Pacis est comes, vel mater. Oliva autem pacis symbolum. Ab altero latere est effigies deæ Copiæ: de qua alibi.

Fides effingebatur canis capillis: partim quia color candidus est simplicitatis symbolum: unde & Veritas vel niveis vestibus efficta, vel nullis: partim quia antiquis temporibus vigebat fides: unde Comicus, (1) *Homo antiqua virtute, ac fide.* Virgil. I. Æn.

1) *Adel. act. 3. sc. 3.*

Cana Fides, & Vesta Remo cum fratre Quirinus.

Ubi sic Servius: *Cana Fides, vel quòd in canis hominibus invenitur, vel quòd ei albo panno involuta manu sacrificatur: per quod ostenditur, fidem debere esse secretam.* Ubi ritum nota de velata manu in fidei sacris. Tangit quoque Horatius lib. I, od. XXXV. ad Fortunam,

Te Spes, & alba rara Fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat.

Vide etiam Servium ad illud VIII. Æn.

——Magnis Circensibus actis.

Templum Fidei describit Silius lib. II.

Symbolum Fidei dextra erat: unde Terentius in Andria:

Quod ego per hunc te dextram oro, & per Genium tuum,
Per tuam fidem, per hujus solitudinem,
Te obtestor.

Ubi Donatus inquit: *Fœderis ac fidei membrum erat dextra.* Nempe quia hæc sanciuntur dextrarum conjunctione. Unde Maro de Anchise:

Dat

Dat dextram, atque animum præsenti pectore firmat.

Et Dido apud eundem:

——— *En dextra, fidésque.*

Est & VII. Æn.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Ac Statius I. Theb.

Jam pariter coeunt animorum in pignora dextræ.

Apud Ammianum etiam Marcellinum lib. XXI. Julianus Cæsar, cum ad eum Nebridius præfectus, qui solus noluerat jurare contra Cæsarem Constantium, in summo vitæ periculo confugisset, ac supplex sibi dextram porrigi orâsset: *Ecquid*, inquit, *præcipuum amicis servabitur, si tu dextram attigeris meam*? Imò quis nescit, morem hunc antiquissimum hodieque obtinere?

Alexander Aphrodiseus lib. II. Problem. XLVII. hanc consuetudinem esse ait, quia denis digitis denarius præsentetur, eô verò nihil in numeris perfectius sit. Mihi sic potiùs videtur, quia manus præcipuè dextra, est ὄργανον τῶν ὀργάνων, (1) domi, militiæque; eò conjunctione hac promitti mutuam in omnibus operam.

1) *instrumentum instrumentorum.*

Etiam ad Justitiam referuntur Charites, sive *G*ratiæ, quia æquitas exigit, ut gratias bene meritis referamus. Antiquissimis temporibus *G*ratiæ effingebantur vestitæ. Quod liquet ex Pausania lib. VI. qui est de Eliacis: ubi loquitur de *G*ratiarum templo, & divarum simulachris ligneis, veste inaurata; faciem, manus, & pedes, ait è candido marmore fuisse: addit quomodo una prætulerit rosam, altera talum, tertia myrtum. Ac idem lib. IX. sive in Bœoticis narrat, & à Bupalo apud Smyrnæos, & ab Apelle in Cantorum statione, quam odeum vocant, & à Pythagora Pario apud Pergamenos in Attali thalamo; & Socrate Sophronisci filio, apud Athenienses, ante arcis vestibulum, *G*ratias esse cum vestibus effictas. Addit, sibi non esse compertum, à quo iste mos sit immutatus, ut non amplius vestitas, sed nudas effingerent. Caussa interim obscura non est, cùm nudo corpore nudum & simplicem voluerint animum repræsentare. Cæterùm hoc de vestitis antiquitus Gratiis nō videtur occurrisse doctissimo Stephano Winando Pighio Campensi, ex sorore clari Theologi Alberti Pighii nato, cùm in Themide sua, sive libro de Lege divina, scriberet, (3) Divas tres, quæ circumsisterent statuam seu Veneris, seu Termini non videri esse Gratias, quia non effingerentur nudæ, sed stolatæ. Super quo commonitus ab Nicolao Florentio, sic epistola se purgat, ut liqueat satis, non potuisse ictum istum veste propellere vel exire.

2) *pag. 25. edit. Plantin an. 1568.*

Fortitudinis symbolum Hercules credebatur: ut est apud *G*reg. *N*azianzenum orat. contra Julianum. *N*empe quia nihil illo fortius haberent.

Iccirco

Iccirco & palæ. Aræ præses unà cum Mercurio habitus est: ut de utroque tradit Synesius epist. XXXII. De Herculis effigie vidimus in Diis animalibus.

Clementiæ tamen ara Athenis nullum habuit simulachrum. Rationem adfert Statius XII. Thebadois:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare & pectora gaudet.

Virtutis præmium est Honor: qui propterea sic exprimendus videtur, præcedat Virtus, eam Honos sequatur. Virtus, & Honos ob oculos statuebantur, ut Virtus esset armata, hic inermis; illa inornata, hic lauro coronatus, & capillis promissis.

Alciato in Emblematis Honor sic depingitur:

Stet depictus Honos, Tyrio velatus amictu.

Honori sacra faciebant Romani capite aperto, ut Honori sic eum haberent honorem, quem exhibemus viris honore dignis. Hanc caussam etiam apud Plutarchum in Quæstionibus legas. Inter honores etiam fuit, quod ab æde Honoris idibus Quinctilibus equites in Capitolium veherentur: idque ex instituto Fabii Rutiliani: ut est apud Plinium, vel potiùs S. Aurelium Victorem de Viris Illustribus.

Honoris etiam pars inclytum famæ decus. Nec tamen minùs vitia, quam virtutes, falsa, quam vera diffundit.

Fama luculente depingitur à Marone in IV. Æn. Ait verò

——pedibus celerem, & pernicibus alis
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt copore plumæ,
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Nocte volat cæli medio, terræque perumbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat urbes,
Tam ficti, pravique tenax, quam nuncia veri.

Fama verò falsa nigris est alis prædita; secundum illud Claudiani adversus Alarichum:

Famaque nigrantes succincta pavoribus alas.

Finis virtutis est εὐδαιμονία, sive beatitudo. Hoc loco autem intelligimus felicitatem non publicam de qua postea dicetur, sed quatenus in Ethicis consideratur. Ea consistit quidem in cujusque animi, corporis ac Fortunæ bonis: sed animi imprimis. Nam illa corporis, fortunæ plurimum felicitatem nec augent, nec ornant, sed impediunt. Longè enim maximam hominum partem vel superbam reddunt, & arrogantem, vel luxuriosam & incontinentem. Ut veriùs dixeris avocare à virtute; quàm ad eam allicere. Unde al. qui

aliqui philosophorum abjecere opes, ut liberiùs sapientiæ studiis vacarent. Alii item parco cibô & potu, laboribus etiam ac Vigiliis corpus extenuarunt, ut magis mens vigeret.

Cebeti Thebano in Tabula Εὐδαιμονία, sive Beatitudo, hoc modo exprimitur, Ἐπὶ τῷ προπυλαίῳ γυνὴ καθῆσθαι σχῆμα εὐειδὴς τις κάθηται ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ, κεκοσμημένη ἐλευθέρως, καὶ ἀπεριέργως, καὶ ἐστεφανωμένη στεφάνῳ εὐανθεῖ πάνυ καλῶς. *In vestibulo est matrona constanti ætate, & formosa, in alto solio sedet, ornata liberaliter, & citra luxum, coronâ floridâ peregregiè ornata.*

De Virtutibus, & Honoris præmio, fineque virtutum Beatita e satis dixi; nunc promam pauca de Vitiis, quæ & ipsa pro Diis nationes coluerunt.

In his Calumnia: cujus criminis damnatis opponuntur à Papiniano homines integræ frontis. Quàm verò exosa hæc fuerit Romanis arguit, quòd ejus convictis, lege Remnia inureretur litera K: ut cognoscimus ex Cicerone pro Roscio Amerino, & Plinio in Panegyrico. Quomodo eam expresserit Apelles Lucianus narrat libro de non temere credendo.

Lascivia à Philoxeno Eretrio picta: in qua tres Philoxeni comessantur: ut auctor est Plinius lib. xxxv. cap. x.

Fraus à Dante Alligerio, ac Bocatio in Genealog. effingitur faciem habens hominis justi, reliquo corpore serpentino, eoque variis coloribus ac maculis distincto, cauda in scorpii aculeum desinente. Fingitur & per Cocytum, inferorum amnem, natare, sic ut nihil ejus, præter faciem, conspici possit.

Erat & Dea patrona & furum, & furtorum. Unde Horat. lib. I. epist. XVI:

Pulchra Laverna
Da mihi fallere.

Et mercator ille apud Ovid. v. Fast.

Da modò lucra mihi da facto gaudia lucro,
Et fac ut emtori verba dedisse juvet.

Hæc Latinis Laverna, ut dictum in affectionibus, Deorum in numerum relatis. Græcis verò dicta Πραξιδίκη: exponitur in glossis Philoxeni. Iidem cum effingerent, caput figurabant, absque reliquo corpore. Suidas: Πραξιδίκη, θεὸς ἧς κεφαλὴν μόνην ἱδρύοντο. *Praxidica, Dea, cujus caput solum constituebant.* Sed furum esse Deam non dicit: nec tale quid colligas ex Orphei Argonauticis, & Hymnis: vel Pausaniæ Bœoticis & Laconicis, qui Deæ Praxidicæ meminerunt. Neque id dicit Hesychius; cujus verba: Πραξιδίκη. δαίμονά τινα φασὶ, τὴν ὥσπερ τέλος ἐπιτιθοῦσαν τοῖς τε λεγομένοις, καὶ πραττομένοις. *Praxidice. Sic Deam quandam appellabant, à qua finis imponeretur iis, & quæ dicuntur, & quæ fiunt.* Ubi per finem intellige exitum, qualem quæque res meretur. Ut ei videatur Πραξιδίκη esse actio-

actionum ultio vindicatrix. Quod longè distat ab eo, quod Philoxenus vult. Nam si facta ulciscitur, etiam furta punit. Quare dispiciendum, rectène Philoxenus putârit, eandem esse *Græcorum* Praxidicen, ac Latinorum Lavernam. Utcumque hanc opinionem sequantur inter alios Scaliger ad Festum, & Martinius in Etymologico. Qui & eo censet Lavernam esse Πραξιδίκην vocatam, quia det *δίκην* sive jus *τῆς πράξεως*, h. e. astutæ, & callidæ actionis: quomodo nempe & vulgo, voce à forensi usu deductâ, dicitur *practica* pro techna, sive dolo. Equidem censeo, si id *Praxidice* sonaret, non hoc nomen datum esse, ex Æliano, Suida, & aliis cognoscimus. Sed cur Praxidicen sic effinxere, ut caput esset sine corpore? Si eadem fuerit ac Laverna, eò id factum videatur, quia fures ingeniô valeant: sed fugiant omnem manuum corporisque laborem, quo sibi & familiæ, honestè victum pararent.

CAPUT XXXVIII.

De simulachris Genii civitatis, Libertatis, Concordiæ, Discordiæ, Pacis, Belli, Victoriæ, Felicitatis, sive Salutis publicæ. Spicilegium & varia.

POstquam de iis diximus, quæ ad moralem scientiam pertinent: nunc pergam ad ea, quæ etiam tangunt civilem: ut sunt genius civitatis, libertas, Reip. concordia, discordia, pax, bellum, victoria, & felicitas, sive salus publica. Quorum tamen aliqua privatâ etiam in viris habent locum: sed his satiùs visum fuit communi ea consideratione complecti. A Genio ordiar.

In nummo Servilii Cœpionis ædilis curulis, quod fuit ann. Urbis ↃXXIII, conspicitur caput Genii pop. Rom. vittâ coronatum, longis à vertice cirris propendentibus. Ac ibidem habes mensam stratam cum corona inter binos fasces consistentem. Habes picturam atque inscriptionem in Goltzii Fastis.

Libertatis aliquod fuisse simulachrum indicat Cicero pro Domo sua: *Libertatis simulachrum in domo hac collocabas.*

Id exprimitur in numis effigie mulieris dextra pileum, sinistrâ virgam tenentis, quia qui manumitterentur à patrono pileô donarentur, ac præterea à prætore, aut consule, percuterentur virgâ, quam *vindictam* dixere. Unde Persius sat. V:

Vindictâ postquam meus à Prætore recessi.

Libertatis symbolum pileus, ut diximus. Unde in Bruti numo pileus inter duos enses, quia nece Cæsaris parta libertas videretur. Item symbolum ejus vola manûs deducta. Nempe quia alapâ ferirent, cùm manumitterent.

Ambraciotis verò libertatis symbolum leæna: quam quod tyrannum

suum

ſuum laceráſſet, ut libertatis vindicem ſumma religione venerabantur. Auctor Ælianus in Hiſtor. Animal. lib. XII, cap. XL.

Concordia apud Athenienſes media in Vrbe habuit templum: ſed in quo nulla Deæ effigies. Cauſſam cognoſcere licet ex illo Statii Papinii lib. XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commiſſa metallo
Forma Deæ: mentes habitare ac pectora gaudet.

Sed aliter alibi. Nam Concordiæ ſignum Romæ conſtituit Q. Marcius Philippus Cenſor: ac decenniô pòſt C. Caſſius Longinus, anno Vrbis 10C, ſed priùs, venia datá à plebe, in Curiam illud tranſtulit.

Concordia effingebatur dexterâ tenens craterem, lævâ autem interdum ſceptrum, interdum cornucopiæ. Et tale ſymbolum Concordiæ, quatenus Diva. Sed concordiæ, quatenus communis eſt appellationis alia erant ſymbola. Aliquando ſymbolum ejus erant duo dextras jungentes, ut in nummo Aurelii Veri: vel duæ ſolum dexteræ: ut in nummo Neronis. Quod aliàs fuiſſe Fidei ſymbolum, ſuperiùs dicebamus: ſecundum illud poëtæ,

—— *En dextra, fidesque.*

Concordiæ etiam ſymbolum ſunt duo angues caduceo circumpliciti, ſeque mutuò intuentes. Nempe quòd gentes hoſtili odiô affectæ ſerpentium ſimiles ſint. Caduceatorum autem eſt odia hæc tollere, & diſſidentes facere concordes. Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, cauſſa videtur eſſe, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdata effigie anguium fecerint.*

Apud Hebræos etiam magiſtros legere eſt concordiam fuiſſe ſignatam per mala illa Punica, ſive malogranata, quæ unà cum tintinnabulis dependebant de tunica exteriori, quæ interiori, atque ad talos demiſſæ ſuperinduebatur, priusquam induceretur Ephod veſtimentorum, quod Latino interpreti *ſuperhumerale*, aliis *ſcapulare* nominatur.

Concordia Ariſtidi oratione ea quæ ad Rhodios eſt de Concordiâ, deſcribitur (1) εὐσχήμων, καὶ εὐπαγὴς, καὶ εὔχρους, καὶ εὔχαρις, καὶ ὁμολογοῦσα ἑαυτῇ διὰ πάντων, ἀκριβῶς ἐκ θεῶν ἥκουσα ἐπὶ γῆν. *decora, concinna, boni coloris, gratioſa, ſecum per omnia conſentiens, e cœlo revera ad homines veniens.* 1 Tom. 2. pag. 395. edit. Pauli Steph.

Diſcordia verò eidem deſcribitur, θεαμάτων πάντων πικρότατον, *viſu maximè formidabilis.* Videlicet, τὴν μὲν κεφαλὴν ὑπτία, τὰ δὲ χείλη πελιδνή, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς διεστραμμένη, ἐξῳδηκυῖα, δάκρυσι νεοῤῥύτοις ἀεὶ συνεχομένη, τὼ χεῖρε ἀκρατὴς, τὸ ξίφος εἴσω πρὸς τὸ στῆθος φέρουσα, ἐπὶ λεπτῶν τῶν ποδῶν καὶ σκολιῶν αἰρομένη. περὶ δὲ αὐτὴν ὥσπερ δίκτυον ἐν κύκλῳ ζόφος, καὶ σκότος ὑφ' οὗ τὰ πολλὰ, μνήμασιν ἀνθ' ἱερῶν ἐνδιαιτᾶται. *Capite ſupino, labris lividis, oculis diſtortis, inflata, lachrymis recentibus ſemper perfuſa, manibus rapacibus, gladio in pectus inclinato, exilibus & obliquis pedibus; undique circumpoſita, velut reti, caligine tenebroſa, per quam pleraque in ſepulcris, non in templis viſantur.*

Ἔρις sive Discordia pingebatur, ut Pausanias in prioribus Eliacis ait, αἴχιςη τὸ εἶδος ἐοικυῖα: *facie omnino fœdissima.* Viperis caput redimitum, ut Furiæ. Maro in VI Æn.

——Et Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

Luculentè etiam Petronius Arbiter:

Intremuere tubæ, ac scisso Discordia crine
Extulit ad superos Stygium caput: hujus in ore
Concretus sanguis, contusáque lumina flebant.
Stabant irati scabrâ rubigine dentes
Tabo lingua fluens, obsessa draconibus ora,
Atque inter toto laceratam pectore vestem,
Sanguinea tremulam quatiebat lampada dextrâ.

Discordia mater est Furoris: quem sic depinxit Maro I. Æn.

——Diræ ferro compagibus arctis
Clauduntur Belli portæ. Furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nobis fremit horridus ore cruento.

Ac Maro quidem vinctam catenis descripsit. at Petronius Arbiter iis solutis:

Quos inter Furor abruptis, ceu liber, habenis,
Sanguineum latè tollit caput, oraque mille
Vulneribus confossa, cruenta casside velat.
Hæret detritus lævæ Mavortius umbo
Innumerabilibus telis gravis, atque flagranti
Stipite dextra minax terris incendia portat.

Nec obscura est ratio hujus discriminis. Nam Maro describit Furorem vinctum, quia loquitur de tempore. Nam post bellum vinciuntur captivorum manus. Unde & Apelles pinxit (ut Plinius ait lib. XXXV, cap. X.) *belli imaginem, restrictis ad terga manibus, Alexandro in curru triumphante.*

Victoriæ effigies erat virgo alata dexterâ tenens lauream coronam, sinistrâ palmam: ut constat ex Varronis lib. IV. de L. L. & vett. nummis. De alis liquet quoque ex illo Pisthetæri in Avibus Aristophanis:

Αὐτίκα Νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν.
Mox Victoria volat pennis aureis,

Cn. Matius, quem Trimattium perperam vocant Mariangelus Accursius, (1) & Elias Vinetus, (2) similiter apud Agellium ait lib. VI:

Dum dat vincenti præpes Victoria palmam.

Lampridius in vita Alexandri Cæsaris: *Pater eâdem nocte in somnis vidit, alis se Romanæ Victoriæ, quæ in Senatu, ad cœlum vehi.*

1) in Diatribis.
2) Notis in epigramma Ausonii de Augusto.

Par

Par verò Vicepotæ ratio videtur. Dicta autem *Vicepota*, quia hæc Dea dat vincere, & potiri. Nam ut veteres à πάγω, h. e. πήγω vel πήγνυμι dixere *pago*, postea N inserto, *pango*; ut priùs *frago*, unde *fregi*, & *fragilis*, postea *frango*: sic à νικῶ, prius dixere *vico*, unde *vici*, & *pervicax*, postea *vinco*.

Pax à Cephisodoro prudenter est effica habens Plutum in sinu: ut est apud Pausaniam in Bœoticis. Eo significabatur, pace divitias parari. Nam Πλοῦτος divitiæ. Interdum verò gerebat manu spicas, ac sinu poma profundebat. Unde Tibullus postremis libri primi versibus:

At nobis, Pax alma, veni, spicamque teneto.
Præfluat & pomis candidus ante sinus.

Interdum & olivam gestabat, ut tranquillitatis symbolum. Quæ omnia eò pertinent, quia, ut ibidem ait Tibullus,

Pace bidens, vomerque vigent.

At bello contrà,

——*Squallent abductis arva colonis.*

Nempe de Pace verissimum est, quod de Concordia ait Aristoteles, oratione, quam de hac Rhodiis misit: (1) Τὰ μὲν κατὰ τὴν χώραν γεωργίαις κοσμεῖ, καὶ τῶν τε ὑπαρχόντων ἐπικαρπίας, καὶ ἑτέρων κτῆσιν δίδωσι. *Agros culturis regione tota ornat, tum aliarum possessionum fructus donat.* Quandoque etiam effingebatur cum solo caduceo, quia per caduceatores de pace transigitur. Quandoque cum lauro, quia victoriam, cujus symbolum laurus, consequi solet. Vel cum rosa, quia, ut hoc flore nihil pulcrius, ac gratius: ita nec pace. Unde & Aristophanes in Acharnens. descr. bit formâ speciosam, Veneris, ac Charitum sociam. Etiam sacrificia ibidem, ac ritus indicat.

(1) Tom. 2. p. 294. edit. Stephanicæ.

Quemadmodum verò Pax effingitur cum *Pluto*: sic & Fides cum Copia. Sanè extant denarii Q. Cæcilii Metelli Bellearici, quorum in uno quidem latere est Fides coronata serto oleagino: in altero autem Copia Dea, dexterâ habens papaver, & spicas: sinistra vero lancem saturam h. e. variis fructibus refertam. Nempe eo significatum, à Fide proficisci rerum omnium copiam atque ubertatem. Per papaver censet Pighius (2) somnum, malorumque opinionem: nempe quia papaver est soporiferum, ut vocat Maro.

(2) in Annalibus Romanis ad ann. 622.

Etiam sunt denarii Q. Fabii Maximi Eburni, qui anno DCXXX. ædilis curulis fuit: in quibus est Copiæ Deæ cornu striatum, & fasciis ac foliis exornatum: in eo autem est videre spicas farris, fabales siliquas & poma. Quibus significatur felix proventus.

Omnium vero ad Remp. pertinentium suprema lex est Salus populi, sive Felicitas publica. Eam in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ videre est

formâ matronæ solio insidentis, quæ dextrâ gerit caduceum, sinistrâ copiæ cornu. Inscriptio autem est FELICITAS PVBLICA.

Sed priusquam ad mores præsides & sequens caput pedem proferamus, ordinem negligimus & varia ὡς ἀναλεγόμενοι (1) afferamus.

1) spicum legentes.

Nixi, sive Nixii Dii, invocabantur, priusquam partum enixæ. Glossa: *Nixæ, ὠδῖνες.* Qua figurâ effingerentur, docet Festus: *Nixi Dii appellantur tria signa in Capitolio ante cellam Minervam genibus* (leg. genibus) *nixa, velut præsidentes parientibus nixibus.*

2) cap. 2.

Πειθώ, sive Suada veteri poëtæ apud Athenæum lib. XIII (2) dicitur ἀγανοβλέφαρος, *pulchras habens palpebras.* Quid sit Εὐφραδὴς (3) docet Casaubonus in Sueton. Aug. p. 32.

3) Seldenus de Diis Syris p. 359 vide de ea Cic. Nat. Deorum.

Providentia, quæ *Græcis* πρόνοια, fingebatur ut anus fatidica. Prudentia, quæ Græcis φρόνησις, ut matrona gravis, natu jam grandior.

Carmenta: in denario Q. Fabii Max. Eburni videas ejus caput vegeta formâ, coma incomta, & à vultu rejectâ, cincinnis per collum fluentibus. Capiti imposita corona ex fabarum foliis & siliquis. Apposita cithara, ut fingeretur futura cecinisse carmine: unde & vates ea θεσπιῳδὸς (4) dicitur Dionysio Halicarnass. Sanè à carmine etiam Carmenta vocata est, cum alioqui nomen foret Nicostrata.

4) fatidica.

Nympharum symbolum favi & apes, & cur: Porphyrius de antro Nympharum fol. 25. a. vers. 2, 3.

Sirenes nymphæ ut effigiantur docet Lilius p. 171. Nymphis immolatus hædus: ut dixi lib. II. cap. XXX.

Sybillarum nomina, numerus, patriæ, vaticinia, & interpretes exponuntur apud Iulium Cæsarem Capacium lib. II Historiæ Neapolitanæ, pag. 650, & seqq.

Heliadum sive Phaëtontiadum, uti & Centauridarum, effigies memorat Philostratus in Imaginibus. *Hespero* capilli densi. Horat. *Auroræ* flavi capilli. Ovid.

Gorgonum formam, & alia de iis luculenter refert Lilius Gyrald. Syntagmate quinto Historiæ Deorum.

Marna, Syris deus, ac Gazæis Iupiter, Salmasius ad Hist. August. 202. c.

Palæmon non alius est, quàm Neptunus Isthmius: cui templum in Isthmo hoc Corinthiaco, ac sacri ei ludi Isthmiaci, sic dicti, quia in Isthmo hoc celebrarentur. Ac censet Pighius in Annalibus Romanis ad ann. IϽCXI, quo consules fuere L. Cæcilius Metellus Calvus, & Q. Fabius Max. Servilianus, Palæmonis esse caput, quod cernere est in nummis argenteis M. Vulteji, atque eum anno istoc fuisse quæstorem Achaiæ, ac ludos Isthmiacos curasse, qui excisa Corintho durabant, ut ex Pausaniæ Corinthiacis constat. Caput, quod dixi, est senile, incomtum, hispidum: coronam habet ex

junceis

junceis typha floribus; ac singuli eorum apices distinguuntur unionum geminis. Quæ sanè numen esse marinum, clarè satis docent. Et quod potius, hujus honori fiebant ludi Isthmiaci inque altero numi latere templum Isthmiacum cernas, cujus frontispicium exornatum pinnis navium incurvis. Inscriptio est, M. VOLTEI M. F.

De Aspidis simulachro, quo Iosephus, vel juxta Clementem, Moses cultus, vide Xylandrum in Ciceronem de Nat. D p. 62, 63, 64.

Quomodo Alexander soleat effingi, docebit Scaliger in V de Emend. Temp. p. 401. Cometes signabat animam Iulii Cæsaris: per Capricornum designabatur Cæsar Augustus. Quirinus hastatus.

Connidus Thesei pædagogus, proprio festo cultus ab Atheniensibus. Vide Ferialem Meursii Græciam in Κοννίδεια.

Templa Deorum Vitruvius lib. I, cap. II: *Horum Deorum.* (de Iove, Cælo, Sole, Lunâ antea dixerat) *& species, & effectus, in aperto mundo, atque lucenti, præsentes videmus. Minervæ, & Marti, & Herculi, ædes Doricæ fient. His enim Diis propter virtutem, sine deliciis ædificia constitui decet. Veneri, Floræ, Proserpinæ, fontium Nymphis, Corinthio genere constituta, aptas videbuntur habere proprietates, quod his Diis propter teneritatem, graciliora, & florida, foliisque, & volutis ornata opera facta, augere videbuntur justum decorem. Iunoni, Dianæ, Libero patri, cæterisque Diis, qui eadem sunt similitudine, si ædes Ionicæ construerentur, habita erit ratio mediocritatis, quod & ab severo more Doricorum, & à teneritate Corinthiorum, temperabitur earum institutio proprietatis.*

CAPUT XXXIX.

De signis Divorum, tum eorum, qui Mortis sunt, ac funerum præsides: tum eorum qui præfecti sunt animis defunctorum sacris item (ut Eleusinia fuere) quæ meliorem a morte conditionem pollicerentur.

HInc exsequar numina, tum quæ ad mortem, & funera pertinent; tum quibus commissæ sunt animæ, ubi vivere in terris desierunt. Ac prius de illis agam, quæ morti, ac funeribus præsunt. Ut sunt Parcæ, quæ Fatalem legem exsequuntur. Imprimis tertia, quia à prima pendebat origo, unde & Venus credebatur; ab altera autem vitæ cursus, unde existimata est Fortuna: à tertia vitæ exitus, eoque credebatur mors. Hæc fingebatur cum dentibus immanis belluæ, ac manuum unguibus aduncis: ut ex Pausania dixi lib. II, cap. XLIV. Primæ etiam, natu maximæ, quam Venerem esse ajebam, suum erat signum: quod figuræ fuit quadratæ; sicut Hermis, ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed si ea solum ortui hominis præerat, nihil illi commune cum Morte, nisi quatenus omnia orta occidunt. Apud Romanos

manos tamen Venus Libitina funeribus præfecta fuit. Nempe eadem hæc ac Proserpina, sive Luna, quatenus corruptionis est caussa: quemadmodum diximus lib. II. cap. XXVII.

Morti, quam in Diis fuisse diximus cùm de affectionibus in Deorum numerum relatis ageremus, boves, sues, aliasque pecudes fuisse mactatas, ait Maro in XI. Æneidos. Vulgò eam depingunt, ut medici in Anatomes loco, σκελετὸν 1) solent repræsentare. Sed quomodo veteres effinxerint, dicet *Pausanias* in Eliacis.

1) *structuram hominis in exaridis ossibus fol 24.b.*

Ab insectis est inanimum Morti sacrum: ab apibus enim mel quod Mortis symbolum. Caussam affert Porphyrius de antro Nympharum: ubi & legas, cur Diis fel sanctificent.

E plantis symbolum Mortis erat cupressus: de quo in Plutone diximus.

Nec cupressus solùm, sed etiam picea erat feralis arbor. Plinius lib. XVI. cap. X. *Picea montes amat, atque frigora. Feralis arbor, & funebri indiciò ad fores posita, ac rogis virens.*

Ex animantibus, Parcis sacravere turtures albos; uti & Veneri, Cereri, ac Furiis. Auctor Ælianus lib. X. Animal. cap. XLVI.

Viduus Deus, qui extra Urbem colebatur. Cyprianus de Vanitate idolorum: *In tantum verò Deorum vocabula apud Romanos finguntur; ut sit apud illos & Viduus Deus, qui animâ corpus viduet: qui, quasi feralis, & viduus, intra muros non habetur, sed foris collocatur.*

Postremum genus numinum dicebamus esse, quod præest animis defunctorum. Ut sunt ministræ Plutonis Erinnyes, seu Furiæ. De quibus longè aliter philosophi, quàm vulgus. Hoc, commenta illa de furiis, uti & de Styge, Cocyto, & similibus, sic, uti referrentur, credebat: sapientes non item: unde Tullius lib. I. Tuscul. Quæst. *An tu portenta hæc inferorum credis?* Maluere autem ista ἠθικῶς interpretando ad perturbationes animi referre.

Ex animantibus, Furiis non minùs quàm Veneri, Cereri, ac Parcis, turtures albi sacrabantur: ut est apud Ælianum lib. X. Animal. cap. XLVI.

E plantis Erynnisi, sive Furiis sacer narcissus: de quo sic Eustachius in Iliad. A. *Νάρκισσος Ἐριννύσι στεφάνωμα. Νάρκισσον τε γὰρ ἐκ τοῦ ναρκᾶν παρηχεῖται· καὶ τοῦ ναρκᾶν Ἐριννύες τοῖς κακούργοις παραίτιοι. Sententia est, *Narcissum* optimè convenire Furiis, quia hæ torporē afferunt sceleratis: narcissus autē torporis sit symbolum, quia Græcis ναρκᾶν, torpere, unde narcisso nomen. Vide & Eustathium in Iliad. T. Porrò eandem ob caussam, propter quam Furiis sive Eumenidibus narcissus sacer fuit: etiam Plutoni dicaverunt. Præterea sacer Eumenidibus alnus, cedrus, rahmnus. Item crocus, qui & Cereri sacer: ac juniperus qui dicatus Apollini.

* *pag. 87. edit. Romanæ.*

Qualis

Qualis effingi soleat Eurynomus, docet Pausanias in *Phocicis*: Κυανῦ τὴν χρόαν μεταξύ ἐστι καὶ μέλανός, ὁποῖαι καὶ τῶν μυιῶν αἱ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσαι· τοὺς δὲ ὀδόντας φαίνει· καθεζομένῳ δὲ ὑπέστρωται οἱ δέρμα γυπός. *Colore est inter caruleum & nigrum medio: quales musca sunt, qua carnibus insident: dentes ostentat: sedenti vulturis est substrata pellis.* Eurynomus hic, ut ibidem legas, nec *Homero* in Ulyssea memoratur, neque poëtis qui Minyam, & Νόστοις seu Reditus scripsere: utcumque ibi optima esset occasio, quia de Orco agunt & inferorum terroribus. Sed qui Delphis vixere sacrorum interpretes numerabant inter Deos inferos, atque ajebant circumrodere ita mortuorum carnes, ut sola tandem ossa sint residua.

Ad statum post mortem pertinet etiam, quòd Athenienses in honorem Cereris & ejus filiæ Proserpinæ, celebrabant sacra Eleusinia. *Hæc* vel minora erant, vel majora; Minoribus præparabantur: majoribus initiabantur. In minoribus μύσται, (1) in majoribus dicti ἐπόπται. (2) illi in vestibulo consistebant, hi admittebantur intra adytum. Minora quotannis fieri solere, ait Scaliger notis in Tibullum. *S*ed à se ipso dissidens, triennalia fuisse ait idem lib. I. de Emendatione Temporum. Majora verò, sive ἐποπτικὰ quinctò quoque anno fieri solita, ait notis in Tibullum, & in quincto de Emendatione Temporum, cap. *De eversis ab Alexandro Thebis Bœotiis*: nec non Animadversionibus in Chronicon Eusebii ad an. 2147. Verùm operæ sit videre, quomodo post Scaligerum, & Petavium, tractet hanc quæstionem Bullialdus Notis in Theonis Smyrnæi lib. I, cap. I. (3) Ostendit autem minuscula fuisse quotannis celebrata: atque adeò & majora; ut videre est ex *Herodoti* lib. VII. Hæc tamen quandoque in annum alterum, tertiumve à sacerdotibus fuisse dilata; si mystas necdum satis esse præparatos putarent: summum tamen differri ea solere in annum quinctum: nec aliud colligi ex Tertulliano adversus Valentinianos. Erant verò quinque partes initiationis, secundùm Theonem Smyrnæum. Prima erat καθαρμὸς sive purgatio prævia. Neque enim omnes ad sacra admittebantur, quia qui manus haberent impuras, vel vocem inarticulatam arcebantur sacris. Itaque & apud Philostratum legas lib. IV, cap. VI, Hierophantam, qui Apollonium nollet sacris initiare, hanc adferre rationem: Μὴ γὰρ ἄν ποτε μυῆσαι γόητα, μηδὲ τὴν Ἐλευσῖνα ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια. *Negabat enim se hactenus initiavisse præstigiatorem, vel aperuisse Eleusin homini impuro ex dæmonum societate.*

1) *Sacrorum arcana discentes.*
2) *intuente*
3) *pag. 217, 218 & 4. seqq.*

Altera pars erat τελετῆς παράδοσις, sacrorum traditio. Tertia ἐποπτεία, sive inspectio. Quarta ἀνάδεσις, καὶ στεμμάτων ἐπίθεσις, *capitis religatio: & coronarum impositio*: ac δᾳδουχία, facium gestatio. Qua significabatur ἱεροφαντία, sive esse jam aliquem sacerdotem, ac habere potestatem aliis sacra tradendi. Quincta erat, quæ ex his exsurgere existimabatur εὐδαιμονία.

five felicitatis ſperatæ fruitio, qua quis Deo eſt charus, ejusque fruitur familiari conſortio. Ac quinque iſtis partibus initiationis Eleuſiniæ confert deinde quinque partes contemplationis Mathamaticæ. De quarta initiationis parte ſic ſcribit Appulejus lib. XI Metam. *Ac manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxerat palmæ candidæ foliis in modum radiorum proſilientibus.* De quincta parte ſic idem eopſe libro: *Ex hinc feſtiviſſimum celebravi natalem ſacrorum: & ſuaves epulas, & faceta convivia. Dies etiam tertius pari ceremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religioſum, & teletæ legitima conſummatio. Paucis dehinc ibidem commoratus diebus inexplicabili voluptate ſimulachri divini perfruebar: irremunerabili quippe beneficio pigneratus.* Non initiatos credebant apud inferos jacere in luto. Plato in Phædone: Ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει· *Quod quicumque non initiatus inferos petit, in cœno jacebit: qui autem purgatus, atque initiatus eò ierit, cùm Diis iſtic habitabit.* Etiam Axiochi auctor tribuit apud inferos τοῖς μεμυημένοις προεδρίαν: (1) uti & Laërtius in vita Diogenis Cynici: & ſcholiaſtes Ariſtophanis Ranis.

(1) *Initiatis priorem locum.*

CAPUT XL.

De ſymbolis & cultu Deorum, pertinentium ad Theologiam Scythicam, Sarmaticam, & Germanicam. Scriptores aliquot materiæ Theologiæ ſymbolicæ, & Concluſio.

HAbemus de ſymbolica Theologia Græcorum, & Romanorum. Ad quam antequam accederemus, egimus de ſimulachris ac ſymbolis Deorum apud Aſiaticos, & Ægyptios: à quibus Græci, ac Romani cultum Deorum acceperunt. Sequi videtur, ut aliquid adtexam de gentibus illis Europęis, quæ fuere extra Vetus imperium Romanum; eoque præ cæteris, barbari cenſebantur: quales diu Thraces, ſemper verò habiti ſunt Germani, Sarmatæ; ac Scythæ.

Thracibus antiquis Martem fuiſſe cultum, ſatis convenit. Cujus ædem apud Thraces luculenter deſcribit. Statius Papinius lib. VII Thebaidos. Universè etiam de Scythis tradit Herodotus lib. IV, etſi Deos habeant complures, præcipuè tamen ab iis coli Martem, equum ei ſacrificare, Dei ſymbolum eſſe ferreum acinacem. Hunc adorari à Scythis, & inter eos à Sauromatis, ſcribit Clemens Alex. Admonitione ad Gentes, atque auctores ejus laudat Eudoxum lib. II de Ambitu, & Iceſium in opere de Myſteriis. Per hunc jurare Scythas, legas apud Lucianum in Iove tragœdo. Eſt & Pomponii Melæ lib. II, cap. I: *Mars omnium Deus: ei pro ſimulachris enſis, & tentoria dedicant, hominesque pro ſimulachris enſes colunt.* Idem quoque de

Alanis

Alanis legas apud Ammianum libro XXXI: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum: nec tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus; eumque ut Martem, regionum, quas circumeunt præsulem, verecundius colunt.* Etiam de Scythis similiter Solinus cap. XX. Arnobius lib. VI, Priscus Sophista in Excerptis Legationum, (1) ex Prisco Iornandes in Historia Gothica. Et convenit illud de Danis apud M. Adamum Bremensem cap. XXX: *Cæsari miserant gladium, videlicet capulo tenus aureum, & alia multa: pacem firmam, ritu gentis, per arma juraverunt.* 1) pag. 50.

Apud Maximum Tyrium serm. XXXVIII legere est, quomodo de Pœonibus Thraciæ populo ad Rhodopen montem, & fluvium Strymonem pro Solis simulacro esse iis discum brevem longæ perticæ affixum. Nempe quia Sol figuram habet disci.

Antiquissimum Germaniæ gentibus numen fuit Herthus, vel potiùs Hertha, de cujus etymo diximus lib. I, c. 62. Idem fuisse videtur ac Phrygibus Cybele: nempe mater Deûm: sed Cybeles simulachrum constat fuisse tum lapidem informem, tum mulierem capite turrito, sceptrum manu tenentem, insidentem curtui cui leones jungerentur. At quale fuerit Herthæ simulachrum, soli erat cognitum sacerdoti, quia vehiculo continebatur veste contecto; nec contingere Deam alteri licebat. Nec Hertæ currum subibant leones, sed boves feminæ; quo significabatur terræ fertilitas. Nam bos agriculturæ est symbolum: de quo satis dictum lib. I, cap: XXIX. Eorum quæ de Hertha memoravimus, non meliorem possumus dare sponsorem, quàm Tacitum libro de moribus Germanorum; ubi sic scribit: *Reudingi deinde, & Eudoses, & Suardones, & Nuithones, fluminibus, aut silvis, muniuntur. Nec quicquam notabile in singulis, nisi, quòd in commune Herthum, id est, terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani Castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur: Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu, hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum: pax, & quies tunc tantum nota, tunc tantùm amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum, & vestes, & si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur.*

Suspicatur Henricus Spelmannus in Glossario suo, (2) ingentia illa saxa, quę in planicie Salisburiensi conspiciuntur, Herthi, sive Herthę potiùs templum indicare. *Cum enim*, inquit, *terra orbis sit, & in aëre pendens: hæc* 2) voce Herthus & Herthum.

ipsa rudera orbicularis templi vestigium proferunt, saxis aliis ita aliis impositis, ut pendere quadam magis videantur, quàm suffulciri: atque inde Stone-heng, *id est, saxa pensilia, appellari.*

Fream libertatis præsidem, uxorem Wodani habitam, ait Paullus Warnefridus lib. I. de gestis Longob. c.8. Wodanus autem creditur Mercurius: Frea, Venus quod & Germanica nomina, *vvodens-dag*, & *frei-dag* testantur.

Veneris simulachrum apud Saxonas quale fuerit, memorat his verbis Lilius Gyraldus in Historia Deorum syntagmate XIII: (1) *Sanè fanum in Saxonia fuit, ubi tale Veneris simulachrum in Saxonum historiis fuisse legi. Stabat dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextrâ mundi figuram, sinistrâ mala aurea tria ferebat, post erant nudæ Gratiæ, nexis manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes. Iugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemque columbæ.*

1) pag. 372. edit. Basil. an. 1580.

Fortasse eadem *Eoster* fuit veterum Saxonum Dea, cui mense Aprili sacrificabant: unde [ut Beda (2) ait] is mensis *eoster-monath*, h.e. *ooster-maend* nominatus, ut *ooster-dag* hodieque dies festi Paschalis, ac Anglis quoque *eoster* quia fere in eum incidit mensem. Sanè Romanis etiam Aprilis Veneri sacer: ut suo loco diximus.

2) lib. de temporibus.

Germanis etiam religiosissimè culta fuit dea Cisa, sive Ziza. Sed hoc tempore non modò de effigie ejus nihil dicere habeo; verùm ne illud quidē, utrum naturale, an animale fuerit numen. Ab eo nomen, esse datum urbi Cisaræ, seu Zizaræ in Noricis finibus, legas in fragmento illo, quòd pro Vellejano Wolfangus Lazius venditavit lib. I Commentariorum, cap. VIII; cùm revera sit ex Chronicis Conradi à Lichtenavv, Abbatis Urspergensis ad annum CIↃ CLXVII.

Saxonum Crodus, sive Credo, non alius videtur, quàm Græcorum κρόνος, sive Latinorum Saturnus. Cujusmodi ejus effigies fuerit, dictum nobis lib. III, cap. XXXIII.

Marti à Scythis asinô sacra fiebant: ut est apud Arnobium lib. IV. Imò non solum Marti, sed & Iovi, ac Bellonæ, quin & Plutoni eô sacra fiebant à Bohemis: ut dictum lib. II, cap. XXXIII. Gothi sacrificabant homines Diis: Eucadius T. Episcopus sermone de Antonio I.

Borussis, & Samogithis (uti & Calecutensibus) serpentes, si non ut Dii, saltem ut Deorum symbola colebantur: sicut ostendimus lib. IV, cap. LXIV. Quid mirum? quando serpens in nulla non gente, seu Græca, seu barbara, sacer fuit. Sanè in gentium mysteriis fuisse, satis ex Iustino Martyre, Clemente Alexandrino, Iulio Firmico, atque aliis, constat: Nec uni numini dicatus: ut ex Artemidoro cognoscimus, Iovi, Soli, Cereri, Proserpinæ, Æsculapio, & Heroibus. Usque adeo feliciter diabolo successit, ut qua specie primis illis fefellit parentibus, ea deinceps quoque gentes omnes à veri Dei cultu avocaret.

Etiam

Etiam numen Germanis colebatur in statua, quæ dicebatur *Ermensul*, vel *Hirmensul*. Ac posterior quidem vocabuli ejus pars est *sul*, vel *suyl*, h. e. columna: priori autem quid significetur, non ita est apertum. Plerique censent *ermen*, *irmen*, vel *hirmen* non aliud esse, quàm Græcum Ἑρμῆν, h. e. Mercurium. Sed si ex vocabuli affinitate judicandum, possit videri esse statua fortissimi Germanorum Imperatoris Arminii, qui Germanis *Herman*. Diximus de isto etiam lib. I, cap. XXXVII, & lib. II, cap. XXXII. Quare nunc solùm adferam verba Sebastiani Munsteri, qui de Saxonibus agens, necdum Christianâ religione imbutis, sic illam numinis statuam describit lib. III Cosmographiæ, cap. CCCCXXXIII: *Mersburgi enim fanum, & idolum, quod Irmensul appellavere, coluerunt. Eresberg dictus est mons, in quo fanum illud stabat. Quidam interpretantur Mercurii statuam: is enim Hermes dictus est. Sed obtinuit Martis honor, ut nunc Mersborg vocitetur. Nonnulli Irmensul interpretantur statuam publicam. Conjici permittitur, dictam Idermansul, quasi commune profugium, & asylum omnium, & Martem communem, qui in prælio diu vagatur incertus, cujus in dextera signum militare nostri vexillum vocant, præferens rosam, cujus breve momentum, & facilis ortus, & interitus; ita eventus præliorum. In sinistra libram expandit, dubiam pugnantium sortem facile huc aut illuc inclinantem. Pectus inerme prorsum præferebat, interritum bellatorum animum insinuans. In clypeo leo, qui bestiis imperitat invictum ad fortia facta impetum monstrat, floribus consito campo, in quo stabat, quòd nihil jucundius videri solet fortibus, quam in acie virtutem ostendere.*

Postremò: de Theologia symbolica vide Iulium Cæsarem Capacium in Historia Neapolitana Tom. I, Parte I, cap. XIV. pag. 181, & seqq. Multum quoque proderit G. Gualterus in Antiquis Siciliæ Tabulis. De symbolis Deorum non pauca Clemens habet admonitione ad Gentes: ut pag. 28, & passim. Artemidorus ex symbolis somnia exponit. Deorum imagines, ac descriptiones vide lib. 5, 6, 7. Ἀνθολογίας. Qui Dii singulis mensibus præpositi, recenset Petrus Crinitus lib. VIII, cap. VIII. De animalibus Diis sacris multa passim Ælianus de Anim. Animalia quæ cuique deo mactata: Sylvius in leges p. 99. 100. &c. vide & summatim pag. 103. Animalia Diis sacra dicta: ἄφετα; de quo Victorium adi Var. Lect. lib. XXVIII, cap. XXIV.

De simulachris aureis Deorum in regno Siam, & ut ea non pro Diis sed symbolis Deorum habeant, scripsit ad me amicissimus Colvius.

Atque hæc dicta sunto de cultu symbolico: qualem etiam illum statuarum primitus fuisse dicebatur, quia quæ è ligno, vel lapide similive materie constarent, non venerabantur ut Deos, sed ut divinæ bonitatis ac potentiæ signa. Sed paulatim, ut ostendimus, vulgi stupore magis gliscente, sæpe etiam accedente sacerdotum avaritia, ac dolo, qui prius erat symbolicus, proprius esse cultus cœpit.

FINIS LIBRI NONI ET VLTIMI.

INDEX LIBRI QUINTI
DE IDOLOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATURÆ;
QUI EST
De Plantarum cognitione, & cultu.

Prior numerus Romanus Caput, alter paginam denotat.

Apoplexiæ

Calculi

Cucumer,

Mertus

Rapa

Serus

INDEX
LIBRI SEXTI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE,
AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De Fossilium notitia, & cultu.

Prior numerus Romanus Caput, alter paginam indicat.

Cres

Hæma-

FINIS LIBRI SEXTI.

INDEX LIBRI SEPTIMI

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATURÆ;

QUI EST

De Cultu totius Mundi, & Substantiæ partim spiritualis, partim corporeæ, seu de Cultu mixto.

Priore numero Romano Caput, altero paginam signante.

Arabibus

FINIS LIBRI SEPTIMI.

INDEX LIBRI OCTAVI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATURÆ;
QUI EST
De Affectionibus in deorum numerum relatis:

Prior numerus Romanus Caput, sequens paginam denotat.

Furi-

FINIS LIBRI OCTAVI.

INDEX LIBRI NONI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATURÆ;
QUI EST
De Cultu Symbolico:

Prior numerus Romanus Caput, alter folium notat.

Ciſo

Mam-

FINIS LIBRI NONI.

INDEX RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM.

A

 mortis

Affi-

a j dem

Bene-

Bona

Chirur-

Cleri-

Cog-

com-

Con-

c con-

Decre:

Distri-

E

Epi-

Feudo

G

H.

Hære-

I

Impedi-

non

L

Leo

Matri-

N

O

Offi-

Ordi-

P

Pactum,

Papæ

Patro-

Primi-

Pro-

Reser-

Re

T

V

Victua-

Votum

FINIS.

